كَشْفُ البَارِي
عَمَّا فِي
صَحِيحِ البُخَارِي

تصنیف

حضرت مولانا سلیم اللہ خان رحمہ اللہ

سابق شیخ الحدیث جامعہ فاروقیہ کراچی

مرتب حضرات

مولانا شاہ فیصل ● [illegible] ● [illegible] البشر

● [illegible] عبدالکریم [illegible]

[illegible]

كشف الباري

عما في

صحيح البخارى

كتاب الايمان

په تاليفي لحاظ سره جلد نمبر (۲)

تاليف:- صدر وفاق المدارس شيخ الحديث جامعه فاروقيه كراچى
سليم الله خان مدظله العالى
ترتيب وتحقيق:- مولانا نور البشر مدظله العالى
پښتو مترجم:- مولانا شاه فيصل فاضل وفاق المدارس، امداد العلوم،

خصوصيات

- د احاديثو تخريج
- د تعليقات بخارى تخريج كول
- د اسماء الرجال مختصر تعارف
- د گرانو لغاتو لغوى صرفى او نحوى حل
- ماقبل باب سره د ربط په باره كښې پوره تحقيق
- د حديث د مختلفو جملو په صورت كښې ترجمه
- د شرحې دهرې خبرې په حاشيه كښې حواله وركول
- د ترجمة الباب مقصد په بيانولو كښې پوره تحقيق
- د مختلفو مذاهب تحقيقى بيان او بيا د مذهب حنفى ترجيح
- د بخارى د اردو او د عربئ د شروحاتو خلاصه او جامع كتاب
- د حديث اطراف بيان چې په بخارى كښې دا حديث په كوم كوم ځائې كښې دې

فهرست مضامين

۸= بَاب حَلَاوَةِ الْإِيمَانِ

۹= بَاب عَلَامَةُ الْإِيمَانِ حُبُّ الْأَنْصَارِ

شميره	مضمون	صفحه

۱۰ - بَابٌ مِنَ الدِّينِ الْفِرَارُ مِنَ الْفِتَنِ

شميره	مضمون	صفحه

١٢ - بَابُ مَنْ قَالَ إِنَّ الْإِيمَانَ هُوَ الْعَمَلُ

١٧ - بَابُ إِذَا لَمْ يَكُنِ الْإِسْلَامُ عَلَى الْحَقِيقَةِ وَكَانَ عَلَى الِاسْتِسْلَامِ أَوِ الْخَوْفِ مِنَ الْقَتْلِ

شميره	مضمون	صفحه

١٨- بَاب إِفْشَاءُ السَّلَامِ مِنَ الْإِسْلَامِ

١٩- بَاب كُفْرَانِ الْعَشِيرِ وَكُفْرٍ دُونَ كُفْرٍ

شميره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

۲۲- بَاب ظُلْمٌ دُونَ ظُلْمٍ

۲۳- بَاب عَلَامَةِ الْمُنَافِقِ

شميره	مضمون	صفحه

۲۴ = بَاب قِيَامُ لَيْلَةِ الْقَدْرِ مِنْ الْإِيمَانِ

شميره	مضمون	صفحه

۲۵- بَابُ الْجِهَادُ مِنَ الْإِيمَانِ

۲۶- بَابُ تَطَوُّعُ قِيَامِ رَمَضَانَ مِنَ الْإِيمَانِ

۳۰ - بَابُ حُسْنِ إِسْلَامِ الْمَرْءِ

صفحه	مضمون	شميره

٣۴ = بَابُ اتِّبَاعُ الْجَنَائِزِ مِنَ الْإِيْمَانِ

شمیره	مضمون	صفحه

۳۵- بَاب خَوْفِ الْمُؤْمِنِ مِنْ أَنْ يَحْبَطَ عَمَلُهُ وَهُوَلَا يَشْعُرُ

فهرس اسماء من ترجم لهم على حروف الهجاء

شمیرہ	مضمون	صفحہ
شمیرہ	مضمون	صفحہ

(تقريظات الاعلام)

....

تقريظ شيخ الحديث بدار العلوم الامدادية بشاور ونائب رئيس وفاق المدارس حضرة العلامة مولانا محمد حسن جان المدنى أطال الله عمرهم ونفعنا بعلومهم

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لوليه، والصلاة والسلام على نبيه وصفيه، سيدنا محمد وآله وصحبه، على من اتبع هداه فى شؤن حياته وهديه،

وبعد فإن الجامع الصحيح للإمام البخارى رحمه الله تعالى، يمتاز بميزات قيمة من بين كتب الحديث ويعتبره العلماء أصح الكتب بعد كتاب الله تعالى وقد شرحه المشائخ بشروح نيرة مستبينة فى كل عصر حتى فاق فى ذلك على جميع كتب السنة وقد شرحه فى عصرنا هذا فضيلة الشيخ مولانا سليم الله خان المحترم حفظه الله تعالى، شرحاً مفصلاً من كل ناحية فى اللغة السائدة فى عامة البلاد ،،الأردو،، وقد ترجمه إلى لغة بشتو السائدة فى مقاطعة سرحد والغانستان أخونا فى الله وصاحبنا مولانا شاه فيصل المحترم فى لغته الفصحى وقد أجاد فى ذلك فلله دره وعليه مثوبته وأجره.

محمد حسن جان

١٣/١٢/١٤٢٧هجرى ٢٩/١٢/٢٠٠٦م

....

تقريظ شيخ الحديث بدار العلوم اكوڑه ختك حضرة العلامة مغفور الله (باباجى) مدظلهم العالى وطال بقاءهم فينا

باسمه تعالى،

حامداً، مصلياً، مسلماً!

أما بعد فإن كتاب «كشف البارى شرح البخارى» للعلامة المحقق صاحب القوة القدسية، بقية السلف، قدوة العلماء، إمام المحدثين فى هذا الزمان، مولانا سليم الله خان مدظله «شرح جامع نافع ليس فيه تطويل ممل و لاإختصار مخل، مشتمل على زبدة ما فى الزبر المتطاولة ومغن عنها، وفيه حقائق و دقائق فائقة وتوجيهات نفيسة ومزين من نكات الأكابرين، وفيه حل معاقد وكشف المغالق وتحرير الدعاوى بأحسن ترجيح وإقامة الدلائل بأوضح وجه وترجيح الراجح بالطريق الأوكد مجتنب عن مذهب البغى والإعتساف ومصداق قول الشاعر

ففى كل لفظ روض من السحر ... وفى كل سطر منه عقد من الدرر

وكيف لا يكون كذلك ومصنفه أجل فحول العلماء وأكملها، جامع الكمالات العلمية والعملية ومكارم العادات والأخلاق ومن كراماته مقبولية تصنيفه بين العوام والخواص فى مدة قليلة ومن كراماته وحسن إخلاصه أن أعطاه الله معاونين فاضلين جيدين فحلين فى العلم والعمر المتيقظين صاحبا القلم والتحرير الزكيين المستوقدين المدرسين فى الجامعة الفاروقية، الالمعى ابن الحسن العباسى، ونور البشر بارك الله فى علومهما وعمرهما.

لايدرك الواصف المطرى خصائصه ... وأيك سابقاً فى كل ما وصفا

ولايحتاج ذاته الأقدس إلى التعريف والتشهير ولا كتابه الجامع على الجامع، ولكن لفرط محبتى و شوقى حررت هذه الكلمات وإن كان فيها نقصاً لقصور علمى وقلة تجربتى فى هذا الباب وأرى أن الشرح وجامعه وحياته المباركة والمعاونين له من نعم الله تعالى على المعلمين والمتعلمين فحمد الله على نعمه،

ولما كان الشرح باللغة الأردية وإن كانت هذه اللغة شائعة لكن فى الإقليم السرحدى كثيراً من المتعلمين والمعلمين لايفهمون اللغة الأردية، ولايستفيدون منها، فلتوسيع دائرة الإستفادة إعتنى الزكى المحقق الفاضل شاه فيصل مدظله خريج وفاق المدارس والجامعة إمداد العلوم بشاور بترجمته باللغة السليمانية الفصحى البشاورية

ولقد أجاد فيها أفاد، ولله دره، والله المسئول أن يجعل سعيه مقبولاً وجهده من الباقيات الصالحات.

وأنا العبد الأحقر مغفور الله [illegible] اكوڑه ختك [illegible] ١٤٢٧ هجرى.

بسم الله الرحمن الرحيم

د مرتب درخواست

اللهم لك الحمد، لا أحصي ثناءً عليك أنت كما أثنيت على نفسك اللهم صل وسلم وبارك على سيدنا محمد النبي الأمي وعلى آله وصحبه وتابعيهم ومن تبعهم بإحسان من الأئمة المجتهدين والعلماء المحدثين إلى يوم الدين

الحمدلله ! دالله تعالى ډيره لويه مهرباني ده.چه هغوى صرف په خپل فضل سره خپل كمزورى بنده ته توفيق وركړلو.چه نن د استاذ الاساتذه شيخ شيوخ الحديث حضرت مولانا سليم الله خان صاحب دامت فيوضاتهم وبركاتهم د صحيح بخارى د درسى افاداتو د دويم جلد عالمانو،اود علم دين طالبانواود علوم حديث د تګوپه خدمت كښې ددې د وړاندې كولوسعادت حاصلوى.

دحضرت شيخ الحديث دامت بركاتهم د درسى افاداتو نه خاص خاص مستفيدين د خپل استعداد مطابق فائده حاصلوى.خوحقيقت دا دې.چه د دې نه فائده اخستل اهل علمو دپاره اوس ممكن شو.دا درسى افادات چه دې ته ,,لآلئ مكنونه،، وئيل به بالكل صحيح وى.

په اصل كښې دا د شيخ الاسلام حضرت مولانا سيد حسين احمد مدنى نورالله مرقده دعلومو او فنونواودحضرت شيخ صاحب په نيمه‌صدئ باندې دمحيط تدريسى تجربو.اود بې شميره كتابونواودحديث د شروحاتود مطالعې نچوړ دې.

په دې جلد كښې هم الحمد لله د هغه ټولو امورو التزام شوې دې.د كومو التزام چه په اولنى جلد كښې شوې وو.ددې امورو تفصيل مونږ د اولنى جلد په شروع كښې ذكر كړې دې.

دا كارلكه څنګه چه لوستونكو ته ښه معلومه ده.ډير علمى كار دې.ددې دپاره د وسيع مطالعة علمى پوخوالى او استحضار ضرورت دې.حالانكه احقر د ټولو خبرو نه خالى دې.

ددې باوجود داسې علمى كار ته ملاتړل دخپلو مشفقو استاذانو.د دعاګانو او خاص كر د حضرت شيخ الحديث صاحب دامت بركاتهم‌نظر عنايت، اعتماد ،توجه‌حوصله افزائى او دادګيرنې او دعاګانو نتيجه ده.

صرف احتمال نه دې بلكه عين ممكن ده.چه په دې كښې غلطيانې شوى وى. عالمانو ته درخواست دې.چه په غلطيانو باندې د خبريدو په صورت كښې دې دا د مرتب خامى اوګنړى اوددې غلطيانونه دې مونږ خبر كړى.اودخپلو مفيدو مشورو او تجويزونو نه دې هم مونږ مستفيد كړى.احقربه ډير احسان منونكې وى.

دکتاب د ترتیب ،تحقیق نه واخله تر کمپوزنگ پروف ریډنګ (د مسودې تصحیح) او بیا د طباعت پورې په دې ټولومرحلو کښې ما سره زما مخلص ملګرو او دوستانوچه کوم تعاون کړې دې په دې باندې زه د دوی ټولواحسان منونکې یم. اود ټولو دوستانو او معززینودپاره دعاګو یم.الله تعالی دې دوی ته علمي اوعملي ترقئ ملاؤ کړی اودوی ته دې ډیره بهترینه جزاء ورکړی.

په آخر کښې محترمو لوستونکوته درخواست کوم.چه د حضرت شیخ الحدیث صاحب دامت برکاتهم د صحت او عافیت دپاره په خصوصیت سره دعاګانې کوی. دغه شان د مرتب دپاره هم دعا کوئ.چه ددې کار زر ترزره د پوره کولو توفیق ورته ورکړی.اوپه خپل دربار کښې ورته د قبولیت شرافت ورکړی.او د صاحب تقریر دپاره د بنده دپاره اود د بنده دمورپلار دپاره.او د استاذانو او ټولو ملګرو اودوستانودپاره ئې د آخرت ذخیره اوګرخوی.آمین.

نورالبشر بن محمد نورالحق
استاذ جامعه فاروقیه
ورفیق شعبه تصنیف وتالیف جامعه

ضروری وضاحت ازمترجم

① صرف د دویم او دریم جلد په ترجمه کښې ماسره زما محترم ورور مولانا برهان الدین صدیقی فاضل دارالعلوم کراچئ هم برخه اخستې ده.اوهغوی هم د څه حصې ترجمه کړې ده. نود خپل خان د دعا درخواست سره سره درنه د هغوی د دعا دپاره هم طلب کوم.

② په کشف الباری پښتو جلددویم وغیره کښې چه د کشف الباری د اولنو جلدونود صفحاتوپه ارقامو کومې حوالې ورکړې شوی دی.نوهغه د کشف الباری اردو دی. چونکه پورته په متن کښې دکشف الباری د جلد او باب حوالې ورکړې شوی دی ده. ددې وجې هغې ته په مراجعت کښې څه مشکل نشته.بیا هم که موقع ملاؤ شوه.نو د پښتو کشف الباری د صفحو ارقام به په کښې اولیکو.

٧- بَابٌ مِنَ الْإِيمَانِ أَنْ يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ

وړاندې بيان شوې دې چه امام بخاري رحمه الله دلته په تراجم کښې کله د اسلام ذکر کړې دې او کله د ايمان .کله ئې دا موخر کړې دې او کله مقدم کړې.دا د انبساط او انشراح برقرار ساتلو دپاره د دوی تفنن دې.

په دې باب کښې هم ونيلې شی.چه چونکه دلته ئې حديث کښې،،لا يؤمن أحدکم،، کښې د ايمان ذکر وړاندې وو.ددې وجې امام بخاري رحمه الله ،،من الإيمان،، مقدم کړلو.او په وړاندينی باب کښې د نبی ﷺ ارشاد ،،تطعم الطعام وتقرأ السلام على من عرفت ومن لم تعرف،، کښې د ايمان يا د اسلام ذکر موجود نه وو.نوځکه ئې هلته د ،،من الإسلام،، موخر کړلو. دغه شان هلته ئې ،،من الإسلام،، اووئيل.او دلته ئې ،،من الإيمان،، لفظ راوړلو . ځکه چه په وړاندينی باب کښې د اطعام طعام او قراءت سلام ذکروو.کوم چه ظاهری اعمال دی.اودهغې د اسلام سره تعلق دې.او دلته د محبت ذکر دې.کوم چه يو باطنی عمل دې.اود زړه سره تعلق ساتی. نو ځکه ئې دلته د ،،من الإيمان،، ذکر اوکړلو . ځکه چه د ايمان تعلق هم د زړه سره وی.

د ماقبل او ما بعد سره ربط: ترکومې پورې چه د ربط تعلق دې.نووړاندې خودلی شوی دی چه انسان دپاره خو اول ددې خبرې اهتمام کول پکار دی.چه نورو ته د تکليف رسولونه منع شی. د دې ذکر په ،،باب من سلم المسلمون من لسانه ويده،، کښې ذکرشو.او د هغې نه پس دويم نمبرددې وو.چه دې د نورو سره د مواسات او غمخوارئ معامله اوکړی. د دې ذکر په ،،تطعم الطعام وتقرأ السلام،، کښې راغلې وو.ددې نه پس اوس د مساوات ذکر دې.چه سړې کوم څيز د خپل ځان دپاره خوښوی.هغه د نورو دپاره هم خوښ کړی.نوځکه د مواسات نه پس دلته د مساوات بيان کولې شی.

[١٣] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ شُعْبَةَ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَنْ حُسَيْنٍ الْمُعَلِّمِ قَالَ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ أَنَسٍ (١) عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ

---

(١) الحديث أخرجه مسلم فى صحيحه فى كتاب الإيمان باب الدليل على أن من خصال الإيمان أن يحب لأخيه المسلم ما يحب لنفسه من الخير رقم ١٧٩ و ١٨٠ والنسائى فى سننه فى كتاب الإيمان وشرائعه باب علامة الإيمان رقم (٥٠١٩) و(٥٠٢٠) والترمذى فى جامعه فى كتاب صفة القيامة باب (بلا ترجمة) رقم (٢٥١٥) وابن ماجه فى سننه فى المقدمة باب فى الإيمان رقم ٦٦)_

رجال الحديث

① مسدد: دا مسدد بن مسرهد بن مسربل بن مرعبل بن ارندل بن سرندل بن غرندل بن ماسك بن مستورد اسدى دى.(١)

دا هم ونيلې شى چه ددوى نوم عبد الملك بن عبدالعزيز دى او مسدد يې لقب دې.(٢)
د حماد بن زيد، سفيان بن عيينه، او يحى بن سعيد قطان رحمهم الله نه يې علم حاصل كړې دې. اود دوى نه چه چا احاديث اوريدلى دى په هغوى كښې ابوحاتم رازى، ابوداود، محمد بن يحى ذهلى، ابوزرعه او اسماعيل بن اسحاق رحمهم الله د غرونو پشان محدثين دى.(٣)
حافظ ابن حجر رحمه الله د دوى په باره كښې فرمائيلى دى چه دې ثقه او حافظ وو. د تولو نه وړاندې په بصره كښې دوى ،،مسند،، ليكلې وو.(٤) په رمضان ٢٢٨ھ كښې دوى وفات شوى وو.(٥)

② يحى: دا يحى بن سعيد بن فروخ القطان تميمى دې. ددوى كنيت ابوسعيد دې.(٦)
ددوى په جلالت قدر اوتوثيق باندې د تولو اتفاق دې. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى، ،،ثقة متقن حافظ إمام قدوة،،.(٧)
د يحى انصارى، محمدبن عجلان، سفيان ثورى ابن ابى ذئب امام مالك او امام شعبه رحمهم الله وغيره نه ئې احاديث اوريدلى دى.
د دوى نه چه چا حديث اوريدلى دى په هغوى كښې ددوى خپل استاذ حضرت سفيان ثورى، سفيان بن عيينه، شعبه، عبدالرحمن بن مهدى، امام احمد، امام يحى بن معين، امام على بن المدينى، امام اسحاق بن راهويه، امام ابوبكر بن ابى شيبه رحمهم الله او د دوى نه علاوه نور اعلام محدثين شامل دى.(٨)

---

(١) عمدة القارى(١\١٣٩)_
(٢) تقريب التهذيب (ص.٥٢٨) قم الترجمة (٦٥٩٨)_
(٣) عمدة القارى (١\١٣٩)_
(٤) تقريب (٥٢٨.)_
(٥) تهذيب الكمال (٢٧\٤٤٧)_
(٦) تقريب (٢.٥٩١) رقم ٧٥٥٧)_
(٧) المصدرالسابق)_
(٨) عمدة (١١٤٠\١)_

امام يحى بن معين رحمه الله فرمائی چه امام يحى القطان رحمه الله شل كاله داسې تيركړى وو چه روزانه به ني يوقرآن پاك ختمولو (١)
اسحاق بن ابراهيم شهيدى رحمه الله فرمائى چه ما يحى بن سعيد القطان ليدلې وو چه هغوى به د مازيگردمانخه نه پس په خپل جمات كښې د منارۀ سره ډډه لگوله اوبيا به دوى ته مخامخ على بن المدينى، شاذكونى، عمروبن على، احمد بن حنبل او يحى بن معين رحمهم الله اودريدل اود مابنامه پورې به ني ترې نه د احاديثو په باره كښې تپوسونه كول دوى به په خپله هم چاته د كيناستلو نه وئيل اونه به په دوى كښې چاته دا همت وو چه هغه به ناست وو ددوى تعظيم او قدر به د هغوى په زړونوكښې دومره زيات وو (٢)
په كال ١٢٠ ﻫ كښې د دوى ولادت شوې وو اوپه كال ١٩٨ﻫ كښې وفات شوې وو (٣)
عفان بن مسلم رحمه الله فرمائى چه يوكس د يحى بن سعيد دوفات نه شل كاله وړاندې خوب ليدلې وو، ‹‹بشر يحى بن سعيد بأمان الله يوم القيامة›› (٤)

④ **شعبه:** دا امير المومنين فى الحديث شعبه بن الحجاج بن الورد العتكى الازدى دې د دوى حالات په ‹‹باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده›› لاندې ذكرشوي دي.

⑤ **قتادة:** دا قتاده بن دعامه بن قتاده بن عزيز سدوسى بصرى دې د دوى كنيت ابوالخطاب دې اود مور نه ړوند پيدا شوې وو (٥)
په صحابو رضي الله عنهم كښې ني دحضرت انس بن مالك، حضرت عبدالله بن سرجس، حضرت ابوالطفيل عامربن واثله رضي الله عنهم نه احاديث اوريدلى دى دغه شان دحضرت سعيد بن مسيب، حسن بصرى ابوعثمان او محمد بن سيرين رحمهم الله نه هم د احاديثو سماع كړې ده (٦)
ددوى نه د سلمان تيمى، ايوب سختيانى، اعمش، شعبه او اوزاعى رحمهم الله نه علاوه نورو ډيرو حضراتو كسب فيض كړې دې (٧)
ددوى په جلالت شان، حفظ، توثيق فضل وشرف او اتقان باندې اجماع ده (٨)
حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى چه دې حافظ، ثقه، او ثبت دې خو مدلس دې په دوى باندې د

---

(١) تهذيب الكمال (٣١\٣٤٠)_
(٢) تهذيب الكمال (٣١\٣٤٢)_
(٣) عمدة القارى (٣١\١٤٠)_
(٤) تهذيب الكمال (٣١\٢٤٣)_
(٥) عمدة (١\١٤٠)_
(٦) المصدر السابق_
(٧) المصدر السابق_
(٨) المصدر السابق

قدرى كيدو تهمت هم شته.(١) قدري کيدو تهمت هم شته.
خوددي باوجود اصحاب صحاح دوی حجت تسلیم کړي دي خاص کرچه کله دوی دتحديث تصريح اوکړي.(٢) په ۶۰ھ يا ۶۱ھ کښې پيدا شوي وو اوپه ۱۱۷ھ يا ۱۱۸ھ کښې وفات شوی دی.(٣)

⑤ **حسين معلم**: دوی د حسين بن ذکوان مُکتِب معلم بصری دي.قتاده.عطاء بن ابی رباح او نافع مولی ابن عمر ﷺ نه روايت کوی.
اودوی په شاګردانوکښې شعبه بن الحجاج.عبدالله بن المبارک.يحی القطان.او يزيد بن هارون وغيره حضرات دی.
يحی بن معين.ابوحاتم.اونسائی دوی ته ثقه وئيلی دی.(٤)حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.«ثقة ربماوهم».(٥)

⑥ **انس رضی الله عنه**: دا مشهوراومعروف صحابی رضی الله عنه دي.د رسول الله ﷺ خاص خادم او حضرت انس بن مالک بن نضربن ضمضم بن زيد بن حرام بن جندب بن عامر بن غنم خزرجي انصاری رضی الله عنه دي.(٦)
رسول الله ﷺ ددوی کنيت ابوحمزه کيخودي وو.خکه چه دوی د حمزه نومي يوه سبزی ډيره زياته خوښوله.(٧)
حضرت انس رضی الله عنه د نبی کريم ﷺ لس کاله خدمت کړي دي.او د نبی ﷺ نه ډير احاديث اوريدلی دی.ددوی نه يو زر دوه سوه شپږ اتيا احاديث نقل دی.په دې کښې يو سل اته شپيتۀ احاديث متفق عليه دی.اوامام بخاری رحمه الله په درې اتيا احاديثو کښې متفرد دې.او امام مسلم رحمه الله په يو اويا احاديثو کښې متفرد دي.(٨)
دحضرت انس مور بی بی حضرت ام سليم رضی الله عنها ددوی دپاره د نبی ﷺ نه د دعا درخواست کړې وو.نو نبی ﷺ دوی په مال ،اولاد او اوږد عمر دپاره اوپه دې کښې د برکت دعا کړې وه. هم دا وجه وه.چه د حضرت انس رضی الله عنه عمرد سلو نه زيات وو.په بصره کښې د ټولو صحابو نه په آخره کښې دوی وفات شوی وو.په اولاد کښې د برکت دا حال وو.چه حجاج

---

(١) حافظ ذهبی رحمه الله په ميزان الإعتدال (٣٨٥\٣) کښې فرمانيلی دی.چه «ورمی بالقدر». اوپه تذکرة الحفاظ (١\١٢٤) کښې په جزم سره فرمائی.چه «كان يرى القدر»_
(٢) ميزان الإعتدال (٣٨٥\٣) رقم ۶۸۶٤)_
(٣) عمدة (١١٠\١) وتهذيب الكمال (٥١٧\٣٣)_
(٤) تهذيب الكمال (٣٧٢\٦، ٣٧٣)_
(٥) تقريب التهذيب (ص.١۶۶) رقم ١٣٢٠)_
(٦) تهذيب الأسماء واللغات(١٢٧\١)_
(٧) جامع ترمذی .كتاب المناقب باب مناقب لأنس بن مالک رضی الله عنه رقم ٣٨٣٠)_
(٨) تهذيب الأسماء (١٢٧\١)

كله بصرة ته راتلو.نود حضرت انس رضي الله عنه ملو ته نزدې په خپل لاس خپل اولاد دفن کړی وو.په مال کښې د برکت اثر دا وو چه ددوی باغ به په کال کښې دوه خله میوه کوله.(١)
په کال ٩٣ هـ کښې کله چه د دوی عمر یوسل دیرش کاله وو.(٢)
او بصره کښې وفات شو.امام محمد بن سیرین رحمه الله ورته غسل ورکړلو.او د بصرة نه یونیم فرسخ لرې په خپل کور کښې دفن کړې شو.(٣)

دلته دوه سندونه دی.دامام بخاری رحمه الله د استاذ مسدد او د هغوی د استاذ یحی.هغه «عن شعبة عن قتادة عن أنس عن النبى ﷺ» روایت کوی.

اویا د یحی بل استاذ حسین معلم دې.کوم چه «حدثنا قتادة عن أنس عن النبى ﷺ» سره نقل کوی.
امام بخاری رحمه الله د اولنی سند نه پس دویم سند ددې دپاره ذکر کړلو چه په اولنی سند کښې شعبة عن قتادة دې.او په دویم سند کښې «عن حسین المعلم حدثنا قتادة» دې.شعبه رحمه الله ،،عن،، استعمال کړې دې.په کوم کښې چه د انقطاع او اتصال دواړو احتمال شته.او حسین معلم د تحدیث صیغه استعمال کړې ده.نوځکه مصنف رحمه الله دواړه جمع نکړل بلکه جدا جدا ئې ذکر کړل.خو که دا تصریح هم نه وه.نو بیا هم ،،شعبة عن قتادة،، کښې د تدلیس څه احتمال نه وو.ځکه چه شعبه د تدلیس په مسئله کښې ډیر سخت دې.(٤)
بلکه ددوی خودا حال دې چه قتاده اګرچه مدلس دې.خو که دوی د قتاده معنعن روایت نقل کوی.نودا ګڼړلی شی.چه قتاده په دې روایت کښې تدلیس نه دې کړې.ګنی شعبه رحمه الله به ترې روایت هیڅ کله نه کولو.یعنی د قتاده رحمه الله کوم روایت چه په ..عن.. سره وی.که دا روایت شعبه نقل کړی.نو دا د دې خبرې ضمانت دې.چه دلته قتاده تدلیس نه دې کړې.(٥)

قوله: لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ: په تاسو کښې هیڅ څوك تر هغه وخته پورې مومن نشی جوړیدې.ترڅوچه هغه د خپل ورور دپاره هغه څیز خوښ نکړی.کوم چه دې د خپل ځان دپاره خوښوی.دا حدیث د امام ابوحنیفه رحمه الله په پنځو منتخبو احادیثو کښې یوحدیث دې.اود امام ابوداود په څلورو منتخبو احادیثو کښې یو حدیث

(١) عمدة القاری (١\١٤٠) وتهذیب الأسماء (١\١٢٧)_
(٢) تهذیب التهذیب (١\٣٧٨، ٣٧٩)-
(٣) عمدة القاری (١\١٤٠)_
(٤) امام شعبه رحمه الله فرمانی.التدلیس أخوالكذب.. مقدمة ابن الصلاح ص.٣٥) دغه شان فرمانی. ((لأن أقع من السماء فانقطع أحب إلى من أن أدلس (سیر أعلام النبلاء (٧\٢٢٠) دوی د تدلیس په باره کښې تردې پورې بیان کړی دی ((لأن أزنى أحب إلى من أن أدلس سیر أعلام النبلاء (٧\٢١٠)_
(٥) قال عبدالرحمن بن مهدی:قال شعبة كنت أتفقد فم قتادة فإذا قال سمعت أو حدثنا تحفظته وإلا تركته انظر سیر أعلام النبلاء (٧\٢١٥) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمانی...روایة شعبة عن قتادة مأمون فیها من تدلیس قتادة لأنه كان لا یسمع منه إلا ما سمعه .. فتح الباری (١\٥٩) كتاب الإیمان باب حب الرسول من الإیمان)_

دي.که چيرته په دې حديث باندې عمل اوکړې شي.چه کله د چا سره څه معامله کولې شي.نو سوچ کولې شي.که زه د ده په ځائي ووم.نو آيا ما به دا څيزخوښولو.کوم چه زه دده سره کول غواړم.نود هر فساد جرړه به کټ شوې وه.د مساوات دا عمل د کمال ايمان مقتضي دې.په دې باندې د مرجئه ترديد هم اوشو.هغوی وائي چه په طاعت باندې څه فائده نه ملاويږي.

يواشکال او د هغې جواب دلته يو اشکال کيږي.چه نبی ﷺ اوفرمائيل.چه په تاسو کښې هيڅ څوك مومن نشي جوړيدې.ترهغه وخته پورې چه ترڅو هغه د خپل ورور دپاره هغه څيز نه وي خوښ کړې. کوم چه د خپل خان دپاره خوښوی.نو که يو کس شرابي وي.يا غل وي نوآيا تر هغه وخته پورې به مومن نه وي.چه تر څوچه هغه د خپلو نورو ورونړو دپاره شراب او غلا خوښه نکړي.دا خبره خو د عقل نه خلاف ده.

ددې جواب دا دې چه د نسائي په روايت کښې الفاظ دا دي.((لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ مِنَ الْخَيْرِ))([1]) په دې کښې ،،من الخير،، الفاظ دی.نو په اعتراض کښې د شرابو او سرقه مسئله دلته نشي چليدې.

دخپل ورور دپاره دخپل خوښ څيزخوښولو څه مطلب دې. دويم اشکال دا کيږي.چه دا نبي اوفرمائيل.چه په تاسو کښې هيڅ څوك ترهغه وخته پورې مومن نشي جوړيدې.ترڅو چه دخپل ورور دپاره هغه څيز خوښ نکړي. کوم چه د خپل خان دپاره خوښوی.ددې څه مطلب دې؟ آيا ددې مطلب دا دې.چه ده سره کوم څيز وي.چه تر څو پورې هغه بل ته ورنکړي.او په خپله خالي لاس پاتې نشي.نوترهغه وخته پورې دې مومن نشي جوړيدې؟ نودا معنی مراد اخستل خو صحيح نه دی.څکه چه په يو ځائي کښې هم اسلام خپل منونکی په دې نه دی مکلف کړی چه او بيا هغه هم په دې طريقه چه بغير ددې نه ايمان متحقق نشي .دغه شان دا ونيل هم صحيح نه دی.چه دده خواهش پکار دې.چه کوم څيز ما سره دې.بعينه هم دا څيز زما د ورور سره هم وی. چونکه يو څيز چه کله يو سره وی.نو هغه بل چاته نشي ملاويدلې. که ته اووائې.چه مطلب دا دې.چه ددې نظير بل ورور ته ملاؤ شي.داصل ملاويدل مراد نه دی.نو بيا هم معنی نه صحيح کيږي.بيا خو به د هرکمال او خوبئ خواهش دهر چا دپاره ضروری وو.

نوددې جواب دا دې.چه په اصل کښې ددې حديث مفهوم باندې پوهه شئ.د حديث مفهوم دا دې چه په کومه طريقه تاسو دخپل خان دپاره دا خواهش کوئ.چه زما عزت دې برقرار وی.ما سره دې انصاف کولې شي.که زه څه ښه کار اوکړم.نود هغې داد ګيرنه دې راته ملاؤ شي.زما دل شکتنی دې اونکړې شي.زه دې د خپلو حقوقو نه محروم نکړې شم.هم دا جذبه پکار ده.چه ستا د بل ورور دپاره هم وی چه د هغه عزت نفس برقرار وی.د هغه سره انصار کولې شي که هغه قابل تعريف کار اوکړی چه د هغه حوصله افزائي اوکړې شي.هغه ته دې

[1] سنن نسائی (٢٢٧٠) کتاب الإيمان وشرائعه باب علامة الإيمان رقم ٥٠٢٠)_

هم د هغه حقوق ملاو شي.د حديث د مفهوم د وضاحت نه پس اوس څه اشکال نه واريږي
اوګورئ په قرآن مجيد کښې د ناپ تول په سلسله کښې د تطفيف ذکر راغلي دې.دغه شان
پوهه شه.چه په نورو معاملاتو کښې هم تطفيف کيږي.خلق د خپل خان دپاره ددې خبرې
خواهش لري.چه زمونږ د عزت نفس خيال دې اوساتلې شي.اود نورو خلقود عزت نفس
خيال دې ونشي ساتلې.د خپل خا دپاره ددې مطالبه کولې شي.چه زمونږ حقوق دې مونږ ته
پوره ملاو شي.اود نورو د حقوقو دوی څه خيال نه ساتي.«وقس على هذا» نو لکه څنګه چه په
تول او ناپ کښې تطفيف ممنوع دې.دغه شان په دې معاملاتو کښې هم ددې نفی شوې
ده.[1]

دحديث پاک يو مقصد يوه خبره دا هم شوې ده.چه په اصل کښې ددې حديث پاك مقصد او
مدعا دا ده.چه تاسو د چا سره حسد مه کوئ.دحاسد خواهش دا وی.چه د محسود عليه سره
کوم کمال دې.هغه کمال د هغه سره باقی پاتې نشي.برابر ده که ماته حاصل وی اوکه نه.نبی
ﷺ د «لايومن أحدكم حتى يحب لأخيه مايحب لنفسه» عنوان اختيار کړلو.اومقصد ئې ا دې.چه
تاسو د خپل ورور نه د هغه د خوبئ او صفت د زائله کولو خواهش مه کوئ.ستاسو خواهش
خو دا پکار دې.چه لکه څنګه چه الله تعالى تاسو ته نعمتونه درکړی دی.دغه شان دې د
هغه سره هم نعمتونه وی.تاسو دهغه نه د هغې د زوال تمنا مکوئ.[2]

دحديث پاک يو بل مطلب: د حديث يو مطلب داهم بيان شوې دې.چه دا ارشاد د مشورې په
باره کښې دې.که يو کس ستا نه مشوره اوغواړی.نوخپل خان د هغه په ځائې فرض کړه.اودا
سوچ اوکړه.که ته دده په ځائې وې.نو د خپل خان دپاره به دې کوم څيز خوښولو.نو چه کوم
څيز د خپل خان دپاره خوښوې.هم د هغې مشوره ورکړه.[3]

امام غزالى رحمه الله يوه واقعه ليکلې ده.چه يو کس ته چا شکايت اوکړلو.چه زما په کور کښې
مګې دی.چه ډير زيات ترې تنګ شوې يم.او ډير مو پريشانه کوی.څه کول پکار دی؟ نو
هغوی ورته مشوره ورکړه.چه د مګو علاج دا دې.چه ته يوه پيشو اوساته.هغه ورته
اووئيل.ما سره ويره ده.چه هسې نه د پيشو آواز واوری.اود ګاونډی کور ته لا لاړې نشي.
اوکوم تکليف چه ماته اوس ملاويږی.هغه به ګاونډی ته ملاويږی.نو په دې صورت کښې به
د خپل ورور دپاره د هغه څيز خوښونکې شم.کوم چه د خپل خان دپاره نه خوښوم.[4]

د«لايؤمن» مفهوم بهرحال دلته دکمال ايمان نفی مراد دې.او مقصد دا د.چه په کامل

---

[1]) فضل الباري (١\٣٣٤، ٣٣٥)_

[2]) امداد الباري (١٤\٣٦٤)_

[3]) فضل الباري (١\٣٣٥) وامداد الباري (١٤\٣٦٥)_

[4]) فتح الملهم (١\٦٤٧) كتاب الإيمان باب الدليل على أن من خصال الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه من الخير)_

د«تنزيل الناقص بمنزلة المعدوم»د باب مومن كنبي دا جذبه پكار ده (١) يا دا ونيلي شي چه دا د«تنزيل الناقص بمنزلة المعدوم»د باب نه دي او تنبيه او تذكير مقصود دي مطلب دا دي كه په مومن كنبي دا صفت نه وي نو د ده ايمان د څه كار نه دي؟ دايمان سره دا صفت ضرور پكار دي ددي نه بغير يو كس د مومن ونيلو مستحق نه دي دا «تنزيل الناقص بمنزلة المعدوم»دي (٢)

دحضرت سليمان ﷺ دعا ﴿رَبِّ اغْفِرْ لِيْ وَهَبْ لِيْ مُلْكًا لَّا يَنْبَغِيْ لِاَحَدٍ مِّنْ بَعْدِيْ﴾ باندي اشكال وارديږي چه هغه ددي حديث سره منافي ده ددي نه جواب دا دي چه مونږ د حديث كوم مفهوم او مقصد بيان كړلو د هغي نه پس دا اشكال باقي نه پاتي كيږي دغه شان ته داسي اووايه چه دحضرت سليمان ﷺ دعا د جواز د بيان دپاره وه يا هغه د امورو طبيعه د قبيلي څني وه (٣)

٧- بَاب حُبُّ الرَّسُولِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ الْإِيمَانِ

په وړاندينى باب كنبي «من الإيمان» مقدم كړي وو او دلته ئي «من الإيمان» موخر كړي دي دا هم هغه تفنن دي امام بخاري ﷫ خو اول دا ثابته كړه چه د خلقو د ضرر نه خپل ځان بچ ساتل پكار دي ددي نه ئي دا ثابته كړه چه مواسات په خپل مينځ كنبي كول پكار دي او د نورو خلقو خيال ساتل او ځان خبرول پكاردي ددي نه پس ئي مساوات بيان كړو چه د خپل ورور دپاره هم هغه څيز خوښول پكار دي كوم چه تاسو د خپل ځان دپاره خوښوئ او اوس د هغي نه پس د مساوات وړانديني درجه بيانوي چه د رسول الله ﷺ سره د خپل ذات نه زيات محبت كول پكار دي.

په اصل كنبي د محبت مركز خو دالله تعالى ذات دي هغه خالق مالك رازق دي مدبر اوقيوم دي خو الله تعالى ته د ټولو نه زيات نزدي محمد ﷺ دي دوى په مخلوق كنبي د ټولونه زيات الله تعالى ته نزدي دى او د الله تعالى د صفاتو د ټولو نه لوئي مظهردي نو د محبت اصل مركز د الله تعالى ذات دي و بيا د رسول الله ﷺ ذات دي نو د رسول الله سره محبت د خپل ذات سره د محبت نه هم زيات ساتل پكار دى

[٣] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ قَالَ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنْ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ وَالِدِهِ وَوَلَدِهِ

نبى كريم ﷺ فرماني چه قسم دي په هغه الله دچا په لاس كنبي چه زما روح دي هيڅ څوك نشي مومن كيدي ترڅو چه دهغه په نيز زه د خپل پلار او اولاد نه زيات محبوب نشم.

---

(١) فتح الملهم (١/٥٣٥) كتاب الإيمان باب الدليل على أن من خصال الإيمان أن يحب لأخيه المسلم ما يحب لنفسه من الخير)_

(٢) فيض الباري (١/٨٢) باب من الإيمان ...)_

(٣) تقرير بخاري (١/١٢٢)

رجال الحديث

① ابواليمان: د دوى حالات په ، ،بدء الوحى، ،د شپږم نمبر حديث لاندې تيرشوى دى.

② شعيب: ددوى حالات هم د ،،بدء الوحى،، د شپږم نمبر حديث په ضمن كښې تير شوى دى.

③ ابوالزناد: دا عبدالله بن ذكوان مدنى قرشى دې.ابوعبدالرحمن ددوى كنيت دې.او ابوالزناد د كنيت په صورت كښې ددوى لقب دې.[1]

په دې باندې به دوى خفه كيدلو.خو دوى هم په دې كنيت پشان نوم باندې مشهور دى.[2]
د دوى په جلالت قدر او امامت باندې اتفاق دې.حضرت سفيان ثورى رحمه الله به دوى ته امير المومنين فى الحديث وئيل.ابوحاتم رحمه الله به فرمائيل.

((ثقة صاحب سنة وهوممن تقوم به الحجة إذا روى عن الثقات))[3]
ددوى شمار اگرچه په صغاروتابعينو رحمهم الله كښې كيږى.خو د دوى نه ډيرو تابعينو روايت كړې دې.او داد دوى په خصوصيات كښې ده.چه دوى د يو صحابى نه هم روايت نه دې اوريدلې.خوددې باوجود به تابعينو ددوى نه روايت كول.[4]
امام احمد رحمه الله فرمائى.چه ابوالزناد په فقه كښې د ربيعه نه پورته دې.[5]
امام بخارى رحمه الله فرمائى.چه دحضرت ابوهريره رضى الله عنه په اسانيدو كښې د ټولو نه اصح سند د ((أبوالزناد عن الأعرج عن أبي هريرة رضى الله عنه)) دې.[6]
د شپږشپيته كالوپه عمر كښې په ١٣٠ هـ يا ددې نه پس وفات شوې دې رحمه الله [7]

④ أعرج: دا ابوداود عبدالرحمن بن هرمز مدنى قرشى دې.دا تابعى دې.او ابوسلمه او عبدالرحمن بن القارى وغيره نه روايت كوى.ددوى نه داامام زهرى.يحى انصارى.اويحى بن ابى كثير رحمهم الله نه علاوه نوروحضراتو روايت كړې دې.ددوى په توثيق باندې د ټولواتفاق دې[8]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.((ثقة ثبت عالم))[9] په ١١٧ هـ كښې ددوى وفات شوې دې.[10]

---

[1]) تقريب التهذيب (ص.٧٢٧) الكنى من الألقاب)_
[2]) عمدة القارى (١٤٢\١)-
[3]) المصدر السابق)_
[4]) عمدة (١٤٣\١)_
[5]) المصدر السابق)_
[6]) المصدر السابق)_
[7]) تقريب (ص.٢٠٢) رقم ٣٣٠٢) وعمده (١٤٣\١)_
[8]) عمدة القارى(١٤٣\١)_
[9]) تقريب التهذيب(٢٥٢) رقم ٤٣٢)_
[10]) عمدة (١١٤٣) وتقريب (٣٥٢)

⑤ حضرت ابوهريرة ﷺ: ددوی حالات وړاندې د شعب الايمان د حديث په ضمن کښې تير شوی دی

[۱۵] حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَحَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ (١) قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ وَالِدِهِ وَوَلَدِهِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ

رجال الحديث

① يعقوب بن ابراهيم: دا ابويوسف يعقوب بن ابراهيم بن كثير بن زيد بن افلح عبدی دورقی دې.ثقه حافظ اومتقن وو.د ليث بن سعدليدل ئې کړی دی.ابن عيينه ،يحی القطان،يحی بن ابی کثير ﷺ اود نورو حضراتو نه ئې حديث روايت کړې دې.د دوی نه به ددوی ورور احمد بن ابراهيم ،ابوحاتم،او ابوزرعه روايت کولو.په ۲۵۲ھ کښې دوی وفات شوی دی.(٢) رحمه الله رحمة واسعة

② ابن عُلَيّه: دا اسماعيل بن ابراهيم بن مقسم (بكسر الميم وسكون القاف وفتح السين المهملة بعدها ميم) اسدی بصری دې. دابن عُلَيّه په نوم باندې مشهور دې. عُلَيّه په اصل کښې د دوی د مور نوم دې.هم هغوی طرف ته منسوب دې.دوی به په دې نوم باندې خفه کيدلو.خو چونکه مشهور شوې وو پرې،ددې وجې به محدثينو ﷺ ورته اسماعيل بن عليه وئيل.البته امام شافعی ﷺ چه به کله د دوی نه روايت کولو.نوفرمائيل به ئې.«أخبرنا إسماعيل الذی يقال له ابن علية»(٣)

امام شعبه ﷺ به دوی ته سيدالمحدثين وئيل.

امام احمد ﷺ به فرمائيل.«إليه المنتهى في التثبت بالبصرة»

د دوی په جلالت شان باندې اتفاق دې.عبدالعزيزبن صهيب ،ايوب سختيانی نه علاوه د نورو محدثينو نه ئې اوريدل کړی دی.په ۱۹۳ھ يا ۱۹۴ھ کښې په بغداد کښې وفات شوې دې.(٤) رحمه الله رحمة واسعة.

---

(١) الحديث أخرجه مسلم في صحيحه كتاب الإيمان باب وجوب محبة رسول الله ﷺ .. رقم ۱۷۷و ۱۷۸) والنسائي في سننه في كتاب الإيمان وشرائعه باب علامة الإيمان رقم (۵۰۱۷و ۵۰۱۸) وابن ماجه في المقدمة باب في الإيمان رقم ۶۷)_

(٢) عمدة القاری (۱\۱۴۵)_

(٣) شرح نخبة الفكر(۱۳۹) معرفة من نسب إلى غيره أبيه)_

(٤) عمدة القاری (۱\۱۴۵) وتقريب التهذيب(۱۰۵) رقم ۴۱۶

③ عبدالعزیزبن صهیب: دا عبدالعزیز بن صهیب بنانی بصری دې تابعي دې. دحضرت انس رضی اللہ عنہ نه ئې احادیث اوریدلی دی. شعبه رحمہ اللہ به د دوی نه روایت کولو.او فرمائیل به ئې «هو عندي أحب إلي من قتادة» د دوی په توثیق باندې اتفاق دې.اصحاب اصول سته د د دوی روایات نقل کړی دی.
قاضی ایاس بن معاویه رحمہ اللہ به خانله د عبدالعزیزبن صهیب رحمہ اللہ شهادت قبلولو.په کال ۱۳۰ھ کښې وفات شوی دی. رحمه الله رحمة واسعة (۱)

④ آدم: دوی آدم بن ابی ایاس دی.او د دوی حالات د «باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده»، لاندې تیرشوی دی.

⑤ شعبه: د دوی حالات په «باب المسلم من سلم المسلمون..» کښې راغلی دی.

⑥ قتاده رضی اللہ عنہ ⑦ حضرت انس رضی اللہ عنہ: ددې دواړو حالات په مخکنی باب کښې مونږ لیکلی دی.
دحدیث شرح: امام بخاری رحمہ اللہ دلته اولنې روایت د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ نه نقل کړې دې.په دې کښې د "والذي نفسي بيده لا يؤمن أحدكم حتى أكون أحب إليه من والده وولده" الفاظ موجود دی.
دویم روایت د حضرت انس رضی اللہ عنہ دې.ددې ئې دوه سندونه بیان کړی دی.اولنې سند، «عبدالعزيز بن صهيب عن أنس»، په سند سره.دې.اود دویم سند ئې د ،،عن قتادة عن أنس رضی اللہ عنہ،،په طریق سره نقل کړې دې.اودلته تحویل دې.(۲) خو امام بخاری رحمہ اللہ چه د حدیث کوم الفاظ نقل کړی دی.د عبدالعزیزبن صهیب په سند سره ئې نه دی نقل کړی.د قتاده د روایت الفاظ بعینه هم هغه دی.کوم چه د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ د روایت الفاظ دی.صرف په هغې کښې د «والناس أجمعين» زیادت دې.په خلاف د عبدالعزیزبن صهیب د روایت.په هغې کښې «لا يؤمن أحدكم حتى أكون أحب إليه من أهله وماله» راغلی دی.دا الفاظ د ابوهریره رضی اللہ عنہ د روایت مطابق نه دی.اودامام بخاری رحمہ اللہ مقصد د ابوهریره رضی اللہ عنہ د روایت تائید دې.هغه د «قتادة عن أنس» د روایت د سند په الفاظو سره کیږی.اود «عبدالعزيز بن صهيب» د روایت په الفاظو سره نه کیږی.ددې وجې ئې د عبدالعزیز د روایت الفاظ ذکر نکړل.(۳)

---

۱) عمدة القاری (۱\۱٤۵) وتقریب (۳۵۷) رقم ۴۱۰۲)_
۲) د تحویل پوره بحث د بدء الوحی د پنځم حدیث لاندې تیر شوې دې...عبدالعزیز بن صهیب عن انس رضی اللہ عنہ.. دا د روایت الفاظ نه دی.نوځکه ئې ..عبدالعزیز بن صهیب رحمہ اللہ د روایت الفاظ نه دی ذکر کړې (فتح الباری (۱\۵۹)_
۳) فتح الباری (۱\۵۹)

په حديث پاک کښې د قسم صيغه راوړلو وجه دلته کښې يو سوال پيدا کيږي.چه نبي ﷺ قسم اوخوړلو اووې فرمائيل.چه په تاسو کښې هيڅ سړې مومن نشي کيدې.ترڅو چه زه هغه ته د پلار او اولاد نه زيات محبوب نشم.د نبي ﷺ په وينا باندې خو په هرصورت کښې يقين کولې شي نو بيا د ،،والذي نفسي بيده،،د قسم صيغه نبي ﷺ ولې استعمال کړې ده؟

ددې يو جواب خو دا ورکړې شوې دې.چه دا خبره اهمه ده او اهمه خبره د تاکيد په طريقه ذکر کولې شي.نوځکه نبي ﷺ د تاکيد په طور ذکر کولودپاره د قسم صيغه استعمال کړله. چه د قسم نه تاکيد پيدا شي (١)

دويم جواب دا دې.چه په اصل کښې د محبت معامله لګه غوندې نازکه وی.د سړی د خپل خان،خپل اولاد او خپل مور پلار سره زيات محبت وی.په دې محبتونو باندې د نبي ﷺ محبت غالب کول ګران کار دې.نوځکه نبي ﷺ قسم اوخوړلو او وې فرمائيل چه تر څو پورې د مور پلار ،اولاد او ټولوپه مقابله کښې زما محبت زيات نه وی.نو تر هغه وخته پورې ستاسو ايمان صحيح نه دې.ددې اشکال لرې کولو دپاره چه د مور پلار ،اولاد او خان سره محبت غيراختياری دې.اوپه باقی ټولو محبتونو باندې غالب وی.نود نبي ﷺ محبت به څنګه غالب شي؟ نو نبي ﷺ قسم اوکړلو. او وې فرمائيل.چه دا معمولی خبره مه ګڼړئ.دا ضروری ده.زه قسم کوم او وايم.چه ددې نه بغير کار نه کيږی.

د محبت معنی او ددې قسمونه دلته په عالمانو کښې خبرې شوی دی.چه دلته محبت نه کوم محبت مراد دې؟ اول تاسو د محبت معنی اوددې قسمونه زده کړئ. بيا به دې نه پس پوهه شئ.چه دلته د محبت کوم قسم مراد دې.

امام راغب رحمه الله نقل کړی دی.چه محبت :،،إرادة ما تراه أو تظنه خيراً،،ته وائی.(٢)
يعنی په کوم څيز چه ته د خير ګمان کوې.اودهغې ته اراده اوکړې.نودا محبت دې.
بيا د محبت څو قسمونه دی.

① يو محبت طبعي دې.لکه د اولاد ،مور پلار اويا خپل خان سره محبت شو.د دې محبت منشا قرب دې.دخپل خان سره قرب خو معلومه دې.دغه شان د خپل مور پلار سره ،ځکه چه دې د هغوی جزء دې.اود بعضيت او جزئيت د وجې د دوی سره ډير زيات نزديکت وی. دغه شان په خپل اولاد کښې هم د جزئيت او بعضيت قرابت موجود دې.نود دوی سره هم محبت زيات وی.دې محبت ته محبت طبعي وائی اودا غير اختياری دې.

② دې نه علاوه يوبل محبت،،محبت احسان،، دې الإنسان عبد الإحسان،، چه يو کس مونږ سره احسان اوکړی مونږسره ښه سلوك اوکړی.نو زمونږدهغه سره محبت پيدا شي.چونکه احسان کوم چه د دې محبت سبب دې هغه اختياری فعل دې.نو ځکه دا محبت هم اختياری دې.
③ يو محبت ،،محبت جمالی،، دې.په دې کښې د محبت سبب جمال وی.او دا هم

---

(١) فتح الباري (٥٨\١) وعمدة القاري(١٤٣\١)_
(٢) المفردات في غريب القرآن (١٠٥)_

اختیاري وي.ځکه چه ته په خپل اختیا باندې دغه ښکلي ځیز ته ګوري.د هغې آواز طرف ته غوږ ږدې.او په خپل اختیار باندې د هغه سره ګډون او ربط قائم ساتې. نو هرکله چه ته په خپل اختیار سره دا ټول کارونه کوې.نو ونیلې شي.چه دا محبت جمالي هم اختیاري دې.

④یومحبت دې ..محبت کمالي.. یعنی دچا د څه کمال د وجې د هغه سره محبت کول وي. لوې لوې د کمال خاوندان تیر شوي دي.اومونږ د هغوی واقعات.د هغوی د علومو او مهارتونوپه کتابونو کښې لوستنه کړې ده.دهغوی سره زمونږ محبت دې چه دهغوی ذکر راشي.نود ادب خیال ساتو.په زړه کښې دننه هغوی ته میلان پیدا کیږي.اوچه څوك هغوی په بدۍ سره یاد کړي.نود دفاع دپاره تیاریږو. اود هغوی په شان کښې ګستاخۍ اوریدو ته بیخي تیارنه یو.نودهغوی دکمال د وجې مونږ ته دا محبت دهغوی سره پیدا شوې دې.دا هم اختیاري دې. ځکه چه مونږ د هغوی کمالات اویدلو لوستلو او په هغې کښې مو غور او فکر کړې دې. اودا ټول کارونه اختیاري دي.نودا محبت هم اختیاري شو.

⑤ددې نه علاوه یو بل محبت دې...محبت عقلي،، په دې کښې دا وي.چه نفع او نقصان سړې وینې.او بیا هغه د فائدې په صورت کښې محبت کوي.لکه که زمونږ په لاس کښې یو غټ زخم راشي.او ددې خبرې ویره وي.چه دا به ښه نشي.ود بدن نورو حصو ته به سرایت اوکړي.اومونږ به هلاك شو.نو مونږ ډاکټر ته ورشو.او هغه ته درخواست کوو.چه آپریش اوکړئ.اوهغه ورته اووائي.چه دا اولیکه.چه په آپریشن کښې څه نقصان راشي.نو زه به د هغې ذمه وار نه یم.دې ورته دا هم اولیکي.ځکه چه ده ته خپله فائده په نظر راځي.اګرچه طبعاً غوښې کټ کول اود هډوکي ماتول ئې خوښ نه وي.خو چونکه په دې کښې ورته فائده په نظر راځي. نو ځکه دده د دې آپریشن او د دې ځیرې کولو سره عقلي محبت وي.

خلاصه دا چه د محبت پنځه قسمونه دي.

① حب طبعي② حب احساني ③ حب کمالي④ حب جمالي⑤ حب عقلي (١)

اوس به تاسو دلته پوهه شئ.چه دلته کوم محبت مراد دې؟

قاضي بیضاوي رحمه الله فرمائي.،،المراد بالحب هنا الحب العقلي الذي هو ایثار ما یقتضي العقل السلیم رجحانه وإن کان علی خلاف هوی النفس، کالمریض یعاف الدواء بطبعه فینفر عنه،،(٢)

یعنی دلته د محبت نه عقلي محبت مراد دې.په کوم کښې چه د عقل سلیم مقتضی ته ترجیح ورکولې شي.اګرچه د خپل خواهش خلاف وي.لکه مریض چه دوائي د خپل طبعیت په اعتبار سره نه خوښوي.اوددې نه تختي.

امام خطابي رحمه الله هم فرمائي.چه دلته طبعي نه بلکه اختیاري محبت مراد دې.(٣) یعنی دا سوچ کول پکار دي.که د نبي ﷺ مونږ تابعداري اوکړو.اود نبي ﷺ سره محبت اوساتو.نوپه دې کښې زمونږ نفع او فائده ده.اوکه مونږ د نبي ﷺ تابعداري اونکړو.اود دوی سره محبت

---

١) فضل الباري (١١\٣٣۶)_

٢) فتح الباري (١١\۶) باب حلاوة الإیمان)_

٣) فتح الباري(١١\۵٩) باب حب الرسول من الإیمان)_

اونه ساتو.نوزمونږ نقصان دې.د دنيا فائده هم په دې كښې ده.چه د نبى ﷺ تابعدارى اوكړې شى چه دا سوچ اوكړې.نوته به دنبى ﷺ سره محبت شروع كړې.دا محبت عقلى دې.
دلته خلقوپه يوه غلط فهمى كښې پريوځى.اوهغه غلط فهمى دا ده چه كيدې شى د امام خطابى او امام بيضاوى رحمهما الله مقصد دا وى.چه حب عقلى دې حاصل كړې شى.او هم په دې دې قناعت او اكتفا اوكړې شى.خوا خبره صحيح نه ده.د هغوى منشا دا ده. چه د نبى ﷺ سره دا سوچ كول چه دوى سره محبت كول د الله تعالى سره محبت كول دى. او د نبى ﷺ سره محبت كول د دوى په تابعدارئ باندې آماده كونكې او تيزونكې ده.او په ې باندې مونږ ته فائده رسى.نقصان نه رسى.نوچه دا سوچ اوكړى.محبت به ورسره كولې شى.
بيا دې په دې كښې حب احسانى هم شامل كړې شى.چه د نبى ﷺ په مونږ باندې بې شميره احسانات دى.دوى مونږ د ظلمت د تيرو نه راويستې يو.اود هدايت په كهولاؤ لاره باندې ئې اودرولې يو.دوى مونږ دالله تعالى د حكمونو نه خبر كړې يو.دوى زمونږ د خير خيګړې دپاره ډير مشقتونه زغملى دى.بغير د څه لالچ نه،دخپل څه ذاتى مقصد نه بغير ئې زمونږ د كاميابئ او فلاح دپاره تكليفونه برداشت كړى دى.اوخپل خان ئې په امتحاناتو كښې اچولې دې.نودا حب احسانى دې ورسره هم شامل كړې شى.
بيا دې ورسره حب كمالى هم شامل كړې شى.چه نبى ﷺ ته الله تعالى كوم كمالات وركړې دى. هغه د ,,بعد از خدا بزرك توئى قصه مختصر،،مطابق په مخلوق كښې چه چاته هم دغه كمالات نه دى وركړې شوى.
دغه شان د نبى ﷺ د جمال تصوركولې شى.اوحب جمالى دې ورسره هم شامل كړې شى.
نوهركله چه ته ددې حب عقلى سره حب احسانى،حب كمالى او حب جمالى هم جمع كړې.نوبيا به دا محبت عقلى دومره ترقى اوكړى.چه محبت طبعى به هم ددې په مقابله كښې هيڅ نه وى.(۱)

دحضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه واقعه اوګورئ حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه په غزوه بدر كښې موجود دې.او د دوئ خوئې عبدالرحمن د كافرانود لښكرد طرفه د مقابلې دپاره اعلان كوى.(چه څوك به زما مقابلې ته راوځى) نوحضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه د نبى ﷺ نه اجازت غواړى. خونبى ﷺ اجازت نه وركوى.(۲) د دوى محبت عقلى ترقى كړې وه.او دې مقام ته رسيدلې وو.چه د محبت طبعى اقتضاء هلته باقى پاتې نه وو.

حضرت عبدالله بن عبدالله بن أبى رضي الله عنه واقعه حضرت عبدالله يو صحابى دې.كوم چه د عبدالله بن ابى ابن سلول راس المنافقين خوئې وو.دوى مخلص او صادق الايمان صحابى وو.په يوه موقعه عبدالله بن ابى ابن سلول رئيس المنافقين اوونيل ﴿لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ﴾

---

(۱) نبى ﷺ سره د محبت داهميت په باره كښې داحقرمترجم په تاليف ..دمنبرګلونه.. كښې ..په امت باندې دخپل پيغمبر ﷺ سره د مينې وجوب.. په موضوع باندې ليكلې شوې تقريرد كتلو قابل دې.

(۲) الإستيعاب فى معرفة الأصحاب بهامش الإصابة-(۱۲/۲۹۹.٤۰۰)_

نو نبي ﷺ ته دا خبره اورسيدله چه كهل د قران كريم په ذريعه ددې خبرې تصديق اوشو.نو حضرت عمر رضي الله عنه د نبي ﷺ نه د دې منافق د ختې وهلو اجازت اوغوښتلو.خو نبي ﷺ ورته اجازت ورنكړلو.

حضرت عبدالله رضي الله عنه نبي ﷺ ته تشريف يوړلو او عرض ئې اوكړلو.يارسول الله! ماته معلومه شوې ده چه تاسو د عبدالله بن ابى (زما د پلار) قتل كول غواړئ.كه ستاسو دا اراده وى.نو ماته حكم اوكړئ چه زه تاسو ته دهغه سر راوړم..نبي ﷺ منع كړلو.او ورته ئې اورمائيل مونږ به هغه سره د نرمئ معامله كوو.(١)

دلته په خوني كښې محبت طبعى باقى پاتې نه وو.بلكه حب عقلى چه د ايمان محبت دې.هغه غالب شوې وو.

دحضرت عبدالله بن زيدبن عبد ربه واقعه دغه شان حضرت عبدالله بن زيد رضي الله عنه دې په خوب كښې هم دوى ته د اذان كيفيت خودلې شوې وو.دوى په خپل پټى كښې كار كولو چه خوني ئې راغلو.نود رسول الله ﷺ د وفات خبر ئې ورته وركړلو.چه دا ئې واوريدلو.نوسمدستى ئې دعا اوكړله.اې الله په كومو سترګو چه مې د رسول الله ﷺ ليدل كړى وو..اوس د هغوى ﷺ نه پس په دې سترګو بل څيز ليدل نه خوښوم.ته زما د سترګو نظر بوخه.نو د هغوى نظر لاړلو.①دا هم هغه حب عقلى دې.كوم چه ترقى اوكړله.اوهم دې مقام ته راورسيدلو .كوم ته چه حب طبعى رسيږى.

دحضرت عبدالله بن حذافه سهمى رضي الله عنه واقعه حضرت عبدالله بن حذافه رضي الله عنه په يوه موقع د روميانو سره قيد شو.اتيا كسان دوى سره وو.د روم بادشاه حضرت عبدالله بن حذافه رضي الله عنه ته اووئيل.چه ته اسلام پريږده.اونصرانيت قبول كړه.زه به تا په خپل حكومت كښې شريك كړم.حضرت عبدالله بن حذافه رضي الله عنه دې پيشكش ته لته وركړله.هغوى د حضرت عبدالله رضي الله عنه په سولئ باندې د خيژولو اوپه غشو باندې د ويشتلوحكم اوكړلو.نوهغه د سولئ سره اوتړلې شو.خودهغه په مخ باندې څه اثر نه وو.نودوى د هغه ځائې راكوز كړې شو.اوبيا ئې په يوكړى كښې د اوبو ګرمولوحكم اوكړلو.كله چه اوبه ښه په جوش شوې يو قيدى ئې په هغې كښې ورواچولو.سمدستى دهغه غوښه د بدن نه جدا شوه.اوهډوكې په كښې ښكاره كيدل شروع شو.حضرت عبدالله ته اووئيلې شو.كه اسلام نه پريږدې.اونصرانيت نه قبلوې.نوپه دې كښې به غورځولې شې.كله چه هغه د كړى طرف ته روان كړې شو.نودې په ژړا شو.هغوى دا اوكتل.چه اوس دې اووريدلو.اوخپل دين به پريږدى.نو واپس ئې راؤغوښتلو.اوتپوس ئې ترې اوكړلو.چه ته ولې ژاړې.نوحضرت عبدالله بن حذافه رضي الله عنه جواب وركړلو.چه زه په دې خبره ژاړم.چه زما صرف يو روح د الله تعالى په لار كښې قربانى كيږى.افسوس چه زما سل روحونه وو.او يو يو دالله په لار كښې اخستې شو.نوهغه ډير حيران شو.او بيا ئې اووئيل.كه زما تندې دې ښكل كړلو.نو زه به تا آزاد كړم.دوى ورته اوفرمائيل.صرف مابه نه آزادوئ.بلكه زما ټول ملګرى به آزادوې.نو هغه ورسره وعده

---

(١) سيرة ابن هشام بهامش الروض الأنف (٢\٢١٨)غزوة بني المصطلق)_

اوكړله.دوی د هغه د سر نه بوسه واخستله.اوټول آزاد شول.مدينې منورې ته راورسيدل.
حضرت عمر رضی الله عنه ته چه کله دا واقعه معلومه شوه.نوهغوی دحضرت عبدالله تندی نه بوسه
واخستله.([1])

دحضرت خبيب رضی الله عنه واقعه دحضرت عاصم بن ثابت رضی الله عنه په اميرئ کښې نبی ﷺ يوه سريه
ليږلې وه.چه په هغې کښې خبيب بن عدی رضی الله عنه هم وو.تفصيلي واقعه به په مغازی کښې د
غزوه رجيع په بيان کښې راشي.دلته کښې صرف دومره اوپيژنئ.چه حضرت خبيب کله
کافرانو دقتل دپاره بوتل.نو ابوسفيان چه تراوسه پورې مسلمان شوی نه وو. حضرت خبيب
رضی الله عنه ته اووئيل.،،أتحب أن محمداً عندنا الآن مكانك نضرب عنقه وأنك في أهلك،، يعنی ته دا
خوښوې.چه هته په خپل کور کښې وې.او په دې وخت کښې مونږ سره محمد (ﷺ) وو.
اومونږ (معاذالله) هغه قتلولو.نوحضرت خبيب رضی الله عنه ورته فرمانی.،،والله ما أحب أن محمداً الآن في
مكانه الذي هو فيه تصيبه شوكة تؤذيه وأنا جالس في أهلي،، يعنی په الله قسم چه زه دومره خبره هم
نشم برداشت کولې.چه زه په خپل کور کښې ناست يم.او زما محبوب محمد ﷺ ته هلته په
خپل مقام کښې د يوازغی تکليف اورسی.په دې باندې ابوسفيان اووئيل.،،ما رأيت من
الناس أحداً يحب أحداً كحب أصحاب محمد محمداً،، يعنی د نبی ﷺ ملګری چه څنګه د هغوی سره
محبت کوی.داسې محبت اوتعظيم مادبل چا نه دې ليدلې.([2])

ديوې صحابيه واقعه د يوې انصاری ميرمنې واقعه قاضی عياض رحمه الله په .الشفاء،، کښې
ليکلې ده.چه د احد په ورځ د دغې ښځې خاوند.پلار،او ورور شهيدان شوی وو.کله چه
هغې ته د دې ټولو د شهادت خبر ملاؤ شو.نودې تپوس اوکړلو.چه رسول الله ﷺ څنګه
دې؟نو ورته اوخودلې شو.چه الحمد لله نبی ﷺ صحيح سلامت دې.نو هغې اووئيل.چه ما ته
نبی ﷺ اوښائې.کله چه ئې نبی ﷺ اوليدلو.نوبې اختياره ئې د خولې نه اووتل.،،كل مصيبة
بعدك جلل،، يعنی چه تاسو روغ رمټ ئې.نوبيا هرمصيبت ورکوټې دې.([3])

دا د صحابه کرامو رضی الله عنهم هغه محبت عقلی وو.چه دې سره حب احسانی.حب کمالی. اوحب
جمالی هم شامل شوې وو.دکومې په وجه چه دغه محبت داسې محبت جوړ شوې وو.چه حب
طبعی ددې په مقابله کښې هيڅ نه وو.
علامه قسطلانی رحمه الله ددې محبت نوم حب ايمانی.،کيخودې دې.([4])بعضې حضرات دې ته
..حب عشقی.، وائی.([5]).حب ايمانی،يا حب عشقی هغه عقلی محبت وو. کوم چه ترقی

---

[1]) الإصابة (٢\٢٩٦. ٢٩٧) رقم الترجمة (٤٦٢٢)_
[2]) سيرة ابن هشام على هامش ..الروض الأنف .. (٢\١٦٨. ١٦٩)_ ذكريوم الرجيع في سنة ثلاث..)_
[3]) فتح الباري (١\٦٤٣) سيرة ابن هشام (٢\١٤٣) غزوة أحد قبيل غزوة حمراء الأسد..)_
[4]) ارشاد السارى (١\٩٧)_
[5]) درس بخاری.ازعلامه عثمانی رحمه الله (١\١٦٦)

اوكړله.اودې مقام ته راورسيدلو.خكه په قرآن مجيد كښې فرمائي.﴿قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ﴾[1] دلته كښې هم ددې خيزونوذكردي.چه كوم سره محبت طبعي كولې شي.خوهغه دايمان محبت (كه ته ورته حب ايماني وائې اوكه حب عشقي.ياحب عقلي) په دې طبعي محبت باندې غالب شوې وو.

دلته په حديث كښې ئې «لايؤمن أحدكم حتى أكون أحب إليه من والده وولده والناس أجمعين» فرمائيلي دي.دلته په مقابله كښې د والد او ولد محبت دې.او اشاره دې خبرې ته ده.چه هغه حب عقلي حاصلول پكار دي. دكوم حب عقلي سره چه دا ټول محبتونه جمع كولې شي.او بيا هغه ترقي كوي.دحب طبعي نه هم پورته شي.اودحب طبعي ددې په مقابله كښې هيڅ حيثيت پاتې نشي.

بعضې حضراتودا هم فرمائيلي دي.چه دلته محبت طبعي مراد دې.خكه چه مقابله د والد او ولد د محبت سره شوې دې.او دقران مجيد په آيت كښې د آباء،ابناء،اخوان ،ازواج ،عشيره،اموال،تجارت،اوكورونوسره وركړې شوې ده.اودا ټول محبتونه چونكه طبعي دي.نوخكه به دالله اود رسول د محبت نه هم طبعي مراد وي.[2]

خوبيا به هغه اشكال راځي.چه محبت طبعي خو غير اختياري وي. او د غيراختياري امورو انسان نشي مكلف كولې.نوخكه غوره خبره هغه ده.كومه چه تاته د محبت د تعريف اوددې دقسمونو نه پس اوخودلې شوه.چه دلته خطابي او بيضاوي رحمهما الله چه څنګه محبت عقلي او اختياري مراد اخستې دې.هلته كښې ئې ترې ته مراد واخله.خودا كوتاهي اوسنې مكوئ.چه په محبت عقلي باندې اكتفاء اوكړئ.نه بلكه منشاء او مقصد دا دې.چه د محبت عقلي سره نور محبتونه هم جمع وي.اوكله چه ورسره هغه جمع شي.نوبيا به دا محبت عقلي ترقي اوكړي.نوددې نه به محبت ايماني اومحبت عشقي جوړ شي.اودا به په محبت طبعي باندې هم غالب شي.

د والد او ولد دتخصيص اوپه يوبل باندې دتقديم وجه دلته په روايت كښې د والد او ولد ذكردې.حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي.چه چه ددې وجه دا ده.چه د عاقل په نيزد دا دواړه د اهل اومال نه اوچت دي.بلكه بعضې دځپل ځان نه هم اوچت وي.خكه خو د حضرت ابوهريره رضي الله عنه په حديث كښې د ..نفس.. ذكرنشته.[3]

بيا په ذكرشوو رواياتوكښې د ..والد.. ذكر وړاندې اود ولد روسته دې. او داسې روايات هم شته.چه په هغې كښې د ..ولد.. ذكر وړاندې دې.او د ..ولد. روسته دې.[4] دهريو

---

[1] سورة توبه:۲۴)_

[2] تقرير بخاري(۱۲۳/۱)_

[3] فتح الباري(۵۹/۱)_

[4] ملاحظه:صحيح مسلم.كتاب الايمان باب وجوب محبة رسول الله ﷺ ...)_

توجيه كيدې شي په كوم ځاى كښې چه د ..والد.. ذكر وړاندې دې نودا ددې وجې چه والد په وجود كښې هم د ولد نه مقدم دې اوپه مرتبه كښې هم .اوپه كوم ځاى كښې چه د ..ولد.. ذكر مقدم دې نوهلته به ونيلى شى چه د شفقت اومحبت په باره كښې چونكه ولد په والد باندې مقدم وى يعنى د والد محبت چه د ولد سره څومره زيات وى نود ولد محبت د والد سره دومره زيات نه وى نوځكه د ولد ذكريه دې روايت كښې مقدم راغلې دې.(١)

دوالد په مفهوم كښې ام دخول بيا سوال دا پيدا كيږى چه آيا د ..والد.. په مفهوم كښې ..ام.. هم داخليږى كه نه؟ نوكه د ..والد.. نه ..من له الولد.. مراد وى نوپه دې كښې ..ام.. هم داخله ده بلكه ددې معنى په اعتبارسره په كښې اجداد .جدات اوددې نه د پورته سلسلة خلق هم داخليږى ځكه چه د ولادت تعلق ددې ټولو سره دې داسې هم ونيلى شى چه په والدينوكښې صرف په پلارباندې اكتفاء اوكړې شوه ځوپه دې كښې مور هم داخله ده.(٢)

په حديث كښې د والد او ولد سره د خپل نفس ذكر ولې نشته؟ دلته كښې دا سوال هم كيږى چه د والد اوولد سره سره د خپل نفس ذكر ولې اونكړې شو؟حالانكه د نبى ﷺ سره محبت د خپل نفس نه هم زيات ساتل ضرورى دې.

ددې جواب دا دې چه د حضرت انس رضي الله عنه په حديث كښې د والد او ولد نه پس د ،،والناس أجمعين،،الفاظ راغلى دى.ددې په عموم كښې نفس هم داخل دې.(٣)

ددې نه علاوه د حضرت عبدالله بن هشام رضي الله عنه په حديث كښې د ،،نفس،، ذكرهم شته.(٤)

ايا په حديث كښې دمحبت نه مراد تعظيم دې؟ قاضى عياض رحمه الله فرمائى چه دلته په حديث كښې د ،،لايؤمن أحدكم حتى أكون أحب إليه من والده وولده والناس أجمعين،،نه مراد دا دې چه د نبى ﷺ تعظيم د والداو ولد نه زيات پكار دې لكه چه دهغوى په نيزدا د ايمان دصحت شرط دې.

خوصاحب د ,,المفهم.. دا خبره رد كړې ده چه دتعظيم وجود دنفس ايمان دپاره ضرورى ده. بلكه دلته خبره دكمال ايمان كيږى نوددې نه هم هغه حب ايمانى اوحب عشقى مراد ده.(٥)

دشيخ ابوالخراز رحمه الله واقعه شيخ ابوالقاسم قشيرى رحمه الله د شيخ ابوسعيد خراز رحمه الله نه نقل كړې دى چه دوى يوځل نبى ﷺ په خوب كښې اوليدلو اوعرض ئې اوكړلو ،،يا رسول الله شغلتنى محبة الله عن محبتك،،يعنى دالله تعالى محبت زه ستا د محبت نه بند كړې يم نو نبى ﷺ ورته اوفرمائيل ،،يامبارك من أحب الله فقد أحبنى،،خوك چه د الله تعالى سره محبت

---

(١) فتح البارى(١\٥٩)_
(٢) المصدرالسابق)_
(٣) فتح البارى (١\٥٩)_
(٤)صحيح بخارى كتاب الأيمان والنذور باب كيف كانت يمين النبى ﷺ رقم ٦٦٣٢)_
(٥) فتح البارى(١\٥٩)_

كوى نوهغه زما سره محبت كونكې دې.

يو مطلب خو ددې دا وو.چه كله ستا دالله تعالى سره محبت دې نوستا زما سره هم محبت شته.د فكر ضرورت نشته.اود تشويش څه خبره نه ده.دالله تعالى د محبت په ضمن كښې زما محبت هم راځى.

اوددې يوبل مطلب دا هم دې.چه څوك د الله تعالى سره محبت كوى.هغه به زما سره خامخا محبت كوى.ته څنگه وائې.چه دالله تعالى محبت زه ستا د محبت نه ايسار كړې يم؟ چه دالله تعالى سره محبت كوى.هغه به زما سره څنگه محبت نه كوى.نوستا دپاره پكار دى.چه ته الله تعالى طرف ته متوجه شې.اوددې كاراهتمام درله پكار دې.(۱)

بهرحال د عرض كولومقصد دادې.چه په اصل كښې د محبت مركز خو دالله تعالى سبحانه وتعالى ذات دې.ځكه چه د محبت ټول اسباب على وجه الكمال په ده كښې موجود دى.اونبى ﷺ چونكه دالله تعالى په صفاتو موصوف دې.اودهغه دصفاتو مظهردې.دغه شان د نورټول مخلوق په مقابله كښې الله تعالى ته نزدې دې.نوځكه د نبى ﷺ سره محبت هم ضرورى شو.بيا څوك چه د نبى ﷺ په اسوه حسنه باندې چليږى.اودالله تعالى دصفاتو نقل كونكى دى.اود دوى په تعليماتو او هداياتوعمل كونكى دى.نودهغوى سره على قدرالمراتب هم هغه هومره محبت پكار دې.(۲)

دحضرت عمر رضي الله عنه واقعه په هغې اشكال اودهغې جواب دحضرت عمر رضي الله عنه واقعه ده.چه هغوى اوونيل.،،يا رسول الله لأنت أحب إلي من كل شئ إلا من نفسى،،يا رسول الله زما تاسو سره دهرڅيز نه زيات محبت دې.سوادخپل خان نه.نونبى ﷺ اوفرمائيل.،،لا والذى نفسى بيده حتى أكون أحب إليك من نفسك،،ترهغه وخته پورې خبره نه سميږى.ترڅو پورې چه زه تاته دخپل خان نه هم زيات محبوب نه شم.نوحضرت عمر رضي الله عنه عرض اوكړلو.اوس تاسوسره زمادخپل خان نه هم زيات محبت شو.نونبى كريم ﷺ اوفرمائيل.،،الآن ياعمر،،يعنى اوس ياعمره خبره ټيك شوه.(۳)

دلته عام طور شارحين او محدثين هم دا خبره كوى.چه په اصل كښې حضرت عمر ته د خپل خان سره محبت د نبى ﷺ په مقابله كښې زيات نه محسوس كيدلو.كله چه ورته نبى ﷺ تنبيه وركړله.نوهغوى سوچ اوكړلو.او د سوچ او فكر نه پس په هغوى باندې دا خبره څرګنده شوه.چه زه د نبى ﷺ د عزت دپاره خپل عزت قربانى كولې شم.په كوم ځائې كښې چه د نبى ﷺ د خولې يو څاڅكې غورځيږى.هلته زه خپل خان قربانى كولې شم.نو زما يقيناً د نبى ﷺ سره د خپل خان نه زيات محبت دې.ورانديې دوى ته ددې څرګندتيا او

(۱) داحقرمترجم په نيزكه ددې نه داسې تعبيراوشى.چه ته دالله تعالى سره محبت كوې.نودالله تعالى هريوحكم به منې.اودالله تعالى په حكمونوكښې يوحكم دا هم دې.چه تاسودخپل پيغمبر ﷺ سره محبت كوئ.نويقينى ده چه ته به زما سره محبت كوې.

(۲) فضل البارى(۱/۳۴۰، ۳۴۱)_

(۳) صحيح بخارى كتاب الأيمان و النذورباب كيف كانت يمين النبى ﷺ رقم (۶۶۳۲)_

انشراح نه وو شوې او كله چه نبى ﷺ دا خبره اوكړله نوهغوى سوچ اوكړلو او د سوچ نه پس ئې انشراح صدر اوشو.(١)

خودا توجيه چه كومو شارحينو كړې ده زړه پرې نه مطمئن كيږى خكه چه حضرت عمر رضي الله عنه لوې مرتبې صحابى رضي الله عنه دې چه د حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه نه پس د هغوى درجه ده په ټول امت باندې هغوى ته فضيلت حاصل دې. آيا د دوى د نبى ﷺ د ذات سره د خپل خان نه زيات محبت نه وو. يقيناً وو.نوبيا ئې ،،إلامن نفسى،، ولې اووئيل

دلته به تاسوته د احنافو اصول استعمالول پكار راخى.په دې طريقه به مسئله آسانه اوسهل شى.داحنافو اصول دا دى.چه په مستثنى كښې د مستثنى منه خلاف حكم نه وى بلكه مستثنى د مسكوت عنه په حكم كښې وى.(٢)

لكه چه حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل.چه تاسو زما په نيز د هرڅيز نه محبوب ئې. وړاندې وائى.،،إلامن نفسى،، خو زه د خپل ذات په باره كښې څه نشم وئيلې.په دې كښې زه خاموش يم.دا مطلب نه دې.چه تاسو سره زما د خپل ذات نه زيات محبت نه دې.خپل ذات چه څومره محبوب دې.دومره راته ته محبوب نه ئې.بلكه مراد دا دې.چه زه دخپل ذات په باره كښې څه نشم وئيلې.

په اصل كښې حضرت عمر رضي الله عنه د نبى ﷺ عاشق وو.اودمحبت دا خواهش وى.چه د محبوب د ژبې نه دا واورى.چه تالره زما سره د خپل خان نه هم زيات محبت كول پكار دې.حضرت عمر رضي الله عنه هم ددې آرزو لرله.چه نبى ﷺ اوفرمائى.چه تالره زما سره دخپل خان نه هم زيات محبت پكاردې.نو نبى ﷺ هم دغه شان اوفرمائيل. نو حضرت عمر رضي الله عنه سمدستى عرض اوكړلو.چه حضرت تاسو سره زما د خپل خان نه هم زيات محبت دې.هغه وړاندې هم وو.خو هغوى د دې اظهار اونكړلو.په دې باره كښې ئې سكوت اختيار كړلو.چه د نبى ﷺ د ژبې نه ئې د محبت د زيادت مطالبه واوريدله.نوخوند ورته ملاؤ شو.نو دهغوى دا مقصد پوره شو.اوبيا ئې صراحت اوكړلو.(٣) والله سبحانه اعلم

كه د رسول الله ﷺ سره د محبت زيادت كه دنفس ايمان دپاره شرط وى اوكه د كمال ايمان دپاره ضرورى اوګرځولې شى.كه دمحبت نه عقلى محبت مراد وى او كه بل محبت،خوبه هرحال كښې د مرجئه ترديد كيږى.چه محبت د رسول ﷺ كوم چه يوه نيكى ده.هغه د نفس ايمان يا د كمال ايمان فائده وركوى.(٤)

---

(١) فتح البارى(٥٢٨\١١) كتاب الأيمان والنذور باب كيف كانت يمين النبى ﷺ)_

(٢) فضل البارى(٣٤٢\١) دغه شان كشف الأسرارلعبدالعزيز البخارى (١٢٢\٣)_

(٣) فضل البارى(٣٤١\١-٣٤٢)_

(٤) امام العصرحضرت كشميرى رحمه الله فرمائى وليعلم أن حب النبى ﷺ ينبغى أن يكون من حيث ذاته الشريفة لا من حيث أنه هدانى .والقصر عليه ليس بذاك.فهو محبوب لذاته المباركة الطيبة. و محبوب لأجل أوصافه الحسنة وملكاته [illegible]

٨- باب حلاوة الإيمان

[١٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ الثَّقَفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنْ أَبِي قِلَابَةَ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ حَلَاوَةَ الْإِيمَانِ أَنْ يَكُونَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُمَا وَأَنْ يُحِبَّ الْمَرْءَ لَا يُحِبُّهُ إِلَّا لِلَّهِ وَأَنْ يَكْرَهَ أَنْ يَعُودَ فِي الْكُفْرِ كَمَا يَكْرَهُ أَنْ يُقْذَفَ فِي النَّارِ [۲۱، ۶۰۴۱، ۶۵۴۲، ۶۵۴۲]

دترجمه مقصود اودماقبل سره ربط حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه ..حلاوت..دايمان د ثمراتو څخه دي.چونکه په ماقبل کښې ئې دا خودلي وو.چه دنبي ﷺ سره محبت دايمان جزء دې.اوس دا خودل غواړي.چه په دې محبت کښې په کوم څيزباندې خوږوالې او حلاوت پيدا کيږي؟(١)

حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائي.چه امام بخاري رحمه الله په دې ترجمة الباب کښې د مرجئو ددې خيال ترديد کوي.چه طاعات فائده مند نه دي.او معاصي مضر نه دي.نودا يې ثابته کړه.چه د اعمالو په ذريعه په ايمان کښې حلاوت او خوند پيدا کيږي.دغه شان په وړاندې باب کښې ،،وآية النفاق بغض الأنصار،، حديث نه دا ښائي.چه معاصي مضر دي.(٢)

رجال الحديث

① **محمدبن المثنى**: دا ابو موسى محمد بن المثنى بن عبيد عنزي بصري دې. د ،،زمن،، په لقب سره هم مشهور دې.اصلي شهرت ددوي په نوم او کنيت سره دې.

دوي د سفيان بن عيينه.وکيع بن الجراح،اسماعيل بن عليه او قطان رحمهم الله نه احاديث اوريدلي دي.او د دوي نه علم زده کونکو کښې ابوزرعه ،ابوحاتم، محمد بن يحى ذهلي او محاملي رحمهم الله وغيره دي.

خطيب رحمه الله فرمائي.چه دوي ثقه او ثبت دي.ټول د حديث امامان د دوي احاديث قابل احتجاج شماري.بغداد ته ئې تشريف يوړلو.اوهلته ئې د حديث درس ورکړلو.او بيا بصرة ته واپس لاړلو.اوهلته په ۲۵۲ھ کښې وفات شو.

دوي او مشهور محدث محمد بن بشار المعروف په ،،بندار،، هم په يو کال يعنى ۱۶۷ھ کښې پيدا شوي دي.اوهم په يوکال يعنى ۲۵۲ھ کښې وفات شوي دي.

داصول سته مصنفينو رحمهم الله ددوي احاديث په خپلو صحاحوکښې نقل کړي دي. (٣)

---

١) فتح الباري(١/٦٠)_

٢) الأبواب والتراجم لصحيح البخاري (ص.٣١) از حضرت شيخ الحديث قدس سره)_

٣) عمدة القاري (١/١٤٦)...

② عبدالوهاب الثقفي : دوى عبدالوهاب بن عبدالحميد بن الصلت ثقفي بصري دې.
ابو محمد ئې كنيت دې.
دوى د يحى انصاري، ايوب سختياني او ددوى نه علاوه د نورو ډير عالمانو نه احاديث لوستى دى. ددوى نه داحاديثو په اوريدونكو كښې امام شافعي، امام احمد ،امام يحى بن معين او امام على بن المدينى رحمهم الله غوندې دعلم ستنې دى
دوى ثقه دى. البته دخپل وفات نه څه درې څلوركاله وړاندې ددوى په حافظه كښې تغير راغلې وو.
اصحاب صحاح سته ددوى داحاديثو تخريج كړې دې. په كال ۱۰۸ھ كښې پيدا شوې وو. اوپه كال ۱۹۴ھ كښې وفات شو. ([1])

③ ايوب: دوى ايوب بن ابى تميمه كيسان سختيانى بصرى دې. ددوى كنيت ابوبكر دې.
دوى حضرت انس رضي الله عنه ليدلې وو. اود عمربن سلمه جزمى ،ابوعثمان نهدى، حسن بصرى، محمد بن سيرين، ابوقلابه او امام مجاهد رحمهم الله اود ډيرو محدثينو نه ئې روايت كړې دې.
دې روايت كونكى كښې پخپله حضرت محمد بن سيرين، عمروبن دينار ، قتاده، اعمش، سفيان ثورى، سفيان بن عيينه، حماد بن سلمه بن دينار. او حماد بن زيد بن درهم رحمهم الله دى. دغه شان امام ابوحنيفه رحمه الله هم دې.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى: ،،ثقة ثبت حجة من كبار الفقهاء العباد،، تولو اصحاب صحاحو ددوى نه احاديث اخستى دى.
په كال ۶۶ھ كښې پيدا شوې وو. اوپه كال ۱۳۱ ھ كښې وفات شوې وو. ([2])

④ ابوقلابه: دا مشهورتابعى رحمه الله عبدالله بن زيدجرمى دې. په خپل كنيت باندې مشهور دې. د حضرت ثابت بن قيس بن ضحاك انصارى رضي الله عنه، حضرت انس بن مالك رضي الله عنه نه سوا د نورو صحابه كرامو رضي الله عنهم نه هم روايت كوى. ددوى په توثيق باندې د امامانو اتفاق دې.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى: ثقة فاضل كثير الإرسال،، عجلى رحمه الله فرمائى ،،فيه نصب يسير،،
په كال ۱۰۴ھ كښې د قضا په منصب نه اوتختيدلو اوپه شام كښې وفات شو ([3])

⑤ د حضرت انس بن مالك رضي الله عنه تذكره وړاندې تيره شوې ده.

---

[1]) عمدة القاري(۱\۱۴۶) وتقريب (ص.۵۰۵) رقم ۴۲۶۴)_
[2]) عمدة القاري (۱\۱۴۶، ۱۴۷) وتقريب (ص.۱۱۷) رقم ۶۰۵)_
[3]) عمدة القاري (۱\۱۴۷) ...

قوله: ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ حَلَاوَةَ الْإِيمَانِ:(١) درې څيزونه کوم چه په سړی کښې وی.نوهغه به دايمان خوند بيا مومی.

ثلاث د ،،ثلاث خصال،، يا ،،خصال ثلاث،، په تقدير کښې دی.ددې دواړو تقديرونو نه پس دا اشکال باقی نه پاتې کيږی.چه،ثلاث،،نکره ده.دا مبتدا څنګه واقع شوې ده؟(٢)

فائده دا خبره دې معلومه وی.چه په هرځائې کښې دنکره کيدل ممنوع نه دی.بلکه نکره چونکه کاشفه نه وی.نوځکه ددې په مبتدا جوړولو کښې څه فائده نه وی. خوکه دنکره په مبتدا ګرځولوکښې څه فائده وی.نوبيا چه نکره مبتدا جوړه کړې شی.په دې کښې څه اشکال نشته.

علامه رضی رحمه الله ليکلی دی،،إذا حصلت الفائدة فاخبرعن أی نكرة شئت وذلك لأن الغرض من الكلام إفادة المخاطب فإذا حصلت جاز الحكم سواء تخصص المحكوم عليه بشئ أولا)(٣) ،،حلاوة،، خوږوالی اوشيرين ته وائی.

دلته نبی کريم صلی الله عليه وسلم د ايمان دپاره حلاوت ثابت کړې دې.دمومن چه ايمان طرف ته کوم رغبت وی.د هغې ئې د خوږ څيزسره تشبيه ورکړې ده.اودا ئې ثابته کړې ده.چه څنګه د شهدود خوږوالی احساس هغه څوك کولې شی.چه هغه په صحت روغ وی.دغه شان د ايمان د حلاوت ادراك هم هغه څوك کولې شی.څوك چه صحيح وی.دشهدود حلاوت محسوسولو دپاره جسمانی صحت لازمی دې.اود ايمان دحلاوت معلومولو دپاره روحانی صحت ضروری دې.که په يوکس د صفراء غلبه وی.نوشهد هم هغه ته تراخه ښکاری.دغه شان که روحانی صفراء په چا کښې وی.نوهغه ته د ايمان حلاوت نه محسوسيږی.هغه ته په د اوامر شرعيه په تعميل کښې مشکلات وی.که ده کښې روحانی مرض موجود نه وی.او د احکامو پوره کول دده دپاره څه ګران نه وی.

دحلاوت نه حسی حلاوت مراد دې که معنوی؟ دلته دا بحث شوې دې چه ددې نه حسی حلاوت مراد دې که معنوی؟

امام نووی رحمه الله فرمائيلی دی.چه عالمانو رحمهم الله ددې نه معنوی اوباطنی حلاوت مراد اخستې

---

(١) الحديث أخرجه البخاری أيضاً فی كتاب الإيمان باب من كره أن يعود فی الكفر كما يكره أن يلقى فی النار من الإيمان .رقم ٢١) (وفی كتاب الأدب باب الحب فی الله رقم ٦٠٤١) وفی كتاب الإكراه باب من اختار الضرب والقتل والهوان على الكفر رقم ٦٩٤١) والنسائی فی كتاب الإيمان وشرائعه باب طعم الإيمان رقم (٤٩٩٤) وباب حلاوة الإيمان رقم ٤٩٩١) وباب حلاوة الإسلام رقم ٤٩٩٢) والترمذی فی جامعه فی كتاب الإيمان باب (بدون ترجمة بعد باب ما جاء فی ترک الصلاة رقم ٢٦٢٤ وابن ماجه فی سننه فی كتاب الفتن باب الصبرعلى البلاء رقم ٤٠٣٣)_

(٢) فتح البارى(١١\٦٠)_

(٣) شرح رضی على [illegible]

دي اوددې نه په طاعاتوكولوسره خوند محسوسول.اودالله او د رسول ﷺ د راضي كولو دپاره قرباني كول.اودې ته د دنيا په ټولوخيزونو ترجيح وركول.دشريعت داحكامو په پوره كولوانشراح او انبساط موجود كيدل.([1])

دحضرت ګنګوهي رحمه الله دخپل مرشدپه نوم خط حضرت ګنګوهي رحمه الله دخپل مرشد په نوم خط اوليكلو.اوپه هغې كښې ئې ورته اوليكل.چه الله تعالى په خپل فضل اورحم سره ماته درې نعمتونه راكړل.

① زما كيفيت دا دې.چه په ما باندې د مدح اومذمت څه اثرنه كيږي.كه څوك مې تعريف كوي اوكه مذمت ماته ټول برابردي.

② دالله تعالى نه سوا د بل چانه د نفعې اونقصان رارسيدو ته مې څه خيال نه وي.

③ امورشرعيه ماته امور طبعيه ګرځيدلي دي.([2])

هم دادې ((استلذاذبالطاعات اوانشراح صدراوانبساط)).چه بيانتګى نه محسوسيږي . چه سړې اوګې شي.نودهغه خوراك ته زړه كيږي.دغه شان چه كله د مونځ وخت راځي.نوطبعيت مونځ طرف ته مائله كيږي.

دحلاوت نه حسي مراد اخستل زياته غوره ده خوابن ابى حمزه رحمه الله چاچه د بهجة النفوس،،په نوم باندې دمنتخب بخاري شرح ليكلې ده. هغوى فرمائي.چه صوفياء كرامو رحمهم الله دلته د حلاوت نه حسي حلاوت مراد اخستې دې. اوهم دا صحيح ده.ځكه چه دوى دحديث ظاهر بغيرد څه تاويل نه اخستې دې.هغوى فرمائي. ،،وهذا أمرلايدركه إلا من وصل إلى ذلك المقام فلا يليق إدعاء أنه غيرمراد،،

وإذا لم تر الهلال فسلم لأناس رأوه بالأبصار([3])

ترجمه: كه تاميا شت اونه ليدله.نوچاچه ليدلې وي.دهغوى خبره اومنه.

تو نه ديدى گهے سليمان را پس چه دانى زبان مرغان را

ترجمه: نوپه لفظ د حلاوت كښې د څه تاويل ضرورت نشته.

ذوق اين باده ندانى بخدا تا نه چشى

دحضرت مولانا فضل الرحمن ګنج مراد ابادى رحمه الله يوه واقعه دحضرت مولانا فضل الرحمن ګنج مراد آبادى رحمه الله واقعه ورانديې هم تيره شوې ده.دحضرت شاه محمد اسحاق رحمه الله شاګرد وو. ډيرلوئې عالم .محدث. صوفي.او محقق وو.دوفات په وخت كښې ئې دا تاكيد كړې

---

[1]) عزاه النووى رحمه الله إلى العماء انظر شرحه على صحيح مسلم (٤٩/١) كتاب الإيمان باب بيان خصال من اتصف بهن وجد حلاوة الإيمان)_

[2]) مكاتيب رشيديه (ص.١٠)_

[3]) فتح الملهم (٢٣/١)كتاب الإيمان باب بيان خصال من اتصف بهن وجد حلاوة الإيمان)_

وو.چه ما سره د حديثو لوستل كوئ. نودوفات په وخت كښې ورته د صحيح مسلم وغيره كتابونو لوستل كولې شو.(۱)دوى فرمائى كله چه زه سجده كوم.نوداسې معلوميږى.لكه چه الله تعالى زاسره مينه اوكړله.(۲)

ښكاره خبره ده.چه الله تعالى د ټولو محبتونو مركزدې.اودهغه د محبوبيت به څه وائې. اودهغه شان محبوبيت څنګه بيانولې شى.دا دانسان د طاقت خبره نه ده. كه دهغه د طرفه سرې په سجده كښې داسې خبره محسوس كړى.نوبيا دهغې سجدې دكيفيت څه اندازه لګيدې شى.غالباً دوى هم په دې خبره كښې ددې بيان كړې دې.چه دا حلاوت حسى دې.

بهرحال كوم حضرات چه دحلاوت نه معنوى حلاوت مراد اخلى.هغوى فرمائى.چه ايمان چونكه امر معنوى دى.نوددې حلاوت به هم معنوى وى.خودا حضرات فرمائى.چه نه! دحلاوت لفظ چه كوم طرف ته اشاره كوى.اوددې نه چه كومه معنى متبادره ده.هغه حلاوت حسيه دې.نوهم دا به مراد اخستې شى.

قوله: أَنْ يَكُونَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُمَا: هغه درې خبرې چه دهغې نه پس د حلاوت ادراك كيږى.د هغې بيان كيږى.په هغې كښې يوه خبره دا ده.چه د انسان دالله اودهغه د رسول سره محبت د ما سوا نه زيات شى.يعنى د دنيا او ما فيها نه زيات محبت ئې الله او دهغه رسول سره وى.

وړاندې خودلې شوى دى.چه د محبت د اصل مركز الله تعالى دې.دالله تعالى محبت اصل دې.اودهغه د رسول محبت د دې فرع ده.نوهغه هم شامل كړې شو. تاسو په دې كښې د نورو اولياؤ او صالحانو محبت هم شاملولې شئ.

ما سواهما،، كښې ،،هما،، ضميرالله او رسول طرف ته راجع دې.دلته دالله تعالى او رسول دواړو ضمائرجمع كړې شوى دى.په دې باندې يواشكال كيږى.چه امام مسلم (۳)،ابوداود (۴)اوامام نسائى (۵) ﷭ دحضرت عدى بن حاتم رضى الله عنه نه يو روايت نقل كړې دې.چه يوكس رسول الله ﷺ ته راغلو.هغه خطبه اوونيله.او وې ونيل.،،من يطع الله ورسوله فقد رشد ومن يعصهما فقد غوى،، نو نبى ﷺ اوفرمائيل.،،بئس الخطيب أنت قل ومن يعص الله ورسوله،، ددې روايت نه معلوميږى.چه الله اود الله درسول ضمير يوځائې ذكركول نه دى ښكار.يعنى دواړه په يوضمير كښې جمع كول نه دى ښكار.اوس اشكال دا كيږى.چه دلته خو نبى ﷺ دواړه په

(۱) تذكره حضرت مولانا فضل الرحمن گنج مراد آبادى (ص۶۰، ۹۱)_
(۲) نيل المراد فى السفر إلى كنج مرادآباد شامل در ارواح ثلاثه تذكره..(ص۱۲۰)_
(۳) صحيح مسلم(۱\۲۸۶) كتاب الجمعة فصل فى إيجازالخطبة وإطالة الصلاة)_
(۴) سنن أبى داود كتاب الصلاة تفريع أبواب الجمعة باب الرجل يخطب على قوس رقم ۱۰۹۹ وكتاب الأدب باب بلا ترجمة (بعد باب لايقال خبثت نفسى رقم ۴۹۸۱)_
(۵) سنن نسائى (۲\۷۸) كتاب النكاح باب ما يكره من الخطبة)

يوضمير كښې جمع كړې دى.بلكه الله تعالى په قرآن پاك كښې په يوځاني كښې جمع كړى دى ﴿ إِنَّ اللَّهَ وَمَلَٰئِكَتَهُۥ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ ۚ يَٰٓأَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا ﴾ (١)
اودحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په حديث كښې دى ،، من يطع الله و رسوله فقد رشد ومن يعصهما فإنه لايضر إلا نفسه،،(٢)
دحضرت عدى بن حاتم رضي الله عنه دحديث په بناء د بعضې عالمانو رحمهم الله رائې دا ده.چه دممانعت روايت د جواز په رواياتو باندې مقدم دې.ځكه چه د ممانعت روايت قولى دې.اوداجازت روايات فعلى دى.اوقول ته په فعل باندې ترجيح وى. دغه شان دا روايت مانع دې.او نور روايات مجيز دى.اودممانعت روايات د اجازت په رواياتوباندې راجح وى. اوبله دا چه دا روايت ناقل عن الاصل دې.او نور روايات باقى على الاصل دى ددې مطلب دا دې چه اصل په اشياؤ كښې اباحت دې.نوچه د كوم رواياتونه جمع فى الضمير معلوميږى. هغه به په اصل باندې حمل كولى شى.اود ممانعت روايت چونكه ناقل عن الاصل وى.نوځكه به دا ونيلى شى.چه هم ممانعت دې.چه دې ته به په اجازت باندې ترجيح وى.بله داچه د ممانعت روايت يوه قاعده كليه ده.چه داسې مه وائې.اود اباحت درواياتو نه قاعده كليه نشى مستفاد كيدې.(٣)

په خطيب باندې دانكار وجه: دامام نووى رحمه الله رائې دا ده.چه په دې خطبه وركونكى كس باندې د نبى ﷺ دانكار وجه دا وه.چه هغه په ،،من يعصهما،، كښې داختصارنه كار واخستلو حالانكه په خطبه كښې تطويل مطلوب وى.ځكه چه ددې مقصد وعظ او زجر وى. اوپه دې كښې تفصيل مفيد وى.اونبى ﷺ چه په كوم ځائې كښې جمع فى الضمير كړې ده.نوهغه د تعليم مقام دې.اوپه تعليم كښې ايجاز او اختصارمفيد وى.(٤)
په دې باندې اشكال كيږى.چه دحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه روايت ته اشاره تيره شوه. اوهغه دخطبې په باب كښې وارد شوې دې.
ددې جواب دادې.چه ددې تعلق دنكاح خطبة سره دې.اوپه نكاح كښې ايجازمطلوب وى.(٥)
شيخ عزالدين عبدالسلام رحمه الله يوجواب دا وركړې دې.كوم چه په اصل كښې قاضى عياض رحمه الله ذكر كړې دې.هغه دا چه جمع فى الضميرد نبى ﷺ دپاره جائز وه.اود نبى ﷺ سره خاص وه.ځكه چه د نبى ﷺ نه د تسويه بين الله والرسول امكان نه وو.په خلاف د

---

(١) سورة الأحزاب (٥٦)_
(٢) سنن أبى داود كتاب الصلاة أبواب الجمعة باب الرجل يخطب على قوس رقم ١٠٩٧. (١٠٩٨)_
(٣) فتح البارى(٦١\١١)_
(٤) شرح نووى على صحيح مسلم (٢٨٦\١١) كتاب الجمعة فصل فى إيجاز الخطبة وإطالة الصلاة)_
(٥) المصدرالسابق)_

نورو كسانو خكه چه دهغوى په حق كښې دا خطره شته چه ددوى په زړونو كښې دواړه په ضمير كښې دجمع كولو د وجې دتسويه خيال تيرنشى (١)

دريم جواب بعضې عالمانو ﷺ دې ته نزدې نزدې وركړې دې چه اصل كښې كيدې شى نبى ﷺ په هغه وخت كښې انكاركړې وو چه په هغه خائې كښې څوك داسې كس موجود وو چه دهغه متعلق دا خيال وو چه دجمع فى الضمير په وجه به هغه ته د تسويه خيال پيدا شى.(٢)

څلورم جواب دا وركړې شوې دې چه متكلم دخپل كلام دعموم نه خارج وى. نوممانعت دعامو خلقو دپاره دې.نبى ﷺ په دې كښې داخل نه دې.نوكه د نبى ﷺ نه جمع فى الضمير منقول وى.نودغه روايات به د ممانعت د رواياتو سره معارض نشى گڼړلې.(٣)

پنځم جواب امام طحاوى ﷫ كړې دې.هغوى فرمائى.چه په اصل كښې نبى كريم ﷺ ددې وجې انكار اوكړلو.چه خطيب بې موقع وقف اوكړلو.څكه چه هغه ،،من يطع الله ورسوله فقد رشد ومن يعصهما،، اووئيل.ددې دا معنى جوړه شوه.چه اطاعت او نافرمانى كونكى دواړه راشد دى.(٤)

خودامام طحاوى ﷫ دا جواب محل نظر دې.څكه چه د ابن ابى دنيا په روايت كښې دى. ((قال ومن يعص الله ورسوله فقد غوى))(٥)دغه شان د مسلم په روايت كښې دى.((قل ومن يعص الله ورسوله)) ددې روايت نه متبادردا ده.چه دانكار وجه دواړه په يوضمير د تثنيه كښې جمع كول وو .اگرچه دامام طحاوى ﷫ د جواب هم احتمال شته.خو نبى ﷺ چه ،،قل ومن يعص الله ورسوله فقد غوى،، اوفرمائيل. كوم چه جدا جدا ذكر دى.ددې نه دا په پوهه كښې راځى.چه د نبى ﷺ انكارددې وجې وو.چه خطيب دواړه په ضمير كښې جمع كړى وو.

شپږم جواب بعضې عالمانو ﷺ دا وركړې دې.چه په اصل كښې نبى ﷺ چه ،،ماسواهما،، كښې د جمع ضمير راوړې دې.هغه يوه جمله ده.اوپه يوه جمله كښې د ضميرپه ځائې ظاهرراوړل مناسب نه دى.خود خطيب په قصه كښې دوه جملې دى.چه په هغې كښې د ضمير په ځائې ظاهر راوړل مكروه او ناخوښه نه دى.(٦)

خو په دې جواب باندې اعتراض شوې دې.چه دضمير په ځائې اسم ظاهر راوړلو نه خودا نه

---

(١) المصدر السابق وفتح البارى (٦١\١)_

(٢) زهرالربى على المجتبى للسيوطى (٧٩\٢)_

(٣) فتح البارى (٦٢\١)_

(٤) فتح الملهم (٤٣٦/١) كتاب الإيمان باب بيان خصال من اتصف بهن وجد حلاوة الإيمان)_

(٥) پورته حواله)_

(٦) فتح البارى (٦١/١)

لازميږي چه دضمير راوړل مکروه دي يا خاص کرچه دنبي ﷺ نه جمع ثابته وي.(١) البته دا وئيلی شي چه دخطيب واقعه يوه خاص واقعه ده. دکومې نه چه عمومي حکم نشي راويستې نو ممکن ده چه په دغه مجلس کښې داسې خلق وو چه د هغوی په باره کښې د تسويه ويره وه ددې وجې په هغه باندې انکاراوکړې شو.(٢)

اووم جواب دا ورکړې شوې دې چه نبي ﷺ دلته جمع فی الضمير اوکړله.اودې خبرې ته ئې اشاره اوکړله چه کاميابی او فلاح دپاره هغه محبت ضروری او معتبر دې.کوم چه د دواړو محبتونو نه مرکب وي.دالله تعالی محبت هم ضروری دې.اود رسول ﷺ محبت هم ضروری دې هريومستقل نه دې.بلکه يوچه دبل سره مربوط وي نو دا معتبردې.

بلکه چه په خطيب باندې ئې اعتراض اوکړلو.نو نبي ﷺ دې خبرې ته اشاره اوکړله چه ((احدالعصيانين)) دانسان دپاره مهلك او مضردې.که د الله تعالی نافرمانی وکړی.اوکه د رسول الله ﷺ نافرمانی. اوکړی.(٣)

بعضې حضراتوفرمائيلی دی.چه.په اصل کښې دالله تعالی او د رسول ﷺ د نومونو نه عدول مناسب نه دې.اګرچه د اختصارپيش نظرمقام د ضميرمقتضی وي.نبي ﷺ خطيب ته د الله او رسول مکرر راوړلو دپاره تنبيه اوکړله.(٤)

حضرت علامه شبيراحمدعثمانی رحمه الله د امام غزالی رحمه الله نه نقل کړې دې. چه په کومه طريقه به رسول الله ﷺ تهذيب نفوس کولو.که په انسان کښې تکبريا نفاق وي.نودهغې د ويستلو او لرې کولو دپاره به ئې علاج خودلو.يا په مانځه کښې به کوتاهی وه.نودهغې د صحيح کولودوائی به ئې خودله.اودغه شان به نبي ﷺ د تهذيب الفاظ طرف ته هم توجه کوله.چه مناسب الفاظ استعمالول پکاردی.

نبي ﷺ په يوخائې کښې فرمائيلی دی.،،لايغلبنكم الأعراب على اسم صلاتكم العشاء وإنما يسمونها العتمة لأنهم يعتمون عن الإبل أو قال بالإبل،، (٥)باندېچيانو به ،،عتمة،، وئيل.نو نبي ﷺ اوفرمائيل.چه تاسو ،،عتمة،،مه وائې.بلکه ..عشاء.. وائې.

دغه شان دحضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما نه منقول دی.چه يوکس رسول الله ﷺ ته خطاب کولو.او وئې وئيل.،،ما شاء الله وشئت،،نبي ﷺ ورته اوفرمائيل. ،،جعلتني لله ندا بل ما شاء الله

---

(١) فتح الباري(٦١\١ و ٦٢)_
(٢) فتح الباري(٦١\١ و ٦٢)_
(٣) فتح الباري(٦١\١)_
(٤) فتح الباري(٦٤\١)_
(٥) مسند الحميدی(٢٨٥\٢) أحاديث عبدالله بن عمر بن الخطاب رضي الله عنه رقم ٦٣٨ ومسند أحمد (١٠\٢ و١٩) ومجمع الزوائد (٣١٤\١) كتاب الصلاة باب فی اسم العشاء)_

وحده،، (١)يعنى تاخو زه دالله تعالى سره شريك جوړ كړم.بلكه ،،ماشاءالله وحده،،وايه.دغه شان نې فرمائيلى دى.،،لاتقولوا ماشاءالله وشاءفلان،ولكن قولوا: ماشاءالله ثم شاءفلان،،(٢)

په دې طريقه په قرآن پاك كښې هم فرمائيلى شوى دى.﴿لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا﴾ (٣).،،راعنا،، مه وائې.بلكه ،،انظرنا،، وائې.دصحابه كرامو رضي الله عنهم په ذهن كښې هغه غلطه معنى كومه چه يهودو اخستله. (٤)هغه هرګز مراد نه وه.خود داسې لفظ استعمال كوم چه د غلطې معنى موهم وى.خلاف ادب وو.ددغه غلطې معنى د وهم نه بچ كولودپاره الله تعالى صحابه كرامو رضي الله عنهم ته خبردارې وركړلو.اووې فرمائيل.چه داسې لفظ مه استعمالوئ.

دغه شان نبى كريم ﷺ فرمائيلى دى.،،ولايقولن أحدكم للعنب الكرم،فإن الكرم الرجل المسلم،، (٥)يوكس دې انګورته ..كرم.. نه وائى.ځكه چه ..كرم.. خوپه اصل كښې مسلمان سړى ته وئيلى شى.

دا تهذيب الفاظ دې.اودا ياد ساتئ.چه دتهذيب الفاظ په سلسله كښې چه كومه نهى راغلې.نودهغې نه نهى شرعى مراد نه وى.چه په هغې سره حرمت او مكروه تحريمى ثابت كړې شى.بلكه دا د آدابوتعليم وى.اوددې معنى دا وى.چه د تهذيب الفاظ په سلسله كښې چه د كوم څيز نه منع كولې شى.نودهغې استعمال خلاف اولى وى.

دلته هم چه نبى ﷺ خطيب ته ،،بئس الخطيب أنت،،فرمائيلى وو.ددې مطلب دا وو.چه تادواړه په يو ضميركښې جمع كړل.اګرچه ددې استعمال جائز دې.ليكن خلاف اولى دې.ددې په مقابله كښې غوره دا دى.چه ته دواړه جدا جدا ذكركړې.(٦)

قوله: وَأَنْ يُحِبَّ الْمَرْءَ لَا يُحِبُّهُ إِلَّا لِلَّهِ: دويم خصلت اودويم څيزدا دې.چه كه سړې دچا سره محبت كوى.چه صرف دالله تعالى د رضا دپاره كوى.يعنى دمال ومنال.حسن اوجمال وغيره دوجې محبت نه كوى. بلكه چه د څه دينى سبب په وجه وى.مثلاً چه د چا اطاعت او تابعدارى دهغه دتقوى اود چا د علم او دين دوجې محبت وى.دا حب لله دې.

---

(١) درمنثور(٣٥١١)_

(٢) سنن ابى داود.كتاب الأدب باب لايقال:خبثت نفسى،رقم ٤٩٨٠)_

(٣) سورة البقرة:١٠٤)_

(٤) بعضې يهوديانويوشرارت پيدا كړې وو.چه د نبى ﷺ مجلس ته به راغلل.نوپه لفظ د..راعنا،، به نې نبى ﷺ ته خطاب كولو.ددې معنى دهغوى په عبرانئ ژبه كښې خيرې وې.اوهغوى به دا هم په دې نيت باندې وئيل .په عربئ كښې ددې ښه معنى وه.نوځكه به مسلمانانو نبى ﷺ ته د دغه ښه معنى په نيت باندې خطاب كولو.نو الله تعالى ددې نه منع كړل.(معارف القران (٢٨٠١١)_

(٥) صحيح مسلم (٢٣٨.٢٣٧١٢) كتاب الألفاظ باب كراهة تسمية العنب كرماً)_

(٦) فتح الملهم (٦٣٧١١)_

يحى بن معاذ رازى رحمه الله فرمائى ،،حقيقة الحب فى الله أن لا يزيد بالبر ولا ينقص بالجفاء،،(١) يعنى حب فى الله دا دى چه نه دحسن سلوك دوجې په هغې كښې اضافه كيږى.اونه د بې وفائۍ په وجه په هغې كښې كمې اونقصان نه راځى.

امام مالك رحمه الله فرمائى چه ،،المحبة فى الله من واجبات الإسلام وهو دأب أولياء الله تعالى،،(٢)دالله تعالى دپاره محبت كول دالله تعالى د احكام واجبو ځنى دى اوداولياء كرامو رحمهم الله عمل دى. وراندې ئې دلته دالله اود رسول محبت ذكر كړې دى.اوكله چه دالله تعالى اود رسول ﷺ محبت په ټولو محبتونوباندې غالب وى.نوښكاره خبره ده چه د اهل الله سره كوم محبت وى.هغه به هم په اخلاص باندې مبنى وى.،،أن يحب المرء لا يحبه إلا لله،،په اصل كښې ،،أن يكون الله ورسوله أحب إليه مما سواهما،، اثردې.بيا ښكاره ده چه كله دالله تعالى اود رسول محبت غالب شى. اود اهل الله سره محبت په اخلاص باندې مبنى وى.نوبيا ښكاره ده.چه ددې نتيجه به هم دا وى.چه دسړى به دكفر نه نفرت وى.ددې وجې ئې فرمانيلى دى.چه ﴿وأن يكره أن يعود في الكفر كما يكره أن يقذف في النار﴾ يعنى كفرته واپس كيدل ورته داسې ناخوښه ښكارى.لكه چه ځنگه دا نه خوښوى.چه په اوركښې اوغورځولې شى.
دا په هغه وخت كښې كيږى.چه كله د انسان په زړه كښې دالله تعالى اودهغه د رسول ﷺ محبت دومره زيات شى.چه دالله تعالى اودهغه د رسول ﷺ نه سوا هر يو څيزدهغې په مقابله كښې بې حقيقته اوهيڅ نه وى.

په حديث الباب كښې د ،،عود فى الكفر،، ذكر دې.نودا دهغه زمانې په لحاظ سره ونيلې شوې دې.چه خلقو به كفرپريخودل او په اسلام كښې به داخل شول. نو ځكه دهغوى په حق كښې داسې اونيلې شو.چه ،،عود فى الكفر،، دهغوى دپاره دومره مكروه اوناخوښه كيدل پكار دى.چه لكه ځنگه چه په اور كښې غورځيدل ناخوښه وى.
خوپه مونږ باندې د عود لفظ صادق نه راځى.ځكه چه مونږ خو وراندې په كفر كښې نه يو پاتې شوى.بلكه د اول نه مسلمانان راروان يو.نوپه دې صورت كښې به عود د صيرورت په معنى كښې اخستې شى اومعنى به دا وى چه ،،يكره أن يصير فى الكفر كما يكره أن يقذف فى النار،، يعنى كافرجوړيدل سړى ته داسې ناخوښه شى لكه ځنگه چه په اور كښې غورځيدل ناخوښه گڼړى.او عود د صيرورت په معنى په قرآن كښې هم استعمال شوې دې.ارشاد دې.﴿أو لتعودن في ملتنا﴾(٣) يعنى كافرانو دا خبره حضرت شعيب عليه السلام اودپه هغه باندې ايمان راوړونكو كسانوته كړې وه.حالانكه حضرت شعيب عليه السلام كله هم دهغوى په دين باندې نه وو

---

١) شرح كرمانى (١/١١٠)
٢) پورته حواله)_
٣) سورة أعراف:٨٨ قال القرطبى رحمه الله..أى لتصيرن إلى ملتنا.. الجامع لأحكام القرآن (٢٥٠/١٧)_

پاتې شوې.نودلته عود په معنى د صيرورت دې.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه دحديث په يو سند كښې د ،،بعد أن أنقذه الله،، تصريح هم راغلې ده (١) دوى فرمائي.چه د انقاذ يو صورت دا دې.چه د اول نه الله تعالى د كفر نه بچ ساتلې وى.چه دمسلمان په كور كښې پيدا شوى وى.اوبيا په اسلام باندې قائم وى.دويم صورت دا دې.چه دكفر دتيرو نه په حقيقت كښې الله تعالى راويستې وى.په اولنى صورت كښې ..عود..د ..صيرورت..په معنى كښې اخستې شى.اوپه دويم صورت كښې ..عود.. په خپله اصلي معنى باندې برقراروى.( )

د نبى كريم ﷺ محبوبيت حضرت مولانا شبير احمد عثماني رحمه الله يوه خبره ليكلې ده.چه په قرآن كريم كښې په كوم كوم ځائې كښې دحضرت موسى عليه السلام ذكر راغې.نوهلته محسوسيږى چه د محبت سره دحضرت موسى عليه السلام ذكر كيږى.په يوځائې كښې خو ښكاره موجود دى ﴿وَأَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِّنِّي﴾ (٣)خود نبي كريم ﷺ په باره كښې داسې قسم مضمون ماته نه دې ملاؤ شوې.ددې وجې مې په زړه كښې يوخاص قسم تشويش او طلب وو.ځكه چه دنبى كريم ﷺ مقام يقيناً چه د حضرت موسى عليه السلام دمقام نه اوچت دې.

فرمائي چه كله راته د قرآن كريم آيت ﴿ قُلْ إِن كُنتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ﴾ (٤) مخې ته راغلو.اوما په دې كښې غور اوكړلو.نوزما زړه يخ شو. ځكه چه په دې كښې ونيلې شوى دى.كه تاسو دالله تعالى سره دمحبت كولو دعوه كوئ.نوزما تابعدارى اوكړئ.كه زما تابعدارى مو اوكړله.نو يواځې دا نه چه دالله تعالى سره به ستاسود محبت دعوى مقبول او معتبره وى.بلكه زما د تابعدارئ نتيجه اوثمره به تاسو ته دا ملاؤ شى.چه تاسو به دالله تعالى محبوبوبين جورشئ.اولږ غورآوكړئ.چه د چا په اقتداء كولو سره نور خلق دالله تعالى محبوب جوړيږى.نو بيا به د هغه د محبوبيت څه شان وى؟ (٥) والله سبحانه وتعالى اعلم.

٩ = بَابُ عَلَامَةُ الْإِيمَانِ حُبُّ الْأَنْصَارِ

دماقبل سره ربط ددې باب چه دماقبل سره كوم ربط دې.هغه وړاندې بيان شوې دې.چه د رسول الله ﷺ سره محبت من باب الايثاردې.اودمساوات نه پس د ايثار درجه ده. اوبيا په دې كښې دترقئ صورت دا دې.چه د نبى ﷺ سره نه بلكه د دوى سره چه د چا تعلقات وى.نودهغوى سره هم محبت ساتل پكار دى.اوهم ددې دپاره امام بخارى رحمه الله د ،،علامة الإيمان حب الأنصار،،باب قائم كړلو.

---

(١) صحيح البخارى كتاب الأدب باب الحب فى الله رقم (٦٠٤١)_

(٢) فتح البارى (٦٢\١)-

(٣) سورة طه (٣٩)_

(٤) سورة آل عمران (٣١)_

(٥) فضل البارى(٣٤٦\١، ٣٤٧)_

په ترجمة الباب باندې يواعتراض اودهغې جواب اود ترجمة مقصود ددې باب په ترجمه باندې اشكال دا دې چه علامت د دې علامت نه خارج وى نودا ترجمه د كتاب الايمان سره مناسب نه ده ځكه چه امام بخارى رحمه الله خو دهغه څيزونوبيان كوى چه هغه د ايمان خصال،اعمال او شعب وى
علامه ابن المنير رحمه الله (١)ددې جواب وركړې دې چه امام بخارى رحمه الله ددې ترجمې نه دا خودل غوارى چه صرف تصديق كافى نه دې ترڅو پورې چه په اعمالو كښې دهغې نښه نه وى دانصاروسره محبت چونكه دتصديق نښه ده.ځكه ئې دا ذكر كړله.بيا په دې باندې اشكال دا كيږى چه دلته خو د تصديق وغيره ذكر هم نشته.نودا مقصد بعيد معلوميږى.
مولانا محمديونس صاحب فرمائى.چه زما په خيال كښې داصل اشكال جواب دا دې چه په اصل كښې علامت د ذوالعلامة تابع وى.ګورئ نه چه ګرمى د اور نښه ده.نوچه څومره اور وى.هغه هومره به ګرمى وى.نودګرمئ كمې زياتې د اور د كمى زياتى نښه ده.دغه شان اوګنړئ چه دانصارو سره محبت دايمان نښه ده.نوچه په حب انصار كښې څومره كمې زياتې وى.هغه هومره به په ايمان كښې هم كمې زياتې وى.نومصنف رحمه الله ډير په لطيفه طريقه د ترجمة الباب نه دايمان كمى زياتى ته اشاره اوكړله.والله سبحانه اعلم

[١٧] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَبْرٍ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسًا (٢) عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ آيَةُ الْإِيمَانِ حُبُّ الْأَنْصَارِ وَآيَةُ النِّفَاقِ بُغْضُ الْأَنْصَارِ [٣٥٧٣]

رجال الحديث

①**ابوالوليد**:دوى ابوالوليد هشام بن عبدالملك طيالسى باهلى بصرى رحمه الله دې دامام مالك. شعبه. حمادبن سفيان بن عيينه رحمهم الله وغيره نه ئې سماع كړې ده.د دوى نه ابوزرعه. ابوحاتم.اسحاق بن راهويه.محمد بن يحى او محمد بن مسلم رحمهم الله روايت كړې دې
علماء د جرح اوتعديل دوى لره ثقه ګر خولى دى.په كال ١٣٦هـ كښې پيدا شوې وو.اوپه كال ٢٢٧هـ كښې وفات شوې وو
فائده طياليسى طيالسه طرف ته منسوب دې.كومه چه د طيلسان جمع ده.دوى به د طيلسان (ټوپۍ) خرڅولوكاركولو.(٣)

---

(١) ارشاد السارى(٨٩/١)_
(٢) الحديث أخرجه البخارى فى صحيحه فى كتاب مناقب الأنصار باب حب الأنصار من الإيمان رقم ٣٧٨٤ ومسلم فى صحيحه فى كتاب الإيمان باب الدليل على أن حب الأنصار وعلى رضي الله عنه من الإيمان وعلاماته وبغضهم من علامات النفاق والنسائى فى كتاب الإيمان وشرائعه باب علامة الإيمان)_
(٣) عمدة القارى (١٥٠/١) وتقريب (٥٧٣) ترجمه رقم ٧٣٠١)_

② **شعبه** دوى شعبه بن الحجاج دى.د دوى حالات وړاندې په ،،باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده،، كښې تيرشوې دى.

③ **عبدالله بن عبدالله بن جبر** جبرد جيم په فتحه او د باء په سكون سره وئيلى شى.ددوى نوم اوددوى دپلار نوم يو دې.د نيكه نوم ئې دمدينې خلق جابر ښائى.

او اهل عراق ورته جبر وائى.دوى د مدينې وو.دحضرت عمراوحضرت انس رضي الله عنهما نه ئې احاديث اوريدلى دى.ددوى نه امام مالك.مسعر او شعبه رحمهم الله وغيره روايت كړې دې.

دوى ثقه دى.او ددوى احاديث په صحيح بخارى.مسلم.ترمذى.ابوداود اونسائى كښې دى.(1) رحمهم الله

④ **حضرت انس** دحضرت انس رضي الله عنهحالات مونږ وړاندې ذكر كړى دى.

قوله: آية الإيمان حب الأنصار: دايمان نښه دانصاروسره محبت دې.

د..آيت،،معنى په لغت كښې ..نښه،،ده.(2)

ابوالبقاء عكبرى رحمه الله ،،إنه الإيمان حب الأنصار،، ليكلى دى.يعنى ..ان.. حرف مشبه بالفعل دې.اوددې نه پس ضمير.ضميرشان دې.،،الإيمان،، مبتدء او،،حب الأنصار،،خبر دې.(3)

خوشارحين رحمهم الله فرمائى.چه په ټولونسخوكښې دغه شان په ټولومسانيدو او مستخرجاتوكښې ،،آية الإيمان،،دې.نود عكبرى رحمه الله بيان تصحيف دې.(4)

بيا په دې باندې اشكال هم كيږى.چه ددې صورت نه دا لازميږى.چه ايمان په حب الانصار كښې منحصر دې.حالانكه ايمان صرف د حب الانصارپه دائره كښې منحصر او محدود نه دې.خودا اشكال په مشهور روايت ،،آية الإيمان حب الأنصار،، باندې هم راځى.ځكه چه مسند او مسند اليه معرفه دى.اوددې نه هم د حصر فائده حاصليږى. اوبيا په بعضې رواياتوكښې دحصر سره،،الأنصار لايحبهم إلا مؤمن(5)باندې هم وارديږى.

ددې اشكال جواب دا دې.چه دا حصرادعائى دې.لكه چه اووائې .،،زيد الطالب،،چه طالب علم خوبس زيد دې.ځكه چه دطلب علم وصف په ده كښې د نورو په نسبت ممتاز دې.ته به وائې چه نور هډو طالبان نه دى.كه دې خو زيد دې.يا وائى .،ما فى الدار إلا زيد،، په كور كښې خوبس زيد دې.بل څوك نشته.حالانكه دهغه ښځه اوبچى په كښې هم وى.خولكه چه د

(1) عمدة (۱۵۰۱۱) وتقريب (۳۰۹) ترجمه (۳۴۱۳)_

(2) فتح البارى (۶۳۱۱)_

(3) فتح البارى (۶۳۱۱)_

(4) پورته حواله)_

(5) صحيح بخارى كتاب مناقب الأنصار باب حب الأنصار من الإيمان رقم ۳۷۸۳)_

هغوى وجود د زيد تابع دې.مستقل وجود نې نشته.([1])
دويم جواب دا دې.چه دا حصر اضافى دې.ددې كسانوپه اعتبارسره په حب انصار كښې ايمان منحصر دې.كوم كسان چه دانصارو سره صرف درسول الله ﷺ سره دمددكولوپه وجه بغض ساتى.نودداسې كسانوايمان په حب انصاركښې منحصردې.ترڅو پورې چه دهغوى په زړونوكښې دانصارومحبت نه وى پيدا شوې .دوى مومنان نشى جوړيدې.ځكه په حقيقت كښې ددوې دا بغض ساتل د انصارو سره بغض ساتل نه دى. بلكه نبى كريم ﷺ سره بغض ساتل دى.([2])
دريم جواب دا دې.چه دا دعلامات خاصه په شان دى.چه په كښې اطراد خو كيدې شى. خوانعكاس نشى كيدې.يعنى چه په كوم ځائې كښې نښه موجود وى. نو ذوالعلامه به خامخا موجود وى.خودا ضرورى نه ده.چه په كوم ځائې كښې علامات مرتفع وى.اوموجود نه وى.نود ذوالعلامه به هم وجود نه وى.([3])
كله چه نبى ﷺ مدينې منورې ته هجرت اوكړلو.نو انصارو د دوى ﷺ سره په خپل مال اوجان سره دغمخوارئ اومواسات معامله اوكړله.هرڅيزئې نبى ﷺ او كومو صحابوﷺ چه د نبى ﷺ سره هجرت كړې وو.پيش كړلو.ددې نتيجه دا شوه.چه دعربو دعلاقو خلق د انصارو دشمنان شول.دا دشمنى چونكه د نبى ﷺ سره د مدد په وجه پيدا شوې وه.نوځكه د نفاق يوه نښه اوګرځولې شوه.ځكه چه په حقيقت كښې دا دالله تعالى د رسول سره دشمنى ده.اوددې سبب په وجه د دوى سره محبت كول چونكه د رسول الله ﷺ سره محبت دې.نودا دايمان نښه اوګرځولې شوه.
انصار انصار،،يا خود ،،ناصر،، جمع ده.لكه څنګه چه ،اصحاب، د ،صاحب، جمع ده. اويا د ،،نصير،.جمع ده.لكه څنګه چه ،اشراف، د ،،شريف،، جمع ده.([4])
انصارد اوس او خزرج د قبيلو لقب دې.اوبيا ددې اطلاق د دوى په اولاد ، خلفاؤاومواليو باندې هم بالتبع كيږى.نبى كريم ﷺ چه كله هجرت اوكړلو.او مدينې منورې ته راغلو.نو دې دواړو قبيلو په خپل مال او جان سره د نبى ﷺ مدد اوكړلو.نوځكه نبى ﷺ دوى ته دا لقب وركړلو.اود نبى ﷺ د راتلو نه وړاندې دا خلق د ،بنو قيله، په نوم باندې مشهوراوپه دې لقب سره متعارف وو.ځكه چه قيله يوه ښځه وه.چه د هغې نه اوس او خزرج خواره شوى وو.خوكله چه نبى ﷺ ورته د انصارو لقب وركړلو.نودهغوى اولنې نوم او لقب ورك شو. نو اوس چه د انصارو اطلاق په كوم ځائې كښې هم كيږى.هم دا قبيلې به ترې مراد وى.([5])

---

[1]) فتح البارى (١\٦٣)_
[2]) فتح البارى (١\٦٣)_
[3]) پورته حواله)_
[4]) فتح البارى(١\٦٣)_
[5]) عمدة القارى (١\١٥١)

ايا دمهاجرينو رضى الله عنهم محبت د ايمان نښه نه ده؟ دلته يوسوال پيدا كيږي.چه د انصاروسره محبت ته نې د ايمان نښه اووئيله. او د مهاجرينو رضي الله عنهم سره محبت ته ئې د ايمان نښه نه ده وئيلې.ولې د مهاجرينو رضي الله عنهم سره محبت د ايمان نښه نه ده؟

نودې جواب دا دې.چه په اصل كښې دمهاجرينو رضي الله عنهم معامله بالكل ښكاره او واضحه وه.چه هغوى د نبى ﷺ دخاندان سره تعلق ساتلو.اوهغوى د اسلام د ترقۍ دپاره هجرت كړې وو.اوتكليفونه ئې زغملى وو.خپل بال بچ ئې پريخودې وو. او د اسلام په وجه دربه در شوى وو.نودهغوى سره دمحبت معامله خوبيخى ښكاره وه. البته دانصارو په باره كښې دا وه.چه دهغوى چونكه دنبى ﷺ د خاندان سره تعلق نه وو.اوهغوى دهجرت وغيره تكليفونه هم نه وو زغملى.نودا شبه كيدې شوه.چه كيدې شى.د ايمان نښه دمهاجرينو سره محبت وى.او د انصارو سره محبت نه وى. نو په دې وجه نبى ﷺ په خصوصيت سره د انصارو ذكر اوكړلو.

دويم جواب دا دې.چه هركله د انصاروسره محبت دايمان نښه اوګرځولې شوه.نود مهاجرينو رضي الله عنهم سره محبت خو به په طريق اولى دايمان نښه وى.دانصارو سره محبت د دليل په طور پيش كړې شو.چه هركله دوى د نبى ﷺ د خاندان سره تعلق هم نه ساتى.اود هجرت سختۍ ئې هم نه دى برداشت كړې.نوچه دوى سره محبت د ايمان نښه ده.نود مهاجرينو رضي الله عنهم سره محبت خويه په طريق اولى د ايمان نښه ګرځولې شى.دددې وجې صرف دانصارو ذكر راغلې دې.دمهاجرينو نه دې راغلې.

دانصارو سره محبت دايمان اوبغض دنفاق نښه ده. په دې باره كښې يوضروري وضاحت دلته يوه خبره د پوهيدو قابله ده.چه دلته دانصارو سره محبت دايمان نښه اود دوى سره بغض دنفاق نښه اوګرځولې شوه.چه دانصارو سره محبت ،،من حيث أنهم أنصار الله وأنصار رسوله،، دايمان نښه ده.اوهم په دې حيثيت سره ددوى سره دشمنى كول د نفاق نښه ده.

ددې نه معلومه شوه.كه په څه بله وجه دانصارو سره اختلاف پيښ شى.نوهغه به دنفاق نښه نه وى.

ګورئ هركله چه په جنګ جمل كښې د حضرت على رضي الله عنه د حضرت طلحه، حضرت زبيراو حضرت عائشې رضي الله عنهم سره مقابله راغلې وه.يا په جنګ صفين كښې د حضرت معاويه رضي الله عنه سره مقابله اوشوه.نوپه هغه وخت كښې دانصارو رضي الله عنهم اكثريت د حضرت على رضي الله عنه سره وو.دلته هركز دا نشى وئيلې.چه په حضرت طلحه،حضرت زبير،حضرت عائشه اوپه حضرت معاويه رضي الله عنهم كښې دنفاق نښه بيا موندې شوه.ځكه چه ددې حضراتو په زړونو كښې بغض نه وو. بلكه درائې اختلاف وو.په رونړوكښې بلكه د پلار او ځوئى په مينځ كښې د رائې اختلاف وى.خوبغض نه وى.

دحضرت على رضي الله عنه اوحضرت معاويه رضي الله عنه په مينځ كښې د اختلاف په نوعيت باندې دلالت كونكې يوه واقعه دروم بادشاه چه كله اوكتل.چه حضرت معاويه رضي الله عنه د حضرت على رضي الله عنه سره په جنګ لګيا دې.نوهغه په بعضې علاقو باندې د قبضه كولو اراده اوكړله. نو حضرت معاويه رضي الله عنه هغه ته اوليكل ،،والله لئن لم تنته وترجع إلى بلادك لأصطلحن أنا وابن عمي عليك ولأخرجنك

من جميع بلادك ولأضيقن عليك الأرض بما رحبت،،(١)يعنى كه تاسو منع نشونى اوخپل ملك ته واپس لاړنړئ نوزه به دخپل ټول خونى سره صلح اوكړم اوبيا به تاسو دخپل ملك نه هم اوباسم اوپه هغه وخت كښې به تاسو باندې زمكه تنګه كړم سره ددې نه چه دا فراخه ده.
دحضرت معاويه رضي الله عنه دا ليكل په دې خبره دلالت كوى چه دحضرت على رضي الله عنه سره د هغوى په زړه كښې بغض نه وو. والله سبحانه وتعالى اعلم

باب(بلا ترجمة)

دا بغيرترجمة باب دې اودا اولنئ موقعه ده چه بغيرترجمة باب په كښې راغلې دې. ددې متعلق تفصيل په مقدمه كښې تيرشوې دې. دلته چونكه په اول ځل باندې دا راغلې دې نوځكه لږ په وضاحت سره ددې بيان كوم.
① بعضې علمان رحمهم الله فرمائى چه مصنف رحمه الله سهوه شوې دې.
② بعضې حضرات فرمائى. چه دمصنف رحمه الله سهو نه ده بلكه دكاتب سهو ده. مصنف رحمه الله چه كومه ترجمه قائمه كړې وه. دكاتب نه هغه پاتې شوې ده.
③ بعضې حضرات فرمائى چه دا د راوى تصرف دې.(٢)
④ حافظ بن حجر رحمه الله په بعضې مقاماتو كښې دا وئيلى دى چه مصنف رحمه الله قصداً بياض پريخودې دې. اود ترجمة قائمولو اراده ئې وه. خوروسته ورته موقع نه ده ملاؤ شوې.(٣)
⑤ عام شارحين رحمهم الله په داسې موقعه باندې فرمائى چه دا باب ،،كالفصل من الباب السابق،، يعنى د سابقه باب نه دا يوفصل دې. اودهغې سره دا مربوط دې. علامه كرمانى رحمه الله (٤)حافظ ابن حجر رحمه الله (٥)علامه عينى رحمه الله (٦) شيخ الاسلام زكريا انصارى رحمه الله ،علامه قسطلانى رحمه الله (٧)شيخ نورالحق رحمه الله (٨)اوشاه ولى الله رحمه الله (٩)ددې قاعدې تصريح كړې ده. حافظ ابن حجر رحمه الله تقريباً

---

(١) البداية والنهاية (١١٩/٨) ترجمة معاوية رضي الله عنه وذكرشئ من أيامه وما ورد فى مناقبه وفضائله)_
(٢) فتح البارى(٥٦١/٦) باب بلاترجمة بعد باب كنية النبى صلى الله عليه وسلم)_
(٣) فتح البارى(٥٥٨/١) كتاب الصلاة باب (بلا ترجمة بعد باب إدخال البعير فى المسجد للعلة.. دغه شان (٢٠/٨) كتاب المغازى باب بلا ترجمة بعد باب منزل النبى صلى الله عليه وسلم يوم الفتح (٢٢/٨) باب بلا ترجمة بعد باب مقام النبى صلى الله عليه وسلم بمكة زمن الفتح)_
(٤) شرح كرمانى رحمه الله (٦٤/١)
(٥) فتح البارى(٦٤/١)
(٦) عمدة القارى(١٥٢/١)-
(٧) ارشاد السارى(٩٩/١)-
(٨) تيسيرالقارى(٢٠/١، ٢١)-
(٩) مقدمة لامع الدرارى (٣٢/١) الأصل العشرون)_

په څلويښتو ځايونوکښې ددې صراحت کړې دې ځودا قاعده په هرځائې کښې نه چليږی په بعضې مواقعو کښې دا قاعده ګرانه ده

⑥ حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائی چه بعضې ځايونوکښې امام بخاری رحمه الله د تشحيذ اذهان دپاره ترجمه حذف کوی (۱) دناظرينو د طبعيت تيزولو دپاره. د هغوی په ذهن کښې د جلاء پيدا کولو دپاره.دهغوی د متوجه کولو دپاره.چه تاسوسوچ اوکړئ اود مقام مناسب څه ترجمه اولګوئ خوشرط دا دې چه ترجمه مکررنه وی.اودمقام مناسب وی لکه په کتاب الطهارة کښې ئې يوه ترجمه منعقد کړې ده.،،باب من الكبائر أن لا يستتر من بوله،، په دې کښې ئې د ابن عباس رضي الله عنهما حديث نقل کړې دې چه په هغې کښې د دوو کسانويه عذاب قبرکښې داخته کيدو ذکر دې په دې پسې امام بخاری رحمه الله يوه بله ترجمه منعقد کړې ده.،،باب ما جاء فى غسل البول،، ددې لاندې ئې هم دا حديث تعليقاً ذکرکړې دې.ددې نه پس ئې يو باب بغيرترجمه منعقد کړې دې.اوپه هغې کښې ئې هم هغه دابن عباس رضي الله عنهما حديث مطولا بالسند نقل کړې دې. اوس دلته ،،كالفصل من الباب السابق ،،قاعده نه جاری کيږی دلته کښې خو به ((تشحيذالاذهان)) هم ګنړلې شی.اوڅه مناسب ترجمه به مقرر کول وی.مثلاً دا به ونيلی شی.چه ،،باب كون البول موجباً لعذاب القبر،،

په دې باندې اشکال کيږی.چه دا ترجمه خو مکرر شوه.ځکه چه امام بخاری رحمه الله په ابواب الجنائز کښې په دې باندې د عذاب قبرترجمه منعقد کړې ده.

د دې جواب دا دې.چه دلته بحيثيت مسائل غسل. اودس. او طهارت. ذکر دې.اوهلته په ابواب الجنائزکښې دجنازې د مسائلوپه حيثيت ذکر دې.اودا تکرار مضرنه دې.هم د يو عنوان لاندې راوړل به مضر وو.

⑦ شيخ الهند رحمه الله فرمائی.چه امام بخاری رحمه الله کله دتکثيرفوائد په غرض ترجمه حذف کوی.(۲) په باب کښې چه کوم روايت ذکر وی.دهغې د تيرې شوې ترجمې سره ربط هم وی.اود هغې د لاندې نور تراجم هم منعقد کيدې شی.مثلاً هم دا باب راواخله.چه امام بخاری رحمه الله اول يوه ترجمه منعقده کړې ده.،،باب علامة الإيمان حب الأنصار،، ددې نه پس باب بلاترجمه راوړی.اوددې نه پس د حضرت عباده بن صامت رضي الله عنه حديث نقل کوی.،،بايعوني على أن لا تشركوا بالله شيأ ولا تسرقوا ولا تزنوا ولا تقتلوا أولادكم ولا تأتوا ببهتان تفترونه بين أيديكم وأرجلكم ولا تعصوا في معروف...،، ددې د ماقبل سره ربط هم دې.ځکه چه دا ونيلی شی.چه هرکله د انصارو سره محبت د ايمان نښه ده.نود معاصی اوګناهونو نه پرهيزبه په طريق اولی سره دايمان

---

(۱) مقدمة لامع الدراری (۳۲۸\۱) الأصل الخامس والعشرون)_

(۲) مقدمة لامع الدراری (۳۲۹\۱) الأصل السادس والعشرون)

نښه وي. اودباب نه پس مستقله ترجمه هم قائمولې شي. مثلاً ،، الإجتناب من الكبائر من الإيمان،، يا ،، البيعة على ترك الكبائر من الإيمان،، وغيره نوامام بخاري رحمه الله دتكثير فوائد په غرض دلته ترجمه حذف كړې ده

⑧ يوه وجه دا بيان شوې ده چه بعضې وخت په سابقه بابونو كښې يا په باب سابق كښې يواشكال پيدا كيږي. نوامام بخاري رحمه الله بلا ترجمه باب راوړي. اوداسې يو روايت نقل كړي چه په هغې سره دهغه اشكال خاتمه كيږي.(1) لكه هم دې ځائې كښې اوګورئ چه امام بخاري رحمه الله تراوسه پورې كوم تراجم قائم كړل. دهغې نه دا معلوميږي چه اعمال په ايمان كښې داخل دي. په دې باندې د مرجئو ترديدخو اوشو. خوكيدې شي چه معتزله او خوارج ددې نه خپل مسلك ثابت كول شروع كړي. نوامام بخاري رحمه الله دهغوي دخيال د ترديد دپاره باب بلا ترجمه راوړل. اوپه دې كښې ئې د حضرت عباده بن صامت رضي الله عنه حديث پيش كړلو په كوم كښې چه دا دي ،، ومن أصاب من ذلك شيأ فعوقب في الدنيا فهو كفارة له ومن أصاب من ذلك شيأ ثم ستره الله فهو إلى الله: إن شاء عفا عنه وإن شاء عاقبه،،كه الله تعالى د چا معاصي او جرائم پټ كړل. نودالله تعالى اختيار دې. كه غواړي نو معاف به ئې كړي. اوكه غواړي نو عذاب به وركړي. نود معتزلو او خوارجو دا وينا چه مرتكب د كبيرة د ايمان د دائرة نه خارج دې غلطه ده. نودهغوي دمسلك ترديد ئې اوكړلو.

⑨ شاه ولي الله رحمه الله فرمائي چه امام بخاري رحمه الله په بعضې ځايونوكښې د ،،باب،، د محدثينود قول ،،ح،، په ځائې استعمالوي.(2) ددې په كتاب بدء الوحي كښې صرف يو مثال دې اوصرف د يوباب دپاره مستقله قاعده مقرر كول بعيده معلوميږي. اوهلته ددې قاعدې داستعمال نه بغيردباب صحيح توجيه كيدې شي. نوددې څه ضرورت نه معلوميږي

⑩ بعضې عالمان رحمهم الله فرمائي چه امام بخاري رحمه الله د رجوع الى الاصل دپاره باب بلا ترجمه راوړي. دا د مشانخو رحمهم الله په نيز مشهوره ده. اوددې وضاحت دا دې چه امام بخاري رحمه الله يوه ترجمه قائمه كړي اوددې نه پس څه ابواب يا يو يا د يو نه زيات بابونه ضمني طورتبعاً ذكر كړي. اوبيا اصل ته دعود دپاره امام بخاري رحمه الله باب بلا ترجمه راوړي.(3) لكه ،،باب فضل اللهم ربنا لك الحمد،، نه پس چه كوم باب راځي كيدې شي چه په دې كښې هم دا توجيه اوكړې شي.

⑪ يوقول دا هم دې چه امام بخاري رحمه الله بعضې وخت كښې باب بلا ترجمه د تكثيرطرق دپاره هم ذكركوي لكه چه اوس په ،،باب ما جاء في غسل البول،، كښې چه ذكر شو. ددې نه پس

(1) تقرير بخاري (۱۲۶/۱)_
(2) مقدمة لامع (۳۰۸/۱) الأصل السابع)_
(3) مقدمة لامع (۳۶۷/۱) الأصل [illegible]

چه كوم باب بلا ترجمه راځي.علامه عيني رحمه الله ليكلي دي چه اصل باب خو وړانديني دي.اودهغې په ذيل كښې چه كوم روايت دې هم هغه روايت په بل سند سره ذكر كوي.(۱)
په دې توجيهاتوكښې چه دسهو مصنف سهوكاتب.اوسهوراوي كوم توجيهات دي.هغه ډيرې كمزورې دي.البته د بياض قول گذاره كوي.خكه چه دهغې دليل موجود دې.چه قاضي ابوالوليد باجي مالك رحمه الله د حافظ ابوذرعبدالرحيم بن احمد هروي رحمه الله نه اوهغه د ابواسحاق ابراهيم بن احمد مستملي نه نقل كوي.چه هغوى به فرمائيل..،، استنسخت كتاب البخاري من أصله الذي كان عند صاحبه محمد بن يوسف الفربري رحمه الله فرأيت فيه أشياء لم تتم،وأشياء مبيضة منها تراجم لم يثبت بعدها شيأ ومنها أحاديث لم يترجم لها فأضفنا بعض ذلك إلى بعض»(۲)په باقي توجيهاتوكښې د ټولو نه زياته رانجه او جاري د،،الباب كالفصل من الباب السابق،، توجيه ده.ددې نه پس د تشخيذ اذهان توجيه ده.والله سبحانه وتعالى اعلم.

په دې مقام كښې د بلا ترجمه باب ذكر كولو مقصد دلته كښې چه امام بخاري بلا ترجمه باب منعقد كړې دې.نوددې مقصد څه دې؟

دحضرت شيخ الهند رحمه الله رائې اوس د..باب بلا ترجمه..د اسبابو لاندې ذكرشوه شراح كرام رحمهم الله عام طور دې ته ،،كالفصل من الباب السابق،، وائي.اودماقبل ترجمه سره دا مربوط گرځوي.

دحافظ ابن حجر رحمه الله رائې دا ده.چه امام بخاري رحمه الله په ماقبل كښې دا خودلې وو.چه دانصارو سره محبت دايمان نښه ده.او اوس په دې باب كښې د حضرت عباده بن صامت رضي الله عنه په حديث كښې دې طرف ته اشاره كوي.چه حضراتو انصارو ته د انصارو لقب وركولو ابتدائي وجه څه وه؟د حضرت عباده رضي الله عنه د حديث نه معلوميږي.چه ددې سبب د نبي صلى الله عليه وسلم په دست راست باندې د نصرت بيعت كول وو.(۳)

شيخ الحديث حضرت زكريا رحمه الله نورالله مرقده فرمائي.چه امام بخاري رحمه الله وړاندې دا خودلې وو.چه حب انصار دايمان نښه ده.اوس په دې باب كښې په دې خبره تنبيه وركول غواړي.چه د انصارو سره محبت د ايمان نښه ولې ده؟ نود باب د روايت نه معلومه شوه.چه ددې سبب د حضرات انصارو د نبي صلى الله عليه وسلم په لاس باندې د نصرت او اعانت په غرض سره بيعت كول وو.چونكه هغوى د نبي صلى الله عليه وسلم سره د نصرت او اعانت دپاره بيعت كړې وو.نودهغوى سره محبت كول په حقيقت كښې دالله تعالى سره محبت كول دي.(۴)

دحضرت شيخ الحديث رحمه الله دا ارشاد د حضرت علامه كرماني رحمه الله په كلام كښې هم موجود

---

(۱) مقدمة لامع (۱\۳۱۸،۳۱۹)_ الأصل السابع عشر)_
(۲) هدى السارى مقدمة فتح البارى (ص.۸) الفصل الثانى فى بيان موضوعه والكشف عن مغزاه فيه)_
(۳) فتح البارى (۱\٦٤) تقرير بخارى شريف (۱\۱۲۵)
(۴) تقرير بخارى شريف(۱\۱۲۵)

دي هغوي چه كوم كلام كړي دې اودهغې په آخركښې ئې كومه خبره كړې ده.هغه د حضرت شيخ رحمه الله مويده ده.[١]

[١٨] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ قَالَ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو إِدْرِيسَ عَائِذُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ عُبَادَةَ بْنَ الصَّامِتِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَكَانَ شَهِدَ بَدْرًا وَهُوَ أَحَدُ النُّقَبَاءِ لَيْلَةَ الْعَقَبَةِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ وَحَوْلَهُ عِصَابَةٌ مِنْ أَصْحَابِهِ بَايِعُونِي عَلَى أَنْ لَا تُشْرِكُوا بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا تَسْرِقُوا وَلَا تَزْنُوا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ وَلَا تَأْتُوا بِبُهْتَانٍ تَفْتَرُونَهُ بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَأَرْجُلِكُمْ وَلَا تَعْصُوا فِي مَعْرُوفٍ فَمَنْ وَفَى مِنْكُمْ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا فَعُوقِبَ فِي الدُّنْيَا فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا ثُمَّ سَتَرَهُ اللَّهُ فَهُوَ إِلَى اللَّهِ إِنْ شَاءَ عَفَا عَنْهُ وَإِنْ شَاءَ عَاقَبَهُ فَبَايَعْنَاهُ عَلَى ذَلِكَ

[٣٦٧٩، ٣٦٨٠، ٣٧٤٤، ٣٦١٣، ٣٩٣٠، ٦٣٢١، ٦٧٩٤، ٦٧٨٤٢، ٧٠٣٠][٢]

رجال الحديث

دابواليمان او شعيب رحمهما الله حالات د باب بدء الوحي د شپږم نمبر حديث لاندې تيرشوى دى.

دامام زهري رحمه الله مختصر ذكردباب بدء الوحي د دريم حديث لاندې تير شوي دي.

قوله: ابوادريس عائذالله بن عبدالله: دوى ابوادريس خولاني دمشقي دى.دنبي ﷺ په ژوند كښې د حنين د واقعه په ورځ باندې پيدا شوي وو.

دحضرت عبدالله بن مسعود.حضرت معاذ.حضرت ابودرداء.اوحضرت عباده بن صامت رضي الله عنهم غوندې جليل القدرصحابه كرامو رضي الله عنهم نه ئې احاديث اوريدلى دى. دحضرت ابودرداء رضي الله عنه نه پس دشام عالم هم دوى وو.عبدالملك دوى د دمشق قاضى هم مقرر كړې وو.په كال ٨٠هـ

[١] شرح كرمانى رحمه الله () ١٠٢)_

[٢] الحديث أخرجه البخاري في كتاب مناقب الأنصار باب وفود الأنصار إلى النبي ﷺ بمكة وبيعة العقبة رقم (٣٨٩٢) و (٣٨٩٣) وفي كتاب التفسير سورة الممتحنة باب إذا جاءك المؤمنات يبايعنك .. رقم (٤٨٩٤) وفي كتاب الحدود كفارة رقم (٦٧٨٤) وباب توبة السارق رقم (٦٨٠١) وفي كتاب الديات باب قول الله تعالى ..ومن أحياها .. رقم ٦٨٧٣) وفي كتاب الفتن باب قول النبي ﷺ سترون بعدى أموراً تنكرونها .. رقم ٧٠٥٥) وفي كتاب الأحكام باب كيف يباع الإمام الناس رقم ٧١٩٩ وباب بيعة النساء رقم ٧٢١٣ وفي كتاب التوحيد باب في المشيئة والإرادة رقم ٧٤٦٨ ومسلم في كتاب الحدود باب الحدود كفارات لأهلها والنسائي في كتاب البيعة باب البيعة على الجهاد وباب البيعة على فراق المشرك وباب ثواب من وفى بما بايع عليه .. والترمذي في جامعه في كتاب الحدود باب ما جاء أن الحدود كفاره لأهلها رقم ١٤٣٩ وابن ماجه في كتاب الحدود باب الحد كفارة رقم ٢٦٠٣)

کښې وفات شوی وو اصحاب صحاح ستهٔ دوی نه روایات نقل کړی دی.(۱)

قوله عبادة بن صامت رضی الله عنه: دا مشهور انصاری صحابی ابوالولید عبادة بن صامت بن قیس بن اصرم انصاری خزرجی دی.

په بیعت عقبه اولی او ثانیه کښې شریك شوی وو.بیا په بدر ،احد ،خندق او نورو ټولو غزاګانو کښې د نبی ﷺ سره شریك وو.دوی د انصارو په دولسو نقیبانو کښې یو وو.رسول الله ﷺ دوی او حضرت ابو مرثد غنوی رضی الله عنه ورونړه جوړ کړی وو. نبی ﷺ دوی د صدقاتو ذمه وار هم جوړ کړې وو.اهل صفه ته به دوی قرآن کریم هم خودلو.

کله چه د شام علاقه فتح شوه.نو حضرت عمر رضی الله عنه دوی او حضرت معاذ او حضرت ابوالدرداء رضی الله عنهم هلته کښې اولیږل.چه خلقوته د دین تعلیم ورکړی.نو حضرت عبادة په حمص کښې حضرت معاذ په فلسطین کښې اوحضرت ابودرداء رضی الله عنه په دمشق کښې دیره شول.

دحضرت عبادة نه یو سل یو اتیا احادیث نقل دی.په دې کښې شپږ احادیث متفق علیه دی.اودوه احادیثوکښې امام بخاری متفرد دی.او په دو کښې امام مسلم.

د دوه اویا کالو په عمرکښې په کال ۳۴هـ کښې په بیت المقدس یا رمله کښې دوی وفات شوی وو.(۲)

قوله وَكَانَ شَهِدَ بَدْرًا وَهُوَ أَحَدُ النُّقَبَاءِ لَيْلَةَ الْعَقَبَةِ: حضرت عبادة رضی الله عنه په جنګ بدر کښې شریك شوې وو.اودوی په لیلة العقبه کښې د انصارو د سردارانو نه یو وو.

دانصارو پخوانې تاریخ: انصار په اصل کښې د یمن اوسیدونکی او د قحطان د خاندان نه وو.په یمن کښې چه کله مشهور سیلاب راغلو.چه سیل عرم ورته وائی.نودا خلق د یمن نه بهر شو.او مدینه کښې آباد شول.دا دوه ورونړه وو.اوس او خزرج،ټول انصار هم د دې دوو خاندانو ځنې دی.دا خاندان چه کله یثرب ته راغلل.نودلته د.یهودیانو زبردست اقتدار او اثر وو.خواږ شا مقامات ددوی په قبضه کښې وو.او دولت او مال ورسره وو.د آل او اولاد د کثرت د وجې شل یوویشت قبیلې جوړې شوې وې . ددې وجې نې ترلرې لرې پورې کلی آباد کړی وو.انصارڅه مودې پورې د یهودو نه جدا وو.خوچه د یهودو اثر او رسوخ نې اولیدل.نوآخر دا چه ددوی حلیف جوړ شول .ترڅه وخته پورې دا حالت وو.خوبیا انصار هم زیات شو.ددوی خاندان خور شو.او اقتدار ورته حاصل شو.نویهودود آئنده حالاتو په تناظرکښې دا معاهده ماته کړه.

په یهودیانوکښې یوسردار فطیون په نوم پیدا شو.هغه ډیرعیاش اوبدکاره وو.هغه دا حکم جاری کړې وو.چه کله پیغله جینۍ چاته واده کیږی.نو اول به دده سره شپه تیروی.یهودو دا خبره برداشت کړې وه.خوکله چه د انصارو نوبت راغلو . نو هغوی انکار اوکړلو.

(۱) عمدة القاری(۱۵۳/۱) وتقریب (ص.۳۸۹) رقم ۳۱۱۵)_

(۲) تهذیب الأسماء واللغات (۲۵۶/۱، ۲۵۷) وعمدة القاری (۱۵۳/۱) وتقریب (ص.۲۹۲) رقم ۳۱۷)_

په دغه زمانه کښې د انصارو سرداريو کس مالك بن عجلان وو.کله چه دهغه خور واده شوه نو هغه هم د وادهٔ په ورځ د کور نه بهرته اووتله.اودخپل ورو مالك بن عجلان مخکښې برښده تيره شوه.مالك ته غيرت ورغلو راپاسيدلو.اوخورنې ډيره ملامته کړه.هغې ورته اووئيل. تيك ده خو چه صبا ته به څه کيږي.هغه خوددې نه هم زياته د شرم خبره ده.په دويمه ورځ د رواج مطابق د مالك خورناوې کړې شوه.اود فطيون خلوت ګاه ته لاړله.نومالك هم د زنانو جامې واغوستې اوپه ملګروکښې ورسره شو.اوفطيون ئې قتل کړل.اوشام طرف ته اوتختيدلو. دلته د غسانيانوحکومت وو.او ابوجبله حکمران وو.هغه چه دا حالات واوريدل نولوئې لښکرئې راوستل.اود اوس او خزرج سرداران ئې راوغوښتل.او هغوى ته ئې انعامونه ورکړل.اوبيا ئې د يهوديانو سردارانو ته دعوت اوکړلو .او يو يو ئې په دهوکه باندې قتل کړل.د يهوديانو زور اوس ختم شو.اوانصارو قوت حاصل کړلو.

انصاروپه مدينه کښې اوددې نه ګيرچاپيره ډيرې قلعه ګانې جوړې کړې وې. اوس او خزرج ترڅه وخته پورې په خپل مينځ کښې متفق وو.خوبيا دعربود فطرت مطابق په خپلوکښې جنګونه شروع شول.اوسخت خونړي جنګونه اوشول.دټولو نه په آخرى جنګ کښې چه جنګ بعاث ورته وئيلې شي.داسې سخته جګړه اوشوه. چه د دواړو قبيلو نامتو کسان مړه شول. اوس انصار دومره کمزورى شو.چه دوى قريشو ته قاصد اوليږل.چه مونږ خپل حليف جوړ کړئ.خوابوجهل خبره ختمه کړه.

انصاراګرچه بت پرست وو.خود يهوديانوسره يوځائې پاتې شوى وو.نوځکه د نبوت او آسمانى کتابونو نه څه ناڅه خبر وو.يهودو سره اګرچه انصارو يوقسم تربورولى ساتله. خود هغوى دعلمى فضل اوکمال قائلين وو.کله چه به په انصارو او يهوديانو کښې جګړه وه.نو يهوديانو به وئيل.نزدې چه آخرى پيغمبر به راشي. مونږ به دهغه تابعدارى اوکړو.اودهغه سره به ملګرى شو.او تاسو به دعاديانو او ثموديانو په شان هلاك کړو.دغه شان دمدينهٔ انصار دنبوت اونبى د بعثت نه څه ناڅه واقف وو.(۱)

دانصارو داسلام راوړلو ابتداء دنبى کريم ﷺ دا معمول وو.چه د حج په ورځوکښې به د قبيلو سردارانو ته ورتلل.اود اسلام دعوت به ئې ورکولو.په يوولسم کال د نبوت چه کله د حج موسم راغلو.نود انصارو څه خلق مکې مکرمې ته راغلل.نبى ﷺ هغوى ته تشريف يوړلو. اوداسلام دعوت ئې ورته ورکړلو.اوقرآن پاك تلاوت ئې ورته اوکړلو.هغوى په خپل مينځ کښې اووئيل.په الله قسم چه دا هغه پيغمبر ﷺ دې.دکوم چه به يهوديانو ذکرکولو.ګورئ چه داسې اونشى.چه يهود تاسو نه په دې سعادت کښې وړاندې شي. نودې ټولو هم په دغه مجلس کښې ايمان راوړلو.دا شپږ حضرات وو (۲)

کله چه دويم کال راغلو.کوم چه د نبوت دولسم کال وو نونبى ﷺ سره دملاقات دپاره دولس کسان حاضرشول.دا دولس کسان د نبى په خدمت کښې حاضرشول.اود شپې په منى

---

(۱) دتفصيل دپاره او ګورئ سيرة النبى ﷺ (۱\۱۵۵. ۱۵۶)_

(۲) سيرت ابن هشام (۱\۲۶۶. ۲۶۷) بدء اسلام الأنصار)_

كښې د عقبۀ سره نې د نبی ﷺ په لاس باندې بیعت اوکړلو دا دانصارو اولنې بیعت وو.او دې ته ،،بیعۀ عقبه اولی،، وائی.[1]

کله چه دا حضرات مدینې منورې ته واپس لاړل نونبی ﷺ دوی سره حضرت مصعب بن عمیر رضی الله عنه اولیږلو چه دوی ته د قرآن تعلیم ورکړی.[2]

کله چه دریم کال راغلو کوم چه د نبوت دیارلسم کال وو.نودانصارو کم او زیات اویا کسان مکې مکرمې ته راغلل.اود نبی ﷺ په لاس نې بیعت اوکړلو په دغه موقع حضرت عباس رضی الله عنه هم وو هغوی په دې موقع باندې یوه خطبه اوونیله.او وې ونیل چه محمدتاسوته درتلل غواړی.اوپه دې باندې کلك دې.که تاسو خلق د دې ذمه واری اخلئ.چه تاسو به دده پوره حفاظت کوئ.نو دربه شی.گنی دې هم دلته په مکه کښې پریږدئ.دده خپل خپلوان به دده حمایت او حفاظت کوی. انصارو وعده اوکړه.اوددې نه پس دوی بیعت اوکړو دې ته ،،بیعت عقبه ثانیه.. وائی.[3]

کله چه ټولو بیعت اوکړلو.نو رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه حضرت موسی علیه السلام په بنی اسرائیلوکښې دولس نقیبان مقرر کړی وو.دغه شان زه هم د جبرئیل علیه السلام په اشاره باندې په تاسو کښې دولس نقیبان مقرر کوم.اوهغه دولسو ته مخاطب شو.او وې فرمائیل تاسودخپل قوم کفیل او ذمه وار نې.[4]

بهرحال دلته ،،وکان شهد بدراً وهو أحد النقباء لیلة العقبة،، کښې دحضرت عباده بن صامت رضی الله عنه منقبت بیان شوې دې.چه دوی په بدرکښې هم شریك شوی وو. اوددې نه علاوه په دولسو نقیبانو کښې یونقیب دې هم وو.[5]

---

[1]) سیرت ابن هشام (۱\۲۷۹)_

[2]) سیرت ابن هشام (۱\۲۶۹)_

[3]) سیرت ابن هشام (۱\۲۷۳)_

[4]) طبقات ابن سعد(۱\۲۲۲، ۲۲۳) ذکرالعقبة الآخرة وهم السبعون الذین بایعوا رسول الله ﷺ)_

[5]) یوه ضروری تنبیه:دمدینې منورې دا کسان چه اول اول نې اسلام راوړې وو.د سیرت بعضې مصنفینو رحمهم الله د دوی د قبول اسلام دا واقعه د بیعت عقبه اولی په عنوان سره کړې ده دا عنوان د سیرت کتونکودپاره په هغه وخت کښې د پریشانئ سبب جوړیږی کله چه دوی په نورو کتابونو کښې اوگوری چه په بیعت عقبه اولی کښې دولس کسان وو ددې اختلاف روایت په سبب بعضې مصنفین په بیعت عقبه ثانیه کښې دولس کسان او بعضې درې اویا کسان ښانی.حالانکه اصلی صورت دا دې چه کومو شپږو یا اته کسانوچه په شروع شروع کښې اسلام راوړې وو.د هغوی د اسلام قبلولو واقعه ته بیعت عقبه اولی عنوان نه بلکه ..په اول کښې دانصارو اسلام قبلول.عنوان ورکول پکار دی اوپه دویم کال چه یوولس یا دولس کسان په خدمت کښې حاضر شوی وو دا بیعت عقبه اولی ده کومو کسانوچه د انصارو په اول کښې دایمان راوړلو ته د بیعت عقبه نوم ورکړې دې ددې خل بیعت ته د بیعت عقبه عنوان ورکوی یعنی یو بیعت عقبه اولی.دویم هغه بیعت عقبه چه په هغې کښې دولس کسانو ایمان راوړې وو.او دریم هغه بیعت عقبه چه په هغې کښې درې اویا کسان په اسلام مشرف شوی وو او دا درې واړه واقعات د یوکال (بقیه حاشیه په راروانه صفحه....

قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال وحوله عصابة من أصحابه:

دلته د ،،أن رسول الله...،،نه وړاندې .قال. مقدر دې.اودا ..قال.. په،،أن عبادة بن الصامت ﷺ،، كښې د ،،أن،، دپاره خبر دې.او،،وكان شهد بدراً وهو أحد النقباء ليلة العقبة،، جمله.جمله معترضه ده.لكه چه عبارت به داسې وى.،،أن عبادة بن صامت ﷺ (وكان شهد بدراً وهو أحد النقباء ليلة العقبة) قال أن رسول الله ﷺ قال...،،اودا د محدثينو ﷺ عادت وى.چه په كوم خائې كښې ..قال.. مكرر راشى.نوهلته يو حذف كوى.البته د هغې تلفظ خامخا كوى.

قوله ،،عصابة،،: ددې اطلاق دلسو نه ترخلوېښتو پورې كيږى.اوكله مجازاً د څلوېښتو نه په زياتو باندې هم ددې اطلاق كيږى.دبدر په موقع نبى ﷺ دعا كړې وه.اودا ئې فرمائيلى وو.،،اللهم إنك إن تهلك هذه العصابة من أهل الإسلام لاتعبد في الأرض،،(١) اې الله كه دمسلمانانودا جماعت هلاك شى.نوپه زمكه به ستا عبادت كونكې څوك پاتې نشى.دلته نبى ﷺ د درې سوه اوديارلس كسانو په جماعت باندې د ،،عصابة،، اطلاق كړې دې.

دنسائى شريف په يو روايت كښې دى.چه دلته د ،،عصابة،، په خائې د .. رهط.. لفظ هم راغلې دې.اوددې اطلاق د دريو نه واخله ترلسو پورې كيږى.

قوله: بايعونى: د نبى ﷺ په لاس باندې په مختلفو طريقو بيعت شوې دې.بيعت په اصل كښې وعده او معاهده وى.چه دالله رسول يا هغه كس چه د الله د رسول تابعدار وى.دهغه پوره تابعدارى اوكړې شى.

رسول الله ﷺ په مرګ باندې هم بيعت اخستې وو.(٢) ددې مطلب هم هغه بيعت على الجهاد دې.چه مونږ به د الله تعالى د دين اوچتولو دپاره د كافرانو سره جنګ كوو.ترڅو چه مونږ ته مرګ راشى.يا دالله تعالى دين غالب شى.

دغه شان د صلاة او زكاة د پابندئ دپاره هم نبى ﷺ بيعت اخستې دې.(٣) د فواحشو او منكراتوپه ترك باندې ئې هم بيعت اخستې وو.(٤) دغه شان د هرمسلمان په خيګړه باندې(٥)

....بقيه حاشيه د تيرمخ) د فاصلې په حساب سره به موسم حج كښې پيښې شوى دى. او كومو كسانو چه په اول كښې د انصارو داسلام قبلولو واقعه د ..ابتداء اسلام انصار.. په عنوان سره ذكركړې ده.هغوى د يولسوكسانو بيعت ته بيعت عقبه اولى او د درې اوياكسانو بيعت ته بيعت عقبه ثانيه عنوان وركړې دې حاشيه سيرت النبى ﷺ ازعلامه سيدسليمان ندوى ﷺ (١٥٧/١)_

(١) سنن نسائى (١٨٢/٢) كتاب البيعة باب البيعة على فراق المشرك)_

(٢) سنن نسائى (١١٨٠) كتاب البيعة باب البيعة على النصح لكل مسلم)_

(٣) سنن نسائى (١٨٢/٢) كتاب البيعة باب البيعة على فراق المشرك)_

(٤)كما في حديث الباب)_

(٥) سنن نسائى (١٨٠/٢) كتاب البيعة باب البيعة على النصح لكل مسلم)_

اوپه دې خبره چه كله موقع راشي.نوكلمه دحق به ادا كوو.او كتمان د حق به نه كوو.(١)
خلاصه دا چه خومره بيعتونه دي.نوپه ټولوكښې دالله تعالى دحكم په پوره كولو باندې دعمل كولو وعده كولې شي.اودا معاهده وي.چه مونږ به دالله تعالى دحكمونو پابندي كوو.ددې وجې قرآن كريم فرمائيلي دي.﴿إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ﴾ (٢) دا كوم بيعت چه د پيغمبر ﷺ سره كيږي.نوچونكه دالله تعالى داحكاماتو پوره كولودپاره كيږي.نولكه چه دا بيعت دالله تعالى سره كيږي. بيعت على الجهاد . بيعت على الاسلام.بيعت دپاره د پابندئ د شريعت كوم چه د صوفياء كرامو ﷺ په نيزرائج دې په دې كښې د شريعت د پابندئ اود توبهٔ الفاظ خو عام طور استعماليږي.خود موقعه اومحل په مناسبت سره بعضې وخت د خاصو خبرو ذكر په كښې هم راځي.لكه د ښځونه دبيعت اخستلو په وخت كښې دا لوظ اخستې شوې وو.چه دوى به په مړى باندې وير(ژړا) نه كوي.ځكه چه په ښځوكښې عام طور د وير عادت وي. او د حضرت جرير ﷺنه د مسلمانانود خيرخواهئ وعده اخستې شوې وه.ځكه چه په هغه كښې ئې ددې خاص صلاحيت محسوس كړې وو.دې بيعت ته بيعت سلوك يا بيعت احساني وائي.د دې مقصد د شريعت په تابعدارئ كښې دكمال په ذريعه ولايت خاصه او وصول الى الله مقام ته رسيدل دي.هم دا ذريعه ده دالله تعالى د نسبت حاصلولو،كوم خلق چه ددې نه انكاركوي.يا جاهلان دي.اويا ئې ځان په زور جاهلان كړى دي.

دحضرت عباده ﷺ په حديث كښې دي.چه نبى ﷺ صحابوﷺ ته اوفرمائيل چه ،،بايعوني،، نو هغوى عرض اوكړلو.،،بايعناك يارسول الله،،چونكه بيعت على الاسلام شوې وو خونبى ﷺ بيا ،،بايعوني،، اوفرمائيل.اوبيعت ئې واخستل.حالانكه بيعت على الاسلام اخستې شوې وو. اوهلته د جهاد موقع نه وه.نوځكه دې ته بيعت احسان وئيلې شي

يوبيعت د تبرك دپاره وي.لكه د وړوكى ماشوم ،اويا ديو لوئې بزرګ نه د تبرك په قصد بيعت واخستې شي.دغه شان دالله تعالى د ولي په لاس د توبهٔ په غرض هم په بيعت كولو كښې څه قباحت نشته.والله اعلم

كوم كسان چه د مال اوزر يا دخپل شهرت دپاره دبيعت سلسله جارى كوى اود سنت تابعدارئ سره دهغوى څه تعلق نه وي.ددوى نه بيعت كول د ګمراهئ او ضلالت نه سوا بل څه نه دي.ددې وجې هغه حضرات چه اهل الله وي.چه د بيعت كومه سلسله قائموي.هغوى د بيعت اجازت وركولو ډير زيات اهتمام كوى.هغوى هريوكس ته اجازت نه وركوى.ځكه چه په دې سره ګمراهي او فساد خوريږي.

په حديث الباب كښې د ذكرشوى بيعت واقعه كله پيښه شوې وه؟ رسول الله ﷺ چه د كوم

---

(١) سنن نسائى (١٨٠١٢) كتاب البيعة باب البيعة على النصح لكل مسلم)۔
(٢) سورة الفتح ⑩۔

بيعت په باره کښې فرمانيلى وو چه ،،بايعونى على أن لا تشركوا بالله شيأ،،..دا په کوم وخت کښې واقع شوې وو په دې کښې اختلاف دې
د قاضى عياض رحمه الله اوددوى د متبعينو رائې دا ده چه دا بيعت العقبة د هجرت نه وړاندې په ليلة العقبه کښې واقع شوې وو.([1])
دحافظ ابن حجر رحمه الله رائې دا ده.چه دا بيعت د ليلة العقبه په شکل يوبل بيعت دې.کوم چه د هجرت بلکه د فتح مکه نه پس واقع شوې دې.([2]) حافظ رحمه الله دا خبره په مختلفو طريقو سره مبرهن او مدلل کړې ده.
ددوى اولنې دليل دا دې.چه د بيعت العقبه الفاظ جدا دى.او ددې بيعت الفاظ جدا دى د بيعة العقبه الفاظ ابن اسحاق رحمه الله نقل کړى دى.،،أبايعكم على أن تمنعونى مما تمنعون منه نساءكم و أبناءكم،،([3])
دغه شان د بخارى شريف په روايت کښې دى.،،دعانا النبى ﷺ فبايعناه فقال فيما أخذ علينا أن بايعنا على السمع والطاعة فى منشطنا ومكرهنا وعسرنا ويسرنا..،،([4])
دغه شان په مسند احمد اوطبرانى کښې دى.دحضرت عباده او ابوهريره رضي الله عنهما په مينځ کښې خبرې اوشوې.نوحضرت عباده رضي الله عنه اوفرمائيل.،،يا أباهريرة إنك لم تكن معنا إذ بايعنا رسول الله ﷺ على السمع والطاعة فى النشاط والكسل،وعلى النفقة فى العسر واليسر،وعلى الأمر بالمعروف والنهى عن المنكر،وعلى أن نقول فى الله تبارك وتعالى ،ولا نخاف لومة لائم فيه،وعلى أن ننصر رسول الله ﷺ إذا قدم علينا يثرب ،فنمنعه مما نمنع منه أنفسنا وأزواجنا وأبناءنا،ولنا الجنة فهذه بيعة رسول الله ﷺ التى بايعنا عليها..،،([5])
دويم دليل دا دې.چه ددې روايت په بعضې طرقو کښې واقع دى.،،لاننتهب،،([6]) ددې نه نهبة العساكر مراد ده.په جهاد کښې چه کله مال غنيمت جمع شى.نوپه دغه وخت کښې بعضې مجاهدين ټونګې لګول شروع کړى.اولوټ ماركوى.ددې نه منع کړې شوې ده.اوجهاد مشروعيت دهجرت نه پس شوې دې.نومعلومه شوه.چه دا په ليلة العقبه کښې نه وه.بلکه دهجرت نه پس بيعت کښې شوې وو.

---

[1]) فتح البارى(١\٦٦)_
[2]) پورته حواله)_
[3]) سيرت ابن هشام (١\٢٧٥) البيعة الثانية الكبرى بالعقبة)_
[4]) صحيح بخارى كتاب الفتن باب قول النبى ﷺ ..سترون بعدى أمورا تنكرونها..)_
[5]) مسند أحمد (٥\٣٢٥) ومجمع الزوائد(٥\٢٢٦) كتاب الخلافة باب لا طاعة فى معصية)_
[6]) صحيح بخارى كتاب مناقب الأنصار.باب وفود الأنصار إلى النبي ﷺ بمكة: وبيعة العقبة رقم ٣٨٩٣)_

دريم دليل دا دې چه د نبى ﷺ سره چه دلته د كوم بيعت تذكره ده.نو په دې بيعت كښې د سورة ممتحنه د آيت ذكر په بعضې طرقو كښې راغلې دې په بخارى كتاب الجهاد كښې دى ،،قرءهذه الآية كلها،،[1] او په كتاب التفسير كښې دى ،،وقرأ آية النساء[2] او د صحيح مسلم په روايت كښې دى ،،فتلى علينا آية النساء أن لايشركن بالله شيأالخ،[3] او دسنن نسائى په روايت كښې دى ،،ألاتبايعوني على ما بايع عليه النساء أن لا تشركوا بالله شيأ،،[4] او د طبرانى په روايت كښې دى ،،بايعنا رسول الله ﷺ على ما بايع عليه النساء يوم فتح مكة،،[5] او دغه شان د مسلم په روايت كښې دى ،،أخذ علينا رسول الله ﷺ كما أخذ على النساء[6] او ښځو د حديبيه نه پس د فتح مكه په ورځ باندې بيعت كړې وو.اودا بيعت د ښځو دبيعت موافق واقع شوې وو.نوهركله چه دښځو بيعت د فتح مكې نه پس واقع شوې دې.نوښكاره ده.چه دا بيعت روسته شوې دې

څلورم دليل دا دې.چه ابن ابى خيثمه په خپل تاريخ كښې د..عمروبن شعيب عن ابيه عن جده.. په سند سره نقل كړى دى.چه ،،قال رسول الله ﷺ أبايعكم على أن لا تشركوا بالله شيأ،،[7] ددې نه ښكاره معلومه شوه.چه حضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنه په دې بيعت كښې شريك وو.اودوى د حضرت ابوهريره رضي الله عنه داسلام قبلولوسره نزدې مسلمان شوې وو.اوحضرت ابوهريره رضي الله عنه په اوومه هجرى كښې مسلمان شوې وو.

دغه شان د طبرانى په يو روايت كښې دحضرت جرير رضي الله عنه نه نقل دى.چه ،،بايعنا رسول الله ﷺ على مثل ما بايع عليه النساء،،[8] اودحضرت جرير رضي الله عنه اسلام ډير روسته راوړې ې. واقدى رحمه الله ليكلى دى.چه دې په ۱۰ ھ كښې مسلمان شوې وو.[9]

بهرحال ددې ټولو دلائلو يوځائې كولو نه دا معلوميږى.چه په دې حديث كښې چه د كوم بيعت ذكردې.نوهغه دهجرت نه پس يا دفتح مكه نه پس شوې دې.اوپه اصل كښې حضرت عباده رضي الله عنه په بيعة عقبه كښې شريك وو.اودا يواهم بيعت وو.چونكه په دې سره د اسلام د ترقئ بنياد كيخودې شو.څكه ئې ددې تذكره كوله.[10]

---

[1]) صحيح بخارى كتاب الحدود باب الحدود كفارة رقم ۶۷۸۴)_

[2]) صحيح بخارى كتاب التفسير.سورة الممتحنة باب إذا جاءك المومنات يبايعنك رقم ۴۸۹۴)_

[3]) صحيح مسلم (۲\۷۳) كتاب الحدود باب الحدود كفارات لأهلها)_

[4]) سنن نسائى (۲\۱۸۱) كتاب البيعة باب البيعة على الجهاد)_

[5]) فتح البارى (۱\۶۶)_

[6]) صحيح مسلم (۲\۷۳) كتاب الحدودباب الحدود كفارات لأهلها)_

[7]) فتح البارى (۱\۶۷)_

[8]) پورته حواله)_

[9]) ابن سعد رحمه الله فرمانى...أسلم فى السنة التى قبض فيها النبى ﷺ. طبقات (۶\۲۲) ترجمة جريربن عبدالله)

[10]) فتح البارى (۱\۶۷)

علامه عیني رحمه الله د حافظ ابن حجر د دلائلو تردید کړي دي.اوپه دې باندې ئې دلیل پیش کړي دي چه دا بیعت .بیعت دلیلة العقبه وو.چه په دې حدیث کښې د ،،وحوله عصابة،،الفاظ دي اود ،،عصابة،، تفسیرپه دوولسو نقیبانوسره شوې دې.اودنسائی په روایت کښې د ،،رهط،،لفظ دې.د کوم اطلاق چه په لسو یا ددې نه کمو باندې کیږي که دا بیعة العقبه نه وو.بلکه بل بیعت وو.نو په دې کښې به په زرګونو خلقو شرکت کړې وو.صرف د عصابه یا رهط د شرکت څه سوال دې؟ (۱)

دغه شان علامه عیني رحمه الله یودلیل دا پیش کړې دې.چه دنسائی په روایت کښې دي. ،،بایعت رسول الله ﷺ لیلة العقبة فی رهط،، الفاظ راغلي دي.((بایعت رسول الله ﷺ لیلة العقبة فی رهط)) په دې کښې د ((لیلة العقبة)) تصریح شته.(۲) نومعلومه شوه.چه دا د اولنی بیعت ذکر دې.اوترکومې پورې چه د طبراني په روایت کښې د ،،یوم فتح مکة،،تصریح ده.نوددې نه دا نه لازمیږي.چه دا بیعت اوهغه بیعت یو وي وی.بلکه کیدې شي.چه دواړه جدا جدا وي.اوحضرت عباده رضي الله عنه دویم بیعت کښې هم شریك وو.کوم چه د فتح مکه په موقع باندې شوې وو.(۳)

دریم دلیل علامه عیني رحمه الله دا پیش کړې دې.چه د صنابحي رضي الله عنه په روایت کښې ددې بیعت ذکر داسې راغلې دې.،،إني من النقباء الذین بایعوا رسول الله ﷺ وقال: بایعناه علی أن لا نشرك بالله شیأ.(۴)

په دې روایت کښې حضرت عباده رضي الله عنه تصریح کوی.چه زه په بیعت کونکو نقیبانو کښې ووم.او بیا فرمائی.،،بایعناه علی أن لا نشرك بالله..،، ددې نه معلومه شوه. چه دا بیعت په لیلة العقبه کښې شوی وو.(۵)

ترکومې پورې چه د حافظ رحمه الله په ،،لاتنتهب،،باندې داستدلال تعلق دې.نودا حافظ رحمه الله د مال غنیمت سره خاص کړې دې.اوفرمائیلی ئې دی.چه دجهاد مشروعیت روسته شوې وې.نو ددې تعلق د لیلة العقبه سره نه دې.بلکه د روستنی بیعت سره دې.

علامه عیني رحمهما الله فرمائی.چه دا د مال غنیمت سره خاص کول تحکم دې. اودلغت

---

۱) عمدة القاری (۱\۱۵۸)_

۲)علامه عیني اوحافظ قسطلاني رحمهما الله هم دا الفاظ نقل کړی دی.خود سنن نسائی په مطبوعه نسخوکښې د ،،لیلة العقبة،، تصریح چرته نشی موندې.عمدة (۱\۱۵۸) وارشاد الساری (۱\۱۰۱)_

۳) عمدة القاری(۱\۱۵۹)_

۴) صحیح بخاری کتاب مناقب الأنصارباب وفود الأنصار رقم ۳۸۹۳ وصحیح مسلم (۲\۷۳) کتاب الحدود باب الحدود کفارات لأهلها)_

۵) عمدة (۱\۱۵۹)_

مخالف دي بلكه په دي ((الشهاب في المنام وغيرها)) دواړه داخل دى.(۱)

ترکومي پورې چه دآيت د تلاوت تعلق دې اوپه هغې باندې چه حافظ رحمه الله استدلال کړې دې نوچه بيعت نساء په فتح مکه کښې شوې وو.نوعلامه عينى رحمه الله فرمائى چه د عقبه اولى د بيعت په موقع باندې د آيت تلاوت نه وو شوې.اوپه رواياتوکښې چه د آيت د تلاوت کوم ذکردې.نوپه دې کښې احتمال شته.چه حضرت عباده رضي الله عنه په روستنو بيعتونوکښې شريك شوې وو.اوپه هغې کښې د آياتونو تلاوت شوې وو.دکوم ذکرچه حضرت عباده رضي الله عنه دخپل بيعت په واقعه کښې بيان کړې ده.(۲)والله سبحانه اعلم

قوله: عَلَى أَنْ لَا تُشْرِكُوا بِاللَّهِ شَيْئًا: يعنى زما په لاس باندې بيعت اوکړئ.په دې خبره چه د الله تعالى سره به څوك نه شريكوئ.

د شرك اطلاق ، شرك فى الذات شرك فى الافعال.شرك فى العبادات ټولوته شامل دې.اوکله رياء ته هم شامليږي.په حديث کښې دې ته شرك اصغروئيلې شوې دې.په ظاهره ددې نه دلته هم شرك اکبر مراد دې.ځکه چه په کتاب اوسنت کښې کله د شرك لفظ واخستې شى.نوددې نه هم دا مراد وى.علامه طيبى رحمه الله دا په شرك اصغرباندې محمول کړې دې.(۳)

قوله: وَلَا تَسْرِقُوا: اوپه دې خبره باندې چه غلا به نه کوئ.د گناه کبيره ده.ددې سزا په قرآن کښې لاس کټ کول بيان شوى دى.(۴)

قوله: وَلَا تَزْنُوا: زنا هم گناه کبيره ده.که زانى غيرمحصن وى.نودده سزا په قرآن کښې سل کوړې راغلى دى.(۵)اوکه محصن وى.نوپه حديث کښې ددې سزا رجم راغلې دې.پخپله نبى کريم صلى الله عليه وسلم رجم کړې دې.(۶)

---

(۱) پورته حواله_

(۲) پورته حواله_

(۳) فتح البارى (۱\۶۵)_

(۴) قال الله تعالى: ﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾(سورة المائدة \۳۸)_

(۵) قال الله تعالى:﴿الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ﴾ (سورة نور\۲)_

(۶) قال عمربن الخطاب رضي الله عنه وهو جالس على منبر رسول الله صلى الله عليه وسلم إن الله قد بعث محمداً صلى الله عليه وسلم بالحق.وأنزل عليه الكتاب.فكان مما أنزل عليه آية الرجم قرأناها ووعيناها وعقلناها فرجم رسول الله صلى الله عليه وسلم ورجمنا بعده.فأخشى إن طال بالناس زمان أن يقول قائل ما نجد الرجم فى كتاب الله فيضلوا بترك فريضة أنزلها الله وإن الرجم فى كتاب الله حق على من زنى إذا أحصن من الرجال والنساء إذا قامت البينة أو كان الحبل أو الإعتراف صحيح مسلم (۲\۶۵) كتاب الحدود باب حد الزناء) درجم سره متعلقه د ټولوضرورى اوتفصيلى مباحثوديپاره اوگورئ (تكمله فتح الملهم (۲\۴۱۸-۴۳۳).

قوله وَلَا تَقۡتُلُوۡٓا اَوۡلَادَکُمۡ: خپل بچی مه قتلوئ.

په عربو کښې دبچو قتلولویو رواج وو.هغوی به خپل بچی ژوندي ښخول. نو نبی کریم ﷺ ددې نه منع اوکړله.ځکه چه اول خوقتل جرم دې اوبیا خود ماشومانو قتل په څو وجوهو سره ډیر قبیح دې اول خوددې وجې چه ماشومان بې گناه دی.دویم دا چه دا ډیرشنیع فعل دې چه ژوندې په قبرکښې دفن کولې شی.دریمه دا چه په دې کښې دقتل سره دصله رحمی کټ کول دی.څلورمه وجه دا ده.چه ماشومان غریبانان کمزوری وی.هغوی داسې نه وی.چه مزاحمت او مقابله اوکړی. اوخپل خان بچ کړی.هسې هم د بې گناه قتل په هرصورت کښې ناجائزدې که اولاد وی اوکه غیراولادوی.زما مطلب دا دې.چه د اولاد تخصیص د پورتنو وجوهو دوجې اوشو.گنی هسې هم عام قتل ناجائز دې.که ورکوټې وی اوکه لوئې.ماشوم وی اوکه بالغ وی.()

داولاد دقتل وجه اودقران عجیبه طرزبیان ددې نه پس په دې پوهه شئ.چه عربو به د درې وجو ماشومان قتل کول. جینکۍ خو به ئې د شرم د وجې قتل کولې.په قرآن پاك کښې دی.
﴿وَاِذَا بُشِّرَ اَحَدُهُمۡ بِالۡاُنۡثٰی ظَلَّ وَجۡهُهٗ مُسۡوَدًّا وَّهُوَ كَظِيۡمٌ ۚ يَتَوَارٰى مِنَ الۡقَوۡمِ مِنۡ سُوۡٓءِ مَا بُشِّرَ بِهٖ ؕ اَيُمۡسِكُهٗ عَلٰى هُوۡنٍ اَمۡ يَدُسُّهٗ فِى التُّرَابِ ؕ﴾()

اوبعضې وخت به هغوی ددې ویرې په وجې بچی قتل کول.چه د لوږې د وجې به ورسره دخپل خان د هلاکت ویره وی.الله تعالی ددې نه منع اوکړله.ارشاد فرمائی. ﴿وَلَا تَقۡتُلُوۡٓا اَوۡلَادَكُمۡ مِّنۡ اِمۡلَاقٍ ؕ﴾()

اوبعضې وخت به ئې ددې وجې قتل کول.چه مونږ خو به په څه طریقه باندې گذاره اوکړو. خو زمونږ بچی به څه کوی.د بچو د لوږې ویره اواحساس به ددوی د قتل سبب گرځیدلو په دې دواړو صورتونوکښې د قتل فعل د جینکو پورې خاص نه وو.بلکه هلکان اوجینکۍ ټول به ئې قتل کول.الله تعالی ددې نه منع اوفرمائیله. ارشاد دې. ﴿وَلَا تَقۡتُلُوۡٓا اَوۡلَادَكُمۡ مِّنۡ اِمۡلَاقٍ ؕ نَحۡنُ نَرۡزُقُكُمۡ وَاِيَّاهُمۡ ۚ﴾()

بیا دلته سوچ اوکړئ چه الله تعالی په اول ځائې کښې ،،نرزقکم وایاهم،،اوپه دویم ځائې کښې ،،نرزقهم وایاکم،، ددې وجې فرمائیلی دی.چه په اولنی صورت کښې خو ورسره خپل فکر وو. نو الله تعالی هغه فکرلرې کړلو.اووې فرمائیل چه تاسو د کومې خبرې فکر کوئ. مونږ تاسو ته هم روزی درکوو.اوڅوك چه تاسو زیږولی دی.هغوی ته هم روزی ورکوو.اوپه دویم

) فتح الباری(۱۱\۶۴، ۶۵) عمدة القاری(۱۱\۱۵۹)_
) سورة النحل (۵۸، ۵۹)_
) سورة الانعام\۱۵۱)
) سورة اسراء:۳۱)_

صورت كښې خپل فكرخو نه وى بلكه دبچو فكروى چه ددوى په وجه به زمونږ روزى كمه شى اوهغوى به هم د لوږې اوفاقه ښكارشى.نوځكه ئې اول د بچو د روزئ وعده اوكړله.او ارشادئې اوكړلو ،،نحن نرزقهم وإياكم،،چه مونږ دوى ته هم روزى وركوو.اوتاسو ته هم.(۱)ددې نه د قرآن كريم په سياق كښې د تبديلئ عجيبه اندازه كيږى.والله اعلم

قوله وَلَا تَأْتُوا بِبُهْتَانٍ تَفْتَرُونَهُ بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَأَرْجُلِكُمْ: اوتاسوداسې بهتان مه لګوئ كوم چه تاسودخپلو لاسونو اوپښوپه مينځ كښې جوړ كړې وى.بهتان هغه دروغو ته وائى كوم چه اوريدونكې چپ كړى.(۱)

بيا دلته سوال كيږى.چه صرف ،،لاتأتوا ببهتان،،وئيل كافى وو.د ،،تفترونه،،اود ،،بين أيديكم وأرجلكم،،راوړلو څه ضرورت وو؟

ددې جواب دا دې.چه ددې فعل شنيع د مزيد قباحت اوشناعت ښكاره كولو دپاره داطناب دا طريقه اختيار كړې شوه.(۳)بيا د،،بين أيديكم وأرجلكم،،مختلف معانى بيان شوى دى.

علامه كرمانى رحمه الله فرمائى.چه ددې مطلب دادې.،،لاتأتوا ببهتان من قبل أنفسكم،،او ،،أيدى،، او،،ارجلكم،،د ذات نه كنايه ده.ځكه چه اكثرافعال هم ددې نه صادريږى.كله داسې كيږى. چه سړى ته دقولى جنايت دوجې سزا ملاويږى. خونيلى شى.،،هذابما كسبت يداك،،(۴)

يومطلب دا بيان شوې دې.چه د ،،ما بين الأيدى والأرجل،، جوړ شوې بهتان نه زړه مراد دې.اومطلب دادې.چه په خپل زړه كښې په چا باندې بهتان مه لګوئ.(۵)

امام خطابى رحمه الله فرمائى.چه ،،بين أيديكم وأرجلكم،،نه مراد دا دې.چه ،،لاتبهتوا الناس بالمعايب كفاحا مواجهة،، يعنى په خلقو باندې مخامخ په مخامخ بهتان مه لګوئ.اودا داسې دى.لكه چه وئيلى شى.،،فعلت هذا بين يديك،،(۶)

علامه تيمى رحمه الله په دې باندې اعتراض كړې دې.اوفرمائيلى ئې دى.چه دا صحيح نه ده. ځكه چه عربيان دا خوائى.چه ،،فعلته بين أيدى القوم،، خو دا نه وائى. چه ،،فعلته بين أرجلهم،،ددوى نه دا چرته منقول نه دى.(۷)

---

(۱) تفسيرابن كثير(۲\۱۸۸) سورة انعام)_
(۲) شرح كرمانى(۱\۱۰۶)_
(۳)شرح كرمانى (۱\۱۰۶)_
(۴) شرح كرمانى(۱\۱۰۶)_
(۵) شرح كرمانى(۱\۱۰۶)_
(۶) شرح كرمانى(۱\۱۰۶)_
(۷) شرح كرمانى(۱\۱۰۶)_

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه دعلامه خطابی رحمه الله قول ته غلط ونیل ټيک نه دی.خکه چه دا خو صحيح دی چه ،،فعلته بين أرجلهم،، نه وائی.خو په ،،فعلته بين أيدى القوم وأرجلهم،، ونيلو کښې څه قباحت نشته.لکه چه مراد او مقصود خو د ،،أيدى،، ذکر دې.او،،ارجل،، د تاکيد دپاره راوړلې شوې دې.(١)

عارف ابن ابی جمره رحمه الله فرمائی.چه کيدې شی.د ،،بين أيديكم،، نه مراد حال وی.اود ،،بين أرجلكم،، نه مراد مستقبل وی.دوی اشاره کړې ده په ،،بين أيديكم،، سره دې خبرې ته چه فی الحال هم تاسو بهتان مه لګوئ.او په ،،أرجلكم،، کښې اشاره ده روانيدو ته.اومطلب دا دې.چه ددې ځائې نه بل خواه ته لاړ شئ.نوهم په مستقبل کښې په بل وخت کښې بهتان مه لګوئ.(٢)

بعضې حضراتو فرمائيلی دی.چه په اصل کښې دا د بيعة النساء په باره کښې بيان شوې وو.کيدل به دا چه ښځې به زنا اوکړله.بچې به ئې اوزيږلو.اوبچې به ئې بل چاته منسوب کړلو.نو ددې نه منع کړې شول.اودا زنا به ددوی د لاسونو او پښو په مينځ کښې کيدله.خوکله چه دا د سړو دپاره استعمال کړې شوه.نو ددې د تاويل ضرورت پيښ شو.(٣)

قوله: وَلَا تَعْصُوا فِي مَعْرُوفٍ: اوپه ښه کارکښې نافرمانی مه کوئ.

بعضوفرمائيلی دی.چه معروف دې ته وائی.،،ما عرف حسنه من الشارع أمرا أونهيا،،(٤)يعنی د کوم څيزحسن چه د شارع نه معلوم وی.برابره ده که د امرد قبليې څنی وی اوکه دنهی څنی.

اوبعضو فرمائيلی دی.چه دمعروف معنی مشهور ده.يعنی د شارع نه ددغه کار کول ثابت او مشهور وی.(٥)بعضې فرمائی.چه ددې نه مراد طاعات دی.(٦)

بعضوفرمائيلی دی.چه ددې نه مراد .بر. او تقوی ده.(٧)

بعضو فرمائيلی دی.چه ،،هومالم ينه الشارع فيه،، يعنی هغه څيزچه په هغې کښې د شارع د طرفه نهی نه وی راغلې.(٨)

---

(١) شرح کرمانی (١٠۶\١)_
(٢) فتح الباری (۶۵\١)_ وعمدة القاری (١۶٠\١)
(٣) فتح الباری(۶۵\١)-
(٤) فتح الباری (۶۵\١)_
(٥) عمدة القاری (١۵۵\١)_
(٦) عمدة القاری(١۵۵\١)_
(٧) عمدة القاری(١۵۵\١)_
(٨) عمدة القاری (١۵۵\١)_

صاحب د ،،النهايه،، ابن الاثير رحمه الله فرمائي چه ،،وهو اسم جامع لكل ما عرف من طاعة الله والتقرب إليه والإحسان إلى الناس، وكل ما ندب إليه الشرع ونهى عنه من المحسنات والمقبحات،،(١) يعني معروف يوه جامع كلمه ده. كومه چه ټولو امورو شرعيه ته شامل ده. برابره ده كه هغه فرائض وى او كه مندوبات وى. كه اخلاق او آداب وى اوكه هغه امور وى. دكومو نه چه شريعت مطهره منع كړې ده

بيا پوهه شئ چه په دې كښې دې په دې خبره تنبيه وركړې شوې ده چه په مخلوق كښې دچا په داسې څيزكښې تابعدارى كول چه په هغې كښې دالله تعالى نافرمانى وى جائز نه دى. څكه چه نبى ﷺ فرمائيلى دى. ،،لاتعصوا فى معروف،، دچا په نيه كار كښې مخالفت مه كوئ. نومعلومه شوه چه په غيرمعروف كښې به نافرمانى كولې شى. څكه چه په حديث كښې راغلى دى. ،،لاطاعة فى معصية الله إنما الطاعة فى المعروف،،(٢)

په بعضې رواياتوكښې راغلى دى چه ،،لا طاعة لمخلوق فى معصية الخالق،،(٣)

ددې حديث په بعضې طرقو كښې د ،،لاتعصونى فى معروف،، الفاظ دى.(٤)

اشكال او جواب: دلته يواشكال كيږى. هغه دا چه رسول الله ﷺ صرف د معروف حكم كوى. نوبيا ئې دا څنګه اوفرمائيل چه په نيكئ كښې زما نافرمانى مه كوى.

ددې جواب دا دې چه په اصل كښې نبى كريم ﷺ دا دې پورتنئ قاعدې ته د اشاره كولو دپاره فرمائيلې دى چه ،،لاطاعة لمخلوق فى معصية الخالق،،(٥)

امام نووى رحمه الله د ،،لاتعصوا فى معروف،، معنى بيانوى. اوفرمائى چه ددې معنى دا ده. ،،لاتعصونى ولاأحداً أولى الأمرعليكم فى المعروف،،(٦) يعني زما نافرمانى مكوئ. دغه شان چه ستاسو حاكمان چه دنيكئ كوم حكم كوى. نود هغوى نافرمانى مكوئ. لكه چه د معروف قيد د نبى ﷺ دپاره

---

(١) النهاية لابن الأثير رحمه الله (٣\٢١٦) مادة (عرف)_

(٢) صحيح مسلم (٢\١٢٥) كتاب الإمارة باب وجوب طاعة الأمراء فى غير معصية وتحريمها فى المعصية وسنن نسائى (٢\١٨٦) كتاب البيعة باب جزاء من أمر بمعصية فأطاع وسنن أبى داود كتاب الجهاد باب فى الطاعة رقم ٢٦٢٥) وصحيح بخارى كتاب أخبارالأحاد باب ما جآء فى إجازة خبرالواحد الصدوق رقم (٧٢٥٧

(٣) درمنثور (١\١٧٧) آيت (يايهاالذين أطيعوا الله وأطيعوا الرسول واولى الامرمنكم) ومجمع الزوائد (٥\٢٢٦) كتاب الخلافة باب لا طاعة فى معصية)_

(٤) صحيح بخارى كتاب مناقب الأنصار باب وفود الأنصار إلى النبى ﷺ بمكة وبيعة العقبة رقم ٣٨٩٢)_

(٥) فتح البارى(١\٦٥)_

(٦) فتح البارى(١\٦٥)-

نه دي بلکه د روستو راتلونکو امرانو او خليفه ګانو دپاره دې چه په نيکئ کښې دهغوی تابعداری لازم ده.

په دې باندې داسې پوهه شئ چه نبی ﷺ ،،لاتعصونی فی معروف،، ددې دپاره نه وو وئيلی چه د نبی ﷺ نه ددې خبرې د صادريدو احتمال وو چه د غيرمعروف حکم اوکړی بلکه ددې دپاره ئې داسې وئيلی وو چه د دوی نه پس به خلفاء راځی. او د هغوی نه پس به نور خلفاء راځی اوهغوی به هم بيعت کوی.د نبی ﷺ نه خو ددې خبرې احتمال نشته.چه دخلاف معروف حکم به ورکړی.خو نور خلق چه روسته به بيعت اخلی.په هغوی کښې خو ددې امکان موجود دې.نو دهغوی خيال ساتلو سره نبی ﷺ وفرمائيل ،،لاتعصونی فی معروف،، لکه څنګه چه په قرآن کريم کښې دی. ﴿لَىِٕنْ اَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُوْنَنَّ مِنَ الْخٰسِرِيْنَ﴾(١) دپيغمبر ﷺ نه د شرك د صدور څه امکان نه وی.خونورو ته تنبيه ورکول مقصود دی.که دوی د شرك ارتکاب اوکړلو.نوددوی اعمال به ضائع او برباد شی.نودغه شان دلته هم.يوجواب دا ورکړې شوې دې.چه ،،لاتعصونی فی معروف،، نبی ﷺ ددې وجې څکه اونه فرمائيل.چه د نبی ﷺ نه د معصيت د امر څه امکان نه وو.بلکه د سامعينو د تطييب قلوب دپاره نبی ﷺ داسې اوفرمائيل.لکه چه ددې خبرې تنبيه ئې ورکړله.چه ددوی زړونه خوشحاله کړل.چه زه تاسو ته هم د نيکئ حکم کوم.دکوم چه د شريعت نه حسن معلوم شوې وی.اود شريعت نه د کوم ثبوت وی.(٢)

په حديث کښې د منهياتو په ذکرباندې اکتفاء ولې اوکړې شوه دلته دويم اشکال دا دې.چه نبی ﷺ ،،لاتشرکوا بالله شيأ،ولاتسرقوا،ولاتزنوا،ولاتقتلوا أولادکم ولاتأتوا ببهتان تفترونه بين أيديکم وأرجلکم ولاتعصوا فی معروف،، ذکراوکړلو.دا ټول منهيات دی.د اوامرو.فرائضو واجباتو نبی ﷺ ذکراونکړل.دا خو نامکمله بيعت دې.

ددې جواب دا دې.چه دغور کولوضرورت دې.څکه چه نبی ﷺ ،،ولاتعصوا فی معروف،، فرمائيلی دی.ددې معنی دا ده.چه دکوم څيز زه حکم ورکوم.هغه به معروف وی.اودهغې کول به ضروری وی.نوپه دې کښې مونځ روژه حج زکاة اوټول فرائض او واجبات راغلل.(٣)

قوله فَمَنْ وَفٰى مِنْكُمْ فَاَجْرُهٗ عَلَى اللّٰهِ: کوم کس چه په تاسوکښې د دې بيعت تقاضې پوره کړی اوپه خپلووعدو اومعاهدو باندې وفا اوکړی نودهغه اجرپه الله تعالى باندې دې.

ياد ساتئ چه دا وجوب استحسانی دې.وجوب حتمی نه دې.په الله تعالى باندې څه څيز

---

(١) الزمر.٦٥)

(٢) عمدة القاری(١\١٦٠)

(٣) فتح الباری(١\٦٥) وعمدة القاری(١\١٦)

واجب نه دي (۱)هغه مختار كل دي. ﴿ لَا يُسْـَٔلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْـَٔلُوْنَ ﴾ (۲)
دا بيله خبره ده.چه هغه كومه خبره اوكړى.نودهغې پوره كول يقينى خبره ده. په دې تيقن باندې دلالت دپاره د ،،علی،، صيغه استعمال شوې ده.لكه چه دا خودلى شى.كه تاسو وعده پوره كړئ اود بيعت په مقتضى باندې عمل اوكړئ نودالله تعالى د طرفه اجر اوثواب يقينى دې الله تعالى استحساناً په خپل خان باندې دا واجب كړې دې.

قوله وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا فَعُوقِبَ فِي الدُّنْيَا فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ: كوم كس چه په دې گناهونوكښې د يوې ارتكاب اوكړى.اوبيا هغه ته په دنيا كښې سزا وركړې شى.نوهغه به دده دپاره كفاره شى.

ايا كه د شرك په وجه چاته د قتل سزا وركړې شى نودا دده دپاره كفاره كيدې شى؟ په دې باندې اشكال دا دې.چه د حديث په شروع كښې دى.،،بايعونى على أن لاتشركوا بالله شيأ،، اود،،فهو كفارة له،،نه معلوميږى.چه كه يوكس د شرك په وجه قتل كړې شى.نودا قتل به د مشرك دپاره معافى كونكې اودنجات ذريعه ثابته شى.حالانكه په قرآن پاك كښې دالله تعالى ارشاد دې. ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾(۳)

امام نووى رحمه الله فرمائى.چه دا حديث عام مخصوص البعض دې.او ،،ومن أصاب من ذلك شيأ فعوقب فى الدنيا فهو كفارة له،، كښې ،ذلك، نه مراد ،،ما سوى الشرك،، دې.دشرك خو نه معافى شته.اونه ددې څه كفاره شته.ددې تخصيص هم په دې آيت ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾ (۴)

بعضې حضراتوفرمائيلى دى.چه د ،ذلك، اشاره د شرك نه علاوه نورو څيزونو ته ده.څكه چه خطاب مسلمانانو ته دې.ددې تائيد دمسلم د روايت نه كيږى.په هغې كښې راځى.،،ومن أتى منكم حداً،،(۵)ښكاره ده كه د شرك په وجه چيرته قتل كړې شى.نودې ته حدنشى وئيلې.(۶)

خويه دې جواب باندې اعتراض دې.چه په حديث كښې ،،فمن وفى،، كښې ،فاء، دپاره دترتب د ما بعد على ما قبل باندې ده.په دې كښې تخصيص نه وى. نوددې نتيجه به دا وى.چه كوم كس دا تقاضې پوره كړى.نوالله تعالى به هغه ته اجر وركړى.اوڅوك چه په دې كښې د

---

(۱) فتح البارى(۱۱\۶۵)_
(۲) سورة الأنبياء ۲۳_
(۳) سورة النساء(۴۸. ۱۱۶)-
(۴) شرح نووى على صحيح مسلم (۲\۷۳) كتاب الحدود باب الحدود كفارات لأهلها)_
(۵) صحيح مسلم (۲\۷۲) كتاب الحدود باب الحدود كفارات لأهلها)_
(۶) فتح البارى(۱۱\۶۵)_

كوم يو څيز ارتكاب هم اوكړي.كه هغه شرك ولې نه وي.اوپه هغه باندې په دنيا كښې سزا جارى شوه نودا به د هغه دپاره كفاره وي.
بيا چه مسلمانانوته خطاب شوې دې.نوددې نه دا نه لازميږي.چه دوى دې د شرك نه اونه ويرولى شي.لكه چه مسلمانانوته ونيلى شي.چه تاسو شرك مكوئ.د مسلم په روايت كښې د..حد..لفظ راغلې دې.
نوددې جواب دا دې.چه دلته د حد نه اصطلاحى حد مراد نه دې.څكه چه دا خو يوعرفى حادث څيز دې.بلكه ددې نه مراد قابل سزا څيز دې.(۱)
دعلامه طيبى رحمه الله قول مونږ وړاندې ذكركړې دې.چه دلته هغوى د شرك نه شرك اصغريعنى ريا مراد اخلى.څكه چه د شرك اكبر دپاره څه كفاره نشته. او هغوى فرمائى چه دلته ،،شيأ،،نكره راغلې ده.نوپه دې كښې دې خبرې طرف ته اشاره موندې شى.چه څكه چه د ،،لاتشركوابالله شيأ،،د دې معنى ده،،اى شركاً اياً ماكان،،(۲)
خوپه دې باندې اعتراض دې.چه دشارع په عرف كښې چه چيرته هم د مطلق شرك اطلاق كيږي.نوددې نه مراد مقابل د توحيد يعنى شرك اكبر اخلى.په قرآن او احاديثو كښې په ډيرو ځايونوكښې دا لفظ راغلې دې.په دې باندې د شرك اكبر نه علاوه بله معنى نه منطبق كيږي.(۳)
ددې جواب دا وركولې شى.اكرچه عام طور ددې نه شرك اكبرمراد اخستې شى. خو د جمع او تطبيق دپاره كه مونږ د مجاز ارتكاب اوكړو.اوددې نه مجازاً شرك اصغرمراد واخلو. نوددې گنجائش هم شته.اوپه دې كښې څه حرج نشته.(۴)
دا جواب صحيح كيدې شو.خوپه حديث الباب كښې دى.،،ومن أصاب من ذلك شيأ فعوقب فى الدنيا،،چه كوم كس په دې څيزونوكښې دكوم څيزارتكاب اوكړي. او بيا ده ته په دې باندې په دنيا كښې سزا ملاؤ شى.نولكه چه په دې څيزونوباندې دنياوى سزا مقرر ده.حالانكه په ريا باندې دنياوى سزا مقرر نه ده.(۵)
ددې نه معلومه شوه.چه دلته د شرك نه هم شرك اكبر مراد دې.اودا مخصوص دې يا خوپه آيت قرآنى ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾ سره اويا په اجماع سره.(۶)

---

(۱) فتح البارى(۱۱\٦٥)_
(۲) الكاشف عن حقائق السنن (۱۱\۱٤۱) رقم ۱۸)_
(۳) فتح البارى(۱۱\٦٥)-
(۴) فتح البارى(۱۱\٦٥)_
(۵) فتح البارى (۱۱\٦٥)_
(۶) قاله العينى رحمه الله فى العمدة(۱\۱٥۷)

حدودكفارات دي اوكه صرف زواجر ددې نه پس پوهه شئ چه ددې حديث پاك نه معلوميږي.
چه په شريعت كښې دكومو گناهونو حدود واقع شوى دى كه دهغې حدود په دغه مرتكب باندې قائم كړې شي نودا كفاره جوړيږي امام بخارى رحمه الله په كتاب الحدود كښې په دې حديث د ،،باب الحدود كفارة،، ترجمه منعقد كړې ده (1)

امام شافعى رحمه الله په ((كتاب الأم)) كښې په دې حديث باندې د ((باب أن الحدود كفارة)) ترجمه منعقد كړې ده.(2)
چه دا مسئله مختلف فيها ده چه حدودكفارات دى اوكه نه.د مجاهد .زيدبن اسلم.سفيان ثورى.امام شافعى امام احمد .امام بخارى اودمحدثينو رحمهم الله رائې ده چه حدود كفارات دى.
دسعيدبن مسيب.صفوان بن سليم.ابومحمد البغوى او ابوعبدالله بن تيميه . رائې د اده چه كفارات نه دى.(3)
حافظ ابن حجر رحمه الله اوصاحب د عقيدة السفارينى رحمه الله هم دا د علامه ابن حزم رحمه الله نه هم نقل كړه دى (4)خودا وهم دې.علامه موصوف په خپل كتاب ،،المحلى،، كښې تصريح كړې ده چه حدود كفارات دى.صرف حدمحاربه كفاره نه ده.(5)
د احنافو رحمهم الله څه مسلك دې.په دې كښې لږ غوندې اختلاف معلوميږي. اگرچه په متاخرينو كښې داختلاف تذكره نشته.علامه ابن الهمام.په فتح القدير كښې(6)اوهم د دوى په اتباع كښې علامه زين بن نجيم رحمه الله په البحرالرائق كښې (7)اوعلامه علاؤ الدين سكى رحمه الله په درمختاركښې(8)ليكلى دى.چه زمونږ په نيزحدود كفارات اوسواترنه دى بلكه زواجردى.
دصاحب هدايه رحمه الله دكلام نه معلوميږى.چه په حدودو كښې دوه فائدې دى. يودا چه حدود زواجر دى.اوبل داچه سواتردى.اولنى مقصد اصلى دې اودويم مقصد ضمنى اوتبعى دې دوى فرمائى.،،**والمقصد الأصلى من شرعه الإنزجار عما يتضرر به العباد، والطهارة ليست أصلية فيه، بدليل شرعه في حق الكافر**،،(9)

---

1) بخاري شريف (۲\۱۰۰۳)_
2)كتاب الأم (۶\۱۳۸) كتاب الحدود وصفة النفي)_
3) عقيدة السفارينى.(۱۱\۳۲۰) وفتح البارى(۱۱\۶۸)
4) عقيدة السفارينى (۱۱\۳۲۰) وفتح البارى(۱۱\۶۸)
5) المحلى لابن حزم رحمه الله(۱۱\۱۲٤) كتاب الحدود .مسألة :هل الحدود كفارة لمن أقيمت عليه أم لا مسألة (۲۱۶۶)
6) (۵\۲) كتاب الحدود)_
7) (۵\۲)-
8) (۳\۱۵٤) فاتحة كتاب الحدود)_
9) هدايه(۵\۳) مع شرح فتح القدير كتاب الحدود)

صاحب دعنايه رحمه الله فرمائى چه دديٍ نه معلوميږى چه د حدودو دوه مقاصد دى يواصلى اوهغه ،،الإنزجار عما يتضرر به العباد،، خكه چه دديٍ مشروعيت عام ديٍ اودويم مقصد غيراصلى ديٍ يعنى ،طهارة عن الذنوب،، (١)

علامه ابن الهمام رحمه الله په ديٍ دويم مقصد بانديٍ اعتراض كړيٍ ديٍ اوليكلى ئيٍ دى،،وهو خلاف المذهب فإن المذهب أن الحد لايعمل فى سقوط إثم قبل سببه أصلاً،،(٢)يعنى داحنافو رحمهم الله مذهب دا ديٍ چه دحدد گناه په ساقطولوكښيٍ څه كاركردگى نشته.دا صرف د زجردپاره ديٍ دستر دپاره نه ديٍ.

خوحضرت كشميرى رحمه الله فرمائى چه په بدائع باب التعزير(٣) كښيٍ ئيٍ حدودوته كفارات وئيلى دى.دغه شان په ردالمختاركښيٍ ئيٍ د ملتقط الفتاوى نه نقل كړى دى.كه په حج كښيٍ يوكس جنايت اوكړى.اوجزاء وركړى.نوگناه تريٍ ساقطه شوه.خوبه ديٍ شرط چه عادت ئيٍ جوړ نكړى.(٤)گنى گناه نه ساقطيږى.

دغه شان نجم الدين نسفى رحمه الله په التيسير، كښيٍ تصريح كړيٍ ده.كه حدقائم كړيٍ شواو دديٍ نه پس هغه كس دديٍ گناه د ارتكاب نه منع شو.نودا به دده دپاره كفاره شى(٥)
دغه شان يوحنفى عالم رحمه الله ،قاضى ابوالحسن طالقانى رحمه الله ديٍ د امام قدورى رحمه الله شاگرد او زبردست عالم ديٍ.اود قاضى ابوالطيب طبرى شافعى رحمه الله سره ئيٍ يوځل مناظره اوشوه.په دغه مناظره كښيٍ علامه ابوالحسن طالقانى رحمه الله دا تصريح كړيٍ ده.چه دحدودو مشروعيت د گناه د پټولواوستردپاره شويٍ ديٍ.(٦)

---

(١) العناية بهامش الهداية مع شرح فتح القدير(٥\٣) كتاب الحدود)_
(٢) فتح القدير(٥\٣.٢)_
(٣) بدائع الصنائع (٧\٦٤) كتاب الحدود فصل: وأما صفته أى صفة التعذير)_
(٤) كذا فى فيض البارى(١\٨٢) بحث نفيس فى أن الحدود كفارات أم لا والذى فى ردالمحتارهو: قال صاحب الملتقط فى كتاب الأيمان إن الكفارة ترفع الإثم وإن لم توجد منه التوبة من تلك الجناية اه (انظر(٢\٢١٧) كتاب الحج باب الجنايات)_
(٥) فيض البارى(١\٨٦) بحث نفيس فى أن الحدود كفارات أم لا وفى ردالمحتار(٢\٢١٧) ويؤيده (أى يويد ماقاله صاحب الملتقط ما ذكره الشيخ نجم الدين النسفى فى تفسيره ..التيسير.. عند قوله تعالى..فمن اعتدى بعد ذلک فله عذاب اليم.. أى اصطاد بعد هذا الإبتداء (لعل الصواب الإبتلاء كما فى الحاشية)قيل: هو العذاب فى الآخرة مع الكفارة فى الدنيا إذا لم يتب منه فإنها لا ترفع الذنب عن المصر.اه وهذا تفصيل حسن وتقييد مستحسن يجمع به بين الأدلة والروايات والله أعلم اهه أى فيحعل ما فى الملتقط على غيرالمصروما فى غيره على المصر..)_
(٦) طبقات الشافعية الكبرى لابن السبكى(٣\١٨٣. ١٨٤) دامناظره د ص ١٨٣ نه تر ١٨٩ پوريٍ خوره ده.

حضرت کشمیری رحمه الله فرمائی چه ،،ولم يتحقق عندى ما مذهب الحنفية بعد،،[1]زما په نیزتراوسه پورې دا خبره تحقیق ته نه ده رسیدلې چه داحنافو رحمهم الله په دې باره کښې څه مذهب دې.وجه دا ده.چه روسته متاخرین حضرات خودا لیکی.چه حدودو سواترنه دی زواجردی خودامام ابوحنیفه رحمه الله اوصاحبینو رحمهما الله نه په دې باره کښې څه صراحت منقول نه دې.امام طحاوی رحمه الله په مشکل الآثارکښې ددې حدیث متعلق بحث کړې دې.خودیوعلمی انداز بحث ئې کړې دې.اواختلاف وغیره ته ئې څه تعرض نه دې کړې.(نوددې نه هم معلومیږی. چه زمونږ د اسلافو نه په دې کښې اختلاف منقول نه دې)

دهغه چا دلائل چه حدود کفارات او سواترکنړی ددې حضراتویودلیل دقرآن کریم آیت دې.چه ﴿فَمَنْ لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِّنَ اللّٰهِ﴾[2]ددې نه معلومیږی چه صیام شهرین توبه ده.اودا د توبې په حیثیت مقرر شوی دی.اوددې روژو نیول هم توبه ده.

دویم دلیل دحضرت عباده بن صامت رضي الله عنه دباب حدیث دې.

دریم دلیل دحضرت علی رضي الله عنه حدیث دې.چه ،،من أصاب حداً فعجل عقوبته فى الدنيا فالله أعدل من أن يثنى على عبده العقوبة فى الآخرة،، [3]

څلورم دلیل د حضرت ابوتمیمه هجیمی رضي الله عنه روایت دې.چه رسول الله ﷺ فرمائیلی دی.((إن الله عزوجل إذا أراد بعبد خيراً عجل له عقوبة ذنبه فى الدنيا و ربنا تبارك وتعالى أكرم من أن يعاقب على ذنب مرتين))[4]پنځم دلیل دحضرت خزیمه بن ثابت رضي الله عنه حدیث دې.((من أصاب ذنباً أقيم عليه حد ذلك الذنب فهو كفارته))[5] شپږم دلیل دحضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما روایت دې.چه رسول الله فرمائیلی دی.((ماعوقب رجل على ذنب إلا جعله الله كفارة لما أصاب من ذلك الذنب))[6]

---

[1] فيض البارى(۱\۸۶)_

[2] سورة النساء(۹۲)_

[3] سنن ترمذى كتاب الإيمان باب ما جآء لا يزنى الزانى وهو مؤمن رقم ۲۶۲۶ وأخرجه الحاكم أيضا فى مستدركه (۱\۷) كتاب الإيمان فائدة تعجيل العقوبة فى الحدود (۲\۴۴۵) كتاب التفسير .تفسير حم عسق (۴\۲۶۲) خاتمة كتاب التوبة والإنابة وصححه وأقره الذهبى رحمه الله)_

[4] مجمع الزوائد (۶\۲۶۵) كتاب الحدود والديات باب هل تكفر الحدود الذنوب أم لا قال الهيثمى وفيه هشام بن لاحق ترک أحمد حديثه وضعفه ابن حبان وقال الذهبى قواه النسائى ولهذا الحديث طرق فى مواضعها مجمع الزوائد (۶\۲۶۶)_

[5] مسند أحمد (۵\۲۱۴ .۲۱۵) وسنن دارمى (۲\۲۲۷) كتاب الحدود باب الحد كفارة لمن أقيم عليه)_

[6] مجمع الزوائد (۶\۲۶۵) قال الهيثمى رواه الطبرانى فى الأوسط وفيه ياسين الزيات وهو متروک) دا خبره دې ښکاره وی.چه حافظ دې حدیث ته د عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما روایت ونیلې دې.حالانکه په مجمع الزوائد کښې ابن عمر دې.دغه شان دفتح البارى مصحح د فتح البارى په حاشیه کښې لیکلی دی چه دریاض په مخطوطه نسخه کښې ...ابن عمر ... دی.والله اعلم (فتح البارى (۱\۶۸)_

اووم دليل دحضرت خزيمه بن معمر انصارى رضى الله عنه حديث دے.دوى فرمائى. ((رجمت إمرأة فى عهد رسول الله ﷺ فقال الناس حبط عملها،فبلغ ذلك النبى ﷺ فقال هو كفارة ذنوبها وتحشر على ما سوى ذلك))(١)

خوك چه حدودو ته زواجروائى دهغوى دلائل ددے حضراتو اولنے دليل آيت محاربه دے.﴿ إِنَّمَا جَزَٰٓؤُاْ ٱلَّذِينَ يُحَارِبُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَيَسۡعَوۡنَ فِى ٱلۡأَرۡضِ فَسَادًا أَن يُقَتَّلُوٓاْ أَوۡ يُصَلَّبُوٓاْ أَوۡ تُقَطَّعَ أَيۡدِيهِمۡ وَأَرۡجُلُهُم مِّنۡ خِلَٰفٍ أَوۡ يُنفَوۡاْ مِنَ ٱلۡأَرۡضِۚ ذَٰلِكَ لَهُمۡ خِزۡىٌ فِى ٱلدُّنۡيَاۖ وَلَهُمۡ فِى ٱلۡأٓخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ۝ إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُواْ مِن قَبۡلِ......﴾(٢)
په دے آيت كښے د دقطع طريق اوډاكے د مختلفوحالاتو په اعتبار سره سزا متعين شوے ده. فقهاؤ ددے تريب دا خودلے دے.كه دا خلق صرف د قتل مرتكب شوى وى.نو ددوئ سزا دا ده.﴿أَن يُقَتَّلُوٓاْ﴾ اوكه دوى د قتل سره د مالونو د لوټ كولو هم مرتكب شوى وى.نو د دوى سزا ﴿يُصَلَّبُوٓاْ﴾ ده.چه دوى په سولئ كړے شى.اوكه دوى صرف د مالونو لوټ كړے وى.اود قتل نوبت نه وى راغلے.نو ددوى سزا ﴿تُقَطَّعَ أَيۡدِيهِمۡ وَأَرۡجُلُهُم مِّنۡ خِلَٰفٍ﴾ ده.يعنى ددوى لاسونه اوښپے دے د مختلف طرفونو نه كټ كړے شى.اوكه دوى نه قتل كړے وى.اونه د مالونو لوټ كول.خوددے تيارى ئے كړے وى.اوپه دے باندے ئے اقدام كړے وى.نوبت نه د قتل راغلے وى.اونه د مالونو لوټ كولو.نود داسے خلقو سزا ده.﴿أَوۡ يُنفَوۡاْ مِنَ ٱلۡأَرۡضِۚ﴾ چه دوى وطن نه اوشړلے شى.(٣)
وړاندے فرمائى.﴿ذَٰلِكَ لَهُمۡ خِزۡىٌ فِى ٱلدُّنۡيَاۖ وَلَهُمۡ فِى ٱلۡأٓخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾يعنى دا سزا دوى دپاره د دنيا په اعتبار سره رسوائى ده.اوپه آخرت كښے د دوى دپاره عذاب عظيم دے.
گورئ دلته دوه ډلے خو هغه دى.خوك چه قتلولے او په سولئ كولے شى. او دوه ډلے هغه دى.كوم چه قتلولے نشى.البته ښپے لاسونه ئے كټ كولے شى. او پريخودے شى.اوبله ډله هغه ده.چه د ښپو لاسونو كټ كولو نه بغير د وطن نه اوشړلے شى.په دے طريقه په دوى باندے حد جارى كولے شى.كه چيرته حدود كفارات وے.نو بيا د ﴿وَلَهُمۡ فِى ٱلۡأٓخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾وعيد ولے بيان شوے دے.دا وعيد په دے خبره دلالت كوى.چه د حد جارى كيدو نه پس ددوى گناه نه ده معاف شوے.ددے وجے خو ئے فرمائيلى دى ﴿إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُواْ مِن قَبۡلِ....﴾ يعنى كه دوى توبه اوباسى نود آخرت گناه به ورته معاف شى
خوپه دے باندے اشكال دا دے چه د آيت محاربه د نزول په باره كښے اختلاف دے.چه دا د كفارو مرتدينو په باره كښے نازل شوے دے كه د مطلق ډاكوانو په باره كښے. برابره ده كه

(١)مجمع الزوائد (٦\٢٦٥) وفيه يحيى بن عبدالحميد الحمانى وهو ضعيف قاله الهيثمى)_
(٢) سورة مائدة: ٣٣،٣٤)_
(٣) معارف القرآن (٣\١٢١)_

هغه مومن وی او که کافر وی (۱)

دامام بخاری رحمه الله رائي دا ده چه د مرتدينو كفارو په باره كښې دا آيت نازل شوې دې «باب المحاربين من أهل الكفر والإرادة» كښې امام بخاری ددې دپاهر حديث درج كړې دې (۲)

اوکه دا عام اومنلې شی لکه څنګه چه د جمهورو عالمانو رائي ده نو بيا هم دا وئيلې شی چه بيا دآيت عموم دحضرت عباده رضی الله عنه وغيره په احاديثو سره مخصوص دې يا دا چه دا حديث بيان او تفسير دآيت دې.

بيا په دې آيت باندې استدلال کولوباندې اشکال دې هغه داسې چه ﴿إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِن قَبْلِ.....﴾ نه چه دکومې استثناء ذکر شوې دې دهغې تعلق د مرګ دنيوی سزا سره دې څکه چه وړاندې راځی ﴿مِن قَبْلِ أَن تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ﴾ يعنی چه کوم کسان ستاسو په قيدکښې د راتلو نه وړاندې توبه اوباسی نودهغوی په باره کښې دا ارشاد دې ﴿فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾ (۳)

د دوی توبه به قبوله شی اود جرم سزا به په دوی باندې نشی قائمولې (۴)

بعضې حضراتو د آيت سرقه نه استدلال کړې دې ﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِّنَ اللَّهِ ۗ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ۝ فَمَن تَابَ مِن بَعْدِ ظُلْمِهِ وَأَصْلَحَ فَإِنَّ اللَّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ ۗ﴾ (۵)

په دې آيت کښې د جزاء او نکال دپاره د «قطع أيدی» حکم دې اونکال وئيلې شی داسې سزا ته کومه چه د عبرت دپاره ورکولې شی او د کومې نه چه زجر مقصود وی (۶)

معلومه شوه چه په حدودو کښې اصل زجر دې اوددې نه پس د توبة ذکر دې د فائې تعقيبيه سره د تائبين ذکرشوې دې ددې نه معلوميږی چه د سزا نه پس دبيا د توبې ضرورت باقی پاتې دې.

دغه شان د حد قذف په سلسله کښې د الله تعالی ارشاد دې ﴿وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا ۚ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ۝ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا﴾ (۷)

---

۱) الجامع لأحكام القرآن للقرطبی (۱۴۸.۱۵۰\۱۶) المسألة الأولى (فتح البارى (۱۲\۱۰۹.۱۱۰) كتاب الحدودمد باب المحاربين من أهل الكفر والردة)_

۲) صحيح بخاری كتاب الحدود باب المحاربين من أهل الكفر والردة رقم (۶۸۰۲)_

۳) سورة مائده: ۳۴)

۴) معارف القرآن (۱۲۲\۳)_

۵) سوره مائده:۳۸. ۳۹)_

۶) النهاية(۱۱۷\۵)

۷) النور: ۴)_

چه په حد قذف كښې چه كله اتيا كوړې لګولې شوى وى اوحدود كفارات دى نوبيا د ﴿إلا الّذِينَ تَابُوا﴾ استثناء د څه دپاهر ده.

دغه شان په سورة نساء كښې دى ﴿وَالَّذٰنِ يَاْتِيٰنِهَا مِنْكُمْ فَاٰذُوْهُمَا ۚ فَاِنْ تَابَا وَاَصْلَحَا فَاَعْرِضُوْا عَنْهُمَا ۗ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ تَوَّابًا رَّحِيْمًا﴾ (١) دلته ايذاء كومه چه د حد قائم مقام ده.هغه موجود شوې دې اود ګناه كفاره شوې ده.نو بيا د ﴿فَاِنْ تَابَا﴾ څه مقصد دې؟

ددې حضرات دريم دليل د حضرت ابواميه المخزومى رضی الله عنه روايت دې.دوى فرمائى چه رسول الله صلی الله علیه وسلم ته مخامخ يوكس راوستې شو.هغه د غلا اقرار كولو.خو هغه سره د غلا څه سامان نه وو ملاؤ شوې.نبى صلی الله علیه وسلم ورته اوفرمائيل كيدې شى تا غلا نه وى كړې.هغه كس بيا اقرار اوكړلو.دغه شان درې خله د اقرار كولو نه پس نبى صلی الله علیه وسلم د لاس كټ كولوحكم اوكړلو ددې نه پس هغه كس نبى صلی الله علیه وسلم ته راوستې شو.نو نبى صلی الله علیه وسلم ورته اوفرمائيل.((قل أستغفرالله وأتوب إليه)) هغه كس اووئيل.((أستغفرالله وأتوب إليه)) ددې نه پس نبى صلی الله علیه وسلم دعا اوكړله.او وې فرمائيل.((اللهم تب عليه))(٢)

ددې نه معلوميږى.چه د سزا نه پس هم د توبې ضرورت باقى پاتې كيږى.

ددې حضراتو څلورم دليل د بنو مخزوم د ښځې واقعه ده.د كومې سفارش چه حضرت اسامه بن زيد رضی الله عنه كړې وو.نو نبى صلی الله علیه وسلم د خفګان اظهاركړې وو.او فرمائيلې ئې وو.په دې حديث كښې حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائى.((فحسنت توبتها))(٣) معلومه شوه.چه د حد د جارى كولو نه پس د توبې ضرورت وى.

دغه شان د حضرت ماعز رضی الله عنه په باره كښې نبى صلی الله علیه وسلم فرمائيلى وو.((لقد تاب توبة لو قسمت بين

---

(١) النساء١٦_

(٢) سنن نسائى (٢\٢٥٤) كتاب قطع السارق باب تلقين السارق وسنن أبى داود كتاب الحدود باب فى التلقين فى الحد رقم (٤٣٩٨٠) وسنن ابن ماجه كتاب الحدود باب تلقين السارق رقم (٢٥٩٧) ومسند أحمد (٥\٢٩٣)_

(٣) صحيح بخارى كتاب الشهادات باب شهادة القاذف والسارق والزانى رقم (٢٦٤٨) وكتاب أحاديث الأنبياء باب (بلا ترجمة) رقم (٣٤٧٥) وكتاب فضائل أصحاب النبى صلی الله علیه وسلم باب ذكر أسامة بن زيد رضی الله عنه رقم (٣٧٣٢) وكتاب المغازى باب (بلا ترجمة) رقم (٤٣٠٤) وكتاب الحدود باب إقامة الحدود على الشريف والوضيع رقم (٦٧٨٧) باب كراهية الشفاعة فى الحد إذا رفع إلى السلطان رقم (٦٧٨٨) وكتاب الحدود باب توبة السارق رقم (٦٨٠٠) وصحيح مسلم كتاب الحدود باب قطع السارق الشريف ونحوه وسنن نسائى (٢\٢٥٥، ٢٥٦) كتاب قطع السارق باب ما يكون حرزاً وما لا يكون وسنن أبى داؤد كتاب الحدود باب فى الحد يشفع فيه رقم (٤٣٧٣) وسنن ترمذى كتاب الحدود باب ما جآء فى كراهية أن يشفع فى الحدود رقم (١٤٣٠)_

أمة لوسعتهم» (۱)دې کس داسې توبه اوويستله.که چرته په ټول امت تقسيم کړې شي.نو د ټولو دپاره به کافي شي.دلته کښې نبي ﷺ ددوی د توبې باقاعده ذکر کړې دې.حالانکه په هغه باندې حد جاری شوې وو.که په حد سره ګناه معاف شوې وه.نو بيا د «لقد تاب توبة» ونيلو څه ضرورت وو؟

دحضرت عباده رضي الله عنه وغيره د احاديثونه جوابونه اوس يوسوال دا دې چه د حضرت عباده رضي الله عنه وغيره د احاديثو نه دا معلوميږی.چه حدود کفارات دی.نوآخر د هغې نه به جواب څه وی؟

علامه ابن همام رحمه الله جواب ورکړې دې.چه د حضرت عباده وغيره حديث به په دې حمل کولې شی.چه دغه کس د عقوبت او سزا سره سره توبه هم کړې وه خکه چه ظاهری حالت هم دا دې.چه سړی ته کله سزا ورکولې شی.نو په هغه وخت کښې توبه اوباسی.اودا توبه کفاره ګرځی.دا د مسلمان د شان نه لرې خبره ده.چه هغه دې وهلی شی.اودهغه روح دې ووخی اوهغه دې د خپلې ګناه نه توبه نه اوباسی.(۲)

دويم جواب دامام طحاوی رحمه الله د کلام نه ماخوذ دې.چه د بعضې جرمونو دوه سزا ګانې وی. دنيوی او اخروی نو کيدې شی.چه په دنيا کښې د حدودو په قائميدو سره دنياوی سزا خو ختم شی.خو اخروی سزا باقی وی.او د توبې په وجه د هغې ازاله کيږی.(۳)

او دريم جواب بعضې عالمانو دا ورکړې دې.چه په اصل کښې دا سزاګانې د «من باب المصائب» دی.اودا خبره په احاديثو کښې ښکاره راغلې ده.چه مصائب کفاره ده.نوددې جرمونو سزاګانوته چه کفاره ونيلې شوې ده.هغه په دې لحاظ سره ده.چه په مسلمان باندې يو مصيبت راځی.او مصيبت د ګناهونو رژونکې وی.نودا کوږې ددې ګناهونو دپاره کفاره ده. خودا ضروری نه ده.چه د کومې ګناه ده ارتکاب کړې وی.دهغې کفاره شی.(۴) بلکه ممکن ده.چه ددغه ګناه تکفير اوشی.اوداهم ممکن ده چه دځه نورو ګناهونو تکفير اوشی.

خو حافظ رحمه الله فرمائی.چه په حديث کښې «ومن أصاب من ذلك شيأ ثم ستره الله» الفاظ دی.د مصائبوخو دګناهونو د سترسره څه تعلق نشته.نو «ثم ستره الله» به څه معنی وی(۵)

حضرت کشميری رحمه الله فرمائی.چه بعضې مصائب داسې وی.چه دهغې سترمطلوب وی. لکه قبائحوته شهرت ورکول.نوپه داسې صورت کښې به د«ثم ستره الله»معنی صحيح شی.(۶)

---

۱) صحيح مسلم كتاب الحدود باب من إعترف على نفسه بالزناء)_
۲) فتح القدير(۵\۳) كتاب الحدود)_
۳) شرح مشكل الآثار للطحاوى (۵\۴۲۶) باب بيان مشكل ما روى عن رسول الله ﷺ فيمن أصاب ذنباً فى الدنيا فعوقب به وفيمن أصاب ذنباً فى الدنيا فستره الله عزوجل عليه فى الدنيا وعفا عنه)_
۴) فيض البارى(۱\۸۸)_
۵) فتح البارى (۱\۶۸)_
۶) فيض البارى(۱\۸۸)_

خو وړاندې مونږ دحضرت خزيمه بن ثابت رضي الله عنه حديث ذكر كړې وو .په هغې كښې دى.((من أصاب ذنباً أقيم عليه حد ذلك الذنب فهو كفارته))[1]
په دې كښې دحد تصريح موجود ده.نو مصائب مراد اخستل معلومه شوه. چه صحيح نه دى.((كما صرح بذلك العلامة الكشميرى رحمه الله))[2]

دحضرت عباده رضي الله عنه او حضرت ابوهريره رضي الله عنه په روايت كښې تعارض اودهغې ازاله يو سوال دا دې.چه د حضرت عباده رضي الله عنه وغيره د رواياتو نه معلوميږى.چه حدود كفارات دى.اود حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه يو روايت منقول دې.چه نبى صلى الله عليه وسلم فرمائيلى دى.((ما أدرى الحدود كفارات أم لا))دا روايت د حضرت عباده رضي الله عنه د روايت سره معارض دې.

دحضرت ابوهريره رضي الله عنه روايت امام بزار رحمه الله[3]امام حاكم[4]اوامام ابن حزم ظاهرى موصولاً نقل كړې دې[5]((عبدالرزاق عن معمر عن ابن أبى ذئب عن سعيد المقبرى عن أبى هريرة رضي الله عنه عن النبى صلى الله عليه وسلم))
امام بخارى رحمه الله په تاريخ كبير كښې تعليقاً ذكر كړى دى.او فرمائى.((وقال عبدالرزاق عن معمر عن ابن أبى ذئب عن سعيد عن أبى هريرة رضي الله عنه عن النبى صلى الله عليه وسلم))[6]
قصه دا ده.چه دحضرت ابوهريره رضي الله عنه په روايت كښې اختلاف دې.چه دا حديث موصول دې اوكه مرسل..عبدالرزاق دا موصولاً نقل كړې دې.امام دارقطنى رحمه الله فرمائى.چه ددې سند دې.((هشام عن معمر عن ابن أبى ذئب عن الزهرى أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال :ما أدرى عزير كان نبياً أم لا وتبع لعيناً كان أم لا،والحدود كفارات لأهلها أم لا كما أخرجه البخارى فى تاريخه))[7]
امام بخارى رحمه الله فرمائى.چه د هشام دا روايت اصح دې.او بيا فرمائى.چه دا حديث د نبى صلى الله عليه وسلم نه ثابت نه دې.خكه چه نبى صلى الله عليه وسلم فرمائيلى دى.((الحدود كفارة))[8]
دارقطنى رحمه الله چه دامام عبدالرزاق د تفرد كومه دعوه كړې ده.په هغې باندې اشكال دا دې.

---

[1]) مسند أحمد (٥\٢١٤، ٢١٥) وسنن دارمى (٢\٢٣٧) كتاب الحدود الحد كفارة لمن أقيم عليه)_
[2]) فيض لابارى (١\٨٨)_
[3]) كشف الأستار عن زوائد البزار للهيثمى (٢\٢١٢، ٢١٣) كتاب الحدود باب (بلا ترجمة قبل باب قتل الصبر كفارة لما قبله رقم ١٥٤٢ و١٥٤٣)
[4]) والحاكم فى المستدرك (١\٣٦) كتاب الإيمان تبع و ذوالقرنين أكانا نبيين أم لا و(٢\١٤) كتاب البيوع (٢\٤٥٠) كتاب التفسير سورة الدخان)_
[5]) والمحلى (١١\١٢٥) كتاب الحدود هل الحدود كفارة لمن أقيمت عليه أم لا؟)_
[6]) التاريخ الكبير(١\١٥٣) ترجمة محمد بن عبدالرحمن بن أبى ذئب القرشى رقم ٤٥٥)_
[7]) تاريخ كبير (١\١٥٣)_
[8]) المصدرالسابق)_

چه آدم بن ابی ایاس رحمه الله ددوی متابعت کړې دې.امام حاکم رحمه الله د «آدم بن أبي إياس حدثنا ابن أبي ذئب عن المقبري عن أبي هريرة رضي الله عنه» په سند سره هم دا روايت ذکرکړې دې.اودا ئې «صحيح على شرط الشيخين» گرخولې دې. حافظ ذهبی رحمه الله هم دوی سره موافقت کړې دې.[1]

دغه شان حافظ ابن حزم ظاهری رحمه الله هم ددې حديث تصحيح کړې ده.[2]

بهرحال که دا روايت صحيح نه وی.بلکه معلول وی.لکه څنګه چه د امام بخاری رحمه الله او دارقطنی رحمه الله رائې ده.نو بیا ددې جواب آسان دې.چه د عبدالرزاق روايت د حضرت عباده رضي الله عنه د روايت سره معارضه نشی کولې.

اوکه دا روايت صحيح اومنلې شی.لکه څنګه چه د امام حاکم رحمه الله او ابن حزم رحمه الله وغيره رائې ده.نوبيا په دې صورت کښې به د حضرت ابوهريره رضي الله عنه روايت د ابوعباده رضي الله عنه د روايت سره معارض وی.

ددې جواب ابن حزم او قاضی عياض رحمهما الله دا ورکړې دې.چه د حضرت ابوهريره رضي الله عنه روايت مقدم دې.نبی ﷺ ته اول دا معلومه نه وه.چه حدود کفارات دی اوکه نه دی؟ خو ورسته ورته دا اوخودلې شوه.چه حود کفارات دی.[3]

په دې باندې اشکال واردیږی.چه دا خلق وائی.چه د حضرت عباده رضي الله عنه په روايت کښې چه د کوم بيعت ذکردې.هغه بيعة العقبه ده.نو دا حديث د هجرت نه وړاندې شو.او حضرت ابوهريره رضي الله عنه په اووم کال د هجرت مسلمان شوې وو.نودا حديث روستنې دې.

ابن حزم رحمه الله دا جواب ورکړې دې.چه کيدې شی.د حضرت ابوهريره رضي الله عنه روايت د مراسيل صحابود زمرې نه وی.دوی په خپله د نبی ﷺ نه نه وی اوريدلې.بلکه د داسې صحابی نه ئې اوريدلې وی.چا چه د نبی ﷺ نه د هجرت نه وړاندې اوريدلې وی.[4]

په دې باندې اشکال کيږی.چه د حدودو مشروعيت د هجرت نه پس شوې دې.نو بيا د مشروعيت نه وړاندې دنبی ﷺ دارشاد چه «ما أدري الحدود كفارات أم لا» څه مطلب کيدې شی.

ابن حزم رحمه الله ددې دا جواب ورکړې دې.چه نبی ﷺ ته د هجرت نه وړاندې دا خودلې شوې وه.چه د بعضې معاصی او جرائمو دپاره به حدود مقررکولی شی. لکه چه په دې حديث کښې نبی ﷺ ته د وخت نه وړاندې د مشروعيت نه وړاندې د دې د وجود خبر ورکړې شوې وو.چه حدود به مقرر کيږی.خو ماته معلومه نه ده.چه دا به کفارات وی اوکه نه![5]

---

[1] مستدرک حاکم (۴۵۰\۲) کتاب التفسير .تفسير سورة الدخان)_
[2] المحلی (۱۲۵\۱۱)_
[3] فتح الباری (۶۶\۱)_
[4] المحلی(۱۲۵\۱۱)_
[5] المصدالسابق)_

خوابن حزم رحمه الله په دې جواب كښې ښكاره تكلف دې زړه ته په دې باندې اطمينان نه ملاويږى

حافظ ابن حجر رحمه الله د سره دا احتمال رد كړې دې چه دا روايت به د حضرت ابوهريره رضي الله عنه په مراسيلو كښې وى هغوى فرمائى چه دوى د سماع تصريح كړې ده نو لكه چه د دوى په نيز حضرت ابوهريره رضي الله عنه دا روايت په خپله د نبى ﷺ نه اوريدلې دې اود ٧ هجرئ نه پس يعنى د اسلام راوړلو نه پس ئې اوريدلې دې خو دوى فرمائى چه ددې باوجود د حضرت ابوهريره رضي الله عنه روايت مقدم دې اود حضرت عباده رضي الله عنه حديث ددې نه پس دې.() كما سبق تفصيله

خو علامه عينى رحمه الله فرمائى چه د حضرت ابوهريره رضي الله عنه د سماع تصريح خو اول په دې باندې محمول كيدې شى چه اول دوى دا حديث د يو صحابى نه اوريدلې وى او بيا ئې روسته د نبى ﷺ نه هم اوريدلې وى ددې نه علاوه دا هم ممكن ده چه د نبى ﷺ نه ئې بيخى هډو اوريدلې نه وى خو د سماع تصريح ئې په دې وجې كړې وى چه د صحابى نه اوريدلې شوې خبره قطعى او يقينى وى ((لأن الصحابة كلهم عدول))()

دلته كښې دا خبره قابله د توجه ده چه حافظ رحمه الله دا فرمائيلى دى چه حضرت ابوهريره رضي الله عنه د نبى ﷺ نه د اوريدو صراحت كړې دې حالانكه مونږ سره چه كوم مراجع دى په هغې كښې په هيڅ يو كښې مونږ ته ددې تصريح نه ده ملاو شوې امام حاكم دا حديث په درې اسانيدو سره نقل كړې دې امام بزاريه دوو سندونو سره نقل كړې دې ابن حزم دا د عبدبن حميد په واسطه سره ذكر كړې دې.()

دغه شان حافظ ابن كثير رحمه الله دا حديث د ابن عساكر په حواله سره نقل كړې دې. ()په دې كښې په يو مقام كښې هم د سماع صراحت موجود نه دې.

بيا حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه ((وقد أخرجه أحمد عن عبد الرزاق عن معمر))()حالانكه په مسند احمد كښې هم دا روايت نشته.

بيا علامه نورالدين هيثمى رحمه الله په مجمع الزوائد كښې (په كوم كښې چه ئې د مسند احمد احاديث زوائد هم راوړې دى) ددې روايت ذكركړې كړې دى او صرف د بزار حواله ئې وركړې ده د مسند احمد حواله ئې نه ده وركړې.()والله سبحانه أعلم وعلمه أتم وأحكم.

() فتح البارى (١\ج٦٦)_

() عمدة القارى (١\١٥٨)_

() دا ټولې حوالې مونږ وړاندې په تفصيل سره ذكركړې دى_

() تفسير ابن كثير (٤\١٤٤) تفسير سورة الدخان)_

() فتح البارى (١\٦٦)_

() مجمع الزوائد (٦\٢٦٥) كتاب الحدود باب هل نكفرالحدود الذنوب أم لا)_

:علامه عيني رحمه الله رجحان دې طرف ته دې چه د حضرت ابوهريره رضي الله عنه حديث د صحت په هغه معيار باندې نه دې.کوم چه د حضرت عباده رضي الله عنه د حديث دې نو په دې دواړو کښې هډوتعارض نشته چه جمعي او تطبيق ته ضرورت پيښ شي.(١)
حضرت مولانا بدر عالم صاحب ميرتهى رحمه الله فرمائي چه په دواړو کښې په دې طريقه تطبيق ممکن دې چه د حضرت عباده رضي الله عنه په حديث کښې چه کوم «فهو كفارة له» دې دا قطعي حکم نه دې بلکه يو امر مرجو دې او مطلب دا دې که چرته په ده باندې حد جاري شو نو دالله تعالى نه اميد دې چه هغه به ددې کفاره شي د دې تائيد د حضرت علي رضي الله عنه د حديث نه کيږي «من أصاب حدا فعجل عقوبته في الدنيا فالله أعدل من أن يثنى على عبده العقوبة في الآخرة ومن أصاب حداً فستره الله عليه وعفا عنه فالله أكرم من أن يعود إلى شئ قد عفا عنه» (٢) ددې حديث نه معلوميږي چه حدود کفاره کيدل څه يقيني خبره نه ده بلکه چه د الله تعالى عدل ته کتلې شي نو دا اميد کيدې شي چه دوباره به پرې سزا نه وي لکه څنګه چه په دنيا کښې پرې پرده اچوي دغه شان به پرې په آخرت کښې هم پرده واچوي او سزا به ورته ورنکړي بنکاره خبره ده چه په حالت سترکښې هيڅ څوك هم ددې قائل نه دې. چه دده کفاره به شي بلکه اختلاف خود حد جاري کيدو نه پس دې.(٣)
دغه شان دوى فرمائي چه په دې روايت کښې جزاء «فالله أعدل...الخ» ده.دغه شان په دې حديث کښې دويمه جزاء «فالله أكرم من أن يعود ...الخ» ده.حالانکه د بخاري په روايت او په دې روايت کښې شرط متحد دې لکه چه د «فهو كفارة له» کومه چه په بخاري کښې د اولنى شرط جزاء ده) معنى هغه ده.کومه چه د «فالله أعدل من أن يثنى على عبده العقوبة في الآخرة» ده.دغه شان په دويمه جمله کښې چه کومه مختلفه جزاء ده.دهغې مفهوم هم يو مآل طرف ته راجع دې.(٤)
دحدود دکفاره کيدو او نه کيدو په باره کښې دحضرت کشميري رحمه الله قول فيصل حضرت کشميري رحمه الله فرمائي چه د حد جاري کولو نه پس درې حالات کيدې شي.
دحد جاري کيد نه پس به يا خو محدود توبه کوي اويا به نه کوي.که توبه اونکړي نو دوباره به يا ددې ګناه نه بچ کيږي او يا نه،که دې توبه اوباسي نوبيا خو په اتفاق سره دا حد دده دپاره کفاره ده.اوکه توبه اونه باسي خو ده ته عبرت حاصل شوې وي او دوباره د داسې ګناه اعاده نه کوي نوبيا هم دا حد کفاره ګرځي اوکه ده توبه هم نه وي کړې اود جرائمو د

---

(١) عمده(١١/١٥٨)_
(٢) سنن ترمذى كتاب الايمان باب ما جآء لا يزنى الزانى وهو مؤمن رقم ٢٦٢٦)_
(٣) البدرالسارى حاشية فيض البارى (١١/٨٩ و ٩٠)_
(٤) المصدرالسابق)_

ارتكاب نه هم نه منع كيږي.نو د داسې كس دپاره حدود كفاره نه جوړيږي.[1] والله أعلم

قوله وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَٰلِكَ شَيْئًا ثُمَّ سَتَرَهُ اللَّهُ فَهُوَ إِلَى اللَّهِ إِنْ شَاءَ عَفَا عَنْهُ وَإِنْ شَاءَ عَاقَبَهُ فَبَايَعْنَاهُ عَلَى ذَٰلِكَ: اوكه څوك د جرائمو ارتكاب كوى.اوبيا الله تعالى په ده باندې پرده واچوى نو دې الله تعالى ته سپارلې شوې دې كه خوښه ئې شي معاف به ئې كړي.اوكه خوښه ئې شي.نوسزا به وركړي.

امام مازنى رحمه الله فرمائى چه په دې سره د معتزلو او خوارجو دواړو ډلو ترديد كيږي.ځكه چه دا دواړه فريقه وائى.چه مرتكب د كبيره د ايمان نه خارج دې.حالانكه دلته د مرتكب كبيره متعلق نبى ﷺ د معافۍ اميد ساتى.اودې ((تحت المشية)) كښې داخلوى.

دغه شان په دې كښې مرجئه ترديد هم دې.دوى وائى.چه ايمان وى نو گناهونه څه ضرر نه رسوى.حالانكه نبى ﷺ دلته فرمائى.((وإن شاء عاقبه)) الله ته اختيار دې.كه غواړي نو سزا به وركړي.[2] والله سبحانه وتعالى أعلم وعلمه أتم وأحكم

١٠ = بَابٌ مِنَ الدِّينِ الْفِرَارُ مِنَ الْفِتَنِ

امام بخارى رحمه الله باب منعقد كړې دې.چه د فتنو نه تيخته دايمان يوه شعبه ده.

د ترجمة الباب مقصد اود ماقبل سره ربط امام بخارى رحمه الله چه تراوسه پورې د كومو امورو ذكر اوكړلو.اوهغه ايجابى او ثبوتى وو.اوس دلته دوى د يو سلبى امر ذكر كوى.چه د دين په شعبو او شاخونو كښې ((فرار من الفتن)) هم داخل دې.يعنى دخپل استوگنې ځائې پريخودل او د دين د حفاظت دپاره دشت او غر ته تلل.دا هم د دين يوه شعبه ده.[3]

دغه شان په ماقبل كښې دا بيان شوې وو.چه انصارو د نبى ﷺ په لاس باندې بيعت اوكړلو.او هغوى ته ئې د څو څيزونو د پريخودو حكم كړې وو.اوس دا وائى .چه صرف په دغه امورو باندې اكتفا نه ده.بلكه په وخت د ضرورت دوطن پريخودل هم په دين كښې داخل دى.اودا عبادت دې.[4]

وړاندې مونږ څو خله بيان كړې دې.چه د بابونو مقصد د مرجئه ترديد دې. دوى وائى. ((لاتضر مع الإيمان معصية)) چه ايمان وى.نوهيڅ گناه نقصان نه رسوى.نو امام بخارى رحمه الله په دې باب كښې دا فرمائى.چه د مرجئو دا عقيده څنگه صحيح كيدې شى.ځكه كه د معصيت څه اثر نه وو.نو بيا د فتنو نه دتختيدو څه ضرورت پيښيدلو.حالانكه په حديث

---

[1] فيض البارى (١١\٩٣)_
[2] فتح البارى(١١\٦٨)-
[3] تقرير بخارى شريف(١\١٣٠)_
[4] امداد البارى (١٤\٥٠٠)_

کښې په صراحت سره ذکر دی چه د فتنو نه تختیدل اوداسې ځائې ته تلل هم په دین کښې مطلوب دی په کوم ځائې باندې چه فتنې اثر انداز نه وی.

دلته امام بخاری «من الإيمان» یا «من الإسلام» نه دی فرمائیلی بلکه «من الدين» ئې فرمائیلی دی ددې وجه دا ده چه د امام رحمه الله په نیز دین، ایمان او اسلام کښې ترادف دې قال الله تعالى: ﴿إِنَّ الدِّينَ عِندَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ﴾ (۱) نو کوم څیز چه په دین کښې داخل وی هغه به په ایمان او اسلام کښې داخل وی.(۲) په ترجمه کښې ئې د «من الإيمان» یا «من الإسلام» په ځائې «من الدين» لفظ دحدیث پاك په اتباع کښې فرمائیلې دې.(۳)

[۸] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي صَعْصَعَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۴) أَنَّهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُوشِكُ أَنْ يَكُونَ خَيْرَ مَالِ الْمُسْلِمِ غَنَمٌ يَتْبَعُ بِهَا شَعَفَ الْجِبَالِ وَمَوَاقِعَ الْقَطْرِ يَفِرُّ بِدِينِهِ مِنَ الْفِتَنِ [(۳۳۰۰، ۳۴۰۵، ۳۴۴۴، ۶۱۳۰) ۶۶۷۷ وانظر: ۵۸۳]

رجال الحديث

① عبدالله بن مسلمه: دا عبدالله بن مسلم بن قعنب قعنبی حارثی بصری رحمه الله دې. ددوی کنیت ابوعبدالرحمن دې. دامام مالك، لیث بن سعد، مخرمه بن بکیر، ابن ابی ذئب رحمه الله نه روایت کوی.

ددوی په توثیق او جلالت شان باندې اتفاق دې. د موطاء په راویانو کښې یو راوی دې. ابن المدینی او یحی بن معین رحمه الله د موطاد روایت په سلسله کښې په دوی باندې څوك مقدم کړی نه دی. مستجاب الدعوات وو. امام مالك رحمه الله ته اوخودلی شو چه عبدالله بن مسلمه راغلو، نو امام مالك رحمه الله اوفرمائیل «قوموا بنا إلى خير أهل الأرض»

امام بخاری او امام مسلم رحمهما الله د دوی نه ډیر احادیث نقل کړی دی. په ۲۲۱ ه کښې په

---

۱) آل عمران: ۹۱)_

۲) فتح الباری (۶۹/۱)_

۳) المصدر السابق)_

۴) الحدیث أخرجه البخاری فی مواضع اخری وانظر كتاب بدء الخلق باب خیر مال المسلم غنم يتبع بها شعف الجبال رقم ۳۳۰۰ وكتاب المناقب باب علامات النبوة فی الإسلام رقم ۳۶۰۰ وكتاب الرقاق باب العزلة راحة من خلاط السوء رقم ۶۴۹۵) وكتاب الفتن باب التعرب فی الفتنة رقم ۷۰۸۸ وأخرجه النسائی فی كتاب الإيمان وشرائعه باب الفرار بالدين من الفتن (۲۷۲/۱۱) وأبوداود فی كتاب الفتن والملاحم باب ما يرخص فيه من البداوة فی الفتنه (۴۲۶۷) وابن ماجه فی كتاب الفتن باب العزلة رقم ۳۹۸۰)_

مکه مکرمه کښې وفات شوې وو.(١) رحمه الله رحمة واسعة

② مالك: دوی امام دارالهجرة عالم المدينه امام مالك بن انس بن مالك بن ابی عامربن عمروالاصبحى المدنی دې.کنیت ئې ابوعبدالله دې.
اهل السنة والجماعة په څلورو امامانومتبوعينوكښې يوامام دې.اوداما م شافعی اوامام محمد رحمهما الله استاذ دې.
ددوی ولادت په مدینه کښې په ۹۳ھ کښې شوې و.او هم هلته په ۱۷۹ھ کښې د دوی وفات شوې وو.په دين کښې د لويو متصبينو او حاكمانو نه لرې اوسيدل. هارون الرشيد دوی نه دحديث اوريدو دپاره دوی راوبلل.نو دوی ورته اوفرمائيل .«العلم يؤتى» چه علم ته خلق راځی. علم خلقو ته نه ورځی.هارون الرشيد دوی ته ورغلل.او ديوال سره ئې ډډه اولګوله. امام مالك رحمه الله اوفرمائيل.«يا أميرالمومنين من إجلال رسول الله إجلال العلم» يعنی اې اميرالمومنين ! د رسول الله احترام دا دې.چه دحديث احترام اوكړې شی.نو هارون الرشيد دوی ته په ادب باندې كيناستلو.بيا ورته دوی حديث واورولو.
ددوی مناقب بيشماره دی.مختلفو حضراتو دوی باندې مستقل كتابونه ليكلی دی.علامه سيوطی رحمه الله پرې «تزيين الممالك بمناقب الإمام مالك» ليكلې دې.حافظ ابن عبدالبر په «الانتقاء» كښې ددوی تفصيل ذكر ليكلې دې.(٢)

③ عبدالرحمن بن عبدالله: دوی عبدالرحمن بن عبدالله بن عبدالرحمن بن الحارث بن ابی صعصعه دې.(٣)
دوی به د خپل والد عبدالله بن عبدالرحمن بن ابی صعصعه .عطابن يسار .عمروبن عبدالعزيز.او امام زهری رحمه الله نه روايت كولو.
او دوی نه سفيان بن عيينه. عبدالعزيز بن عبدالله بن ابی سلمه الماجشون . امام مالك. يحی بن سعيد انصاری رحمه الله وغيره د حديث روايت كړې دې.(٤)
امام ابوحاتم او امام نسائی رحمهما الله دوی ته ثقه وئيلی دی.ابن ابن حبان رحمه الله هم دې په كتاب الثقات كښې ذكركړې دې.(٥)
تنبيه سفيان بن عيينه رحمه الله ددوی نوم د عبدالرحمن په ځائې عبدالله بن عبدالرحمن بن ابی

(١) عمدة القارى (١١\١٦١) وتقريب التهذيب (ص.٣٢٣) رقم الترجمة (٣٦٢٠)_
(٢) تقريب التهذيب (٥١٦ رقم ٦٤٢٥ والأعلام للزرقانى (٥\٢٥٨)_
(٣) فتح البارى(١\٦٩)_
(٤) تهذيب الكمال(١٧\٢١٦)_
(٥) تهذيب الكمال (١٧\٢١٧)_

صعصعه خودلي دي.(۱)ابن المدينی رحمه الله فرمائی چه دا د دوی وهم دي.(۲)امام دارقطنی رحمه الله فرمائی ددوی د نوم په باره کښې دامام مالك رحمه الله نه څه اختلاف منقول نه دي.(۳)
خوابن حبان رحمه الله په کتاب الثقات کښې فرمائی چه ((وخالفهم مالك فقال: عبدالله بن عبدالرحمن بن ابي صعصعة))(۴)والله أعلم.
په ۱۳۹ه کښې دخليفه ابوجعفر المنصور په دور خلافت کښې دوی وفات شوی دی.(۵)
رحمه الله رحمة واسعة.
⑤د ذکرشوی راوی والد دوی عبدالله بن عبدالرحمن بن الحارث بن آبی صعصعه دی.
امام نسائی اوابن حبان ددوی توثيق کړې دې.ددوی قر نيکه په جاهليت کښې قتل شوې وو.اوددوی نيکه حارث په غزوه احد کښې شريك شوې وو.اوپه جنګ يمامه کښې دحضرت خالد رضي الله عنه په سرکردګۍ کښې جنګيدلو تردې چه شهيد شو.(۶)
ابوسعيدالخدری رضي الله عنه مشهور صحابي دې.ددوی نوم او نسب دا دې سعدبن مالك بن سنان بن عبيد بن ثعلبه بن عبيد بن الابجر انصاری خزرجی .ددوی په نيکونوکښې چه ابجردې.نو دهغوی نوم خدرة وو.دوی هغه طرف ته منسوب دی.
دحضرت ابوسعيد خدری رضي الله عنه پلار حضرت مالك بن سنان رضي الله عنه په غزوه احد کښې شهيد شوې و، پخپله دوی هم په دې غزا کښې د شرکت دپاره تلې و.خود کم عمرئ په وجه واپس شوې وو.ددې نه پس دوی تقريباً په دولس غزاګانوکښې د نبی صلی الله علیه وسلم سره شرکت کړې وو.
حضرت ابوسيعد خدری رضي الله عنه د څلورخلفاؤ او دخپل پلار نه حديث اوريدلې وو .اوددوی نه چه چا روايت کړې دې.په هغوی کښې د حضرت ابن عمراو حضرت ابن عباس رضي الله عنهم نه علاوه دتابعينو رحمهم الله يو لوئې شمارهم شامل دې.
دحضرت ابوسعيد خدری رضي الله عنه نه ټول يوولس سوه اويا احاديث نقل دی.په دې کښې شپږ څلويښت احاديث متفق عليه دی.اوامام بخاری رحمه الله په شپاړس احاديثوکښې متفرد دې.
اوامام مسلم په دوه پنځوس احاديثوکښې متنفرد دې.
دحضرت ابوسعيدخدری رضي الله عنه شمارپه فقهاؤ او فضلاؤ صحابه کرامو رضي الله عنهم کښې کيږی.حنظله بن ابی سفيان جمحی دخپلو استاذانو نه نقل کوی.چه په کم عمر صحابو کښې دحضرت ابوسعيد خدری رضي الله عنه نه زيات افقه او اعلم بل څوك نه وو.

---

(۱) عمدة القاری(۱۱\۱۶۱)_
(۲) المصدرالسابق)_
(۳) عمدة القاری(۱۱\۱۶۱)_
(۴) کتاب الثقات(۷\۶٤)_
(۵) تهذيب الکمال (۱۷\۲۱۷) وعمدة القاری(۱۱\۱۶۱)_
(۶) عمدة (۱\۱۶۱)_

د ۶۴ه یا ۷۴ه کښې د جمعې په ورځ په مدینه منوره کښې دوی وفات شوی وو او په بقیع کښې ښخ شوی وو.(۱) دوی مناقب او فضائل بې شمیره دی

قوله قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُوشِكُ أَنْ يَكُونَ خَيْرَ مَالِ الْمُسْلِمِ غَنَمٌ يَتْبَعُ بِهَا شَعَفَ الْجِبَالِ وَمَوَاقِعَ الْقَطْرِ يَفِرُّ بِدِينِهِ مِنَ الْفِتَنِ: رسول الله ﷺ فرمانیلی دی. هغه زمانه نزدې ده. چه د مسلمان غوره مال به چیلئ وی. هغه به ورسره وی اود غرونو په درو اود باران په ځایونوکښې به دې خپل دین د فتنو نه بچ کوی. اوتختی به.

دلته ((خیرمال المسلم)) منصوب دې. کوم چه د ((یکون)) خبر واقع شوې دې. او ((غنم...)) اسم دې. ددې وجې مرفوع دې. د اصیلی په نسخه کښې ددې عکس دې. یعنی ((خیر)) د اسم په وجه مرفوع دې. او ((غنماً)) منصوب دې. ځکه چه د ((یکون)) دپاره خبر واقع شوې دې.

ابن مالك فرمائی چه دلته ((خیر)) او ((غنم)) دواړه مبتدا او خبر دی. او مرفوع هم وئیلی شی. په دې صورت کښې به د ((یکون)) ضمیر. ضمیرشان وی.

حافظ ﷫ فرمائی چه دا نحوی توجیه خو کیدې شی. خوداسې روایت منقول نه دی.(۲)

شعف: دا د شعفة جمع ده. ددې معنی د غر سوکه ده.(۳)

قوله: مواقع القطر: یعنی هغه مقامات په کومو چه باران زیات کیږی. لکه خوړونه .میدانانونه. او ځنګلونه وغیره.

دلته د ((غنم)) ذکر ددې وجې نه دې شوې. چه په دې باندې انحصار مقصود دې. چه مختصر غوندې سامان واخلی. اولاړ شی.(۴)

دغنم دتخصیص وجه. دچیلئ تخصیص ددې وجې شوې دې. چه چیلئ یو داسې ځناور دې. چه ((سهل الإنقیاد)) وی. په دې کښې عاجزی وی. چه دې سره تعلق ساتی. په ده کښې به عاجزی پیدا کیږی. اوچیلئ په بوتلوکښې هم سپکه ده. اوانسان که دا اوچته کړی. نو غرته لاړ شی. اوخلوت نشینی اختیارولې شی. بیا په چیلئ کښې خصوصی خبره دا ده. چه دا ((کثیرالمنفعة)) ده. او ((قلیل المؤنة)) ده. که دې دپاره نه د دانې او ګیاه انتظام اونکړې شی. نو هم دا اخواه دیخواه ګرځی. او ګذاره کوی. بیا ددې پئ د غذا او د مشروب دواړه کار

---

(۱) تهذیب الأسماء واللغات (۲۳۷/۲) وعمدة القاری (۱۶۱/۱)_

(۲) المصدرالسابق)_

(۳) المصدرالسابق)_

(۴) درس بخاری (۱۸۱/۱)_

ورکوی اوددې ویخته په جامو کښې په کارراخی ددې نه علاوه د چیلۍ نسل هم زیات وی.دغذا دپاره دیوې چیلۍ ذبح کول هم آسان دی په خلاف د اوښ .خکه چه په دې کښې آسانی نشته.(۱)

قوله يَفِرُّ بِدِينِهِ مِنَ الْفِتَنِ: ((بدينه)) کښې ((باء)) سببيه ده او ((من الفتن)) کښې ((من)) ابتدائيه دې.(۲)او مطلب دا دې چه کوم کس د دين د حفاظت دپاره اوتختى

امام نووى رحمه الله فرمانى چه په دې حديث باندې دترجمة الباب دپاره استدلال محل د نظردې.خکه چه د حديث نه دا نه لازميږى چه فرار په دين کښې شامل دې.بلکه دا ثابتيږى. چه فرار د صيانة للدين دپاره دې.(۳)

بعضې عالمانو جواب ورکړې دې.چه دلته دا اشکال په هغه وخت کښې کيدې شى چه په ترجمه کښې (من الدين الفرار من الفتن) کښې ((من)) تبعيضيه يا جنسيه اومنلې شى.اوکه ((من)) ابتدائيه اومنلې شى.نو بيا په روايت او ترجمه کښې مطابقت شته.خکه چه ددې معنى به دا وى.((الفرار من الفتن منشؤه الدين))(۴)اوپه حديث کښې هم دا ذکر دى.((يفر بدينه من الفتن أى بسبب دينه))

حضرت مولانا سيد فخرالدين رحمه الله فرمانى.چه د امام بخارى رحمه الله د ذوق مطابق چه دا د تبعيض دپاره اوګڼلې شى.نودا مناسب دى.اوداسې به ونيلې شى. چه دين د دوو څيزونو نه عبارت دې.يو حقيقت ايمانيه يعنى تصديق قلبى او بل اعمال .د فتنو اثر براه راست په تصديق باندې نه پريوځى.بلکه دا اثر د اعمالو د پريخود په صورت کښې ښکاره کيږى.د دې وجې په ((يفر بدينه)) کښې د دين نه مراد اعمال دى. نومعلومه شوه.چه د اعمالو حفاظت د دين اهمه شعبه ده.اوس حاصل د ترجمة دا شو. چه ((من شعب الدين: الفرار لأجل الدين من الفتن)) يعنى ((لا يكون ذلك الفرار لغرض من أغراض الدنيا بل يكون متمحضاً لأجل حفظ الدين وهو عبارة عن مجموع الأعمال الوجودية والسلبية والأفعال والتروك والفرار من التروك)) والله أعلم.

د فتنه نه څه مراد دى؟ دا خبره ياد ساتل پکار دى.چه د ((فتن)) نه مراد په عرف د شريعت کښې دادې.چه د دينى امورو مخالفت عام شى.اود دين حفاظت ګران شى. اوددې اسباب او ذرائع مفقود شى.نو کمزورو ته اجازت دې.چه هغوى د دين د

---

(۱) امداد البارى(۴۵۲\۴)_

(۲) فتح البارى(۶۹\۱)_

(۳) المصدرالسابق)_

(۴) فتح البارى(۶۹\۱، ۷۰)

حفاظت دپاره اوتختي.(١)
د فتنو د زمانې سره متعلق ارشادات نبوی د فتنو په باره كښې د رسول الله ﷺ ډير ارشادات دى نبى ﷺ فرمائيلى دى.
((بادروا بالأعمال فتناً كقطع الليل المظلم يصبح الرجل مؤمناً ويمسى كافراً أويمسى مؤمناً ويصبح كافراً يبيع دينه بعرض من الدنيا))(٢) يعنى داسې فتنې راتلونكې دى.چه هغه به د تورې شپې د حصو پشان وى هم په يوه ورځ كښې به داسې انقلاب راشى.چه د صبا په وخت كښې به يو سړې مومن وى او د مابنام به هغه كافر وى.يا دمابنام به مومن وى.اود صبا به كافر شى.د دنيا د معمولى څيز دپاره به خپل دين خرڅوى.د داسې فتنو د راتلو نه وړاندې نيك اعمال كوئ
په يو روايت كښې دى.**((إن بين يدى الساعة فتناً كقطع الليل المظلم ،يصبح الرجل فيها مؤمناً ويمسى كافراً ويمسى مؤمناً ويصبح كافراً القاعد فيها خير من القائم ،الماشى فيها خير من الساعى فكسروا قسيكم، وقطعوا أوتاركم،واضربوا سيوفكم بالحجارة فإن دخل يعنى-على أحد منكم فليكن كخيرابنى آدم))**(٣)
يعنى د قيامت نه وړاندې به د تورې شپې د حصو پشان فتنې راشى.سړې به د صبا په وخت كښې مومن وى.اودمابنام به كافر وى.اود مابنام به مومن وى اود صبا په وخت كښې به كافر وى.په داسې موقع كښې به ناست د ولاړ په مقابله كښې ښه وى.او روان به منډه وهونكى په مقابله كښې غوره وى.نوتاسو په داسې موقع باندې خپلې ليندې ماتې كړئ.اوخپلې تورې په ګټو اووهئ.(يعنى خپلې تورې ګټهوته راپريږدئ چه د استعمال قابلې پاتې نشى) اوكه په تاسوكښې په يوكس باندې فتنه راشى.نو د حضرت آدم ﷺ په دوو ځامنوكښې د هابيل كردار ادا كړئ.
دغه شان ګله چه د نبى ﷺ نه تپوس اوشوچه په داسې موقع به مونږ څه كوو؟ نو نبى ﷺ ورته اوفرمائيل.**((كونوا أحلاس بيوتكم))**(٤)په خپلو كورنوكښې د ټاټ پشان پراته اوسئ.
په يوروايت كښې دى.چه نبى ﷺ فرمائيلى دى.چه داسې زمانه راتلونكې ده. چه په هغې كښې خپل دين باندې په استقامت سره صبر كونكې به داسې وى.لكه چه ده سكروټكه نيولې وى.(٥) په يو روايت كښې نبى ﷺ فرمائيلى دى.يوه زمانه به داسې راشى.چه كوم كس په دين باندې عمل كوى.نو هغه ته به د پنځوس كسانو برابر اجر ملاويږى.(٦)

---

(١) درس بخارى از شيخ الاسلام علامه عثمانى رحمه الله (١١\١٨١)_
(٢) صحيح مسلم (١\٧٥) كتاب الإيمان باب الحث على المبادرة بالأعمال قبل تظاهر الفتن)_
(٣) سنن أبى داود كتاب الفتن باب فى النهى عن السعى فى الفتنة رقم ٤٢٥٩)_
(٤) سنن أبى داود كتاب الفتن باب فى النهى عن السعى فى الفتنة رقم ٤٢٦٢ .١٢٩)
(٥) سنن ترمذى كتاب الفتن باب (٧٣ رقم ٢٢٦٠. ١٣٠)
(٦) وسنن أبى داود كتاب الملاحم باب الأمر والنهى رقم ٤٣٤١ وجامع الترمذى كتاب التفسير باب ومن سورة المائدة رقم ٣٠٥٨ وسنن ابن ماجه كتاب الفتن باب قول تعالى ((ياايها الذين آمنوا عليكم أنفسكم)) رقم ٤٠٤١)

دلته په حديث باب كښې هم د داسې فتنو د مواقع ذكر دې چه په داسې مواقعو كښې سړى ته پكار دى چه دخپل دين د حفاظت دپاره د غر سوكو ته لاړ شى.اود باران د وريدو ځايونوته لاړ شى اوهلته په سادګئ سره ګذاره كوى او د خپل دين حفاظت كوى.

تنبيه دا خبره ضرور په ذهن كښې كينوئ چه دلته د رهبانيت تعليم نشى وركولي .ځكه چه دا رهبانيت خو يو بدعت وو.كوم چه نصاراؤ پخپله ايجاد كړې وو خو بيا ئې د هغې صحيح حق ادا نكړلو. اوهغه ئې پوره نكړې شو.

رهبانيت په حقيقت كښې د حضرات انبياء عليهم السلام د اسوه حسنه نه خلاف دې. پيغمبرانو عليهم السلام به په آبادوكښې ژوند تيرول.اوپه آبادوكښې به اوسيدل.اودخلقو د اصلاح كوشش به ئې كول.هغوى نه دځنګل لاړ اختيار كړې وه .اونه ئې د غر سوكه خپل د استوګنې ځائې جوړ كړې وو.

بيا دا رهبانيت د تخليق عالم د حكمت سره هم منافى دې.الله تعالى چه انسان پيدا كړې دى. نودې ئې د تجرد ژوند تيرولو اود مخلوق خدا نه د جدا اوسيدو دپاره نه دې پيدا كړې. ځكه چه په دې كښې د نسل انقطاع ده.اونظام عالم درهم برهم كول دى.نو رهبانيت كوم چه نصارى د بدعت په صورت كښې ايجاد كړې وو.د اسلام په نيز خوښ نه دې.دلته چه څه ذكر كولې شى.نو دا وختى او د هنګامى صورت په مناسبت سره دى.كه حالات داسې راشى.چه سړې په آبادئ كښې دخپل دين حفاظت نشى كولې.نو بيا ده ته دعذر او مجبورئ په وجه اجازت وركړې شوې دې.چه هغه د دين د حفاظت دپاره «شعف الجبال» يا «مواقع القطر»طرف ته لاړ شى.

عزلت اوخلوت غوره دې؟ اوكه اختلاط او جلوت؟ ددې نه پس پوهه شئ چه په حديث باب كښې په دې خبره استدلال شوې دې. چه عزلت او خلوت نشنى د جلوت او اختلاط نه غوره اوبهتره ده.

كه فتنې واقع كيږى.اويوسړې د فتنو په لرې كولو قادر نه وى.نو دده په ذمه د حالاتو په مناسبت سره د فتنو مغلوبه كول او لرې كول فرض عين يا فرض كفايه ده.اوكه سړې د هغې په مغلوبه كولوباندې قادر نه وى.نودهغه دپاره تنهائى او ځانلوائې اختيارول غوره او افضل دى.(۱)

اوكه د فتنو زمانه نه وى.نو بيا غوره څه دى؟ په دې كښې اختلاف دې. امام شافعى اود نورو عالمانو ﷺ دا رائې ده.چه اختلاط غوره دى.ددې وجه دا ده.چه په دې طريقه به د مسلمانانو جمع ډيره وى.او د ډيرو فوائدو د حاصلولوموقع به ورته ملاؤ شى او ډيرداسې د نيكئ كارونه دى.كوم چه په تنهائې او ځانلوالى كښې ګران وى.(۲)

---

(۱) عمدة القارى(۱۱/۱۶۳)_

(۲) المصدرالسابق)_

دحضرت ابن عمر رضي الله عنه نه مرفوعاً نقل دى ((المؤمن الذى يخالط الناس ويصبر على أذاهم أعظم أجراً من المؤمن الذى لا يخالط الناس ولايصبر على آذاهم)) (١) يعنى چه په خلقو كښې اوسيدل اودهغوى تكليف زغمل اودهغوى اصلاح كول دا غوره دى دديې خبرې نه چه انسان تنهائى اختيار كړى. دويمه ډله په دې ده چه عزلت او خانلوالي غوره دې ځكه چه انسان ځانله والې اختيار كړى نوددې په وجه دې د ډيرو ګناهونو نه نجات بيا مومى د غلط نظرنه بچ شى د غيبت، الزام ،اوغلطوخبرو كولونه ورته حفاظت ملاؤ شى دغه شان د ګناه په مجلسونوكښې شركت او ددې د زياتولود ګناه نه بچ كيږى يعنى د ګناهګارانو د ډلې د زيادت سبب نه ګرځى.(٢)

علامه نووى رحمه الله فرمائى ((والمختار تفضيل الخلطة لمن لايغلب على ظنه الوقوع فى المعاصى)) (٣) يعنى چه په خپل دين كښې ورته دنقصان ويره نه وى نو اختلاط غوره او افضل دې.

علامه كرمانى رحمه الله فرمائى ((والمختار فى عهدنا تفضيل الإنعزال لندور خلو المحافل عن المعاصى)) (٤) يعنى زمونږ په زمانه كښې عزلت اوخانلوالي غوره اوافضل دې. ځكه چه عام مجالس ډير شاذ او نادر د ګناهونو او معاصى نه خالى وى.

علامه عينى رحمه الله فرمائى ((أنا موافق له فيما قال فإن الإختلاط مع الناس فى هذا الزمان لا يجلب إلا الشرور)) (٥) والله أعلم وعلمه أتم وأحكم.

١١ = بَاب قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَا أَعْلَمُكُمْ بِاللَّهِ وَأَنَّ الْمَعْرِفَةَ فِعْلُ الْقَلْبِ لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ (٦)

دعامو شارحينو رائې دا ده چه دلته دوه ترجمې دى يو ((أنا أعلمكم بالله)) او دويمه ((أن المعرفة فعل القلب)) او آيت مباركه د دويمې ترجمې دليل دې د اولنۍ ترجمې مطلب دا دې چه زه په تاسو كښې د ټولو نه زيات عالم يم په الله تعالى باندې. اوپه دويمه ترمه كښې خودلې شوى دى چه معرفت د زړه فعل دې.

(١) سنن ابن ماجه كتاب الفتن باب الصبر على البلاء رقم ٤٠٤٣ وجامع الترمذى كتاب صفة القيامة باب ٥٥ رقم ٢٥٠٧)_
(٢) عمدة القارى(١\١٦٣)_
(٣) فتح البارى(١٣\٤٣) كتاب الفتن باب التعرب فى الفتنة)_
(٤) شرح كرمانى (١\١١١)_
(٥) عمدة القارى (١\١٦٣)_
(٦) البقرة:٢٢٥)_

دلته دا اشكال دې چه دا ترجمه په كتاب الايمان كښې ولې راغله؟دلته خو د علم او معرفت ذكر دې اودا په كتاب العلم كښې ذكركول پكار وو
ددې جواب وركړې شوې د.چه په اصل كښې امام بخارى رحمه الله دا دلته ددې دپاره ذكر كړې دې چه دوى په اوله ترجمه كښې د مرجئو رد كوى اوپه دويمه ترجمه كښې د كراميهٔ.هغه په دې طريقه چه «أعلم» صيغه د اسم تفضيل ده.ددې نه ثابته شوه چه د علم مختلف درجې دى.او علم بالله ته ايمان وائى.اوهركله چه د علم مختلفې درجې دى نو معلومه شوه.چه د ايمان به هم مختلفې درجې وى.اود ايمان مختلفې درجې به ددې وجې وى چه د اعمالو په وجه به فرق رځى.چه د چا اعمال زيات وى نودهغه ايمان به هم زيات وى اوچه د چا اعمال كم وى.د هغه ايمان به هم كم وى.نو د مرجيه رد اوشو څكه چه دوى وائى چه د اعمالو د ايمان سره څه تعلق نشته.ددې ځائې نه معلوميږى.چه د اعمالو په كمى زياتى سره په ايمان كښې هم كمې زياتې راځى.نو اوس دا ترجمه د كتاب الايمان سره مناسب شوه.
بيا «وأن المعرفة فعل القلب» په دې سره د كراميهٔ رد كوى.څكه چه د هغوى وينا ده.چه په ژبه باندې «لااله الا الله» وئيل كافى دى.امام بخارى رحمه الله فرمائى چه «لااله الا الله» په ژبې سره وئيل كافى نه دى.څكه چه ايمان د معرفت نوم دې.او معرفت د زړه فعل دې.نو د زړه تصديق ضرورى شو.دا د عامو شارحينو خبره وه.كومه چه بيان شوه.(١)
ددې نه پس په دې پوهه شئ:چه په اصل كښې دلته يو بيان د علم دې.اوبل بيان د معرفت دې.علم او معرفت متقارب دى.اګرچه په دواړو كښې لفظاً او معنى فرق شته.خو يو دبل په ځائې استعماليدې شى.
په دواړو كښې لفظى فرق دا دې.چه د «علم» دوه معفوله وى.«علمت زيداً فاضلاً» اود معرفت يو مفعول وى.«عرفت زيداً»
په دې دواړو كښې معنوى فرق دا دې.چه معرفت دې ته وائى.چه په قوت حافظه كښې څه صفت يا څه صورت محفوظ وى.كله چه ذى صفت يا ذى صورت مخامخ راشى.نوهغه صورت په ذى صورت باندې منطبق شى.دې انطباق ته معرفت وائى.اهل كتابوته د نبى ﷺ د صفاتو سابقه كتابونو په ذريعه علم وو.كله چه نبى ﷺ تشريف راوړلو.نو هغوى دغه صفات په نبى ﷺ باندې منطبق بيا موندل.نو هغوى ته د نبى ﷺ معرفت حاصل وو.«كما قال تعالى: ﴿يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَآءَهُمْ﴾ (٢) دغه شان د يهودو تقبيح او تشنيع كوى.اوقرآن پاك فرمائى ﴿فَلَمَّا جَآءَهُم مَّا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ﴾(٣)

---

١) فضل البارى(٣٦٨\١)_
٢) سورة البقرة:١٤٦)_
٣) سورة البقرة:٨٩)_

دوی ته د رسول اللهﷺ د صفاتو علم وو.اوکله چه محمد ﷺ تشريف راوړلو .نو دوی دغه صفات په نبیﷺ باندې منطبق اوليدل.خودې بدبختو ددې باوجود کفر اوکړلو.

بهرحال د علم تعلق د ((ثبوت الصفة للذات)) سره وی.نوا په منزله د تصديق شو.((علمت زيداً فاضلاً))زيد خو د وړاندې نه معلوم وو.اود زيد دپاره د فاضل د صفت ثبوت معلوم شو.دلته په علم کښې د صفت ثبوت د ذات دپاره اوشو.اوهم دا په تصديق کښې کيږی.چه هلته د محمول دموضوع دپاره ثبوت معلوم وی.اود موضوع او محمول په مينځ کښې د نسبت علم حاصل وی.حالانکه په معرفت کښې صرف د ذات علم وی.نو هغه په منزله د تصور دې خکه چه په دې کښې ((عرفت زيداً)) کله اووئيلې شی.نو زيد چه يوکس دې.دهغه معرفت حاصل وی. اوبنکاره خبره ده.چه د يوکس صرف معرفت تصور دې.(١)

دلته امام بخاری رحمه الله خو اول دا نقل کړی وو.چه ((أنا أعلمكم بالله)) مطلب دا وو.چه ((أعلم)) صيغه د اسم تفضيل ده.او ((علم))ايمان دې.اوهرکله چه په علم کښې درجات مختلف دی.نو په ايمان کښې به هم درجات مختلف وی.اودايمان په درجاتو کښې اختلاف په اعمالوکښې د تفاوت په وجه دې.نوپه ايمان کښې به زيادت اونقصان راځی.اودا هم ثابته شوه.چه اعمال د ايمان جزء دې.او قابل دپاره د زيادت او نقصان هم دې.

خوپه دې باندې اعتراض کيږی.چه چا وئيلی دی.چه علم ايمان دې.ددې اعتراض د لرې کولودپاره امام بخاری رحمه الله اوفرمائيل.((وأن المعرفة فعل القلب)) علم اختياری هم وی او غير اختياری هم.اود ايمان دپاره معرفت بالقلب ضروری دې.يعنی هغه معرفت بالقلب کوم چه اختياری وی.او دلته د علم نه هم دغه مراد دې.نو هرکله چه د علم نه هم معرفت بالقلب اختياری مراد دې.نوبيا دې ته ايمان وئيلوکښې څه قباحت نشته.نو مونږ دا وئيلی شو.چه علم يعنی معرفت بالقلب اختياری کښې چونکه درجات متفاوت وی.اوهغه ايمان دې.نود ايمان درجات به هم متفاوت وی.او هرکله چه د ايمان درجات متفاوت وی.نوددې وجه به هم دا وی.چه په اعمالو کښې تفاوت وی.نو معلومه شوه.چه اعمال په ايمان کښې داخل شو.بلکه د امام بخاری رحمه الله د قول مطابق اعمال د ايمان جزء دې.يا د احنافو د موقف مطابق به داسې وئيلی شی.چه اعمال دايمان اثر او ددې فرع ده.د ايمان سره ددې ژور تعلق دې.او داعمالو دکمی زياتی په وجه‌په ايمان کښې د کمی زياتی حکم لګولې شی.

قوله: لِقَوْلِ اللهِ تَعَالَى ﴿وَلٰكِنْ يُّؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوْبُكُمْ﴾: دلته دعوی ده.((أن المعرفة فعل القلب)) او دليل داې. ﴿وَلٰكِنْ يُّؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوْبُكُمْ﴾ دا آيت د ايمان (قسم) سره متعلق دې ﴿ لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللهُ بِاللَّغْوِ فِيْٓ اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُّؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوْبُكُمْ﴾(٢) او پورته د ايمان

---

(١) فضل البارى(١\٣٦٧)_

(٢) سورة البقرة:٢٢٥)_

خبره روانه وه.په دواړو كښې مطابقت نشته

حضرت شاه رحمه الله فرمائي.چه په اصل كښې په دې آيت سره امام بخاري رحمه الله «أن المعرفة فعل القلب»دا دعوى نه ثابتوى.بلكه ددې آيت نه صرف دا ثابتول غواړي.چه د «كسبت»اضافت «قلوبكم»ته شوې دې.اوهركله چ د «كسبت» نسبت «قلوب»ته شوې دې.نو معلومه شوه.چه كسب د قلب كاردې.او كسب يو فعل دې.نوګويا چه د قلب دپاره فعل ثابت شو.او هركله چه د قلب دپاره فعل ثابت شو.نو بيا كه معرفت د قلب فعل ثابت كړې شى.دا څه عجيبه خبره نه ده.(١)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي.چه امام بخاري رحمه الله غالباً د مشهور تابعي زيد بن اسلم رحمه الله تفسير طرف ته اشاره كوى.هغوى فرمائي.چه ﴿لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللهُ بِاللَّغْوِ فِيٓ أَيْمَانِكُمْ﴾ مطلب دا دې.چه كه يو كس دا اوائى ﷺ «إن فعلت كذا فأنا كافر» نوكه ده دا جمله هم دغه شان اووئيله.څه نيت ئې نه وو كړې.او بيا ئې هغه كار اوكړلو.نو په دې باندې په هغه مواخذه نشته.او كه په زړه كښې ئې د كافر كيدو اراده او نيت هم وو.او دده عقيده وه.چه په داسې كولوسره انسان كافر كيږى .نو په دې صورت كښې ددغه كار په كولوسره دې كافر كيږى.

لكه چه حضرت زيد بن اسلم رحمه الله د «كسبت قلوبكم»تفسير په عقيدې سره كړې دې.او عقيده او معرفت بالقلب يوځيزدې.نو «كسبت قلوبكم» نه معرفت بالقلب ثابت كيدې شى.(٢) دا توجيه د اولنۍ توجيه نه وزنى ده.

حضرت شيخ الاسلام علامه شبير احمد عثمانى رحمه الله فرمائي.چه ددې آيت په تفسير كښې ددې نه هم زيات ښكاره د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما او امام مجاهد رحمه الله وغيره اثر دې.«هو أن يحلف على الشيء وهو يعلم أنه كاذب»(٣)مطلب دا دې.كه يوسړى د يوې خبرې په كيدو باندې قسم اوخوړلو.حالانكه ده ته ددې خبرې علم اويقين وى.چه دې دروغژن دې.نو مواخذه به ئې كيږى.ګنى نه به كيږى.ګورئ دلته د كسب تفسير په علم سره شوې دې.نوځكه د مواخذه دپاره «وهو يعلم أنه كاذب»ئې شرط اوګرځولو.نو معلومه شوه.چه علم او معرفت د زړه فعل دې.ځكه چه د كسب نسبت ئې قلب ته كړې دې.اود كسب نه مراد علم دې.او علم او معرفت دواړه يو ځيز دې.(٤)

فائده دلته يوه ضمنى مسئله بيانوم په دې كښې اختلاف دې.چه د ټولو نه وړاندې په

---

(١) فيض البارى(١\٩٥)-

(٢) فتح البارى(١\٧١)_

(٣) تفسير ابن كثير(١\٢٦٧)_

(٤) فضل البارى(١\٣٧٠)_

انسان باندې څه واجب شوی دی؟

آيا د ټولو نه وړاندې معرفت ضروری او واجب دی اوکه نظر او استدلال؟ يوه ډله ددې خبرې قائله ده چه معرفت ضروری دې.او بله ډله ددې قائله ده.چه نظر او استدلال اول واجب بوې دې.(١)

امام الحرمين رحمه الله فرمائی چه په دې دواړو کښې په حقيقت کښې څه اختلاف نشته.ځکه چه د مقصود په لحاظ سره په اول فرصت کښې معرفت د ټولونه اول واجب دې. او د اشتغال او ادا په اعتبارسره قصد الى النظر اول واجب دې.سړې اول په نظر او استدلال کښې مشغول وی.بيا ددې نه پس معرفت ته اورسی.(٢)

امام الحرمين دا هم ليکلی دی.چه په دې خبره اجماع ده.چه معرفت د دليل او برهان په ذريعه حاصلول واجب دی.(٣)

خو حافظ ابن حجر رحمه الله په دې باندې اعتراض کړې دې.او فرمانيلی نې دی.چه په اوله زمانه کښې چه به کوم کسان اسلام کښې داخليدل.نوبغير د څه نظراواستدلال نه به په اسلام کښې داخليدل.ددې نه سوا که آيت قرآنی ﴿ فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا ۚ فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا ۚ ﴾(٤)

اوکه حديث شريف چه «كل مولود يولد على الفطرة» که د نظر وړاندې کړې شی.نو نظر اواستدلال دا بحث هډو پاتې کيږی نه.لا پاتې د دې د اول واجب او آخر واجب بحث شو.(٥)

بيا عارف ابن ابی جمره رحمه الله د ابوالوليد باجی مالکی رحمه الله په واسطه سره د ابوجعفر سمنانی (کوم چه د اشاعرو په اکابرينوکښې دی.او مسلکاً حنفی دې) نه نقل کړی دی.(٦) دوی فرمائی.چه دا مسئله د معتزلو د مسائلو څنی ده.په غلطئ سره د اهل سنت په مسلك کښې نقل کولې شی.(٧)

---

(١) فتح البارى(١١/٧٠)_

(٢) المصدر السابق)_

(٣) المصدر السابق)_

(٤) الروم: ٣٠)_

(٥) المصدر السابق)_

(٦) الفوائد البهية(ص.١٥٩)_

(٧) فتح البارى(١١/١٧)

[۲۰] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ قَالَ أَخْبَرَنَا عَبْدَةُ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ (١) قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَمَرَهُمْ أَمَرَهُمْ مِنَ الْأَعْمَالِ بِمَا يُطِيقُونَ قَالُوا إِنَّا لَسْنَا كَهَيْئَتِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ قَدْ غَفَرَ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ فَيَغْضَبُ حَتَّى يُعْرَفَ الْغَضَبُ فِي وَجْهِهِ ثُمَّ يَقُولُ إِنَّ أَتْقَاكُمْ وَأَعْلَمَكُمْ بِاللَّهِ أَنَا

رجال الحديث

① **محمدبن سلام:** دوی ابوعبدالله محمد بن سلام بن الفرج السلمی البیکندی دی.د ابن عیینه او ابن المبارک رحمهما الله نه ئې احادیث اوریدلی دی.اود دوی نه لویو محدثینو دامام بخاری وغیره رحمهم الله غوندې د احادیثو سماع کړې ده.(٢)

د علم په طلب کښې ئې تقریباً څلویښت زره روپۍ خرچ کړې وی.اودومره ئې بیا ددې په خورولو کښې خرچ کړې دی.(٣)

فرمائی چه ددوی مجالسو ته به پیریان هم حاضریدل.(٤) په خپله ددوی نه نقل دی.دوی فرمائی چه ماته د پنځه زرو نه زیات واړه احادیث یاد دی.(٥) په علم پسې ئې ډیر سفرونه کړی دی.او په مختلفو بابونو کښې ئې تصانیف هم پریخودی دی.(٦)

د وخت به ئې څومره قدر کولو.ددې اندازه ددې نه اولګوئ.چه یوځل ئې د یو استاذ نه حدیث اوریدل.د املاء په مجلس کښې د دوی قلم مات شو.چونکه د هغې په جوړولو او صحیح کولو باندې وخت لګیدلو،او حدیثونه پاتې کیدل.نو آواز ئې اولګولو.چه یو قلم به په یو دینار(اشرفۍ) باندې څوک راکړی؟وئیلی شی.چه ډیر قلمونه دوی ته راغلل.(٧)

په کال **۲۲۵**ھ کښې وفا شوې وو.(٨)

---

(١) لم یخرجه أصحاب الأصول الستة سوى البخاری رحمه الله)_

(٢) عمدة القاری(١\١٦٥)_

(٣) تهذیب الکمال (٢٥\٣٤٣)_

(٤) سیر أعلام النبلاء (١٠\٦٢٩)_

(٥) عمدة (١\١٦٥)_

(٦) المصدرالسابق)_

(٧) عمدة (١\١٦٥) وسیر أعلام النبلاء (١٠\٦٢٩)_

(٨) تاریخ کبیر بخاری (١\١١٠) وتهذیب الکمال (٢٥\٣٤٤) وسیر أعلام النبلاء (١٠\٦٣٠) وعمدة القاری(١\١٦٥) وتذکرة الحفاظ (٢\٤٢٢) وخلاصة الخزرجی (ص.٣٤٠) والأعلام للزرکشی (٦\١٤٦) یاد دی وی.چه په تهذیب التهذیب (٩\٣١٣) او تقریب التهذیب (ص.٤٨٢) کښې د وفات کال ٢٢٧ ذکردې کوم چه په ظاهره صحیح نه دی.

ددوى د پلار نوم ((سلام)) د لام په تخفيف سره وو.صاحب د مطالع ليكلى دى.چه د زياتو عالمانو په نيزد لام په تشديد سره دې.خوامام نووى رحمه الله ددې تعقب كړې دې.اوفرمائيلى ئې دى چه د زياتو عالمانو په نيزبه تخفيف د لام سره دې.بيا په خپله د محمد بن سلام نه ددوى د والد صاحب د نوم په باره كښې د تخفيف اللام تصريح موجودده.اوامام منذرى رحمه الله خو قاعده يو رساله ليكلې ده.او په هغې كښې دوى تشديد لام ته ترجيح وركړې ده

ليكن حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.چه ((ولكن المعتمد خلافه)) يعنى ددې مخالف قول معتمد دې.()

② **عبدة:** دوى عبده بن سليمان بن حاجب بن زراره كلابى كوفى دې.بعضې خلقو وئيلى دى.چه ددوى نوم عبدالرحمن دې.او عبده ئې لقب دې.

دهشام بن عروه او اعمش وغيره تابعينونه ئې سماع كړې ده.او ددوى نه امام احمد وغيره احاديث اوريدلى دى.

امام احمد رحمه الله ددوى په باره كښې فرمائى((ثقة ثقة وزيادة مع صلاح))

په كوفه كښې په كال ۱۸۷ھ يا ۱۸۸ھ كښې وفات شوې وو.() رحمة الله عليه

د هشام ، عروه او حضرت عائشې رضي الله عنها مختصرحالات وړاندې په بدء الوحى كښې د دويم حديث لاندې تير شوى دى.

قوله: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَمَرَهُمْ أَمَرَهُمْ مِنَ الْأَعْمَالِ بِمَا يُطِيقُونَ قَالُوا إِنَّا لَسْنَا كَهَيْئَتِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ: رسول الله ﷺ چه به كله صحابه كرامو رضي الله عنهم ته د يو څيز حكم كولو. نو د داسې اعمالوحكم به ئې كولو.چه د كومو به هغوى طاقت لرل.صحابو به عرض كولو.يا رسول الله زمونږ حالت ستاسو پشان نه دې.

په اكثرو رواياتوكښې دلته ((أمر))دوه خله واقع شوې دې.او مطلب ددې هم هغه دې.كوم چه اوس وړاندې بيان شو.په دې صورت كښې به دويم ((أمرهم))جواب وى.

خو په بعضې رواياتو كښې په د احاديثو په نورو كتابونوكښې ((أمرهم))يو خل راغلى دى.په دې صورت كښې به مطلب دا وى چه چه كله به رسول الله ﷺ صحابو ته د داسې اعمالو حكم كولو.چه د كوم د كولوبه په هغوى كښې طاقت وو .نو هغوى به فرمائيل. يارسول الله مونږ ستاسو پشان نه يو.يعنى تاسو خو زمونږ د آسانتيا دپاره حكم كوئ.اود ګرانو اعمالو حكم نه راكوئ.مونږ ته خو ګرانو اعمالو ضرورت دې ستاسو په ((مغفورله))خو نه يو.

بهرحال په اولنى صورت كښې ((إذاأمرهم))شرط دې .او ((أمرهم من الأعمال بما يطيقون))جواب

) فتح البارى(۱/۷۱)_

) عمدة القارى(۱/۱۶۵) وتقريب (۲/۳۶۹) رقم الترجمة (۴۲۴۹)

اول دي او «قالوا: إنا لسنا...» جواب ثاني دي

اويه دويم صورت كښې «إذا أمرهم من الأعمال بما يطيقون» شرط دي او «قالوا: إنا لسنا كهيئتك» جواب دي.

دلته د «بما يطيقون» نه داسې اعمال مراد دى كوم چه ټول عمر كولى شى. ځكه په حديث كښې راځى «أحب الأعمال إلى الله أدومها وإن قل»[۱] د الله تعالى په نيز د ټولو نه زيات خوښ عمل هغه دې كوم ته چه دوام حاصل وى. اګرچه هغه كم وى. نو «بما يطيقون» معنى به وى چه كوم ټول عمر كولې شى. د نوافلودومره اهتمام كول پكار دى چه هغه ټول عمر كولى شى.

دا فرائض كوم چه شريعت مقرر كړى دى. دا ټول هغه دى. كوم چه سړې ټول عمر كولى شى.

دا په «بما يطيقون» كښې داخل دى. كه ددې په باره كښې څوك اووائى چه دا خو زمونږ په طاقت كښې نشته. اومونږ دومره نشو كولې. نو دا دده سركشى ده. اود نفس او شيطان ګمراه كول اود غفلت په وجه دې داسې خبره كوى. ګنى الله تعالى چه كوم فرائض په ذمه باندې لګولى دى. او د كوم چه ئې مكلف جوړ كړى دى. هغه د انسان په طاقت كښې داخل دى. اودې ئې ټول عمر كولى شى.

قوله: إِنَّا لَسْنَا كَهَيْئَتِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ قَدْ غَفَرَ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ: حضرات صحابه كرامو ﷺ د زيات عمل خواهش ښكاره كړلو. او وې فرمائيل. حضرت مونږ ستاسو پشان نه يو. الله تعالى خو تاسو ته ټول وړاندينى او روستنى ګناهونه معاف كړى دى.

په يو اوږد حديث كښې دى. چه څه خلق د نبى ﷺ بيبيانو ته راغلل. اودنبى ﷺ د عبادت په باره كښې ئې تپوس اوكړلو. كله چه هغوى ته د نبى ﷺ د عبادت كيفيت اوخودلې شو. نو «كأنهم تقالوها» هغوى دغه عبادت كم اوګنړل. او وې وئيل: «فأين نحن من النبى ﷺ قد غفر الله له ما تقدم من ذنبه وما تأخر» بيا په هغوى كښې يوكس اووئيل: «أما أنا فأنا أصلى الليل أبدا» او دويم اووئيل: «أنا أصوم الدهر أبدا» او دريم او وئيل: «أنا أعتزل النساء فلا أتزوج أبدا» كله چه نبى ﷺ تشريف راوړلو. نو دوى ته ټولې خبرې بيان كړې شوې. نو نبى ﷺ اوفرمائي: «أنتم الذين قلتم كذا وكذا؟ أما والله إنى لأخشاكم لله، وأتقاكم له، لكنى أصوم وأفطر، وأصلى وأرقد، وأتزوج النساء، فمن رغب عن سنتى فليس منى»[۲]

---

[۱] صحيح مسلم (۱\۲۶۶) كتاب صلاة المسافرين وقصرها باب فضيلة العمل الدائم من قيام الليل وغيره)۔

[۲] صحيح البخارى (۲\۷۵۷) كتاب النكاح باب الترغيب فى النكاح رقم ۵۰۶۳ وصحيح مسلم (۱\۴۴۹) كتاب النكاح باب إستحباب النكاح لمن تاقت نفسه إليه ... (۱\۴۴۹) كتاب النكاح باب النهى عن التبتل)۔

بهرحال دې حضراتو چه څه وئيلي وو.نو په دې جذبه ئې وئيلي وو.چه د نبي ﷺ دپاره د مغفورالذنب او معصوميت ضمانت موجود دې.اود مغفرت د اعلان په وجه نبي ﷺ ته د زيات عبادت څه ضرورت نشته.او زمونږ سره څه ضمانت نشته. د دې وجې زمونږ دپاره په اعمالوکښې زيات کوشش کول پکاردې.هغوی ته احساس اوشو.چه زمونږ حصه په دين کښې ډيره کمه ده.کومه چه کيدې شي زمونږ د نجات دپاره کافی نه وی.والله اعلم

دعصمت انبياء مسئله: ددې حديث شريف نه دا معلوميږی.چه د نبيانوعليهم السلام نه د گناهونواو عصيان صدور کيږی.

په دې خبره اجماع ده.چه پيغمبران عليهم السلام د نبوت نه وړاندې اود نبوت نه پس د کفر نه معصوم دی.د دوی نه کفر نشی کيدې.په دې خبره هم اجماع ده. چه پس د نبوت نه د دوی نه په قصد سره گناه نشی کيدې.البته په سهو سره ترې واړه گناهونه صادر کيدې شی که نه .نوپه دې کښې اختلاف دې.

د اشاعروُ په نيز د پيغمبرانو نه واړه گناهونه په سهو سره څه چه په قصد سره هم صادريدې شی.د نبوت نه وړاندې هم او پس هم،حلانکه ماتريديه ددې نه مطلقاً انکار کړې دې.حافظ عراقی ،تقی الدين سبکی وابواسحاق اسفرائينی، او قاضی عياض ﷺ دا قول اختيار کړې دې.بيا چه څوك دا وائی.چه صغائرترې کيدې شی. هغوی دا هم وائی.چه د پيغمبرانو نه هغه صغائرنشی صادريدې.کوم چه په خست دلالت کوی.(١)والله أعلم

قوله: إِنَّ اللَّهَ قَدْ غَفَرَ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ:دلته سوال دا دې.چه ددې جملې څه مطلب دې؟ خکه چه په دې کښې کښې د ذنب نسبت نبی ﷺ ته شوې دې.هم دا سوال د قراان کريم په آيت باندې هم وارديږی.کوم کښې چه راغلی دی. ﴿لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ﴾ (٢)په دې آيت کښې چه نبی ﷺ ته د ذنب کوم نسبت شوې دې.نو ددې نه يو جواب دا ورکړې شوې دې.چه دلته د امت گناهونه مراد دی.(٣)

خودا جواب ډير زيات کمزورې دې.خکه چه اگرچه بعضې مفسرينو يواحتمال داضرورذکر کړې دې.خو د احاديثو په رڼا کښې چه کوم تفسير جمهورو مفسرينو اختيارکړې دې.هغه صحيح دې.جمهورو مفسرينودلته د ذنب نسبت نبی ﷺ ته کړې دې.ددې وجه دا ده.چه د بخاری په حديث کښې دی.چه کله د صلح حديبيه په موقع دا آيت ﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا ۝ لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ﴾ (٤) نازل شو.نوصحابوﷺ عرض اوکړلو.«هنيئاً مريئاً فمالنا» يارسول الله تاسوته دې مبارك شی.دا خو ستاسود د مغفرت خبره ده.زمونږ دپاره څه دی. نو

---

(١) فيض البارى مع حاشيه البدر السارى(١\٩٥، ٩٦) والنبراس شرح شرح العقائد(ص،٢٨٣. ٢٨٤)_

(٢) سورة الفتح ٢)_

(٣) التفسير القرطبى (١٦\٢٦٣)_

(٤) الفتح:١\٢)

الله تعالى آيت نازل كړلو ﴿ لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنٰتِ جَنّٰتٍ تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ ﴾ (۱) نو معلومه شوه چه صحابه كرام رضي الله عنهم كوم چه د قرآن پاك اولنى مخاطبين وو هغوى د «ليغفرلك» معنى «ليغفرلأمتك» نه ده ګڼړلې دغه شان كه هغوى غلط پوهه شوى وو نو دهغوى د تپوس نه پس به نبى ﷺ ورته تنبيه وركړې وه.چه تاسو غلط پوهه شوې ني.ددې معنى خو ده. «ليغفرلأمتك» خونبى ﷺ ورته څه تنبيه ورنكړله .بكله د امت دپاره مستقل آيت نازل شو.(۲)

دويم جواب دقاضى عياض رحمه الله دې.اوشاه صاحب رحمه الله هم دا اختيار كړې دې.دوى فرمائى. چه يو دې معصيت او يو دې خطاء او يو دې ذنب.معصيت شديد وى.نافرمانى ته وائى. ددې نه كمه درجه د خطاء ده.ددې معنى غلطى ده. اوددې نه كمه درجه د ذنب دهزددې معنى عيب دې.د معصيت او خطاء نه پيغمبران عليهم السلام معصوم موى.او ذنب چه كوم څيز ته وائى.هغه يو معمولى څيز دې.كوم چه د معصيت يا د خطا برابرنه دې البته دا د دوى دشان په اعتبارسره ددوى دپاره معيوب تصور كولې شى.دا دعصمت منافى نه دې.(۳)

په دې جواب باندې دا اعتراض كيږى.چه په قرآن مجيد كښې ﴿اِنَّ اللّٰهَ يَغْفِرُ الذُّنُوْبَ جَمِيْعًا﴾ (۴) راغلى دى.اوپه دې ګښې ټول معاصى داخل دى؟

ددې جواب دا وركولې شى.چه د ذنب كومه معنى پورته بيان كړې شوه.هغه په هغه وخت كښې ده.كله چه دا د معصيت په مقابله كښې استعمال كړې شى. اګرچه د معصيت سره تقابل نه وى.نوپه دې كښې عموم هم پيدا كيږى.

دريم جواب دا وركړې شوې دې.چه يو اصول دى.«حسنات الأبرار سيئات المقربين» ددې مثال باندې داسې پوهه شئ.چه د خلقو دوه طبقې دى.عوام او خواص.د عوامو دپاره قانون وى.اود هغه قانون د لاندې دفعات وى.په هغوى باندې دا ذمه وارى وى.چه هغوى به ددغه قانونى ددفعاتو مخالفت نه كوى.خو چه كوم خواص دى.نو دهغوى دپاره صرف د قانون نه بلكه د مزاج هم خيال ساتل پكاروى.كوم چه د حكومت او سلطنت خواص وى.د هغوى ذمه وارى صرف دا نه وى.چه د قانون خلاف ورزى نه كوى.بلكه د هغوى دپاره ددې پابندى هم ضرورى ده.چه هغوى د بادشاه د مزاج خلاف څه حركت هم نه كوى.اګرچه هغه په قانونى مواخذه كښې نه راځى.

اوګورئ حضرت يعقوب عليه السلام ﴿اِنِّىْ لَيَحْزُنُنِىْۤ اَنْ تَذْهَبُوْا بِهٖ وَاَخَافُ اَنْ يَّاْكُلَهُ الذِّئْبُ﴾ (۵) وئيلى وو.كوم چه په ظاهره د توكل خلاف وو.نوځومره كلونو پورې ورته د حضرت يوسف عليه السلام د جدائى غم

---

(۱) سورة الفتح \۲)_
(۲) سورة الفتح \۵) صحيح البخارى كتاب المغازى باب غزوة الحديبية رقم ۴۱۷۲)_
(۳) فيض البارى(۱\۹۶)_
(۴) الزمرا\۵۳)_
(۵) سورة يوسف:۱۳)_

زغم وړيه غاړه شو.

دحضرت موسى عليه السلام نه سوال شوې وو ((أى الناس أعلم؟)) دهغې په جواب كښې هغوى فرمائيلى وو ((أنا)) (١) نو په هغوى باندې كوم خاڼې سفرونه اوكړې شول اودحضرت خضر عليه السلام په خدمت كښې حاضر كړې شو.

ديونس عليه السلام په باره كښې په قرآن پاك كښې راځى. ﴿وَذَا النُّونِ إِذ ذَّهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَن لَّن نَّقْدِرَ عَلَيْهِ﴾ (٢) دحضرت يونس عليه السلام دا عقيده هرګز نه وه.چه دالله تعالى په هغه باندې قدرت نشته.كلا وحاشا .داسې خبره هيڅ كله نه وه.البته د هغه د عمل نه داسې مترشح كيده.نو په هغوى باندې عتاب نازل شو.

دغه شان د حضرت عبدالله بن ام مكتوم واقعه ده.هغوى به د نبى خدمت كښې حاضريدلو د نبى ﷺ خاص سړې وو.او نبى په هغه وخت كښې د قريشو د سردارانو سره د ايمان او اسلام په باره كښې خبرې كولې.نوپه دغه موقع باندې حضرت عبدالله بن ام مكتوم راغلو نو نبى ﷺ ته نامناسبه معلومه شوه.نو نبى ﷺ ورته د خفګان اظهاراوكړلو.خو د الله شرك په مقابله كښې د يو مومن سره داسې سلوك كول دالله تعالى په نيز د مواخذه سبب اوګرځيدلو. اود سورة عبس اولنى آياتونه ((عبس وتلى...)) نازل شو(٣) دلته په ((ما تقدم من ذنبك وما تأخر)) كښې مقصد هم دا دې.چه ستاسو نه چه ستاسود مقام او ستاسو د شان او ستاسو د مرتبې نه د كمې درجې كوم كارونه صادرشوى دى.اګرچه په هغې كښې څه قباحت يا غلطى او عيب نه وو.خوبيا هم الله تعالى اوفرمائيل.چه مونږ هغه تاسو ته معاف كړې دى.دهغې نه مراد ګناه نه ده.ددې وجې نه صحابه كرامو رضي الله عنهم ددې آيت نه استدلال اوكړلو.چه ﴿لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ﴾ (٤)

څلورم جواب دا وركړې شوې دې چه كومو خلقو ته د مشاهده حق كيفيت حاصل وى.د هغوى دپاره د ښوخوړول هم ګران وى.د قضائې حاجت دپاره كيناستل ورته ګران وى.د بيبيانو سره اختلاط ورته هم مشكل وى.ځكه چه هغوى ته هروخت دا خيال وى.چه الله تعالى ماته ګورى.دا كيفيات په عامو اولياء كرامو رحمهم الله باندې هم راځى.ددې نه اندازه اولګوئ.چه د نبى ﷺ كيفيت به څنګه وو؟

په دې آيت كښې چه داسې كوم كيفيات به په نبى ﷺ باندې د مشاهده حق په وجه راتلل.او په هغې كښې د امور طبعيه پوره كولو كښې به كومه تنګى راتله.د هغې دپاره ورته اوفرمائيلى شو.چه ﴿لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ﴾ ددې نه حقيقى ذنوب مراد نه دى.(٥)

---

(١) الصحيح البخارى كتاب التفسير سورة الكهف باب ((وإذا قال موسى لفتاه .. رقم ٤٧٢٥)_

(٢) الأنبياء (٨٧)_

(٣) سنن ترمذى كتاب التفسيرباب ومن سورة عبس رقم (٣٣٣١)_

(٤) روح المعانى (٢٦\٩٦)_

(٥) امداد البارى (٤\٤٦٣)

پنځم جواب دا دې چه دا خطاب د تشريف اوتکريم دې.چه د قيامت په ورځ کله په ميدان حشرکښې د حساب کتاب په انتظارخلق په تکليف کښې مبتلا وی. نو خلق به ددغه پريشانئ په حالت کښې حضرت آدم ﷺ ته ورشی.آدم ﷺ به ورته د خپل قصور ذکر اوکړی. بيا به خلق حضرت نوح ﷺ ته ورشی هغه به هم د خپل قصر ذکر وکړی. دغه شان به نورو پيغمبرانو عليهم السلام ته ورشی او په آخر کښې به د نبی کريم ﷺ په خدمت کښې حاضر شی.(١)

چونکه د مقام دا شفاعت د نبیﷺ دپاره متعين دې.چه چرته دوی هم داسې قسم عذر پيش نکړی.نو ځکه نبیﷺ ته د ((ماتقدم وما تأخر)) د مغفرت سند د وړاندې نه ورکړې شو.لکه چه نبیﷺ ته د وړاندې نه دا اطمينان ورکړې شو.چه تاسو د هغه وخت د شفاعت دپاره تيار شئ.اوخلقوته څه عذر مکوئ.لکه څنګه چه به نور پيغمبران عليهم السلام کوی شپږم جواب دا دې.چه دلته د ((ذنب)) نه مراد اجتهادی غلطی ده.اومطلب دا دې.چه ستاسو تولې هغه خطاګانې کومې چه د اجتهاد په طور ستاسو نه شوی دی.معاف دی.

اووم جواب استاذ محترم حضرت شيخ الاسلام ﷺ دا ورکړې دې.دوی فرمائی چه د ستارمعنی د ستر ده.او د غفار معنی هم د ستر ده.نو د ((ليغفرلك الله))معنی به دا وی چه الله تعالی ساتر يعنی مانع به وی ((بين الذنب وبين النبیﷺ)) يعنی ذنب به نبیﷺ ته نه پريږدی. چه څنګه چه د حضرت يوسف ﷺ په باره کښې په قرآن کښې دی. ﴿كَذٰلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوْٓءَ وَالْفَحْشَآءَ ۭ اِنَّهٗ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِيْنَ﴾ (٢)

د پيغمبرانو عليهم السلام دپاره الله تعالی دګناهونو او ددوی په مينځ کښې ساتر وی.اود غيرنبی دپاره ((بين المذنب والجزاء)) دلته مراد دې.چه ګناهونه به ستاسو درسيدوته نه پريږدی.

د ((ما تقدم وما تاخر)) نه څه مراد دې؟ ما د عموم دپاره ده.او((متقدم اومتأخر))د کل د احاطه نه کنايه ده.

د ((ماتقدم))نه مراد قبل ازنبوت اود ((ماتأخر))نه مراد بعد ازنبوت مراد دې.
يا قبل ازهجرت او بعد ازهجرت مراد دې.
يا قبل ازفتح مکه او بعد ازفتح مکه مراد دې
ددې نه علاوه نور هم ډيراقوال دی.(٣)

---

(١) صحيح مسلم (١\١٠٨. ١٠٩)_ كتاب الإيمان باب إثبات الشفاعة وإخراج الموحدين من النار)_
(٢) يوسف: ٢٤)_
(٣) ددې تولواقوالودپاره وګورئ [illegible] (٤\٣٦٢ـ ٣٦٣)

يوسوال اودهغې جواب د ((ماتقدم))مغفرت خو په پوهه کښې راځي خود ((ماتأخر))مغفرت به څنګه وي؟

ددې جواب دا دې چه د مغفرت دپاره د ګناه وجود ضروري نه دې.ځکه چه د ((مغفرة))معنی ده پټول او پرده اچول. د((ما تقدم)) مغفرت خوښکاره دې.اود ((ماتاخر)) دمغفرت به دا مطلب وی.چه ستاسو او ګناهونو او ذنوب په مينځ کښې به پرده واچولې شی.دې دپاره چه ستاسو نه ګناه صادرنشی.(١)

يوجواب دا ورکړې شوې دې چه د مخلوق په لحاظ سره اګرچه بعضې څيزونه ((ما تقدم)) دی او بعضې څيزونه ((ما تاخر)) دی.خو دالله تعالی د علم په لحاظ سره ټول څيزونه په يووخت کښې موجود دی.((ماتقدم)) او ((ماتاخر)) نه دی.نوبه دې لحاظ سره د مغفرت وعده کړې شوې ده.(٢)

خودا جواب صحيح نه دې.ځکه چه د مواخذه او محاسبه تعلق او د مغفرت تعلق د الله تعالی د علم سره نه وی.بلکه د فعل د ظهور سره وی.والله اعلم

چه ټول پيغمبران عليهم السلام هرکله معصوم دی نو صرف د نبی ﷺ تخصيص ولې اوکړې شو؟ ددې نه پس په دې باندې پوهه شئ.چه لکه څنګه د نبی ﷺ مغفرت شوې دې.

دغه شان د نورو پيغمبرانو عليهم السلام مغفرت هم شوې دې.نوبيا قرآن پاك کښې الله تعالی د نبی ﷺ دمغفرت اعلان ولې کړې دې؟

ددې جواب دا دې.چه چونکه د قيامت په ورځ به د محشرد سختئ نه د نجات دپاره نبی ﷺ سفارشی جوړيږی.نوځکه په دنيا کښې دا اعلان اوشو.چه ستاسو نه به څه تپوس نه کيږی.(٣)

قوله: **فَيَغْضَبُ حَتّٰى يُعْرَفَ الْغَضَبُ فِي وَجْهِهِ:** نبی ﷺ به غصه شو.تردې چه د غضب او غصې اثاربه د نبی ﷺ په مخ مبارك کښې ښکاره شول.

دغضب وجه نبی به عام طور غصه نه کوله البته که د فطرت نه خلاف به چه څه خبره وه. نوبی ﷺ به په هغې باندې غصه کيدلو.هم دا صورت دلته پيش شوې دې.دلته د اعمالو کثرت اهتمام د فطرت نه خلاف وو.ځکه چه بنيادم هغه نشی پوره کولې .که يو کس لوظ اوکړی.چه زه به ټول عمر روژې نيسم.نوهغه به په دې باندې ترڅو پورې قائم وی.يوکس دا لوظ اوکړی.چه زه به ټوله شپه نفلونه کوم.اواوده کيږم به نه نوهغه به په دې باندې ترڅو پورې پابند وی.چه يوکس دا لوظ اوکړی چه زه به د لوند توب ژوند تيروم.اوهيڅ کله به واده

(١) ارشاد الساری(١٠٣\١)_
(٢) امداد الباری(٤٦٤\٤)_
(٣) فيض الباری(٩٦\١)_

نه كوم.نوهغه به تركومې پورې د پاكدامنۍ ژوند تيروي.چونكه صحابه كرامو ﷺ داسې قسم خبرې كړې وې.اودا د فطرت انساني خلاف وې.خكه نبي ﷺ خفه شو.(۱)

بعضې حضراتودا فرمائيلى دى.چه خفگان ددې وجې راغلې وو چه هغوى د نبي ﷺ عمل كم گنړلې وو.(۲)

بعضې حضراتودا فرمائيلى دى.چه نبي ﷺ ددې وجې خفه شوې وو چه هغوى د نبي ﷺ د گناهونو مغفرت زيرې سبب گنړلې وو.خكه نبي ﷺ ته د زيات عبادت او عمل ضرورت نشته.اوزمونږ دپاره خو د زيات عبادت او نوافلواهتمام پكار دې. حالانكه دزيرى اوريدل ديو سليم الفهم او شريف الطبع دپاره د زيادت في العبادة سبب جوړيږي.هم دا وجه ده.كله چه حضرت عائشې ﷺ نبي ته عرض اوكړلو.اې د الله رسوله! ستاسومغفرت خو شوې دې.تاسو ولې دومره محنت كوئ. اوخان په مشقت كښې اچوئ.نونبي ﷺ ورته په جواب كښې اوفرمائيل.((أفلا أكون عبداً شكوراً))(۳)

قوله: ثُمَّ يَقُولُ إِنَّ أَتْقَاكُمْ وَأَعْلَمَكُمْ بِاللّٰهِ أَنَا: بيا نبي ﷺ اوفرمائيل.په تاسوكښې دټولونه زيات ويردونكې اوزيات عالم په الله تعالى باندې زه يم.

نبي ﷺ په ((أعلمكم)) باندې قوت علميه اوبه ((أتقاكم)) سره قوت عمليه ته طرف اشاره اوكړله.اومطلب داوو.چه په اعمالوكښې دمجاهدې كولوسبب دوه قوتونه دى.يوقوت علميه او بل قوت عمليه،په دې دواړوكښې زه ستاسو نه زيات يم.نوددې باوجود هركله چه زه په مجاهده كښې مبالغه نه كوم.نوتاسو څوك نې. چه دا لار اختياروئ.(۴)والله سبحانه وتعالى أعلم

دحديث باب نه مستفاد مسائل: ① ددې حديث نه يوه فائده دا حاصله شوه.چه په اعمال صالحه سره په درجاتو كښې ترقي كيږي.اوگناهونه معاف كيږي.چونكه صحابه كرامو ﷺ چه دخپل خان دپاره د درجود ترقئ كومه لاره اختيار كړې وه.هغه زيادت في العبادة وو.نو نبي په هغې باندې انكار اونكړلو.بلكه په غلو في العبادة باندې ئې انكاراوكړلو.

② دويمه فائده ترې دا حاصله شوه.چه بنده الله تعالى څومره موفق جوړ كړى.اوده ته د څومره عبادت او اورادو كولوتوفيق وركړى.نودهغې د برقرارساتلودپاره هغه دپاره مواظبت او پابندى پكارده.

③ دريمه فائده دا معلومه شوه.چه شارع د عزيمت او رخصت كوم حدود مقرر كړى.اودا اعتقاد ساتل پكاردى.چه كوم جهت آسان او دشريعت موافق وى.هغه اختيارول د نورو

---

(۱) فيض البارى(۹۷\۱)_

(۲) امدادالبارى(۴۶۱\۴، ۴۶۲)_

(۳) فتح البارى(۷۱\۱)_

(۴) فتح البارى(۷۱\۱)_

جهتونو په مقابله كښې اولى دي.كوم چه په مشقت كښې غورځول كوى.اودشريعت د منشاء نه خلاف وى

④ څلورمه خبره دا معلومه شوه چه په عبادت وغيره كښې ميانه روى اختيارول پكاردى اوبيا په هغې باندې مداومت كول پكار دى.داسې مبالغه نه چه وړاندې لاړ شى.نو د سړى هغه عمل پريخودلوته مجبوره شى

⑤ پنځمه خبره دا معلومه شوه چه حضرات صحابه كرام رضي الله عنهم به په عبادت كښې زيات رغبت كول.اود زياتو نيكو طالبان وو

يوه فائده ددې حديث نه دا معلومه شوه.چه دشريعت خلاف ورزئ په صورت كښې خفګان كول مشروع دې.بله دا كه پوهه سړې غلطى اوكړى نودهغه د خبرداركولو او هوښيارولو دپاره په هغه باندې انكار كول صحيح دى.

بله فائده ترې دا حاصله شوه چه سړې د ضرورت په اندازه خپل فضيلت بيانولې شى.خو په دې شرط چه فخراومباهات اود تكبر كيدون په كښې نه وى

ددې حديث نه دا هم معلومه شوه چه نبى ﷺ ته د كمال انسانيت مرتبه حاصله وه.څكه چه دا كمال په قوت علميه اوقوت عمليه پورې منحصردې.اودې دواړو قوتونو ته نبى ﷺ په ((أعلمكم))او((أتقاكم))سره اشاره اوكړله.()والله أعلم

۱۲=بَاب مَنْ كَرِهَ أَنْ يَعُودَ فِي الْكُفْرِ كَمَا يَكْرَهُ أَنْ يُلْقَى فِي النَّارِ مِنْ الْإِيمَانِ

قولته د((من كره)) نه وړاندې ((كراهة)) مصدرمحذوف دې.او((من الإيمان)) خبر دې.تقديرى عبارت به دا وى((باب كراهة من كره العود في الكفر ككراهة الإلقاء في النار من شعب الإيمان))()

د ماقبل سره ربط علامه عينى رحمه الله فرمائيلى دى.چه ددې باب د ماقبل سره مناسبت دا دې.چه په ماقبل كښې صحابه كرامو رضي الله عنهم د نبى ﷺ نه د زيادت في العبادة اجازت غوستې وو.اوددې وجه ښكاره ده.چه حلاوت ايمان وو.اوس په دې حديث كښې هم دحلاوت اود حلاوت داسبابو بيان دې.()

دا هم وئيلې شى.چه دا باب د ماقبل باب فائده او ثمره ده.څكه چه په ما قبل كښې د الله تعالى د معرفت اوعلم بيان وو اوښكاره خبره ده.چه دچا په زړه كښې څومره دالله تعالى معرفت وى.نو هم هغه هومره به دهغه ايمان قوى وى.اوهم هغه هومره به دهغه د كفرنه

() فتح البارى(۷۱/۱)_

() عمدة القارى(۱۶۷/۱)_

() المصدرالسابق)_

نفرت اوكراهت وى. په دې باب كښې ددغه كراهت بيان دې (۱)

دا هم وئيلى شى چه امام بخارى رحمه الله ((فرار من الفتن)) ته دين وئيلى وو دلته ((فرار من الكفر)) ته هم دين وائى نو لكه څنګه چه يوكس ته ((فرار من الفتن)) پكار دى نو دغه شان هغه دپاره ((فرار من الكفر)) هم ضرورى دې. (۲)

د ترجمې مقصد دا ترجمه هم د سابقه تراجمو پشان ددې مقصد دپاره منعقد شوې ده. چه د مرجئو ترديد اوشى. په دې طريقه چه ايمان دپاره د قوت اودحلاوت ضرورت دې. اوقوت اوحلاوت په ايمان كښې په اعمالو سره راځى. چه اعمال نه وى. نو ايمان به بې خونده اوبې لذته وى. اوچه اعمال وى. نوبيا ايمان كښې به حلاوت او طاقت وى. نومعلومه شوه چه اعمال دايمان جزء دې. (۳)

حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائى چه دامام بخارى رحمه الله عادت دې. چه دوى اضداد ذكركوى. ددغه عادت مطابق ئې دلته دا باب ذكركړې دې. چه څومره چه چا كښې ايمان قوى وى. نوهم هغه هومره به په هغه كښې د ايمان د ضد نه نفرت وى لكه چه دامام بخارى رحمه الله مقصددا دې. چه طاعات په ايمان كښې زيادت كوى. نود كفرنه نفرت هم دايمان د زيادت سبب دې. اودا هم دايمان يوه شعبه ده. (۴) والله أعلم

[۲۱] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (۵) عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ حَلَاوَةَ الْإِيمَانِ مَنْ كَانَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُمَا وَمَنْ أَحَبَّ عَبْدًا لَا يُحِبُّهُ إِلَّا لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَمَنْ يَكْرَهُ أَنْ يَعُودَ فِي الْكُفْرِ بَعْدَ إِذْ أَنْقَذَهُ اللَّهُ مِنْهُ كَمَا يَكْرَهُ أَنْ يُلْقَى فِي النَّارِ [رقم ۱۶]

رجال الحديث

① سليمان بن حرب: دا ابوايوب سليمان بن حرب بن بجيل ازدى واشحى بصرى دې. د شعبه، حمادين وغيره نه ئې د حديث سماع كړې ده. اوددوى نه امام احمد، امام ذهلى، امام حميدى او امام بخارى احاديث اوريدلى دى.

ابوحاتم رحمه الله فرمائى چه دوى په امامانوكښې دې. تدليس نه كوى. په رجالو باندې هم ددوى كلام شته اود فقه سره هم مناسبت لرى. د دوى تقريباً لس زره احاديث دى. ما ددوى په لاس

---

(۱) امدادالبارى (٤٦٨\٤)_

(۲) تقريربخارى (ص. ۱۳۱)_

(۳) ايضاح البخارى (۲۸۱\۳)_

(۴) تقريربخارى شريف (۱۳۱\۱)_

(۵) ددې حديث تخريج مخكې د ((باب حلاوة الإيمان)) لاندې تېرشوې دې

كښې چرته كتاب نه دې ليدلې.زه بغداد كښې د دوى درس حديث ته حاضر شوې ووم.چه دحاضرينود شمار اندازه مې اولګوله.نو تقريباً څلويښت زره وو.
دمكې قاضى هم پاتې شوې دې.په كال ۱۴۰ھ كښې پيدا شوې وو.اوپه ۲۲۴ ھ كښې په بصره كښې وفات شوې وو.(۱) رحمة الله عليه.

② **شعبه:** ددې حالات د «باب من سلم المسلمون من لسانه ويده» په ضمن كښې لاندې تيرشوى دى.

③ **قتاده:** ددوى حالات په «باب من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه» دلاندې تير شوى دى.

④ **حضرت انس رضى الله عنه:** ددوى حالات هم د پورتنى باب دلاندې تيرشوى دى

په حديث مكرركيدو باندې اعتراض اوددې جواب دا حديث په وړاندې «باب حلاوة الإيمان» كښې تيرشوې دې.اودلته ئې دا دوباره راوړلو. ددې په مكرر راوړلو باندې اعتراض شوې دې.
ددې جواب دا دې.اګرچه بنيادى طور دا حديث هم هغه دې.خو ددې په سند او متن كښې فرق شته.په سند كښې دحضرت انس رضی الله عنه نه سوا باقى ټول راويان مختلف دى.څكه چه دحديث باب راويان دې. سليمان بن حرب، شعبه، قتاده، او د سابقه حديث راويان دى محمد بن مثنى ،عبدالوهاب ثقفى ،ايوب سختيانى، او ابوقلابه جرمى رحمهم الله.
بيا په متن كښې هم فرق دې.څكه چه په حديث الباب كښې چه كوم درې څيزونه بيان شوى دى.د دې په شروع كښې «من كان الله و رسوله ..» او «من أحب عبداً..» او «من يكره أن يعود ..» اود سابقه باب په حديث كښې په دې درې واړه ځايونوكښې د «أن» لفظ دې.دغه شان په سابقه حديث كښې د «بعد أن أنقذه الله» جمله نشته.اوپه دې حديث كښې شته.ددې نه علاوه په حديث باب كښې د «يلقى» لفظ شته.اوپه سابقه حديث كښې د «يقذف» لفظ دې.والله أعلم
دحديث تفصيلى تشريح د «باب حلاوة الإيمان» لاندې تيره شوې ده.

۱۳- بَاب تَفَاضُلِ أَهْلِ الْإِيمَانِ فِي الْأَعْمَالِ

په دې ترجمه كښې څو مباحث دى.
اولنى بحث د ترجمې غرض دامام بخارى رحمه الله ددې ترجمې د انعقاد نه مرجئو باندې رد دې.اودا ښائى چه مرجئه دا وائى.چه دايمان دپاره داعمالو څه ضرورت نشته.كه اعمال نه وى. نوهم ايمان ته څه نقصان نه رسى.نودا ثابتوى.چه دا دعوى غلطه ده.بلكه اعمال فائده رسوى.څكه چه داعمالو په وجه داهل ايمان په درجاتوكښې تفاضل راځى. هم دا وجه ده.چه د چا اعمال زيات وى.هغه به وړاندې جنت ته داخليږى.اوكوم مسلمانان چه جهنم ته

(۱) عمدة القارى (۱۱/۱۶۸)

ورواچولى شى.نوپه هغوى كښې به هم هغه كسان وراندې راويستې شى.دچا اعمال چه زيات وى.(١)

دغه شان مرجئه وائى.چه داعمالو هډو څه اثرنشته.نه په طاعت باندې څه فائده رسى.اونه په ګناه باندې څه نقصان.نوكه چرته داسې وه.نو بيا داخلق د اعمالو په وجه ولې جهنم ته اچولى شى؟ لكه څنګه چه د باب په روايت كښې ذكردى.

دمرجئو پشان په حديث الباب سره په خوارجو او معتزلو باندې هم رد كيږى.هغه داسې چه د كبائرو د ارتكاب باوجود دوى د دوزخ نه راويستې شى.

حالانكه د خوارجو او معتزلو په نيزمرتكب د كبيرة به مخلد فى النار وى.(٢)

يا داونيلى شى.چه امام بخارى رحمه الله دا بيانول غواړى.چه داعمالوپه وجه د اهل ايمان په ايمان كښې تفاوت او تفاضل پيدا كيږى.په دې صورت كښې به «فى» سببيه وى.اومقصد به دا وى.چه په اعمالوكښې په زيادت اونقصان سره په ايمان كښې تفاضل زيادت او نقصان راځى.(٣)

دويم بحث دويم بحث دا دې.چه امام بخارى رحمه الله په دې باب كښې د حضرت ابو سعيد خدرى رضى الله عنه كوم حديث بيان كړې دې.په دې كښې د «تفاضل فى الايمان» بيان دې.ددې نه نې په «مثقال حبة من خردل من ايمان» سره تعبير كړې دې.په دې كښې د «تفاضل فى الأعمال» ذكرنشته.نو روايت د ترجمة الباب سره مطابق نشو.

ددې جواب دا دې.چه امام بخارى رحمه الله په ترجمة الباب سره دا خودلى دى.چه په حديث كښې د«من خردل من ايمان» كښې دايمان نه مراد اعمال دى.په دې باندې دايمان اطلاق ددې وجې كړې دې.چه په دې باندې دايمان تكميل كيږى.اودايمان نه چه اعمال مراد اخستې شى.نوپه دې باندې هم ددې روايت دويم لفظ قرينه ده.په هغې كښې «من خردل من ايمان» په ځائې «من خردل من خير» راغلى دى.او«خير» وائى.عمل ته.(٤)

دريم بحث دريم بحث دا دې.چه امام بخارى رحمه الله دكتاب الايمان په اول كښې دټولونه وړاندې چه كومه ترجمه منعقد كړې ده.په هغې كښې وو.«باب قول النبى صلى الله عليه وسلم بنى الاسلام على خمس وهو قول وفعل ويزيد وينقص» نوهركله چه امام بخارى رحمه الله دايمان د زيادت اونقصان مسئله بيان كړې ده.نودوباره ددې مسئلې بيانول څو تكراردې؟

---

(١) تقرير بخارى (١٣٢\١)_
(٢) تقرير بخارى(ص.١٣٢)_
(٣) عمدة القارى(١٦٨\١)_
(٤) فتح البارى (٧٣\١)_

نوددې جواب دا دې چه اولنۍ ترجمه خو ترجمه جامعه ده اوراروان تراجم د هغې تفصيل اوتوضيح دی.نوپه دې باندې دتكراراشكال نه واردیږی.

دويم جواب دا دې چه امام بخاری رحمه الله هلته «يزيدوينقص» تبعاً ذكر كړې وو اودلته نې مستقلاً ذكر كوی.هلته «بنى الاسلام على خمس» حديث مقصود دې او ترجمة الباب نې هم د هغې دپاره راوړې وو اودلته زيادت او نقصان بيانول مقصود دی

بعضې دا هم وئيلی دی.چه هلته د زيادت اونقصان تعلق داسلام سره وو. اودلته د زيادت او نقصان تعلق د ايمان سره دې.نوتكرار نشته

څلورم بحث څلورم بحث دا دې.چه امام بخاری رحمه الله وړاندې په صفحه ① باندې يوه ترجمه منعقد كړې وه.«باب زيادة الايمان ونقصانه» اعتراض دا دې.چه دهغه باب مقصد هم په ايمان كښې د زيادت او نقصان بيان وو.اوكومه ترجمه چه نې دلته منعقد كړې ده.نوددې مقصد هم دا دې.نودا خو تكرارشو.

ددې يوجواب دا دې.چه دلته په اعمالوكښې داهل ايمانو تفاوت بيانول مقصود دی.اوهلته امام بخاری رحمه الله خو په ايمان كښې يعنی نفس تصديق كښې د كمی زياتی بيان كوی.(١)

دويم جواب دا دې.چه هلته امام بخاری رحمه الله په نفس ايمان كښې د كمی اوزيادت بيان كړې دې.اوپه راروانه ترجمه كښې د مومن به په اعتبارسره د كمی اوزياتی ثبوت وركوی.(٢)

خودا جواب صحيح نه معلوميږی.څكه امام بخاری رحمه الله ترجمه منعقد كړې ده.د «زيادة الايمان ونقصانه» چه په ايمان كښې زيادت اونقصان راځی.اودمومن به په اعتبارسره خو زيادت راځی.خونقصان نه راځی.بلكه په كمی سره خو ايمان مفقود كيږی.

چونكه د مومن به نه مراد هغه امور دی.په كوموباندې ايمان راوړلو باندې چه سړې مكلف وی.نود ايمان بالله نه پس مطالبه ده.دايمان بالملائكه.اوبيا ايمان بالرسل اوبيا ايمان بالكتب اوبيا ايمان باليوم الآخراو بيا ايمان بالقدر.نوكه يوكس داسې وی.چه هغه ته اول د ايمان بالله علم وی.او بيا ورته د ايمان بالملائكه علم حاصل شی.نودده په مومن به كښې زيادت راغلو.اوچه بيا ورته د ايمان بالرسل علم اوشو. نوبيا نې په ايمان نوره اضافه اوشوه اوچا بيا ورته د ايمان الكتب علم اوشو نوپه ايمان كښې نې نوره اضافه اوشوه.خوكه يوكس په ذكرشوو څيزونوكښې په يوڅيز باندې ايمان پريږدی.نوپه ايمان كښې كمی نه راځی.بلكه ايمان ختميږی.څكه چه په كومو څيزونو باندې ايمان راوړل ضروری دی.په هغې كښې كه په يوڅيز باندې ايمان پريخودې شی نوټول ايمان ختم شو څكه چه د ايمان د تحقق دپاره التزام د طاعت ضروری دې يعنی دهغه ټولوڅيزونو تسليم كول اومنل په كومو چه ايمان راوړل ضروری وی.داسې نه ده چه په بعضو ايمان راوړی اوپه بعضې رانوړی.دا

---

(١) فتح البارى(١٠٣/١) كتاب الايمان باب زيادة الإيمان ونقصانه)_

(٢) لامع الدرارى (٥٩١/١)_

خوعين كفردي ﴿أَفَتُؤْمِنُوْنَ بِبَعْضِ الْكِتٰبِ وَتَكْفُرُوْنَ بِبَعْضٍ﴾ (۱) نوځکه «باب زيادة الإيمان ونقصانه» كښې د مومن به په اعتبار سره په زيادت باندې حمل كول هډو صحيح نه دى.اګرچه بعضې اكابرينو امامانو دا توجيه كړې ده (۲)

دريم جواب دا دې چه چونكه دايمان د زيادت او نقصان مسئله مختلف فيها ده.اودامام بخارى رحمه الله دا عادت دې چه په كومه مسئله كښې اختلاف وى اوسخت اومشهور وى.اودامام بخارى رحمه الله رجحان يو طرف ته وى.اوبل طرف خلق زور لګوى اودلائل پيش كوى. نوبيا امام بخارى رحمه الله دخپلې مدعى ثابتولو دپاره مختلفې طريقې اختيار وى.اوپه مختلفو ارخونوباندې خپله مدعى ثابتوى .دغه شان ئې دلته په كتاب الايمان كښې مصنف رحمه الله هم دا طريقه اختياركړې ده.اودا ئې په مختلف انداز سره ثابته كړې ده.چه اعمال په ايمان كښې داخل دى. لكه څنګه چه په كتاب التوحيد كښې دالله تعالى د صفاتو په اثبات كښې كړى دى.اوصفت كلام دپاره ئې ډيرتراجم منعقد كړى دى.په ابواب الخمس كښې امام بخارى رحمه الله د يوې مدعى د ثابتولو دپاره چه په خمس كښې دامام اختيار شته. څلور بابونه قائم كړى دى.نودا دامام بخارى رحمه الله عادت دې چه كومه مسئله مختلف فيها وى.او اختلاف په كښې شديد وى.اود بل دطرف نه هم خپل زور خودلى شى.نوامام بخارى رحمه الله هم خپل زور ښائى.اوچه كوم طرف د دوى په نيز راجح وى.هغه په مختلفوطريقو سره ثابتوى نوپه ايمان كښې د زيادت اونقصان په مختلف فيها مسئله كښې دامام بخارى رحمه الله رائې د زيادت اونقصان دثبوت په حق ده.نوځكه ددې دثبوت دپاره مختلف ابواب ذكركوى.والله أعلم.

پنځم بحث پنځم بحث دا دې.چه امام بخارى رحمه الله ددې باب لاندې دحضرت ابوسعيد خدرى رضي الله عنه حديث ذكركړې دې.اوكوم باب چه په (ص.۱۱) باندې راځى.يعنى «باب زيادة الإيمان ونقصانه» نوهلته ئې د حضرت انس رضي الله عنه روايت نقل كړې دې.دواړه روايتونه په مضمون كښې مشترك دى.

اولنې سوال دا دې.چه امام بخارى رحمه الله په دواړو باندې جدا جدا ترجمه ولې منعقده كړه.

دويم سوال دا دې.چه امام بخارى رحمه الله دحضرت ابوسعيدخدرى رضي الله عنه حديث په دې باب كښې ذكركړې دې.اوددې الفاظ دا دى.«أخرجوا من كان في قلبه مثقال حبة من خردل من إيمان» اود حضرت انس رضي الله عنه كوم حديث چه په «باب زيادة الإيمان ونقصانه» كښې راځى نوپه هغې كښې د «وزن شعيرة من خير» او«وزن برة من خير» او«وزن ذرة من خير» الفاظ راغلى دى.او«خير» عمل ته وائى نودحضرت انس رضي الله عنه حديث ددې ترجمې يعنى «باب تفاضل أهل الإيمان في الأعمال» سره

---

(۱) سورة البقرة:۸۵_

(۲) كما جزم بذلك السندى رحمه الله فى حاشيته على صحيح البخارى انظر(۳۰/۱۱) واختاره شيخ الهند فى تراجمه أنظر تقريربخارى شريف (۱۴۶/۱)_

مناسب وو.څکه چه په دې کښې دخیر يعنې دعمل ذکردې اوحضرت ابوسعيدخدرى رضي الله عنه
حديث د هغه ترجمې سره مناسب وو.کومه چه وړاندې راغې.نوچونکه دحضرت ابو سعيد
خدرى رضي الله عنه په روايت کښې د ايمان ذکروو.اوپه دې ترجمه کښې هم د ايمان د زيادت او
نقصان ذکرشوې دې.نوحضرت امام بخارى رحمه الله دحضرت انس رضي الله عنه حديث په «باب تفاضل
الأعمال» کښې اودحضرت ابوسعيدخدرى رضي الله عنه روايت په راروان «باب زيادة الإيمان ونقصانه»
کښې ولې ذکرنکړل.

دريم سوال دا دې.چه مصنف رحمه الله په دواړو ځايونوکښې يولفظ اصالةً اوبل تعليقاً ذکرکړې
دې.دحضرت ابوسعيدخدرى رضي الله عنه په حديث کښې ئې د «خردل من خير» لفظ تعليقاً راوړې
دې.او«من إيمان»ئې په اصل روايت کښې ذکرکړې دې. اودحضرت انس رضي الله عنه په روايت کښې
ئې د «من إيمان»لفظ تعليقاً راوړې دې.او«من خير»ئې اصالة ذکرکړې دې.

اوس سوال دا دې.چه امام بخارى رحمه الله لره پکار وو.چه دوى دحضرت ابو سعيدخدرى رضي الله عنه
حديث کښې د «من خير»لفظ اصالةً ذکرکړې وو.څکه چه دخير نه مراد عمل دې.اوپه ترجمه
کښې د اعمالو په اعتبار سره تفاضل بيانولې شى.او «من إيمان»ئې تعليقاً راوړې وې.دغه
شان دحضرت انس رضي الله عنه په روايت کښې ئې «من إيمان» اصالةً راوړې وې.څکه چه په نفس
ايمان کښې زيادت اونقصان بيانول مقصود دى.او«من خير»ئې تعليقاً ذکرکړې وو.

حافظ ابن حجر رحمه الله د اولنو دواړوسوالونو دا جواب ورکړې دې.چه په اصل کښې دحضرت
ابوسعيدخدرى رضي الله عنه اوحضرت انس رضي الله عنه په روايتونوکښې د دواړو خبرو احتمال شته.کيدې
شى.چه تفاضل ايمان فى الاعمال مراد وى.اوکيدې شى.چه تصديق کښې زيادت اونقصان
مراد وې.چونکه دواړه احتمالات وو.نومصنف رحمه الله په دواړو احتمالاتوباندې ترجمه قائمه
کړه.چونکه دحضرت انس رضي الله عنه په روايت کښې د موزوناتو تفاوت په «شعيرة، برة، ذرة»سره
بيان شوې دې.ددې وجې امام بخارى رحمه الله په ايمان قائم بالقلب کښې د کمى اوزيادت د
اظهار دپاره «زيادة الإيمان ونقصانه»ترجمه منقعده کړه.اودا ئې اوخودل.چه په تصديق کښې
کمې اوزيادت کيږى. اودحضرت ابوسعيدخدرى رضي الله عنه په حديث کښې تفاوت فى الموزونات
نشته.نوځکه ئې په دې باندې د «تفاضل أهل الإيمان فى الأعمال»ترجمه قائمه کړه.(١)

امام العصرعلامه انورشاه کشميرى رحمه الله فرمائى.چه ددې جواب نه خودا معلومه شوه.چه
دحضرت انس رضي الله عنه په روايت باندې ئې د ايمان د زيادت اونقصان ترجمه ولې قائمه کړه.خو
ددې خبرې جواب اونه شو.چه دحضرت ابوسعيدخدرى رضي الله عنه په روايت باندې ئې د «تفاضل

١) فتح البارى(١\١٠٣) كتاب الإيمان باب زيادة الإيمان ونقصانه).

أصل الإيمان في الأعمال» ترجمه ولې قائمه كړې شوه. (۱)
حضرت شاه صاحب رحمه الله دويم جواب كړې دې چه په اصل كښې دامام بخارى رحمه الله وړاندې دحضرت ابوسعيد خدرى رضى الله عنه تفصيلى روايت دې كوم چه امام بخارى رحمه الله په كتاب التوحيد كښې (۲) كړې دې او امام مسلم په كتاب الايمان كښې تخريج كړې دې. (۳) په دغه تفصيلى روايت كښې داعمالو تذكره ده. چه خلق به په موقف كښې جمع وى. بيا به الله تعالى تجلى اوكړى. خلق به په سجده پريوځى. پل صراط به اولګولې شى. خلق به د هغې نه تيريږى. بيا به جنتيان جنت او دوزخيان دوزخ ته داخل شى. بيا به جنتيان دخپلو جهنميانو وروڼو په حق كښې الله تعالى ته عرض اوكړى. «ربنا كانوا يصومون معنا ويصلون ويحجون فيقال لهم أخرجوا من عرفتم فتحرم صورهم على النار فيخرجون خلقا كثيرا قد أخذت النار إلى نصف ساقيه وإلى ركبتيه ثم يقولون ربنا ما بقي فيها أحد ممن أمرتنا به فيقول ارجعوا فمن وجدتم في قلبه مثقال دينار من خير فأخرجوه فيخرجون خلقا كثيرا ثم يقولون ربنا لم نذر فيها أحدا ممن أمرتنا ثم يقول ارجعوا فمن وجدتم في قلبه مثقال نصف دينار من خير فأخرجوه فيخرجون خلقا كثيرا ثم يقولون ربنا لم نذر فيها ممن أمرتنا أحدا ثم يقول ارجعوا فمن وجدتم في قلبه مثقال ذرة من خير فأخرجوه فيخرجون خلقا كثيرا ثم يقولون ربنا لم نذر فيها خيرا فيقول الله عزوجل شفعت الملائكة وشفع النبيون وشفع المؤمنون ولم يبق إلا أرحم الراحمين فيقبض قبضة من النار فيخرج منها قوما لم يعملوا خيرا قط قد عادوا حمما فيلقيهم في نهر في أفواه الجنة يقال له نهر الحياة فيخرجون كما تخرج الحبة في حميل السيل» (۴) چونكه په دې روايت كښې په اعمالو كښې دتفاوت بيان دې. نوځكه امام بخارى رحمه الله دحضرت ابوسعيد خدرى رضى الله عنه په روايت مختصره باندې دتفاوت وتفاضل فى الاعمال باب منعقد كړو. حقيقت دا دې چه دشاه صاحب رحمه الله دا جواب د حافظ ابن حجر رحمه الله دجواب نه اقوى او ارجح دې. (۵)

بهرحال چه د دواړو حضراتو جوابونه ملاؤ كړې شى. نو دا معلوميږى. چه دحضرت انس رضى الله عنه په روايت باندې ئې ددې وجې د زيادت ونقصان فى الايمان ترجمه قائمه كړه. چه په دې كښې دتفاوت فى الايمان ذكر دې. او دحضرت ابوسعيد خدرى رضى الله عنه په روايت باندې ئې د تفاضل فى الاعمال ترجمه ځكه قائمه كړه. چه د هغوى په روايت مفصله كښې د اعمالو ذكر دې.

---

(۱) فيض البارى (۱۰۰/۱)_
(۲) صحيح بخارى (۱۱۰۷/۲، ۱۱۰۸) كتاب الرد على الجهمية وغيرهم باب قول الله تعالى (وجوه يومئذ ناضرة إلى ربها ناظرة) رقم ۷۴۳۹)_
(۳) صحيح مسلم (۱۰۲/۱، ۱۰۳) كتاب الإيمان باب رؤية المؤمنين فى الآخرة ربهم سبحانه وتعالى)_
(۴) مسلم كتاب الإيمان باب معرفة الرؤية)_
(۵) فيض البارى (۱۰۰/۱)

اوس سوال دا پاتې کيږي.چه امام بخاري رحمه الله داسې ولې اوکړلو.چه د حضرت ابوسعيد خدري رضي الله عنه په روايت کښې ئې «من خردل من إيمان» اصل اوګرځولو .او«من خردل من خير» ئې په متابعت سره ذکرکړلو.اودحضرت انس رضي الله عنه په روايت کښې ئې ددې په عکس باندې ذکرکړل.

ددې جواب دا دې.چه په اصل کښې دحضرت ابوسعيدخدري رضي الله عنه د تفصيلي روايت نه معلومه شوه.چه په دې کښې دکوم تفاوت ذکردې.دهغې نه تفاوت في الاعمال مراد دې.نو امام بخاري رحمه الله د «من إيمان» روايت اصل اوګرځولو.اوپه «خردل من خير» سره ئې د هغې شرح اوکړله.اودا ئې اوخودل.چه د «من إيمان»نه مراد «من خير»دې.

يا داسې اووايه.چه داعمالوپه سلسله کښې ئې د«من خير»په ځائې «من إيمان»روايت اصل اوګرځولو.نوپه دې سره امام بخاري رحمه الله د ايمان اوعمل په مينځ کښې مضبوط تعلق ښکاره کول غواړي. اوپه دې کښې د مرجئو زبردست رد دې.ځکه چه دوی د اعمالو د ايمان سره هيڅ تعلق منې نه.اود نبي صلى الله عليه وسلم په نيزتعلق دومره قوي دې.چه نبي صلى الله عليه وسلم په اعمالوباندې د ايمان اطلاق کوي.(١)

اودحضرت انس رضي الله عنه په روايت کښې چونکه تفاوت في الموزونات نه تفاوت في نفس الايمان والتصديق مراد دې.نوامام بخاري رحمه الله وړاندې «من خير»روايت ذکرکړلو.اوبيا ئې تعليقاً د «من إيمان»لفظ راوړلو.اوددې شرح ئې اوکړه.(٢)والله سبحانه وتعالى أعلم.

[٢٢]حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى الْمَازِنِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ(٣)عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَدْخُلُ أَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ وَأَهْلُ النَّارِ النَّارَ ثُمَّ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى أَخْرِجُوا مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ إِيمَانٍ فَيُخْرَجُونَ مِنْهَا قَدِ اسْوَدُّوا فَيُلْقَوْنَ فِي نَهَرِ الْحَيَا أَوِ الْحَيَاةِ شَكَّ مَالِكٌ فَيَنْبُتُونَ كَمَا تَنْبُتُ الْحِبَّةُ فِي جَانِبِ السَّيْلِ أَلَمْ تَرَ أَنَّهَا تَخْرُجُ صَفْرَاءَ مُلْتَوِيَةً قَالَ وُهَيْبٌ حَدَّثَنَا عَمْرٌو الْحَيَاةِ وَقَالَ خَرْدَلٍ مِنْ خَيْرٍ[٦١٩٢]

---

(١) ايضاح البخاري(٣\٢٨٤، ٢٨٥)_

(٢) فيض الباري(١\١٠٠، ١٠١)_

(٣) هذا الحديث أخرجه البخاري في كتاب التفسير ،سورة النساء باب ﴿إن الله لا يظلم مثقال ذرة رقم ٤٥٨١ وسورة القلم باب يوم يكشف عن ساق رقم ٤٩١٩ وفي كتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار رقم ٦٥٦٠ و باب الصراط جسر جهنم رقم ٦٥٧٤ وفي كتاب التوحيد باب قول الله ﴿وجوه يومئذ ناضرة إلى ربها ناظرة﴾ رقم٧٤٣٨، ٧٤٣٩ومسلم [illegible] رؤية ربهم سبحانه وتعالى)

رجال الحديث

①اسماعيل: دوى عبدالله بن اسماعيل بن ابى اويس عبدالله بن عبدالله بن اويس بن مالك بن ابى عامر اصبحى مدنى دى.
دا د امام مالك رحمه الله خورئې دې.دوى دخپل ماما يعنى امام مالك رحمه الله نه او د خپل پلار.او ورور عبدالمجيد ،اوابراهيم بن سعد .سليمان بن بلال.اوددوى نه علاوه د نورو حضراتو نه احاديث اوريدلى دى.
او دوى نه په روايت كونكوكښې امام بخارى ،امام مسلم.امام دارمى رحمهم الله نه علاوه نور حافظان دى.د دوى احاديث امام بخارى.امام مسلم اوابن ماجه په خپلوخپلو كتابونوكښې نقل كړې دى.اوامام نسائى د دوى تضعيف كړې دې . نو ځكه هغوى ددوى نه حديث نه دى اخستې.امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى.((محله الصدق وكان مغفلاً))
دامام يحيى بن معين رحمه الله نه منقول دى.دوى فرمائى.چه اسماعيل او ددوى پلار دواړه ضعيفان دى.ددوى نه دا هم نقل دى.چه ((اسماعيل صدوق ضعيف العقل ليس بذلك)) مطلب دا دې.چه دوى په حديث كښې صحيح تصرف نشى كولې.اونه دخپل كتاب نه علاوه دبل كتاب قراءت اوادا صحيح كولې شى.
ابوالقاسم لالكائى رحمه الله فرمائى.امام نسائى.چه په دې باندې كلام كړې دې. نومبالغه ئې كړې ده.دهغه مبالغې دوجې دوى متروك ګرځول لازميږى.كيدې شى .امام نسائى ته د دوى داسې حالات ښكاره شوى وى.چه هغه نورو ته نه وى ښكاره شوى.ځكه چه د نورو حضراتو د كلام نه صرف دومره معلوميږى.چه دوى ضعيف دى.
بيا دابن معين رحمه الله نه د دوى تعريف هم منقول دې.دغه شان به امام احمد اوامام بخارى رحمهما الله هم د دوى تعريف كولو.(1)
حافظ ابن حجر رحمه الله چه ددوى په باره كښې په تقريب كښې كوم فيصله كن قول ذكر كړې دې. هغه دا دې.((صدوق أخطأ في أحاديث من حفظه))(2)
حافظ ابن حجر رحمه الله ليكلى دى.چه اسماعيل بن ابى اويس امام بخارى رحمه الله ته خپل روايات وركړل.اودوى ته ئې اووئيل.چه په دې احاديثوكښې چه كوم قابل احتجاج وى.په هغې باندې نښه اولګوه.چه هغه صرف دهغه احاديثو روايت كوى.او د نورو روايت پريږدى.
د دې واقعه نه معلوميږى.چه امام بخارى رحمه الله د دوى كوم احاديث په خپل صحيح كښې نقل كړى دى.هغه منتخب اوصحيح احاديث دى.دغه شان ددې واقعه نه دا خبره هم معلوميږى. چه د صحيح بخارى نه سوا په نورو كومو كتابونو كښې چه ددوى احاديث ذكر

---

(1) عمدة القارى(۱۶۹|۱)_
(2) تقريب التهذيب(۱۰۸) رقم الترجمة ۴۶۰

دى.هغه قابل احتجاج نه دى.څكه چه امام نسائي او نورو امامانو ﷫ دې ضعيف ګرځولې دې.البته كه ددوى متابعت موجود وى. نوقابل احتجاج كيدې شى.(١)

③ مالك: ددوى حالات وړاندې د «باب من الدين الفرار من الفتن» په ضمن كښې تيرشوى دى.

④ عمروبن يحيى المازني: ددوى عمروبن يحيى بن عماره بن ابى حسن المازني المدني ﷫ دى.دځپل پلار نه علاوه د نورو محدثينو نه روايت كوى.اوددوى نه چه چا سماع كړې ده.په هغوى كښې ديحيى بن سعيد انصارى نه علاوه نور تابعين دى.
امام ابوحاتم رازى اوامام نسائي رحمهما الله ددوى توثيق كړې دې.په كال ١٤٠هـ كښې نې وفات شوى دى.(٢)

⑤ يحيى: دوى يحيى بن عماره بن ابى حسن المازني المدني دى.دحضرت ابوسعيد خدرى اوحضرت عبدالله بن زيد انصارى ﷢ نه ئې احاديث اوريدلى دى. او د دوى نه ددوى څوى او امام زهرى ﷫ احاديث اوريدلى دى.
بعضې حضراتو ددوى پلارحضرت عماره صحابى ګرځولې دې.خو دا صحيح نه ده.بلكه ددوى نيكه حضرت ابوالحسن صحابى ﷛ وو.(٣)

حضرت ابوسعيد خدرى ﷛: ددوى حالات وړاندې د «باب من الدين الفرار من الفتن» په ضمن كښې تيرشوى دى.

قوله: يَدْخُلُ أَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ وَأَهْلُ النَّارِ النَّارَ ثُمَّ يَقُولُ اللّٰهُ تَعَالٰى أَخْرِجُوا مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ إِيمَانٍ: جنتيان به جنت ته داخل شى.اوجهنميان به جهنم ته داخل شى.بيا به الله تعالى ارشاد اوفرمائى.د چا په زړه كښې چه د اورى د دانې هومره ايمان هم وى. هغه د اور نه راوباسئ. ددې نه معلوميږى.چه اعمال به تللى شى.

داعمالو وزن: دلته داعمالو دوزن مسئله نشته.خوضمناً بيانولې شى.
په دې كښې اختلاف دې.چه اعمال به تللى شى اوكه صحائف؟

دحضرت ابن عباس ﷠ (٤) وامام بخارى ﷫ (٥) رائې دا ده.چه اعمال به تللى شى.حافظ ابن حجر ﷫ دا د اهل سنت نه نقل كړى دى.(٦)

---

(١) هدى السارى(٣٩١)_
(٢) عمدة القارى(١٦٩\١١) وتقريب (٤٢٨) رقم ٥١٣٩)_
(٣) عمدة القارى(١٦٩\١١) وتقريب (٥٩٤) رقم ٧٦١٢) وتقريب (٤٠٨) رقم ٤٨٤٢)_
(٤) تفسير كبير(٢٥\١٤) وتفسيرقرطبى (١٦٦\٧)_
(٥) صحيح بخارى آخرى باب)_
(٦) فتح البارى(٥٣٨\١٣)_

دحضرت عمر رضي الله عنه نه نقل دى چه اعمال به تللى شى.[1] علامه قرطبى رحمه الله دا قول اختيار كړې دې.[2] اوامام فخرالدين رازى رحمه الله دا قول د عامو مفسرينو رحمهم الله نه نقل كړې دې.[3]
بلكه دوى يو روايت نقل كړې دې په كوم كښې چه د اعمالو د تللو صراحت موجود دې.[4]
دغه شان په سنن ترمذى او مسند احمد كښې يو روايت دې.حضرت عبدالله بن عمروبن العاص رضي الله عنهما فرمائى چه يوكس به د قيامت په ورځ راوستې شى. اودده وړاندې به يوكم سل رجسترې پرانستې شى.هر رجستر به د ستركو دنظر په اندازه لوئې وى.بيا به ده ته اوونيلى شى چه زما فرشتوخو په تا باندې څه ظلم نه دې كړې.آيا په دې كښې داسې څه څيز شته. چه ته ترې انكار كوې.هغه به اووائى .نه. بيا به يوكاغذ راوويستې شى.په هغې به كلمه شهادت وى.هغه سړې به اووائى.ددې رجسترو په مقابله كښې به ددې څه وزن وى.خوچه كله هغه كاغذ كيخودې شى.نو په ټولو رجسترو به درنه شى.[5]
اشكال كيدې شى.چه د اعمالوصحيفې چه تللى شى.دا خو په ذهن كښې راځى.خواعمال دا خود قبيلې د اعراضو نه دى.ددې د تللو به څه صورت وى؟
په يوه زمانه كښې دا اشكال وو.خونوو تحقيقاتو دا اشكال د جرړې نه اوويستلو.آواز په ټيپ كښې محفوظ كولې شى.شمسى شعاګانې په آلاتوكښې محفوظ كولې شى.ددې پيمائش كولې شى.د حرارت او برودت تول كولې شى.دې ټولوتحقيقات دا اشكال دسرنه ختم كړلو.خوچه په كومه زمانه كښې دا تحقيقات نه وو.په هغه زمانه كښې خلقو دا جواب وركړې وو.چه دا اعراض به داجسامو په صورت كښې كړې شى.اوددې نه به جسم جوړ كړې شى.اوبيا به تللى شى.[6]
دريم قول دا دې.چه د اعمالو خاوندان به تللى شى.[7]
اوددې دليل په صحيحينو كښې دحضرت ابوهريره رضي الله عنه روايت دې.«انه ليأتى الرجل العظيم السمين يوم القيامة لايزن عندالله جناح بعوضة»[8]

---

[1] تفسير قرطبى(۱٦٥\۷)_
[2] المصدرالسابق)_
[3] تفسير كبير(۱٦٥\۱٤)_
[4] سئل رسول الله صلى الله عليه وسلم عما يوزن يوم القيامة فقال الصحف . تفسير كبير(۲٥\۱)_
[5] جمع ترمذى كتاب الإيمان باب ما جآء فيمن يموت وهو يشهد أن لا إله إلا الله رقم ۲۳۹) ومسند أحمد (۲۱۳\۲)_
[6] فتح البارى(٥۳۹\۱۳) كتاب التوحيد باب قول الله تعالى: ونضع موازين القسط ليوم القيامة)_
[7] تفسير ابن كثير(۲۰۲\۲) سورة الأعراف آيت ﴿والوزن يومئذالحق﴾_
[8] الصحيح البخارى كتاب التفسير سورة الكهف باب ﴿أولئك الذين كفروا بآيات ربهم ولقائه فحبطت أعمالهم﴾ رقم ٤۷۲۹) وصحيح مسلم(۳۷۰\۲) كتاب صفات المنافقين باب صفة القيامة والجنة والنار)_

دغه شان د نبي ﷺ نه نقل دى ((الرجل أثقل في الميزان يوم القيامة من أحد))(١)

دغه شان فرمائي: ((والذي نفسي بيده لهما يعني الساقين أثقل في الميزان من أحد))(٢)

خودا دواړه روايتونه په خپل ظاهر باندې نه دى محمول د صحيحينو د روايت نه بې قدرې مرادده او دويم روايت نه دحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په نيز قدراو منزلت بيان شوې دې حافظ ابن كثير رحمه الله فرمائيلى دى كيدې شي چه د بعضو اعمال تللى شي اود بعضو عمل نامې اوبعضې په خپله تللى شي (٣) والله أعلم.

قوله فَيُخْرَجُونَ مِنْهَا قَدْ اسْوَدُّوا فَيُلْقَوْنَ فِي نَهَرِ الْحَيَا أَوْ الْحَيَاةِ شَكَّ مَالِكٌ فَيَنْبُتُونَ كَمَا تَنْبُتُ الْحِبَّةُ فِي جَانِبِ السَّيْلِ أَلَمْ تَرَ أَنَّهَا تَخْرُجُ صَفْرَاءَ مُلْتَوِيَةً: بيا به د خلق د جهنم نه راويستې شي.دوى به سوزيدلى او تور شوى وى.بيا به د باران يعنى ژوند په نهركښې واچولى شي.(امام مالك ته شك دې) نو دوى به يا داسې راټوكيږى. لكه څنګه چه تخم د خوړ په غاړه باندې راټوكيږى.ولې تاسو نه ګورئ.چه څنګه زيړ زيړ راټوكيږى.

((حيا)) بالقصر،ددې معنى باران دې.اود حياة معنى ژوند دې.باران هم د ژوند سبب وى چه باران اوشى.نو په زمكه كښې ژوند پيدا شى.انسانانو ته روزى اوغله اوخوراك ملاؤ شى نو د زمكې د ژوند سبب هم دې.اود وونو باغونود ژوند سبب هم دې.نودغه شان به د انسانانو د ژوند سبب هم وى.ددې وجې كه دلته د ((حياة)) لفظ راغلى وى.نوځه باك نشته. څكه چه دغه نهربه د دې جنهميانود ژوند سبب اوګرځى.ددوى بدنونه كوم چه په جهنم كښې د كوئلې پشان سوزيدلى او تور شوى وى.په دې نهر كښې د غوړخولو نه پس به په هغې باندې دغوښې اوځرمنې پيدا كيدل شروع شى.اودهغوى د بدنونو حالت به ښه شى (٤)

راوى وائى.چه دا يا ((نهرالحياة)) دې.او يا ((نهرالحيا)) دې.امام مالك څوك چه دا روايت د عمروبن يحيى مازنى رحمه الله نه نقل كوى.دوى ته شك شوې دې چه ((نهرالحيا)) دې.اوكه ((نهر الحياة)) دې.خو وړاندې امام بخارى رحمه الله د وهيب د روايت حواله وركړې ده.هغوى په دغه روايت كښې د عمروبن يحيى مازنى نه د شك نه بغير ((نهرالحياة)) نقل كړې دې

بيا په دې باندې پوهه شئ.چه يو ((حبة)) بفتح الحاء دې.ددې معنى د عامې دانې ده.ددې جمع ((حبّ)) او((حبوب)) راځى اويو دې ((حبة)) بكسر الحاء (٥) ددې ((حبة)) خصوصيت دا دې چه دې ته

---

١) مسند أحمد(١١٤/١) مسند على بن أبى طالب رضي الله عنه)_
٢) مسند احمد(١١٤/١) مسند عبدالله بن مسعود رضي الله عنه)_
٣) تفسير ابن كثير(٢٠٢/٢) سورة الأعراف آيت «والوزن يومئذ الحق »)_
٤) فتح البارى(٧٢/١)_
٥) عمدة القارى(١٧٠/١)

لره غوندې موقع ملاؤ شي اودا چرته اونخلي. اونمي ورته ملاؤ شي نو سمدستي راتوكيږي.
نو ددې جملې معنى دا شوه چه په روانو اوبوكښې په غاړه باندې چه څنګه دا ځنګلي بوټي راخيژي چه سمدستي راخيژي نودغه شان به دا خلق هم تروتازه شي. او سمدستي به راټوكيږي.[5727]

قوله قال وهيب حدثنا عمرو الحياة وقال خردل من خير: وهيب دوى وهيب بن خالد بن عجلان باهلي بصرى رحمه الله دى د ايوبختياني. ابوحازم. سلمه بن دينار. جعفر صدق. منصوربن معتمر. موسى بن عقبه. يحيى بن سعيد انصارى رحمهم الله غوندې حضراتو نه روايت كوى.

او دوى نه چه چا احاديث اوريدلى دى په هغوى كښې اسماعيل بن عليه. ابوداود طيالسي. يحيى بن سيعدالقطان غوندې د علم ستنې دى.

امام يحيى بن معين دوى لره په دوى بصرى مشائخوكښې اهم ترين شمارى.

ابوداود طياليسى رحمه الله فرمائى.((حدثنا وهيب وكان ثقة))

امام عجلي رحمه الله دوى لره ((ثقة ثبت)) ګرځوى.

ابوحاتم رحمه الله فرمائى.((ما انقى حديثه لا تكاد تجده يحدث عن الضعفاء)) وئيلى شى چه دامام شعبى رحمه الله نه پس په رجالوباندې دوى نه زيات بل څوك عالم نه وو.

په كال ١٦٥ه يا ١٦٩ه كښې وفات شوې دې. رحمه الله رحمة واسعة(١)

دوهيب دتعليقي روايت فائده. مؤلف رحمه الله د وهيب تعليقي روايت ذكركړو اوپه دې كښې ئې په دوو خبرو باندې تبيه وركړه. يوه دا چه وهيب هم دا حديث د عمروبن يحيى نه نقل كړې دې لكه څنګه چه ئې امام مالك نه نقل كوى. خو مالك ئې په شك سره نقل كوى. اووهيب ئې بغيرد شك نه په ((الحياة)) سره نقل كوى. اودا قاعده ده چه د روايت مشكوكه په مقابله كښې روايت مجزومه راجح وى.

دويمه په دې خبره باندې تنبيه ده چه د وهيب په روايت كښې ((من خير)) دې اود مالك په روايت كښې ((من ايمان)) دې اومؤلف رحمه الله د ايمان شرح په خير سره اوكړه. لكه وړاندې چه دې طرف ته اشاره تيره شوې ده.

علامه قسطلاني رحمه الله فرمائى چه د وهيب دا روايت امام بخارى په كتاب الرقاق كښې موصولا ذكركړې دې.(٢) دا خبره خو صحيح ده چه د وهيب روايت په كتاب الرقاق كښې موصولا راغي خوهلته د وهيب په روايت كښې د ((من خردل من ايمان)) الفاظ دى. د ((من خردل من خير)) الفاظ نه دى.

---

(١) تهذيب الكمال(١٦٨\٣١) رقم الترجمة (٦٧٦٩)_
(٢) ارشاد السارى(١٠٦\١)

حافظ رحمه الله فرمائي چه مؤلف باندې اعتراض شوې دې چه د وهيب روايت کو چه دلته تعليقاً ذكركړې دې نودا ئې د «من خير» په الفاظو سره ذكركړې دې اوموصولاً چه ئې پخپله کوم روايت نقل کړې دې په هغې کښې د «من ايمان» الفاظ دى.(١)

حافظ رحمه الله فرمائي چه داعتراض څه خبره نشته ځکه چه ابن ابى شيبه په خپل منصف کښې د وهيب روايت نقل کړې دې په هغې کښې د «من خردل من خير» الفاظ دى اودلته مصنف رحمه الله تعليقاً هم دغه روايت ته اشاره کړې ده دکتاب الرقاق روايت ته ئې اشاره نه ده کړې.(٢)

[٢٣] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ أَبِي أُمَامَةَ بْنِ سَهْلِ بْنِ حُنَيْفٍ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ رَأَيْتُ النَّاسَ يُعْرَضُونَ عَلَيَّ وَعَلَيْهِمْ قُمُصٌ مِنْهَا مَا يَبْلُغُ الثُّدِيَّ وَمِنْهَا مَا دُونَ ذَلِكَ وَعُرِضَ عَلَيَّ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ وَعَلَيْهِ قَمِيصٌ يَجُرُّهُ قَالُوا فَمَا أَوَّلْتَ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ الدِّينَ (٣) [٣٤٨٨، ٦٦٠٦، ٦٦٠٤]

رجال الحديث

① محمد بن عبيدالله: دوى ابوثابت محمدبن عبيدالله بن محمد بن زيدمدنى دى. دوى د آل عثمان مولى وو. د لويو محدثينو نه ئې داحاديثو سماع کړې ده. اود دوى دامام بخارى رحمه الله لويو محدثينو روايات اخستى دى.(٤)

حافظ رحمه الله دوى ثقه گرځولى دى.(٥)

② ابراهيم بن سعد: دوى ابواسحاق ابراهيم بن سعدبن ابراهيم بن عبدالرحمن بن عوف زهرى مدنى نزيل بالغداد دى. په ١١٠ هـ کښې پيدا شوى وو. دخپل پلار، امام زهرى، هشام بن عروه وغيره رحمهم الله نه ئې احاديث اوريدلى دى. اود دوى نه امام شعبه، عبدالرحمن بن

---

(١) صحيح بخارى كتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار رقم (٦٥٦٠)_

(٢) فتح البارى(١\٧٣)_

(٣) هذا الحديث أخرجه البخارى ههن وفى كتاب فضائل الصحابة باب مناقب عمربن الخطاب رضى الله عنه رقم ٣٦٩١ وفى كتاب التعبير باب القميص فى المنام رقم ٧٠٠٨ وباب جر القميص رقم ٧٠٠٩ ومسلم فى صحيحه (٢\٢٧٤) كتاب الفضائل باب من فضائل عمر رضى الله عنه والنسائى فى سننه (٢\٢٦٩) كتاب الإيمان وشرائعه باب زيادة الإيمان ونقصانه والترمذى فى جامعه فى كتاب الرؤيا باب فى رؤيا النبى صلى الله عليه وسلم اللبن والقميص رقم ٢٢٨٥ . ٢٢٨٦)_

(٤) عمدة القارى(١\١٧٣.) وتقريب (٤٩٤) رقم الترجمة (٦١١٠)_

(٥) تقريب التهذيب (٤٩٤) رقم الترجمة (٦١١٠)_

مهدى وغيره ﷭ ډيرومحدثينو ﷭ روايت کړې دې

امام احمد ﷫ فرمائی «ثقة حجة تكلم فيه بلا قادح»

بغداد ته ئې تشريف اوړې وو هلته د هارون الرشيد دطرفه د بيت المال نگران پاتې شوې وو په کال ۱۸۳ھ يا ۱۸۵ھ کښې وفات شوې وو

د دوى پلار سعدبن ابراهيم د تابعينوځنى وو.اوپه مدينه کښې قاضى پاتې شوې وو رحمهما الله رحمة واسعة.(۱)

④ صالح:ددوى ابومحمد يا ابوالحارث صالح بن کيسان مدنى دى.(۲)

په صحابه کرامو﷢ کښې ورته د حضرت عبدالله بن زبير.حضرت عبدالله بن عمر.﷢ د ليدلوسعادت حاصل دې.بلکه يحيى بن معين﷫ فرمائى.چه ددې دواړو نه ورته سماع هم حاصله ده.(۳)

ددوى په ثقاهت او جلالت شان باندې اتفاق دې.(۴)

علامه عينى ﷫ فرمائى.چه دوى د طلب علم شروع د لس کم سل کالو په عمر کښې کړې وه.او د يو سل شپتو کالو په عمر کښې وفات شوى وى.(۵)

امام حاکم ﷫ فرمائى.چه د اويا کالو په عمر کښې دوى د علم طلب شروع کړې وو د امام زهرى ﷫ نه ئې د نوى کالو په عمر کښې احاديث اوريدلى دى. او د يو سل شپتو کالو نه په زيات عمر کښې د دوى وفات شوې دې.(۶)

حافظ ذهبى ﷫ فرمائى.که رته د امام حاکم خبره اومنلې شى.نو بيا دوى په خوانانو صحابو﷢ کښې گنړل پکار دى.ځکه چه دوى مدنى وو.اودا هم منل پکار دى.چه د نبى ﷺ د وفات په وخت کښې به د دوى عمر د ديرشو کالو نه زيات وو اود حاکم د قول مطابق که دوى د اويا الو په عمر کښې د علم طلب شروع کړې وى .نودا منل به پکار وى.چه ددې نه پس دوى تقريباً د نوى کالو نه زيات ژوندې پاتې شوې دې.په دې صورت کښې خو به دوى د حضرت سعد بن ابى وقاص او حضرت عائشې ﷞ نه احاديثو اوريدونکو کښې وو.ځکه چه د حضرت سعد بن ابى وقاص﷛ وفات په ۵۵ھ کښې او د حضرت عائشې ﷞ وفات په ۹۵ھ کښې شوې دې اود دوى وفات د ۱۴۰ھ نه پس د ۱۶۰ کالو نه په زيات عمر کښې شوې وو.که وفات په ۱۴۰ھ کښې او عمر ۱۶۰ کاله هم اومنلې

---

(۱) عمدة القارى(۱\۱۷۳) وتقريب (۸۹) رقم (۱۷۷)_

(۲) عمدة القارى(۱\۱۷۳) وتقريب (۲۷۳) رقم (۲۸۸٤)_

(۳) تهذيب الكمال (۱۳\۷۹) رقم (۲۸۳٤)_

(۴) عمدة القارى (۱\۱۷۳) وتهذيب الكمال (۱۳\۸۱.۸۲)_

(۵) عمدة (۱\۱۷۳)_

(۶) تهذيب الكمال (۱۳\۸۲) وسير أعلام النبلاء (۵\٤٥٤)

شي نو سن هجري او عمر كبنبې د ۲۰ كالو فرق دې.سن هجرى كمه ده.او عمر دې نه ۲۰ كاله زيات دې.ن كه دوى د ۷۰ كالو په عمر كبنبې د علم طلب شروع كړې وى.نو د شلو كالو د فرق په جه به دوى پكار ده چه په ۵۰ﻫ كبنبې وو.او وفات ئې چونكه د ۱۶۰ كالو په عمر كبنبې ۱۴۰ ﻫ كبنبې شوې دې.نو دا هم لازميږى.چه چه دوى به د ۱۵۰ ﻫنه پس ۹۰ كاله ژوندى وو.ددې ذكرشوى حساب مطابق به په ۱۰ﻫ كبنبې چه دهغې نه څومياشتې وړاندې نبى ﷺ وفات شوې وو.به د دوى عمر ۳۰ كاله وو.نو د حاكم خبره صحيح نه ده.()

په ۱۴۰ﻫ كبنبې وفات شوى وو.()

④ ابن شهاب: دوى محمد بن مسلم بن عبيدالله بن عبدالله بن شهاب زهرى(متوفى ۱۲۳ﻫ) دى. ددوى

حالات په «بدالوحى» كبنبې د دريم حديث په ضمن كبنبې تيرشوى دى.

⑤ ابوامامه بن سهل: دوى ابوامامه اسعدبن سهل بن حنيف دى.دوى د ليدلو په اعتبارسره صحابى وو.البته د نبى ﷺ نه د دوى براه راست روايت نه دې شوې.بلكه دوى د حضرات صحابه كرام ﷺ په واسطه سره روايت كوى.په كال ۱۰۰ﻫ كبنبې د دوه پنځوس كالو په عمر كبنبې وفات شوې وو ﷺ ()

⑥ حضرت ابوسعيد خدرى رحمه الله: ددوى الات په «باب من الدين الفرر من الفتن» لاندې تيرشوى دى.

قوله: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ رَأَيْتُ النَّاسَ يُعْرَضُونَ عَلَيَّ وَعَلَيْهِمْ قُمُصٌ مِنْهَا مَا يَبْلُغُ الثُّدِيَّ وَمِنْهَا مَا دُونَ ذَلِكَ وَعُرِضَ عَلَيَّ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ وَعَلَيْهِ قَمِيصٌ يَجُرُّهُ قَالُوا فَمَا أَوَّلْتَ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ الدِّينَ:

رسول الله ﷺ فرمائى.چه يوځل زه اوده وو.ما په خوب كبنبې خلق اوليدل.چه هغى ماته مخامخ راوستې شى.او دوى قميصونه اچولى دى په دې كبنبې بعضې قميصونه تر سينو پورې دى او بعضې د دې نه كم دى او عمربن الخطاب ﷺ ماته راوستې شو.دده داسې قميص وو چه هغه ده په خان پسې رابنكل (يعنى ديربنكته وو)صحابو ﷺ تپوس اوكړو. يارسول الله تاسو د دې څه تعبير كوئ نو نبى ﷺ اوفرمائيل دين.

) سير أعلام النبلاء (۵/۴۵۶)_
) المصدر السابق)_
) المصدر السابق)_

نبی کریم ﷺ دلته په خوب کښې د قمیص لیدو تعبیر په دین سره بیان کړې دې.کیدې شي.
چه دا نبی ﷺ د قرآن کریم نه استنباط کړې وی.په قران پاك کښې دی.﴿ وَلِبَاسُ التَّقْوٰى ﴾[1]
لکه څنګه چه د ظاهری لباس په ذریعه انسان د بې شرمئ او عریانئ نه بچ کیږی.د یخنئ او
ګرمئ نه محفوظ وی.دغه شان د دین لباس هم هر قسم حفاظت کوی. اولکه څنګه چه
ظاهری لباس پټونکې دې.دغه شان تقوی او دین د تولو بې حیاګانو. فحشاء او کمزوریانو
دپاره پرده ده.خلاصه دا چه لکه څنګه انسان د قمیص په ذرعه بدن د ګرمئ او یخنئ نه
محفوظ ساتی.دغه شان ددین په ذریعه ددنیا اود آخرت د مکروهاتو نه محفوظ اوسیږی.[2]
دلته د دین نه مراد اعمال دی.ددې معنی په اعتبار سره دا روایت د ترجمة الباب سره
مطابق دې.چه د قمیص تعبیر دین دې.ناو د دین نه مراد اعمال دی نو په قمیصونوکښې
خلق مختلف المراتب لیدل ددوی په اعمالوکښې په مختلف المراتب کیدو باندې دلیل
دې.[3] په اعمالو کښې د تفاوت په سبب د اهل ایمان په درجاتوکښې تفاوت ښائی.چه د
اعمالو د ایمان سره ژور تعلق دې.نو د مرجئو خیال غلط شو.چه نه طاعت فائده رسوی.
اونه معصیت نقصانی دې.والله سبحانه أعلم.

بینا: دا لفظ په اصل کښې «بین» دې.په آخر کښې الف او کله «ما» زیاته شي.او«بینهما»
ونیلې شي.اودا د ظروف زمان څنې دې.
په اصل کښې «بین»اوختونو طرف ته مضاف کیږی.دا مضاف حذف کړی.او ددې په عوض
کښې «الف» یا «ما» راوړی.نوددې اعراب د ظرف زمان وی.[4]
قمص: دا د قمیص جمع ده.
«ثدی» د ثاء په ضمه دال په کسره او یائې مشدده سره د «ثدی» جمع ده. «ثدی» بکسر الثاء
المثلثة هم مع راځی.د «ثدی» لفظ مذکر هم استعمالیږی.او مونث هم.[5]
بیا د «ثدی» لفظ صرف ښځو پورې خاص دې.او که په سړو باندې هم ددې اطلاق کیږی.
په دې کښې اختلاف دې.د بعضې حضراتو دا وینا ده.چه د «ثدی» د ښځو پورې خاص
دې.اود سړو دپاره د «ثندوة» لفظ استعمالیږی.او د نورو حضراتو وینا ده.چه د «ثدی» لفظ
مشتر دې.په سړی او ښځه دواړو باندې د دې اطلاق کیږی.د حدیث باب نه په ظاهره هم

---

[1] الأعراف (٢٦)_
[2] درس بخاری (١٩٦/١)_
[3] فتح الباری (٧٤/١)_
[4] معجم النحو (٩١. ٩٢)_
[5] مختار الصحاح)_

ددوى تائيد كيږى اګرچه ونيلې شى چه دلته د سرو دپاره مجازاً د ((ثدى)) د لفظ استعمال شوې دې ()

يوه شبه او د هغې جواب دلته چونکه په حديث كښې د حضرت عمر رضي الله عنه فضيلت بيان شوې دې او د دوى دين كامل بلكه اكمل خودلې شوې دې په دې سره دې چاته دا شبه نه كيږى چه د دوى مقام او مرتبه د حضرت صديق اكبر رضي الله عنه نه هم اوچته شوه

ددې نه جواب دا دې چه دلته نبى صلى الله عليه وسلم صرف د درې قسمه خلقو ذكر كړې دې يعنى ((منها ما يبلغ الثدى ومنها ما دون ذلك)) او د حضرت عمر رضي الله عنه كيفيت ئې په ((وعليه قميص يجره)) سره ذكر كړې دې.دلته د نبى صلى الله عليه وسلم مقصود حصر نه دې.ځكه چه ښكاره ده.مسلمانان صرف په درې قسمه نه وى.بلكه د اختصار په وجه نبى صلى الله عليه وسلم د مثال په طور يا د څه بل مصلحت په وجه صرف د دريو ذكر اوكړو.()

بيا اعتراض خو به په هغه وخت كښې صحيح وو.چه حضرت صديق اكبر رضي الله عنه هم خودلې شوې وو او د هغوى قميص د حضرت عمر رضي الله عنه د قميص نه كم وو

يو جواب دا هم وركړې شوې دې.چه حضرت عمر رضي الله عنه په كوم مقام او كومه مرتبه كښې خودلې شوې دې دغه مقام صرف د هغوى دپاره خاص شوې نه ده.چه ګنى هغه سره به په دغه مرتبه كښې څوك شريك نه وى.()

يوجواب دا هم دې چه د حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه په افضليت باندې د اهل سنن والجماعت اجماع ده.اودا دليل قطعى دې ()نوپه خبر واحد باندې به اجماع ته ترجيح وى.

دا هم ونيلې شوى دى چه حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه ته فضيلت كلى حاصل وو.كه د دې سره په جزئى فضائلو كښې چاته څه امتياز حاصل وى.نودا د حضرت ابوبكرد افضليت سره څه منافى نه ده.

دلته هم د حضرت عمر رضي الله عنه يو جزئى فضيلت بيان شوې دې بيشكه د حضرت عمربن الخطاب رضي الله عنه دا فضيلت د پسخيدو لائق دې اوكه په دې كښې ورته حضرت ابوبكرصديق هم اوپسخيږى نو څه قباحت په كښې نشته

ګورئ په حديث كښې راغلى دى چه د قيامت په ورځ به درې قسمه خلق د مشكو په ډيرو باندې وى د دوى به دا حالت وى چه اولين او آخرين به هغوى ته پسخيږى يوبه په هغوى كښې مؤذن وى څوك چه په شپه او ورځ كښې پنځه وخته خلق مانځه طرف ته رابلى.دويم هغه امام چه خلق ترې خوشحاله وى او دريم هغه كس چه غلام وى.دخپل رب حق هم ادا

) مجمع بحار الأنوار(١١\٢٨٥) وفتح البارى(١١\٧٤)_
) مجمع بحار الأنوار(١١\٢٨٥)_
) المصدرالسابق)_
) عمدة القارى(١\١٧٥)

كوى او د خپل مالك حق هم پوره كوى (۱)
په دې حديث كښې اوګورئ چه چرته د موذن مرتبه او چرته د اولين او آخرين .چه ددې په عموم كښې انبياء.صديقين.او شهداء هم داخل دى ټول به ورته پسخيږى آيا ددې معنى به دا وى چه موذنين د انبياؤ اوصديقينو نه هم افضل دى نه بلكه دا د موذنينو يو جزئى فضيلت دې او حضرات انبياؤ عليهم السلام ته كلى فضيلت حاصل دې دغه شان حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه ته كلى فضيلت حاصل دې.
چونكه حضرت عمر رضي الله عنه ته د خلافت د فرائضو پوره كولو يوه اوږده زمانه په لاس روغلې وه.ددې په وجه د حضرت عمر رضي الله عنه په اعمالو كښې زيادت راغلو او د هغوى د كوششونو په نتيجه كښې اسلام ته ډير عزت ملاؤ شو.اود كافرانو ملا ماته شوه.د هغوى حوصلې اوبيللې.نوځكه د حضرت عمر رضي الله عنه دا فضيلت جزئى فضيلت دې په دې سره د حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه مرتبه نه كميږى.يوخو ددې وجې چه حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه ته كوم فضيلت حاصل دې.هغه په تواتر سره ثابت دې.اود حضرت عمربن الخطاب رضي الله عنه دا فضيلت خبر واحد دې.د متواترمقابله خبر واحد چرته كولې شي! (۲)
دويمه خبره دا هم ده.چه كله نبى صلى الله عليه وسلم وفات شو.په هغه وخت كښې د حضرت اسامه د لښكر روانولوپه باره كښې اختلاف پيدا شو.ټولو دا وئيل.چه نبى صلى الله عليه وسلم اوس اوس وفات شوې دې.حالات ډير نازك دى.په داسې موقع دومره لوئې لښكر ليږل خپل ځان دپاره خطروته دعوت وركول دى.دا لښكر دې روان نكړې شى.په دغه موقعه حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه وو.چه دوى افرمائيل.دا نشى كيدې.چه رسول الله صلى الله عليه وسلم په خپله يو لښكر روان كړې وى.او هغې ته ئې په خپله ترتيب وركړې وى.اود هغې طرف نبى صلى الله عليه وسلم پخپله مقرر كړې وى.هغه دغه طرف ته روان نكړې شى.ددې مطلب خو به دا وى.چه زمونږ دشمنان به دا اوګنړى چه د محمد صلى الله عليه وسلم نه پس د هغه ملګرى كم همته شول.په دوى كښې بزدلى پيدا شوه.اوس دوى د خپل پيغمبر صلى الله عليه وسلم په فيصله باندې عمل كولوكښې شك كوى.دا خبره مونږ نشو برداشت كولې.چه دشمن ته د داسې سوچ موقع وركړو.ددې وجې دا لښكر په هر صورت كښې روانول پكار دى.اوحضرت ابوبكر رضي الله عنه هغه لښكر روان كړل.يقينى خبره وه.چه په دشمنانو ددې ډير لوئې اثر اوشو.اوهغوى په دې پوهه شو.چه د مسلمانانو د پيغمبر صلى الله عليه وسلم دوفات نه پس په دوى كښې څه كم همتى نه ده پيدا شوې.(۳)
دغه شان كله چه نبى صلى الله عليه وسلم وفات شو.نو استقامت چا خودلې وو؟د حضرت عمر رضي الله عنه غوندې بهادر شخصيت دا حال وو.چه هغوى توره په لاس ولاړ وو او دا ئې وئيل.چه چا دااووئيل.چه محمد صلى الله عليه وسلم وفات شو.نو د هغه څټ به قلم كولې شى.خو حقيقت دادې.چه د كومو ثابت

---

(۱) امع ترمذى كتاب صفة الجنة باب (بدون ترجمة) بعد باب ما جآء فى كلام الحور العين رقم ۲۵۶۶)_
(۲) عمدة القارى(۱\۱۷۵)_
(۳) البداية والنهاية (۶\۳۰۴،۳۰۵) فى تنفيذ جيش أسامة بن زيد رضي الله عنهما)

قدمي ثبوت حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه وركړو هغه بل چاته نه وو كړي. راغلو د نبي ﷺ د وفات اعلان ئې اوكړو او وې فرمائيل «من كان منكم يعبد محمداً فإن محمداً قد مات ومن كان منكم يعبد الله فإن الله حي لا يموت»[۱] په دې تولو صحابو رضي الله عنهم كښې سكون پيدا شو.او ددې مسئلې په باره كښې چه په هغوى كښې كومه پريشاني وه.هغه پورته شوه[۲]

په كوم وخت كښې چه د منكرينو زكاة مسئله پيدا شو.نو حضرت عمربن خطاب رضي الله عنه حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه ته عرض اوكړو.«يا خليفة رسول الله ﷺ تألف الناس وارفق بهم» په دې باندې حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه چه كوم جواب وركړې دې «أجبار في الجاهلية وخوار في الإسلام إنه قد إنقطع الوحي وتم الدين أينقص وأنا حي؟» د حضرت ابوبكر رضي الله عنه دا عزم اودا حوصله د دوى د كلي فضيلت دليل دې.ددې وجې به حضرت عمر رضي الله عنه د حضرت ابوبكرصديق «ليلة الغار» او «يوم الردة» يادوله.او دا آرزو به ئې كوله.كاش چه زما د تول عمر اعمال د حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه د يوې ورځې او يوې شپې عمل ته اورسي.[۳]

دصلح حديبيه په موقع حضرت عمر رضي الله عنه ته د صلحې په وجه خومره پريشاني وې.اونبي ﷺ څمره په څه سينه هغه صلح كړې وه.او نبي څورمه په وضاحت سره دا پيژندل.چه چه دا صلحه كومه چه په ظاهره ټيټيدل دى.هم دا به په حقيقت كښې د دين دترقئ او عروج سبب جوړيږى.حضرت عمر رضي الله عنه نبي كريم ﷺ ته ورغلو. اود خپلې پريشانئ اظهارئې ورته اوكړو.او بيا حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه ته ورغلو .او د خپلې پريشانئ اظهار ئې ورته اوكړو.نو حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه ورته هم هغه جوابونه وركړل.كوم چه ورته نبي ﷺ وركړى وو.[۴]

خلاصه دا چه دحضرت عمر رضي الله عنه د فضيلت كوم ذكر چه دلته راغلې دې.په دې سره د حضرت ا بوبكرصديق رضي الله عنه فضيلت نه متاثره كيږى.دا فضيلت جزئي دې.اود حضرت ابوبكر رضي الله عنه فضيلت كلي دې .والله أعلم وعلمه أتم وأحكم.

۱۴ = بَابُ الحَيَاءُ مِنَ الإيمَانِ

دما قبل سره ربط ددې نه وړاندې باب كښې د «تفاضل إيمان في الأعمال» بيان وو.په دې باب كښې هم ددې څيز بيان كولې شي په كوم سره چه په ايمان كښې زيادت پيدا كيږى.او هغه حيا ده.[۵]

---

[۱]) صحيح بخاري (۶۴۰/۲) كتاب المغازي باب مرض النبي ﷺ ووفاته)_

[۲]) المصدر السابق)_

[۳]) مشكاة المصابيح (۵۵۶/۲)كتاب المناقب باب مناقب أبي بكر رضي الله عنه الفصل الثالث)

[۴]) صحيح بخاري(۳۸۰/۱) كتاب الشروط باب الشروط في الجهاد والمصالحة مع أهل الحرب)_

[۵]) صحيح بخاري (۳۸۰/۱) كتاب الشروط باب الشروط في الجهاد والمصالحة مع أهل الحرب)_

د ترجمة مقصد امام بخارى رحمه الله دا ښائى چه اعمال د جوارحو خو د ايمان جزء دي.چه دې خو حيا هم كوم چه د زړه فعل دي دا هم د ايمان جزء دې.او هركله چه دا دايمان جزء دې نو ثابته شوه چه ايمان مركب دې.او چه دا مركب شو نو قابل دپاره د زيادت او نقصان هم شو امام بخارى رحمه الله ((من)) تبعيضيه ګرځولې دې.

مونږ چه دلته ايمان مركب نه منو وايو چه ((من)) دلته ابتدائيه دې چه حياء دايمان نه پيدا كيږي دا د ايمان ثمره او فرع ده.دې ته جزء ونيل صحيح نه دى.يا داسې ونيلې شو.چه حياء د كامل ايمان جزء دې.اود ايمان كامل په تركيب كښې زمونږ هم څه اختلاف نشته.دغه شان په دواړو صورتونو كښې د مرجئو ترديد ښكاره دې.والله أعلم

[۲۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ أَخْبَرَنَا مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ عَلَى رَجُلٍ مِنْ الْأَنْصَارِ وَهُوَ يَعِظُ أَخَاهُ فِي الْحَيَاءِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَعْهُ فَإِنَّ الْحَيَاءَ مِنْ الْإِيمَانِ () [۵۷٦۷]

رجال الحديث

① عبدالله بن يوسف: دوى عبدالله بن يوسف تنيسى دى.د دوى حالات د ((بدء الوحى)) د دويم حديث په ضمن كښې تيرشوى دى.

② مالك بن انس: د امام مالك رحمه الله حالات د ((باب من الدين الفرار من الفتن)) د لاندې تيرشوى دى.

③ ابن شهاب: دوى محمد بن مسلم بن عبيدالله بن عبدالله بن شهاب زهرى رحمه الله دى. د دوى حالات د ((بدء الوحى)) د دريم حديث لاندې تيرشوى دى.

④ سالم بن عبدالله: دوى ابوعمريا ابوعبدالله سالم بن عبدالله بن عمربن الخطاب قرشى عدوى مدنى دى.جليل القدر تابعى او د مدينې منورې په اووه مشهورو فقهاو كښې يو دې.

دخپل پلار حضرت ابوايوب انصارى.حضرت رافع بن خديج.حضرت ابوهريره. حضرت عائشې رضي الله عنها نه ئې احاديث اوريدلى دى.ددوى نه علاوه د تابعينو رحمهم الله نه ئې هم احاديث

() الحديث أخرجه البخارى فى كتاب الدب أنضا باب الحياء رقم ۶۱۸۱ ومسلم فى صحيحه فى كتاب الإيمان باب بيان عدد شعب الإيمان والنسائى فى سننه فى كتاب الإيمان و شرائعه باب الحياء وأبوداود فى سننه فى كتاب الأدب باب فى الحياء رقم ۴۷۹۵ والترمذى فى جامعه فى كتاب الإيمان باب ما جآء أن الحياء من الإيمان رقم ۲۶۱۵ وابن ماجه فى المقدمة باب فى الإيمان رقم ۵۸)_

اخستی دی اود دوی نه په روایت کونکو کښې هم ډیر تابعین دی. لکه عمروبن دینار. نافع مولی ابن عمر. زهری. موسی بن عقبه. حمیدالطویل .عبیدالله العمری.او صالحبن کیسان رحمهم الله وغیره

د دوی په جلالت شان .امامت.زهد او علومرتبه باندې اتفاق دې حضرت سعید بن المسیب رحمه الله فرمائی چه د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما سره د ټولو نه زیات مشابه د دوی خوئې حضرت سالم وو او د حضرت عمر رضی الله عنه سره مشابه د دوی خوئې حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما وو

د امام اسحاق بن راهویه رحمه الله په نیز ((الزهری عن سالم عن أبیه)) اصح الاسانید دې.

حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما به د خپل خوئې سره ډیر محبت کولو تردې چه خلقو به دوی به دې باندې ملامته کولو.چه په لاره کښې به ئې ورسره کله ملاقات اوشو نوحضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما به خپل خوئې ښکلولو . اوفرمائیل به ئې.((ألا تعجبون من شیخ یقبل شیخاً))

د ۱۰۶ ه په آخر کښې په مدینه منوره کښې وفات شو. رحمه الله رحمة واسعة.(١)

قوله أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ عَلَى رَجُلٍ مِنْ الْأَنْصَارِ وَهُوَ يَعِظُ أَخَاهُ فِي الْحَيَاءِ: نبی کریم صلی الله علیه وسلم د انصارو نه د یوکس په خوا کښې تیر شو.هغه خپل ورور ته د حیا په وجه نصیحت کولو.

دا انصاری کس او د دوی ورور څوك وو. ددوی نوم معلوم نه دې.حافظ رحمه الله فرمائی ((ولم أعرف أسم هذین الرجلین الواعظ وأخیه))(٢)

انصاری صحابی رضی الله عنه خپل ورور ته نصیحت کولو.چه دومره زیاته حیا مکوه.خك چه ته داسې حیا کوې .نوپه دې کښې به تاته تاوان وی.

هم دا روایات وړاندې په کتاب الادب کښې په باب الحیاء کښې د احمد بن یونس په سند سره راغی.هلته د ((وهو یعظ أخاه)) په ځائې ((وهو یعاتب أخاه)) الفاظ راغلی دی.کیدې شی چه عتاب ئې هم کړې وی.او نصحیت ئې ورته هم کړې وی.بعضې راویانو وعظ او نصیحت ذکرکړې دې.او بعضو عتاب ذکرکړې دې.خو چونکه د حدیث مخرج یو دې.ددې وجې اقرب هم دا معلومیږی.چه د د راویانو د تعبیر اختلاف دې.څوك چه پرې ځنګه پوهه شوې دی.نو هغه هم هغه شان تعبیر کړې دې.بعضو دا ګنړلی دی.چه وعظ او نصیحت مقصود وو.نوځك هغه د ((یعظ)) لفظ ذکر کړې دې.او بعضو دا ګنړلی دی چه ملامته کوی ئې.نو هغه ((یعاتب)) نقل کړی دی.(٣)

---

١) تهذیب الأسماء واللغات (١\٢٠٧.٢٠٨) وعمدة القاری (١\١٧٥) وتقریب التهذیب (٢٢٦) رقم ٢١٧٦)_

٢) فتح الباری (١\٧٤)_

٣) المصدر السابق)_

قوله فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَعْهُ فَإِنَّ الْحَيَاءَ مِنَ الْإِيمَانِ:

نبي کريم ﷺ اوفرمائيل دې پريږده .خکه چه حياخو د ايمان يوه شعبه ده.
داسې معلوميږي چا چه نصيحت کول او ملاميتا کوله.هغه په حياء باندې عالم نه وو. هغه نه په ديني اعتبارسره د حياء علم نه وو. چ په حياء کولوکښې صورة انسان خپل حق پريږدي خوپه حقيقت کښې دده په دې کښې ډيره فائده وي. خکه چه په دې سره د ايمان په شعبه کښې ترقي کيږي.دا يومسلمه قاعده ده.چه کوم انساني جوهر زيات استعماليږي. په هغې کښې طاقت پيدا کيږي.گورئ که يوکس په خپل لاس سره د ټولو نه زيات کار کوي نوپه دې جوهر کښې به قوت پيدا شي.

د حياء په باره کښې تفصيلي کلام وړاندې د «باب أمور الإيمان» لاندې تير شوې دې دلته دومره خبره نوره هم زده کړه.چه په حديث کښې دي.«إن مما أدرك الناس من كلام النبوة إذا لم تستحي فافعل ما شئت»اوپه يو روايت کښې دي.«فاصنع ما شئت»(۱)
عالمان فرمائي چه ددې مطلب دا دې.چه د حياء په استحسان باندې د ټولو انبياء عليهم السلام اجماع پاتې شوې ده.حيا يو داسې څيز دې.چه عقل هم ددې د حسن اقرار کړې دې.اوددې اهميت دومره دې.چه کله هم ددې حکم نه دې منسوخ شوې.
زمونږ استاذ محترم شيخ الادب والفقه حضرت مولانا اعزاز علي ﷫ د چا چه زه ډير ممنون او احسان مند يم اودخپلې کم پوهئ او غفلت باوجود چه د هغوی نه ما کوم خير کثر حاصل کړې دې.د هغې اعتراف لازمي دی.هغوی به په دې حديث کښې د نکتۀ په طور باندې فرمائيل.مولی صاب! دا امر د وجوب دپاره دې.کله چه په تاسو کښې بې حيائي راشي.نو بيا به تباهيانې شروع کيدل ضروري شي.دا خود حضرت مولانا د نکتې يوه خبره وه.او يقيني ن ده.چه حالات او واقعات ددې تائيد کوي.
خو عالمانو ليکلي دي.چه دلته انشاء په معنی د خبر کښې ده.او معنی دا ده. که تاسو حيا نه کوئ.نو بيا به خپله خوښه کوئ.(۲)
يو شاعر دې معنی طرف ته اشاره کړې ده.

إذا لم تخش عاقبة الليالي	ولم تستحي فاصنع ما تشاء
فلا والله ما في العيش خير	ولا الدنيا إذا ذهب الحياء
يعيش المرأ ما استحياء بخير	و يبقى العود ما بقي اللحاء

يعني که ته د شپو د انجام نه نه ويريږې.اوتاته شرم نه درځي.يعني که د شپې په تيرو کښې

---

(۱) صحيح بخاري كتاب الأنبياء باب (بلا ترمة بعد باب حديث الغار) رقم ۳۴۸۳) و ۳۴۸۴) وكتاب الأدب باب إذا لم تستحي فاصنع ما شئت رقم ۶۱۲۰)۔
(۲) التمهيد لما في المؤطا من المعاني والأسانيد (۲۰/۱۲۰)۔

ته د غلطو کارونو د انجام نه نه ويريږي.او او ستا نه حيا لاړه شي.نو بيا چه دې څه خوښه وی هغه کوه.په الله قسم په هغه ژوند کښې څه خير نشته.په کوم کښې چه حيا نه وی.او په هغه دنيا کښې څه خير نشته.چه حيا تلې وی.ترڅو چه سړي شرم کو.نو هغه به د خيريت ژوند تيروی.اودا يو حقيقت دې.چه د خاښ ژوند تر هغه وخته پورې وی.ترڅو چه په دې باندې پوستکې وی.

١٥ = بَاب فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه لفظ د «باب» روایة منون دې.په دې صورت کښې به تقدير دا وی.«باب فی تفسير قوله تعالى..»او اضافت هم صحيح دې.يعنى «باب تفسير قوله تعالى..»(١)

علامه عينی رحمه الله فرمائی.چه په باب باندې څه اعراب نه وی.بلکه دا به مبنی برسکون وی.«كتعديد الأسماء من غير تركيب» هغوی خو اول ددې نه انکارکړې دې.چه دا روایة منون دې.دويم هغوی فرمائی که د روايت او درايت نه خلاف وی .نوداسې روايت مقبول نه وی.خو دومره ده.که په کلام نبوت کښې داسې څه څيز واقع شی.نود درايت مطابق به په کښې تاويل کولې شی.(٢)

علامه عينی رحمه الله په دې خبره هم اعتراض کوی.چه حافظ رحمه الله تقدير «باب فی تفسير قوله تعالى»يا «باب تفسير قوله تعالى» راويستې دې.علامه عينی رحمه الله فرمائی.چه دا حديث ددې آيت تفسير نشی کيدې.ځکه چه اول خو دا کتاب التفسير نه دې.چه امام بخاری رحمه الله د آيت تفسير بيانول غواړی.بلکه دلته خو امام بخاری رحمه الله په مرجئ باندې رد کول غواړی.څوک چه اعمالو ته هيڅ اهميت نه ورکوی.دويمه دا چه ددې آيت په باره کښې د حضرت انس رضی الله عنه روايت دې رضی الله عنه چه دا آيت «آخر ما نزل من القرآن» دې.اوپه دې کښې څه شك نشته.چه حديث مذکورفی الباب «امرت أن أقاتل الناس..» متقدم دې.او متقدم د متاخر تفسير نشی کيدې.(٣)

خو حقيقت دا دې.چه د علامه عينی رحمه الله دا خبره کمزوری ده.خك که چرته د تفسير په ضمن کښې په مرجئو باندې رد کول وو.نو نو په کتاب الايمان کښې ددې تفسير په بيانولوباندې څه اعتراض نشی کيدې امام بخاری رحمه الله د مرجئو رد کوی او ځائې په ځائې نې کوی.دغه شان د معتزلو. خوارجو. جهميو.کراميو رد کوی که د يو آيت تفسير داسې وی.چه په هغې کښې په مرجئو باندې رد وی. نو په دې باندې ولې اعتراض کولې شی.چه هغه په کتاب اليمان کښې بيان کړې شی.

---

(١) فتح الباری (١٧٥)_

(٢) عمدة القاری (١١ ١٧٧. ١٧٨)_

(٣) المصدرالسابق)_

دغه شان عينى رحمه الله چه كومه دويمه خبره كړې ده.هغه هم صحيح نه ده.ولې دا څه ضرورى ده چه د آيت د نزول نه پس چه نبى ﷺ د هغې په تفسير كښې څه حديث بيان كړى.نو هغې ته به تفسير وئيلې شى.بلكه دا هم كيدې شى چه نبى ﷺ اول يوه خبره كړې وى.او روسته د هغې مطابق آيت نازل شوې وى.نو د نبى ﷺ دغه متقدم ارشاد ددې آيت دپاره په منزله د تفسير كيدې شى.

د ترجمة الباب د حديث سره مناسبت امام بخارى رحمه الله د ترجمة لاندې د حضرت ابن عمر رضى الله عنهما حديث «قَالَ أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ فَإِذَا فَعَلُوا ذٰلِكَ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ إِلَّا بِحَقِّ الْإِسْلَامِ وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللهِ» تخريج كړې دې.په آيت مترجم بها او روايت مذكوره كښې مناسبت دا دې.چه په آيت كښې د توبې ذكر دې.او د توبې نه مراد «توبة عن الشرك والكفر» ده.دكوم نه چه په روايت كښې په شهادت توحيد و رسالت سره تعبير شوې دې.دغه شان په آيت كښې ئې ﴿فخلوا سبيلهم﴾ فرمائيلى دى.اود تخلية السبيل نه هم هغه مراد دې.كوم نه چه په حديث كښې په «عصموا منى دمائهم وأموالهم» سره تعبير كړې دې.يعنى د شرك او كفر نه توبه ويستلو او د توحيد رسالت شهادت وركولو او مونځ كولواو زكاة وركولو سره د انسان جان او مال محفوظ كيږى.او ددې لاره پرانستې شى.يعنى ن ده ته به څوك تعرف نه كوى.

د ترجمې مقصد امام بخارى رحمه الله په دې ترجمې سره په مرجؤ باندې رد كړې دې.څوك چه د اعمالو د اهميت نه انكار كوى.امام بخارى رحمه الله فرمائى چه د اعمالو دومره زيات اهميت دې.چه د توبه عن الشرك والكفر سره سره ئې اقامت صلاة او ايتاء الزكاة هم د تخليه سبيل عصمت مال و دم دپاره موقوف عليه اوګرځوله.([1])

دغه شان دا هم وئيلى شى.چه امام بخارى رحمه الله بالاشاره د صلاة او زكاة په ايمان كښې د داخليدو استدلال كړې دې.څكه چه تخليه سبيل يعنى عدم تعرض او عصمت د مال او دم ئې د توبه عن الكفر والشرك يعنى د توحيد او رسالت د اقرار سره سره په اقامت صلاة او ايتاء الزكاة باندې مرتب كړې دى.اود انسان جان او مال محفوظ كيږى.په ايمان سره.نو معلومه شوه چه دا څيزونه په ايمان كښې داخل دې.([2])

---

[1]) فتح البارى(۱ ۷۵) وعمدة القارى(۱۱۷۸)_

[2]) ارشاد السارى(۱۰۸)

[٢٥] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمُسْنَدِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو رَوْحٍ الْحَرَمِيُّ بْنُ عُمَارَةَ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ وَاقِدِ بْنِ مُحَمَّدٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي يُحَدِّثُ عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ إِلَّا بِحَقِّ الْإِسْلَامِ وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللَّهِ [٢٧٨٦]

رجال الحديث

① عبدالله بن محمد المسندی: ددوی حالات د «باب أمور الدين» په ضمن کښې تیرشوی دی.

② ابوروح الحرمی بن عمارة: د دوی کنیت ابو روح دې او «حرمی» د نسبت په وزن اسم علم دې.د پلار نوم ئې عماره او د نیکه نوم ئې «نابت» وو.د یو قول مطابق «ثابت» وو . دوی کنیت ابوحفصه وو.نابوروح الحرمی بن عماره بن ابی حفصه نابت یا ثابت العتکی البصری امام شعبه،شداد بن سعید او قرة بن خالد سدوسی وغیر نه ئې احادیث روایت کړی دی او د دوی په شاګردانوکښې علی بن ابن المدینی.ابراهیم بن محمد بن عرعره .عبدالله بن محمد مسندی.عبیدالله بن عمر قواریری.محمدبن بشار بندار.عمروبن علی الفلاس او محمد بن ابی بکر مقدمی وغیره ﷺ دی.(١)

امام یحیی بن معین رحمه الله دوی «صدوق» ګرځولی دی.(٢)

امام ابوحاتم رحمه الله دوی د عبدالصمد بن عبدالوارث او وهیب بن جریر په درجه کښې ګرځولی دی.(٣) ابوحاتم عبدالصمد بن عبدالوارث او وهب بن جریر دواړه «صدوق» او «صالح الحدیث» ګرځولی دی.(٤) ابن حبان رحمه الله دوی په ثقاتو کښې ذکر کړی دی.(٥) دغه شان امام دارقطنی رحمه الله دوی ثقه ګرځولی دی.(٦)

د دوی احادیث د جامع ترمذی نه سوا په باقی ټولو امهات الکتب کښې موجود دی.(٧)

---

(١) تهذیب لکمال (د\٥٥٦. ٥٥٧) ترجمه (١١٦٩)_
(٢) المصدر السابق)_
(٣) المصدر السابق)_
(٤) تهذیب الکمال (١٠٢\١٨) (١٢٣\٣١)_
(٥) کتاب الثقات لابن حبان (٢١٦\٨)_
(٦) سنن دارقطنی (١٨١\١) باب التیمم رقم ٢٢)_
(٧) عمدة القاری(١٧٩\١) [illegible]

په كال ۲۰۱ھ كښې دوى وفات شوى وو (۱)

تنبيه علامه كرمانى رحمه الله ته ددوى په ترجمه كښې يو عجيب و غريب وهم لاحق شوې دې دوى فرمائى چه «أبو روح.. كنيته واسمه ثابت و ، الحرمى... نسبته وهوابن عمارة..»(۲)لكه چه دوى فرمائى چه «الحرمى»د دوى حرم طرف ته نسبت دې او د دوى نوم ثابت «بالثاء المثلثة» دې ئو كنيت ئې ابو روح دې حالانكه مونږ وړاندې بيان كړې دې چه ابو روح د دوى كنيت دې او «الحرمى»د نسبت په وزن باندې د دوى نوم دې.اود دوى د نيكه نوم «نابت» وو «بالنون بعدها ألف وبعدها باء موحدة ثم تاء مثناة»يا«ثابت»بالثاء المثلثة»دې.د د نيكه كنيت ئې ابوحفصه دې.

ددې وهم سبب دا معلوميږى چه په اصل كښې علامه كرمانى رحمه الله چرته دا ليكلې شوې كتلى دى.«الحرمى بن عمارة بن أبي حفصة واسمه نابت»نو علامه دا ګنړلى دى چه د «اسمه»ضمير حرمى ته راجع دېي.او دوى د نابت په ځائې ثابت لوستې دې.او دا ئې د دوى نوم ګرځولې دې.او حرمى ئې د نسبت په صورت كښې ليدلې دې.او نسبت ئې ګرځولې دې.حالانكه ددوى حرم طرف ته نسبت كول ممكن نه دى.ځكه چه د دوى ولادت پرورش او بيا استوګنه او ددې نه پس وفات په بصره كښې شوى دى.

ترځو پورې چه د نابت او ثابت اختلاف دې.نو نابت»بانون صحيح قول دې اګرچه د ثابت قول هم موجد دې (۳)والله أعلم.

(۱) **شعبه**:د دوى حالات د «باب من سلم المسلمون من لسانه ويده»د لاندې تير شوى دى

(۲) **واقد بن محمد**: دوى واقد بن محمد بن زيد بن عبدالله بن عمر بن خطاب العدوى المدنى دى.دوى د صفوان بن سيم.عبدالله بن ابى مليكه.محمد بن المنكدر .نـفعمولى ابن عمر رضي الله عنه او د خپل پلار محمد بن زيد بن عبدالله بن عمر بن خطاب رضي الله عنه نه روايت كوى د دوى په شاګردانو كښې امام شعبه.د دوى ورور عاصم بن محمد بن زيد او ددوى ځوئې عثمان بن واقد عمرى دى.

امام احمد .امام يحيى بن معين او امام ابوحاتم رحمهم الله دوى له ثقه ګرځولى دى.

(۳) **محمد بن زيد**:دوى محمد بن زيد بن عبدالله بن عمر بن خطاب عدوى مدنى دى. دوى د خپل نيكه حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما نه روايت كوى.

دوى د خپل نيكه حضرت ابن عمر رضي الله عنهما نه علاوه د حضرت سعيد بن زيد بن عمروبن نفيل،

---

(۱) المصدراسابق)_

(۲) شرح كرمانى(۱۲۱\۱)_

(۳) فتح البارى(۷۵\۱) وعمدة القارى(۱۷۹\۱)

عبدالله بن زُبير ،عبدالله بن عباس او عبدالله بن عمروبن العاص رضي الله عنهم نه احاديث اوريدلي دي. بيا د دوی په شاګردانوکښې امام اعمش،بشاربن کدام او ددوی خونې دي.
امام ابوزرعه رحمه الله فرمائی.دوی ثقه وو.دغه شان ابوحاتم او ابن حبان رحمهما الله هم دوی له ثقه ګرځولی دی.
ددوی احادیث د صحاح سته ټولو مصنفینو رحمهم الله نقل کړی دی.()

④حضرت عبدالله بن عمررضی الله عنهما :ددوی حالات د کتاب الایمان په شروع کښې د ((دعاوکم ایمانکم))لاندې تیر شوی دی.

قوله: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ إِلَّا بِحَقِّ الْإِسْلَامِ وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللَّهِ:

((أمرت))مجهول صیغه ده.چونکه فاعل مشهور او معروف ې.څکه نه دې ذکر شوې. وجه دا ده.چه نبی ﷺ ته حکم کونکې د الله تعالی نه سوا بل څوك نشی کیدې.نو تقدیریه دا وی. ((أمرني الله بأن أقاتل...))دغه شان که صحابی رضی الله عنه اووائی .((أمرنا))نوددې مطلب به دا وی.چه نبی ﷺ مونږ ته حکم کړې دې.څکه چه هم نبی ﷺ د هغوی دپاره مشرح او بیانونکې وو.البته که په تابعینوکښې څوك ((أمرنا بكذا))اووائی.نوپه دې کښې د امر کونکی نه یقینی طور صحابی مراد نشی کیدې .بلکه یو احتمال دې.()

بهر حال دلته نبی ﷺ فرمائی.چه ماته حکم شوې دې.چه زه خلقو سهر قتال کوم.تردې چه : دې خبرې ګواهی ورکړی.چه د الله تعالی نه سوا بل څوك معبود نشته.او محمد ﷺ د الله تعالی رسول دې.مونځ قائموی.او زکاة ورکوی.کله چه دا درې واړه کارونه اوکړی.نو زما نه نې خپله وینه او خپل مال محفوظ کړل.مګر د اسلام په کښې .او ددوی حساب په الله تعالی دې.

یو اشکال او د هغې جواب په دې باندې اشکال کیدې شی.چه دا حدیث څنګه صحیح کیدې شی حالانکه د حضرات شیخینو رضی الله عنهما د منکرینو زکة په باره کښې کله مناظره شوې وه.نو حضرت عمر رضی الله عنه فرمانیلی وو .((كيف تقاتل الناس وقد قال رسول الله ﷺ))((وقد قال رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ إِلَّا بِحَقِّ الْإِسْلَامِ وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللهِ)) په دې باندې

) تهذيب الكمال (۲۵\۲۲۶. ۲۲۸).
) تهذيب الكمال (۲۵\۲۲۶. ۲۲۸).

حضرت ابوبكر رضي الله عنه فرمائيلي وو ((والله لأقاتلن من فرق بين الصلاة والزكاة، فإن الزكاة حق المال))(۱)
سوال دا دې چه حضرت ابن عمر رضي الله عنهما سره چه دا حديث موجد وو نو هغوى خپل پلار حضرت ابوبكر رضي الله عنه سره مناظرې ته ولې پريخودو اودا روايت ئې ورته ولې نه بيانولو.او دا ئې ورته ولې نه بيانول چه نبى كريم صلى الله عليه وسلم چه لكه څنګه د ترمقاتلې دپاره شهادت توحيد او رسالت ضرورى ګرځولې دې.نودغه شان ئې اقامت صلاة او ايتاء الزكاة هم ضرورى ګرځولې دې. اوبيا هركله چه حضرت ابوبكر رضي الله عنه چه په قياس باندې استدلال كولو اودا ئې اوفرمائيل.

((والله لأقاتلن من فرق بين الصلاة والزكاة فإن الزكاة حق المال))فرمائيل.نوحضرت ابن عمر رضي الله عنهما ددوى تائيد ولې اونكړلو اودا ئې ولې بيان نكړل چه په حديث پاك كښې په صراحت سره دا موجود دى چه عصمت د مال او دم د توحيد او رسالت اقرار سره سره په اقامت صلاة او ايتاء الزكاة باندې هم موقوف دې.

حافظ ابن حجر رحمه الله ددې دا جواب وركړې دې.كيدې شي.چه حضرت ابن عمر رضي الله عنهما د مناظرې په وخت كښې موجود نه وو.اوكه موجود وو.كيدې شي. چه دا روايت ورته په دغه وخت كښې ياد نه وو.اودا هم ممكن ده.چه روسته ئې دا روايت د شيخينو رضي الله عنهما نه نقل كړې وى.(۲)

د نبى كريم صلى الله عليه وسلم د وفات نه پس د اهل عرب اود دوى د ارتداد صورتونه په دې كښې د لږ غوندې زيات وضاحت دپاره د مرتدينو متعلق څه تفصيل بيانوم.چه معلومه شى.چه د نبى صلى الله عليه وسلم دوفات نه پس د ارتداد څنګه صورت وو.اود شيخينو رضي الله عنهما د خبرو تعلق د كوم سره وو؟
د بخارى شريف په كتاب الزكاة كښې راځى.چه كله نبى صلى الله عليه وسلم وفات شو.نو په عربو كښې ارتداد خور شو.په هغه وخت كښې صديق اكبر رضي الله عنه د مرتدينو خلاف لښكرليږلو.نو حضرت عمر رضي الله عنه منع كړو.او دا ئې اووئيل.ته دهغه كسانو سره قتال كوې.چه ((لا إله إلا الله))وائى.او ددې په وج د حديث په نص سره دوى محفوظ المال والدم دى.نو بيا دوى ته د تعرض څه ګنجائش نشته.حضرت ابوبكر رضي الله عنه اوفرمائيل.((والله لأقاتلن من فرق بين الصلاة والزكاة فإن الزكاة حق المال))تردې چه د حضرت عمر رضي الله عنه سينه پرانستې شوزاو هغوى د حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه سره موافقت اوكړو.(۳)
د علامه خطابى.ابن حزم او قاضى عياض رحمهم الله وغيره د كلام كتلو نه معلوميږى.چه د نبى كريم صلى الله عليه وسلم د وفات نه پس خلق په پنځو قسمونو كښې تقسيم شوى وو.
د ټولې نه لنې جماعت خو په دين باندې قائم وو.دويم نمبر باندې هغه ډله وه.چه ټول شريعت ئې منلې خو صرف د زكاة نه ئې انكار كولو.ددې نه پس دريمه ډله هغه وه.كمه چه مرتده شوې وه.او د دين اسلام نه اوړيدلې وه.بيا ددوى لاندې دوه ډلې وې.يو خو هغه خلق

---

(۱) صحيح بخارى كتاب الزكاة باب وجوب الزكاة رقم ۱۳۹۹ و ۱۴۰۰)_
(۲) فتح البارى(۷۶/۱)_
(۳) صحيح بخارى كتاب الزكاة باب وجوب الزكاة رقم ۱۳۹۹ و ۱۴۰۰)

وو چا چه د نبوت کاذبه تابعداری کړې وه لکه مسیلمه کذاب.اسعود عنسي.سجاح او طلیحه وغیر.او دویمه ډله هغه وه کومه چه د خپل پلار نیکه دین ته واپس شوه او پنځم یو مختصره ډله وه.کومه چه نه یو خوا وه او نه بل خوا .بلکه د غالبې ډلې په انتظار کښې وه چه څوك غالب شي.د هغوی سره به شي.()

علامه ابن حزم رحمه الله هغه خلق په یوه ډله کښې شمار کړی دی.چه مرتد شوی وو.نو په دې طریقه د هغوی په نیز څلور قسمونه جوړیږی.که د مرتدینو دواړه قسمونه دا جدا شمار کړې شي.و دا ټول پنځه قسمونه شول.()

حضرت صدیق اکبر رضي الله عنه چه د مرتدینو خلاف لښك تیا کړلو.نو حضرت عمر رضي الله عنه پرې اعتراض اوکړلو.او دا ئې اوونیل.«**كيف تقاتل الناس وقد قال رسول الله ﷺ أمرت أن أقاتل الناس حتى يقولوا لا إله إلا الله فمن قالها فقد عصم مني ماله ونفسه إلا بحقه وحسابه على الله**»او دا خلق «**لا إله إلا الله**»وائي.

په دې باندې خو اتفاق دې.چه دحضرات شیخینو رضي الله عنهما مناظره د هغه کافرانو په باره کښې نه وه.څوك چه د خپل پلار نیکه دین ته واپس شوی وو.او نه د هغه کافرانو په باره کښې وه.څوك چه د نبوت کاذبه د مدعینانو تابعدار شوی وو.بلکه دا مناظره د منکرین زکاة په باره کښې وه.

اوس دلته اشکال دا دې.چه زکاة د اسلام په فرائضو کښې دې.که څوك ددې نه انکار اوکړی نو مرتد کیږی.ځکه چه د دین په ضروریاتو کښې د یو امر ضروری نه انکار کول ارتداد دې نو هرکله چه دا خلق مرتد شول.نو بیا حضرت عمر رضي الله عنه ته دا اشکال ولې راغلو.چه هغوی حضرت صدیق اکبر رضي الله عنه سره مناظره شروع کړه.

حضرت مولانا گنگهوی رحمه الله ددې دا جواب کړې دې.او هم دا حضرت شیخ الحدیث غوره کړې دې.چه په اصل کښې د منکرین زکاة دوه ډلې وې.یوه ډله خو د فرضیت نه منکره وه چه د زکاة د فرضیت نه منکره شوې وه.او دویمه ډله د فرضیت قائله وه.خو د زکاة د ادا کوول نه ئې انکار کولو.او دا ئې ونیل.چه د زکاة ورکول د نبی ﷺ په زمنه پورې خاص وه.ځکه چه الله تعالی فرمائیلی دی ﴿**خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَوٰتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ**﴾()نبی ﷺ ته په خصوصیت سره په دې آیت کښې د صدقې اخستلو.او بیا د تطهیر او د تزکیه حکم شوې دې د هغوی خیال وو چه مونږ به په خپله زکاة ورکوو.

() فتح الملهم (۱۱۹۰۱. ۱۹۱) کتاب الإیمان باب الأمر بقتال الناس حتی یقولوا لا إله إلا الله إلخ وشرح نووی علی صحیح مسلم (۳۸۱۱)_

() فتح الملهم (۱۱۹۰۱)_

() سورة التوبة :۱۰۳

ددې دواو قسمه ؤلو ذكر علامه ابى په شرح د مسلم كښې كړې دهرحمه الله(١)
حضرت گنگوهي رحمه الله فرمائي چه د حضرات شيخينو رضي الله عنهما مناظره په اول قسم كښې نه وه چا چه مطلقا د فرضيت زكاة نه انكار كړې وو بلكه په دويم قسم كښې وه حضرت صديق اكبر رضي الله عنه د هغوى د بغاوت په وجه په هغوى باندې د حملې كولو جواز قائل و.ؤاو حضرت عمر د كلمې وئيلو په وجه او د تاويل كولو په وجه هغوى معصوم المال والدم گرځول (٢)
خو عام شراح كام خطّبى. قاضى عياض. امام نووى او علامه عينى رحمهم الله وغيره دا وائى چه د مطلقاً منكرين زكاة په باره كښې مناظره شوې وه.(٣)
په دې باندې اعتراض كيدې شى.چه مطلقاً د منكرين زكاة په باره كښې څنگه مناظره كيدې شوه.كه نن هم څوك د زكاة د فرضيت نه انكار اوكړى.نوهغه كافر.مرتد او مباح الدم گرځى. **ددې جواب** امام خطابى او د دوى په اتباع كښې نورو حضراتو دا وركړې دې. چه زمونږ او د هغوى په زمانه كښې فرق و.چونكه د هغوى زمانه د نزول وحى او شريعت سره نزدې وه.او په هغې كښې د نسخې اوتبديلئ احكام جارى و..اوبله دا چه هغوى چونكه قريب العهد بالاسلام وو.اود دين د امورو نه پوره خبر نه و..نو ددې وجې د هغوى عذر قبول كړې شو.اودهغوى تكفير اونكړې شو.خو د هغې په عكس نن صبا معاملهٔ مختلف ده.اوس دين خور شوې دې.په مسلمانانو كښې د زكاة د فرضيت علم هر خاص اوعام ته شوې دې.ددې فرضيت د مسلمانانو عالم هم پيژنى.او جاهل هم.نو كه نن څوك ددې د فرضيت نه انكار اوكړى.دهغه عذر به قبول نه وى.والله أعلم(٤)

ايا د ذمى او معاهد سره قتال كولې شى؟ ددې حديث نه معلومه شوۀچه څوك د «لا إله إلا الله محمد رسول الله» قائل وى.مونځ كوى.او زكاة وركوى نو هغه سره به قتال نشى كولې .او د باقى ټولو سره به قتال كولې شى.
په دې باهدې دا اشكال كيږى.كه څوك جزيه وركوى.نودهغه سره قتال نشى كولې دغه شان چا سره چه معاهده شوې وى.د هغه سره هم قتال نشى كوليې.او د دې حديث تقاضا دا ده.چه د هركس دې قتال كولې شى.مگر دا چه د توحيد او رسالت قائل وى. موځ كوى.او زكاة وركوى.

---

(١) شرح أبي (١٠٤/١) كتاب الإيمان أحاديث أمرت أن أقاتل الناس حتى يقولوا لا إله إله الله)_
(٢) لامع الرارى (١١/١٥. ١٢) كتاب الزكاة)_
(٣) شرح نوى على صحيح مسلم (٣٨/١. ٣٩) كتاب الإيمان باب الأمر بقتال الناس .. وأعلام الحديث للخطابى (٧٤/١) وعمدة القارى (٢٤٤/٨) كتاب الزكاة باب وجوب الزكاة)_
(٤) أعالم الحديث للخطابى (٧٤٢/١) كتاب الزكاة باب وجوب الزكة وعمدة القارى (٢٤٧/٨) وشرح نوى على صحيح مسلم (٣٩/١)

ددې اشکال عالمانو شپږ جوابونه ورکړي دي ① يو جواب علامه طيبي دا ورکړې دې چه کيدې شي چه دا حديث په ابتدا کښې وي اود جزيه اومعاهدې حکم روسته راغلي وي.()
② دويم جواب دوی دا ورکړې دې چه ممکن ده.چه دا حديث عام مخصو منه البعض وی او«أمرت أن أقاتل انسا..» کښې د «ناس» نه ټول خلق مراد نه وي.لکه څنګه چه په ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾ کښې دی.چه ټول جنات او ټول انسانان عبادت نه کوی.دغه شان دلته د«الناس»نه مودی الجزيه اومعاهد مخصوص مراد وی.()
③ دريم جواب علامه طيبي رحمه الله دا ورکړې دې.چه د جموعه شهادتين.اقامت صلاة او ايت.الزکاة نه اعلاء کلمة الله اود دين غلبه او د مخالفينو اظهارعجز مراد دې.دا مقصود په بعضې خلقوکښې په قول اوفعل سره حاصليږي.اوپه بعضوکښې د جزيه په ورکولوبندې حاصليږی اوپه بعضوکښې په معاهدې سره حاصليږی.()
④ يوجواب دا ورکړې شوې دې.چه دا م دې.خوددې نه خاص خلق مراد دی.په دې صورت کښې به د «الناس»نه مشرکان مراد وی.()

په دې جواب کښې اودعلامه طيبي رحمه الله په دويم جواب کښې فرق دا دې.چه هلته «الناس» عام مخصوص منه البعض دی.يعنی لفظ عام دې. اوددې نه بعضې يعنی مودی الجزيه او معاهد مخصوص مراد دې.اوپه دې جواب باندې به مطلب دا وی.چه لفظ د «ناس» خو عام دې.خو ددې نه مخصوص خلق مراد دی اوهغه مشرکن دی.نو اوس مطلب دا راووتل چه مشرکانو سره د قتل او قتال حکم شته.البته دا چه ايمان راوړی.مونځ کوی.او زکاة ورکوی.اود مودی الجزيه سره ددې تعلق نشته.ځکه چه جزيه د مشرك نه نشی اخستې.خو دا خبره دې معلومه وی.چه دا مسئله مختلف فيها ده.

امام شافعي اوامام احمد رحمهما الله خو ددې خبرې قائل دی.چه جزيه د اهل کتابو نه اخستې شی برابره خبره ده که عربی وی اوکه عجمی ()

امام مالك رحمه الله فرمائی.چه په عجموکښې به د هر کافر نه جزيه اخستې شی که عربی وی اوکه عجمی.که تغلبی وی اوکه کتابی يا غير کتابی وی البه ددوی په نيز د مرتد نه جزيه نشی اخستې.()

) الکشاف عن حقائق السنن(١٢٩\١) کتاب الإيمان الفصل الأول)
) الکشاف (١٢٨\١)
) الکشاف عن حقائق السنن (١٢٨\١)
) شرح کرمانی (١٢٢\١)
) الجامع لأحکام القرآن للقرطبی (١١٠\٨)
) تفسير قرطبی (١١٠\٨)

امام ابوحنیفه رحمه الله فرمائي چه دهرکافر نه به جزیه اخستې شي برابره ده که مشرك وي او که اهل کتاب وي او په عربوکښې به صرف د اهل کتابو نه جزیه اخستې شي د مشرك نه به نشي اخستې ( )لکه چه امام ابوحنیفه رحمه الله د عجمیانو په مسئله کښې د امام مالك رحمه الله سره دي او د عربو په مسئله کښې د امام شافعي او امام احمد رحمهما الله سره دي

دا جواب په کوم کښې چه د «ناس»نه مشرکان مراد اخستې شوي دي صرف دامام شافعي او امام احمد رحمهما الله په مسلك باندې منطبق کیږي ددې نورو امامانو د مسلك مطابق ددې جواب دا ورکولې شي چه جزیه ادا کونکې عارضي او وختي طور د جزیه په سبب محفوظ کیږي. اوکه جزیه ورکول پریږدي نوددې لاندې هغه هم راځي نوهغه همیشه دپاره محفوظ نه شو بلکه د یو عارض په وجه محفوظ شو

یواعتراض دا کیږي چه معاهده خو هر کس سره کیږي لکه څنګه چه کتابي سره کیږي دغه شان مشرك سره هم کیږي. اودا شرعي قاعده ده چه معاهد ته تعرض نشي کولې نو اوس که حدیث د مشرکانو سره خاص کړې شي نو مطلب به دا راوځي چه د هر مشرك سره دې قتال او قتال کولې شي. البته دا چه هغه ایمان راوړي حالانکه که مشرك معاهد وي نو ده سره مطلقاً قتال نشي کولې.

ددې جواب دا دې چه معاهده د تاخیر القتال دپاره وي. د ترك القتال دپاره نه وي او د حدیث پاك نه دا معلومیږي چه قتال به ترك کولې نشي. دا ترې نشي راوتلې چه قتال به مؤخر کولې نشي.( )

⑤ پنځم جواب نې دا ورکړې دې چه «أمرت أن أقاتل الناس» کښې د قتال مراد عام دې که واقعة قتال وي. اوکه ددې قائم مقام وي یعنی جزیه وغیره ( )

⑥ شپږم جواب دا دې چه اصل مقصود دا دې چه په ټوله دنیا کښې اسلام خور شي ددې یو صورت خو دا دې چه ټول مسلمانان شي. او دویم صورت دا دې چه جزیه ادا کوي څکه چه د جزیې په ادا کولوکښې د ورکونکې ذلت وي. او هیڅ یوکس د ذلت اختیارولو ته تیار نه وي. نو جزیه ورکونکې ته به دا خیال راځي چه دا ټول مصیبت د کفر په وجه برداشت کوم نو هم دا کفر پریږده. او ایمان راوړه لکه چه جزیه ادا کول د اسلام راوړلو سبب دې ( ) اوترڅو پورې چه د معاهد تعلق دې نو د هغه سره د تاخیر قتال معامله ده د ترك قتال نه ده ( ) کمامرسابقاً. حافظ ابن حجر رحمه الله دا آخري جواب د ټولو نه غوره ګرځولې دې

) احکام القرآن للجصاص (۳\۹۱) باب أخذ الجزیة من أهل الکتاب)
) فتح الباري(۱\۷۷)_
) شرح کرماني(۱\۱۲۲)_
) الکاشف عن حقائق السنن)۱\۱۲۸. ۱۲۹)_
) فتح الباري(۱\۷۷)_

زنديق او دده حكم ددې حديث نه په دې باندې استدلال كړې شوې دې چه د زنديق توبه مقبوله دد.

دزنديق تعريف بعضوخلقو كړې دې چه «المبطن للكفر المظهر للإسلام كالمنافق»[^1]بعضو وئيلي دي «من لا دين له»[^2]

صاغانى رحمه الله نقل كړى دى چه دا د «زن دين» نه معرب دې[^3] يعنى د ښځو پشان مذهب او دين لرونكې، دا د ښځو عادت وى چه په زړه كښې ئې يو څه وى او په ژبه ئې بل څه وى.

د زنديق توبه قبليږى او كه نه؟ په دې كښې د عالمانو پنځه اقواله دى.

① يو قول دا دې چه دده توبه مطلقاً قبول دد.هم دا د امام شافعى رحمه الله صحيح او منصوص قول دې.

② دويم قول دا دې چه دده توبه او دده رجوع الى الاسلام معتبر نه دد.البته كه دده رجوع رښتيا وى نو عندالله به دده دپاره نفع بخش وى.دا د مالكيانو قول او د امام شافعى رحمه الله يوه (وجه) دد.د امام ابوحنيفه رحمه الله نه ددې دواړو اقوالو مطابق يو يو قول منقول دې.

③ كه د داعيانو څخې وى نو دده توبه مقبوله نه دد.البته د عوامو توبه به قبوله وى.دا هم د شوافعو يوه . . وجه. . دد.

④ څلورم قول دا دې كه زنديق د قتل دپاره گرفتار شو او اوس توبه كوى نو دده توبه قبوله نه دد.او كه د مخكښې نه ئې توبه اوكړله او بيا په دد باندې د صدق فى التوبه علامات هم ښكاره شو نو دده توبه به معتبر وى.دا د امام مالك رحمه الله يو قول او د امام شافعى رحمه الله يوه . . وجه. . دد.

⑤ يو قول دا دې چه يو ځل دده توبه قبول دد.كه بار بار توبه كوى نو مقبول نه دد. دا هم د شوافعو يوه . .وجه. . دد.

ياد ساتئ چه د اقوالو دا اختلاف د هغه زنديق په باره كښې دې كوم چه ښكاره مسلمان وى او په باطن كښې ئې كفر پټ كړې وى.او ددې علم په دې طريقه كيدې شى چه دده په كفر باندې څه شواهد معلوم شى.يا پخپله دې اقرار اوكړى.[^4]والله اعلم.

د تارك صلات حكم اوس ددې نه پس په مسئله پوهه شئ كه يو سړې مونځ په دې وجه پريږدى چه هغه ددې د فرضيت قائل نه دې نو هغه په اتفاق د مسلمانانو كافر او مباح الدم دې.[^5]

[^1]: مجمع بحار الأنوار(٢\٤٣٨)_
[^2]: المصدر السابق)_
[^3]: تاج العروس (٦\٣٧٣)_
[^4]: عمدة القارى(١\١٨٢)_
[^5]: المغنى لابن قدامة (١٢\١٥٦) باب الحكم فيمن ترك الصلاة)_

خوكه د تكاسل او تهاون په وجه ئې پريږدي.د سستئ او كاهلئ په وجه ئې نه كوي.نو دده په باره كښې اختلاف دې.په دې كښې دعالمانو ځلور اقوال دي:

امام احمد بن حنبل رحمهما الله ، په شوافعو كښې د منصورفقيه نه علاوه نور ډير حضرات، عبدالله بن المبارك او اسحاق بن راهويه وغيره فرمائى.چه دا سړې مرتد شو او د ردت په وجه به دې قتلولې شى.(١)

امام مالك او امام شافعى رحمه الله فرمائى.چه دا سړې مرتد نشو.خو د كوم جرم ارتكاب ئې چه كړې دې.د هغې سزا دا ده.چه دې قتل كړې شى.(٢)

ابن شهاب زهرى، امام ابوحنيفه، امام مزنى او داؤد ظاهرى رحمهم الله فرمائى.چه دې به نشى قتلولې.بلكه په زبردست قيد كښې به اچولې شى.او سزا به وركولې شى.(٣) ((يسجن فيضرب حتى يتوب أو يموت))

علامه ابومحمد ابن حزم ظاهرى رحمه الله فرمائى.چه مونځ نه كول يو منكر امر دې.او د منكر ازاله د((من رأى منكم منكراً فليغيره بيده، فإن لم يستطع فبلسانه، فإن لم يستطع فبقلبه))(٤) په وجه واجب ده.او ددې صورت دادې.چه د منكر مرتكب ته به

تاديبى سزا وركولې شى.او تاديبى كوړې په حديث كښې لس وارد شوى دى.نو كله چه مونځ نه كوى.نو هغه ته به لس كوړې لګولې شى.كه مونځ اوكړى.نو فبها . اوكه نه كوى.نو دا يو نوې منكر اوموندې شو.نو بيا به لس كوړې لګولې شى.دغه شان به مسلسل وهلې شى.او د مونځ تلقين به ورته كولې شى.يا به دې مونځ كوى.يا دې مړشى.خو د مړ كولو قصد به نشى كولې.بيا دا تاديبى سزا به تر هغه وخته پورې جارى وى.تركومه پورې چه د مونځ وخت باقى وى.خو كله چه د مونځ وخت اوځى.نو چونكه ددوى په نيز چه كوم مونځ د وخت تيريدلو په وجه فوت شى.د هغې قضاء ممكن نه ده.(٥) په دې وجه اوس ددې مونځ دپاره تاديب نشته.البته دويم مونځ د كوم وخت چه اوس داخل شوې دې.د هغې دپاره به تاديبى سزا شروع كولې شى.او دا سزا به چونكه د مونځ په وختونو كښې وى.نو د نمر د زوال نه پس به د تارك صلاة وهل تكول شروع كولې شى.او تر نيمې شپې پورې به شروع

---

(١) المجموع شرح المهذب (١٦\٣)_

(٢) المصدرالسابق)_

(٣)المغنى لابن قدامة (١٥٦\٢) والمجموع (١٦\٣) والمحلى(٣٧٦\١١)_

(٤) صحيح مسلم (٥١\١) كتاب الإيمان باب بيان كون النهى عن المنكر من الإيمان .. وسنن نسائى (٢٦٩\٢) كتاب الإيمان وشرائعه باب تفاضل أهل ا لإيمان .. وسنن أبى داود كتاب الصلاة باب الخطبة يوم العيد رقم ١١٤٠) وسنن ترمذى كتاب الفتن باب ما جاء فى تغيير المنكرباليد أوباللسان أو بالقلب رقم ٢١٧٢) وسنن ابن ماجه كتاب الفتن باب الأمر بالمعروف والنهى عن المنكر،رقم (٤٠١٣)

(٥) المحلى(٢٣٥\٢) وأما من تعمد ترك الصلاة حتى خرج وقتها)

وی.ددې نه پس چونكه ددوی په نيز د مونځ وخت نشته.(١) نو تر صبا پورې به وهل موقوف كولې شی.او د صبا راختلو نه پس به بيا د سحر مونځ دپاره وهلې شی.كه مونځ اوكړی.نو ډيره ښه ده.گنی وهلې به شی.تردې چه نمر راوخيژی.د نمر راختلو نه پس به وهل موقوف كولې شی.ځكه چه زواله پورې د هيڅ فرض وخت نه دې.(٢)

د ارتداد د قائلينو دليلونه امام احمد رحمه الله چه قصداً مونځ پريخودونكې كافر گرځوی.او ارتداداً د قتل حكم لگوی.ددوی او ددوی د متبعينو استدلال د نبی كريم ﷺ د هغه ارشاداتو نه دې.په كومو كښې چه ترك صلاة باندې د ذمې د براءت او د كفر اطلاق شوې دې.لكه ارشاد دې.«إن بين الرجل و بين الشرك والكفر ترك الصلاة»(٣)

او حضرت بريده رضی الله عنه مرفوع حديث دې.«إن العهد الذی بيننا و بينهم الصلاة، فمن تركها فقد كفر»(٤)

حضرت ابوالدرداء رضی الله عنه فرمائی.«أوصانی خليلی ﷺ أن لا تشرك بالله شيئاً و إن قطعت و حرقت، ولا تترك صلاة مكتوبة متعمداً، فمن تركها متعمداً فقد برءت منه الذمة، ولا تشرب الخمر فإنها مفتاح كل شر»(٥)

كوم حضرات چه د تارك صلاة دنه كافر كيدو قائل دی.هغوی دا وائی.چه ترك صلاة معصيت دې.كفر نه دې.او په كومو احاديثو كښې چه د كفر اطلاق شوې دې.هغه خو يا په مستحل باندې محمول دې.يا دهغې نه مراد دا دې.چه دده فعل د كافرانو د فعل سره مشابه دې.يا دا مطلب دې.چه د مؤمن علامت خاصه مونځ دې.كه يو مؤمن مونځ پريږدی.نو په ده كښې او كفر كښې به هيڅ ځيز فارق نه وی.هم ددې ترك صلاة په وجه سرې د كافر مشابه كيږی.دده فعل د كافرانو پشان كيږی.(٦)

د امام مالك او امام شافعی رحمهما الله استدلال: بيا امام مالك او امام شافعی رحمهما الله چه ددې خبرې قائل دی.چه تارك صلاة نه كافر كيږی.البته د ترك صلاة په وجه به دې حداً قتل كولې شی.ددوی ړومبې استدلال خو د آيت قرآنی نه دې.﴿فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ

---

(١) المحلى (١٣/١٦٤) أوقات الصلاة_

(٢) المحلى (١١/٣٧٩، ٣٨٠) مسئله تارك الصلاة عمداً)_

(٣) صحيح مسلم (١/٦١) كتاب الإيمان باب بيان إطلاق الكفر على من ترك الصلاة .. وسنن نسائی (١/٨١) كتاب الصلاة باب الحكم فى تارك الصلاة.. وسنن أبی داود كتاب السنة باب رد الإرجاء رقم ٤٦٧٨ وسنن ترمذی كتاب الإيمان باب ما جاء فی ترك الصلاة رقم ٢٦١٨، ٢٦٢٠) وسنن ابن ماجه كتاب إقامة الصلاة والسنة فيها باب ما جاء فيمن ترك الصلاة رقم ١٠٧٨)_

(٤) سنن نسائی (١/٨١) كتاب الصلاة باب الحكم فی تارك الصلوات وجامع ترمذی كتاب الإيمان باب ما جاء فی ترك الصلاة رقم ٢٦٢١) وسنن ابن ماجه كتاب إقامة الصلاة والسنة فيها باب ما جاء فيمن ترك الصلاة رقم ١٠٧٩)_

(٥) سنن ابن ماجه كتاب الفتن باب الصبر على البلاء رقم ٤٠٣٤)_

(٦) شرح نووی على صحيح مسلم (١/٦١) كتاب الإيمان باب بيان إطلاق إسم الكفر على من ترك الصلاة)_

وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ ۚ فَإِن تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ ﴾ (١) په دې آيت كښې د سبيل د تخلية دپاره د شرك او كفر نه توبه. او اقامت د صلاة او ايتاء زكاة لازم ګرځولې شوې ده.نوكه څوك مونځ قائم نكړي نو د قتل نه به نه بچ كيږي.

دغه شان ددې حديث باب نه هم ددوى استدلال دې چه په دې كښې دى چه «قَالَ أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ»

په دې حديث كښې د عصمت دماء او اموال دپاره شهادت د توحيد او رسالت. اقامت صلاة او ايتاء زكاة ضروري ګرځولى شوى دى.نوكه يوكس مونځ قائم نكړي.نو هغه به محفوظ الدم او محفوظ المال نه وي. يعنى دې به بې دريغه قتلولې شي.

تركومه پورې چه دده د نه كافر كيدو تعلق دې.نو دا حضرات د حضرت عباده بن الصامت ﷺ د روايت نه استدلال كوي.هغوى فرمائي.چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل .«خمس صلوات كتبهن الله عزوجل على العباد، فمن جاء بهن لم يضيع منهن شيئاً إستخفافاً بحقهن، كان له عندالله عهد أن يدخله الجنة، و من لم يأت بهن فليس له عندالله عهد، إن شاء عذبه و إن شاء أدخله الجنة»(٢) په دې حديث كښې تارك صلاة تحت المشيئت داخل كړې شوې دې.كه چرې الله تعالى اوغواړي. نو دوى ته به سزا وركوي.اوكه اوغواړي.نو په جنت كښې به داخل كړي.كه دې كافر شو.نو جنت ته د داخليدو به څه مطلب وي؟

د مذكوره دلائلو جواب امام نووي رحمه الله طرف ته د تارك صلاة د قتل په سلسله كښې دا استدلال منسوب دې.(٣) چه په حديث باب كښې دا ونيلى شوى دى.چه خلقو سره د قتال حكم دې. خو داچه د توحيد او رسالت شهادت وركړي.مونځ اوكړي.او زكاة وركړي .ددې نه معلومه شوه.چه كوم كس مونځ نه كوي.هغه سره به قتال كولې شي.

خو دا استدلال ضعيف دې.چه دا علامه ابن دقيق العيد ,,چه دا يو ډير لونې شافعى عالم دې.. ضعيف ګرځولې دې.هغه فرمائي.چه د داسې حديثونو نه په قتل باندې استدلال غلط دې.ځكه چه قتال او قتل دوه جدا جدا څيزونه دى.د قتال معنى د جنګ كولو ده.د وژلو نه ده.او د قتل معنى د وژلو ده.او په حديث كښې قتال راغلې دې.دا به د قتل په معنى كښې نشى اخستلې.(٤)

---

(١) التوبة:٥)_

(٢) موطا امام مالک كتاب الصلاة الليل باب الأمربالوتر رقم ١٤. وسنن نسائى (١/٨٠) كتاب الصلاة باب المحافظة على الصلوات الخمس وسنن إبن داود فى كتاب الوترباب فيمن لم يوتر رقم ١٤٢٠ وسنن ابن ماجه كتاب إقامة الصلاة والسنة فيها باب ما جآء فى فرض الصلوات الخمس والمحافظة عليها رقم (١٤٠١)

(٣) عمدة القارى(١/١٨١)_

(٤) درس بخارى از شيخ الاسلام علامه شبير احمد عثمانى (١/٢٠٢)

ددې بهترين شاهد د حديث هغه الفاظ دى كوم نې چه د سترې په باب كښې فرمائيلې دى.«إذا كان أحدكم يصلى فلا يدع أحداً يمر بين يديه وليدرأه ما استطاع فإن أبى فليقاتله فإنما هو شيطان»
(١) يعنى كله چه په تاسو كښې څوك مونځ كوى.نو څوك دې دخپلې مخې نه تيريدو ته نه پريږدى اوچه څومره كيدې شى.هغه دې دفع كوى اومنع كوى.كه بيا هم هغه نه منع كيږى بلكه د تيريدو قصد ئې كړې وى.نو هغه سره دې قتال اوكړى.څكه چه هغه شيطان دې

صفا ظاهره ده چه دلته د قتال نه قتل مراد نه دې.دغه شان په «أمرت أن أقاتل» كښې د قتال نه هم قتال مراد دې.قتل مراد نه دې.لكه چه د تارك الصلاة قتل د حديث نه ثابت نه دې.ددې وجې د تارك صلاة د قتل دپاره په دې حديث باندې استدلال كول صحيح نه دى.

دويم دليل د قرآن كريم آيت دې.﴿وَإِنْ طَآئِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا ۚ فَإِنْ بَغَتْ إِحْدٰىهُمَا عَلَى الْأُخْرٰى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتّٰى تَفِيءَ إِلٰى أَمْرِ اللهِ ۚ﴾(٢)په دې آيت كښې د مقاتله نه هر ګز قتل مراد نه دې.دغه شان به تارك صلاة سره قتال كولې شى.خو قتلولې به نشى.هم دا وجه ده.ه امام بيهقى رحمه الله د مام شافعى رحمه الله قول نقل كړې دې.«ليس القتال من القتل بسبيل قد يجوز أن يحل قتال المسلم ولا يحل قتله»(٣) يعنى قتال او قتل دواړه يو څيز نه دې.د قتال د جواز نه د قتل جواز نه لازميږى.څكه چه داسې كيدې شى.چه قتال جائز وى.او قتل نا جائز وى.

اوس حاصل دا شو.چه د تارك صلاة سره جنګيږئ.قتال ورسره كوئ.كه د يو كلى خلقو په اتفاق سره مونځ پريخودلو.نوامام به د هغوى سره قتال كوى.ددې په باره كښې د امام ابوحنيفه رحمه الله نه څه صراحت نشته.البته د امام محمد رحمه الله نه نقل دى.كه د كلى خلق آذان پريږدى.نو د وخت امام به د هغوى سره قتال كوى.دغه شان تارك ختنه سره به هم امام د وخت قتال كوى.(٤) نوهركله چه داذان او ختنه غوندې څيزونو په پريخودو سره دا حكم دې.حالانكه دا د مونځ نه په كمه درجه كښې دى.نود مونځ په پريخود خو به په طريق اولى سره ورسره قتال كولې شى.خلاصه دا چه د تارك صلاة قتل ددې حديث نه نه ثابتيږى.

د علامه ابن دقيق العيد رحمه الله پشان علامه ابن حزم ظاهرى رحمه الله هم دا استدلال رد كړې دې.(٥)

دا خبره دې معلومه وى.چه امام نووى رحمه الله غوندې محقق كس ته ددې استدلال نسبت كول

---

(١) صحيح مسلم (١١\١٩٦) كتاب الصلاة باب سترة المصلى والندب إلى السترة والنهى عن المرور بين يدى المصلى ..)_
(٢) الحجرات:٩)_
(٣) سنن كبرى للبيهقى (٨\١٨٨) كتاب قتال أهل البغى باب الخلاف فى قتال أهل البغى)_
(٤) فتح الملهم (١١\١٩٢) كتاب الإيمان باب الأمر بقتال الناس حتى يقولوا:لا إله إلا الله)_
(٥) المحلى لابن حزم (١١\٣٧٨) مسألة تارك الصلاة عمداً حتى يخرج وقتها)

صحيح نه معلوميږي.چه هغوي به د تارك صلاة د قتل دپاره په حديث باب كښې په لفظ د «أقاتل» سره استدلال كړې وي.ځكه چه هغوي خو به دومره فرق پيژني.چه قتال يو ځيز دې اوقتل بل ځيزدې.بيا د امام شافعي رحمه الله قول به هم د هغوي نه پټ نه وي.نو هغوي طرف ته ددې استدلال نسبت كول صحيح نه معلوميږي.البته ددې حديث نه هغوي د تارك الصلاة سره په قتال كولو باندې استدلال ضرور كړې وي.خو هغه استدلال په «أقاتل» سره نه دې.بلكه په «فإذا فعلوا ذلك عصموا مني دمائهم وأموالهم» سره دې.(١) لكه چه د دوى په نيز د عصمت مال و جان دواړو ترتب به په هغه وخت كښې وي.كله چه دا درې واړه امور متحقق شي يعني عصمت دجان او مال به هله وي.چه اقرارد شهادتينو.اقامت صلاة اوايتاء الزكاة درې واړه وي.نو چه يوجزء فوت شي.نو عصمت به هم فوت كيږي.

وړاندې تفصيل دې.كه اولنې جزء فوت شي.نو مجموعه د عصمت به فوت وي.نه به دده جان محفوظ وي.اونه به ئې مال محفوظ وي.اوكه دويم جزء يعني صلاة فوت شي.نوپه دغه وخت كښې به د مال عصمت منتفي نه وي.بلكه د دم عصمت به ختم شي.اوكه دريم جزء يعني ايتاء الزكاة فوت شي.نوعصمت دمال به ختم شي.د دم عصمت نه پورته كيږي.كله چه درې واړه وي.نوهرڅه به وي.اوكه درې واړه نه وي.نو څه به هم نه وي.نه به عصمت د دم وي.اونه به عصمت د مال وي.اوكه يو جزء صلاة فوت شي.نوعصمت د دم به پورته شي.اوكه ايتاء الزكاة فوت شي.نو عصمت د مال به ختم شي.(٢)

ددې تقرير په صورت كښې اګرچه د ابن دقيق العيد اوابن حزم رحمهما الله تقرير څه فائده نه وركوي.البته احناف څنګه چه د تارك الصلاة دقتل منكر دې.هغوي دا وئيلي شي.چه دلته په حديث كښې د تارك الصلاة د معصوم او محفوظ الدم مطلب دادې.چه ده سره به مقتله كولې شي.

دغه شان دا هم وئيلي شي.چه احناف هم دده دغيرمعصوم الدم قائل دي.ځكه چه داحنافو په نيز دده حكم دا دې.چه دې به په سخت قيد كښې واچولې شي.او سزا به وركولې شي.

«حتى يتوب أو يموت»(٣)مراد دا دې.چه تارك الصلاة زمونږ په نيز هم معصوم الدم نه دې.فرق صرف دومره دې.چه نور اماماان مهلت نه وركوي.بلكه سمدستي د قتل حكم وركوي.او امام ابوحنيفه رحمه الله مهلت وركوي .او فرمائي.چه سخت سخت ئې اووهئ.د مرګ پرواه ئې مكوئ.پريږدئ چه مړ شي.خو تادې مكوئ.په قيد كښې ئې واچوئ.وږې ئې ساتئ.دومره ئې

---

(١) شرح نووى على صحيح مسلم (٦١١١) كتاب الإيمان باب بيان إطلاق إسم الكفرعلى من ترك الصلاة والمجموع شرح المهذب (١٧١٣) كتاب الصلاة فرع فى مذاهب العلماء فيمن ترك الصلاة تكاسلاً مع إعتقاده وجوبها)_

(٢) درس بخارى(٢٠٤١١)_

(٣) ردالمحتار(٢٥٩١١) كتاب الصلاة)

اووهئ چه وينه ترې روانه شى اوبيا نې هم حټ محفوظ نه دې «حتى يتوب أو يموت»
ترخويوزې چه دآيت قرآنى ﴿فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَوٰةَ وَآتَوُا الزَّكَوٰةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ﴾[1] تعلق دې نو يقيناً چه ددې نه په ظاهره هم دا معلوميږى چه تارك الصلاة قتل كړئ.خكه چه په دې ښكاره د «اقتلوا» لفظ دې هم دا وجه ده چه علامه ابن قيم رحمه الله هم په دې آيت باندې د تارك الصلاة په قتل باندې استدلال كړې دې.[2]

ددې جواب دا دې چه په آيت كښې د «اقتلوا» نه مراد قتل نه دې بلكه قتال دې.ددې اولنئ قرينه دا ده.چه حديث باب مقتبس دې د سورة براءت ددې آيت نه اوپه آيت كښې دقتل ذكر دې.اوپه حديث كښې دقتال ذكردې.نواوس دوه صورتونه دى يا خو په آيت كښې : قتل نه قتال مراد واخستې شى.او حديث ددې تفسير اوګرځولې شى.اويا چه په حديث كښې د قتال كوم لفظ راغلې دې.د هغې نه د آيت په وجه قتل مراد واخستې شى.عقلي قرائن دا بنى.چه په ايت كښې قتال مراد دې.خكه چه حديث د آيت مفسر او شرح وى.نولكه چه نبى ﷺ تنبيه وكړه.چه په آيت كښې د قتل صبراً مراد نه دې بلكه قتال مراد دې.اوداسې تجوزات په لغت كښې شائع دى.
دويمه قرينه دا ده.چه د تارك الزكاة د قتل هيڅوك قائل نه دى.البته كه تارك الزكاة يوه ډله وى.نوبيا امام ته د هغوى سره د قتال او محاربې حكم دې.اودا مسئله اجماعي ده اوهركله چه په تارك الزكاة باندې دعدم قتل اجماع ثابته شوه. نواوس به ګورو.چه په قرآن پاك كښې د تخليه سبيل كوم درې شرطونه مذكور دى.په هغې كښې زكاة هم شته .نوكه په آيت كښې لفظ دقتل هم په خپله معنى باندې واخستې شى.نوتارك الزكاة قتل ترې هم لازميږى.حالانكه ټول په دې متفق دى.چه دده د قتل حكم نشته.نوخامخا به دا منل وى.چه په آيت كښې هم قتال مراد دې.او حديث به د آيت تفسير اوګرځولې شى.ددې نه دامام بخارى رحمه الله دقت نظرمعلوميږى.چه په ترجمة الباب كښې ئې آيت راوړلو.او ددې لاندې ئې «أمرت أن أقاتل الناس» حديث راوړلو ددوى مطلب دا دې.چه خپل اشكال لرې كړئ او پوهه شئ.چه په آيت كښې لكه چه لفظ د «قتل» دې خو مراد ترې «قتال» دې.لكه څنګه چه حديث باب ددې وضاحت اوكړلو.[3]
داحنافو رحمهم الله استدلال احناف دتارك الصلاة په عدم قتل باندې د حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه حديث باندې استدلال كوى «قال رسول الله ﷺ لا يحل دم امرئ مسلم يشهد أن لا إله إلا

---

[1] (التوبة:٥)_
[2] (فتح الملهم (١/١٩٥) كتاب الإيمان باب الأمر بقتال الناس حتى يقولوا لا إله إلا الله)_
[3] (درس بخارى (١/٢٠٣، ٢٠٤))_

الله وأنى رسول الله إلا بإحدى ثلاث النفس بالنفس، والثيب الزانى والمفارق لدينه التارك للجماعة»[1] په دې حديث شريف كښې دا خودلې شوى دى چه صرف په درې صورتونوكښې د يو مسلمان وژل جائزدى يا خوچه بل څوك قتل كړى نويه قصاص كښې به دې قتل كولې شى يا محصن زن اوكړى نو رجم كولې به شى.ياد دين نه مرتدشى نو د ارتداد په وجه به قتلولې شى.

وامام احمد او امام شافعى رحمهما الله خوندوره مناظره د تارك صلاة دتكفير اوعدم تكفير په باره كښې دامام احمد او امام شافعى رحمهماالله په مينځ كښې د يوې مناظرې ذكربه دلته د خوند نه خالى نه وى.

وائى چه امام احمد رحمه الله يوخل دامام شافعى رحمه الله سره د تارك صلاة په باره كښې مناظره اوكړه.امام شافعى رحمه الله د هغوى نه تپوس اوكړو آيا د تارك صلاة تكفير به كولې شى؟نو امام احمد رحمه الله اوفرمائيل.آو.د ده تكفير به كولې شى. امام شافعى رحمه الله ترې تپوس اوكړو نو بيا به دې څنګه مسلمانيږى؟ هغوى ورته جواب وركړو.چه كلمه اووائى.نو مسلمان به شى.امام شافعى رحمه الله ورته اوفرمائيل.هغه كس خو كلمه وائى.د كلمې نه خو منكر نه دې.نو امام احمد رحمه الله اوفرمائيل.چه مونځ اوكړى.نو مسلمان به شى.امام شافعى رحمه الله ورته اوفرمائيل .د كافر مونځ خو نه صحيح كيږى.او نه د مونځ په ذريعه هغه په اسلام كښې داخليدې شى.په دې باندې امام احمد رحمه الله چپ شو.[2]

قوله: <u>إلا بحق الإسلام</u>: خوپه حق داسلام... يعنى دا خبره نه ده.چه څونكه ته كلمه وائې.مونځ كوې.او زكاة وركوې.نو اوس ته بيخى معصوم شوې.داسې نه ده.بلكه ددې تولو كارونو باوجود كه تا غلا اوكړه.نو ستا لاس به كټ ككولې شى.كه قتل عمد دې اوكړو.نو په قصاص كښې به قتل ته كولې شې.كه په چا دې په دروغه د زنا تهمت ا ولګولو.نو اتيا كوړې به درته لګولې شى.دغه شان په بل څه جرم باندې په تا باندې تعزيرى سزا جارى كولې شى.لكه چه د «إلا بحق الإسلام»مطلب دا شو.چه شهادت د توحيد او رسالت .اقامت د صلاة او ايتاء الزكاة سره سړې معصوم الدم ګرځى.خودا ده.چه هم اسلام ددې د قتل حكم وركړى.لكه قاتل د نفس .يا محصن زناكار.نو د اسلام باوجود به دې قتل كولې شى.[3]

---

[1] صحيح بخارى كتاب الديات باب قول الله تعالى ﴿أن النفس بالنفس والعين بالعين﴾ رقم ۶۸۷۸ وصحيح مسلم (۵۹/۲) كتاب القسامة باب ما يباح به دم المسلم وسنن نسائى (۱۶۴/۲، ۱۶۵) كتاب المحاربة باب ذكر ما يحل به دم المسلم وسنن أبى داود كتاب الحدود باب الحكم فيمن إرتد رقم ۴۳۵۲ وسنن ترمذى كتاب الديات باب ما جاء لا يحل دم إمرئ مسلم إلا بإحدى ثلاث رقم ۱۴۰۲ وسنن ابن ماجه كتاب الحدود باب لا يحل دم إمرئ مسلم إلا فى ثلاث رقم ۲۵۳۴)۔

[2] طبقات الشافعية الكبرى(۲۲۰/۱۱) مناظرة بين الإمام الشافعى وأحمد رحمهما الله)۔

[3] ارشاد السارى(۱۰۸/۱)

قوله وحسابهم على الله: اود دوى حساب الله تعالى ته حواله دي.
يعني مونږ خو د ظاهر مكلف يو.نو كه څوك په ظاهره مسلمان وي.نو هغه سره به: مسلمانانو پشان سلوك او معامله كوو.اوكه مسلمان نه وي.نو د مسلمانانو پشان معامله به ورسره نه كوو اګرچه هغه په باطن كښې هرڅنګه وي. ځكه چه مونږ د باطن مكلف نه يو باطن الله تعالى ته حواله دي.(١)

فائده ((على)) عموماً دوجوب دپاره راځي.دلته د((على))استعمال شوي دي. حالانكه په الله تعالى باندې خو د څا حساب واجب نه دي.نه جزاء او سزا واجب ده.اونه ثواب واجب دي.په الله تعالى باندې هيڅ څيز واجب نه دي.نو ددې وجې مونږ وايو ((وحسابهم موكول إلى الله)) يعني ددوى حساب كتاب الله تعالى ته حواله دي.البته د ((على))د استعمال حكمت به: وى.لكه چه اشاره شوي ده.چه د دوى حساب كتاب متحقق الوقوع دي.ددې د واقع كيدو: يقينيت په وجه ددې نه په لفظ د((على)) سره تعبير اوكړې شو.كوم چه د وجوب دپاره راځي

١٢=بَابُ مَنْ قَالَ إِنَّ الْإِيمَانَ هُوَ الْعَمَلُ

لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ﴿وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ (٢) وَقَالَ عِدَّةٌ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ (٣) عَنْ قَوْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَقَالَ ﴿لِمِثْلِ هَذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ﴾ (٤)

دا باب د هغه كس د مسلك په بيان كښې دي.څوك چه دا وائي.چه ايمان خو بس عمل دي **دعمل نه څه مراد دي؟** په دې كښې د عالمانو درې اقوال دي.
① حضرت ګنګوهى او حضرت انورشاه كشميرى رحمهما الله فرمائى.چه ددې نه عمل قلب مراد دي.(٥) ② علامه سندهى رحمه الله فرمائى.چه ددې نه اعمال جوارح مراد دى.(٦)
③ اود شراح كرامو دا رايه ده.چه ددې نه ټول اعمال د قلب او د جوارح مراد دى.(٧)

---

(١) ارشاد السارى(١/١٠٨)_
(٢) الزخرف:٧٢)_
(٣) الحجر ٩٢)_
(٤) الصافات:٦١)_
(٥) لامع الدرارى (١/٥٦١، ٥٥٢) وفيض البارى(١/١٠٩)_
(٦) حاشية السندى على صحيح البخارى(١/٢٢)
(٧) عمدة القارى(١/١٨٣، ١٨٤)

د ترجمې مقصد حضرت گنگوهى رحمه الله فرمائى چه امام بخارى رحمه الله په دې ترجمة الباب سره د سلفو نه يو اشكال لرې كړې دې او هغه دا دې چه د سلفو نه منقول دى «الايمان قول وعمل» اشكال دا كيږى چه دا بيخى د بداهت نه خلاف خبره ده ځكه چه ايمان خو د تصديق قلبى نوم دې امام بخارى رحمه الله په دې ترجمة الباب سره د هغې جواب طرف ته اشاره كړې ده او دا ئې خودلى دى چه سلف خو دا وائى چه ايمان د عمل نوم دې خو ددې نه عمل قلبى يعنى تصديق باطنى مراد دې نو د هغوى قول د بداهت نه خلاف نشو (١)

خو د ترجمې نه دا غرض دمولف رحمه الله د مخكنو او روستنو بابونو تصريح نه خلاف دې امام بخارى رحمه الله په مختلفو بابونوكښې دا ثابته كړې ده چه اعمال صلاة، زكاة او جهاد وغيره په ايمان كښې داخل دى نو بيا دا ونيل چه مؤلف د عمل نه تصديق قلبى او عمل قلب مراد اخلى او دا ښائى چه سلفو د عمل نه مراد عمل قلب يعنى تصديق اخستې دې دا په خپله د خپلو تصريحاتو نه خلاف دې.

حضرت كشميرى رحمه الله فرمائى چه امام بخارى رحمه الله دا خودل غواړى چه ايمان صرف د علم او معرفت نوم نه دې ځكه چه دا معرفت خو د جحود سره هم جمع كيدې شى بلكه ايمان د عمل قلب نوم دې يعنى په زړه سره تسليمول او په زړه سره منل ايمان دې (٢)

علامه سندهى رحمه الله فرمائى چه په اصل كښې گنړو ځايونوكښې په ايمان باندې د عمل عطف شوې دې او عطف په مغايرت باندې دلالت كوى نو ددې نه دا شبه كيدې شوه چه اعمال د ايمان نه خارج دى نوامام بخارى رحمه الله دا شبه لرې كړه او دا ئې اوخودل چه اعمال په ايمان كښې داخل دى او داعمالو چه په ايمان باندې كوم عطف شوې دې نو دا د قبيلې د عطف الخاص على العام ځنې دې چه مقصود ئې استيفاء او استقصاء دې د مغايرت په غرض باندې عطف نه دې شوې او ددې دليل مؤلف دا پيش كړې دې چه الله تعالى د جنت حاصلول په عمل باندې مرتب كړې دې او دا بيخى ښكاره خبره ده چه جنت صرف په ظاهرى عمل نه مرتب كيږى بلكه په ايمان باندې مرتب كيږى نو اوس معنى دا راووته چه د جنت حصول لكه څنگه چه په ايمان قلبى باندې وى دغه شان په ظاهرى اعمالو باندې هم وى نو لكه چه امام بخارى رحمه الله دا اوخودل چه په عطف سره په ايمان او عمل كښې مغايرت مقصود نه دې بلكه دا تخصيص بعدالتعميم دې (٣)

دعامو شارحينو رحمهم الله رائې دا ده چه دلته عمل عام دې كه عمل جوارح وى او كه عمل قلب وى لكه چه د امام بخارى رحمه الله مقصد په دې ترجمې سره دا خودل دى چه عمل په ايمان كښې داخل دې هرڅنگه عمل چه وى دا خبره مؤلف د آيت مذكوره او روايت د مجموعې نه

---

(١) لامع الدرارى (١/١١، ٥٦٢)

(٢) فيض البارى (١/١٠٩، ١١٠)

(٣) حاشية السندى (١/٢١، ٢٢)

ثبته کړه او د دوی مقصد په هغه خلقوباندې رد دې ځوك چه وائی «الإيمان قول بلا عمل» هغوی د ایمان تعریف کوی چه دا دقول لسان نوم دې د قول قلب نوم نه دې عمل د ایمان نه خارجوی ()

دا هم ونیلی شی چه امام بخاری رحمه الله په جهمیو باندې رد هم کوی ځوك چه صرف معرفت ته که اختیاری وی او که غیر اختیاری وی ایمان وائی نو هرکله چه امام بخاری رحمه الله ووخودله چه ایمان خو د عمل نوم دې نوددې نه معلومه شوه چه په ایمان کښې د کوم معرفت اعتبار شوې دې هغه اختیاری دې د معرفت اختیاری نه بغیرپه دې باندې د عمل اطلاق نه صحیح کیږی نو د جهمیو خیال هم غلط شو ()

امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب کښې درې آیاتونه پیش کړی دی.

اولنې ایت ﴿وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِيٓ أُوْرِثْتُمُوهَا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ () په دې آیت کښې دا ونیلې شوی دی چه دا جنت کوم چه تاسو ته ملاویږی دا د عمل په وجه دې او تولو ته علم دې چه جنت د ایمان په وجه ملاویږی او هرکله چه جنت د ایمان په وجه ملاویږی اودلته ئې د عمل په وجه ونیلی دی نو معلومه شوه چه د عمل نه مراد ایمان دې او ﴿بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ اود ﴿بما كنتم تؤمنون﴾ په معنی دی نوکه ایمان نه وی اواعمال ډیر وی هم جنت نه ملاویږی خو که دلته ایمان وی اویوعمل هم نه وی نو جنت ملاویږی که د اول نه وی اوکه په آخر کښې وی بهرحال د جنت د تلو دارومدار په اصل ایمان باندې دې او په ایمان باندې د عمل اطلاق ددې وجې شوې دې چه د ایمان تعلق ظاهر وی برابره ده که داسې وی چه «إطلاق الجزء على الكل» وی اوکه «إطلاق الفرع على الأصل» وی په دې سره به د مرجئو تردید اوشی.

جنت ته میراث ولې وئیلې شوې دې؟ دلته یو اشکال خو دا دې چه په دې آیت کښې جنت ته میراث وئیلې شوې دې چه جنت به تاسو ته په میراث کښې درکولې شی سوال دا دې چه میراث خو هغې ته وائی چه کله د چا خپل نزدې رشته دار وفات شی او ترکه پریږدی نو هغه ترکه د هغه خپلو خپلوانو ته په میراث کښې ملاویږی په جنت کښې خو دا خبره نشته هلته ځوك وفات شوی دی؟ او د چا په ملك کښې وو؟ چه د هغه په وفات سره اوس اهل ایمان ته په میراث کښې ملاویږی؟

عالمانو ددې مختلف جوابونه ورکړی دی.

① یو جواب دا ورکړې شوې دې چه دلته اصل کښې د عطاء جنت تشبیه د میراث سره ورکړې شوې ده () اوپه دوو خبرو کښې تشبیه ورکړې شوې ده

) الأبواب والتراجم لصحيح البخاری(۳۳. ۳٤)
) عمدة القاری()۱۸۳/۱. ۱۸٤)
) الزخرف:۷۲)
) الكشاف للزمخشری (٤/۲٦۳)

يوه دا چه ميراث هغه وي چه په هغې کښې دوام وي يوکس ته چه کوم څيز په وراثت کښې ملاؤ شي نو هغه هميشه دپاره د هغه شي په هغې کښې فسخ، اقاله، ابطال او انکار نه وي دغه شان چه کله جنت ملاؤ شي نو هميشه دپاره به وي ددې په عطاء کښې فسخ، اقاله ابطال او انکار څه هم نه وي

دويمه خبره دا ده چه ميراث کله وارث ته ملاويږي په دې کښې تصرف کولو کښې به جنتيان آزاد وي چه څنګه تصرف غواړي په دوي به هيڅ قسم پبندي نه وي ﴿وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهِيٓ أَنفُسُكُمْ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَدَّعُونَ﴾ (١)

④علامه عينى رحمه الله فرمائي چه په حديث کښې راغلى دي چه په جنت او جهنم دواړو ځايونو کښې د هرمومن او کافر دپاره ځائې وي کوم خلق چه جنت ته لاړ شي نو هغوي ته به په جهنم کښې هغه ځايونه اوخودلى شي کوموکښې چه به کافران وي اودا به ورته اووئيلى شي که ايمان نه وې نو تاسو به دلته وئى نو هغوي به دالله تعالى شکر ادا کړي چه هغه مونږ ته هدايت کړې وو او د جهنم د عذاب نه ئې بچ کړو دغه شان به کافرانو ته د هغوي د جنت ځايونه اوخودلى شي. کوم چه مومنانو ته ملاؤ شوى وي اوکله چه هغوي د جنت محلات اوګوري نو افسوس به کوي هغوي به پريشانه شي چه کاش مونږ ايمان راوړې وې او مونږ ته د جنت دا ځائې ملاؤ شوې وې اګرچه دلته مورث (بفتح الراء) کافر دې چه دده حصه په جنت کښې وه خو د کفر په وجه هغه ده ته ملاؤ نشوه نو هغه مومن طرف ته منتقل شوه (٢)

④ دويمه خبره علامه عينى رحمه الله دا کړې ده چه دلته مورث (بفتح الراء) الله تعالى دې دا جنت د الله تعالى ملك وو هغه تاسو ته درکړلو لکه چه تشبيهاً ئې د اعطاء خداوندى نه په ميراث سره تعبيراوکړو اووئيلى شوي دي چه لکه څنګه ميراث مورث ته نه واپس کيږي دغه شان کله چه الله تعالى دا جنت ورکړي نوبيا به ئې واپس نه اخلي (٣)

④ قاضى بيضاوى رحمه الله فرمائي چه دلته ئې د ميراث اطلاق په وجه کړې دې چه لکه څنګه مورث مړشي خودهغه ترکه باقى وي دغه شان د اهل جنت عمل خو ختم شو خود هغې جزاء او ثواب دجنت په صورت کښې باقى دې نوځکه مجازاً ئې ترې په ميراث سره تعبير اوکړو لکه چه ميراث د مورث د وفات نه پس باقى وي نودغه شان جنت کوم چه به د ثواب په صورت کښې وي هغه به د عمل ختميدو نه پس هم باقى وي (٤)

④ حضرت دغه عبدالقادر رحمه الله فرمائي چه ﴿وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِيٓ أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ د

---

(١) سورة حم سجدة: ٣١ _

(٢) درمنثور (٣\٨٥) آيت « ونودوا أن تلكم الجنة أورثتموها بما كنتم تعملون » وعمدة القارى (١\١٨٤)_

(٣) عمدة القارى (١\١٨٤) _

(٤) تفسير بيضاوى مع حاشية شيخ زاده (٤\٤٤٠)

حضرت آدم ﷺ به اعتبار سره ونيلي شوى دى يعنى ((المورث هو أبونا آدم ﷺ)) خكه چه په اول كښې جنت هغوى ته ملاو شوې وو بيا هغوى د جنت نه اوويستې شو او دنيا ته ئې تشريف راوړلو اواوس به په آخره كښې د هغوى اولاد ته دا جنت وركولې شى.(١) دا بيله خبره ده چه حضرت آدم ﷺ به هم په جنت كښې وى خو بهرصورت دهغوى اولاد ته وركولې شى لكه څنګه چه ميراث د پلار اولاد ته ملاويږى نوځكه پرې د ميراث اطلاق اوشو

په ايت مذكوره او حديث كښې تعارض او ددې دفعيه دلته دويم اشكال دا كيږى چه په حديث كښې راغلى دى چه رسول الله ﷺ فرمائيلى دى ((لن يدخل أحداً عمله الجنة قالوا ولا أنت يا رسول الله؟ قال: لا، ولا أنا إلا أن يتغمدني الله بفضل ورحمة))(٢)

نوپه حديث كښې خودا ونيلي شوى دى چه دعمل په بنياد څوك جنت ته نشى تلې اوپه آيت كښې دا دې چه د عمل په وجه باندې جنت ملاويږى.

ددې اشكال هم عالمانو ﷺ ډير جوابونه وركړى دى.

① يو جواب دا وركړې شوې دې چه دلته ((باء)) د سبب دپاره نه ده بلكه د مصاحبت او ملابست دپاره ده په سببيت كښې خو دا وى چه سبب د مسبب دپاره دليل جوړيږى او مسبب په سبب باندې موقوف وى دلته كښې دا صورت مراد نه دې چه ستاسو عمل د جنت تلو دپاره دليل او موقوف عليه دې اودعمل په وجه به جنت ته داخليږئ بلكه دا د مصاحبت او ملابست دپاره ده اومطلب دا دې چه ستاسود عمل سره به تاسو ته جنت ملاويږى دا جنت به ستاسو عمل سره مصاحب او ملابس وى تاسو ته دا جنت د عمل سره دركولې شى ولې دركولې شى نو دا د الله تعالى كار دې دهغه رحمت او احسان دې په عمل باندې ددې ملاويدل موقوف نه دى اونه عمل ددې د ملاويدو دليل دې اوس اشكال ختم شو خكه چه په حديث كښې چه رسول الله ﷺ فرمائيلى دى ((لن يدخل أحداً عمله الجنة)) هلته د سببيت نفى ده او دلته په آيت ﴿وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ كښې چه څه ونيلي شى دلته سببيت نه دې بلكه مصاحبت او ملابست دې (٣)

② بعضې حضرات فرمائى چه په آيت كښې ((باء)) د مقابلې دپاره ده چه جنت د عمل په مقابله كښې خو دې خو په عمل باندې موقوف نه دې عمل ددې دپاره دليل نه دې مطلب دا شو چه ستاسو په عمل كښې دومره صلاحيت نشته چه دا د جنت دپاره حقيقى سبب جوړ شى ستاسو اعمال ددې قابل نه دى چه په دې باندې د جنت استحقاق پيدا شى دا خو د الله

---

(١) موضح القرآن (تفسير آيت «ونودوا أن تلكم الجنة أورثتموها بما كنتم تعملون»)_

(٢) صحيح بخارى كتاب المرضى باب تمنى المريض الموت رقم ٥٦٧٣ وكتاب الرقاق باب القصد والمداومة على العمل رقم ٦٤٦٣) و(٦٤٦٤) وصحيح مسلم (٢\٣٧٦، ٣٧٧) كتاب صفة المنافقين باب لن يدخل أحد الجنة بعمله بل برحمة الله تعالى)_

(٣) عمدة القارى(١١\١٨٤)_

تعالى رحمت او فضل دې.چه هغه ستاسو عمل قبول کړو.او تاسو ته ئې په انعام کښې جنت درکړو.(۱)

۴ يوجواب دا هم کيدې شي چه ته «باء» هم د سببيت دپاره واخلې.اود ﴿بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ معنى لکه څنگه چه په اول کښې خودلې شوې ده.﴿بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ شي او عمل په معنى د ايمان شي.نوبيا څه اشکال نه راځي.ځکه چه دا خو ښکاره ده.چه د نفس ايمان نه بغير جنت نشي ملاويدې.اودا هم ښکاره ده چه نفس ايمان وي.نو ضرور به ملاويږي.دا نشي کيدې.چه نفس ايمان موجود وي.او جنت دې ملاؤ نشي.که په اول کښې ملاؤ شي.نوهم اوکه په اول کښې نه وي.نو په آخر کښې به ملاويږي.بهر حال د ايمان مقتضى جنت دې.اودا د نفس ايمان په بنياد ملاويږي.نوکه دلته نفس ايمان مراد واخستې شي.او باچه د سببيت دپاره اوګرځولې شي. په دې کښې څه قباحت هم نشته.والله أعلم.

قوله: وَقَالَ عِدَّةٌ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَوَرَبِّكَ لَنَسْئَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ عَنْ قَوْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ: څه عالمانو ﷺ دالله تعالى د دې ارشاد ﴿عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ تفسير په «عن قول لا إله إلا الله» سره کړې دې.

ددې نه وړاندې دى.﴿لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَى مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ ۝ وَقُلْ إِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْمُبِينُ ۝ كَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِمِينَ ۝ الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ ۝ فَوَرَبِّكَ لَنَسْئَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ ۝ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾(۲)

يعنى مونږ چه دې کافرانو ته مختلف نعمتونه ورکړى دى.دې طرف ته مه ګوره.اومه په دوى باندې غم کوه.البته مومنانو دپاره خپل اړخ نرم ساته.او ورته اووايه.چه زه ښکاره ويريونکې يم.اوتاسو ته ښايم.چه عذاب به خامخا نازليږي. لکه څنګه چه مونږ په هغه خلقو باندې نازل کړې وو.چاچه د الله تعالى احکام ئې حصې حصې کړل.يعنى قرآن پاک ئې ټکړې ټکړې کړو.نوستا په پروردګار قسم چه مونږ به ضرور ددوى نه ددوى داعمالو تپوس کوو.
چونکه دلته د وړاندې نه د کافرانو ذکر راروان وو.نوځکه ډيرو سلفو ﷺ د ﴿عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ تفسير په «لا إله إلا الله» سره کړې دې.

بيا په دې قول «لا إله إلا الله» کښې عموم دې.برابره ده که قول بالقلب مراد واخستې شي.اوکه قول باللسان.که قول بالقلب مراد واخستې شي.نو بيا د کراميۀ ترديد هم کيږي.او که قول باللسان واخستې شي.نوبيا به دا وئيلې شي.چه د قول باللسان نه مراد هغه قول دې.کوم چه مع التصديق وي.د تصديق قلب نه بغيرصرف د ژبې ګواهۍ لره څه اعتبارنشته.

---

(۱) عمدة القارى(۱۸۴\۱)_
(۲) الحجر:۸۸-۹۳_

﴿لِمِثْلِ هٰذَا فَلْيَعْمَلِ الْعٰمِلُوْنَ﴾(۱)

دلته د ((مثل هذا)) نه مراد ((الفوز العظيم)) دې كوم چه ماقبل ذكر شوې دې.او ((فوز عظيم)) نه مراد جنت دې.نو مطلب دا شو.چه د جنت دپاره عمل كوئ.دا خپل هدف جوړ كړئ.او مقصد اوګرځوئ ښكاره ده.چه د جنت دپاره نې كوم عمل اصل ګرځولې دې.نو هغه دايمان عمل دې.نود ﴿فليعمل العاملون﴾ معنى دا شوه.((فليؤمن المؤمنون)) اودلته د عمل اطلاق په ايمان باندې شوې دې. امام بخارى رحمه الله هم دا خودل غواړى.

[۳] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ وَمُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَا حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ شِهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُئِلَ أَيُّ الْعَمَلِ أَفْضَلُ فَقَالَ إِيمَانٌ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ قِيلَ ثُمَّ مَاذَا قَالَ الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قِيلَ ثُمَّ مَاذَا قَالَ حَجٌّ مَبْرُورٌ[۳۲۷]

رجال الحديث

① احمد بن يونس: دوى احمد بن عبدالله بن يونس بن عبدالله بن قيس تميمى يربوعى كوفى دى.ابوعبدالله ئې كنيت دې.ددوى د پلار نوم عبدالله دې.خود نيكه په نسبت يعنى احمد بن يونس سره مشهور شوې دې.ونيلې شى.چه داد فضيل بن عياض رحمه الله مولى وو دوى دامام مالك.ابن ابى ذئب .ليث بن سعد او فضيل بن عياض رحمهم الله نه علاوه د نورو حضراتو نه احاديث اوريدلى دى.

او د دوى په شاګردانوكښې ابوزرعه.ابوحاتم.ابراهيم حربى. بخارى مسلم او ابوداود رحمهم الله دى.ابوحاتم رحمه الله فرمائى.((كان ثقة متقناً))

امام احمد رحمه الله دوى ته د شيخ الاسلام لقب وركړې دې.د څلورنوى كالو په عمر كښې په ربيع الثانى كښې په كال ۲۲۷هـ كښې وفات شوې وو.رحمه الله رحمة واسعة.(۲)

② موسى بن اسماعيل: دوى ابوسلمه موسى بن اسماعيل منقرى تبوذكى بصرى دى. د دوى حالات په ((بدء الوحى)) كښې د څلورم حديث لاندې تيرشوى دى.

③ ابراهيم بن سعد: دوى د حضرت عبدالرحمن بن عوف رضى الله عنه كروسې دي ددوى حالات د ((باب تفاضل أهل الإيمان فى الأعمال)) حديث لاندې تيرشوى دى.

④ ابن شهاب: دوى امام زهرى رحمه الله دى.ددوى حالات وړاندې د ((بدء الوحى)) د دريم

(۱) الصافات: ۶۱)_

(۲) عمدة القارى(۱\۱۸۶) وتقريب (ص.۸۱) رقم ۶۳)_

حديث لاندې تير شوى دى.

⑤ **سعيد بن المسيب**: دوى امام التابعين، فقيه الفقهاء، احد فقهاء السبعة حضرت سعيد بن المسيب بن حزن بن ابى وهب بن عمروبن عائذ بن عمران بن مخزوم بن يقظه بن مره قرشى مخزومى رحمه الله دى. دده پلار او نيكه دواړه صحابيان رضي الله عنهما وو. د مكې د فتحې په موقع ئې اسلام قبول كړې وو.
په مسيب كښې يا مفتوح هم وئيلې شى او مكسور هم. فتحه مشهور ده. اگرچه په خپله د حضرت سعيد بن المسيب رحمه الله نه نقل دى. چه دوى به د فتحه په وئيلو باندې خفه كيدلو.
سعيد بن المسيب رحمه الله د حضرت عمر رضي الله عنه د خلافت نه دوه كاله پس پيدا شوې وو. يو قول دا دې چه څلور كاله پس پيدا شوې وو.
دوى د حضرت عمر، حضرت عثمان، حضرت على، حضرت سعدبن ابى وقاص، حضرت ابن عباس، حضرت ابن عمر، حضرت جبيربن مطعم، حضرت عبدالله بن زيد بن عاصم، حضرت حكيم بن حزام، حضرت معاويه، حضرت عبدالله بن عمروبن العاص، حضرت ابوموسى اشعرى، حضرت صفوان بن اميه، حضرت مسور بن مخرمه، حضرت جابربن عبدالله، حضرت ابوسعيد خدرى، حضرت زيد بن ثابت، حضرت عثمان بن ابى العاص، حضرت ابوهريره، حضرت عائشې او حضرت ام سلمې رضي الله عنهما نه علاوه د نورو ډيرو صحابو رضي الله عنهم نه احاديث اوريدلى دى.
ددوى نه په روايت كونكو كښې ډير لوئې لوئې عالمان تابعين دى. لكه عطاء بن ابى رباح، محمد الباقر، عمروبن دينار، يحيى الانصارى، امام زهرى رحمهم الله وغيره.
ددوى په امامت، جلالت شان او علم او فضيلت او وجوه خير كښې په تقدم باندې د ټولو عالمانو رحمهم الله اتفاق دې.

محمدبن يحيى بن حبان فرمائى. «كان رأس أهل المدينة فى دهره، المقدم عليهم فى الفتوى سعيدبن المسيب، ويقال له فقيه الفقهاء»

امام قتاده رحمه الله فرمائى. «ما رأيت أحداً أعلم بحلال الله وحرامه من سعيد بن المسيب رحمه الله»
امام مكحول رحمه الله فرمائى چه زه د علم په طلب كښې ټوله دنيا كښې گرځيدلې يم. خود حضرت سعيدبن المسيب رحمه الله نه لوې عالم ما نه دې ليدلې.

على بن المدينى رحمه الله فرمائى «لا أعلم أحداً فى التابعين أوسع علماً من سعيد بن المسيب» دغه شان فرمائى «وهو عندى أجل التابعين»

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائى. «أفضل التابعين سعيد بن المسيب رحمه الله»

حضرت سعيد بن المسيب رحمه الله چه به كله هم څه فتوى وركوله نو فرمائيل به ئې «اللهم سلمنى وسلم منى»

ابوحاتم رحمه الله فرمائى. «ليس فى التابعين أنبل من سعيد بن المسيب رحمه الله، وهو أثبتهم فى أبى هريرة رضي الله عنه»

حافظ فرماني چه دحضرت ابوهريره رضی الله عنه داحاديثو د ټولو نه لوئي عالم حضرت سعيد بن المسيب و. اودوی د حضرت ابوهريره رضی الله عنه خوم وو.
حضرت سعيدبن المسيب رحمه الله به سركاري تنخواه نه اخستله بلكه د تيلو كاروبار به ئي كولو دوی ځلوينښت حجونه كړي وو.
خلاصه دا چه د حضرت سعيدبن المسيب رحمه الله د دين افضل اوشرف امامت فی العلم او جلالت شان په باره كښي دسلفو اوخلفو ټولواتفاق دي.()

تنبيه امام نووی رحمه الله فرماني.() چه امام احمد بن حنبل وغيره دوی لره فضل التابعين ګرځولي دی.نودا د علوم شريعت په اعتبار سره دی.ګني مطلق افضليت حضرت اويس قرني رحمه الله ته حاصل دي.د چا په باره كښي چه په مسلم شريف كښي مرفوع حديث دي چه حضرت عمر رضی الله عنه فرمائيل.((سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم يقول: إن خير التابعين رجل يقال له أويس، وله والدة وكان به بياض، فمروه فليستغفر لكم))()
دحضرت سعيدبن المسيب رحمه الله وفات په كال ۹۳ھ يا ۹۴ھ كښي شوي دي.دغه كال ته ((سنة الفقهاء)) ونيلي شي.ځكه چه په دي كښي ډير فقهاء وفات شوی وو.والله أعلم()

حضرت ابوهريره رضی الله عنه: د دوی تفصيلي حالات وړاندي په كتاب الايمان كښي د ((باب أمور الايمان)) لاندي تيرشوی دی.

قوله أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُئِلَ أَيُّ الْعَمَلِ أَفْضَلُ فَقَالَ إِيمَانٌ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ قِيلَ ثُمَّ مَاذَا قَالَ الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قِيلَ ثُمَّ مَاذَا قَالَ حَجٌّ مَبْرُورٌ: د نبی كريم صلی الله علیه وسلم نه دا تپوس څو ځله ګڼروحضراتو كړي دي.او نبی صلی الله علیه وسلم هريو ته مختلف جواب وركړي دي.ددي تفصيل وړاندي په ((باب إطعام الطعام من الإسلام)) لاندي تيرشوی دي.
په دي حديث كښي تاسو ګورئ چه په دويمه درجه كښي جهاد ذكر شوي دي. او ددي نه پس حج.حالانكه ترتيب ددي په عكس پكار وو.ځكه چه جهاد فرض كفايه دي.اوحج د اسلام ركن دي.او فرض عين دي.
ددي يو جواب قاضي عياض رحمه الله وركړي دي.دوی فرماني چه دا د ابتدائي وخت قصه وه.دجهاد فرضيت وړاندي شوي وو.او دحج فرضيت ورسته شوي دي. نوځكه ئي جهاد

() دا ټول تفصيل د تهذيب الأسماء واللغات (۱/۲۱۹. ۲۲۱.) نه ماخوذ دی.
() المصدر السابق.
() صحيح مسلم (۲/۳۱۱) كتاب الفضائل باب من فضائل أويس القرني رحمه الله.
() تهذيب الأسماء واللغات (۱/۲۲۰)

مقدم کړې دې.(۱)
دا هم کیدې شي چه دا د هغه وخت مسئله ده کله چه جهاد مستقل رکن وي.یعني الله دې نکړي که کافران حمله اوکړي.نود هرکس په حق کښې جهاد فرض عین ګرځي.اوپه حج باندې مقدم کیږي.(۲)

یا ددې وجې جهاد مقدم کړې شوې دې.چه د حج نفع لازمي ده.اوجهاد نفع متعدی ده.(۳)
حج مبرور بعضې حضرات فرمائی چه حج مبرور حج مقبول ته وائي.او بعضې عالمان رحمهم الله فرمائی. چه ((المبرور الذی لایخالطه إثم))

بعضې حضرات وائی((المبرور الذی لا ریاء فیه))(۴)والله أعلم.
د حدیث شریف د ترجمة الباب سره مطابقت امام بخاری رحمه الله په دې روایت سره صرف دا خودل غواړي.چه په حدیث پاك کښې د نبی ﷺ نه تپوس اوشو.چه((أی العمل أفضل))نو نبی په جواب کښې فرمائی .((إیمان بالله))معلومه شوه.چه ایمان عمل دې.د عمل نه سوا بل څیز نه دې.او هم دا ترجمه ده.(۵)والله سبحانه وتعالی أعلم.

۱۷ = بَابٌ إِذَا لَمْ يَكُنِ الْإِسْلَامُ عَلَى الْحَقِيقَةِ وَكَانَ عَلَى الِاسْتِسْلَامِ أَوِ الْخَوْفِ مِنَ الْقَتْلِ

لِقَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا﴾(۱) فَإِذَا كَانَ عَلَى الْحَقِيقَةِ فَهُوَ عَلَى قَوْلِهِ جَلَّ ذِكْرُهُ ﴿إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ﴾(۲)

دلته امام بخاری رحمه الله ((إذا لم یکن الإسلام علی الحقیقة))اوفرمائیل.دا جمله شرطیه ده.ددې جزاء ذکر نه ده.بیا په آخرکښې ((فإذا کان علی الحقیقة فهو علی قوله جل ذکره)) کښې جزاء موجود ده.سوال دا دې.چه د اولنۍ جملې جزا ولې نشته؟
اکثر شارحین رحمهم الله دلته یوتقریر کوي.خوپه هغه تقریرد پوهیدو دپاره د هغې نه وړاندې دوه خبرې د تمهید په طور باندې زده کړئ.

---

۱) شرح نووی (۱\۶۳) کتاب الإیمان باب بیان کون الإیمان بالله تعالی أفضل الأعمال)_
۲) عمدة القاری(۱\۱۸۹)_
۳) المصدر السابق)_
۴) فتح الباری(۱\۷۸، ۷۹)_
۵) عمدة القاری(۱\۱۸۶)_
۱) الحجرات:۱٤)_
۲) آل عمران:۱۹)_

يو خودا چه دلته «إذا لم يكن الإسلام على الحقيقة» كښې لفظ د «حقيقت» اكثرشارحين ﷫ د مجاز په مقابله كښې اخلى.اودا فرمائى چه دلته د حقيقت نه مراد حقيقت شرعيه دې. مجاز شرعى مراد نه دې.

دويمه خبره دا ده.چه امام بخارى ﷫ دلته كومه ترجمه قائمه كړې ده.په دې سره د دوى مقصد ديو اعتراض دفع كول دى.هغه دا چه ته دا وائې.چه ايمان او اسلام متحد دى.او د قرآن مجيد په دې آيت كښې دى. ﴿قَالَتِ الْأَعْرَابُ اٰمَنَّا ۭ قُلْ لَّمْ تُؤْمِنُوْا وَلٰكِنْ قُوْلُوْٓا اَسْلَمْنَا﴾ دې نه معلوميږى چه ايمان او اسلام متحد نه دى

ددې آيت شان نزول دا دې چه د بنو اسدڅه خلق د قحط سالۍ په زمانه كښې خپلوخاروو اوبال بچ سره مدينې منورې ته راغلل.او د نبى ﷺ مخامخ ئې دا احسان كولو.چه مونږ بغيرد قتال نه ايمان راوړې دې.اوس مونږ پريشان يو.مونږ سره امداد اوكړئ.ددوى په باره كښې دا آيت نازل شو.() ښكاره ده.چه ددې اعرابو نه د ايمان نفى شوې ده.خو ددې اسلام ثابت كړې شوې دې.چه ايمان خو په تاسو كښې نشته.البته تاسودا وئيلې شئ.چه مونږاسلام قبول كړې دې.ددې نه معلوميږى .چه ايمان او اسلام يو څيز نه دې.

د اكثروشارحينو ﷫ رائې دا ده.چه دامام بخارى د دې ترجمة الباب نه مقصود ددې اعتراض لرې كول دى.نو شارحينو ﷫ دا تقرير كړې دې.چه اسلام په دوه قسمه وى.يو هغه اسلام كوم چه په حقيقت شرعيه باندې مبنى وى.او هم دا اسلام عندالشرع اوعندالله معتبردې.يعنى چه په رښتينې زړه ئې اسلام قبول كړې وى.اوانقياد باطنى ئې اختيار كړې وى.او يو اسلام هغه دې.چه په هغې كښې صرف استسلام ظاهرى او انقياد صورى وى.د مال په طمع كښې يا د قتل د ويرې په وجه سړې په ظاهره كلمه اووائى.او مسلمان شى.اود ايمان او اسلام حقيقت شرعيه په ده كښې موجود نه وى.

دې حضراتو دامام بخارى ﷫ د دې ترجمې تقدير د عبارت دا بيان كړې دې. «إذا لم يكن الإسلام على الحقيقة الشرعية بل كان على الإستسلام الظاهرى والإنقياد الصورى لأجل الخوف من القتل وطمع المال :فهو ليس بمتحد مع الإيمان بل هو مغاير له لقوله تعالى ﴿قَالَتِ الْأَعْرَابُ اٰمَنَّا ۭ قُلْ لَّمْ تُؤْمِنُوْا وَلٰكِنْ قُوْلُوْٓا اَسْلَمْنَا﴾

وإذا كان على الحقيقة الشرعية المعتبرة عند الشارع فهو على قوله جل ذكره ﴿اِنَّ الدِّيْنَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ﴾ أى فهو متحد مع الإيمان» دين او اسلام ﴿اِنَّ الدِّيْنَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ﴾ سره متحد دى.اودامام بخارى ﷫ په نيز لكه څنګه چه وړاندې تير شو.دين اوايمان متحد دى .او قاعده ده.چه «متحد المتحد متحد» نتيجه دا راووته.چه اسلام او ايمان متحد دى.هم دا دامام بخارى ﷫

) درمنثور(۶/۱۰۰) الحجرات)_

په دې خائې كښې مقصود دې (١)

وامام العصر حضرت علامه انور شاه كشميرى رحمه الله **رائې** حضرت علامه انورشاه كشميرى ﷫ دلته يو بل تقرير كړې دې.هغوى دلته حقيقت د مجاز په مقابله كښې نه دې اخستې بلكه حقيقت ئې په معنى د نفس الامر او واقع اخستې دې.دغه شان هغوى دا ترجمه د څه اعتراض يا سوال جواب نه دې گرځولې بلكه هغوى فرمائيلى دى.چه دامام بخارى ﷫ ددې ترجمې نه دلته د يوې مستقلې مسئلې بيانول مقصود دى.چه كوم اسلام معتبر نافع او منجى عندالله دې.اوكوم غير معتبر اوغيرنافع دې.نوهغوى فرمائيلى دى. چه كوم اسلام واقعى او نفس الامرى نه وى.يعنى په صدق دل او استسلام او دباطن په انقياد سره نه وى.بلكه د طمعې يا ويرې نه صرف رسمى او اسمى استسلام او صرف ظاهرى او صورى انقياد وى.نوهغه عندالله غيرمعتبر او غيرنافع دې. ﴿قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا﴾ كښې هم دا اسلام مراد دې.او كله چه اسلام واقعى اونفس الامرى وى. يعنى په صميم قلب او صدق نيت سره استسلام او د باطن انقياد وى.نوهغه اسلام معتبر. مرضى عندالله او منجى اونافع دې.او ﴿إِنَّ الدِّيْنَ عِنْدَ اللّٰهِ الْإِسْلَامُ﴾ كښې هم دا اسلام مراد دې.په دې تقرير سره تقديرد عبارت داسې شو.((إذا لم يكن الإسلام على الحقيقة أى فى الواقع ونفس الأمر بل كان على الإستسلام الظاهرى بسبب الخوف من القتل فلا ينفع لقوله تعالى ﴿قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا﴾ وإذا كان الإسلام على الحقيقة أى فى الواقع ونفس الأمر فهو على قوله جل ذكره ﴿إِنَّ الدِّيْنَ عِنْدَ اللّٰهِ الْإِسْلَامُ﴾ أى فهو المعتبر والمرضى عندالله والمنجى والنافع فى الآخرة))(٢)

كه غور اوكړې شى.نود حضرت شاه صاحب او نوروعامو شارحينو په تقرير كښې لفظى فرق دې.اصلى اومعنوى څه فرق نشته.نتيجه د دواړو يوه ده.

د دواړو په تقريرونو كښې يو فرق دا دې.چه حضرت شاه صاحب حقيقت په معنى د واقع او نفس الامر اخستې دې.اوعامو شارحينوحقيقت په مقابله د مجاز كښې اخستې دې.دويم فرق دا دې.چه عامو شارحينودا باب د سوال مقدر جواب گرځولې دې.اوحضرت شاه صاحب ﷫ دا يوه مستقله مسئله گرځولې ده.

مآل او نتيجه د دواړو يوه ده.ځكه چه واقعى او نفس الامرى اسلام هم په هغه وخت كښې وى.كله چه د اسلام حقيقت شرعيه متحقق وى.گنى نه به وى.

سوال دا دې.چه حضرت شاه صاحب د عامو شارحينو دتقرير نه عدول ولې اوكړو.حالانكه مآل اونتيجه د دواړو يوه ده.

ددې وجې داخودلې شوې ده.چه دعامو شارحينو په تقريرباندې اشكال واردېږى.چه هركله داسلام حقيقت شرعيه متحقق نه دې.نو بيا شارع ﷺ دوى دپاره اسلام څنگه ثابت كړې

---

(١) فضل البارى (١/٣٩۶.٣٩٧)_

(٢) فيض البارى (١/١١٠ و ١١١)_

دي.اودا ئې څنګه فرمائيلى دى ﴿وَلٰكِنْ قُوْلُوْٓا اَسْلَمْنَا﴾
خوهم دا اشکال دحضرت شاه صاحب په تقرير باندې هم وارديږى.چه هرکله ددغه اعرابو اسلام واقعي. معتبر.مرضى عندالله او منجى اونافع نه وو.نودهغوى دپاره څنګه الله تعالى ﴿وَلٰكِنْ قُوْلُوْٓا اَسْلَمْنَا﴾ اوفرمائيل.(١)

دريمه رائې دريمه رائې بعضې حضراتو پيش کړې ده.چه دلته امام بخارى رحمه الله داعتراض جواب نه ورکوى.بلکه داسلام دوه حيثيتونه بيانوى.

يوداسلام حيثيت صرف د دنياوى احکامو په اعتبار سره دې.اوبل حيثيت ئې د دنيوى احکامو سره سره د اخرت داحکامو په اعتبار سره هم دې.

نو وائى.چه کله اسلام په حقيقت باندې نه وى.نوهغه اسلام به صرف په دنيوى احکامو کښې معتبراومعتدبه وى.اوکله چه اسلام په حقيقت باندې وى. نو هغه به عندالله اوپه آخرت کښې هم معتبر.مرضى اومعتد به وى.

په دې تقرير به تقديرى عبارت داسې وى.

((واذا لم يكن الإسلام على الحقيقة بل كان على الإستسلام الظاهرى أوالخوف من القتل فيعتد به فى الأحكام الدنيوية لقول تعالى ﴿قَالَتِ الْاَعْرَابُ اٰمَنَّا﴾ فإذا كان على الحقيقة فهو على قوله جل ذكره ﴿اِنَّ الدِّيْنَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ﴾ أى فهو مرضى ومعتد به عند الله تعالى))

ددې حضراتو په تقرير برابره ده که د حقيقت نه حقيقت شرعيه مراد واخستې شى.لکه څنګه چه اکثرو شارحينو اخستې دې.اويا د حقيقت نه مراد نفس الامر واخستې شى.لکه څنګه چه حضرت شاه صاحب رحمه الله اخستې ده.نوپه سره څه فرق نه پريوځي.(٢)

دعلامه سندهى رائې دعلامه سندهى رحمه الله رائې دا ده.چه امام بخارى رحمه الله د نافع اوغيرنافع بحث نه دې چيړلې.بلکه دوى خو دا ښائى.چه د اسلام دوه اطلاقات دى.يو اطلاق حقيقى يعنى چه اسلام اووائى.او ددې نه حقيقت شرعيه مراد وى.دا خو دايمان مرادف دې.او ﴿اِنَّ الدِّيْنَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ﴾ کښې هم دا ذکر دې.اودويم اطلاق ددې په استسلام او انقياد باندې کيږى. برابره ده که دغه استسلام او انقياد د طمع فى الغنيمة په وجه وى.يا د قتل د ويرې د وجې وى.اوهم دا اسلام په آيت کريمه ﴿قَالَتِ الْاَعْرَابُ اٰمَنَّا﴾ کښې وارد دې.

علامه سندهى رحمه الله فرمائى.چه دامام بخارى رحمه الله مطلب دا دې.که د اسلام نه ددې حقيقت شرعيه مرادفه للايمان مراد نه شى.بلکه اسلام د استسلام او انقياد په معنى کښې واخستې شى.اوهغه استسلام اوانقياد د طمع فى الغنيمة يا خوف من القتل نه ناشى وى.نو په باندې د اسلام اطلاق جائز دې.دليل په دې آيت کريمه ﴿قَالَتِ الْاَعْرَابُ اٰمَنَّا﴾ دې.اعرابو د اسلام دعوه کړې وه.اوپه هغوى کښې د ايمان حقيقت نه وو.او دا اوونيلى شو.چه تاسو

---

(١)فضل البارى(١١\٣٩٨)_

(٢)فضل البارى(١١\٣٩٩)_

«أسلمنا» وائي يعنى په تاسو كښې ايمان نشته.
علامه موصوف فرمائى چه داسلام ددې دواړو اطلاقاتو معلوميدونه پس په نصوصو كښې چه په ظاهره كوم تعارض په نظر راځى.هغه ختم شو.په دې طريقه چه چرته اسلام عين دين ګرځولې شوې دې.نو هلته اسلام حقيقى او ددې حقيقت شرعيه مراد دې.او چرته چه په اسلام او ايمان كښې فرق كړې شوې دې.هلته اسلام لغوى مراد دې يعنى ظاهرى استسلام اوانقياد .كوم چه مجاز شرعى دې.

ددې نه پس په دې پوهه شئ چه علامه سندهى رحمه الله فرمائى «أوالخوف من القتل» دا په «استسلام» باندې معطوف نه دې.ځكه چه دا دهغې مقابل نه دې. بلكه ددې معطوف عليه محذوف دې.اوهغه د استسلام علت دې.تقدير د عبارت به دا وى.«وكان على الإستسلام لطمع في الغنيمة أوالخوف من القتل»[١] والله اعلم.
دشيخ الاسلام شبيراحمد عثمانى رحمه الله رائې په تيرو شوو تولو تقريرونو كښې يوه خبره مشتركه ده.چه دغه اعرابيان كوم چه دنبى ﷺ په خدمت كښې حاضر شوى وو.منافقان شماركړې شوى دى.
علامه شبيراحمد عثمانى رحمه الله فرمائى.چه دامام بخارى رحمه الله ددې ترجمې نه مقصود هم هغه د ايمان او اسلام مراتب بيانول دى.او هغوى دا ښائى.چه دايمان او اسلام ډير مراتب دى.اوپه هغې كښې په خپل مينځ كښې تفاوت دې.
ددې خبرې زده كولو دپاره اول دوه خبرې زده كړئ.
① اولنئ خبره خو دا ده.چه په آيت كريمه ﴿قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا ۖ قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَٰكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا﴾ كښې د سلف مفسرينو اختلاف دې.چه په دې آيت كښې د اعرابو دپاره اسلام ثابت كړې شوې دې.او د دوى نه د ا يمان نفى شوې ده.اودوى بې ايمانه ګرځولى شوى دى.اوكه د دوى نه د مطلق ايمان نفى نه ده شوې.بلكه دايمان د يوخاص مقام نفى ترې شوې ده.كه اول مراد وى.نودا اسلام دهغوى دپاره غيرنافع دې.په دې به ورته اجر او ثواب نه ملاويږى.او كه دويم مراد وى.نو نافع به وى.اوپه دې به ورته اجراوثواب ملاويږى.
دحضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما حسن بصرى، ابن سيرين.ابراهيم نخعى، محمد الباقر، حمادبن زيد .امام احمد بن حنبل، سهل بن عبدالله تسترى، اوابوطالب مكى رحمهم الله وغيره ډيرو مفسرينو هم دا رائې ده.چه اسلام دهغوى په حق كښې مفيد دې.اوپه هغې باندې به اجراو ثواب ملاويږى.هغوى ته منافقان نه دى وئيلى شوى.
② اودويم قول چه په دې آيت كښې د اسلام نه مراد ظاهرى اطاعت او انقياد دې .كوم چه په څه طمع باندې مبنى وى.ياد خان د ويرې د وجې هغه ښكاره كولې شى.علامه ابن تيميه رحمه الله ليكلى دى.چه هم دا دامام بخارى، محمدبن نصر مروزى رحمهما الله رائې ده.حافظ ابن

---
[١] حاشية السندى على صحيح بخارى (١١/٢٣و ٢٤)

كثير رحمه الله هم په خپل تفسير كښې ليكلى دى.چه دامام بخارى په نيزدا اعراب منافقان وو.(١)
علامه ابن تيمه اول قول اختيار كړى دې.اوپه دې باندې ئې تفصيلى كلام كړې دې.او
هغوى د اسلام د معتبر كيدو درې دليلونه پيش كړى دى.

① اولنې دليل خو دا دې.چه الله تعالى ددې عرابيانو سره كوم انداز خطاب اختيار كړې دې.هغه د منافقانو د انداز خطاب نه بيخى جدا دې.دوى سره ډير د نرمئ انداز اختيار كړې شوې دې.ارشاد شوې دې. اعرابيان وائى.«آمنا» ته ورته اووايه. «لم تؤمنوا» بلكه دا وائې
﴿اَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْاِيْمَانُ فِيْ قُلُوْبِكُمْ﴾ ددې په خلاف دمنافقانوپه باره كښې سخت انداز اختيار كړې شوې دې.ارشاد دې.
﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَّقُوْلُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِيْنَ ۝ يُخٰدِعُوْنَ اللّٰهَ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا ۚ وَمَا يَخْدَعُوْنَ اِلَّآ اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُوْنَ ۝ فِيْ قُلُوْبِهِمْ مَّرَضٌ ۙ فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضًا ۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيْمٌ ۢ بِمَا كَانُوْا يَكْذِبُوْنَ ۝﴾ (٢) دغه
شان په بل ځائې كښې دى. ﴿اِذَا جَآءَكَ الْمُنٰفِقُوْنَ قَالُوْا نَشْهَدُ اِنَّكَ لَرَسُوْلُ اللّٰهِ ۘ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اِنَّكَ لَرَسُوْلُهٗ ؕ وَاللّٰهُ يَشْهَدُ اِنَّ الْمُنٰفِقِيْنَ لَكٰذِبُوْنَ ۝﴾ (٣)

② دويم دليل دا دې.چه الله تعالى داسې ارشاد كړې دې.﴿وَلَمَّا يَدْخُلِ الْاِيْمَانُ فِيْ قُلُوْبِكُمْ﴾
تراوسه پورې ايمان ستاسو په زړونوكښې نه خلط شوې.دلته د «لما» استعمال شوې دې.او
ددې استعمال د داسې امردپاره كيږى.كوم چه لا تراوسه پورې واقع شوې نه وى.خو ددې د
واقع كيدو اميد وى.اوددې انتظار وى.لكه «قام الأمير ولما يركب» كښې وائى.چه امير
اودريدلې دې.خو تراوسه پورې په سورلئ نه دې سورشوې.خودده د سوريدو انتظار كولې
شى.او زر به سور شى.
ددې نه معلومه شوه.چه ايمان دهغوى په زړونو كښې نه وو داخل شوې.خودهغې د داخليدو
توقع او اميد وو.الله تعالى چه اعرابو ته دا اوفرمائيل.چه تاسو﴿اٰمَنَّا﴾ مه وائې. بلكه
﴿اَسْلَمْنَا﴾ وائې.دا صرف ددې وجې چه اعرابو د خپل خان دپاره داسې مرتبه ثابته كړې وه.
كومه چه تر اوسه پورې هغوى ته نه وه حاصله. يعنى رسوخ فى الايمان.نو الله تعالى د هغې
نفى اوكړه.چه تاسو ته دا مقام نه دې حاصل.البته تاسو پاس شوې ئې.او د اسلام په احاطه
كښې راغلې ئې.

③ دريم دليل دا دې.چه الله تعالى وړاندې فرمائى﴿وَاِنْ تُطِيْعُوا اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ لَا يَلِتْكُمْ مِّنْ اَعْمَالِكُمْ شَيْئًا﴾ كه تاسو د الله او د هغه د رسول اطاعت اوكړئ.نو ستاسو په اعمالو كښې به څه

---

(١)تفسير ابن كثير(٤/٢١٩) سورة الحجرات)
(٢)سورة بقرة:٨-١٠)_
(٣)سورة منافقون:١)_

کمي اونکړي. یعنی د تولو اجراو ثواب به تاسو ته ملاؤ شي. دا پخپله ددې خبرې دلیل دې. چه د هغوی اطاعت مقبول دې. حالانکه د منافق څه اطاعت مقبول نه وی.

دویمه خبره دا ده. چه امام بخاری رحمه الله دا کوم ارشاد فرمانیلې دې. چه «إذا لم یکن الإسلام علی الحقیقة» دلته د حقیقت نه مراد د حقیقت هغه معنی مراد نه ده.. کومه چه د مجاز په مقابل کښې ونیلې شی. بلکه ددې نه حقیقت په معنی د کمال مراد ده. لکه څنګه چه د ابن حبان په حدیث کښې دی. «لایبلغ عبد حقیقة الإیمان حتی یحب للناس مایحب لنفسه من الخیر» [۱]

دغه شان د یو صحابی رضی الله عنه حارثه نه نبی ﷺ تپوس اوکړو. «کیف أصبحت یا حارثة؟» نو هغوی جواب ورکړ «أصبحت مؤمنا حقا» نبی ﷺ اوفرمائل. «أنظر ما تقول فإن لکل قول حقیقة فما حقیقة إیمانك» نو هغوی جواب ورکړو. «عرفت نفسی من الدنیا فأسهرت لیلی وأظمأت نهاری وکأنی أنظر عرش ربی بارزا وکأنی أنظر إلی أهل الجنة یتزاورون فیها وکأنی أنظر إلی أهل النار یتضاغون فیها» [۲] یعنی زما نفس د دنیا نه اوړیدلې دې. زما شپه په شوګیره کښې او زما ورځ په لوږه کښې تیریږی. صورت دا دې چه لکه زه د خپل رب عرش ښکاره وینم. او زه اهل جنت وینم. چه د یو بل زیارت کوی. او اهل جهنم په چغو سورو کښې وینم. نبی ﷺ اوفرمائیل. «یا حارثة عرفت فالزم» اې حارثه! یقینی تا د ایمان حقیقت پیژندلې دې. هم په دې باندې قائم اوسه.

په دې حدیث باندې علامه نور الدین هیثمی رحمه الله د «باب فی حقیقة الإیمان وکماله» ترجمه قائمه کړې ده. [۳]

دغه شان مخکښې د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما قول تیرشوې وو. «لایبلغ العبد حقیقة التقوی حتی یدع ماحاك فی الصدر» [۴] په دې درې واړه احادیثو کښې (په کومو کښې چه اولنی دوه مرفوع دی. او آخرې یو حدیث موقوف دې) د حقیقت معنی کمال دې.

---

[۱] الإحسان بترتیب صحیح ابن حبان (۱\۴۰۰) کتاب الإیمان باب ما جاء فی صفات المؤمنین .ذکر البیان بأن نفی الإیمان عمن لا یحب لأخیه ما یحب لنفسه إنما هو نفی حقیقة الإیمان لا الإیمان نفسه رقم ۲۳۵)_

[۲] المعجم الکبیر للطبرانی (۳\۲۶۶و ۲۶۷) رقم ۳۳۶۷) وکشف الأستار عن زوائد البزار (۱\۲۶) رقم ۳۲ کتاب الإیمان باب حقیقة الإیمان وکماله)) ښکاره دې وی. چه په معجم طبرانی کښې دا حدیث د حارث بن مالك نه مروی دې. او هم په حدیث کښې ((کیف أصبحت یا حارث)) دی ((حارثة)) نه دی علامه هیثمی رحمه الله په مجمع الزوائد(۱\۵۷)کتاب الإیمان باب فی حقیقة الإیمان وکماله)) کښې ((عن الحارث بن مالک الأنصاری أنه مر بالنبی ﷺ فقال له کیف أصبحت یا حارثة)) نقل کړی دی. او د مسند بزار په روایت کښې دا حدیث د حضرت انس رضی الله عنه نه مروی دې.((وقد نقله الهیثمی فی المجمع أیضاً (۱\۵۷) او په دې کښې ((أن النبی ﷺ لقی رجلاً یقال له حارثة...)) فتنبه..)_~

[۳] مجمع الزوائد (۱\۵۷) کتاب الإیمان)_

[۴] ابتداء د کتاب الایمان باب قول النبی ﷺ بنی الإسلام علی خمس)

اوس ددې نه پس په دې پوهه شئ چه حافظ ابن كثير او علامه ابن تيميه رحمهما الله د امام بخارى رحمه الله طرف ته دا نسبت كړې دې چه د هغوى په نيز دا آيت د منافقانو په باره كښې دې.ددې تصريح چرته هم مونږ ته ملاؤ نشوه.خكه چه د بخارى په كتاب التفسير كښې د سورة حجرات لاندې ددې آيت تفسيرنشته.كه دې حضراتو صرف د امام بخارى رحمه الله دا ترجمه كتلې وى.او دا حكم ئې لګولې وى.نو دا يقيني نه ده.چه آيت د ضعفاء المسلمين په حق كښې اومنلې شى.لكه څنګه چه د محققينو او اكثرو مفسرينو رائې ده. ددې ترجمې مطلب بيخى ښكاره دې.

خلاصه دا چه د امام بخارى رحمه الله مسلك هم د جمهورو مفسرينو او محققينو عالمانو رحمهم الله مطابق دې.او هغوى ددې ترجمې نه دا خودل غواړى.چه ايمان كښې د زيات او نقصان په اعتبار سره مراتب متفاضله دى.او بعضې مرتبې دومره كمزورې وى.چه هغه وى نو هم: دې كس نه د ايمان نفى جائز ده.يعنى دده ايمان دومره كمزورې وى.چه هغه په تعبير كښې كالعدم ګرځولې شى.اګرچه فى نفسه په ده كښې ايمان موجود وى.لكه څنګه چه يو كس: سختې بيمارئ په وجه ډير كمزورې شوې او تپ شوې وى.نو خلق وائى.چه په ژوندونى مړې دې.حالانكه په هغه كښې اوس هم ساه موجود وى.د هغه په مال كښې ميراث نشى جارى كيدې.او نه د هغه د ښځې سره نكاح جائز وى.غرض په ډيرو احكامو كښې هغه ژوندې شمارلې شى.او په واقع كښې هم فى نفسه تراوسه پورې په هغه كښې روح موجود وى.خو: ډير ضعف او كمزورئ په وجه خلقو هغه كالعدم شمارلې وى.او مړ ورته وائى.تردې چه شريعت هم هغه ته په دې نظر كتل شروع كړى.هم دا وجه ده.چه په مرض الموت كښې: وصيت او اقرار وغيره مسائل فى الجمله كښې هم دا نظر معتبر دې.د حديث الفاظ «وقد كان لفلان» په دې شاهد دى.

دغه شان امام بخارى رحمه الله دلته هم دا ثابتول غواړى.چه د ايمان بعضې مراتب دومره ناقص .كمزورې او ضعيف وى.چه هغه موجود وى.بيا هم ترې د ايمان مطلق نفى كولې شى لكه څنګه چه په دې آيت﴿قَالَتِ الْاَعْرَابُ اٰمَنَّا ؕ﴾ كښې ئې نفى شوې ده. دا خلق فى نفسه مومنان وو.خو ضعفاء المومنين وو.د هغوى ايمان كمزورې او ضعيف وو.لكه چه هډو كښې ايمان نه وى.د هغوى نه ئې د مطلق ايمان نفى كړې ده.چه ﴿قُلْ لَّمْ تُؤْمِنُوْا﴾ دى.هم په دې آيت كښې ئې د ايمان د نفى علت ته هم اشاره كړې ده.چه ﴿وَلَمَّا يَدْخُلِ الْاِيْمَانُ فِيْ قُلُوْبِكُمْ ؕ﴾ يعنى تراوسه پورې ستاسو په زړونو كښې ايمان مضبوط شوې نه دې.خكه دا كالعدم دې.

ددې تقرير په بناء به د دې ترجمې مطلب دا وى «إذا لم يكن الإسلام على الحقيقة أى على وجه الكمال وكان على الإستسلام أو الخوف من القاتل أى بل كان الإسلام على وجه الإستسلام الظاهرى بسبب طمع أو على وجه الخوف من القتل يعنى قبل الإسلام بسبب من الأسباب على وجه الخلوص ليس فيه رائحة النفاق لكن الإسلام بقى الآن على الظاهر و الجلود فقط ولما يدخل الإيمان فى القلوب ولم تخالط قلبه بشاشة الإيمان فهو لى أدنى مراتب الإيمان كأنه على شرف الموت وبه رمق حتى انه يصح أن ينفى عنه إسم الإيمان لأنه لم

بلغ حد المطلوب والمرضى عندالله لقوله تعالى ﴿قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا..﴾ الآية فإن هذه الأعراب كانوا مؤمنين عالمين لم تكن فيهم النفاق لكن إيمانهم الآن على الظاهر والجلود ولما يدخل الإيمان في قلوبهم ولم تخالط بشاشة القلوب فكان إيمانهم في أدنى مرتبة الإيمان حتى إن الله تعالى نفى عنهم إسم الإيمان وإن كانوا شاملين في مطلق الإيمان وإذا كان الإسلام على الحقيقة أي على وجه الكمال ورسوخه يعني وجاوز إسلامه الحاجز ورسخ في جذر القلوب وخالطت قلبه بشاشة الإيمان وفيه مراتب ومدارج لا تعد ولا تحصى فهو على قوله جل ذكره ﴿إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللهِ الْإِسْلَامُ﴾ أي فهو على مرتبة الإيمان وهو لحري أن يطلق عليه إسم الإيمان والجدير بأن يسمى بالدين المرضى لأنه بلغ مبلغ المطلوب والمرضى عندالله فإن المراد بالإسلام في هذه الآية الاسلام الحقيقى الراسخ في جذر القلوب»،

حاصل د كلام دا دا شو.چه مونږ دا خبره نه منو.چه دا آيت د منافقانو په باره كښې نازل شوې دې.اونه مونږ دا خبره منو.چه دلته امام بخارى د څه سوال جواب وركوى.چه د اسلام هغه درجه عندالله معتبر ه.كوه چه حقيقت شرعيه او نفسى الامرى او واقعى ده اود اسلام هغه درجه عندالله معتبر نه ده.كومه چه لفظى .اسمى صورى او ظاهرى وى.بلكه مولف رحمه الله ددې ترجمة الباب نه دا ثابتول غواړى.چه د اسلام مختلف مراتب دى.يو ددې ابتدائى درجه ده.په دې درجه كښې دې دومره كمزورې وى.چه دا موجود وى.هم ترې د ايمان نفى كولې شى. لكه چه هدو ايمان نشته.حالانكه ايمان موجودوى.خو د نشتوالى په درجه كښې وى.دا تنزيل الناقص بمنزلة المعدوم ده.اودويم كمال ايمان دې.او ددې لاندې ډيرې مختلف درجات دى.حضرت امام بخارى رحمه الله د اسلام مختلف درجات ثابت كړل.دايمان مختلف نې اوخودل.څكه چه د هغوى په نيز ايمان او اسلام مترادف دى.[1] والله سبحانه وتعالى أعلم وأحكم.

[۲۷] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ قَالَ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عَامِرُ بْنُ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ عَنْ سَعْدٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ [2] أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَعْطَى رَهْطًا وَسَعْدٌ جَالِسٌ فَتَرَكَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلًا هُوَ أَعْجَبُهُمْ إِلَيَّ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللهِ مَا لَكَ عَنْ فُلَانٍ فَوَاللهِ إِنِّي لَأَرَاهُ مُؤْمِنًا فَقَالَ أَوْ مُسْلِمًا فَسَكَتُّ قَلِيلًا ثُمَّ غَلَبَنِي مَا أَعْلَمُ مِنْهُ فَعُدْتُ

---

[1] د تفصيل دپاره اوګورئ فضل البارى (۱\۳۹۹ و ۴۰۲)۔

[2] الحديث أخرجه البخارى فى كتاب الزكاة أيضاً باب قول الله تعالى ﴿ لا يسألون الناس إلحافاً ﴾ رقم ۱۴۷۸ ومسلم فى صحيحه (۱\۸۵) فى كتاب الإيمان باب تألف قلب من يخاف على إيمانه لضعفه .. و (۱\۳۳۷ و ۳۳۸) كتاب الزكاة باب إعطاء المؤلفة ومن يخاف على إيمانه إن لم يعط .. والنسائى فى سننه (۲\۲۶۶) كتاب الإيمان وشرائعه باب تاويل قول الله عزو جل ﴿ قالت الأعراب آمنا.. ﴾ وأبوداود فى سننه فى كتاب السنة باب الدليل على زيادة الإيمان ونقصانه رقم ۴۶۸۳ و ۴۶۸۵.

لِمَقَالَتِي فَقُلْتُ مَا لَكَ عَنْ فُلَانٍ فَوَاللّٰهِ إِنِّي لَأَرَاهُ مُؤْمِنًا فَقَالَ أَوْ مُسْلِمًا ثُمَّ غَلَبَنِي مَا أَعْلَمُ مِنْهُ فَعُدْتُ لِمَقَالَتِي وَعَادَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ قَالَ يَا سَعْدُ إِنِّي لَأُعْطِي الرَّجُلَ وَغَيْرُهُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْهُ خَشْيَةَ أَنْ يَكُبَّهُ اللّٰهُ فِي النَّارِ وَرَوَاهُ يُونُسُ وَصَالِحٌ وَمَعْمَرٌ وَابْنُ أَخِي الزُّهْرِيِّ عَنِ الزُّهْرِيِّ [ر: ۱۴۰۸]

رجال الحديث

① ابواليمان: دا ابواليمان حكم بن نافع بهرانى حمصى دې.ددوى حالات په ((بدء الوحى)) كښې د شپږم نمبر حديث لاندې تيرشوى دى.

② شعيب: دا شعيب بن ابى حمزه دې.دوى حالات هم په ((بدء الوحى)) كښې د شپږم نمبر حديث لاندې تيرشوى دى.

③ زهرى: د امام محمد بن مسلم بن عبيدالله بن عبدالله بن شهاب زهرى مدنى رحمه الله مختصر تذكره د ((بدء الوحى)) د دريم نمبر حديث لاندې تيره شوې ده.

④ عامربن سعدبن ابى وقاص: دوى د مشهور صحابى حضرت سعدبن ابى وقاص رضى الله عنه خوئې دې.په صحابو كښې ئې د خپل پلار نه علاوه د حضرت عثمان ،حضرت جابربن سمره او نورو صحابو رضى الله عنهم نه روايت كړې دې.او د دوى نه حضرت سعيد بن المسيب،سعدبن ابراهيم او امام زهرى وغيره د حديث روايت كړې دې.

ثقه او كثير الحديث وو.په ۱۰۳ھ يا ۱۰۴ھ كښې په مدينه كښې وفات شوې وو. په اصول سته كښې د دوى د رواياتو تخريج شوې دې.(۱) رحمه الله تعالى.

⑤ سعد: دوى د نبى ﷺ مشهور صحابى رضى الله عنه احد العشرة المبشرين بالجنة د ايران فاتح ،د عراق گورنرحضرت سعدبن ابى وقاص بن مالك بن وهيب بن عبد مناف بن زهره بن كلاب الزهرى دى.ابواسحاق ددوى كنيت دې،.حضرت عمر رضى الله عنه چه په خپل مرض الوفات كښې دخليفه منتخب كولودپاره دكومو شپږو صحابو رضى الله عنهم انتخاب كړې وو.په هغوى كښې يودې هم دې.قديم الاسلام وو.د خلورو يا شپږو كسانو نه پس ئې د اوولس كالو په عمر كښې اسلام راوړې و..دالله تعالى په لار كښې دټولو نه وړاندې تير ويشتې او وينه بيونكې دوى وو.د فارس الاسلام په لقب سره مشهوروو.د نبى ﷺ سره ئې دجنگ بدر،احداوخندق نه علاوه په نورو ټولو غزاگانو كښې هم شركت كړې دې.

نبى ﷺ د احد په ورځ دوى ته فرمائيلى وو.((ارم فداك أبي وأمي)) امام زهرى رحمه الله په فرمائيل: حضرت سعدبن ابى وقاص رضى الله عنه د احد په ورځ يوزر غشى ويشتى وو.دحضرت عثمان رضى الله عنه

(۱) عمدة القارى(۱/۱۹۲)

د شهادت نه پس حضرت سعد ﷺ د مسلمانانو په خيل مينځ کښې چه څومره جنګونه شوی وو د هغې نه ئې ډډه کړې وه په يوکښې ئې هم شرکت نه وو کړې.
مستجاب الدعوات وو.ددوی د استجاب دعا واقعه په بخاری کښې موجود ده.()
دحضرت سعد بن ابی وقاص ﷺ نه دوه سوه اويا احاديث نقل دی.په دې کښې پنځلس متفق عليه دی په پنځو احاديثو کښې امام بخاريؒ او په اتلسو کښې امام مسلم متفرد دې.
ددوی نه په روايت کونکو کښې حضرت ابن عمر.حضرت ابن عباس حضرت جابر بن سمره حضرت سائب بن يزيد او حضرت عائشه ﷺ دی.
په تابعينوکښې د دوی خوئي محمد .ابراهيم.عامر.مصعب ددوی لور عائشه او ډيرو حضراتو ددوی نه د حديثو روايت کړې دې.
د مشهور قول مطابق په کال ۵۵هـ کښې د مدينه منوره نه اووه يا لس ميله لرې په مقام عقيق کښې وفات شوی وو.اود مينې منورې په مقبره بقيع کښې دفن شوی وو.
د وفات په وخت کښې دوی يوه زړه د وړئ چغه راوويسته.اووې فرمائيل ما په دې کښې کفن کړئ.څکه چه د بدر دجنګ په موقع ما دا چغه اغوستې وه.اود نن ورځې دپاره ما دا پټه کړې وه.() رضى الله عنه وأرضاه وجعلنا ممن يحبه
تنبيه په صحيح بخاری کښې دی.چه يو خل د نبی ﷺ په خدمت کښې يوې ميرمنې (ښځې) يو نقش دار څادر په خپله جوړ کړې وو پيش کړو.او عرض ئې اوکړو .چه دا ما خاص ستاسو دپاره جوړ کړې دې.نبی ﷺ ته ضرورت هم وو.نبی ﷺ کورته دننه تشريف يوړو.او هغه څادر ئې د لنګ په طور سره واچولو.يوصحابی ﷺ هغې ته ګوتې وراورې.هغه ئې خوښ شو.او عرض ئې اوکړو.يا رسول الله دا څادر څومره ښکلې دې.دا ماته راکړئ.نبی ﷺ هغه څادر هغه ته ورکړو.نورو صحابو ﷺ په هغه باندې انکاراوکړو چه تاته معلومه ده.چه نبی ﷺ سوال کونکې خالی لاس نه واپس کوی.نبی ﷺ ته ددې ضرورت هم وو.څکه ئې واچولو.خو تا ترې بيا هم هغه څادر اوغوستلو؟هغوی اووئيل.په اصل کښې زه دا څادر په خپل کفن کښې استعمالول غواړم.ددې وجې ما د دوی نه اوغوستو.()
دا څادر غوستونکې څوک وو؟ د دوی په باره کښې شارحينو ﷺ درې اقوال ليکلی دی.يوقول دا دې.چه دا حضرت عبدالرحمن بن عوف ﷺ وو.دويم قول دا دې.چه دا حضرت

) يوکس دحضرت سعدبن ابی وقاص ﷺ په باره کښې شکايت کړې وو چه دوی دجهاددپاره نه څی مال غنيمت په انصاف سره نه تقسيموی.اونه فيصله صحيح کوی.حضرت سعدبن ابی وقاص ﷺ چه دا واوريدو.نو وې فرمائيل.((اللهم إن كان عبدك هذا كاذباً قام رياء وسمعة فأطل عمره وأطل فقره وعرضه بالفتن)) نودا درې واړه خيرې هغه کس ته اولګيدلې.اوګورئ.صحيح بخاری (۱۰٤\۱) کتاب الأذان باب وجوب القراءة للإمام والمأموم فى الصلوات كلها فى الحضر والسفروما يجهرفيها وما يخافت)
) تهذيب الأسماء واللغات (۲۱۳\۱. ۲۱٤) وتقريب (۲۳۲) رقم ۲۲۵۹)_
) صحيح بخاری شريف (۱۷۰\۱) كتاب الجنائز باب من استعد الكفن فى زمن النبي ﷺ فلم ينكر عليه)_

سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه وو.او دریم قول دا دی چه دا اعرابی صحابی وو.خو دریم قول د سند په لحاظ سره ضعیف د.(۱)

اوس صرف دوه قوله باقی پاتی شو.که هغه کس حضرت عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنه وی.نو بیا خو څه اشکال نشته.اوکه هغه کس حضرت سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه وو .نودا اشکال کیدی شی چه هغوی د کفن دپاره صرف د څڼې ذکر کړې و.د ازار ذکر ئې نه دې کړې. خو ونیلی شی چه دلته صرف د وړې د څڼې ذکردې.څکه چه ددې معامله پته وه.او د څادر معامله ممکن ده چه پته نه وه.نوځکه ئې د هغې د ذکر باقاعده ضرورت اونه ګڼړلو.والله أعلم.

قوله: أن رسول الله ﷺ أعطى رهطاً وسعد جالس: چه رسول الله ﷺ یوې ډلې ته تحفې ورکړې.اوحضرت سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه ناست وو.

د((رهط))اطلاق د دریو نه واخله تر لسو کسانو باندې کیږی.قزاز رحمه الله فرمائی.چه کله ددې نه په زیاتو باندې هم ددې اطلاق کیږی.(۲)

قوله: فترك رسول الله ﷺ رجلاً هو أعجبهم إلي: نورسول الله ﷺ یو سړې پریخودو.هغه ماته د ایمان او اسلام او نیکئ په اعتبارسره د ټولونه زیات خوښ وو.

دا کس کوم چه نبی ﷺ پریخودو.اوهغه ته ئې څه ورنکړو.ددوی نوم حضرت جعیل بن سراقه ضمری وو.(۳)

قوله: فقلت يا رسول الله مالك عن فلان؟: ما عرض اوکړو یا رسول الله تاسو باندې څه اوشو.چه د فلانی نه تاسو اعراض کوئ.په کتاب الزکاة کښې هم دا روایت راروان دې.په هغې کښې دی. ((فقمت إليه فساررته فقلت مالك عن فلان))چه زه اودریدم.او ما رسول الله ﷺ ته په پټه اووئیل.یارسول الله چه تاسو د فلانی نه ولې اعراض کوئ.ددې نه معلومه شوه.چه د مشر په خبره څه اعتراض وی.نو په پټه دې ورته ونیلې شی.څکه چه په مشرانو باندې په مجلس کښې اعتراض کولو سره انتظام خرابیږی.نظم او نسق بربادیږی.ددې نه دا هم معلوه شوه.چه چاته څه نصیحت کول وی.نوخانله دې ورته کولې شی.څکه چه دا خو هم دخیرخواهئ خبره وه.چه حضرت تاسو داسې کس پریږدئ.کوم چه ماته د ټولونه زیات مستحق ښکاری.(۴)

قوله: فوالله إني لأراه مؤمناً: په الله قسم چه ماته خو دې مومن ښکاری.یا زه ئې مؤمن ګڼړم.

---

(۱) فتح الباری(۱۴۳/۳، ۱۴۴) وعمدة القاری(۶۲۸/۱)_

(۲) فتح الباری(۷۹/۱)_

(۳) سماه الواقدی فی المغازی فتح الباری(۸۰/۱)_

(۴) فتح الباری(۸۰/۱)

«أراه» كښې په همزه باندې ضمه يا فتحه ده.؟ علامه قرطبي رحمه الله فرمائي.چه همزه د ضمې سره ضبط شوې ده.نوپه دې صورت كښې به دا د «أظن» په معنى كښې وى.(۱)

امام نووى رحمه الله فرمائي.چه دا لفظ «أراه» بفتح الهمزة دې.او «أراه» د «أعلم» په معنى باندې دې.اوپه همزه باندې ضمه جائز نه ده.ځكه چه په دې صورت كښې به دا د «أظن» په معنى كښې وى.حالانكه په حديث كښې وراندې راغى.«ثم غلبني ما أعلم منه» بيا صرف يو ځل نه بلكه دوه درې ځله دوى مسلسل ددې خبرې اعاده كړې ده.كه هغوى ته په خپله خبره باندې يقين نه وو.نو اصراربه ئې ولې كولو.معلومه شوه.چه حضرت سعدبن ابى وقاص رضي الله عنه دخپل علم او يقين په وجه دا وئيل.چه زه دې مومن پيژنم.(۲)

خوپه دې باندې اشكال كيدې شى.چه دلته د «ما أعلم» معنى د «ما أظن» وى .ځكه چه د علم اطلاق په ظن غالب باندې هم كيږى.لكه چه په آيت كريمه كښې دى. ﴿فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ﴾(۳)

بيا كه دا اومنلې شى.چه دلته د علم او يقين كيفيت دې.خوممكن ده.چه ددې مقدمات ظنى وى.ځكه چه انسان په يقين سره دچا متعلق دانشى پيژندې .چه دې مومن دې.د ظن او گمان درجه ورته حاصليږى.نوپه دې صورت كښې به مسئله هم نظرى پاتې كيږى.يقينى نه(۴)

اگرچه په حديث كښې لفظ د «إن» او لام تاكيد په دې خبره دلالت كوى.چه دوى يقينى خبره كوى.لكه چه هغه ديقين درجې ته رسيدلې وى.

«أراه» بضم الهمزة د «أظن» په معنى اخستلونه بعضې عالمانودا استنباط كړې دې.چه په امرمظنون باندې قسم كيدې شى.

خودا استنباط صحيح نه دې.ځكه چه دلته په مظنون باندې قسم نه دې.بلكه د ظن په وجدان باندې قسم دې.مظنون يقينى نه دې.خود ظن وجود يقينى دې.په كوم چه هغوى قسم خوړلې وو.

قوله: فقال أومسلما: تولو شارحينو رحمهم الله دا لفظ «أو» بسكون الواو ضبط كړې دې.اوبعضې حضراتو دا «أو» بفتح الهمزه والواو ضبط كړې دې.او همزه ئې استفهاميه او واو ئې عاطفه گرځولې دې.لكه چه په دې صورت كښې ددې معطوف عليه محذوف دې.اوتقدير د عبارت دا دې.«أتقول هذا وكونه مسلما أظهر أتقوله مؤمنا ولا تقوله مسلما»

---

(۱) فتح البارى(۸۰/۱)_

(۲) شرح نووى (۸۵/۱) كتاب الإيمان باب تألف قلب من يخاف على إيمانه)_

(۳) سورة الممتحنة:۱۰)_

(۴)فتح البارى(۸۰/۱)_

خو قاضي عياض رحمه الله دا قول غلط ګرځولې دې.(۱)

بيا «أو» بسكون الواو يا خو د تنويع دپاره دې لکه چه دوى دا خودل غوښتل چه ايمان يو باطني څيز دې او ددې محل زړه دې.د کوم چه انسان ته خبر نه وى.نوپه داسې څيز باندې قسم خوړل او جزم او يقين سره څنګه حکم لګوې؟ کيدې شي چه صرف مسلم وى.مومن نه وى که په جزم او يقين سره حکم لګول وى.نود مسلمان کيدو حکم اولګوه.د مومن کيدو حکم مه لګوه.اوداسې وايه.«إنّي لأُراه مسلماً» يا «أو» د تشريك دپاره دې يعنى په يقين سره د مومن کيدو حکم مه لګوه.څکه چه تاسو ته ددې څه خبر دې؟بلکه په تردد سره د «مومناً» سره د «أومسلماً» لفظ زياتى کړه.اوداسې وايه.«إنّي لأُراه مومناً أومسلماً»(۲)

«أو» عاطفه دپاره د تنويع او «أو» عاطفه دپاره د تشريك په دې کښې فرق ښکاره دې د تنويع په صورت کښې به صرف يولفظ وى.يعنى د «مومناً» په ځائې به «مسلماً» وى.او د تشريك په صورت کښې به دواړه الفاظ د تردد په طور وى.د «مؤمناً» د لفظ سره به د «أومسلماً» اضافه وى.(۳)

خوددې دواړو احتمالاتو په يو حديث سره ترديد کيږى.کوم چه ابن الاعرابى په خپل معجم کښې روايت کړې دې.په هغې کښې د «أو» په ځائې د «بل» لفظ راغلې دې.په هغې کښې دى «لاتقل مؤمن بل مسلم»(۴)معلومه شوه.چه په حديث باب کښې «أو» د بل په معنى د پاره د اضراب دې.(۵)

تنبيه په فيض البارى کښې د «أومسلماً» تشريح کوى.اوليکى «وقرأه الشيخ العيني رحمه الله بهمزة الإستفهام وواو العطف»(۶)

دغه شان په فضل البارى کښې دى.چه علامه حافظ بدرالدين عينى رحمه الله دا بفتح الواو ضبط کړې دې.او «أومسلماً» همزه د استفهام دپاره دې.او واود عطف دپاره .. (۷)خود ډير لټون باوجود په عمدة القارى کښې راته دا خبره ملاؤ نشوه. بلکه د حديث الباب د تشريح د

---

۱) فتح البارى(۱۹۴\۱)_
۲) فتح البارى(۸۰\۱)_
۳) فضل البارى(۴۰۴\۱، ۴۰۵)_
۴) فتح البارى(۸۰\۱)_
۵) المصدر السابق)_
۶) فيض البارى(۱۱۲\۱)_
۷) عمدة القارى(۱۹۴\۱)_

لاندې د هغوی عبارت دا دې.«قال القاضي هو بسكون الواو على أنها، أو، التي للتقسيم والتنويع أو للشك والتشريك ومن فتحها أخطأ وأحال المعنى»[1] بيا هم دا حديث په كتاب الزكاة كښې د «باب قول الله تعالى: لا يسألون الناس إلحافاً» لاندې هم راغلې دې.خو په دې كښې هغوی داسې قسم څه تشريح نه ده كړې.فتنبه

ايا په دې حديث سره د حضرت جعيل نه د ايمان نفى كيږى؟ بيا صاحب تحرير د «أو مسلما» نه دا استنباط كړې دې.چه نبى ﷺ ددې كس نه دايمان نفى كړې ده.[2]

امام نووى رحمه الله فرمائى.په دې كښې داسې څه خبره نشته.چه نبى ﷺ د ده دايمان نفى كړې ده.بلكه دايمان قطعى حكم لګولو نه نهى ده.اودا تاكيد دې چه داسلام لفظ ونيل غوره دى.خكه چه داسلام تعلق دظاهرسره وى.اودايمان تعلق دباطن سره وى.بيا هم په دې حديث كښې د نبى ﷺ دا مبارك الفاظ چه «وغيره أحب إلى منه» د دوى په ايمان باندې دلالت كوى.[3]

علامه كرمانى رحمه الله په دې جواب باندې اوپه «أو مسلما» ددې په تشريح باندې اعتراض كړې دې.كه د «أو مسلما» هم دا تشريح وى.كومه چه امام نووى رحمه الله كړې ده.يعنى چه ايمان او اسلام جدا جدا څيزونه دى.دايمان تعلق باطن سره دې.اود اسلام تعلق ظاهرسره دې.نوبيا خو حديث دمؤلف دترجمې مطابق نه دې.خكه چه په ترجمه كښې خو دا مقصود دې.چه اعمال ايمان دې.دغه شان بيا نبى ﷺ چه د حضرت سعد رضي الله عنه خبره رد كړه.نوددې څه فائده هم نه پاتې كيږى.[4]

داولنى اشكال نه جواب دا دې.چه امام بخارى خپله ترجمه د «أو مسلما» نه ثابته كړه.هغه داسې چه نبى ﷺ په ظاهره دايمان نفى كړې ده.خو د اسلام اثبات ئې كړې دې.اواسلام هم دعمل نوم دې.

اود دويم اشكال جواب دا دې.چه د نبى ﷺ د رد كولوفائده ښكاره ده.اوهغه فائده دا ده.چه كله دچا په باره كښې په يقين سره يوه خبره معلومه نه وى.نوقطعى حكم لګول نه دى پكار.بلكه داسې خبره كول پكار دى.چه دهغې علم ورته وى.تا ته دچا د باطنى ايمان په باره كښې څه علم دې؟ددې حكم لګول نه دى پكار.ظاهر داطاعت نوم دې.نوهم ددې حكم لګوه.

قوله: فَسَكَتُّ قَلِيلًا ثُمَّ غَلَبَنِي مَا أَعْلَمُ مِنْهُ فَعُدْتُ لِمَقَالَتِي فَقُلْتُ مَا لَكَ عَنْ فُلَانٍ فَوَاللَّهِ إِنِّي لَأَرَاهُ مُؤْمِنًا فَقَالَ أَوْ مُسْلِمًا ثُمَّ غَلَبَنِي مَا أَعْلَمُ مِنْهُ فَعُدْتُ

---

[1] عمدة القارى(۱\۱۹٤)_
[2] شرح نووى)_
[3] شرح نووى (۱\۸۵)_
[4] شرح كرمانى (۱\۱۳۰)

لِمَقَالَتِي وَعَادَرَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: زه د لږ ساعت دپاره چپ پاتې شوم.بيا په ما باندې دغه خيال غالب شو د کوم چه وړاندې نه ماته علم وو.نو ما دوباره خپله خبره اوکړه او عرض مې اوکړو .يارسول الله په تاسو باندې څه شوی دی.چه تاسو د فلانی کس نه ډډه کوئ.؟ په الله قسم چه زه خو دې مومن وينم.نبی ﷺ اوفرمائيل «او مسلماً»بيا لږ وخت پس هغه خيال ماته بيا راغلو.او هغې په ما باندې غلبه اوکړه.ما هغه خبره دوباره اوکړه نبی ﷺ دا خل هم هغه خبره دوباره اوکړه.

په صحيح بخاری کښې د کتاب ا لزکاة په روايت کښې په بل سند سره ددې نه پس دا الفاظ دی.«أقبل أی سعد»دا د «أقبل»صيغه هم کيدې شی.چه د باب افعال نه د امر صيغه وی.«أقبل»په دې صورت کښې به مطلب دا وی.چه اې سعد ما طرف ته متوجه شه.څه چه زه وايم.هغه واوره.اودا هم کيدې شی.چه د «قبول»نه وی.د امر صيغه «اقبل»او مطلب دا وی.چه اې سعد څه چه زه وايم.هغه قبول کړه.(١)

د مسلم شريف په بعضې سندونوکښې د «أقتالاً أی سعد»الفاظ راغلی دی. (٢)اې سعد ولې د جنګ اراده دې ده.چه ته باربار دا خبره کوې.اوپه خپله خبره ټينګ ولاړ ئې.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه په مسلم شريف کښې «اقبالاً أی سعد»الفاظ هم مروی دی.(٣) دا الفاظ زمونږ سره په مطبوعه د مسلم شريف په نسخوکښې نه دی.خو دا لفظ يا خو د باب افعال مصدر دې.اومفعول مطلق دې.تقديرد عبارت دا دې. «أقبل علی اقبالاً» يعنی اې سعد زما طرف ته ښه متوجه شه.اويا دا د «قبالاً» نه دې.يعنی همزه داستفهام دې او «قبالاً»د باب مفاعله نه مصدر دې.او مطلب دا دې.«أتقابلنی قبالاً بهذه المعارضة» (٤) آيا په دې معارضه سره زما مقابله کول غوارې.والله أعلم.

قوله ثُمَّ قَالَ يَا سَعْدُ إِنِّي لَأُعْطِي الرَّجُلَ وَغَيْرُهُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْهُ خَشْيَةَ أَنْ يَكُبَّهُ اللّٰهُ فِي النَّارِ: بيا نبی ﷺ اوفرمائيل.اې سعد بعضې وخت کښې زه يوکس ته څه ورکړم. حالانکه دده نه بغير بل کس دده په مقابله کښې زما زيات خوښ وی.مطلب دا چه دا مه ګنړه.چاته چه زه ورکوم.نوهغه به زما زيات خوښ او محبوب وی.اوچه څوک پريږدم.نوهغه به مې خوښ نه وی.بلکه کله ددې په عکس وی.چاته په ورکولو کښې مصلحت وی.اوهغه

---

(١) فتح الباری(٣٤٣\١٣) کتاب الزکاة باب قول الله تعالی « لا يسألون الناس إلحافا »_

(٢) صحيح مسلم (٨٥\١١) کتاب الإيمان باب تألف قلب من يخاف علی إيمانه)_

(٣) فتح الباری(٣٤٣\١٣)_

(٤) فتح الباری(٣٤٣\١٣)_

دا كه ده ته ورنكړې شي.نو دې اسلام ته نزدې نه راځي. بلكه جهنم ته به غورځولې شي.اوزه دجهنم نه د بچ كولودپاره داسې كوم.اوپه هغه باندې خرچ كوم.چه د اسلام سره ئې تعلق پيدا شي.او په مزه مزه كلك مسلمان شي.

دحضرت سعد بن ابى وقاص رضی الله عنه د اصرار وجه دلته اشكال دا كيږى.چه كله په اول ځل نبى ﷺ دې منع كړ.نو حضرت سعد بن ابى وقاص رضی الله عنه په دويم ځل او په دريم ځل اصرار ولې كولو؟

ددې اشكال جواب دا دې.چه په اصل كښې په حضرت سعد رضی الله عنه باندې د هغوى د خيګړې جذبه غالبه وه.اود هغه دپاره دومره شفقت وو.چه د هغې د غلبې په وجه د خيګړې او شفقت په وجه ئې د نبى ﷺ خبرو طرف ته داسې توجه اونكړه. لكه څنګه چه پكار وه.په دې وجه هغوى خپله خبره بار بار اعاده كړه.

د نبى كريم ﷺ د «اومسلماً» وئيلوسره د ترديد وجه دويم اشكال دا دې.چه حضرت جعيل رضی الله عنه يو ممتاز صحابى وو.د هغوى د ايمان په خپله نبى ﷺ تعريف اوكړو.محمد بن هارون رويانى رحمه الله په خپل مسند كښې په صحيح سند سره د ابوسالم جيشانى رحمه الله په واسطه د حضرت ابوذر رضی الله عنه نه نقل كړى دى.چه رسول الله ﷺ د حضرت جعيل رضی الله عنه په باره كښې زما نه تپوس اوكړو.«كيف ترى جعيلاً؟»ته جعيل رضی الله عنه باندې څنګه ګمان كوې.ما ورته عرض اوكړو.«كشكله من الناس يعنى المهاجرين»زه دې د نوور مهاجرينو په شان يو عام مهاجر ګنړم.بيا نبى ﷺ د يو بل كس په باره كښې تپوس اوكړو.«فكيف ترى فلاناً؟»فلانې كس څنګه ګنړې؟ نو ما عرض اوكړو.«سيد من سادات الناس»هغه خو په لويو او سردارانو خلقو كښې دې.نو نبى ﷺ اوفرمائيل.«فجعيل رضی الله عنه خير من ملأ الأرض من فلان»(۱)كه د داسې كسانو نه ټوله دنيا ډكه شي.نوهم حضرت جعيل رضی الله عنه ددې ټولو نه غوره دې.نوهركله چه حضرت جعيل رضی الله عنه ته د نبى ﷺ په نيز دا مقام حاصل وو .نو دهغوى دپاره پكارده .چه په دې باندې څه اعتراض نه وو.چه حضرت سعد رضی الله عنه په ده باندې د مومن اطلاق اوكړو.

ددې نه جواب دا دې.چه د نبى ﷺ دا انكار د حضرت جعيل رضی الله عنه دپاره نه وو .بلكه څنګه چه وړاندې بيان اوشو.چه دا انكار د حضرت سعدبن ابى وقاص رضی الله عنه په طرز كلام باندې وو. ښكاره ده.چه ايمان يو پټ څيز دې.زړه د هغې محل دې. هريوكس ته ددې علم نه وى.بيا د نبى ﷺ په موجودګۍ كښې دا زړه ورتيا كول چه په پوره يقين سره دا وئيل.چه «فوالله إنى لأراه مومناً» مناسب نه وو.لكه چه نبى ﷺ حضرت سعد رضی الله عنه ته د خبرو كولوطريقه ښائى.چه په دې پټو څيزونوباندې داسې په يقين سره قسم كول او فيصله كول صحيح نه ده.

يوځل ديو انصارى ماشوم وفات شو.نوحضرت عائشې رضی الله عنها د نبى ﷺ وړاندې دا اووئيل.

---

(۱) عمدة القارى(۱۱\۱۹۵) وفتح البارى (۱۱:۸۰)

((طوبى لهذا عصفور من عصافير الجنة لم يعمل السوء ولم يدركه)) نو نبى ﷺ په دې باندې زورنه ورکړه.او وې فرمائيل.((اوغير ذلك يا عائشة))(١) دلته ګوزن د انصارى صحابى ﷺ ماشوم وفات شوې دې.اود مسلمانانوماشوم که وفات شى.نودده په جنتى کيدو باندې اجماع ده.(٢) خو ددې باوجود نبى ﷺ په حضرت عائشه ﷺ باندې انکار اوکړو.دلته کښې هم هغه اصلاح مقصود ده.چه خبره په سوچ اوفکرسره کول پکار دى.په داسې پټو خبرو کښې داسې حتمى او يقينى دعوه کول د ادب نه خلاف اونامناسب دى.والله أعلم.

دوه اصلاحات دلته نبى ﷺ د حضرت سعد ﷺ د دوو غلطو اصلاح کړې ده.يوه خو هم دا لفظى غلطى کومه چه اوس ذکر شوه.دويمه غلطى دا وه.چه حضرت سعد ﷺ دا ګنړل چه نبى ﷺ مال وغيره هغه چاته زيات ورکوى .څوك چه ددوى خوښ وى.او چاته چه نه ورکوى نو هغوى د نبى ﷺ نه وى خوښ او محبوب نه وى.د حضرت سعد ﷺ ددې خيال اصلاح نبى ﷺ اوکړه.او وې فرمائيل.چه ګوره که زه چاته نه ورکوم.نو ددې وجه دا نه وى.چه هغه زما خوښ نه دې.او چاته چه ورکوم.نو هغه زما خوښ دې. بلکه چه چاته ورکوم .نوبه دې کښې د هغه خيګړه پټه وى.او چاته چه نه ورکوم.نو د هغه په ايمان باندې زه اعتماد کوم.(٣)

((يکب)) د باب نصر نه دې.ددې معنى ده.پړ مخې غورځول.دا متعدى دې. او کله چه د باب افعال نه راشى.نو لازمى وى.اودا د الفاظ غريبه څنى دې.چه د زيادت نه پس په معنى کښې کمې پيدا شى.اوچه ترڅوپورې لفظ کم وو.نو معنى ئې زياته وه.چه د باب مجرد نه وو.نو متعدى وو.اوچه کله د مزيد نه شو.نولازم شو.(٤)

قوله: وَرَوَاهُ يُونُسُ وَصَالِحٌ وَمَعْمَرٌ وَابْنُ أَخِي الزُّهْرِيِّ عَنِ الزُّهْرِيِّ: دا روايت د يونس بن يزيد ايلى. صالح بن کيسان.معمربن راشد او ابن اخى الزهرى ﷺ نه مروى دې. او دا څلور واړه حضرات په خپل خپل سند سره دا حديث د امام زهرى ﷺ نه روايت کوى.

د يونس بن يزيد ايلى روايت عبدالرحمن بن عمر الزهرى الملقب به ((رسته)) په کتاب الايمان کښې موصولاً تخريج شوې دې.(٥) د يونس بن يزيد حالات په بدء الوحى کښې د پنځم حديث لاندې تير شوى دى.

(١) صحيح مسلم (٢\٢٣٧) کتاب القدر باب معنى : کل مولود يولد على الفطرة وحکم موتى أطفال الکفار وأطفال المسلمين وسنن نسائى (١\٢٧٦) کتاب الجنائز باب الصلاة على الصبيان)_
(٢) شرح نووى على صحيح مسلم (٢\٣٣٧)_
(٣) عمدة القارى(١\١٩٥) وفتح البارى (١\٨٠)_
(٤) عمدة (١\١٩٣) وفتح البارى(١\٨١)_
(٥) فتح البارى (١\٨١) تغليق التعليق (٢\٣٢، ٣٣)_

د صالح بن كيسان رحمه الله روايت ورانديې په بخارى كښې په كتاب الزكاة كښې موصولاً تخريج شوې دې (۱) د صالح بن كيسان حالات په كتاب الايمان كښې د «باب تفاضل أهل الإيمان في الأعمال» لاندې تيرشوى دى.

د معمربن راشد رحمه الله حديث امام احمد (۲) او امام حميدى رحمه الله (۳) كښې تخريج كړې دې اودامام معمربن راشد رحمه الله حالات په بدء الوحى كښې دپنځم حديث لاندې تير شوى دى.

دابن اخى الزهرى روايت په مسلم شريف كښې موصولاً مروى دې. (۴)

ابن اخى الزهرى دوى دامام زهرى وراره محمد بن عبدالله بن مسلم بن عبيدالله بن عبدالله بن شهاب زهرى مدنى رحمه الله دى. (۵) دوى دخپل محترم تره امام زهرى رحمه الله نه احاديث اوريدلى دى. اود دوى نه په روايت كونكو كښې يعقوب بن ابراهيم. دراوردى او قعنبى رحمهم الله دى. (۶) ابن ابى حاتم رحمه الله ددوى په باره كښې فرمائى. «ليس بالقوي يكتب حديثه» (۷)

ابن معين رحمه الله فرمائى چه دوى ضعيف دى. (۸)

ابن معين رحمه الله دا هم فرمائى «ليس بذلك القوي» (۹)

ددې اقوالو په وجه بعضې حضراتو په امام بخاى او امام مسلم رحمهما الله باندې دا اعتراض كړې دې چه دوى د داسې ضعيف راوى روايات په خپلو كتابونو كښې ولې نقل كړى دى؟ خو حقيقت دا ددې چه دى معمولى غوندې كمزورې ضرور دې. خو د دوى په باره كښې د توثيق اقوال هم منقول دى. امام ابوداود رحمه الله فرمائى «ثقة سمعت أحمد يثني عليه» (۱۰)

امام يحى بن ميعن رحمه الله نه دا هم مروى دى. «هو أمثل من أبي اويس» (۱۱)

امام ذهلى رحمه الله دامام زهرى په شاګردانوكښې دوى په دويمه طبقه يعنى محمد بن اسحاق او فليح په درجه كښې شمار كړى دى. اودا ئې ذكركړى دى. چه د دوى درې احاديث داسې

---

(۱) صحيح بخارى كتاب الزكاة باب قول الله تعالى: (لايسألون الناس إلحافا) رقم ۱٤۷۸)_

(۲) مسند أحمد(۱\۱۷۶) مسند سعد بن ابى وقاص رضي الله عنه)_

(۳) مسندالحميدى (۱\۳۷) أحاديث سعدبن ابى وقاص رضي الله عنه رقم ۶۸و ۶۹)_

(۴) مسلم شريف (۱\۳۷) كتاب الإيمان باب تألف قلب من يخاف على إيمانه)_

(۵) تقريب (٤۹۰) رقم ۶۰٤۹)_

(۶) عمدة القارى (۱\۱۹۶)_

(۷) هدى السارى (٤٤۰) الفصل التاسع فى سياق أسما من طعن فيه من رجال البخارى)_

(۸) المصدرالسابق)_

(۹) المصدرالسابق)_

(۱۰) المصدرالسابق)_

(۱۱) عمدة (۱\۱۹۶) وهدى السارى(٤٤۰)_

دى. چه د هغې اصل نه ملاويږى.(۱)
دلته د غور خبره دا ده.چه امام زهلى رحمه الله داامام زهرى رحمه الله د احاديثو د ټولو نه لوئې پيژندونكې وو.هغوى د دوى د ټولو احاديثو خودنه كړې ده.په كومو باندې چه دمحدثينو رحمهم الله د طرفه انكار ثابت دې.(۲)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.چه په ظاهره چه كومو حضراتو د دوى تضعيف كړې دې.نو هغوى هم ددې احاديثو په بنياد باندې كړې دې.د كوم ذكر چه امام ذهلى رحمه الله كړې دې.(۳)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.چه د دوى يو څو احاديث په صحيح بخارى كښې دى.او ددې متابعت موجود دې.(۴)
علامه عينى رحمه الله فرمائى.د دوى د ځوى په لمسون باندې ددوى غلامانو دې قتل كړې وو.(۵) امام نووى رحمه الله ددوى د وفات كال ۱۵۲ھ خودلې دې.(۶) رحمه الله رحمة واسعة

۱۸ = بَاب إِفْشَاءُ السَّلَامِ مِنْ الْإِسْلَامِ

وَقَالَ عَمَّارٌ ثَلَاثٌ مَنْ جَمَعَهُنَّ فَقَدْ جَمَعَ الْإِيمَانَ الْإِنْصَافُ مِنْ نَفْسِكَ وَبَذْلُ السَّلَامِ لِلْعَالَمِ وَالْإِنْفَاقُ مِنْ الْإِقْتَارِ))

د ترجمې مقصود: امام بخارى رحمه الله لكه څنګه چه وړاندې ډير اعمال كوم د فرائضو د قبيلې څنى وو.يا د واجباتو دقبيلې.د ايمان جزء خودلې دې.اودايمان تركيب ئې ثابت كړې دې.اوددې قابل للزيادة والنقصان راروان دى.دغه شان دلته هم دا ښائى.چه افشاء السلام يو داسې عمل دې.كوم چه مسنون دې.فرض يا واجب نه دې.دا هم په اسلام كښې داخل دې.اودايمان يوجزء دې.اود مرجئو دا خبره چه داعمالو دايمان سره څه تعلق نشته.غلطه ده.بيا چونكه داامام بخارى رحمه الله په نيز اسلام دايمان سره يو يا متلازم دى.نوهركله چه دا داسلام جزء ثابت شو.نوبنكاره ده.چه د ايمان دپاره به هم جزء وى.
د افشاء السلام مطلب دې.چه مطلقاً د سلام خورول چه په دې كښې د څه وخت يا د سرى قيد نه وى.يعنى يوسړې برابره ده كه خپل وى اوكه پردې او اجنبى وى.كه د بل وطن وى.اوكه دخپل وطن.هريوته دې سلام كولې شى.دغه شان دوخت هم څه قيد نشته.هروخت په هرځائې كښې سلام كولې شى.(د مستثنيانو وجوهات نور دى)

---

(۱) هدى السارى(ص۴۴۰)_
(۲) هدى السارى(۴۴۰)_
(۳) المصدرالسابق)_
(۴) المصدرالسابق)_
(۵) عمدة (۱۹۶\۱)_
(۶) المصدرالسابق)_

حضرت عماربن یاسر رضي الله عنه دوی مشهور صحابی ابوالیقظان عماربن یاسربن عامربن مالك بن کنانه عنسی رضي الله عنه دی.

ددوی پلاریاسر دخپلو دوو ورونړو حارث او مالك سره د یمن نه مکې ته د خپل ورور په لټون کښې راغلی وو. دواړه ورونړه حارث اومالك خو یمن ته واپس شول.خویاسرهم په مکه کښې پاتې شو.اود ابوحذیفه بن المغیره حلیف شو. ابو حذیفه دخپلې وینځې سمیه بنت خیاط نکاح هم دده سره اوکړه.دکومې نه چه حضرت عمار رضي الله عنه په ٥٧ ق‌ﻫ کښې پیدا شو.اوابوحذیفه دې آزاد کړو.دا حضرات د ابوحذیفه د مرګه پورې یوځائې وو.ددې نه پس چه کله نبی ﷺ مبعوث شو.نو حضرت یاسر.حضرت سمیه او حضرت عمار رضي الله عنهم په اسلام مشرف شول.

چونکه په اول کښې ئې اسلام راوړې وو.ددې وجې ورته د کافرانود طرفه ډېر تکلیفونه رسولی شول.اودوی په صبر اوشکرسره هرڅه زغمل.دې حضراتو ته چه به کله تکلیفونه ورکولی شول.اونبی ﷺ به ددوی په خواه کښې تیرشو.نو نبی ﷺ به ورته فرمائیل.«صبراًیاآل یاسرفإن موعدکم الجنة»(١)

حضرت سمیه رضي الله عنها ته د حق په لاره کښې د ټولو نه اول د شهادت شرافت ملاؤ شوې دې.دالله تعالی دشمن ابوجهل دوی په شرمګاه کښې په نیزه باندې اووهله.د هغې د وجې دا شهیده شوه.

حضرت عمار رضي الله عنه حبشې طرف ته هم هجرت کړې وو.اود مدینې دهجرت سعادت ورته هم حاصل وو.د بدراواحد نه واخله په ټولو غزاګانو کښې شریك پاتې شوې دې.

په اسلام کښې د ټولو نه اول جمات جوړونکې هم دوی دی.

فضائل اومناقب د دوی په باره کښې نبی ﷺ فرمائیلی دی.«إن الجنة تشتاق إلى ثلاثة:علي وعمار وسلمان رضي الله عنهم»(٢)

یوځل دوی د نبی ﷺ په خدمت کښې حاضرشو.اود داخلیدو اجازت ئې اوغوښتلو.نبی ﷺ ئې آواز اوپیژندلو.نو وې فرمائیل.«مرحباًبالطیب المطیب»(٣)

دغه شان نبی ﷺ فرمائیلی دی.«ملئ عمار إیماناً إلى مشاشه»(٤)مشاش په اصل کښې د نرم هډوکی سرته وائی.اومطلب دا دې.چه حضرت عمار رضي الله عنه د سرنه واخله تر پښو پورې ټول ایمان دې.ایمان ددوی د بدن هریواندام ته رسیدلې دې.

(١) مستدرك للحاكم (٣٨٣\٣) كتاب معرفة الصحابة باب ذكر مناقب عماربن ياسر رضي الله عنه)_

(٢) جامع ترمذي كتاب المناقب باب مناقب سلمان الفارسي رضي الله عنه رقم (٣٧٩٧)_

(٣) جامع ترمذي كتاب المناقب باب مناقب عماربن ياسر رضي الله عنه رقم (٣٧٩٨)_

(٤) سنن ابن ماجه المقدمة باب فضل عماربن ياسر رضي الله عنه رقم (١٤٧)_

نبي ﷺ فرمائيلي دي.((من أبغض عمارا أبغضه الله ومن عادى عمارا عاداه الله))(١)
دحضرت عمارمناقب بې شميره دي.د نبي ﷺ د پيشنګوئ مطابق (٢)
د جنګ صفين په موقع په ٣٧ﻫ كښې دوى شهيدشوى وو.دړې نوى كاله ددوى عمر
وو.ددوى نه تقريباً دوه شپيته احاديث مروى دي.(٣)((رضي الله عنه وأرضاه))

قوله: ثَلَاثٌ مَنْ جَمَعَهُنَّ فَقَدْ جَمَعَ الْإِيمَانَ: حضرت عمار ﷺ فرمائي دړې څيزونه داسې دي چه كوم كس دا جمع كړي. نودې دايمان جمع كونكې دې.يعنى دا دړې صفات چه په كوم مومن كښې موجود وي.نوهغه به كامل الايمان وي.

قوله: الْإِنْصَافُ مِنْ نَفْسِكَ: په دې كښې دا هم كيدې شي.چه ((من))په معنى د((فى)) وي.لكه څنګه چه په قرآن پاك كښې دي.(يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَوٰةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ) (٤)

اوپه دې كښې ((من))ابتدائيه هم ګرځولې شي.په دې صورت كښې به دلته ((نفسك))د فاعل په معنى وي.يعنى انصاف داسې پكاردې.چه هغه ستا دنفس نه پيدا شوې وي.ستا زړه ته په هغې باندې اماده كونكې وي.بعضې وخت كښې داسې وي.چه سړې ددې وجې انصاف كوي. كه انصاف اونكړى.نوافسر به مې ملامته كړي.او اوبه نيوې شم.بدنامى به مې اوشي او شهرت به مې خراب شي. دلته دا فرمائي چه د افسر ويره يا د بدنامئ ويره دې د انصاف كولو باعث نشي. بلكه پكارده چه ستا نفس تا په انصاف كولوباندې اماده كړي.

اوكه د ((فى))په معنى باندې وي.نو((نفسك))به د مفعول به په درجه كښې وي.او ددې مطلب به دا وي.چه د خپل ذات په باره كښې تا دپاره دانصاف نه كار اخستل پكار دي.بعضې وخت كښې داسې وي.چه سړې د نورو په حق كښې خو انصاف كوي.خوچه كله نې خپله خبره راشي.نوبيا انصاف نه كوي.بلكه خپل نفس سره دمحبت په وجه د ده خيال ساتي. نو دلته وئيلې شي.چه تاله پكار دي.چه دخپل ذات په باره كښې هم دانصاف نه كار واخلې. خپل نفس آزاد پريخودل نه دي پكار.بلكه پكارده چه دې ماموراتو باندې عمل كونكې او د منهياتو نه خان ساتونكې وي.

قوله: وَبَذْلُ السَّلَامِ لِلْعَالَمِ: سلام تولې دنيا دپاره استعمالول.
مطلب دا دې.چه د كشراومشر.مالداراوغريب ټولوته سلام كوه.په دې كښې د دوست ياچه

---

(١) تاريخ بغداد (١١\١٥٢) ومسند أحمد (١٤\٩٠) ومستدرك للحاكم (٣\٣٨٩)_
(٢)نبي ﷺ د دوى په باره كښې فرمائيلي وو أبشرعمار تقتلك الفئة الباغية.. سنن ترمذى كتاب المناقب باب مناقب عماربن ياسر ﷺ رقم ٣٨٠٠)_
(٣) دا ټول تفصل په تهذيب الكمال (٢١\٢١٥. ٢٢٧) اوالأعلام للزركلي (٥\٣٦) نه اخستې شوى دى ـ
(٤) سوة الجمعة ⑨_

دوست نه وى. كه پيژنګلو وى. اوكه نه وى. څه فرق نه دى كول پكار.
شريعت دسلام اچول د سلام دجواب نه غوره ګرځولى دى حالانكه ابتداء بالسلام سنت ده.او رد د سلام واجب دى.اوقاعده دا ده چه فرض د واجبو نه غوره دى.او واجب د سنتو نه افضل دى.خودلته ابتداء بالسلام كوم چه سنت دى د رد السلام نه كوم چه واجب دى.غوره دى.د سلام جواب وركول څكه واجب دى.چه د سلام جواب نه وركولو باندې د سلام اچونكى زړه ماتيږى.اودسلام جواب نه وركونكى تكبر ښكاره كيږى.اوتكبر او د زړه ماتول دواړه ناجائز دى.

قوله: وَالْإِنْفَاقُ مِنَ الْإِقْتَارِ: اودغريبۍ او فقيرۍ باوجود خرچ كول

د«اقتار»معنى د «افتقار»ده.وئيلى شى.«اقترالرجل اذا افتقر»بيا دلته «من»خو د«فى»په معنى كښې دى.اومطلب دا دې چه كله قحط سالى وى. اوخلق په فقركښې اخته وى.په دغه صورت كښې د انفاق نه كار اخله.

دويم صورت دا هم كيدې شى.چه دا د «عند»په معنى وى.اود «انفاق عندالاقتار»مطلب به دا وى.چه كله انسان په غريبۍ كښې اخته وى.نوپه هغه وخت كښې هم انفاق كول پكار دى.څكه چه په دغه حالت كښې الله تعالى په رزق كښې بركت اوچوى.اوزيادت په كښې كوى.په قرآن مجيد كښې ارشاد دې.﴿ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّآ اٰتٰىهُ اللّٰهُ ﴾ (۱)كوم كس چه غريب وى.هغه دپاره خرچ كول پكار دى.دهغه مال نه كوم چه لره ير الله تعالى ده ته وركړې وى.دغه شان ارشاد دې. ﴿لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا مَآ اٰتٰىهَا﴾ (۲)ددې نه معلومه شوه.كه يوكس غريب وى.اوبيا هم دالله تعالى په لاركښې خرچ كوى.نوالله تعالى به دده په رزق كښې بركت واچوى. او فقيرى به ئې په مالدارۍ بدله كړى.
علامه عينى رحمه الله فرمائى.چه د حضرت عمار رضى الله عنه دا اثر دايمان ټولونيكو ته شامل دې. څكه چه دا دايمان خصال يا خو بدنى دى.اويا مالى.په دې اثركښې چه د انفاق كوم لفظ راغلې دې.دا مالى خصلتونوته اشاره ده.كوم چه په الله تعالى باندې بهروسه ده او زهد دى.اوكم اوميدنو لره متضمن دى.
يا د خصال بدنى تعلق به يا دالله تعالى سره وى.اويا به د بندګانوسره وى. نو د حقوق الله طرف ته اشاره كولودپاره اووئيلى شو.«الانصاف من نفسك»اوحقوق العباد طرف ته د اشارې كولودپاره اووئيلى شو.«وبذل السلام للعالم»(۳)
دعماربن ياسر رضى الله عنه د اثر تخريج دحضرت عمار رضى الله عنه دا اثر امام احمد بن حنبل رحمه الله په كتاب

---
(۱) سورة الطلاق :۷)_
(۲) المصدرالسابق)_
(۳) عمدة القارى(۱۱۹۸)

الايمان كښې امام عبدالرزاق په خپل مصنف كښې (۱) ابن حبان په «روضة العقلاء» كښې او يعقوب بن شيبه په خپل مسند كښې موصولاً نقل كړې دې.(۲)

- بيا دا اثر په مسند بزار كتاب العلل لابن ابى حاتم او شرح السنة للبغوى كښې دعبدالرزاق په حواله مرفوعاً نقل دې.(۳)

امام بزاردې واسطې ته غريب ونيلى دى.امام ابوزرعه رحمه الله فرمائى.چه دا اثرمرفوع روايت كول صحيح نه دى.(۴)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.كه د فن حديث په اعتبارسره اوكتې شى. نو مرفوع روايت معلول دې.ځكه چه امام عبدالرزاق په آخر عمركښې متغيرشوې وو.اود مسند بزار اوكتاب العلل راوى حسن بن عبدالله كوفى دغه شان د شرح السنة راوى احمد بن كعب واسطى دامام عبدالرزاق نه هم په آخرى عمر كښې استفاده كړې وه.البته دا خبره ده.چه دحضرت عمار رضى الله عنه دا قول اګرچه په دوى باندې موقوف دې.خو دا د مرفوع په حكم كښې دې.ځكه چه دا خبره داسې ده.كومه چه رائې سره نشى وئيلې.(۵)

[۲۸] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ قَالَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ عَنْ أَبِي الْخَيْرِ عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَمْرٍو أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَيُّ الْإِسْلَامِ خَيْرٌ قَالَ تُطْعِمُ الطَّعَامَ وَتَقْرَأُ السَّلَامَ عَلَى مَنْ عَرَفْتَ وَمَنْ لَمْ تَعْرِفْ [ر:۱۲]

رجال الحديث

قوله: قتيبه بن سعيد: دوى شيخ الاسلام راوية الاسلام ابورجاء قتيبه بن جميل بن طريف ثقفى دى. ابن عدى فرمائى.چه د دوى نوم يحيى دې.اوقتيبه ئې لقب دې.حافظ ابن منده رحمه الله فرمائى.چه د دوى اصلى نوم على دې.

دوى په ۱۴۸ھ يا ۱۴۹ ھ يا ۱۵۰ھ كښې پيدا شوى وو.دوى دامام مالك. ليث بن سعد شريك .حماد بن زيد.اوبوعوانه .ابن لهيعه .اوعبدالله بن المبارك رحمهم الله وغيره نه استفاده كړې ده.اود دوى نه روايت كونكو كښې امام حميدى. نعيم بن بن حماد.امام احمد بن حنبل.يحيى بن معين .على بن المدينى.ابن نمير .اوبكربن ابى شيبه .امام بخارى. امام مسلم.امام ابوداود.امام نسائى.اوامام ترمذى رحمهم الله غوندې اساطين حديث شامل دى.

---

۱) مصنف عبدالرزاق (۳۸۶/۱۰) كتاب الجامع باب إفشاء السلام رقم (۱۹۴۳۹)_

۲) تغليق التعليق(۳۶/۲. ۳۷)_

۳) فتح البارى(۸۳/۱)_

۴) فتح البارى(۸۳/۱)

۵) المصدر السابق)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه دوی ثقه اوثبت دی

امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائي.((قتيبة ثقة))

امام نسائي رحمه الله فرمائي.((ثقة صدوق))

دامام قتيبه ډېلار صاحب بيان دې چه ما رسول الله ﷺ په خوب كښې اوليدلو .چه ددوی په لاس مبارك كښې يوه صحيفه ده.ما عرض اوكړو.اې دالله رسوله په دې صحيفه كښې څه دی؟ نو هغوی راته اوفرمائيل.په دې كښې دعالمانو ﷺ نومونه دی.ماورته عرض اوكړو.ما ته ئې راكړئ.چه زه په كښې دخپل خوی نوم

اوګورم.ماچه په هغې كښې اوكتل.نوپه هغې كښې ددوی نوم وو.

دوی په كال ۲۴۰ھ كښې وفات شوی وو.(۱)

دليث بن سعد ،يزيد بن ابى حبيب.ابوالخيراوحضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما حالات وړاندې د

((باب إطعام الطعام من الإسلام))لاندې تيرشوی دی.

قوله: أَيُّ الْإِسْلَامِ خَيْرٌ قَالَ تُطْعِمُ الطَّعَامَ وَتَقْرَأُ السَّلَامَ عَلَى مَنْ عَرَفْتَ وَمَنْ لَمْ تَعْرِفْ: داحديث باب بعينه وړاندې په باب ((إطعام الطعام من الإسلام)) كښې تيرشوې دې.هلته دامام بخارى رحمه الله استاذ عمروبن خالد تميمى وو.اودلته قتيبه بن سعيد دې.امام بخارى رحمه الله د تكثيرطرق په غرض باندې خپل دواړه استاذان جدا جدا ذكركړی دی.اودا دامام بخارى رحمه الله عادت دې.چه دوی يوحديث مكرر نه راوړی.چه چرته ضرورت پېښيږی.نوهلته دتكثير طرق په غرض په سند كښې تبديلى راولى.

دلته دا اشكال كيدې شی.چه هركله صرف تكثيرد طرق مقصودوو.نودا خو داسې هم ممكن وه.چه يوځل ئې ترجمه منعقد كړې وه.اودا ئې فرمائيلى وو.((باب إطعام الطعام والسلام من الإسلام))اوددې لاندې ئې د خپلو دواړو شيوخو احاديث نقل كړی وو.خوداسې ئې نه دی كړی.

علامه كرمانى رحمه الله دا جواب وركړې دې.چه ممكن ده.چه عمروبن خالد دا حديث د((إطعام الطعام)) په ضمن كښې ذكركړې وی.اوقتيبه د ,,سلام،،لاندې ذكر كړې وی. نو د خپلو استاذانو په تابعدارئ كښې امام بخارى رحمه الله په دې باندې جدا جدا ترجمه قائمه كړه ده.(۲)

خودا جواب صحيح نه معلوميږی.ځكه چه اول خو ددې نه دا لازميږی.چه د اول نه دا ثابته وی.چه ددې دواو استاذانو مدون كتابونه موجود وی.په كوموكښې چه دوی د اطعام الطعام او سلام بابونه قائم كړی وی.اودهغې لاندې ئې دا حديث ذكركړی وی.حالانكه چه كومو

---

(۱) سيرأعلام النبلاء (۱۱\۱۳. ۲٤) وتهذيب الكمال (۲۳\۵۲۳) وتقريب التهذيب (ص.٤٥٤) رقم (۵۵۲۲) وعمدة القاری(۱\۱۹۹)_

(۲) شرح كرمانى (۱\۳٤)

كسانود دوى حالات ليكلى دى.نو په هغوى كښې چا هم ددې ذكرنه دى كړې.
بيا د دې نه دا هم لازميږى.چه امام بخارى رحمه الله دتراجمو په وضع كښې د نورو تقليد كوى.حالانكه دا خبره معلومه او مشهوره ده.چه دوى د تراجمو په وضع كښې دچا تقليد نه كوى.بلكه د احاديثو نه پخپله مسائل مستنبط كوى.اوپه هغې تراجم منقعد كوى.
بيا كه د علامه كرمانى رحمه الله خبره اومنلې شى.اودا تسليم كړې شى.چه يقيناً ددې دواړو استاذانو په دې بابونو باندې تصنيفات شته.نوبيا هم دمصنف رحمه الله دپاره دهغې جمع كول ممكن دى.نوسوال بعينه برقرار پاتې كيږى.
بهرحال داونيلې شى.چه په ظاهره دامام بخارى رحمه الله د طريقې نه دا معلوميږى.چه دوى شعب ايمان شمارل غواړى.نوځكه دهرې شعبې دپاره جدا جدا باب قائموى.(١)والله أعلم

١٩ = بَاب كُفْرَانِ الْعَشِيرِوَكُفْرٍدُونَ كُفْرٍ

دكفرلغوى معنى دكفرلغوى معنى پټول دى.وئيلى شى.«كفريكفر كفراً : ستراً»
شپې ته كافر وائى.«لأنه يستربظلمته كل شئ»سمندر ته هم كافر وائى.«لسترة ما فيه»زميندار ته هم كافر وائى.«لسترة البذرفى الأرض»
«كفريكفر كفراً وكفوراً وكفراناً» كفركول.دا دايمان ضد اونقيض دې.په دې كښې هم د نعمت پټول اود هغې حق نه ادا كول دى.كافردالله تعالى نعمت پټوى. اودهغې نه انكار كوى.دهغه ربوبيت كوم چه د هغه خاص صفت دې.هغه پټوى. او غيرته دهغې نسبت كوى.لكه چه: وائى.ربوبيت دالله تعالى خاص صفت نه دې. نور هم په دې شريك دى.(٢)
علامه راغب اصفهانى رحمه الله فرمائى.«والكفران فى جحود النعمة أكثراستعمالاً والكفرفى الدين أكثر والكفور فيهما جميعاً»(٣)
د كفراطلاقات ددې نه پس په دې پوهه شئ.چه په شريعت كښې دكفردوه دوه اطلاقه دى يواطلاق خوپه كفرحقيقى.كفراصلى اوكفربالله باندې كيږى ددې صورت دا دې .چه انسان د هغه څيزونو قصداً عمداً انكار اوكړى.كوم چه په ايمان كښې ضرورى وى.لكه دالله تعالى د ربوبيت نه انكار اوكړى.ياد فرشتو يا دآخرت د ورځې نه انكار اوكړى
ددې دويم اطلاق ددې نه په ښكته درجه يعنى په معاصى اوګناهونو باندې كيږى.دا كفر فرعى غير اصلى دې.د اولنى په وجه سړى دايمان د دائرې نه اوځى. اود دويم قسم په ارتكاب سره دايمان نه نه اوځى.اودا هغه كفر دې.دكوم چه په حاديثوكښې په معاصى

---

(١) فتح البارى(٨٢/١)_
(٢) لسان العرب (١٤٤/٥، ١٤٧)_
(٣) مفردات القرآن (٤٣٤)

باندې اطلاق شوې دې رسول الله ﷺ فرمائيلى دى «سباب المسلم فسوق وقتاله كفر»[1] دلته قتال ته كفر ونيلې شوې دې

دغه شان ارشاد دې «بين الرجل وبين الشرك ترك الصلاة»[2] په بعضې رواياتو كښې دى «من ترك الصلاة متعمداً فقد كفر جهاراً»[3]

دغه شان نياحت ته كفر ونيلې شوې دې ارشاد دې «اثنتان فى الناس هما بهم الكفر: الطعن فى النسب والنياحة على الميت»[4]

كه د يوسړى قدرت كيږى اوبيا هم دې حج اونكړى نود دامې كس په باره كښې د نبى ﷺ ارشاد دې «فلا عليه أن يموت يهودياً أو نصرانياً»[5]

په دې ټولو رواياتوكښې هم دا كفر غيراصلى مراد دې كوم ته چه كفر دون كفر هم ونيلى شى دلته په دې ټولو رواياتوكښې دا تاويل شوې دې چه دلته دكفراطلاق په هغه كس باندې شوې دې څوك چه دا څيزونه حلال ګڼړى يا دلته د كفراطلاق په دې معنى شوې دې چه «فعل فعل الكفر» يا «فإنه قد قارب الكفر»

ددې تاويلاتو اوس څه ضرورت پاتې نشو بلكه دا به ونيلى شى چه د كفر ډيرې مرتبې او درجې دى په دې كښې بعضې درجې د ايمان نه ويستونكى دى اودا دكفردټولونه اوچته درجه ده اونورې هغه مرتبې دى چه دايمان نه ويستونكې نه دى

دغه شان په شرك كښې هم تفصيل دې يوشرك هغه دې چه هغه مخرج عن الملة دې هم ددې په باره كښې الله تعالى فرمائيلى دى ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَن يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَن يَشَاءُ﴾[6] اود قرآن كريم په يوبل آيت كښې ارشاد دې ﴿فَمَن كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا﴾[7] په دې كښې د شرك نه مراد ..ريا.. ده كومه چه مخرج عن الملة نه ده دا شرك دون شرك دې[8] په دې كښې د شرك نه مراد ..ريا.. ده كومه چه مخرج عن الملة نه ده دا شرك دون شرك دې

---

[1] صحيح بخارى كتاب الإيمان باب خوف المؤمن أن يحبط عمله وهو لا يشعر رقم ٤٨)_
[2] صحيح مسلم (٦١١١) كتاب الإيمان بب بيان إطلاق إسم الكفر على من ترك الصلاة)_
[3] مجمع الزائد(٢٩٥١١) كتاب الصلاة باب فى تارک الصلاة وفيض القدير بشرح الجامع الصغير (١٠٢١٦)_
[4] صحيح مسلم (٥٨١١) كتاب الإيمان باب إطلاق إسم الكفرعلى الطعن فى النسب والنياحة)-
[5] جامع الترمذى كتاب الحج باب ما جاء فى التغليظ فى ترک الحج رقم ٨١٢)_
[6] النساء: ٤٨، ١١٦)_
[7] سورة الكهف :١١٠)_
[8] سورة الكهف :١١٠)_

هم دغه حال د ظلم هم دي.په دې کښې يوهغه دې.کوم چه مخرج عن الملة دي. کوم چه د قرآن پاك په آيت ﴿وَالْكٰفِرُوْنَ هُمُ الظّٰلِمُوْنَ﴾ (۱) کښې بيان شوې دې حالانکه د ظلم يوه درجه هغه ده.کومه چه مخرج عن الملة نه ده.تردې چه د هغې نسبت پيغمبرانوعليهم السلام ته هم شوې دې.لکه څنګه چه د حضرت آدم ﷺ قول دې. ﴿رَبَّنَا ظَلَمْنَآ اَنْفُسَنَا﴾ (۲)

دغه شان د حضرت يونس ﷺ دعا ده. ﴿لَآ اِلٰهَ اِلَّآ اَنْتَ سُبْحٰنَكَ اِنِّيْ كُنْتُ مِنَ الظّٰلِمِيْنَ﴾ (۳) په دې دواړو آياتونوکښې دظلم نه مراد ظلم دُون ظلم دې.هغه ظلم مراد نه دې.کوم چه مخرج عن الملة دې.

دغه شان د نفاق په باره کښې هم تفصيل دې. يونفاق هغه دې.کوم چه په ﴿اِنَّ الْمُنٰفِقِيْنَ فِي الدَّرْكِ الْاَسْفَلِ مِنَ النَّارِ﴾ (۴) کښې بيان شوې دې.اودا مخرج عن الملة دې.اوپه «أربع من كن فيه كان منافقاً خالصاً» (۵) کښې د نفاق نه مراد ..نفاق دون نفاق مراد دې.مخرج عن الملة نفاق مراد نه دې.

خلاصه دا چه په کفرکښې هم اعلى درجه وي.کوم چه د اسلام د دائرې نه ويستونکې ده او نور درجات ئې کښته کوي.کوم چه داسلام نه خارجونکې نه وي.دغه شان شرك. ظلم.نفاق کښې هم اعلى درجې وي.کومې چه مخرج عن الملة وي.اوددې نه ښکته نورې ډيرې درجې وي.کومې چه د اسلام نه خارجونکې نه وي.

دايمان او کفرمثال دنور او ظلمت پشان دې.په قرآن مجيد کښې آيت دې. ﴿اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا يُخْرِجُهُمْ مِّنَ الظُّلُمٰتِ اِلَى النُّوْرِ﴾ (۱) دلته د ظلمات نه مراد کفردې.اود نور نه مراد ايمان دې لکه څنګه چه په محسوساتوکښې ورځ صرف نور دې.اوشپه صرف تيارۀ ده. نودغه شان ايمان صرف نور دې.اوکفرصرف تيارۀ ده.بيا په دې محسوساتوکښې هم يوه درجه هغه ده.چه نه صرف نور وي.اونه صرف تيارۀ وي.لکه د صبا صادق د راختونه پس نه صرف تيارۀ باقي پاتې کيږي.اونه صرف نور.دصرف نور راتلل خود نمر راختوسره راځي.اود ظلمت محضه خاتمه د صبا په راختو سره کيږي. اوس په مينځ کښې چه دا يوه نيمه ګنټه ده.نودا د نور او ظلمت نه مخلوط ده. شريعت هم د صبا په مانځه کښې دجهري قرات حکم کړې دې.اودا وخت ئې د شپې حصه ګرځولې ده.اود روژه دار دپاره ئې د صبا راختونه پس خوراك حرام کړې دې.حالانکه روژه د ورځې عبادت دې.او ورځ د نمر په راختو سره

(۱) البقرة: ۲۵٤)_
(۲) الأعراف :۲۳)_
(۳) الأنبياء :۸۷)_
(٤) النساء:١٤٥)_
(٥) صحيح البخاري (۱۰/۱) كتاب الإيمان باب علامة المنافق)_
(۱) البقرة:۲۵۷)

شروع كيږي.لكه چه من وجه په دې كښې شپه ده.او من وجه په كښې ورځ ده.نودغه شان اوګڼړه چه ايمان نور محض دې اوكفر ظلمت محض دې.خولكه څنګه چه د ورځې او شپې په مثال كښې د نور محضه او ظلمت محضه په مينځ كښې يوه حصه هغه هم ده.كومه چه نه نور محضه ده.اونه ظلمت محضه.بلكه ددې حيثيت بين بين دې.دغه شان د ايمان او كفرپه مينځ كښې هم يوه بين بين درجه ده.

يوسړې د «لا إله إلا الله محمد رسول الله» اقرار بنه په اخلاص او د زړه په يقين سره كوي.خو ورسره ورسره د ګناه ارتكاب هم كوي.نود تصديق او اقرار سره سره د ګناهونو په دې ارتكاب كښې ايمان كوم چه نور محضه دې.اوكفر كوم چه ظلمت محضه دې.د دواړه ګډون په وجود كښې راځي.

بيا دا اختلاط لكه څنګه چه په مومن كښې وي.دغه شان په كافر كښې هم وي.ګورئ حضرت اشج عبدالقيس رضي الله عنه د نبي ﷺ په خدمت كښې حاضرشو دمسلم په روايت كښې دي.چه نبي ﷺ اوفرمائيل.«إن فيك لخصلتين يحبهما الله الحلم والأناة»[1] په يو روايت كښې دي.چه هغوى تپوس اوكړو.«أقديماً كانا أم حديثاً» چه دا خويونه په ما كښې دوړاندې نه موجود وو.كه نه اوس پيدا شوي دي؟نو نبي ﷺ ورته اوفرمائيل.«بل قديما» چه دا خصلتونه د وړاندې نه موجود وو.نوهغه دالله تعالى شكرادا كړو.او وئې وئيل.«الحمدلله الذي جبلني على خلتين يحبهما»[2] ښكاره ده.چه حلم او اناة دواړه خوښ خصلتونه دي. دكوموچه اسلام ترغيب وركړې دې.اودا په كافركښې موجود دي.د وينا مطلب دا دې.چه دايمان او كفرپه مينځ كښې داسې ډير درجات دي.چه په هغې كښې د ايمان سره دكفر درجات اوشاخونه هم موجود وي.اودكفرسره دايمان شاخونه هم موجود وي.

يواشكال اودهغې جواب دلته يوسوال دا دې.كه په مومن كښې د كفرخصلت راشي. نود«فقد كفر»حكم لګوي.اودا وائي.«كفر دون كفر»خوكه په كافركښې د ايمان خصلت راشي. نو هلته د «فقد آمن»حكم نه لګوي.؟

ددې يومعقول جواب دې.هغه دا چه ايمان نوم دې د روحاني صحت او تندرستئ.اوكفرنوم دې د روحاني مرض اوبيمارئ.چه په بدني صحت اوبيمارئ باندې قياس كړې شي.

ګورئ يوكس من كل الوجوه روغ دې.خوددې باوجود دسردچكرشكايت ورته پيدا شي.هغه دا وائي.چه زه بيمار يم.حالانكه دهغه لاس صحيح وي.زړه ئې صحيح سالم وي.معده ئې صحيح وي.په يواعتبارسره هم ده كښې مرض نه وي.صرف په يو اعتبارسره په ده كښې مرض پيدا شوې دې.اوخلق وائي.چه فلانې بيمار دې.نودغه شان چه په مومن كښې من

[1] صحيح مسلم (۱\۳۵) كتاب الإيمان باب الأمر بالإيمان بالله تعالى ورسوله ﷺ.)_

[2] مسند أحمد (٤\۲۰٦) ومجمع الزوائد (۹\۳۸۷) كتاب المناقب باب ماجاء فى الأشج ورفقته ﷺ (٥\٦٤) كتاب الأشربة باب جواز الإنتباذ فى كل وعاء)_

جميع الجهات ايمان موجود دې.كه د ترك صلاة په وجه په ده كښې بيمارى پيدا شى.نو د ((فقد كفر)) اطلاق به پرې كيدې شى.

خوچه كله يوسړې بيمار وى.داسې چه دده په لاس باندې زخم وى.په غوږ ئې درد وى.د زړه حركت ئې هم غيرمعتدل وى.اود سردچكرشكايت ورته هم وى.په څواعتباراتو سره دې ناجوړه دې خو متيازې ئې بيخى صحيح دى.اواجابت ئې بيخى صحيح دې.دده په معده كښې څه فرق نشته.نو من جميع الجهات د مرض نه پس كه په ده كښې يوه جهت صحيح هم وى.نوآياده ته څوك صحتمند وائى؟نه وائى.نودغه شان چه يوسړې كافروى.اومن جميع الجهات روحانى بيماراو په روحانى مرض كښې اخته وى.نوكه په ده كښې دايمان يوخصلت يا روحانى صحت راشى.نوپه ده باندې د ((فقد آمن))اطلاق نه كيږى.

دلته امام بخارى رحمه الله ((كفران العشيرو كفر دون كفر))اوونيل.دوى دا ښائى.چه كفران العشيرهم په حقيقت كښې كفر دون كفركښې داخل دې.خكه چه لكه څنګه وړاندې بيان شوې دې.چه كفرپه اصل كښې پټولو ته وائى.په الله تعالى باندې كفركونكې دالله تعالى دنعمتونو پټولو مرتكب كيږى.لكه چه ښځه د خاوند نافرمانى كوى.نودا هم د خاوند د نعمتونو او احساناتو د پټولو مرتكبه كيږى.نوپه دې كښې هم ستر موجود دې.خوپه دواړوكښې د استعمال په اعتبارسره فرق كولې شى.چه د كفراطلاق په كفربالله باندې كيږى.اوددې نه لاندې مرتبې دى.په هغې باندې د كفردون كفر اطلاق كيږى.دكفران اطلاق په كفر بالله باندې نه كيږى.بلكه په كفردون كفرباندې كيږى.

عشير: دفعيل په وزن د((معاشر)) په معنى دې.لكه څنګه چه ((أكيل)) د مؤاكل په معنى دې. معاشرت ، مخالطت ته اوملازمت ته وائى.دلته مراد خاونددې.چا سره چه ښځه ژوند تيروى.([1])

بيا په ((كفر دون كفر)) كښې كوم ((دون)) دې.نو ددې دوه معانى راځى.كله دغير په معنى راځى. اوكله ((أدنى من الشئ)) په معنى كښې استعماليږى.علامه راغب اصفهانى رحمه الله په مفردات القرآن كښې په دواړو معانيوكښې على سبيل السواء د قرآنى آياتونو لاندې راوړې دى.([2]) حافظ ابن حجر رحمه الله ((دون))د اقرب په معنى كښې راجح ګرځولې دې.([3])
اوعلامه كشميرى رحمه الله د ((غير)) په معنى كښې راجح ګرځولې دې.([4]) لكه چه دحافظ رحمه الله په نيزدلته د كفر مختلف مراتب بيانول مقصود دى.اوعلامه كشميرى رحمه الله په نيز دكفرد مختلفو قسمونو په ګوته كول مقصود دى.

---

[1]) عمدة القارى(۱۱\۲۰۰)_
[2]) المفردات فى غريب القرآن(ت۱۷۶)_
[3]) فتح البارى(۱\۸۷) كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم)_
[4]) فيض البارى(۱\۱۱٤)

حضرت شاه صاحب چه ((دون)) د ((غير)) په معنى اخستې دى نو ددې دپاره ئې څو قرائن ذكر كړى دى

اولنئ قرينه .هغوى د باب روايت بيان كړې دې خكه چه په روايت كښې دى.((أريت النار فإذا أكثر أهلها النساء يكفرن: قيل أيكفرن بالله ؟ قال يكفرن العشير ويكفرن الإحسان)) نبى ﷺ چه كله زنانو ته د كفرنسبت اوكړو .نوصحابوﷺ تپوس اوكړو چه ددې نه كفربالله مراد دې نو نبى ﷺ دا جواب ورنكړو .چه كفربالله مراد دې اوكه نه دې البته دا ئې اوفرمائيل چه ((يكفرن العشير)) حضرت شاه ﷫ فرمائى .چه ددې نه معلومه شوه .چه دا دكفربالله يو بل قسم دې .دكوم په باره كښې چه صحابوﷺ تپوس كړې وو .نو نبى ﷺ ((كفران العشير)) اوفرمائيل .اود ((يكفرن بالله)) تائيد ئې اونكړو .نومعلومه شوه .چه كفران العشيرد كفر جدا قسم دې .نوكفربالله او كفران العشيرد يوبل نه جدا جدا دى.

بله قرينه حضرت شاه صاحب﷫ دا بيان كړې ده .چه په بعضې نسخوكښې د((كفر دون كفر)) په خائې ((كفربعد كفر)) راغلى دى .دا د ((بعد)) لفظ په دې دلالت كوى .چه ((دون)) په معنى كښې د ((غير)) په معنى دې .يعنى بعديت په غيريت باندې دلالت كوى .چونكه د ((بعد)) لفظ په يوه نسخه كښې راغلې دې .نوچه دواړه نسخې يوبل سره مطابق شى .نود ((دون)) نسخه به د ((غير)) په معنى كښې اخستې شى.

دريمه قرينه شاه صاحب﷫ دا بيان كړې ده .چه په آيت كريمه ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾ (١)كښې په اتفاق سره دون په معنى دغير كښې دې .نوهركله چه په آيت كښې دون په معنى د ،،غير،، دې .نو په ((كفردون كفر)) كښې به هم ((دون)) په معنى د ((غير)) كښې اخستې شى.

څلورمه قرينه ئې دا بيان كړې ده .چه وړاندې ترجمه راخى.((باب المعاصى من أمرالجاهلية ولايكفرصاحبها بإرتكابها إلا بالشرك)) يعنى دمعاصى په ارتكاب سره سړى ته كافر نشى وئيلې .البته دا چه دې د شرك ارتكاب اوكړى .نوپه دې صورت كښې به ده ته كافر وئيلې شى .حضرت شاه صاحب﷫ فرمائى .كه په كفركښې مختلف مراتب اوګرخولى شى .نودا كيدې شى .چه دكفر يوقسم هغه دې .چه د هغې په ارتكاب سره سړى ته كافر وئيلې شى. اوبل قسم هغه دې .دكوم په ارتكاب سره چه ورته كافر نشى وئيلې حضرت شاه صاحب﷫ فرمائى .كه په كفركښې دغه شان دوه قسمه اونشى ګرخولې .بلكه يوقسم په مختلفو مرتبو كښې اوګرخولې شى .نوپه عاصى باندې دكافرپه اطلاق كښې تحجر ولې دې؟حالانكه هم ديوې نوع مبداء داشتقاق په دې كښې موجود ده .اوپه كوم خائې كښې چه مبتدا د اشتقاق

---

(١) النساء:٤٨، ١١٦

موجود وي نوهلته پکارده چه د عمل مشق اوکړي.(۱)
خودحضرت شاه صاحب رحمه الله په دې قول تقرير باندې اعتراض شوې دې. علامه شبيراحمد عثماني رحمه الله فرماني چه زما په نيزد حافظ رحمه الله مذهب مختار دې. يعني چه ((دون)) په معنی د ((أقرب)) او ((أدون)) په معنی د ښکته درجې اوپست اوکمتردې.
اولنۍ وجه دا ده. چه ددې ترجمې نه دامام بخاري رحمه الله کوم اصل مقصود دې. اود څه د وجې چه ئې دا ترجمه په کتاب الايمان کښې ذکر کړې ده. اوذکرکول ئې مناسب وو. هغه دا ده. چه په کفرکښې مراتب بيان کړي. اوددې په ضد يعنی ايمان کښې په مراتبو باندې استدلال اوکړي. اودا مقصود په هغه وخت کښې حاصليدې شي. اوچه د ((غير)) معنی واخستې شي نو دا مقصود نشی حاصليدې. ځکه چه دغير په صورت کښې مغايرت ثابتيدې شي خو مقصود نه حاصليږي. بيا مصنف رحمه الله د کتاب الايمان په شروع کښې دايمان په بابونوکښې دايمان مختلفې مرتبې ثابتې کړې. نواوس په ((باب تفاضل أهل الإيمان في الأعمال)) او ((باب إذا لم يكن الإسلام على الحقيقة..)) کښې هم دا ثابت کړل. نواوس مناسب دا معلوميږي. چه دلته په کفرکښې د مراتبو بيانول مقصود وي. مغايرت مقصودنه وي.
بله وجه دا ده. که چرته ((دون)) په معنی د ((غير)) شي. نوبيا به د ((کفردون کفر)) معنی دا وي. چه يوکفر مغاير وي دبل کفر نه. اومغايرت په دواړو صورتونو کښې متحقق کيږي. برابره ده که اول غټ وي ا ودويم ورکوټې. يا اول ورکوټې اودويم غټ. بهرصورت يودبل مغاير دې. ددې وجې د((کفردون کفر)) اطلاق په ورکوټي اوغټ کفرباندې کيدې شي. خوچه ((دون)) په معنی د((غير)) واخستې شي. نوخلاف مقصودهم په دې کښې داخليږي. ځکه چه کوموحضراتو د ((کفردون کفر)) جمله استعمال کړې ده. ځکه چه هغوی مقصود هم دا دې. چه د کفر اکبر لاندې دکفرنورې درجې هم دی. دا مقصود نه دې. چه يوکفرد بل کفرپيخی مغاير دې. کوم چه د ..دون)) په معنی د ..غير.. اخستلو حاصل دې. په خلاف دمعنی اقرب. يعنی ښکته. معمولی. اوادنی درجې والا. نوپه دې صورت کښې به دا معنی وي. چه يوکفر دبل کفر نه ادنی اوکمتردې. نوهم ددې اطلاق په وجه به صرف په ورکوټي کفرباندې کيږي. په لوئې کفرباندې به نه کيږي.
دريمه وجه دا ده. چه ((اقرب)) او ((ادون)) د دې اصلی معنی ده نوخلاف الاصل طرف ته دتګ څه ضرورت نشته.(۲)
ترڅو پورې چه دحضرت شاه صاحب رحمه الله د قرائنو تعلق دې. نود اولنۍ قرينې نه جواب دا دې. چه کفران العشيرد کفرنه سوا يوبل مستقل نوع ګرځول دې ته څه ضرورت نشته. بلکه دا کفربالله طرف ته يوه پوړۍ ده اود يوې کمې درجې شعبه ده. هم دا وجه ده. چه کله

---

(۱) فيض الباري (۱/۱۱۶، ۱۱۷)_
(۲) فضل الباري (۱/۴۱۹)_

صحابو ﷺ ((أيكفرن بالله)) او وئيل او تپوس ئې اوكړو نو نبي ﷺ دهغې نفي نه ده كړې بلكه دهغې دنفي او اثبات نه ئې سكوت اختيار كړو. او ((يكفرن العشير)) ئې اوفرمائيل يعنى په ظاهر كفربالله نه كوى خودډې په مبادى او ددې په يوه شعبه كښې اخته دى.

په دويمه قرينه كښې حضرت شاه صاحب رحمه الله د ((كفر بعد كفر)) نسخه پيش كړې ده.نو دا قرينه زمونږ دپاره زياته فائده منده ده.خكه چه ((قبل)) او ((بعد)) عام طور د مراتبو خودلو دپاره راخى.

په دريمه قرينه حضرت شاه صاحب رحمه الله د مفسرينو اجماع او اتفاق نقل كړې دې چه په ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَن يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَن يَشَاءُ﴾ كښې ((دون)) په معنى د ((غير)) دې.

خو حقيقت دا دې چه ددې قول نسبت هم حضرت شاه رحمه الله ته مشكوك ښكارى.خكه چه اجماع خو لويه خبره ده.يومفسر هم په دې مقام كښې دون په معنى دغير كښې راجح نه دې گرخولې.امام راغب ددې آيت په تفسير كښې دون په معنى د ((اقل)) خودلې ده.اوبيا ئې صيغه د ((قيل)) په تمريض سره د ((غير)) په معنى بيان كړې ده.فرمائى.((وقوله ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَن يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَن يَشَاءُ﴾ اى ماكان أقل من ذلك وقيل ماسوى ذلك..))[١]

څلورمه قرينه حضرت شاه صاحب رحمه الله چه وړاندې كوم باب راخى.((باب المعاصى من أمر الجاهلية ولايكفر صاحبها بارتكابها إلا بالشرك)) پيش كړې ده.چه دكفريو هغه قسم دې چه دهغې ارتكاب سره سړى ته كافر وئيلى شى.اويو هغه قسم دې.د كوم په ارتكاب سره چه سړى ته كافرنشى وئيلې.نو ددې جواب دا دې چه لكه ځنګه دانواعو په اختلاف سره داطلاقاتو اختلاف وى.او د احكامو هم مختلف مراتب وى.نو دغه شان په يو قسم څيز كښې د مراتبو په اختلاف سره هم د اطلاق اختلاف راتلې شى.او مختلف احكام پرې مرتب كيدې شى.[٢]

((كفردون كفر)) دچاقول دې؟: دلته دا بحث دې.چه ((كفر دون كفر)) دچا الفاظ دى؟

حافظ ابن حجر رحمه الله دا د حضرت عطاء بن ابى رباح رحمه الله قول گرخولې دې.دوى فرمائى.((واما قول المصنف: وكفر دون كفر، فأشار إلى أثر رواه أحمد فى كتاب الإيمان من طريق عطاء بن أبى رباح وغيره))[٣]

حضرت شاه صاحب رحمه الله فرمائى.چه ابن كثير رحمه الله د ابن عباس رضى الله عنهما نه دا قول نقل كړې دې.كيدې شى.چه حافظ صاحب رحمه الله ته ددې علم نه وى شوې . ددې وجې هغوى ددې قول نسبت عطاء ته كړې دې.[٤]

---

[١] المفردات فى غريب القرآن(ص،١٧٦)_
[٢] فضل البارى(١/٤٢٠، ٤٢٢)_
[٣] فتح البارى(١/٨٣)_
[٤] فيض البارى(١/١١٤)_

خوعلامه شبيراحمدعثمانى رحمه الله فرمائى چه دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه د ((كفر دون كفر)) الفاظ بعينه مروى نه دى بلكه د هغوى نه د ﴿وَمَنْ لَّمْ يَحْكُمْ بِمَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْكٰفِرُوْنَ﴾[1] په تفسير كښې ((أى كفر لا ينقل عن الملة)) منقول دى.ددې مطلب دا دې چه كفرورکوتې اوغټ وى نوغټ كفرد ملت نه ويستونكې دې.اوورکوټې د ملت نه ويستونكې نه دې.معلومه شوه.چه دكفرانواع اواقسام دى.اوهم ددې نه حضرت عطاء استنباط كړې دې.او((كفر دون كفر)) نې فرمائيلى دى.دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه هم ددې مفهوم يوه بله جمله هم منقول ده.((هو بهم كفر ليس كالكفر بالله وملائكته ورسله)) يعنى دا! عمل دكفريوه شعبه ده.ددې جملې نه هم ((كفر دون كفر)) مستنبط كيږى.

ددې تقريرنه ښكاره ثابته شوه.چه د((كفر دون كفر)) ماخذخود حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه منقول دې.خوبيخى دا الفاظ د هغوى نه منقول نه دى.دا الفاظ هم دعطاء دى.كوم چه هغوى د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دقول نه مستنبط كړې او اخذ كړې دى.نوځكه حافظ رحمه الله دا الفاظ هم عطاء ته منسوب كړى دى.حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ته ئې نه دى منسوب كړى.
باقى چه كومه دا خبره اوشوه.چه حافظ رحمه الله ته به د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د كلام علم نه وو.زما په نيزصحيح نه ده.صرف توهم دې.ځكه چه پخپله چه وړاندې لاړ شې نو په ((باب ظلم دون ظلم)) كښې حافظ دابن عباس رضي الله عنهما د قول حواله وركړې ده.چه دا د ابن عباس رضي الله عنهما د قول نه ماخوذ دې.معلومه شوه.چه د ابن عباس رضي الله عنهما قول حضرت حافظ رحمه الله ته ورياد وو.اوحضرت عطاء بن ابى رباح رحمه الله نه صرف دا جمله منقول نه ده.بلكه داسې قسم درې جملې ترې منقول دى.((كفر دون كفر، ظلم دون ظلم، نفاق دون نفاق))[2]

خودواقعې حقيقت هم دا دې.چه د ((كفر دون كفر)) قول هم د ابن عباس رضي الله عنهما نه منقول دې. اوصرف استنباط نه بلكه صراحة دهغوى نه منقول دى.لكه څنګه چه امام حاكم په مستدرك كښې روايت نقل كړې دې.((عن طاوس قال قال ابن عباس رضي الله عنهما انه ليس بالكفر الذى يذهبون إليه، إنه ليس كفرا ينقل عن الملة ﴿وَمَنْ لَّمْ يَحْكُمْ بِمَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْكٰفِرُوْنَ﴾ كفر دون كفر))[3]

دغه شان علامه سيوطى رحمه الله په درمنثور كښې نقل كړى دى.((وأخرج سعيد بن منصور، والفريابى وابن المنذر وابن ابى حاتم والحاكم وصححه والبيهقى فى سننه عن ابن عباس رضي الله عنهما فى قوله ﴿وَمَنْ لَّمْ يَحْكُمْ بِمَآ

---

[1] المائدة: ٤٤)_
[2] فضل البارى(١\٤١٢، ٤١٣)_
[3] مستدرك للحاكم (٢\٣١٣) كتاب التفسير.تفسيرسورة المائدة قال الحاكم هذا حديث صحيح الإسناد ولم يخرجاه قال الذهبى فى تلخيص المستدرك: صحيح)_

أَنزَلَ اللهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْكٰفِرُونَ ﴾ ﴿ وَمَنْ لَّمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنزَلَ اللهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظّٰلِمُونَ ﴾ ﴿ وَمَنْ لَّمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنزَلَ اللهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفٰسِقُونَ ﴾ (۱) «قال كفر دون كفر، وظلم دون ظلم وفسق دون فسق»

معلومه شوه چه دا قول د حضرت عطاء استنباط نه دې بلکه دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه منقول دې.البته دا خبره ده چه حافظ ابن کثیردا قول ددې ایاتونو په تفسیرکښې دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه دې نقل کړې. والله أعلم.

د ترجمې مقصود امام بخاری رحمه الله په دې ترجمة الباب سره دا بیانوی چه دکفرمختلف درجات دی.یوه په کښې دکفر د ټولو نه لويه درجه ده.اوددې نه لاندې نورې ډیرې درجې دی.نوهرکله چه د کفر مختلف درجات دی.نودغه شان به ددې د ضد یعنی ایمان هم مختلف درجات وی.ځکه چه دا قاعده ده.چه کله د یو څیز مختلف درجات وی نودهغې د ضد به هم مختلف درجات وی.نوکه کفرراشی.نو اصلی ایمان چه «ایمان بالله والملائکة والکتب والرسل» به هم ځی.اوکه ایمان اصلی راشی.نوکفر به هم ځی.دغه شان که «کفردون کفر» راشی.نوددې په مقابله کښې چه دایمان کوم خصلت وی.هغه به ختم شی.دخاوند ناشکرئ ته په حدیث کښې کفران وئیلی شوی دی.اودا کفرګرځولې شوې دې.اودا «کفردون کفر» دې.نوکه ناشکری راشی. نو دکفریوه شعبه به راشی.اود ایمان یوه شعبه یعنی دخاوند د نعمت شکریه ختم شی.نولکه څنګه چه دکفر مختلف درجات دی.نودغه شان به د ایمان هم مختلف درجات وی.

لکه چه امام بخاری رحمه الله تراوسه پورې د ایمان اواسلام مختلف درجات ثابت کړل.اود مختلفو مراتبو داثبات نه دامام بخاری رحمه الله مقصود دا وو.چه ایمان مرکب دې.اودا قابل للزیادت والنقصان دې.اوس امام بخاری رحمه الله دایمان ضد بیانوی.چه په کفرکښې مختلف درجات دی.اوهرکله چه په کفرکښې مختلف درجات دی.نودغه شان به ددې په ضد یعنی ایمان کښې هم مختلف درجات وی. اوچونکه په ایمان اوکفرکښې یا تقابل تضاد دې.اویا تقابل عدم وملکه.که تقابل تضاد واخستې شی.نو کفراو ایمان ضدین دی.اوکه تقابل دعدم وملکه اومنلې شی.نو ایمان اوکفر به متقابلین وی.اود ضدینو او متقابلینو قانون دا دې.چه دیو ضد او متقابل دپاره چه کوم حکم ثابتیږی.هغه به د بل ضد اومتقابل دپاره هم ثابتیږی.نوهرکله چه په کفرکښې مختلف درجات دی.په ایمان کښې به هم مختلف مراتب او درجات وی.اول په مثبت انداز کښې امام بخاری رحمه الله خپله مدعا پیش کوله.او اوس په منفی انداز کښې خپله مدعا پیش کوی.

قوله: فِيهِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: [ر:۲۹۸]

حضرت ابوسعید خدری رضي الله عنه مشهور صحابی دې.د دوی حالات وړاندې د «باب من الدين

---

۱) الدرالمنثور فی التفسیر بالمأثور(۲\۲۸۶) سورة المائدة)_

الفرار من الفتن»لاندې تيرشول.
دلته چه امام بخاری رحمه الله دحضرت ابوسعيد خدری رضی الله عنه کوم حديث ته اشاره کړې ده.دا هغه حديث دې.کوم چه امام بخاری رحمه الله په کتاب الحيض کښې راوړې دې.«يامعشر النساء تصدقن فإني أريتكن أكثر أهل النار فقلن ولم يارسول الله قال تكثرن اللعن وتكفرن العشير»([1])
قاضي ابن العربي رحمه الله فرمائي.دا احتمال هم شته.چه ددې نه مراد د حضرت ابوسعيد خدری رضی الله عنه يوبل حديث «من لم يشكر الناس لم يشكر الله»([2])مراد وی.([3])
خوحافظ ابن حجراو علامه عينی رحمهما الله ددې خبرې ترديد کړې دې. اوفرمائيلي ئې دی.چه دا خبره لرې ده.اوظاهرهم دا دې.چه ددې نه د كتاب الحيض حديث ته اشاره ده.دغه شان د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما په حديث الباب کښې د «يكفرن العشير»د الفاظو نه هم ددې تائيد کيږی.([4])

[۲۹]: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُرِيتُ النَّارَ فَإِذَا أَكْثَرُ أَهْلِهَا النِّسَاءُ يَكْفُرْنَ قِيلَ أَيَكْفُرْنَ بِاللَّهِ قَالَ يَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ وَيَكْفُرْنَ الْإِحْسَانَ لَوْ أَحْسَنْتَ إِلَى إِحْدَاهُنَّ الدَّهْرَ ثُمَّ رَأَتْ مِنْكَ شَيْئًا قَالَتْ مَا رَأَيْتُ مِنْكَ خَيْرًا قَطُّ [۲۹۰۱۱،۳۰۲۰۰۱،۰۰۳،۷۱۵،۳۲۱،۲۹۰۱۱]

رجال الحديث

قوله: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ: دعبدالله بن مسلمه قعنبی رحمه الله حالات وړاندې د «باب من الدين الفرار من الفتن»لاندې تيرشوی دی.

قوله: عَنْ مَالِكٍ: دامام مالك بن انس رحمه الله حالات هم په وړاندينی باب کښې تيرشوی دی.

قوله: عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ: دوی ابواسامه يا ابوعبدالله زيدبن اسلم قرشی عدوی مدنی دی.دحضرت عمر رضی الله عنه مولی او مشهور فقيه دې.دوی دخپل پلار ، حضرت عمر ،حضرت انس ، حضرت جابر ،حضرت سلمه بن الاكوع رضی الله عنهم وغيره نه احاديث نقل کړی دی.اودوی نه په روايت کونکو کښې د دوی خوئې اسامه بن زيد ،ايوب سختيانی ،اسماعيل بن عياش ، امام زهری،امام مالك،اومعمر وغيره رحمهم الله دی.

---

[1]) صحيح بخاری (۱/ ٤٤) كتاب الحيض باب ترک الحائض الصوم رقم ۳۰٤)_
[2]) جامع ترمذی كتاب البروالصلة باب ما جاء في الشكرلمن أحسن إليک رقم ۱۹۵۵)_
[3])فتح الباری (۱/ ۸۳)_
[4]) فتح الباری(۱ج۸۳)_

امام احمد بن حنبل رحمه الله ابوزرعه، ابوحاتم، محمد بن سعد، امام نسائي، او ابن خراش رحمهم الله دوي لره ثقه گرځولی دی.

يوخل دوی حديث اورول، نو يوکس تري تپوس اوکړو. ((ياأباأسامة ممن هذا؟)) نودوی ورته جواب ورکړو. ((ياابن أخي ماكنانجالس السفهاء ولانحمل عنهم الأحاديث))

د دوی شخصيت ډير د رعب وو، چه ترڅو پورې به ئې حديث بيانول، نوپه خپله خوښه به ئې بيانول، اوچه کله به چپ شو، نوپه چا کښې به دا همت نه وو چه به ئې ورته د حديث اورولو درخواست کړې وې.

ددوی په زرين اقوالوکښې دی. ((ابن آدم اتق الله يحبك الناس وإن كرهوا))(١)

د دوی به باقاعده په مسجد نبوی کښې حلقه وه، حضرت علی بن الحسين رحمه الله د نورو مجلسونو نه تيريدلو، اود دوی په حلقه کښې به کيناستلو، يوخل نافع بن جبير رحمه الله دوی ته اووئيل. ((تخطي مجالس قومك إلى عبد عمربن الخطاب رضي الله عنه)) چه ته دخپل قوم د مجلسونو نه تيريږې، اود حضرت عمربن الخطاب دغلام مجلس کښې کينې، نو دوی ورته جواب ورکړو.

((إنما يجلس الرجل إلى من ينفعه في دينه)) چه سړې دهغه چا سره کينی، چه د چانه ورته په دين کښې فائده رسی.(٢) دوی په کال ١٣٦هـ کښې وفات شوی وو.(٣) رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

قوله: عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ: دوی ابومحمد عطاء بن يسار هلالی مدنی اودام المومنين حضرت ميمونې رضي الله عنها مولی وو.

دوی دحضرت ابی بن کعب، اسامه بن زيد، جابر بن عبدالله، عبدالله بن عمر، عبدالله بن عمروبن العاص، عبدالله بن عباس، عبدالله بن مسعود رضي الله عنهم نه علاوه د نورو ډيرو صحابو رضي الله عنهم اوتابعينو رحمهم الله نه دحديثو روايت کړې دې.

اود دوی نه چه چا روايت کړې دې، په هغوی کښې حبيب بن ابی ثابت، زيد بن اسلم، صفوان بن سليم، او عمروبن دينار رحمهم الله وغيره دی.

امام يحيى بن معين، امام ابوزرعه، اوامام نسائی رحمهم الله د دوی په باره کښې فرمائی. ((ثقة))

امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائی. ((كان ثقة كثيرالحديث))

حافظ ابن حجر رحمه الله ليکی. ((ثقة فاضل صاحب مواعظ وعبادة))

ددوی د وفات په باره کښې مختلف اقوال دی، راجح قول دا دې چه ددوی وفات په کال ٩٤هـ کښې شوې دې.(٤)

---

(١) ددوی تولو تفصيلاتو دپاره اود زيات تفصيل دپاره اوګورئ تهذيب الكمال (١٠\١٢، ١٨)_
(٢) التاريخ الكبير للبخاری (٣\٣٨٧) رقم ١٢٨٧)_
(٣) المصدر السابق)_
(٤) تهذيب الكمال (٢٠\١٢٥، ١٢٧) وتقريب التهذيب (ص ٣٩٢) رقم ٤٦٠٥)

قوله: عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنهما: ترجمان القرآن، ابن عم رسول الله ﷺ، حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما ددوی مختصر حالات مونږ وړاندې ((بدء الوحي)) کښې د دريم حديث لاندې ذکر کړی دی. البته دلته په يوه اهمه فائده باندې خان پوهه کړئ.

يوه اهمه فائده دحضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما شميريه وړو صحابو رضي الله عنهم کښې کيږی. خکه چه دوی دهجرت نه درې کاله وړاندې پيدا شوې وو. د نبی ﷺ د وفات په وخت کښې ددوی عمر صرف ديارلس کاله وو. زيات وخته پورې دنبی ﷺ د صحبت نه براه راست فيضياب شوې نه دې. ددې وجې دوی زيات روايات د نورو صحابو رضي الله عنهم نه اوريدلې شوی دی. اودا په مراسيلو کښې شمارلې شی. وړاندې مونږ په خو ځايونو کښې بيان کړې دې چه مراسيل صحابه رضي الله عنهم په اتفاق سره مقبول دی.

حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما براه راست د نبی ﷺ نه څومره احاديث اوريدلی دی. په دې کښې اختلاف دې.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی. چه دغندر د روايت مطابق حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د نبی ﷺ نه براه راست صرف نهه احاديث اوريدلی دی.([1])

امام يحيى القطان رحمه الله فرمائی. چه صرف دلسو احاديثو سماع ثابته ده.([2])

امام غزالی رحمه الله په ((المستصفى)) کښې ليکلی دی. ((قيل أنه لم يسمع من رسول الله ﷺ إلا أربعة أحاديث لصغر سنه))([3])

حافظ رحمه الله فرمائی. چه دا خبره قابل دنظر ده. خکه چه صرف په صحيحينو کښې داسې احاديث لس دی. په کومو کښې چه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د سماع تصريح کړې ده. دغه شان په دې مقدار باندې هغه احاديث دی. په کومو کښې چه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د نبی ﷺ د فعل د مشاهدې ذکر کړې دې. اوبيا ئې هغه بيان کړی دی. دغه شان په دې شمار باندې هغه احاديث دی. کوم چه دصريح په حکم کښې دی. بيا دا تفصيل صرف د صحيحينو د رواياتو متعلق دې. خکه چه د صحيحينو نه علاوه د حديثو په نورو کتابونو کښې داسې قسم احاديث راغلی دی.([4])

ابن قيم رحمه الله فرمائی. چه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما براه راست د نبی ﷺ نه شلو ته نزدې احاديث اوريدلی دی.([5])

---

[1] تهذيب التهذيب (٥\٢٧٩) ترجمة عبدالله بن عباس رقم ٤٧٤)_

[2] المصدر السابق)_

[3] المستصفى (١١\١٧٠) المرسل مقبول عندمالک وأبي حنيفة رحمهما الله)_

[4] تهذيب التهذيب(٥\٢٧٩)_

[5] الوابل الصيب و رافع الكلم الطيب (ص.١٢٦) وتهذيب سنن أبي داود (٢٥٠\١٣)كتاب الصيام باب الرخصة في ذلک (أی في الإحتجام للصائم)

صاحب د خلاصه علامه صفى الدين احمد خزرجى رحمه الله ليكى ((سمع من النبى ﷺ خمسة وستين حديثاً وباقى حديثه عن الصحابة رضى الله عنهم)) [۱]

قوله قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُرِيتُ النَّارَ: [۲] نبى كريم ﷺ اوفرمائيل ماته جهنم اوخودلې شو. دا دجهنم دخودلو واقعه ياد معراج ده يا د خوب اويا د كسوف؟ والله اعلم ظاهره داده چه دكسوف واقعه ده. خكه چه امام بخارى رحمه الله دصلاة الكسوف په باب كښې هم دا حديث نقل كړې دې.

قوله فَإِذَا أَكْثَرُ أَهْلِهَا النِّسَاءُ: نوهلته زيات شمار د ښځو وو.

ددې نه معلوميږى چه په جهنم كښې به ښځې زياتې وى خوامام بخارى رحمه الله په بدء الخلق كښې نقل كړى دى ((لكل واحد منهم زوجتان)) [۳] چه دهريو به دوه بيبيانې وى ددې نه حضرت ابوهريره رضى الله عنه په دې خبره باندې استدلال كړې دې چه ښځې به په جنت كښې د سړو په نسبت زياتې وى. [۴]

ددې تعارض په جواب كښې حضرت شاه انورشاه كشميرى رحمه الله فرمائى چه د ((لكل واحد منهم زوجتان)) نه مراد ((من الحور العين)) دى. [۵] لكه څنګه چه هم بخارى شريف كښې دا قيد په بله واسطه كښې دې. [۶] نو دحورعين د كثرت نه دا نه لازميږى چه په جنت كښې به د دنيوى ښځو زيادت وى.

خوپه دې باندې اشكال دې چه د طبرانى په روايت كښې دى ((ان أدنى أهل الجنة يسعى على

---

[۱] خلاصة تذهيب تهذيب الكمال للخزرجى (ص ۲۰۳)_

[۲] الحديث أخرجه البخارى فى كتاب الصلاة باب من صلى وقدامه تنور أو نار أو شئ مما يعبد فأراد به الله رقم ۴۳۱ وفى كتاب الأذان باب رفع البصر إلى الإمام فى الصلاة رقم ۷۴۸ وفى كتاب الكسوف باب صلاة الكسوف جماعة رقم ۱۰۵۲ وفى كتاب بدء الخلق باب صفة الشمس والقمر رقم ۳۲۰۲ وفى كتاب النكاح باب كفران العشير رقم ۵۱۹۷ ومسلم فى صحيحه (۱\۲۹۸ و۲۹۹ كتاب الكسوف والنسائى فى سننه (۱\۲۲۱) كتاب الكسوف باب قدر القراءة فى صلاة الكسوف وأبوداود فى سننه فى كتاب الصلاة باب من قال أربع ركعات رقم ۱۱۸۱ و(۱۱۸۳) والترمذى فى جامعه فى كتاب الصلاة باب ما جاء فى صلاة الكسوف رقم ۵۶۰)

[۳] صحيح بخارى (۱\۴۶۰) كتاب بدء الخلق باب ما جآء فى صفة الجنة وأنها مخلوقة)_

[۴] په صحيح مسلم كښې دمحمد بن سيرين رحمه الله نه روايت دې ((إما تفاخروا وإما تذاكروا الرجال فى الجنة أكثر أم النساء فقال أبوهريرة رضى الله عنه أولم يقل أبوالقاسم ﷺ إن أول زمرة تدخل الجنة على صورة القمر ليلة البدر والتى تليها على صورة أضوء كوكب درى فى السماء لكل إمرئ منهم زوجتان إثنتان يرى مخ سوقهما من وراء اللحم وما فى الجنة غرب (۲\۳۷۹) كتاب الجنة وصفة نعيمها وأهلها)_

[۵] فيض البارى (۴\۹) كتاب بدء الخلق باب ما جاء فى صفة الجنة)_

[۶] صحيح بخارى (۱\۴۶۱) بدء الخلق باب ما جآء فى صفة الجنة.)

زوجتین من نساء الدنیا»(۱) دغه شان ابن عساکر رحمه الله د حضرت حاطب بن ابی بلتعه رضی الله عنه روایت نقل کړې دې «سمعت رسول الله ﷺ یقول: یزوج المؤمن فی الجنة ثنتین وسبعین زوجة سبعین من نساء الآخرة وثنتین من نساء الدنیا»(۲) دغه شان حافظ رحمه الله د ابویعلی رحمه الله په حواله سره د حضرت ابوهریره رضی الله عنه حدیث نقل کړې دې. «فیدخل الرجل علی ثنتین وسبعین زوجة مما ینشئ الله وزوجتین من ولد آدم»(۳)

په دې ټولو احادیثو کښې تصریح ده چه «زوجتین من نساء الدنیا» به وی دحور العین نه به نه وی. نو اشکال دوباره راغلو. چه هرکله دیوجنتی دوه ښځې وی نو بیا خو به دښځو شمار د سړو نه زیات وی. نو دا وینا څنګه ټیک شوه چه په جهنم کښې به د ښځو شمار زیات وی.

ددې یوجواب دا ورکړې شوې دې چه په حدیث کښې چه دا دی چه «فإذا أکثر أهلها النساء» یا «فرأیت أکثر أهلها النساء» الفاظ راغلی دی. نو دا دهغه وخت د شاهدې مطابق وو چه تراوسه پورې د ښځو شمار زیات دې. په دې حدیث کښې دټولو ښځو ذکر نه دې. اونه دټولوزمنو په اعتبارسره ذکر شوې دې. نو ددې حدیث د «لکل واحد منهم زوجتان» سره څه تعارض نشته.(۴)

دویم جواب دادې. چه «أکثر أهل النار» دا د ابتداء په اعتبارسره. اود سزا خوړلو نه پس چه جنت ته لاړې شی. نوبیا «أکثر أهل الجنة» شی.(۵) دریم جواب دا دې چه ښځې «أکثر أهل النار» به بالقوة وی. خوالله تعالی به ئې معاف کړی. اودوی به «أکثر أهل الجنة» شی.(۶)

خلاصه دا چه په جهنم کښې د ښځو اکثریت په وجه په جنت کښې ددوی د کثریت نه نفی نه لازمیږی. نو حضرت ابوهریره رضی الله عنه د «لکل واحد منهم زوجتان» نه دا استدلال بیخی صحیح دې. چه په جنت کښې به د ښځو اکثریت وی.

البته دلته دحضرت ابوهریره رضی الله عنه په استدلال باندې دیوبل حدیث په وجه اشکال کیږی. دکوم الفاظ چه دا دی. «أن رسول الله ﷺ قال: إن أقل ساکنی الجنة النساء»(۷) په حدیث کښې د ښځود «أکثر أهل الجنة» صراحة نفی ده. نو حضرت ابوهریره رضی الله عنه استدلال څنګه صحیح شو؟

---

(۱) مرقاة شرح مشکاة (۳۲۰\۱۳) باب صلاة الخسوف)_

(۲) درمنثور (۳۹\۱۱)_

(۳) فتح الباری(۳۲۵\۶) کتاب بدء الخلق باب ما جاء فی صفة الجنة وأنها مخلوقة)_

(۴) فیض الباری(۹\۱٤)_

(۵) مرقاة المفاتیح(۳۲۰\۱۳)_

(۶) مرقاة المفاتیح (۳۲۰\۱۳)_

(۷) صحیح مسلم (۳۵۲\۲) کتاب الذکر والدعاء والتوبة والإستغفار باب أکثر أهل الجنة الفقراء وأکثر أهل النار النساء)_

ددې جواب دا دې چه محققينو عالمانو ﷫ دا حديث روايت بالمعنى ګرځولې دې او فرمائيلى ئې دى چه په اصل كښې يو راوى چه هغه حديث كتلې دې په كوم كښې چه د ښځو «أكثر أهل النار» ذكر راغلې دې نودا استدلال ئې ترې كړې دې چه ښځې به «أقل ساكنى أهل الجنة» وى (¹) والله أعلم.

يواشكال اودهغې جواب دبخارى په هغه روايت باندې اشكال دلته دا كيږى په كوم كښې چه «ولكل امرئ زوجتان من الحور العين» راغلى دى په دې باندې دا اشكال كيږى چه په جنت كښې به دهرجنتى صرف دوه حورې وى حالانكه په نورو رواياتوكښې دى چه د اويا نه به زياتې حورې ملاويږى بلكه په بعضې رواياتوكښې د پنځو سوو حورو ذكردې اوپه بعضې رواياتوكښې د سلو حورو تذكره ده (²) نودا تعارض به څنګه لرې كولې شى؟

ددې جواب دا دې چه د پنځو سوو حورو ذكر ابوالشيخ په كتاب العظمة كښې كړې دې حالانكه حافظ عراقى ﷫ دهغوى نه د سلو حورو تذكره نقل كړې ده اوهم ددې سلو حورو ذكر ابونعيم په حليه كښې هم كړې دې (³) حقيقت دا دې چه دا احاديث قوى نه دى هم دا وجه ده چه حافظ ابن قيم ﷫ فرمائى «ليس فى الأحاديث الصحيحة زيادة على زوجتين سوى ما فى حديث أبى موسى الأشعرى ﷺ إن فى الجنة لخيمة من لؤلؤة له فيها أهلون يطوف عليهم» (⁴)

اوكه دا احاديث صحيح اومنلى شى نوجواب دا دې چه زوجتين كم مقدار دې چه كم ازكم به ورته دوه حورې ملاويږى (⁵) يا د «زوجتين» نه تثنيه مراد نه ده بلكه تكثيراوتعظيم مراد دې لكه څنګه چه په «لبيك وسعديك» كښې تثنيه مراد نه ده (⁶)

د دې نه علاوه دا هم وئيلى شوى دى چه دوه حورې به ډير د اوچتې درجې وى لكه څنګه چه شهزادګۍ وى اوباقى به عامې حورې وى اوبيا به په دې حوروكښې دجنتيانو په اعتبارسره كمې زياتې كيږى بعضې جنتيانو ته به اويا اويا دوه اويا حورې ملاويږى او بعضو ته به سل او بعضو ته به پنځه سوه. والله يضاعف لمن يشاء والله أعلم.

قوله: يَكْفُرْنَ: يعنى ښځې ناشكرى كوى.

---

¹) فتح البارى (۶\۳۲۵)_

²) ددې رواياتو دپاره اوګورئ درمنثور (۱\۳۹۱، ۴۰) وإتحاف السادة المتقين (۱۰\۵۴۵، ۵۴۷) صفة الحور العين والولدان)_

³) إتحاف السادة المتقين (۱۰\۵۴۶)_

⁴) فتح البارى (۶\۳۲۵) كتاب بدء الخلق باب ما جاء فى صفة الجنة وأنها مخلوقة)_

⁵) فتح البارى (۶\۳۲۵)_

⁶) المصدر السابق)_

قوله قِيلَ أَيَكْفُرْنَ بِاللّهِ؟: اووئيلى شو.يا رسول الله ايا دالله تعالى ناشكرى كوى؟

قوله قَالَ يَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ: نبى ﷺ اوفرمائيل دخاوندناشكرى كوى.ددې نه معلومه شوه چه((كفردون كفر))مراد دې.اودكفرمختلف درجات دى.

قاضى ابن عربى رحمه الله په دې مقام كښې يوه نكته ليكلې ده.دوى فرمائى چه دلته ئې كفران العشير د يوې دقيقې نكتې دوجې ذكركړې دې.هغه دا ده.چه نبى ﷺ فرمائيلى دى((لوأمرت أحداأن يسجد لأحد لأمرت المرأة أن تسجد لزوجها))(١)

لكه چه دخاوند حق ئې دالله تعالى دحق سره ملاؤ كړلو.نوچه دچا حق دومره زيات وى.چه دده حق دالله تعالى دحق سره ذكركولې شى.اوبيا دده په حق كښې ښځه كوتاهى كوى.نودداسې ښځې نه څه اميد كيدې شى.چه هغه به دالله تعالى په حق كښې كوتاهى نه كوى.نوځكه ئې دخاوند په حق كښې دكوتاهئ كولونه په كفرسره تعبير اوكړو.(١)

قوله وَيَكْفُرْنَ الْإِحْسَانَ لَوْأَحْسَنْتَ إِلَى إِحْدَاهُنَّ الدَّهْرَثُمَّ رَأَتْ مِنْكَ شَيْئًا قَالَتْ مَا رَأَيْتُ مِنْكَ خَيْرًا قَطُّ: يعنى ښځې د احسان ناشكرى كوى.كه ته په دوى كښې دچا سره ټول عمراحسان كوې.اوبيا څه معمولى غوندې دناخوښئ خبره راشى.نووائى چه ما تا سره چرته هم دخير ورځ نه ده ليدلې.ماته په دې كور كښې څه ملاؤ شو.چه دكوم وخت نه راغلې يم.نومصيبتونه دى.اوزه يم.وغيره وغيره.

په حديث كښې داختصارمسئله: حديث باب د يواوږد حديث ټوكړه ده.كوم چه امام بخارى رحمه الله په كتاب الكسوف كښې په تفصيل سره ذكر كړې دې.ددې نه معلوميږى.چه مصنف رحمه الله د حديث داختصار د جواز قائل دې.(٢) دې ته ((خرم)) وائى.

په دې مسئله كښې اختلاف دې.چه په حديث كښې اختصار جائز دې اوكه نه دې.دعالمانو رحمهم الله په دې مسئله كښې څلور مذاهب دى.

① يومسلك خودا دې.چه دا مطلقاً جائز نه دې.ځكه چه دا د روايت بالمعنى د باب نه دې.كوموحضراتو چه روايت بالمعنى ناجائزګرځولې دې.هغوى اختصارفى الحديث هم ناجائز ګرځولې دې.

② دويم مسلك دا دې.چه مطلقاً جائز دې.كه دې ته روايت بالمعنى وائې.اوكه نه وائې.خو دا جوازپه داسې صورت باندې مقيد دې.چه دمحذوف حصه دمذكور حصې سره داسې

---

(١) سنن ابن ماجه كتاب النكاح باب حق الزوج على المرأة رقم (١٨٥٢) ورقم ١٨٥٣ وسنن أبى داود كتاب النكاح باب حق الزوج على المرأة رقم ٢١٤٠ وسنن دارمى كتاب الصلاة باب النهى أن يسجد لأحد رقم ١٤٦٣ و ١٤٦٤ ومستدرک حاكم (١٧٢\٤) كتاب البر والصلة باب حق الزوج على الزوجة)_

(١) فتح البارى(٨٣\١)_

(٢) فتح البارى(٨٤\١)_

تعلق نه وي په كوم سره چه د حذف په وجه په معنى كښې خلل راخي لكه چه مستثنى منه ذكر كړي اومستثنى حذف كړې شي.كه داسې قسم خلل وي.نو بيا په اتفاق سره اختصارفي الحديث جائز نه دې.

③ كه هغه روايت يو خل مكمل روايت كړې شوې وي.برابره ده كه اختصاركونكى راوى مكمل روايت كړې وي يا بل چا.نوبيا په دې روايت كښې اختصار جائز دې.كنى نه دې.

④ څلورم قول دا دې.كه دحديث په ماقبل اومابعدكښې داسې تعلق وي.چه د اختصار كولو په صورت كښې په معنى كښې خلل راخي.نواختصاركول جائزنه دى.كنى دعالم كس دپاره چه دكلام د مدارجو نه خبر وي اختصاركول جائز دى

په دې كښې دا آخرى قول يعنى څلورم قول يعنى جمهورومسلك دى.(١)

امام نووى رحمه الله د قاضى عياض رحمه الله نه نقل كړى دى.چه امام مسلم رحمه الله مطلقاً د جواز قائل دې.(٢)

امام مسلم طرف ته ددې قول نسبت كول وهم دې.بلكه دوى دجمهورو دقول پشان د عارف اوعالم دپاره دجواز قائل دې.دې طرف ته هغوى اشاره كړې ده.((أو أن نفصل ذلك المعنى من جملة الحديث على اختصاره إذا أمكن))(٣)په دې كښې چه دامكان كوم قيد لګولې شوې دې.په دې كښې هم دې طرف ته اشاره ده.والله أعلم.

٢٠ = بَابُ الْمَعَاصِي مِنْ أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ وَلَا يُكَفَّرُ صَاحِبُهَا بِارْتِكَابِهَا إِلَّا بِالشِّرْكِ

لِقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّكَ امْرُؤٌ فِيكَ جَاهِلِيَّةٌ وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ))(٤)

جاهليت: امام نووى دجاهليت تشريح كوى.او فرمائى.((والمراد من الجاهلية ما كان في الفترة قبل الإسلام))(٥)

خو په دې باندې اشكال كيږى.چه امام بخارى رحمه الله د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل كړى دى.

---

(١) مقدمة فتح الملهم (٨٣) فروع لها تعلق بالرواية بالمعنى)_

(٢) شرح نووى على صحيح مسلم(٣\١١)_

(٣) مقدمة صحيح مسلم (٣\١١)_

(٤) النساء:٤٨٠)_

(٥) شرح نووى على صحيح مسلم (٧٠\١١) كتاب الإيمان باب تحريم ضرب الخدود وشق الجيوب والدعاء بدعوى الجاهلية وتهذيب الأسماء واللغات (٥٧\٣) مادة (جبل)_

دوی فرمائی ((سمعت أبي يقول في الجاهلية أسقنا كأسا دهاقا))[1] او حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دهجرت نه دړې کاله وړاندې د نبوت په لسم کال پیدا شوی وو.
دغه شان امام بخاری رحمه الله دعمروبن میمون رحمه الله نه نقل کړی دی. ((رأيت في الجاهلية قردة اجتمع عليها قردة قد زنت فرجموها فرجمتها معهم))[2] او عمروبن میمون تابعی رحمه الله دی.[3]
دغه شان امام مسلم دصحیح مسلم په مقدمه کښې لیکلی دی. ((وهذا ابوعثمان النهدي وأبورافع الصائغ وهما ممن أدرك الجاهلية))[4]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه امام نووی رحمه الله په یقین سره دا خبره کړې ده چه د جاهلیت نه په هرمقام کښې دبعثت نه وړاندې زمانه مراد وی. حافظ رحمه الله فرمائی چه په دې تعمیم کښې نظردې څکه چه وړاندې کوم اقوال مونږ ذکرکړل په دې کښې یوقول دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما دې او هغوی دبعثت نه پس پیدا شوی وو. دغه شان عمروبن میمون. ابوعثمن نهدی اوابورافع تابعین دی. نودا یقین صحیح نه دې چه دجاهلیت اطلاق صرف په ماقبل البعثت باندې کیږی.
حافظ رحمه الله فرمائی چه دجاهلیت اطلاق په څو زمانو باندې کیږی.
① یواطلاق په هغه زمانه کیږی. کومه چه ((ما بين مولد النبي صلى الله عليه وسلم الى مبعثه)) نو دا ((باب أيام الجاهلية)) نه هم دا مراد دې.
② یواطلاق هغه دې په کوم باندې چه امام نووی رحمه الله جزم کړې دې. یعنی د ما قبل البعثت زمانې ته جاهلیت وائی.
③ کله ددې اطلاق په ماقبل فتح مکة باندې هم کیږی.
④ کله دجاهلیت نه مراد پخپله د مبتلی به د اسلام نه وړاندې زمانه مراد وی. او کله چه هغه مسلمان شی. نودهغې نه لرې شی.[5] والله أعلم
اوس ددې نه پس په دې باندې پوهه شئ چه دلته د امر نه مراد جاهلیت یعنی دکفر د زمانې خیزونه دی. دې ته جاهلیت څکه وائی. چه هغه خلق د جهالت په تیرو کښې وو. هغوی سره د علوم نبوت رڼرا نه وه. اصل علم خوهغه دې. کوم چه دالله تعالی اودهغه د رسولانو نه حاصل شی. اوکوم چه ددې خلاف وی هغه سراسر جهل دې.
دترجمة الباب مقصود په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله دا ښائی. چه دکوم څیزنه چه مونږ په

---

[1] صحیح بخاری(۱\٥٤۱) کتاب بنیان الکعبة باب أیام الجاهلیة)_
[2] صحیح بخاری(۱\٥٤۳) بنیان الکعبة باب القسامة فی الجاهلیة)_
[3] تهذیب الکمال(۲۲\ ۲٦۱و ۲٦۷) _
[4] مقدمة صحیح مسلم(۱\۲۳)_
[5] فتح الباری(۷\۱٤۹) کتاب مناقب الأنصار باب أیام الجاهلیة)

سابقه ترجمه کښې په «كفر دون كفر» سره تعبير کړې وو کومه چه د كفر حقيقى نه ښکته درجه ده دا ټول معاصى دى اودجاهليت داموروخنى دى خو «لايكفر صاحبها بارتكابها إلا بالشرك» يوسړې ددې په ارتکاب سره نه کافر کيږى. ځکه چه معاصى په ارتکاب سره د كفرسوال نه پيدا کيږى. الله تعالى فرمائى. ﴿إِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُّشْرَكَ بِهٖ وَيَغْفِرُ مَا دُوْنَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَّشَآءُ﴾ (١) مادون الشرك الله تعالى د مشيت لاندې ګرځولې دې. که الله تعالى اوغواړى. نوهغه به معاف کړى. معاصى ټول په مادون الشرك کښې داخل دى. اودكفراوشرك دپاره د معاف کيدو ګنجائش نشته. والله تعالى أعلم

دحضرت شيخ الهند رحمه الله رائې حضرت شيخ الهند فرمائى. چه په دې باب کښې دوه ترجمې دى. «المعاصى من أمر الجاهلية» اوبله ترجمه «ولايكفر صاحبها بارتكابها إلا بالشرك» په دې مقام کښې مقصود اوله دې. دويمه ترجمه ئې د تقديرى دخل د دفع کولو دپاره راوړې ده. مطلب دا دې. چه لکه څنګه د ابواب سابقه نه معلومه شوه. چه اعمال خير د امور ايمانيه څنې دې. اوپه ايمان کښې داخل دى نودغه شان معاصى دجاهليت امر دې. يعنى په امور شركيه کښې شمارلې شى. دابواب سابقه نه د نيکئ داعمالو حاجت او ضرورت ثابتيدلو. اوس د دې باب نه د معاصى قباحت اومضرت ثابت شو اوپه دې سره په مرجئو باندې رد اوشو. خودا ويره وه. چه کيدې شى. ددې ترجمې نه معتزله او خوارج فائده واخلى. نوځکه مؤلف روسته «ولايكفر صاحبها بارتكابها» اوفرمائيل. اوبطور دفع ئې د هغوى دروازه بنده کړه. چه دخوارجو پشان به د معصيت په ارتکاب سره دهغه د كفر حکم نشى لګولې. يا د معتزلو پشان به دې د ايمان نه خارج نشى ګرځولې

بيا «لِقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّكَ امْرُؤٌ فِيكَ جَاهِلِيَّةٌ وَقَوْلِ اللّٰهِ تَعَالَى إِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُّشْرَكَ بِهٖ وَيَغْفِرُ مَا دُوْنَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَّشَآءُ» د اولنئ ترجمې سره متعلق دې. او«قول الله» د دويمې ترجمې دليل دې. اوددې نه پس ئې دحضرت ابوذر رضى الله عنه حديث ذکرکړې دې. کوم چه ښکاره ترجمې سره مطابق اومربوط ښکارى. بيا چه کله دا خيال اوکړى. چه په دې واقعې سره دحضرت ابوذر رضى الله عنه په کمال ايمانى کښې د شك کولو ګنجائش نشته. بچپله نبى صلى الله عليه وسلم هغه ته دتجديد ايمان حکم نه وو کړې. اونه ئې هغه ضعيف الايمان ګرځولې وو. حالانکه د معصيت ارتکاب ترې شوې وو. نومعلومه شوه. چه خوارج او معتزله چه مرتکب د معصيت دايمان نه خارج ګرځوى. په هيڅ صورت کښې صحيح نه دى. اودغه شان د ابوذر رضى الله عنه د حديث د ترجمې د دويم جزء سره هم مطابقت راځى. ځکه چه په دې باب سره دمرجئو. خوارجواو معتزلو بطلان ثابت شوې دې

---

(١) النساء: ٤٨، ١١٦

بيا امام بخاري رحمه الله «بارتكابها» اووئيل اوداعتقاد صورت ئې راوېستلو .خکه که څوك دمعاصي اعتقاد کوي.نوهغه به داعتقاد معصيت يعنى دهغې د صحيح ګڼړلو دوجې کافر شي.خودا دهغه معاصي حکم دې دکوم معصيت کېدل چه په نص صريح اوقطعي سره ثابت شوې وي.اودکوم څيزپه معصيت کېدو کښې چه اختلاف وي.هغه په دې کښې داخل نه دې.

يواشکال اودهغې ازاله امام بخاري رحمه الله د «ولايکفرصاحبهابارتکابهاالابالشرك» باندې د دليل په طور. ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾ (۱)پېش کړې دې.په دې باندې اعتراض کېږي.چه په آيت کښې خودلې شوې دي.چه دشرك بښنه نه کېږي.اوددې نه سوا د نورو ګناهونو بښنه کېږي. کوم چه دشرك نه کم وي. سوال دا دې.چه بخښش لکه څنګه چه دمشرك نه کېږي. دغه شان دکافرهم نه کېږي.حالانکه شرك اوکفريو نه دې.داسې کېدې شي.چه کافر دې وي.او مشرك دې نه وي.مثلاً دا چه څوك الله تعالى نه منې.نوهغه به شريك څه اومني. نو بنکاره ده.چه دې کافرخو دې.خومشرك نه دې.حالانکه بخښنه دده هم نه کېږي.نوبيا ئې د «لايغفرأن يشرك به» سره «لايغفرأن يکفربه» ولې اونه وئيل؟
ددې يوجواب دا دې.چه په دې مقام کښې خو دشرك غيرمغفورکېدو ذکر دې.اوترڅوچه دکفر دغيرمغفور کېدو تعلق دې نودهغې دلائل په نورو آياتونو کښې ذکردي.ديوآيت نه دټولومسائل ثابتېدل ضروري نه دي.(۲)
دويم جواب دا دې.چه دلته د مادون الشرك د مغفرت امکان موجود دې.اوچه ما دون الکفرپه معنى د ادنى اوکم باندې واخستې شي.نومعنى به دا شي.چه د شرك نه لاندې چه څومره ګناهونه دي.هغه معاف کېدې شي.اودکفر بعضې صورتونه خو شرك دې.لکه عبادت دبتانو،سجده غيرالله ته.هغه خوپه آيت کښې داخل دي.اوکوم صورتونه چه شرك نه دې.نوهغه چونکه د شرك نه لوئې ګناهونه دي.نوځکه دهغې غيرمغفورکېدل په دلالة النص سره ثابت شو.چه هرکله شرك نه معاف کېږي.نوددې نه لويه ګناه به څنګه معاف شي.(۳)
دريم جواب دا دې.چه دشرك دوه معاني دي.يوه خوددې حقيقي معنى ده. او بل مطلق کفر ته وائي.کوم چه شرك اوکفردواړو ته شامل دې.په روح المعاني کښې دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه هم دا دريم احتمال نقل کړې شوې دې.(۴)
څلورم او اصلي جواب دا دې.چه په شرك اوکفرکښې اګرچه دعموم خصوص مطلق نسبت دې.خود مصداق په اعتبارسره د نبي ﷺ په زمانه کښې په دې کښې فرق نه وو.څوك چه به

---

(۱) النساء:۴۸، ۱۱۶)_
(۲) بيان القرآن(۱۲۲\۱)_
(۳) بيان القرآن (۱۲۲\۱)_
(۴) المصدرالسابق)_

مشرك وو هغه به كافر وو. اوخوك چه به كافرو و. هغه به مشرك وو. په مصداق كښې داتحاد په وجه ئې دلته كفر جدا ذكرنكړو.

ددې تفصيل دا دې چه دنبى ﷺ په زمانه كښې به كافران يا عام مشركان وو. يا به مجوس وو. اويا به يهود او نصارى وو. په دې كښې ديهودواو نصارى په باره كښې اشكال كيدې شي چه دوى ته مشرك څنګه ونيلى شى؟

نوبوهه شى: چه نصارى اګرچه د دوى دعوى د توحيد وه. خو قرآن كريم ددوى شرك پيش كړې دې. فرمائى. ﴿لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ﴾

(۱)دوى په حقيقت كښې دتثليث منونكى وو. اوبه دروغه او دهوكه باندې د توحيد ثابتولو كوشش كوى.

دغه شان ديهودو په باره كښې قرآن كريم كښې صفا صفا وينا ده. چه ﴿وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ﴾ (۲) يهودهم كافران وو. ځكه چه هغوى به د نبى ﷺ د نبوت نه انكاركولو. اود نبى ﷺ د نبوت نه انكار كونكې بداهةً كافر دې. خو ورسره ورسره مشرك هم دې. ځكه چه حضرت عزير ﷺ ئې دالله تعالى ځوئې ګنړلو.

نن صبا يهوديان وائى. چه مونږ خو حضرت عزير ﷺ دالله تعالى ځوئې نه ګنړو. خو د دوى د انكار نه دا نه لازميږى. چه د قران د نازليدو په وخت كښې چه كوم يهود وو. هغوى هم د حضرت عزير ﷺ دالله تعالى ځوئې نه ګنړلو. يقيناً هلته داسې يهود موجود وو. چا چه حضرت عزير ﷺ دالله تعالى ځوئې ګنړلو. ګنى په كومه بې باكئ سره چه يهودواو نصارئ په اسلام باندې اعتراضات كړې وو. چه هغې ته اوكتې شى. نودا خبره په عقل كښې نه راځى. چه قرآن كريم به څه غلطه دعوه كړې وى. اوهغوى به په هغې باندې اعتراض نه وى كړې. نوهركله چه د هغوى اعتراض نشته. معلومه شوه. چه په هغوى كښې به دا عقيده موجود وه. ازمترجم) (۳)

بهرحال ثابته شوه. چه دهغه زمانې يهود اونصارى چه څنګه كافر وو. دغه شان مشركان هم وو. حاصل دا چه د نبى ﷺ په زمانه كښې چه دمصداق په اعتبارسره په كفراوشرك كښې اتحاد وو. نوقرآن پاك صرف دشرك ذكراوكړو. د كفرد ذكر كولو ئې څه ضرورت نه وو ګنړلې.

---

(۱) المائدة: ۷۳_

(۲) التوبة: ۷۳_

(۳) د تفصيل دپاره اوګورئ فضل البارى (۱۱/۴۲۴، ۴۲۸)_

۲۱ = باب ﴿وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا﴾ فَسَمَّاهُمُ الْمُؤْمِنِينَ

دا آیت زمونږ په نسخوکښې خو «باب المعاصي من أمرالجاهلية» د لاندې ذکر دې.دابوذرپه روايتونو کښې داسې دې.اوابومحمداصيلى په خپل روايت کښې دا دمستقلې ترجمې سره ذکرکړې دې.اودهغې نه پس ئې دحضرت ابوبکره رضي الله عنه حديث ذکرکړې دې.() که دې ته مستقله ترجمه اووئيلې شي.نودا به د سابقه ترجمې تکمله شي.

بهرحال مصنف رحمه الله اول دا بيان کړې وو.چه دمعاصي په ارتکاب سره څوك نه کافر کيږي.البته دشرك په ارتکاب سره کافر کيږي.اوس هم دا خبره په دليل سره بيانوى چه گورئ دالله تعالى ارشاد دې. ﴿وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا﴾() که دمسلمانانو په دوو ډلوکښې جنگ اوجدال.قتل اوقتال اوشي.نو د دوى په مينځ کښې روغه راولئ.دوه ډلې چه په يوبل باندې تورې چلوى.الله تعالى دوى ته مومنان وئيلې دى.حالانکه د مومن سره قتال کفر دې.په حديث کښې دى.«سباب المسلم فسوق وقتاله كفر»()نومعلومه شوه.چه مومن دمعاصي په وجه نه کافرکيږي.هم دا خبره امام بخارى رحمه الله کوى. اوفرمائى. «فسماهم المؤمنين» الله تعالى دوى ته يعنى طائفتين متاتلتين ته مومنان وئيلې دى.ددې نه معلومه شوه.چه کوم کس د زړه نه تصديق اوپه ژبه اقرار کوى.نوداسې کس ته على الاطلاق مومن وئيلې شي.هم دا داحنافواومتکلمين رحمهم الله رائې ده. ()خوعام طورسلف وائى. چه داسې کس ته مطلقاً مومن خووئيلې شى.خومومن مطلق نشى وئيلې.داسې کس مومن خو دې.خوپه ده باندې د قيد نه بغير د مومن اطلاق صحيح نه دې.بلکه په قيد سره به ده ته مومن ناقص الايمان وئيلې شي.()

ترکومې پورې چه دمصنف رحمه الله على الاطلاق د «فسماهم المؤمنين»وئيل دى.کيدې شي.چه دا د فريق اول دپاره مويد اوگنړلې شي.ځکه چه مصنف رحمه الله صرف ..المومنين.. ذکرکړى دي.خوسلفو دا وئيلې شي.چه دمصنف رحمه الله ټول ابواب کوم چه دوى په ټول کتاب کښې خواره کړى دى.هغه په دې خبره دلالت کوى.چه د معصيت مرتکب مومن خو دې.خوکامل مومن نه دې بلکه ناقص الايمان دې.ځکه چه په ايمان کښې کمال خود اعمالو په وجه

() فتح البارى(۸۵/۱)_
() الحجرات:۹)_
() صحيح بخارى كتاب الإيمان باب خوف المؤمن أن يحبط عمله وهو لايشعر رقم ٤٨)_
() شرح الفقه الاكبر(ص.۱۰۲.۱۰۳) مطبوعه دارالكتب العلمية بيروت ١٤٠٤هـ ١٩٨٤)_
() مجموع فتاوى شيخ الاسلام أحمد بن تيمية (۱۵۱/۳)_

راخي نوحقيقي او مطلق مومن خو هغه دي چا سره چه د تصديق اواقرار سره سره اعمال هم وي اوچا سره چه اعمال نه وي نوهغه مطلق مومن نه دې بلکه مومن ناقص الايمان دې والله أعلم بحقيقة الأمر.

[۳۰] حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْمُبَارَكِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ وَيُونُسُ عَنِ الْحَسَنِ عَنِ الْأَحْنَفِ بْنِ قَيْسٍ قَالَ ذَهَبْتُ لِأَنْصُرَ هَذَا الرَّجُلَ فَلَقِيَنِي أَبُو بَكْرَةَ فَقَالَ أَيْنَ تُرِيدُ قُلْتُ أَنْصُرُ هَذَا الرَّجُلَ قَالَ ارْجِعْ فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِذَا الْتَقَى الْمُسْلِمَانِ بِسَيْفَيْهِمَا فَالْقَاتِلُ وَالْمَقْتُولُ فِي النَّارِ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا الْقَاتِلُ فَمَا بَالُ الْمَقْتُولِ قَالَ إِنَّهُ كَانَ حَرِيصًا عَلَى قَتْلِ صَاحِبِهِ [۶۶۷۲،۶۳۸۱]

رجال الحديث

قوله: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْمُبَارَكِ: دوى ابوبکرعبدالرحمن بن المبارك بن عبدالله بن عيشى طفاوى رحمه الله دى. داسماعيل بن عليه، حماد بن زيد او يحيى القطان رحمهم الله وغيره نه دحديث روايت کوى. ددوى نه په روايت کونکو کښې امام بخارى، امام ابوداود او نور لوئې محدثين رحمهم الله دى.

امام ابوحاتم رحمه الله د دوى په باره کښې فرمائى چه دوى ثقه دى.

امام ابن حبان رحمه الله هم دوى په خپل کتاب الثقات کښې ذکرکړې دى.

په ۲۲۸ھ يا ۲۲۹ھ کښې وفات شوى وو.() رحمه الله رحمة واسعة.

قوله: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ: دوى حماد بن زيد بن درهم ازدى بصرى دى. ددوى کنيت ابواسماعيل دې. اوددوى نيکه دسجستان نه په قيد کښې راغلې وو.

په ۹۸ھ کښې پيدا شوې وو. دايوب سختيانى، ثابت بنانى، عمروبن دينار، يحيى القطان، اوابن سيرين رحمهم الله نه علاوه د نورو ډيرو محدثينو رحمهم الله نه ئې علم حديث حاصل کړې دې. او ددوى نه په روايت کونکوکښې سفيان ثورى، سفيان بن عيينه، عبدالله بن المبارك، يحيى القطان. اوامام وکيع رحمهم الله وغيره دى.

امام عبدالرحمن بن مهدى رحمه الله فرمائى: ((الأئمة في الحديث أربعة، الأوزاعي، ومالك بن أنس وسفيان الثوري وحماد بن زيد))

امام احمدبن حنبل رحمه الله فرمائى: ((حماد بن زيد أحب إلينا من عبدالوارث، حماد بن زيد من أئمة المسلمين من أهل الدين والإسلام وهو أحب إلى من حماد بن سلمة))

) تهذيب الکمال(۱۷\۳۸۲، ۳۸۴) وخلاصة تذهيب تهذيب الکمال للخزرجى (ص۲۳۴) وتقريب التهذيب (ص۲۴۹) رقم الترجمة (۳۹۹۶) وعمدة القارى(۱۱\۲۱۰)۔

امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائي: ((حماد بن زيد فى أيوب أكبر من كل من روى عن أيوب))

امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائي: ((حماد بن زيد بن درهم ويكنى أبا إسماعيل وكان عثمانياً وكان ثقة ثبتاً حجة كثير الحديث))

امام حماد بن زيدته بعضې كسانو ضريرليکلی دی.چه داول نه دوی نابينا وو.نودوی به ټول احاديث په يادو باندې اوږول.البته بعضې حضراتودا ليکلی دی.چه په آخری عمر کښې نابينا شوې وو.

حماد بن زيد رحمه الله ترشلوکالو پورې دايوب سختياني رحمه الله سره وو. او د هغوی نه به ئې فيض حاصلول. خالد بن خداش رحمه الله فرمائي: ((كان حماد بن زيد من عقلاء الناس وذوي الألباب))

حضرت حماد بن زيد فرمائي: ((لئن قلت، إن علياً أفضل من عثمان لقد قلت إن أصحاب رسول الله ﷺ قد خانوا))

دجمعې په ورځ په لسم رمضان ۱۷۹ھ کښې وفات شوی وو.(۱)

قوله: حَدَّثَنَا أَيُّوبُ: دوی ايوب بن ابی تميمه کيسان سختيانی بصری دی.دوی حالات وړاندې په کتاب الايمان کښې د ((باب حلاوة الإيمان)) لاندې تيرشوی وو.

قوله: وَيُونُسُ: دوی ابوعبيديونس بن عبيدالله بن دينار عبدی بصری دی.دحضرت حسن بصری، محمد بن سيرين.اوعطاء رحمهم الله وغيره به ئې دحديث روايت کولو..اود دوی نه هشيم. شعبه. يزيدبن زريع وغيره محدثينو رحمهم الله دحديث روايت کړې دې.

هشام بن حسان رحمه الله فرمائي: ((ما رأيت أحدا يطلب العلم يريد به وجه الله تعالى إلا يونس بن عبيد))

امام احمد .ابوحاتم.اونورو عالمانو رحمهم الله ددوی توثيق کړې دې.حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي: ((ثقة ثبت فاضل ورع)) په ۱۳۹ھ يا ۱۴۰ھ کښې وفات شوی وو.(۲) رحمه الله رحمة واسعة.

قوله: عَنْ الْحَسَنِ: دوی مشهورتابعی حسن بصری رحمه الله دی.ددوی شجره نسب دا ده.
ابوسعيد الحسن بن ابی الحسن يساربصری رحمه الله.

ددوی پلار يسار دحضرت زيدبن ثابت.يا دجابربن عبدالله ياد جميل بن قطبه يا دابواليسر مولی وو.ددوی د مور نوم خيره وو.هغه د ام المومنين حضرت ام سلمه رضي الله عنها ازاده کړې وينځه

---

(۱) تهذيب الكمال (۲۳۹\۷) وعمدة القاری (۲۱۰\۱) وتقريب التهذيب (ص.۱۷۸) رقم ۱۴۹۸) وخلاصة التهذيب للخزرجی(ص.۹۲)_

(۲) ددوی د تفصيلی واقعاتو اوحالاتو دپاره اوګورئ تهذيب الكمال(۵۱۷\۳۲ ۵۳۴) وعمدة القاری(۲۱۰\۱) وخلاصة الخزرجی (ص.۴۴۱) وتقريب التهذيب (ص.۶۱۳) رقم ۷۹۰)_

وه.(۱) حضرت حسن بصري رحمه الله چه کله پیدا شو نوحضرت عمر رضي الله عنه په خلافت کښې دوه کاله باقي وو د پې رودولو په زمانه کښې به اکثرداسې کیدل چه ددوی مور به دخه کار دپاره بهرته تلې وه.اودوی به ژړل.نوحضرت ام سلمه رضي الله عنها به د لوبولو دپاره ددوی په خوله کښې خپل تې ورکړلو.نوونیلې شی چه په هغې کښې به پې راوتل.اودوی به څکل.دحضرت حسن بصري رحمه الله د حکمت او فصاحت هم دا وجه خودلې شی.(۲)

حضرت حسن بصري رحمه الله فرمائي چه مونږ په خراسان کښې جهاد کړې وو. په دې موقع مونږ سره درې سوه صحابه کرام رضي الله عنهم وو.دوی دحضرت عبدالله بن عمر ،حضرت انس،حضرت قيس بن عاصم رضي الله عنهم وغيره صحابه کرامو نه احاديث اوريدلي دی.(۳)

هشام بن حسان رحمه الله فرمائي چه حضرت حسن بصري رحمه الله يوسل ديرش صحابه کرام ليدلي وو.( )

دحضرت انس رضي الله عنه نه ديوې مسئلې په باره کښې تپوس اوشو.نوهغوی ورته اوفرمائيل.«سلوا مولانا الحسن» خلقو ورته اووئيل.«يا أباحمزة نسألك تقول: سلوا الحسن مولانا؟» مونږ ستاسو نه تپوس کوو.اوتاسو راته دحسن بصري رحمه الله نه دتپوس کولو وائې.نوحضرت انس رضي الله عنه اوفرمائيل.«سلوا مولانا الحسن فإنه سمع وسمعنا فحفظ ونسينا»(۵)

امام محمدبن سعد رحمه الله فرمائي.«كان الحسن رحمه الله جامعاً عالماً رفيعاً فقيهاً ثقة حجة مأموناً ناسكاً كثير العلم فصيحاً جميلاً وسيماً»(۶)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي.«ثقة فقيه فاضل مشهور»(۷)

حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي.«سيد التابعين في زمانه بالبصرة كان ثقة في نفسه حجة رأساً في العلم والعمل عظيم القدر وقد بدت منه هفوة في القدر لم يقصدها لذاتها فتكلموا فيه فما إلتفت إلى كلامهم لأنه لما حوقق عليه تبرأ منها... نعم كان الحسن كثير التدليس فإذا قال في حديث عن فلان ضعف احتجاجه(۸) ولا سيماً عن قيل

---

(۱) تهذيب الكمال (۶\۹۵-۹۷)_

(۲) المصدرالسابق)_

(۳) تهذيب الكمال(۶\۱۲٤)_

(٤) عمدة القارى (۱۱\۲۱۰)_

(۵) تهذيب الكمال(۶\۱۰٤)_

(۶) طبقات ابن سعد(۷\۱۵۷)_

(۷) تقريب التهذيب(۱۶۰) رقم (۱۲۲۷)_

(۸)كذا في ميزان الإعتدال(۱\۵۲۷) قال محققه هذا في هه وفي س وخ. غير مقروءة ..قلت ولعل الكلمة ضعف أحتجاجه ..كذا في هامش خلاصة الخزرجي (ص.۷۷) نقلاً عن الميزان)_

إنه لم يسمع منهم كأبي هريرة رضي الله عنه ونحوه، فعدوا ما كان له عن أبي هريرة رضي الله عنه جملة المنقطع)) والله أعلم، (١) يعنی حضرت حسن بصری رحمه الله په بصره کښې دخپلې زمانې سيدالتابعين وو. فی نفسه ثقه .اودعلم اوعمل په اعتبارسره ډير داوچتې اولونې درجې خاوند وو. دتقديرپه باره کښې ددوی نه بغيرد قصد نه يوه غلطی شوې و.خکه څه حضراتو ددوی په باره کښې کلام کړې دې دکوم چه څه اعتبار نشته.خکه چه دوی ت د دې خبرې تحقيق شوې وو نوهغوی ښکاره د براءت اظهار کړې وو. البته دا خبره ده.چه حضرت حسن رحمه الله به ډيرزيات تدليس کولو.نوچه په کوم حديث کښې دوی داسې اووائی.((عن فلان))نوپه هغې باندې استدلال کمزورې کيږی. بيا خاص کرچه کله عنعنه د داسې کس نه وی.دچا په باره کښې چه دحديث امامانو تصريح وی چه د دوی دهغه سره ملاقات نه دې شوې.لکه حضرت ابوهريره رضي الله عنه وغيره.نوددوی هغه روايات کوم چه ((عن أبي هريرة رضي الله عنه))په عنوان سره مروی دی.هغه په منقطعاتو کښې شماردی.

محمدبن سعد رحمه الله فرمائی.((وكان ما أسند من حديثه و روى عمن سمع منه فحسن حجة وما أرسل من الحديث فليس بحجة)) (٢)

امام علی بن المدينی رحمه الله فرمائی.((ومرسلات الحسن البصری التی رواها عنه الثقات صحاح ما أقل ما يسقط منها)) (٣) يعنی دحضرت حسن رحمه الله مرسلات کوم چه د ثقاتو نه مروی دی.هغه ټول صحيح دی.ډيرکم په هغې کښې داسې دی.چه هغه ساقط اوناقابل احتجاج دی.

امام ابوزرعه رحمه الله فرمائی.((كل شئ قال الحسن: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم وجدت له أصلا ثابتا ما خلا أربعة أحاديث)) (٤)

يوخل دوی حديث اوروو.اووې فرمائيل.((قال رسول الله صلى الله عليه وسلم))نوهيثم بن عبيد عرض اوکړو. ((فلوكنت تسنده إلى من حدثك)) که تاسو دهغه کس ذکر هم کولو.چا چه تا ته حديث اوروليِ وی. نو څومره به ښه وه.نوحضرت حسن بصری رحمه الله ورته اوفرمائيل.((أيها الرجل ما كذبنا ولا كذبنا ولقد غزونا غزوة إلى خراسان ومعنا فيها ثلاث مائة من أصحاب محمد صلى الله عليه وسلم)) (٥)

يونس بن عبيد رحمه الله فرمائی.چه ما دحضرت حسن بصری رحمه الله نه تپوس اوکړو.((يا أبا سعيد، إنك تقول قال رسول الله صلى الله عليه وسلم وإنك لم تدركه؟)) نوحضرت حسن رحمه الله اوفرمائيل ((يا ابن أخي، سألتني عن

---

١) ميزان الإعتدال (١\٥٢٧)_
٢) طبقات ابن سعد(٧\١٥٧، ١٥٨)_
٣) تهذيب الكمال(٦\١٢٤) وتهذيب التهذيب(٢\٢٦٦)_
٤) تهذيب الكمال(٦\١٢٤)_
٥) تهذيب الكمال(٦\١٢٤)_

شئ ما سألني أحد قبلك ولولا منزلتك منى ما أخبرتك إني في زمان كما ترى ، وكان في عمل الحجاج – كل شئ سمعتني أقول قال رسول الله ﷺ فهو عن علي بن أبي طالب رضي الله عنه غير أني في زمان لا أستطيع أن أذكر عليا»(۱).

حافظ ابن حجر رحمه الله نقل كړي «قال البزار كان يروي عن جماعة لم يسمع منهم فيتجوز ويقول حدثنا وخطبنا يعني قومه الذين حدثوا وخطبوا بالبصرة»(۲).

په ۱۱۰ھ كښې وفات شوې وو.لس كم سلو كالوته نزدې عمر ئې وو.په صحاح سته كښې ددوى روايات مروى دى.(۳) رحمه الله رحمة واسعة(۴).

قوله عَنِ الأَحْنَفِ بْنِ قَيْسٍ: دوى ابوبحرد احنف بن قيس بن معاويه بن حصين تميمي سعدي دى.احنف د دوى لقب دې.اصلي نوم ئې ضحاك يا صخردې.

دنبى ﷺ زمانه ئې رالاندې كړې وه.خونبى ﷺ سره ئې صحبت نه دې شوې.البته د نبى ﷺ نه ددوى دپاره غائبانه دعا منقول ده.

ددې تفصيل دا دې.چه حضرت احنف بن قيس رحمه الله د حضرت عثمان رضي الله عنه په زمانه كښې طواف كولو،چه د بنوليث يوسړى ددوى لاس اونيولو.او ورته ئې اووئيل.«ألا أبشرك؟» آيا تاته زيرې نه دركوم.په دې باندې دوى اوفرمائيل. «بلى» نوهغه ورته اووئيل.تاته به ياد وى.كله چه نبى ﷺ زه ستاسو قوم بنو سعد ته د دعوت دپاره اوليږم.اوزه لاړم ستاسو قبيلې ته مې دعوت وركړو.نوتا اووئيل. «إنه ليدعوإلى خير وما أسمع إلا حسنا» زه چه نبى ﷺ ته راغلم.نو توله قصه مې ورته بيان كړه.نو نبى ﷺ اوفرمائيل.«اللهم اغفر للأحنف» احنف بن قيس رحمه الله فرمائي.«فما شئ عندي أرجى من ذلك»

حضرت احنف بن قيس رحمه الله په حلم كښې ډيرمشهور وو.كله چه دوى حضرت عمر رضي الله عنه ته راغلو.نوتريوكال پورې هغوى په ده باندې ښه ازميښتونه اوكړل .اوپه آخركښې ئې ورته اووئيل.ما په تاباندې يوكال ازميښتونه اوكړل. ستاسو ظاهرمې اوتلل.ماته په تاسوكښې صرف خيرپه نظرراغلو.اميددې چه ستاسوباطن به هم د ظاهرشان وى.

حاكم رحمه الله فرمائى.چه دوى «مَروالروذ» فتح كړې وو.ددوى په لښكر كښې حضرت حسن بصرى اومحمد بن سيرين رحمهما الله هم وو.

ددوى دوفات په موقعه حضرت مصعب بن زبير رحمه الله راملډې وهلې.اوتوره دهغوى په بدن

---

(۱) المصدر السابق_

(۲) تقريب التهذيب(ص.۱۶۰) رقم ۱۲۲۷)_

(۳) المصدر السابق)_

(۴) دحضرت حسن بصرى رحمه الله د تفصيلى حالاتو دپاره اوگورئ طبقات ابن سعد(۷\۱۵۶. ۱۷۸) وتهذيب الاسماء واللغات (۱\۱۶۱. ۱۶۲) وسير أعلام النبلاء (۴\۵۶۳. ۵۸۸) وتهذيب الكمال(۶\۹۵. ۱۲۶)_

پورې لګيدله.د هغوی په بدن باندې څه څادرهم نه وو اوبې اختياره به ئې ونيل.((ذهب الحزم والرأى))چه نن د احتياط او رائې خاتمه اوشوه
امام محمدبن سعد رحمه الله دوی د بصرې په طبقه اولى كښې شمار كړى دى. اوفرمائيلى ئې دى.((وكان ثقة مأمونا في الحديث))دغه شان عجلى رحمه الله فرمائى. ((بصرى تابعى،ثقة))
په کال ۶۷ھ کښې وفات شوې وو.([1])رحمه الله رحمة واسعة.

قوله: قَالَ ذَهَبْتُ لِأَنْصُرَ هَذَا الرَّجُلَ: احنف بن قيس رحمه الله فرمائى.زه ددې سړى د مدد دپاره لاړم.
ددې کس نه مراد حضرت على رضى الله عنه دې.څکه هم په صحيح بخارى کښې په کتاب الفتن کښې روايت دې.((أريد نصرة ابن عم رسول الله))([2]) اودمسلم په روايت کښې دى.((أريد نصر ابن عم رسول الله ﷺ يعني عليا))([3])
دا د جنګ جمل واقعه ده.کومه چه په ۳۶ھ کښې شوې وه.([4])

قوله: فَلَقِيَنِي أَبُوبَكْرَةَ: ماته ابوبكره رضى الله عنه ملاؤ شو.

قوله: حضرت ابوبكره رضى الله عنه: دوى مشهور صحابى حضرت نفيع بن الحارث بن كلده رضى الله عنه دى.بعضې حضراتو نفيع بن مسروح رضى الله عنه خودلې دې.([5])
دطائف دغزوې په موقعه باندې کله چه نبى اکرم ﷺ اعلان اوکړو.چه دطائف کوم غلام چه مونږ ته راغلو.هغه به آزاد وى.نودوى د يوې چرخې (هغه څيزچه د کوهى نه پرې اوبه راويستې شى) په ذريعه د طائف د قلعې نه راکوزشو.چرخۍ ته په عربۍ کښې ((بكرة)) وائى.ددې وجې د ابوبکره په کنيت سره مشهور شو.([6])
امام احمد بن عبدالله عجلى رحمه الله فرمائى.((كان من خيار أصحاب النبي ﷺ))([7])
حافظ ابونعيم فرمائى.((كان رجلاً صالحاً ورعاً))([8])

---

[1]) تهذيب الكمال(۱۲\۲۸۲. ۲۷۸) وخلاصة الخزرجي (ص.٤٤) وعمدة القارى(۱\۲۱۱) وتقريب (ص.۹۶) رقم ۲۸۸)_
[2]) صحيح بخارى كتاب الفتن باب إذا إلتقى المسلمان بسيفيهما رقم ۷۰۸۳)_
[3]) صحيح مسلم كتاب الفتن وأشراط الساعة باب إذا توجه المسلمان بسيفهما رقم ۲۸۸۸)_
[4]) دتفصيل دپاره اوګورئ البداية والنهاية (۷\۲۳۰. ۲٤٥) إبتداء واقعة جمل)_
[5]) تهذيب الكمال(۳۰\۵) وسير أعلام النبلاء (۳\۵)_
[6]) المصدرالسابق)_
[7]) تهذيب الكمال(۳۰\۶)_
[8]) المصدارالسابق)_

حافظ ابن حجر رحمه الله ليکي. ((وكان من فضلاء الصحابة رضي الله عنهم))(١)

حضرت حسن بصري رحمه الله فرمائي. ((لم ينزل البصرة أفضل من أبي بكرة وعمران بن حصين رضي الله عنهما))(٢)

حافظ ذهبي رحمه الله ليکي. ((سكن البصرة وكان من فقهاء الصحابة رضي الله عنهم))(٣)

حضرت ابوبكره رضي الله عنه به هم د نورو صحابه كرامو رضي الله عنهم پشان هر وخت د دين دپاره فكر مند وو.

ددوی قول دې ((إني أخشى أن أدرك زمانا لا أستطيع أن آمر بمعروف ولا أنهى عن منكر وما خير يومئذ))(٤)

د ورع او احتياط ئې دا كيفيت وو.چه زياد يوځل ديوكس نه دهغه لرګى اوغوستل .هغه كس دځرخولو نه انكار اوكړو.زياد په زور باندې واخستل.اود بصرې دجمات په چبوتره كښې ئې اولګول.حضرت ابوبكره رحمه الله په هغې كښې ترهغه وخته پورې مونځ اونكړو. ترڅو پورې چه ئې هغه لرګى لرې كړى نه وو.(٥)

دوفات په وخت كښې ئې وصيت ليكلې وو((هذا ما أوصى به نفيع الحبشي مولى رسول الله ﷺ وهويشهد أن الله ربه، وأن محمداً نبيه، وأن الإسلام دينه، وأن الكعبة قبلته، وأنه يرجو من الله ما يرجوه المعترفون بتوحيده، المقرون بربوبيته الموقنون بوعده ووعيده، الخائفون لعذابه ،المشفقون من عقابه، المؤملون لرحمته إنه أرحم الراحمين))(٦)

په ۵۱ھ يا ۵۲ھ كښې وفات شوى وو.او ددوى د وصيت مطابق حضرت ابوبرزه اسلمى رضي الله عنه ددوى جنازه اوكړه.(٧)(٨)

---

١) الإصابة (٥٧٢\٣)_

٢) سير أعلام النبلاء(١٠\٣)_

٣) سير أعلام النبلاء (٦\٣)_

٤) سير أعلام النبلاء (٧\٣)_

٥) سير أعلام النبلاء (٧\٣)_

٦) تهذيب الكمال(٨\٣٠)_

٧) تهذيب الكمال(٩\٣٠) وتقريب التهذيب(ص.٥٦٥) رقم ٧١٨٠)_

٨) يوخبرداري: بعضې دنتيجې نه ناخبره خلقو دحضرت ابوبكره رضي الله عنه په يوحديث كوم چه په صحيح بخاري وغيره كښې مروى دې. باندې تحقيق كړې دې.((لن يفلح قوم ولو أمرهم إمرأة)) اودحضرت ابوبكره رضي الله عنه په حق كښې ئې د ډيرې زرورتيا نه كاراخستې دې.دوى ته ئې غيرعادل او فاسق ونيلى دى.

په اصل كښې ددې بنياد يوه واقعه ده.چه خلاصه ئې دا ده.چه حضرت ابوبكره رضي الله عنه شبل بن معبد.اونافع بن الحارث د حضرت عمر رضي الله عنه مخامخ د مغيره بن شعبه رضي الله عنه خلاف ګواهي وركړه.چه دوى د يوې ښځې سره زنا كړې ده.دې كسانوصحيح ګواهي وركړه.البته چه زيادت ګواهي وركونه نودځه شكونو اظهار .لكو بېه دې باندې حضرت عمر رضي الله عنه دحضرت زياد نه سوا په باقي

دي کـنو باندي حد قذف جاري کړو بيا حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمـيل که تاسو توبه اوباسئ نوآئنده دپاره به زه ستاسوگواهي قبلوم کنی نه.نونافع او شبل بن معبد د توبې اظهاراوکړو او حضرت ابوبکره به خپل موقف باندي قائم وو اوهلته هغوی د توبې اظهـاراونکړو

ددې واقعه په بنياد باندې ((عورت کی حکمرانی اوابوبرده کی روايت)) د ښځې حکمرانی او حضرت ابوبکره رضي الله عنه مصنف ليکی

قذف په شريعت کښې په يقين سره حرام دې په دې وجه دا گناه کبيره ده دقاذف سزا اتيا کوړې دی.دده گواهی هميشه دپاره مردود شی.اودې فاسق گرځولې شی دې په دنيا اوآخرت کښې د دردناکې سزا مستحق وی البته دا چه توبه اوباسی.نودده گواهی قبلولې شی اودې فاسق نشی گنړلې.خوداامام ابوحنيفه رحمه الله مسلك دا دې چه دتوبې ويستلو نه پس هم دې مردود الشهادت دې.البته دې به فاسق نشی گنړلې

بيا دغوآياتونوذکر کولو نه پس ليکی حضرت عمر رضي الله عنه دشريعت اسلامی عين مطابق د ټولوخلقو په وړاندې چه په هغوی کښې دحضرت علی رضي الله عنه غوندې دفقه ادراك کونکې صحابه هم موجود وو دمقدمې سماعت کړې وو.کله چه گواهی پوره نشوه.نود قرآن پاك د نص قطعی مطابق ئې په دروغه تهمت لگونکوته سزا ورکړه.اوپه هغوی ئې توبه اوويستله.چاچه توبه اوويسته.دهغوی گواهی آئنده دپاره مقبوله شوه.اوچاچه د توبې ويستلو نه انکار اوکړو نودهغوی گواهی مردوده شوه دقران احکام ښکاره دی.په کوموکښې چه د تاويل څه گنجائش نشته

وړاندې ليکی.دحضرت ابوبکره رضي الله عنه واقعه په تاريخ اسلام کښې منفرد حيثيت لری.چونکه هغه د توبې ويستلو نه انکاراوکړو.نوپه هغه باندې دقرآن حکيم بيان کړې دړې واړه سزاگانې نافذ کيږی.يعنی اتيا کوړې.دشهادت مردود کيدل.اوفاسق گرځول.دحديث د راوی دپاره عدالت شرط دې اودمحدثينو رحمهم الله په نيز ټول صحابه کرام رضي الله عنهم عدول دی.خوفسوق د عدل ضد دې.دحضرت عمر رضي الله عنه د فيصلې په موجودگئ کښې.اود قرآن حکيم د نص قطعی مطابق حضرت ابوبکره عدول نه پاتې کيږی

بيا ..دبحث خلاصه.. په عنوان سره ليکی.

ددې حديث اولنې راوی حضرت ابوبکره رضي الله عنه د قرآنی هداياتو عين مطابق حضرت عمر رضي الله عنه مردودالشهادة گرځولې وو يعنی ددوی گواهی ئې هميشه دپاره رد کړه اود قرآنی تعليمات مطابق هغه عادل هم پاتې نشو

دلته دغورقابله خبره دا ده چه مصنف مذکور د ذکرشوې واقعه په بنياد د نبی صلی الله عليه وسلم صحابی فاسق گرځولې دې اوبيا دهغوی دعدالت باقی نه پاتې کيدو چه کومه نظريه ئې پيش کړې ده.هغه ترکوم حده پورې صحيح ده؟

حقيقت دا دې چه عصمت خود حضرات انبياء عليهم السلام سره خاص دې.حضرات صحابه کرام رضي الله عنهم دپاره عصمت نشته ددوی نه گناه صادريدې شی اويقينی ده.چه د بعضې صحابو رضي الله عنهم نه لوئې گناهونه صادر شوی دی خو تر ننه ورځې پورې دهغه گناهونو د صادريدو په وجه نه خو چا نبی صلی الله عليه وسلم په صحابی باندې د فاسق حکم لگولې دې.اونه دعلوم حديث په امامانو کښې د کليه نه دچا صحابی استثناء کړې ده

دحضرات صحابه کرامو رضي الله عنهم عدالت اجماعی دې په دوی کښې دچا استثناء نشته.په دې پاکو نفسونوباندې يا په دوی کښې په يو صحابی رضي الله عنه باندې د فاسق حکم لگول يا دفسق تهمت

لګول خپل آخرت برباد ول دی

ددې وجه دا ده چه دحضرات صحابه کرامو ﷺ تعدیل خود الله تعالی د طرفه دې حافظ سیوطی ﷫ فرمائي. ((الصحابة كلهم عدول من لابس الفتن وغيرهم بإجماع من يعتد به قال تعالى ﴿ وكذلك جعلناكم أمة وسطة﴾ أي عدولاً وقال تعالى ﴿ كنتم خير أمة أخرجت للناس ..﴾ والخطاب فيها للموجودين حينئذ .. (تدريب الراوي (۲\۲۱٤))..

علامه ابن اثیرجزری ﷫ فرمائي دغه شان په قرآن کریم کښې ارشاد دې ((الصحابة رضي الله عنهم أجمعين جميعهم عدول بتعديل الله تعالى ورسوله ﷺ لا يحتاجون إلى بحث عن عدالتهم وعلى هذا القول معظم المسلمين من الأئمة والعلماء من السلف والخلف (جامع الأصول (۱\۱۳۳)

امام نووی فرمائي ((ولهذا إتفق أهل الحق ومن يعتد به في الإجماع على قبول شهاداتهم و رواياتهم وكمال عدالتهم رضي الله عنهم أجمعين (شرح نووي على صحيح مسلم (۲\۲۷۲)..

دغه شان په قرآن کریم کښې ارشاد دې ﴿ محمد رسول الله والذين معه أشداء على الكفار رحماء بينهم.. وعدالله الذين آمنو وعملوا الصالحات منهم مغفرة وأجراً عظيما﴾ (الفتح :۲۹)..

دغه شان ارشاد دې ﴿ والسابقون الأولون من المهاجرين والأنصار والذين اتبعوهم بإحسان رضي الله عنهم ورضوا عنه وأعد لهم جنات تجري تحتها الأنهار خالدين فيها أبداً ذلك الفوز العظيم﴾ التوبة:۱۰۰)..

دغه شان ارشاد دې ﴿ لا يستوي منكم من أنفق قبل الفتح وقاتل أولئك أعظم درجة من الذين أنفقوا من بعد وقاتلوا، وكلاً وعدالله الحسنى ﴾ (الحديد:۱۰)..

په دې آیتونو کښې ټول صحابه کرام ﷺ جنتیان ګرځولی شوی دی خکه چه په یویل آیت مبارکه کښې دی.

﴿ إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُم مِّنَّا الْحُسْنَى أُولَئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ۝لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا وَهُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ أَنفُسُهُمْ خَالِدُونَ۝لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ وَتَتَلَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ هَذَا يَوْمُكُمُ الَّذِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ ﴾ (الأنبياء:۱۰۱و ۱۰۳).

نبی کریم ﷺ فرمائیلی دی. ((لاتسبوا أصحابي فوالذي نفسي بيده لو أن أحدكم أنفق مثل أحد ذهباً ما أدرك مد أحدهم ولا نصيفه صحيح بخاري (۱۱\۵۱۸) كتاب فضائل أصحاب النبي ﷺ.. باب قول النبي ﷺ لوكنت متخذاً خليلاً رقم ۳۶۷۳)..

دنبی ﷺ ارشاد دې ((إذا رأيتم الرجل ينتقص أحدا من أصحابي فقولوا لعنة الله على شركم)) (جامع ترمذي كتاب المناقب باب بلا ترجمة قبل باب فضل فاطمة بنت محمد ﷺ (رقم ۳۸۶۶)..

بیا دامت په دې باندې هم اجماع ده چه چا ته د دې خبرې اجازت نشته چه دصحابه کرامو تنقیص یا په هغوی کښې نقص اولټوی بلکه دهغوی دمحاسنو ذکرکولو اوهغوی په خپل مینځ کښې د جنګونو نه نظر اړول ضروری دی

امام ابوزرعه ﷫ فرمائي. ((إذا رأيت الرجل ينتقص أحداً من أصحاب النبي ﷺ فاعلم أنه زنديق وذلك أن الرسول ﷺ حق والقرآن الكريم حق وما جاء به حق وإنما أدى إلينا ذلك كله :الصحابة وهولاء الزنادقة يريدون أن يجرحهم ليبطلوا الكتاب والسنة فالجرح بهم أولى)..

دغه شان امام احمد رحمه الله فرمائي ((ثم أصحاب رسول الله ﷺ بعد هولاء الأربعة خيرالناس لا يجوز لأحد أن يذكر شيأ من مساويهم ولا يطعن على أحد منهم بعيب ولا نقص فمن فعل ذلك قد وجب تاديبه وعقوبته ليس له أن يعفو عنه بل يعاقبه ويستتبه فمن تاب قبل منه وإن ثبت أعاد عليه العقوبة وخلده في الحبس حتى يموت أو يراجع))

شيخ الاسلام ابن تيميه رحمه الله ليكلي دي. ((وهذا مما لا نعلم فيه خلافاً بين أهل الفقه والعلم من أصحاب رسول الله ﷺ والتابعين لهم بإحسان وسائرأهل السنة والجماعة فإنهم مجمعون على أن الواجب الثناء عليهم والإستغفار لهم والترحم عليهم والترضي عنهم وإعتقاد محبتهم وموالاتهم وعقوبة من أساء فيهم القول _ الصارم المسلول على شاتم الرسول (ص.٥٨٠) الأدلة من السنة على عدم جواز سب الصحابة رضي الله عنهم).

امام تيميه رحمه الله دټول اهل سنت والجماعت عقيده بيانوي.اوليكي.

((ويقولون هذه الآثار المروية في مساويهم منها ما هو كذب ومنها ما زيد فيها ونقص وغير وجهه والصحيح منه هم فيه معذورون إما مجتهدون مصيبون .وإما مجتهدون مخطئون وهم مع ذلك لا يعتقدون أن كل واحد من الصحابة معصوم من كبائر الإثم و صغائره بل يجوز عليهم الذنوب في الجملة ولهم من الفضائل والسوابق ما يوجب مغفرة ما يصدر منهم حتى إنهم يغفر لهم من السيئات ما لا يغفر لمن بعدهم))

اوتركومې پورې چه د ګواهئ وركولو واقعه تعلق دې.نوددې په باره كښې ونيلى شى.چه دحضرت مغيره بن شعبه رضي الله عنه نه دا ګناه نه وه شوې.خوچه چا ليدلې وو.هغه غلط شوى وو.په هغوى كښې نافع اوشبل بن معبد خپله ګواهى دروغ كړه.خوحضرت ابوبكره رضي الله عنه ته په خپل موقف باندې دومره يقين وو.چه هغوى خپل ځان دروغژن نكړلو.هم دا وجه ده.چه حافظ ابن حجر رحمه الله ليكى.((لم يقبل منه أبوبكرة ما أمره به لعلمه بصدقه عند نفسه والله أعلم)) فتح البارى (٢٥٨\٥) كتاب الشهادات باب شهادة القاذف والسارق والزانى)) حدقذف د شهادت د نصاب نه پوره كيدو په وجه باندې جارى شو.هم دا وجه وه.چه حضرت مغيره بن شعبه رضي الله عنه دحضرت عمر رضي الله عنه په خدمت كښې عرض اوكړو ((إشفنى من الأعبد)) يعنى ددې غلامانو نه بدله واخله.اوزړه پرې يخ كړه.نوحضرت عمر رضي الله عنه ورته اوفرمائيل ((أسكت أسكت الله فاك. والله لو تمت الشهادة لرجمناك بأحجارك (البداية والنهاية (٨٢\٧)_

دكومې واقعه په بيان چه مصنف مذكور دوى لره مردود الشهادة ګرځولې وو ددې واقعه روايت كونكى روايات څه وانى.لږ خودا هم اوګورئ.

دروايت په آخرى الفاظو باندې غوراوكړئ.حضرت سعيد بن مسيب رحمه الله چه دا واقعه ذكركوى.نود حضرت ابوبكره دانكار ذكركولونه پس په آخر كښې فرمائى. دا په ظاهره هم په دې خبره باندې تنبيه وركولوپاره ده.چه څوك ددې واقعه په وجه په هغوى باندې طعن اونكړى.

دې طرف ته د اشارې كولوپاره حافظ ابن كثير رحمه الله ددې واقعه نقل كولونه پس ليكى.

داخبره دې ښكاره وى.چه حضرت ابوبكره رضي الله عنه دلته دحضرت عمر رضي الله عنه په وړاندې دخپل ځان دروغژن كولونه انكاركړې وو.خوددې نه داچرته لازميږى.چه هغوى به توبه نه وى كړې.مهلب وائى.

بيا دا چه كله مونږ د معزز ترين كس په باره كښې څه الزام واورو.نوبيا خواول دهغې د انكار كوشش كوو اوكه يقينى طور ثابته شى.نوبيا دبهتر نه بهتر تاويل كوو.آيا د رسول الله ﷺ د دې

صحابي ﷺ دومره حق هم نشته چه مونږ په هغوی باندې حسن ظن اوکړو اودهغوی د څه لغزش څه مناسب تاويل اوکړو حافظ ابن حجرهيثمی مکی رحمه الله فرمائی ((والواجب أيضاً على كل من سمع شيأ من ذلك أن يتثبت فيه ولا ينسبه إلى أحد منم بمجرد رؤيته في كتاب أو سمعه من شخص بل لا بد أن يبحث عنه حتى يصح عنده نسبته إلى أحدهم فحينئذ الواجب أن يلتمس أحسن التاويلات (الصواعق المحرقة ص.١٢٩)).

ددې نه علاوه محقق مذکور دې خبرې ته هم خيال نه دې کړې چه دا واقعه په ١٧هـ کښې واقع شوې وه اودحضرت ابوبکره وفات د صحيح قول مطابق په ٥٢هـ کښې شوې وو آيا په دې دومره موده کښې به هغوی ته د توبې توفيق نه وی ملاؤ شوې چا څه ښه ونيلی دی

وعين الرضا عن كل عيب كليلة كما أن عين السخط تبدي المساويا **

افسوس چه محقق مذکور هغه وصيت دنظرونه اندې ساتلې وو کوم چه حضرت ابوبکره رضی الله عنه په آخری وخت کښې ليکلې وو.

((هذا ما أوصى به نفيع الحبشي مولى رسول الله ﷺ وهو يشهد أن الله ربه وأن محمدا نبيه وأن الإسلام دينه وأن الكعبة قبلته وأنه يرجو من الله ما يرجوه المعترفون بتوحيده والمقرون بربوبيته، الموقنون بوعده ووعيده الخائفون لعذابه و المشفقون من عقابه والمؤملون لرحمته إنه أرحم الراحمين (تهذيب الكمال (٨\١٣٠)).

په آخرکښې مونږ دحضرات صحابه کرامو د عدالت په باره کښې د مفتی اعظم پاکستان مولانامفتی محمد شفيع قدس الله روحه يو جامع او قول فيصل ذکرکوو.دوی په معارف القرآن کښې ذکر کوی. (معارف القرآن (٨\١٠٦ و ١٠٧) کښې فرمائی.

علامه آلوسی په روح المعانی کښې فرمانيلی دی.په دې باره کښې حق خبره هغه ده کوم طرف ته چه جمهور عالمان رحمهم الله تلی دی.چه صحابه کرام رضی الله عنهم معصوم نه دی ددوی نه گناه کبيره هم صادريدې شی.کوم چه فسق دې. اودهغه گناه په وخت کښې به دهغوی سره هم هغه معامله کولې شی.دکومې چه هغوی مستحق وی.يعنی شرعی سزا به پرې جاری کولې شی اوکه کذب وی. نوددوی شهادت به رد کولې شی.خود اهل سنت والجماعت عقيده د قرآن اوسنت د نصوصو په وجه دا ده.چه دصحابی نه گناه کيری.ليکن داسې صحابی رضی الله عنه نشته.چه د گناه نه د توبې ويستو په وجه پاك شوې نه وی قرآن کريم علی الاطلاق د دوی په باره کښې د رضی الله عنهم فيصله اورولې ده.فرمائی ((رضی الله عنهم ورضوا عنه))اودالله تعالی رضا د گناهونودمعافۍ نه بغيرنشی راتلې. لکه چه قاضی ابويعلی رحمه الله فرمانيلی دی.چه رضا دالله تعالی يو صفت قديمی دی.هغه ددې اعلان صرف دهغه چا دپاره کوی.دچا په باره کښې چه هغه پيژنی چه د دوی وفات به په موجبات رضا باندې وی (كذا في الصارم المسلول لابن تيمية)

خلاصه دا چه د صحابه کرامو رضی الله عنهم په عظيم الشانه ډله کښې د يوڅو په شميرکسانو نه گناه صادره شوې هم ده خوهغوی ته سمدستی د توبې توفيق هم نصيب شوې دې الله تعالی دنبی ﷺ د صحبت په وجه هغوی داسې گرځولی وو چه شريعت دهغوی طبيعت جوړ شوې وو.خلاف شرع څه کاريا گناه صادريدل به ډيرشاذ اونادر وو دهغوی نيك اعمال.په نبی کريم ﷺ او دين اسلام باندې ځان خانونه قربانول اوپه هرکارکښې دالله تعالی اودهغه د رسول اتباع دهغوی د ژوند وظيفه وه

قوله فَقَالَ أَيْنَ تُرِيدُ: حضرت ابوبکره ﷺ تپوس اوکړو دکوم خائي اراده دې ده؟

قوله قُلْتُ أَنْصُرُهٰذَا الرَّجُلَ: ما ورته اووئيل دددې کس د مددپه اراده باندې راوتي يم.

قوله قَالَ ارْجِعْ فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِذَا الْتَقَى الْمُسْلِمَانِ بِسَيْفَيْهِمَا إلخ: هغوی راته اوفرمائيل.واپس شه.ځکه چه ما د رسول الله ﷺ نه اوريدلي دی.چه فرمائيل ئې.چه کله دوه مسلمانان په خپل مينځ کښې توري راوباسی.نوقاتل اومقتول د دواړو ځائې جهنم دې.

دحديث باب نه استدلال په دې طريقه دې.چه دوه مسلمانان چه په خپل مينځ کښې انخښ دی.د ګناه کبيرې ارتکاب کوی.خوددې باوجود نبی کريم ﷺ ورته مسلمانان وائی نو: معتزلو خيال هم غلط شو.چه سړې د ګناه کبيرې په ارتکاب سره د ايمان نه خارجيږی او: خوارجو خيال هم غلط ثابت شو.چه سړې کافر کيږی.اودمرجئو ترديدخودې ځکه چه دوی معصيت مضر نه ګڼړی.نوپه حديث کښې داور وعيد ذکرشوې دې.

اودهغوی داسې عبادات کول چه دهغې نظيرپه پخوانو امتونوکښې نه ملاويږی.ددې بې شميره نيکواعمالواوفضائلو کمالاتو په مقابله کښې که په ټول عمرکښې دهغوی نه يوه نيمه ګناه ځرګنده شی.هغه پخپله ختموی.

بله داالله تعالی او د هغه د رسول ﷺ محبت او عظمت لو د معمولی ګناه په وخت کښې د هغوی خوف او خشيت او سمدستی توبه ويستل بلکه خپل ځان سزا ته وړاندې کول کله خپل ځان د مسجد نبوی په ستن پورې تړل.وغيره د حديثو په رواياتو کښې معروف او مشهور دی.اود حديث په حکم د ګناه نه توبه ويستونکې داسې دې.چه ده هډو ګناه کړې نه وی.د قرآن پاك د ارشاد مطابق ((نيك اعمال او حسنات پخپله د ګناهونو دپاره کفاره ګرځی ﴿إن الحسنات يذهبن السيات﴾ بيا خصوصا چه د هغوی نيکئ د عامو خلقو پشان نه وی.بلکه د هغې دا حال وی.کوم چه ابوداود او ترمذی د حضرت سعيد بن زيد نه نقل کړی دی ((والله لمشهد رجل منهم مع النبی ﷺ يغبر فيه وجهه خير من عمل أحدکم ولو عمّر عمر نوح)) په الله قسم په دوی کښې د يو کس د نبی ﷺ سره په جهاد کښې شريکيدل.چه په هغې کښې د هغه په مخ باندې ګرد غورزيدلي وی.ستاسو د ټول عمر دعبادت او طاعت نه غوره دې اګرچه ده ته دنوح ﷺ عمر ملاؤ شی ځکه چه دهغوی نه د ګناه د صادريدو په وخت کښې هغوی سره هم د هغه سزا معامله کولې شوه کومه چه د دغه جرم دپاره وه خو ددې باوجود روسته چا دپاره دا جائز نه دی چه په هغوی کښې چاته منافق اووائی.ځکه که د نبی ﷺ په زمانه کښې د يو صحابی نه يوه ګناه موجب فسق هم شوې وی اوپه هغه وخت کښې هغه ته فاسق هم وئيلي شوی وی خو ددې نه دا جواز نه معلوميږی چه هغه فسق دهغه دپاره جاری اوګڼرلې شی او معاذ الله فاسق ورته اووئيلی شی (کذا فی الروح)

اللهم إهدنا الصراط المستقيم ،وارزقنا حب رسولك العظيم،عليه أفضل الصلوات والتسليم،وحب أصحابه خيرة الخلق بعد الأنبياء،واحشرنا معهم برحمتك يا أرحم الراحمين آمين

كه په مسلمانانو كښې اختلاف پيدا شي نواعتزال اختيارول پكار دي اوكه يوې الى سره كيدل؟
ددې حديث نه معلومه شوه چه دحضرت ابوبكره رضي الله عنه رائې دا وه چه كله مسلمانان په خپل مينځ كښې مختلف شي نودتولونه جدا كيدل پكار دي په دې مسئله كښې اختلاف دې.
دصحابه كرامو رضي الله عنهم يوه لويه ډله حضرت سعدبن ابى وقاص، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت ابوبكره، حضرت محمد بن مسلمه، حضرت ابوسعيد خدرى، او حضرت عمران بن حصين رضي الله عنهم ددوى رائې دا ده چه مطلقا خانله اوسيدل پكار دى.
بيا په دې كښې اختلاف دې چه مدافعت دې كولې شي كه نه؟ دحضرت ابوبكره رضي الله عنه دا رائې ده چه مدافعت دې هم نشى كولې. اودحضرت عمران بن حصين، اوحضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهم رائې دا ده چه مدافعانه جواب دې وركړې شي
دغه شان په دوى كښې د يوې ډلې رائې دا ده چه په كورونوكښې دې كينى او بعضو رائې دا ده چه په كوم ښاركښې فتنه وى هغه دې پريږدى. اوبل ځائې ته دې لاړ شى.()
خود جمهورصحابو رضي الله عنهم اوتابعينو رحمهم الله رائې دا ده چه كه محق اومبطل كښې امتياز نه وى نوبيه هغه وخت كښې هم دا طريقه اختيارول پكار دى. هيڅ چا سره ډله كيدل نه دى پكار.
اوكه دحق اوباطل امتياز وى. نواهل حق سره دې ملګرې شى. اواهل باطل سره دې قتال اوكړې شى. ځكه چه الله تعالى فرمائيلى دى. ﴿فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّىٰ تَفِيءَ إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ﴾()
اوترڅوپورې چه د منعې احاديث دى. په كوموكښې چه دقتال نه منع شوې ده. نوهغه خو يا دحق اوباطل په عدم امتياز باندې محمول دى. اويا په دې خبره محمول دى چه په فريقينو كښې يوفريق هم د دينى مقصد دپاره نه جنګيږى.()
ايا د جمل په واقعه كښې صحابه كرام رضي الله عنهم د دنيوى مقصددپاره جنګيدل دلته اشكال دا دى چه حضرت ابوبكره رضي الله عنه حضرت احنف بن قيس رحمه الله كوم چه دحضرت على رضي الله عنه د مدد دپاره روان وو. حضرت ابوبكره رضي الله عنه ورته دنبى صلى الله عليه وسلم دغه ذكرشوې حديث واورول. اوهغه ئې منع كړلو. حالانكه هلته يوطرف ته حضرت على رضي الله عنه او بل طرف ته حضرت عائشه حضرت طلحه، اوحضرت زبير رضي الله عنهم وو. ښكاره ده چه په حديث باب كښې كوم وعيد بيان شوې دې. دهغې نه هغه خلق مراد دى. ځوك چه د نفسانى اغراضو دپاره قتال كوى. اودځه دنياوى مقصد د حاصلولودپاره جنګيږى. ذكرشوى صحابه كرام رضي الله عنهم هرګز ددې حديث مصداق نه دى. ځكه چه حضرت على رضي الله عنه هم د انفع للاسلام او اصلح للدين دپاره جنګيدلو. اوددوى مقابل حضرت عائشه، حضرت طلحه او حضرت زبير رضي الله عنهم هم مقلد د اسلام اصلاح او خير

() عمدة القارى(٢١٢\١) وفتح البارى(٣١\١٣) كتاب الفتن باب تكون فتنة القاعد فيها خيرمن القائم (٣٣\١٣، ٣٤) كتاب الفتن باب إذا إلتقى المسلمان بسيفهما وشرح نووى على صحيح مسلم (٣٨٩\٢) كتاب الفتن وأشراط الساعة)_
() الحجرات:٩)_
() عمدة القارى(٢١٢\١) وفتح البارى(١٣: ٣١، ٣٣، ٣٤)_

وو څه ذاتي غرض يا دنياوي فائده نه وه. نوسوال دا دې چه بيا حضرت ابوبكره رضي الله عنه دوى نه ولې د واپس كيدو حكم كوى اوپه استدلال كښې حديث مذكور پيش كوى

ددې جواب دا دې چه وړاندې د حضرت ابوبكره رضي الله عنه مسلك خودلې شوې دې چه هغوى د فتنې په موقعه د پوره اعتزال قائل وو حضرت ابوبكره رضي الله عنه احنف بن قيس رحمه الله ته دا حديث ددې دپاره واورولو. چه ددې د ظاهري الفاظو نه مرعوب شي اوپه دې جنګ كښې د شركت اراده پريږدي

دحضرت ابوبكره رضي الله عنه مقصد هرګز دا نه وو چه دكوموكسانو په مينځ كښې دا جنګ كيږى هغوى ټول ددې حديث مصداق دى بلكه د هغوى مقصد دا وو چه په دې جنګ كښې څومره كسان شريكيږى نوهومره به ددې جنګ اوړ خوريږى اوپه نقصانتوكښې به زياتت كيږى نوزيات نه زيات كوشش دې د دې خبرې اوكړى شي چه خلق په دې كښې شريك نشي چونكه احنف بن قيس رحمه الله نې په دې جنګ كښې د شركت نه منع كول غوښتل نوځكه نې ورته د نبي صلى الله عليه وسلم داسې الفاظ بيان كړل چه هغه واورى. اودې سمدستى مرعوب شي اوپه جنګ كښې د شركت كولونه منع شي

اوترڅوپورې چه ددې خبرې تعلق دې چه دجنګ جمل شركاء ددې حديث مصداق وو اوكه نه؟ نودا بيخى بله خبره ده. حضرت ابوبكره رضي الله عنه به پيژندل چه دوى ددې حديث مصداق نه دى. دغه شان هغوى ته ددې خبرې هم پوره علم وو چه حضرت احنف بن قيس رحمه الله به هم دا غلطى نه كوى چه دا حضرات به ددې حديث مصداق اوګنړى. اوحقيقت هم دا دې چه هغوى دغه حضرات ددې حديث مصداق نه وو ګنړلى. ځكه چه په جنګ جمل كښې خوهغوى دهيڅ ولې سره شريك نشو. خوچه كله د جنګ صفين واقعه راغله. نوحضرت احنف بن قيس رحمه الله په هغې كښې شريك شو اودحضرت علي رضي الله عنه سره ملګرې شو اودحضرت معاويه رضي الله عنه سره نې قتال اوكړو. نومعلومه شوه چه هغوى هم دا حضرات ددې حديث مصداق نه ګنړل.()

دصحابو رضى الله عنهم د مشاجراتو په باره كښې د امت موقف دحضرات صحابه كرامو رضي الله عنهم په مينځ كښې چه كوم واقعات پيښ شوى وو د هغې په باره كښې د اهل السنت والجماعت موقف دا دې چه اول خودې دغه واقعات د طعن او تشنيع په حيثيت سره نشي بيانولې اوبيا دې د دغه حضراتو په باره كښې حسن ظن ساتلې شي اودهغوى نه چه كوم جنګ صادرشوې دې دهغې په باره كښې دې تاويل كولې شي چه هغوى دګناه په قصد يا د څه دنياوي مقصد دپاره جنګ نه وو كړې بلكه د ټولو وړاندې د دين ترقى وه. ددې وجې په هغوى باندې قتال لازم شوې وو په هغوى كښې يوفريق مصيب وى اوبل فريق مخطى معذور. ځكه چه د اجتهاد نه پس داداسې خطاء شوه چه په هغې باندې ګناه نه لويږه خبره

) فتح البارى(۱/۸٦) وارشاد السارى(۱/۱۷)

ده بلكه اجر ملاويږى.()

بيا دامام طبرى رحمه الله رائې خوداده چه په دوى كښې محق څوك وو اومخالف څوك وو په دې كښې توقف كول پكار دى ديوتعين نه دى كول پكار.

خوجمهور رحمهم الله رائې دا ده چه په تعين كښې څه حرج نشته دواړو ډلو اجتهاد كړې وو او حضرت على رضي الله عنه په خپل اجتهاد كښې په حق وو او دوى مخالفين په خطاء وو ()والله أعلم.

قوله فَالْقَاتِلُ وَالْمَقْتُولُ فِي النَّارِ: قاتل اومقتول دواړه به جهنم ته خى

قاضى عياض رحمه الله فرمائى چه داهل السنت والجماعت په نيزددې مطلب دا دې كه الله تعالى سزا وركول غواړى نو سزا وركولې شى ددې دواړو اصل بدله هم دا ده دا بيله خبره ده كه الله تعالى دواړه معاف كوى نومعاف كولې شى ()

بيا ((فالقاتل والمقتول فى النار)) په هغه صورت محمول دې چه دتاويل سائغ نه بغيرقتال وى مثلاد څه ګناه په كار يا په داسې بله معامله باندې قتال وى نودا حكم دې ()

قوله: فَقُلْتُ يَارَسُولَ اللّٰهِ هَذَا الْقَاتِلُ فَمَا بَالُ الْمَقْتُولِ: ماعرض اوكړو اې رسول الله دقاتل جهنم ته تلل خو په ذهن كښې راځى خو مقتول ولې جهنم ته غورځولې شى؟

قوله: قَالَ إِنَّهُ كَانَ حَرِيصًا عَلَى قَتْلِ صَاحِبِهِ)):() نبى ﷺ اوفرمائيل هغه دخپل ملګرى دقتل كولو كلك قصد كړې وو.

ددې نه معلومه شوه چه لكه څنګه د معصيت ارتكاب د ګناه موجب دې. دغه شان كلكه اراده هم موجب د مواخذه ده.او آيت كريمه ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ﴾()نه هم دا معلوميږى.

() په دې كښې هغه حديث ته اشاره ده چه مجتهد اجتهاد اوكړى اودې حق ته اورسيدلو نوده دپاره دوه اجرونه دى.اوكه په خپل اجتهاد كښې خطاء شو نوددهٔ د كوشش اوسعى يو ثواب ورته بيا هم ملاويږى كما فى كتب أصول الفقه فى جوازالإجتهاد.ازمترجم شاه فيصل)_

() عمدة القارى(۱۱\۲۱۲) وشرح نووى على صحيح مسلم (۲\۲۷۲) كتاب فضائل الصحابة رضي الله عنهم (۲:۳۹۶) كتاب الفتن وأشراط الساعة)_

() عمدة القارى(۱۱\۲۱۲)_

() عمدة القارى(۱۱\۲۱۲) وإرشاد السارى(۱۱\۱۱۷)_

() الحديث أخرجه البخارى أيضاً فى كتاب الديات باب قول الله تعالى: ومن أحياها ، رقم ٦٨٧٥) وفى كتاب الفتن باب إذا إلتقى المسلمان بسيفيهما رقم ۷۰۸۳ ومسلم فى صحيحه (۲\۳۸۹) كتاب الفتن وأشراط الساعة والنسائى فى سننه (۲\۱۷۵) كتاب المحاربة باب تحريم القتل وأبوداود فى كتاب الفتن باب النهى عن القتال فى الفتنة رقم ٤۲٦۸) وابن ماجه فى سننه فى كتاب الفتن باب إذا إلتقى المسلمان بسيفيهما رقم ۳۹٦٥)_

() النور: ۱۹_

امام نووی رحمه الله دامام مازری رحمه الله نه نقل کړې دې هغوی فرمائی چه دقاضی ابوبکربن الطیب رحمه الله مذهب هم دا دې که د ګناه اراده په زړه کښې پخه وی نوپه دې باندې مواخذه شته اوترڅوپورې چه په حدیث کښې د ((إن الله تجاوز لی عن أمتی ما وسوست به صدورها مالم تعمل أوتکلم))(١) دغه شان بل حدیث ((إذا هم عبدی بسیئة فلا تکتبوها علیه فإن عملها فاکتبوها سیئة وإذا هم بحسنة فلم یعملها فاکتبوها حسنة فإن عملها فاکتبوها عشرا))(٢) اودغه شان دنورو احادیثو تعلق دې نودا ټول احادیث په دې صورت باندې محمول دی چه قصد کلك نه وی دقصد نه بغیر نې خیال په زړه کښې تیرشی.(٣) امام مازری رحمه الله فرمائی چه دا د قاضی ابوبکر رحمه الله مسلك دې حالانکه ډیرفقهاء اومحدثین رحمهم الله د دوی مخالفت کړې دې اوهغوی د ذکرشوو احادیثو په ظاهرباندې استدلال کړې دې اودا مسلك نې اختیارکړې دې چه ترڅو پورې فعل صادر شوې نه وی.نو صرف خیال او عزم باندې مواخذه نشته.(٤)

قاضی عیاض رحمه الله فرمائی.چه دعامة السلف.فقهاؤ .محدثینو اواکثراهل علم مسلك هم هغه دې.کوم چه قاضی ابوبکر رحمه الله بیان کړې دې.البته عالمانو رحمهم الله ددې تصریح کړې ده.چه په کوم عزم باندې مواخذه شته.اوهغه د ګناه په طور لیکلی شی.هغه صرف عزم دې.اوپه دې باندې مواخذه شته.په هغه ګناه باندې مواخذه نشته.چه په هغې باندې عزم نه وی.ځکه چه دمعصیت ارتکاب خو نه دې شوې.(٥)

امام نووی رحمه الله فرمائی.چه په عزم د قلب باندې مواخذه په نصوصو د شریعت سره ثبته ده.لکه آیت کریمه ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَن تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾(٦) دغه شان دالله تعالی ارشاد دې﴿اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ﴾(٧) ددې نه علاوه نور هم ډیر آیاتونه دی. یا حسد. احتقارالمسلمین. وغیره اعمال دکومو تعلق چه د زړه سره دې د هغې په حرمت باندې د شریعت نصوص ناطق دی.اوپه دې باندې په مواخذه باندې د عالمانو رحمهم الله اجماع هم ده.معلومه شوه.چه په عزم مصمم باندې مواخذه شته.(٨)

---

(١) صحیح بخاری کتاب العتق باب الخطاء والنسیان فی العتاقة والطلاق ونحوه رقم ٢٥٢٨ کتاب الطلاق باب الطلاق فی الإغلاق.. رقم ٥٢٦٩ وکتاب الأیمان والنذور باب إذا حنث ناسیاً فی الأیمان رقم ٦٦٦٤ وصحیح مسلم (٧٨\١) کتاب الإیمان باب بیان تجاوزالله تعالی عن حدیث النفس والخواطر..)_

(٢) صحیح مسلم (٧٨\١) کتاب الإیمان باب بیان تجاوز الله تعالی عن حدیث النفس والخواطر..)_

(٣) شرح نووی علی صحیح مسلم (٧٨\١)_

(٤) شرح نووی علی صحیح مسلم (٧٨\١)_

(٥) شرح نووی علی صحیح مسلم (٧٨\١، ٧٩)_

(٦) سورة النور:١٩)_

(٧) سورة الحجرات:١٢)_

(٨) شرح نووی (٧٩\١)_

خوعلامه شبيراحمدعثماني رحمه الله فرمائي چه زما په نيزېه عزم باندې ترهغه وخته پورې مواخده نشته ترڅوچه په هغې باندې عمل نه وي شوې «حريص» کوم چه په حديث کښې ذکردې د دې په باره کښې زما په پوهه کښې راځي چه ددې مرتبه دعزم نه پورته ده اوپه دې باندې عذاب ضرور شته.دحريص مطلب دا دې چه دې کوشش اوکړي اسباب پوره کړي اوپه کوشش کښې لګيا وي.اودا دعزم نه پورته مرتبه ده په عزم کښې حب يا حسد وغيره داخلول صحيح نه دي.ځکه چه هغه داخلاق رذيله دقبيلې ځني دي دهغې تعلق د باطن او قلب سره دې هغه د عزم معصيت د مشهورې معنى سره شاملولې نشي هم دا مفهوم دې ددې آيت ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَن تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ﴾ دا حب داشاعت فحش. د عذاب سبب دې دعزم نه دې.([1])

دقصد مراتب بعضې عالمانو رحمهم الله دقصد پنځه مرتبې بيان کړې دي اودا ئې فرمائيلي دي.چه په دې کښې څلورمرتبې خو معفو عنها دي.البته آخرى مرتبه قابل مواخذه ده لکه څنګه چه د جمهورو مذهب دې.دغه پنځه مرتبې يوشاعرداسې بيان کړې دي.

مراتب القصد خمس: هاجس ذکروا : فخاطر، فحديث النفس فاستمعا

يليه هم ، فعزم ، کلها رفعت : سوى الأخير ففيه الأخذ قد وقعا

يعنى دقصداوهاجس ارادې پنځه مراتب دي.① هاجس.② خاطر.③ حديث النفس④ هم ⑤ عزم.دا ټول معاف دي.په دې کښې مواخذه نشته.سوادآخرى مرتبې يعنى عزم نه.ځکه چه په دې کښې مواخذه شته.

① هاجس: دا د قصد اولنۍ درجه ده.چه يوڅيز په زړه کښې راشي.اوسمدستې ختم شي

② خاطر:دا د قصددويمه درجه ده.چه يوڅيز په زړه کښې راشي. او ايسار شي. خو زړه څه فيصله نه وي کړې.

③ حديث النفس:دا د قصد دريمه درجه ده.چه يوه خبره په زړه کښې راشي. او ايساره شي.اوزړه په فعل اوترک کښې متردد وي.يوطرف ته ميلان نه وي.

④ هم:دا څلورمه درجه ده.چه په دې کښې فعل يا ترک ته ميلان خو وي.خوپه دې کښې پوخوالې نه وي.

⑤ عزم:دا آخرى درجه ده.چه په دې کښې صرف ميلان نه وي.بلکه پوخوالې هم وي.اوهم په دې باندې مواخذه ده.([2])والله أعلم.

---

[1]) فتح الملهم (۲۷۸\۱) کتاب الإيمان باب بيان تجاوزالله تعالى عن حديث النفس والخواطر- درس بخارى (۲۲۲\۱) وفضل البارى(۴۲۸\۱)_

[2]) په قصد او اراده باندې دمواخذې او عدم مواخذې باندې د تفصيل دپاره اوګورئ.(فتح البارى(۳۲۳\۱۱، ۳۲۹) کتاب الرقاق باب من هم بحسنة أو سيئة وفتح الملهم (۲۷۶\۱، ۲۷۹) کتاب الإيمان باب بيان تجاوز الله تعالى عن حديث النفس والخواطر والتعليق الصبيح (۵۹\۱) باب فى الوسوسة)_

[٣٠] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ وَاصِلٍ الْأَحْدَبِ عَنِ الْمَعْرُورِ قَالَ لَقِيتُ أَبَا ذَرٍّ بِالرَّبَذَةِ وَعَلَيْهِ حُلَّةٌ وَعَلَى غُلَامِهِ حُلَّةٌ فَسَأَلْتُهُ عَنْ ذَلِكَ فَقَالَ إِنِّي سَابَبْتُ رَجُلًا فَعَيَّرْتُهُ بِأُمِّهِ فَقَالَ لِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا أَبَا ذَرٍّ أَعَيَّرْتَهُ بِأُمِّهِ إِنَّكَ امْرُؤٌ فِيكَ جَاهِلِيَّةٌ إِخْوَانُكُمْ خَوَلُكُمْ جَعَلَهُمُ اللَّهُ تَحْتَ أَيْدِيكُمْ فَمَنْ كَانَ أَخُوهُ تَحْتَ يَدِهِ فَلْيُطْعِمْهُ مِمَّا يَأْكُلُ وَلْيُلْبِسْهُ مِمَّا يَلْبَسُ وَلَا تُكَلِّفُوهُمْ مَا يَغْلِبُهُمْ فَإِنْ كَلَّفْتُمُوهُمْ فَأَعِينُوهُمْ [٥٧٠٣، ٢٤٠٧]

رجال الحديث

حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ: دسليمان بن حرب رحمه الله حالات د «باب من كره أن يعود في الكفر كما يكره أن يلقى في النار من الإيمان» لاندې تيرشوى دى.

حَدَّثَنَا شُعْبَةُ: دوى شعبه بن حجاج رحمه الله دى ددوى حالات وړاندې د «باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده» لاندې تيرشوى دى.

حَدَّثَنَا واصل الأحدب: دوى واصل بن حيان احدب اسدى كوفى دى دابراهيم نخعى. زرين بن حبيش. قاضى شريح. شقيق بن سلمه. امام مجاهد. معروربن سويد. اوابوبرده رحمهم الله وغيره نه ئې حديث روايت كړې دې.

اود دوى نه په روايت كونكوكښې. سفيان ثورى. شعبه بن الحجاج. مسعربن كدام. زهيربن معاويه. عطاء بن مسلم اومهدى بن ميمون رحمهم الله وغيره دى.

امام يحيى بن معين. ابوداود اونسائى رحمهم الله دوى لره ثقه ګرځولى دى.

ابوحاتم رحمه الله فرمائى. «صدوق صالح الحديث»

ابن حبان رحمه الله دوى لره په كتاب الثقات كښې ذكركړى دى.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى. «ثقة ثبت»

په كال ١٢٠ هـ كښې وفات شوې وو. اصحاب صحاح سته ددوى نه د احاديثو تخريج كړې دې.()

عَنِ الْمَعْرُورِ: دوى ابواميه معروربن سويداسدى كوفى دى. دوى د كوفې په ثقات تابعينو رحمهم الله كښې دى دحضرت خريم بن فاتك. حضرت عبدالله بن مسعود. حضرت عمربن الخطاب. حضرت ابوذرغفارى. اوام المومنين حضرت ام سلمې رضي الله عنها نه روايت كوى

د دوى نه روايت كونكى امام اعمش. عصام بن بهدله. واصل احدب. مغيره بن عبدالله يشكرى رحمهم الله وغيره دى

) تهذيب الكمال(٣٠\٤٠٠. ٤٠١) وعمدة القارى (١\٢٠٥) وخلاصة الخزرجى. (٤١٤) وتقريب (ص. ٥٧٩) رقم ٧٣٨٢)

ابوحاتم رحمه الله فرمائي چې دوی په شپږ شلو کالو په عمرکښې لیدلې وو په هغه وخت کښې هم ددوی دسر او ږیرې وخته تور وو

یحیی بن معین او ابوحاتم رحمهما الله دوی لره ثقه ګرځولی دی ابن حبان هم دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړی دی.

دشپږ شلو کالو په عمرکښې وفات شوې وو اصحاب اصول سته ددوی نه روایات اخستی دی.(۱)

قَالَ لَقِيتُ أَبَا ذَرٍّ: (۲) دوی مشهورصحابی ابوذرغفاری رضی الله عنه دی ددوی په نوم اوپیا ددوی د پلار په نوم کښې ډیر اختلاف دې داصح قول مطابق د دوی نوم جندب بن جناده وو.

حضرت ابوذر رضی الله عنه په څلورم نمبر ایمان راوړې وو دوی پخپله فرمائی «أنا رابع الإسلام» دیو قول مطابق پنځم سړې وو چه ایمان ئې راوړې وو په مکه معظمه کښې په اسلام باندې مشرف شوې وو اوبیا دنبی صلی الله علیه وسلم په اجازت باندې خپلې ته واپس شو اوهلته ئې د دعوت کار کولو روسته ئې مدینې منورې ته هجرت اوکړو . قدیم الاسلام وو خو په هجرت کښې د تاخیر په وجه په بدر، احد اوخندق کښې نه وو شریک شوې.

ددوی فضائل بې شمیره دی نبی صلی الله علیه وسلم فرمائیلی دی «ما أظلت الخضراء ولا أقلت الغبراء أصدق من أبي ذر»(۳)

دحضرت بریده رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائیلی دی «أمرت أحب أربعة من أصحابي، وأخبرني الله أنه يحبهم» نوحضرت بریده رضی الله عنه تپوس اوکړو یا رسول الله دغه څوک دی؟ نبی صلی الله علیه وسلم ورته اوفرمائیل «علي، وأبوذر، وسلمان، والمقداد»(۴)

حضرت علی رضی الله عنه فرمائی «سمعت النبي صلی الله علیه وسلم يقول: أعطي كل نبي سبعة نجباء ورفقاء وأعطيت أنا أربعة عشرنجيباً ورفيقاً» په دوی کښې د حضرت ابوذر رضی الله عنه ذکر هم کړې دې.(۵)

---

(۱) تهذيب الكمال (۲۸\۲۶۲و ۲۶۳) وعمدة القارى (۱\۲۰۵) وخلاصة الخزرجي. (ص.۳۹۷) وتقريب (ص.۵٤۰) رقم ۶۷۹۰)-

(۲) الحديث أخرجه البخاري في صحيحه ی كتاب العتق باب قول النبي صلی الله علیه وسلم العبيد إخوانكم فأطعموهم مما تأكلون رقم (۲٥٤٥) وفي كتاب الأدب باب ما ينهى عن السباب واللعان رقم ۶۰٥۰) ومسلم (۲\٥۲) كتاب الإيمان باب صبة المماليک – وأبوداود في سننه في كتب الأدب باب في حق المملوک رقم (٥۱٥۷) ٥۱٥۸) والترمذي في جامعه في كتب البر والصلة باب ما جاء في الإحسان إلى الخدم رقم ۱۹٤٥) وابن ماجه في سننه في كتاب الأدب باب الإحسان إلى المماليک رقم ۳۶۹۰)_

(۳) سنن ترمذيؒ كتاب المناقب باب مناقب أبي ذر رضی الله عنه رقم ۳۸۰۱) و(۳۸۰۲)_

(۴) مسند أحمد(٥\۳٥۱)_

(۵) جامع ترمذي كتاب المناقب باب مناقب الحسن والحسين رضی الله عنهما رقم ۳۷۸٥)

حضرت علي رضي الله عنه فرمائي ((أبوذر رضي الله عنه وعاء ملئ علماً))(١)

ابوداود فرمائي ((كان يوازي ابن مسعود في العلم))(٢)

دحضرت ابوذر رضي الله عنه داحاديثو پوره شمارده سوه اتيا (۲۸۰) دي په دې كښې دولس احاديث متفق عليه دي اوامام بخاري رحمه الله په دوو حديثو كښې اوامام مسلم په نورلس حديثوكښې متفرد دي (٣) والله أعلم.

دوى په زهداو تقوى ،صدق اوعفاف، علم اوعمل كښې ډيرلوړ مقام حاصل كړې وو بنكاره به ئې د حق اظهاركولو.په امربالمعروف اونهي عن المنكركښې دوى چرته هم د ملامتيا ګرد ملامتيا پوراه نه ده ساتلې.

دالله تعالى په لاركښې به ئې ډيرخرچ كولو اومال جمع كول ئې نه خوښولو

دوى اول په مدينه منوره كښې اوسيدلو.او بيا شام ته لاړو اوبيا دحضرت عثمان رضي الله عنه په مشوره ربذة ته لاړلو.نبي كريم ﷺ هم دې طرف ته اشاره كړې وه. حضرت اسماء رضي الله عنها فرمائي.چه حضرت ابوذر رضي الله عنه په د نبي ﷺ خدمت كولو .اوكله چه به د خدمت نه اوزګار شو جمات ته به لاړلو.اوهم جمات ئې خپل كور جوړ كړې وو.يوځل نبي ﷺ جمات ته داخل شو.اودې ئې په زمكه باندې ملاست اوليدلو.نبي ﷺ دوى په خپله پښه مباركه باندې اوخوزولو.دوى راپاسيدل.نبي ﷺ ورته اوفرمائيل.دلته خوب كوې.نودوى ورته عرض اوكړو.زما كورخو هم دا ده.نور په كوم ځائې كښې اوده شم.نبي ﷺ دوى سره كيناستل.اووې فرمائيل ((كيف أنت إذا أخرجوك منه؟)) يعنى ستا به څه حال وى.كله چه ته د دې ځائې نه ويستلې شې. دوى عرض اوكړو.زه به شام ته لاړ شم.نبي ﷺ ورته اوفرمائيل چه د شام نه هم اوويستې شې.بيا به څه كوې.نودوى عرض اوكړو.دوباره به مسجد نبوى د خپلې استوګنې ځائې جوړ كړم.نونبي ﷺ ورته اوفرمائيل.چه ددې ځائې نه يوځل بيا اوويستې شې؟نو دوى عرض اوكړو.چه زه به بيا خپله توره راواخلم.اوترمرګه پورې به جنګيږم.

نو نبي ورته اوفرمائيل ((أدلك على خير من ذلك؟)) دوى عرض اوكړو ((بلى بأبي أنت وأمي يارسول الله))

نبي ﷺ ورته اوفرمائيل ((تنقاد لهم حيث قادوك حتى تلقاني وأنت على ذلك)) يعنى خلق چه تا كوم

---

(١) سير أعلام النبلاء (٢\٦٠) وتهذيب الكمال (٣٣\٢٩٧)_

(٢)تهذيب الكمال (٣٣\٢٩٧)

(٣) امام نووى رحمه الله د مسلم د منفرد احاديثو شمار اوولس خودلې دې اوعلامه عينى رحمه الله هم د دوى اتباع كړې ده.اوګورئ تهذيب الأسماء واللغات (٢\٢٢٩) وعمدة القارى(١\٢٠٥) اوصاحب د خلاصة الخزرجي په خلاصه كښې (ص.٤٤٩) اوحافظ ذهبى رحمه الله په سير أعلام النبلاء (٢\٧٥) كښې نورلس ذكركړى دى په كوموكښې چه امام مسلم منفرد دې اوبه (ذخائرالمواريث فى الدلالة على مواضع الحديث)) (٣\١٦٢. ١٩) كښې دى اود شيخ محمد فواد عبدالباقى دتحقيق كرده مسلم د فهرست نه په تتبع او تلاش سره يوويشت دوويشت احاديث راوځى.په كوموكښې چه امام مسلم منفرد دې.

ځانې په تلو باندې مجبوره کوی. هلته لاړ شه.تردې چه هم په دغه حال کښې ته ماسره ملاو شې (١)

حضرت ابوذر رضی الله عنه په غزوه تبوك کښې دخپلې څه مجبورئ د وجې د نبی ﷺ سره شرکت نشوکولې.روسته چه کله ورته سورلۍ ملاؤ نشوه نوبه خپله شا باندې ئې سامان بارکړل. اوپیدل روان شو.د نبی ﷺ په صحابو رضی الله عنهم کښې چا د لرې نه ددوی صورت اولیدلو نو عرض ئې اوکړو یارسول الله څوك سړې راروان دې.نبی ﷺ اوفرمائیل.«كن أباذر»خلقوچه په غور سره اوکتل.نوواقعی هغه ابوذر رضی الله عنه وو.په دغه موقع باندې نبی ﷺ اوفرمائیل «رحم الله أباذر يمشى وحده ويموت وحده ويبعث وحده»(٢)

څه موده پس څه وخت چه دوی په ربذه کښې وو.اود وفات وخت ئې راغلو نو دوی خپلې بی بی اوخادم ته اوفرمائیل.زمادمرګ نه پس چه زما دغسل او تکفین نه فارغ شئ نوما په لاره باندې کیږدئ.کومه اوله قافله چه په دې ځائې باندې تیریږی.نوهغوی ته اووائې چه دا ابوذر رضی الله عنه دې.

هم داسې اوشوه.چه د هلته نه حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه د اهل کوفې د یوې قافلې سره تیریدل.هغوی ته اوخودلی شو.چه دا د حضرت ابوذر رضی الله عنه جنازه ده. حضرت ابن مسعود رضی الله عنه په ژړا شو.اودائې اوفرمائیل. «رحم الله أباذر يمشى وحده ويموت وحده ويبعث وحده»نوهغوی د دوی جنازه اوکړه.اودفن ئې کړو.(٣)

دحضرت ابوذر رضی الله عنه شمارپه عالمانوصحابه کرامو رضی الله عنهم کښې کیږی.حضرت عمر رضی الله عنه دوی د قراء په درجه کښې ګرځولې وو.په علم کښې دحضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه د درجې وو. په ۳۲ھ کښې وفات شوې وو. رضى الله عنه وأرضاه.(٤)

قوله: بالرَّبَذَةِ: د راء اوباء موحده په فتحې سره.اوددې نه پس ذال معجمه مفتوحه. د مدینې منورې نه درې میله لرې داهل عراق دمیقات ذات عرق سره نزدې دیوځائې نوم دې.(٥)

قوله: وَعَلَيْهِ حُلَّةٌ وَعَلَى غُلَامِهِ حُلَّةٌ: اويوه حله دشوی اويوه حله ددوی غلام اغوستې وه.

---

(١) مسند أحمد(٦\٤٥٧)_

(٢) السيرة النبوية لابن هشام (٢\٣١٩) عزوة تبوك)_

(٣) المصدرالسابق)_

(٤) د تفصیلی حالاتودپاره اوګورئ ((سيرأعلام النبلاء (٢\٤٦. ٧٨) وطبقات ابن سعد(٤\٢١٩. ٢٣٧) وحلية الأولياء (١\١٥٦. ١٧٠) وتهذيب الكمال (٣٣\٢٩٤. ٢٩٨) وخلاصة الخزرجي (ص.٤٤٩) وعمدة القاري(١\٢٠٥) وتقريب (ص.٦٣٨) رقم ٨٠٨٧)_

(٥) عمدة القاري(١\٢٠٦)

حُله وائي لنګ او څادر ته.چه دواړه د يوجنس څنې وي ()
امام بخاري رحمه الله په کتاب الادب کښې هم دا روايت نقل کړې دې.دهغې الفاظ دا دي «رأيت عليه بردا وعلى غلامه بردا فقلت له لوأخذت هذا فلبسته كانت حلة وأعطيته ثوبا آخر» ()
دا سمعيلي په روايت کښې دي «أتيت أباذر فإذا حلة عليه منها ثوب وعلى عبده منها ثوب» ()
د مسلم په روايت کښې دي «فقلنا يا أباذر لوجمعت بينهما كانت حلة» ()
دابوداود روايت کښې دي «يا أباذر:لوأخذت الذى على غلامك فجعلته مع الذى عليك لكانت حلة» ()
لکه چه په حديث الباب اونورو رواياتوکښې يوقسم تعارض دې.څکه چه د حديث باب مطابق په دوي کښې هريوباندې پوره حله وه.او د نورو رواياتونه معلوميږي چه دهريو حله نه وه.بلکه صورت دا وو.چه دحضرت ابوذر رضي الله عنه په بدن باندې يو جامه وه.اوهم دهغه جنس نه يو جامه دده دغلام سره وه.لکه چه پوره حله دچا سره هم نه وه.
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي.چه په دواړه قسم رواياتوکښې د تطبيق صورت دا کيدې شي چه دحضرت ابوذر رضي الله عنه په بدن باندې يو جامه وه.کومه چه ښه قيمتي وه.اوبله کپړه هغوي: لنګ په طور لاندې اغوستې وه.کومه چه هم دهغې دجنس څنې وه.خوزړه او ورسته وه.هم: صورتحال دده د غلام هم وو.نواوس به د «لوأخذت هذا فلبسته كانت حلة» يا ددې پشان دنورو الفاظو مطلب به دا وي.چه «لوأخذت البرد الجيد فأضفته إلى البرد الجيد الذى عليك وأعطيت الغلام البرد الخلق بدله، لكانت حلة جيدة» لکه چه دامام بخاري د کتاب الادب په روايت کښې چه کوم «لوكانت حلة» راغلى دى.نوپه هغې کښې تنوين دتعظيم دپاره دې.اومطلب دا دې چه «كانت حلة كاملة الجودة» والله أعلم ()
قوله: فَسَأَلْتُهُ عَنْ ذَلِكَ: ما دې سبب معلوم کړو چه تاسو دخپل غلام سره مساوات في اللباس ولې اختيارکړې دې؟
قوله: فَقَالَ إِنِّي سَابَبْتُ رَجُلًا: وې فرمائيل.ما يوسړي ته بد رد ونيلى وو.

() النهاية (٤٣٢/١١)_
() صحيح بخاري كتاب الأدب باب ما ينهى عن السباب واللعن رقم ٦٠٥٠)_
() فتح الباري (٨٦/١١)_
() صحيح مسلم (٥٢/٢) كتاب الأيمان باب صحبة المماليک)_
() سنن أبي داود كتاب الأدب باب في حق المملوک رقم ٥١٥٧)_
() فتح الباري (٨٦/١١)

«سابهت» دباب مفاعله نه دې په دې کښې چه د مشارکت خاصيت وى مطلب دا دې چه هغه ماته څه ونيلى وو اوما هغه ته څه ونيلى وو اويه دغه ونيلو کښې ما هغه ته دهغه د مور ذکر کړې وو

قوله فَعَيَّرْتُهُ بِأُمِّهِ: ماهغه ته دهغه دمور پيغور ورکړې وو اوهغه ته مې دهغه دمور په حبشيت باندې پيغور ورکړې وو په يو روايت کښې دى چه ما هغه ته «يا ابن السوداء» ونيلى وو (¹)

حافظ ابن حجر رحمه الله نقل کړى دى چه دغه کس چاته چه پيغور شوې وو حضرت بلال رضى الله عنه وو د وليد بن مسلم په روايت کښې منقطعا هم دا مروې دى (²)

قوله فَقَالَ لِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا أَبَا ذَرٍّ أَعَيَّرْتَهُ بِأُمِّهِ إِنَّكَ امْرُؤٌ فِيكَ جَاهِلِيَّةٌ: ماته نبى صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل اې ابوذر! تا ده ته دده د مور په حبشيت باندې پيغور ورکړو ته خو داسې کس ئې چه په تا کښې جاهليت دې

علامه کرمانى رحمه الله ليکلى دى چه حضرت ابوذر رضى الله عنه حضرت بلال رضى الله عنه ته د هغه دمور په حبشيت باندې پيغور ورکړو نوحضرت بلال رضى الله عنه نبى صلى الله عليه وسلم ته په ګيله لاړلو نبى صلى الله عليه وسلم حضرت ابوذر رضى الله عنه راغوښتلو او ورته ئې اوفرمائيل «شتمت بلالاً وعيرته بسواد أمه» نوحضرت ابوذر رضى الله عنه جواب ورکړو «نعم» نبى صلى الله عليه وسلم ورته اوفرمائيل «ما كنت أحسب أنه بقى فى صدرك من كبر الجاهلية شئ» يعنى زما دا ګمان نه وو چه ستاسو په زړه کښې به د جاهليت د تکبر نه تراوسه پورې څه څيز پاتې شوې وى حضرت ابوذر رضى الله عنه سمدستى په زمکه پريوتلو او خپل مخ ئې په زمکه کيخودو اووې ونيل «والله لا أرفع خدى منها حتى يطأ بلال خدى بقدميه» يعنى په الله قسم چه زه به ترهغه وخته پورې د زمکې نه خپل مخ اوچت نکړم ترڅوچه حضرت بلال زما په مخ باندې خپل قدمونه نه وى کيخودې نودحضرت بلال رضى الله عنه د قدم کيخود نه پس دوى خپل مخ اوچت کړو (³)

دمسلم شريف په روايت کښې دى (⁴) چه کله نبى صلى الله عليه وسلم دوى ته اوفرمائيل «إنك إمرؤ فيك جاهلية ؟» نوهغوى عرض اوکړو «على حال ساعتى من الكبر؟» مطلب دا دې چه ددې باوجود چه زه د دومره عمر شوم اود اسلام قبلولو نه پس څومره زياته موده تيره شوه ددې باوجود په

---

¹) كما فى فتح البارى (۱\۸۶)_

²) فتح البارى (۱\۸۶)_

³) شرح كرمانى (۱\۱۴۰، ۱۴۱)_

⁴) (مسلم (۲\۵۲) كتاب الايمان باب صحبة المماليك)

مكښې د جاهليت خوئې بونې شته؟ نو نبي ﷺ ورته اوفرمائيل «نعم» تراوسه پورې په تا كښې دجاهليت خوئي بونې شته. اوهم ددې اثردې چه تا ده ته د مور دحبشيت پيغور وركړو معلومه شوه چه دمخفي مرضونولكه كبر ددې علم سړى ته په خپله نه كيږى. بلكه د كامل شيخ اومربى د كوته كولوضرورت وى. دشيخ په اصلاح سره ددې مرضونوازاله كيږى. والله أعلم.

بهرحال په حديث كښې «إنك إمرؤ فيك جاهلية» نه امام بخارى رحمه الله په دې استدلال كوى چه معاصى داموږجاهليت خنى دى. اوجاهليت «كفر دون كفر» دې په حضرت ابوذر رضي الله عنه كښې ددې باوجود چه دا خوئي موجود وو. هم نبي ﷺ هغه د ايمان نه خارج نكړو. نومعلومه شوه چه د كبيرې په ارتكاب سره سړې د ايمان نه خارجيږى نه.(۱)

علامه كرمانى رحمه الله فرمائى. چه ددې حديث نه د مصنف رحمه الله استدلال مشكل دې. ځكه چه تعيير گناه كبيره نه ده. خوارج په صغائرو سره تكفير نه كوى. (۲)

د دې جواب دا دې چه نورو حضراتو ددې تصريح كړې ده. چه دخوارجو په نيز ټول گناهونه كبائر دى. د صغائرو اوكبائرو فرق داهل سنت والجماعت دې.

اوكه اومنلې شى. چه خوارج د صغيرې اوكبيرې فرق كوى. نود مصنف رحمه الله د طرفه دا جواب دې چه د روايت نه دومره ضرور معلوميږى. چه معاصى د امور جاهليت خنى دى. اوهم دا د مصنف رحمه الله دعوه ده. البته ددوى دويمه دعوه چه «ولايكفر صاحبها بارتكابها» ده. ددې ثبوت د حضرت ابوبكره رضي الله عنه د حديث نه كيږى. والله أعلم.

قوله: إِخْوَانُكُمْ خَوَلُكُمْ: ستاسو وروڼه ستاسوخادمان دى.

خول .. خادمانوته وائى. دا دواحد په طور هم استعماليږى. اوددې اطلاق په مذكر اومونث دواړو باندې كيږى. په دې صورت كښې ددې واحد «خائل» راخى.

دا خو يا د تخويل نه ماخوذ دى. چه معنى ئې تمليك ده. لكه چه د خول معنى مملوك شوه اويا د «تخوّل» نه ماخوذ دې دكوم معنى چه اصلاح كول دى. لكه چه «خول» خادمانو او غلامانو ته ددې وجې وائى. چه دوى په صحيح طريقه باندې كار كوى. (۳)

بيا د «إخوانكم خولكم» تركيب كښې دا احتمال هم شته. چه «إخوانكم» خبر مقدم دې. او «خولكم» مبتدا مؤخره ده. په دې صورت كښې دخبر تقديم د اخوت داهميت داظهار دپاره دې. اودا هم احتمال دې. چه دا دواړه لفظونه خبر وى. او د هريودپاره مبتدا محذوف وى. لكه چه تقديريه دا وى «إخوانكم هم خولكم»

---

(۱) الأبواب والتراجم لصحيح البخارى (ص. ۳۵)_

(۲) شرح الكرمانى (۱/ ۱٤۰)

(۳) النهاية: ۲۸۸) ومجمع بحار الأنوار (۲/ ۱۲٤)

علامه زركشي رحمه الله دا دواړه لفظونه منصوب ګرځولي دي اوتقدير ئې راويستې دې «احفظوا إخوانكم خولكم»ابوالبقاء دا د ټولو نه غوره توجيه ګرځولې ده خودبخارى په يو روايت كښې «إخوانكم هم خولكم» راغلي دي دكوم نه چه د رفع تقدير راجح كيږى (١)

خلاصه دا چه ستاسودا خادمان ستاسو وروڼه دي اوهركله چه دوى ستاسو ورونړه دى نو دوى سره د ورورولئ سلوك كول پكار دي هم ددې ورورولئ د اهميت ښكاره كولو دپاره «إخوانكم» په «خولكم» مقدم كړې شوې دې (٢)

قوله جَعَلَهُمُ اللَّهُ تَحْتَ أَيْدِيكُمْ: الله تعالى دوى ستاسودلاسونو اوتصرف لاندې ګرځولي دي

قوله فَمَنْ كَانَ أَخُوهُ تَحْتَ يَدِهِ فَلْيُطْعِمْهُ مِمَّا يَأْكُلُ وَلْيُلْبِسْهُ مِمَّا يَلْبَسُ: دكوم كس لاندې چه دده ورور وى نوهغه ته دهغه څه نه خوراك وركول پكار دى دڅه نه چه هغه په خپله خوراك كوى اودهغه څه نه اغوستل پكار دى كومې جامې چه په خپله اغوندى.

ددې حديث په بنياد د ابن حزم رحمه الله دا رائې ده چه خپل غلام دهغه څه نه خوراك وركول واجب دى كوم چه سړې پخپله خورى اګركه يوه نونمړئ وى دغه شان دهغه جامو نه غلام ته اغوستول هم واجب دى كومې چه سړې په خپله اغوندى اګرچه داخترپه موقع باندې وى (٣)

خوامام نووى رحمه الله فرمائى «والأمر بإطعامهم مما يأكل وإلباسهم مما يلبس محمول على الإستحباب لاعلى الإيجاب وهذا بإجماع المسلمين» (٤) يعنى غلام ته چه دهغه خوراك نه د خوراك حكم دې كوم چه مولى په خپله خورى دغه شان د هغه پوشاك اغوستولوحكم دې كوم چه مولى په خپله استعمالوى نودا حكم په استحباب باندې محمول دې اوايجاب باندې نه دې اوپه دې باندې د ټولومسلمانانو اجماع ده

اوترخوبورې چه حضرت ابوذر رضي الله عنه د عمل اوحديث باب تعلق دې نوپوهه شئ چه دحضرت ابوذر رضي الله عنه نه چه كوم لغزش شوې وو چه هغوى د «ابن السوداء» پيغور وركړې وو نو هغې متعلق كله چه هغه د نبى صلى الله عليه وسلم نه حديث واوريدو نونه يواځې دا چه دهغه نه ئې خپله غلطى معاف كړه بلكه ددې سره سره هغوى دخپل كمال تقوى اوپرهيزګارئ د وجه دغلامانوسره د پوره مساوات عمل هم كولو كوم چه انفرادى طورېو افضل عمل دې ګنى دحديث باب

---

(١) ارشاد السارى (١١٦/١)_

(٢) فتح البارى (١٧٤/٥)-

(٣) المحلى لابن حزم رحمه الله (٩٢/٥٠) مسألة :وفرض على السيد أن يكسو مملوكه ومملوكته مما يلبس.. (١٠٩٧. ٩٨) مسألة وينفق الرجل والمرأة على ماليكهما ...)_

(٤) شرح نووى على صحيح مسلم (٥٢/٢) كتاب الايمان باب صحبة المماليك)

مفهوم خو دا دې چه د خپلو ماتحتو سره د مواسات عمل وی مساوات لازم نه دې (۱)

په يوبل حديث كښې دى ((إذا صنع لأحدكم خادمه طعامه ثم جاء به وقد ولى حره ودخانه فليقعده معه فليأكل فإن كان الطعام مشفوها قليلاً فليضع في يده منه أكلة أو أكلتين)) (۲)

دغه شان په يوبل حديث كښې راغلى دى ((للمملوك طعامه وكسوته بالمعروف)) (۳)
معلومه شوه چه دعرف مطابق دغلام دپاره طعام اوكسوة واجب ده البته كه دعرف نه بهرنه يوكس خپل غلام ته خوراك څكاك اواغوستول كوى نودا تطوع ده واجب نه دى (۴) والله أعلم.
خلاصه دا چه د جمهوروعالمانو ﷺ په نيزد ماتحتو سره دمواسات حكم ضرورى دې او مساوات حكم عمومى حكم نه دې ځكه چه ددې په وجه به بيا تول نظم گډ وډ شى به مواسات كښې نظام هم ښه پاتي كيږى اوتطييب قلب هم وى د نوروډخيال ساتلوسره نظم هم برقرار پاتي كيږى اوكه دمساوات عمومى طور حكم وركړې شى نوددې په وجه به نظم كښې فرق راشى البته كه يوكس انفرادى طور په مساوات باندې عمل كوى نوښه عمل دې اوپه هغه باندې انكار نشته اونه په دې سره عام فساد پيدا كيږى

والله سبحانه وتعالى أعلم.

۲۲ = بَاب ظُلْمٌ دُونَ ظُلْمٍ

د ترجمة الباب مقصد اودماقبل سره ربط امام بخارى رحمه الله په وړاندې باب كښې : ((كفر دون كفر)) ذكركړې وو اودا ئې خودلى وو چه په كفركښې درجات اومراتب مختلف دى نودغه شان به د دې په نقيض يعنى ايمان كښې هم مراتب اودرجات مختلف وى اوكله چه په ايمان كښې درجات او مراتب مختلف وى نودې ته به مركب ونيلى شى اوزائد اوناقص به ورته هم ونيلى شى دغه شان دلته په ((ظلم دون ظلم)) كښې هم دا ښائى چه دا ظلم هم دايمان نقيض دې اوپه ظلم كښې هم مختلف مراتب دى نوظلم دون ظلم ثابت شو اوايمان چونكه ددې نقيض دې نودغه به په ايمان كښې هم دمراتبو اودرجاتو تفاوت ثابت شى

دا خبره په نوروالفاظو كښې داسې زده كړئ چه دلته ((دون)) په معنى د ادنى او اسفل دې اوددې مطلب دا دې چه ظلم يوكلى څيزدې اوددې لاندې ډير افراددى بعضې اعلى دى اوبعضې ادنى دى هم دا دامام بخارى رحمه الله د طرز موافق هم دې ځكه چه دهغوى رائې دا ده چه ايمان كوم چه اصل دې هغه خو تصديق اواقرار باللسان دې اويو ددې فرع ده په كوم

---

(۱) المصدر السابق)_
(۲) صحيح مسلم (۵۲\۲) كتاب الأيمان باب صحبة المماليک)_
(۳) موطا امام مالک كتاب الإستيذان باب الأمر بالرفق بالمملوک رقم ٤٠)_
(۴) فتح البارى(۱۷٤\۵) كتاب العتق باب قول النبى ﷺ العبيد اخوانكم فأطعموهم مما تأكلون)_

سره چه دایمان تکمیل کیږی هغه فرع اعمال دی دغه شان د امام بخاری رحمه الله رائې دا هم ده چه د کفر، شرک او ظلم یو اصل دی او هغه دې کفر نه کوم چه د ایمان بالله ضد دې او بیا ددې فرع ده کوم چه معاصی دی په کوم سره چه په کفر کښې قوت اوزیادت راځی دا ټول خو کفر دې خو یواصل دې او یو فرع ده داصل په ارتکاب سره سړې به دایمان نه خارجیږی او فرع په ارتکاب سره دکفر په یوه شعبه کښې داخلیږی کافر نه ګرځی لکه چه امام بخاری رحمه الله دلته دا ښائی چه دظلم مراتب مختلف دی ددې د ټولو نه اوچته مرتبه خو شرک دې دکوم په وجه چه سړې مومن نه پاتې کیږی او ددې لاندې ډیرې مرتبې دی چه دهغې په ارتکاب سره سړې دایمان نه نه خارجیږی البته په ده کښې دکفر څو نه او شعبې راځی.(۱)

علامه ابن بطال رحمه الله فرمائی چه دامام بخاری رحمه الله دترجمې د انعقاد نه مقصود دا دې چه د ایمان تکمیل په اعمالو سره کیږی او په ایمان کښې دګڼهونو په ارتکاب سره نقصان پیدا کیږی په هغې سره سړې په کفر کښې نه داخلیږی او د معاصی د صغر او کبر په اعتبار سره په خلقو کښې تفاوت او اختلاف پیدا کیږی.(۲)

[۳۲] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ ح قَالَ وَحَدَّثَنِي بِشْرُ بْنُ خَالِدٍ أَبُو مُحَمَّدٍ الْعَسْكَرِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ قَالَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَيُّنَا لَمْ يَظْلِمْ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ

[۳۱۸۱، ۳۲۴۵، ۳۲۴، ۴۳۵۳، ۴۴۹۸، ۶۵۲۰، ۶۵۳۸]

رجال الحديث

حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ: دوی ابوالولید هشام بن عبدالملک طیالسی باهلی بصری رحمه الله دی دوی مختصر حالات مخکښې د «باب علامة الإيمان حب الأنصار» لاندې تیر شوی دی.

قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ: د امام شعبه بن الحجاج رحمه الله تذکره وړاندې په «باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده» لاندې تیره شوې ده.

ح قَالَ وَحَدَّثَنِي بِشْرٌ: دا «حاء» دلته چه واقع شوې ده که دا حاء دتصنیف جزء وی نو دا ځائې تحویل ده. دکوم تفصیل چه تیر شوې دې او که ورسته چا زیاتی کړې وی نو حافظ ابن حجر او علامه عینی رحمهما الله فرمائی چه دوه احتماله دی کیدې شی ځائې د تحویل وی او دا هم کیدې شی چه خاء معجمه وی کوم چه دامام بخاری رحمه الله رمز دې خو یه دې باندې اشکال کیږی چه دخاء تحویل د اصل کتاب په یوراوی کښې د داخلولو څه ضرورت

---

۱) اوګورئ فتح البارى (۸۷/۱) وعمدة القارى (۲۱۳/۱)
۲) عمدة القارى (۲۱۳/۱)

دي.راوي دمؤلف په كتاب كښې دخپل طرف نه د څه څيز داخلول نښې كولې اوچه كوم
څيزداخلوي نوهغه ښكاره كوي.

دوه اهمې فائدې ① بهرحال دلته امام بخاري رحمه الله حديث باب په دوو سندونو سره نقل
كوي.په يوسند كښې ددوي استاذ ابوالوليد دې.كوم چه دامام شعبه شاګردې.اوپه بل سند
كښې ددوي استاذ بشربن خالد عسكري دې.دوي دمحمد بن جعفرغندرپه واسطه سره د
امام شعبه نه روايت كوي.كله چه اولنې سند عالي دې.اودويم سند د هغې په مقابله كښې
نازل دې. چونكه محمد بن جعفرالمعروف بغندر.دامام شعبه نه په روايت كولوكښې اثبت
دې.ددې وجې امام بخاري د سندعالي باوجود سندنازل هم ذكركړلو.

② دويمه اهمه فائده دا ده.چه دامام بخاري تقريباً عادت مطرده دې.چه كله دوي تحويل
كوي.نود دويم سند الفاظ ذكركوي.اود اول سند الفاظ په بل ځائې كښې راوړي.دلته ئې هم
داسې كړي دي.چه دحديث الفاظ دسند ثاني دي.اوداول سند الفاظ په كتاب الانبياء كښې
راځي.البته بعضې وخت كښې داسې هم كيږي.چه تحويل كوي.اود اول سند الفاظ نقل
كوي.اود سند ثاني الفاظ په كتاب كښې په بل ځائې ذكركوي.داسې مثالونه ډير كم دي

<u>بِشْرُبْنُ خَالِدٍأَبُو مُحَمَّدٍالْعَسْكَرِيُّ:</u> دوي ابومحمدبشربن خالد عسكري فرائضي دي.دوي
د شبابه بن سوار . محمدبن جعفرغندر.وليدبن عقبه.شيباني.يحي بن آدم.اويزيد بن
هارون رحمهم الله وغيره نه روايت كوي.اوددوي په شاګرانوكښې امام بخاري.امام مسلم .امام
ابوداود .نسائي اوامام محمد بن اسحاق بن خزيمه رحمهم الله وغيره دي.

امام نسائي رحمه الله دوي ثقه ګرخوي.

امام ابن حبان رحمه الله دوي په كتاب الثقات كښې ذكركړي دي.

حافظ ابن حجررحمه الله فرمائي.((ثقة يغرب))

حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي.((وكان ثقة مأموناً))

په بخاري مسلم ابوداو اونسائي كښې ددوي روايات دي.

په كال ۲۵۳هه يا ۲۵۵ه كښې وفات شوي وو.رحمه الله تعالى(١)

<u>قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ:</u> دوي ابوعبدالله محمد بن جعفر هذلي دي.د غندر په لقب سره
مشهور دي.

د حسين معلم.سعيدبن ابي عروبه.سفيانين.شعبه.ابن جريج.اومعمربن راشد رحمهم الله
وغيره نه ئې دحديث روايت كړي دي.

---

(١) تهذيب الكمال(١١٧\٤.١١٨) وعمدة القاري(٢١٣\١) وتقريب التهذيب (١٢٣) رقم ٦٨٤) وخلاصة
الخزرجي(ص.٤٨)_

ددوى په شاګردانوکښې امام احمدبن حنبل، امام ابن المدينى، امام ابن معين، امام اسحاق بن راهويه، اوامام قتيبه رحمهم الله غوندې جبال حديث دى

ابوحاتم رحمه الله فرمائى «كان صدوقاً وكان مؤدباً وفى حديث شعبة ثقة» ابن حبان دوى په كتاب الثقات كښې ذكركړى دى اوليكلې ئې دى «كان من خيار عباد الله على غفلة فيه»

محمد بن جعفرغندر دامام شعبه بن الحجاج ربيب (پركتې) وو هغوى ددوى نه شلوكالو پورې مسلسل استفاده كوله دهغوى په احاديثوكښې دوى د ټولونه اثبت وو عبدالرحمن بن مهدى رحمه الله فرمائى «غندر فى شعبة أثبت منى»

امام عبدالله بن مبارك رحمه الله فرمائى «إذا اختلف الناس فى حديث شعبة فكتاب غندر حكم بينهم»

امام ابن معين رحمه الله فرمائى «كان من أصح الناس كتاباً وأراد بعضهم أن يخطئه فلم يقدر عليه»

امام على بن مدينى رحمه الله فرمائى «هو أحب إلى من عبدالرحمن فى شعبة»

عبدالرحمن بن مهدى رحمه الله فرمائى «كنا نستفيد من كتب غندر فى حياة شعبة»

محمد بن جعفر رحمه الله به دعبادت خاص ذوق لرلو امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائى دوى د پنځوس كالو راسې په صوم داودى باندې عمل كونكې وو يوه ورځ به ئې روژه نيوله اوبله ورځ به ئې كوژه كوله

امام ابن معين رحمه الله فرمائى چه امام محمد بن جعفرغندر به د ميناري دپاسه كيناستلو اود فقيرانوكښې به ئې د زكاة پيسې تقسيمولې كله چه به د دوى تپوس اوشو نو فرمائيل به ئې «أرغب الناس فى إخراج الزكاة»

دغندر لقب ورته امام ابن جريج رحمه الله وركړې دې په اصل كښې واقعه دا وه چه حضرت ابن جريج رحمه الله بصرې ته تشريف يوړلو اوهلته ئې دحضرت حسن بصرى رحمه الله يوحديث بيان كړو نو خلقو پرې انكاراوكړو چه مونږ خودا حديث نه دې اوريدلې هغوى ورته اووئيل په دې كښې دانكارڅه وجه ده زه د عطاء بن ابى رباح رحمه الله سره شل كاله پاتې شوې يم ددې باوجود به يوكس دهغوى يوداسې حديث واورولو چه هغه به مانه وو اوريدلې په دغه موقع باندې د ابن جريج په مخكښې محمد بن جعفر رحمه الله ډيرشور جوړ كړې وو نوابن جريج رحمه الله دوى ته خطاب اوكړو او ورته ئې اووئيل «أسكت يا غندر» دهغه وخت نه دوى د غندر په لقب سره مشهور شو

غندر د غين په ضمې اونون په سكون او دال په فتحه او ضمې سره دې اوددې نه پس راء مهمله. اهل حجاز هغه چاته غندر وائى چه زيات شور كوى

په كال ۱۹۳هـ يا ۱۹۴هـ كښې وفات شوى وو (۱)

---

(۱) تهذيب الكمال(۲۵\۵-۹) وعمدة القارى(۲۱۳، ۲۱۴) وتقريب (۴۷۲) رقم (۵۷۸۷) وخلاصة الخزرجى (ص۳۳۰، ۳۳۱)_

عَنْ سُلَيْمَانَ: دوی ابومحمد سلیمان بن مهران اسدی کوفی دی چه د اعمش په لقب سره مشهور دی.
دوی د حضرت انس رضی الله عنه زیارت کړې وو البته د هغوی نه د دوی سماع ثابته نه ده.
دزید بن وهب .ابووائل.ابراهیم تیمی.او شعبی رحمهم الله وغیره نه د حدیثو روایت کوی.
اود دوی نه روایت کونکو کښې شعبه. سفیان ب. زادنه او وکیع وغیره دی
امام علی بن المدینی رحمه الله فرمائی.امت محمدی ته په محفوظ طریقه د علم رسونکی شپږ حضرات دی.په هغوی کښې یوسلیمان بن مهران اعمش رحمه الله دې.
قاسم بن عبدالرحمن رحمه الله فرمائی.((هذا الشيخ أعلم الناس بقول عبدالله بن مسعود رضي الله عنه))
سفیان بن عیینه رحمه الله فرمائی.((سبق أعمش أصحابه بأربع خصال،كان أقرئهم للقرآن وأحفظهم للحديث وأعلمهم بالفرائض وذكر خصلة أخرى))
زهیربن معاویه رحمه الله فرمائی.((ما رأيت أحدا أعقل من الأعمش ومغيرة))
امام احمد رحمه الله فرمائی.((أبواسحاق وأعمش رجلا أهل الكوفة))
امام شعبه رحمه الله فرمائی.((ما شفاني أحد ما شفاني الأعمش)) یعنی په حدیثو کښې دامام اعمش رحمه الله په شان بل چا زما تشفی نه ده کړې.
امام شعبه رحمه الله چه به کله د امام اعمش رحمه الله ذکرکولو.نودهغوی د صدق اودیانت په وجه به ئې ((المصحف،المصحف))وئیلو.
احمد بن عبدالله عجلی رحمه الله فرمائی.((كان ثقة ثبتاً في الحديث))
دامام یحیی القطان رحمه الله په وړاندې چه به کله دامام اعمش رحمه الله ذکراوشو.نو فرمائیل به ئې.((كان من النساك وكان محافظاً على الصلاة في جماعة، وعلى الصف الأول)) دغسې دوی به فرمائیل ((هوعلامة الإسلام))
امام وکیع رحمه الله فرمائی.چه امام اعمش د اویا کالوعمر ته نزدې شوې وو. خودهغوی نه تکبیر اولی چرته فوت شوې نه وو.
عبدالله بن داود خریبی فرمائی.په کومه ورځ چه امام اعمش وفات شو.په هغه ورځ ددوی نه زیات عبادتگذار څوك نه وو.
امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی.((الأعمش ثقة))
امام نسائی رحمه الله فرمائی.((ثقة ثبت))
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.((ثقة حافظ،عارف بالقراءات ورع لكنه يدلس))
امام ذهبی رحمه الله فرمائی.((أحد الأئمة الثقات عداده في صغار التابعين، ما نقموا عليه إلا التدليس))
مغیره رحمه الله فرمائی.((أهلك أهل الكوفة أبواسحاق وأعيمشكم هذا))

حافظ ذهبى رحمه الله په دوى باندې تبصره كوى اوفرمائى.«كأنه عن الرواية عمن جاء وإلا فالأعمش عدل صادق ثبت صاحب قرآن وسنة يحسن الظن بمن يحدثه ويروى عنه ولا يمكننا أن نقطع عليه بأنه علم ضعف ذلك الذى يدلسه فإن هذا حرام»

دغه شان دوى فرمائى.«وهويدلس وربما دلس عن ضعيف ولا يدرى به فمتى قال حدثنا فلا كلام ومتى قال عن تطرق إليه إحتمال التدليس إلا فى شيوخ له أكثرعنهم كإبراهيم وابن ابى وائل وأبى صالح السمان، فإن روايته عن هذا الصنف محمولة على الإتصال» يعنى دوى به تدليس كولو اوتدليس به ئې هم كله د ضعيف راوى نه كولو.خودوى به خبر نه وو نوكه دوى په «حدثنا» سره حديث روايت كړى نو ددې په قبوليت كښې څه كلام نشته.اوكه په عنعنه سره روايت اوكړى نوپه دې كښې دتدليس احتمال شته.البته دا چه دهغه شيوخو استاذانو چه دې دهغوى نه زيات احاديث بيانوى.نو ددوى نه د عنعنه كولوباوجود به دا په سماع باندې محمول وى والله أعلم.

امام اعمش رحمه الله د ۶۱هـ په اوائلوكښې پيدا شوې وو.اوبه ۱۴۷هـ يا ۱۴۸هـ كښې وفات شوى وو. رحمه الله تعالى رحمة واسعة.(۱)

عَنْ إِبْرَاهِيمَ: دوى دكوفې مشهور تابعى فقيه.ابوعمران ابراهيم بن يزيد بن قيس بن اسود نخعى رحمه الله دى.ددوى مورمليكه بنت يزيد ده.اودعبدالرحمن بن يزيد خور وه.(۲) دخپلو دواړو ماماګانو نه علاوه ئې دحضرت عبيده سلمانى.اوهمام بن الحارث .علقمه بن قيس نخعى،اومسروق بن الاجدع رحمهم الله وغيره نه روايت د حديثو كړې دې.(۳)

ددوى نه په روايت كونكوكښې حكم بن عتبه.حماد بن ابى سليمان. بيدالیامى اوامام اعمش رحمهم الله وغيره دى.(۴) امام اعمش رحمه الله فرمائى.«كان ابراهيم صيرفى الحديث»(۵)

امام شعبى رحمه الله فرمائى.«أما انه ماترك أحداً أعلم منه أو أفقه منه قلت: القائل هوشعيب بن الحباب ولا الحسن ولا ابن سيرين ؟ قال: ولا الحسن ولا ابن سيرين، ولا من أهل البصرة ولا من أهل الكوفة ولا من أهل الحجاز، وفى رواية ولا بالشام»(۶)

---

(۱) تهذيب الكمال(۱۲\۷۶، ۹۲) وعمدة القارى(۱\۲۱٤) وميزان الإعتدال(۲\۲۲٤) رقم ۳۵۱۷) و تقريب(ص. ۲۵٤) رقم ۲۶۱۵) وخلاصة الخزرجى(ص.۱۵۵)_

(۲) تهذيب الكمال(۲\۲۳۳، ۲۳٤)_

(۳) تهذيب الكمال(۲\۲۳٤) وخلاصة الخزرجى(۲۳.) وعمدة القارى(۱\۲۱٤)_

(۴) المصادر السابقة)_

(۵) تهذيب الكمال(۲\۲۳۸) وسير أعلام النبلاء (٤\۵۲۱)_

(۶) تهذيب الكمال(۲\۲۳۸) وسير أعلام النبلاء (٤\۵۲۷)

مغيره بن مقسم رحمه الله فرمائى. «كنا نهاب من إبراهيم كما يهاب من الأمير»(١)

امام اعمش رحمه الله فرمائى چه امام نخعى رحمه الله به همشيه دپاره د شهرت او نام نمود نه ځان بچ ساتل تردې چه دستنې وغيره سره به نې د درس حلقه نه جوړوله.(٢)

احمد بن عبدالله عجلى رحمه الله فرمائى. «لم يحدث عن أحد من أصحاب النبي ﷺ وقد أدرك جماعة ورأى عائشة رؤيا وكان مفتي أهل الكوفة هو والشعبي في زمانهما وكان رجلا صالحا فقيها متوقيا قليل التكلف»(٣)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى. «ثقة إلا أنه كان يرسل كثيرا»(٤)

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى. «إبراهيم بن يزيد النخعي أحد الأعلام يرسل عن جماعة»(٥)

دغه شان فرمائى. «استقر الأمر على أن إبراهيم حجة وأنه إذا أرسل عن ابن مسعود وغيره فليس ذلك بحجة»(٦) يعنى ابراهيم نخعى فى نفسه حجت دې. البته چه كله مرسل روايت اوكړى. نو دده مرسل روايت حجت نه دې. برابره ده كه دابن مسعود رضي الله عنه نه ارسال اوكړى اوكه د بل چانه.

خودحافظ ابن حجر رحمه الله دا قول محل داشكال دې. ځكه چه يحيى بن معين رحمه الله فرمائى «مراسيل نخعي أحب إلي من مراسيل شعبي»(٧) اودامام شعبى رحمه الله د مراسيلو په باره كښې امام عجلى رحمه الله فرمائى. «ومرسل الشعبي صحيح لا يكاد يرسل إلا صحيحا»(٨)

بيا امام ترمذى رحمه الله په كتاب العلل كښې دامام اعمش رحمه الله نه نقل كوى. «قلت لإبراهيم النخعي أسند لي عن عبدالله بن مسعود رضي الله عنه فقال إبراهيم إذا حدثتك عن رجل عن عبدالله فهو الذى سميت، وإذا قلت قال عبدالله فهو عن غير واحد عن عبدالله»(٩) مطلب دا دې كه ابراهيم نخعى رحمه الله د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه مسنداً روايت كوى. نو د دې مطلب به دا وى چه صرف په دې يو سند سره دغه مروى دې. اوكه مرسلاً روايت كوى. نوددې مطلب به دا وى چه دحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه دا حديث څو كسانو روايت كړې دې.

په دې بنياد باندې حافظ ابن رجب رحمه الله فرمائى. «وهذا يقتضي ترجيح المرسل على المسند لكن عن

---

(١) خلاصة الخزرجى(ص.٢٣) وسير أعلام النبلاء (٤\٥٢٢)_
(٢) خلاصة الخزرجى(ص.٢٣)_
(٣) تهذيب الكمال(٢\٢٣٧) وتهذيب التهذيب (١\١٧٧)_
(٤) تقريب التهذيب(ص.٩٥) رقم ٢٧٠)_
(٥) ميزان الإعتدال(١\٧٥)_
(٦) ميزان الإعتدال(١\٧٤)_
(٧) تهذيب الكمال(٢\٢٣٨) وتهذيب التهذيب(١\١٧٧) وسير أعلام النبلاء (٤\٥٢٢)_
(٨) تهذيب الكمال(١٤\٣٥) ترجمة عامربن شراحيل الشعبى وخلاصة الخزرجى(ص.١٨٤)_
(٩) كتاب العلل للترمذى في آخر كتابه الجامع (٢\٢٣٧)_

النخعي خاصة فيما أرسله عن ابن مسعود خاصة وقد قال أحمد في مراسيل النخعي لا بأس بها وقال ابن معين مرسلات ابراهيم صحيحة إلا حديث تاجر البحرين وحديث الضحك في الصلاة وقال أيضاً إبراهيم أعجب إلى مرسلات من سالم والقاسم وسعيد بن المسيب»(١)

دغه شان حافظ ابوسعيد علائي فرمائي «هو مكثر من الإرسال وجماعة من الأئمة صححوا مراسيله وخص البيهقي بما أرسله عن ابن مسعود رضي الله عنه»(٢)

ددې عبارتونو او نصوصونه معلومه شوه چه دابراهيم نخعي مراسيل مطلقاً رد كول صحيح نه دي بيا خاص كركله چه هغوى د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه ارسال كوى خكه چه حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي «وكان بصيراً بعلم ابن مسعود رضي الله عنه واسع الرواية فقيه النفس كبير الشأن كثير المحاسن رحمه الله تعالى»(٣)

په آخرى عمر كښې دحجاج بن يوسف دطرفه ددوى لټون جارى وو اودوى پټ شوى وو هم په دغه حالت كښې اول دحجاج بن يوسف اوبيا وريسې څه وخت پس ددوى وفات اوشو(٤)

په آخرى وخت كښې ډيرپريشانه وو خلقو ترې تپوس اوكړو چه ولې څه خطره درته پيښه شوې ده.دوى ورته اوفرمائيل.په دې وخت كښې چه زه كومې لوئې خطرې سره مخامخ يم.ددې نه لويه خطره بله كومه كيدې شي.اوس به زما د رب قاصد راشي.اوزما ځائې خويه يا جنت شي.اويا به جهنم شي.په الله قسم زما خواهش دا دې.چه زما روح ترقيامته پورې په حلق كښې وى.(٥)

په كال ٩٦ه كښې وفات شوى وو. رحمه الله رحمة واسعة(٦)

عَنْ عَلْقَمَةَ: دوى د كوفې مشهور تابعي فقيه .امام ابوشبل علقمه بن قيس بن عبدالله بن مالك نخعي دى.دوى دابراهيم نخعي رحمه الله د مور اود ماما اسود بن يزيداو عبدالرحمن بن يزيد تره وو.

دنبي اكرم ﷺ په ژوند كښې پيدا شوې وو.خونبي ﷺ ئې نه وو ليدلى.ددې وجې ددوى شمار په مخضرمينو كښې كيږى.

دعلم دپاره ئې سفرونه كړى وو.د حضرات خلفاء راشدينو نه علاوه دحضرت سلمان.حضرت ابوالدرداء.حضرت خالد بن وليد .حضرت حذيفه.حضرت خباب. حضرت عائشې.حضرت

---

(١) انظر تعليقات محقق كتاب تهذيب الكمال(٢\٢٣٩. ٢٤٠)_

(٢) تهذيب الكمال(١\١٧٨. ١٧٩)_

(٣) سير أعلام النبلاء (٤\٥٢١)_

(٤) تهذيب الكمال(٢\٢٣٧) وحاشية تهذيب الكمال(٢\٢٤٠)_

(٥) سير أعلام النبلاء (٤\٥٢٨)_

(٦) سير أعلام النبلاء (٤\٥٢٧) وتهذيب الكمال(٢\٢٤٠) وتقريب (ص.٩٥) وخلاصة الخزرجي (ص.٢٣)_

سعد. حضرت عمار. اوحضرت ابومسعود بدري رضي الله عنه وغيره نه ئې نه د حديث روايت کړې دې په کوفه کښې مقيم شوې وو. اوحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه سره ئې صحبت اختيار کړې وو. ترديې چه دعلم او عمل روښانه مناره ترې جوړه شوه. لويو لويو عالمانو رحمهم الله ددوی نه علم فقه حاصل کړه. او ددوی نوم لرې لرې پورې خور شو.

د دوی نه چا چا استفاده کړې ده. په هغوی کښې حضرت امام ابراهيم نخعي. امام شعبي. سلمه بن کهيل. ابووائل شقيق بن سلمه او ابواسحاق سبيعي. رحمهم الله وغيره ډيرحضرات دی.

ددوی اولاد وغيره نه وو. حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه ددوی کنيت ،،ابوشبل،، کيخودې وو حضرت علقمه دحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دټولو نه خاص ترين شاګرد وو. ترديې چه په اخلاقو اوعاداتو کښې هم دهغوی سره مشابه وو.

هم دا وجه ده چه رباح ليثي رحمه الله فرمائی. ((فإذا رأيت علقمة فلا تضرك أن لا ترى عبدالله فإنه أشبه الناس به هدياً وسمتاً))

دنوم نه دا وشهرت نه به لرې لرې اوسيدو. عبدالرحمن بن يزيد رحمه الله فرمائی. چه مونږ حضرت علقمه ته عرض اوکړو. که تاسو په جمات کښې کينئ. اومونږ ستاسونه هلته استفاده کوو نودا به ښه وی. نودوی اوفرمائيل. زما دا نه ده خوښه. چه خلق ماطرف ته اشاره کوی. اووائی چه دا علقمه دې. خلقو ورته اووئيل. که تاسو اميرانو اوحاکمانو ته تلئ راتلئ. نوستاسو به ډير قدر وو. دوی ورته اوفرمائيل . ((أخاف أن ينتقصوا مني أكثر ما أنتقص منهم))

قرآن کريم به ئې ډير په خوږ آواز لوستل. حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دوی نه دقرآن پاک د لوستلو مطالبه کوله. اوهغوی به اوريدلو. اوفرمائيل به ئې. ((زدنا فداك أبي وأمي فإني سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: إن حسن الصوت زينة القرآن))

قابوس بن ابوظبيان دخپل پلار نه تپوس اوکړو. چه ته دنبی صلى الله عليه وسلم دصحابو رضي الله عنهم مجلسونه پريږدې اوحضرت علقمه په مجلس کښې کينې. نوابوظبيان ورته جواب ورکړو. چه ما په خپله د نبی صلى الله عليه وسلم صحابه کرام رضي الله عنهم ليدلی دی. چه دده نه به ې تپوس کولو. اواستفاده به ئې ترې کوله. امام احمدبن حنبل رحمه الله ددوی په باره کښې فرمائی. ((ثقة من أهل الخير))

امام يحيی بن معين رحمه الله دوی لره ثقه ګرخولی دی.

حافظ ابن حجر رحمه الله ليکی. ((ثقة ثبت فقيه عابد))

حضرت علقمه رحمه الله وصيت کړې وو چه کله زما د زنکدن وخت شی. نوداسې کس ماسره کينوئ چه ما ته د ((لا إله إلا الله)) تلقين کوی. اودوفات نه پس ما زر دفن کړئ. خلقوکښې اعلان مکوئ. هسې نه چه د جاهليت طريقه شی.()

) سير أعلام النبلاء (٤\٥٣، ٦١) وتهذيب الکمال (٢٠\٣٠٠، ٣٠٨) وتقريب التهذيب (ص. ٣٩٧) رقم ٤٦٨١) وخلاصة الخزرجي (ص. ٢٧١)-

د دوی وفات د ۶۰ هـ ب ۷۰ هـ نه پس شوی وو رحمه الله تعالی رضي عنه وأرضاه.

عَنْ عَبْدِاللهِ: (۴)دوی مشهور صحابی حضرت عبدالله بن مسعود بن غافل بن حبیب هذلی رضي الله عنه دی ابو عبدالرحمن ددوی کنیت دی

په سبقین اولینوکښې ددوی شمار کیږی په بدر وغیره غزاګانوکښې شریک شوی وو. دحبشې او مدینې دواړه هجرتونه ئې کړی دی په عالمانو صحابو رضي الله عنهم کښې وو ددوی نه په صحابو رضي الله عنهم اوتابعینو رحمهم الله کښې یوجم غفیرعلم حاصل کړې دې

په حضرات صحابه کرامو رضي الله عنهم کښې حضرت ابوموسی اشعری.حضرت ابوهریره حضرت ابن عباس.حضرت ابن عمر.حضرت عمران بن حصین.حضرت جابر.حضرت انس.حضرت ابوامامه رضي الله عنهم وغیره ددوی نه روایت کړې دې

په حضرات تابعینو رحمهم الله کښې چه کومو حضراتو ددوی نه استفاده کړې ده. هغوی کښې دا حضرات مشهور دی.حضرت علقمه.اسود مسروق. عبیده. ابووائله. قیس بن ابی حازم رحمهم الله وغیره.(۲)

دحضرت عمر رضي الله عنه نه ئې وړاندې اسلام راوړې وو.په خپله فرمائی((لقد رأيتني سادس ستة وما على ظهر الأرض مسلم غيرنا))(۳)

ددوی موربی بی هم صحابیه رضي الله عنها وه.هغوی نه به ام عبد وئیلی شی.هم په دې نسبت سره دوی ته هم ابن ام عبد رضي الله عنه وئیلی شی.(۴)

دوی دواړو موراوخوی د نبی ﷺ سره خصوصی تعلق ساتل.حضرت ابوموسی اشعری رضي الله عنه فرمائی((قدمت أنا وأخي من اليمن فمكثنا حيناً ما نرى ابن مسعود رضي الله عنه وأمه إلا من أهل البيت من كثرة دخولهم ولزومهم له))(۵)

---

(۱) الحديث أخرجه البخاري في صحيحه في كتاب الأنبياء أيضاً باب قول الله تعالى:(واتخذالله إبراهيم خليلاً رقم ۳۳۶۰ وباب قول الله تعالى:(ولقد آتينا لقمان الحكمة .. رقم ۳۴۲۸) و(۳۴۲۹) وفى كتاب التفسير تفسير سورة الأنعام باب قوله: (ولم يلبسوا إيمانهم بظلم) رقم ۴۶۲۹ وسورة لقمان باب قوله: (لاتشرك بالله إن الشرك لظلم عظيم) رقم ۴۷۷۶ وفى كتاب إستتابة المرتدين والمعاندين وقتالهم باب إثم من أشرك بالله وعقوبته فى الدنيا والآخرة رقم ۶۹۱۸ وباب ما جاء فى المتأولين رقم ۶۹۳۷ ومسلم فى صحيحه (۱\۷۷) كتاب الإيمان باب صدق الإيمان وإخلاصه والترمذى فى جامعه فى كتاب تفسير القرآن ومن سورة الأنعام رقم ۳۰۶۷)-

(۲) سير أعلام النبلاء (۱\۴۱۶. ۴۶۲) وتهذيب الأسماء واللغات (۱\۲۸۹) وتهذيب الكمال(۱۶\۱۲۱. ۱۲۶)_

(۳) المستدرك للحاكم(۳\۳۱۳)_

(۴) سير أعلام النبلاء(۱\۴۶۲) وتهذيب الأسماء واللغات(ت۱\۲۸۸)-

(۵) صحيح بخاري(۱\۵۳۱) كتاب المناقب باب مناقب عبدالله بن مسعود (۲\۶۲۹) كتاب المغازى باب قدوم الأشعريين وأهل اليمن وصحيح مسلم(۲\۲۹۲) كتاب الفضائل باب من فضائل عبدالله بن مسعود وأمه رضي الله عنهما)

په سفركښې به د نبى ﷺ پنړې مباركې .مسواك،بستره.د اودس سامان د دوى سره وو په عامو ورځو كښې به هم دوى نبى ﷺ ته پنړې اچولې.اوكله چه به نبى ﷺ پنړې اوويستلې نو دوى به هغه دخپلو لستونړو په جيب كښې اچولې.(١)

دبدر په ورځ چه كله ابوجهل دوو وړو ماشومانو زخمى كړو.نونبى ﷺ هم دوى دهغه د قتل كولو دپاره اوليږل.دوى ددې امت فرعون قتل كړلو.نبى ﷺ دوى ته دجنت زيرې وركړو.

د نبى ﷺ سره د ربط اوتعلق اندازه ددې نه اولګوئ.چه پخپله فرمائى «علمنى رسول الله ﷺ وكفى بين كفيه،التشهد كما يعلمنى السورة من القرآن»(٢)

حضرت عبدالله بن مسعود ﷺ فرمائى.چه نبى ﷺ ماته حكم اوكړو چه زه هغوى ته قرآن كريم واوروم.ماورته عرض اوكړو.يارسول الله زه تاسو ته قرآن پاك اولولم.حالانكه په تاسوباندې خو قرآن نازل شوې دې.نو نبى ﷺ راته اوفرمائيل.زه دبل د خولې نه قرآن اوريدل خوښوم.نوما سورة نساء شروع كړه كله چه دې ځائې ته راورسيدم.﴿ فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَٰؤُلَاءِ شَهِيدًا ﴾نو نبى ﷺ زه اودرولم.اوراته ئې اوفرمائيل.پس دومره كافى دې.چه هغوى ته مې اوكتل.نودهغوى د سترګو نه اوښكې جارى وې.(٣)

دوى پخپله فرمائى«والذى لا إله غيره،ما من كتاب الله سورة إلا أنا أعلم حيث نزلت وما من آية إلا أنا أعلم فيما نزلت ولو أعلم أحدا هو أعلم بكتاب الله منى تبلغه الإبل لركبت إليه»(٤)

يوځل نبى ﷺ دحضرت ابوبكراوحضرت عمر ﷺ په خواه كښې تيرشو. اوحضرت عبدالله بن مسعود ﷺ قرآن لوستلو.نبى ﷺ اوفرمائيل.«من أحب أن يقرأ القرآن غضا كما أنزل فليقرأ قراءة ابن أم عبد» بياحضرت عبدالله بن مسعود ﷺ په دعا كښې مشغول شو.«اللهم إنى أسألكم إيمانا لا يرتد ونعيما لا ينفد ومرافقة نبيك محمد ﷺ فى أعلى جنان الخلد» نبى ﷺ ددوى په دعا باندې فرمائيل.«سل تعط»(٥)

حضرت حذيفه ﷺفرمائى.چه حضرت عبدالله بن مسعود ﷺ په اخلاقو. عاداتو ،قضاء او

---

(١) طبقات ابن سعد(١٥٣\٣)_

(٢) صحيح بخارى كتاب الإستيذان باب الأخذ باليدرقم ٦٢٦٥ وصحيح مسلم (١٧٤\١) كتاب الصلاة باب التشهد فى الصلاة)_

(٣) صحيح بخارى (٧٥٥\٢) كتاب فضائل القرآن باب من أحب أن يسمع القرآن من غيره وباب قول المقرئ للقارئ حسبک و(٧٥٦\٢) باب البكاء عند قراءة القرآن بوصحيح مسلم (٢٧٠\١) كتاب فضائل القرآن باب فضل إستماع القرآن ..)__

(٤) صحيح مسلم (٢٩٣\٢) كتاب الفضائل باب من فضائل عبدالله بن مسعود ﷺ وأمه ﷺ)_

(٥) مسند أحمد(٤٤٥\١، ٤٥٤)_

خطبه وغيره كښې نبى ﷺ مشابه وو دغه شان فرمائى «ولقد علم المتهجدون من أصحاب محمد ﷺ أن عبدالله من أقربهم عند الله وسيلة يوم القيامة (قال الذهبى) كذا قال المتهجدون ولعله المتهجدون»([1])

حضرت عمربن الخطاب ﷺ دوى كوفې ته اوليږلو اوكوفې خلقو ته ليكلى وو «بعثت إليكم عمارا أميرا وعبدالله بن مسعود معلما و وزيرا وهما من النجباء من أصحاب رسول الله ﷺ ومن أهل بدر فاقتدوا بهما وقد آثرتكم بعبدالله على نفسى»([2])

حضرت عمر ﷺ دحضرت ابن مسعود ﷺ په باره كښې فرمائى «كنيف ([3]) ملئ علما» ([4]) چه دوى يو لوى لوښى دى چه د لبالب (دسرنه ويخه پورې د) علم نه ترسره پورې ډك دې

يوخل حضرت عبدالله بن مسعود ﷺ بيمارشو نوحضرت عثمان ذوالنورين ﷺ نې بيمارپرسئ ته تشريف يوړلو.

تپوس ئې ترې اوكړو «ماتشتكى؟» تاسوته څه تكليف دې؟

وې فرمائيل «ذنوبى» ماته زما دګناهونود احساس تكليف دې

تپوس ئې ترې اوكړو «فما تشتهى؟» تاسوڅه خواهش دې؟

وې فرمائيل «رحمة ربى» زه دخپل پروردګارد رحمت طلبګاريم.

تپوس ئې تراوكړو «ألا آمرلك بطبيب؟» آيا زه ستا دپاره د طبيب انتظام اوكړم

وې فرمائيل «الطبيب أمرضنى» زما دپاره به د طبيب څه انتظام اوكړئ اصل طبيب خوزه بيمار كړې يم.

تپوس ئې اوكړو «ألا آمرلك بعطاء؟» آيا ستاسودپاره د څه پيسو بندوبست اوكړم

وې فرمائيل «لاحاجة لى فيه» ماته ددې څه ضرورت نشته.

حضرت عثمان ﷺ اوفرمائيل كه تاسوته ضرورت نه وى نوستاسو نه پس به ستاسود لونړو دپاره پكار راشى.

حضرت ابن مسعود ﷺ اوفرمائيل تاسوته زما د لونړو په باره كښې د فقيرئ ويره ده داسې خبره نه ده څكه چه ماهغوى ته روزانه د شپې د سورة واقعه د لوستلو تلقين كړې دې اوما د رسول الله ﷺ نه اوريدلى دى چه هغوى فرمائيلى دى.

---

[1]) سير أعلام النبلاء (١١٠٧٤)-
[2]) تهذيب الأسماء واللغات (١١٠٢٩)_
[3]) وهو تصغير تعظيم للكنف بمعنى الوعاء انظر النهاية لابن الأثير (٤١٠٥)_
[4]) تهذيب الأسماء واللغات (١١٠٢٩) وسير أعلام النبلاء (١١٤٩١)_

((من قرأ سورة الواقعة كل ليلة لم تصبه فاقة أبداً))(١)

دحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه ټول اته سوه اته څلويښت احاديث مروى دى په دې کښې څلورشپيته متفق عليه دى اوامام بخارى رحمه الله په يوويشت احاديثوکښې متفرد دې او امام مسلم په پنځه ديرش احاديث کښې متفرد دې.

په ٣٢ه يا ٣٣ه کښې دوى وفات شوى وو.(٢) رضى الله عنه وأرضاه(٣)

فائده دا خبره دې ياده وى چه دحديث صحت او ضعف په اصل اسناد باندې وى کوم سند چه څومره شرائطو لره جامع وى نوهم هغه هومره به په هغې کښې قوت راځى اوپه کوم سندکښې چه د شروط دصحت نه څومره کمې راځى نوهم هغه هومره به هغه حديث ضعيف وى.ددې وجې په يوخاص سند باندې د أصح الأسانيد اطلاق کول نه دى پکار. خوبيا هم بعضې اکابرينو رحمهم الله په بعضې اسنادو باندې د أصح الأسانيد اطلاق کړې دې.(٤) په داسې اسانيدوکښې يوسند دا هم دې په کوم سره چه حديث باب مروى دى.((عن الأعمش عن ابراهيم، عن علقمة، عن عبدالله)) امام يحيى بن معين رحمه الله دې سند لره اصح الأسانيد گرځولې دى.(٥)

قوله قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ﴾ قَالَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَيُّنَا لَمْ يَظْلِمْ: حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه فرمائى چه کله دا آيت نازل شو ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ﴾ نود رسول الله ﷺ صحابو رضي الله عنهم عرض اوکړو په مونږ کښې به څوک وى چه هغه به ظلم نه وى کړې؟

مطلب دا چه آيت ظاهرى معنى ئې اوکتله.نوصحابه کرام رضي الله عنهم اوويريدل چه په دې کښې امن او اهتداء صرف دهغه کسانودپاره ده.چه دخپل ايمان سره ظلم ملاؤ نکړى اوپه مونږ کښې به څوک داسې وى.چه دهغه نه به څه ناڅه ظلم نه وى شوې.نوددې آيت مطابق مونږ دامن او هدايت نه محروم شو.

---

(١) تهذيب الأسماء واللغات (١\٢٩٠) وحديث من قرأ ... أخرجه أبوعبيد فى فضائله وابن الضريس والحارث بن أبى أسامة وأبويعلى.وابن مردويه.والبيهقى فى شعب الإيمان عن ابن مسعود رضي الله عنه قاله السيوطى فى الدرالمنثور (٦\١٥٣) فاتحة سورة الواقعة)-

(٢) تهذيب الأسماء واللغات (١\٢٨٨) وخلاصة الخزرجى (٢١٤) وقال الذهبى رحمه الله فى سيرأعلاء النبلاء.(١\٤٦٢) وله عند بقى بالمكرر ثمانى مائة وأربعون حديثاً والله أعلم)-

(٣) د تفصيلى حالاتو دپاره اوگورئ.طبقات ابن سعد.(٢\٢٤٢. ٣٤٤) و(٣\١٥٠. ١٦١) و(٦\١٣و ١٤) وتهذيب الأسماء واللغات (١\٢٨٨. ٢٩٠) وسير أعلام النبلاء.(٣٦١\١)

(٤) مقدمة ابن الصلاح (ص.٨) النوع الأول معرفة الصحيح)-

(٥) تقريب مع (١\٧٧. ٧٨) ومقدمة ابن الصلاح (ص.٨)

دحضرات صحابه كرامو ﷺ د ويرې سبب صحابه كرام ﷺ ولې اوويرېدل.ددې وجه مونږ اوس اوخودله البته مختلفو حضراتو ددې مختلف تعبيرات کړی دی

① امام خطابی ﷫ فرمائی:«إنما قالت الصحابة هذا القول لأنهم التمسوا من الظلم ظاهره الذي هو الافتيات بحقوق الناس أو الظلم الذي ظلموا به أنفسهم من ركوب معصية أو إتيان محرم كقوله عزوجل ﴿وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ﴾ الآية وذلك حق الظاهر فيما كان يصلح له هذا الاسم ويحتمله المعنى عندهم ولم تكن الآية نزلت بتسمية الشرك ظلماً وكان الشرك عندهم أعظم من أن يلقب بهذا الاسم فسألوا رسول الله ﷺ عن ذلك...»(١)

يعني حضرات صحابه کرامو ﷺ دظلم هغه مطلب واخستلو.کوم چه عام دې. يعني دخلقو حق اخستل،يا دمعاصی اوحرامو ارتکاب کول اوپه خپل خان ظلم کول.ددې حضراتو په نيز دا لفظ هم ددې معنی دپاره ظاهر وو.اوصرف ددې معنی په دې کښې احتمال وو.په هغه وخت کښې داسې آيت نه وو نازل شوې.چه شرک ته ئې د ظلم نوم ورکړې وو.بيا دهغوی په نيز دشرک مقام ددې نه اوچت وو. چه هغې ته د ظلم نوم ورکړې شی.ددې وجې هغوی ويريدل.اود نبی ﷺ نه ئې د تفصيل تپوس اوکړو.

② حافظ ابن حجر ﷫ فرمائی.چه ظاهره خبره داده.چه صحابه کرامو ﷺ ..ظلم.. عام ګنړلې وو.خکه چه دا نکره ده.چه د نفی لاندې واقع شوې ده.اوکومه نکره چه د نفی لاندې راشی.هغه د عموم فائده ورکوی.نوهغوی دا اوګنړله.چه د ظلم هرفرد به مراد وی.اودا ناممکن ده.خکه چه پيغمبران عليهم السلام نه سوا يوکس هم د ظلم دهرفرد نه بچ کيدل ناممکن دی.اوهرکله چه هرکس نه د ظلم تحقق کيږی.نود آيت دتصريح مطابق بيا به نه هغه ته امن ملاويږی.اونه به ده ته هدايت حاصليږی. ددې وجې حضرات صحابه کرام ﷺ اوويريدل.نو نبی ﷺ هغوی ته اوخودل.چه دلته د ظلم نه دټولونه اعلی فرد مراد دې.او ..ظلم.. کښې تنوين دپاره د تعظيم دې.اوددې قرينه د سورة لقمان آيت دې.په کوم کښې چه الله تعالی فرمائی.

﴿إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾ په دې آيت کښې شرک ته ظلم عظيم وئيلې شوې دې.(٢)

په ايت کښې د ظلم نه د شرک مراد اخستلو قرينه څه ده؟ دعالمانو ﷫ په مينځ کښې په دې باندې بحث شوې دې.چه آيا په دې تفسيرباندې چه د ظلم نه مراد شرک دې.څه قرينه دلالت کوی.اوکه نبی ﷺ دخپل طرف نه تفسير کړې دې؟

بعضې حضرات فرمائی.چه دا سوال کول نامعقول دې.خکه چه پخپله نبی ﷺ صاحب وحی وو.پخپله دمتکلم دطرفه په هغوی باندې وحی راتله.دوی اولنې مخاطب وو.هغوی ته هرڅه ښکاره وو.هغوی ته دقرينې څه ضرورت وو؟.قرينه خو د ړوند د همـا پښان ده.کومه چه

---

(١) أعلام الحديث للخطابی (١٦٢/١، ١٦٣)_

(٢) فتح البارى(٨٨/١)_

دضرورت په وجه اخستې شي بيٴنا ته د همسا څه ضرورت دې؟

خومحققين حضرات ﷺ فرمائى چه دا خبره ټيك ده چه نبى ﷺ ته د څه قرينې ضرورت نه وو خوكه څه قرينه هم موجود شي نوپه دې كښې څه قباحت دې؟.

حضرت مولانا محمد قاسم نانوتوى اوحضرت مولانا رشيد احمد گنگوهى رحمهما الله فرمائى چه په دې آيت كښې چه د ظلم نه مراد شرك مراد اخستې شي.په دې باندې لفظ د ،،لبس،، دې كوم چه په دې خبره دال دې چه دلته د ظلم نه مراد عام معاصى نه دى بلكه شرك مراد دې.ځكه چه د ،،لبس،، معنى ده.دوه څيزونه په خپل مينځ كښې داسې خلط كول چه دهغې په مينځ كښې امتياز باقى پاتې نشى.دې ته وائى.اودا په هغه وخت كښې كيدې شى چه د دواړو محل يو وى. او دمحل اتحاد په ايمان او شرك كښې كيدې شى.ځكه چه قلب لكه څنگه چه د ايمان محل دې.دغه شان د شرك محل هم دې.حالانكه د نورو معاصى محل اكثراندامونه وى.قلب دهغې محل نه وى.ځكه نبى ﷺ دالله تعالى د مراد تعين په شرك سره اوكړو.مثلاً د شربت جوړيدو دپاره ضرورى دى.چه چينى او اوبه دواړه په يومحل كښې وى.كه دواړه په دوو گلاسونوكښې جدا جدا وى.نوهلته خلط نه وى.كوم چه د شربت جوړيدو دپاره ضرورى وى.

دا حضرات فرمائى.هركله چه نې دلته لفظ د «لبس» اووئيل.نومعلومه شوه. چه ايمان او ظلم دواړه به دواړه په يومحل كښې وى.اودا خبره ثابته شوې ده.چه محل دايمان قلب دې لكه څنگه چه نصوص په دې باندې ناطق دى.ځكه به د ظلم نه مراد هم هغه ظلم وى. دكوم محل چه زړه دې.اودكوم ظلم محل چه زړه دې.هغه شرك دې.دمعاصى تعلق اكثرد جوارحو سره وى.نولكه چه دا لفظ د «لبس» په دې باندې قرينه ده.چه دلته د ظلم نه مراد شرك دې. خوچونكه قرينه قطعى الدلالت څيز نه وى.بلكه ددې خلاف څيز ته هم ذهنونه متوجه كيدې شى.نوپه دې مقام كښې لكه چه جوارح او قلب دواړه جدا جدا محلونه دى.خوچه دا دواړه جدا جدا محل شمارل.دا يوه دقيقه مسئله ده.كه يوكس دا دواړه مجازاً او توسعاً په يوكس كښې محل واحد شماركړى.نوپه دې صورت كښې هم خلط متحقق كيږى.صحابه كرامو ﷺ هم دا اوگڼړل.اوهغوى په شبه كښې پريوتل.خونبى ﷺ داصل حقيقت خيال اوساتلو.اووې خودل چه شرك مراددې (١)

دايت د تفسيرپه سلسله كښې د معتزلو موقف اودهغې ترديد علامه زمخشرى ددې آيت لاندې ليكلى دى (**الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ**) دى. **لم يخلطوا ايمانهم بمعصية تفسقهم وأبى تفسير الظلم بالكفر لفظ اللبس**» (٢) مطلب دا دې چه په آيت كښې كوم ظلم راغلې دې.ددې نه مراد معاصى دى.شرك اوكفر ترې مراد نه دې.ځكه چه دلته لفظ د ،،لبس،، استعمال شوې

---

(١) لامع الدرارى (١/٥٧٢، ٥٧٣) وفضل البارى(١/٤٣٣)

(٢) الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل (٢/٤٣) سورة الأنعام.

دي دكوم معنى چه ګډ وډ كول دى چونكه ايمان اوكفردواړه ضدين دى په دواړوكښې اجتماع ممكن نه ده نود اختلاط سوال نه پيدا كيږي اوهركله چه اختلاط ممكن نه دې نود ظلم نه د شرك اوكفر معنى اخستلو په ځاى به معاصى مراد اخستې شي چونكه په دې آيت كښې داسې خلق چه دخپل ايمان سره ظلم خلط كوى غيرمامون او غيرمهتدى ګرځولې شوى دى نوونيلې به شي چه مرتكب د كبيرې به خارج عن الايمان اومخلد فى النار وى

بيا چونكه په حديث كښې د ظلم تفسير په صراحت سره په شرك سره شوې دې ددې دپاره معتزلو دا ونيلي دى اوحديث ئې رد كړې دې چه دا خبرواحد دې اودعقل نه خلاف دې د هغوى په خيال كښې لكه څنګه چه دا حديث د عقل نه خلاف دې دغه شان د قرآن كريم ددې آيت نه هم خلاف دې څكه چه دايمان اوكفر خلط اولبس محال دې څكه چه لبس اوخلط په هغه وخت كښې متحقق كيږي چه د دواړو محل يو وى اوايمان اوشرك چونكه ضدين دى اوضدينو اجتماع په محل واحد كښې په يووخت كښې ناممكن ده نوهركله چه فى نفسه دايمان او شرك لبس محال شو نوظلم تفسير په شرك سره څنګه كيدې شى؟

اهل سنت والجماعت يو الزامى جواب وركړې دې اوونيلي ئې دى چه تاسو وائې چه دايمان او شرك اجتماع محال ده اودا اجتماع د نقيضينو ده نومونږ ستاسو نه دا تپوس كوو كه ايمان اوشرك نقيضين دى نوبيا ستاسو په نيز خو معصيت هم د ايمان نقيض دې دارتكاب معصيت په وجه سړې دايمان نه خارجيږي نوبيا دايمان اومعصيت اجتماع څنګه ممكن ده؟ اوبيا ددې چه په قرآن كريم كښې د ﴿وَلَمْ يَلْبِسُوٓا۟ إِيمَٰنَهُم بِظُلْمٍ﴾ نفى شوې ده ددې فائده څه ده؟ كله چه اجتماع ممكن نه ده نوددې نفى به عبث ګرځولې شى

دغه شان كه حديث ته خبر واحد اوونيلي شي نودهغه نص قرآنى به څه جواب وى په كوم كښې چه په صراحت سره ايمان او شرك جمع كړې شوې دې فرمائى ﴿وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُم بِٱللَّهِ إِلَّا وَهُم مُّشْرِكُونَ﴾(١)

كه معتزله دا جواب وركړى چه دلته د ايمان نه د دې لغوى معنى يعنى تصديق بالقلب مراد ده چه محل ئې قلب دې اودا د معصيت سره جمع كيدې شى څكه چه ددې محل جوارح دى.

نوهم دا جواب مونږ هم وركولې شو چه ﴿ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَلَمْ يَلْبِسُوٓا۟ إِيمَٰنَهُم بِظُلْمٍ﴾ كښې دايمان نه ددې لغوى معنى يعنى صرف تصديق مراد دې اوشرك دايمان شرعى ضد دې ددې سره نشى جمع كيدې دايمان لغوى سره جمع كيدې شى نواوس به د آيت مطلب دا شى چه كوموخلقو يقين كړې دې چه الله تعالى موجود دې هغه خالق اومالك دې هغه د ټولونه لوئې دې په دې طريقه چه دهغه د يقين سره د شرك ملاوټ نه وى مثلاً داسې قسم عقيده نه لرى چه الله تعالى خو د ټولونه لوئې دې اود هغه سره واړه واړه معبودان هم شته چاته چه

(١) سورة يوسف:١٠۶

په تکوينياتو کښې په څه درجه د مستقل نفاذ اختيار شته.حالانکه د مشرکين مکه عقيده هم دا وه.يا دالله تعالى متعلق ئې عقيده تړله صحيح وى.خوپه تشريع کښې دچا دپاره مستقل اختيار ثابت کړى.لکه يهود او نصارى چه د احباراو رهبانيانو دپاره ثابتوى نو کوم کس چه ايمان راوړى.اوهغه په هغه طريقه اومنى اوبيا دې تسليم سره دداسې قسم شرک بيخى ملاوټ اونکړى.نوصرف هغه خلق مامون او مهتدى کيدې شى.اوکه په الله تعالى باندې د يقين کولوباوجود شرک نه پريږدى.لکه څنګه چه دمشرکانو حالت وو.وڅنګه چه يهودواو نصاراؤ کولو.نوهغه يقين نه ايمان شرعى دې اونه دهغې په ذريعه امن او هدايت نصيب کيدې شى.

معلومه شوه چه د ظلم معنى شرک واخستې شى.دا خبره نه د عقل نه خلاف ده.اونه د قرآن کريم خلاف لازميږى.بلکه چه دشرک معنى واخستې شى.نو د آيت معنى بيخى ښائسته او بې اعتراضه سمون خورى.

ددې نه علاوه که چرته د دې حديث نه قطع نظراوکړې شى.نوبيا هم چه سياق اوسباق ته نظراوکړې شى.نودا متعين کيږى چه دلته د ظلم نه مراد شرک دې.

ددې تفصيل دا دې چه ددې آيت نه د وړاندې رکوع په شروع کښې د شرک د رد بيان دې ﴿ قُلْ اَنَدْعُوْا مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا ﴾

(١) بيا هم ددې مضمون په تائيد کښې دحضرت ابراهيم عليه السلام واقعه ذکرشوې ده﴿وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهِيْمُ لِاَبِيْهِ اٰزَرَ اَتَتَّخِذُ اَصْنَامًا اٰلِهَةً ﴾ (٢) ددې لاندې دهغوى دخپل پلار سره مکالمه ذکرشوې ده اوبيا دتوحيد په موثرانداز کښې اظهاربيان دې.وړاندې دحضرت ابراهيم عليه السلام په خپل قوم باندې انکار ذکرشوې دې.چاچه دوى سره حجت بازى کوله ﴿ اَتُحَآجُّوْٓنِّيْ فِي اللّٰهِ وَقَدْ هَدٰىنِ ۭ وَلَآ اَخَافُ مَا تُشْرِكُوْنَ بِهٖٓ ﴾ (٣) ددې نه پس حضرت ابراهيم عليه السلام د استعجاب په طور فرمائى ﴿ وَكَيْفَ اَخَافُ مَآ اَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُوْنَ اَنَّكُمْ اَشْرَكْتُمْ بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهٖ عَلَيْكُمْ سُلْطٰنًا ۭ﴾(٤) ددې نه پس بطور تبکيت فرمائى﴿فَاَيُّ الْفَرِيْقَيْنِ اَحَقُّ بِالْاَمْنِ ۚ﴾ (٥)

حضرت ابراهيم عليه السلام اووفرمائيل.ما ولې ويروئ.غور اوکړئ.چه چاته ويره پکار ده.هغه چاته چه دالله تعالى سره شرک کوى؟ يا څوک چه هغه د توحيد علمبردار دې.اوس اوښائې.چه امن د چا دپاره پکار دې.لهذا ويرې څوک مستحق دې؟دلته د فريقنو مصداق ښکاره دې.چه يو حضرت ابراهيم عليه السلام دې.اوبل دهغوى قوم دې.څوک چه په شرک کښې اخته وو.اوحضرت

---

(١) سورة الأنعام:٧١).
(٢) سورة الأنعام:٧٤)
(٣) سورة الأنعام:٨٠)
(٤) سورة الأنعام:٨١)
(٥) سورة الأنعام:٨١)

ابراهيم عليه السلام ني هم هغه طرف ته رابللو خكه چه خبره دلته هم ددغه خلقو سره كيږى.اود پورتنو تپولو آياتونو مخاطبين هم دغه خلق دى.نود فريقينو مصداق دلته يقيني طورمتعين دي چه بوحضرت ابراهيم عليه السلام دي چه توحيد طرف ني رابلل كولو اودويمه ډله دهغوى قوم وو چه په شرك كښې اخته وو.ددغه فريقينو په باره كښې استفساركولې شى.چه ﴿فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ﴾ هم ددې استفساريه جواب كښې الله تعالى فرمانى﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ﴾ اوس پخپله په غورسره اوګورئ چه دلته د ظلم نه څه مراد اخستل پكار دى.نوښكاره ده.چه ټوله ركوع د شرك په بيان كښې ده.اوهم په دې باره كښې سوال اوجواب ذكركولې شى.ددې نه بيخى ښكاره كيږى چه دلته د ظلم نه مراد شرك دې.ګنى دسوال د جواب سره مطابقت نه راخى.

بيا كه چيرته مونږ د لږ وخت دپاره دا خبره اومنو چه دلته دظلم نه مراد معصيت دې شرك نه دې.نوبيا هم د معتزلو دا دعوه نه ثابتيږى چه مرتكب د كبيره مخلدفى النار دې

ددې وجه دا ده.چه په ﴿وَهُمْ مُهْتَدُونَ﴾ كښې دوه احتماله دى.يو ((أمن من الدخول فى العذاب)) يعنى دنفس عذاب نه په امن كيدل.اوبل((أمن من الخلود فى العذاب)) يعنى د هميشه عذاب نه په امن كيدل.معتزله دخپل مسلك دپاره په دې آيت باندې په هغه وخت كښې استدلال كولې شى.چه په ﴿أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ﴾ كښې په يقين سره دا متعين كړى.چه دلته د ..امن.. نه ((أمن من الخلود)) مراد دې.اومعتزله دا په يقين سره نشى ثابتولې.خكه چه دلته دويم احتمال (أمن من الدخول) هم دې.كوم چه په دې خبره باندې دلالت كوى.چه مرتكب د كبيرې مونږ د ((دخول فى النار)) مستحق ګڼو.حالانكه د معتزلو دعوه د خلود فى النار ده. دكوم چه په يقين سره اثبات دلته نشى كيدې.(١) والله أعلم بالصواب.

فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ: (٢) يعنى كله چه حضرات صحابه كرام رضي الله عنهم اوويريدل.اوهغوى سره فكرشو.نوتپوس ني اوكړو. چه په مونږ كښې به څوك داسې وى. چه هغه به ظلم نه وى كړې.نوالله تعالى آيت نازل كړو.﴿إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾

ددې سياق نه معلوميږى.چه د آيت د نزول سبب د صحابه كرامو رضي الله عنهم تپوس اواستفسار وو.حالانكه ددې حديث د نورو طرقو نه معلوميږى.چه د ﴿إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾ آيت ددې نه وړاندې نازل شوې وو.خكه چه په صحيح بخارى كتاب التفسير د روايت الفاظ دا دى.

((إنه ليس بذاك ألا تسمع إلى قول لقمان لابنه ﴿إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾ (٣)

---

(١) دا ټول تفصيل د فضل البارى(١\٤٣٤و ٤٣٦) نه ماخوذ دې.

(٢) سورة لقمان:١٣.

(٣) صحيح بخارى(٢\٤١...) التفسير سورة لقمان باب قوله تعالى لا تشرك بالله إن الشرك لظلم عظيم)

دغه شان د دواړو په سياق كښې تعارض راځي.

په دې دواړو سياقونوكښې د جمع اوتطبيق صورت دا دې چه كله صحابه كرامو رضي الله عنهم اشكال اوكړو نوهم په هغه وخت كښې سمدستې د سورة لقمان آيت نازل شو.نو نبى ﷺ صحابه كرامو رضي الله عنهم ته جواب وركړواودا تعبير ئې اختيار كړو. «إنه ليس بذاك ألا تسمع إلى قول لقمان..»(١) والله أعلم.

علامه شبيراحمدعثمانى رحمه الله د دې دواړو په مينځ كښې داسې تطبيق كړې دې چه په حديث مبارك كښې د«فأنزل الله» اطلاق توسعاً شوې دې.لكه څنګه چه مونږ يو زناكاره وايو.چه ستاسو په حق كښې الله تعالى دا آيت نازل كړې دې.﴿ اَلزَّانِيَةُ وَالزَّانِيْ فَاجْلِدُوْا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ ﴾

يا يوغل ته اووئيلى شى.چه ستا په حق كښې دا حد الله تعالى نازل كړې دې﴿ وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوْٓا اَيْدِيَهُمَا ﴾هرسړې په دې پوهيږى.چه ددې نه مراد دا دې.چه ته هم ددې آيت مصداق ئې.اوستاد معاملې فيصله اوحكم ددې آيت نه معلوميږى.حالانكه آيت د زنا اود غلا د نن نه تقريباً څوارلس سوه كاله وړاندې نازل شوى دى.په دې ځائې كښې هم د «فأنزل الله»نه هم دا مراد دې.چه تاسوته كومه شبه يا اشكال راغلو.نو ددې اشكال فيصله ددې آيت نه معلوميږى.(٢) والله أعلم.

دحديث الباب د ترجمة الباب سره مطابقت. دحديث دترجمة الباب سره څنګه مطابقت دې؟ نوحضرت علامه عينى رحمه الله فرمائى.چه صحابه كرامو رضي الله عنهم معاصى ظلم اوګڼړل.اونبى ﷺ كفراوشرك ظلم اوګرځولو .نومعلومه شوه.چه بعضې ظلم كفر دې اوبعضې ظلم كفر نه دې.په دې سره د مراتبو فرق په پوهه كښې راځي.او«ظلم دون ظلم»ثابتيږى.(٣)

شيخ الاسلام علامه شبيراحمدعثمانى رحمه الله فرمائى.چه د مطابقت د اثبات دپاره دومره لرې تلو ته ضرورت نشته.په ﴿ اِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيْمٌ ﴾ كښې د «عظيم» لفظ په مراتبو باندې صراحة دلالت كوى.ددې نه معلوميږى.چه وركوټې ظلم هم شته.كوم چه «مادون الشرك» دې.(٤)والله أعلم.

---

(١) فتح البارى(٨٨\١)_
(٢) فضل البارى(٤٣٢\١)_
(٣) عمدة القارى(٢١٣\١)_
(٤) فضل البارى(٤٣٣\١)

۲۳ = بَاب عَلَامَةِ الْمُنَافِقِ

منافق د نفاق نه اسم فاعل دې نفاق وائی دباطن د ظاهر نه مخالفت ته. د شرع په اصطلاح کښې نفاق دا دې چه سړې په ظاهره مسلمان وی اوپه باطن کښې کافر وی.[1]
ددې دوه مآخذ خودلی شوی دی

① یاخودا د ..نفق.. نه ماخوذ دې اونفق سوړنګ ته وائی لکه څنګه چه سړې په سوړنګ کښې ورننوځی اوبل طرف ته اوځی دغه شان منافق هم په ظاهره ځان مسلمان ښکاره کوی اوپه باطن کښې کفرپټوی اوپه دننه لاره کښې د ایمان نه اوځی.[2]

② یادا د ..نافقاء.. نه ماخوذ دې اونافقاء دصحرا د مږې سوړې ته وائی په اصل کښې صحرائی مږه چه کومه سوړه جوړوی نود هغې دوه سرونه وی په یوطرف په سوړه کښې ورننوځی اوددې بلې سوړې خوله لږه غوندې پټه وی اوبیخی چه دواړو طرفونو ته سوړې وی د دې په ځائې داسې وی چه دپاسه پرې د خاورې لږه غوندې حصه باقی وی نوښکاره خولې ته ئې قاصعاء وائی اوکومه چه پټه وی هغې ته ..نافقاء.. وائی کله چه ښکاری راشی نو مږه د قاصعاء په ذریعه دننه ورځی اونافقاء په خپله خوله په زوره سره اووهی په هغې باندې چه کومه لږه غوندې خاوره وی هغه لرې شی اوهغه د دننه نه رابهرشی دغه شان منافق په ظاهری لاره په ایمان کښې داخلیږی اوپه باطنی لاره د ایمان نه اوځی.[3]

دترجمې مقصود امام نووی رحمه الله فرمائی چه دامام بخاری رحمه الله ددې ترجمې نه مقصود دا خودل دی چه په معاصی سره په ایمان کښې کمې راځی لکه څنګه چه په طاعاتو سره په ایمان کښې زیادت راځی.[4]

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله دا خودل غواړی چه د نفاق ډیرې نښې دی اوس چه په چا کښې څومره نښې وی هغه هومره به هغه منافق وی نود نفاق مختلفې مرتبې دی لکه څنګه چه د کفر اوظلم مختلف مراتب دی بعضې مرتبې خوداسې دی چه دهغې په ارتکاب سره سړې دایمان نه بهرته اوځی لکه چه د زړه نه په الله تعالی باندې ایمان نه ساتی اګرچه په ظاهره باندې خپل ځان مومن ښکاره کوی اوبعضې مرتبې داسې دی چه دهغې په ارتکاب سره سړې دایمان نه نه خارجیږی البته دا ده چه په هغې کښې دمنافقانو بعضې صفات راځی لکه «کذب فی الحدیث، اخلاف فی الوعد، خیانت فی الأمانة، غدر فی المعاهدة، فجور فی الخصومة» دا اوصاف په احادیثو کښې ذکرشوی دی.[5]

---

[1]) فتح الباری(۸۹۱۱)_
[2]) النهایة فی غریب الحدیث (۹۸۱۵) ومعجم مقاییس اللغة (۴۵۵۱۵)_
[3]) المصدرالسابق)_
[4]) فتح الباری(۸۹۱۱)_
[5]) شرح کرمانی(۱۵۲۱۱)

دا هم ممکن ده چه د باب نه دامام بخاری رحمه الله د مرجئو تردید وی هغه داسې چه گورئ ناسو وائي چه معصیت مضر نه دې اودلته بعضې گناهونه د نفاق نښې خودلی شوی دی.نبی ﷺ د داسې صفاتوپه حاملینوباندې دمنافق حکم لگولې دې.نودا خبره چه معصیت مضرنه دې غلطه ده که چیرته معصیت مضر نه وو. نو په دوی به د منافق حکم نشو لگولې.()

[٣٣]حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ أَبُو الرَّبِيعِ قَالَ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ حَدَّثَنَا نَافِعُ بْنُ مَالِكِ بْنِ أَبِي عَامِرٍ أَبُو سُهَيْلٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ آيَةُ الْمُنَافِقِ ثَلَاثٌ إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ وَإِذَا اؤْتُمِنَ خَانَ [٢٥٣٦،٢٥٩٨،٥٤٣٣]

رجال الحديث

قوله: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ أَبُو الرَّبِيعِ: دوی ابوالربیع سلیمان بن داؤد عتکی زهرانی بصری نزیل بغداد دی.د امام مالك.فلیح بن سلیمان.حماد بن زید .ابوعوانه. اواسماعیل بن جندب رحمهم الله وغیره نه ئې روایت کوی.

امام بخاری.امام مسلم.امام ابوداؤد .امام احمد اوامام اسحاق رحمهم الله ددوی نه احادیث نقل کړی دی.

امام یحیی بن معین.ابوزرعه.ابوحاتم. اونسائی رحمهم الله دوی لره ثقه گرخولې دې

عبدالرحمن بن یوسف بن خراش رحمه الله فرمائی.((تکلم الناس فیه وهوصدوق)) یعنی محدثینو رحمهم الله په ده باندې کلام کړې دې.خودې صدوق دې.

خوحافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.((ثقة لم یتکلم فیه أحد بحجة)) یعنی دوی ثقه دی.په دوی باندې په دلیل سره چا هم کلام نه دې کړې.

په ٢٣٤ﻫ کښې وفات شوی وو.()

قوله: قَالَ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ: دوی ابواسحاق بن جعفربن ابی کثیرانصاری زرقی مدنی دی.د اهل مدینې قاری وو.

دوی د سهیل بن ابی صالح.علاء بن عبدالرحمن بن یعقوب.عبدالله بن دینا . نافع بن مالك بن ابی عامر رحمهم الله وغیره نه روایت کوی.اوددوی نه روایت کونکوکښې قتیبه بن علی بن حجر.یحیی بن یحیی رحمهم الله وغیره دی.

امام احمد .ابوزرعه.اونسائی رحمهم الله فرمائی،،ثقة،،

() فضل الباری(١\٤٣٧)-

() تهذیب الکمال(١١\٤٢٣، ٤٢٥) وعمدة القاری(١\٢١٨) وخلاصة الخزرجی (١٥١) وتقریب التهذیب (٢٥١) رقم (٢٥٥٦)_

محمدبن سعد رحمه الله فرمائي: «ثقة وهو من أهل المدينة قدم بغداد فلم يزل بها حتى مات وهو صاحب الخمس مائة حديث التي سمعها منه الناس»
اصحاب اصول ستة ددوى نه احاديث نقل كړى دى.
دوى په بغداد كښې په كال ۱۸۰ھ كښې وفات شوې وو (۱)

قوله قَالَ حَدَّثَنَا نَافِعُ بْنُ مَالِكِ بْنِ أَبِي عَامِرٍ أَبُو سُهَيْلٍ: دوى ابوسهيل نافع بن مالك بن ابى عامراصحبى تيمى مدنى رحمه الله دى.كوم چه د بنو تيم حليف اودامام مالك رحمه الله تره وو.
دحضرت انس بن مالك.حضرت سهل بن سعد الساعدى.حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهم نه دغه شان دحضرت سعيدبن المسيب.حضرت على بن الحسين. حضرت عمربن عبدالعزيز. حضرت قاسم بن محمد بن ابى بكر الصديق اودخپل پلار مالك بن ابى عامر اوابوبرده بن ابى موسى الاشعرى رحمهم الله نه ئې دحديثو روايت كړې دې.
ددوى نه اسماعيل بن جعفر بن ابى كثيرسليمان بن بلال.عبدالعزيزدرآوردى .امام مالك او امام زهرى رحمهم الله وغيره محدثين روايت كړې دې.
امام احمد .ابوحاتم.اونسائى رحمهم الله دوى لره ثقه گرخولى دى.ابن حبان رحمه الله دوى په خپل كتاب كښې ثقه گرخولى دى.اصحاب اصول سته ددوى نه روايات نقل كړى دى.
د ۱۴۰ھ نه پس ددوى وفات شوې دې.(۲) رحمه الله تعالى.

عَنْ أَبِيهِ: دوى ابوانس مالك بن ابى عامر اصبحى مدنى دى.ابومحمد هم ددوى كنيت دې.دوى دامام مالك رحمه الله نيكه وو.
دحضرت عمر.حضرت عثمان.حضرت طلحه بن عبيدالله .حضرت ابوهريره. او حضرت عائشې رضي الله عنهم نه ئې دحديثو روايت كړې دې.
ددوى نه ددوى خوى انس بن مالك بن ابى عامر.ربيع او ابوسهيل. نه علاوه سالم ابو النضر.سليمان بن يسار.اومحمد بن ابراهيم تيمى رحمهم الله روايت كړې دې
محمدبن سعد رحمه الله فرمائي: «كان ثقة وله أحاديث صالحة» عجلى رحمه الله فرمائي: «مدنى تابعى ثقة»
امام نسائى هم ددوى توثيق كړې دې.
د صحيح قول مطابق ددوى وفات په ۷۴ھ كښې شوې دې.اوواقدى رحمه الله فرمائي.چه ددوى وفات په ۱۱۲ھ كښې د اويا يا دوه اويا كالو په عمركښې شوې دې.

---

(۱) تهذيب الكمال(۱۳\۵۶- ۶۰) وعمدة القارى(۱\۲۱۸) وخلاصة الخزرجى (ص.۳۳) وتقريب التهذيب (۱۰۶) رقم ۴۳۱)_
(۲) تهذيب الكمال(۲۹\۲۹۰. ۲۹۱) وعمدة القارى (۱\۲۱۸) وخلاصة الخزرجى(ص.۳۹۰) وتقريب (ص.۵۵۸) رقم ۷۰۸۱)_

خوحافظ منذري رحمه الله فرمائي چه دا خبره بيخي غلطه ده ددې په غلطئ كښې څه شك نشته ځكه چه دوى دحضرت عمر رضي الله عنه اودهغوى نه روسته حضراتو نه د حديث روايت كړى دې كه په ١١٢ﻫ كښې د دوه اويا كالو په عمركښې ددوى وفات اومنلې شي نوددوى پيدائش به په ٤٠ﻫ كښې منل پكاروى حالانكه دحضرت عمر رضي الله عنه شهادت په ٢٣ﻫ كښې شوې دې اودحضرت عثمان رضي الله عنه شهادت په ٣٥ﻫ كښې شوې دې اودحضرت طلحه بن عبيدالله رضي الله عنه شهادت د جنګ جمل ٣۶ﻫ په موقع شوې دې اوددوى سماع ددې ټولو حضراتو ثابته ده.

علامه عينى رحمه الله د واقدي رحمه الله دقول د صحت دپاره دا تاويل كړې دې. چه واقدى چه څه ونيلي دى چه «توفى ثنتى عشرة ومائة وهو ابن سبعين أو اثنتين وسبعين سنة» په دې كښې ..سبعين.. په اصل كښې د ..تسعين.. تصحيف دې اوپه اصل كښې ..تسعين.. دې كه د دوى پيدائش نوى يا دوه نوى كالو په عمر كښې اومنلې شي نو د دوى د پيدائش كال به ٢٠ﻫ وى. (١)خوښكاره ده چه په دې صورت كښې دحضرت عمر رضي الله عنه مطلق روايت ثابتيږى د روايت ثبوت مشكل دې.والله أعلم.

قوله: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ :(٢) دحضرت ابوهريره رضي الله عنه تفصيلي حالات وړاندې د «باب أمور الإيمان» لاندې تير شوى دى.

قوله: عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ آيَةُ الْمُنَافِقِ ثَلَاثٌ : حضرت ابوهريره رضي الله عنه د نبي ﷺ نه نقل كوى چه نبي ﷺ فرمائيلي دى.د منافق نښې درې دى.

دلته «آية» مفرد دې اومبتدء ده.او«ثلاث» خبر دې په ده كښې تعدد دې. اودا قاعده ده چه په مفرد او جمع كښې او په مبتدا او خبر كښې مطابقت ضرورى وى.دلته په مبتدا او خبر مينځ كښې د افراد او جمعې په اعتبارسره مطابقت نشته.

ددې يو جواب دا دې چه دلته د «آية» نه مراد جنس دې.نو د «ثلاث» حمل په «آية» باندې صحيح دې.ابوعوانه رحمه الله په خپل صحيح كښې د «علامات المنافق» په الفاظو سره روايت نقل

---

(١) تهذيب الكمال(٢٧ \ ١٤٨. ١٥٠) وعمدة القارى(١\٢١٨. ٢١٩) وخلاصة الخزرجى (ص.٣۶٧) وتقريب(٥١٧) رقم ۶٤٤٣) دا خبره دې ياده وى چه په خلاصة الخزرجى كښې ددوى د وفات په باره كښې ليكلى دى.قيل توفى سنة أربع وتسعين..كيدې شى چه دا د سبعين نه تصحيف وى، والله أعلم)

(٢) الحديث أخرجه البخارى فى كتاب الشهادات باب من أمر بإنجاز الوعد رقم ٢۶٨٢ وفى كتاب الوصايا باب قول الله عزوجل ﴿ من بعد وصية يوصى بها أو دين ﴾ رقم ٢٧٤٩ وفى كتاب الأدب باب قول الله تعالى ﴿ يايها الذين آمنو اتقوا الله وكونوا مع الصادقين ﴾ رقم ۶٠٩٥ ومسلم فى صحيحه (١\٥۶) كتاب الإيمان باب خصال المنافق والنسائى فى سننه (٢\٢٧٠) فى كتاب الإيمان وشرائعه باب علامة المنافق والترمذى فى جامعه فى كتاب الإيمان باب ما جاء فى علامة المنافق رقم ٢۶٣١)

کړې دې.()

بعضې حضراتو دا جواب ورکړې دې چه د ((ثلاث)) مطلب دا دې چه دا درې واړه يو ځائې شي نو پوره نښه ده ()خودا جواب لرې دې ظاهره دا ده چه درې واړه جدا جدا مستقل طور د نفاق نښې دی.والله أعلم.

قوله: إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ: کله چه خبرې کوی.نو دروغ وائي

قوله: وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ: اوکله چه وعده اوکړی.نو وعده ماتوی.

که د((وعد)) لفظ که مفعول ذکرکړې شی.نوخيراوشردواړه کښې استعماليږی اوکه مفعول حذف کړې شسی.نو ((وعد))د خير دپاره او ((ايعاد))او((وعيد))د شر دپاره استعماليږی.()

البته ابن الاعرابی رحمه الله وائی چه د((ايعاد))استعمال دخيردپاره هم کيږی خودا کله کله وی.()

بيا دلته په يوه بله خبره باندې پوهه شئ:چه وعده خلافی په هغه وخت کښې مذموم او د نفاق نښه ده.کله چه د وعدې کولو په وخت کښې د وعدې د مخالفت اراده وی.که د وعدې په وخت کښې ئې د پوره کولو نيت وی او روسته د څه مجبورئ په وجه ئې پوره نکړې شی.نودا نقصان نه دې.په سنن ابی داوُد او جامع ترمذی کښې د حضرت زيد بن ارقم رضی الله عنه نه روايت دې.((إذا وعد الرجل أخاه ومن نيته أن يفي له فلم يف ولم يجئ للميعاد فلا إثم عليه()اللفظ لأبي داود.

دغه شان د حضرت سلمان فارسی رضی الله عنه نه مرفوعاً مروی دی.((وإذا وعد وهو يحدث نفسه أنه يخلف))()

() فتح الباري(۸۹\۱) وشرح کرمانی(۱۴۷\۱)-

() المصدرالسابق)_

() قال الفراء:يقال وعدته خيراً ووعدته شراً فإذا أسقطوا الخير والشر قالوا فی الخير والوعد. والعدة- وفی الشر الإيعاد والوعيد كذا فی مختار الصحاح (۷۲۸) وعمدة القاری(۲۲۰\۱)_

() عمدة القاری(۲۲۰\۱)_

() سنن أبي داود كتاب الأدب باب فی العدة رقم ۴۹۹۵ وجامع ترمذی کتاب الإيمان باب ما جاء فی علامة المنافق رقم ۲۶۳۳) ددې حديث په سند کښې ابوالنعمان او ابو وقاص دی.دې دواړو په باره کښې امام ترمذی فرمائی.((ولا يعرف أبوالنعمان ولا أبو وقاص وهما مجهولان))-

()معجم طبرانی کبير(۲۷۰\۶) رقم ۶۱۸۶) ومجمع الزوائد (۱۰۸\۱) کتاب الإيمان باب فی النفاق وعلاماته وذکر المنافقين) ددې حديث په سند کښې هم ابوالنعمان او ابو وقاص دی.کوم چه مجهول دی.تعجب دې چه حافظ ابن حجر رحمه الله دا دواړه په تقريب التهذيب ,۶۷۹و ۶۸۲، کښې مجهول ګرځولی دی اوددې باوجود په فتح الباری کښې ليکی (۹۰\۱)، وإسناده لا بأس به ليس فيهم من أجمع علی ترکه))_

قوله: وَإِذَا اؤْتُمِنَ خَانَ: اوكله چه ده سره امانت كيخودې شى نوخيانت كوى.
بعضې عالمانودا درې واړه علامات د نفاق نښه ګرځولو دپاره يوه نكته بيان كړې ده.چه د
دين انحصار په درې څيزونو باندې دې.قول فعل او نيت.نو په فساد قول باندې ..كذب..
سره او په فساد فعل باندې نې په ..خيانت.. سره او په فساد نيت باندې نې په ..اخلاف
وعده.. تنبيه وركړه (١)
ددې حديث سره متعلقه څه ابحاث د راروان حديث په تشريح كښې راځى.

[٣٤] حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ بْنُ عُقْبَةَ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُرَّةَ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ كَانَ مُنَافِقًا خَالِصًا وَمَنْ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنْهُنَّ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنَ النِّفَاقِ حَتَّى يَدَعَهَا إِذَا اؤْتُمِنَ خَانَ وَإِذَا حَدَّثَ كَذَبَ وَإِذَا عَاهَدَ غَدَرَ وَإِذَا خَاصَمَ فَجَرَ تَابَعَهُ شُعْبَةُ عَنْ الْأَعْمَشِ [٢٣٢٧،٣٠٠٧]

رجال الحديث

قوله: حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ بْنُ عُقْبَةَ: دوى قبيصه بن عقبه بن محمد بن سفيان السوائى كوفى دى.ابوعامر ئې كنيت دې.(٢)
د اسرائيل بن يونس،حماد بن سلمه ،سفيان ثورى.شعبه.فطربن خليفه.مالك بن مغول او د ابو رجاء رحمهم الله وغيره نه روايت كوى.(٣)
دوى نه په روايت كونكو كښې امام بخارى.اما احمد بن حنبل.محمود بن غيلان، او عباس دورى رحمهم الله وغيره محدثين عظام دى.
دوى په زهد او ورع. صلاح او استغناء باندې موصوف وو.حفص بن عمر رحمه الله فرمائى.«ما رأيت مثل قبيصة بن عقبة ما رأيته مبتسماً قط من عباد الله الصالحين»(٤)
دهناد بن السرى رحمه الله وړاندې چه به كله ددوى ذكر اوشو.نو په ژړا به شو.او فرمائيل به ئې.«الرجل الصالح»(٥)
جعفربن حمدويه رحمه الله بيان كوى.چه مونږ د قبيصه د دروازې سره ولاړ وو. زمونږ سره دلف

---

(١)فتح البارى (١/٩٠)_
(٢) تهذيب الكمال(٢٣/٤٨١)و ٤٨٣) وخلاصة الخزرجى(٣١٤)_
(٣) المصدر السابق)_
(٤) تهذيب الكمال(٢٣/٤٨٧)_
(٥) المصدر السابق)_

بن ابي دلف هم وو اودهغه سره ډير خادمان هم وو هغه دروازه اوتړوله قبيصه په راووتلو کښې وخت اولګولو نو خادمانو دوباره آواز وکړو او وې ونيل «ابن ملك الجبل على الباب وأنت لاتخرج إليه» چه دا ئې واوريدو نو قبيصه راووتلو په داسې حالت کښې چه د هغوی د څادر په پلوسکی پوړې د روټۍ ټکړې وې چه راغلو نو وې فرمائيل «رجل قد رضي من الدنيا بهذا ما يصنع بابن ملك الجبل؟» يعنې کوم کس چه قناعت اختيارکړی وی دچا ګذاره چه په دې ټکړو باندې کيږی.هغه به د شهزاده نه څه واخلي؟ ددې نه پس ئې اوفرمائيل «والله لا حدثته» په الله قسم زه ده ته احاديث نه اوروم.اوبيا ئې ورته واونه رول. (١)

امام احمدبن حنبل رحمه الله فرمائي «كثير الغلط وكان ثقة صالحا لا بأس به» (٢)

امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائي «هو ثقة إلا في حديث الثوري» (٣)

دغه شان دوی فرمائي «ليس بذاك القوي وقال ثقة في كل شئ إلا في سفيان» (٤)

ابن القطان رحمه الله فرمائي «يروي عبد الحق في أحكامه لقبيصة ولا يعرض له وهو عندهم كثير الخطأ» (٥)

امام احمد رحمه الله فرمائي «كان صغيرا لا يضبط وكان صالحا ثقة» (٦)

ددې اقوالوخلاصه دا ده.چه عالمانود رجالو رحمهم الله ده لره «كثير الغلط، كثير الخطأ، ضعيف في حديث الثوري» ګرځولې دې.

ترکومې پورې چه د سفيان ثوری رحمه الله په حديث کښې دضعف خبره ده.نودا ددې وجې قابل تسليم نه ده.چه ددوی عمربه هغه وخت کښې شپاړس کاله وو.کله چه دوی د سفيان ثوری رحمه الله نه سماع کوله.اومسلسل درې کاله ئې د هغوی نه سماع کړې وه.(٧) اوښکاره خبره ده.چه دشپاړس کالو عمرد تحصيل حديث دپاره کم نه دې.

اوبياکومو کسانو چه دوی لره د سفيان ثوری رحمه الله په حديث کښې ضعيف ګرځولې دې.نو ورسره بعضې نورو محدثينو رحمهم الله ددوی توثيق هم کړې دې. او دسفيان ثوری رحمه الله نه ئې روايت کول معتبر ګرځولی دی.ابوحاتم رحمه الله فرمائي «لم أر من المحدثين من يحفظ ويأتي بالحديث

---

(١) تهذيب الكمال(٢٣\٤٨٨)_

(٢) ميزان الإعتدال(٣\٣٨٣)_

(٣) المصدر السابق)_

(٤) المصدر السابق)_

(٥) ميزان الإعتدال (٣\٣٨٤)_

(٦) المصدر السابق)_

(٧) تهذيب الكمال(٢٣\٤٨٤)_

على للثله لايغيرة سوى قبيصة وأبي نعيم في حديث سفيان...»(١)

دفريابى رحمه الله نه تپوس اوشو «رأيت قبيصة عند سفيان؟» نوهغوى اوونيل «نعم رأيته صغيرا» مطلب دا دي كله چه هغوى د سفيان ثورى رحمه الله نه سماع كوله نو ورکوټے وو. ددې وجې به ددوى روايت قبول نه وى. ابوزرعه رحمه الله فرمائى. چه ما دا خبره محمدبن عبدالله بن نمير رحمه الله ته ذکرکړه. نو هغوى اوفرمائيل. «لوحدثنا قبيصة عن النخعي لقبلنا منه» يعنى د سفيان ثورى رحمه الله نه خو ددوى سماع ثابته ده. ددوى نه لوئې عالم چه حضرت ابراهيم نخعى رحمه الله دې كه قبيصه دهغه نه هم روايت اوكړى. مونږ به ئې قبلوو.(٢)

امام ابوداود فرمائى. «كان قبيصة لايحفظ ثم حفظ بعد»(٣)

د فضل بن سهل رحمه الله بيان دې. «كان قبيصة يحدث بحديث سفيان على الولاء درسا درسا حفظا»(٤)

امام نسائى رحمه الله فرمائى. «ليس به بأس»(٥)

امام اسحاق بن سيارنصيبى رحمه الله فرمائى(٦)

ترکومې چه دکثيرالغلط والخطاء تعلق دې نوحافظ ذهبى رحمه الله فرمائى. «بل هو محتج به عندهم موثق مع وجود غلطه»(٧)

بيا كه دسفيان ثورى رحمه الله په احاديثوکښې دوى لره ضعيف هم گنړلې شى. نودا څه نقصان نه دې. ځکه چه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى. «من كبار شيوخ البخاري أخرج عنه أحاديث عن سفيان الثوري، وافقه عليها غيره»(٨) يعنى ددوى دکومواحاديثو تخريج چه امام بخارى رحمه الله کړې دې. نودهغې احاديثو موافقت او متابعت نورو کړې دې. په دې مقام کښې امام شعبه رحمه الله د دوى متابع دې. «كما سيأتي»

دصحيح قول مطابق په ۲۱۵ھ کښې دوى وفات شوى دى.(٩) رحمه الله رحمة واسعة

---

(١) ميزان الإعتدال(٣\٣٨٣) وتهذيب الكمال(٢٣\٤٨٦)_

(٢) تهذيب الكمال(٢٣\٤٨٥) وميزان الإعتدال(٣\٣٨٤)_

(٣) هدى السارى(ص.٤٣٦) وميزان الإعتدال(٣\٣٨٤) وتهذيب الكمال(٢٣\٤٨٦)_

(٤) تهذيب ا لكمال(٢٣\٤٨٧) وهدى السارى(٤٣٦)_

(٥) تهذيب الكمال(٢٣\٤٨٧) وميزان الإعتدال(٣\٣٨٤) وهدى السارى(ص.٤٣٦)_

(٦) ما رأيت من الشيوخ أحفظ من قبصية بن عقبة)) () ميزان الإعتدال(٣\٣٨٤) وتهذيب الكمال٢٣\٤٨٦)_

(٧) ميزان الإعتدال(٣\٣٨٤)_

(٨) هدى السارى(ص.٤٣٦)-

(٩) عمدة القارى(١\٢٢٣) وتقريب التهذيب(٤٥٣) رقم ٥٥١٣)_

قوله قال حدثنا سفيان: دوى مشهور امام حديث تبع تابعي ابوعبدالله سفيان بن سعيد بن مسروق ثورى كوفى رحمه الله دى

دزيادبن علاقه.حبيب بن ابى ثابت.اسود بن قيس.حمادبن ابى سليمان او زيد بن اسلم رحمهم الله غوندې په سوونو اساطين علم نه ئې حديث حاصل کړى دى

پخپله ددوى نه د روايت کونکو شمار زرګونو ته رسى دوى مستقل د يو فقهى مکتب نکرامام وو.د مذاهب اربعه پشان ددوى په مذهب باندې هم عمل کولې شو خو روسته ددوى متبعين ختم شول.اومذاهب اربعه ته الله تعالى دوام نصيب کړو

ددوى په جلالت قدر.کثرت علوم.صلابت دين.توثق وامانت.زهد وصلاح او حفظ واتقان باندې د ټولوعالمانو رحمهم الله اتفاق دې.

امام شعبه.سفيان بن عيينه.اما عاصم النبيل.يحيى بن معين رحمهم الله نه علاوه نورو حضراتو هم دوى لره «أميرالمؤمنين فى الحديث» ګرخولى دى

امام عبدالله بن المبارک رحمه الله فرمائى.«كتبت عن ألف ومئة شيخ ماكتبت عن أفضل من سفيان».

حافظه ئې ډيره مضبوطه وه.کومه خبره چه به ئې يوځل واوريده هغه به ورته هميشه ډيره ياده وه.پخپله فرمائى.«ما استودعت قلبى شيأ قط فخانني»

امام شعبه رحمه الله فرمائى.«إن سفيان ساد الناس بالورع والعلم»

قبيصه بن عقبه رحمه الله فرمائى.«ما جلست مع سفيان مجلساً إلا ذكرت الموت وما رأيت أحداً كان أكثر ذكراً للموت منه»

يوسف بن اسباط رحمه الله فرمائى چه سفيان ثورى رحمه الله دماخوستن دمنځه نه پس ماته اوفرمائيل. چه ماته د اودس دپاره لوټه راکړه.ماورته لوټه ورکړه هغوى د خپل ښى لاس باندې لوټه اونيوله.اوخپل ګس لاس ئې په خپله سينه باندې کيخودو زه خولاړم اوده شوم.اود صبا راختو نه پس چه ما اوکتل.نوهغوى هم په دهغه حالت کښې وو ما هغوى ته عرض اوکړو.حضرت صبا راختلې دې.نو وې فرمائيل ما دهغه وخت نه تراوسه پورې د آخرت په باره کښې سوچ کولو.

سفيان ثورى رحمه الله به د امراء او حاکمانونه هميشه دپاره اجتناب کولو اوعلمى وقارئې هميشه دپاره حفاظت کولو.

يوکس دوى سره څه اشرفۍ اوليدې.نو وې ونيل «تمسك هذه الدنانير» نو دوى اوفرمائيل. «أسكت فلولا هذه الدنانير لتمندل بنا هولاء الملوك»

ددوى په زرينواقوالوکښې دى.«أحب أن يكون صاحب العلم فى كفاية فإن الآفات إليه أسرع والألسنة إليه أسرع» يعنى پکارده چه صاحب علم اسوده حال وى. ځکه چه مصيبتونه دده طرف په تيزئ سره راځى اوپه ده باندې اعتراضونه هم ژر کيږى

بهرحال ددوى فضائل اومناقب بيشميره دى خطيب بغدادى رحمه الله بيخى صحيح ونيلى دى «كان إماماً من أئمة المسلمين وعلماً من أعلام الدين مجمعاً على أمانته بحيث يستغنى عن تزكيته مع الإتقان والحفظ والمعرفة والضبط والورع والزهد»

ابوجعفرمنصور چه كله د حج دپاره مكې ته روان شو نوهغه خپل نوكرانوته اووئيل چه سفيان ثورى رحمه الله بنديوان كړئ اوپه سولئ ئې كړئ نود پهانسئ تخته تياره كړې شوه او دوى د نيولودپاره اعلان اوشو په هغه وخت كښې د دوى سر د فضيل بن عياض رحمه الله په غېږ كښې وو اودواړه پښې ئې د سفيان بن عيينه رحمه الله په غېږ كښې وې دغه دواړه حضراتو دوى ته عرض اوكړو ابوعبدالله دالله دپاره تاسو پټ شئ الله دې نكړى چه په تاسو مصيبت راشى. نوپه مونږ تولوپورې به دشمنان خندا كوى چه دا ئې واوريدل نوحضرت سفيان ثورى رحمه الله پاسيدلو د بيت الله غلاف ئې اونيولو اوقسم ئې اوخوړلو چه ابوجعفربه مكې ته نه داخليږى. نو بيا څه وو «رب أشعث مدفوع بالأبواب لو أقسم على الله لأبره»(١) مصداق جوړ شو ابوجعفر منصورمكې ته ورنزدې شوې وو لاداخل شوې نه وو چه مړ شو.

ددوى پيدائش په ٩٧هـ كښې شوې وو او وفات ئې په ١٦١هـ كښې شوې وو.

سعيربن خمس. فرمائى چه د وفات نه پس ما سفيان ثورى رحمه الله په خوب كښې اوليدو چه: يوې وونې نه بلې وونې ته الوزى. اودا آيت وائى. ﴿ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقَنَا وَعْدَهُ وَأَوْرَثَنَا الْأَرْضَ نَتَبَوَّأُ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ فَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ ﴾ (سورة الزمر: ٧٤)_ رحمه الله تعالى رحمة واسعة(٢)

قوله: عَنِ الْأَعْمَشِ: دامام اعمش حالات وړاندې د «باب ظلم دون ظلم» لاندې تيرشوى دى

قوله: عَنْ عَبْدِاللهِ بْنِ مُرَّةَ: دوى عبدالله بن مره همدانى .خارفى. كوفى دى دوى تابعى دى. د حضرت عبدالله بن عمر .حضرت براء بن عازب رضى الله عنهم نه به ئې روايت كولو او ددوى نه د حديث اوريدونكو كښې امام اعمش. اومنصوربن المعتمر رحمهما الله وغيره دى امام يحيى بن معين. ابوزرعه. اونسائى رحمهم الله دوى لره ثقه گرخولى دى

ابن سعد رحمه الله فرمائى «كان ثقة وله أحاديث صالحة» عجلى رحمه الله فرمائى «تابعى ثقة»

ابن حبان رحمه الله دوى په كتاب الثقات كښې ذكركړى دى.

په ١٠٠هـ كښې وفات شوى وو (٣) رحمه الله تعالى.

---

(١) صحيح مسلم (٢\٣٢٩) كتاب البر والصلة باب فضل الضعفاء والخاملين_

(٢) د ذكرشوو حالاتو دغه شان دنورو زياتى تفصيل دپاره اوگورئ سير أعلام النبلاء (٧\٢٢٩، ٢٧٩) وتهذيب الكمال (١١\١٥٤ او ١٦٩) وعمدة القارى (١\٢٢٣) وخلاصة الخزرجى (١٤٥) وتقريب التهذيب (٢٤٤) رقم ٢٤٤٥) والأعلام للزركلى (٣\١٠٤، ١٠٥)

(٣) طبقات ابن سعد (٦\٢٩٠) وتهذيب الكمال (١٦\١١٤) وخلاصة الخزرجى (٢١٤) وعمدة القارى (١\٢٢٣) وتقريب التهذيب (٣٢٢)

عَنْ مَسْرُوقٍ: دوى مشهور مخضرم تابعى رحمه الله. امام ابوعائشه. مسروق بن الاجدع بن مالك بن اميه وداعى همدانى كوفى دى.
دوى دنبى ﷺ په زمانه كښې په اسلام مشرف شوى وو خونبى ﷺ سره د ملاقات سعادت ورته نه وو نصيب شوې عمروبن معديكرب ددوى ماما وو ددوى پلار د يمن په مشهورو شهسوارانوكښې وو
ونيلى شى چه په وركوتوالى كښې چا دې غلا كړې وو اوبيا ملاؤ شو او بوتلې وو ددې وجې ددوى نوم مسروق كيخودې شو.
حضرت عمر رضي الله عنه ددوى د پلار نوم د ..اجدع.. په ځاى ..عبدالرحمن.. كيخودې وو نود مسروق نوم په سركارى ديوان كښې ..مسروق بن عبدالرحمن،، وو.
دوى د كبار صحابه كرامو رضي الله عنهم ليدل كړى دى.اودهغوى نه ئې احاديث اوريدلى دى دحضرت ابوبكرصديق.حضرت عمرفاروق.حضرت عثمان.حضرت على. حضرت عبدالله بن عمر. حضرت عبدالله بن عمرو.حضرت عبدالله بن مسعود. حضرت زيد بن ثابت. حضرت ابى بن كعب.حضرت خباب بن ارت.حضرت معاذ بن جبل.حضرت مغيره بن شعبه، حضرت معقل بن سنان اشجعى.حضرت عائشې.حضرت ام رومان او دحضرت ام سلمې رضي الله عنهم نه روايت حاصل كړى دى.
البته على بن المدينى رحمه الله فرمائى دى.چه په حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه پسې دوى مونځ كړې دې.اودحضرت عثمان رضي الله عنه نه د دوى څه روايت نشته.
او د دوى نه چه چا روايت كړې دې.په هغوى كښې ابراهيم نخعى.انس بن سيرين.ابووائل شقيق بن سلمه.عبدالرحمن بن عبدالله بن مسعود.عبيدبن فضله .مكحول شامى. اودهغوى اهليه قميربنت عمرو. رحمهم الله دى.

مره رحمه الله فرمائى.((ماولدت همدانية مثل مسروق))

امام شعبى رحمه الله فرمائى.((ماعلمت أن أحداكان أطلب للعلم فى أفق من الآفاق من مسروق))
ددوى شميردحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په هغه قابلوشاګردانوكښې دې.چاچه به خلقو ته علم وركولو.اوحديث اورول.
ډيرزيات عبادت ګزاراود شپې تهجدګزار وو.ددوى بى بى فرمائى.چه دومره زيات عبادت به ئې كولو.چه پښې به ئې اوپړسيدې.كله كله به چه ما د دوى حالت ته كتل.نو د رحم په وجه به پرې ژړا راتله.
دوى داسې حج كړې وو.چه د ټول حج په دوران كښې په ملاسته خوب نه وو كړې.بس په سجده كښې ئې چه به ئې څومره خوب كولې شو.هغه هومره به ئې كولو.
حضرت عائشې رضي الله عنها دوى لره خپل ځوئې ګرځولې وو.نودام المومنين رضي الله عنها په نوم باندې دوى د خپلې لور نوم هم عائشه كيخودې وو.دخپلې دې لورهره خبره به ئې منله.اوخواهش به ئې ورله پوره كولو.يوه ورځ په ډيرو سختو ګرمو ورځوكښې دوى روژه وو.ددوى لور راغله.او وې ونيل باباجانه تاسو لږ شكرې اوبه شاته كړئ دوى ترې ټيټه اوكړه لورې ته داسې ولې

کول غواړي نوهغې ورته اووئیل باباجانه په تاسو باندې ماته رحم راځي غواړم چه تاسو ته
څه آرام ملاؤ شي.نو دوی ورته اووئیل لوري زه ددې ورځې دا تکلیف د هغه ورځې د آرام
دپاره برداشت کوم چه په هغې کښې به یوه ورځ د پنځوس زره کالوبرابر وی.
امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی.((ثقة لایسأل عنه مثله))
امام علی بن المدینی رحمه الله فرمائی.((ما أقدم علی مسروق أحداً من أصحاب عبدالله))
امام عجلی رحمه الله فرمائی.((کوفی تابعی ثقة))
امام محمدبن سعد رحمه الله فرمائی.((کان ثقة وله أحادیث صالحة))
په کال ۶۲ھ یا ۶۳ھ کښې دوی وفات شوی وو.() رحمه الله تعالی رحمة واسعة.

قوله: عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَمْرٍو: () دحضرت عبدالله بن عمروبن العاص رضی الله عنهما حلات
وړاندې په کتاب الایمان ((باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده))لاندې تیرشوی دی.

قوله: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ كَانَ..إلخ: نبی
کریم صلی الله علیه وسلم فرمائیلی دی.څلور خصلتونه داسې دی.چه په کوم کس کښې موجود شی.هغه به
خالص منافق وی.

یواشکال اودهغې جواب دباب اولنې حدیث کوم چه دحضرت ابوهریره رضی الله عنه دې.په هغې
کښې دنفاق درې نښې ذکرشوی دی.اودحضرت عبدالله بن عمروبن العاص رضی الله عنهما په دې
حدیث کښې څلورخصلتونه ذکرشوی دی.لکه چه د دریو اوڅلورو په مینځ کښې تعارض دې
علامه قرطبی رحمه الله ددې نه دا جواب کړې دې.چه دا ((من باب التجدد فی العلم))د قبیلې څخه
دې. یعنی نبی صلی الله علیه وسلم ته اول د دریو علم ورکړې شوې وو.اوبیا د څلورو.()
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه په دواړو احادیثوکښې تعارض نشته.څکه چه په دې کښې
یو زیاتی مذموم خصلت کوم چه په کمال نفاق باندې دلالت کوی.ددې نه دا نه لازمیږی.چه
دا هم د نفاق نښه ده.څکه چه ممکن ده.چه اصلی نښې درې وی.اودزیاتی خصلت په وجه

() تهذیب الکمال(۲۷\۴۵۱.۴۵۷) وطبقات ابن سعد(۶\۷۶.۸۴) وسیر أعلام النبلاء(۴\۶۳ و۶۹) وعمدة القاری(۱\۲۲۳) وخلاصة الخزرجی(ت ۳۷۴) وتقریب التهذیب(۵۲۸) رقم ۶۶۰۱)_

() الحدیث أخرجه البخاری فی کتاب المظالم باب إذا خاصم فجر رقم ۲۴۵۹ وفی کتاب الجزیة والموادعة باب إثم من عاهد ثم غدر رقم ۳۱۷۸ ومسلم فی صحیحه (۱\۵۶) کتاب الإیمان باب خصال المنافق والنسائی فی سننه (۲\۲۷۰) کتاب الإیمان وشرائعه باب علامة المنافق وأبوداود فی سننه فی کتاب السنة باب الدلیل علی زیادة الإیمان ونقصانه رقم ۴۶۸۸ والترمذی فی جامعه فی کتاب الإیمان باب ما جاء فی علامة المنافق رقم ۲۶۳۲)_

() فتح الباری(۱\۸۹)

باندې په دې نفاق کښې خلوص پيدا کيږي مطلب دا دې چه درې خو دنفس نفاق نښې دي اوچه څلورمه ورسره ملاؤ شي نو دخلوص نفاق نښه ترې جوړه شي (١)

بوجواب دا هم ورکولې شي چه مفهوم دعدد معتبر نه دې خکه چه عدد اقل دعدد اکثر نفي نه کوي (٢)

يوجواب دا هم ورکولې شي چه په مسلم شريف کښې دحضرت ابوهريره رضي الله عنه په حديث کښې په يوطريق کښې د «من علامات المنافق» الفاظ راغلي دي (٣) ددې نه معلوميږي چه په درې يا څلوروکښې انحصار مقصود نه دې بلکه دموقع اومحل په مناسبت سره کله نبي ﷺ د درې نښو بيانولوضرورت محسوس کړې دې اودرې نښې ئې بيان کړې دي اوکله ئې د څلورو خصلتونو ضرورت محسوس کړې دې او څلور ئې بيان کړې دي (٤)

په دواړوحديثونوکښې د ذکرشوي مجموعي نښو شمار ددې نه پس پوهه شئ چه امام قرطبي اوامام نووي رحمهما الله فرمائي چه ددې دواړو احاديثو د جمع کولونه مجموعي طور دنفاق پنځه نښې جوړيږي دوه نښې په دواړو حديثونو کښې مشترک دي يو «كذب في الحديث» اودويم «خيانت في الأمانة» اودابوهريره رضي الله عنه په حديث کښې «إخلاف في الوعد» زياتې دې اودحضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما په حديث کښې «غدر في المعاهدة» او «فجور في الخصومة» زياتي دي (٥)

بيا دلته په دې باندې هم پوهه شئ چه امام بخاري رحمه الله کله دا حديث په «كتاب المظالم» (٦) اوپه «كتاب الجزية» (٧) کښې ذکرکړې دې نوهلته ئې د «إذا أوتمن خان» په ځائې «إذا وعد أخلف» ذکرکړې دې دغه شان امام مسلم هم په خپل صحيح کښې د «أمانت» په ځائې «إخلاف وعد» ذکرکړې دې (٨)

په دې صورت کښې به مجموعي نښې پنځه وي ځکه چه دواړه حديثونه «كذب في الحديث»

---

١) فتح البارى (١\٨٩و ٩٠)_
٢) شرح کرمانی (١\١٥١)_
٣) صحيح مسلم (١\٥٦) کتاب الإيمان باب خصال المنافق)_
٤) فتح البارى (١\٩٠)_
٥) فتح البارى (١\٩٠)_
٦) باب إذا خاصم فجر.رقم ٢٤٥٩) –
٧) باب إثم من عاهد ثم غدر رقم ٣١٧٨)-
٨) صحيح مسلم (١\٥٦)

او «إخلاف وعد» كښې دى.اودحضرت ابوهريره رضي الله عنه په حديث كښې «خيانة في الأمانة» زيات دي.اود حضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما روايت كښې دواړه يعنى «غدر في المعاهدة» او «فجور في الخصومة» زياتې دي

امام نووى رحمه الله فرمائى چه «وإذا عاهد غدر» په «وإذا أؤتمن خان» كښې داخل دى.(۱) په دې طريقه ټولې خلورنښې شوې

علامه كرمانى رحمه الله فرمائى كه چيرته داسې ادخال وى.نوبيا ټولې هم درې نښې پكار دى.خكه چه «كذب في الحديث،إخلاف وعد،غدر في المعاهدة» دا درې واړه د قول سره تعلق ساتى نواصلى نښې «كذب في الحديث،إخلاف وعد،او غدر في المعاهدة» دا درې واړه دقول سره تعلق ساتى.نواصلى نښې «كذب في الحديث،خيانة في الأمانة،فجور في الخصومة» دى.(۲)

بلكه «فجور في الخصومة» هم په «كذب في الحديث» كښې داخل دې.نوپه دې طريقه دوه نښې پاتې شوې.يو«كذب في الحديث» اوبل «خيانة في الأمانة».

خوچونكه په دې كښې د هريومستقل حيثيت دې.اودهر يو قباحت هم ډير زيات دې.ددې وجې په عرف كښې دا جدا جدا ګڼړلې شى.(۳)نومناسب دا دى.چه دا په يوبل كښې داخل نكړې شى.

البته چه دا په يوبل كښې مدغم كړې شى.نوبيا هم هغه صورت مناسب معلوميږى.كومه چه وړاندې تير شو.چه اعمال ياخود قول سره تعلق ساتى.اويا د فعل سره.اويا نيت سره.په فساد قول كښې «كذب في الحديث» او«فجور في الخصومة» داخل دى.اوپه «فساد فعل» كښې «خيانة في الأمانة» او«غدر في المعاهدة» اوپه فساد نيت كښې «فساد نيت .اخلاف فى ا لوعد» والله سبحانه أعلم.

ايا چه ذكرشوې نښې په مومن كښې موجود شى نوهغه به په حقيقت كښې منافق وى؟ دلته يوغټ سوال دا دې.چه ذكرشوى خصلتونه كله په مون كښې هم موجود وى.دخوارجو او معتزلو خو به څه نه وائى.خكه چه دا خلق خو د معصيت په ارتكاب سره سړى سمدستى د ايمان نه اوباسى.خواشكال په اهل سنت والجماعت باندې دې.خكه چه ددې دواړو حديثونو ظاهر دا وائى.چه داسې كس منافق دې.خكه چه په ده كښې دنفاق خويونه اوخصلتونه موجود دى.حالانكه په اتفاق سره دغه كس دايمان نه خارج نه دې.اوده ته منافق نشى ونيلې؟ ددې اشكال مختلف جوابونه وركړې شوى دى

---

۱) شرح نووى على صحيح مسلم(۱/۵۶) كتاب الإيمان باب خصال المنافق)_
۲) شرح كرمانى(۱/۱۵۱)_
۳) المصدرالسابق)_

① امام العصرحضرت مولانا انورشاه كشميرى رحمه الله خودا فرمائي چه دعلامت په موجودوالي سره د صاحب علامت وجود نه لازميږي ګوري حرارت د بدن د تبي علامت وي خودا ضروري نه ده چه كله بدن ګرم وي نوتبه به وي بعضي وخت په نمر كښي زيات وخت كيناستو سره هم بدن ګرميږي حالانكه هغه تبه نه وي (١)

② دشيخ الاسلام علامه ابن تيميه رحمه الله دتحقيق مطابق چه دنفاق خصلتونه په مومن كښي موجود شي ددې نه منافق كيدل نه لازميږي لكه څنګه چه د كفربعضي افراد كله په مومن كښي موجود شي نوددې نه دهغه كافركيدل نه لازميږي نودغه شان د نفاق هم مختلف درجې دي لكه چه دلته د «نفاق دون نفاق» بيان دې دايمان سره ددې اجتماع ممكن ده په دواړو كښي تضاد نشته چه جمع ئې ممكن نه ده (٢)

③ امام نووى رحمه الله فرمائي چه داكثرومحققينوعالمانو رحمهم الله په رائي كښي ددې معنى دا ده چه دا خصلتونه دنفاق خصلتونه دي اوكوم كس چه په دې متصف وي هغه د منافقانو سره مشابه دې اوددهغوى اخلاق خپلونكي به ګڼړلې شي ددې نه دكفرانوهغه نفاق مراد نه دې كوم چه به په «في الدرك الأسفل من النار» وي په دې صورت كښي به د نفاق نه حقيقي نفاق مراد وي خوكلام به په تشبيه باندې محمول وي اود نبي ﷺ د ارشاد مطلب چه «كان منافقاً خالصاً» مطلب به دا وي چه «كان شديد التشبيه بالمنافقين» (٣)

④ امام ترمذى رحمه الله فرمائي چه «معنى هذا عند أهل العلم نفاق العمل وإنما كان نفاق التكذيب على عهد رسول الله ﷺ» (٤) يعني دلته د نفاق نه نفاق عملي مراد دې نفاق تكذيب يعني «نفاق في العقيدة» مراد نه دې.

دا جواب امام قرطبي اوحافظ ابن حجر رحمهما الله خوښ كړې دې (٥)

⑤ امام خطابي رحمه الله فرمائي چه ددې نه مقصود انذاراوتحذيردې يعني دمسلمانانو ويرول مقصود دي چه ددې خصلتونه عادي ان جوړ نشي دامطلب نه دې كه په دې خصلتونو كښي يوخصلت اتفاقي طور څرګند شي نوددې په وجه پرې دنفاق حكم لګولې شي (٦)

⑥ بعضي عالمان رحمهم الله فرمائي چه ددې نه مراد اعتياد دې يعني كه يوكس ددې خصلتونه

---

(١) فيض البارى (١\١٢٤)_
(٢) فيض البارى (١\١٢٤)_
(٣) شرح نووى على صحيح مسلم (١\٥٦) كتاب الإيمان باب خصال المنافق)_
(٤) جامع ترمذى كتاب الإيمان باب ماجاء فى علامة المنافق رقم ٢٦٣٢)_
(٥) فتح البارى (١\٩٠،٩١)_
(٦) أعلام الحديث للخطابي (١\١٦٥)_

عادي شي نوهغه منافق دي خكه چه همیشه دپاره په دې خصلتونوعمل کول دمومن کار دي دمومن د شان نه دا خبره دلرې ده چه همیشه دپاره دروغ وائي همیشه دپاره وعده ماتوي همیشه دپاره خیانت کوي اوکنخلې کوي ( )

د اعتیاد اوعموم دا معنی دکوم خائې نه راوخی

علامه طیبی رحمه الله فرمائی چه دلته ئې جمله شرطیه د «إذا» سره مقترنه راوړې ده کوم چه «تحقق وقوع عادة» باندې دلالت کوي نومطلب دا شو چه ددې خصلتونو وقوع یعنی ظهور بطور عادت کیږي.( )

امام خطابی رحمه الله فرمائی چه د «إذا» لفظ دتکرار فعل مقتضی دې اوکله چه دفعل صدور بار بار کیږي.نوهغه دده عادت جوړ شي د عادت جوړیدونه پس په ده باندې د منافق اطلاق کیدې شي.البته داعتیاد نه بغیرد نفاق صفت ممکن نه وي.نوخکه منافق نشي ګرخولې ( )

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی.چه د اعتیاد اوعموم دپاره د «إذا» په لفظ اوانه احتمال تطویل دي.مناسب دا دی.چه داسې اووئیلی شي چه دحذف مفعول نه دعموم معنی راوخی.لکه چه د «إذا حدث كذب» مطلب دا دې.چه «إذا حدث في كل شيء كذب فيه» یا «إذا وجد ماهية التحديث كذب»( )

④علامه کرمانی رحمه الله فرمائی.چه ددې نه نفاق شرعی مراد نه دې.بلکه نفاق عرفی مراد دي.یوشرعی نفاق دې.یعنی چه دپورته نه اسلام ظاهروي.اودننه ئې کفر پټ کړې وي او یو نفاق عرفی دې.چه په ظاهراوباطن کښې ئې عمل برابر نه وي.بلکه بعضې وخت د ایمان قلبی عملاً مخالفت کیږي.نودلته هم دغه عرفی نفاق مراد دې.ایمان شرعی مراد نه دې ( )

⑤بعضې حضرات فرمائی.دحدیث په الفاظوکښې اګرچه عموم دې.خوددې خاص اومعین شخص مراد وو.( ).

ترکومې پورې چه دعمومی تعبیرتعلق دې.نوددې وجه دا ده.چه د نبی ﷺ دا عادت مبارکه وو.چه کله به ئې څوك په غلطۍ باندې اولیدلو.نودخصوصی خطاب په ځائې به ئې عمومی

( ) أعلام الحديث (١\١٦٥) وفتح الباري(١\٩٠)_

( ) الكاشف عن حقائق السنن (١\١٩١) كتاب الإيمان باب الكبائر وعلامات النفاق الفصل الأول رقم الحديث ٥٥)_

( ) أعلام الحديث للخطابي(١\١٦٨)_

( ) شرح كرماني(١\١٤٨)_

( ) شرح كرماني(١\١٤٩)_

( ) أعلام الحديث للخطابي (١\١٦٦) وفتح الباري (١\٩١) وعمدة القاري (١\٢٢٢)

خطاب كولو مثلاً داسې به ئې فرمائيل ((ما بال أقوام يفعلون كذا))(۱)
ددې عمومي تعبيريه اختيارولوكښې حكمت اومصلحت دا وو چه په خصوصي خطاب سره صرف دمخصوص كس اصلاح كيږي اوپه عمومي خطاب سره د نوروخلقو د ويرولو سره سره په خصوصيت سره ددغه كس داصلاح فائده حاصليږي
⑨ عطاء بن ابى رباح او سعيد بن جبير رحمهما الله نه منقول دى چه د دې نه دعهد نبوت منافقان مراد دى حضرت حسن بصرى رحمه الله هم دې قول ته رجوع كړې ده (۲)
ونيلې شى چه يوكس دحج دپاره د بصرې نه مكې ته لاړلو هلته ئې دحضرت حسن بصرى رحمه الله قول دعطا رحمه الله په وړاندې نقل كړو چه هغوى فرمائى ((من كان فيه ثلاث خصال لم أتحرج أن أقول إنه منافق)) يعنى چه په چا كښې دا درې خويونه موجود وى دهغه په باره كښې زه دمنافق كيدو حكم لګوم اوپه دې حكم لګولوكښې زه څه حرج نه ويره نه كوم حضرت عطاء رحمه الله چه كله دا خبره واوريده نودهغه كس په ذريعه ئې حضرت حسن بصرى رحمه الله ته دا اوليږلو . ((إن عطاء يقرئك السلام ويقول لك ما تقول في بني يعقوب عليه السلام إخوة يوسف عليه السلام إذ حدثوا فكذبوا، ووعدوا فأخلفوا، وأوتمنوا فخانوا، أفكانوا منافقين؟)) يعنى چه په چا كښې دا خصلتونه وى نوهغه به منافق وى نوبيا دحضرت يعقوب عليه السلام د ځامنو په باره كښې به څه حكم وى هغوى دروغ ونيلى وو وعده خلافى ئې كړې وه اوپه امانت كښې ئې خيانت كړې وو آيا په هغوى به د منافقت حكم لګولې شى؟
كله چه دا خبره حضرت حسن بصرى رحمه الله ته اورسيده نوهغوى دخپلې خبرې نه رجوع اوكړه او وې فرمائيل ((جزاك الله خيراً)) بيا ئې اوفرمائيل ((إذا سمعتم مني حديثاً فاصنعوا مثل ما صنع أخوكم حدثوا به العلماء فما كان منه صواباً فحسن وما كان غير ذلك ردوا على جوابه))(۳)
بيا دا قول چه ددې حديث تعلق دعهد نبوت دمنافقانوسره دې دحضرت عبدالله بن عمر اوحضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهم نه هم منقول دې (۴)
مقاتل بن حيان رحمه الله فرمائى چه ما حضرت سعيدبن جبير رحمه الله ته اووئيل دې حديث زما آرام او اطمينان برباد كړې دې خكه چه دا ټول خصلتونه يا بعضې خصلتونه په ما كښې دى حضرت سعيدبن جبير رحمه الله ورته اوفرمائيل هم دا اشكال ماته هم وو نوزه حضرت عبدالله بن عمر اوحضرت ابن عباس رضي الله عنهم ته ورغلم اوخپله مدعا مې ورته عرض كړه چه دا ئې واوريده نوهغوى په خندا شول او وې فرمائيل هم دا فكرمونږ سره هم شوې وو نومونږ

---

(۱) عمدة القارى(۱/۲۲۲)_
(۲) شرح نووى على صحيح مسلم (۱/۵۶)_
(۳) شرح كرمانى(۱/۱۴۹)_
(۴) شرح نووى على صحيح مسلم (۱/۵۶)

نبي ﷺ ته خپل اشکال پيش کړلو نبي ﷺ چه زمونږ خبره واوريده نو مسکې شو اوو ئې فرمائيل په دې حديث کښې ستاسو څه ذکر نشته څکه چه ما کوم «إذا حدث كذب» وئيلى دې په دې کښې هغه آيت ته اشاره ده په کوم کښې چه وئيلى شوى دى. ﴿ وَاللهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنٰفِقِيْنَ لَكٰذِبُوْنَ ﴾ (۱) د غه شان د «وإذا وعد أخلف» مصداق تاسو خلق نه ئې بلکه هغه کس دې دچا په باره کښې چه دا آيت نازل شوې دې ﴿ فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِيْ قُلُوْبِهِمْ إِلٰى يَوْمِ يَلْقَوْنَهٗ بِمَآ أَخْلَفُوا اللهَ مَا وَعَدُوْهُ ﴾ (۲) په اصل کښې ثعلبه بن حاطب يو کس وو هغه نبي ﷺ ته راغلو او عرض ئې اوکړو چه يارسول الله زما دپاره دعا اوکړه چه الله تعالى ماته مال راکړى. نبي ﷺ د هغه د بار بار وئيلو نه پس دعا اوکړه نو الله تعالى هغه ته ښه مال ورکړو څه موده پس نبي ﷺ دوه کسان هغه ته اوليږل چه زکاة ترې واخلى نو هغه ددې نه انکار اوکړو. اودا ئې اووئيل چه ماته خو دا جزيه معلوميږى. زه پخپله د رسول الله ﷺ سره خبره کوم. کله چه نبي ﷺ ته دا خبره معلومه شوه نو وې فرمائيل «ويح ثعلبة بن حاطب» په دې باندې دا آيت نازل شو ﴿ وَمِنْهُمْ مَّنْ عٰهَدَ اللهَ لَئِنْ اٰتٰنَا مِنْ فَضْلِهٖ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُوْنَنَّ مِنَ الصّٰلِحِيْنَ ۝ فَلَمَّآ اٰتٰهُمْ مِّنْ فَضْلِهٖ بَخِلُوْا بِهٖ وَتَوَلَّوْا وَّهُمْ مُّعْرِضُوْنَ ۝ فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِيْ قُلُوْبِهِمْ إِلٰى يَوْمِ يَلْقَوْنَهٗ بِمَآ أَخْلَفُوا اللهَ مَا وَعَدُوْهُ وَبِمَا كَانُوْا يَكْذِبُوْنَ ۝ ﴾ (۳)

کله چه دا آياتونه نازل شول نو د هغه خپلوانو هغه ملامته کړو. اودا ئې ورته اووئيل چه ستا په باره کښې د قرآن پاك دا آياتونه نازل شوى دى. هغه اوويريدلو. او په منډه منډه نبي ﷺ ته راغلو. اود زکاة مال ئې پيش کړل نو نبي ﷺ ورته اوفرمائيل. زه الله تعالى ددې د قبلولو نه منع کړې يم. اوس هغه ښه ژړا او فرياد شروع کړو. او په خپل سر ئې خاورې اچولې. نبي ﷺ اوفرمائيل. په دې کښې دچا څه قصور دې. ټول هرڅه ستا خپل عمل دې. تا زما خبره اونه منله. چه سزا ئې دا شوه.

بيا هغه دحضرت ابوبکرصديق رضي الله عنه په زمانه کښې زکاة پيش کړلو. خو د رسول الله ﷺ خليفه هغه رد کړو. او دهغې د قبلولو نه ئې انکار اوکړو. دحضرت عمر رضي الله عنه په زمانه کښې ئې هم د زکاة مال پيش کړو. خو حضرت عمر رضي الله عنه هم دهغې د قبلولو نه انکار اوکړو. تردې چه دحضرت عثمان رضي الله عنه په زمانه کښې هغه مړ شو. (۴)

لکه په «وإذا وعد أخلف» سره اشاره هغه کس ته ده. بيا نبي ﷺ اوفرمائيل. او ما چه کوم «وإذا أؤتمن خان» وئيلى وو نو دهغې کښې ﴿ إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ

---

(۱) سورة المنافقون:۱)_
(۲) سورة التوبة:۷۷)_
(۳) سورة التوبة:۷۵و ۷۷)_
(۴) الدرالمنثور في التفسير بالمأثور (۲۴۶/۳ و ۲۴۷)

يَحْمِلْنَهَا﴾(١)ته اشاره ده.تاسو خلق ددې ټولو خصلتونو نه خلاص نې (٢)
خوحافظ بن حجر رحمه الله فرمائى چه په دې سلسله کښې کوم احاديث پيش کولى شى.هغه ټول ضعيف دى که په دې.کښې يوحديث هم صحيح ثابت شى نوبيا به د حديث محمل متعين شى (٣)والله سبحانه وتعالى أعلم.

قوله تَابَعَهُ شُعْبَةُ عَنِ الْأَعْمَشِ: دامام شعبه رحمه الله روايت کوم چه دامام اعمش رحمه الله نه مروى دې.امام بخارى رحمه الله موصولا په کتاب المظالم کښې ذکرکړې دې (٤)

ترکومې پورې چه د حديث الباب تعلق دې.نوچونکه دا د «قبيصة بن عقبه عن سفيان» په طريق سره مروى دې.ددې وجې امام يحى بن معين رحمه الله دا سند ضعيف ګرخولې دې.خکه چه دهغوى وينا دا ده.چه قبيصه د سفيان ثورى رحمه الله نه په ماشوموالى کښې سماع کړې ده ددې وجې دوى غلطى کوى.(٥)

امام نووى رحمه الله فرمائى.چه امام بخارى رحمه الله دلته د قبيصه په وساطت سره کوم روايت نقل کړې دې.دا اصالة نه دې.بلکه د متابعت او استشهاد دپاره ئې نقل کړې دې.(٦)
په دې باندې علامه کرمانى رحمه الله اشکال کړې دې.چه دا د حضرت ابوهريره رضي الله عنه د حديث «آية المنافق ثلاث» دپاره متابع ګرخول صحيح نه دى.خکه چه په دواړو حديثونوکښې لفظاً اومعناً مخالفت دې.لکه دحضرت ابوهريره رضي الله عنه په روايت کښې د«ثلاث»ذکردې.اود حضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما په روايت کښې د «أربع»ذکردې.دغه شان د «أربع»په حديث کښې د «خالصاً»زيادت دې.نودا متابع ګرخول صحيح نه دى.بلکه اصالةً امام بخارى رحمه الله دا درج کړې دې.(٧)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.چه علامه کرمانى رحمه الله ته دلته غلط فهمى شوې ده.چه دوى دحضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما روايت دحضرت ابوهريره رضي الله عنه د روايت دپاره متابع ګرخوى.حالانکه داسې نه ده.خکه که چيرته داسې وه.نودې ته بيا شاهدوئيل پکار وو.متابع نه.بلکه امام نووى رحمه الله چه دې ته متابع وئيلې دې.دهغې منشا دا ده.چه دا حديث د حضرت قبيصه

---

(١) سورة الأحزاب :٧٢۔
(٢) شرح کرمانى(١\١٤٩)۔
(٣) فتح البارى(١\٩١)۔
(٤) کتاب المظالم باب إذا خاصم فجر رقم ٢٤٥٩)۔
(٥) فتح البارى(١\٩١) مخکښې د قبيصه بن عقبه رحمه الله حالات په تفصيل سره تيرشوى دى.)۔
(٦) فتح البارى(١\٩١)۔
(٧) شرح کرمانى(١\١٤٩)

رحمه الله نه علاوه د سفيان ثورى رحمه الله نه نورو حضراتو هم نقل كړې دې په مسلم شريف كښې وكيع رحمه الله د سفيان ثورى رحمه الله نه ددې روايت كړې دې اودقبيصه نې متابعت تامه كړې دې (١)
دغه شان دامام اعمش نه امام شعبه اوجرير رحمهما الله نقل كړې دې(٢)په دې طريقه د قبيصه متابعت ناقص كيږى خكه چه دا حديث د قبيصه د طريق نه په نورو قوى سندونو سره ثابت دې ددې وجې كه د قبيصه رحمه الله په طريق كښې بالفرض كه ضعف هم وى نوبيا هم دا متابع گرخولې شى اوبه دې كښې څه حرج نشته (٣)
خو داخبره دې ښكاره وى چه د قبيصه رحمه الله دا حديث ضعيف گرخول صحيح نه دى خكه چه وړاندې مونږ دوى په حالاتوكښې په تفصيل سره ذكر كړل چه دوى ثقه او محتج به راوى دې بله دا چه په بخارى كښې ددوى د ټولو رواياتو موافقت نورو حضراتوكړې دې والله سبحانه وتعالى أعلم وعلمه أتم وأحكم.

۲۴- بَاب قِيَامُ لَيْلَةِ الْقَدْرِ مِنْ الْإِيمَانِ

د ابواب سابقه سره ربط اومناسبت علامه عينى رحمه الله فرمائى چه امام بخارى رحمه الله په كتاب الايمان كښې دامور الايمان بيان كولو چه په كښې ((باب إفشاء السلام من الإسلام)) نه پس نې د كفرمراتب بيانول شروع كړل خكه چه كفردايمان ضد دې اويوخيز په خپل ضد سره ښه ښكاره كيږى نوبه مينځ كښې نې څو ابواب استطراداً د كفرذكركړل اواوس دوباره امورالايمان ته واپس كيږى.
دغه دوى فرمائى چه ((باب إفشاء السلام من الإسلام))او((باب قيام ليلة القدر من الإيمان)) كښې په دې اعتبارسره مناسبت شته چه ((باب إفشاء السلام من الإسلام)) كښې إفشاء دسلام دامور الايمان نه گرخولې شوې ده اوبه ليلة القدركښې هم افشاء السلام وى فرشتې مومنانونه سلام كوى دالله تعالى ارشاد دې ﴿سَلٰمٌ ۛ هِيَ حَتّٰى مَطْلَعِ الْفَجْرِ﴾(٤)
دماقبل سره داسې هم مناسبت ښكاره كولې شى چه ددې نه وړاندې د منافقانو ذكر راغلې وو دهغوى صفت دې ﴿وَاِذَا قَامُوْٓا اِلَى الصَّلٰوةِ قَامُوْا كُسَالٰى ۙ يُرَاۗءُوْنَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُوْنَ اللّٰهَ اِلَّا قَلِيْلًا﴾(٥)

---

(١) صحيح مسلم (١\٥٦) كتاب الإيمان باب خصال المنافق_
(٢) شعبة عن أعمش د روايت دپاره ا وگورئ ((صحيح بخارى كتاب المظالم باب إذا خاصم فجر رقم ٢٤٥٩) اود (جرير عن الأعمش)) د روايت دپاره اوگورئ- صحيح بخارى كتاب الجزية والموادعة باب إثم من عاهد ثم غدر رقم ٣١٧٨)_
(٣) فتح البارى(١\٩١)_
(٤) سوة القدر:٥) وعمدة القارى(١\٢٢٥)_
(٥) النساء:١٨٢)_

اوپه دې باب کښې په ليلة القدر کښې هم دقيام ذکردې کوم چه يو ګران کار دې اومنافق دوس کارنه دې خکه چه په ليلة القدر کښې دقيام شوق داهل ايمان وى منافقين ددې شوق نه ساتى دا هم ونيلى شى چه په ماقبل کښې دنفاق دعلاماتو ذکر وو اودلته دايمان د علامت يعنى قيام ليلة القدربيان دې

[۳۵] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ قَالَ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ يَقُمْ لَيْلَةَ الْقَدْرِ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ [۱۹۱۰،۱۸۰۲]

رجال الحديث

حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ: دابواليمان الحكم بن نافع بهرانى حمصى تذكره په ..بدء الوحى.. کښې د شپږم حديث لاندې ذکرشوې ده

قَالَ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ: دابوبشرشعيب بن ابى حمزه قرشى اموى رحمه الله حالات هم د ..بدء الوحى.. شپږم نمبر حديث لاندې تيرشوى دى

قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ: دوى عبدالله بن ذکوان مدنى قرشى رحمه الله دى ددوى تذکره مونږ په کتاب الايمان کښې د «باب حب الرسول من الإيمان» لاندې ذکرکړې ده

عَنِ الْأَعْرَجِ: دوى عبدالرحمن بن هرمز اعرج مدنى قرشى دى.ددوى ذکرهم د «باب حب الرسول من الإيمان» لاندې تيرشوې دې.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه: () دحضرت ابوهريره رضي الله عنه تفصيلى حالات په «باب أمور الإيمان» کښې د «شعب الإيمان» لاندې تير شوى دى.

) الحديث أخرجه البخارى فى هذا الكتاب باب تطوع قيام رمضان من الإيمان رقم ۳۷ وباب صوم رمضان إحتساباً من الإيمان رقم ۳۸ وفى كتاب الصوم باب من صام رمضان إيماناً وإحتساباً ونية رقم ۱۹۰۱ وفى كتاب صلاة التراويح باب فضل من قام رمضان رقم ۲۰۰۸ و۲۰۰۹ وفى كتاب فضل ليلة القدرباب فضل ليلة القدر رقم ۲۰۱٤ ومسلم فى صحيحه(۱\۲۵۹) كتاب صلاة المسافرين باب الترغيب فى قيام رمضان وهو التراويح والنسائى فى سننه (۱\۳۰۷) كتاب الصيام باب ثواب من قام رمضان وصامه إيماناً وإحتساباً وأبوداودفى سننه فى كتاب الصلاة باب تفريع أبواب شهر رمضان باب فى قيام شهر رمضان رقم ۱۳۷۱ و ۱۳۷۲) والترمذى فى جامعه فى كتاب الصوم باب الترغيب فى قيام رمضان وما جاء فيه من الفضل رقم ۸۰۸) وابن ماجه فى سننه كتاب إقامة الصلاة باب ما جاء فى قيام شهر رمضان ر٤م ۱۳۲۶) وفى كتاب الصيام باب ما جاء فى فضل شهر رمضان رقم ۱٦٤۱)

قوله قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ يَقُمْ لَيْلَةَ الْقَدْرِ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ: رسول الله ﷺ فرمائيلي دي. كوم كس چه په ليلة القدر كښې په ايمان او احتساب سره قيام اوكړي نودده مخكنى گناهونه به معاف شي.

دقيام نه مراد دلته دعبادت دپاره مستعد اوتياريدل دي.لكه څنگه چه په ﴿قُمْ فَأَنذِرْ﴾ كښې هم دا معنى ده.

دليلة القدروجه تسميه قدركه دتقدير نه وي.نوددې شپې په «قدر»سره د نامداركولو وجه به دا وي.چه په دې شپه كښې فرشتوته ددې كال سره متعلق د تقديراتو علم وركولې شي يعنى په دغه كال كښې چه كوم حوادث پيښيږي.يعنى مرگ او ژوند.عروج او زوال. مالدارى اوفقيرى وغيره وغيره.دا ټولې خبرې په دې شپه كښې فرشتو ته خودلې شي.ددې وجې دې ته «ليلة القدر» وئيلې شي.

دقدرمعنى دعزت هم ده.لكه چه د «ليلة القدر»معنى شوه د عزت شپه.

دا عزت د شپې سره هم متعلق كيدې شي.په دغه وخت كښې به مفهوم دا وي. چه دا شپه دټولو شپو نه ممتاز ده.اود ټولو شپونه زيات وزن لري.اودا عزت دعبادتگذارسره هم متعلق كيدې شي.په دې صورت كښې به مطلب دا وي.چه په دې شپه كښې د عبادت گذار ډير عزت كولې شي. دغه شان ددې عزت تعلق دنفس عبادت سره هم كيدې شي.يعنى په دې شپه كښې چه كوم عبادت كيږي.هغه د نورو ټولوشپود عبادت په مقابله كښې دعزت او قدر وړدې.(١)

بيا دليلة القدر په باره كښې دعالمانو ﷺ ډيراختلاف دې.كوم چه به انشاء الله موږ په كتاب الصوم په آخره كښې چرته چه امام بخارى رحمه الله د ليلة القدربابونه ذكركړي دى.هلته په تفصيل سره بيان كړو.

د «إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا» مطلب عامو شارحينو ﷺ دايمان او احتساب مطلب دا بيان كړې دې. چه دايمان نه خو متعارفه معنى مراد ده.يعنى فى نفسه دغه كس مومن وي.په الله او دهغه په رسول ايمان راوړي.اوددوى په وعدو يقين ساتي.اوداحتساب د شرط مطلب دا دې.چه كوم طاعت كوي.په هغې كښې مقصود دالله تعالى رضا اودهغه ثواب وي. دنيوى مال اومتاع يا جاه اوجلال مقصود نه وي.اونه ريا اوسمعت وي.(٢)

خوشيخ الاسلام علامه شبيراحمدعثمانى رحمه الله فرمائي.چه زما په نيزپه دې كښې صرف دومره خبره مقصود نه ده.چه دې مومن وي.اودهغه عقائدصحيح وي. اوپه دې كښې ريا وغيره نه وي.بلكه ددې نه وړاندې يوه مرتبه مقصود ده.

(١) فضل البارى(١١٤٤٥)_
(٢) شرح كرمانى(١١٥٣١، ١٥٤)_

هغه دا چه ايمان او احتساب دعين عمل په وخت كښې محرك اوباعث وى يعنى هغه كس چه په كوم محنت اومشقت فعل كوى نوهغه كوم محرك اوداعى دي چه هغه ددې فعل سبب جوړ شو بالفعل دغه دواړه څيزونه دده په ذهن كښې مستحضروى اودهغې استحضارد فعل دپاره منشاء او باعث جوړ شوې وى.اوهم دا خيال دعين فعل په وخت كښې دې دغه طرف ته راكاږى.دا نه چه صرف د رسم اورواج او عادت په طور سره صرف د ذمه وارئ پوره كولودپاره فعل كوى.

اوس دا څيز داولنى مطلب نه يوزياتى څيزدې.ځكه چه كيدې شى يوكس فى نفسه مومن وى دده عقائد صحيح وى اونيت ئې هم صحيح وى.خود عين فعل په وخت كښې ده ته دغه څيزونه مستحضر نه وى.چه په دې عمل باندې دالله تعالى اودهغه د رسول حكم دې.او دهغه دطرفه د اجراوثواب وعده ده.اودغه څيزونه ددې فعل دپاره باعث اومنشا جوړه نشى اونه دا څيزونه د دغه فعل كولوطرف ته رابنكل كوى.بلكه چه وخت كله راشى نود ډيوټئ ادا كولو په طور باندې كاركوى.اګرچه په دغه كښې ئې هم نيت صحيح وى.فاسد نه وى.

مثلاً يوهلك دې.هغه رنځور وى.اودده پلار ډاكټر وى.اوپه هغه باندې ډيرمهربان اوشفيق وى.اوپلارخپل ځوني بيماراووينى نود شفقت اومهربانئ نه ورته اووائى بچيه ته په فلانى وخت كښې دا دوائى استعمالوه.نوته به صحتمند شې.اوزه به تاته انعام هم دركړم.نوپه شروع كښې چه كله هغه دوائى استعمالوى نودعين شروع په وخت كښې به هغه ته ددې خبرې استحضار وى.چه د دوائى په خوراك كښې زما دپلاردحكم منل دى.اودهغه خوشحالى ده.اودانعام اميد هم وى. دې وجې وائى. راوړئ چه دوائى اوخورم.خوانسانى فطرت دې.چه كله څو ورځې داسې اوكړى.نواوس يوڅيزعادت جوړ شى.د وخت په راتلو د ډيوټئ په طور هغه عادت پوره كوى.

هم دغه حال زمونږ دمونځ روژې وغيره دې.مونږ دمونځ كولوپه وخت كښې دا سوچ نه كوو.چه دا دالله تعالى حكم پوره كول دى.ددې په كولوبه مونږ ته دالله تعالى رضا اوخوشحالى حاصله شى.اومونږ ته به روحانى صحت ملاؤ شى.مونږ خو بس يوعادت پوره كوو. اومونځ كوو.دغه شان روژه هم زمونږ عادت جوړ شوې دې.چه كله رمضان راشى.نو مونږ دخپل عادت مطابق روژې نيسو.

حضرت شيخ الاسلام رحمه الله فرمائى.چه دلته د «ايماناً واحتساباً» قيد مطلب دا دې.چه «قيام ليلة القدر» د عادت په بناء باندې نه وى.بلكه ددې عمل دپاره ايمان اواحتساب محرك او داعى وى.اودعمل په وخت كښې دا څيزونه مستحضر وى. نوپه دې سره به يقيناً په ثواب كښې زيادت كيږى.(¹)والله أعلم.

په شرط اوجزا كښې د صيغود اختلاف وجه بيا دلته د «من يقم ليلة القدر ايماناً واحتساباً غفر له ما تقدم من ذنبه» كښې د شرط په ځائې «يقم» دمضارع صيغه ده.اوجزا «غفر له» دماضى

¹) فضل البارى(۱\۴۴۵و ۴۴۶)_

صيغه ده اودا مختلف فيه مسئله ده چه شرط د مضارع صيغه وى اوجزا د ماضى صيغه وى. فراء رحمه الله ددې اجازت وركړې دې او ابن مالك رحمه الله ددوى متابعت كړې دې او جمهورو نحاتو ضرورت په وجه ددې اجازت وركړې دې عام اجازت ئې نه دې وركړې (١)
كوم حضرات چه دا جائز گرځوى هغوى په آيت كريمه ﴿إِن نَّشَأْ نُنَزِّلْ عَلَيْهِم مِّنَ السَّمَاءِ آيَةً فَظَلَّتْ أَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ﴾ (٢) اوحديث باب باندې استدلال كوى

په آيت باندې داسې استدلال دې اگرچه «إن نشأ» شرط دې اوددې جزاء «ننزل» دې كوم چه مضارع ده اوچه دواړه مضارع وى نو په دې كښې څه كلام نشته خو وړاندې «فظلت» كښې ماضى صيغه ده.د دې عطف په «ننزل» باندې دې لكه چه دا دهغې تابع دې اود جزاء نه هم جزاء وى.(٣)
اوتركومې پورې چه دحديث باب تعلق دې نوحافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه په دې باندې استدلال زما په نيز كمزورې دې.څكه چه زه گنړم چه په دې كښې د راويانو طرفه تصرف شوې دې.څكه چه دحضرت ابوهريره رضي الله عنه نه كوم روايات په دې باره كښې مشهور دى په هغې ټولوكښې شرط اوجزاء په دواړو مقاماتوكښې دمضارع صيغې دى.امام نسائى رحمه الله دخپل استاذ محمد بن على بن ميمون رحمه الله په واسطه .امام بخارى رحمه الله د شيخ ابواليمان رحمه الله په دې سند سره روايت نقل كړې دې.په هغې كښې په شرط اوجزاء كښې څه تغير نشته بلكه په دواړو ځايونوكښې د مضارع صيغې دى.او«من يقم ليلة القدر يغفر له» الفاظ مروى دى.(٤)معلومه شوه.چه دحديث مخرج يودې.د راوى د تصرف په وجه تبديلى راغلې ده.(٥)
كه د راوى تصرف اونه منلې شى.نوحديث تخريج د فراء اوابن مالك رحمهما الله په قول باندې منل دى.اوپه دې صورت كښې به مقام شرط كښې مضارع اوپه مقام د جزاء دماضى صيغه راوړلو نكته هغه وى.كومه چه علامه كرمانى رحمه الله ليكلې ده.
علامه كرمانى رحمه الله فرمائى.چه په دې حديث كښې ئې «من يقم» فرمائيلى دى.اوددې نه پس چه كوم احاديث راځى.نوپه هغې كښې د ماضى په صيغو سره «من قام رمضان» او «من صام رمضان ..» ذكردى.په دې كښې نكته دا ده چه قيام رمضان اوصيام رمضان متحقق الوقوع دى.نوددې دپاره هغه صيغې استعمال كړې شوې.كومې چه په تحقق الوقوع باندې

(١) همع الهوامع شرح جمع الجوامع للسيوطى(٥٨\٢)_
(٢) الشعراء:٤)_
(٣) فتح البارى(٩١\١)_
(٤) فتح البارى(٩١\١) وتحفة الأشراف (١٧٤\١٠) رقم ١٣٧٣٠)_
(٥) فتح البارى(٩١\١، ٩٢)-

ز نه کوی اود لیلة القدر قیام غیر متیقن دي ددې وجې نې ددې نه د مضارع په صيغې سره تعبير اوکړو اوبيا په جزاء کښې دماضي دصيغې استعمال کښې دې طرف ته اشاره ده چه جزاء متحقق الوقوع ده (١)

د ,,ما تقدم من ذنبه،، نه کوم گناهونه مراد دی؟ د ماتقدم نه صغائر مراد دی اوکه کبائرهم په دې کښې داخل دی؟ په دې کښې اختلاف دې

امام الحرمين، امام نووی اونور فقهاء ﷭ فرمائی چه ددې نه صرف صغائر مراد دی.(٢)
حافظ ابن عبدالبر﷫ هم دا قول اختيار کړې دې (٣) قاضی عياض﷫ دا قول اهل سنت طرف ته منسوب کړې دې.(٤) وجه دا ده چه د کبائرو دمعاف کيدو دپاره اصل قاعده توبه ده اګرچه ممکن ده چه الله تعالى په خپل فضل او کرم سره بغير د توبې نه ئې معاف کړی
خو ابن المنذر﷫ رائې دا ده چه کيدې شی صغائر او کبائر ټول معاف شی (٥)
ابن عبدالبر﷫ دخپلو بعضې معاصرينو نه هم دا نقل کړی اوبيا ئې په هغوی باندې رد کړې دې فرمائی ,,وهذا جهل بين، وموافقة للمرجئة فيما ذهبوا إليه من ذلك وكيف يجوز لذى لب أن يحمل هذه الآثار على عمومها وهو يسمع قول الله تعالى ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ تُوبُوٓاْ إِلَى ٱللَّهِ تَوۡبَةٗ نَّصُوحًا﴾ وقوله تبارك وتعالى﴿وَتُوبُوٓاْ إِلَى ٱللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ لَعَلَّكُمۡ تُفۡلِحُونَ﴾ فى آى كثيرة من كتابه(٦)
مطلب دا دې چه داحاديثو عموم په وجه ددې خبرې قائل کيدل چه په دې سره به کبائر معاف شی بنکاره جهالت دې اودا دمرجئو مسلک دې دغه شان دوی فرمائی ,,ولوكانت الطهارة والصلاة وأعمال البر مكفرة للكبائر، والمتطهر المصلى غير ذاكر لذنبه الموبق، ولاقاصد إليه، ولاحضره فى حينه ذلك أنه نادم عليه، ولا خطرت خطيئة المحيطة به بباله، لما كان لأمر الله عزوجل بالتوبة معنى، ولكان كل من توضأ وصلى يشهد له بالجنة بإثر سلامه من الصلاة وإن إرتكب قبلها ماشاء من الموبقات الكبائر، وهذا لا يقوله حد ممن له فهم صحيح وقد أجمع المسلمون أن التوبة على المذنب فرض والفروض لا يصح أداء شئ منها إلا بقصد ونية واعتقاد أن لاعودة فأما أن يصلى وهو غير ذاكر لما إرتكب من الكبائر ولا نادم

---

(١) شرح كرمانى(١١\١٥٣)_
(٢) أوجز المسالک(٢٩٠\١٢) الترغيب فى الصلاة فى رمضان)_
(٣) التمهيد لما فى الموطاء من المعانى والأسانيد (٤٤\١٤-٤٩) حديث تاسع لزيد بن أسلم (١٠٦\٧) حديث رابع لابن شهاب عن أبى سلمة)_
(٤) شرح نووى على صحيح مسلم(١١\١٢١) كتاب الطهارة باب فضل الوضوء والصلاة عقبه)_
(٥) أوجز المسالک(٢٩٠\١٢)_
(٦) التمهيد(٤٤\١٤)_

على ذلك، فمحال وقد قال رسول الله ﷺ الندم توبة وقال ﷺ الصلوات الخمس والجمعة إلى الجمعة كفارة لما بينهن ما اجتنبت الكبائر»(١)

بعضې عالمان ﷫ فرمائي چه په اصل کښې خو صغائرمراد دی.خوکیدې شی.چه دچا صغائر نه وی یا ډیرې کمې وی نوممکن ده.چه په کبائروکښې تخفیف اوشی.(٢)

خوحقیقت دا دې.چه قاعده جدا څیزدې.اوعدل اواحسان جدا څیزدې.قاعده خو هم دغه ده چه کله سړې توبه اوباسی.نومعافی کیږی گنی نه کیږی.خودخسرود مهربانواو د شاهی احساناتو معامله جدا خبره ده که الله تعالی سبحانه وتعالی دچا په قیام لیلة القدر باندې دهغه د کبائرومعافی اوکړی.نوخوك تپوس کولووالا شته؟ البته دا خبره شته.چه قیام خو هم قیام وی.داسې قیام وی.چه په هغې باندې الله تعالی خوشحاله شی.گناهونه پرې معاف کیږی.خویه دې اعتماد باندې داسې هرگز نه دی کول پکار.چه گناه کوی.یا گناه کوی.اوتوبه نه اوباسی.دا څومره د بې حیائې خبره ده.چه د رب کریم نافرمانی کوی.اوهغه ته دپښیمانتیا ښې نه ښکته کوی!!

د ترجمة الباب اثبات دحدیث نه ترجمة الباب داسې ثابتیږی.چه دڅیز کوم اثروی.هغه د هغې څیز سره ملحق وی.چونکه دلته قیام دایمان اثردې..اوپه دې باندې مرتب دې.نوځکه دا دایمان سره ملحق کولې شی.اوددې جزء گنړلې شی.په دې طریقه چه «قیام لیلة القدر» ثابته شی.چه دا د امورالایمان څنی دې.(٣)

علامه کرمانی ﷫ فرمائی.چه «ایماناً واحتساباً» یا مفعول له دې.اویا تمییز دې.که تمیز اومنلې شی.نومطلب به دا وی.چه کوم کس «علی وجه الایمان والإحتساب» قیام اوکړی.دده مغفرت به کیږی.اوښکاره ده.چه کوم قیام علی وجه الایمان وی.نوهغه پخپله ایمان وی.اوکه مفعول له اومنلې شی.نومطلب به دا وی. چه «من قام للحصول علی الإیمان» ظاهره ده.چه کوم کاردایمان دحصول دپاره کیږی. هغه ایمان وی.یعنی دایمان شعبه وی.(٤)

علامه عینی ﷫ فرمائی.چه دا تمییز یا مفعول له گرځول صحیح نه دی.البته چه حال اوگرځولې شی.نوبیا ټیك دې.اود ترجمې اثبات داسې کیږی.چه ترجمه یعنی «قیام لیلة القدر» د «غفران الذنوب» سبب دې.اوکوم عمل چه د غفران الذنوب سبب وی.هغه دایمان د شعبوڅنی وی.(٥)

---

١) التمهید(١٤\٤٤، ٤٥)_
٢) أوجز المسالک(٢\٢٩٠)_
٣) الأبواب والتراجم لصحیح البخاری (ص.٣٦)_
٤) شرح کرمانی(١\١٥٤)_
٥) عمدة القاری(١\٢٢٦، ٢٢٧)

حضرت شاه ولی الله رحمه الله فرمائی چه دا مفعول مطلق دې او ((من يقم ليلة القدر ايماناً)) د دې مطلب دا دې چه ((من يقم ليلة القدر قياماً ايماناً)) ښکاره ده چه قيام په ايمان سره موصوف کولې شی نو قيام د امورالايمان نه دې (١)والله أعلم.

۲۵ = بَابُ الْجِهَادُ مِنَ الْإِيمَانِ

د ذکرشوی باب دماقبل اومابعد بابونوسره تعلق د دې باب نه د امام بخاری رحمه الله مقصد ښکاره دې چه دوی د امورالايمان تذکره کوی او جهاد هم د ايمان په شعبوکښې يوه شعبه ده د دې وجې د دې باب د ماقبل بابونوسره مناسبت ښکاره دې

خو دلته سوال دا دې چه امام بخاری رحمه الله وړاندې ((باب قيام ليلة القدرمن الايمان)) قائم کړلو او د دې نه پس نې دا باب قائم کړلو او روسته مسلسل ((باب تطوع قيام رمضان من الايمان)) او ((باب صوم رمضان احتساباً من الايمان)) قائم کړې دی په ((قيام ليلة القدر)) او ((قيام رمضان وصيام رمضان)) کښې خومناسبت ښکاره دې په مينځ کښې ئې د ((الجهاد من الايمان)) ترجمه ولې قائمه کړه؟

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه په دې سره امام بخاری رحمه الله دې طرف ته اشاره کوی چه سړی لره پکاردی چه دليلة القدرپه تحصيل کښې مجاهده اوکړی لکه څنگه چه مجاهد في سبيل الله مجاهده کوی. دغه شان دې طرف ته هم اشاره ده چه ضروری نه ده چه په مجاهده سره ليلة القدرحاصل شی لکه څنگه چه مسلمان په جهاد کښې شرکت کوی د ده مطلوب شهادت وی. خوبعضې وخت شهادت حاصل شی اوبعضې وخت حاصل نشی

بهرحال د ((قيام ليلة القدر)) اوجهاد کښې مناسبت دا دې چه په دواړو کښې مجاهده ده ويه دواړو کښې دمقصود لټون دې. کله مقصود حاصل شی اوکله حاصل نشی بيا د اسې هم مناسبت دې چه په ليلة القدرکښې قيام کونکې په هرحال کښې ماجوردې اوکه موفقت دليلة القدرهم اونشی. نوپه اجرکښې نوززيادت کيږی دغه شان مجاهدهم په هرصورت کښې ماجوردې اوکه مقصود يعنې شهادت ورته هم حاصل شی نوبيا ورته نورزيات اجر ملاويږی بهرحال امام بخاری رحمه الله د ذکرشوی مناسبت په وجه ..جهاد.. ضمناً واستطراداً ذکر کړو اوبيا قيام رمضان او صيام رمضان طرف ئې عود اوکړو دقيام رمضان ذکرئکه چه عموم بعد الخصوص دې. اوبيا چونکه د صيام تعلق د تروک سره دې اوقيام دافعالو سره تعلق لرې. نوځکه ئې قيام په صيام باندې مقدم کړو او د دې وجې هم چه قيام په شپه کښې وی اوصيام په ورځ کښې. اوليل په نهارباندې مقدمه ده (٢)

---

(١) رسالة شرح تراجم أبواب صحيح بخاری مطبوعة مع صحيح بخاری ١٤ باب تطوع قيام رمضان من الإيمان)
(٢) فتح الباری(٩٢١١)

علامه شبیراحمدعثمانی رحمه الله فرمائی چه په اصل کښې امام بخاری رحمه الله چه د «قیام لیلة القدر» د باب نه پس د «جهاد» باب قائم کړې دې نو په دې کښې دې طرف ته اشاره ده چه په قیام لیلة القدر کښې مجاهده مع النفس ده او په جهاد کښې جهاد مع الکفار دې لکه چه جهاد مع الکفار دارومدار په جهاد مع النفس سره دې که نفس د مرضیات الهیه تابع وی نو کافرو سره به جهاد هم کولې شی کوم چه حقیقی جهاد دې په قرآن پاک کښې نې جهاد حقیقی دجهاد مع النفس نه پس ذکر کړې دې ارشاد خداوندی دې ﴿اَلَمۡ تَرَ اِلَی الَّذِیۡنَ قِیۡلَ لَهُمۡ کُفُّوۡۤا اَیۡدِیَکُمۡ وَ اَقِیۡمُوا الصَّلٰوۃَ وَ اٰتُوا الزَّکٰوۃَ﴾(۱)

په مکه معظمه کښې به کافرانو مسلمانانو ته ډیر تکلیفونه ورکول او په دوی به نې ظلمونه کول مسلمانان به د نبی ﷺ په خدمت کښې حاضریدل او اجازت به نې غوښتل چه موږ به کافرو سره اوجنګیږو اودهغوی نه دظلم بدله واخلو نبی ﷺ به مسلمانان دجنګ نه منع کول چه اوس لا دجهاد حکم نه دې شوې صبر کوئ او د معافی نه کار اخلئ او فرمائیل به نې چه د مونځ اوزکاة کوم حکم تاسو ته شوې دې د دې پابندی کوئ ځکه چه ترڅوپورې سړې دالله تعالی په اطاعت کښې دخپل نفس سره دمجاهدې کولو او بدنی تکلیفونو برداشت کولو چل نه وی ورغلې اودخپل مال دخرچ کولو عادت نې نه وی جوړ شوې نو دهغه د پاره جهاد کول اودخپل ځان قربانول ډیر ګران وی د تعلیم دا حصه په جهاد مع النفس باندې مشتمل وه دکومې چه د جهاد مع الکفار نه وړاندې تلقین شوې وو.

دلته هم امام بخاری رحمه الله دغه قرآنی ترتیب طرف ته اشاره کړې ده چه وړاندې د قیام لیلة القدر په ذریعه دخپل نفس سره جهاد اوکړئ اوخپل ځان د جهاد مع الکفار دپاره تیار کړئ اوبیا به دجهاد مع الکفار نمبر راشی.(۲)

دا هم ممکن ده چه امام بخاری رحمه الله دقیام لیلة القدر او صوم رمضان او قیام رمضان بابونو په مینځ کښې د «جهاد» باب قائم کړلو دې طرف ته نې اشاره اوکړه چه که په رمضان کښې جهاد واقع شی نودا به د زیات اجر اوثواب موجب وی. والله أعلم.

[۳۶] حَدَّثَنَا حَرَمِيُّ بْنُ حَفْصٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ قَالَ حَدَّثَنَا عُمَارَةُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو زُرْعَةَ بْنُ عَمْرِو بْنِ جَرِيرٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ انْتَدَبَ اللَّهُ عز وجل لِمَنْ خَرَجَ فِي سَبِيلِهِ لَا يُخْرِجُهُ إِلَّا إِيمَانٌ بِي وَتَصْدِيقٌ بِرُسُلِي أَنْ أُرْجِعَهُ بِمَا نَالَ مِنْ أَجْرٍ أَوْ غَنِيمَةٍ أَوْ أُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ وَلَوْلَا أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي مَا قَعَدْتُ خَلْفَ سَرِيَّةٍ وَلَوَدِدْتُ أَنِّي أُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ أُحْيَا ثُمَّ أُقْتَلُ ثُمَّ أُحْيَا ثُمَّ أُقْتَلُ

[۲۶۳۵و ۲۷۴۱و ۲۹۵۵و ۷۰۱۹و ۷۰۲۵و انظر ۲۳۵و ۲۶۴۴]

---

(۱) سورة النساء:۷۷_

(۲) فضل الباری(۱\۴۴۷.۴۴۸)

رجال الحديث

حَدَّثَنَا حَرَمِيُّ بْنُ حَفْصٍ: دوى ابوعلي حرمي بن حفص بن عمر عتكي بصري دي دابان بن يزيد عطار، حماد بن سلمه، اوعبدالواحد بن زياد رحمهم الله وغيره نه ني احاديث اوريدلي دي
ددوى نه امام بخاري، ابراهيم بن اسحاق حربي، ابوبكراحمد بن محمد اثرم، عباس دوري، اوعمروبن علي فلاس رحمهم الله وغيره ډيروحضراتو روايت كړي دي
ابن حبان رحمه الله دوى لره په كتاب الثقات كښې ذكركړى دى
حافظ ذهبي اوحافظ ابن حجر رحمهما الله دوى لره ثقه ګرځولى دى
په ۲۲۳ھ يا ۲۲۶ھ كښې وفات شوى وو.(١) رحمه الله رحمة واسعة.

قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ: دوى عبدالواحد بن زياد عبدى بصرى دى كنيت ني ابوبشريا ابوعبيده دي.
د ليث بن ابى سليم، عاصم بن كليب، او يونس بن عبيد رحمهم الله وغيره نه ني روايت كړي دي.
اود دوى نه ابوداؤد طيالسي، عبدالرحمن بن مهدي، عفان بن مسلم، قتيبه بن سعيد، مسدد بن مسرهد، اويونس مودب رحمهم الله نه علاوه نورو ډيرو كسانو روايت كړي دي (٢)
په دوى باندې بعضې حضراتو كلام كړي دي امام يحيى بن سعيد القطان رحمه الله فرمائي «ما رأيته يطلب حديثاً بالبصرة ولا بالكوفة قط وكنت أجلس على بابه يوم الجمعة بعد الصلاة أذاكره حديث الأعمش لا يعرف منه حرفاً» (٣)
ابوداود رحمه الله فرمائي «عمد عبد الواحد إلى أحاديث كان يرسلها الأعمش فوصلها بقول حدثنا الأعمش حدثنا مجاهد في كذا وكذا» (٤) عثمان بن سعيد رحمه الله دامام يحيى بن معين رحمه الله نه نقل كړى دى چه هغوى فرمائيل «ليس بشيء» (٥)
خوحقيقت دا دې چه دا ثقه راوى دې محمد بن سعد رحمه الله فرمائي «وكان ثقة كثير الحديث» (٦)

---

(١) تهذيب الكمال(٥\٥٥٣و ٥٥٥) والكاشف (١\٢١٣) وعمدة القارى(١\٢٢٩) وتقريب التهذيب(١٥٦) رقم الترجمة (١١٧٧) وخلاصة الخزرجى(ص.٥٥) _
(٢) تهذب الكمال(١٨\٤٥٠، ٤٥٢) _
(٣)ميزان الإعتدال(٢\٦٧٢) _
(٤) المصدر السابق) _
(٥) المصدر السابق) _
(٦) طبقات ابن سعد(٧\٢٨٩)

امام ابوزرعه.اما ابوحاتم.امام نسائی.امام ابوداود.امام عجلی.اوامام دراقطنی رحمهم الله ددوی توثیق کړې دي (۱)

تردې چه امام ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی.((لاخلاف بینهم أنه ثقة ثبت))(۲)

حافظ ابن عدی رحمه الله فرمائی ((وعبدالواحد من أجلة أهل البصرة وقد حدث عنه الثقات المعروفین بأحادیث مستقیمة عن الأعمش وغیره وهو ممن یصدق في الروایات))(۳)

ابن القطان فاسی رحمه الله فرمائی.((ثقة لم یعتل علیه بقادح))(۴) یعنی ثقه وو.په دوی کښې څه علت قادحه نه وو.

ترکومې پورې چه دامام یحی بن معین رحمه الله فرمان دې.((لیس بشئ)) نود هغوی مقصد دهغوی ضعیف ګرځول نه دی.بلکه دوی د اعمش په نورو شاګردانو کښې کمزورې ګرځولې دی.اګرچه فی نفسه دوی ثقه دی.هم دا وجه ده چه کله دامام یحیی بن معین رحمه الله نه تپوس اوشو.((من أثبت أصحاب الأعمش؟)) نوهغوی جواب ورکړو.((بعد سفیان وشعبة أبومعاویة الضریر، وبعده عبدالواحد بن زیاد))(۵)

دغه شان عثمان بن سعیددرامی رحمه الله دامام یحی بن معین رحمه الله نه تپوس کړې وو.((أبوعوانة أحب إلیك أوعبدالواحد بن زیاد؟)) نوهغوی ورته جواب ورکړې وو.((أبوعوانة أحب إلی وعبدالواحد ثقة))(۶)

بیا دحدیث اعمش په باره کښې چه کوم اعتراضات دی.نودهغې په باره کښې دا ویلې شی.چه دغه اعتراضات قابل قبول نه دی.خکه چه ددې تقاضا دا ده.چه دوی ته دامام اعمش رحمه الله روایات یاد نه وو.خوچونکه دوی صاحب کتاب وو.اوهم دکتاب نه به ئې دامام اعمش رحمه الله داحادیثو روایت کولو.نوخکه دا علت قادحه نه دې.هم دا وجه ده.چه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.((وهذا غیرقادح لأنه کان صاحب کتاب وقد أحتج به الجماعة))(۷)

البته ددوی په باره کښې دائمه جرح وتعدیل توثیق اوکلام ته چه اوکتلې شی.نود محتاط اوداعتدال خبره هم هغه معلومیږی.کومه چه حافظ رحمه الله په ((تقریب التهذیب)) کښې کړې

---

(۱) تهذیب الکمال(۱۸\۴۵۳و ۴۵۴) وهدی الساری(۴۲۲)_
(۲) هدی الساری(۴۲۲)_
(۳) الکامل لابن عدی(۵\۱۰۰)_
(۴) تهذیب التهذیب(۶\۴۳۵) وفتح الباری(۱۱\۹۳)_
(۵) تهذیب الکمال(۱۸\۴۵۳)_
(۶) المصدرالسابق)_
(۷) هدی الساری(۴۲۲)_

ده چه «ثقة له حديثه عن الأعمش وحده مقال»(١)دوى ثقه دى البته داعمش نه په روايت كولو كښې كه دې متفرد وى نو په دې كښې كلام كولې شى والله أعلم.

په كال ١٤٧هه كښې يا ددې نه پس ددوى وفات شوې وو (٢) رحمه الله تعالى.

قَالَ حَدَّثَنَا عُمَارَةُ: دوى عماره بن القعقاع بن شبرمه ضبى كوفى دى. دعبدالله بن شبرمه ورارة وو خودخپل تره نه په عمركښې دغه شان په مرتبه كښې هم اوچت وو

دوى داخنس بن خليفه ضبى. حارث عكلى. عبدالرحمن بن ابى نعيم بجلى. اوابوزرعه بن عمروبن جريرنه روايت كوى

ددوى نه په روايت كونكوكښې هم ددوى شيخ حارث عكلى دې ددوى نه علاوه سفيانين. اعمش. شريك بن عبدالله. عبدالواحد بن زياد اوجريربن عبدالحميد رحمهم الله وغيره دى

امام على بن المدينى رحمه الله فرمائى چه ددوى تقريباً ديرش احاديث دى

امام يحى بن معين اوامام نسائى دوى لره ثقه گرخولى دى.

ابوحاتم رحمه الله فرمائى «صالح الحديث»

ابن حبان رحمه الله دوى لره په كتاب الثقات كښې ذكر كړى دى.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى «ثقة أرسل عن ابن مسعود»(٣)

قَالَ حَدَّثَنَا أَبُوزُرْعَةَ بْنُ عَمْرِوبْنِ جَرِيرٍ: دې دحضرت جريربن عبدالله بجلى رضي الله عنه نمسى دې. ددوى دنوم په باره كښې ډيراقوال دى هرم. عبدالله. عبدالرحمن. عمرو. جرير. دا ټول نومونه خودلى شوى دى. دوى په خپل كنيت سره مشهور وو.

دحضرت عبدالله بن عمروبن العاص. حضرت معاويه. حضرت ابوهريره. اودخپل نيكه حضر عبدالله بجلى رضي الله عنهم نه د حديثو روايت كوى.

اودوى نه روايت كونكوكښې ددوى تره ابراهيم بن جريربن عبدالله بجلى. حارث عكلى. طلق بن معاويه. ابراهيم نخعى. عبدالله بن شبرمه ضبى. عمارة بن القعقاع. اوفضيل بن غزوان ضبى رحمهم الله دى.

واقدى رحمه الله فرمائى چه دوى حضرت على رضي الله عنه ليدلې وو. حضرت ابوهريره رضي الله عنه سره به هروخت وو اودخپل نيكه نه ئې احاديث اوريدلى دى. دوى په تابعينو عالمانوكښې دى.

ابراهيم نخعى رحمه الله يوخل حضرت عمارة بن القعقاع رحمه الله ته اووئيل «إذا حدثتنى فحدثنى عن أبى زرعة فإنى سألته عن حديث ثم سألته بعد ذلك بسنة ولى رواية سنتين فما أخرم منه حرفاً»

---

(١) تقريب(٣٦٧) رقم ٤٢٤٠)_

(٢) المصدرالسابق)

(٣) دتفصيل دپاره اوگورئ تهذيب الكمال(٢١\٢٦٤) وعمدة القارى(١\٢٢٩) والكاشف(٢\٣٠٤) وتقريب(٤٠٩) رقم ٤٨٥٩) وخلاصة الخزرجى(٢٨٠و ٢٨١)_

امام يحيى بن معين رحمه الله اوابن خراش رحمهما الله دوى لره ثقه كرځولى دى دغه شان حافظ ذهبى رحمه الله اوحافظ ابن حجر رحمه الله هم ددوى توثيق كړې دې.(١) رحمه الله رحمة واسعة.

قوله سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ رضي الله عنه عن النبي ﷺ قَالَ: (٢) دحضرت ابوهريرة تذكره په «باب أمور الإيمان» كښې د «الإيمان بضع وستون شعبة» لاندې تيره شوې ده.

قوله انْتَدَبَ اللَّهُ لِمَنْ خَرَجَ فِي سَبِيلِهِ: الله تعالى د هغه كس ذمه وارى اخستې ده چه چه دهغه په لار كښې اوځى

«انتدب» د باب افتعال نه دې په دې كښې د مطاوعت خاصيت دې.ونيلى شى «ندبت فلانا لكذا فانتدب» يعنى ما فلانې راوبلل.نو هغه دعوت قبول كړلو (٣) اوس به د «انتدب الله» معنى به وى.«أجاب الله إلى غفرانه»(٣)

ددې معنى تعبيرشارحين ددې د تفسير «سارع بثوابه وحسن جزائه» نه كوى.(٥)

اوكيدې شى.چه «انتدب» د «تكفل» په معنى كښې وى.دبخارى په يو روايت كښې د «انتدب» په ځائې «تكفل» راغلى دى.(٦)

اودمسلم شريف په روايت كښې د «تضمن» لفظ هم راغلې دې.(٧)

---

(١) تهذيب الكمال (۳۳\۳۲۳، ۳۲٦) والكاشف (۳\۳۳۷) رقم ۸۱۰۳) وعمدة القارى (۱\۲۲۹) وتقريب (ص.٦٤١) رقم (۸۱۰۳) وخلاصة الخزرجي(٤٥٠)_

(٢) الحديث قد أخرجه البخارى فى كتاب الجهاد باب أفضل الناس مؤمن مجاهد بنفسه وماله فى سبيل الله رقم ۲۷۸۷ وباب تمنى الشهادة رقم ۲۷۹۷ وباب الجعائل والحملان فى السبيل رقم ۲۹۷۲ وفى كتاب فرض الخمس باب قول النبى ﷺ أحلت لكم الغنائم رقم ۳۱۲۳ وفى فاتحة كتاب التمنى باب ما جآء فى التمنى ومن تمنى الشهادة رقم ۷۲۲٦و۷۲۲۷ وكتاب التوحيد باب قوله تعالى : ولقد سبقت كلمتنا لعبادنا المرسلين رقم ۷٤٥۷ وباب قول الله تعالى((قل لو كان البحر مداداً لكمات ربى لنفد البحر قبل أن تنفد كلمات ربى ولو جئنا بمثله مدداً رقم ۷٤٦۳ وأخرجه مسلم (۲\۱۳۳، ۱۳٤) فى كتاب الإمارة باب فضل الجهاد والخروج فى سبيل الله والنسائى فى سننه (۲\۵۵) كتاب الجهاد باب ما تكفل الله عزو جل لمن جاهد فى سبيله وفى (۲\۲۷۱) كتاب الإيمان وشرائعه باب الجهاد وابن ماجه فى سننه فى كتاب الجهاد باب فضل الجهاد فى سبيل الله رقم ۵۷۲۳)_

(٣) مختار الصحاح (.٦٥١)_

(٤) النهاية (۵\۳٤)_

(٥) فتح البارى(۱\۹۳)_

(٦) صحيح بخارى (۱\٤٤٠) كتاب الجهاد باب قول النبى ﷺ أحلت لكم الغنائم رقم ۳۱۲۳)_

(٧) صحيح مسلم (۲\۱۳۳) كتاب الإمارة باب فضل الجهاد والخروج فى سبيل الله

قوله لَايُخْرِجُهُ إِلَّا إِيْمَانٌ بِي وَتَصْدِيقٌ بِرُسُلِي: دې په ما باندې ايمان او په رسولانو باندې تصديق راوباسي

مطلب دا دې چه مجاهدکوم چه دالله تعالى په لار كښې اوځي نوهغه باندې بل څه وجه باعث نه وي بلكه په الله تعالى باندې ايمان او د رسولانود تصديق د وجې راوځي.

دلته ايمان مرفوع دې اود «لايخرجه» فاعل دې ددې حديث په بل سند كښې «إيماناً» په نصب سره دې په دې صورت كښې به «إيماناً» مفعول له ګرځولې شي.اوتقدير د عبارت به دا وي «لايخرجه مخرج إلا الإيمان بي» يعنى ده لره د ايمان په وجه څوك راويستونكې راوباسي (١)

بيا علامه كرمانى رحمه الله فرمائى چه وړاندې په بعضې نسخوكښې د «وتصديق برسلي» په ځائې «أوتصديق برسلي» دې (٢) د «أو» په صورت كښې اشكال كيدې شى چه دايمان بالله دپاره تصديق بالرسل لازمى دې اود دواړو كيدل ضرورى دي.نوبيا ئې «أو» ولې اوفرمائيلى شو علامه كرمانى رحمه الله جواب وركړى چه دا «او» دمانعة الخلو دپاره دې كوم چه دجمع نه مانع نه دې.(٣)

خوحافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه په اصل كښې د «أو» روايت ثابت نه دې.نودجواب وركولو تكلف ته ضرورت نشته.(٤)بيا خاص كرچه كله «أو» دمانعة الخلو دپاره اوګرځولې شى نود دواړو په مينځ كښې لزوم نه ثابتيږى.

البته دا ممكن ده.چه دا «أو» د شك دپاره وى.يعنى په دې كښې شك دې چه راوى «الإيمان بي» يا «لا تصديق برسلي» ونيلى دى.

بهرحال د ايمان بالله دپاره تصديق بالرسل لازم دې.د تصديق بالرسل نه بغيربه الله تعالى باندې صحيح ايمان نشى حاصليدې.اودتصديق بالرسل دپاره ايمان بالله ضرورى دې.څكه هغوى په الله تعالى باندې د ايمان راوړلو دعوت وركوى.

قوله أَنْ أُرْجِعَهُ بِمَا نَالَ مِنْ أَجْرٍ أَوْغَنِيمَةٍ أَوْأُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ: يعنى الله تعالى دهغه كس كفالت كړې دې.څوك چه دهغه په لاركښې اووتلو.چه دې به داجر سره راواپس كوى.اويا به ئې د غنيمت سره راواپس كوى.يا به دې جنت ته داخلوى.

---

(١) فتح البارى(٩٣\١) وشرح نووى على صحيح مسلم (١٣٣\٢) كتاب الإمارة باب فضل الجهاد والخروج فى سبيل الله)_

(٢) شرح الكرمانى (١٥٥\١)_

(٣) المصدرالسابق)_

(٤) فتح البارى(٩٣\١)_

«أرجعه» مجرد دې. د باب ضرب نه استعماليږي کله چه دده مصدر يعني رجوع وي نودا لازم وي اوکله چه دده مصدر رجع وي نودا متعدي وي.(١) دلته متعدي دې.
دده جملې حاصل دا دې چه کوم کس صرف دالله تعالى د رضا دپاره دايمان بالله او تصديق بالرسل سره ميدان جهاد ته لاړشي. نوياخو به شهيد شي. اوجنت ته به لاړ شي. اويا به ژوندې پاتې شي او واپس به راشي. په دې صورت کښې به ورسره يا اجر وي. اويا به مال غنيمت وي.
يو اشکال ددې خو مطلب دا شو که مجاهد ژوندې راواپس شو. نوده سره به په دوو څيزونو کښې صرف يو څيز وي. يا به ورته اجر ملاويږي. اويا به مال غنيمت ورته ملاويږي. حالانکه داسې کيږي چه مجاهد صرف اجر سره واپس کيږي. مال غنيمت ورته نه وي حاصل شوې. اوکله داسې کيږي چه غنيمت سره واپس شي. اواجر ورسره هم وي. څکه چه کله مجاهد دالله تعالى د رضا دپاره د اعلاء کلمة الله په غرض جنګيږي. نوبهرحال هغه ته به دده په جهاد باندې اجر ملاويږي.
نوددې درې جوابونه ورکړې شوې دی.
دعلامه کرماني رحمه الله جواب علامه کرماني رحمه الله دا ارشاد فرمائيلې دې چه دا «أو» د مانعة الخلو دپاره دې. يعني په دواړو کښې به يو خامخا وي. اودواړه جمع کيدې شي.(٢)
د ابن عبدالبر، قرطبي اوتورپشتي رحمهم الله رائې حافظ ابن عبدالبر. اوعلامه قرطبي رحمه الله رائې دا دې چه دا «أو» په معنى د «واو» دې. هم دې قول ته حافظ فضل الله تورپشتي رحمه الله ترجيح ورکړې ده.(٣) اوددې قرينه دا ده چه د مسلم شريف په يو سند کښې «يحيى بن يحيى عن مغيرة بن عبدالرحمن عن أبي الزناد عن الأعرج عن أبي هريرة» په واو سره يعني «أجر وغنيمة» نقل دی.(٤) دغه شان په نسائي کښې «الزهري عن سعيد بن المسيب عن أبي هريرة رضي الله عنه» په سند کښې او «عطاء بن ميناء عن أبي هريرة رضي الله عنه» په روايت کښې په «واو» سره راغلی دی.(٥) بيا په ابوداود کښې دحضرت ابوامامه رضي الله عنه د روايت الفاظ دا دی «.. رجل خرج غازيا في سبيل الله فهو ضامن على الله حتى يتوفاه فيدخله الجنة أو يرده بما نال من أجر وغنيمة».(٦)

---

(١) تاج العروس (٣٤٨\٥)_
(٢) شرح كرماني(١٥٦\١)_
(٣) فتح الباري(٨\٦) كتاب الجهاد باب أفضل الناس مؤمن مجاهد بنفسه وماله في سبيل الله)_
(٤) صحيح مسلم (١٣٣\٢) كتاب الإمارة باب فضل الجهاد والخروج في سبيل الله)_
(٥) سنن نسائي (٥٥\٢) كتاب الجهاد باب ما تكفل الله عزوجل لمن جاهد في سبيله)_
(٦) سنن سنن أبي داود في كتاب الجهاد باب فضل الغزو في البحررقم ٢٤٩٤)_

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي كه دا روايات ثابت شي نوبيابه دا متيعن شي چه ((أو)) په معنى د ((واو)) كښي دي (١)

خوحافظ ابن حجر رحمه الله په دې جواب باندې دا اشكال كړې دى چه كوم مجاهد ژوندې واپس راشي نوهغه به داجر اوغنيمت دواړو سره واپس راشي حالانكه په بعضې وخت كښې سرې بغيرد غنيمت نه واپس راشي.(٢)

ددې دا جواب وركړې شوې دې.چه د اجر اوغنيمت دواړو په يو ځائې راوړلو مطلب دا دې. چه في الجمله دواړه په يوځائې راشي.اوس ددې دوه صورتونه دى يو صورت خو دا دې چه دواړو سره واپس راشي.اودويم صورت دا دې.چه په دې دواړو كښې په يوسره واپس راشي. يعني اجر سره راشي.(٣)

دحافظ ابن حجر رحمه الله جواب دحافظ ابن حجر رحمه الله رائې دا ده.چه په اصل كښې د غنيمت سره كوم اجر وى.هغه لږ وى.ددې وجې ددې تذكره نه ده شوې.امام مسلم د حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما نه مرفوعاً يو روايت دا نقل كړې دې.((ما من غازية تغزو في سبيل الله فيصيبون الغنيمة إلا تعجلوا ثلثي أجرهم من الآخرة ويبقى لهم الثلث،وإن لم يصيبوا غنيمة تم لهم أجرهم))(٤)

يعني كه د مجاهدينويو لښكر د جهاد دپاره لاړ شي.اوغنيمت سره واپس راشي.نودوى ته دوه حصې اجرپه دنيا كښې ملاويږي.اويوه حصه ئې آخرت ته باقي پاتې شي.اوكه جهاد اوكړي.د غنيمت نه بغير راواپس شي.نود دوى ټول اجر آخرت دپاره ذخيره شي (٥)

خو په دې دا اشكال دې.چه ددې مطلب خو دا دې.چه غنيمت ملاويدل د ثواب د نقصان سبب دې.حالانكه نبي ﷺ د غنيمت حلالوالې په ځائې د احسان كښې ذكركړى دى (چه دا په دې امت باندې دالله تعالى احسان دې.ازمترجم) اوخپل خصوصيت ئې بيان كړې دې نبي ﷺ فرمائيلى دى.((وأحلت لي الغنائم ولم تحل لأحد من قبلي))(٦)

دويم اشكال دا دې.چه بيا خو ددې حديث په رڼرا كښې د اهل احد درجه د اهل بدر نه اوچته ده.ځكه چه اهل بدرته غنيمت ملاؤ شوې وو.اواهل احد ته نه وو ملاؤ شوې.

---

(١) فتح البارى(٨\٦) كتاب الجهاد باب أفضل الناس مؤمن مجاهد بنفسه وماله فى سبيل الله)_

(٢) المصدرالسابق)_

(٣) أنظرشرح نووى على صحيح مسلم (١٣٣\٢) كتاب الإمارة باب فضل الجهاد والخروج فى سبيل الله)_

(٤) صحيح مسلم (١٤٠\٢) كتاب الإمارة باب بيان قدر ثواب من غزا فغنم ومن لم يغنم وسنن النسائى (٥٦\٢) كتاب الجهاد باب ثواب السرية التى تحقيق وسنن أبى داود كتاب الجهاد باب فى السرية تحقيق رقم ٢٤٩٧ وسنن ابن ماجه كتاب الجهاد باب النية فى القتال رقم ٢٧٨٥ وأحمد فى مسنده (١٦٩\١)_

(٥) فتح البارى(١٦٩\٦)_

(٦) صحيح بخارى(٤٧\١) كتاب التيمم)_

بعضې خلق د اشكالاتو نه ويريدلى دى.اودا ئې ونيلى دى.چه «ما من غازية تغزوا فى سبيل الله فيصيبون الغنيمة إلا تعجلوا ثلثى أجرهم من الآخرة» دا حديث ضعيف دې.څكه چه په دې كښې يو راوى ابوهانى حميد بن هانى مجهول دې.(١)

خودا خبره صحيح نه ده.هم دا وجه ده.چه امام نووى رحمه الله فرمائيلى دى.دوى مجهول ګرځول غټه غلطى ده بلكه دوى مشهور ثقه راوى دې ددوى نه ليث بن سعد،حيوه بن شريح او ابن وهب نه علاوه نورو ډيرو خلقو روايت كړې دې.ددوى د توثيق دپاره دا خبره كافى ده چه امام مسلم په خپل صحيح كښې ددوى په حديث باندې استدلال كوى.(٢)

بيا ابوحاتم رحمه الله دوى په باره كښې فرمانى.«صالح»(٣)

امام نسائى رحمه الله فرمائى.«ليس به بأس»(٤)

امام دراقطنى رحمه الله فرمائى.«لا بأس به»بيا فرمائى.«ثقة»(٥)

حافظ ابن عبدالبر رحمه الله فرمائى.«هو عندهم صالح الحديث لا بأس به»(٦)

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى«ثقة»(٧)

ابن حبان رحمه الله دوى لره په كتاب الثقات كښې ذكركړې دى.(٨)

بعضې خلق دا وائى.چه ددې نه هغه غنميت مراد دې.كوم چه په ناجائزه طريقه باندې اخستې شوې وى.خودا خبره ددې وجې غلطه ده.چه بيا خو به ورته ثلث اجر هم نه ملاويږى.بلكه هيڅ اجر به ورته نه ملاويږى.(٩)

بعضې خلق وائى.چه ددې نه دجهاد هغه سفر مراد دې.چه په هغې كښې د ابتداء نه د اعلاء كلمة الله نيت نه وى.اوبيا روسته په كښې اخلاص پيدا شوې وى.

خو دا جواب هم صحيح نه دې.څكه كه نيت صحيح نه وى.نواجر به مطلقاً نه ملاويږى.اوكه نيت ئې صحيح شى.نوبيا به ورته پوره اجر ملاويږى.په اول كښې د نيت د فساد اوبه آخر

---

(١) حكاه قاضى عياض رحمه الله عن بعضهم كما فى شرح النووى على صحيح مسلم (١٢/١٤٠) كتاب الإمارة باب بيان قدر ثواب من غزا فغنم ومن لم يغنم)_

(٢) شرح النووى على صحيح مسلم (١٢/١٤٠)_

(٣) تهذيب الكمال (٧/٤٠٢) وتهذيب التهذيب (٣/٥١)_

(٤) المصدر السابق)_

(٥) المصدر السابق)_

(٦) تهذيب التهذيب (٣/٥١)_

(٧) الكاشف(١/٢٥٨)_

(٨) الثقات لابن حبان (٤/١٤٩)_

(٩) فتح البارى (٦/٩) كتاب الجهاد باب أفضل الناس مؤمن مجاهد بنفسه وماله فى سبيل الله)_

كښې د نيت د صحت دوجې نه د ثلثين او ثلث تقسيم صحيح نه دې.بيا خاص كر په غزواتو كښې د اجرداړومدار په ((لايخرجه إلاإيمان بي وتصديق برسلي)) باندې دې.ددې نه دا معلوميږي. چه د سفر د شروع نه د نيت اخلاص ضروري دې. [1]

داولنى اشكال صحيح جواب داولنى اشكال صحيح جواب دا دې چه ((حل الغنائم)) يقيناً د نبى ﷺ خصوصيت دې.اونبى ﷺ دا خبره د مدح په مقام كښې ذكركړې ده خودا امر مباح دې.اودا ضروري نه ده.چه امرمباح دې د ثواب د حاصلولو سبب وى.دا صحيح ده.چه الله تعالى زمونږ عجز اوضعف ته كتلى دى.اوغنيمتونه ئې زمونږ دپاره حلال كړى دى.(لكه څنګه چه په حديث كښې راغلى دى[2]) خوددې نه دا چرته معلوميږى چه ددې په وجه به اجر اوثواب هم زيات وى.اوكمې به په كښې نه راځى.د دنيا د حاصليدو نه پس د اجر كميدل يوه معقوله خبره معلوميږى.([3])

د دويم اشكال جواب اوترڅو پورې چه د اهل بدراواهل احد اشكال دې.نوددې جواب دا دې. چه د اهل احد او اهل بدر په مينځ كښې د تقابل په ځائې د اهل بدر په خپل مينځ كښې تقابل پكار دې.مطلب دا دې.چه خود د اهل بدر د دوو حالتونو په مينځ كښې موازنه كول پكار دى.اوكتل پكار دى.كه هغوى ته غنيمت نه وو ملاؤ شوې.نوبيا به دهغوى اجر څومره وو؟

مثال په طورداسې پوهه شه.چه د غنيمت نه بغيرد بدرى اجر شپږ سوه دې.اود احدى اجر بغيرد غنيمت نه سل دې.نوبدرى ته چونكه غنيمت ملاؤ شوې دې.ددې وجې دده اجر د شپږو سوو ثلث يعنى دوه سوه به وى.نوبنكاره ده.چه دا دوه سوه كومه چه د بدرى اجر دې.هغه د احدى دهغه اجر په دوچند دې.كوم چه د غنيمت نه بغيرهغه ته ملاؤ شوې وو.([4])

<u>وَلَوْلَا أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي مَا قَعَدْتُ خَلْفَ سَرِيَّةٍ:</u> كه ما سره دا ويره نه وه.چه زما امت به په مشقت كښې اخته شى.نوزه به د يولښكرنه هم بغيرګډونه نه ووم پاتې شوې.په هره سريه كښې به مې شركت كولو.خود مشقت د ويرې د وجې زه په هره سريه كښې شركت نه كوم.

د مشقت وجوه: ① يومشقت خو دا دې.كه نبى ﷺ د جهاد دپاره تلو.نود مدينې منورې په انتظامى امورو اومعاملاتوكښې به تعطل پيدا شوې وو.څكه چه نبى ﷺ په خپله موجود نه وو.نو روسته چه كوم واقعات راتلل.اوكوم حالات واقع كيدل.دهغې فيصله اوتصفيه به

---

[1]) المصدر السابق۔

[2]) قال رسول الله ﷺ فلم تحل الغنائم لأحد من قبلنا ذلك بأن الله رأى ضعفنا وعجزنا فطيبها لنا أخرجه مسلم فى صحيحه (۸۵\۲) كتاب الجهاد والسير باب تحليل الغنائم لهذه الأمة خاصة۔

[3]) فتح البارى(۹\۶)۔

[4]) المصدر السابق۔

ځنګه کیده؟نود معاملاتو ددې تعطل په وجه به خلق په مشکل اوپریشانئ کښې وو.

④دویمه وجه دا کیدې شی که نبی ﷺ په خپله جهاد ته تشریف اوړلو.نوددې مطلب به دا وو چه د امیر دپاره په جهاد کښې شرکت ضروری دې.نو روسته چه کوم خلفاء راتلل دهغوی دپاره به ګرانه وه.چه هغوی به په هرجهاد کښې وتل.اوبنکاره خبره ده.چه په دې کښې مشقت دې.

③دریمه وجه دا کیدې شی.چه نبی ﷺ به کله جهاد ته تشریف اوړلو.نوبه اهل ایمان کښې به څوك هم په مدینه منوره کښې ایساریدو باندې راضی نه وو.په هغوی کښې به د هریو دا خواهش وو چه هغه د نبی ﷺ سره په جهاد کښې شریك شی.اوچه ټولو د تلو خواهش کولو نو د ټولو دپاره به په سورلئ انتظام کول ګران وو.اوتکلیف اومشقت به پیش کیدلو.قرآن مجید دې ذکرکړې دې ﴿وَلَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَا أَجِدُ مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوا وَّأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ﴾(١)

دې حضراتو به د نبی ﷺ سره په مدینه منوره کښې شرکت غوستل.خود دوی دپاره به انتظام کول ګران وو.ددې خیال نې ا وساتلو اوپه بعضو مواقعوکښې نبی ﷺ لښکر سره تشریف یونړلو.چه دوی ته څه اطمینان اوتسلی اوشی.که مونږ لانړلو.نو نبی ﷺ خو هم نه دې تلې. اوکه نبی ﷺ په هره موقع باندې تشریف اوړلو.نو د دوی د بې چینئ .خفګان او پریشانئ څه اندازه باقی نه وه.نوځکه نبی ﷺ اوفرمائیل.

«لولا أن أشق على أمتي ماقعدت خلف سرية»(٢)

سریه هغه لښکرته وائی.چه په هغې کښې زیات نه زیات څلور سوه کسان وی.(٣)د سریه وجه تسمیه دا ده.چه دا د «سری» نه ماخوذ ده.ددې معنی ده،، ښه څیز،، چونکه په سریه کښې هم چانړشوی کسان لیږلی شی.نوځکه ورته ،،سریه،، وائی. (٤)

بیا په اصطلاح کښې په غزوه او سریه کښې فرق مشهور دې.چه غزوه هغه جنګ ته وائی چه په هغې کښې نبی ﷺ پخپله موجود وی.اوسریه هغه لښکر ته وائی.چه هغوی سره نبی ﷺ پخپله تشریف فرما نه وی.(٥)والله أعلم.

قوله وَلَوَدِدْتُ أَنِّي أُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ أُحْيَا ثُمَّ أُقْتَلُ ثُمَّ أُحْيَا ثُمَّ أُقْتَلُ:

زما ارمان دې.چه زه د الله تعالی په لارکښې قتل کړې شم.اوبیا راژوندې کړې شم.بیا قتل کړې شم.او بیا راژوندې کړې شم ا.بیا زه د الله تعالی په لارکښې شهید کړې شم.

---

(١) التوبة:٩٢)_

(٢) د دې ټولوتوجیهاتو دپاره اوګورئ (فضل الباری (١\٤٤٩، ٤٥٠)_

(٣) النهایه لابن الأثیر(٢\٣٦٣)_

(٤)المصدرالسابق)_

(٥) کشاف إصطلاحات الفنون (٢\٩٩٤(١)...

دلته كښې اشكال دې هغه دا چه د نبى ﷺ مرتبه خو د شهيدانو د مرتبې نه زياته اوچته ده.
نو بيا نبى ﷺ د شهادت ارمان ولې كولو
خودا څه عجيبه خبره نه ده.ځكه چه په بعضې وختونوكښې لونې سړى ته د معمولى معمولى څيزونو خواهش هم وى.ګورئ يوكس ته مخامخ بريانى (په روژو كښې مالګه مصالحه مرچكئ وغيره واچوى.اوګډ وډ نې كړى) قورمه اومتنجن (يوقسم خوږ پولاؤ) اونه نه څيزونه موجود وى.ددې باوجود هغه وانى اچار اوچتهى راوړئ.نوددې نه قسم خوراكونو په مقابله كښې د اچار اوچتهئ څه حيثيت دې؟ خوهغه بيا هم د اچار اوچتهئ مطالبه كوى.
نبى ﷺ ته چه الله تعالى كوم مقام اومرتبه وركړې ده هغه په څوڅونده د شهادت د مرتبې نه اعلى او اوچت دې.خوشهادت هم اګرچه ددوى دمقام نه كم دې هم د فضيلت يوڅيز ضرور دې.نوځكه نبى ﷺ ددې تمنا كړې ده.(١)
ددې نه علاوه د نبى ﷺ ددې تمنا كولو مقصود د شهداؤ اجر اوثواب حاصلول نه دى ځكه چه اجراوثواب خو نبى ﷺ ته د شهادت نه بغيرهم ددې نه زيات ملاو شوې ده.بلكه حقيقت حال دا دې.چه نبى ﷺ د شهادت تمنا ددې دپاره اوكړله.چه په دې كښې يوخاص لذت دې

وه كم ہيں تڑپنے ميں جنہيں ملتى ہے لذت
يوں آپ كى شمشير كے بسمل تو بہت ہيں

كه د شهادت مرتبه حاصلول ئې مقصود وو.نويوځل شهيد كيدل به كافى وو.خونبى ﷺ چه باربار د شهادت تمنا كوى.نودا په دې خبره دال دې.چه په شهادت كښې يوخاص خوند دې.كوم چه نبى ﷺ يوځل نه بلكه باربارحاصلول غوارى.(٢)
بيا د نبى ﷺ ددې تمنا يوه وجه دا هم كيدې شى.چه بيشكه د نبوت مقام او مرتبه اوددې اجر او ثواب ډير زيات دې.خود شهادت هم ډيرلوئې مقام او فضيلت دې د نبى ﷺ ارشاد دې.چه د شهيد د وينې نه زمكه وچه شوې هم نه وى.چه حورې دې اوچت كړى.(٣)
د شهيدانو روحونه تولو ورځ په جنت كښې ګرته چه ئې خوښه وى ګرځى راګرځى.او د شپې د عرش سره زوړندو قناديلو سره هغوى ته ځانې ملاويږى. (٤)
دغه شان بې شميره فضيلتونه الله تعالى د شهادت اوشهيد دپاره مختص كړى دى.(٥)

---

(١) فضل البارى (١١\٤٥٠)_
(٢) المصدرالسابق)_
(٣) عن أبى هريرة ﷺ عن النبى ﷺ قال ذكر الشهداء عندالنبى ﷺ فقال لاتجف الأرض من دم الشهيد حتى تبتدره زوجتاه ..أخرجه ابن ماجه فى سننه فى كتاب الجهاد باب فضل الشهادة فى سبيل الله (٢٧٩٨)_
(٤)انظرالصحيح لمسلم (١٣٥\١٢) كتاب الإمارة باب فى بيان أرواح الشهداء فى الجنة ...)_
(٥) الدرالمنثور(ص١٢\٤٩٤تا ٥٠١) د (ولاتحسبن الذين قتلوا فى سبيل الله أمواتا) كښې،

نوكه نبى ﷺ ددې فضيلتونو اومناقبوپه وجه د شهادت تمنا كړې وى.نوپه دې كښې څه قباحت يا تعجب نشته.

ايا د نبى ﷺ د شهادت تمنا كولوسره د كفر غلبه لازميږى دلته يوسوال دا دې چه په دې حديث كښې نبى ﷺ باربار د شهادت تمنا كوى.اوشهادت ملاويږى كافرانوسره په جنګ كولو.نولكه چه نبى ﷺ دا تمنا كوله.چه كفر دې هميشه دپاره باقى وى.؟

دا سوال ډيرسطحى دې.څكه چه د حديث مقصد دجهاد اوشهادت عظمت،مزيت اوفضيلت اظهار دې.دا عنوان د جهاد عظمت بيانول اودشهادت فضيلت ښكاره كولودپاره اختيار كړې شوې دې ددې نه دا تمنا كول چه نبى ﷺ د كفرد بقاء تمنا هم كوله.ډيرلغو اوبے ځايه اعتراض دې.

بيا تكوينى طور دا معلومه ده.چه كفربه په ترقيامته پورې باقى وى.نوكه ددې په وجه نبى ﷺ د شهادت فى سبيل الله تمنا كړې وى.نوبيا نبى ﷺ ته د كفرد تمنا نسبت څنګه صحيح كيدې شى.څكه چه نبى ﷺ خو ددې وجې تمنا كړې ده چه كفربه هسې هم ترقيامته پورې باقى وى.

دغه شان دا هم وئيلى شوى دى.چه نبى ﷺ د كفرد بقاء دپاره نه بلكه دامت په خلقو كښې د شهادت شوق پيدا كولو دپاره دا فرمائيلى دى.(١) والله أعلم،

٢٢ - بَاب تَطَوُّعُ قِيَامِ رَمَضَانَ مِنْ الْإِيمَانِ

د ترجمې مقصد امام بخارى رحمه الله فرمائى.چه قيام رمضان خو تطوع ده.دا دايمان يوه شعبه ده.په دې سره امام بخارى رحمه الله دوو خبرو طرف ته اشاره اوكړله.يوه دا چه قيام رمضان سنت دې. واجب نه دې.دويمه دا چه لكه څنګه طاعات مفروضه په ايمان كښې داخل دى.دغه شان عبادات مندوبه هم داخل دى.

عبادات مندوبه په ايمان كښې داخل دى كه نه؟ دا مسئله مختلف فيها ده..اهل سنت والجماعت طاعات مفروضه ومندوبه ټول په ايمان كښې داخل ګڼړى.اود معتزلو يوه ډله دا وائى.چه طاعات مفروضه په ايمان كښې داخل دى.خوطاعات مندوبه نه دى داخل.(٢)

امام بخارى رحمه الله په دې ترجمه كښې د «تطوع» لفظ زياتى كړلو.اودې اختلاف طرف ته ئې اشاره اوكړه.اود اهل سنت تائيد ئې كړې دې

[٣٧] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ قَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ [٢٠٠٨،٢٠٠٩،٢٠٠٩]

(١) فضل البارى(١/٤٥٢)_

(٢) الأبواب والتراجم (٣٦) از حضرت شيخ الحديث قدس سره)

رجال الحديث

حدثنا اسماعيل: دوى اسماعيل بن ابى اويس مدنى دې ددوى حالات وړاندې په باب «تفاضل أهل الإيمان فى الأعمال» كښې تيرشوى دى.

قال حدثنى مالك: دامام مالك رحمه الله حالات په «باب من الدين الفرار من الفتن» كښې تيرشوى دى.

عن ابن شهاب: دوى امام زهرى رحمه الله دى. ددوى حالات په بدء الوحى كښې د دريم حديث لاندې تيرشوى دى.

عن حميد بن عبدالرحمن: دوى د مشهور صحابى احدالعشرة المبشرة حضرت عبدالرحمن بن عوف رضى الله عنه خوئې دې. د دوى كنيت ابوابراهيم دې. بعضو ابوعبدالرحمن خودلې دې. او بعضو ابوعثمان ذكركړې دې. ددوى مور ام كلثوم بنت عقبه بن ابى معيط ده. دا د حضرت عثمان مورشريكه خور وه. اوبيخى په اول كښې ئې د مكې مكرمې نه مدينې منورې ته هجرت كړې زنانو كښې ده.(۱)

دوى د خپل پلارحضرت عبدالرحمن بن عوف. اوخپلې مور حضرت ام كلثوم نه علاوه د حضرت ابن عباس، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت عبدالله بن عمرو، حضرت ابوهريره، حضرت ابوسعيدخدرى رضى الله عنهم وغيره نه احاديث اوريدلى دى.

اوددوى نه چه چا روايت كړې دې. نوپه هغوى كښې سعدبن ابراهيم، صفوان بن سليم، اسماعيل بن محمد بن سعدبن ابى وقاص، عبدالرحمن بن هرمزالاعرج اوامام زهرى رحمهم الله وغيره حضرات دى.(۲)

احمدبن عبدالله عجلى، اب. زرعه. او ابن خراش رحمهم الله ددوى په باره كښې فرمائى «ثقة»(۳)

محمدبن سعد دامام واقدى رحمه الله نه نقل كړى دى. چه «وكان ثقة عالما كثيرالحديث»(۴)

واقدى رحمه الله فرمائى. چه ددوى وفات په مدينه منوره كښې په كال ۹۵ھ كښې شوې دې.(۵)

ابن سعد رحمه الله فرمائى. چه بعضې عالمانو ددوى د وفات كال ۱۰۵ھ نقل كړې دې. خودا غلط دې.(۶)

---

۱) تهذيب الكمال(۷\۳۷۸.. ۳۷۹)_

۲) المصدرالسابق)_

۳) تهذيب الكمال(۷\۳۸۰)

۴) طبقات ابن سعد(۵\۱۵٤)_

۵)طبقات ابن سعد (۵\۱۵۵) دغه شان اوګورئ (حاشية تهذيب الكمال (۷\۳۸۱)_

۶) المصدرالسابق)_

عن أبي هريرة رضي الله عنه: (١) دحضرت ابوهريره تفصيلي حالات په «بـاب أمور الإيمان» كښې تيرشوى دى

قوله أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ قَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ: يعنى نبى ﷺ فرمائيلى دى.كوم كس چه په رمضان كښې په ايمان اودثواب په نيت سره قيام اوكړى.نودده ټول مخكښې ګناهونه به معاف كړې شى

ددې حديث سره د متعلقه مباحثو تشريح وړاندې په «من يقم ليلة القدر إيمانا واحتسابا غفر له ما تقدم من ذنبه» لاندې تيره شوې ده.

٢٧ = بَابُ صَوْمُ رَمَضَانَ احْتِسَابًا مِنَ الْإِيمَانِ

د قيام رمضان په صوم رمضان باندې د تقديم څو وجوه امام بخارى رحمه الله فرمائى.چه احتساب يعنى دالله تعالى نه د اجر اوثواب طلبولو دپاره د رمضان روژه نيول دايمان شعبه ده.

دلته سوال دا دې.چه امام بخارى رحمه الله د «صوم رمضان» ترجمه د «قيام رمضان» نه پس ذكر كړه.حالانكه صوم فرض دې.اوقيام رمضان سنت دې.دصوم فرضت ددې خبرې متقاضى دې.چه وړاندې ئې د دې ترجمه راوړې وې.او ورسته ئې د قيام رمضان ترجمه منعقد كړې وې.

ددې سوال جواب مونږ وړاندې د باب «الجهاد من الإيمان» په شروع كښې ذكركړې دې.خودلته لږ په تفصيل سره ذكركولې شى.

① د دې يوجواب دا دې.چه قيام رمضان فعلى عبادت دې.اوصوم رمضان تركى عبادت دې اود ترك نمبر د فعل نه پس وى.نوځكه ئې اول فعلى عبادت ذكركړلو.اوبيا ئې تركى عبادت ذكركړو.(٢)

② دويم جواب دا دې.چه قيام رمضان په شپه كښې وى.او صوم رمضان په ورځ كښې وى. اول قيام كيږى.اوبيا صوم.ګورئ نه چه كله د رمضان مياشت اوليدې شى.نواول تراويح كولى شى ځكه چه اول شپه وى.نوځكه ددې عبادت ادا كولې شى.اوبيا روژه نيولې شى. ځكه چه د شپې نه پس د رمضان اولنې تاريخ وى.اودهغې عبادت ادا كولې شى. نو چونكه د زمانې په لحاظ سره قيام رمضان په صوم رمضان باندې مقدم دې.نوځكه منصف رحمه الله په ذكركښې هم مقدم كړلو.(٣)

③ دريم جوا دا دې.چه قيام رمضان سنت دې.اوصوم رمضان فرض دې.اوپه فرائضوكښې

---

(١) قد سبق تخريج هذا الحديث تحت باب قيام ليلة القدر من الإيمان) فارجع إليه إن شئت)_

(٢) فتح البارى(١\٩٢)_

(٣) المصدرالسابق)_

عام طور داخليدل په سنتو سره كيږى لكه چه قيام رمضان په منزله د سنت قبليه دى خكه مصنف رحمه الله دا وړاندې ذكركړلو (١)

② څلورم جواب دا دې چه قيام رمضان د روژې تمهيد دې خكه چه د روژې يوه حصه تراويح دى اويه دې كښې تهجد، ذكر، نوافل دعا وغيره هم داخل دى بنكاره خبره ده چه كله څوك قيام كوى نود پيښمنى وخت به راخى نويه دې طريقه به دا قيام د روژې تمهيد شى اوتمهيد وړاندې وى خكه امام بخارى رحمه الله قيام رمضان وړاندې او صوم رمضان روسته ذكركړه (٢)والله أعلم

[٣٨] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ قَالَ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ صَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ [١٩١٠،١٨٠٢]

رجال الحديث

ابن سلام: دوى محمدبن سلام بيكندى رحمه الله دى. ددوى حالات وړاندې دكتاب الايمان كښې د «باب قول النبى ﷺ أنا أعلمكم بالله وأن المعرفة فعل القلب» لاندې تيرشوى دى

محمدبن فضيل: دوى ابوعبدالرحمن محمدبن فضيل بن غزوان بن جريرضبى كوفى دې. دوى دمغيره بن مقسم ضبى، مختاربن فلفل، بيان بن بشر احمسى رحمهم الله اوددوى نه علاوه د نورو حضراتونه احاديث اوريدلى دى.
اودوى نه چه چا روايت كړې دې. په هغوى كښې امام سفيان ثورى رحمه الله هم دې چه د دوى نه لوئې دې. د ده نه علاوه امام احمد، امام اسحاق بن راهويه اوعمروبن على الفلاس رحمهم الله غوندې حضرات دى. (٣)

امام نسائى رحمه الله فرمائى. «ليس به بأس» (٤)

امام ابوزرعه رحمه الله فرمائى. «صدوق من أهل العلم» (٥)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى «شيخ» (٦)

---

١) امدادالبارى (٥٩٥\٤)_
٢) المصدرالسابق)_
٣) تهذيب الكمال (٢٩٣\٢٦، ٢٩٦) وخلاصة الخزرجى (٣٥٦) وعمدة القارى (٢٣٤\١)_
٤) تهذيب الكمال (٢٩٧\٢٦) وخلاصة الخزرجى (٣٥٦)_
٥) تهذيب الكمال (٢٩٧\٢٦)_
٦) المصدرالسابق)_

امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائي ((ثقة))(۱)

حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي ((وكان من علماء هذا الشأن))(۲)

امام احمد رحمه الله فرمائي ((كان يتشيع وكان حسن الحديث))(۳)

امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائي ((وكان ثقة كثير الحديث متشيعاً وبعضهم لايحتج به))(۴)

امام ابوداود فرمائي ((كان شيعياً محترقاً))(۵)

حافظ صفي الدين خزرجي رحمه الله فرمائي. ((شيعي غال باطنه لايسب))(۶)

علامه سمعاني رحمه الله فرمائي ((وكان يغلوفي التشيع))(۷)

د محمدبن فضيل رحمه الله په باره كښې چه كوم اقوال ذكرشول ددې خلاصه دا ده چه دوى په حديثو كښې امام اوحافظ وو. د دوى په احاديثو باندې لويو لويو عالمانو رحمهم الله اعتماد كړې دې. البته ددوى په باره كښې چه كومه جرح ده. هغه دا ده چه دوى شيعه وو. اوبيا بعضې حضراتو دوى لره كټرشيعه ګرځولې دې.

خوحقيقت دا دې چه دوى غالي شيعه نه وو. بلكه صرف حضرت علي رضي الله عنه به ئې غوره ګڼړلو اوحضراتو شيخينو رضي الله عنهما به ئې تعظيم كولو اوحضرت عثمان رضي الله عنه به ئې په ترحم سره ذكركولو.

هم دا وجه ده چه د حضرت امام احمد رحمه الله په قول ((وكان يتشيع)) باندې چه امام ذهبي رحمه الله تبصره كوى. نو فرمائي. ((قلت كان متوالياً فقط))(۸)

دغه شان دامام ابوداود رحمه الله په قول ((كان شيعياً محترقاً)) باندې حافظ ذهبي رحمه الله تبصره كوى. اوفرمائي ((قلت تحرقه على من حارب أو نازع الأمر علياً رضي الله عنه وهو معظم للشيخين رضي الله عنهما))(۹)

دامام محمد بن سعد رحمه الله په قول ((وبعضهم لايحتج به)) باندې تبصره كوى. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي ((انما توقف فيه من توقف لتشيعه))(۱۰) يعني په دوى باندې چه چا د عدم اعتماد اظهار

---

(۱) المصدر السابق)_

(۲) تذكرة الحفاظ (۱\۳۱۵)-

(۳) تهذيب الكمال(۲۶\۲۹۷) وتذكرة الحفاظ (۱\۳۱۵) وسير أعلام النبلاء (۹\۱۷۴)_

(۴) طبقات ابن سعد(۶\۳۸۹)_

(۵) تهذيب الكمال(۲۶\۲۹۷) وتذكرة الحفاظ (۱\۳۱۵) وسير أعلام النبلاء (۹\۱۷۴)_

(۶) خلاصة الخزرجي(۳۵۶)_

(۷) الأنساب للسمعاني (۴\۱۱)_

(۸) تذكرة الحفاظ(۱\۳۱۵)_

(۹) سير أعلام النبلاء(۹\۱۷۴)_

(۱۰) هدى السارى(۴۴۱)_

کړې دې.نو هغه ددوی د تشیع د وجې دې.خوددوی تشیع د غلو حد ته نه وو رسیدلې.اونه دوی د تشیع داعی وو.نوځکه دا طعن نشی قبلولې
دا خبره دې یاده وی.چه بعضې حضراتو د یحیی حمانی نه نقل کړې ده.چه محمدبن منکدر پلار وائی.ما خپل خونې محمدبن فضیل رحمه الله ته دشپې نه واخله تر صبا پورې په دې خبره باندې زورنه ورکړه.چه ته په حضرت عثمان رضي الله عنه باندې ترحم اوکړه.خو ده انکار کولو (١)
خودا واقعه صحیح نه معلومیږی.ځکه چه امام یحیی بن معین رحمه الله نقل کوی.چه زه د محمد بن فضیل رحمه الله سره ناست ووم.چه یوکس زاغلو اواونیل چه مروان فزاری دا وائی چه ستاسو پلار توله شپه دا کوشش اوکړلو.چه تاسو د حضرت عثمان رضي الله عنه په حق کښې د استغفار کلمات اووائې.خوتاسو برابر انکار کولو.په دې باندې حضرت محمد بن فضیل رحمه الله اوفرمائیل.((لاوالله ماعلم الله هذا مني قط،وما ذكرت عثمان رضي الله عنه قط إلا بخير)) (٢)
دغه شان ابوهاشم د محمد بن فضیل رحمه الله نه نقل کوی.چه دوی فرمائیلی دی ((رحم الله عثمان رضي الله عنه ولا رحم الله من لايترحم عليه)) (٣)
دغه شان فرمائی.((ورأيت عليه آثار أهل السنة والجماعة رحمه الله تعالى)) (٤)
حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی((وقد احتج به أرباب الصحاح)) (٥)
حافظ ذهبی رحمه الله ددوی د شاگردانو یو فهرس ذکرکړې دې.اوددې نه پس ئې په دوی باندې یوه جامع تبصره کړې ده.فرمائی.((حدث عنه أحمد وأبوعبيد، وعدد كثير وهم غفير، على تشيع كان فيه،إلا أنه كان من علماء الحديث والكمال عزيز)) (٦)
خلاصه دا شوه.چه محمدبن فضیل ثقه راوی دې.ددوی د روایاتوپه قبلولو کښې توقف نه دې پکار.اوترڅو پورې چه د دوی د تشیع خبره ده.نو اول خودا چه دوی داعی نه وو.اوبیا شیعیت هم ددوی معمولی وو.په دوی کښې غلو نه وه.بلکه د ابوهاشم د قول مطابق په دوی باندې د اهل سنت والجماعت آثار ښکاره وو.والله أعلم
امام بخاری رحمه الله فرمائی.چه د دوی وفات په کال ۱۹۵ هـ کښې شوې وو (٧)

---

(١) سيرأعلام النبلاء (١٧٤\٩)_
(٢) حاشية تهذيب الكمال(٢٩٧\٢٦)_
(٣) هدى الساري(٤٤١)_
(٤) المصدرالسابق)_
(٥) سيرأعلام النبلاء(١٧٥\٩)_
(٦) سيرأعلام النبلاء (١٧٣\٩)_
(٧) التاريخ الكبيرللبخاري(٢٠٨\١) رقم الترجمة (٦٥٢)

③ يحيى بن سعيد: دوى مشهور تابعى محدث يحيى بن سعيد بن قيس بن عمرو الانصارى المدنى دى ددوى تذكره اگرچه د وړاندينى حديث په ضمن كښې راغلې ده خو هلته چونكه ډير اختصار وو نوځكه دلته لږ غوندې په تفصيل سره ددوى بيان كوو
يحيى بن سعيدانصارى رحمه الله په خپله زمانه كښې عالم او قاضى او دفقهاء سبعه خو شاگرد وو ددوى ولادت د حضرت عبدالله بن زبير رضي الله عنه په زمانه كښې شوې وو.()
دوى دحضرت انس بن مالك، سائب بن يزيد، او ابوامامه بن سهل رضي الله عنهم نه علاوه حضرت سعيد بن المسيب، قاسم بن محمد، عراك بن مالك رحمهم الله نور ډيرو حضراتو نه احاديث اوريدلى دى.()
ددوى نه چه كومو حضراتو احاديث اوريدلى دى، دهغوى فهرس هم ډير اوږد دې، د دوى خپل شيخ حضرت امام زهرى رحمه الله نه علاوه د هشام بن عروه، حميد الطويل، ايوب سختيانى، عبيدالله بن عمر، امام شعبه، امام مالك، امام سفيان ثورى، سفيان بن عيينه، حمادبن زيد، حمادبن سلمه، جريربن حازم، جريربن عبد الحميد، عبدالله بن المبارك او يحيى القطان رحمهم الله دى.()
محمد بن سعد رحمه الله فرمائى: ((وكان ثقة كثيرالحديث حجة ثبتاً))()
امام احمد رحمه الله فرمائى: ((يحيى بن سعيدالانصارى أثبت الناس))()
سعيدبن عبدالرحمن جمحى رحمه الله فرمائى: ((ما رأيت أحداً أقرب شبها بابن شهاب من يحيى بن سعيدالأنصارى ولولاهما لذهب كثيرمن السنن))()
على بن مدينى رحمه الله فرمائى: ((لم يكن بالمدينة بعد كبار التابعين أعلم من ابن شهاب ويحيى بن سعيد الأنصارى وأبى الزناد وبكيربن عبدالله بن الأشج))()
دغه شان دوى فرمائى: ((أصحاب صحة الحديث وثقاته ومن ليس فى النفس من حديثهم شئ أيوب بالبصرة ومنصوربالكوفة ويحيى بن سعيد بالمدينة وعمروبن دينار بمكة))()

) سيرأعلام النبلاء (۵\۴۶۸)_
) تهذيب الكمال (۳۱\۳۴۷، ۳۴۹) وخلاصة الخزرجى (۴۲۴)_
) تهذيب الكمال (۳۱\۳۴۹-۳۵۱) وسيرأعلام النبلاء (۵\۴۷۰) وتذكرة الحفاظ (۱\۱۳۷) وخلاصة الخزرجى (۴۲۴)_
) تهذيب الكمال (۳۱\۳۵۱)_
) تذكرة الحفاظ (۱\۱۳۸) وسيرأعلام النبلاء (۵\۴۷۱) وتهذيب الكمال (۳۱\۳۵۶)_
) تهذيب الكمال (۳۱\۳۵۲)_
) تهذيب الكمال (۳۱\۳۵۳)_
) تهذيب الكمال (۳۱\...

محمدبن عبدالله عمار موصلی رحمه الله فرمائی «موازين أصحاب الحديث من الكوفيين والمدنيين عبدالملك بن أبي سليمان، وعاصم الأحول وعبيدالله بن عمر، ويحيى بن سعيد الأنصاري»[1]

امام يحيى القطان رحمه الله په اهل حجازکښې يحيى بن سعيدانصاري رحمه الله باندې چاته هم فوقيت نه ورکوی کله چه د هغوی نه تپوس اوشو چه امام زهری رحمه الله ته هم فوقيت نه دې حاصل؟ نو هغوی اوفرمائيل «الزهري يختلف عنه ويحيى بن سعيد لم يختلف عنه»[2]

امام احمدابوخيثمه، يحيى بن معين، ابوزرعه، اوابوحاتم رازی رحمهم الله فرمائی «ثقة»[3]

امام عجلی رحمه الله فرمائی «مدني تابعي ثقة، وكان له فقه وكان رجلاً صالحاً»[4]

امام نسائی فرمائی «ثقة ثبت»[5]

دغه شان فرمائی «ثقة مأمون»[6]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی. «يحيى يوازي الزهري»[7]

سفيان ثوری رحمه الله فرمائی «كان يحيى بن سعيد الأنصاري، أجل عند أهل المدينة من الزهري»[8]

جرير بن عبدالحميد رحمه الله فرمائی «لم أر من المحدثين إنساناً كان أنبل عندي من يحيى بن سعيد الأنصاري»[9]

د دوی ژوند په اول کښې ډير په سختئ کښې تيريدو. خو خليفه ابوجعفر منصور دوی عراق ته راوغوښتلو اوهلته ئې قاضی مقرر کړلو. ددې نه پس سختی ختمه شوه. خو ددوی په حالاتو کښې څه تبديلی رانغله. هم دا وجه ده. چه محمد بن القاسم هاشمی رحمه الله فرمائی «كان يحيى بن سعيد خفيف الحال، فاستقضاه ابوجعفر وارتفع شأنه فلم يتغير حاله فقيل له في ذلك فقال من كانت نفسه واحدة لم يغيرها المال»[10]

---

[1] المصدرالسابق)_
[2] المصدرالسابق)_
[3] تهذيب الكمال (٣١\٣٥٦)_
[4] المصدرالسابق)_
[5] المصدرالسابق)_
[6] المصدرالسابق)_
[7] تهذيب الكمال (٣١\٣٥٣)_
[8] المصدرالسابق)_
[9] تهذيب المال (٣١\٣٥٢)_
[10] تهذيب الكمال(٣١\٣٥٧)_

دغه شان امام مالك رحمه الله فرمائى ((ما خرج منا أحد إلى العراق إلا تغير غير يحيى بن سعيد، ولم يرجع إلى ماكان عليه إلا يحيى بن سعيد))([1])

تولو اصحاب سته ددوى احاديث نقل كړى دى.([2])

په كال ۱۴۳ه يا ۱۴۴ه يا ددې نه پس وفات شوې دې.([3]) رحمه الله تعالى.

ابوسلمه: دوى دحضرت عبدالرحمن بن عوف رضى الله عنه خوئې دې.اود مدينې منورې په اووه فقهاؤ كښې يو دې.اومشهورتابعى محدث دې.([4])

امام مالك رحمه الله فرمائى.ددوى دا كنيت هم ددوى نوم دې.([5]) حالانكه بعضې نورو فقهاؤ ددوى نوم عبدالله خودلې دې.اوبعضې نورو حضراتو ددوى نوم اسماعيل بيان كړې دې.([6])

په ۲۰ه نه روستو پيدا شوى وو.([7])

دخپل پلار حضرت عبدالرحمن بن عوف رضى الله عنه نه ئې روايت كړې دې.خو كم دى. خكه چه دوى واړه وو.چه پلار ئې وفات شوې وو.([8])

---

[1]) المصدرالسابق)_

[2]) تهذيب الكمال(۳۱\۵۳۹)_

[3]) تهذيب الكمال(۳۱\۳۵۸) وخلاصة الخزرجى (۴۲۴) وتقريب (۵۹۱) رقم ۷۵۵۹)_

[4]) تهذيب الأسماء واللغات (۱۲\۲۴۰)_

[5]) تذكرة الحفاظ (۱\۶۳) وتهذيب الكمال(۳۳\۳۷۵)_

[6]) تهذيب الكمال (۳۳\۳۷۱) وسيرأعلام النبلاء (۴\۲۸۷) قال النووى والصحيح المشهور هو الأول انظر تهذيب الأسماء واللغات (۱۲\۲۴۰)_

[7]) ولد سنة بضع وعشرين قاله الذهبى فى السير(۴\۲۸۷) وانظرالتقريب (۶۴۵) رقم الترجمة (۸۱۴۲)_

[8]) سيرأعلام النبلاء (۴\۲۸۷) وقال سبط ابن العجمى الحلبى ((قال ابن معين والبخارى لم يسمع من أبيه شيأ انظر حاشيته على الكاشف للذهبى (۲\۴۳۱))..

دغه شان امام على بن المدينى.امام احمد.يحيى بن معين.ابوحاتم.يعقوب بن شيبه. اوابوداود رحمهم الله فرمائى چه دوى د خپل پلار نه كوم روايت كوى.نوهغه مرسل وى.خكه چه دوى دخپل پلارنه سماع نه ده كړې.(تهذيب التهذيب (۱۲\۱۱۷))..

خو په دې باندې اشكال كيږى.چه امام نسائى د نضربن شيبان په سند سره ددوى نه نقل كړى دى.په كوم كښې چه دوى د خپل پلار نه روايت كوى.اوپه هغې كښې صيغه د تحديث ده.((سنن نسائى.(۱\۳۰۸) كتاب الصيام باب ثواب من قام رمضان وصامه إيماناً وإحتساباً ذكر إختلاف يحيى بن أبى كثير والنضربن شيبان فيه)) د دې نه معلوميږى.چه ددوى دخپل پلار نه سماع ثابته ده)..

ددې جواب دا دې.چه دې حديث ته امام نسائى خطا وئيلې ده.فرمائى.((قال ابوعبدالرحمن هذا خطأ والصواب أبوسلمة عن أبى هريرة رضى الله عنه.)) هم دا وجه ده.چه حافظ ابن عبدالبر رحمه الله فرمائى((لم يسمع من أبيه وحديث النضربن شيبان فى سماع أبى سلمة عن أبيه لايصححونه)) تهذيب التهذيب (۱۲\۱۱۷)_

د دوی نه علاوه د حضرت عبدالله بن سلام، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت عبدالله بن عباس، حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص، حضرت جابر، حضرت ابوسعید خدری، حضرت ابواسید، حضرت معاویه بن الحکم حضرت ربیعه بن کعب حضرت عائشې اوحضرت ام سلمې رضي الله عنها نه علاوه نورو صحابو رضي الله عنهم نه ئې سماع کړې ده.(۱)

په تابعینو رحمهم الله کښې حضرت عطاء بن ابی رباح، عروه بن زبیر، بشیر بن سعید، اوحضرت عمر بن عبدالعزیز رحمهم الله نه روایت کوی.(۲)

د دوی نه چه چا روایت کړې دې په هغوی کښې امام شعبی، عبدالرحمن الاعرج، عراك بن مالك، عمرو بن دینار، ابوحازم، زهری، یحی الانصاری اویحیی بن ابی کثیر رحمهم الله نه علاوه نورو ډیرو حضراتو احادیث روایت کړې دی.(۳)

ابن سعد رحمه الله فرمائی: «كان ثقة فقيهاً كثير الحديث».(۴)

ابواسحاق رحمه الله فرمائی: «أبو سلمة في زمانه خير من ابن عمر في زمانه».(۵)

ابوزرعه رحمه الله فرمائی: «ثقة إمام».(۶)

ابراهیم بن عبدالله بن قارظ رحمه الله د امام زهری رحمه الله نه نقل کوی: «لقد تركت رجلين من قومك لا أعلم أكثر حديثاً منهما عروة بن الزبير وأبو سلمة بن عبد الرحمن».(۷)

امام زهری رحمه الله فرمائی: «أربعة من قريش وجدتهم بحوراً: عروة بن الزبير وابن المسيب، وأبو سلمة وعبيد الله بن عبد الله».(۸) حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی: «وكان من كبار أئمة التابعين غزير العلم ثقة عالماً».(۹)

دغه شان دوی فرمائی: «كان طلابة للعلم فقيهاً مجتهداً كبير القدر رحمة».(۱۰)

هیثم بن عدی رحمه الله فرمائی چه دوی په کال ۹۴ھ کښې وفات شوی وو.(۱۱)

---

(۱) تهذيب الأسماء واللغات (۲۴۱\۲) وتهذيب الكمال (۳۷۱\۳۳، ۳۷۲) وسير أعلام النبلاء (۲۸۷\۴)_
(۲) المصدر السابق)_
(۳) المصدر السابق)_
(۴) تهذيب الأسماء (۲۴۱\۲) وتهذيب الكمال (۳۷۴\۳۳) وسير أعلام النبلاء (۲۸۷\۴)_
(۵) سير أعلام النبلاء (ق\ص۸۸)-
(۶) تهذيب الكمال (۳۷۵\۳۳) وسير أعلام النبلاء (۲۸۹\۴)_
(۷) تهذيب الكمال (۳۷۵\۳۳) وسير أعلام النبلاء (۲۸۹\۴)_
(۸) تهذيب الكمال (۳۷۵\۳۳) وسير أعلام النبلاء (۲۸۹\۴) وتذكرة الحفاظ (۶۳\۱)_
(۹) تذكرة الحفاظ (۶۳\۱)_
(۱۰) سير أعلام النبلاء (۲۸۷\۴)_
(۱۱) تهذيب الكمال (۳۷۶\۳۳) وسير أعلام النبلاء (۲۹۰\۴)_

ابن سعد رحمه الله فرمائي چه ددوی وفات د دوه اويا كالو په عمر كښې په مدينه منوره كښې په كال ۹۴هـ كښې شوې وو (۱)

او امام واقدی رحمه الله فرمائيلي دی «مات سنة أربع ومائة وهو ابن اثنتين وسبعين سنة» (۲)

حافظ ذهبی رحمه الله د واقدی قول ضعيف كړې دې (۳) رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

دحضرت ابوهريره رضي الله عنه تفصيلی حالات د «باب أمور الإيمان» په ضمن كښې تير شوی دی.

قوله قال رسول الله ﷺ مَنْ صَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَلَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ: (۴) رسول الله ﷺ فرمائيلي دی كوم كس چه په رمضان كښې په ايمان او احتساب سره روژه اونيسی نو دده مخكني ټول گناهونه به معاف شي.

دلته تاسو د حديث په الفاظو كښې گورئ چه د «من صام رمضان» سره «إيماناً واحتساباً» قيد لگولې شوې دې دغه شان د تيرشوی باب په حديث كښې هم «من قام رمضان..» سره «إيماناً واحتساباً» قيد موجود دې حالانكه په ترجمه كښې امام بخاری رحمه الله صرف د «من صام رمضان» حديث سره د «احتساباً» قيد لگولې دې اود «من قام رمضان ..» په حديث كښې دا قيد نشته ددې تفريق څه وجه ده؟

ددې جواب دا دې چه خود د قيام رمضان هئيت مذكردې كوم چه طلب او احتساب يادوی او په روژه كښې چونكه پريخودل وی د خوراك څكاك او جماع، نوځكه دا په هئيت مذكره باندې نه دې نوچه په كوم ځائې كښې ئې د تراويح او قيام رمضان ذكر كړې وی نو هلته ئې د احتساباً قيد ئې په ترجمه كښې نه دې لگولې ځكه چه دغه عمل په خپله د احتساب دپاره مذكر دې او كوم ځائې كښې چه ئې د صوم رمضان ترجمه قائمه كړې ده نو د احتساباً قيد ئې په ترجمه كښې ذكر كړې دې. (۵)

....

(۱) تهذيب الأسماء (۱۲\۲٤۱) وتهذيب الكمال (۳۳\۳۷۶)_
(۲) تهذيب الكمال (۳۳\۳۷۶) وسير أعلام النبلاء (۱٤\۲۹۰)_
(۳) سير أعلام النبلاء (۱٤\۲۹۰)_
(۴) قد سبق تخريج هذا الحديث تحت باب قيام ليلة القدر من الإيمان)_
(۵) إمداد البارى (۱٤\۵۹۵)

۲۸ = بَاب الدِّينُ يُسْرٌ وَقَوْلُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحَبُّ الدِّينِ إِلَى اللَّهِ الْحَنِيفِيَّةُ السَّمْحَةُ

ما قبل سره ربط امام بخاری رحمه الله په «تطوع قيام رمضان من الإيمان» او «صوم رمضان إحتساباً من الإيمان» نه پس د «الدين يسر» ترجمه قائمه کړه.په دې کښې ئې د قرآن مجيد د اسلوب اتباع کړې ده.دالله تعالى ارشاد دې ﴿شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِيٓ أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْاٰنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنٰتٍ مِّنَ الْهُدٰى وَالْفُرْقَانِ ۚ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ ۖ وَمَنْ كَانَ مَرِيْضًا أَوْ عَلٰى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ ۗ يُرِيْدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيْدُ بِكُمُ الْعُسْرَ﴾[1]چونکه د رمضان د روزو د ذکر نه پس وړاندې ئې ﴿يُرِيْدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ﴾ فرمائيلې دی.ددې وجې امام بخاری رحمه الله ددې خيال ساتلې دې.او دا ترجمه ئې د «صوم رمضان إحتساباً من الإيمان» نه پس دلته قائمه کړې ده.[2]

علامه عينی رحمه الله فرمائی چه په ماقبل او دې باب کښې مناسبت په دې طريقه دې چه په صوم رمضان کښې د «يسر» معنی موجود ده.خکه چه مسافر اومريض ته د رمضان روژې روستو کولو اجازت شته.په خلاف د مونځ .دغه شان د شيخ فانی په حق کښې خو صوم بيخی ساقط شوې ده.اوددې په ځائې په ده باندې فديه لازميږی.په خلاف د مانځه خکه چه دا نه معاف کيږی. ښکاره ده.چه دا «يسر» دې.بيا صوم په دوولسو مياشتو کښې صرف يوه مياشت وی.او مونځونه په شپه او ورځ کښې پنځه وخته کولې شی.دا هم «يسر» دې.د صوم دې يسر طرف ته متوجه کولو دپاره امام بخاری رحمه الله دلته د «الدين يسر» باب قائم کړو.[3]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه ماقبل کښې امام بخاری رحمه الله کوم احاديث ذکرکړل.په هغې کښې د ..قيام.. صيام، او ..جهاد.. ذکر وو.دا ټول دمشقت کارونه دی.او ښکاره ده چه د مشقت کار کول او دهغې پابندی کول عام طور ګران وی.داسې اعمال پابندئ سره کولونه طبيعت کښې سستی او فتور پيدا کيږی.او سړې عمل پريږدی.بيا نتيجه دا راويستې شی.چه داسې مشکل او ګران اعمال کول خو ډير ګران دی.چونکه دا د دين اعمال دی.ددې وجې ونيلې شی.چه دين ګران دې.نو امام بخاری رحمه الله د «الدين يسر» باب قائم کړو.اوددې لاندې ئې د حضرت ابوهريره رضي الله عنه حديث چه «الدين يسر» دې.ذکر کړو.اوددې غلط فهمئ ازاله ئې اوکړه.اودا ئې اوفرمائيل چه شريعت ددې اعمالو ترغيب خو ورکړې دې. او ددې

---

[1] سورة البقرة:۱۸۵)_

[2] درس بخاری از شبير احمد عثمانی رحمه الله (۲٤۲ وفضل البارى (۱\٤۵۶، ٤۵۹) والأبواب والتراجم از علامه محمد ادريس كاندهلوى رحمه الله (۱۰۷)_

[3] عمدة القاری(۱\۲۳٤، ۲۳۵)_

حکم خو نې ورکړې دې.خوېه دې باندې په اعتدال او ميانه روئ سره عمل کول مقصود دې.مشکل اوګرانوالې په هغه وخت کښې وى.چه کله سړې ميانه روى او اعتدال پرېږدى.شريعت خو د اعتدال او ميانه روئ اختيارولو حکم ورکړې دې.نو سړى لره د خپل قوت مناسب کوشش کول پکار دى.دومره زياته مجاهده دې نه کوى.چه کوم لړاو مختصرعمل نې کولو.دهغې نه هم پاتې شى.په دين کښې يسر دې عسر نه دې.[1]

حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائى چه په دې باب کښې د معتزلو او خوارجو تشددات و طرف ته تعريض دې.خکه چه دوى دين دومره سخت کړې وو.تردې که د يو وخت مونځ نې پريخود.نو د ايمان نه خارج شو .يا کافر شو.نو امام بخارى رحمه الله فرمائى چه دين دومره سخت نه دې.لکه څومره چه دوى سخت کړې دې.بلکه دين آسمان دې.[2]

كتاب الايمان سره ددې باب مناسبت امام بخارى رحمه الله ددې نه وړاندې شعب ايمانيه بيان کړې.او اوس دلته فرمائى.چه دين آسان دې.په ظاهره دا د ايمان شعبه نه ده.نو بيا د كتاب الايمان سره ددې څه مناسبت دې؟

ددې جواب دا دې.چه «الدين يسر»اګرچه شعب ايمانيه څنې نه ده.خو ددې د کتاب الايمان سره تعلق خامخا شته.خکه چه په «الدين» کښې الف لام د عهد دپاره دى.اوددې نه مراد دين اسلام دې.لکه چه دلته د دين اسلام نه په يسر سره تعبير شوې دې.اود دين اسلام يسر يقيناً د اعمالو په يسر باندې مبنى دې.خکه چه اعمال سهل او آسان دى.خکه به دين اسلام هم آسان وى.او دا ثابته شوې ده.چه د اعمالو د ايمان سره ژور تعلق دې.ددې په عسر سره په دين کښې عسر راځى.او ددې په يسر سره په دين کښې يسر راځى.

د امام بخارى رحمه الله د نقطه نظر نه دا معلوميږى.چه دا اعمال د دين جزء دې. اوهر کله چه اعمال د دين جزء دې.اوپه اعمالوکښې يسر دې.نو په دين کښې به هم يسر وى.

قوله : وَقَوْلُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحَبُّ الدِّينِ إِلَى اللَّهِ الْحَنِيفِيَّةُ: يعنى د نبى کريم ﷺ فرمان دې.چه د الله تعالى په نيز د ټولو نه غوره دين هغه دې.کوم چه نيغ او آسان وى.مطلب دا دې.چه د الله تعالى په نيز د دين ټول اعمال اواحکام خو محبوب دى.البته چه په دې کښې کوم آسان وى.هغه ورته زيات خوښ دې.يا دا مطلب دې.چه الله تعالى ته ټول دينونه محبوب دى.خوېه دې کښې هغه دين زيات خوښ دې.کوم چه د حنيفيت او آسانتيا په صفتونو موصوف وى.[3]

---

[1] فتح البارى (١\٩٥)_

[2] الأبواب والتراجم لصحيح البخارى (٣٦ وإمداد البارى (١٤\٥٩٨) وتقرير بخارى شريف (١\١٤٠، ١٤٢)_

[3] فتح البارى(١\٩٣، ٩٤)_

قوله حنيفية: دا د «حنيف» طرف ته منسوب دې اوحنيف هغې ته وائی چه د ټولو نه ختم شی الله تعالی طرف ته متوجه شی اوصرف الله تعالی طرف ته مائله شی.(۱)

د حنیف لفظ په قرآن پاك كښې د حضرت ابراهیم علیه السلام دپاره استعمال شوې دې.(۲)

حضرت ابراهیم علیه السلام ته د حنیف وئیلو وجه هم دا ده چه دوی په خپله زمانه کښې د ټولونه اولنې توحید پرست وو. کورنې پریخودې وو پلار نې پریخودې وو. وطن او قوم نې پریخودې وو.صرف حضرت لوط علیه السلام نې خان سره کړې وو. اوهجرت نې کړې وو ددې نه پس ورته د حضرت هاجره بی بی دخپل خوی سره په یوه دشت بیابان میدان کښې د پریخودو حکم شوې وو.نو سمدستی نې حکم اومنل.په حدیث کښې دی.چه حضرت ابراهیم علیه السلام کله بی بی هاجره پریخوده.نو هغې ورته اووئیل.دا تاسو چه مونږ دلته خانله پریږدئ.نو دا دالله تعالی په حکم سره دی.اوکه په خپلې رائې سره؟ نو ابراهیم علیه السلام ورته اوفرمائیل.د الله تعالی په حکم سره.نو هغې ورته اووئیل.څه اوس تاسو تلې شئ.څه پرواه نشته.(۳)

بیا د ذبحې معامله راپیښه شوه.نوځنګه ثابت قدم په کښې اوختلو.په څومره سوالونو باندې نې حضرت اسماعیل علیه السلام غوستې وو.خوچه کله دالله تعالیٰ حکم راغلو.نوبغیرد څه سوچ نه نې هغه پوره کړو.(۴)

کله چه نمرود په اور کښې واچولو.نوجبرئیل علیه السلام ورته اووئیل. مونږ درسره مدد اوکړو دوی ورته جواب ورکړو.«أما إليك فلا وأما إلى الله فبلى»(۵) دغه شان په بخاری کښې دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل دی. «كان آخر قول إبراهيم عليه السلام حين ألقي في النار حسبي الله ونعم الوكيل»(۶)

---

(۱) الحنيف :هو المائل إلى الإسلام الثابت عليه والحنيف عند العرب من كان على دين إبراهيم عليه السلام وأصل الحنف الميل كذا في النهاية(۱\۴۵۱)_

(۲) قال الله تعالى:(ما كان إبراهيم يهودياً ولا نصرانياً ولكن كان حنيفاً مسلماً (آل عمران:۶۷) وقال الله تعالى:(إن إبراهيم كان أمة قانتاً لله حنيفاً ولم يكن من المشركين) (النحل\۱۲۰)_

(۳) صحيح بخاري شريف (۱\۴۷۴) كتاب الأنبياء باب بلا ترجمة بعد باب قول الله عزو جل (واتخذالله إبراهيم خليلاً) کښې دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه یو اوږد حدیث کښې دی.((ثم جاء بها إبراهيم وبابنها إسماعيل وهي ترضعه حتى وضعها عندالبيت عند دوحة فوق زمزم في أعلى المسجد وليس بمكة يومئذ أحد وليس بها ماء فوضعهما هنالک ووضع عندهما جراباً فيه تمر وسقاء فيه ماء ثم قفى إبراهيم عليه السلام منطلقاً فتبعته أم إسماعيل عليه السلام فقالت يا إبراهيم أين تذهب وتتركنا في هذا الوادي الذي ليس فيه أنيس ولا شئ؟ فقالت له ذلک مراراً وجعل لا يلتفت إليها فقالت له آلله أمرک بهذا ؟ قال نعم قالت إذن لا يضيعنا..))_

(۴) د واقعه د تفصیل دپاره اوګورئ قصص القرآن (۱\۲۳۵، ۲۴۰) حضرت اسماعیل علیه السلام)_

(۵) ذكره بعض السلف كما حكاه الحافظ ابن كثير رحمه الله في تفسيره (۳\۱۸۴)_

(۶) صحيح البخاري (۲\۶۵۵) كتاب التفسير سورة آل عمران باب إن الناس قد جمعوا لكم ..الآية)_

دحضرت ابراهيم ﷺ هرقسمه امتحان اوشو او دوى په هر امتحان كښې كامياب شو دى ته ئې فرمائيلى دى ﴿وَاِذِ ابْتَلٰۤى اِبْرٰهٖمَ رَبُّهٗ بِكَلِمٰتٍ فَاَتَمَّهُنَّ﴾ (۱) اوفرمائيلى ئې دى ﴿اِذْ قَالَ لَهٗ رَبُّهٗۤ اَسْلِمْ قَالَ اَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعٰلَمِيْنَ﴾ (۲)

شيخ فريدالدين عطار رحمه الله دا واقعه څومره په ښه انداز كښې بيان كړې ده.

از يكے و وز همه يكسوئے باش   يک دل ويک قبله ويک روئے باش (۳)

هم د يو ذات نه سوال كوه.اودباقى ټولونه ډډه اوكړه صرف يو ذات طرف ته متوجه شه.د توجه قبله هم هغه دې چه زړه دې چرته خطا نشى.

بهرحال حضرت ابراهيم ﷺ ټولې دنيا ته لته وركړه.او الله تعالى طرف ته متوجه شو څكه ورته حنيف ونيلې شى.د هغوى د اتباع نبى ﷺ ته حكم شوې دې ﴿ثُمَّ اَوْحَيْنَاۤ اِلَيْكَ اَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ اِبْرٰهِيْمَ حَنِيْفًا﴾ (۴) دغه شان دالله ئې فرمائيلى دى. ﴿قُلْ صَدَقَ اللّٰهُ فَاتَّبِعُوْا مِلَّةَ اِبْرٰهِيْمَ حَنِيْفًا﴾ (۵) تعالى ارشاد دې. ﴿وَقَالُوْا كُوْنُوْا هُوْدًا اَوْ نَصٰرٰى تَهْتَدُوْا قُلْ بَلْ مِلَّةَ اِبْرٰهٖمَ حَنِيْفًا﴾ (۶) دغه شان نبى ﷺ فرمائيلى دى.((انى لم أبعث باليهودية ولا بالنصرانية ولكنى بعثت بحنفية سمحة)) (۷)

دغه شان ئې فرمائيلى دى.((انى أرسلت بحنيفة السمحة)) (۸)

قوله: السمحة: ددې معنى ((سهلة)) ده.(۹) دې ته ((سهلة)) او ((سمحة)) څكه وائى چه په دې كښې د بنى اسرائيلو د دين پشان تشديدات نشته.حضرات مفسرينو ﷺ ليكلى دى چه په بنى اسرائيلو باندې پنځوس مونځونه فرض شوى وو.په زكاة كښې د هغوى نه د څلورمې حصې مطالبه وه.كه په جامه به ئې پليتى اولګيده.هغه به ئې كټ كوله.په هيره به په دنيا كښې سزا وركولې شوه.دګناه كولو په صورت كښې به وربانديې بعضې حلال خوراكونه حراميدل.هغوى به د خنزير او شادو په شكل كښې مسخ كولى شول.(۱۰)

---

۱) البقرة :۱۲٤)_
۲) البقرة :۱۳۱)_
۳) درس بخارى از شيخ الاسلام علام شبير احمد عثمانى رحمه الله (۲٤۳)_
٤) النحل:۱۲۳)_
۵) آل عمران:۹۵)_
۶)البقرة:۱۳۵)_
۷) مسند أحمد (۵\۲۶۶) من حديث أبى أمامة)_
۸) مسند أحمد (۶\۱۱۶، ۲۳۳) من حديث عائشة #)_
۹)فتح البارى (۱\۹٤)_
۱۰) التفسير الكبير للرازى (۷\۱۵۶و ۱۵۷)_

اودهغوى توبه به ترهغه وخته پورې نه قبليده ترڅوچه به ئې خپل ځان قتل كړې نه وو (١)
شريعت محمديه د افراط او تفريط په مينځ مينځ كښې دې دلته نه بيخى آزادى ده اونه بيخى مواخذه،اومطالبه ده اوبه دې كښې چه كوم احكام تكليفيه دى هغه داسې دى چه انسان په كښې آسانى برداشت كولې شى په هغه باندې بوج نه غورزيږى

په بخارى شريف كښې د معلقاتو نوعيت دا حديث د هغه احاديثوڅخه دې كوم چه امام بخارى په خپل صحيح كښې تعليقاً درج كړى دى داسې قسم احاديث په دوه قسمه دى بعضې خو هغه احاديث دى كوم چه ئې صرف تعليقاً راوړى دى په خپل صحيح كښې ئې چرته هم موصولاً نه دى ذكر كړى.اودويم قسم هغه احاديث دى كوم چه امام بخارى په يوځاې كښې تعليقاً ذكركړى دى خوپه بل ځاې كښې ئې موصولاً ذكر كړى دى
دا دويم قسم احاديث د بخارى د شرط موافق دى اوددې تعليقاً راوړلو غرض ئې دا وى چه امام بخارى رحمه الله بار بار هم په يوصورت كښې د يوحديث د نقل كولونه احتراز كوى اوبله دا چه بعضې وخت كښې ئې اختصاراوتخفيف مقصود وى نوغواړى چه په مختصره طريقه ټولې خبرې اوكړى.نوددې په ځاې چه پوره حديث سنداًاومتناً ذكركړى هغه مختصر ذكر كوى اوكوم احاديث چه صرف تعليقاً ذكركوى.اود خپل كتاب په بل ځاې كښې هغه موصولاً نه ذكر كوى.نوهغه دامام بخارى رحمه الله د شرط مطابق نه وى (٢) داسې احاديث لكه څنګه چه مونږ د كشف البارى په مقدمه كښې ذكر كړى دى ټول يوسل يوكم شپيته (١٥٩) دى او هغه تعليقات كوم چه په بل ځاې كښې ذكر شوى دى د هغې شمار پوزر درې سوه يوڅلويښت دى.(٣)

دذكرشوى تعليق تخريج دا حديث اګرچه امام بخارى رحمه الله په خپل صحيح كښې چرته موصولاً نه دې ذكر كړې .خوپه خپل بل كتاب ((الأدب المفرد)) (٤)كښې او دغه شان امام احمد رحمه الله په خپل مسند كښې هم دا حديث د محمد بن اسحاق عن داود بن الحصين عن عكرمة عن ابن عباس رضي الله عنهما كښې موصولاً تخريج كړې دې ((قيل لرسول الله صلى الله عليه وسلم أى الأديان أحب إلى الله صلى الله عليه وسلم قال الحنيفية السمحة))(٥)

---

(١) الدرالمنثور(١\٣٧٧)_
(٢) هدى السارى مقدمة فتح البارى (١٥. ١٦) الفصل الثالث (ص.١٧) الفصل الرابع)_
(٣) فتح البارى(١\٩٤) وتغليق التعليق (٢\٤١)_
(٤) فتح البارى(١\٨٤) وتغليق التعليق (٢\٤١)
(٥) قال الحافظ رحمه الله في فتح البارى (١\٩٤) وإسناده حسن)..
وقال أيضاً وهكذا رواه عبدالأعلى وعبدالرحمن بن مغراء وعلى بن مجاهد وغيرهم عن محمد بن اسحاق ولم أره من حديثه إلا معنعناً وله شاهد من مرسل صحيح الإسناد قال ابن سعد في الطبقات أنا عارم بن الفضل ثنا حماد بن زيد .ثنا معاوية بن عياش الجرمى .عن أبى قلابة .فذكره فى قصة.(بقيه حاشيه په راروان مخ..

[۳۹] حَدَّثَنَا عَبْدُ السَّلَامِ بْنُ مُطَهَّرٍ قَالَ حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ عَلِيٍّ عَنْ مَعْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْغِفَارِيِّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ () عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّ الدِّينَ يُسْرٌ وَلَنْ يُشَادَّ الدِّينَ أَحَدٌ إِلَّا غَلَبَهُ فَسَدِّدُوا وَقَارِبُوا وَأَبْشِرُوا وَاسْتَعِينُوا بِالْغَدْوَةِ وَالرَّوْحَةِ وَشَيْءٍ مِنَ الدُّلْجَةِ

يعنى نبى ﷺ فرمائيلى دى بيشكه دين آسان دې په دين كښې كه څوک سخته لار پيدا كړى نو دين به هغه مغلوب كړى نو خكه د افراط او تفريط نه بغير صحيح او د اعتدال لار اختيار كړئ كه په پوره افضل باندې نشئ تلي نو د هغې سره نزدې نزدې اوسئ د ثواب په اميد باندې خوشحاله اوسئ او نورو ته هم خوشخبرى اوروئ چه دالله تعالى دپاره په اخلاص سره د عمل كولو مقام ډير اوچت دې اګرچه هغه عمل لږ ولې نه وى د صبا دوخت نه اود مابنام د وخت نه او د شپې د آخرى څه حصې نه مدد واخلئ يعنى په دې وختونو: خوشحالئ كښې دالله تعالى عبادت كوى.

رجال الحديث

① عبدالسلام بن مطهر: مطهر د تطهير نه د اسم مفعول په وزن دې.() دوى ابوظفر بفتح الظاء المعجمة والفاء (۳) عبدالسلام بن مطهر بن حسام بن مصك بكسر الميم وفتح الصاد المهملة وتشديد الكاف الأزدى البصرى دى.()

دوى دامام شعبه، جريربن حازم، مبارك بن فضاله، موسى بن خلف العمى اوسليمان بن المغيره ﷺ نه دحديثو روايت كوى.(۵)

...د تيرمخ بقيه حاشيه) وله شاهد آخر صحيح مرسل أيضاً .. عن عمربن عبدالعزيزعن أبيه ..عن النبى ﷺ. رواه أحمد فى الزهد ورواه عبدالله بن احمد فى زيادات الزهد .. و رواه البزار فى مسنده من حديث عمربن عبدالعزيز عن أبيه جده وفى إسناده عبدالعزيز بن أبان وهو متروک ولم يخرج الحديث عن كونه مرسلاً لأن مروان جد عمربن عبدالعزيز لا يصح له صحبة ولا سماع

وله شاهد آخرمرسل عند عبدالرزاق وفى الباب عن عائشة وابى بن كعب و جابر وابن عمر وأبى أمامة وأبى هريرة وأسعد بن عبدالله الخزاعى ﷺ وغيرهم انظرتغليق التعليق (۲\۴۱، ۴۳)_

[۱]) قوله :عن أبى هريرة ﷺ الحديث أخرجه البخارى أيضا فى كتاب المرضى باب تمنى المريض الموت رقم ۵۶۷۳ وفى كتاب الرقاق باب القصد والمداومة على العمل رقم ۶۴۶۳ وأخرجه النسائى فى سننه (۲\۲۷۲) فى كتاب الإيمان وشرائعه باب الدين يسر وانظر الصحيح لمسلم (۲\۳۷۶، ۳۷۷) كتاب صفة المنافقين باب لن يدخل أحد الجنة بعمله بل برحمة الله تعالى)_

[۲]) عمدة القارى (۱\۲۳۶)_

[۳]) فتح البارى(۱\۹۴)_

[۴]) فتح البارى (۱\۹۴) وتهذيب الكمال (۱۸\۹۱) والكاشف (۱\۶۵۳) وسيرأعلام النبلاء (۱۰\۴۳۶)_

[۵]) تهذيب الكمال(۱۸\۹۲) وخلاصة الخزرجى (ص۲۳۸) وسيرأعلام النبلاء (۱۰\۴۳۶)_

د دوی نه امام بخاری،امام ابوداود ،ابوحاتم ،ابراهیم حربی او ابوخلیفه مکی رحمهم الله وغیره د حدیث روایت کړې دې (۱)

امام ابوحاتم رحمه الله د دوی په باره کښې فرمائی: «صدوق» (۲)
ابن حبان رحمه الله دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړی دی. (۳)

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی: «عبدالسلام بن مطهر بن مصك بن ظالم بن شيطان ،الإمام الثقة أبوظفر الأزدي البصري..» (۴)

دغه شان دوی په ..الكاشف.. کښې هم دوی ته ثقه ونیلی دی. (۵)

په رجب ۲۲۴هـ کښې وفات شوی وو. حالانکه د دوی عمرلس کم سلو کالوته رسیدلې وو. (۶)

⑥ عمربن علي : دوی عمربن علی بن عطاء بن مقدم بروزن محمد (۷) المقدمي بضم الميم وفتح القاف وتشديد الدال المهملة المفتوحة وبعدها ميم (۸) البصری دې. ددوی کنیت ابوحفص وو. (۹)

دوی دهشام بن عروه، ابوحازم، خالد الحزاء، اسماعیل بن ابی خالد، اعمش، سفیان ثوری رحمهم الله وغیره نه روایت د حدیث کوی.
ددوی په شاګردانو کښې حضرت امام احمد، عمروبن علی، ابن المدینی، خلیفه بن خیاط او محمد بن بشاربندار رحمهم الله وغیره حضرات دی. (۱۰)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی: «لایحتج به» (۱۱)

---

(۱) تهذيب الكمال (۱۸\۹۲) وسير أعلام النبلاء (۱۰\۴۳۶) وخلاصة الخزرجي (ص.۲۳۸)_
(۲) تهذيب الكمال(۱۸\۹۳) وخلاصة الخزرجي (۲۳۸) وسيرأعلام النبلاء (۱۰\۴۳۶)_
(۳) كتاب الثقات لابن حبان (۸\۴۲۸)_
(۴) سيرأعلام النبلاء (۱۰\۴۳۶)_
(۵) الكاشف (۱\۶۵۳) رقم ۳۳۷۳)_
(۶) تهذيب الكمال(۱۸\۹۳) وتقريب التهذيب (۳۵۵) رقم ۴۰۷۵) والكاشف (۱\۶۵۳) رقم ۳۳۷۳ وسيرأعلام النبلاء (۱۰\۴۳۷)_
(۷) المغنى (ص.۷٤) وشرح الكرماني(۱\۱۶۰)_
(۸) المغنى (ص.۷۷)_
(۹) تهذيب الكمال(۲۱\۴۷۰، ۴۷۱)_
(۱۰) تهذيب الكمال(۲۱\۴۷۱، ۴۷۲) وسيرأعلام النبلاء (۸\۵۱۳) وتهذيب التهذيب(۷\۴۸۵، ۴۸۶)_
(۱۱) سيرأعلام النبلاء ((۸\۵۱۳). وميزان الإعتدال (۳\۲۱٤)_

امام ابن معين رحمه الله فرمائى «لم أكتب عنه شيأ وأصله واسطى نزل البصرة وكان يدلس وما كان به بأس»[1]
امام ابن عدى رحمه الله فرمائى «ولعمر بن على أحاديث حسان وأرجو أنه لا بأس به»[2]
امام ابن سعد رحمه الله فرمائى «وكان ثقة وكان يدلس تدليسا شديدا وكان يقول سمعت وحدثنا ثم يسكت ثم يقول هشام بن عروة والأعمش»[3]
امام عفان بن مسلم رحمه الله فرمائى «كان عمر بن على رجلا صالحا ولم يكونوا ينقمون عليه شيأ غير أنه كان مدلسا وأما غير ذلك فلا، ولم أكن أقبل منه حتى يقول حدثنا»[4]
امام عبدالله بن احمد بن حنبل رحمه الله فرمائى «سمعت أبي وذكر عمر بن على فأثنى عليه خيرا وقال كان يدلس»[5]
امام دارقطنى رحمه الله دوى لره «من الرفعاء الثقات» گرځولى دى.[6]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى «ثقة وكان يدلس شديدا»[7]
حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى «رجل صالح موثق يدلس»[8]
دغه شان حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى «ثقة شهير لكنه رجل مدلس»[9]
دغه شان دوى فرمائى... «الإمام الحافظ الحجة المدلس»[10]
د دې ټولو اقوالو خلاصه دا ده.چه دا راوى ثقه اوقابل احتجاج دې.البته صرف امام ابوحاتم دوى «لايحتج به» گرځولې دې.
امام ابوحاتم رحمه الله چه دوى رد كړې دې.نو ددې وجه هم دا ده.چه دوى به تدليس كولو او تدليس هم دومره زيات چه د «سمعت» او «حدثنا» الفاظ به ئې استعمالول.اوبيا به چپ شو او بيا ئې براه راست د مروى عنه شيخ په ځائې پورته څوك ثقه راوى ذكر كولو.[11] كه د دوى

---

[1] تهذيب الكمال(٢١\٤٧٣) والكامل لابن عدى (٥\٤٥) والضعفاء الكبير للعقيلى (٣\١٧٩)_
[2] الكامل (٥\٤٦)_
[3] الطبقات الكبرى لابن سعد (٧\٢٩١)_
[4] طبقات ابن سعد(٧\٢٩١) وتهذيب الكمال (٢١\٤٧٣) _
[5] الضعفاء الكبير للعقيلى (٣\١٧٩) وتهذيب ا لكمال (٢١\٤٧٢) والكامل لابن عدى (٥\٤٥)_
[6] سنن دارقطنى (١\١٧٢) كتاب الطهارة باب أحاديث القهقهة فى الصلاة وعللها)_
[7] تقريب التهذيب (٤١٦) رقم ٤٩٥٢)_
[8] الكاشف (٢\٦٧) رقم ٤٠٨٩)_
[9] ميزان الإعتدلال(٣\٢١٤)_
[10] سير أعلام النبلاء (٨\٥١٣)_
[11] طبقات (٧\٢٩١)

تدليس نه وو. د وى په نيز به هم دې ثقه او قابل استدلال وو خپله بيان كوى ((محله الصدق، ولولا تدليسه لحكمنا له إذا جاء بزيادة غير أنا نخاف أن يكون أخذه من غير ثقة))() يعنى په حقيقت كښې خود دوى مقام صدق دې كه تدليس نه وو نود دوى ..زيادت.. به قابل قبول وو چونكه تدليس به نې كولو.خكه ددوى په څه زيادت باندې اعتماد نشى كولې بې چه كله د چا ضعيف نه نقل وى.

ددې نه معلومه شوه چه دامام ابوحاتم رحمه الله په نيزباندې هم ددوى هغه روايت قابل قبول او د استدلال قابل دى.په كوموكښې چه د نورو متابعت موجود وى

هم دا وجه ده.چه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى ((قد إحتمل أهل الصحاح تدليسه ورضوا به))()

دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى ((ولم أرله فى الصحيح إلا ما توبع عليه واحتج به الباقون))()

په كال ۱۹۰ھ يا ۱۹۲ھ كښې دوى وفات شوى وو ()رحمه الله رحمة واسعة.

④ معن بن محمد الغفاري: دوى معن بن محمد بن معن بن نضله بن عمرو غفارى دى.()

دسعيد مقبرى او حنظله بن على اسلمى نه دوى روايت كوى.()

ددوى نه چه چا روايت كړې دى.په هغوى كښې عبدالله بن عبدالله اموى. عبدالملك بن جريج.عمروبن على مقدمى او ددوى خوئې محمد بن معن غفارى رحمه الله دى ()

امام بخارى ددوى تذكره په تاريخ كبير كښې كړې ده.()

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى ((مقبول))()

ابن حبان رحمه الله دوى لره په ثقاتو كښې ذكركړى دى.()

⑤ سعيد بن ابى سعيد المقبري: دوى ابوسعد سعيد بن ابى سعيد كيسان مقبرى مدنى

() تهذيب الكمال(۲۱\۴۷۳) وميزان الإعتدال (۳\۲۱۴)_
() سير أعلام النبلاء (۸\۵۱۴)_
() هدى السارى(۴۳۱)_
() تهذيب الكمال(۲۱\۴۷۴)_
() تهذيب الكمال (۲۸\۳۴۱) وتقريب التهذيب (۵۴۲) رقم ۲۸۲۲ والكاشف (۲\۲۸۴)_
() تهذيب الكمال(۲۸\۳۴۱) وخلاصة الخزرجى (۳۸۴)_
() تهذيب الكمال(۲۸\۳۴۱)_
() التاريخ الكبير(۷\۳۹۰) رقم ۱۶۹۹)_
() تقريب التهذيب (۵۴۲) رقم ۲۸۲۲)_
() الثقات لابن حبان (۷\۴۹۰)

دى ددوى د پلار ابوسعيد نوم كيسان وو.اودوى په مدنيه منوره كښې د بنو ليث بن بكر د يوې ښځې مكاتب وو.(۱)

ددوى نسبت مقبرى د ميم فتحه ،اوقاف سكون ،اوباء ضمه ده.ددې نه پس راء مهمله او په آخر كښې يائې نسبتى ده.بعضې حضراتو په باء باندې فتحه لوستې ده.(۲)كوم چه مقبرې طرف ته منسوب دې.دا نسبت په اصل كښې دوى د والد ابوسعيد دې.(۳)دوى ته مقبرى ولې وئيلى شى.په دې كښې څو اقوال دى.

① بعضې حضرات فرمائى.چه دوى به په مدينه منوره كښې د ((مقبرة بنى دينار)) نګرانى اوحفاظت كولو.دوى ته دا خبر رسيدلې وو.چه ددې مقبرې نه به شپيته زره جنتيان كښې پاسيږى.(۴)

② بعضې حضرات فرمائى.چه دوى د قبرستان منجور وو.خكه ورته مقبرى وائى.(۵)

③ بعضې حضرات فرمائى.چه د دوى كور د مقبرې سره نزدې وو.ددې وجې دنسبت په وجه مقبرى شو.(۶)

④ بعضې حضراتو فرمائيلى دى.چه حضرت عمر رضی الله عنه دوى ته د قبر كنولو كار حواله كړې وو.ددې وجې روته مقبرى وائى.(۷)

علامه عينى رحمه الله فرمائى.چه څه لرې نه ده.چه دا ټولې خبرې جمع شوى وى.چه منجور هم وو.اود دوى كور د مقبرې سره نزدې هم وو.اودوى د قبر كنولو په كار باندې مامور هم وو ددې ټولووجوهو نه ده ته مقبرى وائى.(۸)

حضرت سعيدبن ابى سعيد مقبرى رحمه الله په صحابو رضی الله عنهم كښې دحضرت انس،حضرت جابربن عبدالله حضرت سعدبن ابى وقاص،حضرت عبدالله بن عمر،حضرت معاويه بن ابى سفيان،حضرت ابوسعيدالخدرى ،حضرت ابوهريره،حضرت حضرت عائشې اوحضرت ام سلمې رضی الله عنهم نه

---

(۱) تهذيب الكمال (۱۰\۴۶۷) وتهذيب الأسماء واللغات (۱\۲۱۹)_

(۲) الأنساب للسمعانى (۵\۳۶۱و ۳۶۲) وتهذيب الأسماء واللغات (۱\۲۱۹) وعمدة القارى(۱\۲۳۶)_

(۳) عمدة القارى(۱\۲۳۶)_

(۴) الأنساب للسمعانى (۵\۳۶۲)_

(۵) عمدة القارى(۱\۲۳۶)_

(۶) تهذيب الأسماء واللغات (۱\۲۱۹) وعمدة القارى(۱\۲۳۶)_

(۷) المصدرالسابق)_

(۸) عمدة(۱\۲۳۶) البته حافظ ذهبى رحمه الله د سعيدبن ابى سعيد المقبرى تذكره ليكى. او فرمائى.((كان يسكن بمقبرة البقيع)) لكه چه يوه پنځمه وجه دا وه.چه د بقيع سره ددوى استوګنه وه.خكه ورته مقبرى وائى.والله أعلم.سير أعلام النبلاء (۵\۲۱۶)

احاديث روايت كړى دى.(١)
البته دحضرت عائشي ﷞ او ام سلمي ﷞ نه د دوى روايات مرسل دى.ځكه چه د دوى سره دده ملاقات ثابت نه دې.(٢)
بيا په تابعينو ﷫ كښې دخپل پلارحضرت ابوسعيدمقبرى.عوره بن زبير .ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف ﷫ نه علاوه د نورو حضراتو نه دوى روايت كړې دې.(٣)
د دوى نه چه چا روايت كړې دې.په هغوى كښې امام مالك.ليث.بن سعد. شعبه بن الحجاج.محمد بن اسحاق.يحيى بن سعيدانصارى.اومحمدبن عبد الرحمن بن ابى ذئب ﷫ غوندې ډيرحضرات دى.(٤)
امام احمدبن حنبل ﷬ فرمائى.((ليس به بأس))(٥)
امام على بن مدينى.محمد بن سعد.عجلى.ابوزرعه.نسائى.عبدالرحمن بن يوسف بن خراش ﷫ فرمائى.))ثقة))(٦)
ابن خراش زياتى دا فرمائى.((ثقة جليل أثبت الناس فيه الليث بن سعد))(٧)
ابوحاتم رازى ﷬ فرمائى.((صدوق))(٨)
واقدى ﷬ فرمائى.((كان قد كبرحتى اختلط قبل موته بأربع سنين))(٩)
يعقوب بن شيبه فرمائى((قد كان تغير وكبر واختلط قبل موته يقال بأربع سنين حتى استثنى بعض المحدثين عنه ما كتب عنه فى كبره مما كتب قبله فكان شعبة يقول حدثنا سعيد المقبرى بعد ما كبر))(١٠)
ددې ټولواقوالوخلاصه دا شوه.چه د حديث د دې ټولواماماتو ﷫ په نيزدوى ثقه اوقابل احتجاج راوى دې.البته په آخرى عمركښې كله چه ددوى وفات ته څلوركاله پاتې شو.ددوى په حافظه كښې فرق راغلو.نود تغيرنه پس چه كوم احاديث دى.هغه به قبول نه وى.

---

(١) تهذيب الكمال(١٠\٤٦٧. ٤٦٨)_
(٢) تهذيب الكمال(٤\٤٠) وتقريب التهذيب (٢٣٦) رقم ٢٣٢١)_
(٣) تهذيب الكمال(١٠\٤٦٨٩. ٤٦٩)_
(٤) المصدرالسابق)_
(٥) الكاشف (١\٤٣٧) رقم ١٨٩٦) وتهذيب الكمال(١٠\٤٦٩)_
(٦) تهذيب التهذيب (٤\٣٨٠ وتهذيب الكمال(١٠\٤٧٠) وسيرأعلام النبلاء(٥\٢١٦)_
(٧) تهذيب الكمال(١٠\٤٧٠) وتهذيب الكمال(٤\٣٨٤)_
(٨) تهذيب التهذيب(٤\٣٨) وتهذيب الكمال(١٠\٤٧٠) وسيرأعلام النبلاء (٥\٢١٦)_
(٩) تهذيب الكمال(١٠\٤٧٠)_
(١٠) المصدرالسابق)_

خوحقيقت دا دې چه د دوی په جلالت شان او ثقاهت باندې اتفاق دې «كما قاله النووى وابن حجر»(١)
اوترڅو پورې چه د دوی د اختلاط تعلق دې نود اختلاط ذکرصرف واقدی کړې دې اوابن سعد .يعقوب بن شيبه اوابن حبان د واقدی اتباع کړې ده.اوباقی چه څومره دحديث ناقدين دي.هغوی ددوی د مختلط کيدو او متغيرکيدونه انکار کوی.(٢)
بيا د دوی د تحديث بعدالاختلاط والکبر ذکر صرف امام شعبه کړې دې. هغوی فرمائي «أخبرنا سعيد بن أبي سعيد المقبري وكان قد كبر»(٣)
خوحافظ ابن عدی رحمه الله دوی په خپل کتاب «الكامل في ضعفاء الرجال» کښې د دوی : ذکرکولونه پس فرمائی.«وإنما ذكرت سعيد المقبري في جملة من إسمه سعيد ،لأن شعبة يقول :ثنا سعيد بعد ما كبر وأرجو أن سعيد (كذا في الأصل سعيد وهو خطأ والصواب سعيداً) من أهل الصدق وقد قبله الناس وروى عنه الأئمة الثقات من الناس وما تكلم فيه أحد إلا بخير»(٤)يعنی ما د دوی ذکر په دې كتاب کښې چه (دضعيفو راويانو سره خاص دې) کړې دې.نو ددوی وجه دامام شعبه قول دې چه «حدثنا سعيد بعد ما كبر»كنى زما رائې دا ده.چه سعيد مقبرى داهل صدق څنې دې.خلقو دې قبول کړې دې.ائمه ثقات محدثين د دوی نه روايت کوی.چا هم د خيرنه سوا د دوی ذکر نه دې کړې.
دغه شان حافظ ذهبی رحمه الله ته هم په دې خبره باندې يقين دې.چه دوی د اختلاط نه پس : حديث څه روايت نه دې کړې.دوی فرمائی.«ما أحسبه روى شيأ في مدة إختلاطه وكذلك لا يوجد له شئ منكر»(٥)
يعنی نه خو دوی په مدۀ د اختلاط کښې څه روايت کړې دې.اونه د دوی په احاديثو کښې څه منکر روايت موجود دې.
دغه شان دوی فرمائی.«ما أحسب أن أحداً أخذ عنه في الإختلاط فإن ابن عيينة أتاه فرأى لعابه يسيل،فلم يحمل عنه»(٦)

---

(١) قال النووى رحمه الله في تهذيب الأسماء (٢١٩\١) واتفقوا على توثيقه وقال ابن حجر رحمه الله في هدى السارى(ص.٤٠٥) مجمع على ثقته)_
(٢) هدى السارى(٤٠٥)_
(٣) الكامل لابن عدى(٣٩١\٣)_
(٤)الكمال (٣٩١\٣، ٣٩٢)_
(٥) سير أعلام النبلاء (٢١٧\٥)_
(٦) ميزان الإعتدال(١٤٠\٢)

حافظ ذهبي رحمه الله هم په دې وجه مطلقا توثیق کوی اوفرمائي «ثقة حجة شاخ ووقع فی الهرم ولم یختلط»(۱) بیا دامام یحیی بن میين رحمه الله نه مروي دي «أثبت الناس فیه ابن أبي ذئب»(۲) او دابن خراش رحمه الله قول دې «أثبت الناس فیه اللیث بن سعد»(۳) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي «أکثر ما أخرج له البخاري من حدیث هذین عنه وأخرجه أیضاً من حدیث مالك وإسماعیل بن أمیة وعبیدالله بن عمر العمري وغیرهم من الکبار وروی له الباقون ولم یخرجوا من حدیث شعبة عنه شیأ»(۴) یعنی امام بخاري رحمه الله چه په خپل صحیح کښې د دوی کوم روایات تخریج کړي دی نوپه دې کښې اکثرهم د دې دواړو په واسطه سره دی. کوم چه په ددوی په روایاتوکښې «أثبت الناس» دی. ددوی نه علامه امام مالك. اسماعیل بن امیه. عبیدالله بن عمر عمري. وغیره دحدیث د لویو راویانو په واسطو سره هم روایات شته. بیا باقي حضرات یعنی سنن اربعه کښې هم د دوی روایات شته. په دوی کښې په چا کښې هم د شعبه رحمه الله واسطه نشته. چه دهغوی په روایاتوکښې بعد الاختلاط د روایت کونکوصراحت موجود وی.

اوترکومې پورې چه دامام شعبه رحمه الله د روایاتو تعلق دې نوپه هغې کښې دوه احادیث داسې دی. په کومو کښې چه دوی بعدالاختلاط د روایت کونکو تصریح کړې ده. یو «حدیث الإزار» دي. «ما أسفل من الکعبین من الإزار فهو في النار» او دویم حدیث «لأن یطأ أحدکم علی جمر خیر له من أن یطأ علی قبر» دې.

نوحافظ ابن عدي رحمه الله فرمائي. چه «ولیس لشعبة عن سعید المقبري غیر هذین الحدیثین، الأول حدیث الإزار مشهور والحدیث الثاني، یأتي به الجارود عنه»(۵) یعنی شعبه د سعیدالمقبري رحمه الله نه صرف دوه حدیثونه روایت کوی. یوحدیث الازاردې. کوم چه مشهور دې. نوپه دې کښې د اختلاط څه اثر نشته. اوبل حدیث «لأن یطأ... الخ» دې. اودا د شعبه رحمه الله نه صرف جارود بن یزید روایت کوی. اوجارود بن یزیدضعیف بلکه کذاب راوی دې.(۶)

نوخلاصه دا شوه. چه سعید مقبري کبیر السن اوضعیف شوې ضرور وو. خو مختلط شوې نه وو. اوکه اختلاط پرې راغلې هم وی. خود تغیر نه پس د هغوی نه څوك روایت کونکې

---

۱) میزان الإعتدال(۲\۱۳۹)_

۲) هدی الساري(۴۰۵)_

۳) هدی الساري(۴۰۵) وقد سبق نقله عن تهذیب الکمال وتهذیب التهذیب وسیرأعلام النبلاء)_

۴) هدی الساري(۴۰۵)_

۵) الکامل لابن عدي(۳\۳۹۱)_

۶) قال الذهبي رحمه الله في المیزان(۱\۳۷۴) کذبه أبوأسامة وضعفه علي وقال یحیی لیس بشئ. وقال أبوداود غیر ثقة. وقال النسائي والدارقطني متروك. وقال أبوحاتم کذاب....)

نشته بې په صحيحينو بلکه په صحاح سته کښې د شعبه د واسطې نه بغير بل څه د دوی نه حديث نه دی نقل کړی والله أعلم.

دوی وفات په مدينه منوره کښې شوې وو د وفات په کال کښې ئې ډير اقوال منقول دی خو راجح دا دی چه په ١٢٣ھ يا ١٢٥ھ کښې وفات شوی دی [١]

⑤ د حضرت ابوهريره رضي الله عنه حالات په كتاب الايمان كښې د «باب أمور الإيمان» لاندې تير شوى دى [٢]

قوله إِنَّ الدِّينَ يُسْرٌ: په «الدين» کښې الف لام د پاره دعهد دې مراد ترې اسلام دې او «يسر» مصدر دې او ددې حمل په «الدين» باندې کيږی نو يا خو دا حمل په مبالغه باندې محمول دې لکه څنګه چه «زيدعدل» کښې مبالغه ده په دې صورت کښې به مطلب دا وی چه دين ټول بس آسان دې او يا «يسر» د «ذويسر» په معنی کښې دې نو د «الدين ذو يسر» مطلب به دا وی چه دين اسلام د آسانتيا دين دې [٣]

دين په کوم حيثيت سره اسان دې؟ په دين کښې چه کوم يسر بيان شوې دې نو دا يسر خود نورو دينونو په مقابله کښې دې چه په نورو دينونو کښې تشديدات او افراد او تفريط دې او اسلام دهغې په مقابله کښې آسان دې اود افراد او تفريط نه هم دا دين خالی دې «کما سبق تفصيل ذلك قريباً»

دغه شان يسر په خپله د دين اسلام د اعمالو په اعتبار سره هم دې چه د دين په احکامو کښې عزائم هم دی او رخصتونه هم يعنی څه اعمال هغه دی کوم چه د عزيمت په درجه کښې دی او څه اعمال هغه دی کوم چه د رخصت په مرتبه کښې دې چه کوم اعمال د رخصت په درجه کښې راځی نو په هغې کښې خو بس آسانی ده څکه چه رخصت په يسر باندې مبنی وی او کوم اعمال چه د عزيمت په درجه کښې راځی نو په هغې کښې هم چونکه د ميانه روئ او اعتدال خيال ساتلې شوې دې نو ددې وجې وئيلې شی چه دين اسلام دخپلو احکامو په اعتبار سره د آسانتيا دين دې.

د اسلام د اعمالو د آسانتيا څه تفصيل او وضاحت باندې داسې پوهه شئ.

چه يوه سلسله د الله تعالی د نعمتونو ده او يوه د عباداتو سلسله ده الله تعالی انعام کوی او بنده عبادت کوی که د الله تعالی په نعمتونو باندې نظر واچولې شی نو دا بيحده او بې حسابه دی ﴿وَإِن تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا﴾ [٤]

---

[١] تهذيب الكمال (١٠/٤٧٢) والكاشف (١/٤٣٧) رقم ١٨٩٦)_

[٢] كشف البارى (١/٦٥٩، ٦٦٣)_

[٣] فتح البارى (١/٩٣)_

[٤] ابراهيم: ٣٤ والنحل: ١٨

ګوري کله چه ماشوم د مور په خيټه کښې په دريو تيرو کښې وی (١)نوالله تعالى هلته هم دده د تربيت اهتمام کوی.اوکله چه بيا دنيا ته راشي نودده د جسماني او تربيت ټول انتظامات پوره کړی په هغه وخت کښې هغه نه خبرې کولې شي اونه اشاره کولې شي.اونه دخپلو ضروورياتو اظهارکولې شي خوالله تعالى د مور په صورت کښې ده ته يوه داسې هستي ورکړی ځوك چه دده دپاره د رحمت مجسمه وی.چه دده معمولی تکليف هم نشي برداشت کولې الله تعالى دهغې په سينوکښې پئ پيدا کړی.اوددې په زړه کښې مهرباني پيدا کړی هغه د ګرمئ يخنئ.لوږې تندې.بيمارئ اوپريشانئ. د هرڅيزنه د حفاظت دپاره خپل ځان په خطره کښې اچوی دا ټول دالله تعالى احسانات دی.

بيا دده د ژوند دپاره د هوا ضرورت وی د اوبو ضرورت وی.دجامو او خوراك ضرورت وی.دعلاج معالجې ضرورت وی دا ټول څيزونه ورته ملاويږی.

بيا دې د تربيت څومره مرحلو نه تير شی.اودالله تعالى د بې حسابه اوبې شميره نعمتونونه په هره ګهړئ کښې فائده اخلی.تردې چه خوان.طاقتوراو مضبوط سړې ترې جوړ شی بيا په دغه وخت کښې هم دالله تعالى نعمتونه مسلسل ده سره وی.دا ټول دالله تعالى هغه انعامات او احسانات دی.چه ددې شمارنشی کيدې.

ددې نعمتونو تقاضا خو دا وه.چه په هروخت کښې بغيرد څه فترت او انقطاع نه دالله تعالى شکر ادا کولې شو.اود عباداتو سلسله قائمه ولې.خوکومه د عباداتو سلسله چه ده هغه څومره معمولی او آسانه ده.دهغې اندازه په آسانتيا سره لګولې شی

نوکوم ذات چه مونږ ته وجود راکړې دې.رزق ئې راکړې دې.اود تربيت ذمه واری ئې اخستې ده.چه هغه وحده لاشريك اوګڼړلې شی.بس هم د هغه د خالقيت اومالکيت منلو حکم دې.اوپه نورو ايمانياتو باندې يقين ساتلو.اوهغه په زړه کښې د کينولوحکم ورکړې شوې دې.

بيا مونځ راواخلئ.ددې په ځانې چه په هر وخت کښې ئې عبادت کول فرض کړې وو نوصرف پنځه مونځونه ئې فررض کړی دی.اوپه دې کښې ئې هم د هغه وختونوانختاب کړې دې.چه دسړی طبيعت په کښې پريشانه نه وی.په څلورويشت ګهنټونه د مونځونو وختونه نفی کړې شی.نوپه مشکله سره يوه ګنټه يوه نيمه ګنټه جوړيږی.لکه چه الله رب العزت د څلورويشت ګنټوعبادت فرض کولو په ځانې صرف يوه نيمه ګنټه په خپل دربار کښې دحاضرئ دپاره مقررکړې ده.اوپه نور ټول وخت کښې ئې د کاروبار.آرام او راحت کولواجازت ورکړې دې. ښکاره خبره ده.چه دا يسر دې

بيا که څوك رنځور وی.نودهغه دپاره اودس کول ضروری نه دی.بلکه د تيمم کولواجازت ورته شته.(٢) اوکه رنځو وی په ولاړه مونځ نشی کولې.نوپه ناسته د مونځ کولو اجازت

---

(١) إشارة إلى قوله تعالى. يخلقكم في بطون أمهاتكم خلقاً بعد خلق في ظلمات ثلاث ﴾الزمر:٦)_

(٢) قال الله تعالى:﴿ وإن كنتم مرضى أو على سفر أوجآء أحدمنكم من الغائط اولامستم النساء فلم تجدوا ماءً فتيمموا صعيداً طيباً فامسحوا بوجوهكم وأيديكم﴾ النساء:٤٣)_

وركړې شوې دې.اوكه په ناسته باندې هم د مونځ كولوقدرت نه وى.نو په ملاسته دې كوى.[1]

دجمات د پابندۍ نه هم دې مستثنى دې.او دجماعت پابندى هم په ده باندې لازم نه ده.[2]

سنن مؤكده دده دپاره بيا كه يوكس په سفركښې وى.نوهم دده دپاره خاص رعايتونه دى.[3]

غيرمؤكده شى.[3]خلور ركعته مونځ دده په حق كښې دوه ركعته شى.[4]

د استقبال قبلې شرط كه يوكس په سورلۍ سور دې.اوهغه نفل كول غواړى.نودهغه دپاره ختم كړې شوې دې.[5]

دغه شان د زكاة معامله هم تول په آسانتيا باندې مبنى ده.چه په هريوكس باندې دا فرض نه دې.بلكه ضرورى ده.چه دې د نصاب مالك وى.اودمال يو خاص مقدار دده په ملكيت كښې وى.اوپه هرقسم مال باندې هم نه دې واجب .بلكه ددې دپاره د نامى كيدو شرط دې.دغه شان د وجوب په كال كښې يو خل وى.چه په مال پوره يوكال تيرشى.نو زكاة فرض شى.ګنى نه به وى.بيا نوره آسانتيا دا شوې ده.چه تول اخراجات اوقرضې چه اوويستې شى.نودهغې نه پس كه نصاب باقى پاتې شى.زكاة به فرض وى.ګنى نه به وى.بيا چه كوم زكاة وركولې شى.هغه هم تول مال نه دې.بلكه ددې صرف خلويښتمه حصه ده.[6] بيا اجراوثواب ئې په هغه صورت كښې زيات مقرر كړې دې.چه د زكاة په مال باندې سرې د خپلو خپلوانو سره مدد اوكړى.يعنى چه د چا خيال ساتل په ده باندې لازم وو.هم په هغوى باندې د استعمال اجازت ئې وركړې دې.[7]

د رمضان المبارك روژې دى.نوپه دې كښې هم څومره رعايتونه دى.اوڅومره يسردې.په تول

---

[1]) بدائع الصنائع (۱\۱۰۵، ۱۰۶)_ فصل أركان الإصلاة)_

[2]) بدائع الصنائع (۱\۱۵۵) فصل وأما بيان من تجب عليه الجماعة)_

[3]) قال ابن نجيم رحمه الله واختلفوا فى ترک السنن فى السفر.فقيل الأفضل هوالترک ترخيصاً وقيل الفعل تقرباً وقال الهندوانى الفعل حال النزول والترک حال السير.وقيل يصلى سنة الفجرخاصة وقيل سنة المغرب أيضاً وفى التجنيس والمختار أنه إن كان حال أمن وقرار يأتى بها لأنها شرعت مكملات والمسافر إليه محتاج وإن كان حال خوف لا يأتى بها لأنه ترک بعذر البحر الرائق (۲\۱۳۰) باب المسافر)_

[4]) البحرالرائق (۲\۱۲۸) وغيره)_

[5]) كنزالدقائق وشرحه البحرالرائق (۲\۱۶٤) باب الوتروالنوافل)_

[6]) بدائع الصنائع (۲\٤، ۳۲، ۵۰، ۵۱)_

[7]) قال فى الدرالمختار:ولا إلى من بينهما ولاد قال الشامى وقيد بالولاد لجوازه لبقية الأقارب كالإخوة والأعمام والأخوال الفقراء بل هم أولى لأنه صلة وصدقة وفى الظهيرية ويبدأ فى الصدقات بالأقارب ثم الموالى ثم الجيران ولودفع زكاته إلى من نفقته واجبة عليه من الأقارب جاز إذا لم يحتسبها من النفقة انظرالدرالمختار مع ردالمحتار (۲\۳٤٦) كتاب الزكاة باب المصرف)_

کال کښې صرف یوه میاشت روژې فرض دی.(۱)او هغه هم صرف په ورځ کښې فرض دی.په شپه کښې دخوراك څکاك پوره آزادی شته.(۲) اوحکم دې چه پیشمنې اوکړئ.او روژه اونیسئ.(۳)که یوسړې بیمار وی.نود جوړیدونه پس هغه ته د روژې نیولواجازت شته.دغه شان د مسافر دپاره هم دا گنجائش شته.چه درمضان نه پس قضا راوړی.(۴)

حج راواخله.په ټول ژوند کښې صرف یوځل فرض شوې دې.(۵)اودا هم په هغه خلقوچه هغوی سره ډیر مال وی.چه دکور خرچه ترې لرې کړی.اوهغه دپاره تګ راتګ ممکن وی.لاره د امن وی.سختئ اومشکلات نه وی.نوپه ده باندې حج فرض دې.گنی نه دې.(۶)

معلومه شوه.چه دالله تعالی د طرفه د نعمتونو کومه سلسله ده.هغه بې حسابه ده اودهغې په مقابله کښې عبادات ډیرکم دی.اوبیاپه دې عباداتوکښې خوبې آسانتیا اوآسانتیا ده.(۷)

قوله: وَلَنْ يُشَادَّ الدِّينَ أَحَدٌ إِلَّا غَلَبَهُ: څوك چه په دین کښې شدت اختیارکړی.اوپه دې باندې غلبه کول غواړی.نو دین به په ده باندې غلبه کوی.«يشاد»عامل نصب «لن»په وجه منصوب دې.دا د باب مفاعله څنې دې.ددې معنی د مقابلې ده.(۸)

«أحد» دا لفظ د «يشاد»فاعل دې.دابن سکن په روایت کښې او د اصیلی په بعضې روایاتو کښې دا لفظ راغلې دې.اسماعیلی او ابونعیم او ابن حبان ﷺ هم ددې حدیث په طرقو

---

۱) قال الله تعالى ﴿ فمن شهد منكم الشهر فليصمه﴾البقرة:١٨٥)_

۲) قال الله تعالى ﴿ وكلوا واشربوا حتى يتبين لكم الخيط الأبيض من الخيط الأسود من الفجر ثم أتموا الصيام إلى الليل﴾ (البقرة:١٨٧)_

۳) عن أنس بن مالك ﷺ قال قال النبى ﷺ تسحروا فإن فى السحور بركة صحيح البخارى(١\٢٥٧) كتاب الصوم باب بركة السحور من غير إيجاب)_

۴) قال الله تعالى:﴿فمن كان منكم مريضاً أو على سفر فعدة من أيام أخر﴾ البقرة: ١٨٤)_

۵) عن ابن عباس ﷺ أن الأقرع بن حابس سأل النبى فقال يا رسول الله الحج فى كل سنة أو مرة واحدة؟ قال بل مرة واحدة فمن زاد فهو تطوع رواه أبوداود فاتحة كتاب المناسك باب فرض الحج رقم ١٧٢١)_

۶) عن أنس ﷺ عن النبى ﷺ فى قوله تعال﴿ولله على الناس حج البيت من استطاع إليه سبيلاً ﴾ قال قيل: يا رسول الله ماالسبيل؟ قال الزاد والراحلة وراه الحاكم فى المستدرک (١\٤٤٢) فى كتاب المناسک باب السبيل: الزاد والراحلة وقال هذا حديث صحيح عى شرط الشيخين ولم يخرجاه وقد تابع حمادبن سلمة سعيداً على روايته عن قتادة وأقره الذهبى وقال الكاسانى ﷺ وأما تفسير الزاد والراحلة فهو أن يملک من المال مقدار ما يبلغه إلى مكة ذاهباً وجائياً راكبا لا ماشياً بنفقة وسط لاإسراف فيها ولا تقتير فاضلاً عن مسكنه وخادمه وفرسه وسلاحه وثيابه وأثاثه ونفقة عياله وخدمه وكسوتهم وقضاء ديونه .. بدائع (٢\١٢٢)_

۷) فضل البارى (١\٤٥٩- ٤٦٠)_

۸) والمشادة بالتشديد [illegible] (١\٩٤)

كښې د «أحد» لفظ ذكركړې دې اوپه بعضې نسخوكښې دلته د «أحد» لفظ موجود نه دې نولكه چه په دې صورت كښې به د «يشاد» فاعل مذكور نه وى.اوداسې به ګڼړلې شى. چه چونكه فاعل معلوم دې نوځكه دا حذف كړې شو ()

بيا دې نه پس په «الدين» كښې اختلاف دې بعضې حضرات خودا مرفوع لولى او«لن يشاد» فعل مجهول ګرځوى اودا مفعول مالم يسم فاعله ګرځوى او بعضې دا منصوب لولى او «لن يشاد» فعل معروف ګرځوى او«الدين» مفعول ګرځوى ()

صاحب د مطالع رحمه الله ليكلى دى () چه په اكثرو رواياتوكښې «الدين» مرفوع دې ددې په مقابله كښې امام نووى رحمه الله فرمائى چه په اكثرو رواياتوكښې الدين منصوب دې ()

په دواړو اقوالوكښې دجمعې اوتطبيق صورت دا دې چه صاحب د مطالع د خپلې علاقې : خلقو يعنى د مغاربو روايت نقل كړې دې اوامام نووى رحمه الله د خپلې علاقې دخلقو يعنى مشرقو روايت نقل كړې دې.«فلاتعارض بين النقلين»() البته د مسند احمد حديث «فإنه من يشاد هذا الدين يغلبه»() نه د نصب تائيد كيږى.والله أعلم.

نبى كريم ﷺ فرمائى.كوم كس چه په دين كښې شدت اختياركړى.اوپه دين باندې غلبه كول غواړى.نواودا غواړى.چه د دين ټول اعمال من كل الوجوه پوره ادا كړى.اوهميشه دپاره په عزيمت عمل كوى.نودين به په ده باندې غالب كيږى. يعنى داسې كس به مغلوبه شى.اوپه لږو ورځو كښې به بيا په اعمالوكښې كوتاهى شروع كړى.ځكه چه قاعده دا ده.كله چه په نفس باندې زيات بوج واچولې شى.نوڅو ورځو پورې خو اوچليږى اوددې نه پس يودم متنفر شى او سركشى اختياركړى نواعتدال او ميانه روى اختيارول ضرورى دى

ګورئ كه څوك دا سوچ اوكړى چه زه صائم الدهراوقائم الليل جوړيږم او د تجرد ژوند اختياروم نوهغه به تركومې پورې داسې كوى دمسلسل قيام او صيام په وجه به په ده كښې كمزورى زياتيږى.اوعمل به نشى پوره كولې.نوميانه روى اختيارول پكار دى ځكه چه هغه عمل غوره دې.كوم باندې چه مداومت اوكړې شى. اګرچه په مقدار كښې كم ولې نه وى.

() فتح البارى(۱/۹۴)_

() فتح البارى(۱۹۴)_

() هوإبراهيم بن يوسف بن أدهم الوهرانى الحمزى أبوإسحاق بن قرقول عالم بالحديث من أدباء الأندلس انظر الرسالة المستطرفة (ص.۱۲۹) والأعلام للزركلى(۱/ ۸۱ ۸۲)_

() فتح البارى(۱/۹۴)_

() عمدة القارى(۱/۲۳۸) وفتح البارى(۱/۹۴)_

() مسندأحمد(۱۴/۳۵۰) [illegible]

دالله تعالى ارشاد دي ﴿الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِندَهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَالْإِنجِيلِ يَأْمُرُهُم بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ﴾ ()

په دې آيت مبارکه کښې د رسول الله ﷺ صفت بيان شوې دې چه د دوی حال په تورات اوانجيل کښې مکتوب دې ددوی شان دا وو چه امر بالمعروف اونهی عن المنکر ئې کولو. دطيباتو حلالونکې او خبائثو حرامونکې وو اوهغه بوج کوم چه زمونږ نه په وړاندينی امتونو باندې باروو دهغې اوچتونکې او پورته کونکې وو اودغه شان د هغه بيړو خلاصونکې هم وو کومې چه په دوی باندې وې.

د يهوديانو د نافرمانو اوشرارت په وجه بعضې هغه طيبات هم په هغوی حرام شول کوم چه دوی دپاره حلال وو اودوی دخپل شرارت په وجه دخپل ځان دپاره بعضې خبائب حلال کړی وو الله تعالى فرمائی ﴿فَبِظُلْمٍ مِّنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ﴾ () حالانکه نبی ﷺ د طيباتو دحلت اعلان کړې دې.

معلومه شوه چه په شريعت محمدی کښې عسر بيخی نشته.بس يسر او يسر دې.دا خبره الله تعالى بيان کړې ده﴿وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ﴾ () يعنی ستاسو په دين کښې څه تنگی نشته.

نولازم ده.چه په دين کښې د تشديداتو اختيارول نه دی پکار.چه دې خبره دې نوبت ته اورسی.چه سړې د اصلی عمل نه هم پاتې شی.نود ميانه روئ او اعتدال اختيارول ضروری دی.ګنی چه د دين په معاملاتواواحکاماتو کښې سختی اختيارکړې شی.نوپه خپله به مغلوب شی.

خوددې دا مطلب نه دې.چه سړې اعلی او اکمل پريږدی.اوپه دې باندې عمل نه کوی.بلکه ددې مطلب دا دې.چه د افراط نه دې احتراز کوی.افراط يو ځيز دې. () اود اولی او اکمل اختيارول بل ځيز دې.

دمثال په توکه که يوکس بيمار وی.اوس ده دپاره د تيمم کولوشرعاً اجازت شته .خوکه دې غواړی.چه زه د تيمم په ځاې غسل کوم.نوکيدې شی.چه د غسل په وجه د ده بيماری نوره زياته شی.نوکوم لږ غوندې اعمال چه د تيمم په ادا کولوباندې ده هغه ادا کولی شو.دهغې نه به هم عاجز شی.چونکه شريعت ده ته د تيمم اجازت ورکړې دې.اوغسل دده دپاره نقصانی دې.نوکه دې تيمم پريږدی .اوغسل اوکړی.نودې ته افراط وئيلی شی.اودا مذموم دې.

) سورة الأعراف:١٥٧)_

) سورة النساء:١٦٠)_

) سورة الحج:٧٨)_

) فتح الباري(١١\٩٤)

اوكه يوسړې داسې وى.چه دې په اعلى او اكمل باندې عمل كول غواړى. اوشريعت په دې باندې څه پابندى نه وى لګولې.لكه مسح على الخفين مباح ده.كه كول غواړى نو مسح دې اوكړى.اوكه كول نه غواړى.نونه دې كوى. خوغسل الرجلين افضل اوغوره دى.نوكه صحتمند سړې وى.اود اوبو استعمال ده ته تكليف نه رسوى.اواوبه هم په آسانتيا سره ملاويږى.اوهغه ددې خبرې اهتمام كوى.چه د مسح على الخفين په ځائې غسل الرجلين كوى. نوپه دې كښې څه حرج نشته.والله أعلم.

په مسند احمد كښې يو روايت دې.«إن هذا الدين متين فأوغلوا فيه برفق»(١) «إيغال»معنى ده.

«دخول في الشيء» يعنى دا داين ډير مضبوط دې.په دې كښې په نرمۍ او آسانتيا سره ورداخليدل پكار دى.مطلب دا دې.چه سړې لره پكار دى. چه دځپل نفس سورلۍ سره به سلوك اود نرمۍ معامله كوى.اوكه يوكس په دې باندې ډير زيات بوج واچوى.نوبيا به دهغه مسافر پشان شى.چه هغه سورلۍ ته د هغې د طاقت نه زياته منډه وركړى.نو نه منزل مقصود ته اورسى.اونه سورلى پاتې شى.څكه چه كيدې شى.سورلى عاجزه شى.اوناجوړه يا مړه شى.نوځكه سړى ته پكار دى.چه داعتدال او ميانه روۍ لار اختياركړى.

قوله: فَسَدِّدُوا وَقَارِبُوا: يعنى نيغه لاراخيتاركړئ.اونزدې نزدې شئ.

د «سددوا» مطلب دا دې.چه نيغه او صحيح طريقه اختياركړئ.چه نه په كښې افراط وى اونه په كښې تفريط وى.(٢)

«قاربوا»حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.چه ددې معنى دا ده.كه تاسو په اكمل باندې عمل نشى كولې.يا داعتدال په طريقه پوره نه چليږئ.نوكم ازكم دا كوشش كوئ.چه هغې سره نزدې نزدې ئې.(٣) علامه تيمى رحمه الله فرمائى.چه د«قاربوا»دوه معانى كيدې شى.

يوه معنى دا ده.چه «قاربوا في العبادة ولا تباعدوا فيها فإنكم إن باعدتم في ذلك لم تبلغوه» يعنى په عباداتوكښې ميانه روى اختياركړئ.په دې كښې مبالغه مكوئ. ځكه كه مبالغه مو اوكړه.نومنزل ته به اونه رسئ. اوپه صحيح طريقه به ئې پوره نكړې شئ.

دويمه معنى د «قاربوا» د«ساعدوا» يعنى معاونت او مدد كول.ونيلى شى.«قاربت فلانا»أى ساعدته» يعنى ما دهغه سره مدد اوكړو.اوس مطلب دا شو .چه د دين په معاملاتوكښې د يوبل سره مدد كوئ.په دې كښې اولنۍ معنى ددې مقام سره زياته مناسب ده.(٤)

---

(١) مسند أحمد(١٩٩\٣) من أحاديث سيدنا أنس بن مالك رضي الله عنه ـ
(٢) فتح البارى(٩٥\١)_
(٣) فتح البارى(٩٥\١) وعمدة القارى(٢٣٧\١)_
(٤) شرح الكرمانى(١٦٢\١)_

قوله: وَأَبْشِرُوا: زيري قبول كړئ اوخوشحاله شئ.

دا لفظ ياخو دباب افعال نه د امر صيغه ده اوهمزه قطعي دي اويا دا د باب نصر نه د امر صيغه ده په دې صورت كښې به ددې همزه وصلي وي قطعي به نه وي معنى په دواړو صورتو كښې يوه ده.(١)خواولنئ معنى زياته راجحه ده.ځكه چه كثيرالاستعمال هم دا ده.

د حديث ددې جملې مطلب دا دې چه «أبشروا بالثواب على العمل الدائم وإن قل» يعنى تاسو ته زيرې دې په دوام سره عبادت كولوكښې ثواب زيات دې. اگرچه عمل كم وي لكه چه نبى ﷺ هغه كس ته زيرې وركوى.څوك چه په اكمل باندې د عمل كولونه عاجز وي.اگرچه هغه عاجز كيدل قصداً نه وي.نوبيا به هم ده ته پوره اجر ملاويږي.دده په ثواب كښې به څه كمې نشى كيدې.(٢)

قوله: وَاسْتَعِينُوا بِالْغَدْوَةِ وَالرَّوْحَةِ وَشَيْءٍ مِنَ الدُّلْجَةِ: اودصبا اومابـام او د شپې په آخرى حصه كښې په خپل طاعت،عبادت او نوروكارونوكښې مدد حاصل كړئ.

«غدوة» دغين په فتحه د «غدو» نه اسم مره،دې.ددې معنى د ورځې په اوله حصه كښې تلو ته وائى.او دغين په ضمې سره «ما بين صلاة الغداة إلى طلوع الشمس» وخت ته وئيلې شى (٣)

«روحة» دا د «رواح»نه اسم مره،دې.د زوال نه پس تلو ته وائى.(٤)

«دلجة» بضم الدال وفتحها وإسكان اللام،،دا د «إدلاج»باب افعال نه هم اسم دې.اود «إدلاج»باب افتعال نه هم اسم دې.كه د «أدلج»باب افعال نه وي. نوددې معنى د شپې په اوله حصه كښې تلل دى.اوكه د «ادلج» باب افتعال نه وي.نود دې معنى د شپې په آخرى حصه كښې تلل دى.اوبعضې حضراتو وئيلى دى.چه «دلجة»په ټوله شپه كښې تلو ته وائى.(٥)

شيخ الاسلام علامه شبيراحمدعثمانى رحمه الله فرمائى.په دې جملوباندې انسان په پابندئ سره عمل اوكړو.نو ولې ترې جوړيدې شى.خبره ئې خلاصه كړې ده.چه دا درې وختونه بس دى.

مولانا گنگوهى رحمه الله فرمائى.د ډيرشو كالوتجربې نه پس معلومه شوې ده. چه كوم څيز خومره گران وى.ډيرپه آسانتيا سره حاصليدې شى.اوبيا ئې دا حديث واورول. «واستعينوا بالغدوة والروحة وشيء من الدلجة»څوك چه غواړى.نوددې تجربه دې اوكړى.بيا دې اوگورى.چه

---

(١) شرح كرمانى(١\١٦٢)_

(٢) فتح البارى(١\٩٥)_

(٣) النهاية (٣\٣٤٦)_

(٤) مختارالصحاح (ص،٢٦٢)_

(٥) النهاية فى غريب الحديث والأثر(٢\١٢٩) وشرح الكرمانى(١\١٦٢)_

څه کيفيت دې (١)
علامه شبيراحمدعثمانى رحمه الله فرمائى چه زړه د ټولو اندامونو بادشاه دې.كه دې مضبوط وى نوټول اندامونه به په خپلو كارونوكښې چست او چابك وى.اوكه دا بادشاه كمزورې شى نوبوقى اندامونه څه هم نشى كولې هركله زړه په طاقت سره كيږى.اودزړه ته طاقت په مانځه او د الله تعالى په ذكرسره ملاويږى.د نبى ﷺ په دې ارشاد كښې د مونځونو وختونو ته اشاره ده نبى ﷺ د تقويت قلب دا عمل په مختلفو وختونو باندې تقسيم كړې دې كوم چه په ټوله شپه او ورځ كښې د فرح او نشاط وختونه دى دټولونه اول د صبا وخت دې د خوشحالئ په وختونوكښې د ټولونه زيات هم دا وخت دې.د شپې په آرام كولو سره د ټولې ورځې ستومانتيا او ستړې والې ختم شى.اوانسان په هرحيثيت سره تروتازه شى.دويم وخت ((دوحة)) د زوال نه پس دې.په قيلولة كولو سره په دې كښې هم د ستړى والى بوج كم شى.دريم وخت د دلجة دې.كوم چه د خوشحالئ په ټولو وختونوكښې خپل خصوصيت لرى.په اولنى وخت كښې د صبا مونځ په دويم وخت كښې د ماسپخين اومازيګرمونځ او په دريم وخت كښې د ماښام او ماخستن مونځ دې.نبى ﷺ دا د استعانت طريقه په مقصد كښې دكاميابئ دپاره خودلې ده (٢)
علامه كرمانى رحمه الله وغيره ليكلى دى چه نبى ﷺ لكه چه يومسافر ته خطاب كولو.چه هغه دخپل نشاط(خوشحالئ) د وختونو خيال دې ساتى.او سفر دې كوى.دصبا په وخت كښې انسان تازه وى.اودهغه وخت هم يخ وى.دغه شان د زوال نه پس هم ګرمى كمه شى.اود تازګئ وخت په مزه مزه زياتيږى.اودې سره سره تازګى هم زياتيږى.دغه شان د شپې په آخرى حصه كښې تازګى وى.ځكه چه انسان تر دهغه وخته پورې څه خوب كړې وى.نفس ته دهغه حق ملاو شوې وى. نولكه چه رسول الله ﷺ انسان د ژوند مسافرګرځوى.اودا ورته ښائى چه لكه څنګه د دنيا مسافرد خپل نشاط د وختونو خيال ساتى.اوپه هغې كښې سفر كوى.دغه شان اې د دين مسافروتاسوهم د نشاط د وختونو خيال ساتئ.اوخپل دينى اعمال هم په دې وختونو كښې كوئ.(٣)والله سبحانه وتعالى أعلم وعلمه أتم وأحكم.

يواشكال اودهغې جواب په دې حديث باندې يواشكال دا كيدې شى چه دا حديث د عمربن على مقدمى په واسطه سره نقل شوې دې.اود ده په باره كښې د ائمه اورجال حديث اتفاق دې چه سخت مدلس دې (٤)اوبيا دلته دې عنعنه كوى.نوددې تقاضا دا ده.چه دا روايت دې صحيح نه وى

---

١) فضل البارى(١:٤٦٣)_
٢) فضل البارى(١:٤٦٤)_
٣) شرح كرمانى(١:١٦٢)_
٤) ددې باب په شروع كښې مونږ دده په حالاتوكښې دده د تدليس كيفيت بيان كړې دې.فارجع إليه إن شئت)_

د دې جواب دا دې چه اول خو چه په صحيحينوكښې خومره مدلسين عنعنه كوى.هغه په سماع باندې محمول دى.(۱)

بيا عمربن على مقدمى په دې روايت كښې د سماع تصريح هم كړې ده كومه چه ابن حبان روايت كړې ده.(۲)هم دا وجه ده.چه حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى ((قد إحتمل أهل الصحاح تدليسه ورضوابه))(۳)دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى ((ولم أرله فى الصحيح إلا ماتوبع عليه))(۴).

بل اشكال اودهغې جواب دلته يواشكال دا هم شوې دې چه دا روايت د ((معن بن محمد عن سعيد المقبرى))په سند سره مروى دې.اوسعيد په آخرى عمركښې مختلط شوې وو

علامه عينى رحمه الله فرمائى((سماع معن عن سعيد كان قبل إختلاطه ولولم يصح ذلك عند البخارى لما أودعه فى كتابه الذى سماه صحيحاً))(۵)

خو وړاندې مونږ د سعيدمقبرى په حالاتوكښې تفصيلاً او تحقيقاً بيان كړى دى چه سعيدمقبرى معمر او كبيرالسن ضرور ګرځيدلې وو.خومختلط شوې نه وو اوكه اختلاط راغلې هم وو.نودتغير نه پس د دوى نه چا روايت نه دې كړې .والله أعلم.

۲۹=بَاب الصَّلَاةُ مِنْ الْإِيمَانِ وَقَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى:وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ﴾(۶)يَعْنِي صَلَاتَكُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ

لفظ د ((باب)) مرفوع دې.اودمبتدا محذوف ((هذا)) دپاره خبردې.اوپه لفظ د باب باندې تنوين وئيل هم جائز دى اوبغيرتنوين نه مضاف ګرځول هم صحيح دى.

((الصلاة))مرفوع دې.ځكه چه دا مبتدا ده.((من الإيمان))د دې دپاره خبر دې .كه باب مضاف اوګرځولې شى.نو هم به ((الصلاة)) مرفوع وئيلى شى.ځكه چه د ..باب.. مضاف اليه صرف لفظ د ،،الصلاة،، نه دې.بلكه د ،،الصلاة من الإيمان،،پوره جمله ددې دپاره مضاف اليه ده.

بيا د ((قول الله تعالى)) عطف په ((الصلاة))باندې دې.ځكه مرفوع دې.خودا په هغه صورت كښې دې.چه په ((باب))باندې تنوين اووئيلى شى.اودا مضاف اونشى ګرځولې.اود تنوين نه

---

(۱) عمدة القارى(۱\۲۳۶)_
(۲) فتح البارى(۱\۹٤) وعمدة القارى(۱\۲۳۶)_
(۳) سيرأعلام النبلاء(۸\٥۱٤)_
(۴)هدى السارى(٤۳۱)_
(۵) عمدة القارى(۱\۲۳۶)_
(۶)البقرة:۱٤۳)_

بغير ونيلو په صورت كښې به «قول الله..» د مضاف اليه په كيدو باندې مجرور وى.(١)

د ترجمة الباب دماقبل بابونو سره ربط د ذكرشوى باب دماقبل سره ربط په دې طريقه دې چه وړاندې د استعانت بالاوقات ذكر راغلې وو.چه په دې درې وختونوسره په عبادت كښې مدد حاصل كړئ.اوپه دې وختونوكښې دټولونه افضل بدنى عبادت چه كوم ادا كيږى پنځه مونځونه دى.دكومو په ادا كولوكښې په دې وختونوسره مدد حاصليدې شى. نوځكه په دواړو بابونوكښې مناسبت او ربط ښيخى ښكاره دې.(٢)

د دې نه علاوه داسې هم ونيلى شى.چه دماقبل باب «باب الدين يسر» ضمناً او استطراداً راوړې وو.اوامام بخارى رحمه الله د شروع نه شعب ايمانيه بيانوى. نو د دې ضمنى باب نه پس دوباره شعب ايمانيه بيانوى.نوپه «باب الصلاة من الإيمان» او«صام رمضان إحتساباً من الإيمان» كښې مناسب لټول پكاردى.دا مناسبت ښيخى ښكاره دې.چه دواړه دعظيم بدنى عبادتو ځنى دى.(٣)

دترجمة الباب مقصد د ترجمة الباب مقصد وړاندې ضمناً بيان شو.چه په اصل كښې امام بخارى رحمه الله شعب ايمانيه شمارى.چونكه ددې نه وړاندې باب ئې تبعاً د خاص مصلحت دپاره ذكركړې وو.نواوس بيا شعب ايمانيه طرف ته رجوع كوى.اودا خبره چه مونځ دايمان شعبه ده.ښيخى ښكاره خبره ده.بلكه مونځ ددې اهم ترينه شعبه ده.دتوحيد او رسالت داقرار نه پس د مونځ درجه ده.امام بخارى رحمه الله چه لكه څنګه د نورو تراجمو په ذريعه تنبيه وركړې وه.چه هغه دايمان په شعبو كښې دى.دغه شان دلته هم د «صلاة» په باره كښې هم تنبيه وركوى.(٤)

دا هم ممكن ده.چه دامام بخارى رحمه الله ددې ترجمې د انعقاد نه په امام ابوحنيفه رحمه الله باندې رد كول مقصود وى.ځكه چه هغوى اعمال په ايمان كښې داخل نه ګڼړى.نوامام بخارى رحمه الله دلته «الصلاة من الإيمان» اوونيل.اودا ئې ثابته كړه.چه مونځ د ايمان يوجزء دې.ځكه چه په دې كښې «من» د تبعيض دپاره دې. اوددې نه دا هم معلومه شوه.چه ايمان مركب دې.اعمال په دې كښې داخل دى.بيا چونكه د مونځ ادا كولوكيفيات دهركس په باره كښې مختلف وى.نو ځكه په دې سره په ايمان كښې د كمى او زيادت ثبوت هم اوشو.

وړاندې ئې د قرآن كريم آيت ذكركړې دې چه﴿وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِيْعَ اِيْمَانَكُمْ﴾ په دې باندې د ټولو محدثينو رحمهم الله اتفاق دې.چه د ايمان نه مراد صلاة دې. او شان نزول هم په دې باندې دلالت

---

(١) عمدة القارى(١\٢٣٩)_

(٢) المصدرالسابق)_

(٣) فتح البارى(١\٩٥) كتاب الإيمان باب الدين يسر، وعمدة القارى(١\٢٣٩)_

(٤) عمدة القارى(١\٢٣٩)

كوى.(زربه مونږ شان نزول ذكر كړو.) نوپه مونځ باندې دايمان اطلاق د((اطلاق الكل على الجزء)) د قبيل نه دې.( )

خومونږ په جواب كښې وئيلى شو چه په ((الصلاة من الايمان)) كښې من تبعيضيه نه دې بلكه ابتدائيه دې.اومطلب دا دې چه مونځ دايمان د متعلقاتو او ثمراتو ځنى دې.
اوترڅو پورې چه په آيت كښې په مانځه باندې دايمان د اطلاق تعلق دې. نو ددې په باره كښې وئيلى شى.چه د ((اطلاق الكل على الجزء)) د قبيلې ځنى نه دې.د ((اطلاق الأصل على الفرع))د قبيلې ځنې دې.
بيا وراندې مونږ د كتاب الايمان په مباحثوكښې په تفصيل سره هغه ټولې خبرې بيان كړى دى.په كوموكښې چه داهل حق اهل سنت والجماعت اختلاف دې. حقيقت دا دې چه د اهل حق په مينځ كښې كوم اختلاف دې.چه هغه د لفظى اختلاف سره مشابه دې.ځكه چه جمهوردرې وراره اُمامان چه دا فرمائى.چه اعمال په ايمان كښې داخل دى.هغوى ددې سره دا هم وائى.چه د اعمالو تارك د ايمان نه خاجيرى نه.البته د ترك اعمالو په وجه هغه مستحق د مواخذه دې.حضرت امام ابوحنيفه رحمه الله چه دا فرمائى.چه اعمال په ايمان كښې داخل نه دى.هغوى هم دا فرمائى.چه تارك د اعمالو مستحق د مواخذه دې.اوكه ده په تقديركښې وى.ده ته به عذاب ملاويږى.
البته دلته دا وئيلى شى.چه امام بخارى رحمه الله دلته د مرجئو ترديد كوى. ځوك چه د اعمالو داهميت نه بيخى منكر دى.والله أعلم.
د ايت كريمه شان نزول: آيت كريمه ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ﴾ دحضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما نه دا مروى دې.چه كعبه قبله كړې شوه.اوبيت المقدس ته به مونځ كولې شو ددې نه وړاندې څه كسان وفات شوى وو.په كوموكښې چه ابوامامه اسعدبن زراره.اوبراء بن معرور رضي الله عنهما وو.(٢) كله چه كعبه دوباره قبله اوګرځولې شوه.نوددې حضراتو خپلوان د نبى ﷺ په خدمت كښې حاضرشول. اوعرض ئې اوكړو.

---

١) تقريربخارى (١٤٢/١)_
٢) وفى العمدة (٢٤٠/١) منهم سعدبن زراره.وأبوامامة أحد بنى النجار والبراء بن معرور أحد بنى سلمة ففيه تحريفان :الأول: أنه أسعد بن زراره.لا سعد بن زراره.فإنه هوالذى مات قبل تحويل القبلة من بيت المقدس إلى الكعبة.والتحريف الثانى:أنه زاد ههنا واو العطف قبل أبوامامة ويعلم من ذكل أن الذين ماتوا هم ثلاثةرجال. والحق أنه اثنان .ابوامامة كنيته اسعد بن زرارة .فلذلك أتى بقوله ((أحد بنى النجار)) توضيحاً فالصواب.منهم أسعد بن زرارة وأمامامة أحد بنى النجار والبراء بن معرور أحد بنى سلمة)..
قال الحافظ فى الفتح (٩٨/١) والذين ماتوا بعد فرض الصلاة وقبل تحويل القبلة من المسلمين عشرة أنفس فبمكة .. وبأرض الحبشة .. ومن الأنصار بالمدينة : البراء بن معرور - بمهملات - وأسعد بن زرارة و هو الذى ذكره أصحاب السير أنه توفى فى شوال على رأس تسعة أشهر (بقيه حاشيه په راروان مخ....

چه «يارسول الله توفي إخواننا وهم يصلون إلى القبلة الأولى وقد صرفك الله تعالى إلى قبلة إبراهيم ﷺ فكيف بإخواننا فى ذلك» يعنى يارسول الله زمونږ ډيرو رونړو اولنۍ قبلې بيت المقدس ته مونځونه كړي وو.اوس الله تعالى تاسو ته د حضرت ابراهيم ﷺ قبلې ته د مخ كولوحكم اوكړو نو زمونږ ددغه ورونړو د مونځونو به څه حكم وى. يا دهغوى په ثواب كښې خو به څه كمې نه كيږى.نوپه دې باندې دا آيت نازل شو.چه كله تاسو بيت المقدس طرف ته مونځونه صرف دالله تعالى د رضا دپاره اود ايمان په تقاضا باندې دعمل كولودپاره كړى دى.نوستاسوهغه مونځونو په اجراوثواب كښې به څه كمې نشى راوستې.(١)

يواشكال اودهغې جواب دلته يواشكال دې.هغه دا چه آخر صحابه كرامو ﷺ ته د تحويل قبلې په وجه په مونځوكښې اشكال ولې پيښ شوې وو.اود تردد اصلى بنياد څه وو.

دحضرت ابن عباس ﷺ نه منقول دى.چه په اسلام كښې د ټولونه اولنۍ نسخ د قبلې شوې وه.(٢)

صحابه كرام ﷺ د نسخې نه واقف نه وو.د نسخې په اول ځل پيښ شوې وو. نو پكار ده چه هغوى ته اشكال پيښ شوې وو.چه دكومو نوروحضراتو په ژوند كښې دا حكم نه وو راغلې.نودهغوى به څه حال وى؟

خوصحيح دا ده.چه د حضرت ابن عباس ﷺ دا ارشاد دهغوى دخپل علم مطابق وو.ځكه چه دنسخې صورتددې نه وړاندې هم پيښ شوې وو.(٣)

اوس اشكال نور هم قوى كيږى.چه هركله ددې نه وړاندې هم د نسخې صورت پيښ شوې وو.اوپه دې كښې څه قسم تردد نه وو.نوپه دې كښې دا صورت ولې راپيښ شو؟

.....د تيرمخ بقيه) من الهجرة ومسجد رسول الله ﷺ يومئذ يبنى وذلك قبل بدر كما فى الطبقات الكبرى لابن سعد (٣\٦١١) والإصابة فى تمييز الصحابة (١\٣٥) والإستيعاب بهامش الإصابة (١\٨٣) وقدنقل فيه ما نقلناه آنفاً من أنه توفى فى شوال على رأس تسعة أشهر .. إلا أن فى الإستيعاب .. على رأس ستة أشهر..فليحرر)...

وأما سعد بن زرارة فهو أخو أسعد بن زرارة المذكور فقد ذكره أبوحاتم والباوردى وابن شاهين فى الصحابة كما فى الإصابة (٢\٢٧) ولم يذكر الحافظ ابن حجر ﷺ تاريخ وفاته وإنه لو كان صحابيا فهو غير مشهور حتى قالابن عبدالبر فى الإستيعاب (٢\٤٢) وأخشى أن لا يكون أدرك الإسلام لأن أكثرهم لم يذكره)_

١) عمدة القارى(١\٢٤٠) وجامع البيان فى تفسير القرآن للطبرى(٢\١١) والدرالمنثور(١\١٤٦) وتفسير عثمانى(ص.٢٨)_

٢) قال على بن طلحة عن ابن عباس ﷺ كان أول ما نسخ من القرآن القبلة:تفسيرالقرآن العظيم لابن كثير(١\١٩٢) وأخرجه البيهقى فى سننه الكبرى (١\١٢) كتاب الصلاة باب إستبيان الخطأ بعد الأجتهاد)_

٣) قال الشيخ هبة الله بن سلامة فى رسالته الناسخ والمنسوخ.اعلم ان اول النسخ فى الشريعة أمر الصلاة ثم أمر القبلة ثم الصيام الأول ثم الإعراض عن المشركين .. إنظرروائع البيان فى تفسير آيات الأحكام للشيخ محمد على الصابونى (١\١١١)

دحضرت شیخ الهند رحمه الله جواب حضرت شیخ الهند ﷫ فرمائی چه داحادیثو په تولہ ذخیره کښې داسې د دوو موقعو ذکر دې یوخودا دتحویل قبلې موقع وه اوبله د حرمت خمر په موقع باندې دا سوال پیدا شوې وو صحابوﷺ عرض اوکړو یا رسول الله ﷺ بعضې کسان په جنګ بدراوجنګ احد کښې شهیدان شوی وو دهغوی په خیټوکښې شراب موجود وو اګرچه شراب روسته حرام شوی وو خوبیا هم دا سوال شوې وو دهغې په جواب کښې دا آیت نازل شو ﴿لَيْسَ عَلَى الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ جُنَاحٌ فِيْمَا طَعِمُوْٓا اِذَا مَا اتَّقَوْا.... الخ﴾ (۱)

حضرت شیخ الهند ﷫ فرمائی چه دا دواړه خیزونه داسې وو چه ددې نسخ دترقب اوانتظار نه پس وه مسلمانانوته اندازه وه چه اوس صبا بل منبم حکم رالګونکې دې نو د خمر په باره کښې د ټولو نه اول دا آیت نازل شوې وو ﴿يَسْئَلُوْنَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ﴾ (۲) کله چه حضرت عمرفاروق ﷜ دا آیت واوریدلو نو وې ویل «اللهم بین لنا فی الخمر بیانا شافیا» ددې نه پس دا آیت نازل شو ﴿يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكٰرٰى﴾ (۳) ددې نه پس حضرت عمر ﷜ هم هغه خبره اوکړه چه «اللهم بین لنا فی الخمر بیانا شافیا» ددې نه دا معلومه شوه چه خلقو ته انتظار وو چه حرمت به خامخا راځي اود حرمت آخری حکم رالګونکې دې نو بیا په دریم ځل دا آیت نازل شو ﴿يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْاَنْصَابُ وَالْاَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطٰنِ فَاجْتَنِبُوْهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُوْنَ۝ اِنَّمَا يُرِيْدُ الشَّيْطٰنُ اَنْ يُّوْقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَآءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَعَنِ الصَّلٰوةِ ۚ فَهَلْ اَنْتُمْ مُّنْتَهُوْنَ۝﴾ (۴) کله چه دا آیت نازل شونو هله حضرت عمر ﷜ اوفرمائیل «انتهینا انتهینا» (۵) اوس انتظار ختم شو.

بلکه په شعب الایمان دبیهقی کښې یو روایت کښې بخپله د نبی ﷺ نه دې خبرې طرف ته اشاره منقول ده چه شراب به روسته حرام شی حضرت ابوهریره ﷜ فرمائی

---

(۱) سورة المائدة \۹۳) والحدیث أخرجه النسائی فی سننه الکبری (۶: ۳۳۷) کتاب التفسیر.سورة المائدة باب قوله تعالی ﴿ إنما الخمر والمیسر... ﴾ طولاً عن ابن عباس ﷠ وفیه فقا ناس هی رجس فی بطن فلان قتل یوم بدر وفلان قتل یوم أحد فأنزالله عزوجل ﴿لیس علی الذین آمنوا وعملوا الصالحات جناح فیما طعموا إذا ما إتقوا وآمنو وعملوالصالحات ﴾) وانظرالدرالمنثور (۲: ۳۱۵)_

(۲) البقرة:۲۱۹)_

(۳) النساء:۴۳)_

(۴) المائدة:۹۰. ۹۱)_

(۵)سنن النسائی (۲\۳۲۲) کتاب الأشربة باب تحریم الخمر وانظر السنن لابی داؤد کتاب الأشربة باب فی تحریم الخمر رقم ۳۶۷۰ والجامع للإمام الترمذی کتاب التفسیر باب ومن سورة المائدة رقم ۲۹و ۳۰) والدرالمنثور فی التفسیر [illegible]

«فقام رسول الله ﷺ فقال: يا أهل المدينة إن الله يعرض على الخمر تعريضاً لا أدري لعله سينزل فيها أمر...»(۱)
دغه شان په تحویل قبله کښې هم شوی وو. دلته هم قرائن موجود وو. ددې وجې هر کس هر وخت کښې په انتظار وو چه دا دې د تحويل قبلې حکم راغلو. امام طبرى رحمه الله روايت کړې دې «عن ابن عباس رضي الله عنهما أن رسول الله ﷺ لما هاجر إلى المدينة وكان أكثر أهلها اليهود أمره الله عزوجل أن يستقبل بيت المقدس ففرحت اليهود فاستقبلها رسول الله ﷺ ستة عشر شهراً فكان رسول الله ﷺ يحب قبلة إبراهيم عليه السلام فكان يدعو وينظر إلى السماء فأنزل الله عزوجل: ﴿قَدْ نَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ﴾ الآية»(۲)
په دې پوره واقعه په اختصارسره داسې پوهه شي: چه اول د مسلمانانو قبله خانه کعبه وه. ددې نه پس د امتحان دپاره څو ورځې (شپاړس یا اوولس میاشتې) بیت المقدس قبله اوګرځولې شوه. اوبنکاره ده. چه امتحان په هغه څيزکښې وي. کوم چه په نفس باندې ګران وي. الله تعالى فرمائي. ﴿وَإِن كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ﴾ (۳) يعنى دا خبره ګرانه ده مګر په هغه کسانو نه ده. چاته چه الله تعالى هدايت کړې وي. په عامو مسلمانانو باندې خودا خبره څکه ګرانه شوه. چه په هغوی کښې زيات قريش وو. اودقريشو د کعبې په فضيلت باندې اعتماد وو. نو هرکله چه دهغې په خلاف حکم ورته اوشونو ګران وو ورته. خويه زړه کښې ئې خيال پاتې وو. اوخواصو ته څکه ګران وو. چه دا حکم د ملت ابراهيمى خلاف دې. اودوى په ملت ابراهيمى مامور وو. الله تعالى فرمائيلى دى. ﴿مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا﴾ (۴) اواخص الخواص چه چا ذوق سليم لرلو. اوچاته چه د مراتبوپه پيژندګلو کښې امتياز کولوصلاحيت ورکړې شوې وو. هغوى دا ترقى معکوس ګنړله. خو دهغوى نه پورته چاته چه الله تعالى د حکمتونو اواسرارو ته د رسيدو علم ورکړې وو. او چا چه حقيقت بيت المقدس او حقيقت خانه کعبې ته دخپل فراست په نور کښې کتل. کوم چه الله تعالى دوى ته ورکړې وو. هغوى دا جدا جدا ګنړل. هغوى ته ددې علم وو. چه نبى ﷺ دټولو پيغمبرانوعليهم السلام جامع دې. او ددوى رسالت ټول جهان او ټولو امتونو ته شامل دې. نوځکه په حکمت الهى کښې دا ضرورى ده. چه بيت المقدس ته استقبال هم د څو ورځو دپاره ضرور اوکړې شي. ددې وجې هغوى څه پريشانه نه وو. کله چه امتحان اوشو. اودالله تعالى حکمت پوره شو. نوحکم اوشو چه اوس کعبې طرف ته مخ کوئ. نوچونکه د وړاندې نه انتظار وو. اوخلقوګنړل. چه قبله به بدليږى. اود نبى کريم ﷺ آرزو هم دا وه. کومه چه پوره شوه. اودالله تعالى د حکمت تقاضا هم وه څکه چه څنګه ورته حکم ملاؤ شو. نو سمدستى ئې تعميل اوکړو.
خلاصه دا چه د بيت الله قبله ګرځولو ګڼړ وجوهات دى.

---

(۱) شعب الإيمان باب (۵\۴) رقم (۵۵۶۹) باب فى المطاعم والمشارب)_
(۲) جامع البيان للطبرى(۱۳\۲)_
(۳) البقرة:۱۴۳)_
(۴) سورة الحج:۷۸)_

اولنۍ وجه دا چه ددې خبرې نه قطع نظر چه مکه معظمه د نبی ﷺ وطن وو. اود وطن سره اود وطن د هرڅيز سره طبعاً محبت وی.نبی ﷺ دټولو پيغمبرانوعليهم السلام سردار جوړ کړې شوې وو.اوددوی دا سرداری په عالم بالا ر کښې مقرر شوې وه.د دوی ددې شان په لحاظ سره قبله هم هغه پکار وه.چه په هغې کښې د اوليت او سيادت شان وی.په قرآن کرآن کريم کښې د بيت الله د واوليت په باره کښې ارشاد دې ﴿إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ﴾(١)

② دويمه وجه دا ده.چه بيت الله ته (د جعرافې په لحاظ سره) مرکزيت حاصل دې. په بعضې رواياتوکښې راغلی دی.چه بيت الله د زمکې په نوم باندې قائم دې (٢)چونکه بيت الله د زمکې په وسط باندې واقع دې.اوهرڅيزخپل مرکز طرف ته بالطبع مائل وی ددې وجې بيت الله ته د نبی ﷺ د زړه رجحان د طبعيت عين مطابق او د عقل سليم عين موافق دې.
بيا يواځې دا نه چه بيت الله ته د اوليت او مرکزيت حاصل دې.بلکه د مبدا عالم کيدو سره سره دا مداردعالم هم دې.په قرآ کريم کښې دې ته ﴿قِيَامًا لِلنَّاسِ﴾(٣)
ونيلی شوی دی.يعنی بيت الله د دنيا دپاره د قيام او ثبات وه ده.د نبی ﷺذات په ټول جهان کښې د اوليت او دکمالاتو د مرکزيت شان لری.دغه شان د نبی ﷺ وجود د دنيا د بقاء دپاره سامان هم دې.اود مرکز د مرکز سره مناسبت ښکاره دې.بيت الله د ظاهر مرکز دې.اونبی ﷺ د باطن مرکز دې.

③ دريمه وجه دا ده.چه ددوی ملت ابراهيمی دې.اودحضرت ابراهيم ﷺ قبله خانه کعبه وه.دملت په اعتبارسره هم مناسبت دا وو.چه بيت الله د نبی ﷺ قبله وی.

④ څلورمه وجه دا ده.چه د بيت الله په قبله جوړولوکښې د عربو تاليف وو.ځکه چه داهل عرب قبله بيت الله وه.او د نبی ﷺ د ټولونه وړاندې دعوت رسول هم دوی ته وو.
صحابه کرامو ﷺ ته دا ټوله نقشه د سترګو وړاندې وه.اوهغوی ته دا خبره ښه معلومه وه.چه دڅو مصلحتونو په وجه عارضی طور بيت المقدس ته د مخ کولوحکم شوې دې ګنې اصلی قبله خو خانه کعبه ده.هغسې هم د ﴿فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا﴾(٤)نه پس پوره يقين پيدا شو. که نن نه وی صبا ته به مخامخ بيت الله قبله ګرځی.
هم دا وجه وه.چه کله بيت الله ته د استقبال حکم راغلو اودا عارضی قبله منسوخ کړې شوه. نواشکال پيښ شو.چه زمونږ دهغه مونځونو به څه حکم وی کوم چه عارضی قبلې طرف ته ادا شوی دی.هغه به د مفضول قبلې طرف ته د ادا کولو په وجه مفضول وی؟بيا چه کوم کسان ژوندی دی.نوهغه خو چه استقبال دقبلې اوکړی.نوتدارک او تلافی کولې شی.خوچه

---

(١) سورة آل عمران:٩٦)_
(٢) قال الرازى فى التفسير الكبير (١٠٦/٤) قالو:الكعبة سرة الأرض ووسطها)_
(٣) قال الله تعالى (جعل الله الكعبة البيت الحرام قياماً للناس .. المائدة (٩٧)_
(٤) البقرة:١٤٤)_

كوم كسان وفات شوى دى دهغوى به څه انجام وى؟نوآيت نازل شو چه الله تعالى دايمان ضائع كونكې نه دې.
غرض دا چه د نسخې په وجه اشكال نه وو راغلې بلكه چونكه د ناسخ ترقب اوانتظار وو او دا خبره هغوى ته معلومه وه چه بيت المقدس عارضى اومفضوله قبله ده ددې وجې نه معاملې نوعيت هم دا وو چه دهغې نه اشكال پيدا شو. والله أعلم.(١)

قوله يَعْنِي صَلَاتَكُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ: دلته امام بخارى رحمه الله د «إيمانكم» تفسير په «صلاتكم» سره اوكړو او ورسره ئې د «عندالبيت» اضافه هم اوكړه. ددې وجې دلته لوئې اشكال پيدا شوې دې. خكه چه د روايانو نه معلوميږى چه نبى ﷺ كله مدينې منورې ته هجرت اوكړو نو شپاړس يا اوولس مياشتې ئې بيت المقدس ته استقبال كړې وو (٢) بيا ئې خانه كعبې ته استقبال اوكړو. په دغه دوران كښې څه صحابه كرام رضي الله عنهم وفات شوى وو. په دې باره كښې بعضې يهودو په مسلمانانو باندې اعتراض اوكړو اود بعضې مسلمانانو په زړونوكښې شبه پيدا شوه چه داستقبال قبلې نه وړاندې زمونږ كوم مسلمانان ورڼره وفات شوى دى. دهغوى د مونځونو به څه حال وى يعنى بيت المقدس ته چه كوم مونځونه شوى وو په هغوى كښې هغوى ته تردد پيښ شو. نوالله تعالى د تسلئ دپاره دا آيت نازل كړو. ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ﴾ چه حاصل ئې دا دې چه په مدينه منوره كښې بيت المقدس ته كوم مونځونه شوى دى. الله تعالى به هغه ضائع نكړى.
په دې صورت كښې په ظاهره دامام بخارى رحمه الله تفسير صحيح نه معلوميږى. خكه چه كله بيت لفظ مطلقاً اووئيلې شى. نو مراد ترې بيت الله يعنى خانه كعبه وى. په قرآن پاك كښې دى. ﴿وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءً وَتَصْدِيَةً﴾ (٣)
خوچه بيت الله مراد واخستې شى. نو په دې صورت كښې به دترجمة الباب حاصل دا وى چه تاسو كوم مونځونه خانه كعبې ته كړى دى. هغه به ضائع نشى. په دې صورت كښې په سوال او جواب كښې څه مناسبت نه پاتې كيږى.
بيا دا چه دا تفسيردهغه روايت نه هم خلاف دې. په كوم كښې چه ددې تفسيرپه «صلاتكم إلى بيت المقدس» سره شوې دې. (٤)

---

(١) درس بخارى (١\٢٥١. ٢٥٣) وإيضاح البخارى (٤\٣٥٦. ٣٦٢)_
(٢) كما في حديث الباب_
(٣) سورة الأنفال:٣٥)_
(٤) كما أخرج الطيالسى عن طريق شريك. وجريج عن أبي إسحاق عن البراء قال مات قوم كانوا يصلون نحو بيت المقدس فأنزل الله عزوجل ﴿ وما كان الله ليضيع إيمانكم﴾ أى صلاتكم إلى بيت المقدس (مسند أبي داود الطيالسى ص.٩٨ رقم ٧٢٢ وانظرالسنن الكبرى للنسائى (٦\٢٩١) كاب التفسير باب قوله تعالى: ﴿قد نرى تقلب وجهك في السماء فلنولينك قبلة ترضاها﴾ رقم ١١٠٠٣)

ددې اشکال څو جوابونه ددې اشکال څو جوابونه ورکړې شوی دی.

① بعضې حضراتو دا ونیلی دی چه دلته تصحیف شوې دې په اصل کښې ((لغیرالبیت)) وو په کتابت کښې دغلطئ په وجه ((عندالبیت))شوې دې.[1]

په دې تاویل سره څو به عبارت صحیح شی خوچه ترکومې پورې دتصحیف دعوه ده نوهغه بغیردلیل نه ده.ځکه چه دبخاری شریف په ټولونسخوکښې دا لفظ هم داسې دې.[2] که په یوه نسخه کښې هم دا لفظ وو نو مونږ به منلی وو چه په نورو نسخوکښې غلطی شوې ده.

② دویم جواب دا ورکړې شوې دې چه ((عند)) د ((الی)) په معنی دې اود ((بیت))نه مراد ((بیت المقدس)) دې.اوس دعبارت مطلب دا شو.((صلاتکم الی بیت المقدس)).[3]

③ امام نووی رحمه الله فرمائی.چه دا عبارت مشکل دې.ځکه ((صلاتکم الی بیت المقدس)) ونیل پکار وو.ځکه چه هم دا دامام بخاری رحمه الله مراد دې.ځکه به دوی په دې کلام کښې تاویل کولې شی.چه دامام بخاری رحمه الله په قول ((عندالبیت)) کښې خود بیت نه مراد بیت الله دې.اود((عندالبیت)) نه مراد دبیت الله د ګاونډ علاقه ده.یعنی مکه مکرمه.اومطلب دا دې.چه کوم مونځونه تاسو دبیت الله په جوار کښې یعنی بیت المقدس ته ادا کړی دی الله تعالی به هغه ضائع نکړی.[4]

خوپه دې توجیه سره هم اشکال نه ختمیږی.ځکه چه سوال خو په مونځونو کښې دې کوم چه په مدینه منوره کښې بیت المقدس طرف ته شوی وو.نوپه ((صلاة بمکة)) سره به اشکال څنګه ختم شی.

④ علامه سندهی رحمه الله فرمائی.چه دا ټول اشکال ځکه راغلو.چه ((عندالبیت)) د ((صلاتکم)) متعلق ګرځولې شوې دې.حالانکه دا د ((لیضیع)) سره متعلق دې. او تقدیر دکلام دا دې (((وماکان الله لیضیع صلاتکم قبل إستقبال البیت أی عند إستقبال البیت لایبطل صلاتکم حین إستقبلتم البیت فإن إستقبال البیت خیر فلا یترتب علیه فساد الأعمال السابقة والله تعالی أعلم)).[5]

مطلب دا دې.چه د بیت الله د استقبال دحکم نه وړاندې چه تاسو کوم مونځونه کړی دی.د بیت الله داستقبال حکم راتلونه پس الله تعالی هغه مونځونه نه ضائع کوی ځکه چه استقبال بیت یو امر خیر وو.نودا به د سابقه اعمال خیرد ضیاع دپاره څنګه سبب اوګرځی؟.

خودعلامه سندهی رحمه الله دا توجیه دتکلف نه خالی نه ده.اونه په دې توجیه باندې څه قرینه شته.

---

[1]) نقله فی الفتح(۹۶\۱)_

[2]) فتح الباری(۹۶\۱)_

[3]) إمداد الباری(۶۰۹\٤)_

[4]) شرح کرمانی(۱۶۳\۱)_

[5]) حاشیة السندی علی البخاری(۲۹\۱)[illegible]

⑤ حافظ ابن حجر رحمه الله دامام نووى رحمه الله دتوجيه سره نزدې نزدې توجيه بيان كړې ده البته هغوى ددې تقرير په بل انداز كښې كړې دې فرمائى چه دامام بخارى رحمه الله نظر د برعميق اودهغوى مقاصد ډير زور وى

هغه دا چه لكه څنګه دامام بخارى رحمه الله د «ليضيع إيمانكم» تفسير مقصود دې دغه شان دهغوى د نظر وړاندې په يوه بله اختلافى مسئله كښې داصح قول په ګوته كول هم مقصود دى

په دې خبره كښې اختلاف دې چه دهجرت نه وړاندې كوم طرف ته په مانځه كښې استقبال كولې شو.

① نوبعضې حضرات فرمائى چه نبى ﷺ بيت المقدس ته استقبال كړې وو.(١)

بعضې آثارهم داسې وارد دى دحضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما نه منقول دى «أول ما نسخ من القرآن فيما ذكر لنا والله أعلم شأن القبلة تبارك وتعالى: ﴿ وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ ۚ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ ۚ﴾ فاستقبل رسول الله فصلى نحو بيت المقدس وترك البيت العتيق فقال الله تعالى: ﴿ سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَن قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا ۚ﴾ يعنون بيت المقدس فنسخها فصرفه الله تعالى إلى البيت العتيق فقال الله تعالى ﴿وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۖ وَحَيْثُ مَا كُنتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ ۚ﴾ »(٢)

ددې اثرنه معلومه شوه چه اول به نبى ﷺ خانه كعبې ته مخ كول اومونځ به ئې كولو. روسته بيت المقدس ته د استقبال حكم راغلوځكه چه په دې كښې دى. «فصلى نحو بيت المقدس وترك البيت العتيق» دا دې خبرې لره مستلزم ده. چه اول دوى بيت الله ته مخ كولو اوبيا ئې هغه پريخوده. اوبيت المقدس ته ئې مخ كول شروع كړو.

② دويم قول دا دې چه نبى ﷺ به د هجرت نه وړاندې بيت المقدس ته استقبال كولو (٣)

بيا په دې كښې اختلاف دې چه نبى ﷺ به بيت المقدس ته مخ كولو. نوبيت الله ته به ئې هم استقبال كولو. اوكه بيت الله ته به ئې استدبار كولو؟(٤)

كه چرته نبى ﷺ استدبار كولو. نوبه ظاهره معلوميږى چه دوى به ميزاب طرف ته شا كړې اودريدلو. ځكه چه ميزاب رحمت د شمال طرف ته دې. اوهم دې طرف ته بيت المقدس دې. اوكه دوى بيت الله ته استدبار نه كولو. نوبيا به د ركنين يمانيين مينځ كښې اودريدلو. ځكه

---

(١) قال ابن عبدالبر رحمه الله: وقال آخرون: إنما صلى رسول الله ﷺ أول ما افترضت عليه الصلاة إلى الكعبة ولم يزل يصلى إلى الكعبة طول مقامه بمكة ثم لما قدم المدينة صلى إلى بيت المقدس ثمنية عشر شهراً (وفى الأصل ثانية عشر وهو تحريف) أو ستة عشر شهراً ثم صرفه الله إلى الكعبة) التمهيد لما فى الموطا من المعانى والأسانيد(١٧\٤٩. ٥٠)_

(٢) المستدرك على الصحيحين للحاكم (٢\٢٦٧. ٢٦٨) كتاب التفسير والسنن الكبرى للبيهقى (٢\١٢) كتاب الصلاة باب إستبيان الخطاء بعد الإجتهاد_

(٣) التمهيد لابن عبدالبر(١٧\٤٩) وفتح البارى(١\٩٦)_

(٤) فتح البارى(١\٩٦)

چه دا طرف جنوب ته واقع دي په دې صورت كښې به خانه كعبه ددوى او بيت المقدس په مينځ كښې واقع وه [1]

امام محمدبن سعد رحمه الله هم دا صورت د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل كړې دې [2] اوهم دا حافظ ابن حجر رحمه الله اختيار كړې دې خكه كه اولنې صورت اومنلې شي نو حافظ رحمه الله فرمائي چه په دې صورت كښې به نسخ القبله مرتين لازميږي خكه چه وړاندې د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما اثر تيرشوې وو چه د هجرت نه وړاندې دوى خانه كعبې ته مونځ كولو اوبيا ورته بيت المقدس ته د مونځ كولوحكم اوشو اودبيت الله قبله منسوخه شوه اوبيا چه كله نبى ﷺ مدينې منورې ته هجرت اوكړو نودوباره بيت المقدس قبله منسوخه شوه اوبيت الله قبله جوړه كړې شوه نومعلومه شوه چه نسخ څو خله واقع شوې ده اوهركله چه د نسخې دتعدد نه خان ساتل ممكن وى نود نسخ تكرارثابتولوته څه ضرورت نشته. [3]

هركله چه په دې خبره باندې پوهه شوئ نواوس په دې باندې پوهه شئ چه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه امام بخارى رحمه الله ((عندالبيت)) اووئيل نودې خبرې ته ئې اشاره اوكړه ((ان الصلاة لما كانت عندالبيت كانت إلى بيت المقدس)) يعنى په مكه مكرمه كښې چه كله نبى ﷺ د كعبې په ګاونډ كښې ووبه هغه وخت كښې به بيت المقدس ته مونځ كولې شو اګرچه كعبې ته استدبار په هغه وخت كښې هم نه وو.

خوپه دې باندې بيا هم هغه أشكال واپس راځى كوم چه دامام نووى رحمه الله په ذكركړې توجيه باندې كيدل چه په اصل كښې سوال اوجواب خو دهغه مونځونو په باره كښې وه كوم چه په مدينه منوره كښې بيت المقدس طرف ته شوى وو. دمكې معظمې د مونځونوپه باره كښې نه وو نوچه ((عندالبيت)) ئې اووئيل ددې د دغه متعلقه شبهې سره د تعلق څه مطلب دې.

حافظ ابن حجر رحمه الله ددې جواب وركوى ((واختصر على ذلك إكتفاء بالأولية لأن صلاتهم إلى غيرجهة البيت وهم عندالبيت إذا كانت لاتضيع فأحرى أن لا تضيع إذا بعدواعنه)) [4] يعنى امام بخارى رحمه الله چه عندالبيت اووئيل نوپه دې سره صرف دمكې دمونځونوپه ذكر باندې اكتفا اوكړه خكه چه دمكې معظمې مونځونه په دې اعتبارسره چه د بيت الله په ګاونډ كښې ادا كيږى د مدينې منورې د مونځونو نه غوره دى نوددې ادنى په ذكرسره هغوى اكتفاء اوكړه يعنى پكار دا وه چه د بيت الله په جواركښې چه اوسيږى اودې ته مخ كړې شى ددې په ځاې دا مقصود جوړه كړې شى اوبل طرف ته مخ كولې شى چه داسې اونشى خوچونكه دالله تعالى حكم دې چه بيت المقدس طرف ته مخ كړې شى اومونځونه ادا كړې شى ددې وجې د بيت الله په جوار كښې د كيدو باوجود دې په ځاې په استقبال كښې بالذات د بيت المقدس قصد

---

[1]) شرح الزرقانى على موطا الإمام المالك(۱\۳۹۷) كتاب القبلة باب ما جاء فى القبلة)_

[2]) طبقات ابن سعد(۱\۲۴۳) ذكر صرف القبلة عن بيت المقدس إلى الكعبة والتمهيد (۱۷\۴۹)_

[3]) فتح البارى(۱\۹۶)_

[4]) فتح البارى(۱\۹۶)_

اوكړې شو.لكه چه د بيت الله هم خيال ساتلى شى. خو ضمناً اوتبعاً د داسې مونځونو په باره كښې امام بخارى رحمه الله فرمائى چه دا مونځونه ضائع نه دى اوكله چه بيت الله سره دوي طرف ته دمخ كولو په خانې بل طرف مقصود جوړ كړې شى.او مونځونه ورته ادا كولې شى.اوهغه نه ضائع كيږى. نو دكعبې نه لرې د مدينې منورې مونځونه به ولې ضائع كيږى. والله اعلم

خلاصه دا چه امام بخارى رحمه الله ((عندالبيت)) اوونيل.دوو فائدو ته ئې اشاره كړې ده

①يوه فائده دا چه په ابتدائى زمانه د تحويل كښې ارجح الاقوال ته اشاره اوكړې شوه چه: هجرت نه وړاندې په مكه معظمه كښې بيت المقدس طرف ته تحويل شوې وو اوهغه هم په دې طريقه چه دوى به مونځ خو بيت المقدس ته كولو.خوبيت الله به ئې په مينځ كښې ساتلو.چه بيت الله ته مواجه هم فوت نشى.

②دويمه فائده دا اوشوه.چه مدينې منورې ته د راتلونه پس چه بيت المقدس ته كوم مونځونه شوى دى.په هغې په طريق أولى سره حكم ثابت دې.چه هركله په مكه معظمه كښې اوسيږى.اوبيت الله كومه چه اصلى قبله ده.دهغې په ګاونډ كښې بيت المقدس ته شوى مونځونه نه ضائع كيږى.نود بيت الله نه لرې په مدينه منورې كښې چه كوم مونځونه بيت المقدس ته ادا شوى دى.هغه به ولې ضائع شى.

لكه چه د حافظ په نيز تقديردكلام دا دې.((يعنى صلاتكم التى صليتموها عند البيت إلى بيت المقدس))(1)

دحافظ د تحقيق حاصل دا شو.چه نبى صلى الله عليه وسلم په مكه معظمه كښې بيت المقدس ته په استقبال باندې مامور وو.خودوى د بيت الله د استقبال هم خيال ساتلو.اوس چه كله ئې مدينې منورې ته تشريف يوړلو.نو بيت الله ته د استقبال امكان باقى پاتې نشو.ځكه چه د مدينې منورې نه بيت ا لمقدس شمال طرف ته دې.اود مكه معظمه جنوب طرف ته.نوځكه به ئې هلته صرف استقبال د بيت المقدس كولو.

دحافظ رحمه الله په دې تحقيق سره داحاديثو په مينځ كښې تطبيق هم كيدې شى.اونسخ القبلة مرتين منل هم نه لازميږى.

خودلته يواشكال دا كيږى.چه حديث د امامت جبرئيل عليه السلام (2)كوم چه د حضرت ابن عباس رضى الله عنهما نه مروى دې.په بعضې طرقوكښې راغلى دى.((أمنى جبرئيل عند باب البيت))(3)چه

---

(1) المصدرالسابق)-

(2)انظرالسنن لأبى داود كتاب الصلاة باب فى المواقيت رقم ٣٩٣ و ٣٩٤ والجامع للترمذى كتاب الصلاة باب ما جاء فى مواقيت الصلاة رقم ١٤٩ وانظر أيضاً نصب الراية (٢٢١\١و ٢٢٦) كتاب الصلاة باب المواقيت والتلخيص الحبير (١٧٣\١و ١٧٤) كتاب الصلاة باب أوقات الصلاة رقم ٢٤٢)_

(3) قال الحافظ فى التلخيص الحبير(١٧٣\١) رواه الشافعى هكذا .. وهكذا رواه البيهقى والطحاوى فى مشكل الآثار بهذا اللفظ)-

حضرت جبرئيل ﷺ د بيت الله د دروازې سره مونځ کړې وو په دې صورت کښې صرف کعبې ته استقبال کيدې شي
ددې حديث په رڼرا کښې دا خبره فيصله کيږي چه اول کعبه قبله ګرځولې شوې وه بيا دا منسوخ کړې شوې وه اوبيت المقدس قبله جوړه کړې شوه روسته چه مدينې منورې ته لاړل نودوباره بيت الله قبله مقررکړې شوه په دې لحاظ سره دوه خله نسخ منل لازمي دي.
ترکومې پورې چه د نسخې د تکرارتعلق دې نودا په هرځائې معيوبه خبره نه ده.دا په هغه وخت کښې معيوبه ګنړلې شي چه څه حکمت په کښې نه وي اوکه حکمت وي نودنسخې په تکرار کښې څه عيب نشته.هم دا وجه ده چه صرف د قبلې په باره کښې نه بلکه په څو نورو مسئلو کښې هم بعضې حضرات د نسخې قائل دي.قاضي ابن العربي رحمه الله فرمائي ((نسخ الله القبلة مرتين ونكاح المتعة مرتين وتحريم الحمر الأهلية مرتين ولا أحفظ رابعاً وهو سبحانه يمحو ما يشاء ويثبت وينسخ الله ما أراد ويبدل ولا يبدل القول لديه))[1]
علامه زرقاني رحمه الله فرمائي ((وزاد غيره والوضوء مما مست النار)) يعنې دابن العربي رحمه الله نه علاوه نوروحضراتو په ((وضوء مما مست النار)) کښې هم تکرار د نسخې منلې دې [2]
بعضې حضراتو د ((كلام في الصلاة)) مسئله هم په دې مسائلو کښې شمار کړې ده په کومو کښې چه نسخ مکرر شوې ده.
البته کوم حضرات چه دتکرار نسخ في القبله ددې قائل نه دي.دهغوي د طرفه ((أمني جبريل عليه السلام عند باب البيت)) هغه توجيه مناسب معلوميږي.کومه چه علامه شبيراحمد عثماني رحمه الله کړې ده.دوي فرمائي.زما په ذهن کښې يوه بله خبره راځي.چه په اول کښې نبي ﷺ څه خاص قبلې ته په مخ کولوباندې مامور نه وو.نه د بيت الله په استقبال اونه د بيت المقدس په استقبال.بلکه دوي ته اختيار وو.لکه څنګه چه ډير احکام داسې دي.چه په ابتداء داسلام کښې دهغې څه تحديد او تعين نه وو.روسته تحديد او تعين اوشو.خويه هغه وخت کښې نبي ﷺ د فطرت د تقاضې مطابق بيت الله ته مونځونه کول.چونکه قريشو د پخوا زمانې راسې د خانه کعبې احترام کولو.او د تولو نه لويه خبره دا وه.چه پخپله دحضرت ابراهيم ﷺ او روسته په ملت ابراهيمي کښې هميشه دپاره خانه کعبه قبله پاتې شوې ده.اوچونکه نبي ﷺ هم په ملت ابراهيم باندې وو.ددې وجې نبي ﷺ فطرتي طور دې طرف ته مائل وو.او دوي به هم دې طرف ته مونځ کولو.اوس چونکه نبي ﷺ د خپلې فطرتي تقاضې مطابق خانه کعبه قبله ګرځولې وه.او دوي هم دې طرف ته مونځ کولو لکه چه دالله تعالى د طرف نه خاص دې طرف ته په استقبال باندې مامور نه وو نوکله چه ورته حضرت جبريل ﷺ امامتي وکړه نو هم دې طرف ته مونځ اوکړو کوم طرف ته چه نبي ﷺ هميشه دپاره مونځونه

[1]) عارضة الأحوذي (۲\۱۳۹) أبواب الصلاة باب ما جاء في إبتداء القبلة)_
[2]) شرح الزرقاني على الموطاء(۱\۳۹۷) كتاب القبلة باب ما جاء في القبلة)-

كول.ځكه چه دالله تعالى د طرفه خو متعين قبله نه وه.د مودې راسې هم دا حال وو چه نبى ﷺ به خانه كعبې ته استقبال كولو.خودالله تعالى د طرفه مامور نه وو.بلكه د فطرت دتقاضا مطابق به دا عمل كيدلو.د هجرت نه درې كاله وړاندې نبى ﷺ بيت المقدس ته په

استقبال باندې مامور شو.(١) په تعين د قبله كښې هم دا د ټولو نه اولنى دالله تعالى حكم وو.نوبيا نبى ﷺ هغه صورت اختيارکړلو.چه دواړو طرفونو ته به ئې استقبال كولو.لكه ځنګه چه د حضرت ابن عباس ﷺ په روايت كښې تيرشو.اودا صورت په مكه معظمه كښې بغير د څه تكلف نه ممكن وو.بيا چه كله نبى ﷺ مدينې منورې ته تشريف يوړو.نودلته د جمعې صورت ممكن پاتې نشو.ځكه چه اهل مدينه په اعتبارسره د كعبې او بيت المقدس طرفونه يو بل ته مخامخ دى.نواوس دالله تعالى په حكم باندې عمل پاتې شو.يعنى استقبال بيت المقدس.خودفطرتى د تقاضې په وجه ئې په زړه كښې شوق وو.بيت الله قبله مقرر كړې شى.نوددې نه پس تحويل د قبلې اوشو.

دالله په فضل په دې تقرير سره ټول اشكالات لرې شول.نه په دې د تكرار نسخ ضرورت پيښيږى.ځكه چه ما اووئيل.چه په ابتداء كښې به نبى ﷺاستقبال د كعبې كولو.نوهغه دالله تعالى حكم نه وو.بلكه د نبى ﷺ فطرى جذبه وه.اونه دحضرت ابن عباس ﷺ په حديث

«أمني جبريل ﷺ عند باب البيت» سره څه اشكال راځى.ځكه چه روايت د ابن عباس ﷺ كښې د نبى ﷺ دهغه عمل ذكر دې. كوم چه نبى ﷺ د مكې د اوسيدو په ژوندكښې نبى د استقبال بيت المقدس دحكم نه پس اختيار كړې وو.اوامام جبريل ﷺ واقعه د دې نه څو كاله وړاندې ده.(٢)

علامه انورشاه كشميرى ﷫ فرمائى.چه بيت الله او بيت المقدس ته د مونځونو ادا كولو عمل د تقسيم بلاد په اصولو باندې مبنى دې.كله چه نبى ﷺ مكه معظمه كښې اوسيدل نوخانه كعبې ته ئې مخ كولو.ځكه چه د مكې خلق دحضرت اسماعيل ﷺ اولاد وو.او د هغوى قبله بيت الله وه.اوكله چه نبى ﷺ مدينې منورې ته تشريف يوړلو.نو دوى بيت المقدس ته استقبال اوكړو.ځكه چه په مدينه كښې اهل كتاب يهود آباد وو.اودهغوى قبله بيت المقدس وو.دا دواړه د پخوا زمانې راسې قبلې راروانې وې.مكه دحضرت اسماعيل ﷺ قربانګاه وه.اوبيت المقدس دحضرت اسحاق ﷺ قربانګاه وه.اودواړه مقدس ځايونه دى.بيا دتقسيم بلاد د عمل د نبى ﷺ اختيارى هم كيدې شى.اوپه امر خداوندى هم كيدې.

په دې صورت كښې نه تكرارد نسخې لازميږى.اونه داصرف اجتهادى معامله جوړيږى.(٣)

---

(١) داستقبال قبلې حكم د الله تعالى په حكم سره شوې وو.اوكه د نبى ﷺ په اجتهاد سره،ددې تفصيل وړاندې راتلونكې دې۔
(٢) فضل البارى(١١\٤٧٥) و درس بخارى(١١\٢٥٤، ٢٥٦)_
(٣) فيض البارى(١١\١٣٢، ١٣٣)_

[۴۰] حدثنا عمرو بن خالد قال حدثنا زهير قال حدثنا أبو إسحاق عن البراء (۱) أن النبي صلى الله عليه وسلم كان أول ما قدم المدينة نزل على أجداده أو قال أخواله من الأنصار وأنه صلى قبل بيت المقدس ستة عشر شهرا أو سبعة عشر شهرا وكان يعجبه أن تكون قبلته قبل البيت وأنه صلى أول صلاة صلاها صلاة العصر وصلى معه قوم فخرج رجل ممن صلى معه فمر على أهل مسجد وهم راكعون فقال أشهد بالله لقد صليت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم قبل مكة فداروا كما هم قبل البيت وكانت اليهود قد أعجبهم إذ كان يصلي قبل بيت المقدس وأهل الكتاب فلما ولى وجهه قبل البيت أنكروا ذلك قال زهير حدثنا أبو إسحاق عن البراء في حديثه هذا أنه مات على القبلة قبل أن تحول رجال وقتلوا فلم ندر ما نقول فيهم فأنزل الله تعالى وما كان الله ليضيع إيمانكم

[۶۸۲۵، ۴۲۲۲، ۴۲۱۶، ۳۹۰]

رجال الحديث

① عمرو بن خالد: دوی ابوالحسن عمرو بن خالد بن فروخ بن سعید تمیمی حنظلی جزری حرانی مصری دی.(۲)

دوی دحماد بن سلمه. لث بن سعد. ابن لهیعه. ﷺ وغیره ډیرولویو محدثینونه روایت کوی.(۳)

اوددوی نه سماع کونکو کښې امام بخاری ﷫ محمد بن یحیی ذهلی. او ابوزرعه عبیدالله بن عبدالکریم رازی ﷺ غوندې محدثین دی.(۴)

---

(۱) قوله عن البراء ﷺ: الحديث أخرجه البخاري أيضاً في كتاب الصلاة باب قول الله تعالى: ﴿ واتخذوا من مقام ابراهيم مصلى ﴾ رقم ۳۹۹) وفي كتاب التفسير. سورة البقرة باب سيقول السفهاء من الناس ما ولاهم عن قبلتهم التي كانوا عليها رقم ۴۴۸۶ وباب ﴿ولكل وجهة هو موليها فاستبقوا الخيرات﴾ رقم ۴۴۹۲ وفي كتاب أخبار الآحاد بَب ما جاء في إجازة خبر الواحد الصدوق في الأذان والصلاة والصوم والفرائض والأحكام رقم ۷۲۵۲ ومسلم في صحيحه في (۱\۲۰۰) كتاب المساجد باب تحويل القبلة من القدس إلى الكعبة والنسائي في سننه (۱\۸۴و ۸۵) كتاب الصلاة باب فرض القبلة (۱\۱۲۱و ۱۲۲) كتاب القبلة باب إستقبال القبلة والترمذي في جامعه في كتاب الصلاة باب ما جاء في إبتداء القبلة رقم ۳۴۰ وفي كتاب التفسير باب ومن سورة البقرة رقم ۲۹۶۲ وابن ماجه في سننه في كتاب إقامة الصلاة والسنة باب القبلة رقم ۱۰۱۰)_

(۲) فتح البارى (۱\۹۶) وعمدة القارى (۱\۲۴۱) وتهذيب الكمال ت (۲۱\۶۰۱)_

(۳) تهذيب الكمال (۲۱\۶۰۱، ۶۰۲) وخلاصة الخزرجي (۲۸۸) والكاشف (۲\۷۵) رقم ۴۱۴۹)_

(۴) المصادر السابقة)۔

اما ابوحاتم رحمه الله فرمائي «صدوق»(١)

عجلي رحمه الله فرمائي «مصرى ثبت ثقة»(٢)

امام بخاري رحمه الله فرمائي «مات بمصر سنة تسع وعشرين ومائتين»(٣)

تنبيه دا خبره دې معلومه وي چه د بخاري په بعضې نسخوكښې په دې ځائې كښې د عمروبن خالد (مع الواو) په ځائې عمربن خالد (بدون الواو) راغلې دې دا تصحيف دې په قدماؤ كښې ابوعلي غساني رحمه الله په دې باندې تنبيه كړې ده دعمربن خالد په نوم راوي دامام بخاري په شيوخو يا رجالوكښې خوله‌ې خبره ده د صحاح سته په رجالوكښې هم د چا راوي نوم عمربن خالد نشته.(٤)

البته دعمروبن خالد په نوم باندې دوه راويان نور دي.

يو عمروبن خالد قرشي كوفي نزيل واسط دې كوم چه متروك دې بلكه بعضې حضراتو كذاب گرځولې دې او دې د ابن ماجه په رجالوكښې دې.(٥)

دويم عمروبن خالد ابوحفص اعشى دې دې منكر الحديث دې اووده هيڅ روايت د اصول سته په يوكتاب كښې هم نشته.(٦)

④ زهير: دوى زهير- بالتصغير-(٧) بن معاويه بن حديج (بضم الحاء المهملة وفتح الدال المهملة وبالجيم)(٨) بن الرحيل (بضم الراء المهملة وفتح الحاء المهملة)(٩) بن زهيربن خيثمه جعفي كوفي دى. ددوى كنيت ابوخيثمه دې.(١٠)

دوى دحميد الطويل، زياد بن علاقه، ابوحازم سلمه بن دينار، اعمش، سليمان تيمى.

---

(١) تهذيب الكمال(٢١\٦٠٣)_

(٢) تهذيب الكمال(٢١\٦٠٣) والكاشف(٢\٧٦) رقم ٤١٤٩ وخلاصة الخزرجي (ص.٢٨٨)_

(٣) التاريخ الكبير(٦\٣٢٧) رقم ٢٥٤٢)_

(٤) فتح الباري(١\٩٦) وعمدة القاري(١\٢٤١)_

(٥) تهذيب الكمال(٢١\٦٠٣، ٦٠٦) وتقريب التهذيب(ص.٤٢١)_

(٦) تهذيب الكمال(٢١\٦٠٧، ٦٠٦) وتقريب (ص.٤٢١)_

(٧) عمدة القاري(١\٢٤١)_

(٨) عمدة القاري(١\٢٤١) وخلاصة الخزرجي (ص.١٢٣)_

(٩) عمدة القاري(٢٤١) وتوضيح المشتبه لابن ناصرالدين الدمشقي (٤\٢٩) والمغنى للفتني (ص.٣٣) دا خبره دې معلومه وه چه صاحب د «خلاصة تذهيب تهذيب الكمال» د «الرحيل» په ضبط سره ليكلې دى «بجيم مصغر» يعنى لفظ «رجيل» دې د جيم سره نه چه د حاء مهملة سره. خودا خبره د تولومراجع او معادرو نه خلاف ده فتنبه

(١٠) تهذيب الكمال(٩\٤٢٠، ٤٢١) وعمدة القاري(١\٢٤١) وسير أعلام النبلاء(٨\١٨١)_

سماك بن حرب. سهيل ابى صالح. ابواسحاق سبيعى. منصور بن المعتمر. او موسى بن عقبه رحمهم الله وغيره حضراتو نه د حديثو روايت كړي دي

او ددوی نه دحديثو اوريدونكو په نومونوكښې امام يحيى القطان. يحيى بن آدم. عمروبن خالد شعيب بن حرب مدائنى او ابونعيم رحمهم الله وغيره ډيرحضرات دى (١)

امام احمدبن حنبل رحمه الله فرمائى. ((كان من معادن الصدق)) (٢)

امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائى. ((ثقة)) (٣)

امام احمد بن عبدالله عجلى رحمه الله فرمائى ((ثقة مأمون)) (٤)

امام نسائى فرمائى. ((ثقة ثبت)) (٥)

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى. ((كان من أوعية العلم صاحب حفظ وإتقان)) (٦)

امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائى. ((زهير أحفظ من إسرائيل وهما ثقتان)) (٧)

يوځل شعيب بن حرب د زهير او شعبه په طريق سره يو حديث واورلو. اوپه سند كښې ئې زهيرمقدم كړو. ددوی نه خلقوتپوس اوكړو. چه تاسو زهيرپه امام شعبه باندې مقدم كوئ په دې باندې شعيب بن حرب رحمه الله اوفرمائيل. ((كان زهير أحفظ من عشرين مثل شعبة)) يعنى امام زهير د شعبه په مقابله كښې يوپه شل چنده زيات حافظ دې. (٨)

معاذبن معاذ رحمه الله فرمائى. ((إذا سمعت الحديث من زهير لا أبالى أن لا أسمعه من سفيان الثورى)) (٩)

دوی به د حديث د تثبت دومره خيال ساتلو. چه عام طور به ئې يوحديث د استاذ نه دوه ځله اوريدل. حميد الرواسى فرمائى. ((كان زهير إذا سمع الحديث من المحدث مرتين كتب عليه فرغت)) يعنى كله چه به ئې د استاذ نه حديث دوه ځله واوريدلو. نو په هغه حديث به ئې د نښې په طورسره اوليكل. چه ددې حديث د يادولو او تثبت نه زه فارغ شوم. (١٠)

---

(١) داستاذانو اوشاگردانو تفصيل دپاره اوگورئ تهذيب الكمال (٩/٤٢١. ٤٢٣) وسير أعلام النبلاء (٨/١٨١) –

(٢) تهذيب الكمال (٩/٤٢٤) وسير أعلام النبلاء (٨/١٨٣)_

(٣) تهذيب الكمال (٩/٤٢٤) وسير أعلام النبلاء (٨/١٨١)_

(٤) المصدر السابق)_

(٥) المصدر السابق) -

(٦) سير أعلام النبلاء (٨/١٨١)_

(٧) سير أعلام النبلاء (٨/١٨٢)_

(٨) تهذيب الكمال (٩/٤٢٣. ٤٢٤) وسير أعلام النبلاء (٨/١٨٢)_

(٩) سير أعلام النبلاء (٨/١٨٢) وتهذيب الكمال (٩/٤٢٣)_

(١٠) سير أعلام النبلاء (٨/١٨٢)

سفيان بن عيينه رحمه الله خپل يو شاگرد ته فرماني «عليك بزهير بن معاوية فما بالكوفة مثله»(١)
خوکوم روايات چه زهير بن معاويه د ابواسحاق سبيعي رحمه الله نه روايت کوى نو په هغې باندې محدثين اظهار د اعتماد نه کوى ترڅو پورې چه بل ثقه راوى دده متابعت نه وى کړې هم دا وجه ده چه امام احمد رحمه الله فرمانى «زهير فيما روى عن المشائخ ثبت بخ بخ، في حديثه من أبي إسحاق لين، سمع منه بآخرة»(٢)
امام ابوزرعه رحمه الله فرمانى «ثقة إلا أنه سمع من أبي إسحاق بعد الاختلاط»(٣)
امام ابوحاتم رحمه الله فرمانى «زهير أحب إلي من إسرائيل في كل شيء إلا في حديث أبي إسحاق .. وزهير ثقة متقن صاحب سنة تأخر سماعه من أبي إسحاق»(٤)
د دوى پيدائش په ٩٥هـ كښې شوې وو. او د وفات په باره كښې ١٧٢هـ ١٧٣هـ ١٧٤هـ او ١٧٧هـ مختلف اقوال ملاويږى.(٥) حافظ ذهبى رحمه الله ١٧٣هـ ته ترجيح وركړې ده.(٦)
تنبيه: د زهير بن معاويه مبحوث عنه روايت هم د ابواسحاق په طريق سره مروى دې. اوس نو وړاندې مونږ ذكر اوكړو چه چونكه د زهير سماع د ابواسحاق نه د هغوى د اختلاط نه پس شوې وه. د دې وجې محدثين رحمهم الله د دوى دا سې روايات ضعيف ګرځوى.
خو دا خبره دې معلومه شوه چه هم په بخارى كښې كښې د دې متابعت سفيان ثورى او د ابواسحاق نمسى اسرائيل كړې دې.(٧) نو روايت باب بې غباره دې. څه قسم اشكال پرې نشته. والله أعلم.

④ ابواسحاق: د دوى ابواسحاق عمرو بن عبدالله بن عبيد سبيعي (بفتح السين المهملة وكسر الباء المنقوطة بواحدة وسكون الياء المنقوطة من تحتها باثنتين وفي آخرها العين المهملة)(٨) كوفى دې. د دوى د نيكه نوم بعضې حضراتو عبيد په ځاى علي او بعضې حضراتو ابوشعيرة

---

(١) سير أعلام النبلاء (٨\١٨٤) وتهذيب الكمال (٩\٤٢٤)_
(٢) تهذيب الكمال (٩\٤٢٤)_
(٣) تهذيب الكمال (٩\٤٢٤) وسير أعلام النبلاء (٨\١٨٤)_
(٤) تهذيب الكمال (٩\٤٢٤ و ٤٢٥)-
(٥) تهذيب الكمال (٩\٤٢٥) وتقريب التهذيب (٢١٨،) رقم ٢٠٥١)_
(٦) الكاشف (١\٤٠٨) رقم ١٦٦٨) وسير أعلام النبلاء (٨\١٨٤)_
(٧) أنظرلما تابعه عليه سفيان كتاب التفسير سورة البقرة باب ﴿ ولكل وجهة هو موليها ﴾ رقم ٤٤٩٢) وانظرلما تابعه عليه إسرائيل كتاب الصلاة باب قول الله تعالى ﴿ واتخذوا من مقام إبراهيم مصلى ﴾ رقم ٣٩٩) وكتاب أخبار الآحاد باب ما جاء في إجازة خبر الواحد رقم ٧٢٥٢)_
(٨) كتاب الأنساب للسمعاني (٣\٢٤٨)

خودلې دي.اود ابوشعيرة نوم ..ذوالخمد همدانى.. دي.(١)

سبيعى، سبع بن صعب بن معاويه طرف ته منسوب دي.(٢) حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى. «لم أظفر له بنسب متصل إلى السبيع وهو من ذرية سبيع بن صعب بن معاوية ...» دي.(٣) يعنى ابواسحاق بن سبيعى رحمه الله اګرچه د سبيع بن صعب په اولاد کښې دې.خوماته د سبيع پورې دده متصل نسب نامه ملاو نشوه.

بيا دې کوفې په يوه محله کښې دا قبيله استوګنه شوه.خکه ددغه محلې نوم ..سبيع.. شو.(٤)

دحضرت عثمان رضي الله عنه په دور خلاف کښې دوه کاله باقى وو.په هغه وخت کښې دوى پيدا شو.(٥)

دوى د حضرت على بن ابى طالب،حضرت اسامه بن زيد.اوحضرت مغيره بن شعبه رضي الله عنهم زيارت کړې دې.خوددې حضراتو نه ددوى سماع ثابته نه ده.(٦)

البته په حضرات صحابه کرامو رضي الله عنهم کښې د حضرت ابن عباس،حضرت ابن عمر،حضرت عبدالله بن زبير،حضرت معاويه،حضرت عمروبن يزيد خطمى . حضرت نعمان بن بشير، حضرت عمروبن الحارث،حضرت عمروبن حريث،حضرت زيدبن ارقم،حضرت براء بن عازب،حضرت سلمان بن صرد .حضرت حارثه بن وهب،حضرت عدى بن حاتم،حضرت جابربن سمره،حضرت رافع بن خديج .حضرت عروه بارقى .حضرت ابوجحيفه،حضرت عماربن رويبه .حضرت خالد بن عرفطه،حضرت جريربن عبدالله،حضرت اشعث بن قيس .حضرت حبشى بن جناده،حضرت سلمه بن قيس،حضرت مسور بن مخرمه،حضرت ذوالجوشن .حضرت عبدالرحمن بن ابزى رضي الله عنهم اوددې نه علاوه د نورو ډيرو صحابه کرامو رضي الله عنهم نه روايت کوى.(٧)

په حضرات تابعينو رحمهم الله کښې د ډيرو حضراتو نه دوى سماع کړې ده. چه په هغوى کښې حضرت عمروبن ميمون،اسود بن يزيد،عوف بن مالك، مسروق،عبدالرحمن بن يزيد، عبدالرحمن بن الاسود .سعيد بن جبير اوامام شعبى رحمهم الله وغيره دى.(٨)

---

(١) تهذيب الكمال(٢٢\١٠٢و ١٠٣)_
(٢) تهذيب الكمال(٢٢\١٠٣)_
(٣) سير أعلام النبلاء(٥\٣٩٢، ٣٩٣)_
(٤) الأنساب للسمعانى(٣\٢١٨)_
(٥) سير أعلام النبلاء(ت٥\٣٩٣)_
(٦) تهذيب الأسماء واللغات (٢\١٧١) وتهذيب الكمال(٢٢\١٠٣،١٠٨)_
(٧) المصادر السابقة)_
(٨) المصادر السابقة)_

د دوی نه په روایت کونکو کښې سلیمان تیمی. اعمش. اسماعیل بن ابی خالد. قتاده. شریك بن عبدالله منصوربن المعتمر. سفیان ثوری. یوسف بن ابی اسحاق سبیعی. یونس بن ابی اسحاق سبیعی. اسرائیل بن یونس. زهیربن معاویه. ابوبکربن عیاش. اوزاعی رحمهم الله وغیره دی (۱)

امام احمدبن حنبل. یحیی بن معین اوامام نسائی رحمهم الله فرمائی «ثقة»(۲)

امام احمد بن عبدالله عجلی رحمه الله فرمائی «کوفی تابعی، ثقة سمع ثمانیة وثلاثین من أصحاب النبی ﷺ»(۳)

ابوحاتم رحمه الله فرمائی «ثقة وهو أحفظ من أبی اسحاق الشیبانی، ویشبه الزهری، فی کثرة الروایة واتساعه فی الرجال»(۴)

دامام شعبه رحمه الله نه چا تپوس اوکړو آیا د ابواسحاق سبیعی رحمه الله د امام مجاهد نه سماع حاصله ده؟ نو هغوی جواب ورکړو «ماکان یصنع بمجاهد؟ کان هوأحسن حدیثاً من مجاهد رحمه الله، ومن الحسن وابن سیرین»(۵)

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی «وکان رحمه الله من العلماء العاملین ومن جلة التابعین»(٦)

دغه شان فرمائی «وکان طلابة للعلم کبیرالقدر»(۷)

علی بن مدینی رحمه الله فرمائی «حفظ العلم علی الأمة ستة فلأهل الکوفة: أبواسحاق والأعمش ولأهل البصرة قتادة ویحیی بن أبی کثیر، ولأهل المدینة الزهری،(۸) ولأهل مکة عمروبن دینار»(۹)

علی بن المدینی رحمه الله فرمائی «روی أبواسحاق عن سبعین رجلاً أو ثمانین رجلاً لم یرو عنهم غیره وأحصیت مشیخته نحواً من ثلاثمائة شیخ، وقال علی فی موضع آخر: أربع مائة شیخ»(۱۰)

---

(۱) تهذیب الأسماء واللغات (۲\۱۷۱ و ۱۷۲) وتهذیب الکمال(۲۲\۱۰۸ و ۱۱۰)_

(۲) تهذیب الکمال(۲۲\۱۱۰) وسیر أعلام النبلاء(۵\۳۹۹)_

(۳) تهذیب الکمال(۲۲\۱۱۱)_

(۴) تهذیب الکمال(۲۲\۱۱۱)_

(۵) تهذیب الکمال(۲۲\۱۱۱ و ۱۱۲) وسیر أعلام النبلاء(۵\۳۹۸)_

(٦) سیر أعلام النبلاء(۵\۳۹۳)_

(۷) المصدر السابق)_

(۸) سیر أعلام النبلاء(۵\۳۹۹)_

(۹) ذکره الذهبی فی التاریخ کما فی هامش سیر أعلام النبلاء(۵\۳۹۹)

(۱۰) تهذیب الکمال(۲۲\۱۱۱ ...)

دعبادت خاص کرد تلاوت ئې زيات ذوق لرلو فضيل رحمه الله فرمائي «كان أبو إسحاق يقرأ القرآن في كل ثلاث»[1] هم پخپله فرمائي «ما أقلت عيني غمضاً منذ أربعين سنة»[2]
هم ددوى د سروزرو په اوبودليكلو قابل قول دې «يا معشر الشباب اغتنموا يعني قوتكم وشبابكم قلما مرت بي ليلة إلا وأنا أقرأ فيها ألف آية وإني لأقرء البقرة في ركعة وإني لأصوم الأشهر الحرم، وثلاثة أيام من كل شهر، والإثنين والخميس»[3]
دغه شان دوى فرمائي «ذهبت الصلاة مني وضعفت وإني لأصلي فما أقرأ وأنا قائم إلا بالبقرة وآل عمران»[4]
علاء بن سالم عبدى فرمائي چه ابواسحق سبيعى دخپل وفات نه دوه كاله وړاندې ډير كمزورې شوې وو.تردې چه بغيرد سهارې نه به اودريدې نشو.خوچه كله به اودريدو نو يوزر (۱۰۰۰) آياتونه به ئې وئيل.[5]
بيا دوى د زهد او عبادت .علم او پرهيزګارۍ سره سره په جهاد كښې هم حصه اخستله. پخپله فرمائي «غزوت في زمن زياد يعني ابن أبيه - ست غزوات أو سبع غزوات»[6]
غرض دا چه ابواسحاق سبيعى رحمه الله يو جليل القدر ثقه تابعى عالم وو.په اصول سته كښې ددوى روايات موجود دى.[7] امام نووى رحمه الله فرمائي «وأجمعوا على توثيقه وجلالته»[8]
البته د مغيره قول دې «ما أفسد حديث أهل الكوفة غير أبي إسحاق والأعمش»[9]
اول خودا جرح مبهمه ده.اوچه تعديل وى.نودجرحې مبهمې څه حيثيت نه وى.[10]
بيا دويمه خبره داده.چه حافظ ذهبى رحمه الله د مغيره رحمه الله دا قول نقل كوى اوليكى «قلت لا يسمع قول الأقران بعضهم في بعض وحديث أبي إسحاق محتج به في دواوين الإسلام ويقع لنا من عواليه»[11]

---

[1]) سير أعلام النبلاء (۵\۳۹٤)_
[2]) سير أعلام النبلاء (۵\۳۹٦)_
[3]) سير أعلام النبلاء (۵\۳۹۷)_
[4]) المصدر السابق)_
[5]) المصدر السابق)_
[6]) سير أعلام النبلاء (۵\۳۹۵)_
[7]) تهذيب الكمال (۲۲\۱۱۳)_
[8]) تهذيب الأسماء واللغات (۲\۱۷۲)_
[9]) ميزان الإعتدال (۳\۲۷۰) وسير أعلام النبلاء (۵\۳۹۹)_
[10]) قال الحافظ في نزهة النظر (ص.۱۳٦) والجرح مقدم على التعديل وأطلق ذلک جماعة ولكن محله إن صدر مبيناً من عارف بأسبابه لأنه إن كان غير مفسر لم يقدح في من ثبتت عدالته)
[11]) سير أعلام النبلاء (۵\۳۹۹)

يعنى داقرانواو د يوې زمانې دخلقو قول به دخپلې زمانې دخلقو خلاف نشى اوريدې. ابه ابواسحاق باندې په معتمدو كتابونوكښې اعتماد دليل نيولې شوې دې. او مونږ ته ددوى عالى سند احاديث هم ملاؤ شوى دى.

په دوى باندې دويم اعتراض دا شوې دې چه دوى په آخرى عمركښې مختلط شوى وو(١) نوددوى نقل كړى احاديث قابل داحتجاج نه دى پكار.

نوددې جواب دا دې چه اول خود مختلط داحاديثو په باره كښې تفصيل دا دې كه دماقبل الاختلاط ومابعدالاختلاط په احاديثوكښې تميز نشو كيدې نوپه هغې كښې به توقف كولې شى. اوكه امتياز په كښې كيدې شى نوكوم احاديث چه د قبل الاختلاط وى هغه به مقبول وى.(٢)

دابواسحاق د رواياتوپه باره كښې فيصله ده چه كومو راويانو ترې بعد الاختلاط احاديث اوريدلى دى اوكومو راويانو قبل الاختلاط.(٣)

بيا حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى.((وهو ثقة حجة بلا نزاع وقد كبر وتغير حفظه تغير السن ولم يختلط))(٤) يعنى دې ثقه دې اوبغيردخه نزاع او جګړې نه حجت دې. د بوډاتوپ عمرته رسيدلې وو. اود دوى په حافظه كښې د عمردتقاضا مطابق لږ ډير فرق راغلې وو. خوپه احاديثوكښې اختلاط ترې نه ووشوې.

دغه شان حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى.((لا أنه شاخ ونسى ولم يختلط))(٥) يعنى دوى بوډا شوى وو. اوڅه هيره ترې شروع شوې وه. خوداختلاط مرتبې ته نه وو رسيدلې.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.((أحد الأعلام الأثبات قبل إختلاطه ولم أرفى البخارى من الرواية عنه إلاعن القدماء من أصحابه كالثورى وشعبة لا عن المتأخرين كابن عيينه وغيره، احتج به الجماعة))(٦) يعنى ابواسحاق سبيعى رحمه الله د لويو عالمانو رحمهم الله څنى وو. داختلاط نه وړاندې ، ، ثبت ، ، وو. په بخارى شريف كښې ماته ددوى د زړو شاګردانو روايات ملاويږى. لكه سفيان ثورى او امام شعبه رحمهما الله وغيره. اود دوى د متاخرينو شاګردانو مثلاً ابن عيينه وغيره روايات په

---

(١) قال الحافظ فى التقريب (ص.٤٢٣) ثقة مكثر عابد من الثالثة إختلط بأخره)_

(٢) قال الحافظ فى النزهة (ص.٩١) والحكم فيه أن ما حدث به قبل الإختلاط إذا تميز قبل وإذا لم يتميز توقف فيه)_

(٣) نوكومويه شمارڅوكسانوچه ددوى نه بعد الاختلاط رواياتونه اخستى دى. محدثينو رحمهم الله دهغوى تعين اوتصريح كړې ده. اوګورئ تهذيب الكمال (١١٠\٢٢) وتهذيب التهذيب(٨\٦٤، ٦٥) وميزان الإعتدال(٣\٢٧٠)_

(٤) سير أعلام النبلاء(٥\٣٩٤)_

(٥) ميزان الإعتدال(٥\٢٧٠)_

(٦) هدى السارى(ص.٤٣١)_

بخارى شريف كښې نشته.
ذکرشوې حديث باب اګرچه د زهيربن معاويه عن ابى اسحاق په طريق سره مروى دې.او زهيرددوى د روستنو شاګردانوکښې دې خومونږ وړاندې تنبيه وکړې ده.چه ددوى د روايت متابعت شوې دې

دويم اعتراض په دوى باندې شوې دې چه دا مدلس دې (۱) بيا په حديث باب کښې د سماع تصريح هم نشته.
ددې جواب دا دې چه دسفيان په طريق کښې د ابواسحاق د حضرت براء بن عازب نه د سماع تصريح موجود ده.(۲)دابواسحاق سبيعى رحمه الله وفات په ۱۲۶هـ يا ۱۲۷هـ يا ۱۲۸هـ يا ۱۲۹هـ کښې شوې وو.(۳)والله أعلم.

⑥ البراء رضى الله عنه:دا مشهور صحابى براء - بفتح الباء الموحدة والراء المهملة المخففة وبعدها ألف ممدودة(۴) بن عازب (۵)بن الحارث بن عدى انصارى حارثى اوسى دى کنيت ئې ابوعماره دې. اوبعضې حضراتو ابوعمرو ونيلې دې اوبعضو ابوالطفيل.. (۶)
دوى د نبى کريم ﷺ نه علاوه دحضرت ابوبکرصديق.حضرت عمرفاروق. حضرت على بن ابى طالب.حضرت بلال.حضرت ثابت بن وديعه انصارى.حضرت حسان بن ثابت.اود حضرت ابوايوب رضى الله عنهم نه روايت کړې دې.(۷)

---

(۱) قال ابن حبان فى كتاب الثقات (۵\۱۷۷) وكان مدلساً وقال الحافظ فى تهذيب التهذيب(۸\۶۶) وكذا ذكره في المدلسين حسين الكرابيسى وأبوجعفرالطبرى.وقال على بن المدينى رحمه الله فى العلل قال شعبة سمعت أبا إسحاق يحدث عن الحارث بن الأزمع بحديث فقلت له سمعته منه؟ فقال حدثنى به مجالد عن الشعبي قال شعبة وكان أبوإسحاق إذا أخبرنى عن رجل قلت له هذا أكبر منك فإن قال نعم.علمت أنه لقى وإن قال أنا أكبر منه تركته)_
(۲) صحيح بخارى كتاب التفسير سورة البقرة باب (ولكل وجهة هو موليها) رقم ۴۴۹۲) وعمدة القارى(۱\۲۴۲)_
(۳) تهذيب الأسماء (۲\۱۷۲) وتهذيب الكمال(۲۲\۱۱۲) وسيرأعلام النبلاء(۵\۴۰۰) وخلاصة الخزرجى (ص.۲۹۱) وتقريب التهذيب(ص.۴۲۳) رقم ۵۰۶۵) والكاشف (۲\۸۲) رقم (۴۱۸۵)_
(۴) المغنى (ص.۹) وقال العينى رحمه الله فى العمدة على المشهور وقال النووى فى تهذيب الأسماء واللغات (۱\۱۳۲)وحكى فيه القصر)_
(۵) بالعين المهملة والزاى كما فى المغنى (ص.۵۰) وشرح ا لكرمانى(۱\۱۶۳) صحابى .ذكره ابن سعد فى الطبقات (۴\۳۶۵) قال العينى رحمه الله فى العمدة (۱\۲۴۲) وليس فى الصحابة عازب غيره ولا فيهم البراء بن عازب سوى ولده)_
(۶) تهذيب الأسماء واللغات (۱\۱۳۲) وتهذيب الكمال(۴\۳۴و ۳۵)_
(۷) تهذيب الكمال(۴\۳۵و ۳۶)_

د دوى نه په روايت كونكوكښې حضرت عبدالله بن يزيد خطمى. اب.جحيفه وهب بن عبدالله السوائى رضي الله عنهما نه علاوه ډيرتابعين رحمهم الله دى چه په هغوى كښې امام شعبى. ابن ابى ليلى. اوابواسحاق سبيعى رحمهم الله وغيره مشهور دي.(١)

دوى دحضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما همزولي وو.(٢) د بدر په موقع د كم عمرۍ په وجه شريك شوي نه وو (٣) البته ددي نه پس ني په ټولوغزاګانوكښې شركت كړي دي.(٤)

دابوعمروشيبانى رحمه الله د قول مطابق هم دوى د ((رى)) فاتح دي.دحضرت ابوموسى اشعرى رضي الله عنه سره د ((تستر)) په غزا كښې شريك وو.د صفين. جمل اوقتال خوارج په موقعو باندې دحضرت على رضي الله عنه سره ملګري وو.(٥) په آخره كښې ئې په كوفه كښې استوګنه اختيار كړې وه.(٦)

د دوى نه درې سوه پنځه احاديث مروى دى.په كوم كښې چه متفق عليه دوه ويشت احاديث دي.اوبخارى انفرادى احاديث پنځلس اود مسلم انفرادى احاديث شپږ دي.(٧) دوى د مصعب بن زبير په زمانه كښې د ٧١ ھ يا ٧٢ھ كښې وفات شوى وو.(٨) رضى الله عنه وارضاه

قوله: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ أَوَّلَ مَا قَدِمَ الْمَدِينَةَ نَزَلَ عَلَى أَجْدَادِهِ أَوْقَالَ أَخْوَالِهِ مِنَ الْأَنْصَارِ: يعنى نبى كريم صلى الله عليه وسلم چه د ټولونه وړاندې كله مدينې منورې ته تشريف يوړلو. نودټولونه وړاندې دخپلونيكونو(دمورد طرفه) يا ماماګانوكره ډيره شو.كوم چه د انصارونه وو.

په دې جمله كښې د((كان أول ما قدم..))پوره جمله د لفظ((أن))دپاره خبر دې .اوپه محل د رفع كښې دې.بيا ((أول)) بنا برظرفيت منصوب دې.اوپه ((ماقدم)) كښې ..ما.. مصدريه

---

(١) تهذيب الكمال(٣٦/١٤و ٣٧)_

(٢) أخرجه ابن سعد فى طبقاته (٣٦٨/١٤) بسنده عن البراء رضي الله عنه .. وأنا وعبدالله بن عمر رضي الله عنهما لدة.. وانظرتقريب التهذيب(١٢١) رقم ٦٤٨)_

(٣) عن البراء رضي الله عنه قال إستصغرت أنا وابن عمر يوم بدر. رواه البخارى فى صحيحه فى كتاب المغازى باب عدة أصحاب بدر رقم ٣٩٥٥ و٣٩٥٦ وابن سعد فى طبقاته (٣٦٧/١٤و ٣٦٨)_

(٤) عمدة القارى (٢٤٧/١) وتهذيب الأسماء (١٣٢/١) وأخرج البخارى فى صحيحه (٦٤٢/٢) فى خاتمة كتاب المغازى باب كم غزالنبى صلى الله عليه وسلم عن أبى إسحاق قال حدثنا البراء قال غزوت مع النبى صلى الله عليه وسلم خمس عشرة وانظرالمسند لأبى داود الطيالسى رحمه الله (ص.٩٨) رقم ٧٢ وطبقات ابن سعد(٤ ٣٦٨) والإصابة (١٤٢/١)_

(٥) الإصابة (١٤٢/١) وعمدة القارى(٢٤٢/١) وتهذيب الأسماء (١٣٣/١)_

(٦) طبقات ابن سعد(٣٦٨/٤) والإصابة (١٤٢/١) وتهذيب الأسماء (١٣٢/١)_

(٧) خلاصة الخزرجى (ص.٤٦) وعمدة القارى(٢٤١/١. ٢٤٢) وتهذيب الأسماء (١٣٢/١)_

(٨)طبقات ابن سعد (٣٦٨/٤) وخلاصة الخزرجى (ص.٤٦) وتهذيب الأسماء (١٣٢/١) وتقريب التهذيب (ص.١٢١) رقم ٦٤٨) وتهذيب الكمال (٣٥/١٤)

دي «المدينة» د «القدم» فعل دپاره مفعول فيه دي اود «نزل على أجداده» جمله د «كان» دپاره خبردي اوددي اسم «ضمير» دي.كوم چه نبى ﷺ ته راجع كيږى.اوپه «من الأنصار» كښې «من» بيانيه دي.نوتقديردعبارت داسې شو.«أن النبى ﷺ كان أول قدومه المدينة نزل..»[1]

قوله نَزَلَ عَلَى أَجْدَادِهِ أَوْقَالَ أَخْوَالِهِ مِنْ الأَنْصَارِ: دوى دخپلونيكونو(دمورد طرفه) يا ماماگانوكره ډيره شو. كوم چه د انصارو نه وو.

دلته «أو» دشك دپاره دي.اودا شك ابواسحاق ته شوې دې.[2]

دلته د «أجداد» او«أخوال» نه براه راست د نبى ﷺ نيكونه (دموردطرفه) يا ماماگان مراد نه دي.خكه چه ددوى موربى بى آمنه بنت وهب قريشيه وه.بلكه دلته ددوى د نيكه عبدالمطلب نيكونه او ماماگان مراد دي.[3] خكه چه د دوى پلارهاشم په مدينه منوره كښې د بنى عدى بن نجاركښې وادۀ كړې وو.[4]

د نبى كريم د قرنيكه هاشم د نكاح واقعه د نبى كريم ﷺ قرنيكۀ هاشم مدينې منورې ته تلې وو.هلته ئې د د بنوعدى بن نجارديوې ښخې سره (چه دهغې نوم سلمى بنت عمرو وو) د نكاح اراده پيدا شوه.هغه اول د أحيحه بن الجلاح په نكاح كښې وه.دوى د ممتاز اومنفردو صفاتومالكه ميرمن وه.په خپل خاندان اوخپل قوم كښې ورته سيادت اوشرافت حاصل وو.ددې وجې هغې دنكاح دپاره شرط كيخودو.چه د ناخوښئ اوخفگان په صورت كښې به دې ته دخپل خاوندنه دجدا كيدو اختيار وى.

بهرحال دهاشم بن عبدمناف سره ددوى نكاح اوشوه.اوهلته عبدالمطلب پيدا شو.

عبدالمطلب د نبى ﷺ د نيكۀ اصلى نوم نه وو.بلكه ددوى اصلى نوم شيبة الحمد وو.هاشم د شام دسفرپه دوران كښې وفات شو.دهغوى نه پس «سقايه» او«رفادة» يعنى حاجيانوته اوبه وركول اودهغوى ملمستيا كول.ددې ذمه وارى دهغوى ورور مطلب بن عبدمناف باندې راغله.

مطلب دخپل ورارۀ د راوستلو دپاره مدينې منورې ته لاړو.نوسلمى بنت عمرو ورسره د خوى د پريخود نه انكار اوكړو.هغوى پوهه كړه.چه زما وراره په يوپردى قوم كښې تربيت حاصلوى.اوبالغ كيږى.مونږ دعزت شرافت اوسيادت خاوندان يو.دخلقوذمه وراياني په مونږ باندې دى.دده دپاره دده قوم.خاندان او ښار ددې ځائې نه غوره دې.

---

[1]) عمدة القارى(۱۱\۲۴۳)_

[2]) فتح البارى(۱۱\۹۶)_

[3]) المصدرالسابق)_

[4]) المصدرالسابق وسيرت ابن هشام مع الروض الأنف (۱۱\۹۵)_

يوطرف ته شيبه(مطلب) خپل ترڅ ته اوونيل چه زه دخپلې موردا اجازت نه بغيرنشم تلې.ددې نه پس ورته مور اجازت ورکړو.اودوی خپل وراره په خپله سورلۍ باندې خان سره روسته سور کړو او روان شو.کله چه د قريشوخلقو شيبه په داسې حال کښې اوليدو.نووې ونيل مطلب دا غلام اخستې دې.نوخلقو شيبه دعبدالمطلب په نوم باندې يادول شروع کړل. او مطلب به ونيل.((ويحكم إنما هو ابن أخي هاشم)) يعنی دې زما د وروهاشم خوئې دې.(١)

خلاصه دا شوه.چه دلته د اجداد يا اخوال نسبت کوم نبی ﷺ ته شوې دې.نو دا مجازاً دې حقيقة نه دی.

په دې مقام کښې دويم مجاز دا هم دې.چه د اجداد اواخوال نه مراد بنومالك بن نجاردی او ددوی د نيکه ماماخيل بنوعدی بن النجار وو.کوم چه دمالك عدی ورو وو.ددې وجې هغه ته هم نيکونه يا ماماخيل اوونيلی شو.يا ورته ددې وجې اوونيلی شو.چه د دواړوکورونه نزدې نزدې وو.(٢)

بيا دلته دې دا خبره هم ښکاره وی.چه د اجداد يا اخوال په لفظ کښې د راوی شك دې.خو په دواړه کښې ښکاره ده.چه څه تعارض نشته.ځکه چه دنکيه کور هم دماماگانوکور وی.(٣)

قوله: وَأَنَّهُ صَلَّى قِبَلَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ سِتَّةَ عَشَرَ شَهْرًا أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا: يعنی نبی ﷺ بيت المقدس طرف ته شپاړس يا اوولس مياشتو پورې مونځونه کول.

((بيت المقدس))په ،،المقدس،،کښې دوه لغته مشهور دی.

يودا چه دا د ((مَفْعِل))په وزن مصدرميمی يا ظرف مکان دې.دويم لغت دا دې.چه دا د باب تفعيل نه داسم مفعول صيغه ده.(٤)

بيا دا په اضافت سره هم مستعمل دې.په دې صورت کښې به دا د ((إضافة الموصوف إلى الصفة)) دقبيلې څنی وی.لکه څنګه چه په ((مسجد الجامع)) کښې هم دا صورت دې.دغه شان ((البيت المقدس))هم مستعمل دې.په دې صورت کښې به موصوف اوصفت وی.بهرحال ددې مفهوم هغه ځائې دې.چرته چه دګناهونونه تطهيراوپاکی حاصليږی.(٥)

علامه کرمانی رحمه الله ((المقدس))په صيغه د اسم فاعل ازباب تفعيل احتمال هم ذکرکړې دې.

---

١) دتفصيل دپاره اوګورئ السيرة النبوية لابن هشام مع الروض الأنف للسهيلی(١\٩٥)_

٢) فتح الباری(١\٩٦) وعمدة القاری(٢٤٣)_

٣) تقرير بخاری شريف(١\١٤٣)_

٤) شرح کرمانی(١\١٦٤) والنهاية (٤\٢٣و ٢٤) وعمدة القاری(١\٢٤٢) وتهذيب التهذيب الأسماء واللغات(٣\١٠٩) حرف القاف فصل فی أسماء المواضع)_

٥) المصادرالسابقة)_

دکوم مفهوم چه هم ښکاره دي.(۱)

بيت المقدس ته د استقبال موده په رواياتوکښې په دې خبره کښې اختلاف دې چه نبى ﷺ دهجرت نه پس څومره موده بيت المقدس ته استقبال کړې وو

دبخاري شريف په ټولو رواياتوکښې په تردد سره «ستة عشر شهراً أو سبعة عشر شهراً» راغلى دى (۲) دمسلم شريف يو روايت د بخارى پشان په تردد سره راغلې دې اوبل روايت په جزم سره «ستة عشر شهراً» راغلې دې.(۳)

په سنن نسائى كښې هم يو روايت په تردد سره (۴)

اوبل روايت كښې«ستة عشر شهراً» په جزم سره د الفاظ راغلى دى.(۵)

په جامع ترمذى كښې هم د بخارى شريف پشان په تردد سره الفاظ راغلى دى.(۶)اوپه مسند احمد ،معجم كبيرطبرانى او بزاركښې هم په يو روايت كښې په جزم سره «ستة عشر شهراً» الفاظ راغلى دى.(۷)

اومعجم طبرانى اوبزارپه دويم روايت كښې په جزم سره «سبعة عشر شهراً»الفاظ راغلى دى.(۸) ددې رواياتونه علاوه څه بعضې نور روايات هم دى.چه په هغې كښې په بعضو كښې د اتلس مياشتو (۹)په بعضو كښې د دوو كالو (۱۰)اوپه بعضو كښې د دیارلسو میاشتو (۱۱) په

---

(۱) شرح كرمانى(۱\۱۶۴) وعمدة القارى(۱\۲۴۲)_

(۲) روايت دباب اوكتاب الصلاة باب قول الله تعالى:(واتخذوا من مقام إبراهيم مصلى) رقم ۳۹۹) وكتاب التفسيرسورة البقرة باب (سيقول السفهاء من الناس..) رقم ۴۴۸۶) وباب (ولكل وجهة هو موليها) رقم ۴۴۹۲) وكتاب أخبارالآحاد باب ما جاء فى إجازة خبرالواحد الصدوق ..) رقم ۷۲۵۲)_

(۳) صحيح مسلم (۱\۲۰۰) كتاب المساجد باب تحويل القبلة من القدس إلى الكعبة)_

(۴) سنن نسائى.(۱\۸۵) كتاب الصلاة باب فرض القبلة)_

(۵) سنن نسائى(۱\۱۲۱، ۱۲۲) كتاب القبلة باب إستقبال القبلة)_

(۶) جامع ترمذى كتاب الصلاة باب ما جاء فى إبتداء القبلة رقم ۳۴۰) وكتاب التفسيرباب ومن سورة البقرة رقم ۲۹۶۲)_

(۷) مسندأحمد(۱\۲۵۰و ۳۵۷) أحاديث سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما وكشف الأستارعن زوائد البزار (۱\۲۱۰ و ۲۱۱) كتاب الصلاة باب ما جاء فى القبلة رقم ۴۱۸) ومجمع الزوائد (۲\۱۲) كتاب الصلاة باب ما جاء فى القبلة)

(۸) كشف الأستار (۱\۲۱۰) كتاب الصلاة باب ما جاء فى القبلة رقم ۴۱۷) ومجمع الزوائد(۲\۱۳و ۱۴) كتاب الصلاة باب ماجاء فى القبلة)_

(۹) أخرجه ابن ماجه فى كتاب إقامة الصلاة والسنة فيها باب القبلة رقم ۱۰۱۰)_

(۱۰) حكاه الحافظ فى الفتح (۱\۹۷) والعينى فى العمدة (۱\۲۴۵)_

(۱۱) رواه ابن جريرفى جامع البيان(۲\۴)_

بعضو کښې په تردد سره دنهو یا لسو میاشتو (۱)اوپه بعضوکښې صرف د دوو میاشتو (۲) تصریحات ملاویږی.

په دې کښې د شپاړسو میاشتو یا د اوولسو میاشتو یا په تردد سره شپاړس یا اوولس میاشتو روایات صحیح دی.اوباقی روایات ضعیف دی.(۳)

ترکومې پورې چه د شپاړسو یا د اوولسواوشپاړسو میاشتودتردد او شک د روایاتوتعلق دې.نوپه هغې کښې جمع ممکن ده.

حافظ ابن حجر رحمه الله په دې کښې د تطبیق دا صورت اختیار کړې دې.چه «من جزم بستة عشر لفق من شهر القدوم وشهرالتحويل شهراً وألغى الزائد ومن جزم بسبعة عشر عدهما معاً ومن شك تردد في ذلك»(۴)

مطلب دا دې.چه چونکه نبی ﷺ په دولسم ربیع الاول مدینې منورې ته هجرت کړې وو او رسیدلې وو.بیا په بل کال دصحیح قول مطابق د رجب په نصف کښې دتحویل قبلې حکم راغلې وو.(۵)د دولسم ربیع الاول نه ترپنځلسم رجب پورې د شمارولو یوصورت دا دی.چه: دولس ربیع الاول نه پس خومره ورځې دی.هغه هم واخستې شی.اود رجب پنځلس ورځې هم واخستې شی.چه جمع کړې شی.اوکسر ترې حذف کړې شی.نوچه حساب اولګولې شی.دا تولې شپاړس میاشتې جوړیږی.

اوکه د ربیع الاول روځې پوره میاشت حساب کړې شی.اود رجب پنځلس ورځې هم پوره میاشت حساب کړې شی.نوبیا تولې اوولس میاشتې جوړیږی.

نواوس دحافظ رحمه الله وغیره حضراتود توجیه مطلب دا دې.چه په کومو روایاتوکښې د شپاړس میاشتوذکر راغلې دې.نوپه هغې کښې دهجرت د میاشتې د ورځو او د تحویل قبلې د میاشتې د ورځو حساب لګولې شوې دې. او چه خومره ورځې دمیاشتې نه زیاتې جوړیدې هغه ئې ترې حذف کړې دی.لکه چه د ربیع الاول اورجب دواړه میاشتې ئې ملاؤ کړې دی.یوه میاشت ئې شمارکړې ده.اوباقی د ربیع الثانی نه واخله تر جمادی الثانی دا تولې پنځلس میاشتې جوړیږی.په دې طریقه ددې روایاتو مطابق مدینې منورې ته د رسیدو نه پس د استقبال قبلې تولـه مودهٔ شپاړس میاشتې جوړیږی.

اوپه کومو روایاتوکښې چه داوولس میاشتو ذکردې.په هغې کښې د قدوم مدینې میاشت اود تحویل قبلې میاشت جداجدا میاشتې شمارلی شوی دی.په دې طریقه د ربیع الاول نه

---

(۱) کما فی الفتح (۱\۹۷) والعینی فی العمدة (۱\۲٤۵)_

(۲) انظرفتح الباری(۱\۹۷)_

(۳) المصدرالسابق)_

(۴) فتح الباری(۱\۹۶)_

(۵) فتح الباری(۱\۹۶و۹۷)

واخله تر رجب پورې تولې اوولس مياشتې جوړيږى
اوبيا چه په كومو رواياتوكښې په شك اوتردد سره شپاړس يا اوولس مياشتې خودلې شوى دى په حقيقت كښې دهغې راويانوچه كله كتلى دى.چه په يو اعتبارسره دې مودې ته شپاړس مياشتې ونيلې شى اوپه بل اعتبارسره ورته اوولس مياشتې ونيلې شى.نوهغوى په ((او)) سره تعبيركړې دې

د تحويل قبلې حكم په كومه مياشت كښې راغلې وو؟ بيا ددې رواياتوپه بنياد په عالمانو رحمهم الله كښې هم اختلاف پيدا شوې دې. چه د تحويل قبلې حكم په كومه مياشت كښې شوې وو؟
جمهورعالمان رحمهم الله فرمائى.چه د رجب په نيمه ٢هـ كښې تحويل قبله شوې وه (١) هم دا امام حاكم رحمه الله دحضرت ابن عباس رضى الله عنهما نه په صحيح سند سره نقل كړى دى.(٢)ددې قول مطابق تحويل د قبلې په اوولس مياشتوكښې شوې وو.لكه چه دوى د قدوم او د تحويل مياشتې جدا جدا شمارلى دى.
موسى بن عقبه رحمه الله فرمائى.چه د تحويل قبلې حكم په جمادى الثانيه كښې راغلې وو (٣) ددې قول مطابق استقبال دبيت المقدس شپاړس مياشتې بيان شوې دې.(٤)خكه چه د قدوم او تحويل مياشتې جدا جدا شمار كړې شى. نو ددې نه شپاړس مياشتې جوړيږى.
اود محمد بن حبيب د قول مطابق تحويل د قبلې په نصف شعبان كښې شوې وو.(٥)ددې قول تائيد دهغه روايت نه كيږى.په كوم كښې چه د استقبال بيت المقدس مودة اتلس مياشتې بيان شوى دى.(٦) خكه چه شهرقدوم او شهر تحويل جدا جدا شمار كړې شى.نو د دې نه اتلس مياشتې جوړيږى. ابن حبان رحمه الله فرمائى.چه دتحويل قبلې حكم اوولس مياشتې او درې ورځې پس راغلې وو.(٧)
حافظ ابن حجر رحمه الله د ابن حبان رحمه الله دقول توجيه كړې ده.چه ددې نه شپاړس مياشتې او درې ورځې جوړيږى.اوولس مياشتې اودرې ورځې نه جوړيږى .خكه چه دوى دجمهورو دقول (چه تحويل دقبلې درجب نيمې ته شوې وو.اوددوى قدوم په ربيع الاول كښې شوې وو) ذكركولو نه پس فرمائى.((وقال ابن حبان سبعة عشر شهراً وثلاثة أيام وهو مبنى على أن القدوم كان فى ثانى عشر شهر ربيع الأول))(٨) اود ربيع الاول د دولس تاريخ نه د دويم كال رجب پنځلسم تاريخ پورې شپاړس

(١) فتح البارى(١\٩٧) وعمدة القارى(١\٢٤٥)_
(٢) المصادرالسابقة)_
(٣) المصادرالسابقة)_
(٤) أخرجه ابن ماجه فى كتاب إقامة الصلاة والسنة فيها باب القبلة رقم ١٠١٠)_
(٥) المصادرالسابقة)_
(٦) خرجه ابن ماجه فى سننه فى كتاب إقامة الصلاة والسنة فيها باب القبلة رقم ١٠١٠)
(٧) فتح البارى(١\٩٧) وعمدة القارى(١\٢٤٥)_
(٨) فتح البارى(١\٩٧)_

مياشتي اودرې ورځې جوړيږی.
البته علامی عينی رحمه الله فرمائی چه دابن حبان رحمه الله قول په هغه قول باندې مبنی دې ذکر، مطابق چه تحويل په نصف شعبان کښې شوې وو.په دې صورت کښې بنکاره ده.چه ټوټه موده اوولس مياشتې او درې ورځې جوړيږی.(١)والله أعلم وعلمه أتم وأحكم.

نبی کريم ﷺ بيت المقدس ته استقبال په قرانی حکم باندې کړې ووکه په خپل اجتهاد سره؟

نبی کريم ﷺ چه بيت المقدس ته کوم مونځونه کول.هغه ئې په خپله رائې سره کړی وو اوکه دقرآن په حکم سره.

دشوافع حضراتو رحمهم الله دواړه قولونه دی.لکه څنگه چه ماوردی رحمه الله په «الحاوی» کښې نقل کړی دی.(٢)

قاضی عياض رحمه الله فرمائی.چه داکثرو عالمانو رحمهم الله رائې دا ده.چه نبی ﷺ په خپل اجتهاد او رائې سره داسې کړی وو.(٣)د نبی ﷺ مقصود ديهودو تاليف قلب وو.نبی ﷺ به دا سوچ کړې وی.که زه ددوی قبلې طرف ته استقبال اوکړم.نودوی به زما دين طرف ته مائل شی خو يهوديان ډيرسخت مزاجه اوتنگ نظروو.هغوی نبی ﷺ ته چرته مائل کيدل.کله چه نبی ﷺ ته دا اندازه اوشوه.چه ددې تاليف په وجه هغوی اسلام طرف ته نه مائل کيږی.نودنبی ﷺ زړه دا غوښتل شروع کړل.چه دخپل پلار(حضرت ابراهيم عليه السلام) قبلې طرف ته متوجه شی.خوچونکه د نبی ﷺ اجتهاد باقی پريخودې شوې وو.نودالله تعالی دطرفه حکم راغلو.ددې وجې نبی ﷺ په خپلې ارادې سره بيت المقدس نه وو پريخودې.بلکه دالله تعالی دحکم انتظار ئې کولو.په دې انتظارکښې به نبی ﷺ آسمان طرف ته نظرپورته کول.هم دا الله تعالی په آيت کريمه ﴿ قَدْ نَرٰى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَآءِ ۚ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضٰىهَا ﴾(٤) کښې ذکرکړه.اوددې نه پس الله تعالی بيا د بيت المقدس قبله منسوخ کړه. اوکعبه ئې قبله اوگرځوله.(٥)

ددې تقرير نه معلومه شوه.چه بيت المقدس الله تعالی قبله مقررکړې وه. او بيت المقدس کومه چه نبی کريم ﷺ دخپل طرف نه قبله جوړه کړې وه.هغه منسوخ کړه.په دې سره دا لازمه شوه.چه په قرآن سره د سنت نسخ کيږی.

بيا دلته دوه بحثونه دی.

① اول دا چه په احکام شرعيه کښې نسخ کيدې شی که نه؟

---

١) عمدة القاری(١١\٢٤٥)_
٢) حكاه النووی فی شرح مسلم (١١\٢٠٠) كتاب المساجد باب تحويل القبلة من القدس إلى الكعبة)_
٣) المصدرالسابق)_
٤) البقرة: ١٤٤)_
٥) جامع البيان فی تفسير القرآن (٢\١٣) التوطئة فی تأويل قوله تعالى (قد نرى تقلب وجهک..))_

④ دويم دا چه نسخ السنة بالقرآن جائزده كه نه؟

اولنئ بحث د نسخ د واقع كيدو امكان په دې مسئله كښې داهل حق په مينځ كښې څو هډو اختلاف نشته.البته يهود دا وائي چه دالله تعالى په احكاموكښې.اودالله تعالى په كلام كښې نسخ نشى كيدې.ځكه چه دنسخ منلو مطلب دا دې.چه الله تعالى ته د وړاندې نه د دويم حكم پته نه وه.ځكه كه چيرته الله تعالى ته د دويم حكم علم وو.نو داول نه به ئې دويم حكم نازل كړې وو.اودې څيزته «بداء» وائي.يعنى چه د يوڅيز په باره كښې د وړاندې نه علم نه وى.روسته ورته دهغې علم اودهغې په مصلحتونو باندې علم اوشى او..بداء)) دالله تعالى په حق كښې محال ده.ځكه چه دا خو نعوذ بالله دالله تعالى جهل لره مستلزم ده.(١)

خوحقيقت دا دې.چه په قرآن اوحديث كښې په احكام خداوندى كښې د نسخې واقع كيدل ثابت دى.الله تعالى فرمائيلى دى. ﴿مَا نَنسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَا أَوْ مِثْلِهَا﴾(٢)

بيا دنسخ په امكان او وقوع باندې دا ډير لوئې دليل دې.چه دنبى ﷺ په نبوت باندې يقينى دلائل قائم دى.اوچه ترڅو پورې شرائع سابقه منسوخ اونه ګڼرلى شى.نود نبى ﷺ نبوت نشى ثابت كيدې.نومعلومه شوه.چه د نسخ قائل كيدل لازمى اوضرورى څيزدې.(٣)

ددې نه علاوه په شرائع سابقه كښې هم نسخ واقع شوې ده.هم په تورات كښې دى.چه حضرت آدم ﷺ ته حكم شوې وو.چه هغوى دخپلو لونړو نكاح دخپلو ځامنو سره اوكړى او روسته دا حكم په اتفاق سره منسوخ شوې دې.(٤)

دغه شان دحديث مبحوث عنه نه هم ښكاره معلوميږى.چه د هجرت نه وړاندې بيت المقدس قبله وه.بيا هغه منسوخ شوه.اوكعبه قبله اوګرځولې شوه.

تركومې پورې چه د يهوديانود اعتراض تعلق دې.چه دنسخ نه دا معلوميږى.چه الله تعالى وړاندې كوم حكم مناسب ګڼړلې وو.روسته ورته (معاذالله) دخپلې غلطئ احساس اوشو.اوهغه ئې واپس كړو.نودا ډيرسطحى قسم اعتراض دې.اولږ غوركولونه پس ددې غلطى ښكاره كيږى.

ځكه چه نسخ مطلب د رائې بدليدل نه دى.بلكه په هرزمانه كښې دهغه دور مناسب احكامات وركول دى.دناسخ كاردانه وى.چه هغه منسوخ غلط اوګرځوى .بلكه دهغه كار دا وى.چه دحكم د مودې نفاذ متعين كړى.دا اوښائى . چه اولنئ حكم ترڅومره مودې پورې نافذ وو.ترهغه مودې پورې هغه مناسب وو. خواوس دحالاتود تبديلئ په وجه د نوى حكم

---

(١) التفسير الكبير للرازى(٣\٢٢٧) تفسير آيت ﴿ماننسخ من آية أوننسها﴾ المسألة الخامسة وعلوم القرآن (١٥٩و ١٦٠) باب چهارم ناسخ ومنسوخ ـ

(٢) البقرة:١٠٦)_

(٣) تفسير كبير(٣\٢٢٧)-

(٤) المصدرالسابق)-

ضرورت دي.كوم كس چه هم په مناسب فكرسره غور اوكړي.نوهغه دې نتيجې ته د رسيدو نه بغيرنشى پاتې كيدې.چه دا تبديلى دحكمت الهى عين مطابق ده.اودې ته په هيڅ اعتبارسره عيب نشى ونيلې.حكيم هغه نه وى.چه په هرقسم حالاتوكښې يوقسم نسخه وركوى.بلكه حكيم هغه وى.چه د مريض اومرض د حالت په بدليدو باندې ژورسوچ كوى او د هغې مناسب سره سره په نسخه كښې تبديلى راولى.

گورئ په مخلوقات كښې داسې وى.چه يوحكم اوقانون چه جارى كړى.نوكله خو هغه ددې وجې بيا منسوخ كوى.چه ددې قانون په ټولوارخونو باندې غورنه وو شوې.اوس دڅه وخت تيريدو نه پس غلطى ښكاره شوه.ددې وجې د دغه قانون منسوخ كولوته خبره اورسيده.او دا وجه وى.چه داسې قسم حالات راتلونكى وى.كوم چه دقانون جوړونكو اوجارى كونكو په علم كښې نه وو.څه وخت تيريدو نه پس په حالاتوكښې داسې تبديلى راغله.چه هغه قانون نشى چليدې.څكه په قانون كښې تبديلى كوى.

بل طرف ته الله تعالى خو عليم اوخبيرذات دې.دهيڅ څيز هيڅ يوارخ دهغه نه پټه نه وى اونه د راروانو حالاتونه هغه بې خبره دې.ددې وجې دا ممكن نه ده.چه نسخ د څه لاعلمئ په بنياد باندې ياد غلطئ ښكاره كيدو په وجه اوشى.

البته دنسخ مثال باندې داسې پوهيدې شئ.چه يوهوښياراوقابل حكيم د مريض معائنه اوكړه.اودمرض تشخيص وكړو.اوس حكيم صاحب ته معلومه شوه. چه دده دپاره په اولنو پنځلسو ورځو كښې فلانئ نسخه فائده منده ده.اود روستو دپاره فلانئ نسخه فائده منده ده.اوس هغه هوښيارطبيب يوصورت خودا اختيارولې شى.چه پنځلس ورځې دا نسخه استعمال كړه.اوددې نه پس دومره ورځې دا بله نسخه استعمال كړه.خوحكيم اوحاذق طبيب په خپل مريض باندې ذهنى دباؤ اچولوپه ځائې دا اوكړى.چه هغه ته يوه دارو وركړى.اودا ورته اووائى.چه پنځلس ورځو پورې دا دوائى استعمال كړه.اوددې نه پس ماته خبر اوښايه.اوپنځلس ورځې پس هغه مريض ته دويمه دوائى وركړى.نودنسخې دا تبديلئ دهرچا په نيز هم عيب نه بلكه هوښيارتيا اوپه مصلحت حكمت باندې مبنى گڼرلې شى.

دغه شان دالله تعالى په علم كښې هم يو حكم تريوې مودې پورې مقرر وى. د هغې په باره كښې د وړاندې نشى خودلې.ددغه مودې تيريدو نه پس د مصلحت او حكمت په مقتضا باندې الله تعالى دويم حكم وركوى.دا ديوحكم منسوخ كول اوبل حكم وركول دالله تعالى په كمال علم اوكمال حكمت باندې مبنى وى.

اودا خبره صرف شرعى احكامو پورې مخصوص نه ده.دكائنات ټوله كارخانه هم په دې اصولوباندې روانه ده.الله تعالى خپل حكمت بالغه سره په موسمونو كښې تبديلى راولى.كله يخنى كله گرمى.كله پسرلې كله خزان.كله باران كله خشك سالى.دا ټول تغيرات دالله تعالى دحكمت بالغه عين مطابق دى.اوكه يوكس دې ته ..بداء.. وائى.اودا اعتراض كوى.چه په دې سره معاذالله دالله تعالى په رائې كښې تبديلى راتلل لازميږى.چه هغوى په يووخت كښې يخنى خوښه كړې وه.او ورسته ورته دخپلې غلطئ احساس اوشو.اودهغې په

خاني ني ګرمی کړه نوهغه ته به په د احمق نه سوا بل څه ونیلی شي.هم دغه معامله د شرعی احکامو د نسخ هم ده چه دې ته ((بداء)) ونیل اودا عیب ګنړل ډیره لویه کوتاه نظری اودحقائقونه ناواقفیت دې.

بیا دې دلته یوه خبره دا هم معلومه وی چه مونږ مخکښې ذکرکړی دی.چه د نسخ په امکان کښې دا هل اسلام څه اختلاف نشته.نودغه شان په وقوع کښې هم څه اختلاف نشته.البته په معتزلو کښې صرف د ابومسلم اصفهانی رائې دا ده.چه د نسخ امکان شته.خوپه قرآن کریم کښې چرته هم نسخ نه ده واقع شوې.

خوحقیقت دا دې چه دا موقف د دلائلو په لحاظ سره ډیرکمزورې دې.اوکه دا رائې اختیار کړې شی.نوددې نه پس د قرآن کریم په بعضې آیاتونوکښې د داسې تاویلاتوضرورت پیښیږی.کوم چه د اصول تفسیرنه بیخی خلاف دی.

په اصل کښې چه کوم کسان په قرآن کریم کښې د نسخ قائل نه دی.نودهغوی په زړونوکښې دا خبره ناسته ده.چه نسخ یوقسم عیب دې.دکوم نه چه قرآن کریم خالی ساتل پکار دی. حالانکه نسخ عیب ګنړل دعقل کمزوری ده.

بیاعجیبه دا ده.چه ابومسلم اصفهانی اودده متبعین عام طور د یهودیانو پشان ددې خبرې نه انکار نه کوی.چه دالله تعالٰی په ډیرواحکاموکښې نسخ واقع شوې ده.بلکه هغوی صرف دا وائی.چه په قرآن کریم کښې نسخ نشته.اوس که نسخ عیب وی.نوپه غیرقرآنی احکامو کښې دا عیب ولې پیدا شوې دې؟حالانکه هغه هم دالله تعالٰی احکام دی.اوکه دا عیب نه وی.نو کوم څیز چه د قرآنی احکامو نه سوا په نورو کښې عیب نه وی.نوپه قرآنی احکامو کښې ولې عیب ګرخولې شی؟

حاصل د کلام دا دې.چه دجمهورو اهل اسلام په نیز احکام شرعیه برابره ده که قرآنی احکام وی. اوکه غیرقرآنی.په دې کښې یواخې دنسخ امکان نه بلکه واقع شوې هم ده.اوپه یهودو کښې بعضې خو بیخی دامکان نه انکارکوی. او بعضې صرف د واقع کیدو نه انکار کوی. او جمهوراهل اسلام په دې خبره متفق دی.چه دنسخ صرف امکان نه بلکه وقوع هم شته. البته په معتزلو کښې صرف ابومسلم اصفهانی اودهغه متبعینوکښې د یو څو اهل تجدد رائې دا ده.چه دنسخ وقوع په نورشرعی احکاموکښې شته.البته په قرآن کریم کښې د نسخ وقوع نشته.والله أعلم.

دویم بحث نسخ السنت بالقران جائز ده که نه؟ په دې بحث باندې د پوهیدلو نه وړاندې په دې پوهه شئ.چه دنسخې څلورصورتونه دی.

① نسخ الکتاب بالکتاب.② نسخ السنة بالسنة.

③ نسخ الکتاب بالسنة.④ نسخ السنة بالکتاب

په دې کښې اولنۍ صورت يعنې نسخ الکتاب بالکتاب متفق عليه دې.(۱) البته لګ څنګ چه مونږ وړاندې بيان کړې دې په دې کښې اختلاف ضرور شته.چه په قرآن کريم کښې نسخ واقع شوې ده که نه ده.نوجمهور اهل سنت ددې قائل دی.اوابومسلم اصفهانی معتزلی اودهغه څه متبعين ددې نه انکارکوی.

دويم قسم نسخ السنة بالسنة دی.ددې څلور صورتونه دی.

① نسخ المتواتر بالمتواتر ② نسخ الآحاد بالآحاد ③ نسخ الآحاد بالمتواتر ④ نسخ المتواتر بالآحاد.

ظاهريه اوطوفی حنبلی خود هر صورت د جواز قائل دی.اوجمهور ﷺ داولنو درې صورتونو د جواز قائل دی.البته د څلورم صورت يعنی نسخ المتواتر بالآحاد ددې نه انکار کوی.(۲) څکه چه متواترقطعی وی.اوخبرواحد ظنی.اوظنی دقطعی دپاره ناسخ نشی جوړيدی.څکه چه ناسخ دپاره پکارده.چه کم ازکم د منسوخ سره برابر وی.الله تعالی فرمانيلی دی. ﴿مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ اَوْ نُنْسِهَا نَاْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَآ اَوْ مِثْلِهَا﴾(۳)

په دې باندې اشکال کيږی.چه احناف بعضې وخت حديث صحيح په حديث حسن باندې منسوخ کوی.حالانکه د صحيح درجه د حسن نه پورته ده.

ددې جواب دا دې.چه دخبرواحد او په ظنيت کښې دواړه سره برابر دی.(که حديث حسن دی اوکه حديث صحيح دواړه ظنی اواخبار آحاد دی)اوکيدې شی.چه حديث حسن په بعضې قرائنو سره د حديث صحيح دپاره ناسخ شی.والله أعلم.

---

(۱) أصول البزدوی مع کشف الأسرار(۱۷۵/۳و ۱۷۶)..

وقال الکلوذانی الحنبلی يجوز نسخ القرآن بالقرآن والسنة المتواترة بمثلها والآحاد بالآحاد التمهيد فی أصول الفقه ۳۶۸/۲) وقال محققه فی تعليقاته کل هذا بالإتفاق بين القائلين بالنسخ کما قال الآمدی فی الأحکام (۱٤٦/۳) ..

دغه شان اوګورئ الإعتبارفی الناسخ والمنسوخ من الآثارللحازمی (ص.۹۹) مسائل النسخ)_

(۲) قال ابن النجارالحنبلی فی شرح الکوکب المنير(۵۵۹/۳و ۵٦۱و۵٦۲) ويجوز نسخ قران ونسخ سنة متواتر بمثلهما ونسخ سنة بقرآن ونسخ آحادمن السنة وهی الحديث غير المتواتربمثله أی بحديث غيرمتواتر. ونسخ آحاد بمتواترويجوز عقلاً لا شرعاً نسخ سنة متواترة بآحاد عند الجمهور وحکاه بعضهم إجماعاً وقال الطوفی من أصحابه والظاهرية يجوز واختارهذا القول الباجی ولکن فی زمن النبی ﷺ وقال لايجوز بعده إجماعاً لأنه ﷺ کان يبعث الآحاد بالنسخ إلی أطراف البلاد قال ابن قاضی الجبل: واختاره أيضاً القرطبی المالکی.

وقال ابن الحاجب فی مختصر المنتهی مع شرحه بيان المختصر (۵۳۵/۲) يجوز نسخ القرآن بالقرآن کالعدتين والمتواتر بالمتواتر والآحاد بالآحاد والآحاد بالمتواتر.وأما نسخ المتواتر بالآحاد فنفاه الأکثرون. واحتج المصنف علی عدم جواز نسخ الخبر المتواتر بالآحاد بأن الخبر المتواتر مقطوع والآحاد مظنون والمظنون لا يقابل المقطوع بل يطرح المظنون ويعمل بالمقطوع)_

(۳) البقرة:۱۰٦)_

دریم قسم نسخ الكتاب بالسنة ده.په دې کښې اختلاف دې.
دجمهورو فقهاؤ اومتكلمينو رحمهم الله په نيز دا جائز دې داامام شافعي رحمه الله محققينو ملګروهم دا مذهب دې.
امام شافعي رحمه الله په خپلو عاموكتابونوكښې ليكلي دي.چه دا صحيح نه ده.هم دا داكثرو محدثينو رحمهم الله قول دې.
بیا دمانعينواختلاف دې.بعضې وائي.چه عقلاً هم دا صحيح نه ده داامام شافعي رحمه الله ظاهر مذهب هم دا دې.اوهم دا د حارث محاسبي.عبدالله بن سعيد اوقلانسي رحمهم الله رائې ده. اود امام احمد بن حنبل رحمه الله نه يو روايت هم دا دې.
بعضې نورحضرات فرمائي.چه عقلاً خوجائزده.البته په شريعت کښې واقع شوې نه ده.كه په شريعت کښې ددې څه مثال موندې شو.نوبيا به جائز وه.دابن شريح په دوو روايتونوكښې يو روايت دا دې.
څلورم قسم نسخ السنة بالكتاب دې.په دې کښې هم اختلاف دې جمهورخو قائل دي.نوكوم حضرات چه د نسخ الكتاب بالسنة قائل دي.نودهغوى نه علاوه هغه حضرات هم د نسخ السنة بالكتاب قائل دي.كوم چه د نسخ الكتاب بالسنة قائل نه دي.په دوى کښې عبدالقادر بغدادي اوابوالمظفرسمعاني هم دي.اوامام شافعي رحمه الله د اولنۍ مسئلې پشان دلته هم د جواز نه انكار كړې دې.
دا خبره دې ياده وي.چه امام شافعي رحمه الله په بعضې مقاماتوكښې داسې كلام كړې دې. چه دهغې نه عدم جوازمعلومیږي.اوبعضې ځايونو د كلام نه جواز مفهوم كیږي.هم ددې وجې نه دهغوى ملګرودهغوى نه دواړه اقوال نقل كړي دي.(١) والله أعلم.

قوله: **وَأَنَّهُ صَلَّى أَوَّلَ صَلَاةٍ صَلَّاهَا صَلَاةَ الْعَصْرِ**: نبي ﷺ دبولونه وړاندې دمازيګرمونځ كړې وو.

تحويل دقبلې په كوم جمات کښې اوپه كوم مونځ کښې شوې وو؟ تحويل دقبلې د ماسپخين په مانځه کښې شوې وو.يا د مازيګرپه مانځه کښې.دغه شان په مسجد نبوی کښې شوې وو.كه په مسجدالقبلتين کښې؟په دې کښې اختلاف دې.
د واقدي.ابن سعد .اوابن الجوزي رحمهم الله رائې دا ده.چه تحويل په مسجد القبلتين کښې د ماسپخين په مانځه کښې شوې وو.واقعه داسې پيښه شوه.چه نبی كريم ﷺ د بشربن براء بن معرور د مورد زيارت دپاره دهغوى قبيلې بنوسلمه ته تشريف اوړې وو.هغوى ددوى دپاره روټۍ تياره كړه.اوهلته دماسپخين دمانځه وخت شو.نبي ﷺ دوه ركعته مونځ وركړې وو.چه

---

(١) د نسخ په دې څلوروصورتونوكښې دتفصيل اود مبسوط دلائلودپاره أصول البزدوي مع شرح كشف الأسرار(۳\۱۷۵و ۱۸۶) باب تقسيم الناسخ والتمهيد فى أصول الفقه (۲\۳۶۸و ۸۷) والإعتبارفي الناسخ والمنسوخ من الآثار(۹۹و۱۰۹) وبيان المختصرشرح مختصر المنتهى لإبن الحاجب (۲\۵۳۵و۵۵۱) والرسالة للإمام الشافعي (ص۱۰۶-۱۱۳) ابتداء الناسخ والمنسوخ وشرح الكواكب المنير(۳\۵۵۹ و۵۶۳)_

دتحويل حكم راغلو. نونبى ﷺ كعبې طرف ته مخ كړو.[1]

دحضرت عماره بن روبيه رضي الله عنه نه مروى دى. چه «كنا مع النبى ﷺ فى إحدى صلاتى العشى حين صرفت القبلة فدار ودرنا معه فى ركعتين»[2]

امام بزار رحمه الله دحضرت انس رضي الله عنه نه روايت نقل كړې دې. «انصرف رسول الله نحو بيت المقدس وهو يصلى الظهر وانصرف بوجهه إلى الكعبة»[3]

امام طبرانى هم دا مفهوم په خپل سند سره دحضرت انس رضي الله عنه نه نقل كړې دې.[4]

ددې ټولو رواياتونه معلوميږى. چه تحويل د قبلې دماسپخين په مانځه كښې شوې وو خو دې رواياتو كښې يوروايت هم د ضعف نه خالى نه دې.[5]

دبعضې عالمانو رحمهم الله رائې دا ده. چه تحويل خودماسپخين په مانځه كښې شوې وو البته: حضرات دا وائى. چه په مسجدالقبلتين كښې نه بلكه په مسجد نبوى كښې دتحويل قبلې حكم راغلې وو. اونبى ﷺ خپل مخ كعبې طرف ته كړو. هم دا دعلامه سيوطى اوعلامه آلوسى رحمهما الله رائې ده.[6]

ددې حضراتو دليل دحضرت ابوسعيد بن المعلى رضي الله عنه روايت دې. دوى فرمائى. «كنا نغدو للسوق على عهد رسول الله ﷺ فنمر على المسجد فنصلى فيه، فمررنا يوماً ورسول الله ﷺ قاعد على المنبر فقلت لقد حدث أمر فجلست فقرأ رسول الله ﷺ ﴿قد نرى تقلب وجهك فى السماء﴾ حتى فرغ من الآية قلت لصاحبى تعال نركع ركعتين قبل أن ينزل رسول الله ﷺ لنكون أول من صلى فتوارينا فصلينا ثم نزل رسول الله ﷺ فصلى للناس الظهر يومئذ»[7]

---

[1] طبقات ابن سعد(٢٤١\١ و٢٤٢) ذكر صرف القبلة عن بيت المقدس إلى الكعبة وأوجز المسالك (٤ \ ٩٥)

[2] أخرجه ابن أبى داود بسند ضعيف قاله الحافظ فى الفتح (٥٠٣\١) كتاب الصلاة باب التوجه نحوالقبلة حيث كان وأخرجه ابن سعد فى طبقاته (٢٤٣\١) عن عمارة بن أوس)_

[3] كشف الأستارعن زاندالبزار(٢١٢\١) كتاب الصلاة باب ما جاء فى القبلة رقم ٤٢٠) ومجمع الزوائد (١٣\٢) باب ما جاء فى القبلة قال الهيثمى وفيه عثمان بن سعيد ضعفه يحيى القطان وابن معين وأبوزرعه ووثقه أبونعيم الحافظ وقال أبوحاتم شيخ)_

[4] فتح البارى(٥٠٣\١ كتاب الصلاة باب التوجه نحوالقبلة حيث كان)_

[5] قاله الحافظ فى الفتح (٥٠٣\١)_

[6] روح المعانى (١٠\٢) وأوجز المسالك (٩٥\٤) ما جاء فى القبلة)_

[7] السنن الكبرى للنسائى (٢٩١\٦) كتاب التفسيرسورة البقرة باب قوله تعالى:(قدنرى تقلب وجهك فى السماء فلنولينك قبلة ترضاها) [illegible]

حافظ ابن كثير رحمه الله فرمائي ((والمشهور أن أول صلاة صلاها إلى الكعبة صلاة العصر)) يعني مشهوره دا ده چه اولنې مونځ كوم چه نبي ﷺ دتحويل قبلې نه پس كعبې ته كړې وو هغه د مازيګر مونځ وو. فرمائي هم دا وجه ده چه اهل قبا ته په دغه ورځ دتحويل قبلې علم اونشو بلكه په راروانه ورځ دصبا په مانځه كښې اوشو.(١)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي تحقيق دا دې چه تحويل قبلې نه پس چه نبي ﷺ كوم اولنې مونځ كعبې ته كړې وو هغه دماسپخين مونځ وو. اودا مونځ نبي ﷺ د بنو سلمه په جمات كښې كړې وو. كوم ته چه نن هم مسجدالقبلتين وائي. دوى هلته د براء بن معرور دوفات په باره كښې تشريف اوړې وو.(٢)

دا مونځ نبي ﷺ دوه ركعته بيت المقدس طرف مخ كړې ادا كړى وو. او باقي دوه ركعته ئې بيت الله ته مخ كړې ادا كړى وو. اوپه مسجد نبي ﷺ كښې چه نبي ﷺ د ټولونه اولنې كوم مونځ ادا كړې وو. هغه د مازيګر وو.(٣)

دحافظ ابن حجر رحمه الله په دې تقريرسره د واقدي وغيره په بياناتو اومختلفو رواياتوپه مينځ كښې تطبيق كيږى.

قوله: وَصَلَّى مَعَهُ قَوْمٌ فَخَرَجَ رَجُلٌ مِمَّنْ صَلَّى مَعَهُ فَمَرَّ عَلَى أَهْلِ مَسْجِدٍ وَهُمْ رَاكِعُونَ: دنبي ﷺ سره څه كسانو مونځ ادا كړو. بيا دوى سره چه چا مونځ كړې وو په هغوى كښې يوكس اووتل. اودجمات دخلقو په خواه كښې تيرشو. هغه خلق په ركوع كښې وو. يعني په مانځه كښې مشغول وو.

نوروخلقو ته دتحويل قبلې خبروركونكې څوك وو؟ دنبي ﷺ سره چه ئې مونځ كړې وو. اوبيا وتلې وو. دا څوك وو؟ بعضې عالمان رحمهم الله فرمائي چه دا عبادبن بشربن قيظى رضي الله عنه وو.(٤)

اوبعضې عالمان رحمهم الله فرمائي. دا دوى عبادبن نهيك (بفتح النون وكسر الهاء) وو.(٥)

---

(١) تفسيرالقرآن العظيم(١\١٩٣)_

(٢) فتح البارى(١\٩٧) كښې دحضرت براء بن معرور د خوى بشردوفات ذكردې حالانكه دا صحيح نه ده. څكه چه د قبلې دتبديلۍ نه وړاندې چه څوك وفات شوى وو. هغه براءبن معرور وو. دهغه څونې نه وو. هم په دې باب كښې دايت كريمه د نزول لاندې ذكر راغلې دې چه دتحويل قبلې نه وړاندې په انصاروكښې د دوو حضراتو وفات واقع شوې وو. يواسعد بن زراره. اوبل هم دا حضرت براء بن معرور وو. رضي الله عنهما اوحضرت براء بن معرور رضي الله عنه څونې دحضرت بشروفات د غزوه خيبر نه پس شوې وو. فتنبه الإصابة (١\١٥٠)_

(٣) فتح البارى (١\٩٧)_

(٤) كما رواه ابن منده من حديث تويلة بنت أسلم كذا فى فتح البارى(١\٩٧) والأصابة (٢\٢٦٣)_

(٥) فتح البارى(١\٩٧) والإصابة (٢\٢٦٤) والسعاية (٢\٩٢)

داولنی نوم تصریح تویله (١) بنت اسلم یا مسلم انصاریه حارثیه رضی الله عنها په روایت کښې راغلی دی.هغوی فرمائی.((جاء رجل من بنی حارثة یقال له عباد بن بشر بن قیظی فقال إن النبی ﷺ قد استقبل البیت الحرام فتحولوا إلیه))(٢)

د دویم جمات نه کوم جمات مراد دې؟ بیا په دې روایت کښې چه کوم روایت وارد شوې دې چه هغه دیوجمات په خلقو تیرشو.ددې جمات نه کوم جمات مراد دې؟

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه دا واقعه دبنومسلمه دجمات وه.(٣)

خویه دې جواب باندې دا اعتراض دې.چه کله نبی ﷺ پخپله مسجد بنوسلمه کښې یعنی ذوالقبلتین کښې موجود وو.نوبیا یوکس ته دبنومسلمه دجمات خلقو ته د خبر ورکولو ضرورت وو؟

حقیقت دا دې.چه حافظ رحمه الله د بنوسلمه دکوم جمات نوم لیکلې دې.دا دهغوی خپل گمان دې.کوم چه ئې په ..قیل.. سره وئیلی دی.اوددې ئې څه سند هم نه دې ذکر کړې.صحیح دا ده.چه د بنوحارثه دجمات واقعه ده.لکه څنګه چه تولیه بنت د اسلم رضی الله عنها په روایت کښې تصریح موجود ده.هغه فرمائی.((صلینا الظهر أو العصر فی مسجد بنی حارثة فاستقبلنا مسجد إیلیاء فصلینا رکعتین))(٤)

یواشکال اودهغې جواب.دلته یواشکال بل کیږی.هغه دا چه په کتاب الصلاة کښې دحضرت ابن عمر رضی الله عنهما روایت راځی.په هغې کښې دی.((بینا الناس بقباء فی صلاة الصبح إذ جاءهم آت..))(٥)ددې روایت نه معلومیږی.چه راتلونکی کس بنوعمروبن عوف ته خبر ورکړې وو.کوم چه په قباء کښې آباد وو.اوهغوی دصبا مونځ کولو.

دلته د حافظ ابوالفضل بن طاهر رحمه الله دنقل مطابق خبر ورکونکې کس عباد بن بشر رضی الله عنه وو.(٦) اوس په دې روایاتوکښې تعارض راځی.چه آیا د بنوحارثه جمات ته خبر ورکونکې کس

---

(١)ددې نوم تویله (نون سره مصغراً) هم راغلې دې.او تویله (تائے مثناة فوقانیه) سره هم راغلې دې.فتح الباری (٩٧\١) کښې ((طویلة)) واقع دې.او (٥٠٣\١) کښې ((ثویلة)) (بالثاء المثلثة) واقع دې.دا دواړه غلط دی.اوګورئ (الإصابة (٢٥٦\٤و ٢٥٧) و(٤٢٠\٤) حافظ په ((الإصابة)) کښې ((نویلة)) (بالنون) راجح ګرځولې دې.

(٢) الإصابة (٢٦٣\٢) والتمهید(٤٦\١٧)

(٣) قال الحافظ رحمه الله فی الفتح (٩٧\١)وأهل المسجد الذین مر بهم قیل هم من بنی سلمة..)

(٤) رواه الحافظ أبوبکربن مردویه کما فی تفسیرابن کثیر(١٩٣\١) وأبوحاتم فی تفسیره کما فی الفتح (٥٠٣\١)

(٥) صحیح بخاری کتاب الصلاة باب ما جاء فی القبلة رقم ٤٠٣)

(٦) فتح الباری(٥٠٦\١) کتاب الصلاة باب ما جاء فی القبلة)

عباد بن بشر ﷜وو اوكه دمسجد قباء مخبر وو؟بيا دا چه دا د مازيگردمونځ واقعه وه اوكه دصبا دمونځ.

حافظ ابن حجر﷫ فرمائي چه د حضرت براء په حديث باب كښې چه دجمات دخلقو ذكردې.هغه بنوحارثه وو.چونكه هغوى په مدينه منوره كښې دننه اوسيدل.څكه هغوى ته د مازيګرپه مانځه كښې خبر ملاؤ شو.اوهغوى ته خبر وركونكي عبادبن بشريا عبادن بن نهيك ﷠ وو دحضرت براء﷜ په حديث باب كښې هم ددې ذكردې.

دقباء خلق چونكه د مدينې منورې نه بهراوسيدل.ددې وجې هغوى ته به خبر رسيدو كښې روستوالې اوشو.په دويمه ورځ دصبا په مونځ كښې هغوى ته خبر اوشو.هغوى ته دخبر رسونكي نوم معلوم نه دې.په ظاهره دعبادبن بشر﷜ نه علاوه بل صحابي﷜ معلوميږي.

څكه چه عباد بن بشر﷜ د بنوحارثه سره تعلق ساتلو.اود مسلم په روايت كښې اهل قباء ته د خبر ورنكونكي كس ذكر «رجل من بني سلمة»په الفاظوسره راغلې دې.دحضرت انس﷜ په روايت كښې دى.«فمررجل من بني سلمة وهم ركوع في صلاة الفجروقد صلوا ركعة ..»(١)اودا خبره يقيني ده.چه بنو حارثه اوبنو مسلمه دواړه جدا جدا قبيلې دى.(٢)

خلاصه دا شوه.چه دتحويل قبلې حكم دټولو نه وړاندې دماسپخين په مانځه كښې راغلې وو.په دغه وخت كښې نبي ﷺ په مسجد ذوالقبلتين كښې وو.چه دمانځه په حالت كښې نبي ﷺ اوټولومونځګذارو كعبې طرف ته مخ كړل.(٣)

تركومې پورې چه دحضرت ابوسعيدبن المعلى ﷜ د روايت تعلق دې.دكوم نه چه معلوميږي. چه دتحويل حكم دماسپخين په مانځه كښې په مسجد نبوى كښې راغلې وو.

نوداحديث مونږ د دويمې ورځې په واقعه باندې حمل كولې شو.يعنى مطلب دا دې.چه حضرت ابوسعيدبن المعلى﷜ ته د تحويل قبلې داول نه علم نه وو.په دويمه ورځ كله چه نبي ﷺ د څه ضرورت دپاره د ماسپخين نه وړاندې خطبه وركوله.په هغې كښې د تحويل قبلې ذكر هم راغلو.اوآيت مذكوره ئې هم واورولو.په دغه وخت كښې دوى مسجد نبوى ته راورسيدل.اودا ئې اوګڼړل .چه دا حكم اوس نازل شو.نود «أول من صلى»جوړيدو دپاره ئې خپل ملګرى سره يوځائې مونځ اوكړو.ددې نه پس نبي ﷺ دماسپخين دمونځ امامتى وركړه.كومه چه ښكاره خبره ده.خانه كعبې طرف ته ئې مخ كړې وو.اومونځ ئې كړې وو.

چه دا احتمال موجود وى.نوددې باوجود دا حديث ددې خبرې دپاره د دليل په طور پيش كول صحيح نه دى.چه اولنې مونځ په مسجد نبوى كښې دماسپخين شوې وو.حالانكه د صحيح بخارى په روايت كښې اولنې مونځ د مازيګرخودلې شوې دې.

---

(١) صحيح مسلم (٢٠٠/١١) كتاب المساجد باب تحويل القبلة من القدس إلى الكعبة)_

(٢) فتح البارى(٥٠٦/١١) كتاب الصلاة باب ما جاء في القبلة)-

(٣) كما حكاه ذلك ابن سعد في الطبقات (٢٤٢/١) ذكر صرف القبلة عن بيت المقدس إلى الكعبة)_

دذې نه پس په مسجد نبوی کښې پوره مونځ دمازیګرخانه کعبې طرف ته شوې دې[1]په دې مونځ کښې د بنوحارثه امام[2]عبادبن بشر رضي الله عنه وو.دوی چه د مانځه نه فارغ شونو نو راووتلو.اودخپل قوم جمات ته اورسیدلو.هغه وخت هلته مونځ کیدو.هغوی مونځګذارو ته خبر ورکړو چه قبله بدله شوې ده.نوخلقو هم په هغه وخت کښې خپل طرف بدل کړل.[3]
چونکه مسجد بنی عمروبن عوف د مدینې منورې نه بهر په قبا کښې وو.دغه حضراتو ته په دغه ورځ خبر اونه رسیدل.په دویمه ورځ د بنو سلمه یو سړې دصبا په مانځه کښې قبا ته اورسیدل. اوهغه خلقو ته ئې د قبلې بدلیدو خبر اورسولو([4]) په دې طریقه په ټولو روایتو کښې تطبیق راځي.والعلم عندالله سبحانه.
تنبیه حافظ ابن حجر رحمه الله دلته اوپه کتاب الصلاة کښې دحضرت براء بن عازب رضي الله عنه د حدیث په تحقیق کښې هم دا ذکرکړې دی.چه دا کس حضرت عبادبن بشر رضي الله عنه یا عباد بن نهیك رضي الله عنه وو.[5]خوچه کله د بخاری په آخر کښې «کتاب أخبار الآحاد» ته رسیدلې دې نو لیکی. «وقد تقدم شرحه فی کتاب العلم وفی أبواب إستقبال القبلة أیضاً وبینت هناك أن الراجح أن الذی أخبر فی حدیث البراء رضي الله عنه بالتحویل لم یعرف إسمه»[6] یعنی روسته بیانیږی.چه دحدیث براء رضي الله عنه د مخبر نوم معلوم نه دې.حالانکه پخپله دحافظ رحمه الله دتحقیق مطابق هلته عبادبن بشر رضي الله عنه مراد دې.البته دحضرت ابن عمر رضي الله عنهما په روایت کښې چه دکوم مخبر ذکردې.حافظ رحمه الله دهغوی په باره کښې دلاعلمۍ اظهار کړې دې.[7] فانتبه والله سبحانه أعلم.
داهل قباء د منسوخ قبلې طرف ته د مونځ د ادا کولوحکم:د وړاندینی تقریرنه تاسو ته معلومه شوه.چه تحویل دماسپخین په مانځه کښې شوې وو. اهل قباء په دغه ورځ د مازیګر،ماښام اوماخستن مونځ بیت المقدس طرف ته کړی وو. تردې چه په دویمه ورځ د صبا په مانځه کښې ورته خبر کیږی.
اوس سوال دا دې.چه دهغوی دهغه مونځونو به څه حکم وی.کوم چه هغوی منسوخ قبلې ته کړی وو آیا دهغې د راګرځولې حکم به ورته شوې وو.اوکه دهغوی دپاره به اعاده لازم نه وه.

---

[1]) کما فی حدیث الباب)_
[2]) وکان یؤم بنی حارثة کذا فی الإصابة(۲\۲٦۳)_
[3]) کما فی حدیث تویلة بنت أسلم عند ابن مردویه وابن أبی حاتم انظرتفسیر ابن کثیر(۱\۱۹۳) وفتح الباری (۱\۵۰۳)_
[4]) یدل علی ذلک ما رواه مسلم فی صحیحه (۱\۲۰۰) کتاب المساجد باب تحویل القبلة من القدس إلی الکعبة)_
[5]) فتح الباری(۱\۹۷) و(۱\۵۰٦)_
[6]) فتح الباری(۱۳\۲۳۸) کتاب أخبارالآحاد باب ما جاء فی إجازة خبرالواحد الصدوق..)_
[7]) فتح الباری(۱\۵۰٦)

په دې مسئله كښې دواړه قولونه دى البته په دې كښې اختلاف نشته چه د منسوخ كيدو نه پس او دحضرت جبريل عليه السلام د تبليغ نه وړاندې حكم نه لازميږى
امام طحاوى رحمه الله فرمائى چاته چه دعوت نه وى رسيدلې اوهغه ته د فرضيت خداوندى علم نه وى اونه دا ممكن وى چه دچا نه علم حاصل كړى په داسې صورت كښې دهغه په ذمه فرض نه لازميږى (١)

په دارالحرب كښې داسلام قبلونكى حكم ددې خانې دعالمانو رحمهم الله په مينځ كښې دا اختلاف پيدا شوې دې چه كوم كس په دارالكفر كښې يا د دارالاسلام په اطرافواومضافاتوكښې مسلمان شوې وى اوپه هغه خانې كښې داسې بل څوك موجود نه وى دچا نه چه دشريعت علم حاصليدې شى اونه هغه ته دا معلومه وى چه الله تعالى كوم څيزونه فرض كړى دى.دغه مودې نه پس هغه ته د هغې د فرضيت علم اوشى نودهغه په ذمه به د مونځونو قضا وى كه نه؟
دامام مالك ، شافعى اوځو نورو حضراتو رحمهم الله رائې دا ده.چه دده روژو او مونځونو قضا به دده په ذمه لازم وى.ځكه چه هغه دمعلومولودپاره په وتلو اوپه كوشش كولو قادر وو
امام ابوحنيفه رحمه الله فرمائى.چه دده په ذمه به دغه عبادات اوفرائض په هغه وخت كښې لازم وى.كله چه هغه ددې باوجود چه دعلم حاصلول ممكن وو.خوده كوشش نه وى كړې او كوتاهى ئې كړې وى.اوكه ده ته داسې كس نه وى رسيدلې دچا نه چه ده د شريعت علوم حاصلولى شول.نود هغه په ذمه څه لازم نه دى.(٢)والله أعلم

قوله: فَقَالَ أَشْهَدُ بِاللَّهِ لَقَدْ صَلَّيْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قِبَلَ مَكَّةَ فَدَارُوا كَمَا هُمْ قِبَلَ الْبَيْتِ: هغوى اووئيل.زه الله تعالى ګواه جوړوم.او وايم چه ما د رسول الله ﷺ سره مكې مكرمې ته مخ كړې مونځ كړې دې.هغوى ټول هم په دغه حالت كښې بيت الله طرف ته تاؤ شول.
ددې تاويدو صورت د تويله بنت اسلم رضى الله عنها په حديث كښې راغلې دې.((فتحول النساء مكان الرجال والرجال مكان النساء))(٣)
په ظاهره دا صورت شوې وو.چه كله د بيت المقدس په ځانې بيت الله شريف قبله جوړه كړې شوه. نونبى ﷺ دځپل ځانې نه اخوا شوه.اودجمات آخرى حصې ته راغلو.اوسړى دښځو ځايونو ته لاړل.اوښځې دسړو ځايونوته.ځكه چه بيت المقدس شمال كښې دې.اومكه معظمه جنوب كښې.په مينځ كښې مدينه منوره وه نوكله چه به نې بيت المقدس طرف ته مخ كولو نونبى ﷺ به دجمات شمالى ديوال ته مخ په لورمونځ وركولو اوكله چه كعبه ددوى

---

(١) عمدة القارى(١\٢٤٧و٢٤٨)_
(٢) عمدة القارى(١\٢٤٨)_
(٣) تفسيرابن كثير(١\١٩٣) والإصابة (٤\٢٥٧)

قبله مقرر کړې شوه نو خواه مخواه نبي ﷺ دخپل ځائې نه اخوا شو اودهغې مخالف طرف جنوبي ديوال طرف ته لاړلو اوهغې طرف ته ئې مخ کړو اواودريدلو اوښځې دسړو ځائې ته اوسړي دښځو ځائې ته لاړل.(۱)

ايا په مانځه کښې په مخ ګرځولوسره عمل کثيرنه راځي؟ تاسوګورئ چه په دې صورت کښې امام دخپل ځائې نه ځي.اومخامخ ديوال طرف ته منتقل کيږي دغه شان په مقتديانو کښې سړي دښځو ځائې ته اوښځې د سړو ځائې منتقل کيږي. اګرچه سړي مقتديان په خپل ځائې ولاړ وي.نوترڅه حده پورې خپل مخ بدلولې شي.خوڅه نه څه عمل هغوي هم ضرور کوي.اوامام اوښځودپاره خودخپل ځائې په بدلولوکښې د ډيرعمل ضرورت وي.نوآيا : عمل مفسد د مانځه نه دې؟

ددې خوجوابات ورکړې شوي دي.

① يوجواب دا ورکړې شوې دې.چه دا دهغه وخت واقعه ده.چه عمل کثيرمفسد د صلاة نه وو. ② دويم جواب دا دې.چه هغه مشي اوعمل مفسد دصلاة وي چه هغه متوالي اوپرله پسې وي.حالانکه دلته مشي متوالي نه وه.بلکه په توقف سره وه.

③دريم جواب چه زړه پرې مطمئن ګيږي.هغه دا دې چه عمل کثيراګرچه مفسد د صلاة دې. خوددې نه د ضرورت مواضع مستثني دي.ګورئ د محدث دپاره ..بناء.. جائزده ترهغه وخته پورې چه په مينځ کښې کلام نه وي شوې حالانکه د بناء دپاره هغه د مشي اودس وغيره اعمال کوي.دغه شان دلته هم دا د مواضع ضرورت څنې دې.نواجازت به وي څکه چه قاعده ده.((الضرورات تبيح المحظورات))بيا خاص کرېه داسې موقع خوددې اعتراض هډو ضرورت نشته.چه دا عمل د نبي ﷺ اوصحابه نه صادرشوې دې.(۲)

ديوکس په خبر باندې قطعي قبله پريخودل څنګه جائز شو؟ دلته په حديث باب کښې تاسوګورئ.چه يوکس دجمات خلقو په خواه کښې تيريږي. اودا خبر ورکوي چه قبله بدله شوه.اوددغه يوکس په خبر باندې يقين کوي .اوټول مونځګذار خپل مخ بل طرف ته اړوي اوس سوال دا دې.چه دبيت المقدس قبله خويه يقيني دليل سره ثابته وه صحابه کرامو رضي الله عنهم نبي اکرم ﷺ په خپلو سترګوباندې بيت المقدس طرف ته په استقبال کولوباندې ليدلې وو.نوصرف ديوکس په خبرباندې دې حضراتوقطعي قبله څنګه پريخوده.اوکعبې طرف ته ئې مخ کړل؟

ددې جواب دا دې.چه خبر واحدکه محتف بالقرائن وي.يعنې هغې سره قرائن شامل شي نوهغه د قطعيت فائده ورکوي.(۳)

---

(۱) فتح البارى(۵۰۷\۱) كتاب الصلاة باب ماجاء فى القبلة)۔

(۲) فتح البارى(۵۰۷\۱) كتاب الصلاة باب ما جاء فى القبلة او السعاية فى كشف ما فى شرح الوقاية (۹۳۶\۲)

(۳) نزهة النظرفى توضيح نخبة الفكر(۲۷\۲۴)

دلته اوګورئ صحابه کرامو ﷺ ته دا معلومه وه چه د نبی کریم ﷺ خواهش اوآرزو بلکه ډیرخواهش اوآرزو دا ده چه بیت الله قبله جوړه کړې شي اوبیا دهغه مناسبتونو هم هغوی ته علم وو کوم چه د نبی ﷺ د خانه کعبې سره وو ددې وجې هغوی ته دا معلومه شوه چه دا حکم خامخا راتلونکې دې ددې وجې دا محتف بالقرائن وو اوپه دې سره د قطعیت فائده حاصله شوه ددې وجې صحابه کرامو ﷺ دیوکس په خبر باندې عمل اوکړو والله أعلم (١)

آیاچه د خارج نه دیوخیزتلقین اوشی اوپه هغې باندې عمل اوشی په دې مونځ نه فاسدیږی؟
دلته یوه خبره دا ده چه دخارج نه یوکس مونځګذارته تلقین اوکړی اوهغه پرې عمل اوکړی نوپه دې سره مونځ فاسدیږی حالانکه دلته دخارج نه یوکس د بنو عمروبن عوف په جمات کښې یعنی مسجد قباء کښې اومسجد بنی حارثه کښې مونګذارته دا ښائی چه قبله بدله شوې ده خپل مخ واړوئ اوخلقوهغه دهغه کس تلقین قبلول کړو اوخپل مخونه ئې بیت الله ته واړول آیا په دې باندې مونځ فاسد نشو؟
ددې جواب دا دې که یوکس دخارج نه مونځګذار ته څه هدایت ورکړی او مونځګذاردهغه په هدایت باندې بغیردڅه چون چراء اوبغیرد سوچ غورنه عمل اوکړی نومونځ فاسدیږی اوکه دهغه په هدایت باندې مونځګذارپخپله عمل اوکړی اودغورکولونه هغه ته خپله غلطی معلومه شی اوبیا هغه ددې اصلاح اوکړی نوپه داسې صورت کښې مونځ نه فاسدیږی (٢)

دلته به هم دا صورت راپیښ شوې وی چه چونکه د داسې حکم د راتلو امید وو ددې وجې دخبر ملاویدونه پس به هغوی سوچ کړې وی چه دخبرپه صحت باندې ئې یقین راغلې وی نوبیا به ئې خپل مخونه اړولی وی والله أعلم بالصواب.

قوله: وَكَانَتِ الْيَهُودُ قَدْ أَعْجَبَهُمْ إِذْ كَانَ يُصَلِّي قِبَلَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ وَأَهْلُ الْكِتَابِ: یهودوته نبی ﷺ په هغه وخت کښې خوښ وو په کوم وخت کښې چه نبی ﷺ بیت المقدس طرف ته مخ کولو اواهل کتاب هم خوشحاله وو.
یعنی دیهودو دا خبره خوښه وه چه نبی ﷺ بیت المقدس طرف ته مونځ کوی ځکه چه بیت المقدس دهغوی قبله وه.
دلته په «وأهل الكتاب» کښې «أهل» مرفوع دې اوددې عطف په «الیهود» باندې دې سوال دا

---

(١) فتح البارى(١\٥٠٧) كتاب الصلاة باب ماجاء فى القبلة)_
(٢) قال ابن العابدين ﷺ فى ردالمحتار(١\٤٢٢) وفى القنية قيل لمصل منفرد تقدم فتقدم بأمره أو دخل فرجة الصف فتقدم المصلى حتى وسع المكان عليه فسدت صلاته وينبغى أن يمكث ساعة ثم يتقدم برأى نفسه وعلله فى شرح القدورى بأنه إمتثال لغيرأمرالله تعالى)..
وقال فى الدرالمختار(١\٤٥٩و٤٦٠) .. لوإمتثل أمرغيره .فقيل له تقدم فتقدم أو دخل فرجة الصف أحد فوسع له فسدت بل يمكث ساعة ثم يتقدم برأيه قهستانى معزياً للزاهدى)_

دي چه داهل كتابونه كوم خلق مراد دي؟قرين قياس دا دی چه داهل كتاب نه نصارٰی مراد دی خواشكال دا دې كه انصاری مراد وی نود يهودو د خوشحاليدو يوه جائزه وجه دا وه چه دهغوی دقبلې استقبال كولې شو خو د نصاری دخوشحالئ دپاره په دې كښې څه سامان نه وو خكه چه دهغوی قبله بيت المقدس نه وو بلكه بيت اللحم وو.كوم چه دهغه ځائې نه جنوبی طرف ته واقع وو.

خوونيلی شی چه نبی ﷺ بيت المقدس ته مخ كولو.نوپه دې كښې نصارو ته په دوو وجوهو خوشحالی كيدې شوه.

يوه وجه خودا چه كوم كس په مدينه كښې بيت المقدس ته مخ كوی.نودهغه مخ تبعاً بيت اللحم ته هم راځی.خكه چه دمدينې منورې نه دواړه په يوطرف وو.

دويمه وجه دا ده.چه نصاری هم د دين موسوی اودتورات د احكامو مامور وو خكه چه په انجيل كښې احكام ډير كم وو.زياتې قصې اومواعظ وو.نوځكه د قوانينواواحكامو اصل مجموعه د نصارو دپاره تورات وو.چونكه د اهل تورات قبله هم بيت المقدس وو.نوځكه نصاری ورسره هم خوشحاله شول.

دنصارو دخوشحالئ يوه وجه دا هم كيدې شی.چه داسلام په مقابله كښې ټول امتونه يو دی.نصاری دا سوچ كولو.چه زمونږ قبله دې متعين نه وی.خوچه كومه قبله دمسلمانانو دپاره د سكون باعث وه.چه هغه خو هم جوړه نشی.

اوكه د«أهل كتاب»نه نصاری مراد نه وی.نوبيا به بيا عطف الخاص علی العام وی.اوپه دې صورت كښې به د ..يهود.. نه مراد عوام اوداهل كتاب نه مراد ديهودوعالمان وی.اوداهل كتاب نه هغه يهود هم مراد كيدې شی.كومو چه اسلام قبول كړې وو.يا داسلام قبلونكی جوړيدل.دهغوی دخوشحالئ يوه وجه دا هم كيدې شوه.چه هغوی ته دخپل ايمان دپاره يوه نښه ملاؤ شوه.خكه چه د نبی ﷺ د نبوت په نښنوكښې يوه نښه دا هم وه.چه دځه ورخودېره به د بيت المقدس استقبال هم كوی.(۱)

علامه كرمانی رحمه الله ونيلی دی.چه دا هم كيدې شی.چه په «وأهل الكتاب»كښې واو د ..مع.. په معنی وی.اوددې نه روسته دمفعول معه په وجه منصوب وی.اوس به تقديرد عبارت دا وی.«كان يصلی نحو بيت المقدس مع أهل الكتاب»يعنی يهودو ته به دا ښه معلوميده. چه نبی ﷺ د اهل كتاب يعنی يهوديانوسره بيت المقدس ته مونځ كوی علامه كرمانی رحمه الله فرمائی.

«وهذا هو الأظهر لو صح رواية النصب»(۲)

---

۱) ددې ټولوتفصيلاتو دپاره اوګورئ شرح كرمانی(۱\۱۶۵) وفتح الباری(۱\۹۷) وعمدة القاری (۱\۲٤٤) وفضل الباری(۱\٤۷۶) وإيضاح البخاری(٤\۳۶۳)-

۲) شرح كرمانی(۱\۱۶۵)[illegible]

قوله فَلَمَّا وَلَّى وَجْهَهُ قِبَلَ الْبَيْتِ أَنْكَرُوا ذَلِكَ: بيا كله چه نبى ﷺ بيت الله طرف ته مخ كړو نويهودو اعتراض كول شروع كړو دانكار دا صورت هم كيدې شى چه د دوى تراوسه پورې كوم عمل وو يا به هغه صحيح وو اويا چه اوس څه كوى دا به صحيح وى نوكه د ماضى عمل نې صحيح وو نواوس چه كوم عمل كوى دا غلط دې اوكه دا عمل صحيح وى نوبيا د ماضى عمل به غلط وو.
ددې جواب دا دې چه تراوسه پورې نبى ﷺ دالله تعالى په حكم باندې بيت المقدس ته مخ كولو اوپه دې استقبال كښې ستاسوتاليف مقصود وو خوددې نه پس الله تعالى بيت الله قبله اوګرځوله خكه چه ستاسودپاره تاليف مفيد نشو. اوكعبه چونكه د نبى ﷺ د جدامجد حضرت ابراهيمؑ قبله ده او د هغوى قبله پاتې شوې ده نونبى ﷺ دخپل مورث اعلى قبلې طرف ته واړولې شو.
د انكاردا صورت هم كيدې شى چه هغوى وئيلى وى دوى بيت المقدس ولې پريخودو او خانه كعبه نې قبله جوړه كړه حالانكه بيت المقدس خودانبياء سابقينوعليهم السلام قبله وه ددې جواب دا دې چه بيت المقدس اګرچه دانبياء بنى اسرائيل عليهم السلام قبله وه خو خانه كعبه دحضرت ابراهيم او حضرت اسماعيل عليهما السلام قبله ده نودواړه د پيغمبرانوعليهم السلام قبلې شوې اوكعبې ته ددې وجې هم ترجيح حاصل ده چه دا د محمد ﷺ جدامجد حضرت اسماعيل اوحضرت ابراهيم عليهما السلام قبله پاتې شوې ده. والله أعلم.

قوله قَالَ زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ عَنْ الْبَرَاءِ فِي حَدِيثِهِ هَذَا: علامه كرمانى رحمه الله فرمائى چه په دې كښې يواحتمال خو دا دې چه امام بخارى رحمه الله دا دتعليق په طورذكركړې وى اودا احتمال هم شته چه د حديث سابق د لاندې دا داخل وى بيا خاص كركله چه حرف عطف مقدرمنل هم جائز اوګرځولې شى.((كما هومذهب بعض النحاة)) ( )
حافظ ابن حجررحمه الله په جزم سره فرمائيلى دى چه دا دحديث سابق د لاندې دې امام بخارى رحمه الله دخپل عادت مطابق حرف عطف حذف كړې دې اودا نې ذكركړې دې كوموحضراتوچه دا تعليق ګرځولې دې دهغوى نه غلطى شوې ده خكه چه امام بخارى رحمه الله په كتاب التفسيركښې دا ټكړه د پورتنى حديث سره ((عن أبي نعيم عن زهير)) په طريق سره مكمل نقل كړې دې.( )
علامه عينى رحمه الله اول خو په علامه كرمانى رحمه الله باندې رد كړې دې چه هغوى تقديرحرف عطف منلې دې اودا نې مسندګرځولې دې حالانكه دصحيح مذهب مطابق د حرف عطف تقدير صحيح نه دې.

( ) شرح الكرمانى (۱۶۵\۱)_
( ) فتح البارى (۹۸\۱)_

اوبيا نې په حافظ ابن حجر رحمه الله باندې په دې طريقه رد کړې دې چه هغوى دتعليق احتمال بيخي رد کړې دې.علامه عينى رحمه الله فرمائي چه په دې کښې هيڅ شك نشته چه ددې صورت هم د تعليق دې اومعلق کيدو احتمال هم موجود دې.خکه چه په دې ټکړه کښې اويه ماقبل حديث کښې داسې څه څيز نشته.کوم چه لازمي طور دواړه يوګرخول ضرورى وى اوترکومې پورې چه په تفسيرکښې هم په يوسياق سره د ذکرکولوتعلق دې.نودهغې نه دا نه لازميږى چه په دې مقام کښې تعليق نه دې.

زهيربن معاويه چه دلته دحضرت براء رضي الله عنه حديث ذکرکړې دې.ددې تخريج امام ترمذى او ابوداود د ابن عباس رضي الله عنه نه کړې دې (١) ((قال لما وجه النبى ﷺ إلى الكعبة قالوا: يارسول الله ﷺ كيف بإخواننا الذين ماتوا وهم يصلون إلى بيت المقدس فأنزل الله تعالى (وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ)) (اللفظ للترمذى) ددې تخريج ابن حبان هم په خپل صحيح کښې کړې دې.(٢) اوامام حاکم رحمه الله په مستدرك (٣)کښې کړې دې.(٤)

قوله: أَنَّهُ مَاتَ عَلَى الْقِبْلَةِ قَبْلَ أَنْ تُحَوَّلَ رِجَالٌ وَقُتِلُوا: يعنى د بيت المقدس نه بيت الله طرف ته دقبلې بدليدو نه وړاندې څه حضرات وفات شوى وو.اوقتل کړې شوى وو

د ((انه)) ضمير.ضمير شان دې.اود ((مات)) فعل ،فاعل.((رجال)) دې.په مينخ کښې ((قبل أن تحول)) دفعل اوفاعل په مينخ کښې دجمله معترضه په طور سره ده. اود ((قتلوا)) عطف په ((مات)) باندې دې.اود ((القبلة)) نه مراد ((القبلة المنسوخة)) يعنى بيت المقدس مراد ده.(٥)

دفرضيت صلاة نه پس اوتحويل قبلې نه مخکښې چه کوم حضرات وفات شوى وو.هغه نول لس کسان وو.په هغوى کښې د دريوکسانو وفات ،عبدالله بن شهاب زهرى،مطلب بن ازهر زهرى. او سکران بن عمروعامرى رضي الله عنهم په مکه کښې شوې وو.اودپنځوحضراتو،حطاب حاء مهملې سره- بن حارث جمحى.عمروبن اميه اسدى.عبدالله بن حارث سهمى.عروه بن عبدالعزى عدوى.اوعدى بن نضله عدوى رضي الله عنهم وفات په حبشه کښې شوې وو.اود دوو حضراتو حضرت براء بن معرور اواسعدبن زراره رضي الله عنهما وفات دچا تعلق چه د مدينې د انصارو سره وو.په مدينه کښې شوې وو.

په دغه موده کښې يوکس اياس بن معاذ شهلى رضي الله عنه هم وفا شوې وو. خو دهغوى اسلام

---

(١) سنن أبي داود كتاب السنة باب الدليل على زيادة الإيمان ونقصانه رقم ٤٦٨٠) وجامع ترمذى كتاب التفسيرباب ومن سورة البقرة رقم ٢٩٦٤)_

(٢) مواردالظمآن إلى زوائد ابن حبان(ص.٤٢٥) كتاب التفسير.سورة البقرة رقم ١٧١٨)_

(٣) مستدرک للحاکم(٢٦٩\٢) كتاب التفسير)_

(٤) عمدة القارى(٢٤٨\١و٢٤٩)_

(٥) عمدة القارى(٢٤٩\١)

مختلف فیه دي.(۱)

یاد ساتئ: چه دلته د «مات رجال» سره «وقتلوا» هم ونیلي شوي دي د «قتلوا» دا لفظ د زهیر د طریق نه سوا په بل طریق کښې نشته بلکه په ټولو روایتونوکښې د «موت» ذکر راغلې دي.(۲)

ددې وجې علامه عینی رحمه الله فرمائی. «فیحتمل أن تکون هذه غیر محفوظة»(۳) یعنی ددې خبرې احتمال شته چه دا لفظ غیرمحفوظ وی.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه ماته چرته هم داخبر نه دې ملاؤ شوې چه د تحویل قبلې نه وړاندې یومسلمان هم قتل شوې وی.خودعدم ذکرنه عدم وقوع نه لازمیږی ددې وجې که دا لفظ د «قتلوا» محفوظ وی.نوپه دې به محمول وی.چه په دغه مودا کښې څه غیرمعروف مسلمانان قتل شوی وو.دهغوی د نومونو اهتمام څکه نه دې کړې شوې.چه په هغه زمانه کښې د تاریخ زیات اهتمام نه وو.

حافظ رحمه الله فرمائی.چه ماته په مغازی ابن اسحاق کښې د یوکس سویدبن الصامت ذکرملاؤ شوې دې.ابن اسحاق رحمه الله فرمائی.چه دا کس نبی ﷺ سره دهغه وخت نه وړاندې ملاؤ شوې وو.کله چه انصارد نبی ﷺ سره په عقبه اولی کښې ملاؤ شوی وو.نبی ﷺ هغه ته د اسلام دعوت ورکړو.په دې باندې هغه اووئیل.«إن هذا القول حسن» ددې نه پس هغه مدینې منورې ته واپس شو.اوهلته د «بعاث» (په باء ضمه اوعین مهمله مفتوحه اوددې نه پس الف اوپه آخرکښې ثائې مثلثه) (۴)کښې قتل شوې وو.دا دهجرت نه وړاندې واقعه ده.دده قوم به وئیل.«لقد قتل وهومسلم»(۵)کیدې شی.چه د «قتلوا» دا کس مراد وی.(۶)

خوعلامه عینی رحمه الله فرمائی.چه اول خودا ټول کلام په هغه وخت کښې دې. چه دا لفظ محفوظ وی.اوددې محفوظ کیدل یواحتمالی امردې.اوپه احتمال باندې حکم لګول صحیح نه دی.

اوبیا ترکومې پورې چه دحافظ رحمه الله ددې قول تعلق دې.چه په هغه وخت کښې تاریخ زیات اهتمام نه وو.نودا نشي منلې.ګورئ نه د فرضیت صلاة نه پس اود تحویل قبلې نه وړاندې په کوم ملك کښې اوپه کوم ښارکښې څوك په خپل مرګ مړه شوی وو.دهغې هم څومره اهتمام سره ذکرشوې دې.نوکه څوك په دغه وخت کښې قتل شوی وو.نویقیناً دهغې ذکربه هم په یقین سره زیات په اهتمام سره وې.څکه چه خپل مرګ د قتل نه یقیناً غیرمعمولی دې.

---

(۱) فتح الباری(۹۸\۱) وعمدة القاری(۲۴۹\۱)_

(۲) المصادرالسابقة)_

(۳) عمدة القاری(۲۴۹\۱)_

(۴) معجم البلدان(۴۵۱\۱)_

(۵) السیرة النبویة لابن هشام (۲۶۵\۱و ۲۶۶)_

(۶) فتح الباری(۹۸\۱)_

اوترکومې پورې چه د سویدبن الصامت دواقعه تعلق دې.نوهغه دلیل جوړول درې وجې صحيح نه دی.چه ددغه کس اسلام متفق علیه نه دې.بیا بله دغوز خبره دا ده.چه دلته ((قتلوا))صیغه د جمعې ده.اوهغه صرف یوکس دې.دیوکس دپاره دجمعې دصیغې استعمال څنګه صحیح کیدې شي؟

بیا دلته دا خبره هم دغور قابله ده.چه دصغانې وغیره د تصریح مطابق ..بعاث.. د مدینې منورې نه د دوو ورځو په مسافت باندې یوځائې دې.چرته چه په جاهلیت په زمانه کښې د اوس اوخزرج جنګ شوې وو.په هغه وخت کښې اسلام نه وو.په داسې زمانه کښې دیوکس په قتل باندې څنګه استدلال کولې شي.چه دهغه قتل په هغه وخت کښې شوې وو کله چه بیت المقدس قبله وه.([1])

حافظ ابن حجر رحمه الله دخپلې زمانې دبعضې فضلاؤ په حوالې سره لیکي.چه ممکن ده د ((قتلوا))نه مراد په مکه معظمه کښې ضعیفه مسلمانان مراد وی.لکه دعمار رضي الله عنه مورپلار. حافظ رحمه الله فرمائي.چه دا مراد اوګرځولې شي.نوددې دپاره ددې ثبوت ضروری دې چه دهغوی شهادت داسراء نه پس یعنې د فرضیت صلاة نه پس شوې وو.([2])والله أعلم

قوله: فَلَمْ نَدْرِ مَا نَقُولُ فِيهِمْ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ:

مونږ ته نه معلومیده.چه مونږ د داسې خلقوپه باره کښې څه اووایو.آیا دهغوی په ثواب کښې خوبه څه کمې نه وی راغلې.نوالله تعالی دا آیت نازل کړو.

دذکرشوی آیت شان نزول اوددې سره متعلقه ټولوتفصیلاتوباندې په ترجمة الباب کښې وړاندې کلام شوې دې.

۳۰ = بَابُ حُسْنِ إِسْلَامِ الْمَرْءِ

دماقبل سره ربط: حافظ ابن حجر رحمه الله دماقبل باب ((الصلاة من الإيمان)) او باب ((حسن إسلام المرأ)) په مینځ کښې دامناسبت بیان کړې دې.چه په ماقبل باب کښې دصحابه کرامو رضي الله عنهم ددینی حرص دهغوی دشغف ذکروو.چه هغوی سره دا فکرپیدا شوې وو. چه قبله خو بدله شوه.زمونږ دهغه وروڼړو په څه کیږی.چاچه اولنۍ قبلې ته مونځونه کول.آیا دهغوی په ثواب کښې خوبه کمې نه وی راغلې.دامام بخاری رحمه الله ذهن ددې ځائې نه دتحریم خمر واقعه نه

---

[1]) عمدة القاری(۱/۲٤۹)..

معلومه دې وی.چه علامه عینی رحمه الله په حافظ باندې رد په دې طریقه کړې دې.چه د ((بعاث)) واقعه دجاهلیت په زمانه کښې راغلې وه.اودسویدبن الصامت قتل د بعاث په موقع شوې وو.اوپه سیرت ابن هشام (۱/۲۶۶) کښې دی.((وكان قتله قبل يوم بعاث)) چه د سوید قتل د یوم بعاث نه وړاندې شوې وو په دې طریقه دعلامه عینی رحمه الله اشکال نور هم سختیږی.والله أعلم.)

[2]) فتح الباری(۱/۹۸)

منتقل شو چه هم داسې قسم اشكال دتحريم خمريه واقعه كښې هم پيښ شوې وو چه دشراب څكلواول اجازت وو او روسته دهغې حرمت نازل شو خوپه دغه دوران كښې بعضې صحابه كرامﷺ وفات شوى وو اوبعضې شهيدان شوى وو اودهغوى په خيټوكښې شراب موجود وو.دهغوى حال به څه وى؟ په هغې باندې آيت نازل شوې وو ﴿لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوا وَّآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوا وَّآمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوا وَّأَحْسَنُوا ۗ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾[1]په هغې كښې ذكرراغلې وو چه دمحسنينوډېره د ويرې څه خبره نشته.دغه شان دالله تعالى ارشاد دې﴿إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا﴾[2] يعنى الله تعالى د نيكانو خلقودعمل ثواب نه ضائع كوى.صحابه كرامو خو نيك عمل كونكى وو دهغوى عمل به ولې ضائع كيږى. نوددې احسان نه انتقال د ذهن اوشو اوترجمه ئې قائمه كړه ((باب حسن إسلام المرأ))[3]

حافظ رحمه الله چه كوم مناسبت بيان كړې دې.دا ډير لرې مناسبت دې.ددې نه غوره توجيه هغه ده.كومه چه علامه عينى رحمه الله بيان كړې ده.هغوى فرمائى چه وړاندې : ((الصلاة من الإيمان)) ذكروو.اوپه دې باب كښې ((من حسن إسلام المرء)) ذكردې.اودا معلومه ده. چه ((لايحسن إسلام المرء إلا بإقامة الصلاة)) چه په مانځه سره د سړى په اسلام كښې حسن راځى.نوپه دې طريقه په دواړو بابونوكښې مناسبت موجود شو.[4]

د ترجمة الباب مقصد: دترجمة الباب مقصد دمعمول مطابق په ايمان كښې دزيادت اونقصان اثبات دې. او ورسره ورسره په مرجئو،معتزلواوخوارجوباندې رد هم دې

تركومې چه په ايمان كښې زيادت اونقصان تعلق دې.نوپه دې باندې داسې پوهه شئ چه يودې اسلام اويو دې په ددې حسن.داسلام معنى ده.اطاعت.نوكه د ظاهرسره په باطن كښې هم اطاعت وى.نوپه اسلام كښې يوقسم حسن پيدا شو. اوكه دې سره مزيدانشراح پيدا شى.نوپه اسلام كښې دحسن نوره اضافه هم اوشى .اوكه دطاعاتواواعمال صالحه په ذريعه په ايمان كښې نورنورانيت اوورحانيت پيدا شى.نوددې حسن به نورهم زيات شى.غرض دا چه اسلام حسن قبلوى. او دحسن مختلف مراتب دى.ددې نه معلومه شوه.چه په اسلام كښې كمې اوزياتې كيږى.اواسلام او ايمان يوځيزدې.نوهركله چه په اسلام كښې تفاوت ثابت شو.نوپه ايمان كښې هم ثابت شو.والله أعلم.

دمرجئوترديد په دې طريقه كيږى.چه چونكه داسلام حسن په اعمالو سره راځى.اوپه دې

---

[1] المائدة:٩٣)_
[2] الكهف:٣٠)_
[3] فتح البارى(٩٨\١)قبيل باب حسن إسلام المرء)_
[4] عمدة القارى(٢٤٩\١)

حسن كښې په اعمالوكښې دتفاوت په وجه كمې زياتې راځي.نودا ثابته شوه چه اعمال دايمان او اسلام دپاره جزء دي.نوپه دې طريقه د مرجئو هم ترديداوشو.ځكه چه دهغوى په نيزداعمال په وجود اونه وجود كښې څه فرق نشته.

دمعتزلو اوخوارجوترديد داسې دې.چه په اعمالوكښې د زيادت په صورت كښې به د اسلام او ايمان په حسن كښې زيادت كيږي.او په اعمالو كښې به كمي راځي.دايمان اواسلام نفي نه كيږي. والله أعلم بالصواب.

[۴۱] قَالَ مَالِكٌ أَخْبَرَنِي زَيْدُ بْنُ أَسْلَمَ أَنَّ عَطَاءَ بْنَ يَسَارٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ (١) أَخْبَرَهُ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِذَا أَسْلَمَ الْعَبْدُ فَحَسُنَ إِسْلَامُهُ يُكَفِّرُ اللَّهُ عَنْهُ كُلَّ سَيِّئَةٍ كَانَ زَلَفَهَا وَكَانَ بَعْدَ ذَلِكَ الْقِصَاصُ الْحَسَنَةُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِ مِائَةِ ضِعْفٍ وَالسَّيِّئَةُ بِمِثْلِهَا إِلَّا أَنْ يَتَجَاوَزَ اللَّهُ عَنْهُ.

رجال الحديث

① مالك: دوى امام مالك بن انس رحمه الله دى.ددوى حالات د«باب من الدين الفرار من الفتن» لاندې تيرشوى دى.

② زيد بن اسلم: ددوى حالات د«باب كفران العشير وكفر دون كفر» لاندې تيرشوى دى.

③ عطاء بن يسار: دوى حالات وړاندې «باب كفران العشير وكفر دون كفر» لاندې تيرشوى دى.

④ حضرت ابوسعيد الخدرى رضى الله عنه: ددوى حالات وړاندې «من الدين الفرار من الفتن» لاندې تيرشوى دى.

قَالَ مَالِكٌ: دا تعليق دې.ځكه چه دبخارى رحمه الله دامام مالك رحمه الله نه سماع ثابته نه ده.امام بخارى رحمه الله دلته دا تعليقاً ذكركړې دې.اوبيا ئې دا په خپل كتاب كښې موصولاً چرته هم نه دې ذكركړې.د داسې رواياتوشماريوسل يوكم شپيته دى.لكه څنګه چه مونږ دكشف البارى په مقدمه كښې ذكركړې دى.(٢)

علامه ابن حزم رحمه الله فرمائى.چه دا چونكه معلق روايت دې.اوپه تعليق كښې انقطاع وى. نودا انقطاع به قادح وى.اودا به صحيح نشى ګرځولې.(٣)

خوعلامه عينى رحمه الله فرمائى.چه دعلامه ابن حزم رحمه الله خبره صحيح نه ده. ځكه چه دا اګرچه دلته تعليقاً مروى دې.ليكن په ګڼرو طرقو سره دا موصولاً مروى دې.امام بخارى رحمه الله

(١) الحديث أخرجه النسائي في سننه (٢٦٦/١٢و ٢٦٧) كتاب الإيمان وشرائعه باب حسن إسلام المرء)۔

(٢) كشف البارى(١٥٨/١) مقدمة الكتاب تعداد روايات بخارى)۔

(٣) عمدة القارى(٢٥٠/١)

دشهرت د وجې هغه طرق ذكرنكړل.بله دا چه دامام بخاري رحمه الله عادت اوطريقه معلومه ده. چه دوى بغيرد ثبوت اود تثبت نه په جزم سره روايت نه نقل كوى.اوبيا دلته دوى «قال مالك»فرمائيلى دى.په جزم سره روايت كوى.بيا هرمنقطع قادح في الصحة خو نه وى.نوپه ذكرشوى روايت باندې اگرچه اصطلاحاً د انقطاع اطلاق كولې شى.خوپه حقيقت كښې دمتصل په حكم كښې دې.خكه چه دا روايت صحيح دې.(۱)

دا تعليق ابوذرهروى رحمه الله په بعضونسخوكښې (۲)امام نسائى په خپل سنن كښې(۳) امام اسماعيلى رحمه الله په خپل مستخرج كښې (۴)امام بزارپه خپله مسندكښې (۵)امام بيهقى په شعب الايمان كښې (۶)امام دارقطنى رحمه الله په غرائب مالك كښې (۷) حسن بن سفيان رحمه الله په خپل مسند كښې(۸) اوامام اسماعيل بن عبدالله سمويه رحمه الله په خپلو..فوائد.. كښې (۹) نقل كړې دې.

دوه اشكالات اوهغې جوابونه په دې سند باندې يواشكال خودا كيږى.چه دا روايت معن بن عيسى رحمه الله د،، مالك عن زيد عن عطاء عن أبي هريرة رضي الله عنه »په طريق سره نقل كوى.لكه چه په دې خبره كښې شك دې.چه دا روايت د حضرت ابوسعيد رضي الله عنه نه مروى دې.اوكه د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه؟ (۱۰)

دويم اشكال دا دې.چه سفيان بن عيينه رحمه الله دا روايت د «زيدبن أسلم عن عطاء»په طريق سره مرسلاً نقل كوى.په هغې كښې نه دحضرت ابوسعيدخدرى رضي الله عنه ذكرشته. اونه دحضرت ابوهريره رضي الله عنه(۱۱) امام بزار رحمه الله فرمائى.«لانعلم رواه عن زيدبن أسلم عن عطاء عن أبي سعيد إلا مالك»(۱۲)

---

(۱) المصدرالسابق)_
(۲) كما في الفتح (۱۱/۹۸) والعمدة (۱۱/۲۵۰) وتغليق التعليق(۲/۴۴) وهدى السارى(ص.۲۰)_
(۳) سنن نسائى (۲/۲۶۶و ۲۶۷) كتاب الإيمان وشرائعه باب حسن إسلام المسلم)_
(۴) فتح البارى(۱۱/۹۸) وعمدة القارى(۱۱/۲۵۰) وهدى السارى(۲۰) وتغليق التعليق(۲/۴۴و ۴۵)-
(۵) المصادرالسابقة)_
(۶) شعب الإيمان للبيهقى (۱۱/۵۸و ۵۹) باب الدليل على أن الإيمان والإسلام على الإطلاق وعبارتان عن دين واحد رقم ۲۴)_
(۷) فتح البارى(۱۱/۹۹) وعمدة القارى(۱۱/۲۵۰) وهدى السارى (ص.۲۰) وتغليق التعليق(۲/۴۵و ۴۸)_
(۸) المصادرالسابقة)_
(۹) تغليق التعليق (۲/۴۶) وهدى السارى(ص.۲۰)-
(۱۰) فتح البارى(۱۱/۹۹) وعمدة القارى(۱۱/۲۵۰) وتغليق التعليق(۲/۴۸)_
(۱۱) المصادالسابقة)_
(۱۲) تغليق التعليق(۲/۴۶)

ترکومې پورې چه داوښی اشکال تعلق دې نوهغه ددې وجې قابل اعتناء نه دې چه امام دارقطنی رحمه الله فرمائیلی دی معن بن عیسی کوم چه دا روایت د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه په ځائې د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه نقل کوی دا د نورو ټولوطرقو نه خلاف دې خکه چه کم نه کم نهه حضرات، ابن وهب، ولیدبن مسلم، طلحه بن یحیی، زیدبن شعیب، اسحاق بن فروی، سعید زبیری، عبدالله بن نافع، ابراهیم المختار، اوعبدالعزیزبن یحیی رحمهم الله د ((مالک عن زید، عن عطاء عن أبی سعید)) په طریق باندې اتفاق کوی نو د معن بن عیسی طریق شاذ دې دکوم چه څه اعتبار نشته.(۱) ددې نه علاوه چه د معن بن عیسی نه روایت کونکې راوی هم ضعیف دې (۲)

ب- ترکومې پورې چه دوصل اوارسال تعلق دې نودا هم قادح نه دې خکه چه سفیان بن عیینه رحمه الله اګرچه ثقه دې خوامام مالک رحمه الله د اهل مدینې داحادیثوپه معامله کښې اتقن او احفظ دې نود نورو په مقابله کښې به ددوی قول ته ترجیح وی اوددوی تفرد دکوم طرف نه چه امام بزار رحمه الله اشاره کړې ده هغه به هیڅ مضر نه وی.(۳)

هم دا وجه ده چه خطیب بغدادی رحمه الله ((الرواة عن مالک)) کښې لیکی ((هذا الحدیث ثابت من حدیث مالک))(۴) اوابن بطال رحمه الله فرمائی ((هوحدیث مشهور من روایة مالک فی غیرالموطا))(۵)

قوله: إِذَا أَسْلَمَ الْعَبْدُ فَحَسُنَ إِسْلَامُهُ يُكَفِّرُ اللَّهُ عَنْهُ كُلَّ سَيِّئَةٍ كَانَ زَلَفَهَا: بنده چه کله مسلمان وی اوده اسلام حسن وی یعنی هغه بنه مسلمان جوړ شی نوالله تعالی دهغه هرهغه ګناه معاف کړی کومه چه هغه کړې وی.

قوله: زَلَفَهَا: علامه خطابی رحمه الله فرمائی چه ((زلف)) (ازباب تفعیل) او ((أزلف)) (ازباب افعال) دواړه یوه معنی لری یعنی ((أسلفها وقدمها))(۶)

صاحب محکم ابن سیده رحمه الله لیکلی دی ((زلفه)) (مخففاً ازباب نصر) او ((زلفه)) (مشدداً ازباب تفعیل) ددې معنی ده ((قدمه))، اود ((ازلفه)) (ازباب افعال) معنی ((قربه)) راځی.(۷)

ددې نه پس به دې باندې پوهه شی چه زمونږ په نسخوکښې ((زلفها)) دې په دې کښې اختلاف دې چه دا بالتخفیف دې اوکه بالتشدید؟

---

۱) تغلیق التعلیق(۲\۴۸) وفتح الباری(۱\۹۹) وعمدة القاری(۱\۲۵۰)_
۲) تغلیق التعلیق(۲\۴۸)_
۳) فتح الباری(۱\۹۹) وعمدة القاری(۱\۲۵۰) وتغلیق التعلیق(۲\۴۹)_
۴) تغلیق التعلیق(۲\۴۷) وفتح الباری(۱\۹۹) وعمدة القاری(۱\۲۵۰)-
۵) عمدة القاری(۱\۲۵۰)_
۶) عمدة القاری(۱\۲۵۱)_
۷) المصدرالسابق)_

صاحب دمشارق بالتخيف ضبط كړي دي اوامام نووي رحمه الله بالتشديد.[1] والله أعلم.

په حديث باب كښې دامام بخاري رحمه الله تصرف ددې حديث دوه حصې دي، يوه حصه خودا ده كومه چه ستاسو وړاندې ده. اوبله حصه امام بخاري رحمه الله حذف كړې ده، پوره حديث داسې دې: ((إذا أسلم العبد فحسن إسلامه كفر الله عنه كل سيئة كان زلفها وكتب له كل حسنة كان زلفها..))

[2] لكه چه امام بخاري رحمه الله ددې دويم جزء يعنى ((وكتب له كل حسنة كان زلفها)) كومه چه كتابت حسنه سره متعلق ده، حذف كړې ده.

دكتابت حسنه سره د متعلقه حصې حذف كولووجه بعضې عالمانو رحمهم الله فرمائيلى دي چه امام بخاري رحمه الله د كتابت حسنه سره متعلقه حصه ځكه حذف كړې ده چه هغه د قواعدخلاف وه يعنى داسلام راوړلو نه پس د سيئاتو معاف كيدل خو ښكاره خبره ده، اوپه نصوص كښې مصرحه ده.[3] ودمسلمانيدو په صورت كښې دكفر دزمانې اعمال حسنه باندې د اجر او ثواب ترتب دا د قواعدو خلاف خبره ده.[4]

په طاعاتو، قرباتو، اوعباداتو د اجراوثواب ترتب دا خبره چه دا د قواعدو نه خلاف ده په دې باندې د پوهيدو دپاره اول په يوه مقدمه باندې ځان پوهه كړئ. ګورئ درې ځيزونه دي طاعات، قربات او عبادات. په طاعاتو كښې دثواب حصول په موافقة الامر باندې موقوف وي ځكه چه د طاعاتوحقيقت هم دا موافقة الامردې.[5] په قرباتو كښې ثواب په هغه وخت كښې حاصليږي چه متقرب ته د ((من يتقرب إليه)) معرفت حاصل وي. اوپه عباداتو كښې ثواب په هغه وخت كښې وي چه دمعرفت سره نيت هم وي.[6]

دطاعت مثال دالله تعالى دمعرفت حصول دې. اوكافردالله تعالى دمعرفت حصولو مامور دې نوكه ده د الله تعالى معرفت حاصل كړو، ده ته به اجراوثواب ملاويږي

دقربت مثال صدقات نافله دي. دلته صرف د متقرب اليه معرفت كافى دې.

دعباداتومثال صلاة، زكاة، صوم اوحج وغيره دي. په دې امورو كښې د متقرب اليه د معرفت سره سره نيت هم ضروري دې

اوس په دې باندې پوهه شئ چه كافرته نه معرفت حاصل دې اونه ده د نيت څه اعتبار شته. كه ده ته دالله تعالى معرفت حاصل وو، ده به كفر ولې كولو بيا هركله چه هغه د معرفت

---

[1] المصدر السابق) -
[2] تغليق التعليق (٤٥/٢) وسنن نسائى (٢٦٦/٢و ٢٦٧) كتاب الإيمان وشرائعه باب حسن إسلام المسلم) -
[3] كما سيأتي تفصيله قريباً إن شاء الله تعالى) -
[4] فتح البارى (٩٩/١) وعمدة القارى (٢٥٢/١) -
[5] شرح نووى على صحيح مسلم (٧٦/١) كتاب الإيمان باب بيان حكم عمل الكافر إذا أسلم بعده) -
[6] شرح نووى (٧٦/١) وفتح البارى (٩٩/١) وعمدة القارى (٢٥٢/١) وكشف البارى (٢٦٦/١) -

نه خالي دي.كوم چه د قربت دپاره موقوف عليه ده. نو عبادت ته به څنګه رسي كوم څوك
كښې چه يوه درجه پورته بله ده.يعنى د معرفت نه پس د نيت وجود هم شرط دې.معلومه
شوه.چه دكافرد قرباتو او عباداتو څه اعتبار نشته.

د كفر په زمانه كښې په اعمال حسنه باندې داجراوثواب ترتب خلاف قواعد نه دى: ...
زياتومحققينوپه دې خبره باندې كلام كړې دې.د كفر په زمانه كښې په اعمال حسنه باندې
ترتب دثواب خلاف قواعد دې.دا حضرات فرمائي.چه دا خبره صحيح نه ده.څكه چه خلاف
قاعده خودا خبره ده.چه په زمانه دكفركښې كوم نيك اعمال اوشى.په هغه وخت كښې هغه
ليكلې شي.حالانكه دحديث نه دا نه ثابتيږي.بلكه د حديث نه دا ثابتيږي كه په زمانه
دكفركښې بعضې اعمال صالحه اوكړي.اوبيا مسلمان شي نواوس به دغه اعمال مضبوط
شمارلې شي.اوپه زمانه داسلام كښې هغه اعمال صالحه ليكل كوم چه په زمانه دكفركښې
شوى وو.د قواعدو خلاف نه دى.دغه شان دا هم كيدې شي.چه دا اعمال غيرمعتبر وو خو
داسلام په بركت الله تعالى هغه قبول كړي.اوپه هغې باندې داجراوثواب ترتب اوكړي.ديوې
ډلې رايه ده.كه كافرپه حالت دكفركښې نيك اعمال كړي وي.اوبيا هغه مسلمان شي نوهغه
ته به په دغه اعمال صالحه باندې اجراوثواب ملاويږي. (١)

امام نووى رحمه الله فرمائي.چه دمحققينو رحمهم الله په دې باندې اجماع ده.كه كافرد تقرب الى الله
دپاره ښه اعمال كړي وي.لكه صدقات،صله رحمي.اواعتاق وغيره.اوبيا هغه اسلام
راوړي.نودا ټول اعمال به ليكلې شي.اوكه داسلام په حالت كښې ورته مرګ راشي نوپه دې
به ورته اجراوثواب هم ملاويږي.نودا خبره خلاف عقل هم نه ده.اوپه شريعت كښې دا خبره
راغلې هم ده.(لكه چه مونږ به ئې وړاندې ذكراوكړو) نوددې خبرې قبولو ضرورى دى اودې
ته دقواعدنه خلاف وئيل دمنلو خبره نه ده.(٢)

تركومې پورې چه دهغه فقهاؤ دقول تعلق دى.څوك چه دا وائى چه دكافرهيڅ عبادت
صحيح نه دى.اوكه هغه اسلام راوړي.نوهم دهغې شمارنه كيږي.نودهغوى مراد دا دې چه د
دنياوى احكامو په اعتبارسره دهغې څه اعتبارنشته.باقى پاتې شوه دا خبره چه په دې به په
آخرت كښې ثواب وى اوكه نه؟ دفقهاؤ په قول كښې دې سره څه تعرض نشته.(٣)بيا دا هم
يوحقيقت دې.چه دكافرد بعضې اعمالوپه دنيا كښې هم اعتبارشته.كه دكافره په ذمه كفاره
ظهار لازمه شي.اوهغه هم په حالت دكفركښې كفاره ادا كړي.نودا به دهغه دپاره كافى
وى.داسلام راوړلونه پس په ده باندې دهغې اعاده لازم نه ده.(٤)

---

(١) عمدة القارى(٢٥٣/١)-

(٢) عمدة القارى(٢٥٣/١) وفتح البارى(٩٩/١)_

(٣) شرح نووى على صحيح مسلم(٧٧/١) وعمدة القارى(٢٥٣/١)_

(٤) المصادرالسابقة)-

ابراهيم حربي، ابن بطال، قرطبي، اوابن منير ﷺ هم ددې قائل دی.(۱)
ابن المنير رحمه الله فرمائي چه دقواعدوخلاف خودا خبره ده چه په زمانه د كفركښي هغه اوليكلي شي اوتركومې پورې چه ددې صورت تعلق دې چه الله تعالى دهغه د اسلام راوړلو نه پس په نيكوكښي دهغه نيكواعمالو د ثواب زيادت اوكړي. كوم چه ده په حالت دكفر كښي كړي وی نودددې دپاره څه مانع موجود نشته. لكه څنګه چه دالله تعالى دپاره په دې خبره كښي څه مانع نشته. چه په يوبنده باندې بغيردڅه عمل نه فضل اوكړي. ګوري هغه كس ته پوره ثواب ملاويږي. كوم كس چه د بيماري يا دڅه عذر په وجه خپل معمولات ادا نكړې شي. هركله چه الله تعالى دمعدوم عمل ثواب ليكلي شي. نود موجود عمل ثواب به ولې نشي ليكلې؟ اګرچه په هغې كښې شروط نه وی.(۲)
ابن بطال رحمه الله فرمائي. چه الله تعالى ته هرقسم اختيارشته. چه په خپلو بندګانو باندې څه قسم فضل اوكړي. چاته داعتراض كولوڅه حق نشته.(۳)
دكفردزمانې په نيكو اعمالو داسلام راوړلو نه پس د اجراوثواب دترتيب دلائل په زمانه دكفر كښي چه كوم اعمال حسنه شوی وی. په هغې باندې داجراوثواب دحصول دلائل لاندې دی
① اولنې دليل خوهم دا د ابوسعيد خدری رضي الله عنه حديث باب دې. كوم چه په دې مسئله كښي صريح دې.(۴)
② دويم دليل دحضرت حكيم بن حزام رضي الله عنه روايت دې. هغوی فرمائي. ((يارسول الله أرأيت أشياء كنت أتحنث بها في الجاهلية من صدقة أوعتاقة ومن صلة رحم فهل فيها من أجر؟ فقال النبي ﷺ أسلمت على ماسلف من خير)) اودمسلم په روايت كښي دی ((أسلمت على ما أسلفت من خير))(۵) يعنى په ماضی كښي چه تاسوكوم نيك اعمال كړی دی. تاسودهغې سره مسلمانان شوی ئې يعنى هغه اعمال عبث نه څي.
څوكوم حضرات چه دكفرد زمانې اعمال غيرمعتبرګڼړي. هغوی ددې روايت په باره كښي فرمائي. چه ددې حديث مطلب دا كيدې شي چه تاسو دكفرپه زمانه كښي كوم ښه خصلتونه اوخويونه اختياركړي وو. اوښه ښه اعمال موكړی وو. د هغې په وجه تاسو ته ملكه حاصله

(۱) عمدة القاري (۲۵۳/۱) وفتح الباري (۹۹/۱ و ۱۰۰)۔
(۲) عمدة القاري (۲۵۳/۱) وفتح الباري (۱۰۰/۱)۔
(۳) شرح نووی علی صحیح مسلم (۷۷/۱) وفتح الباري (۱۰۰/۱) وعمدة القاري (۲۵۳/۱)۔
(۴) وقد سبق تخريج الحديث سابقاً مفصلاً۔
(۵) انظر الصحيح البخاري كتاب الزكاة باب من تصدق في الشرك ثم أسلم رقم (۱۴۳۶) وكتاب البيوع باب شراء المملوك من الحربي وهبته وعتقه رقم ۲۲۲۰) كتاب العتاق باب عتق المشرك رقم ۲۵۳۸) وكتاب الأدب باب من وصل رحمه في الشرك ثم أسلم رقم ۵۹۹۲) والصحيح لمسلم (۷۶/۱) كتاب الإيمان باب بيان حكم عمل الكافر إذا أسلم بعده۔

شوې ده اوس دهغه ملكة په وجه تاسو په اسلام كښې هم نفع اخلئ نوكه دكفرپه زمانه كښې مو صدقات كول نواوس دهغې ملكه پيدا شوې ده چه داسلام په زمانه كښې به هم هغه ملكه تاسو صدقه كولوته اماده كوى يا غلامان مو آزادول نواوس په اسلام كښې به هم دهغې تقاضا وى.(۱)

بعضې حضراتوددې دويم مطلب بيان كړې دې.هغوى فرمائى.چه ددې حديث مطلب دا دې چه تاسودكفرپه زمانه كښې كوم نيك اعمال كړى دى.په هغې باندې ستاسوتعريف كيږى تاسودهغې په وجه ثناء جميل حاصله كړې ده. خلقو ستاسو مدح اوتعريفونه كړى دى. هغه بنه تعريفونه به تاسوته اوس په اسلام كښې هم حاصل وى.(۲)

بعضې حضراتوددې دا تاويل كړې دې.چه «أسلمت ببركة ما أسلفت» يعنى دهغه نيكواوبنه اعمالوپه وجه تاته د مسلمانيدو توفيق ملاؤ شو.«لأن المبادئ عنوان الغايات» خكه چه ابتدائى آثار د عاقبت دليل اوعنوان وى.مشهوره ده.چه نيكى. نيكى راكاږى.نودبنه اعمالوپه وجه طبعيت ايمان طرف ته خى.(۳)

بعضې حضرات فرمائى.چه ددې مطلب دا دې.دهغه اعمالوپه بركت تاسوته په اسلام كښې رزق واسع ملاويږى.(۴)

خودا ټول معانى اوتاويلات دتبادر نه خلاف دى.كه يوكس خالى الذهن وى. اودا حديث اووائى.يا ئې واورى.نوسمدستى به هغه په ذهن كښې هم دا راخى.چه دكفرپه زمانه كښې كوم نيك اعمال شوى وى.دمسلمانيدونه پس به دهغې اعتبار وى.په دې صورت كښې به ددې معنى دا وى.چه «أسلمت مع ما أسلفت» تادهغه نيكو اعمالو سره مسلمان شوې ئې.كوم چه دې په تيره شوې زمانه كښې كړى دى. يعنى هغه به عبث اوضائع كيږى نه.

③ دريم دليل دمسلم شريف يوحديث دې.حضرت عائشې رضي الله عنها نبى كريم ﷺ ته عرض اوكړو. «يارسول الله!ابن جدعان كان فى الجاهلية يصل الرحم ويطعم المسكين فهل ذاك نافعه؟قال ﷺ لا ينفعه إنه لم يقل يوماً رب اغفرلى خطيئتى يوم الدين»(۵)يعنى ابن جدعان به د جاهليت په زمانه كښې صله رحمى هم كوله.مسكينانوته به ئې روټئ هم وركوله.آيا دا اعمال به دهغوى دپاره نافع وى. نبى ﷺ اوفرمائيل.دا به نافع نه وى.خكه چه هغه يوه ورځ هم دا نه وو وئيلى.چه «رب اغفرلى خطيئتى يوم الدين» ددې مطلب حضرات محدثين دا بيانوى چه چونكه هغه په بعث

---

(۱) شرح النووى على صحيح مسلم(۷۶/۱) وفتح البارى (۳۰۲/۳) كتاب الزكاة باب من تصدق فى الشرك ثم أسلم
(۲) المصادر السابقة)_
(۳) شرح نووى(۷۷/۱) وفتح البارى(۳۰۲/۳) وعمدة القارى(۲۵۳/۱)_
(۴) فتح البارى(۳۰۲/۳)-
(۵) صحيح مسلم(۱۱۵/۱)كتاب الإيمان باب الدليل على أن من مات على الكفر لاينفعه عمل)_

بعد الموت باندې ايمان نه ساتلو ددې وجې هغه كافر وو اودكفرپه حالت كښې مړ شوې وو. اودكفرپه حالت كښې په مرګ سره دا اعمال فائده نه وركوى (١)

معلومه شوه. كه هغه ((رب اغفرلى خطيئتى يوم الدين)) ونيلى وو يعنى كه هغه په آخرت باندې ايمان راوړلو نودهغه نيك اعمال به دهغه په حق كښې ليكلى شول اودهغې ثواب به ورته ملاويدل والله سبحانه وتعالى أعلم.

دكفردزمانې په معاصى او جرائمو به داسلام راوړلونه پس مواخذه وى بيا په زمانه دكفركښې چه ئې كوم ګناهونه اومعاصى كړې وى.آيا د اسلام قبلولونه پس به په هغې باندې مواخذه وى اوكه كهاته به ختمه وى؟

جمهورعالمان ﷺ چه په هغوى كښې ائمه ثلاثه يعنى امام ابوحنيفه.امام مالك اوامام شافعى ﷺ هم داخل دى.ددوى رائې دا ده.كه كافرد زړه په اخلاص سره مسلمان شى نود كفرسره معاصى هم ختميږى.(٢)

اوامام احمدبن حنبل رحمه الله (٣) په شوافعوكښې ابوعبدالله حليمى رحمه الله (٤) او ابوبكربيهقى رحمه الله (٥)اوپه ظاهريه كښې ابومحمدبن حزم رحمه الله (٦)اواحنافو رحمهم الله په متاخرينوكښې علامه انورشاه كشميرى رحمه الله (٧)رائې دا ده.چه په دې كښې تفصيل دې.كه داسلام نه پس لكه څنګه چه د كفر نه توبه اوويستله.دغه شان ئې د ګناهونو نه هم توبه اوويستله.نواسلام لكه څنګه چه دكفرهادم دې.دغه شان به دګناهونو جرائموهم هادم وى.اوكه صرف دكفر نه ئې توبه اوويستله.اوپه معاصى اوجرائموكښې اوس هم مشغول وو.نوبيا به وړاندينى ګناهونه نه معاف كيږى.اود روستنو جرائموسره به ترې د وړاندينو ګناهونو هم تپوس كيږى.

---

(١) شرح نووى على صحيح مسلم(١١٥/١)_

(٢) أنظرفتح الملهم (٢٧٢/١) كتاب الإيمان باب كون الإسلام يهدم ما قبله وكذا الحج والهجرة وفيه تفصيل حسن فراجعه لزاماً)_

(٣) فتح البارى(٢٦٦/١٢و ٢٦٧) كتاب إستتابة المرتدين باب إثم من أشرك بالله وعقوبته في الدنيا والآخرة)

(٤) المصدرالسابق وشعب الإيمان للبيهقى(٥٨/١) باب الدليل على أن الإيمان والإسلام على الإطلاق عبارتان عن دين واحد)_

(٥) قال البيهقى فى سننه الكبرى (١٢٣/٩) كتاب السير.باب ترك أخذ المشركين لما أصابوا) بعد ذكر حديث ابن مسعود رضي الله عنه وكأنه جعل الإيمان كفارة لما مضى من كفره وجعل العمل الصالح بعدكفارة لما مضى من ذنوبه سوى كفره)_

(٦) قال ابن حزم فى ..المحلى.. (٣٩/١) مسألة :ومن عمل فى كفره عملا سيئاً ثم أسلم فإن تمارى على تلك الإساءة حوسب وجوزى فى الآخرة بما عمل من ذلك فى شركه وإسلامه)-

(٧) فيض البارى(١٣٥/١و١٣٦)

امام احمدداودوى هم خيال عالمانو ﷺ **امام احمد ﷺ اود دوى د متبعينو رحمهم الله. دلائل**
په صحيحينو كښې د حضرت عبدالله بن مسعود ﷺ په يو روايت باندې استدلال كړې
دې ((قال قال رجل يا رسول الله ﷺ أنؤاخذ بما عملنا فى الجاهلية قال: من أحسن فى الإسلام لم يؤاخذ
بما عمل فى الجاهلية ومن أساء فى الإسلام أخذ بالأول والآخر))()

دمسلم شريف په يوروايت كښې دى ((ومن أساء أخذ بعمله فى الجاهلية والإسلام))()
ددې حديث نه معلومه شوه.چه كوم كس په زمانه داسلام كښې گناهونه اختيار كړى هغه به
د كفرد زمانې په معاصى اوجرائمو باندې هم نيولې شى

ابن حزم ظاهرى ﷺ دحضرت ابن عباس ﷺ په حديث باندې استدلال كړې دې ((إن ناسامن
أهل الشرك قتلوا فأكثروا، وزنوا فأكثروا، ثم أتوا محمداً ﷺ فقالوا: إن الذى تقول وتدعواليه لحسن، ولوتخبرنا
أن لما عملنا كفارة، فنزلت ﴿ وَالَّذِيْنَ لَا يَدْعُوْنَ مَعَ اللهِ اِلٰهًا اٰخَرَ وَلَا يَقْتُلُوْنَ النَّفْسَ الَّتِيْ حَرَّمَ اللهُ اِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا
يَزْنُوْنَ وَمَنْ يَّفْعَلْ ذٰلِكَ يَلْقَ اَثَامًا يُّضٰعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَيَخْلُدْ فِيْهِ مُهَانًا اِلَّا مَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا
صَالِحًا ﴾()

ابن حزم ﷺ فرمائى.چه په دې آيت كښې الله تعالى داعمال سيئه اسقاط په ايمان. عمل توبه
اوعمل صالح باندې مرتب كړې دې.نوكه د مسلمانيدو نه پس عمل صالح نه كوى. بلكه:
كفرد زمانې پشان په گناهونوكښې اخته وى.نوده هغه زمانې په گناهونوبه هم مواخذه وى.()

دجمهورود طرفه دذكرشوو دلائلوجواب. جمهورعالمان ﷺ دحضرت عبدالله بن مسعود ﷺ د
روايت په جواب كښې فرمائى.چه دا حديث محتمل دې.د يو محتمل روايت په وجه نورتول
روايات مقيد كول صحيح نه دى.

① په دې كښې اولنې احتمال هغه دې.كوم چه امام طحاوى ﷺ بيان كړې دې. دكوم
خلاصه چه دا ده.چه د ((احسان فى الإسلام)) معنى دا ده.چه داسلام زمانه لاندې كړى.اومسلمان
شى.اود ((إساءت فى الإسلام)) معنى دا ده.چه داسلام زمانه لاندې كړى.اواسلام قبول نكړى.()

) صحيح البخارى كتاب إستتابة المرتدين والمعاندين وقتالهم باب إثم من أشرك بالله وعقوبته فى الدنيا والآخرة رقم ٦٩٢١) وصحيح مسلم (١١\٧٥) كتاب الإيمان باب هل يؤاخذ بأعمال الجاهلية)_

) صحيح مسلم و المصدر السابق)_

) صحيح البخارى (٢\٧١٠١و ٧١١) كتاب التفسير.سورة الزمراء باب قوله ﴿ياعبادى الذين أسرفوا على أنفسهم لا تقنطوا من رحمة الله..﴾ وصحيح مسلم (١١\٧٦) كتاب الإيمان باب كون الإسلام يهدم ما قبله وكذا الحج والهجرة وسنن النسائى الصغرى(٢\١٦٣) كتاب المحاربة باب تعظيم الدم وسنن النسائى الكبرى (٦\٤٤٦) كتاب التفسير.سورة الزمر.باب قوله تعالى:﴿ياعبادى الذين أسرفوا على أنفسهم﴾ رقم ١١٤٤٤) وسنن أبى داود كتاب الفتن والملاحم باب فى تعظيم قتل المؤمن رقم ٤٢٧٣و ٤٢٧٤)_

) المحلى لإبن حزم(١١\٣٦)_

) شرح مشكل الآثار للطحاوى [illegible]

② دویم احتمال ابوحاتم بن حبان بستی[1] عبدالملك بونی[2] قرطبی[3] اوامام نووی رحمهم الله[4] بیان کړی دی.دا حضرات فرمائی چه «إحسان فى الإسلام» دا دې چه د زړه په اخلاص سره اسلام کښې داخل شی او«إساءت فى الإسلام» دا دې چه په ظاهره مسلمان وی اوپه باطن کښې منافق وی

③ مهلب.اوامام طبری رحمهما الله دا احتمال بیان کړې دې چه «إحسان فى الإسلام» دا دې چه دمسلمانیدو نه پس په اسلام قائم پاتې شی او«إساءت فى الإسلام» دا دې چه د مسلمانیدو نه پس بیرته مرتد شی.[5]

دامام بخاری رحمه الله رجحان هم دې طرف ته معلومیږی خکه چه دوی دا حدیث په «كتاب إستتابة المرتدين» کښې راوړې دې.والله أعلم.

④ ددې حدیث څلورم مطلب امام خطابی رحمه الله بیان کړې دې چه دلته د مواخذه نه مراد تعذیب نه دې.بلکه د جاهلیت جرائم ئې ورته وریاد کړی دی.اویوقسم زجراوزورنه ورکول مقصود دی.[6] مطلب دا دې چه ده ته به دا وئیل شی.چه اې بې غیرته دا سلام نه وړاندې هم تا دا جرائم کول.اودمسلمانیدونه پس هم ته دا جرائم کوې.اسلام ته ددې جرائمونه منع نکړې تاته حیا اوشرم نه راځی.!!

ترکومې پورې چه د ابن حزم رحمه الله په آیت قرآنی ﴿إِلَّا مَن تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا﴾ په مفهوم باندې د استدلال تعلق دې.نواول خودا وئیلی شی.چه ددې مفهوم هم هغه دې کوم چه د

---

[1]) الإحسان بترتيب صحيح ابن حبان (۲\۱۰۵) باب الإخلاص وأعمال السر وقد بوب على هذا الحديث بقوله ..ذكرالأخباربأن المرء المسلم ينفعه إخلاصه حتى يحبط ماكان قبل الإسلام من السيئة وأن نفاقه لا تنفعه معه الأعمال الصالحة)_

[2]) فتح البارى(۱۲\۲۶۶) كتاب إستتابة المرتدين .. باب إثم من أشرك بالله وعقوبته فى الدنيا والآخرة)_

[3]) المصدرالسابق)_

[4]) شرح نووى على صحيح مسلم(۱\۷۵) كتاب الإيمان باب هل يؤاخذبأعمال الجاهلية)_

[5]) فتح البارى(۱۲\۲۶۶)_

[6]) قال الخطابى رحمه الله فى أعلام الحديث(۴\۲۳۱۱و ۲۳۱۲) ظاهر هذا الحكم خلاف ما أجمعت عليه الأمة من أن الإسلام يجب ما قبله قال الله تعالى:﴿ قل للذين كفرو إن ينتهوا يغفرلهم ما قد سلف﴾ ووجه هذا الحديث وتأويله أنه إذا أسلم مرة لم يواخذ بما كان سلف من كفره ولم يعاقب عليه وإن أساء فى الإسلام غاية الإساءة وركب أشد ما يكون من المعاصى ما دام ثابتاً على إسلامه وإنما يوخذ بما جناه فى الإسلام من المعصية ويعير بما كان منه فى الكفر ويبكت به كأنه يقال له أليس قد فعلت كيت وكيت وأنت كافر؟ فهلا منعك إسلامك من معاودة مثله.إذا أسلمت؟ ثم يعاقب على قدر ما يستحقه من المعصية التى إكتسبها فى الإسلام ولايجوز أن يعاقب عقوبة الكفارلأن المسلم لا يخلدفى الناروالكافرمخلد فيها أبداً)_

حديث «ومن أساء أخذ بعمله في الجاهلية والإسلام» دي اوبه دې کښې هغه ټول تاويلات کيدې شي کوم چه وړاندې تيرشول

دويمه خبره دا ده چه ابوحيان «إلا من تاب..» استثناء منقطع ګرځولې ده.[1] نو «إلا» د «لكن» په معنى کښې دې او ﴿إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا﴾ مبتدا ده.او ﴿فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ﴾ دهغې خبردې.[2] د دې تاويل نه پس دابن حزم رحمه الله ټول استدلال ختميږي.ځکه چه دهغوی د استدلال بنياد د استثنا په اتصال باندې دې. اوکله چه استثناء منقطع شوه او د ماقبل سره متعلق نه ده.بلکه مستقل کلام دې. نود سيئات داسقاط دپاره د ايمان او اسلام نه سوا توبه او عمل صالح ددې دپاره موقوف عليه نشی ګرځولې.والله أعلم.

د جمهورو دلائل ① دجمهورو يودليل خود قرآن پاك دا آيت دې ﴿قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ﴾ (٣) ددې آيت نه معلومه شوه.که دکفرنه منع شو اواسلام ئې قبول کړو نومخکښې ټول ګناهونه اوجرائم به ورته معاف شي.

بعضې حنابلوْ په آيت کښې تاويل کړې دې.چه دسابقه نصوص په رڼرا کښې ددې نه مراد «ماقد سلف مما انتهوا عنه» دې.يعنى هغه سابقه ګناهونه به ئې معاف شي.دکومونه چه دې منع شوې دې.اوتوبه ئې ويستې ده.ځکه چه توبه وائی. «ندامت على الذنب إقلاع عن الذنب» او «عزم على عدم العود» ته.اوس که يوکس مسلمان شي.اودعدم عود الى الفاحشه عزم نه لرى نو دده توبه مکمل نه ده.نوبه سابقه فواحش اومعاصى باندې به دده مواخذه کولې شي.

خوددې جواب دا دې.چه آيت د محتمل رواياتوبه بناء باندې مقيد کول صحيح نه دي.

ترکومې پورې چه دده د توبې نه قبليدو تعلق دې.نودا خبره خکه صحيح نه ده.چه د توبې دا ټول شرائط دمسلمان دپاره دی.دکافر صرف مسلمانيدل د ټولو ګناهونه معاف کيدو دپاره کافي دی.هغه چه اسلام راوړی.نوداسې معصوم شي. لکه چه نن پيدا شوې دې.د نصوص نه هم دا مستفاد کيږی.«كماسيأتي»

② دويم دليل دحضرت عمروبن العاص رضي الله عنه حديث دې.چه نبى ﷺ فرمائيلی دی «أماعلمت يا عمرو أن الإسلام يهدم ما كان قبله؟» (٤) په دې روايت کښې مطلقاً دماقبل ټولو ګناهونو د منهدم کيدو ذکر راغلې دې.

---

[1]) كما فى روح المعانى(١١٩\٤٩)_

[2]) وقرنت الجملة بالفاء لوقوعها خبراً عن الموصول كما فى قولك الذى يأتينى فله درهم انظرروح المعانى (١١٩\٤٩) وانظرأيضاً بيان القرآن (١٤\٥٨)_

[3]) سورة الأنفال:٣٨)_

[4]) صحيح مسلم (١١\٧٦) كتاب الإيمان باب كون الإسلام يهدم ما قبله وكذا الحج والهجرة)_

③دريم دليل دحضرت اسامه رضي الله عنه قصه ده (١) په كوم كښې چه دا راغلي دي چه دوى يوكس د ((لااله إلا الله)) ونيلو نه پس قتل كړې وو نونبى ﷺ دخفګان اظهار اوكړو اووې فرمائيل. ((أقتلته بعد ما قال لااله إلا الله)) دوى به معذرت پيش كولو خو نبى ﷺ به هم دا ارشاد كولو. ((أقتلته بعدما قال لااله الا الله)) حضرت اسامه رضي الله عنه فرمائى ((حتى تمنيت أنى لم أكن أسلمت قبل ذلك اليوم)) زما دا تمنا پيدا شو چه كاش ددې نه وړاندې زه مسلمان شوې نهووم
ددې نه معلوميږى چه دصحابه كرامو رضي الله عنهم په ذهنونوكښې دا خبره پريوتې وه چه اسلام سابقه ګناهونه ختموى والله أعلم.

قوله وَكَانَ بَعْدَ ذَلِكَ الْقِصَاصُ الْحَسَنَةُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِ مِائَةِ ضِعْفٍ: ددې نه پس به برابر په برابر معامله كيږى.اوددې صورت به دا وى چه د يوې نيكئ په بدله كښې به لس نيكئ ملاويږى.دا خو اولنئ درجه ده.اوچه اوچتيږى نواووه سوو ته رسى.
ګورئ دا داسلام حسن او دسړى اخلاص دې.چه يوه نيكى د يونه متجاوز شى اولس بلكه اووه سوو ته رسى.

ايا په نيكئ كښې صرف د اووه سوو پورې زيادت كيږى؟ دلته يوسوال دا پيدا كيږى چه ددې حديث نه معلوميږى.چه زيادت تراووه سوو پورې كيږى.حالانكه په آيت قرآنى كښې دى. ﴿مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ﴾ (٢) ددې نه معلوميږى.چه د اووه سوونه هم زياتيدې شى.
دحديث باب په رڼاكښې د بعضې عالمانو رحمهم الله دا رائې ده.چه زيادت صرف اووه سوو پورې كيږى.ددې نه زيات نه كيږى.اوتركومې چه د آيت قرآنى تعلق دې.نودهغې مفهوم د دوى په نيز دا دې.چه د ((يضاعف)) نه د اووه سوو زيادت مراد دې.خكه چه اګرچه دالله تعالى په مشيت اواختياركښې دى.چه ددې نه زياته اضافه اوزيادت اوكړى.خوچه كومه اضافه كولې شى.هغه به د اووه سوو پورې وى.
حالانكه دجمهورو عالمانو رحمهم الله دا رائې ده.چه ديوې نيكئ په اووه سوو پورې تحديدلازمى نه دې.ددې نه زياته اضافه هم كيدې شى.(٣) دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما په حديث كښې دى.

---

(١) انظرصحيح بخارى (٦١٢\٢) كتاب المغازى باب بعث النبى ﷺ أسامة بن زيدإلى الخرقات من جهينة (١٠١٥\٢) كتاب الديات باب قول الله «ومن أحياها..» وصحيح مسلم (٦٧\١ و ٦٨) كتاب الإيمان باب تحريم قتل الكافر بعد قوله ((لااله إلا الله))وسنن أبى داود كتاب الجهاد باب على ما يقاتل المشركون رقم (٢٦٤٣)_

(٢) سورة البقرة:٢٦١)_

(٣) فتح البارى(١٠٠\١) وعمدة القارى(٢٥٢\١)

((کتبها الله له بها عنده عشر حسنات إلی سبعمائة ضعف إلی أضعاف کثیرة))( )

دغه شان ابن ابی عاصم النبیل رحمه الله په "کتاب العلم" کښې د حضرت ابوهریره رضی الله عنه حدیث نقل کړی دی ((إن الله تعالی یعطی بالحسنة ألفی ألف حسنة))( ) یعنی الله تعالی د یوې نیکۍ په بدله کښې شل لاکهه نیکۍ ورکوی

په یو حدیث کښې دی ((من تصدق بعدل تمرة من کسب طیب ... ولا یقبل الله إلا الطیب ... فإن الله یتقبلها بیمینه ثم یربیها لصاحبه کما یربی أحدکم فلوه حتی تکون مثل الجبل))( )

یعنی کوم کس چه خپلې پاکې حلالې ګټې نه د قجورې یوه حصه صدقه کړی نو الله تعالی هغه په خپل ښی لاس سره قبلوی او بیا د هغې تربیت کوی او بیا هغه زیاتوی او د هغې خصمانه کوی لکه څنګه چه په تاسو کښې یو کس د اسپې د بچی خصمانه کوی تردې هغه قجوره د هغې برابرخیزد غرهومره شی شی کړدی که قجوره د غرهومره زیاتیدې شی نو به هغې کښې به صرف داووه سوواضافه نه کیږی بلکه ددې نه به زیاته اضافه کیږی والله أعلم

قوله: وَالسَّيِّئَةُ بِمِثْلِهَا إِلَّا أَنْ يَتَجَاوَزَ اللَّهُ عَنْهَا: او ګناه به صرف یوه ګناه ګڼلې شی په هغې کښې به اضافه نه کیږی البته د الله تعالی په اختیار کښې دی چه هغه معاف کړی په دې صورت کښې به هغه یوه ګناه هم نه پاتې کیږی

الله تعالی ډیررحیم او کریم دې د مومن سره د الله تعالی خاص رعایت وی تردې چه د قیامت په ورځ به داسې هم وی چه د سړی ګناهونه به معاف کړی او د هغې په ځای به ورله نیکۍ اونیکلی شی

د حضرت ابوذر رضی الله عنه نه مروی دی چه رسول الله ﷺ فرمائیلی دی ((عَنْ أَبِي ذَرٍّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنِّي لَأَعْلَمُ آخِرَ أَهْلِ الْجَنَّةِ دُخُولًا الْجَنَّةَ وَآخِرَ أَهْلِ النَّارِ خُرُوجًا مِنْهَا رجل یؤتی به یوم القیامة فیقال أعرضوا علیه صغار ذنوبه فیقال عملت یوم کذا وکذا: کذا وکذا؟ فیقول نعم لا یستطیع أن ینکر، وهو مشفق من کبار ذنوبه أن تعرض علیه فیقال له فإن لك مکان کل سیئة حسنة فیقول رب قد عملت أشیاء لا أراها ههنا فلقد رأیت رسول الله ﷺ ضحك حتی بدت نواجذه))( )

( ) والحدیث بتمامه :عن ابن عباس رضی الله عنهما عن النبی صلی الله علیه وسلم فیما یروی عن ربه قال قال إن الله تعالی کتب الحسنات والسیئات ثم بین ذلک فمن هم بحسنة فلم یعملها کتبها الله له عنده حسنة کاملة فإن هو هم بها فعملها کتبها الله له بها عنده عشر حسنات إلی سبع مائة ضعف إلی أضعاف کثیرة ومن هم بسیئة فلم یعملها کتبها الله له عنده حسنة کاملة فإن هو هم بها فعملها کتبها الله له سیئة واحدة)) صحیح البخاری (۹۶۰/۲ و ۹۶۱)کتاب الرقاق باب من هم بحسنة أو سیئة وانظر الصحیح لمسلم (۷۸/۱) کتاب الإیمان باب بیان تجاوز الله تعالی عن حدیث النفس ..)_

( ) عمدة القاری(۲۵۲/۱)_

( ) صحیح البخاری(۱۸۹/۱) کتاب الزکاة باب الصدقة من کسب طیب)_

( ) صحیح مسلم (۱۰۶/۱) کتاب الإیمان باب إثبات الشفاعة وإخراج الموحدین من النار وجامع الترمذی کتاب صفة جهنم باب منه بعد باب ما جاء أن للنار نفسین وما ذکر من یخرج من النار من أهل التوحید رقم ۲۵۹۶)

يعنى كله چه الله تعالى دهغه واړه گناهونه د هغه وړاندې پيش کړى.نوهغه به ويره محسوس کړى چه دا خو زما واړه گناهونه دى کوم چه يوپه يومحفوظ دى اولوئ گناهونه به وړيسې شمارلې شى.معلومه نه ده چه دهغې نه پس به زما څه حشر وى.خوالله تعالى به نه خپل فضل اوکرم سره دهغه گناهونه په نيکو بدل کړى.اوس به دهغه حوصله زياته شى اوعرض به اوکړى چه يا الله ما خو نور لونې لونې گناهونه کړى وو.زه هغه دلته نه وينم.هغه ته به دا اميد وى چه دهغې په بدله کښې به هم نيکئ راکړې شى

[٣٢]حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ هَمَّامٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ() قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَحْسَنَ أَحَدُكُمْ إِسْلَامَهُ فَكُلُّ حَسَنَةٍ يَعْمَلُهَا تُكْتَبُ لَهُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِ مِائَةِ ضِعْفٍ وَكُلُّ سَيِّئَةٍ يَعْمَلُهَا تُكْتَبُ لَهُ بِمِثْلِهَا

رجال الحديث

①اسحاق بن منصور:دوى ابويعقوب اسحاق بن منصور بن بهرام (٢)كوسج تميمى مروزى نيشاپورى دى.

حاكم رحمه الله فرمائى.چه دوى په مرو کښې پيدا شوى وو.اوددوى خسانه په نيشاپور کښې شوې وه.هم هلته ددوى اولاد خوارة شوى وو.اووفات شوى وو. د حديث په امامانوکښې يوامام اوپه زاهدانوکښې يوزاهد وو.دسنتو سخت پابند وو.(٣)

دعلم دتثبيت به ئې ډير زيات اهتمام کولو.وئيلې شى.چه دوى د امام احمد بن حنبل رحمه الله نه څه مسائل ليکلې وې.چا ورته اووئيل.چه امام احمد رحمه الله په دې مسائلوکښې د بعضو نه رجوع کړې ده.دوى سمدستى هغه ټول مسائل په يوه تيله کښې واچول.اوپه خپل شا باندې بارکړل.اوبغداد ته پيدل روان شو.چه هلته اورسيدل.نودوباره ئې امام احمد رحمه الله ته هغه مسائل وړاندې کړل.هغوى دهغې بيا تائيد اوکړو.امام احمد رحمه الله ته ددوى دا عمل ډير زيات خوښ شو.(٤)

دوى دامام احمد.اسحاق بن راهويه.ابواليمان الحكم بن نافع.سفيان بن عيينه.ابوداود طيالسى.عبدالرزاق بن همام.عفان بن مسلم.يحيى بن سعيد القطان.او يزيدبن هارون رحمهم الله نه داحاديثو روايت کړې دي.(٥)

() الحديث أخرجه مسلم فى صحيحه (٧٨\١) فى كتاب الإيمان باب بيان تجاوز الله تعالى عن حديث النفس)
() قال النووى : بكسر الباء الموحدة .والمشهور فتح باء بهرام انظ شرح الكرمانى (١٧٠\١) وعمدة القارى (٢٥٣\١) والمغنى (ص.١٢)
() تهذيب الكمال(٤٧٧\٢)_
() المصدر السابق)_
() تهذيب الكمال(٤٧٦\٢ ٤٧٤)

اوددوی نه په روایت کونکو کښې دابوداود رحمه الله نه سوا داصول سته ټولو مصنفینو. ابراهیم بن حربی. عبدالله بن احمدبن حنبل. ابوزرعه. اوابوحاتم رازی رحمهم الله وغیره حضرات دی.[۱]

امام مسلم رحمه الله فرمانی «ثقة مأمون أحد الأئمة من أصحاب الحديث»[۲]

امام نسائی رحمه الله فرمانی. «ثقة ثبت»[۳]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمانی «صدوق»[۴]

خطیب بغدادی رحمه الله لیکی «كان فقيهاً عالماً وهوالذى دون عن أحمد بن حنبل وإسحاق بن راهويه: المسائل»[۵]

امام بخاری رحمه الله فرمانی په جمادی الاولی ۲۵۱ھ کښې د ګل په ورځ دوی وفات شوی وو او په زاروانه د نبې په ورځ دفن شوی وو.[۶] رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

② عبدالرزاق: دوی ابوبکرعبدالرزاق بن همام بن نافع صنعانی یمانی دی. په ۱۲۶ھ دوی پیدا شوی وو.[۷]

دوی د اسرائیل بن یونس. ثوربن یزید. سفیان ثوری. سفیان بن عیینه. عبدالله بن المبارك. امام اوزاعی. فضیل بن عیاض. مالك بن انس. مثنی بن الصباح. معمربن راشد. ابومعشر نجیح بن عبدالرحمن اوهشیم بن بشیر رحمهم الله وغیره نه سماع دحدیث کړی ده.[۸]

اوددوی نه په سماع کونکوکښې امام احمد. امام اسحاق بن راهویه. اسحاق بن منصور. ابوخیثمه. زهیربن حرب. سفیان بن عیینه (دا ددوی په شیوخوکښې هم دی) سلیمان بن داود الشاذ کونی وعباس بن عبدالعظیم عنبری. علی بن المدینی. محمدبن یحی ذهلی. معتمربن سلیمان (دې ددوی په شیوخوکښې دې) وکیع بن الجراح (دا دوی په اقرانوکښې دې) اویحیی بن معین رحمهم الله وغیره ډیرمحدثین دی.[۹]

---

[۱] تهذيب الكمال(۴۷۶\۲)_
[۲] تهذيب الكمال(۴۷۶\۲)_
[۳] المصدرالسابق)_
[۴] المصدرالسابق)_
[۵] تهذيب الكمال(۴۷۷\۲)-
[۶] التاريخ الصغير(ص.۲۳۸) والتاريخ الكبير(۴۰۴\۱) رقم ۱۲۹۱) وتهذيب الكمال(۴۷۷\۲) وعمدة القارى(۲۵۳\۱) والكاشف للذهبى(۲۳۹\۱) رقم ۳۲۲) وتقريب التهذيب(۱۰۳) وخلاصة الخزرجى(۳۰)
[۷] تهذيب الكمال (۶۱\۱۸) وسير أعلام النبلاء.(۵۶۵\۹)_
[۸] تهذيب الكمال (۵۲\۱۸و ۵۴)_
[۹] تهذيب الكمال (۵۴\۱۸و ۵۶)

وامام احمدبن حنبل رحمه الله نه احمدبن صالح مصری رحمه الله تپوس اوكړو ((رأيت أحدا أحسن حديثاً من عبدالرزاق؟)) نوهغوی جواب وركړو ((لا))[1]

امام ابوزرعه رحمه الله فرمائی ((عبدالرزاق أحد من ثبت حديثه))[2]

ددوی استاذ معمربن راشد رحمه الله فرمائی ((وأما ابن همام فإن عاش فخليق أن تضرب إليه أكباد الإبل))[3] يعنی ددوی استاذ ددوی د طالبعلمئ په زمانه كښې پیشنګوئی كړې وه كه دې ژوندې پاتې شو نوددې قابل دې چه دلرې لرې نه به خلق ده ته رازي.

هشام بن يوسف رحمه الله فرمائی ((كان عبدالرزاق أعلمنا وأحفظنا))[4]

امام ذهلی رحمه الله فرمائی ((وكان أيقظهم في الحديث وكان يحفظ))[5]

د ائمه رجال اومحدثين عظام رحمهم الله ددې نقولونه معلومه شوه چه حافظ عبدالرزاق بن همام صنعانی رحمه الله په محدثينو رحمهم الله كښې يوډير لوئې امام د حديث په حافظانوكښې ډيرلوئې حافظ وو. د احاديثو د روايت په سلسله كښې په دوی باندې د محدثينو رحمهم الله اعتماد وو.

البته بعضې حضراتوددوی دحافظې په باره كښې كلام كړې دې دغه شان څه حضراتو په دوی باندې د تشيع الزام هم لګولې دې. دغه شان ددوی نه د أهل بيتو په فضائلوكښې اودځه نورو حضراتوپه مناقبوكښې منكر روايات هم مروی دی.

ابن حبان رحمه الله فرمائی ((وكان ممن جمع وصنف وحفظ وكان ممن يخطئ إذا حدث من حفظه على تشيع فيه))[6]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی ((ثقة حافظ مصنف شهيرعمي في آخرعمره فتغير وكان يتشيع))[7]

امام نسائی رحمه الله فرمائی ((فيه نظرلمن كتب عنه بأخرة وروى عنه أحاديث مناكير))[8]

تركومې پورې چه د حافظې د تغيرتعلق دې نودا يوحقيقت دې چه ددوی حافظه په آخری عمركښې متغيره شوې وه. په آخری عمركښې چه به كله دوی حديث بيانولو نوپه هغې كښې به ئې غلطی كوله. ددې وجې دهغه حضراتو د روايت اعتبارنه دی كول پكار. چه ددوی نه په آخری عمر كښې روايت كړې دې.

---

[1] تهذيب الكمال(٥٧\١٨) وسير أعلام النبلاء(٥٦٩\٩)_

[2] تهذيب الكمال(٥٧\١٨) وتهذيب التهذيب(٣١١\٦)_

[3] المصدر السابق وتهذيب التهذيب(٣١٢\٦)_

[4] سير أعلام النبلاء(٥٦٦\٩- ٥٨٠) وتهذيب الكمال(٥٨\١٨) وتهذيب التهذيب(٣١٢\٦)-

[5] تهذيب التهذيب(٣١٤\٦) وهدى السارى(٤١٩)_

[6] الثقات لابن حبان(٤١٢\٨)_

[7] تقريب التهذيب(ص.٣٥٤) رقم ٤٠٦٤)_

[8] ميزان الإعتدال(٦١٠\١٢)

امام احمدبن حنبل رحمه الله فرمائى. ((أتينا عبدالرزاق قبل المائتين وهو صحيح البصر ومن سمع منه بعد ما ذهب بصره فهو ضعيف السماع))(١)

دغه شان د يحيى بن معين رحمه الله نه چه كله عبدالله بن احمد رحمه الله تپوس اوكړو ((تخش السن من عبدالرزاق؟)) نوهغوى جواب وركړو ((أما حيث رأيناه فما كان بلغ الثمانين نحو من سمعين))(٢) يعنى څ وخت چه مونږ دهغوى نه احاديث اوريدل.هغه وخت كښې هغوى اتيا كالوته نه وو رسيدلى بلكه اويا سره نزدې نزدې وو.

بيا دمختلط د رواياتوپه باره كښې محدثينو رحمهم الله اصول بيان كړى دى.چه كوموحضراتو قبل الاختلاط روايتونه نقل كړى دى.هغه مقبول دى.اوچا چه بعدالاختلاط روايات نقل كړى دى.هغه مردود دى.دامام عبدالرزاق رحمه الله احاديث هم مميز دى.حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى ((احتج به الشيخان فى جملة من حديث من سمع منه قبل الإختلاط،وضابط ذلك من سمع منه قبل المائتين فأما بعدها فكان قد تغير))(٣)

دلته دا خبره هم په ذهن كښې اچول پكار دى.چه امام عبدالرزاق رحمه الله د ((المصنف)) سره نوروكتابونوتصنيف د اختلاط نه وړاندې كړې دې.نوداختلاط په وجه په دې كتابونوكښې د يوكتاب روايت رد كول ټيك نه دى.هم دا وجه ده.چه امام احمدبن حنبل رحمه الله فرمائى. ((من سمع من الكتب فهو أصح))(٤)

دامام احمد رحمه الله قول دې.((من سمع منه بعد ما عمى فليس بشئ وماكان فى كتبه فهو صحيح ومالیس فى كتبه فإنه كان يلقن فيتلقن))(٥)

هم امام احمد رحمه الله فرمائى.((كان يتعاهد كتبه))(٦)

دامام بخارى رحمه الله قول هم دې.((ماحدث من كتابه فهو أصح))(٧)

تركومې پورې چه د تشيع تعلق دې.نودا حقيقت دې.كه په امام عبدالرزاق كښې كه څه تشيع وو.نوهغه داسې نه وو چه دطعن سبب جوړشوې وو.ځكه چه هغه بدعت سبب د ضعف

---

(١) تهذيب الكمال(١٨\٥٨) وسير أعلام النبلاء.(١٩\٥٦٥) وتهذيب التهذيب(٦\٣١٢)_

(٢) كتاب الضعفاء الكبير للعقيلى (٣\١٠٨) وسير أعلام النبلاء.(١٩\٥٧٠)_

(٣) هدى السارى(٤٠٩ و ٤٢٠)_

(٤) تهذيب الكمال(١٨\٥٨) وتهذيب التهذيب(٦\٣١٢)_

(٥) هدى السارى(٤١٩)_

(٦) تهذيب الكمال(١٨\٥٧) وتهذيب التهذيب(٦\٣١٢)_

(٧) التاريخ الكبير(٦\١٣٠) وسير أعلام النبلاء.(١٩\٥٧١) وميزان الاعتدال(٢\٦١٤)

دې چه دهغې متصف داعی هم وی.اوبیا که اومنلې شی چه هغه متشیع وو.نودهغوی ددې نه رجوع هم ثابته ده

دامام احمد رحمه الله نه دهغوی خوئې عبدالله بن احمد رحمه الله تپوس اوکړو ((عبدالرزاق كان يتشيع ويفرط في التشيع؟)) نوهغوی جواب ورکړو.((أما أنا فلم أسمع منه في هذا شيأ ولكن كان رجلاً تعجبه أخبار الناس أوالأخبار))[1]يعنی ماته دهغوی د شیعیت په باره کښې څه علم نشته.البته دا ده چه هغوی د خلقو دواقعاتو سره شوق زیات ساتلو.اوهغه به ئې نقل کولې.کیدې شی.په داسې واقعاتوکښې داسې څه خبره راغلې وی.په کومو باندې چه دهغوی په تشیع باندې استدلال کړې شوې وی.

پخپله دامام عبدالرزاق رحمه الله نه منقول دی.((والله ما انشرح صدری قط أن أفضل علياً على أبي بكر وعمر،رحم الله أبابكر،ورحم الله عمر،ورحم الله عثمان،ورحم الله علياً،من لم يحبهم فما هو مؤمن وقال أوثق عملي حبي إياهم))[2]

دغه شان دهغوی نه دا هم منقول دی ((أفضل الشيخين بتفضيل علي رضي الله عنه إياهما على نفسه ولولم يفضلهما لم أفضلهما كفى بي إزراء أن أحب علياً ثم أخالف قوله))[3]

بیا امام احمد رحمه الله نقل کړی دی.چه امام عبدالرزاق د شیعیت نه رجوع کړې وه.حافظ ابن حجر رحمه الله د عبیدالله بن موسی رحمه الله په حالاتوکښې لیکلی دی.((تركه أحمد لتشيعه وقد عوتب أحمد على روايته عن عبدالرزاق فذكر أن عبدالرزاق رجع))[4]یعنی امام احمد رحمه الله چه کله عبیدالله بن موسی دتشیع په وجه باندې پریخودو.نوپه هغوی باندې اعتراض اوشو.چه تاسو د عبدالرزاق نه ولې روایتونه کړی دی.په دې باندې هغوی اوونیل.چه امام عبدالرزاق د شیعیت نه رجوع کړې وه.[5]

دا خبره دې معلومه وی.چه دامام عبدالرزاق په باره کښې د بعضې نورو حضراتو نه کلام منقول دې.

---

[1]) تهذيب الكمال(٦٠١١٨) وتهذيب التهذيب(٣١٣١٦) وميزان الإعتدال(٦١٠١٢) وسيرأعلام النبلاء (٥٧٠١٩)-

[2]) تهذيب الكمال(٦٠١١٨) وتهذيب التهذيب(٣١٣١٦) وسيرأعلام النبلاء(٥٧٤١٩)_

[3])المصادر السابقة والكامل لابن عدى(٣١٢١٥)_

[4]) تهذيب التهذيب(٥٣١٧)-

[5]) قال الشيخ محمد عوامة حفظه الله تعال:والتشيع فى عرفهم محبة على رضي الله عنه وتقديمه على الصحابة إلا أبا بكروعمر.فإن قدمه عليهما رضى الله عنهم جميعاً كان غالياً فى تشيعه وعلى رضي الله عنه مقدم عند أهل السنة على الصحابة جميعاً إلا أبابكروعمر وعثمان رضي الله عنهم حسبما تقرر رأيهم عليه فيكون خلاف عبدالرزاق مع غيره فى تقديمه على رضي الله عنه على عثمان أولاً كذا فى تعليقاته على الكاشف للذهبى(٦٥٢١١)_

سفيان بن عيينه رحمه الله فرمائي ((أخاف أن يكون من الذين ضل سعيهم في الحياة الدنيا)) [١]
دغه شان عباس بن عبدالعظيم عنبري رحمه الله فرمائي ((والله الذي لا إله إلا هو إن عبدالرزاق كذاب والواقدي أصدق منه)) [٢]
هم دې عباس بن عبدالعظيم د زيدبن المبارك نه نقل كړي دي ((كان عبدالرزاق كذابا يسرق الحديث)) [٣]
تركومې پورې چه دسفيان بن عيينه رحمه الله دقول تعلق دې نولكه څنگه چه ښكاره ده چه دا جرح مبهم وى هغوى ددې څه وجه نه ده ذكركړې دې اوكومه جرح چه مبهم وه اودهغې په مقابله كښې دائمه جرح والتعديل نه دهغه راوى په باره كښې تعديل اوتوثيق منقول وى نوداسې جرح مقبول نه وى.
بيا ممكن ده چه ددوى د قول اعتماد هم هغه تشيع وو كوم چه مونږ اوس رد كړو نوځكه دا قول دهغوى په حق كښې جارح نه دې
عباس بن عبدالعظيم چه په قسم سره دوى ته كذاب ونيلى دې نوحفاظو دحديث دا قول رد كړې دې
حافظ ذهبى رحمه الله فرمائي ((هذا ما وافق العباس عليه مسلم بل سائر الحفاظ وأئمة العلم يحتجون به إلا تلك المناكير المعدودة في سعة ما روى)) [٤]
دغه شان دوى فرمائي ((بل والله ما بر عباس في يمينه ولبئس ما قال يعمد إلى شيخ الإسلام ومحدث الوقت ومن احتج به كل أرباب الصحاح وإن كان له أوهام مغمورة وغيره أبرع في الحديث منه فيرميه بالكذب ويقدم عليه الواقدي الذي أجمعت الحفاظ على تركه؟ فهو في مقالته هذه خارق للإجماع بيقين)) [٥]
هم داالزام زيدبن المبارك هم لگولې وو نودهغې جواب هم په دې كښې راغلو په اصل كښې داسې معلوميږى چه زيدبن المبارك ته امام عبدالرزاق د يوې جملې په وجه نه ناخوښه شوې وو په هغې باندې دوى دهغوى كتابونه اوشلول اودهغه ځانې نه لاړل. دهغې نه پس هغوى دامام عبدالرزاق په حق كښې خپله دغه ذكرشوې رائې قائمه كړه.
پوره واقعه امام عقيلى رحمه الله په كتاب الضعفاء كښې ذكركړې دې ((كان زيد بن المبارك قد لزم عبدالرزاق فأكثر عنه ثم خرق كتبه ولزم محمدبن ثور، فقيل له في ذلك فقال كنا عند عبدالرزاق فحدثنا

---

[١] الضعفاء الكبير للعقيلي (١٠٩/٣) وميزان الإعتدال (٦١٠/٢) وسير أعلام النبلاء (ت ٥٧١/٩)۔
[٢] الضعفاء للعقيلي (١٠٩/٣) وميزان الإعتدال (٦١١/٢) وتهذيب التهذيب (٣١٤/٦) وسير أعلام النبلاء (٥٧١/٩) والكامل لابن عدى (٣١١/٥)_
[٣] تهذيب التهذيب (٣١٥/٦) وسير أعلام النبلاء (٥٧٤/٩)_
[٤] ميزان الإعتدال (٦١١/٢)_
[٥] سير أعلام النبلاء (٥٧١/٩ و ٥٧٢)

بحديث معمر عن الزهري عن مالك بن أوس بن الحدثان.. الحديث الطويل فلما قرأ قول عمر لعلي والعباس فجئت أنت تطلب ميراثك من ابن أخيك وجاء هذا يطلب ميراث إمرأته حيث قال عبدالرزاق إنظروا إلى الأنوك يقول تطلب ميراثك من ابن أخيك ويطلب هذا ميراث زوجته من أبيها لايقول رسول الله ﷺ قال زيد بن المبارك فلم أعد إليه ولا أروي عنه ()

يعنی عبدالرزاق د اميرالمومنين سيد حضرت عمرالفاروق رضي الله عنه په باره کښې د «أنوك» شنيع لفظ استعمال کړو.اوګستاخی ئې اوکړه ددې وجې ئې دهغوی نه روايتونه اخستل پريخودل.

حافظ ذهبی رحمه الله په دې واقعه باندې تبصره کوی.اوفرمائی.عبدالرزاق چه دحضرت عمر رضي الله عنه په حق کښې داسې شنيع لفظ استعمال کړو.نودېره بده ئې کړې ده حالانکه که هغه تبصره کوله.نوپکارده چه داسې ئې وئيلې وو.«قال أميرالمؤمنين عمرالفاروق» اګرچه هغوی ته ددې تبصرې کولوحق هم نه وو.ځکه چه اول خو دحضرت عمر رضي الله عنه مقام اودهغوی عزت اوعظمت منلې شوې دې.بيا دا چه حضرت عمر رضي الله عنه دشان مصطفی ﷺ نه زيات خبر وو.روسته راتلونکی دهغوی پشان ځنګه کيدې شی.بيا حضرت عمر رضي الله عنه دلته مقام عنوصت اوبنوت (يعنی دميراث احکام) بيانول.په دې مقام باندې «رسول الله ﷺ» وئيل مناسب نه وو. ځکه چه د ميراث استحقاق دحضرت عباس رضي الله عنه دهغوی دتره ولي.اودحضرت فاطمې رضي الله عنها د لورتوب په وجه ظاهرولې شو.د رسالت په وجه نه.ددې وجې حضرت عمر رضي الله عنه د ميراث په مسئله کښې د ميراث اصطلاح استعمال کړه.په کوم کښې چه څه قباحت نه وو.ددې وجې د عبدالرزاق دا رائې بيخی غلطه وه.

خوددې باوجود ددې واقعه په بنياد هغه بيخی مجروح ګرځول او«کذاب يسرق الحديث» وئيل ورته صحيح نه دی.دوی فرمائی.«وبكل حال فنستغفرالله لنا ولعبدالرزاق فإنه مأمون على حديث رسول الله ﷺ صادق» ()

دامام عبدالرزاق رحمه الله په احاديثوباندې دمحدثينو رحمهم الله خومره اعتماد وو.ددې اندازه ددې واقعه نه لګولې شی.

ابوصالح محمدبن اسماعيل ضراری رحمه الله فرمائی.کله چه مونږ امام عبدالرزاق رحمه الله ته دهغوی نه دحديث اوريدو دپاره صنعاء ته اورسيدو.نوهلته راته دچانه معلومه شوه.چه

() الأنوک الأحمق والجمع النوکی کذا فی لسان العرب (۱۰/۱۱۰۵)_
() الضعفاء الكبير للعقيلی(۱۳/۱۱۰)_
() سيرأعلام النبلاء.(۹/۵۷۲و ۵۷۳) قال الذهبی فی ميزان الإعتدال(۲/۶۱۱) فی هذه الحكاية إرسال والله أعلم بصحتها ولا أعترض على الفاروق رضي الله عنه فيها فإنه تكلم بلسان قسمة التركات)۔

زمونږ لويو محدثينو .يحيى بن معين اواحمد بن حنبل رحمهما الله دهغوى نه احاديث اوريدل پريخى دى .اودا چه دا حضرات هغه نه خوښوى .كله چه مونږ دا واوريدل .نومونږ ډيرزيات خفه شو .نوهسې مو دومره خرچه اوكړه .سفر مو اوكړو اومشقت مو برداشت كړو .هم په دغه وخت كښې دحج زمانه راغله .زه مكې مكرمې ته اورسيدم .هلته مې دامام يحيى بن معين رحمه الله سره ملاقات اوشو .ما ورته اووئيل .اې ابوزكريا! مونږ اوريدلى دى چه تاسو د عبدالرزاق احاديث پريخى دى .اودهغه نه مو اعراض كړې دې نوهغوى اووئيل «ياأباصالح لو ارتد عبدالرزاق عن الإسلام ماتركنا حديثه»[1] يعنى كه عبدالرزاق والعياذبالله مرتد شى .نوبيا هم دهغوى احاديث دومره قوى دى .چه مونږ هغه نه پريږدو .

خلاصه دا چه امام عبدالرزاق بن همام رحمه الله په ائمه حديث كښې يوجليل القدر ثقه امام دې .البته دهغوى په حافظه كښې په آخرى عمر كښې تغيرراغلې وو .ددې وجې دهغوى هغه روايت قابل قبول نه دى .كوم چه هغوى د ۲۰۰هـ نه پس كړې دى .دغه شان دهغوى نه څه منكر احاديث هم مروى دى .كوم چه حفاظ حديث په ګوته كړې دى .

تركومې پورې چه دهغوى د شيعيت تعلق دې .نواول خو هغه ثابت نه دى. اوكه ثابت هم شى .نومضرنه دى .

حافظ ابن عدى رحمه الله دهغوى په باره كښې خپله كومه رائې ليكى .هغه ډير معتدل او قول فيصل دې .هغوى فرمائى .«ولعبدالرزاق أصناف وحديث كثير وقد رحل إليه ثقات المسلمين وأئمتهم وكتبوا عنه ولم يروا بحديثه بأساً إلا أنهم نسبوه إلى التشيع، وقد روى أحاديث في الفضائل مما لايوافقه عليها أحد من الثقات فهذا أعظم ما رموه به من روايته لهذه الأحاديث ولما رواه في مثالب غيرهم مما لم أذكره في كتابي هذا وأما في باب الصدق فأرجوا أنه لابأس به إلا أنه قد سبق منه أحاديث في فضائل أهل البيت ومثالب آخرين مناكير»[2]

په شوال ۲۱۱هـ كښې وفات شوى وو .[3] رحمه الله رحمة واسعة

③ **معمر:** دوى معمربن راشد ازدى دى .ددوى مختصرحالات د «بدء الوحى» كښې دشپږم نمبر حديث لاندې تيرشوى دى .[4]

④ **همام:** دوى همام بن منبه [اسم فاعل از تفعيل][5] بن كامل بن سيبح [بكسر السين المهملة

---

[1]) الضعفاء الكبير للعقيلى (۱۱۰\۳) وميزان الإعتدال(۶۱۲\۲) وسيرأعلام النبلاء(۵۷۳\۹) وتهذيب التهذيب(۳۱۴\۶) والكامل لابن عدى(۳۱۱\۵)_

[2]) الكامل فى ضعفاء الرجال لابن عدى(۳۱۶\۵) -

[3]) تهذيب الكمال(۶۱\۱۸) والتاريخ الكبير(۱۳۰\۶) والثقات لابن حبان(۴۱۲\۸) وطبقات ابن سعد(۵۴۸\۵)

[4]) كشف البارى(۴۶۵\۱و ...)_

[5]) المغنى فى ضبط أسماء الرجال...

وسكون التحتية وبجيم وقيل بفتح السين[1] يماني صنعاني [2] ابناوى [3] دى.د دوى كنيت بوعقبه دي.وهب بن منبه.معقل بن منبه.اوغيلان بن منبه د دوى ورنړه دى.
همام بن منبه دحضرت عبدالله بن زبير.حضرت عبدالله بن عباس.حضرت عبدالله بن عمربن الخطاب.حضرت معاويه بن ابى سفيان.اوحضرت ابوهريره رضي الله عنهم وغيره نه روايت كړې دې.
دوى نه ددوى ورو وهب بن منبه.اووراوه عقيل بن معقل منبه.على بن الحسن اومعمربن راشد رحمهم الله روايت كوى.[4]
ابن حبان رحمه الله دوى په ..ثقات .. كښې ذكركړى دى.[5]
امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائى.((ثقة))[6]
امام عجلي رحمه الله فرمائى.((يمانى تابعى ثقة))[7]
دا هغه همام بن منبه رحمه الله دې.دچا حديثوكتابچه د ،،صحيفه همام بن منبه،، په نوم سره مشهوره وه.دا صحيفه دوى براه راست د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه اوريدلې اوليكلې وه.
د دې احاديثو د ضبط واقعه امام احمد رحمه الله بيان كړې ده.چه همام بن منبه به هميشه دپاره په جهاد كښې شركت كولو.اودخپل ورور وهب بن منبه رحمه الله دپاره به ئې كتابونه اخستل. هغوى په مدينه منوره كښې دحضرت ابوهريره رضي الله عنه په مجلسونوكښې ناسته اختياركړه. اوهلته ئې دا احاديث واوريدل.اودا ئې ضبط كړل.دا يوسل څلويښتو ته نزدې احاديث وو.د معمربن راشد ملاقات ددوى سره په يمن كښې په هغه وخت كښې اوشو.كوم وخت چه هغوى ډيركمزورى شوى وو. تردې چه دهغوى وريځې دهغوى په سترګوباندې راغلې وې.په داسې وخت كښې معمر رحمه الله دهغوى نه دا صحيفه واوريده.كيفيت ئې دا وو چه كله به په اورولو اورولو همام رحمه الله سترې شو.نومعمرباقى احاديث هغوى ته واورول.[8]

---

[1]) المغنى(ص.٤١)_
[2]) الصنعاني:نسبة إلى صنعاء مدينة باليمن بزيادة النون فى آخره والقياس أن يقال صنعاوى ومن العرب من يقوله .فأبدلوا من الهمزة النون كذا فى العمدة (٢٥٤١١)_
[3]) الأبناوى بفتح الهمزة وسكون الباء الموحدة وفتح النون نسبة إلى الأبناء وهم قوم باليمن من ولد الفرس الذين جهزهم كسرى مع سيف بن ذى يزن إلى ملك الحبشة فغلبوا الحبشة وأقاموا باليمن وقال أبوحاتم بن حبان كل من ولد باليمن من أولادالفرس وليس من العرب يقال أبناوى وهم الأبناوبون كذا فى العمدة(٢٥٤١١)
[4]) تهذيب الكمال(٢٩٨١٣٠و ٢٩٩)_
[5]) كتاب الثقات لإبن حبان(٥١٠١٥)_
[6]) تهذيب الكمال(٢٩٩١٣٠)-
[7]) تهذيب التهذيب(٦٧١١١)_
[8]) تهذيب الكمال(٢٩٩١٣٠) وسير أعلام النبلاء(٣١٢١٥)_

دا صحيفه امام عبدالرزاق د معمرنه روايت كوله اومعمربن دهمام بن منبه اوهغه د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت كوله

امام احمد رحمه الله (دوى دامام عبدالرزاق بن همام رحمه الله خاص شاگرد وو) دا ټوله صحيفه په خپل مسندكښې نقل كړې ده. په مسنداحمدكښې ددې ټولو احاديثو تعداد يوسل شپږديرش دى ددې صحيفه يوه مخطوطه نسخه كومه چه حافظ احمد بن يوسف سلمى نيشاپورى متوفى (٢٦٤هـ) روايت دې په مكتبه ظاهريه دمشق كښې شته. مشهورمحقق ډاكټرمحمدحميدالله حيدرآبادى ددې مخطوطه تحقيق كړې دې. اوپه ١٣٧٢هـ مطابق ١٩٥٣م كښې ئې په دمشق كښې شائع كړې وه. جزاه الله تعالى خيراً.

محمدبن سعد رحمه الله فرمائى چه ددوى وفات په ١٣١هـ كښې شوې وو() امام بخارى رحمه الله دعلى بن المدينى رحمه الله په واسطه سره نقل كړى دى چه دهمام بن منبه وفات په ١٣٢هـ كښې شوې وو.()والله أعلم، رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

⑤ دحضرت ابوهريره رضي الله عنه تفصيلى حالات كتاب الايمان د «باب أمورالإيمان» لاندې تيرشوى دى.()

قوله: إِذَا أَحْسَنَ أَحَدُكُمْ إِسْلَامَهُ فَكُلُّ حَسَنَةٍ يَعْمَلُهَا تُكْتَبُ لَهُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِ مِائَةِ ضِعْفٍ وَكُلُّ سَيِّئَةٍ يَعْمَلُهَا تُكْتَبُ لَهُ بِمِثْلِهَا: كله چه په تاسوكښې يوكس په خپل اسلام كښې ښه والې اوخوبيانې پيدا كړى. اواطاعت اختياركړى. نوهرهغه نيك كاركوم چه هغه كوى. دلس چند نه واخله تراووه سوو پورې ليكلى شى. اوهربدعمل چه هغه كوى. نوهغه صرف يو ليكلى شى.

ددې حديث سره متعلق ټول تفصيلات په مخكنى حديث كښې تيرشوى دى.

٣١- بَاب أَحَبُّ الدِّينِ إِلَى اللَّهِ أَدْوَمُهُ

د مخكنى باب سره ددې باب ربط حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه ددې باب د مخكنى باب سره مناسبت داسې دې. چه په ماقبل كښې داسلام دحسن بيان وو. او اوس دلته حدبندى كولې شى. چه په اسلام كښې دحسن تصوركولونه پس دې داسې نه وى. چه يوكس په اعمالوكښې دغلو اوتجاوز عن الحدود ارتكاب شروع كړى. ځكه كه تجاوزعن الحدود اوغلواختيار كړې شى. نوپه آخركښې به دسترى والى د وجې عمل بيخى پريږدى. ددې وجې

() تهذيب الكمال(٣٠٠/١٣٠) وطبقات ابن سعد(٥٤٤/٥) خودطبقات په مطبوعه نسخه كښې ((مات سنة إحدى أواثنتين ومائة)) دا الفاظ ډاكټربشار عواد معروف محقق تهذيب الكمال نقل كوى. او ليكى: (وهو تحريف)_

() التاريخ الكبير(٢٣٦/٨) رقم ٢٨٤٧)_

() كشف البارى (٥٩١/١و ٦٦٣)_

دلته دا اوخودلې شوه چه بیشکه داعمالو په ذریعه په اسلام کښې حسن راځي خومیانه روی اختیار کړئ اومداومت اختیار کړئ نوهله به هغه حسن قائم پاتې شي (١)

علامه عینی رحمه الله فرمائی چه په ماقبل کښې داسلام دپاره دحسن یعنی «امتثال اوامر، اجتناب عن النواهی اوشفقة علی خلق الله» بیان وو او اوس په هغې باندې د مداومت اومواظبت بیانول مطلوب دی خکه چه کله بنده مداومت اومواظبت اختیار کړی نودالله تعالی په محبت کښې زیادت کیږی اوداسلام حسن دائمي وی (٢) دا مناسبت زیات ښکاره دې

دترجمة الباب مقصد حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دامام بخاری رحمه الله ددې ترجمې نه مقصد دا دې چه دایمان اطلاق په عمل باندې صحیح دې خکه چه ترجمه ئې قائمه کړې ده «أحب الدين إلى الله أدومه» دین دعمل په معنی دې اومطلب دا دې چه دالله تعالی په نیزدتولونه محبوب عمل هغه دې په کوم باندې چه مداومت اوشی ددې نه معلومه شوه چه اعمال په دین کښې داخل دی. اودمصنف رحمه الله په نیزدایمان، اسلام اودین اطلاق په یوحقیقت باندې کیږی. نوهرکله چه دا ثابته شوه چه اعمال په دین کښې دی نوپه ایمان او اسلام کښې داخلیدل ئې هم ثابت شو. (٣)

ابن بطال رحمه الله فرمائی چه د ترجمة د انعقاد نه دامام بخاری رحمه الله مقصود په مرجئو باندې رد دې چه تاسو وائې چه داعمالو د ایمان او دین سره څه تعلق نشته حالانکه دلته عمل ته دین وئیلې شوې دې اوپه دې باندې د مداومت ترغیب ورکړې شوې دې (٤)

[٤٣] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ هِشَامٍ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ عَائِشَةَ (٥) أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ عَلَيْهَا وَعِنْدَهَا امْرَأَةٌ قَالَ مَنْ هَذِهِ قَالَتْ فُلَانَةُ تَذْكُرُ مِنْ صَلَاتِهَا قَالَ مَهْ عَلَيْكُمْ بِمَا تُطِيقُونَ فَوَاللَّهِ لَا يَمَلُّ اللَّهُ حَتَّى تَمَلُّوا وَكَانَ أَحَبَّ الدِّينِ إِلَيْهِ مَا دَامَ عَلَيْهِ صَاحِبُهُ [١١٠٠، وانظر: ١٨٦٩]

---

(١) فتح البارى (١/١٠١)_

(٢) عمدة القارى (١/٢٥٥)_

(٣) فتح البارى (١/١٠١)_

(٤) شرح كرمانى (١/١٧٣)_

(٥) الحديث أخرجه البخارى أيضاً فى كتاب التهجد باب ما يكره من التشديد فى العبادة رقم (١١٥١) ومسلم فى صحيحه (١/٢٦٧) كتاب صلاة المسافرين باب فضيلة العمل الدائم من قيام الليل وغيره .. والنسائى فى سننه (١/١٤٣) كتاب قيام الليل وتطوع النهار باب الإختلاف على عائشة رضى الله عنها فى إحياء الليل وابن ماجه فى سننه فى كتاب الزهد باب المداومة على العمل رقم (٤٢٣٨)_

رجال الحديث

① **محمدبن مثنى**: دوى ابوموسى محمدبن المثنى بن عبيد عنزى بصرى دى ددوى حالات مخكښې د «كتاب الايمان، باب حلاوة الايمان» لاندې تيرشوى دى

② **يحيى**: دوى مشهورمحدث امام يحيى بن سعيدالقطان تميمى رحمه الله دى ددوى حالات د «كتاب الايمان، باب من الايمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه» لاندې تيرشوى دى

③ **هشام**: ددوى حالات په كشف البارى (۱\۲۹۱اردو) كښې مختصرراغلى دى. خو چونكه دوى دصحاح سته په اهم ترينو راويانوكښې دې. ددې وجې لږ په تفصيل سره ددوى حالات دوباره ذكركولى شى. دوى هشام بن عروه بن الزبيربن العوام قرشى اسدى مدنى رحمه الله دى. ددوى كنيت ابوالمنذر دې. بعضې حضراتو ئې كنيت ابوعبدالله ذكركړې دې.[۱]
دحضرت انس، حضرت جابربن عبدالله، حضرت سهل بن سعد، حضرت ابن عمر رضي الله عنهم زيارت ئې كړې دې. خوروايت ئې ترې نه دې كړې. دحضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما په باره كښې خودا هم منقول دى چه هغوى دهشام په سر باندې لاس راښكلې وو. اودعا ئې ورته كړې وه.[۲]
په صغارتابعينوكښې ددوى شماركيږى.[۳] دخپل پلارعروه نه علاوه ئې دخپل تره عبدالله بن زبير رضي الله عنه دخپلې بى بى فاطمه بنت المنذر، عبدالله بن عروه بن الزبير، ابن شهاب زهرى، يزيدبن رومان، عبدالرحمن بن القاسم بن محمدبن ابى بكرالصديق، ابوالزبير محمدبن مسلم مكى، اوابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف رحمهم الله نه روايت كړى دى.[۴]
ددوى نه روايت كونكوكښې امام شعبه، امام مالك، سفيان ثورى، اسرائيل بن يونس، اسماعيل بن عليه، ايوب سختيانى، حمادبن زيد، حمادبن سلمه، داود بن نصيرطائى، عبدالله بن المبارك، وكيع بن الجراح اويحيى بن سيعدالقطان رحمهم الله وغيره مشهور محدثين دى.[۵]

امام عجلى رحمه الله فرمائى: «كان ثقة».[۶]

امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائى: «وكان ثقة ثبتا كثيرالحديث حجة».[۷]

---

[۱]) تهذيب الكمال(۳۰\۲۳۲و ۲۳۳)_
[۲]) المصدرالسابق وسير أعلام النبلاء(۶\۳۵)_
[۳]) هدى السارى(ص.۴۴۸)-
[۴]) تهذيب الكمال(۳۰\۲۳۳و ۲۳۴)_
[۵]) تهذيب الكمال(۳۰\۲۳۴و ۲۳۷)-
[۶]) تهذيب الكمال(۳۰\۲۳۸)_
[۷]) طبقات ابن سعد (ج۷،ص۳۲۱))-

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائی «ثقة إمام الحديث»[١]

ابن حبان فرمائی «كان حافظا متقنا ورعا فاضلا»[٢]

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی «الإمام الثقة شيخ الإسلام....»[٣]

او هم دوی فرمائی «أحد الأعلام حجة إمام»[٤]

دغه شان دوی فرمائی «الإمام الحافظ الحجة...»[٥]

په هشام بن عروه باندې امام مالك، يعقوب بن شيبه او ابوالحسن بن القطان رحمهم الله كلام كړې دې.ابوالحسن بن القطان رحمه الله فرمائیلی دی «هو وسهيل بن أبي صالح اختلطا وتغيرا»[٦]

يعنى ددوی په حافظه كښې دومره تغير راغلې وو چه هغه مختلط (گډ وډ) شوې وو.

دغه شان يعقوب بن شيبه رحمه الله فرمائی «ثبت، ثقة، لم ينكر عليه شئ إلا بعد ما صار إلى العراق، فإنه انبسط في الرواية عن أبيه، فأنكر ذالك عليه أهل بلده، والذى يرى أن هشاما يسهل لأهل العراق أنه كان لا يحدث عن أبيه إلا بما سمعه منه، فكان تسهله أنه أرسل عن أبيه مما كان يسمعه من غير أبيه عن أبيه»[٧]

يعنى د هشام اصل عادت دا وو چه هغه به د خپل پلار نه براه راست (بې واسطې) اوريدلې شوى احاديث روايت كول.خو كله چه هغه عراق ته لاړو نو هلته ئې د عراق خلقو دپاره څه داسې آسانى اوكړله.چه بعضې هغه احاديث كوم چه دوی د خپل پلار نه براه راست نه وو اوريدلى.خو دچا په واسطې سره ئې اوريدلى وو اسې احاديثو كښې به دوی واسطه حذف كوله.او براه راست به ئې د خپل پلار نه روايت كول.

دغه شان عبدالرحمن بن يوسف بن خراش رحمه الله فرمائی «كان مالك لا يرضاه... بلغنى أن مالكا نقم عليه حديثه لأهل العراق، قدم الكوفة ثلاث مرات، قدمة كان يقول: حدثنى أبى قال: سمعت عائشة رضي الله عنها، وقدم الثانية فكان يقول: أخبرنى أبى عن عائشة، وقدم الثالثة فكان يقول: أبى عن عائشة رضي الله عنها، يعنى يرسل عن أبيه»[٨]

---

[١] تذكرة الحفاظ للذهبى(١\١٤٤) وتهذيب الكمال(٣٠\٢٣٨) وسير أعلام النبلاء(٦\٣٥)_

[٢] الثقات لابن حبان (ج٥.ص٥٠٢))-

[٣] سير أعلام النبلاء(ج٦.ص٣٤))-

[٤] ميزان الإعتدال (ج٤.ص٣٠١))-

[٥] تذكرة الحفاظ(ج١.ص١٤٤))

[٦] ميزان الإعتدال (ج٤.ص٣٠١) وسير أعلام النبلاء(ج٦.ص٣٥)-

[٧] تهذيب الكمال(ج٣٠.ص٢٣٨)-

[٨] اوگورئ.سير أعلام النبلاء(ج٦.ص٣٥).وتهذيب الكمال(ج٣٠.ص٢٣٩).وميزان الإعتدال (ج٤.ص٣٠٢). وهدى السارى(ص٤٤٨))-

ترکومې یوړې چه د ابوالحسن بن القطان رحمہ اللہ د کلام تعلق دې چه هغه مختلط شوې وو نو حافظ ذهبی رحمہ اللہ ددوی زبردست رد کړې دې دوی په میزان الاعتدال کښې فرمائی ((أحد الأعلام حجة إمام لكن في الكبر ناقص حفظه، ولم يختلط أبداً، ولا عبرة بما قاله أبوالحسن ابن القطان من أنه وسهيل بن أبي صالح اختلطا و تغيرا، نعم، الرجل تغيّر قليلاً، ولم يبق حفظه فهو في حال الشبيبة، فنسي بعض محفوظه أو وهم، فكان ماذا؟ أهو معصوم من النسيان؟ ولما قدم العراق في آخر عمره حدث بجملة كثيرة من العلم، في غضون ذلك يسير أحاديث لم يجودها، و مثل هذا يقع لمالك، ولشعبة، ولوكيع، ولكبار الثقات، فدع عنك الخبط، وذر خلط الأئمة الأثبات بالضعفاء و المختلطين، فهشام شيخ الإسلام، ولكن أحسن الله عزاءنا فيك يا ابن القطان))(١)

د حافظ ذهبی رحمہ اللہ د کلام خلاصه دا ده چه د هشام په حافظه کښې بالکل آخری عمر کښې لږ ډیر تغیر ضرور راغلې وو خو هغه د ..مختلط.. درجې ته نه وو رسیدلې دا تغیرهم بوډاتوب په وجه لازمیږی ځکه دا خبره بالکل ښکاره ده. چه د ځوانئ په زمانه کښې کومه زبردسته حافظه وی هغه د بوډاتوب په زمانه کښې نه وی ترکومې پورې چه آخری عمر کښې په عراق کښې د بعضو داسې حدیثونو تعلق دې چه هغې کښې څه خامیانې او خرابیانې) وی نو د داسې خامیانو نه خو لوئې لوئې ثقات ائمه هم خالی نه وی. لکه چه داسې وهمونه د امام مالك. امام شعبه او امام وکیع بن الجراح رحمهم اللہ پشان د علم حدیث بدشاهانو ته هم لاحق شوی وو نو د داسې معمولی وهمونو په وجه ثقات ضعیفانو او مختلطینو سره ملاوول هیڅ کله هم مناسب نه دی.

هم دا خبره دوی په ..سیر اعلام النبلاء.. کښې هم لیکلې ده بلکه په دې کښې دا زیادت هم شته چه ((وما هذا التغير بضار أصلاً، وإنما الذي يضر الإختلاط، وهشام فلم يختلط قط، هذا أمر مقطوع به، وحديثه محتج به في الموطأ، والصحاح، و السنن، فقول ابن القطان: ،،إنه اختلط،، قول مردود مرذول، فأين إماماً من الكبار سلم من الخطأ و الوهم، فهذا شعبة، وهو في الذروة، له أوهام، وكذالك معمر، والأوزاعي، ومالك رحمهم اللہ))(٢)

یعنی مطلق تغیر مضر او قادح نه دې بلکه مضر او قادح ..اختلاط.. دې او د هشام په باره کښې دا امر فیصله شوې او یقینی دې چه هغه د ژوند په هیڅ مرحله کښې ،،مختلط.. شوې نه وو هم دا وجه ده چه ددوی د حدیثونو نه په موطا. کتب صحاح. او په سنن کښې استدلال او احتجاج شوې دې نو د ابن القطان رحمہ اللہ قول چه هغه مختلط شوې وو نا قابل قبول دې ترکومې پورې چه د معمولی وهم تعلق دې نو ددې نه د شعبه .معمر. اوزاعی او مالك رحمهم اللہ پشان امامان هم محفوظ نه دی

(١) ميزان الإعتدال (ج ٤.ص ٣٠١.٣٠٢)) -
(٢) سير أعلام النبلاء (ج ٦ص ٣٥. ٣٦)) -

ترکومې پورې چه د يعقوب بن شيبه رحمه الله دا وينا ده چه دوی به واسطه حذف کوله او د خپل پلار نه به ئې ارسالاً روايت کولو نو دا تدليس دې (١) خو ياد ساتئ چه دوی هميشه تدليس نه کولو ددوی عادت مستقل د تدليس نه وو: بلکه کله کله به ئې داسې کول لکه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی «ثقة فقيه ربما دلس»(٢) يعنی دې ثقه دې اوفقيه دې کله کله به ئې تدليس کولو.

حافظ ذهبی رحمه الله د يعقوب بن شيبه ددې قول نقل کولو نه پس فرمائی «في حديث العراقيين عن هشام أوهام تحتمل، كما وقع في حديثهم عن معمر أوهام»(٣) يعنی د عراق خلق چه د هشام نه کوم روايات نقل کوی هغې کښې معمولی اوهام دی چه دا برداشت کيدې شی هم دغه شان اوهام د معمر په روايتونو کښې هم دی کوم چه د عراق خلق ددوی نه روايت کوی

بيا ترکومې پورې چه د عبدالرحمن بن يوسف بن خراش رحمه الله د قول تعلق دې چه امام مالك رحمه الله به دا نه خوښول او دوی به د هغوی په حديثونو تنقيد کولو کوم چه به دعراق خلقو روايت کول نو دا تنقيد هم د هغه وهمونو او نا آشنا تدليس په وجه وو کوم چه به هغوی کولو داسې وهمونه هم قادح (او قابل د جرحې) نه دی او داسې تدليس هم قابل د برداشت دې.

هم دا وجه ده چه حافظ رحمه الله ددوی ذکر هغه مدلسينو کښې کړې دې کومو چه به کله کله تدليس کولو او ددوی تدليس برداشت کولې شی.(٤)

د مذکوره ټول تقرير او اقوالو خلاصه دا شوه چه د هشام بن عروه رحمه الله ثقاهت، تثبت، او فقاهت مجمع عليه دې په آخری عمر کښې ددوی په حافظه کښې معمولی تغير ضرور پيدا شوې وو خوهغه د اختلاط په درجه کښې نه وو. البته هغه به کله کله تدليس کولو خو دا تدليس داسې نه دې چه ددوی رواياتو دپاره قادح جوړ شی هم دا وجه ده چه سره د امام مالك رحمه الله ټولو مشهورو د حديثو مصنفينو ددوی روايات د احتجاج او استدلال په طور پخپلو کتابونو کښې ليکلی دی والله اعلم

په عامو حالاتو کښې هم په قول او فعل کښې ددوی د صدق عادت وو ددې اندازه دهغه واقعې نه کيږی کومه چه ددوی په حالاتو کښې اصحاب د سير او تراجمو رانقل کړې ده چه: خليفه منصور هشام بن عروه ته اووئيل چه ایٔ ابو المنذر! تاسو ته هغه ورځ ياده ده په کومه ورځ چه زه سره د خپلو رونړو تاسو ته راغلې ووم تاسو د يو لړکی په پيالیٔ کښې ستوان اوبو کښې گډ کړی وو او تاسو څکل؟ مونږ چه کله ستاسو نه اووتلو نو زمونږ پلار مونږ ته اووئيل چه ددې لوئې حضرت د حقوقو خيال ساتئ خکه چه ترکومې پورې دې

(١) قاله الحافظ في هدی الساری(ص٤٤٨))-
(٢) تقريب التهذيب(ص٥٧٣ رقم:٧٣٠٢))-
(٣) سير أعلام النبلاء(ج٦ص٤٦))-
(٤) تعريف أهل التقديس بمراتب الموصوفين بالتدليس(ص١٨) او اوګورئ:تعليقات الشيخ محمد عوامة على الكاشف للذهبی (ج... ص...)

ژوندې دي ستاسو په قوم كښې به څه نا څه خير وي هشام اوفرمائيل چه اميرالمؤمنين ماته دا واقعه بالكل ياده نه ده.

كله چه دوى د منصور د دربار نه اووتل نو چا دوى ملامته كړل او وې ونيل چه تاسو هم عجيبه يئ! اميرالمؤمنين تاسو ته داسې واقعه يادوى چه ددې په حواله سره تاسو نور قربت حاصلولې شو خو تاسو صفا انكار كوئ هشام بن عروه اوفرمائيل چه هركله ماته دا واقعه ياده نه ده نو زه ولې ووايم چه ماته ياده ده. د الله تعالى خو زما سره دا معامله ده چه صرف صدق سره ئې خير ايخودې دې.[1]

ابوجعفر منصور به ددوى ډير زيات اكرام كولو يو خل هشام بن عروه د خليفه منصور لاسونه ښكلول اوغوښتل نو خليفه اوونيل «ياابن عروه! إنا نكرم ذالك، إنا نكرمك عنها ونكرمها عنك»[2] يعني اې ابن عروه! مونږ ته دا خوښه نه ده چه زمونږ لاسونه ښكل كړې شى په اصل كښې مونږ خپل لاسونه ددې قابل نه ګڼړو چه تاسو دا ښكل كړئ او نور خلق ددې قابل نه ګڼړو چه هغوى دا لاسونه ښكل كړى په دې وجه مونږ تاسو ددې نه بچ كوو او دا ستاسو نه سوا د نورو خلقو نه بچ كوو.

په ١٤٥ هـ يا ١٤٦هـ يا ١٤٧هـ كښې ددوى وفات په بغداد كښې اوشو. رحمه الله رحمة واسعة[3]

③ **عروه:** د حضرت عروه رحمه الله حالات هم په .. كشف البارى ړومبى جلد .. (٢٩١/١١)(اردو) كښې په ډير مختصر انداز كښې مونږ ذكركړى دى خو چونكه دا د حديث په راويانو كښې اساطين (ښان د ستنو) دى په دې وجه ددوى حالات لږ تفصيل سره دلته ذكركولې شى.

دا مشهور تابعى د مدينې منورې په فقهاءِ سبعه [4] كښې يو فقيه. حضرت عروه بن الزبير بن العوام بن خويلد بن أسد بن عبدالعزى بن قصى قرشى اسدى مدنى دې ابوعبدالله ددوى كنيت دې.[5]

---

[1]) تاريخ بغداد(ج ١٤.ص٣٩) و وفيات الأعيان لابن خلكان (ج٦.ص٨١) و سيرأعلام النبلاء (ج٦.ص٤٤. ٤٥) و تهذيب الكمال(ج٣٠.ص٢٣٩))-

[2]) تاريخ بغداد(ج ١٤.ص٣٩)وتهذيب الكمال(ج٣٠.ص٢٣٩. ٢٤٠) و سيرأعلام النبلاء(ج٦.ص٤٩)) ووفيات الأعيان(ج٦.ص٨١. ٨٢))-

[3]) تاريخ بغداد(ج ١٤.ص٤١. ٤٢) وتهذيب الكمال(ج٣٠.ص٢٤٠. ٢٤١)و سيرأعلام النبلاء (ج٦.ص٤٦)و وفيات الأعيان(ج٦.ص٨٠))-

[4]) وهم سعيد بن المسيب. وعروه بن الزبير.والقاسم بن محمد. وعبيدالله بن عبدالله بن عتبة بن مسعود. وخارجة بن زيد. وسليمان بن يسار. وفى السابع ثلاثة أقوال.فقيل:سالم بن عبدالله بن عمر. وقيل:أبوسلمة بن عبدالرحمن. وقيل: أبوبكر بن عبدالرحمن بن الحارث بن هشام.كذا فى تهذيب الأسماء واللغات للنووى(ج١ ص١٧٢) ترجمة خارجة بن زيد)-

[5]) تهذيب الأسماء.(ج١.ص٣٣١) وتهذيب الكمال(ج٢٠.ص١١. ١٢) وغيره كتب تراجم)-

الله تعالى دوى ته لوئى نسبى او خاندانى شرف وركړې وو د نبى كريم ﷺ په ..حوارى.. عشره مبشره كښې يو جليل القدر صحابى حضرت زبيربن العوام رضي الله عنه ددوى پلار محترم.د رسول كريم ﷺ خليفه صديق اكبر رضي الله عنه ددوى نيكه (د مور پلار) وو.او ذات النطاقين حضرت اسماء بنت ابى بكر الصديق رضي الله عنها ددوى مور محترمه.او حضوراكرم ﷺ ددوى ماما رد ترورخاوند) او حضرت عائشه رضي الله عنها ددوى ترور ده.[1]

دوى د خپل پلار حضرت زبير بن العوام. د خپلې مور اسماء بنت ابى بكر الصديق.د خپلې ترور حضرت عائشه. حضرت سعيد بن زيد. حضرت على بن ابى طالب. سهل بن ابى حثمه. سفيان بن عبدالله الثقفى. حضرت جابر.حضرت حسن. حضرت حسين.محمد بن مسلمه. حضرت ابوهريره. حضرت ابن عباس. حضرت زيد بن ثابت. حضرت ابوايوب انصارى. حضرت مغيره بن شعبه. حضرت اسامه بن زيد .حضرت معاويه. حضرت عمرو بن العاص. حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص. حضرت ام هانى بنت ابى طالب. او د حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما نه علاوه د نورو صحابهٔ كرامو رضي الله عنهم نه هم روايت كوى.[2]

ددوى نه په روايت كونكو خلقو كښې ددوى د خامنو يحى. عثمان. هشام. او د محمد نه علاوه سليمان بن يسار، ابوسلمه بن عبدالرحمن. ابن شهاب زهرى . صفوان بن سليم. ابوالزناد، صالح بن كيسان، او محمد بن المنكدر رحمهم الله وغيره ډير محدثين دى.[3]

د اصح قول مطابق په ۲۳هـ كښې ددوى ولادت شوې دې.[4]

امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائى:((كان ثقة كثيرالحديث فقيهاً عالماً[5] مأموناً ثبتاً))[6]

امام احمد بن عبدالله عجلى رحمه الله فرمائى:((مدنى تابعى ثقة وكان رجلاً صالحاً، لم يدخل فى شئ من الفتن))[7]امام زهرى رحمه الله فرمائى:((عروة بحر لاينزف))[8]

هشام بن عروه رحمهما الله فرمائى:((والله ما تعلمنا جزءاً من ألف جزء، وفى رواية: من ألفى جزء من أحاديثه))[9]

---

[1] اوګورئ عمده القارى(ج۱.ص۳۸) بدء الوحى)_

[2] سيراعلام النبلاء(ج ٤.ص٤٢١، ٤٢٢) وتهذيب الكمال(ج ٢٠.ص١٢، ١٤))-

[3] سير اعلام النبلاء(ج ٤.ص٤٢٢)وتهذيب الكمال(ج ٢٠.ص١٤، ١٥))-

[4] سير أعلام النبلاء(ج ٤.ص٤٢٢))-

[5] كذا فى السير(ج ٤.ص٤٢٢) وتهذيب الكمال(ج ٢٠.ص١٥) والكاشف(ج٢.ص١٨، رقم:٣٧٧٥)وتهذيب الأسماء واللغات(ج١.ص٣٣٢) وخلاصة الخزرجى(ص٢٦٥))-

[6] (ألطبقات لابن سعد(ج٥.ص١٧٩) وفى المطبوع من كتاب الطبقات:.. عالياً..(بالياء بعد اللام) ولعله تصحيف من .. عالماً.. كما فى المراجع الأخرى التى سبقت آنفاً.والله أعلم)-

[7] تهذيب الكمال(ج ٢٠.ص١٥، ١٦) و سير أعلام النبلاء(ج ٤.ص٤٣٣، ٤٣٦))-

[8] تهذيب الكمال(ج ٢٠.ص١٦) وسير أعلام النبلاء(ج ٤.ص٤٣٦) والتاريخ الكبير(ج٧.ص٣١))-

[9] و تهذيب الكمال(ج ٢٠.ص١٦)وسير أعلام النبلاء(ج ٤.ص٤٢٥)و التاريخ الكبير(ج٧.ص٣٢))-

پخپله حضرت عروه بن الزبير رحمه الله فرمائی «ما ماتت عائشة حتى تركتها قبل ذالك بثلاث سنين»(١)
يعنی د حضرت عائشې رضي الله عنها د وفات نه درې كاله وړاندې پورې ما ددوی ټول حديثونه اوريدلی وو
حضرت عمر بن عبدالعزيز رحمه الله فرمائی «ما أحد أعلم من عروة ابن الزبير وما أعلمه يعلم شيئاً أجهله»(٢)
امام زهری رحمه الله فرمائی «كان عروة بحراً لا تكدره الدلاء»(٣) يعنی حضرت عروه رحمه الله يو لوئې سمندر وو په ډولچو سره هغه ګنده كيدونكې نه وو
سفيان بن عيينه رحمه الله فرمائی «كان أعلم الناس بحديث عائشة ثلاثة: ألقاسم بن محمد، و عروة بن الزبير، وعمرة بنت عبدالرحمان»(٤)
عبدالرحمن بن حميد بن عبدالرحمن بن عوف فرمائی چه زه خپل پلار سره جمات ته داخل شوم اومې كتل چه ډير زيات خلق د يو سړی ګيرچاپيره راجمع دی زما پلار ماته اووئيل چه خويه! اوګوره دا څوك دې؟ ما اوكتل نو هغه عروه بن الزبير وو ما خپل پلار ته په وينلو كښې تعجب ښكاره كړو نو هغوی اوفرمائيل «يا بني لا تعجب، فوالله لقد رأيت أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم وإنهم ليسألونه»(٥)
هشام بن عروه رحمه الله فرمائی «ما سمعت أحداً من أهل الأهواء يذكر عروة إلا بخير»(٦)
حضرت عروه بن الزبير رحمه الله چه څنګه د فقهې او حديث بحرزخار (لوئې سمندر) وو نو دغې سره سره د زهد او تقوی، عبادت او طاعت، او د صبر او تحمل هم يو لوئې مثال وو ددوی په يوه خپه كښې داسې تكليف پيدا شو چه د هغې كټ كول او جدا كول لازمي شو په دغه موقعه باندې دوی د صبر او تحمل، د ذكروانابت، اود رضا بالقضاء يوه لويه مظهره اوكړله. ټولو أصحاب سير د دوی واقعه ذكر كړې ده مونږ دلته اختصار سره دا ذكركوو
حضرت عروه بن الزبير رحمه الله خپل خونی محمد بن عروه خان سره كړو او وليد بن عبدالملك ته لاړل محمد بن عروه دځه كار دپاره غوجل (دځاروو ترلو ځائې) ته لاړو هلته يو ځاروی دوی اووهلو ددوی هم په دغه وخت وفات اوشو د حضرت عروه رحمه الله پخپله خپه باندې يو دانه راوختله ددې تكليف زيات شو د طبيبانو (ډاكټرانو) سره مشوره اوكړې شوه نو ټولو

(١) وسير أعلام النبلاء (ج ٤.ص ٤٢٤) و تهذيب الكمال (ج ٢٠.ص ١٧)).
(٢) و تهذيب الكمال (ج ٢٠.ص ١٧) وسير أعلام النبلاء (ج ٤.ص ٤٢٥)).
(٣) و تهذيب الكمال (ج ٢٠.ص ١٨) وسير أعلام النبلاء (ج ٤.ص ٤٢٥) و تهذيب الأسماء (ج ١.ص ٣٣٢)).
(٤) و تهذيب الكمال (ج ٢٠.ص ١٨) و تهذيب الأسماء (ج ١.ص ٣٣٢)).
(٥) تهذيب الكمال (ج ٢٠.ص ١٨. ١٩) وسير أعلام النبلاء (ج ٤.ص ٤٢٥)).
(٦) تهذيب الكمال (ج ٢٠.ص ٢١) وسير أعلام النبلاء (ج ٤.ص ٤٣٣)).

په اتفاق سره راني ور کړله چه د خپې کټ کولو نه بغير خلاصې نشته کله چه طبيبانو راجمع شو او کار شروع شو نو طبيبانو اوونيل چه مونږ تاسو له لږ شان شراب څکول غواړو دوى جواب ورکړو چه زه د صحت حاصلولو دپاره حرام څيز نه استعمالوم دوى اوونيل چه بيا ده مونږ تاسو ته د خوب راوستلو دوائى درکوو نو دوى اوفرمائيل «ما أحب أن أسلب عضواً من أعضائي وأنا لا أجد ألم ذالك فأحتسبه» دغه شان ئې د خوب راوستلو دوايي نه هم انکار اوکړو بيا څه اجنبى نسمه خلق ئې اوکتل نو دوى تپوس اوکړو چه دا څوك دى؟ اوونيلى شو چه دا خلق ددې عمل په دوران ستاسو د نيولو دپاره راغلى دى څکه ممکن ده چه تکليف د نا قابل برداشت شى دوى اوفرمائيل ما ته اميد دې چه ددې ضرورت به نه راپېښيږى بيا دوى په تسبيح و تهليل کښې مشغوله شو او طبيبانو خپل کار شروع کړو مخکښې ئې څه حصه په چاقو سره کټ کړله بيا ئې هډوکې د آرې په ذريعه کټ کړو په دې دوران کښې دوى په تکبيراو تهليل کښې مشغوله وو هيڅ جزع فزع (او فرياد) ئې اونکړو ترديې چه ددې عمل په دوران خليفه وليد بن عبدالملك هلته چې سره خبرې کولې طبيبانو د خپل عمل نه فارغ شو او خليفه ته خبر هم اونشو بيا گرم تيل راوړلى شو او د وينې بندولو دپاره په دې کښې خپه کيخودې شوه په دې موقعه دوى باندې بې هوشى راغله په هوش کښې راتلو سره ئې د مخ نه خولې اوچې کړې او وې فرمائيل «لقد لقينا من سفرنا هذا نصباً» کله چه دوى خپل کټ کړې شوى قدم ته اوکتل نو پخپلو لاسونو کښې ئې التبه پلتيه کړو او وې فرمائيل «أما والذى حملنى عليك، إنه ليعلم أنى ما مشيتُ بكِ إلى حرام، أو قال معصية»

په داسې موقعه دوى ته د خپل خوئى د حادثاتى مرګ اطلاع ملاو شوه خو هغوى په قضاء راضى پاتې شو د جزع فزع هيڅ کلمه ئې د ژبې نه اونښکله کله چه مدينې منورې ته اورسيدو نو د الله تعالى شکر ئې ادا کړو وې فرمائيل «اللهم كان لى بنون سبعة، فأخذت واحداً، وأبقيت لى ستة، وكان لى اطراف أربعة، فأخذت طرفاً وأبقيت ثلاثة، ولئن ابتليت لقد عافيت، ولئن أخذت لقد أبقيت»(١)

د عبادت داسې ذوق وو چه روزانه به ئې مصحف ته په کتلو څلورمه حصه قرآن تلاوت کولو بيا ئې د شپې دا په مانځه کښې لوستلو البته په کومه شپه چه ددوى خپه کټ کړې شوه په دغه شپه ئې دا معمول پوره نکړې شو حالانکه نور معمولات ئې په دغه ورځ هم پرې نخودل

هشام بن عروه فرمائى «كان يصوم الدهر كله إلا يوم الفطر، ويوم النحر، ومات وهو صائم»(٢)

---

(١) اوګورئ وفيات الأعيان(ج٣،ص٢٥٥، ٢٥٧) وتهذيب الكمال(ج٢٠،ص٢٠، ٢١) و سير أعلام النبلاء (ج٤؛ ٤٢٩-٤٣١))-

(٢) تهذيب الكمال(ج٢٠،ص٢١)

قاضي ابن خلكان رحمه الله ليکي چه دحضرت معاويه رضي الله عنه په عهد خلافت کښې په مسجد حرام کښې د عبدالملك بن مروان. عبدالله بن الزبير. مصعب بن الزبير او د عروه بن الزبير رحمه الله اجتماع اوشوه.هر يو د خپلې تمنا او آرزو اظهار اوکړو
حضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنه اوفرمائيل .. زما آرزو دا ده چه په حرمين شريفين باندې زما حکومت وي.او ماته خلافت ملاو شي..
مصعب بن الزبير اوفرمائيل.. زما آرزو دا ده.چه د عراقينو حکومت ماته ملاو شي.او د قريشو دوه د ټولو نه شريفې او عقلمندې ښځې سکينه بنت الحسين او عائشه بنت طلحه پخپله نکاح کښې راولم..
عبدالملك بن مروان اووئيل.زما آرزو دا ده.چه زه د ټولې زمکې مالك جوړ شم.او د معاويه رضي الله عنه خليفه زه جوړ شم..
حضرت عروه بن الزبير رحمه الله اوفرمائيل.((لست لي شئ مما أنتم فيه، منيتي الزهد في الدنيا، والفوز بالجنة في الآخرة، و أن أكون ممن يروى عنه هذا العلم))،يعنى ما ته د هغه څيزونو هيڅ تمنا نشته دکومو چه تاسو تمنا کوئ.زما آرزو خو دا ده.چه د دنيانه بې رغبته اوسيږم.په آخرت کښې د جنت کاميابي ملاو شي.او ددې علم يعنى د حديثو روايت زما نه اوکړې شي.
د خدائې کول هم داسې اوشو.چه هر يو ته د هغه آرزو ملاو شوه.عبدالملك بن مروان به وئيل. ((من سره أن ينظر إلى رجل من أهل الجنة فلينظر إلى عروة بن الزبير))(١)
ددوى د وفات په باره کښې مختلف اقوال دى.چه په هغې کښې اصح قول ٩٣هـ او ٩٤هـ دى.(٢)والله اعلم. رحمه الله تعالى و رضى عنه و جزاه عن العلم و أهله خيراً))_

⑤ عـائشه رضى الله عنها: دا ام المؤمنين حضرت عائشه الصديقه بنت حضرت ابوبكر الصديق رضي الله عنها ده.ددوى مختصرحالات د ,,بدء الوحى،، د دويم حديث لاندې تير شوى دى.(٣)

قوله: عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ عَلَيْهَا وَعِنْدَهَا امْرَأَةٌ:
يعنى حضوراکرم صلى الله عليه وسلم حضرت عائشه رضي الله عنها خواته تشريف راوړو.دوى سره په دغه وخت يوه ښځه وه..

---

(١) اوګورئ:وفيات الأعيان(ج٣.ص٢٥٨) وسيرأعلام النبلاء(ج٤.ص١٤١)ترجمة مصعب بن الزبير (ج٤.ص٤٣١) ترجمة عروه بن الزبير. وفيه ذكر ابن عمر. وقد تمنى المغفرة)_
(٢) اوګورئ: الكاشف للذهبي(ج٢.ص١٨) رقم(٣٧٧٥)وسيرأعلام النبلاء(ج٤.ص٤٣٤)و تهذيب الكمال(ج٢٠.ص٢٣. ٢٤)وطبقات إبن سعد(ج٥.ص١٨٢)و وفيات الأعيان(ج٣.ص٢٥٨))_
(٣) اوګورئ:كشف البارى(ج١.ص٢٩١.٢٩٥) د حضرت عائشې رضى الله عنها تفصيلى حالاتو دپاره اوګورئ: طبقات إبن سعد(ج٨.ص٥٨. ٨١)وحلية الأولياء(ج٢.ص٤٣)و تاريخ الإسلام للذهبي (ج٢.ص٢٩٤)والبدايه والنهاية(ج٨.ص٩١. ٩٤)و تهذيب التهذيب(ج١٢.ص٤٣٣. ٤٣٦)و شذرات الذهب (ج١.ص٦١.٩.٦٣) وسيرأعلام النبلاء [illegible]

امام بخارى رحمه الله په كتاب التهجد كښې هم دا روايت نقل كړې دې په هغې كښې «كانت عندى إمرأة من بنى أسد»، راغلى دى (١)حالانكه مسلم شريف كښې د امام زهرى رحمه الله په طريق سره روايت رانقل دې هغې كښې دى «أن الحولاء بنت تُويت بن حبيب بن أسد بن عبد العزى مرت بها وعندها رسول الله ﷺ فقلت: هذه الحولاء بنت تويت....»(٢)معلومه شوه چه دا ښځه حولاء بنت تويت ده ددوى تعلق د حضرت خديجه رضى الله عنها قبيلې سره دې.(٣)
دلته يو اشكال دا كيږى چه د حديث باب نه معلوميږى چه دا حولاء بنت تويت د حضرت عائشې رضى الله عنها سره ناسته وه په دې حال كښې حضوراكرم ﷺ تشريف راوړو حالانكه د زهرى روايت كوم چه امام مسلم نقل كړې دې هغې كښې دى «مرت بها وعندها رسول الله ﷺ» په ښكاره دواړو حديثونو كښې تعارض دې. لكه چه ددې احتمال اظهار هم شوې دې چه دا دوه مختلف قصې وى او د كومې ښځې ذكر چه په دې دواړو حديثونو كښې راغلې دې دا يوه ښځه نه وى بلكه دوه جدا جدا ښځې وى.(٤)او دا احتمال هم ښكاره كړې شوې دې چه قصې دواړه جدا جدا دى خو ښځه هم هغه يوه ده. گويا ددې سره واقعه دوه خله راپيښه شوې ده.(٥)
خو علامه عينى او حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه نه خو قصې جدا جدا دى او نه ښځې جدا جدا دى خو دا روايت بالمعنى دې اصل روايت محمد بن نصر په «قيام الليل» كښې د «محمد بن اسحاق عن هشام» طريق سره نقل كړې دې هغې كښې دى «مرت برسول الله ﷺ الحولاء بنت تويت»(٦)
يعنى حولاء بنت تويت رضى الله عنها د حضور ﷺ په خواكښې تيره شوه. د تطبيق صورت دا دې چه دا حولاء بنت تويت رضى الله عنها مخكښې د حضرت عائشه رضى الله عنها سره وه كله چه حضوراكرم ﷺ حضرت عائشې رضى الله عنها خواته تشريف يوړو نو هغه پاسيدله او لاړه كله چه تلله نو د حضور ﷺ په خواكښې تيره شوه په دې طريقه د حديث باب «أن النبى ﷺ دخل عليها وعندها إمرأة» مفهوم هم صحيح كيږى چه په شروع كښې دا ښځه د حضرت عائشې رضى الله عنها سره ناسته وه او د مسلم د روايت «مرت بها وعندها رسول الله ﷺ» معنى هم صحيح كيږى خكه چه دا د

---

(١) صحيح بخارى كتاب التهجد باب ما يكره من التشديد فى العبادة(رقم:١١٥١)-
(٢) صحيح مسلم(ج١ص٢٦٧) كتاب صلاة المسافرين. باب فضيلة العمل الدائم)-
(٣) فتح البارى(ج١ص١٠١))-
(٤) فتح البارى(ج١ص١٠١) و عمدة القارى(ج١ص٢٥٦))-
(٥) پورتنى حواله جات)-
(٦) پورتنى حواله جات)

هغه وخت ذکردې کله چه حضور ﷺ راغې. اودحضرت عائشې رضي الله عنها سره کیناستلو او هغه د حضرت عائشې رضي الله عنها د خوانه پاسیدله او لاړله. کله چه تلله نو د حضور ﷺ په خواکښې تیره شوه چه دا محمد بن نصر مروزی په ((مرت برسول الله ﷺ الحولاء بنت تويت)) الفاظو سره ذکر کړې ده (۱) والله اعلم.

قوله قَالَ مَنْ هَذِهِ قَالَتْ فُلَانَةُ تَذْكُرُ مِنْ صَلَاتِهَا: دوی (ﷺ) تپوس اوکړو چه: ښخه څوك ده؟ حضرت عائشې رضي الله عنها جواب ورکړو چه دا فلانئ ښخه ده. بیا دوی د هغوی مونځ سره د شوق ذکر اوکړو.

د ((فلانة)) لفظ چونکه د علم مونث نه کنایه دې په دې وجه غیر منصرف دې (۲)

((تذكر)) د مضارع معروف نه د واحد مونث غائب صیغه ده او ددې ضمیر حضرت عائشې رضي الله عنها طرف ته راجع دې (۳) مطلب دا دې چه حضرت عائشې رضي الله عنها ددوی د مونځ کیفیت، ددې اوګدوالې وغیره ئې ذکرکړو. خکه چه دا مونځ سره په ډیر زیات شوق سره موصوفه وه مونځونه به ئې ډیر کول. تردې چه ددې شناخت به د مونځ په ذریعه کیدلو.

په بعضو نسخو کښې ((يذكر)) (د واحد مذکر غائب مضارع مجهول) روایت راغلې دې (۴) اوس به ددې مطلب دا وی چه دا ښخه داسې وه چه ددوی مونځ ډیر مشهور وو خلقو به ددوی د مونځ ډیر ذکرکولو.

د دویمې نسخې مطابق ددوی په باره کښې د تعریفی کلماتو صدور به د خلقو د طرفه ګڼرلې شی. او په رومبی صورت کښې به ددوی د تعریفی کلماتو صدور د حضرت عائشې رضي الله عنها نه ګڼرلې شی.

دحضرت عائشې رضي الله عنها نه د تعریفی کلماتو د صدور منلو په صورت کښې اشکال کیږی دوی دهغوی په مخکښې ښنګه تعریف اوکړو حالانکه ددې ممانعت په حدیث کښې وارد شوې دې؟ (۵)

ابن التين رحمه الله فرمائي ممکن ده چه حضرت عائشې رضي الله عنها ته ددوی په باره کښې مکمل

---

(۱) اوګورئ: عمدة القاري (ج۱،ص۲۵۶) و فتح الباري (ج۱ص۱۰۱)).
(۲) فتح الباري (ج۱،ص۱۰۱) وعمدة القاري (ج۱،ص۲۵۶))
(۳) فتح الباري (ج۱،ص۱۰۱) وعمدةالقاري (ج۱،ص۲۵۷))
(۴) پورتنی حواله جات)
(۵) عن أبي بكرة رضي الله عنه قال: مدح رجل رجلاً عند النبي ﷺ قال ويحك! قطعت عنق صاحبك! قطعت عنق صاحبك! مراراً. إذا كان أحدكم مادحاً صاحبه لا محالة فليقل: أحسب فلاناً. والله حسيبه. ولا أزكي على الله أحداً. احسبه. إن كان يعلم ذاك. كذا وكذا.. صحيح مسلم (ج۲،ص۴۱۴) كتاب الزهد. باب النهي عن المدح إذاكان فيه إفراط و خيف منه فتنة على الممدوح و راجع لأحاديث [illegible] الموضوع).

اطمينان وى چه د تعريف په وجه به په دوى كښې هيڅ اثر نه كيږى په دې وجه نې د هغوى په وړاندې تعريف اوكړو (١)

خو حافظ ابن حجر او علامه عينى رحمهما الله د حسن بن سفيان د مسند په حواله د..حماد بن سلمه عن هشام.. طريق سره روايت نقل كړې دې «كانت عندى إمرأة، فلما قامت قال رسول الله ﷺ :من هذه يا عائشة؟ قلت يا رسول الله،هذه فلانة، وهى أعبد أهل المدينة» (٢) ددې نه معلوميږى چه دا تعريف دهغوى په وړاندې نه وو شوې والله اعلم

قوله قَالَ مَهْ عَلَيْكُمْ بِمَا تُطِيقُونَ : ..نبى كريم ﷺ اوفرمائيل بس كړه! په كومو اعمالو چه د هميشوالى طاقت وى هغه لازم اونيسى..

«مه» اسم فعل دې. چه د «اكفف» په معنى كښې دې او دا په يو خبره باندې د زجر دپاره استعماليږى.دلته دا هم ممكن ده.چه خطاب حضرت عائشې ﷺ ته وى اومقصود دا وى چه ددې ښځې تعريف مه كوه.او دا هم ممكن ده چه د عمل بما لا يطاق (د وس نه د بهر عمل) زجر مقصود وى.(٣)

بيا دلته اګرچه مقام ښځو ته د خطاب دې نو «عليكن بما تطقن» وئيل پكار وو خو چونكه حكم د پوره امت دپاره عام كول مقصود وو په دې وجه نې سړى غالب كړل.او ښځې نې په دې كښې شاملې كړلې.او وې فرمائيل «عليكم بما تطيقون»(٤)

بيا د «عليكم بما تطيقون» وئيلو تقاضا خو ښكاره ده.چه په هغه اعمالو باندې د اقتصار حكم دې.د كوم چه طاقت وى.او ددې مفهوم دا دې چه هغه اعمال اونكړې شى.كوم چه د طاقت نه بهر وى.قاضى عياض رحمه الله فرمائى ممكن ده چه دا حكم صرف ،،صلاة الليل،، سره مخصوص وى.يعنى د ،،صلاة الليل،، په سلسله كښې داسې انداز اختيار نكړې شى چه دهغې روستو طاقت نه وى.او دا احتمال هم شته.چه دا حكم صرف د ،،صلاة الليل،، نه وى بلكه ټولو احكام شرعيه ته عام وى.(٥)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه اګرچه د حديث باب د ورود سبب مونږ دې خكه چه د حولاء بنت تويت ﷺ د مانځه كيفيت مخې ته د راتللو نه پس حضور ﷺ دا ارشاد فرمائيلې وو. خو د حديث شريف الفاظ عام دى.او اعتبار د الفاظو دعموم وى خصوصاً هم ددې تعميم

---

(١) فتح البارى(ج١.ص١٠١) وعمدة القارى(ج١.ص٢٥٧))-
(٢) پورتنى حواله جات)-
(٣) فتح البارى(ج١.ص١٠٢) وعمدة القارى(ج١.ص٢٥٦))-
(٤) فتح البارى(ج١.ص١٠٢)و عمدة القارى(ج١.ص٢٥٧))-
(٥) پورتنى حواله جات)-

په لحاظ سره د ،،عليكن....،، ونيلو په ځاى د ،،عليكم....،، تعبير اختيار كړې شوې دې(١)
والله اعلم

قوله فَوَاللّٰهِ: ..په خدائې..

ددې نه عالمانو دا استنباط كړې دې چه د استحلاف نه بغير حلف اخستل جائز دى خصوصا كله چه په دينى امورو كښې د يو امر فخامت شان (او عظمت) بيانول مقصود وى يا د دې ترغيب وركول مقصود وى يا د يو محزور (ممنوع) نه متنفره كول مقصود وى(٢)

قولــه لَا يَمَلُّ اللّٰهُ حَتّٰى تَمَلُّوا: ..الله تعالى ثواب تر هغه وخته پورې نه قطع كوى تر كومې پورې چه تاسو ناراسته نه شئ او عمل پرې نږدئ.

،،ملّ يملّ،، د باب ..سمع.. څخه دې ..ملال.. وائى د يو څيز د خوښولو او رغبت كولو نه پس د نفس ددې نه متنفر كيدل. او دا ګران ګڼړل(٣) دا خو په انسانانو كښې كيږى ځكه چه دا يو انفعالى كيفيت دې خو بالاتفاق الله تعالى دپاره دا كيفيت يا صفت محال دې ځكه چه الله تعالى د انفعالاتو نه پاك دې(٤)

اوس چه دلته الله تعالى دپاره د ..ملال.. لفظ استعمال كړې شوې دې. د دې په باره كښې د امام اسماعيلى. امام ابن عبدالبر. او د محققينو وينا دا ده. چه د مشاكلت او ازدواج په طور باندې دلته الله تعالى دپاره د ..ملال.. لفظ استعمال شوې دې لكه څنګه چه د الله تعالى ارشاد دې ﴿وَجَزٰٓؤُا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا﴾(٥) يعنى د بدئ بدله هم ددې پشان بدى ده دلته د ..سيئة.. اطلاق حقيقتا نه دې بلكه مشاكلت كړې شوې دې ځكه چه د سيئه بدله سيئه نه ده ځكه چه د بدلې په طور چه كومه بدى اوكړې شى هغه حقيقتا نه وى صرف صورتا بدى وى دغه شان د الله تعالى ارشاد دې ﴿فَاعْتَدُوْا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ﴾(٦) يعنى ..چه چه په تاسو زياتې اوكړو نو تاسو هم په هغوى زياتې اوكړئ لكه څنګه چه هغوى كړې دې.. مطلب دا دې كه كافران د مكې په حرم كښې. د حرمت په مياشت كښې. او ستاسو د احرام په حالت كښې په جنګ رضامند شى نو تاسو هم د هيڅ حرمت خيال مه ساتئ دلته د اسلام د منكرينو د ..اعتداء.. په جواب كښې كومه د حق كاروائى ده هغې ته هم ..اعتداء.. ونيلې شوې ده حالانكه دا په حقيقت كښې اعتداء نه ده محض صورتا اعتداء ده

(١) فتح البارى(١١/١٠٢)_
(٢) فتح البارى(ج١،ص١٠٢))
(٣) فتح البارى(ج١،ص١٠٢))
(٤) پورتنى حواله)
(٥) الشورى ٤٠)
(٦) البقرة ١٩٤)

دلته د الله تعالى د ..ملال.. نه ثواب قطع كول مراد دى ثواب قطع كول د الله تعالى .. ملال.. سره تعبير كړې شو چه بنده د ملال په وجه عمل قطع كوى په دې باندې د ثواب انقطاع مرتب كيږى ځكه چه ملال د عمل قطع كولو سبب دې او عمل قطع كول د ثواب قطع كولو سبب دې په دې وجه ثواب قطع كولو باندې د ملال اطلاق اوكړې شو (١)

علامه هروى رحمه الله فرمائى چه د «لا يمل الله حتى تملوا» مطلب دې «لا يقطع منكم فضله حتى تملوا سؤاله فتزهدوا فى الرغبة إليه» (٢)

بعضې حضرات فرمائى چه ددې معنى ده «لا يتناهى حقه عليكم فى الطاعة حتى يتناهى جهدكم» (٣)
يعنى تركومې پورې چه ستاسو طاقت باقى دې تر هغه وخته پورې به د هغه حق په تاسو باندې وى
دا ټول تاويلات په دې صورت كښې دى كله چه .. حتى.. ددې په اصل معنى يعنى د غايت انتهاء دپاره واخستلې شى حالانكه بعضو حضراتو دا د انتهائې غايت په معنى كښې نه دې اخستې.

لكه چه بعضو حضراتو د «لا يمل الله حتى تملوا» معنى كړې ده «لا يمل الله إذا مللتم» يعنى كه سترى شئ نو بيا هم الله تعالى ته ..ملال.. نه راځى. (٤) په كلام دعربو كښې ددې ډير مثالونه ملاويږى لكه وئيلې شى «لا أفعل كذا حتى يبيض القار» يا وئيلې شى «لا أفعل كذا حتى يشيب الغراب» يعنى كه قار (تاركول\ تور تيل) سپين شى نو بيا به هم اونكړم دغه شان كه كارغه سپين شى بيا به هم دا كار اونكړم.

دغه شان د بليغ سړى په باره كښې وئيلې كيږى «لا ينقطع حتى ينقطع خصومه» (٥) يعنى كه دده په مقابله كښې خلق خاموش شى بيا هم دې نه خاموشه كيږى. دا مطلب نه دې چه كله دده مقابل خاموش شى نو دې هم خاموش كيږى. ځكه چه په دې صورت كښې به ده له په هغوى باندې هيڅ فضيلت نه حاصليږى.

---

(١) اوګورئ: ألتمهيد(ج١.ص١٩٤. ١٩٥) و أعلام الحديث للخطابى(ج١.ص١٧٣) و فتح البارى (ج١.ص١٠٢)وعمدة القارى(ج١.ص٢٥٧)) -
(٢) فتح البارى(ج١.ص١٠٢)) -
(٣) نقله الخطابى فى أعلام الحديث(ج١.ص١٧٤) و إبن حجر فى الفتح(ج١.ص١٠٢) والعينى فى العمدة(ج١.ص٢٥٧)) -
(٤) اوګورئ:أعلام الحديث للخطابى(ج١.ص١٧٣. ١٧٤) فتح البارى(ج١.ص١٠٢)و عمدة القارى (ج١.ص٢٥٧)) -
(٥) قال الحافظ:و هذا المثال أشبه من الذى قبله. لأن شيب الغراب ليس ممكناً عادةً. بخلاف الملل من العابد.. فتح البارى(ج١.ص١٠٢)) -

علامه مازری رحمه الله فرمائی چه ،،حتی،، دلته د .. واو.. په معنی کښې دې نو د ((لايمل الله حتى تملوا)) معنی به دا وی چه ((لايمل الله وتملون)) گويا چه د الله تعالى نه د ملال نفى اوکړې شوه او خلقو دپاره دا ثابت کړې شوې دې (١)

بعضو خلقو ونيلى دى چه ..حتى.. د ..حين.. په معنى کښې دې او مطلب دا دې ((لايمل الله حين تملون)) (٢)

ابن حبان رحمه الله پخپل .. صحيح.. کښې فرمائى ((لايسأم الله حتى تسأموا من ألفاظ التعارف التى لا يتهيأ للمخاطب أن يعرف القصد فيما يخاطب به إلا بهذه الألفاظ)) (٣) يعنى دا د هغه قسم متعارف الفاظو څخه دى چه ددې مراد هم ددې الفاظو نه بغير پيژندل زموږ دپاره ممکن نه دى وجه دا ده چه د عقائد الهيه دتعبير دپاره زموږ سره متعين بالکل متعين الفاظ نشته څکه چه زموږ د الفاظو لمنه ډيره تنګه ده.په دې وجه چه موږ کله ددې عقائدو تعبير کوو نو ددې دپاره هم هغه الفاظو استعمالوو.کوم چه موږ پخپل عرف کښې استعمالوو

ابن حبان رحمه الله په ټولو متشابهاتو کښې هم دا مذهب اختيار کړې دې.(٤)والله اعلم

قوله: وَكَانَ أَحَبَّ الدِّينِ إِلَيْهِ مَادَامَ عَلَيْهِ صَاحِبُهُ: ..د الله تعالى په نيز هغه عمل زيات محبوب دې.په کوم چه عمل کونکې مداومت او هميشوالې اوکړى..

د ،،إليه،،ضمير لکه څنګه چه دترجمې نه ښکاره دې.الله ﷻ طرف ته راګرځى هم دې څنې کښې دمستملى په روايت کښې د ،،إلى الله،،تصريح موجود ده.(٥)ددې نه علاوه اسحاق بن راهويه پخپل مسند کښې د ،،عبدة عن هشام،، په طريق سره. امام بخارى او مسلم د ،،أبو سلمه عن عائشة،، طريق سره. اومسلم د .. قاسم عن عائشة.. طريق سره دغه شان روايت نقل کړې دې.ترجمة الباب هم ددې روايتونو مطابق قائم دې (٦)

حالانکه د هشام نه روايت کونکو نورو راويانو د ،،إليه،، ضمير حضوراکرم ﷺ طرف ته راګرځولې ئې.لکه څنګه چه امام بخارى رحمه الله په .. کتاب الرقاق.. کښې د .. مالك عن

---

(١) فتح البارى(ج١.ص١٠٢))-

(٢) فتح البارى(ج١.ص١٠٢) قال العينى رحمه الله فى العمدة(ج١.ص٢٥٧) و حكى الماوردى أن ..حتى.. ههنا بمعنى ..حين.. أو بمعنى الواو. وهذا ضعيف جدا..)-

(٣) أنظر: ..ألإحسان بترتيب صحيح ابن حبان(ج٢.ص ٦٤). ذكر الإخبار عما يحب على المرء من الرفق فى الطاعات و ترک الحمل على النفس ما لا تطيق..)-

(٤) فتح البارى(ج١.ص١٠٢))-

(٥) فتح البارى(ج١.ص١٠٢))-

(٦) فتح البارى(ج١.ص١٠٢))-

هشام.. په طريق كښې ددې تصريح كړې ده.(١)

خو ياد ساتئ چه په دواړو روايتونو كښې هيڅ تعارض نشته ځكه چه كوم څيز د الله تعالى په نيز خوښ وى هغه به د الله تعالى د رسول په نيز لازما محبوب وى.(٢)

ابن الجوزى رحمه الله فرمائى چه د دائمى عمل خوښيدو دوه وجې دى.① يوه داچه كوم سړى عمل شروع كولو نه پس بيا پريږدى.نو هغه ګويا د وصال حاصليدو نه پس اعراض كوى.په دې وجه هغه د مذمت مستحق كيږى.هم دا وجه ده چه دهغه سړى په باره كښې وعيد وارد شوې دې.كوم چه د يو آيت يادولو نه پس بيا هيروى.حالانكه ددې د يادولو نه وړاندې هغه د وعيد او مذمت مستحق نه وو.

② دويمه وجه دا ده.چه په خير باندې هميشوالې كونكې ګويا داسې دې لكه چه يوكس هر وخت خدمت دپاره حاضر او تيار ولاړ وى.ښكاره ده.يو هغه سړې دې چه هغه روزانه په يو متعين وخت كښې حاضريږى.او يو هغه سړې دې چه هغه يوه ورځ مكمل حاضرى وركوى بيا مستقل غائب وى.يقينا چه په دواړو كښې به لونې فرق وى.(٣)

امام نووى رحمه الله فرمائى.چه په قليل عمل كښې د دوام فائده دا ده چه د ذكر .مراقبې. اخلاص. او اقبال على الله پشان د طاعاتو سلسله هميشه جارى وى په خلاف دهغه عمل كوم چه ګران وى.چه د هغې سلسله ډيره پورې نه چليږى.بيا نتيجه دا راوځى چه هغه لږ چه هميشه وى.زياتيږى.او د هغه ډير نه چه منقطع شى.ډير زياتيږى.(٤)والله اعلم.

٣٢ = بَاب زِيَادَةِ الإِيمَانِ وَنُقْصَانِهِ

وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ﴿ وَزِدْنَاهُمْ هُدًى ﴾ (الكهف:١٣) ﴿ وَيَزْدَادَ الَّذِينَ آمَنُوا إِيمَانًا ﴾ (المدثر:٣١) ﴿ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ ﴾ (المائدة:٣) ((فَإِذَا تَرَكَ شَيْئًا مِنَ الْكَمَالِ فَهُوَ نَاقِصٌ))

دوړاندې سره ربط او مناسبت وړاندې امام بخارى رحمه الله په اعمالو كښې دوام .. احب الى الله .. كيدل بيان كړى وو.او اوس ئې باب قائم كړې دې د .. ايمان د نقصان او د زيادت.. او په دې كښې هيڅ شك نشته چه د اعمالو په دوام سره ايمان كښې زياتوالې كيږى.او په هميشوالى پريخودو سره ايمان كښې كمې راځى.وړاندې د مداومت او هميشوالى ترغيب او تلقين وو.او د هغې په نتيجه كښې چونكه ايمان كښې زياتوالې كيږى.او په هميشوالى پريخودو سره ايمان كښې نقصان راځى.په دې وجه امام بخارى رحمه الله دا ترجمه قائم كړې ده.

---

(١) پورتنئ حواله)-

(٢) مخكنئ حواله)-

(٣) تيره حواله)-

(٤) شرح النووى على صحيح مسلم (ج١ ص٢٦٦) كتاب صلاة المسافرين. باب فضيلة العمل الدائم)-

بیا زیاتې او کمې د امام بخاری او د محدثینو د جماعت په نیز واضح دې. کوم حضرات چه د زیادت او نقصان قائل نه دی.د هغوی د رائې مطابق هم دلته په ایمان کښې زیادت او نقصان منلې کیدې شی.البته ددوی په نیز نفس ایمان کښې د زیادت او نقصان په ځائې به صفت ایمان کښې زیادت او نقصان مراد وی.یعنی په انشراح او بشاشت کښې زیاتې او کمې. یا به د ایمان د نور زیاتې او کمې مراد وی.(۱)و الله اعلم

د ترجمې مکرر کیدو اشکال او د هغې جواب امام بخاری رحمه الله د کتاب الایمان ابتداء په «**باب قول النبی ﷺ: بنی الإسلام علی خمس وهو قول وفعل، ویزید وینقص**» سره کړې ده.ګویا په زیادت او نقصان باندې وړاندې باب قائم شوې دې.اوس دلته «**باب زیادة الإیمان ونقصانه**» ونیل عین تکرار دې.

هم دا اشکال په «**باب تفاضل أهل الإیمان فی الأعمال**» کښې راپیښ شوې وو. هلته ددې جواب ورکړې شوی دی.د هغې خلاصه دا ده.چه ① د «**بنی الإسلام علی خمس الخ**» ترجمه. ترجمۀ جامعه ده.او راروان تراجم ددې تفصیل او توضیح دې.

② دویم جواب دا دې.چه په شروع د ،، کتاب الایمان،، کښې د زیادت او نقصان بحث تبعاً او ضمناً ذکر کړې شوې وو.او په «**باب تفاضل أهل الإیمان فی الأعمال**» او په دې باب کښې استقلالاً ذکرکړې شوې دې.(د«**باب تفاضل أهل الإیمان**» او د«**باب زیادة الإیمان ونقصانه**» په مینځ کښې د تکرار اشکال روستو ختمولې شی)

خکه چه په شروع د ،، کتاب الایمان،، کښې اصل مقصود د ایمان ترکیب ثابتول وو.لکه چه امام بخاری رحمه الله په «**وهو قول وفعل**» ونیلو سره دترکیب دعوه کړې وه.بیا ئې «**یزید وینقص**» ضمناً او تبعاً ذکرکړل.هم دا وجه ده.چه امام بخاری رحمه الله کوم روایت د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما پیش کړې دې.هغه په ترکیب دلالت کوی.خو په زیادت او نقصان نه کوی.

خو دا جواب څه کمزورې شان دې.خکه چه ښکاره هم دا ده.چه هلته امام بخاری رحمه الله درې دعوې کړې وې:

① «**بنی الإسلام علی خمس.....**» ② «**وهو قول وفعل**» ③«**ویزید وینقص**» په دې کښې هره یوه دعوه روستو راتلونکې دعوې دپاره علت دې.چه «**بنی الإسلام....**» د«**وهو قول وفعل**»دپاره، او «**وهو قول وفعل**» د «**یزید وینقص**» دپاره علت دې.یا داسې اوونیلې شی.چه هره روستو راتلونکې دعوه په وړاندینۍ دعوې باندې متفرع او د هغې نتیجه جوړیږی.لکه کله ئې چه «**بنی الإسلام...**» اوونیل.نو په دې باندې «**وهو قول وفعل**» مرتب او متفرع شو.او کله ئې چه «**وهو قول وفعل**» اوونیل.نو په دې باندې «**یزید وینقص**»مرتب او متفرع شو.

---

(۱) عمدة القاری(ج۱،ص۲۵۸)-

ددې تقرير نه معلومه شوه چه «يزيد و ينقص» تبعاً او ضمناً نه دي بلكه اصلاً او استقلالاً ذكر كړې شوي دي نو بهتره دا ده چه داسې اوونيلې شي چه ② په اصل كښې امام بخارى ﷫ هلته د اسلام متعلق درې دعوې كړې وى ① «بني الإسلام على خمس.....» ② «و هو قول و عمل» ③ «و يزيد و ينقص» په دې كښې..هو..ضمير او د «يزيد و ينقص» ضميرونه اسلام طرف ته راګرځي اګرچه د امام بخارى ﷫ په نيز ايمان او اسلام متحد يا متلازم دى خو مرجئه ته ددې ونيلو موقعه ملاويدله.چه هلته تاسو تركيب او زيادت او نقصان تاسو په اسلام كښې ثابت كړې دې.او مونږه تركيب او زيادت او نقصان انكار د ايمان په باره كښې كوو د ايمان په باره كښې تاسو زيادت او نقصان نه دې ثابت كړې امام بخارى ﷫ ددې دپاره دا عنوان كيخودو «باب زيادة الإيمان و نقصانه» چه مونږ په ايمان كښې هم زيادت او نقصان ثابتوو.كله چه په ايمان كښې زيادت او نقصان راشي نو ښكاره ده چه تركيب به هم راځي.والله اعلم.

بيا اشكال كيږي چه وړاندې امام بخارى ﷫ د زيادت او نقصان د بحث دپاره مستقلاً د «باب تفاضل أهل الإيمان في الأعمال» ترجمه منعقد كړې ده.او اوس دلته «باب زيادة الإيمان و نقصانه» كښې بعينه هم هغه مسئله مستقلاً ذكر كوى.نو دا تكرار دې؟

ددې اشكال جواب هم د «باب تفاضل أهل الإيمان في الأعمال» د شرح لاندې مونږ وركړې دې د هغې خلاصه دا ده: ① يو جواب دا دې چه په دې باب كښې اعمالو كښې د اهل ايمان تفاوت بيانول مقصود دى.او دلته پخپله ايمان يعنى په نفس تصديق كښې كمې او زياتې بيان كړې شوې دې.(١)

② دويم جواب دا وركړې شوې دې چه هغه باب كښې د نفس ايمان كمې او زياتې بيان كړې شوې دې.او دلته ئې د مؤمن به په اعتبار سره كمې او زياتې ثابت كړې دې.(٢)

③ دريم جواب دا دې چه چونكه دايمان كمى زياتى مسئله مختلف فيها ده.او د امام بخارى ﷫ عادت دې چه په كومه مسئله كښې اختلاف وى.او سخت او مشهور وى.او د امام بخارى ﷫ رجحان يو طرف ته وى.او د بل طرف خلق دلائل پيش كوى.نو امام بخارى ﷫ د خپلې دعوې ثابتولو دپاره د تعبير مختلفې طريقې اختياروى.او ددې يوې مسئلې ثابتولو دپاره مختلف انداز سره. مختلف بابونه قائموى.دلته هم دوى دغه شان كړى دى.والله اعلم.

---

(١) فتح البارى(ج١.ص١٠٣))-

(٢) لامع الدرارى(ج١.ص٥٩١) والأبواب والتراجم لصحيح البخارى(٣٧).ددې جواب سره متعلق تفصيل دپاره شاته د ..باب تفاضل أهل الإيمان في الأعمال..تشريح ته رجوع اوكړئ.)-

د حافظ ابن حجر رحمه الله رجحان په دې کښې ړومبنی جواب طرف ته دې چه دلته په نفس تصدیق کښې کمې او زیاتې بیانول مقصود دی (١)

اوس که دا اومنلې شی نو مسئله به اختلافی وی.ددې تفصیل وړاندې د.. کتاب الایمان.. په ابتداء کښې تیر شوې دې.چه جمهور محدثین په دې کښې د کمی زیاتی قائل دی.خکه چه تصدیق د باطنی عقیدې نوم دې او عقیده د زړه غوټې ته وائی او غوټه کله سسته وی او کله مضبوطه وی.او دا ممکن ده.چه تصدیق کښې کمې او زیاتې دعلم د زیاتوالی او مشاهدې په اعتبار سره اوشی.په قرآن کریم کښې الله تعالی فرمائی ﴿اَيُّكُمْ زَادَتْهُ هٰذِهٖٓ اِيْمَانًا﴾ (٢)ددې نه هم زیاتوالې په اعتبار د معانئ او مشاهدې ثابتیږی

حالانکه د امام ابوحنیفه رحمه الله او د عامو متکلمینو رائې دا ده.چه په ایمان یعنی نفس تصدیق کښې کمې او زیاتې نه کیږی.

دا حضرات فرمائی چه په نصوصو کښې چه تصدیق کښې کوم کمې زیاتې معلومیږی هغه په ذاتیاتو کښې د کمی او زیاتی په لحاظ سره نه دې.بلکه د خارجی امورو په اعتبار سره دې. د اعمال صالحه په ذریعه ایمان کښې جلاء (رڼا) اوقلب کښې نورانیت پیدا کیږی زړه کښې انشراح (فراخی) حاصلیږی.ددې انشراح.رڼا او نورانیت په وجه سړی ته د معلومیږی. چه ایمان کښې اضافه اوشوه. حالانکه ایمان خو نفس تصدیق دې.هغه خو پخپل حال دې.البته په دې کښې څه رڼا او نورانیت پیدا شوې دې.

شیخ الحدیث مولانا محمد یونس صاحب رحمه الله فرمائی.چه .. د انصاف خبره دا ده.چه نکه څنګه د اعمالو په اعتبار سره ایمان کښې کمې او زیاتې کیږی پخپله تصدیق کښې هم کمې او زیاتې کیږی.خکه چه تصدیق د زړه د غوټې نوم دې.او د غوټې مضبوطه او کمزورې کیدل بنکاره خبره ده.یوه غوټه خو داسې وی.چه دا خو بچې هم کلاوولې شی او بله غوټه داسې وی.چه دا یو پهلوان هم نشی کلاوولې.

دغه شان کافر پخپله عقیده کښې دومره کمزورې وی.چه دا په معمولی خبرې سره متزلزل (خویولې) کیدې شی.او هغه د خپلې نظرئې او خیالاتو نه اړولې کیدې شی.او دویم ډله په مقابل کښې دومره پوخ وی.چه هغه په هیڅ شان سره د خپلې رائې نه اوړیدو ته تیار نه وی هم دا حال د مسلمان دې.چه یو مسلمان د دومره کمزورې عقیدې والا وی. چه هغه په معمولی خبره د خپل ځائې نه اخوا کیږی دمال په لالچ سره دین بدلوی او په بعضو وختونو کښې د تورې د ویرې نه دین بدلوی لکه څنګه چه عام طور دفتنو په موقعو کښې کیږی.او بعضې دومره پاخه او سخت وی.چه نه د مال لالچ هغوی د دین نه اړولې شی.اونه د تورې یره هغه د خپل ځائې نه خوزولې شی والعلم عندالله سبحانه

خو حقیقت دا دې.چه په نفس تصدیق کښې کمې زیاتې ممکن دې.ترکومې پورې چه

---

(١) اوګورئ: فتح الباری(ج١.ص١٠٣.١٠٤)).

(٢) سورة التوبة:١٢٤)

تصديق د غوټې او د زړه د عقد په معنى كښې د كيدو او ددې د مضبوط او كمزور كيدو تعلق دې نو دا د زړه د عقد د مضبوطئ او كمزورئ د اوصافو ځنې دې.دا ددې عقد په ذات او نفس كښې تبديلى او كمى زياتې نه دې.كله كله داسې مواقع او حالات راپيښيږى چه د زړه د عقد په اوصافو كښې كمې اوكمزورى راځى او كله ددې په اوصافو كښې مضبوطى پيدا كيږى

البته ددې خبرې نه انكار نشته.چه دا غوټه او د زړه عقد بالكل كلاويږى اوكله نه كلاويږى كله چه دمسلمان د زړه عقد كلاويږى.نو كفر طرف ته منتقل كيږى او كله چه د كافر د زړه عقد كلاويږى.نو دا بل ملت طرف ته منتقل كيږى نو د اوصافو د كمى زياتى په وجه په نفس تصديق كښې د كمى زياتى قائل كيدل صحيح نه معلوميږى والله اعلم

وَقَوْلِ اللّٰهِ تَعَالَى ﴿وَزِدْنٰهُمْ هُدًى﴾ (الكهف:١٣) ﴿وَيَزْدَادَ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اِيْمَانًا﴾ (المدثر:٣١) ﴿اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِيْنَكُمْ﴾ (المائدة:٣) ((فَإِذَا تَرَكَ شَيْئًا مِنَ الْكَمَالِ فَهُوَ نَاقِصٌ))

امام بخارى رحمه الله دلته درې آيتونه ذكر كړى دى.ړومبى دواړه آيتونه د كتاب الايمان په شروع كښې تير شوى دى.خو دلته دوى دغه دواړه آيتونه د تمهيد په طور ذكر كړى دى په اصل كښې امام بخارى رحمه الله په ﴿اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِيْنَكُمْ﴾ [1] سره د خپلې مدعى يعنى د ايمان زيادت او نقصان ثابتول غواړى .خو په دې سره د ايمان زيادت او نقصان نصاً نه ثابتيږى. نو امام بخارى رحمه الله د تمهيد په طور ړومبى دواړه آيتونه ذكركړى دى.چه په دې كښې د ايمان او هدايت زيادت صراحتاً او نصاً مذكور دې.او كوم څيز چه قابل د زيادت وى هغه قابل د نقصان هم وى.ځكه چه زيادت او نقصان د اضافى امورو ځنې دې. هركله چه په ړومبى دوو آيتونو سره دا معلومه شوه.چه په ايمان او هدايت كښې زياتوالې كيدې شى.نو استلزاماً دا هم معلومه شوه.چه په دې كښې كمى هم كيږى.بيا په دريم آيت كښې د كمال ذكر دې.او د كمال مقابل نقص دې معلومه شوه.چه كمال په معنى د .. الزيادة.. دې.هم دا د امام بخارى رحمه الله د ارشاد((فإذا ترك شيئاً من الكمال فهوناقص))مطلب دې.

حاصل دا دې.چه په ړومبى دوو آيتونو سره نصاً د ايمان او هدايت زياتوالې معلوميږى.او استلزاماً نقص (هم ثابتيږى).او په دريم آيت كښې هم دا زياتوالې كمال سره تعبير كړې شوې دې.ځكه چه د كمال مقابل نقص دې.ځكه كه كمال پريخودلې شى.نو نقص به پيدا كيږى.نو معلومه شوه.چه د كمال نه مراد زياتوالې دې.والله اعلم

هم دا مضمون حافظ رحمه الله په دې طريقه بيان كړې دې.چه چونكه په ړومبى دواړه آيتونه د توطئه او تمهيد په طور راوړلى شوى دى.او ددې نه زياتوالى نصاً مستفاد كيږى.چه دا نقص ته مستلزم دې.حالانكه په دريم آيت كښې چه د ..كمال.. كوم ذكر دې.هغه د زيادت په معنى كښې صريح نه دې.بلكه صرف د نقص معنى ته مستلزم دې.او د نقص دا استلزام

---

[1]) المائدة:٣)_

د زيادت قبلولو مستدعى دي.په دې وجه امام بخارى رحمه الله په ((فإذا ترك شيئاً من الكمال فهو ناقص)) وئيلو سره ددې تشريح فرمائيلې ده.او هم ددې نکتې په وجه ئې د دريم آيت او رومبی دواړو آيتونو ذکر کولو په انداز کښې تفاوت کړې دې چه د رومبی دواړو په شروع کښې ئې ،، وقول الله تعالى،، اوفرمائيل.او د دريم آيت په شروع کښې ئې ،، وقال،، اوفرمائيل.(١)

يو اشکال او دهغې جواب بعضو عالمانو دلته اشکال کړې دې.چه په ﴿اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِيْنَكُمْ﴾ د ايمان په کمی او زياتی باندې استدلال کول صحيح نه دې.په دې وجه چه دا يو محتمل آيت دې.خکه کيدې شی.چه په دې آيت کښې د ..اکمال.. نه ((إظهار الحجة على المخالفين)) مراد وی.يعنی د مخالفينو په مقابله کښې حجت اسلام غالب کول.اودا هم کيدې شی.چه دا د((إظهار أهل الدين على المشركين)) په معنی کښې وی.يعنی مسلمانان دغيرمسلمو په مقابله کښې غالب کول.په دې دواړو صورتونو کښې د امام بخاری رحمه الله مدعا نه ثابتيږی.خکه چه په دې کښې د ايمان د کمی او زياتی معنی نشته.

البته د.. اکمال.. په معنی کښې يو دا احتمال هم شته.چه ددې نه اکمال د فرائضو مقصود وی.په دې صورت کښې ددوی مدعا ثابتيږی.خو ددې معنی د اختيارولو په صورت کښې دا لازميږی.چه تر اوسه پورې دين ناقص وو.او څومره صحابهٔ کرام رضی الله عنهم هم چه ددې آيت د نزول نه مخکښې مخکښې وفات شوی دی.تول ..العياذ بالله..ناقص الايمان وو.حالانکه دا خبره صحيح نه ده.ايمان په هره موقعه کامل پاتې شوې دې؟

ددې اشکال جواب دا دې.چه قرآن کريم د الله تعالى يو جامع کلام دې.نو کيدې شی.چه دا تولې معانې مراد وی.

په دريمه معنی چه کوم اشکال کيږی.د هغې جواب دا دې.چه نقص يو اضافی څيز دې.د نقص يو صورت هغه دې.کوم چه قابل د مذمت دې.او يو صورت هغه دې.کوم چه قابل د مدح وی.

قابل د مذمت نقص هغه دې.کوم چه اختياری وی.لکه يوکس ته دا علم شته. چه زما په ذمه ددې فرائضو او واجباتو ادا کول دی.بيا هغه په قصد سره دا پريږدی.

او ددې په مقابله کښې دويم قسم کوم چه قابل د مدح او تعريف دې.هغه نقص دې.کوم چه غير اختياری دې.لکه يوکس ته د فرائضو او ذمه دارئ علم نه وي شوې.يا علم شوې وی.خو هغه غير مکلف وی.د نقص دا صورت قابل د مذمت خو څه جوړيږی.چه په دې جهت سره قابل د مدح هم دې.چه ددې سړی زړه مطمئن کيږی.او ددې خبرې منتظر وی.چه روستو به کوم احکام راځی.مونږ به هغه منو.د حضرات صحابهٔ کراموں رضی الله عنهم شان هم دا وو.چه دوی په حضوراکرم صلی الله عليه وسلم باندې ايمان راوړو.او ورسره ئې دا عزم هم کړې وو.چه روستو به

١) اوګورئ: فتح الباري(ج١.ص١٠٤)).

کوم څه په تاسو نازلیږي هغه به منو او دکومو اعمالو چه مونږه مکلف کولې شو په هغې بندې به مونږه عمل کوو «لوزيد لقبل ولو كلف لعمل» ددوی شان وو

بهرحال دلته د..اکمال.. نه مراد اکمال د فرائضو دې خو ددې نه نه لازمیږی چه کله شریعت ناقص پاتې شوې وی بلکه شریعت مخکښې هم کامل وو اوس اکمل شو دا داسې ده لکه ونیلې شی چه دین محمدی د دین عیسوی او دین موسوی نه اکمل دې حالانکه هغه شریعتونه هم پخپله زمانه کښې هم کامل وو خو شریعت محمدیه پخپله زمانه کښې د هغې نه اکمل دې ځکه چه کومه د خوبئ (خصلت) خبره هغه شریعتونو کښې وه د هغې سره زیاتې نورې د خوبیانو (او خصلتونو) خبرې په دې کښې جمع کړې شوی دی ( )

-- حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ قَالَ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ أَنَسٍ ( ) عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَفِي قَلْبِهِ وَزْنُ شَعِيرَةٍ مِنْ خَيْرٍ وَيَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَفِي قَلْبِهِ وَزْنُ بُرَّةٍ مِنْ خَيْرٍ وَيَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَفِي قَلْبِهِ وَزْنُ ذَرَّةٍ مِنْ خَيْرٍ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ قَالَ أَبَانُ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ حَدَّثَنَا أَنَسٌ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ إِيمَانٍ مَكَانَ مِنْ خَيْرٍ [أنظر: ...]

رجال الحديث

① مسلم بن ابراهيم: دا مسلم بن ابراهیم القصاب ازدی فراهیدی بصری دې ابوعمرو د دوی کنیت دې ( ) شحام نوم سره هم مشهور دې ( )

د عبدالله بن عون. قره بن خالد. مالك بن مغول. سعيد بن ابى عروبه. هشام دستوائی. شعبة بن الحجاج او د مبارك بن فضاله رحمهم الله وغیره نه ئې روایت کړې دې ( )

( ) اوګورئ: فتح البارى (ج١.ص١٠٤)-

( ) الحديث اخرجه البخارى فى صحيحه أيضاً. فى كتاب التفسير.سورة البقرة. باب قول الله تعالى: ﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا﴾ رقم(٤٤٧٦) وفى كتاب الرقاق. باب صفة الجنة والنار.رقم(٦٥٦٥) وفى كتاب التوحيد. باب قول الله تعالى ﴿لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ﴾ رقم(٧٤١٠)و باب قول الله تعالى ﴿وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ﴾ رقم(٧٤٤٠)و باب كلام الرب عزوجل يوم القيامة مع الأنبياء وغيرهم .رقم(٧٥٠٩)و(٧٥١٠) وباب ماجاء فى قوله عزوجل: ﴿وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَىٰ تَكْلِيمًا﴾ رقم(٧٥١٦) ومسلم فى صحيحه(ج١.ص١٠٨. ١٠٩) كتاب الإيمان. باب إثبات الشفاعة و إخراج الموحدين من النار.و الترمذى فى جامعه فى كتاب صفة جهنم. باب ما جاء أن للنار نفسين. وما ذكر من يخرج من النار من أهل التوحيد. و إبن ماجه فى سننه. فى كتاب الزهد. باب ذكر الشفاعة. رقم(٤٣١٢))-

( ) تهذيب الكمال(ج٢٧.ص٤٨٧))-

( ) طبقات ابن سعد(٧/٣٠٤)_

( ) اوګورئ: تهذيب الكمال(ج٢٧.ص٤٨٧. ٤٨٩)) وسير أعلام النبلاء(ج١٠.ص٣١٥))-

د دوی نه په روایت کونکو کښې امام بخاری. امام ابوداؤد. یحی بن معین. نصر بن علی. امام عبدالله بن عبدالرحمن دارمی. ابوزرعه. ابوحاتم. او ابومسلم کجی رحمهم الله وغیره ویر آئمه محدثین دی (١)

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی ،،ثقة مأمون،،(٢)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی ،،ثقة صدوق،،(٣)

امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائی ،،كان ثقة كثير الحديث،،(٤)

امام حبان رحمه الله فرمائی ،،وكان من المتقنين،،(٥)

علامه سمعانی رحمه الله فرمائی ،،من الثقات المتقنين،،(٦)

امام عجلی رحمه الله فرمائی ،،كان ثقة عمي بأخرة،،(٧)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی ،،ثقة مأمون مكثر عمي بأخرة،،(٨)

دا مسلم بن ابراهیم بصری دی د طلب حدیث په سلسله کښې د بصرې نه کله هم او نه وتلو (٩) ددې باوجود محدثینو دوی په .. مکثرینو.. کښې شمار کړې دې لکه څنګه چه د شاته نقلونو نه معلومیږی.

امام ابوداؤد رحمه الله فرمائی «ما رحل مسلم إلى أحد، وكتب عن قريب من ألف شيخ....»(١٠)

پخپله فرمائی «كتبت عن ثمان مائة شيخ، ما جزت الجسر»(١١) یعنی ما د اتو سوو شیوخو نه حدیثونه روایت کړی دی.ما ته د بصرې د پل نه اوړیدل لازمی شو.

د علم جرح نې دومره زیات وو.چه په کثرت سره ئې د ښځو نه هم روایتونه اوکړل لکه امام عجلی رحمه الله فرمائی چه ،،و روی عن سبعين امرأة،،(١٢)

---

(١) تهذيب الكمال(ج٢٧.ص٤٨٩، ٤٩٠) وسير أعلام النبلاء(ج١٠.ص٣١٥))-
(٢) تهذيب الكمال(ج٢٧.ص٤٩٠)وسير أعلام النبلاء(ج١٠.ص٣١٥)والكاشف)_
(٣) تهذيب الكمال(ج٢٧.ص٤٩١) وسير أعلام النبلاء(ج١٠.ص٣١٦)وتهذيب التهذيب(ج١٠.ص١٢٢))-
(٤) الطبقات لابن سعد(ج٧.ص٣٠٤))-
(٥) الثقات لابن حبان(ج٩.ص١٥٧))-
(٦) الأنساب للسمعاني(ج٤.ص٣٥٧) نسبت ..فراهيدى..)-
(٧) تهذيب الكمال(ج٢٧.ص٤٩٠، ٤٩١)وتهذيب التهذيب(ج١٠.ص١٢٢) وسير أعلام النبلاء (ج١٠.ص٣١٦))-
(٨) تقريب التهذيب(ص٥٢٩)رقم(٦٦١٦))-
(٩) الكاشف(ج٢.ص٢٥٧)رقم(٥٤٠٥))-
(١٠) تهذيب الكمال(ج٢٧.ص٤٩١) وسير أعلام النبلاء(ج١٠.ص٣١٥))-
(١١) پورتنی حواله جات-
(١٢) تهذيب الكمال(ج٢٧.ص٤٩١)وسير أعلام النبلاء(ج١٠.ص٣١٦)والخلاصة للخزرجى(ص٣٧٤))-

د حديث په نشر و اشاعت كښې دومره مصروف وو چه د واده حاجت هم رانغلو پخپله فرمائي ((ما أتيتُ حلالاً ولا حراماً قط))(١)

ابو حاتم رحمه الله فرمائي ((كان لا يحتاج إليه، يعني الجماع))(٢) يعني دوى دعلم نه داسې خپل مشغله جوړه كړې وه چه د سړو د فطرى خواهش تقاضا ئې ختمه شوې وه

دوى په ١٣٣ هـ كښې پيداشوى وو او په ٢٢٢ هـ كښې وفات شو (٣) رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

④ هشام: دا ابوبكر هشام بن ابوعبدالله سنبر بصرى دستوانى دې (٤)

((دستوا، بفتح الدال و سكون السين المهملتين، وضم التاء ثالث الحروف، وفتح الواو، وفى آخرها الألف))(٥) وقيل: بفتح التاء المثناة من فوق(٦) په اهواز كښې د يو وړوكى ښار كلى نوم دې (٧) چونكه هشام بن ابى عبدالله به د هغه ځائې نه درآمد شوې كپړې خرڅولې په دې وجه هغه ته دستوانى.. ونيلې شى.(٨)

دوى د يحي بن ابى كثير. قتاده. ايوب سختيانى. حماد بن ابى سليمان فقيه. ابوالزبير. عبدالله بن ابى نجيح او د عاصم بن بهدله رحمهم الله وغيره نه د حديثو علم حاصل كړې دې (٩)
ددوى په شاګردانو كښې ددوى د دوو ځامنو معاذ بن هشام او د عبدالله بن هشام نه علاوه امام شعبه. ابن المبارك. يزيد بن زريع. اسماعيل بن عليه يحي القطان. وكيع بن الجراح. عبدالرحمن بن مهدى، يزيد بن هارون. ابوداؤد طيالسى. او ابونعيم الفضل بن دكين رحمهم الله وغيره ډير اساطين (د دين د ستنو پشان عالمان) د علم حديث شامل دى (١٠)

امام شعبه بن الحجاج رحمه الله فرمائي ((كان هشام الدستوائي أحفظ مني عن قتادة))(١١) او فرمائي ((هشام الدستوائي أعلم بحديث قتادة مني وأكثر مجالسة له مني))(١٢)

---

(١) تهذيب الكمال(ج٢٧.ص ٤٩١)وتهذيب التهذيب(ج١٠.ص١٢٢)وسير أعلام النبلاء(ج١٠.ص٣١٦))-
(٢) سير أعلام النبلاء(ج١٠.ص٣١٦)و تهذيب الكمال(ج٢٧.ص٤٩١))-
(٣) طبقات ابن سعد(٣٠٤/٧) والثقات لابن حبان(١٥٧/٩))-
(٤) تهذيب الكمال(ج٣.ص٢١٥. ٢١٦))-
(٥) الأنساب للسمعانى(ج٢.ص٤٧٦))-
(٦) تقريب التهذيب(ص٥٧٣)رقم(٧٢٩٩))-
(٧) الأنساب للسمعانى(ج٢.ص٤٧٦)و تهذيب الكمال(٢١٦/٣٠) والكاشف(ج٢.ص٣٣٧)رقم(٥٩٦٩)
(٨) پورتنى حواله جات)-
(٩) تهذيب الكمال(ج٣٠.ص٢١٦)وسير أعلام النبلاء(ج٧.ص١٤٩. ١٥٠))-
(١٠) تهذيب الكمال(ج٣٠.ص٢١٦. ٢١٧)وسير أعلام النبلاء(ج٧.ص١٥٠))-
(١١) تهذيب الكمال(ج٣٠.ص٢١٨)وسير أعلام النبلاء(ج٧.ص١٥٠)وهدى السارى(ص٤٤٨))-
(١٢) تهذيب الكمال(ج٣٠.ص٢١٨)وسير أعلام النبلاء(ج٧.ص١٥٠))-

د ابن عليه رحمه الله نه معلى بن منصور رحمه الله د بصري د حفاظو په باره كښې تپوس وكړو
دوى د بصري په حفاظو كښې د هشام دستوائى رحمه الله ذكر هم اوكړو (١)
امام وكيع رحمه الله فرمائى: ((حدثنا هشام الدستوائى، وكان ثبتاً)) (٢)
يحي بن سعيد القطان رحمه الله چه به كله د هشام نه حديث اوريدل نو بيا به دوى نه د بل
حديث د بل چا نه د اوريدو پرواه نه وه (٣)
ابوداؤد طيالسى رحمه الله فرمائى: ((كان هشام الدستوائى أمير المؤمنين في الحديث)) (٤)
د امام احمد بن حنبل رحمه الله نه چه كله د امام اوزاعى رحمه الله او د هشام رحمه الله په باره كښې تپوس
اوكړې شو: ((أيهما أثبت في يحي بن أبي كثير)) چه د يحي بن ابى كثير په حديثونو كښې په دوى
دواړو كښې كوم يو زيات مضبوط دې؟ نو دوى جواب وركړو ((الدستوائي لا تسأل عنه أحداً. ما
أرى الناس يروون عن أحد أثبت منه مثله عسى، و أما أثبت منه فلا)) (٥) يعنى دوى جواب وركړو چه
دستوائى زيات مضبوط دې.ددوى په باره كښې دچا نه دتپوس ضرورت نشته زه نه پيژنم
چه د دوى نه زيات د يو مضبوط راوى نه خلق روايت كوى ددې پشان كيدې شى خو
وى.خو ددوى نه څوك زيات شى.هيڅ څوك داسې نشته
او امام احمد رحمه الله فرمائى: ((أكبر من لي يحي بن ابى كثير من أهل البصرة هشام الدستوائي)) (٦)
امام على بن المدينى رحمه الله فرمائى: ((هشام الدستوائى ثبت)) (٧)
امام عجلى رحمه الله فرمائى: ((هشام الدستوائى بصرى، ثقة ثبت في الحديث)) (٨)
خلاصه دا چه هشام دستوائى رحمه الله د صحاح سته د ثقه ترين راويانو كښې دې.ددوى په
ثقاهت او تثبت باندې هيڅ چا كلام نه دې كړې.خصوصاً د يحي بن ابى كثير او قتاده
رحمهما الله په حديثونو كښې خو دوى ته ددې حضراتو په ټولو شاګردانو باندې فوقيت
حاصل دې.البته بعضو خلقو ده لره .. قدرى.. ګرځولې دې.لكه څنګه چه.
امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائى: ((وكان ثقة ثبتاً في الحديث حجة، إلا أنه يرى بالقدر)) (٩)

---

(١) پورتنى حواله جات.)-
(٢) تهذيب الكمال(ج٣٠.ص٢١٩)وسير أعلام النبلاء(ج٧.ص١٥١))-
(٣) پورتنى حواله جات.)-
(٤) تهذيب الكمال(ج٣٠.ص٢٢٠)وسير أعلام النبلاء(ج٧.ص١٥١) والكاشف(ج٢.ص٣٣٧) رقم (٥٩٦٩)
وخلاصة الخزرجى(ص٤١٠))-
(٥) تهذيب الكمال(ج٣٠. ٢٢٠)وسير أعلام النبلاء(ج٧.ص١٥١)او اوګورئ هدى السارى(ص٤٤٨))-
(٦) تهذيب الكمال(ج٣٠.ص٢٢٠) وسير أعلام النبلاء(ج٧.ص١٥١))-
(٧) تهذيب الكمال(ج٣٠.ص٢٢٠))-
(٨) تهذيب الكمال(ج٣٠.ص٢٢١)وسير أعلام النبلاء(ج٧.ص١٥١)وهدى السارى(ص٤٤٨))-
(٩) الطبقات لابن سعد(ج٧.ص٢٧٩))-

دغه شان امام عجلی رحمه الله فرمائی ((کان یقول بالقدر، ولم یکن یدعوا الیه))[1]

دغه شان د امام یحي بن معین رحمه الله نه هم دا خبره نقل کیږی.[2]

خو اول د هشام دستوائی رحمه الله په باره کښې حافظ رحمه الله دا یو قول نقل کړې دې چه هغوی د خپلې فاسدې عقیدې نه رجوع کړې وه.[3]

دویمه خبره دا ده چه مونږه بار بار ذکرکړی دی چه .. بدعت.. مطلقاً د روایت قبلولو دپاره قادح نه دې بلکه دهغه مبتدع روایت رد کولې شی چه هغه داعی هم وی.[4] حالانکه هشام رحمه الله ته چه کومو حضراتو ..قدری.. ونیلی دی هغوی ددې خبرې اقرار کوی چه هغه داعی نه وو.

لکه چه د امام عجلی رحمه الله قول تیر شوې دې.((ولم یکن یدعوا الیه)).

دغه شان د امام یحي بن معین رحمه الله نه حافظ محمد بن البرقی رحمه الله تپوس اوکړو ((أرأیت من یری بالقدر یکتب حدیثه؟)) نو امام یحي بن معین رحمه الله جواب ورکړو ((نعم، قد کان قتادة، وهشام الدستوائی، سعید بن أبی عروبة، وعبدالوارث، وذکر جماعة، یقولون بالقدر، وهم ثقات، یکتب حدیثهم، مالم یدعوا إلی شیء))[5]

هم دا وجه ده.چه حافظ ابن حجر رحمه الله ددوی تصدیق کړې دې.او فرمائیلې ئې دی.((أحد الأثبات، مجمع علی ثقة وإتقانه.....))[6] ددې نه پس چه ابن سعداو عجلی رحمهما الله کوم ددوی په باره کښې کلام کړې دې.هغه ئې نقل کړې دې.او ددې الزام غیر معتبر کیدل ئې په دې طریقه ښکاره کړی دی.فرمائی:((قلتُ:إحتج به الأئمة))[7] یعنی په دوی چه د .. بدعت.. کوم الزام دې.هغه قادح او د روایت قبلولو نه مانع نه دې.په دې وجه ټولو ائمة حدیث ددوی

---

[1] تهذیب الکمال(ج ۳۰.ص ۲۲۱) وسیر أعلام النبلاء(ج۷.ص ۱۵۱))-

[2] قاله الذهبی فی المیزان(ج ٤.ص ۳۰۰)رقم(۹۲۲۹))-

[3] میزان الإعتدال(ج ٤.ص ۳۰۰)رقم(۹۲۲۹))-

[4] قال الذهبی رحمه الله فی السیر(ج۷.ص ۱۵٤):.....فیجمع تصرفات أئمة الحدیث تؤذن بأن المبتدع إذا لم تبح بدعته خروجه من دائرة الإسلام. ولم تبح دمه.فإن قبول ما رواه سائغ. وهذه المسألة لم تتبرهن لی کما ینبغی، والذی اتضح لی منها أن من دخل فی بدعة، ولم یعد من رؤوسها ولا أمعن فیها: یقبل حدیثه. کما مثل الحافظ أبو زکریا. أی یحی بن معین. بأولئک المذکورین. وسیأتی فی المتن قریباً. وحدیثهم فی کتب الإسلام لصدقهم وحفظهم..)-

[5] وسیر أعلام النبلاء(ج۷.ص۱۵۳. ۱۵٤))-

[6] هدی الساری(ص٤٤٨))-

[7] یورتنی: حواله)-

روايات قبول كړي دي او دهغې نه ني استدلال كړي دي والله اعلم

هشام دستوانى رحمه الله ډير زيات نرم زړه او د اخلاص مالك وو د خپل نفس به ني همېشه محاسبه كوله

امام محمد بن سعد رحمه الله ليكلي دي چه كله به د شپې فورا ډيوه مړه شوه نو هشام رحمه الله به بستره باندې زبيدو ددوى كور والا چه به كله ډيوه اولګوله نو دوى ته به آرام كيدو بو خلې ددوى بى بى په دې باره كښې ددوى نه تپوس اوكړو نو وې فرمائيل «إني إذا فقدت السراج ذكرت ظلمة القبر»(١) يعنى چه ډيوه مړه شي او تياره جوړه شي نو ماته د قبر تياره رايادېږي بيا ماته آرام نه راخي

دومره زيات به ني ژړل چه ددې په وجه ني نظر ختم شوې وو بس سترګې به ني كلاوېږي خو څه به ني نه ليدل (٢)

پخپله به ني ونيل «ليتنا تنجو لا علينا ولا لنا»(٣) كاش! معامله برابر سرابر شوې وه او په خه طريقه خلاص شوې وې!!

امام شعبه رحمه الله به فرمائيل «ما من الناس أحد أقول: إنه طلب الحديث يريد به الله، إلا هشام صاحب الدستوائي....»(٤)

د دومره زيات اخلاص باوجود به ني د خپل نفس احتساب په دې طريقه كولو چه پخپله به ني فرمائيل «والله ما أستطيع أن أقول: إني ذهبت يوما قط أطلب الحديث أريد به وجه الله عزوجل»(٥)

دهشام دستوانى رحمه الله د وفات په باره كښې مختلف اقوال منقول دى راجح دا دې چه په ١٥٤هـ كښې ددوى وفات شوې دې. (٦) رحمه الله تعالى رحمة واسعة _

④ قتادة: دا مشهور تابعى محدث حضرت قتاده بن دعامه سدوسى رحمه الله دې د دوى مختصر حالات د ،،باب من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه،، لاندې تير شوى دى

⑤ انس: دا د حضوراكرم ﷺ خادم خاص حضرت انس بن مالك رضي الله عنه دې ددوى مختصر حالات هم شاته د ،،باب الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه،، لاندې ذكر شوى دى

---

(١) ألطبقات(ج٧.ص٢٧٩)و تهذيب الكمال(ج٣٠.ص٢٢٢)وسير أعلام النبلاء(ج٧.ص١٥٢))-

(٢) تهذيب الكمال(ج٣٠.ص٢٢٢)وسير أعلام النبلاء(ج٧.ص١٥٢))-

(٣) تهذيب الكمال(ج٣٠.ص٢١٨)وسير أعلام النبلاء(ج٧.ص١٥٢))-

(٤) سير أعلام النبلاء(ج٧.ص١٥٠)و تهذيب الكمال(ج٣٠.ص٢١٨))-

(٥) وسير أعلام النبلاء(ج٧.ص١٥٢))

(٦) اوګورئ تهذيب الكمال مع حاشيه(ج٣٠.ص٢٢٢، ٢٢٣)والأنساب للسمعانى(ج٢.ص٤٧٦)و طبقات إبن سعد(ج٧.ص٢٨٠)وسير أعلام النبلاء(ج٧.ص١٥٥)والكاشف مع التعليق(ج٢.ص٣٣٧) رقم(٥٩٦٩)و تقريب التهذيب(ص٥٧٣) رقم(٧٢٩٩) وخلاصة الخزرجي(ص٤١٠))

قوله قَالَ يَخْرُجُ مِنْ النَّارِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَفِي قَلْبِهِ وَزْنُ شَعِيرَةٍ مِنْ خَيْرٍ وَيَخْرُجُ مِنْ النَّارِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَفِي قَلْبِهِ وَزْنُ بُرَّةٍ مِنْ خَيْرٍ وَيَخْرُجُ مِنْ النَّارِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَفِي قَلْبِهِ وَزْنُ ذَرَّةٍ مِنْ خَيْرٍ: كوم كس چه لا اله الا الله ونيلي وى او دده په زړه كښې د اوربشې برابر خير (ايمان) وى نو يوه نه يوه ورځ به ضرور د جهنم نه راوخى او كوم كس چه كلمه ونيلي وى او دده په زړه كښې د غنمو برابر خير يعني ايمان وى نو هغه به ضرور دجهنم نه راوخى دغه شان چه كوم كس كلمه ونيلي وى او دهغه په زړه كښې د ذرې برابر خير يعني ايمان وى نو هغه به د جهنم نه ضرور راوخى ..يخرج.. د مجرد نه د معروف صيغه ده دا .. يخرج.. (د باب افعال نه مجهول) هم ونيلې شوې دې ددې تائيد دهغه روايت نه كيږى په كوم كښې چه ،،أخرجوا،، صيغه راغلې ده (١)

په دې حديث كښې چه د ..خير.. كومې مختلف درجې ،،شعيرة،برة،، او ،،ذرة،، سره تعبير كړې شوى دى. ددې نه د عمل مختلفې درجې مراد دى او كه د تصديق؟ په دې كښې اختلاف دې.

د علامه مهلب بن ابى صفره رحمه الله رائې دا ده چه په دې سره د اعمالو مختلفې درجې بيان كړې شوى دى او ددې نسبت قلب طرف ته كړې شوې دې. خكه چه عمل په نيت بندې موقوف دې او دا د قلب فعل دې (٢)

د بعضو نورو حضراتو رائې دا ده ممكن ده چه ددې نه د تصديق مختلفې درجې مراد وى ددې قرينه داده چه د ټولو درجو اضافت قلب طرف ته شوې دې او په تصديق كښې په زيادت د علم او مشاهدې سره اضافه كيږى. (٣) والله اعلم.

ذرة: دا لفظ د ذال معجمه فتحې او په راء مشدده سره دې حالانكه د شعبه په روايت كښې كوم چه امام مسلم رحمه الله نقل كړې دې (٤) هغوى دا ،، ذرة،، (بضم الذال المعجمة و تخفيف الراء المهملة) ونيلې دې. كوم چه تصحيف دې. (٥)

بيا د ،،ذرة،، مختلفې معانې بيان كړې شوى دى يو قول دا دې چه په موزونى څيزونو كښې د ټولو نه كمتر څيز ته وائى.

دويم قول دادې چه ذره هغې بوسرى (ريزې) ته ونيلې شى. كوم چه په شعاع كښې په نظر راخى.

---

(١) فتح البارى (ج ١.ص ١٠٤) عمدة القارى (ج ١.ص ٢٦٠) وشرح الكرمانى (ج ١.ص ١٧٤)) -
(٢) فتح البارى (ج ١.ص ١٠٤) وعمدة القارى (ج ١.ص ٢٦١) و شرح الكرمانى (ج ١.ص ١٧٥)) -
(٣) بورتنى حواله جات)
(٤) صحيح مسلم (ج ١.ص ١٠٩) كتاب الإيمان. باب إثبات الشفاعة و إخراج الموحدين من النار.)
(٥) فتح البارى (ج ١.ص ١٠٤))

دريم قول دا دې چه ورکوټی میږی ته وائی.
د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل دی چه که ته په خاورو کښې لاس اولګې او خپل لاس اوخنډې نو د لاسونو نه چه کوم دوړیږی هغه به ذره وی.
يو قول دا هم دې چه د څلورو ذرو ملاويدو نه پس يو .. خردل .. جوړيږی.(١)
بیا په دې حدیث کښې د ،،لااله الا الله،، نه مراد پوره کلمه ده لکه وئیلې شی چه «قرأت: قل هوالله أحد» اوددې نه پوره سورت مراد وی نو دا اشکال کيدل پکار نه دی چه په ،،لااله الا الله،، کښې صرف توحيد دې د رسالت اقرار نشته په دې وجه به دده نجات د ايمان بالرسالة نه بغير څنګه کيږی؟ چونکه ،،لااله الا الله،، د کلمې عنوان دې نو پوره کلمه مراد ده چه په دې کښې رسالت او رسول سره د ملاو شوو ټولو عقائدو بيان داخل دې.(٢) والله أعلم.

قوله: قَالَ أَبُو عَبْدِاللَّهِ قَالَ أَبَانُ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ حَدَّثَنَا أَنَسٌ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ إِيمَانٍ مَكَانَ مِنْ خَيْرٍ: د ابو عبدالله نه مراد پخپله امام بخاری رحمه الله دې په بعضو نسخو کښې ،،قال أبوعبدالله،، موجود نه دې بلکه په ،،وقال أبان.....،، وئيلو سره ددې تعليق ذکرکړې شوې دې.(٣)
دا حديث د امام بخاری رحمه الله د تعليقاتو څنې دې چه دا امام حاکم رحمه الله پخپل کتاب .. کتاب الاربعين.. کښې د ،،أبوسلمة موسی بن إسماعيل قال حدثنا أبان.....،، طريق سره موصولاً روايت کړې دې.(٤) دغه شان امام بيهقی رحمه الله هم د حاکم رحمه الله طريق سره پخپل ..کتاب الاعتقاد.. کښې موصولاً نقل کړې دې.(٥)
د مذکوره تعليق مقصد ددې تعليق ذکرکولو سره د امام بخاری رحمه الله دوه بنيادی مقصدونه دی
① يو مقصد خو دا دې چه د حضرت انس رضی الله عنه دا حديث کوم چه د هشام طريق سره نقل دې هغې کښې قتاده د حضرت انس رضی الله عنه نه عنعنه سره روايت کوی او قتاده مدلس دې ددوی عنعنه مقبول نه ده تر هغه وخته پورې چه د تحديث صراحت ملاو نشی دلته چه امام بخاری رحمه الله د ابان کوم طريق نقل کړې دې په دې کښې قتاده د حضرت انس رضی الله عنه نه روايت کولو

---

(١) ددې ټولو اقوالو دپاره اوګورئ: فتح الباری(ج١ص١٠٤) و عمدة القاری(ج١ص٢٦٠))-
(٢) فتح الباری(ج١ص١٠٤) وعمدة القاری(ج١ص٢٦٠))-
(٣) عمدة القاری(ج١ص٢٦١))-
(٤) عمدة القاری(ج١ص٢٦١)و فتح الباری(ج١ص١٠٤) وهدی الساری(ص٢٠) و تغليق التعليق (ج٢ص٤٩))-
(٥) هدی الساری(ص٢٠) وتغليق التعليق(ج٢ص٥٠))-

سره د تحديث صراحت كړې دې نو د حضرت انس رضي الله عنه دا حديث بې غباره (او محفوظ) دې.
ددې مقصد دپاره ئې دويم طريق سره ددې متابعت ذكر كړې دې.(١)

② دويم مقصد دا دې چه د هشام دستوائى رحمه الله په طريق كښې ،،من خير،، دې.
او د ابان رحمه الله په طريق كښې ،، من ايمان،، دې مؤلف رحمه الله دا اوښودل چه دهشام په روايت كښې د ،،خير،، نه مراد ،،ايمان،، دې لكه څنګه چه د ابان په روايت كښې واقع شوې دې.(٢)
ددې دواړو مقصدونو نه علاوه د متابعت يوه عمومى فائده تقويت هم وى نو دلته دا متابعت تقويت دپاره هم ګرځولې شى.(٣)

يو اشكال او دهغې جواب دلته دا اشكال كيږى چه امام بخارى رحمه الله مخكښې د عنعنې روايت ذكركړو بيا ئې تحديث والا طريق نقل كړو دغه شان ئې مخكښې د ،،من خير،، والا روايت نقل كړو ددې نه پس ئې د ،،من ايمان،، تفسير والا روايت ذكر كړو دومره اوږده طريقه ئې ولې اختيار كړله؟ حالانكه دا ممكنه وه چه اصلاً ئې د ابان طريق سره موصولاً حديث نقل كړې وې چه هغې كښې دتحديث تصريح هم شته او د ..ايمان تصريح هم؟!
ددې جواب دا دې چه اصل كښې د هشام په روايت كښې اګرچه عنعنه ده خو هغه د ابان په مقابله كښې اوثق او احفظ دې په دې وجه امام بخارى رحمه الله دهشام روايت وړاندې نقل كړو او د ابان روايت ئې متعابعة ذكركړو په دې طريقه اصلاً د اتقن او اضبط راوى روايت راغلو او استشهاداً هغه روايت ذكر كړې شو په كوم كښې چه د تحديث صراحت او د مخكنى حديث تفسير دې.(٤) والله أعلم.

رجال الحديث

① ابان: دا ابو يزيد ابان بن يزيد عطار بصرى دې.(٥)
دا دحضرت حسن بصرى، عاصم بن بهدله، عبيدالله بن عمر القواريرى، عمرو بن دينار، قتاده بن دعامه، مالك بن دينار، هشام بن عروه، يحي بن سعيد انصارى او يحي بن ابى كثير رحمهم الله وغيره نه روايت كوى.(٦)
ددوى نه ابوداؤد طيالسى، سهل بن بكار، عبدالله بن المبارك، عبيدالله بن موسى، عفان

---

(١) فتح البارى (ج١،ص١٠٥) وعمدة القارى(ج١،ص٢٦١))-
(٢) پورتنى حواله جات.)-
(٣) عمدة القارى(ج١،ص ٢٦١))-
(٤) فتح البارى(ج١،ص١٠٥) وعمدة القارى(ج١،ص ٢٦١))-
(٥) تهذيب الكمال(٢٤١٢)وسير أعلام النبلاء(ج٧/٤٣١) وغيره كتب رجال))-
(٦) تهذيب الكمال(٢٤١٢)وسير أعلام النبلاء(ج٧/٤٣٢) وتهذيب التهذيب(ج١/١٠١))-

بن مسلم. مسلم بن ابراهيم. ابوالوليد هشام بن عبدالملك طيالسي.وكيع بن الجراح. يحي القطان. او يزيد بن هارون رحمهم الله روايت كوي (۱)

امام احمد رحمه الله فرمائي ((ثبت في كل المشايخ))(۲)

امام يحي بن معين رحمه الله فرمائي ((ثقة))(۳)

امام نسائي رحمه الله فرمائي ((ثقة))(۴)

امام علي بن المديني رحمه الله فرمائي ((كان عندنا ثقة))(۵)

امام عجلي رحمه الله فرمائي ((بصري ثقة، وكان يرى القدر ولا يتكلم فيه))(۶)

ابن شاهين ددوى توثيق كړې دې.(۷)

ابن حبان رحمه الله دې په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې.(۸)

ابوحاتم رحمه الله فرمائي ((صالح الحديث))(۹)

ددې اقوالو نه معلومه شوه.چه ابان بن يزيد عطار ثقه راوى دې.البته په دوى باندې بعضو محدثينو كلام هم كړې دې لكه:

د امام عجلي رحمه الله قول اوس تير شو. ((وكان يرى القدر ولا يتكلم فيه)).

خو ددې جواب بالكل واضح دې.خكه چه دوى پخپله تصريح هم اوكړله.چه هغوى به په دې سلسله كښې هيڅ بحث نه كولو.او وړاندې بار بار مونږ ذكر كړى دى.چه .. بدعت.. په هغه صورت كښې قادح وى.كله چه صاحب د بدعت داعى هم وى.

دغه شان ابن عدى رحمه الله دوى پخپل كتاب .. الكامل.. كښې ذكركړى دى. او ددوى يو څو غريب حديثونه ئې نقل كړى دى.ددې نه پس هغوى فرمائيلي دى: ((و أبان بن يزيد العطار، له

---

(۱) تهذيب الكمال(۲۵\۲)وتهذيب التهذيب(ج۱\۱۰۱) وسير أعلام النبلاء.(ج۷\۴۳۲))-

(۲) تهذيب الكمال(۲۵\۲)وتهذيب التهذيب(ج۱\۱۰۱) وسير أعلام النبلاء.(ج۷\۴۳۲) والكاشف (ج۱\۲۰۷)رقم(۱۱۱) وخلاصة الخزرجي(ص۱۵) وهدى السارى(ص۳۸۷))-

(۳) تهذيب الكمال(۲۵\۲)وتهذيب التهذيب(ج۱\۱۰۱) وهدى السارى(ص۳۸۷) وسير أعلام النبلاء (ج۷\۴۳۲))-

(۴) تهذيب الكمال و تهذيب التهذيب وسير أعلام النبلاء ..پورتنى حواله جات..)-

-((۱۰۱۰۰

۱۰۲) وسير أعلام النبلاء.(ج۷\۴۳۲))-

-(

روايات غير ما ذكرت، وهو حسن الحديث، متماسك، يكتب حديثه، وله أحاديث صالحة من قتادة وغيره، وعامتها مستقيمة، وأرجو أنه من أهل الصدق»[1]

د ابن عدي رحمه الله دا مذكوره عبارت اگرچه په توثيق باندې دلالت كوى.خو چونكه د ډير زيات توثيق الفاظ نه دى.د كوم چه هغه يقيناً چه مستحق وو.په دې وجه حافظ ذهبى رحمه الله ددې عبارت نقل كولو نه پس ليكلى دى: «قلتُ: بل هو ثقة حجة، ناهيك أن أحمد بن حنبل ذكره، فقال: كان ثبتاً في كل المشايخ، وقال ابن معين والنسائي: ثقة»[2]

بيا ابن الجوزى رحمه الله هم دوى په كتاب الضعفاء كښې ذكر كړې دې.او د كديمى په طريق ئې نقل كړى دى.چه يحيي بن سعيد القطان به ددوى نه روايت نه كولو.[3]

خو دا جرح بالكل مردود ده.څكه چه اول خو دا جرح مبهم ده.څكه دا معلومه نه ده چه يحيي القطان رحمه الله به ولې روايت نه كولو؟ ددې هيڅ وجه نه ده بيان كړې شوې.

دويمه خبره دا چه كديمى پخپله ضعيف[4] او غير معتمد دې.[5]

دريمه خبره دا ده.چه د كديمى بالكل خلاف امام يحيي بن معين رحمه الله ددوى توثيق كړې دې.فرمائى: «ثقة كان يحيى بن سعيد يروى عنه»[6]

حافظ ذهبى رحمه الله په ابن الجوزى رحمه الله باندې د خپل خفګان اظهار كړې دې. ددوى ترديد ئې كړې دې.او فرمائيلى ئې دى: «وقد أورده أيضاً العلامة أبو الفرج ابن الجوزي في الضعفاء، ولم يذكر فيه أقوال من وثقه وهذا من عيوب كتابه: يسرد الجرح ويسكت عن التوثيق»[7]

---

[1] الكامل في ضعفاء الرجال(ج١،ص٣٩٠. ٣٩١))-

[2] ميزان الإعتدال(ج١،ص١٦))-

[3] اوګورئ: ميزان الإعتدال (ج١\١٦) وتهذيب التهذيب(ج١\١٠٢) وسير أعلام النبلاء،(ج٧\٤٣٢))-

[4] قال الحافظ في هدى السارى(ص٣٨٧): وهذا مردود، لأن الكديمى ضعيف..وانظر تقريب التهذيب (٥١٥)رقم(٦٤١٩))-

[5] قال الذهبي في الميزان(ج١،ص١٦):... روى الكديمي، وليس بمعتمد: سمعت علياً يقول سمعت يحى بن سعيد قول: لا أروى عن أبا العطار..وقال ابن حجر في تهذيب التهذيب(١١\١٠٢) والكديمي ليس بمعتمد.. وقد أسلفنا قول ابن معين، أن القطان كان يروى عنه، فهو المعتمد،والله أعلم))-

[6] تهذيب الكمال(٢\٢٥)وتهذيب التهذيب(ج١\١٠١) وهدى السارى(ص٣٨٧) وقال الذهبي في سير أعلام النبلاء (ج٧،ص٤٣٢) بعد ما نقل عن طريق الكديمى عن ابن المدينى عن القطان أن ليس أبانا،و قال لا أحدث عنه فإن صح هذا فقد كان لا يروى عنه،ثم روى عنه، وتغير اجتهاده،فقد رو ى عباس الدورى عن يحى بن معين قال: مات يحى بن سعيد، وهو يروى عن أبان بن يزيد))-

[7] ميزان الإعتدال(ج١،ص١٦)،هذا وقد نقل الحافظ ابن حجر قول الذهبي هذا في تهذيب التهذيب(١١\١٠٢) من غيرعزو إليه ولا إشارة له، وكأنه من كلامه، وقد نبه على ذالک الدكتور بشار عواد معروف في تعليقاته على تهذيب الكمال(٢\٢٥))-

بيا دلته دا وضاحت هم ضروري دې چه امام بخاري رحمه الله ددوی نه ډير کم روايتونه نقل کړی دی او هر ځائې کښې ئې ددوی روايتونه استشهاداً نقل کړی دی.(۱)البته صرف په يو مقام باندې ددوی يو روايت موصولاً راغلې دې چه په هغې کښې هغوی فرمائی.((قال لنا مسلم بن إبراهيم: حدثنا أبان.....))(۲)والله أعلم.

ددوی وفات د ۱۶۰ه نه پس ، يعنی په دويمه صدئ کښې د شپيتو او اويا د لسو په مينځ کښې، شوې دې (۳)رحمه الله تعالى رحمة واسعة_

فائده ,,ابان،، منصرف دې او که غير منصرف؟ په دې کښې اختلاف دې

علامه عينی رحمه الله فرمائی چه ددې وزن ،، فعال،، دې پس دا منصرف دې او د دې په شروع کښې چه کومه همزه ده هغه اصلی ده.هم دا صحيح او مشهور قول دې اکثر حضرات هم ددې قائل دی.حالانکه ابن مالك نحوی رحمه الله فرمائی چه دا غيرمنصرف دې.ځکه چه د: ,,افعل،، په وزن دې.ګويا په دې کښې د غير منصرف دوه سببونه وزن فعل او علميت موجود دی.(۴)

تنبيه دې باب سره متعلق ضروری تفصيلات په ،،باب تفاضل أهل الإيمان في الأعمال،، کښې تير شوی دی.ددې باب ،،پنځم بحث،، ته ضرور مراجعت کول پکار دی

حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الصَّبَّاحِ سَمِعَ جَعْفَرَ بْنَ عَوْنٍ حَدَّثَنَا أَبُو الْعُمَيْسِ أَخْبَرَنَا قَيْسُ بْنُ مُسْلِمٍ عَنْ طَارِقِ بْنِ شِهَابٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ (۵) أَنَّ رَجُلًا مِنَ الْيَهُودِ قَالَ لَهُ يَا أَمِيرَ

---

(۱) هدى السارى(ص۳۸۷) وفتح البارى(ج۵،ص۳) كتاب الحرث والمزارعة باب فضل الزرع والغرس إذا أكل منه.)-

(۲) صحيح بخارى. كتاب الحرث والمزارعة. باب فضل الزرع و الغرس إذا أكل منه.)-

(۳) اوګورئ حاشيه د:الكاشف لسبط ابن العجمى(ج۱،ص۲۰۷)، تقريب التهذيب(ج وخلاصة الخزرجى (ص۱۵

(۴) عمدة القارى(ج۱،ص۲۶۱)، وقال الزبيدى في تاج العروس(ج۹،ص۱۱۷ مادة: أبن): و أبان كسحاب مصروفة. اسم رجل. وهو ,,فعال،، والهمزة أصلية كماجرى عليه المصنف (أى الفيروز آبادى صاحب القاموس) وحققه الدمليني. و ابن مالک. وجزم به ابن شيب الحرانى في جامع الفنون،، وأكثر النحاة والمحدثين على منعه من الصرف للعملية والوزن. وبحث المحققون في الوزن. لأنه إذا كان ماضياً فلا يكون خاصاً. أو اسم تفضيل فالقياس في مثله,,أبين،، وقال بعض ائمة اللغة: من لم يعرف صرف,,أبان,,فهو أتان. نقله الشهاب رحمه الله في شرح الشفا))-

(۵) الحديث أخرجه البخارى أيضاً في صحيحه في كتاب المغازى. باب حجة الوداع. رقم(۴۴۰۷)وفي كتاب التفسير. سورة المائدة. باب ﴿الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ.....الخ﴾ رقم(۴۶۰۶) وفي فاتحة كتاب الإعتصام بالكتاب والسنة. رقم(۷۲۶۸)و مسلم في صحيحه(ج۲. ص۴۱۹، ۴۲۰) فواتح كتاب التفسير. والنسائى في سننه(ج۲،ص۴۳) كتاب مناسک الحج. باب ماذكر في يوم عرفة. وفي (۲۶۹\۲) كتاب الإيمان وشرائعه. باب زيادة الإيمان. والترمذى في جامعه. في كتاب التفسير. باب ومن سورة المائدة. رقم(۳۰۴۳))-

الْمُؤْمِنِينَ آيَةٌ فِي كِتَابِكُمْ تَقْرَءُونَهَا لَوْ عَلَيْنَا مَعْشَرَ الْيَهُودِ نَزَلَتْ لَاتَّخَذْنَا ذَلِكَ الْيَوْمَ عِيدًا قَالَ أَيُّ آيَةٍ قَالَ ﴿الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا﴾ قَالَ عُمَرُ قَدْ عَرَفْنَا ذَلِكَ الْيَوْمَ وَالْمَكَانَ الَّذِي نَزَلَتْ فِيهِ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ قَائِمٌ بِعَرَفَةَ يَوْمَ جُمُعَةٍ [۴۳۳۰،۴۳۳۵، ۶۸۴۰]

حضرت عمر بن الخطاب ﷺ ته د یهودو یو سړی اوونیل چه ای امیرالمومنین! ستاسو په کتاب کښې یو داسې آیت دې که هغه په مونږ یهودیانو باندې نازل شوې وې نو به دغه ورځ به مونږ اختر کولو.حضرت عمر ﷺ اوفرمائیل.هغه کوم یو آیت دې؟ وې ونیل.چه هغه ﴿الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ.....الخ﴾ والا آیت دې.یعنی ما نن ورځ ستاسو دپاره ستاسو دین مکمل کړو.او خپل نعمت مې په تاسو باندې تمام کړو.او ستاسو دپاره ما دین اسلام خوښ کړو.حضرت عمر ﷺ جواب ورکړو .چه مونږ ته هغه ورځ هم معلومه ده.او هغه ځائې هم معلوم دې.کوم ځائې چه دا آیت په حضوراکرم ﷺ باندې نازل شوې وو هغوی(ﷺ) په عرفات کښې ولاړ وو.او هغه د جمعې ورځ وه.

رجال الحدیث

① الحسن بن الصباح: دا ابوعلی الحسن بن الصباح ،، بتشدید الباء الموحدة،،[1] بن محمد البزار ،،بزای بعدها راء[2]الواسطی ثم البغدادی دې.[3]

دا دامام احمد بن حنبل، جعفر بن عون، سفیان بن عیینه، علی بن المدینی او وکیع بن الجراح ﷭ وغیره د ډیرو لویو محدثینو نه روایت کوی.[4]

ددوی نه په روایت کونکو کښې امام بخاری، امام ابوداؤد ، امام ترمذی، ابراهیم حربی، ابویعلی موصلی، او حسن بن سفیان ﷭ وغیره ائمه حدیث دی.[5]

امام احمد ﷫ فرمائی.((ثقة، صاحب سنة))[6]

امام ابوحاتم ﷫ فرمائی.((صدوق، وکانت له جلالة عجیبة ببغداد، کان أحمد بن حنبل یرفع من قدره ویجله))[7]

---

[1] عمدة القاری(ج ١.ص ٢٦٢))-

[2] پورتنۍ حواله)-

[3] تهذیب الکمال(١٩١\٦)-

[4] تهذیب الکمال(ج ٦.ص ١٩١.١٩٢) وسیر أعلام النبلاء(١٩٢\١٢)وغیره.)-

[5] تهذیب الکمال(١٩٢\٦و١٩٣) وسیر أعلام النبلاء(١٩٣\١٢))-

[6] تهذیب الکمال(١٩٣\٦) والکاشف(٣٢٦\١١) رقم(١٠٣٨)وسیر أعلام النبلاء(١٩٤\١٢) وتهذیب التهذیب (٢٩٠\١٢) میزان الإعتدال (٤٩٩\١١) والخلاصة(ص ٧٩))-

[7] تهذیب الکمال(١٩٤\٦) [illegible] وتذکرة الحفاظ(٤٧٦\١٢) میزان الإعتدال (٤٩٩\١١)

ابن حبان رحمه الله دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې.[۱]

دحسن بن الصباح تقریباً ټولو ائمه محدثینو توثیق کړې دې.البته امام نسائی رحمه الله پخپل کتاب الکنی کښې ددې په باره کښې لیکلی دی.،، لیس بالقوی،، حالانکه د خپلو شیوخو نمونه ئې شمار کړی.او فرمائیلی ئې دی.((بغدادی صالح))(۸۰)[۲]

حافظ ابن حجر رحمه الله د امام نسائی رحمه الله قول ،، لیس بالقوی،، نقل کړې دې. او فرمائیلی ئې دی.((هذا تلیین هین، وقد روی عنه البخاری و أصحاب السنن إلا ابن ماجه، ولم یکثر عنه البخاری))[۳]

مطلب دا دې.چه امام نسائی رحمه الله کوم تضعیف کړې دې.دا معمولی تضعیف دې.چه ددې تحمل (برداشت) کیدې شی.خصوصاً کله چه په استثناء د ابن ماجه. د امام بخاری رحمه الله سره نورو اصحاب سنن ددوی د روایاتو نه استدلال کړې دې.بیا امام بخاری رحمه الله چه ددوی نه کوم روایات اخستې دی.هغه ډیر کم دی.

حسن بن الصباح په عبادت او صلاح او تقوی کښې مشهور وو.لکه چه حافظ ابن قریش محمد بن جمعه رحمه الله فرمائی.((وکان أحد الصالحین))[۴]

ابو العباس سراج رحمه الله فرمائی.((کان من خیار الناس ببغداد))[۵]

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی.((ما یأتی علی ابن البزار یوم إلا وهو یعمل فیه خیراً، ولقد کنا نختلف إلی فلان المحدث، وسماه، قال: وکنا نقعد نتذاکر الحدیث إلی خروج الشیخ، و ابن البزار قائم یصلی إلی خروج الشیخ، وما یأتی علیه یوم إلا وهو یعمل فیه الخیر))[۶]

په ۲۴۹ھ کښې ددوی وفات شوې دې.[۷]رحمة الله علیه_

② **جعفر بن عون:** دا جعفر بن عون عمرو بن حریث قرشی مخزومی کوفی دې.ابو عون ددوی کنیت دې.[۸]

---

[۱] کتاب الثقات(۱۷۶\۸))-
[۲] تهذیب الکمال(۱۹۴\۶)وتهذیب التهذیب(۲۹۰\۲) میزان الإعتدال (۴۹۹\۱))-
[۳] هدی الساری(ص۳۹۷) وقال فیه(ص ۴۶۱):..الحسن بن الصباح البزار: تعنت فیه النسائی..)-
[۴] تهذیب الکمال(۱۹۴\۶) وتهذیب التهذیب(۲۹۰\۲)-
[۵] وتهذیب التهذیب(۲۹۰\۲) وسیر أعلام النبلاء(۱۹۴\۱۲) و میزان الإعتدال (۴۹۹\۱)-
[۶] تهذیب الکمال(۱۹۳\۶-۱۹۴وتذکرة الحفاظ(۴۷۶\۲وسیر أعلام النبلاء(۱۹۳\۱۲)_
[۷] کتاب الثقات لابن حبان (۱۷۳\۱)تهذیب الکمال(۱۹۴\۶و ۱۹۵)وتذکرة الحفاظ(۴۷۶\۲) وسیر أعلام النبلاء(۱۹۵\۱۲)-
[۸] تهذیب الکمال(۷۰\۵و ۷۱) وسیرأعلام النبلاء(۴۳۹\۱و ۴۴۰)وغیره)-

د امام ابو حنيفه، سفيان ثوري، اعمش، مسعر بن كدام، يحي بن سعيد انصاري او دهشام بن عروه رحمهم الله وغيره نه روايت كوى.(١)

ددوى نه اسحاق بن راهويه، اسحاق كوسج، حسن بن الصباح البزار، ابوخيثمه زهير بن حرب او احمد بن الفرات رحمهم الله وغيره ډيرو د اهل علمو حديثونه روايت كړى دى.(٢)

امام احمد رحمه الله فرمائى.«رجل صالح ليس به بأس»(٣)

امام يحي بن معين رحمه الله فرمائى.«ثقة»(٤)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى.«صدوق»(٥)

ابن حبان(٦)او ابن شاهين(٧) رحمهما الله دوى لره په «ثقاتو» كښې ذكر كړې دې.

ابن قانع رحمه الله فرمائى.«كان ثقة»(٨)

حافظ ذهبى رحمه الله هم دوى لره «ثقه» ګرځولې دې.(٩)

محمد بن سعد رحمه الله فرمائى.«وكان ثقة كثير الحديث»(١٠)

دغه شان ابن خلفون او عجلى رحمهما الله هم دوى لره ثقه ګرځولې دې.(١١)

په ٢٠٦هـ يا ٢٠٧هـ كښې تقريباً ٩٧ كالو په عمر كښې ددوى وفات اوشو.(١٢)رحمه الله تعالى رحمة واسعة_

---

١) تهذيب الكمال(٧١\٥) وسير أعلام النبلاء(٤٤٠\١))-
٢) تهذيب الكمال٥\٧١و٧٢)وسيرأعلام النبلاء(٩\٤٤٠)_
٣) تهذيب الكمال(٧٢\٥) وسيرأعلام النبلاء(٤٤٠\١) وتهذيب التهذيب(١٠\١٢)_
٤) تهذيب الكمال(٧٣\٥) وتهذيب التهذيب(١٠\١٢) وخلاصة الخزرجى(٦٣)_
٥) تهذيب الكمال(٧٣\٥) وسيرأعلام النبلاء(٤٤٠\١) وتهذيب التهذيب(١٠\١٢)_
٦) كتاب الثقات(١٤١\٦)_
٧) وتهذيب التهذيب(تهذيب التهذيب(١٠\١٢)_
٨) پورتنئ حواله.)-
٩) الكاشف للذهبى(١٢٩٥\١)رقم(٧٩٦))-
١٠) طبقات إبن سعد (٣٩٦\٦)-
١١) تعليقات على تهذيب الكمال(٧٣\٥)_
١٢) تهذيب الكمال(٧٣\٥) وسير أعلام النبلاء(٤٤٠\١، ٤٤١) وتهذيب التهذيب(١٠\١٢) والكاشف للذهبى(٢٩٥\١)كتاب الثقات لابن حبان (١٤١\٦) تقريب التهذيب(ص١٤١) رقم(٩٤٨) والخلاصة(ص٦٣))-

② **ابوالعميس**: دا ابوالعميس عتبه بن عبدالله بن عتبه بن عبدالله بن مسعود الهذلي المسعودي الكوفي دى (١)

د امام عامر بن شراحيل شعبي، عبدالله بن عبدالله بن جبر انصاري، ابن ابى مليكه، قيس بن مسلم جدلي او د ابو اسحاق سبيعي رحمهم الله وغيره نه ئې حديث حاصل كړو (٢)

د دوى نه جعفر بن عون، حفص بن غياث، ابو اسامه، سفيان بن عيينه، شعبه، ابو نعيم او وكيع بن الجراح رحمهم الله روايت كړې دې (٣)

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائى: «ثقة» (٤)

امام يحي بن معين رحمه الله هم دوى لره "ثقه" ګرځولې دې (٥)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى: «صالح الحديث» (٦)

ابن سعد رحمه الله فرمائى: «وكان ثقة» (٧)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى: «ثقة» (٨)

امام عجلى رحمه الله فرمائى: «كوفى ثقة» (٩)

ابن حبان رحمه الله هم دوى لره په "كتاب الثقات" كښې ذكر كړې دې (١٠)

حافظ ذهبي رحمه الله په "تهذيب" كښې ليكلى دى: «موته قريب من موت الأعمش» او د امام اعمش رحمه الله وفات په ١٤٨هـ كښې شوې دې او علامه سراج الدين ابن الملقن رحمه الله فرمائيلي دى چه د دوى وفات په ١٢٠هـ كښې شوې دې (١١) والله أعلم، رحمه الله تعالى رحمة واسعة_

③ **قيس بن مسلم**: دا ابو عمرو قيس بن مسلم جدلي (١٢) عدواني كوفي دې (١٣)

---

(١) تهذيب الكمال (٣٠٩\١٩)_

(٢) تهذيب الكمال (٣٠٩\١٩ و ٣١٠) سير أعلام النبلاء (٢٠\٧)_

(٣) تهذيب الكمال (٣١٠\١٩) سير أعلام النبلاء (٢٠\٧)_

(٤) تهذيب الكمال (٣١٠\١٩) سير أعلام النبلاء (٢٠\٧)_

(٥) پورتنى حواله.)-

(٦) پورتنى حواله.)-

(٧) الطبقات لابن سعد (٣٦٦\٦)-

(٨) تقريب التهذيب (ص. ٣٨١) رقم ٤٤٣٢)_

(٩) تعليقات على تهذيب الكمال (٣١٠\١٩)_

(١٠) كتاب الثقات (٢٦٩\٧))-

(١١) اوګورئ حاشيه دالكاشف لسبط ابن العجمى رحمه الله (٦٩٦\١١) رقم (٣٦٦٤))-

(١٢) دا جديله قبيلې طرف ته نسبت دې. اوګورئ: الأنساب للسمعانى (٣٠١٢، ٣١))-

(١٣) تهذيب الكمال (٨١\٢٤))-

دا د حضرت طارق بن شهاب رضي الله عنه نه علاوه د سعيد بن جبير. مجاهد. عبدالرحمن بن ابى ليلى. حسن بن محمد الحنفيه او د ابراهيم بن جرير بن عبدالله بجلى رحمهم الله نه د حديثو روايت كوى (١)

ددوى نه په احاديثو اوريدونكو كښې سفيان ثورى. امام ابوحنيفه. مسعر بن كدام. ابوالعميس. امام اعمش او ابراهيم بن محمد بن المنتشر رحمهم الله وغيره دى (٢)

امام احمد رحمه الله فرمائى. ((ثقة فى الحديث)) (٣)

امام يحي بن معين او ابو حاتم رحمهما الله فرمائيلى دى ،،ثقة،، (٤)

امام نسائى رحمه الله فرمائى. ((ثقة وكان يرى الارجاء)) (٥)

امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائى. ((وكان ثقة ثبتا له حديث صالح)) (٦)

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى. ((ثبت)) (٧)

ابن حبان رحمه الله دوى لره په ..كتاب الثقات.. كښې ذكر كړې دې. (٨)

امام عجلى رحمه الله فرمائى. ((كوفى ثقة)) (٩)

امام يعقوب بن سفيان رحمه الله فرمائى. ((ثقة ثقة وكان مرجئاً)) (١٠)

امام ابوداؤد رحمه الله فرمائى. ((كان مرجئاً)) (١١)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى. ((ثقة رمى بالارجاء)) (١٢)

ددوى وفات په ١٢٠ هـ كښې اوشو. (١٣) رحمه الله تعالىٰ رحمة واسعة ـ

---

(١) تهذيب الكمال(٨٢\٢٤))-
(٢) پورتنى حوالې.)-
(٣) تهذيب المكمال(٨٢\٢٤) وتهذيب التهذيب(٤٠٣\٨)ـ
(٤) تهذيب الكمال(٨٣\٢٤) وتهذيب التهذيب(٤٠٤\٨))-
(٥) پورتنى حواله.)-
(٦) طبقات إبن سعد (ج٣١٧\٦))-
(٧) الكاشف(١٤١\٢)رقم(٤٦١٦))-
(٨) كتاب الثقات لإبن حبان (ج٣٢٦\٧))-
(٩) وتهذيب التهذيب(ج٤٠٤\٨))-
(١٠) پورتنى حواله.)-
(١١) تهذيب الكمال(٨٢\٢٤) وتهذيب التهذيب(٤٠٤\٨)وسير أعلام النبلاء(١٦٥\٥))-
(١٢) تقريب التهذيب(٤٥٨)رقم(٥٥٩١))-
(١٣) الطبقات لإبن سعد(٣١٧\٦)وكتاب الثقات لإبن حبان (٣٢٦\٧)و تهذيب الكمال(٨٣\٢٤)وغيره)-

تنبيه دا خبره په ذهن کښې کينول پکار دی.چه د صاحب بدعت روايت هغه مردود وی.کله چه هغه داعی وی.دلته د قيس بن مسلم په باره کښې تقريباً دټولو ائمه رجال اتفاق دې.چه هغه ثقه وو.البته بعضو حضراتو دوی براه راست ،، مرجی،، گرځولې دې.او بعضو حضراتو د،، رمی بالإرجاء،، تعبير اختيار کړې دې.خو يوکس هم دوی لره په «دعاة الی البدعة» کښې نه دې شمار کړې.والله اعلم.

⑤ طارق بن شهاب: دا حضرت طارق بن شهاب بن عبد شمس کوفی بجلی احمسی ﷺ دې.ابو عبدالله ددوی کنيت دې.(١)

دوی د خلفاءِ اربعه نه علاوه د حضرت بلال، حضرت حذيفه، حضرت خالد بن الوليد، حضرت رافع بن عمرو طائی، حضرت سعد بن ابی وقاص، حضرت سلمان فارسی، حضرت کعب بن عجره، حضرت مقداد بن الاسود، حضرت ابو سعيد خدری، او د حضرت ابو موسی اشعری ﷺ نه روايت حديث کړې دې.(٢)

ددوی نه روايت کونکوکښې ابراهيم بن مهاجر، اسماعيل بن ابی خالد، سليمان احول، سماك بن حرب او قيس بن مسلم جدلی ﷺ وغيره حضرات تابعين دی.(٣)

امام ابوحاتم ﷺ فرمائی.«ليست له صحبة»(٤)

حالانکه حقيقت دا دې.چه دوی د جاهليت زمانه هم موندلې ده.او د اسلام زمانه هم. د حضوراکرم ﷺ زيارت ئې کړې دې.خو د هغوی(ﷺ) نه هيڅ حديث نه دې اوريدلې.نو کوم روايتونه چه ددوی د حضوراکرم ﷺ نه براه راست رانقل دی.هغه د صحابو د مراسيلو قبيل ځنې دې.(٥)چه دا بالاتفاق مقبول دی.(کما مر غير مرة)

پخپله فرمائی.«رأيت رسول الله ﷺ وغزوت فی خلافة أبی بكر فی السرايا وغيرها»(٦)

په يو بل طريق کښې دی.«وغزوت فی خلافة أبی بكر وعمر، بضعاً وأربعين، بين غزوة وسرية»(٧)

دغه شان ددوی نه نقل دی.«قدم وفد بجيلة علی النبی ﷺ فقال: ابدأ بالأحمسيين، ودعالنا»(٨)

---

١) تهذيب الكمال(١٣\٣٤١)وغيره)-

٢) تهذيب الكمال(١٣\٣٤٢) وتهذيب الأسماء واللغات للنوی(١\ ٢٥١) طبقات إبن سعد (٦\٦٦))-

٣) تهذيب الكمال(١٣\٣٤٢) وتهذيب التهذيب(٥\٣))-

٤) الاصابة(٢٢٠\٢) وتهذيب التهذيب(٥\٤))-

٥) اوګورئ: تهذيب الكمال(١٣\٣٤١) والإصابة(ج٢،ص٢٢٠) وتهذيب التهذيب(٥\٤)وتهذيب الأسماء واللغات(١\٢٥١) وخلاصة الخزرجی(ص١٧٨))-

٦) مسند أبی داؤد الطيالسی(ص١٨٠)رقم(١٢٨٠))-

٧) طبقات إبن سعد (ج٦\٦٦))-

٨) مسند أبی داؤد الطيالسی(ص١٨١))-

امام ابوداؤد رحمه الله فرمائي: ((قد رأى النبي ﷺ ولم يسمع منه شيئاً))[1]

امام يحي بن معين او عجلي رحمهما الله دوى ،، ثقه،، گرځولي دي.[2]

ددوى وفات په ۸۲ھ يا ۸۳ھ يا ۸۴ھ كښې شوې دې.بعضو حضراتو ۱۲۳ھ سن وفات نقل كړې دې.چه دا صحيح نه دې.[3]

تنبيه دا وضاحت ضروري دې.چه كوم سړى ته د صحابي كيدو شرف حاصل شي. هغه ته دچا دتعديل ضرورت نه وي.ځكه چه الله تعالى پخپله هغه عادل گرځولې دې.[4]

دلته د ابن معين او عجلي رحمهما الله قول د هغه مفروضې په صورت كښې نقل كړې شوې دې.كوم چه ابو حاتم رحمه الله فرمائي. چه دوى ته د،، صحبت،، شرف حاصل نه دې.اگرچه حقيقت دا دې.چه پخپله ابوحاتم رحمه الله دا خبره مني.چه د حضرت طارق بن شهاب رضي الله عنه نه صراحت سره نقل دى.چه دوى د حضوراكرم ﷺ زيارت كړې دې.[5]والله أعلم.

⑨ عمر بن الخطاب: دا حضرت عمر بن الخطاب بن نفيل بن عبدالعزى عدوى دې.

ابوحفص ددوى كنيت دې.

دوى په فقهاو صحابو كښې يو فقيه. ثاني الخلفاء الراشدين. او د عشره مبشره څخې دې.په خلفاو كښې دټولو نه مخكښې دوى ته د ،، اميرالمؤمنين،، لقب وركړې شو.

دوى د څلويښتو كسانو نه روستو په اسلام مشرف شو.[6]ددوى په اسلام راوړلو سره اسلام او اهل اسلام ته تقويت حاصل شو.د بدر نه واخله په ټولو غزواتو او مشاهدو كښې شريك پاتې شوې دې.د حضرت ابوبكر رضي الله عنه نه پس دوى خليفه منتخب شو.ددوى په عهد (زمانه خلافت) كښې ډير ملكونه فتح شو.

د ذوالحجه۲۳ھ په آخر آخر كښې دوى باندې ابولؤلؤه مجوسى وار اوكړو.چه ددې په نتيجه كښې دوى شهيد شو.او په محرم۲۴ھ كښې ددوى تدفين په حجره مباركه كښې د حضوراكرم ﷺ او د خپل پيشوا حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه په اړخ كښې عمل كښې راغې.

[1] تهذيب الكمال(۳۴۲\۱۳)وتهذيب التهذيب(ج۵\ ٤) والإصابة(ج۲.ص ۲۲۰))-

[2] تهذيب الكمال(۳٤۲\۱۱)وتهذيب التهذيب(ج۵\ ٤))-

[3] اوگورئ: الثقات لابن حبان (ج۳\۲۰۱) تهذيب الكمال(۳٤۳\۱۳)وتهذيب التهذيب(ج۵\ ٤) تقريب التهذيب(ص۲۸۱)، وخلاصة الخزرجي(ص۱۷۸) وعمدة القاري(ج۱ص۲۶۲))-

[4] انظر الفصل الثالث في بيان حال الصحابة من العدالة. من مقدمة الإصابة(ج۱.ص۹. ۱۲))-

[5] اوگورئ: الإصابة (ج۲.ص ۲۲۰) تهذيب الكمال(۵\ ٤))-

[6] كذا في خلاصة الخزرجي(ص۲۸۲)و قيل: بعد أربعين رجلاً وعشر نسوة. وقيل بعد خمسة وأربعين رجلاً و إحدى عشرة إمرأة. كذا في صفة الصفوة لابن الجوزي(ج۱.ص۲۷۳. ۲۷٤))-

حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه فرمائي «كان إسلام عمر فتحاً، وكانت هجرته نصراً، وكانت إمارته رحمة»[1]

حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه چه د تدفين نه فارغ شو نو وې فرمائيل «ذهب اليوم بتسعة أعشار العلم» يعنې حضرت عمر رضي الله عنه دعلم په لسو حصو کښې نهه حصې خپل ځان سره يوړې

ددوی نه تقريباً پنځه سوه او يوکم ځلويښت حديثونه نقل دی چه په دې کښې لس متفق عليه دی بيا په نهه حديثونو کښې امام بخاری رحمه الله منفرد دې او په پنځلسو احاديثو کښې امام مسلم رحمه الله منفرد دې[2]

ددوی فضائل او مناقب بې شماره ده[3] رضي الله عنه وأرضاه۔

سَمِعَ جَعْفَرَ بْنَ عَوْنٍ: دا هم دغه شان يعنې ،، سمع جعفر بن عون،، ليکلې کيږی خو په وئيلو کښې ،،أنه سمع.....،، وئيلې کيږی د محدثينو عادت دې چه په داسې موقعه بندې کتابتاً ،،أنه،، حذف کوی البته نطقاً او قراءةً (په وئيلو کښې) دا ښکاره کوی لکه څنګه چه عام طور د ،،حدثنا،، او ،،أخبرنا،، نه وړاندې ،،قال،، کتابتاً حذف کوی خو نطقاً ددې قراءت ضرور کوی.[4]

أَنَّ رَجُلًا مِنَ الْيَهُودِ قَالَ لَهُ: يعنې په يهودو کښې يو سړی حضرت عمر رضي الله عنه ته اووئيل

مسدد رحمه الله پخپل مسند کښې. امام طبرانی رحمه الله په معجم اوسط کښې او ابن جرير طبری رحمه الله پخپل تفسير[5] کښې دا روايت نقل کړې دې ددوی په طريق کښې ددې سړی د نوم تصريح موجود ده چه دا کعب احبار وو[6]

خو بيا اشکال کيږی چه امام بخاری رحمه الله هم دا روايت په کتاب المغازی کښې نقل کړې دې په هغې کښې ذکر دی «أن أناساً من اليهود.....»[7] دغه شان دوی چه په کتاب التفسير کښې کوم روايت نقل کړې دې هغې کښې ،،قالت اليهود،، الفاظ دی[8] نو د حديث باب او د

---

[1] طبقات إبن سعد (ج۳\۲۷۰))-

[2] دا ټول تفصيلات د خلاصة الخزرجی(ج۱،ص۲۸۲) نه ماخوذ دی)-

[3] ددوی تفصيلی حالاتو دپاره اوګورئ طبقات إبن سعد (ج۳\۲۶۵-۳۷۶)وحلية الأولياء(۱\۳۸-۵۵)وصفة الصفوة(۱\۲۶۸-۲۹۳) و تهذيب الأسماء واللغات(ج۲،ص۳-۱۵) تهذيب الکمال(۲۱\۳۱۶-۳۲۶)وتهذيب التهذيب(ج۷\۴۳۸-۴۴۱) وخلاصة الخزرجی(ص۲۸۲))-

[4] فتح الباری(۱\۱۰۵)و عمدة القاری(۱\۲۶۳))-

[5] جامع البيان فی تفسير القرآن(۶\۵۳-۵۴)

[6] فتح الباری(۱\۱۰۵)و عمدة القاری(۱\۲۹۳))۔

[7] صحيح البخاری.کتاب المغازی. باب حجة الوداع،رقم(۴۴۰۷))۔

[8] صحيح البخاری. کتاب التفسير، سورة المائدة، باب ﴿اليوم أكملت لكم دينكم﴾ رقم:(۴۶۰۹))-

مغازي او تفسير روايت په مينځ کښې تعارض راځي.
نو جواب دا دې چه ددې روايتونو په مينځ کښې هيڅ تعارض نشته.ځکه چه تطبيق ممکن دې.ددې صورت دا دې.چه سوال کونکې خو په حقيقت کښې کعب احبار وو.البته ددې سوال کولو په وخت دغه وخت د يهودو يو جماعت وو.چه د هغوی په نمائندګئ کولو سره دوی دا خبره کړې وه.په حديث کښې چه «أن رجلا من اليهود» ونيلې شوی دی.په دې کښې حقيقې نسبت قائل طرف ته دې.او په باقی دواړو روايتونو کښې چه د قول نسبت .. يهودو.. طرف ته کوم شوې دې.هغه په دې وجه چه هم دغه خلقو خبره کول غوښتل.او دهغوی نمائندګی کعب احبار کوله.(۱)والله أعلم_

قوله: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ آيَةٌ فِي كِتَابِكُمْ تَقْرَءُونَهَا لَوْ عَلَيْنَا مَعْشَرَ الْيَهُودِ نَزَلَتْ لَاتَّخَذْنَا ذَلِكَ الْيَوْمَ عِيدًا قَالَ أَيُّ آيَةٍ قَالَ ﴿الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا﴾: يعنی اې اميرالمؤمنين! ستاسو په کتاب (قرآن کريم) کښې يو داسې آيت دې.که دا آيت په مونږه يهودو باندې نازل شوې وې.نو دغه ورځ به مونږه اختر جوړ کړې وو.حضرت عمر رضي الله عنه تپوس اوکړو.هغه کوم يو آيت دې؟ نو وې ونيل. ﴿الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ....﴾

مطلب دا دې.چه په دې آيت کښې الله ﷻ دې امت ته ډير لوئې اعزاز ورکړو.او په ده باندې ئې د خپل خاص انعام ذکر اوفرمائيلو.يو خو دا چه ستاسو دين ئې مکمل کړو.په دې طريقه ئې د دين اسلام د کمال زيرې ورکړو.دويم ئې د نعمت د اتمام ذکر اوکړو.چه په تاسو باندې مونږه خپل نعمت مکمل کړو.او بيا ئې دټولو نه آخر کښې دا اوفرمائيل. ﴿وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا﴾ يعنی ستا په دين اسلام سره زه راضي يم.دا زما خوښ دين دې.ګويا په ټولو آسمانی دينونو کښې د ين اسلامې الله تعالى منتخب کړې دې.دا دومره لوئې بشارت چه په کومه ورځ ملاو شوې دې.که مونږ ته داسې بشارت ملاو شوې وې.نو مونږه به د دغه ورځې دومره تعظيم کولو.چه ددې ورځې نه به مو اختر جوړ کړې وې.

قوله: قَالَ عُمَرُ قَدْ عَرَفْنَا ذَلِكَ الْيَوْمَ وَالْمَكَانَ الَّذِي نَزَلَتْ فِيهِ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ قَائِمٌ بِعَرَفَةَ يَوْمَ جُمُعَةٍ: حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل.مونږ ددغه ورځې او دهغه مقام نه ښه خبر يو.چه په کومه ورځ او په کوم مقام باندې به نبی کريم ﷺ باندې دا آيت نازل شو.په دغه وخت هغوی په عرفات کښې ولاړ وو.او د جمعې ورځ وه.

ايا د حضرت عمر رضي الله عنه جواب، سوال سره مطابقت لری په ښکاره د حضرت عمر رضي الله عنه جواب د سائل سوال سره مطابقت نه لری.ځکه چه سائل پخپل سوال کښې ونيلی وو.چه مونږ به دا ورځ اختر جوړه کړې وه.حالانکه حضرت عمر رضي الله عنه په جواب کښې د زمان او مکان

(۱) فتح الباری(۱۰۵/۱)وعمدة القاری(۲۶۲/۱)

ته هغه وخت او هغه مونږ چه وو پكار وښيل دا كښې جواب په ده ذكر كړې خبره معلوميدو مقام معلوم دې.او زمونږ دپاره هغه ورځ د اختر ورځ ده؟

ددې جواب دا دې چه په اصل كښې د حضرت عمر رضی الله عنه د جواب مطلب دا دې چه د جمعې ورځ او د عرفې ورځ زمونږ په نيز اختر شمارلې كيږى.په دې وجه مونږ هم په دې آيت باندې د خوشحالئ اظهار كوو.په حديث باب كښې چه د حضرت عمر رضی الله عنه كوم جواب منقول دې هغه مختصر دې.حالانكه د ،،إسحق عن قبيصه،، په طريق سره چه كوم روايت منقول دې.هغې كښې تفصيلى جواب موجود دې.چه حضرت عمر رضی الله عنه جواب وركړو.«قد علمت اليوم الذى انزلت فيه، والمكان الذى انزلت فيه يوم جمعة ويوم عرفة بحمد الله لنا عيد» [1] دغه شان په دې طريق كښې حافظ ابن حجر رحمه الله د طبرى او طبرانى په حوالې سره الفاظ نقل كړى دى.«وهما لنا عيدان» [2] دغه شان امام ترمذى رحمه الله د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما روايت نقل كړې دې.«قرأ ابن عباس: ﴿اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِيْنَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِيْ وَرَضِيْتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ دِيْنًا﴾ وعنده يهودى فقال: لو انزلت هذه الآية علينا لاتخذنا يومها عيدا، فقال ابن عباس: فإنها نزلت فى يوم عيدين: فى يوم الجمعة ويوم عرفة» [3] يعنى حضرت ابن عباس رضی الله عنهما جواب وركړو.چه دا آيت خو په هغه ورځ نازل شوې دې.چه زمونږ يو خو څه چه دوه اخترونه وو. جمعه هم وه.او عرفه هم وه.چه دا تفصيلى روايات مخې ته وى.نو په سوال او جواب كښې د عدم مطابقت اشكال ختميږى.

ورځ د عرفې ئې څنګه اختر اوګرځوله؟ بيا دلته اشكال كيږى.چه ورځ د جمعې اختر ګرځول صحيح دى.څكه چه دا د هفتې په ورځو كښې د اختر ورځ ده.خو ورځ دعرفې خو د اختر ورځ نه ده.بلكه د اختر ورځ خو يوم النحر (د قربانئ ورځ) ده؟

ددې جواب دا دې.چه د عرفې د ورځې نه پس چه كومه ورځ راځى.هغې نه پس متصلاً ورځ د قربانئ راځى.نو ورځ د قربانئ د عرفې ورځې سره متصل او ملاو ده.او څه څيز سره چه نزدې او متصل كوم څيز وى.هغې ته هم ددغه څيز حكم وركولې شى.لكه څنګه چه حديث كښې وارد شوى دى.« شهرا عيد لا ينقصان: رمضان و ذوالحجة» [4] ذوالحجه خو ،،مياشت د اختر،، ده.خو رمضان خو،، مياشت د اختر،، نه ده.د ،،اختر مياشت،، خو د شوال مياشت

---

[1]) تفسير طبرى(٦\٥٣ و ٥٤)

[2]) فتح البارى(١١\١٠٥)

[3])جامع ترمذى(١٢\١٣٤)، كتاب التفسير.باب ومن سورة المائدة.رقم(٣٠٤٤)

[4]) صحيح البخارى.كتاب الصوم باب: شهرا عيد لاينقصان.رقم(١٩١٢)والصحيح لمسلم(١١\٣٤٩) كتاب الصيام، باب معنى قوله ﷺ شهراعيد لا ينقصان، وسنن ابوداؤد، كتاب الصوم، باب الشهر يكون تسعاً وعشرين، رقم(٢٣٢٣)، وجامع الترمذى، كتاب الصوم، باب ماجاء: شهرا عيد لا ينقصان.رقم(٦٩٢) و سنن ابن ماجه، كتاب الصيام [illegible] رقم(١٦٥٩)

ده په دې حديث كښې نبى كريم ﷺ رمضان .. داختر مياشت.. ښكاره كړخولې ده.ځكه چه اختر ددې سره متصل دې دغه شان ورځ د عرفې چونكه ورځ د نحر سره متصل ده. نو هم دا ورځ د اختر ګرځولې شوې ده (١)

يا چونكه د آيت نزول د صحيح روايت مطابق د مازيګر نه پس شوې وو.په دې وجه پخپله ورځ د عرفې اختر جوړه نكړې شوه ځكه چه د اختر تحقق د اول د ورځې نه كيږي.د آخر د ورځې نه نه كيږي.په دې وجه فقهاء وائي چه «رؤية الهلال بالنهار لليلة المستقبلة» يعنى د اختر په ورځ (د زوال نه روستو) كه د سپوږمۍ رؤيت متحقق شى.نو دا به د راروانې ورځې سپوږمۍ ګڼړلې شى. (٢)

د عرفې ورځ .د اختر ورځ ګرځولو وجه دا هم كيدې شى چه ورځ د قربانۍ ورځ د اختر ده.خو د عرفې ورځ هم د خلقو دپاره خصوصاً د حاجيانو دپاره ورځ د اختر ده ځكه چه په دې ورځ د حج اصل ركن .. وقوف عرفه.. اداكيږي.د حاجيانو د دعګانو په بركت سره د خلقو ګناهونه معاف كيږي.د حاجيانو مراتب او درجې اوچتيږي.په دې وجه دا ورځ هم په حقيقت كښې د اختر ورځ ده.(٣)والله اعلم.

٣٣ =بَاب الزَّكَاةُ مِنْ الْإِسْلَامِ

وَقَوْلُهُ عزوجل ﴿وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَٰلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ﴾ البينه:٥)

تيرو شوو بابونو سره ربط لكه څنګه چه امام بخارى رحمه الله په مخكښو نورو ايمانى شعبو باندې مستقل تراجم قائم كړى دى.او د «الصلاة من الإيمان» او د «الجهاد من الإيمان» تراجم ئې راوړلى دى.هم دغه شان ئې دا ترجمه هم قائم كړې ده. (٤)

ددې نه وړاندې ئې بدنى عبادات ذكركړى وو.او اوس مالى عبادات ذكر كوى. (٥) بيا د مذكوره ترجمې نه وړاندې امام بخارى رحمه الله «الصلاة من الإيمان» ذكر كړو.او،، صلاة ،، سره متعلق ابواب ئې ذكركړى دى.او ددې نه پس اوس «الزكاة من الإسلام» ذكركوى.ځكه چه ،،صلاة او زكاة،، توامين دى.او په قران او حديث كښې ددې ذكرعام طورباندې يوځائې كيږي. بيا خاص طور باندې ددې باب ما قبل باب«زيادة الإيمان ونقصانه» سره خاص مناسبت دې.

---

(١) فتح البارى(١/١٠٥)

(٢) أنظر عمدة القارى(١/٢٦٤)

(٣) أنظرشرح النووى على صحيح مسلم(٢/٤٢٠) كتاب التفسير . وعمدة القارى(١/٢٦٤)

(٤) اوګورئ: فتح البارى(١/١٠٦)

(٥) فضل البارى(١/٤٩٨) [illegible]

چه وراندې ښودلې شوی وو چه اعمالو سره ايمان کښې زيادت متحقق کيږی او د اعمالو ترک سره نقصان لازميږی اوس په مذکوره باب کښې دا بيان کړې شوی دی چه زکاة ادا کول د اسلام جزء دې نوکله چه زکاة اداکيږی نو اسلام به کامل وی.او که ددې ادائيگی نه کيږی نو ناقص به وی (١)والله اعلم

د ترجمة الباب مقصود د مذکوره ترجمة الباب مقصود هم اعمال د ايمان جزء گرځول. او د ايمان ترکيب ثابتول دی.گويا امام بخاری رحمه الله په ،،الزكاة من الإسلام،،ونيلو سره دا ښودلې ده چه زکاة په اسلام کښې داخل دې.او اسلام او ايمان يو دې نو زکاة په ايمان کښې داخل او ددې شعبه شوه (٢)

دغه شان د مرجئه ترديد هم مقصود کيدې شی.چه هغوی اعمالو ته هيڅ وقعت او حيثيت نه ورکوی امام بخاری رحمه الله ثابته کړله چه اعمال د دين شعبې او اجزاء دی.ددې نه بغير دين او ايمان ناقص کيږی.(٣)والله أعلم۔

قوله ﴿وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَٰلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ﴾: دوی ته دا حکم ورکړې شوې وو چه دوی يکسوئی او اخلاص سره صرف د الله تعالی عبادت اوکړی.او د مونځ پابندی اوکړی.او زکاة ادا کړی هم دا سيدها او مستحکم دين دې.

﴿وَذَٰلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ﴾ کښې ﴿الْقَيِّمَةِ﴾ د ،،المستقيمة،، په معنی کښې دې.(٤)او دا د ،،الملة،، صفت دې،،أی دين الملة المستقيمة،، (٥)او د ،،ذالك،، اشاره عبادت خالص د الله دپاره، اقامت صلاة. او زکاة ورکولو طرف ته ده.(٦)معلومه شوه.چه دا ټول څيزونه په دين اسلام کښې داخل دی.نو د مصنف ترجمه ثابته شوه.

بيا چونکه امام بخاری رحمه الله وراندې د صلاة مسئله ذکرکړې وه.په دې وجه ئې دې آيت کښې صرف ،،زكاة،، باندې ترجمه قائم کړې ده.(٧)والله أعلم۔

---

(١) عمدة القاری(٢٦٤\١) _
(٢) اوګورئ ايضاح البخاری(٣٨١\٤)و تقرير بخاری شريف(١٤٧\١) _
(٣) فضل الباری(٤٩٨\١) و إيضاح البخاری(٣٨١\٤) _
(٤) فتح الباری(١٠٦\١) وعمدة القاری(٢٦٤\١) _
(٥) عمدة القاری(٢٦٤\١) _
(٦) پورتنئ حواله_
(٧) فتح الباری(١٠٦\١) وعمدة القاری(٢٦٤\١) _

۔۔ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ عَنْ عَمِّهِ أَبِي سُهَيْلِ بْنِ مَالِكٍ عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ سَمِعَ طَلْحَةَ بْنَ عُبَيْدِ اللَّهِ (يَقُولُ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ أَهْلِ نَجْدٍ ثَائِرَ الرَّأْسِ يُسْمَعُ دَوِيُّ صَوْتِهِ وَلَا يُفْقَهُ مَا يَقُولُ حَتَّى دَنَا فَإِذَا هُوَ يَسْأَلُ عَنِ الْإِسْلَامِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَمْسُ صَلَوَاتٍ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ فَقَالَ هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهَا قَالَ لَا إِلَّا أَنْ تَطَوَّعَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَصِيَامُ رَمَضَانَ قَالَ هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهُ قَالَ لَا إِلَّا أَنْ تَطَوَّعَ قَالَ وَذَكَرَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الزَّكَاةَ قَالَ هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهَا قَالَ لَا إِلَّا أَنْ تَطَوَّعَ قَالَ فَأَدْبَرَ الرَّجُلُ وَهُوَ يَقُولُ وَاللَّهِ لَا أَزِيدُ عَلَى هَذَا وَلَا أَنْقُصُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَفْلَحَ إِنْ صَدَقَ [illegible]

رجال الحديث

① **اسماعيل:** دا ابوعبدالله اسمعيل بن ابی اویس عبدالله بن عبدالله بن اویس بن مالک بن ابی عامر اصبحی مدنی دې.دا د امام مالک رحمه الله خورئي دې.ددوی حالات وړاندې د ،، باب تفاضل أهل الإيمان في الأعمال،، لاندې تېر شوی دی.

② **مالك بن انس:** دا امام دارالهجرة مالك ابن انس بن مالك بن ابی عامر بن عمرو اصبحی مدنی دې. ددوی حالات ،، باب من الدين الفرار من الفتن،، لاندې تير شوی دی

③ **ابوسهيل بن مالك:** دا ابوسهيل نافع بن مالك بن ابی عامر اصبحی تيمی مدنی دې.د امام مالک رحمه الله تره دې.ددوی حالات هم وړاندې د،، باب علامة المنافق،، لاندې تير شوی دی.

④. **ابيه،،:** دا ابو انس او ابو محمد مالك بن ابی عامر بن عمرو اصبحی مدنی دې. دا د امام مالک رحمه الله نيکه (د پلار پلار) دې.ددوی حالات هم د،، باب علامة المنافق،، لاندې تير شوی دی.

) الحديث اخرجه البخاری ايضاً فی فاتحة كتاب الصوم. باب وجوب صوم رمضان. رقم(١٨٩١) وفی كتاب الشهادات. باب كيف يستخلف؟ رقم(٢٦٧٨) وفی كتاب الحيل. باب فی الزكاة و أن لا يفرق بين مجتمع ولا يجمع بين متفرق خشية الصدقة. رقم(٦٩٥٦) و مسلم فی صحيحه (٣٠\١١) فی كتاب الإيمان باب بيان الصلوات التی هی أحد أركان الإسلام. رقم(١٠٩ . ١١٠) و النسائی فی سننه (٧٩\١١) فی كتاب الصلاة باب كم فرصت فی اليوم والليلة (٢٩٧\١١) و فی كتاب الصيام. باب وجوب الصيام. (٢٧١\١٢) فی كتاب الإيمان وشرائعه. باب الزكاة و أبوداؤد فی سننه. فی كتاب الصلاة باب فرض الصلاة. رقم(٣٩١، ٣٩٢) ــ

⑤ **طلحه بن عبیدالله:** دا مشهور صحابی حضرت طلحه بن عبیدالله بن عثمان بن عمرو بن کعب بن سعد بن تیم بن مره بن کعب بن لوئ بن غالب قرشی تیمی مدنی دې.ابومحمد ددوی کنیت دې.(١)

دوی د هغه لسو خوش نصیبو صحابه کرامو ﷺ څخه دې.کومو ته چه نبی کریم ﷺ د جنت خوشخبری ورکړې وه.د هغه اتو حضراتو څخه دې.چاته چه په اسلام کښې د وړاندې والی سعادت ملاو دې.په هغه پنځو کسانو کښې دې.چاچه د حضرت ابوبکر صدیق ﷺ په لاسونو اسلام قبول کړې دې.او د شورې په هغه شپږو کسانو کښې دې.دچا نه چه د رضامندئ په حالت کښې حضوراکرم ﷺ ددې دنیا نه رخصت شو.(٢)

دوی د حضوراکرم ﷺ نه علاوه د حضرت ابوبکر صدیق او د حضرت عمر بن الخطاب ﷺ نه روایت کوی.(٣)

ددوی نه په روایت کونکو کښې ددوی د ځامنو یحی، موسی، او عیسی نه علاوه سائب بن یزید، مالك بن اوس بن الحدثان، ابوعثمان نهدی، قیس بن ابی حازم، مالك بن ابی عامر اصبحی، عامر بن شراحیل شعبی، احنف بن قیس، ابو سلمه بن عبدالرحمن بن عوف ﷺ وغیره حضرات دی.(٤)

دوی په غزوۀ بدر کښې عملاً نه وو شریك شوی.خو حضوراکرم ﷺ دوی ته هم په غنیمت کښې حصه ورکړې وه.او د اجر خوشخبری ئې هم ورکړې وه.او د غزوۀ احد نه واخله په باقی ټولو غزواتو او مشاهدو کښې شریك شوې دې.(٥)

د غزوۀ احد چه به کله هم ذکر راتلو.نو حضرت ابوبکرصدیق ﷺ به ددوی جان نثارئ او قربانیانې یادولې.او فرمائیل به ئې چه((ذاك كله يوم طلحة))(٦)

سخاوت ددوی فطرت جوړ شوې وو.حضوراکرم ﷺ دوی په ،،طلحة الخير طلحة الجود،، او ،،طلحة الفياض،، نوم سره یاد کړی دی.(٧)

---

١) تهذيب الأسماء واللغات(١\٢٥١، ٢٥٢) وتهذيب الكمال(١٣، ٤١٢) وغيره_
٢) حواله بالا_
٣) تهذيب الكمال(١٣\٤١٣) _
٤) تهذيب الكمال(١٣\٤١٣) و تهذيب الأسماء واللغات(١\٢٥٢) و سيرأعلام النبلاء(١\٢٤) _
٥) تهذيب الأسماء واللغات(١\٢٥٢) _
٦) مسند أبي داؤد الطيالسي(ص٣) أحاديث أبي بكر الصديق ﷺ)_
٧) عن موسى بن طلحة عن أبيه قال:لما كان يوم أحد سماه النبي ﷺ طلحة الخير. وفي غزوة ذي العشيرة، طلحة الفياض. ويوم خيبر: طلحة الجود. سير أعلام النبلاء(ص٣٠)

قبيصه بن جابر رحمه الله فرمائي «صحبت طلحة، فما رأيت أعطى لجزيل مال من غير مسألة منه»[1] يعني ما د حضرت طلحه رضي الله عنه په صحبت کښې پاتې شوې يم ما بغير د سوال نه ددوی نه زيات خوب ورکونکې نه دې کتلې

حضور کريم ﷺ فرمائيلي دی «أوجب طلحة»[2] او هم دوی فرمائيلي دی «طلحة ممن قضى نحبه»[3]

يو ځل حضور کريم ﷺ حضرت ابوبکر، حضرت عمر، حضرت عثمان، حضرت علي، حضرت طلحه او حضرت زبير رضي الله عنهم په حراء غر باندې اوختل هلته يو ګټ حرکت شروع کړو نو نبي کريم ﷺ او فرمائيل «اهدأ، إنما عليك نبي أو صديق أو شهيد»[4]

د حضرت طلحه بن عبيدالله رضي الله عنه نه اته ديرش حديثونه نقل دی چه په دې کښې دوه حديثونه متفق عليه دی او په دوو حديثونو کښې امام بخاری رحمه الله متفرد دې او په دريو حديثونو کښې امام مسلم رحمه الله متفرد دې[5]

د جمل واقعې په موقعه باندې په لسم د جمادی الاولی ۳۶ھ کښې دوی شهيد شو[6]

ددوی د تدفين نه څه ديرش کاله پس ددوی لور خپل پلار په خوب کښې اوکتلو چه هغه د زمکې د نوندوالې شکايت کوی دغه وخت قبر اوکښتلې شو او د هغه ځائې نه بل ځائې ته منتقل کړې شو او دفن کړې شو ددوی د سر د ويختو هغه حصه کومې سره چه د زمکې نوندوالې لګيدلې وو معمولی شان متاثر شوې وه باقی هيڅ قسمه تغير ئې په پوره بدن کښې نه وو راغلې[7] رضي الله عنه وأرضاه ـ

قوله جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ أَهْلِ نَجْدٍ ثَائِرَ الرَّأْسِ يُسْمَعُ دَوِيُّ صَوْتِهِ وَلَا يُفْقَهُ مَا يَقُولُ حَتَّى دَنَا فَإِذَا هُوَ يَسْأَلُ عَنِ الْإِسْلَامِ: د اهل نجد نه يو سړې کوم د ويختو والا د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شو ددوی د اواز بنبنهاټ خو اوريدې شو خو دغه سړی څه وئيل هيڅ پوهه کښې نه راتلل ترڅو چه هغه نږدې شو نو هغه د اسلام په باره کښې د نبي کريم ﷺ نه څه تپوس کولو

---

[1] سير أعلام النبلاء (۱/۳۰) ـ

[2] جامع ترمذی. کتاب المناقب. باب مناقب طلحة بن عبيدالله رضي الله عنه. رقم (۳۷۳۸) ـ

[3] جامع ترمذی. کتاب المناقب. باب مناقب طلحة بن عبيدالله رضي الله عنه رقم (۳۷۴۰) ـ

[4] جامع ترمذی. کتاب المناقب. باب مناقب عثمان بن عفان رضي الله عنه رقم (۳۶۹۶) ـ

[5] تهذيب الأسماء واللغات (۱/۲۵۲) وخلاصة الخزرجي (ص ۱۸۰) ـ

[6] تهذيب الأسماء (۱/۲۵۲) خلاصة الخزرجي (ص ۱۸۰) ـ

[7] تهذيب الأسماء (۱/۲۵۲) و قيل إن الذي رأى في المنام رجل أتى ابنته عائشة. و أخبرها بما رأى. والله أعلم. تهذيب الكمال (۱۳/۴۲۳) ـ

د ،،رجل،، نه څوک مراد دي؟ په حديث باب کښې چه د کوم .. رجل مبهم.. ذکر راغلې دې د هغه په باره کښې ابن عبدالبر، ابن بطال، قاضي عياض، ابن العربي او منذري ﷭ فرمائي، چه دا ضمام بن ثعلبه دې (١)، علامه سهيلي ﷬ هم ددې تصريح کړې ده (٢)
حافظ ابن حجر ﷬ فرمائي چه ددې حضراتو د قول بنياد په دې خبره دې، چه امام مسلم ﷬ د حضرت طلحه ﷛ د مذکوره حديث نه فورا پس د حضرت انس ﷛ حديث نقل کړې دې چه په دې کښې د ضمام بن ثعلبه قصه مذکور ده، په دواړو حديثونو کښې يو څو خيزونه مشترک دی، دواړو خايونو کښې سائل بانديچي دې، دغه شان په آخر کښې «لا أزيد على هذا ولا أنقص» هم دواړو خايونو کښې وارد شوي دې (٣)
خو امام قرطبي، شيخ الاسلام سراج الدين بلقيني، امام نووي، حافظ ابن حجر، او علامه عيني ﷭ وغيره شارحينو په نيز دا دواړه واقعې جدا جدا دی، د دوی وينا دا ده چه دواړو حديثونو سياق هم مختلف دې او د دواړو سائلينو سوالات هم متباين دی (٤) والله أعلم

قوله: مِنْ أَهْلِ نَجْدٍ: .. نجد .. اوچتې زمکې ته وائي، د نجد په مقابله کښې ..غور.. دې ښکته زمکې ته وائي، دې ته ..تهامه.. وائي، دلته د نجد نه د حجاز او عراق په مينځ کښې اوچته حصه مراد ده (٥)

قوله: ثَائِرَ الرَّأْسِ: د ..ثائر.. لفظ مرفوع هم ونيلې شي او منصوب هم، که مرفوع وی نو د ..رجل.. صفت به ګرځولې شي، خکه چه اضافت لفظيه دې، په دې وجه دا نکره دې او د ..رجل.. صفت جوړيدو کښې هيڅ مانع نشته، او که منصوب وی نو دا به د ..رجل.. نه حال ګرځولې شي، خکه چه ذوالحال نکره مخصصه ده، په دې وجه دا حال جوړول صحيح دی (٦)
بيا په .. ثائر الراس.. کښې د ..راس.. نه يا خو د مبالغې په طور ..شعر.. مراد دې او يا ..محل.. ونيلو سره حال مراد اخستې شوې دې، خکه چه ..راس.. د ويختو راختلو محل دې (٧)

---

(١) اوګورئ شرح الزرقاني على مؤطا الإمام مالك (٣٥٧\١) جامع الترغيب في الصلاة، و هدى الساري (ص ٢٥٠) و أوجز المسالك (٣٢٤\٣) _
(٢) الروض الأنف (٣٣٩\٢) قدوم ضمام بن ثعلبة وافدا عن بني سعد بن بكر) _
(٣) فتح الباري (١٠٦\١) _
(٤) اوګورئ: هدى الساري (ص ٢٥٠) وشرح الزرقاني (٣٥٧\١) و أوجز المسالك (٣٢٤\٣ و ٣٢٥) وفتح الباري (١٠٦\١) وعمدة القاري (٢٦٧\١) _
(٥) عمدة القاري (٢٦٦\١) _
(٦) عمدة القاري (٢٦٦\١ و ٢٦٧) وفتح الباري (١٠٦\١)
(٧) فتح الباري (١٠٦\١) _

قوله يُسْمَعُ دَوِيُّ صَوْتِهِ وَلَا يُفْقَهُ مَا يَقُولُ: ..يسمع.. او.. يفقه.. كښې دوه روايتونه دي يو په واحد مذكر غائب مجهول صيغې سره. په دې صورت كښې د..يسمع.. نائب فاعل ..دوى صوته.. وى او د..يفقه..نائب فاعل به .. مايقول.. وى دويم روايت د جمع متكلم معروف صيغې سره دې په دې صورت كښې به ،، دوى صوته،، د،، نسمع،، مفعول وى او ،،مايقول،، به د،،نفقه،، مفعول وى په دې دواړو روايتونو كښې د جمع متكلم روايت زيات مشهور دې (١)

،،دَوِيّ،، (بفتح الدال، وكسر الواو، وتشديد الياء التحتانية) ضبط كړې شوې دې البته بعضو حضراتو په ضمې د دال سره هم ضبط كړې دې (٢)

علامه خطابى رحمه الله د ..دوى.. تشريح كولو كښې فرمائى ((صوت مرتفع متكرر لا يفهم)) (٣) يعنى دا ،،دوى،، هغه اوچت آواز دې چه هغې كښې تكرار وى او په پوهه كښې نه راځى

قوله وَلَا يُفْقَهُ مَا يَقُولُ: يعنى بنبناهټ خو اوريدې شو خو هغه څه وائى هغه خبره په پوهه كښې نه راتلله دا بانديچې سړې وو د خپل قوم د طرفه نمائنده جوړ شوې وو او راغلې وو په ظاهر كښې دا سړې د مخصوصو سوالونو تپوسونو دپاره راليږلې شوې وو چه ددې رته (ګوته) ئې لګوله او راروان وو چه كوم يو سوال هيرنشى چه د كومو تپوس كول پكار دې د هغې ټولو تپوس اوكړى

قوله حَتَّى دَنَا: تردې چه هغه نزدې راغې دا د ،،لايفقه،، غايت دې يعنى دده خبره په پوهه كښې نه راتله تردې چه هغه نزدې راغې نو دده خبره په پوهه كښې راغله.

قوله فَإِذَا هُوَ يَسْأَلُ عَنِ الْإِسْلَامِ: نوهغه د اسلام متعلق سوال كولو.

علامه كرمانى رحمه الله فرمائى چه د اسلام نه مراد شرائع او احكام داسلام دى نو د ،،شهادتين،، ذكر ئې خكه اونكړو چه هغوى ته معلومه وه چه دا سړې د شرائع اسلام په باره كښې تپوس كول غوښتل (٤)

او فرمائى دا احتمال هم شته چه ددې سړى سوال حقيقت داسلام سره متعلق وى په دې صورت كښې د ..شهادتين.. ذكركول پكار وو نو ددې تاويل دا كيدې شى چه ممكن ده د ..شهادتينو.. دوى ذكر كړې وى خو حضرت طلحه رضى الله عنه چونكه لرې وو خكه ئې اوريدلې نه

---

(١) فتح البارى(١/١٠٦). وعمدة القارى(١/٢٦٧) -

(٢) عمدة القارى(١/٢٦٦)وفتح البارى(١/١٠٦) -

(٣) عمدة القارى(١/٢٦٦)وفتح البارى(١/١٠٦)-

(٤) شرح الكرمانى(١/١٨١)

وى حالانكه دا هم ممكن ده چه د .. شهادتينو.. د شهرت په وجه ئې د نقل كولو ضرورت نه وى گنړلې (١)

خو علامه عينى رحمه الله په دې باندې اشكال كړې دې او فرمائيلى ئې دى كه د حقيقت داسلام په باره كښې سوال وې نو د .. شهادتينو.. ذكر به خامخا وو تركومې پورې چه د حضرت طلحه رضي الله عنه ددې جزء د نه اوريدو يا د ضرورى نه گنړلو تعلق دې نو دا ډيره لرې (خبره) ده او د رسول صلى الله عليه وسلم يو صحابى طرف ته بې دځه وجې د تقصير (كوتاهئ) نسبت كول دى حالانكه دوى ټولو حضراتو دا معلومه ده چه د رسول كريم صلى الله عليه وسلم د حديث رسولو څومره اهميت دې او په څومره قدرې په دې باندې اجر و ثواب مرتب كيږى (٢)

حقيقت دا دې چه علامه كرمانى رحمه الله كوم احتمال ذكر كړى دى ددې امكان ضرور شته خو اقرب هغه خبره ده كومه چه علامه عينى رحمه الله فرمائى چه اصل سوال د اسلام د شرائعو او د احكامو متعلق وه والله اعلم

قوله فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَمْسُ صَلَوَاتٍ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ: نبى كريم صلى الله عليه وسلم ارشاد اوفرمائيلو چه په شپه او ورځ كښې پنځه مونځونه د شرائع اسلام څخه دى.

علامه عينى رحمه الله فرمائى چه په ،، خمس صلوات،، باندې رفع، نصب، جر درې واړه اعراب وئيلې كيدې شى.

رفع ځكه چه دا د مبتداء محذوف دپاره خبر واقع دې يعنى ،،هى خمس صلوات،، يا ،،شرائع الإسلام خمس صلوات،، دا هم ممكن ده چه دخبر محذوف دپاره مبتداء اوگرځولې شى يعنى ،، من شرائع الإسلام خمس صلوات،،.

دنصب وئيلو وجه دا كيدې شى چه د،،خذ،، يا ،،هاك،، يا ددې پشان د يو فعل دپاره مفعول اوگرځولې شى.

او دجر وئيلو صورت به دا وى چه په ،، فإذا هو يسأل عن الإسلام،، كښې كوم ،،الإسلام،، دې ددې نه بدل اوگرځولې شى هسې هم دلته د ،،خمس صلوات،، نه وړاندې د ،،إقامة،، لفظ محذوف دې چه ددې په وجه حقيقت كښې ټولو صورتونو كښې ،،خمس صلوات،، د مضاف اليه كيدو په وجه حالت جرى كښې دې (٣)

---

(١) پورتنئ حواله.

(٢) عمدة القارى(٢٦٧\١) .

(٣) عمدة القارى(٢٦٧\١) .

خو د بدل جوړولو صورت صحيح نه معلوميږي ځکه چه ملا علي قاري رحمه الله فرمائي چه ① دومبي خو روايت سره ددې تائيد نه کيږي لکه څومره چه هم تصحيح شده نسخې دى په هغې کښې يوه کښې هم د جر روايت نشته ② دويمه خبره دا ده چه بدل او مبدل منه دواړه د يو سړي په کلام کښې وى په جدا جدا کلام کښې نه وى حالانکه دلته ،، فإذا هو يسأل عن الإسلام،، د راوى کلام دې او ،، خمس صلوات،، د نبى کريم ﷺ کلام دې. () والله اعلم.

قوله فَقَالَ هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهَا قَالَ لَا إِلَّا أَنْ تَطَوَّعَ: دغه سړي اوونيل چه ما باندې ددې پنځو مونځو نه علاوه نور هم څه فرض شته؟ نبى کريم ﷺ اوفرمائيل نشته خو که نه نفل کول غواړې نو کولې شې

دلته به د دوو مسئلو تحقيق کيږي يو دا چه وتر واجب دى او که نه؟ دويمه مسئله دا ده چه د نفل مونځ شروع کولو نه پس ددې پوره کول واجب دى او که نه؟

دوتر د وجوب بحث حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى د حديث باب نه معلوميږي چه په شپه ورځ کښې صرف پنځه مونځونه فرض دى.نو دا حديث د هغه حضراتو خلاف دې ځوك چه وتر. يا د فجر دوه رکعتونه يا صلاة الضحى يا د اختر مونځ يا د ماښام نه روستو دوو رکعتونو ته واجب وائي. ()

احناف د وتر د وجوب قائل دى.

د شوافعو استدلال د حديث باب نه دې چه په دې کښې صرف پنځه مونځونه فرض گرځولى شوى دى.که وتر ته واجب اووئيلې شى.نو شپږ مونځونه به شى.

احناف ددې جواب ورکوى.چه ① ممکن ده.چه دا حديث د وتر د وجوب د حکم نه وړاندې وى.نو ددې نه په عدم وجوب باندې استدلال صحيح نه دې. ()

هم دا وجه ده.چه علامه شوکانى رحمه الله فرمائى.چه ((وفي جعل هذا الحديث دليلاً على عدم وجوب ما ذكر، نظر عندي، لأن ما وقع في مبادئ التعليم لا يصح التعلق به في صرف ما ورد بعده، وإلا لزم قصر واجبات الشريعة بأسرها على الخمس المذكورة، وإنه خرق للإجماع، وإبطال لجمهور الشريعة، فالحق أنه يؤخذ بالدليل المتأخر إذا ورد مورداً صحيحاً، ويعمل بما يقتضيه من وجوب أو ندب أو نحوهما)) ()

يعنى ددې حديث نه د ذکر شوو مونځونو په عدم وجوب باندې استدلال کول زما په نيز محل نظر(او قابل اعتراض) دى.ځکه چه دا حديث ابتدائى حکم سره متعلق دې.او د روستو واردېدونکو احاديثو په مقابله کښې د ابتدائى حکم والا حديث نه استدلال صحيح

) اوگورئ: مرقاة المفاتيح (١١/٨٦) ـ

) فتح البارى (١/١٠٧) ـ

) مرقاة المفاتيح (١/٨٦) ـ

) نيل الأوطار (١/٣٣٦) كتاب الصلاة، باب ...

نه دي کنې پوره شریعت به په دې پنځو مونځونو کښې منحصر کول لازمي شي بلکه ده چه دا خرق اجماع ده او د اکثرو شریعتونو باطلونکې خبره ده حقه دا ده چه کله صحیح طور باندې یو دلیل وارد شوې وی نو هغه اختیارول پکار دی او ددې نه چه د وجوب یا ندب یا کوم حکم هم مستفاد سی هغې باندې عمل کول پکار دی

۲ دا هم ممکن ده چه په حدیث باب کښې د وتر ذکر به دې وجه اونکړې شو چه دا د ماسخوتن دتوابعو څخې دی لکه څنګه چه ملا علی قاری رحمه الله تصریح کړې ده ()، څکه چه ددې دپاره مستقل وخت نشته بلکه د ماسخوتن وخت ددې دپاره وخت دې ددې دپاره اذان او اقامت هم نشته بلکه د ماسخوتن اذان او اقامت ددې دپاره کافی کیږی

۳ یو جواب دا هم ورکیدې شی چه حدیث باب د حنفیانو خلاف نه دې څکه چه حنفیان وتر شپږم فرض نه ګرځوی بلکه ددې د وجوب قائل دی که دا نې فرض ګرځولې نو په ،،خمس صلوات...،، سره اعتراض کیدې شو او په فرض او واجب کښې ډیر فرق دې ()

د وتر د وجوب متعلق په امام اعظم رحمه الله باندې اعتراض او د هغې جواب امام محمد بن نصر مروزی رحمه الله پخپل کتاب ،،قیام اللیل،، کښې یو حکایت نقل کړې دې چه یو سړې د امام اعظم ابوحنیفه رحمه الله په خدمت کښې حاضر شو او تپوس نې اوکړو چه په شپه او ورځ کښې څومره مونځونه فرض دی؟ نو دوی جواب ورکړو چه پنځه مونځونه فرض دی بیا نې تپوس اوکړو چه د وترو په باره کښې ستاسو څه رائې ده؟ آیا دا فرض دی او که نه دی؟ وی فرمائیل فرض دی (یعنی عملاً فرض دی) بیا نې تپوس اوکړو چه د فرض مونځونو تعداد څومره دې دوی اوفرمائیل پنځه دی وې وئیل چه په شمار نې راته اوښایې دوی په شمار وراوخودل چه سحر، ماسپښین، مازیګر، ماښام، ماسخوتن، تپوس نې اوکړو وتر فرض دی او که سنت دی؟ وې فرمائیل چه فرض دی بیا نې تپوس اوکړو چه څومره مونځونه فرض دی وې فرمائیل پنځه دی هغه آخر کښې عاجزه شو او وې وئیل ،،فأنت لاتحسن الحساب،، یعنی تا له بنه حساب نه درځي دا نې اووئیل او لاړلو ()

په اصل کښې دا مسکین د امام اعظم رحمه الله په خبره پوهه نشو دوی په اصل کښې دا ښودل غوښتل چه وتر د ماسخوتن د توابعو څخې دې او ضروری دې دوی فرمائیل چه د فرضو دوه قسمونه دی یو اعتقادی او دویم عملی. کوم ځائې چه امام اعظم رحمه الله پنځه فرض اوښودل ددې مقصد اعتقادی وو او کوم ځائې نې چه شپږ اوفرمائیل د هغې مراد عملی وو.

د یوسف بن خالد سمتی رحمه الله واقعه هم داسې قسم واقعه د یوسف بن خالد سمتی (د امام ابوحنیفه رحمه الله شاګرد) هم ده دا هم د امام ابوحنیفه رحمه الله شاګرد نه وو جوړ شوې چه د امام

) اوګورئ: مرقاة المفاتیح(۸۶/۱) ـ

) اوګورئ: أوجز المسالک(۳۴۶/۲) ـ

) اوګورئ: فتح الملهم(۵۰۰/۱) کتاب الإیمان، باب الصلوات التي هي احد أركان الإسلام.ـ

ابوحنيفه رحمه الله نه ئې د وتر په باره كښې تپوس اوكړو دوی اوفرمائيل واجب دی. يوسف بن خالد سمتي اوونيل ،، كفرت يا أبي حنيفة،، اې ابوحنيفه! تا كفر اوكړو هغه دا اوګڼله چه امام ابوحنيفه رحمه الله وتر فرض ګڼړی او ګويا چه د فرائضو د پنځو نه د زيات كيدو دعوه كوی.

خو امام ابوحنيفه رحمه الله فرمائی ((أيهولني إكفارك إياي، وأنا أعرف الفرق بين الواجب والفرض، كفرق ما بين السماء والأرض)) يعنی ته زما تكفير كوې. ما يرول غواړې؟ حالانكه ماته د فرض او واجب په مينځ كښې داسې فرق معلوم دې. لكه څنګه چه په د آسمان او زمكې په مينځ كښې فرق دې. ددې نه پس امام ابوحنيفه رحمه الله فرق بيان كړو او هغه مطمئن شو روستو هغه د امام ابوحنيفه رحمه الله د شاګردانو په حلقه كښې شامل شو او د بصرې په اعيان فقهاؤ كښې دده شمار اوشو.(١)

په ظاهره به امام ابوحنيفه رحمه الله دا فرق بيان كړې وی. چه شرعی دلائل څلور قسمه دی.

① قطعي الثبوت. قطعي الدلالة ② ظني الثبوت ظنى الدلالة ③ قطعي الثبوت. ظني الدلالة ④ ظني الثبوت قطعي الدلالة

كوم خائې چه دواړو طرفو ته قطعيت وی. د هغې نه به د امر په طرف كښې ..فرضيت.. او د نهی په طرف كښې ..حرمت.. لازم وی او كوم خائې چه دواړو طرفو ته ظنيت وی. هلته به ددېنه استحباب او سنيت ثابتيږی. او چرته چه يو طرف كښې قطعيت او دويم طرف كښې ظنيت وی. نو هلته په طرف د امر كښې د وجوب يا د سنت موكده ثبوت كيږی او په طرف د نهی كښې د كراهت تحريمی ثبوت كيږی.

غالباً امام ابوحنيفه رحمه الله به دا فرق بيان كړې وی. چه د وترو ثبوت دليل ظنی سره دې په دې وجه دا واجب دې. او ددې درجه د فرض نه كمه ده. والله اعلم.

④ دا هم ممكن ده. چه نبی كريم ﷺ دلته د هغه مونځونو ذكر كړې وی. كوم چه قطعی الثبوت دليلونو سره ثابت دی. يعنی د مطلقه كامله مونځونو ذكر ئې كړې دې. د وترو ذكر ئې ځكه اونكړو. ځكه چه ددې ثبوت ظنی دلائلو سره دې. چونكه دا په مطلقه مونځونو كښې داخل نه دې. او ددې دلائل قطعی نه دی. په دې وجه نبی كريم ﷺ ددې ذكر اونكړو.

⑤ بيا دلته دا خبره هم د غور قابله ده. چه د وتر د وجوب په قول كښې صرف امام ابوحنيفه رحمه الله متفرد نه دې. بلكه نور امامان هم ددې قائل دی. البته دومره فرق دې. چه امام اعظم رحمه الله په ،،وجوب،، سره تعبير كړو. حالانكه بعضو حضراتو هم د ،،وجوب،، تعبير اختيار كړې دې. او څه نورو حضراتو ددې د مؤكد كيدو په بل يو عنوان سره ذكر كړل.

لكه چه د حضرت عبدالله بن مسعود. حضرت حذيفه رحمهما الله . ابراهيم نخعی. يوسف بن خالد سمتی (شيخ الشافعی). امام مجاهد . سحنون. اصبغ بن الفرج. او قاضی ابوبكر بن العربی رحمه الله نه د ،،وجوب،، قول نقل دې.(٢)

---

(١) اوګورئ: بدائع الصنائع فی ترتيب الشرائع(٢٧١/١) كتاب الصلاة. فصل فی الصلاة الواجبة.

(٢) عمدة القاری(١١٦/٧) كتاب الوتر. باب ليجعل آخر صلاته وتراً.

دغه شان د سعيد بن المسيب. ابو عبيده بن عبدالله بن مسعود. اوضحاك رحمه الله نه هم د وجوب قول منقول دې (١)

د امام مالك رحمه الله نه منقول دى چه «من تركه أدب وكانت جرحة فى شهادته»(٢)

امام احمد رحمه الله فرمائى. «من ترك الوتر عمداً فهو رجل سوء ولا ينبغى أن تقبل له شهادة»(٣)

امام شافعى رحمه الله د سحر د سنتو او د وترو په باره كښې فرمائى. «ولا أرخص لمسلم فى ترك واحدة منهما وإن لم أوجبهما»(٤)

معلومه شوه چه وتر ضرورى گرځولو كښې ټول حضرات د امام ابوحنيفه رحمه الله سره شريك دى. نوكه حديث باب سره د وترو د وجوب او ضرورى كيدو نفى كيږى. نو د ټولو په ذمه ددې جواب لازم دې.

⑥ بيا روستو په دې حديث كښې د زكاة په سلسله كښې صرف د ..زكاة.. ذكر دې د صدقة الفطر ذكر نشته. حالانكه صدقة الفطر امام شافعى رحمه الله فرض گرځوى (٥) بيا به په دې حديث كښې د تاويل كولو ضرورت راپيښيږى. چه دا د زكاة د توابعو څخه دې. حالانكه د غور كولو خبره ده. چه وتر د ماسخوتن د مونځ تابع گرځول بالكل واضح دى. حالانكه صدقة الفطر د زكاة د توابعو څخه گرځول بالكل د تبادر او اصولو خلاف دى. بيا څه وجه ده. چه وتر د ماسخوتن د توابعو څخه نشى گرځولې كيدې او صدقة الفطر د زكاة د توابعو څخه گرځيدې شى؟

اوكه داسې اوويلې شى. چه د صدقة الفطر فرضيت روستو شوې دې. نو بعينه هم دا جواب مونږ د وترو د وجوب په باره كښې هم وركولې شو. چه ددې وجوب روستو شوې دې.

پاتې شو د وترو د وجوب د دلائلو وغيره تعلق. نو ددې ذكر به انشاءالله مونږه د .. وترو .. په بحث كښې كوو.

د نفل عبادت شروع كولو نه پس ددې پوره كول واجب دى اوكه نه؟ او كه فاسد ئې كړى نو قضاء به لازم وى اوكه نه؟ دې مقام سره متعلق دويمه اهمه مسئله دا ده چه د يو نفل عبادت شروع كولو نه پس ددې ماتول جائز دى. اوكه ددې پوره كول لازم او ضرورى دى بيا د فاسد كولو په صورت كښې به دده په ذمه ددې عبادت قضاء لازم وى اوكه نه؟

د امام مالك رحمه الله رائې دا ده. چه د نفل عبادت شروع كولو نه پس. د عذر نه بغير ددې ماتول جائز نه دى. كه څوك ئې عمداً فاسد كړى نو دده په ذمه به قضاء لازم وى. البته كه د څه عذر

---

(١) پورتنۍ حواله.

(٢) حواله بالا.

(٣) اوګورئ: المغنى لابن قدامة (٤٥٢/١) حكم صلاة الوتر ووقتها.

(٤) كتاب الأم (١٤٢/١) باب فى الوتر.

(٥) اوګورئ: فتح البارى (٣٦٧/١ و٣٦٨).

په وجه مجبوره شي نو ددې نفل عبادت ماتول هم اجازت شته او ددې قضاء لازم ده.(١)

امام ابوحنيفه رحمه الله په نيز د عذر نه بغير د ماتولو اجازت نشته البته که دعذر په وجه وى. او که بغير د عذر نه. که مات ئې کړې نو په دواړو صورتونو کښې به قضاء لازم وى.(٢)

امام شافعي او امام احمد رحمهما الله په نيز د نفل عبادت شروع کولو نه پس ددې پوره کول لازم نه دى.د ماتولو نه پس بيا ددې قضاء لازم نه ده (٣)

البته دامام احمد رحمه الله په نيز د عالمانو د اختلاف نه د وتلو دپاره قضاء راوړل مسنون دى.(٤)

تنبيه دلته ددې خبرې لحاظ پکار دې چه د نفلي حج او نفلي عمرې په باره کښې دټولو اتفاق دې چه د شروع کولو نه پس ددې پوره کول لازميږى.او د فساد په صورت کښې ددې قضاء هم د ټولو په نيز لازميږى. (٥)

تنبيه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه دلته د مسئلې مدار د ،،لاإلاأن تطوع،، د استثناء په نوعيت کښې دې.که دا مستثنى متصل اوګرځولې شى نو دا د حنفيانو دليل دې.او که مستثنى منقطع اوګرځولې شى.نو د حنفيانو دليل نه جوړيږى. د شوافعو رائې هم دا ده چه دلته استثناء متصل نه ده.بلکه منقطع ده.په دې صورت کښې به مطلب دا وى.چه «لايجب عليك شيء إلا إن أردت أن تطوع، فذالك لك» يعنى ددې پنځو مونځونو نه علاوه بل هيڅ څيز واجب نه دې.البته که ته تطوع کول غواړې.نو ددې تاته اختيار دې.

معلومه شوه.چه ددې حديث نه د نفل پوره کول واجبيدل. يا د فاسد کولو په صورت کښې ددې قضاء لازميدل نه ثابتيږى.نو ددې دپاره د مستقل دلائلو ضرورت دې.چه هغه دا دى: په سنن نسائي کښې دى.«أن النبي ﷺ کان أحيانا أينوى صوم التطوع، ثم يفطر»(٦)

---

(١) اوګورئ:أوجزالمسالک(٣\٣٢٧). جامع الترغيب في الصلاة. و مؤطا امام مالک(١١\٣٠٦و٣٠٧) کتاب الصيام. باب الصيام التطوع.ـ

(٢) أوجزالمسالک(٣\٣٢٧) ـ

(٣) حواله سابقه.ـ

(٤) حواله بالا.ـ

(٥) پورتنئ حواله.ـ

(٦) الحديث لم أجده بهذا اللفظ في سنن النسائي.ولعل الحافظ ذکر معنى الحديث الذى في سننه. (١١\٣١٩)في کتاب الصيام. باب النية في الصيام. والإختلاف على طلحة بن يحى بن طلحة. في خبرعائشة فيه :..عن عائشة قالت:دخل عليّ رسول الله ﷺ يوماً. فقال:هل عندکم من شئ؟ فقلت لا. قال: فإني صائم. ثم مر بي بعد ذالک اليوم. وقد أهدى اليّ حيس. فخبأت له منه. وکان يحب الحيس. قالت: يا رسول الله. إنه أهدى لنا حيس. فخبأت لک منه. قال: أدنيه. أما إني قد أصبحت و أنا صائم. فأکل منه.. وفيه طريق أخرى لهذا الحديث. ولکن ليس في ظاهره ما يستدل به الشافعية فإن قوله ﷺ.. إني قد أصبحت و أنا صائم..... معناه: إني قد أصبحت و أنا أريد الصوم، ولم يشرع في الصوم، ويستأنس على ذالک بقوله ﷺ. فإني صائم.. لما لم يجد عندها شيئا يت...

دغه شان په بخارى كښې دى چه حضرت جويريه بنت الحارث رضي الله عنها ته نبى كريم ﷺ د روژې ماتولو حكم فرمائيلې وو حالانكه هغې د جمعې په ورځ روژه شروع كړې وه. (۱)معلومه شوه چه د نفل عبادت شروع كولو سره ددې اتمام نه لازميږى دا خبره خو د روژو په باره كښې د نص نه معلومه شوه او په باقى نفلى عباداتو كښې به دا حكم قياس سره ثابتولې شى (۲)والله اعلم

خو د حافظ رحمه الله استدلال ډير زيات كمزورې دې ① ځكه چه دوى ددې مسئلې مدار د استثناء په نوعيت باندې ګرځولې دې حالانكه د مسئلې مدار په دې استثناء باندې نه دې بلكه په نورو دلائلو باندې دې چه ددې ذكر به ان شاء الله مونږه ډير زر اوكړو البته دا استثناء د يو تائيد حيثيت لرى.

② حافظ رحمه الله چه كوم دوه روايتونه ذكركړى دى په هغې كښې د قضاء راوړلو نفى نشته بلكه سكوت دې د هغوى دا خبره د دليل په طور پيش كول چه .. قضاء نه لازميږى.. صحيح نه ده.

③ په دې دواړو روايتونو كښې روميى روايت كښې خو دومره تصريح هم نشته چه هغوى به روژه نيولو نه پس ماتوله بلكه د «كان أحياناً ينوى صوم التطوع ثم يفطر» ظاهرى الفاظو په لحاظ سره ددې معنى قوى امكان شته چه دوى به د روژې نيولو اراده كوله خو بيا به ئې نه شروع كوله.

④ په دې رواياتو كښې كه دا اومنلې شى چه دوى به روژه ماتوله او حضرت جويريه رضي الله عنها ته ئې د روژې ماتولو حكم وركړې وو نو په دې سره دا نه لازميږى چه دا عمل د عذر نه بغير شوې وى.

ځكه چه علامه عينى او علامه زرقانى رحمهما الله ليكلى دى چه عين ممكن ده. چه ددوى روژه ماتول د څه عذر په وجه وى. (۳)دغه شان ئې چه حضرت جويريه رضي الله عنها ته د روژې ماتولو كوم حكم وركړې وو هغه په دې وجه وى چه هغوى د نبى كريم ﷺ د اجازت نه بغير روژه نيولې وى او نبى كريم ﷺ د خپل څه ضرورت په وجه هغوى ته د روژې ماتولو حكم وركړې وى. (۴)او دا هم ممكن ده چه نبى كريم ﷺ چونكه د جمعې په ورځ د منفرداً روژې ساتلو نه منع فرمائيلې وه او هغوى دغه شان د جمعې په ورځ روژه ساتلې وه چه نه ئې خو ددې نه

---

(۱) عن جويرة بنت الحارث رضي الله عنها أن النبي ﷺ دخل عليها يوم الجمعة. وهي صائمة فقال: أصمت أمس؟ قالت لا. قال:تريدين أن تصومي غداً؟ قالت لا. قال:فأفطرى. أخرجه البخارى فى كتاب الصوم، باب صوم يوم الجمعة، و إذا أصبح صائماً يوم الجمعة فعليه أن يفطر.

(۲) اوګورئ:فتح البارى(۱۰۷/۱) ـ

(۳) عمدة القارى(۲۶۸/۱). شرح الزرقانى على الموطا(۳۵۸/۱). جامع الترغيب فى الصلاة. ـ

(۴) شرح الزرقانى(۳۵۸/۱) ـ

مخکښې یعنی د زیارت په ورځ روژه ساتلې وه او نه ئې ددې نه روستو د خالی په ورځ د روژې نیولو اراده وه په دې وجه نبی کریم ﷺ حکم ورکړو چه روژه ماته کړه (١)

⑤ علامه زرقانی رحمه الله فرمائی چه دا دواړه واقعې کومې چه حافظ رحمه الله ذکر کړې دی جزئی واقعات دی چه ددې نه عمومی حکم نه مستنبط کیږی حالانکه ددې په خلاف هغه دلائل هم موجود دی دکومونه چه کلی قوانین مستنبط کیږی (٢)لکه څنګه چه به اوس مونږه ذکر کوو د شوافعو یو دلیل د حضرت ام هانی رضی الله عنها حدیث دې چه په هغې کښې دوی د نبی کریم ﷺ خکلو شوو اوبو څکلو دپاره روژه ماته کړې وه.روستو چه کله نبی کریم ﷺ ته اطلاع اوشوه نو نبی کریم ﷺ اوفرمائیل.((الصائم المتطوع أمير نفسه، إن شاء صام، وإن شاء أفطر))(٣)

خودا حدیث قابل د استدلال نه دې.لکه چه صاحب د ،، الجواهر النقی،، ثابت کړې دی چه دا حدیث اسناداً او متناً مضطرب دې.(٤) حافظ زیلعی رحمه الله فرمائی. ((وفي سنده إختلاف وفي لفظه إختلاف،،(٥) دغه شان امام نسائی رحمه الله په سنن کبری کښې په دې باندې تفصیل سره کلام کړې دې.او ثابت کړې ئې دی.چه ددې حدیث نه استدلال صحیح نه دې (٦)اوکه بالفرض دا حدیث صحیح هم وی.نو ددې مطلب دا دې.چه نفلی روژې نیونکی ته اختیار وی.چه روژه نیسی اوکه نه نیسی.ترکومې پورې چه د روژې نیولو او د عذر نه بغیر د ماتولو خبره ده نو ددې نه دا خبره نه ثابتیږی.او نه په دې حدیث کښې د قضاء نفی شته. (٧)والله اعلم.

د حنفیانو دلائل: ① په قرآن کریم کښې د الله تعالی ارشاد دې. ﴿وَلَا تُبْطِلُوٓا۟ أَعْمَـٰلَكُمْ﴾ (٨)

---

(١) كما ورد فى حديث البخارى الذى سبق تخريجه قريباً. _

(٢) أنظرشرح الزرقانى(١\٣٥٨). _

(٣) أخرجه الترمذى فى سننه. فى كتاب الصوم. باب ماجاء فى إفطار الصائم المتطوع.رقم(٧٣١و ٧٣٢) و أبوداؤد فى سننه. فى كتاب الصوم. باب فى الرخصة فى ذالك.رقم(٢٤٥٦). وأبوداؤد الطيالسى فى مسنده(ص٢٢٥) رقم(١٦١٨)و أحمدفى مسنده٣٤٣) والحاكم فى المستدرك(١\٤٣٩) صوم التطوع. والبيهقى فى سننه الكبرى(٤\٢٧٦) كتاب الصيام. باب صيام التطوع والخروج منه قبل تمامه و النسائى فى سننه الكبرى (٢\٢٤٩و٢٥٢)كتاب الصيام. باب الرخصة للصائم المتطوع أن يفطر. وذكر اختلاف الناقلين لحديث أم هانى فى ذالك)رقم(٣٣٠٢، ٣٣٠٩)

(٤) حاشية نصب الرايه(٢\٤٦٩) أحاديث الفطر فى التطوع) -

(٥) نصب الرايه(٢\٤٦٩)_

(٦) اوګورئ:السنن الكبرى للنسائى(٢\٢٥١و٢٥٢) -

(٧) ددې حديث سره متعلق زياتى تفصيل دپاره اوګورئ:إعلاء السنن(١\١٤١و١٤٢) كتاب الصوم. باب وجوب قضاء صوم التطوع إذا أفسده) _

(٨) سورة محمد:٣٣

ددې مطلب دا دې چه کوم عمل تا شروع کړې دې هغه مه باطلوه.دلته د يو نفل عبادت شروع کولو نه د وړاندې حکم بيان نکړې شو.بلکه ددې د شروع کولو نه د روستو حکم دې. چه هرکله دې شروع کړو نو اوس ئې مه باطلوه.نوکه يو سړې نفل شروع کړی.نو ددې د باطلولو ممانعت دې.او ددې پوره کول واجب دی.که باطل ئې کړی.نو د وجوب ترک کولو په وجه به ددې قضاء لازم وی.(١)

② صاحب د بدائع د ملك العلماء علامه کاساني رحمه الله د نفل عبادت شروع کولو نه پس ددې حيثيت بيان کړې دې.چه دا د نذر پشان دې.گويا چه د نذر دوه قسمونه دی.يو نذر قولي . او بل نذر فعلي يو کس ژبې سره وائي ،،لله علي كذا،، نو د الله تعالى د حرمت قائم ساتلو دپاره ئې چه کوم نفل عبادت پخپل ځان باندې لازم کړلو.هغه به واجب وی.هغه فرمائي.چه لکه څنگه ددې قولي نذر په وجه نفلي عبادت لازميږی.دغه شان که يوکس عملاً او فعلاً يو نفلي عبادت شروع کړو.نو دا نفل شروع کول هم د الله تعالى دپاره دی.نو د الله تعالى دنوم حرمت به دلته هم باقي ساتل ضروری وی.او ددې عبارت پوره کول به واجب وی.او د فاسد کولو په صورت کښې به قضاء لازم وی.(٢) حضرت علامه انورشاه کشمیری رحمه الله د صاحب بدائع استدلال د ټولو نه غوره گرځولي دې.(٣)

③ د حنفيانو د مسلك تائيد ددې خبرې نه هم کيږی.چه د ټولو امامانو اجماع ده.چه د نفلي حج او نفلي عمرې شروع کولو نه پس ددې پوره کول لازميږی.او د فاسد کولو په صورت کښې قضاء لازميږی.نو د مونځ او روژې شروع کولو نه پس به هم پوره کول واجب وی.او د فاسد کولو په صورت کښې به قضاء راوړل لازم گرځولي شی.(٤)

حافظ ابن حجر رحمه الله په دې باندې اعتراض کړې دې.چه په حج باندې قياس کول صحيح نه دی.ځکه چه د حج دا خصوصيت دې.چه که دا فاسد شي.نو باقي اعمال او مناسك نشي پريخودې.بلکه دا پوره کوی.حالانکه د نورو عبادتونو د فاسد کيدو په صورت کښې ددې د مکمل کولو حکم نشته.او نفلي حج په دې اعتبار سره هم ممتاز دې.چه د فرض حج پشان په دې کښې هم کفاره لازميږی.(٥)

خو حقيقت دا دې.چه د فاسد حج باقي اعمال ادا کولو باندې چونکه نص وارد دې.(٦)په دې وجه ددې په پوره کولو او بيا په قضاء راوړلو باندې خو اجماع ده.خو د نورو عبادتونو په

---

(١) بدائع الصنائع (٢٩٠/١) فصل فى صلاة التطوع) _

(٢) المصدرالسابق) _

(٣) فيض البارى(١٣٨/١ وأنوار البارى(١٥٢/٢) _

(٤) عمدة القارى(٢٦٨/١) _

(٥) فتح البارى (١٠٧/١) _

(٦) نصب الراية (١٢٥/٣ . ١٢٧) كتاب الحج باب الجنايات فصل فى حكم من جامع قبل الوقوف) _

دي باندې قیاس کولو نه هیڅ مانع موجود نه دې. ځکه چه ددې حج د تطوع او نفل کیدو په وجه نور عبادات په دې باندې قیاس کیدې شي خصوصاً ځکه چه د نورو دلائلو په رڼا کښې د نفلي عبادتونو د پوره کولو وجوب معلومیږي او د فساد په صورت کښې د قضاء لزوم هم معلومیږي. البته د فاسد حج پوره کول چه لازم دی باقي عبادات په دې باندې ځکه نشي قیاس کیدې. ځکه چه ددې د پوره کولو وجوب نص سره ثابت شوې دې او دا غیر مدرك بالقیاس دې په دې وجه د باقي عبادتونو فاسد کیدو په صورت کښې ددې پوره کول مونږ لازم نه ګرځوو. صرف قضاء ضروري ګرځوو والله اعلم

④ امام احمد، امام مالك، ابوداود، ترمذي، نسائي او ابن حبان ﷭ د حضرت عائشې ﷝ نه روایت نقل کړې دې ((أن عائشة وحفصة زوجي النبي ﷺ أصبحتا صائمتين متطوعتين، فأهدي لهما طعام، فأفطرتا عليه، فدخل عليهما رسول الله ﷺ قالت عائشة: فقالت حفصة، وبدرتني بالكلام، وكانت بنت أبيها، يا رسول الله إني أصبحت أنا وعائشة صائمتين متطوعتين، فأهدي إلينا طعام، فأفطرنا عليه، فقال رسول الله ﷺ، اقضيا مكانه يوماً آخر)) (١) (اللفظ لمالك ﷫)

⑤ دغه شان دارقطني د حضرت ام سلمه ﷝ په باره کښې نقل کړې دی ((أنها صامت يوماً تطوعاً، فأفطرت، فأمرها رسول الله ﷺ أن يقضي يوماً مكانه)) (٢)

خو ابن الجوزي ﷫ دا حدیث ذکر کړې دې او نا قابل احتجاج ئې ګرځولې دې. (٣)

⑥ حضرت ابن عباس ﷠ فرماني. ((يقضي يوماً مكانه)) (٤)

⑦ د حضرت انس بن سیرین ﷫ نه نقل دی. ((أنه صام يوم عرفة فعطش عطشاً شديداً، فأفطر فسأل عدة من أصحاب النبي ﷺ فأمروه أن يقضي يوماً مكانه)) (٥)

---

(١) الموطا للمالک (٣٠٦\١) کتاب الصيام باب قضاء التطوع وأبوداود فی سننه فی کتاب الصوم با من رأى عليه القضاء رقم ٢٤٥٧ والترمذی فی جامعه فی کتاب الصوم باب ما جاء فی إيجاب القضاء عليه رقم ٧٣٥ والنسائي فی سننه الكبرى (٢٤٧\٢، ٢٤٩) رقم ٣٢٩٠، ٣٣٠١) والإحسان بترتيب صحيح ابن حبان (٢١١\٦) کتاب الصوم باب ذکر الأمر بالقضاء لمن نوى صيام التطوع ثم أفطر رقم ٣٥٠٨) وموردالظمآن (٢٣٦) کتاب الصيام باب فی الصائم المتطوع يفطر رقم (٥١) _

(٢) ذکره الزيلی ﷫ فی نصب الرأية (٤٦٧\٢) کتاب الصوم أحاديث الفطر فی التطوع ولم أجد فی سنن الدارقطنی رغم بحثی الطويل والله أعلم) _

(٣) انظر العلل المتناهية فی الأحاديث الواهية (٥٤٤\٢) کتاب الصيام باب حديث فيمن أفطر من تطوع رقم (٨٩٤) _

(٤) رواه ابن أبی شيبة (٢٩\٣) کتاب الصيام باب فی الرجل يصوم تطوعاً ثم يفطر قال الماردينی ﷫ فی الجوهر النقی (٢٧٧\٤) وهذا سند صحيح) _

(٥) أخرجه ابن ابی شيبة فی مصنفه (٢٩\٣) قال الماردينی فی الجهر (٢٧٧\٤) وهذا سند علی شرط الشيخين ما خلا التيمی فإنه أخرج له أصحاب الأربعة ووثقه ابن سعد وابن سفيان والدارقطنی) _

⑧ په حديث باب كښې د ،،إلا أن تطوع،، الفاظو نه هم د حنفيانو تائيد كيږي

علامه قرطبى رحمه الله فرمائي چه په دې جمله كښې د ،، ما تطوع به،، نه علاوه د بل څه څيز د وجوب نفي شوې ده او د نفى نه استثناء د اثبات فائده وركوى نو چونكه د شروع في التطوع د وجوب څوك هم قائل نه دى نو دلته دا متعين ده چه ددې نه مراد ((إلا أن تشرع في التطوع)) وى او دا معلوميږى چه كوم سړى نفل شروع كړى وى د هغه په ذمه لازم دى چه دا مكمل كړى ()

علامه طيبى رحمه الله د علامه قرطبى رحمه الله دا استدلال رد كړې دې او فرمائيلى ئې دى ((هذا مغالطة لأن هذا الإستثناء من وادى قول الله تعالى ﴿وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ﴾ وقوله تعالى: ﴿لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ إِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولَىٰ﴾

يعنى دلته استثناء منقطع ده او مطلب دا دې چه ((لا يجب عليك شئ قط إلا أن تطوع، وقد علم أن التطوع ليس بواجب، فيلزم أن لا يجب عليه شئ قط)) ()

د حنفيانو د استدلال حاصل دا دې چه دوى ،،إلا أن تطوع،، كښې استثناء متصل ګرځوى او فرمائي چه تطوع اګرچه ابتداء كښې واجب نه دى خو د شروع كولو نه پس ددې پوره كول واجبيږى حالانكه شافعيه دا استثناء منقطع ګرځوى او فرمائى چه تطوع نه ابتداء واجبيږى او نه بقاء واجبيږى.

خو حقيقت دادې چه د علامه طيبى رحمه الله اعتراض صحيح نه دې ځكه چه دا خبره د مسلماتو څنې ده چه په استثناء كښې اصل اتصال دې انقطاع اصل نه ده () تر كومې پورې چه دا په استثناء باندې محمول كيدې شى انقطاع باندې به محمول كول صحيح نه وى ددې داصل كيدو اقرار حافظ ابن حجر رحمه الله پخپله فرمائى لكه چه هغوى ليكى ((فمن قال: إنه متصل، تمسك بالأصل)) ()

البته حافظ ابن حجر رحمه الله ددې د متصل منلو په صورت كښې دا اعتراض كړې دې چه ددې متصل ګرځول ځكه صحيح نه دى چه مستثنى د متصل كيدو په صورت كښې مستثنى په مستثنى منه كښې داخليږى او ددې د جنس څنې كيږى حالانكه دلته داسې نه ده ځكه چه مستثنى منه خو فرائض دى او مستثنى منه واجب دى د دواړو جنس يو نه دې نو د

) فتح البارى (١٠٧/١)-

) الكاشف عن حقائق السنن (١٣٦/١) كتاب الإيمان) _

) أصول البزدوى مع شرح كشف الأسرار (١٣١/٣) باب بيان التغير) _

) فتح البارى (١٠٧/١)

واجبو استثناء به د فرض نه منقطعه گرخولې شي متصل به نه وي (١)

ددې جواب ملا علي قاري رحمه الله ورکړې دې چه په اصل کښې دواړه فرض دي البته په دې کښې يو فرض عملي کيدو سره سره اعتقادي هم دې او دويم فرض اعتقادي نه دې بلکه صرف عملي دې نو د فرض کيدو په اعتبار سره د دواړو جنس يو شو په دې وجه دلته استثناء متصل منل پکار دي (٢)

حافظ ابن حجر رحمه الله په دې مقام باندې يو اعتراض بل کړې دې هغه دا چه د حنفيانو استدلال په ،،إلا أن تطوع،، سره صحيح نه دې ځکه چه دا استدلال هغه وخت صحيح کيدې شي کله چه دا اومنلې شي چه د استثناء من النفي نه د اثبات فائده حاصليږي حالانکه د حنفيانو په نيز د استثناء من النفي نه د اثبات فائده نه حاصليږي بلکه د مستثنى حکم مسکوت عنه وي (٣)

شيخ الاسلام علامه شبير احمد عثماني رحمه الله فرمائي چه د استثناء من النفي نه د اثبات فائده نه حاصليدل. دا د بعضو حنفيانو مسلك ضرور دې خو د جمهور حنفيانو په نيز چه په دوی کښې امام فخرالاسلام بزدوي رحمه الله او ددوی متبعين دي چه د ،،إلا،، نه روستو کښې د نقيض حکم لګې که اثباتاً وي او که نفياً وي هم دا رائې زياته قوي او معقوله ده علامه ابن الهمام رحمه الله ددې خبرې تصريح هم کړې ده او ددې دلائل ئې هم بيان کړي دي (٤)

بيا ملاعلي قاري رحمه الله فرمائي که اومنلې شي چه د استثناء من النفي نه د اثبات فائده نه حاصليږي او دا چه دلته استثناء منقطع ده بيا هم د حنفيانو استدلال په دې جمله باندې موقوف نه دې ځکه چه ددوی استدلال خو اصل د آيت او بيا د اجماع نه دې چه حديث باب ئې د آيت او اجماع مطابق معنى باندې محمول کړې دې او د استثناء من النفي نه چه د اثبات دفائدې حاصليدو کومه خبره ده هغه خو مخالفينو ته د الزام ورکولو دپاره ده چه اوګورئ! ستاسو په نيز خو د استثناء من النفي نه د اثبات فائده حاصليږي بيا ولې تاسو دا مستثنى متصل نه ګرځوئ؟ (٥)

يو سوال او د هغې جواب دلته يو سوال دا کيدې شي چه که دلته ،،إلا أن تطوع،، مستثنى متصل اوګرځولې شي نو بيا روستو د زکاة د بيان نه پس کوم ،،لا إلا أن تطوع،، راروان دې هغې کښې هم متصل ګرځول پکار دي حالانکه هلته بالاتفاق منقطع دې؟

---

(١) المصدر السابق) _

(٢) مرقاة المفاتيح (٨٧/١)-

(٣) فتح الباري (١٠٧/١٩١) _

(٤) فتح الملهم (٥٠٢/١، ٥٠٣) كتاب الإيمان باب بيان الصلوات التى هى أحد أركان الإسلام بحث إتمام العبادة بعد الشروع فيها ولو كانت نفلاً) _

(٥) مرقاة المفاتيح (٨٧/١)

ددې جواب دا دې چه مونځ او روژه په زکاة باندې قياس كول صحيح نه دى خكه چه په زكاة كښې د ابتداء او انتهاء هيڅ صورت نشته تركومې پورې چه زكاة مستحق پورې اونه رسولې شى نه ادا كيږى كله چه اورسيږى نو ادا كيږى په دې كښې چونكه امتداد نشته په دې وجه د زكاة په معامله كښې مستثنى متصل كيدې نشى ددې مجبورئ په وجه مستثنى منقطع منلې شوې ده خكه چه دا مجاز دې چه دا د ضرورت په وخت منلې كيږى او په مونځ روژه كښې هيڅ مجبورى نه وى په دې وجه به هلته مستثنى متصل منلې كيږى بې دويمه خبره داده چه په زكاة كښې هيڅ نظم او ترتيب نه وى بلكه وركونكى ته اختيار وى چه څه نن وركړى او څه صباله وركړى په خلاف د مونځ او روژې. چه په دې كښې اختيار نه وى چه نن يو ركعت اوكړې شى او صباله دويم ركعت ادا كړې شى يا نن د نيمې ورځې روژه اونيولې شى او صباله د نيمې ورځې. نو په مونځ او روژه كښې چونكه اتصال او ترتيب دې په دې وجه به په دې كښې مستثنى متصل منلې كيږى او په زكاة كښې انفصال كيدې شى په دې وجه به په دې كښې مستثنى منقطع گرخولې كيږى.(١)

د حنفيانو دمذهب وجوه ترجيح علامه عينى رحمه الله فرمائى.((ولووقع التعارض بين الأخبار فالترجيح معنا لثلاثة أوجه: أحدها اجماع الصحابة، والثانى أن أحاديثنا مثبتة وأحاديثهم نافية، والمثبت مقدم، والثالث أنه احتياط فى العبادة فافهم))(٢)

يعنى د حنفيانو د مسلك د تعارض منلو په صورت كښې درې وجوه ترجيح دى.① رومبى خبره د صحابو رضى الله عنهم اجماع ده.② دويمه خبره دا ده.چه زمونږ مستدل روايات مثبت دى. او دهغوى روايات يا خو نافى دى.يا ساكت دى.او مثبت ته په نافى او ساكت باندې ترجيح حاصل وى.③ دريمه خبره دا ده.چه دا دعبادت معامله ده.او په دې كښې په قضاء راوړلو كښې احتياط دې.والله اعلم.

قوله: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَصِيَامُ رَمَضَانَ قَالَ هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهُ؟ قَالَ لَا إِلَّا أَنْ تَطَوَّعَ: نبى كريم ﷺ اوفرمائيل.د رمضان المبارك روژې هم په فرائضو كښې داخل دى.دغه سړى تپوس اوكړو چه آيا په ما باندې ددې روژو نه علاوه هم څه فرض دى؟ وې فرمائيل.چه نه. خو كه دا نفلى ساتل غواړې.نو ساتلې شې.ابتداء كښې اختيار دې.خو په شروع كولو سره به دا واجب كيږى.

ايا د ,,رمضان،، لفظ سره د ,,شهر،، لفظ استعمالول ضرورى دې؟ په حديث باب كښې ,,رمضان،، سره لفظ د ,,شهر،، استعمال نكړې شو.ددې نه دا خبره معلومه شوه.چه دا د ,,شهر،، لفظ استعمالولونه بغير جائز دې.(٣)

---

(١) إمدادالبارى(٦٦٩\١٤) _

(٢) عمدة القارى(٢٦٨\١١) _

(٣) عمدة القارى (٢٦٩\١١)

اصل كښې په دې كښې د عالمانو درې اقواله دى.

① د جمهورو محققينو په نيز ،، رمضان،، د،، شهر،، لفظ نه بغير استعمالول بغير د كراهته جائز دى (١) هم دا د اكثرو حنفيانو رائې ده (٢)

② مالكيان د كراهت قائل دى.هم دا د امام مجاهد او حسن رحمهما الله نه ضعيف سند سره او د امام عطاء نه نقل دى.(٣)

③ د قاضى ابوبكربن الطيب باقلانى او د ډيرو شوافعو مذهب دا دې.كه دې لفظ سره څه قرينه داسې وى چه دهغې نه دامعلومه شى چه ،،رمضان،، ونيلو سره مياشت مراد اخستلې شوې ده بياخو لفظ د،،رمضان،، بغير د كراهت نه د،،شهر،، لفظ نه بغير استعمالولې شى. گنې مكروه دې.(٤)والله اعلم.

قوله: قَالَ وَذَكَرَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الزَّكَاةَ قَالَ هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهَا قَالَ لَا إِلَّا أَنْ تَطَوَّعَ: رسول الله ﷺ هغه ته د زكاة ذكر اوفرمائيلو.چه زكاة هم د اسلام د فرائضو څخه دې.نو دغه سړى اووئيل.چه د زكاة نه علاوه هم په ما باندې څه فرض شته؟ نبى كريم ﷺ اوفرمائيل چه نا . سوا ددې نه چه څه نفلى د الله په لاره كښې وركړې.

دلته د ،،قال،، فاعل ،،الراوى،، دې.بيا د «وذكر له رسول الله ﷺ الزكاة» تعبير اختيار كړې شوې دې.ددې وجه په ښكاره د راوى احتياط دې.څكه ممكن ده.چه راوى ته د نبى كريم ﷺ الفاظ بعينه ياد نه وى پاتې شوې.په دې وجه ئې دې الفاظو سره تعبير اوكړو.(٥)

امام نووى رحمه الله فرمائى.چه د ،،لا إلا أن تطوع،، الفاظو نه د زكاة نه سوا د هرقسمه مالى حق د وجوب نفى كيږى.(٦)

علامه شبيراحمد عثمانى رحمه الله فرمائى.كه دا خبره اومنلې شى.نو د صدقة الفطر د وجوب هم نفى كيږى.حالانكه شوافع ددې د فرضيت قائل دى.نو ددوى دپاره ددې اشكال نه خلاصونكې هم هغه دې.كوم چه حنفيانو د وترو د وجوب په سلسله كښې پيش كړې دې. والله اعلم.(٧)

---

(١) عمدة القارى((١٠\٢٦٥) وفتح البارى (٤\١١٣) كتاب الصيوم باب هل يقال رمضان أو شهر رمضان ومن رأى كله واسعاً)

(٢) أوجز المسالک (٥\٧) كتاب الصيام باب ما جاء فى رؤية الهلال للصيام والفطر فى رمضان) ـ

(٣) فتح البارى(٤\١١٣) عمدة القارى١٠\٩\٢٦٥) ـ

(٤) حواله جات بالا) وأجز المسالک (٥\٦ ٧) ـ

(٥) أوجزالمسالک (٣\٣٢٩) جامع الترغيب فى الصلاة) ـ

(٦) شرح النووى على صحيح مسلم (١\٣٠) كتاب الإيمان باب بيان الصلوات التى هى أحد أركان الإسلام) ـ

(٧) فتح الملهم (١\٣١١ـ٥٠) ـ

په دوو حدیثونو کښې تعارض او ددې دفعیه لکه څنګه چه مونږه وړاندې بیان کړی دی چه امام طحاوی رحمه الله د «الا أن تطوع» نه په دې خبره باندې استدلال کړې دې چه په مال باندې سوا د زکاة نه بل څه واجب نه دی. هم په دې مفهوم باندې د حضرت فاطمه بنت قیس رضي الله عنها مرفوع حدیث. امام ابن ماجه رحمه الله پخپل سنن کښې نقل کړې دې «لیس فی المال حق سوی الزکاة»[1]

ددې بالکل په عکس امام ترمذی رحمه الله د حضرت فاطمه بنت قیس رضي الله عنها نه روایت نقل کړې دې «إن فی المال لحقاً سوی الزکاة»[2]

دحضرت فاطمه بنت قیس رضي الله عنها دا روایت محدثینو په متعارضو احادیثو کښې شمار کړې دې لکه چه بعضو ددې نه دیو روایت صحت انکار کړې دې اوبعضوحضراتوتطبیق کړې دې امام بیهقی رحمه الله فرمائي چه زمونږ اصحاب یعنی شوافعو پخپلو کتابونو کښې تعلیقاً «لیس فی المال حق سوی الزکاة»، والا روایت ذکر کړې دې. خو ماته د دې هیڅ سند یاد نه دې[3] په اصل کښې امام بیهقی رحمه الله د سنن ابن ماجه روایت مطالعه نکړې شو. په دې وجه دوی دهغې د صحت انکار کړې دې.

کومو حضراتو چه دې دواړو روایتونو کښې تطبیق ورکړې دې. هغوی فرمائي چه په «لیس فی المال حق سوی الزکاة»، کښې چه د کوم حق انکار دې. د هغې نه دائمی حق مراد دې. او پاتې شو د نورو حقوقو تعلق کوم چه وختی طور باندې واجبیږی. هغه په نورو نصوصو سره ثابتیږی. لکه چه علامه مناوی رحمه الله د «لیس فی المال حق سوی الزکاة»، په شرح کښې فرمائي «کفکاك الأسیر، وإطعام المضطر، وسقی الظمآن، وعدم منع الماء و الملح والنار، وإنقاذ محترم أشرف علی الهلاك، ونحو ذالك. قال عبد الحق: فهذه حقوق قام الإجماع علی وجوبها وإجبار الأغنیاء علیها»[4]

مطلب دا دې چه دا ټول حقوق د زکاة نه علاوه دی. حالانکه ددې په وجوب باندې اجماع ده. خو ښکاره ده چه دا څیزونه دائمی او متعین نه دی. او زکاة دائمی او متعین څیز دې. نو په دواړو نصوصو کښې تعارض او تدافع نشته. والله اعلم.

په حدیث باب کښې ئې فریضه د حج ولې ذکر نکړله؟ تاسوګورئ چه په روایت د باب کښې د حج ذکر نشته. حالانکه دا بالاتفاق د ارکان اسلام او د دین د فرائضو څخه دې؟ ددې مختلف جوابونه ورکړې شوی دی.

[1] سنن ابن ماجه (۱۲۸) کتاب الزکاة باب ما أدی زکاته لیس بکنز رقم ۱۷۸۹) _
[2] جامع الترمذی (۱۴۳\۱) کتاب الزکاة باب ما جآء أن فی المال حقاً سوی الزکاة) _
[3] السنن الکبری للبیهقی (۸۴\۴) کتاب الزکاة باب الدلیل علی أن من أدی فرض الله فی الزکاة فلیس علیه أکثر منه إلا أن یتطوع سوی ما مضی فی الباب قبله) _
[4] فیض القدیر شرح الجامع الصغیر (۱۷۲\۱

① يو جواب دا دې چه په دې طريق كښې اختصار دې گنې نبي كريم ﷺ د حج ذكر هم فرمائيلې وو ددې دليل دادې چه ددې حديث په دويم طريق كښې راغلي دى «فأخبره رسول الله ﷺ بشرائع الإسلام»(١) گويانبي كريم ﷺ داسلام دټولو شرائعواو احكام ذكر اوفرمائيلو.(٢)

② دويم جواب دا دې چه دا په اصل كښې د راويانو تصرف دې بعضو راويانو بعضې څيزونه ذكركړل او نورو راويانو دا پريخودل او نور څيزونه ئې ذكركړل گويا كوم كس ته چه كومه حصه ياده شوه د هغې ذكر ئې اوكړو او په دې طريقه دې روايت كښې د حج ذكر رانغلو گنې نبي كريم ﷺ دا هم ذكر فرمائيلې وو.(٣)

③ بعضې عالمان حضرات فرمائي چه داسې بې بنياد طور باندې راويانو طرف ته نسبت كول صحيح نه معلوميږى بلكه دلته به دا وئيلې شى چه تر اوسه پورې چونكه حج فرض شوې نه وو په دې وجه دې روايت كښې د حج ذكر رانغلو.(٤)

په دې خبره داسې پوهه شئ چه نبى كريم ﷺ پخپلو مختلفو ارشاداتو كښې اركان د اسلام بيان كړل بيا ئې په دې كښې په بعضو ارشاداتو كښې څه اركان ذكركړل او په بعضو كښې ئې د نورو اركانو. دا اختلاف د راويانو د تصرف او ددوى په حفظ او ضبط كښې د كمى زياتى په بنياد سره نه دې بلكه پخپله په دې احاديثو كښې دا اختلاف موجود دې او ددې نه د اركانو د فرضيت په تاريخ باندې دلالت مقصود دې.

مثلاً د ټولو نه وړاندې د كلمې دعوت وركړې شو بيا په مكه مكرمه كښې د ليلة الاسراء په موقعه باندې مونځونه فرض شو بيا د هجرت نه روستو زكاة او روژه فرض شوه بيا په آخر كښې د مشهور قول مطابق ۶ھ كښې او د تحقيقى قول مطابق ۹ھ كښې د حج فرضيت نازل شو.

اوس چه كله د نبى كريم ﷺ په بعضو ارشاداتو كښې د بعضو اركانو ذكر كولې شى او د بعضو اركانو ذكر نه كيږى ددې وجه هم دا وى چه د ذكر شوو اركانو حكم راغلې دې او د متروكه اركانو اوسه پورې حكم نه دې نازل شوې عادت مبارك هم دا وو كه د اركانو بيان مقصود وو نو د ټولو اركانو ذكر به ئې فرمائيلې وو كوم چه فرض شوى دى حج تر اوسه پورې نه وو فرض شوې په دې وجه دا ذكر نكړې شو او د دعوت په موقعه به ئې د شهادتينو نه پس د مونځ او زكاة ذكر فرمائيلو.

دلته هم دا صورت دې چه دې سړى ته ئې د اسلام په اركانو كښې د مونځ او د زكاة او د روژې حكم وركړو خو د حج فرضيت چونكه تر اوسه پورې نه وو نازل شوې په دې وجه ئې ددې ذكر اونه فرمائيلو والله اعلم.

---

(١) صحيح بخارى كتاب الصوم باب وجوب صوم رمضان رقم (١٨٩١) ـ

(٢) فتح البارى (١٠٧/١) ـ

(٣) شرح النووى على صحيح مسلم (٣٠/١) وعمدة القارى (٢٦٩/١) ـ

(٤) عمدة القارى (٢٦٩/١) وفتح البارى (١٠٧/١)

④ دا هم ممكن ده چه چونكه دغه سړى د خپل خان په باره كښې تپوس كولو او دده دحال نه نبى كريم ﷺ ته علم شوې وو چه په ده باندې حج واجب نه دې په دې وجه نبى كريم ﷺ دسره دحج ذكر اونه فرمائيلو.(١)

قوله قَالَ فَأَدْبَرَ الرَّجُلُ وَهُوَ يَقُولُ وَاللَّهِ لَا أَزِيدُ عَلَى هَذَا وَلَا أَنْقُصُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَفْلَحَ إِنْ صَدَقَ: راوى فرمائى چه بيا دغه سړى واپس ولاړو او هغه دا وئيل او شاته شو چه په خدائې قسم! زه به نه په دې باندې اضافه كوم او نه به كمى كوم نبى كريم ﷺ اوفرمائيل كه دې سړى رشتيا وئيلى دى نو دا كامياب دې.

ايا د مذكوره فرائضو نه علاوه نور واجبات ادا كول ضرورى نه دى؟ دلته يو سوال دا دې چه دې سړى ددې كارونو نه د زياتى د بل كار كولو نه انكار كړې دې او په دې باندې نبى كريم ﷺ د .. فلاح .. بشارت وركړې دې نو آيا نور واجبات اداكول فلاح دپاره ضرورى نه دى؟

ددې جواب دا دې چه ممكن ده اوسه پورې بل څه څيز واجب شوې نه وى په دې وجه ئې بل څه څيز ذكر اونكړو او دا هم ممكن ده چه نبى كريم ﷺ د سائل او د حاضرينو رعايت ساتلې وى والله اعلم.

ايا ،،فلاح،، دپاره د منهياتو پريخودل ضرورى نه دى؟ دغه شان يو اشكال دلته دا هم كيږى چه نبى كريم ﷺ دلته د منهياتو نه د بچ كيدو حكم اونه فرمائيلو او دې سړى سوا د مذكوره احكامو نه د نورو كارونو د كولو نه انكار كړې دې ددې مطلب دا شو چه دده په ذمه د منهياتو نه بچ كيدل هم لازم نه دى ددې جواب ابن بطال رحمه الله دا وركړې دې چه ممكن ده چه دغه وخت فرائض د نهى نه وى نازل شوى.(٢)

په دې باندې حافظ ابن حجر رحمه الله د تعجب اظهار كوى ليكى چه دا څنګه ممكن ده؟ حالانكه ددوى په نيز دا سائل ضمام بن ثعلبه رضي الله عنه دې او ددوى په باره كښې دا فيصله ده چه په ٥هـ كښې يا ددې نه روستو راغلې وو حالانكه د اكثرو منهياتو احكام ددې نه وړاندې نازل شوى وو.(٣)

حافظ رحمه الله فرمائى صحيح جواب دا دې چه په حقيقت كښې نبى كريم ﷺ د منهياتو ذكر هم فرمائيلې وو چه هغه دلته ذكر نه دې دا اجمالاً د اسماعيل بن جعفر په روايت كښې په ،، فأخبره رسول الله ﷺ بشرائع الإسلام،،(٤) الفاظو سره بيان كړې شوى دى

---

١) عمدة القارى(٢٦٩/١)_

٢) فتح البارى(١٠٨/١) وفتح البارى(١٠٨/١)_

٣) صحيح بخارى كتاب الصوم باب وجوب صوم رمضان)_

٤) إكمال المعلم شرح صحيح مسلم(٨٠/١)

خو علامه أبى رحمه الله د حافظ رحمه الله جواب رد كړي دي او فرمايلي ئې دى چه «فأخبره رسول الله ﷺ بشرائع الإسلام» يو اجمالى روايت دې چه ددې تفصيل هم هغه دې كوم چه د ،، خمس صلوات،، او ،، زكاة،، او د ،، صيام،، عنواناتو سره ذكر شوې دې نو د ،، شرائع الإسلام،، نه تول اوامر او نواهى په دې حديث كښې مراد اخستل صحيح نه دى.(١) والله اعلم

حافظ رحمه الله چه كوم جواب وركړې دې هغه پخپل ځائې مناسب دې خو علامه أبى رحمه الله چه په دې كښې كومه خطره ښكاره كړې ده هغه هم لرې نه ده په دې وجه صحيح جواب هم هغه معلوميږى كوم چه ابن بطال رحمه الله وركړې دې چه دا روايت هغه زمانې سره متعلق دې كله چه د نهى د فرائضو نزول نه وو شوې البته په دې صورت كښې به سائل لره ضمام بن ثعلبه گرځول صحيح نه وى بلكه بل څوك سړې به وى او دا واقعه به بالكل د شروع وى والله أعلم وعلمه أتم وأحكم ـ

ايا د سنن رواتب پريخودو گنجائش شته؟ په حديث باب كښې تاسو گورئ چه نبى كريم ﷺ صرف په فرائضو باندې د فلاح حكم مرتب كړې دې حالانكه فرائضو سره سره سنن هم مطلوب دى؟

په نورو الفاظو كښې داسې پوهه شئ چه دغه سړى «لا أزيد على هذا ولا أنقص» ونيلى دى چه په دې باندې نبى كريم ﷺ ،، أفلح إن صدق،، اوفرمائيل چه په ،، لا أنقص،، باندې د فلاح ترتب په پوهه كښې راځى خو په ،، لا أزيد،، باندې د فلاح مرتب كولو بالكل په پوهه كښې نه راځى بلكه په دې باندې به د فلاح مرتب كولو دا مطلب وى چه د سنتو پريخودو ترغيب وركولې كيږى؟

① بعضو عالمانو خو ددې جواب وركړې دې چه د «أفلح إن صدق» تعلق د «لا أنقص» سره دې «لا أزيد» سره نه دې.(٢) خو د عبارت د سياق نه ددې جواب تائيد نه كيږى

② امام نووى رحمه الله فرمائى چه نبى كريم ﷺ ددې سړى دپاره په دې وجه د .. فلاح .. حكم مرتب كړې دې چه ده فرائض ادا كړى دى په دې كښې داخبره نشته چه كه اضافه اوكړى نو فلاح به نه حاصليږى څكه چه دا خبره معلومه ده چه هركله صرف په واجباتو ادا كولو سره فلاح حاصليدل يقينى دى نو واجباتو سره سره كه څوك په مندوباتو باندې هم عمل اوكړى نو يقيناً په درجه اولى به دده دپاره فلاح ثابتيږى.(٣)

امام نووى رحمه الله فرمائى چه كه يو كس صرف فرائض مكمل طور باندې ادا كړى نو هغه

---

(١) نقله النووى فى شرحه لصحيح مسلم (٣٠/١) كتاب الإيمان باب بيان الصلوات التى هى أحد أركان الإسلام)
(٢) شرح نووى على صحيح مسلم (٣٠/١) ـ
(٣) المصدر السابق) ـ

دپاره فلاح يقيني ده.د فلاح دپاره د سنتو او مندوباتو پخپله ضرورت نشته.(١) البته انسان چونكه د سرنه تر خپو پورې تولې خامياني دي.دده نه فرائض كمال درجې سره نشي ادا كيدې په دې وجه ددې دتكميل دپاره مخكني او روستني سنت مشروع شوي دي.
خلاصه دا چه د نبي كريم ﷺ ددې سړي دپاره صرف په فرائضو او واجباتو ادا كولو باندې د .. فلاح.. خوشخبري وركول بالكل په حقه وو.كوم سړې چه فرائض او واجبات مكمل طور باندې ادا كوي.د فلاح د حصول دپاره په ده باندې د سنتو او مندوباتو ادا كول لازم نه وي.او د سنتو وغيره د پريخودو په وجه به دې گنهگار نه وي.اگرچه هغه سړې به د زياتې فلاح مالك وي.ځوك چه ددې سنتواو مستحباتو هم التزام كوي.
علامه أبي رحمه الله فرمائي.چه د امام نووي رحمه الله د جواب نه دا معلوميږي.چه د سنتو د پريخودو باوجود به ده ته فلاح حاصليږي.ځكه چه د فرائضو پوره كولو په وجه هغه گنهگار پاتې نشو.خو اصل اشكال دا نه دې.بلكه اشكال خو دا دې.چه د فرائضو نه كوم زياتي سنت او مستحبات دي.د هغې په پريخودو باندې فلاح مرتب كولو سره د سنتو پريخودو ترغيب او تشويق لازميږي.(٢)
③ علامه قرطبي رحمه الله فرمائي.چه نبي كريم ﷺ ددې سړي دپاره د هميشوالي په طور سنت پريخودل جائز او نه گرځول.البته چونكه هغه د اسلام زماني سره ډير نزدې وو.په دې وجه ئې د واجباتو په بيان او هم په دې باندې د فلاح مرتب كولو باندې اكتفاء كړې ده.او د سنتو او مندوباتو ذكر ئې مؤخر كړې دې.چه هغه مطمئن شي.او په كلاو زړه سره د خير كارونو طرفته رغبت پيدا شي.بيا به دغه وخت د سنتو او مندوباتو ادا كول دده دپاره آسان شي.(٣)
④ علامه طيبي رحمه الله فرمائي.ممكن ده چه د «لا أزيد على هذا ولا أنقص» نه په تصديق او قبول كښې غلبه مراد وي.«أي قبلت كلامك قبولاً لا مزيد عليه من جهة السؤال، ولا نقصان فيه من جهة القبول» يعني زه ستا خبره مكمل طور باندې قبلوم.په يو سوال كښې به هم اضافه نه كوم.او نه به په عمل كولو كښې كمي كوم.(٤)
⑤ علامه ابن المنير رحمه الله فرمائي.ممكن ده.چه د «لا أزيد على هذا ولا أنقص» تعلق تبليغ سره وي. ځكه چه هغه د يو قوم د طرفه ددې كار دپاره راليږلې شوې وو.چه د اسلام د شرائعو علم حاصل كړي.او د خپل قوم خلقو ته ئې اوښائي.نو اوس به ددې جملې مطلب دا وي.چه زه به په تبليغ كښې كمې زياتې نه كوم.تاسو چه ځنگه بيان كړى دى.او ځومره دې بيان كړى

---

(١) إكمال إكمال المعلم شرح مسلم (٨٠/١) _
(٢) شرح الزرقاني على الموطا (٢٥٩/١) _
(٣) شرح الطيبي (١٣٣/١) تحت شرح حديث أبي هريرة رضي الله عنه رقم ١٤ _
(٤) شرح الطيبي (١٣٢/١) رقم ١٤ وفتح الباري (١٠٨/١)

دى بغير د څه كمى زياتى نه. دغه شان چه لاړ شم نو خلقوته به ئې بيانوم.(١)

⑨ بعضو عالمانو فرمائيلى دى چه د «لا أزيد على هذا ولا أنقص» مطلب دا دی چه زه به د فرائضو په صفاتو كښې هيڅ تبديلى نه كوم مثلاً دا چه د ماسپښين په مونځ كښې به د يو ركعت كمى اوكړې شى يا د ماښام په مانځه كښې د يو ركعت كمى اضافه اوكړې شى داسې به نه كوم.(٢)

خو حافظ ابن حجر رحمه الله مذكوره دړې واړه احتمالات رد كړى دى ددې وجه دا ده چه د اسمعيل بن جعفر په روايت كښې د «لا أتطوع شيئاً ولا أنقص مما فرض الله على» الفاظ وارد شوى دى.(٣)

ددې نه معلومه شوه چه نه خو دا د تصديق او قبول نه كنايه ده او نه بغير د كمى زياتى نه د تبليغ او ابلاغ نه كنايه ده او نه ددې فرائضو تعداد زياتول يا كمول مراد دى بلكه ددې صفا معنى دا ده چه زه به صرف په فرائضو باندې اكتفاء كوم نوافل به نه ادا كوم.(٤)

علامه باجى مالكى رحمه الله د امام مالك او اسمعيل بن جعفر رحمهما الله ددې دواړو طرقو په مينځ كښې موازنه كړې ده او د امام مالك رحمه الله طريق ته ئې ترجيح وركړې ده هغه فرمائى چه د امام مالك رحمه الله روايت اصح دې ځكه چه هغه د اسمعيل په مقابله كښې احفظ دې او نورو راويانو ددوى متابعت هم كړې دې او ممكن ده چه اسمعيل روايت بالمعنى كړې وى.(٥)

خو په دې طريقه ترجيح اختيارول صحيح نه معلوميږى ځكه چه ترجيح هغه ځائې كښې اختيارولې شى كوم ځائې چه جمع او تطبيق ممكن نه وى حالانكه دلته جمع ممكن ده لكه چه علامه باجى رحمه الله پخپله فرمائى «ولو صح احتمل المعنى لا أتطوع بشيء ألتزمه واجباً»(٦) يعنى كه د اسمعيل روايت ثابت شى نو ددې معنى به دا وى چه زه به د كوم څيز د واجب په طور التزام كوم نو هغه به تطوع نه جوړوم مطلقاً د تطوع نه انكار نه دې.

⑩ دا توجيه هم ممكن ده چه نوافل او مستحبات او سنن رواتب په حقيقت كښې فرائضو دپاره د مكملاتو حيثيت لرى دا څه مستقل جدا څيز نه دې نو د ،،لا أزيد على هذا،، سره هيڅ تعارض نه دې ځكه چه نوافل او سنت خو په فرائضو كښې داخل دى څه زياتې څيز نه دې.

---

(١) فتح البارى (١٠٨/١) _
(٢) شرح الطيبى (١٣٢/١) رقم الحديث ١٤) وفتح البارى (١٠٨/١) _
(٣) صحيح بخارى كتاب الصوم باب وجوب صوم رمضان رقم ١٨٩١) _
(٤) فتح البارى (١٠٨/١) وأوجز المسالک (٣٣/٣)_
(٥) شرح الزرقانى (٣٥٩/١) وأوجز المسالک (٣٣/٣) _
(٦) المصادر السابقة) _

په دې وجه چه كله دې سړي «لا أزيد على هذا ولا أنقص» اووئيل نو نبي كريم ﷺ نكير اونه فرمائيلو بلكه اجازت ئې ورکړو او د فلاح خوشخبري ئې واوروله.[1]

⑧ امام العصر علامه كشميري رحمه الله فرمائي ممكن ده چه نبي كريم ﷺ د ټولو فرائضو او شرائعو په باره كښې هدايت فرمائيلې وو ددې نه پس سنن مؤكدات وغيره پاتې كيږي چه د هغې مقرر كول او متعين كول د نبي كريم ﷺ د آخري لمحاتو پورې شوي دي هم دهغې په باره كښې نبي كريم ﷺ دغه سړې مستثنى اوګرځولو اودا د شارع ﷺ منصب وو ددې په ثبوت كښې ډير واقعات ملاويږي:

لكه چه نبي كريم ﷺ د يو سړي دپاره په قرباني كښې د يوكال نه د كم عمر چيلئ اجازت ورکړو او وې فرمائيل چه ستا نه پس به بل سړي دپاره اجازت نه وي.[2]

دغه شان يو سړي د رمضان روژه د جماع په وجه ماته كړله نبي كريم ﷺ د غلام آزادولو، بيا د شپيتو روژو نيولو، بيا شپيتو مسكينانو ته د خوراك خوړلو حكم ورکړو خو هغه به عذر كولو بيا نبي كريم ﷺ د كفارې كجورې ورکړلې چه دا صدقه كړه هغه اووئيل حضور زما نه زيات مسكين په مدينه طيبه كښې نشته نبي كريم ﷺ اوفرمائيل هم ته ئې خرچ كړه خو دغه شان به بل چا دپاره جائز نه وي.[3]

غرض دا چه ددې واقعاتو پشان دلته هم دا ممكن ده چه نبي كريم ﷺ دا سړې د سنتو نه مستثنى ګرځولې وي.[4]

علامه كشميري رحمه الله فرمائي چه ددې توجيه په وجه دا ونه ګنړئ چه نبي كريم ﷺ به په فرائضو او واجباتو كښې هم څوك مستثنى كولې شو لكه څنګه چه علامه سيوطي رحمه الله ګنړلې دي.

امام ابوداؤد رحمه الله پخپل سنن كښې د حضرت فضاله رضي الله عنه حديث نقل كړې دې هغه فرمائي

---

[1]) أوجز المسالك (٣٣١\١) _

[2]) قال ابن ابي عدى خطبنا رسول الله ﷺ فقال لا يذبحن أحد قبل أن نصلى فقام إليه خالي وقال يارسول الله هذا يوم اللحم وفيه كثير قال ابن أبي عدى مكروه وإني ذبحت نسكي قبل ليأكل أهلي وجيراني وعندي عناق لبن خيرمن شاتي لحم فاذبحها؟ قال نعم ولا تجزيء جذعة عن أحد بعدك وهي خير نسكتك أخرجه أحمد في مسنده ٢٩٧\٤. ٢٩٨) _ مسند البراء بن عازب رضي الله عنه) _

[3]) انظر سنن أبي داودكتاب الصوم باب كفارة من أتى أهله في رمضان (رقم(٢٣٩٠ . ٢٣٩٥) وزاد الزهري في رواية وإنما كان هذا رخصة له خاصة فلو أن رجالاً فعل ذالك اليوم لم يكن له بد من التكفير أخرجها أبوداود في كتاب الصوم باب كفارة من أتى أهله في رمضان رقم(٢٣٩١) . تنبيه: قال الزيلعي رحمه الله في نصب الرأية (٤٥٣\٢) وقوله في الكتاب (أى في الهداية) تجزئک لا تجزئ احدا بعدک لم أجده في شئ من طرق الحديث) _

[4]) فيض الباري (٣٧\١) وأنوار الباري (١٥٣\٢)

((علمني رسول الله فكان فيما علمني وحافظ على الصلوات الخمس، قال: قلت إن هذه ساعات، لي فيها أشغال، فمرني بأمر جامع إذا أنا فعلته أجزأ عني، فقال: حافظ على العصرين، وما كانت من لغتنا، فقلت وما العصر؟

قال: صلاة قبل طلوع الشمس وصلاة قبل غروبها)) (١)

علامه سيوطي رحمه الله ددې حديث لاندې فرمائيلي دى.چه كيدې شي.سائل دپاره نبى كريم ﷺ د سائل دپاره درې فرض مونځونه معاف كړى وى.او د عام حكم نه ئې مستثنى ګرځولې وو دا خبره صحيح نه ده.ځكه چه نبى كريم ﷺ د خپل خصوصى امتياز په وجه دا كولى شو.چه دچا دپاره د نجات او فلاح مدار صرف ادا كول اوښائى.او هم دا حديث د فضاله رضي الله عنه محمل دې.خو د فرائضو نه مستثنى كولو اختيار ثابتول مشكل دى.(٢)

لكه چه امام بيهقى رحمه الله ددې تاويل كوى.فرمائى.((كأنه أراد،، والله أعلم،، حافظ عليهن في أوائل أوقاتهن، فاعتذر بالأشغال المفضية إلى تأخيرها عن أوائل أوقاتهن، فأمره بالمحافظة على هاتين الصلاتين، بتعجيلهما في أوائل وقتيهما، وبالله التوفيق)) (٣)

يعنى نبى كريم ﷺ چه كله د ټولو نه مخكښې دوى ته ((حافظ على الصلوات الخمس)) اوفرمائيل.او د مونځونو د پابندئ حكم ئې وركړو.نو ددې مطلب دا وو. چه ددې مونځونو پخپلو مستحب وختونو كښې په شروع كښې د ادا كولو اهتمام كوه.خو كله چه دوى عذر پيش كړو.چه زما بعضې مصروفيات داسې دى.چه د اول وختونو التزام به زما دپاره مشكل وى.تاسو زما دپاره د خصوصى رعايت صورت راوباسئ.نو نبى كريم ﷺ د ..عصرين.. يعنى د سحر او د مازيګر په باره كښې هم دا تاكيدپخپل حال اوساتلو.البته د باقى مونځونو په باره كښې ئې رعايت اوفرمائيلو.چه په دې كښې څه تاخير اوشى.نو هيڅ باك نشته.خو مطلقاً معاف نه دى.

⑨ حضرت مولانا محمد ادريس صاحب كاندهلوى رحمه الله فرمائى.چه بعضو عالمانو د ((لا أزيد ولا أنقص)) مطلب بيان كړې دې.چه ((لا أزيد على هذا السؤال، ولم يبق لي فيما سألت: إشكال وشك، حتى أحتاج إلى زيادة السؤال، ولا أنقص منه، أي لا أترك شيئاً مما أمرتني به، بل آتي بجميعه)) (٤) مطلب دا دې.چه زما سوالونه ختم شو.هيڅ شك او شبه پاتې نشوه. په دې وجه به زياتى سوالونه نه كوم.او كوم څه چه تاسو حكم فرمائيلې دې.په هغې به مكمل عمل كوم.د خپل طرفه به هيڅ قسمه تبديلى نه كوم.دا هم دغه شان ده.لكه څنګه چه قرآن كريم كښې ارشاد دې.

(١) سنن أبي داود (٦١/١) كتاب الصلاة باب المحافظة على الصلوات رقم ٤٢٨) _
(٢) انظر فيض البارى (٣٨/١) وأنوارالبارى (١٥٣/٢) _
(٣) السنن الكبرى للبيهقى (٤٦٦/١) كتاب الصلاة باب من قال هي (الصلاة الوسطى) الصبح) _
(٤) التعليق الصبيح (٣١/١)

﴿قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَاءِ نَفْسِي إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَى إِلَيَّ﴾ (۱)

⑩ بعضې حضرات فرمائي چه اصل كښې ددې قول تعلق اعتقاد سره دې چه كوم څيزونه تاسو فرض گرځولی دی هغې دپاره به زه د فرض عقيده ساتم او كوم څيزونه چه تاسو نفل گرځولی دی هغه به عقيدتاً نفل گنړم په دې عقيده كښې به هيڅ تبديلي ، زياتې يا كمې نه كوم (۲)

⑪ او حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائي چه كله كله مقصود د يو څيز نفي وی خو ورسره ددې د ضد نفي هم كولې شي داسې صرف د كلام د تحسين يا د تاكيد او مبالغې دپاره كولې شي لكه چه د اخستلو او خرڅولو په وخت بائع يو نرخ ښائي نو اخستونكې تپوس كوی چه په دې كښې به څه كمې زياتې نه كيږی ښكاره ده چه دلته كمې مقصود دې زياتې مقصود نه دې دغه شان بائع ددې په جواب كښې وائي كمې او زياتې هيڅ به نه كيږی دغه شان د يوڅيز د تللو په وخت اخستونكې بائع ته وائي په ښه شان ئې اوتله چه كمې زياتې درنه اونشي دلته هم د كمولو نفي كول مقصود وی كه څه زياتې وركړی نو مشتری به ئې هيڅ چرې منع نكړی دغه شان دلته كښې مقصود ،،لاأنقص،،دې د ،،لاأزيد،، ذكر صرف د كلام دتحسين يا د ،، لآأنقص،، د تاكيد دپاره دې چه پوره پوره به ئې ادا كوم ذره برابر به هم كمې نه كوم (۳)

په قرآن كريم كښې د الله تعالى ارشاد دې ﴿إِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ فَلَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ﴾ (۴) يعنى كله چه ددوی مقرر وخت راشي نو نه به يو ساعت شاته كيدې شي او نه به وړاندې كيدې شي.

دلته مشهور اشكال دې چه نيټه راشي نو دغه وخت ،، استيخار،، خو عقلاً ممكن دې نو ددې نفي كول صحيح ده او مفيد هم ده مگر ،، استقدام،، خو عقلاً دسره ممكن نه دې خكه چه دا محال دې چه يو سړې د نن نه دوه كاله يا څلور كاله وړاندې مړ شي ددې نفي هيڅ فائده نشته خكه چه ددې عقلاً تصور هم نشي كيدې؟

حضرات مفسرينو ددې مختلف جوابونه وركړی دی خو د ټولو نه غوره جواب هم دا دې چه اصل مقصود د ﴿فَلَا يَسْتَأْخِرُونَ﴾ والا نفي ده او ﴿وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ﴾ د كلام د تحسين يا تاكيد دپاره راوړلې شوې دې (۵) والله أعلم وعلمه أتم وأحكم ـ

---

(۱) يونس:۱۵) ـ
(۲) قاله الباجي ،كذا في شرح الزرقاني على الموطا (۳۵۹/۱) ـ
(۳) فضل البارى (۵۰۵/۱) ـ
(۴) يونس: ۴۹) ـ
(۵) فضل البارى(۵۵/۱)

ايا د امر خير په پريخودو باندې قسم خوړل صحيح دى؟ دلته يو اشكال دا كيږى چه ده ،،لا أزيد ولا أنقص،، ونيلو سره حلف (قسم) هم قسم خوړلې دې ګويا مطلب دا شو چه په خدائې قسم، چه زه به زياتى تطوع وغيره نه كوم سوال دا دې چه مدار د نجات او فلاح اګرچه فرائض دى خو تطوع يود خير امر دې. ددې په پريخودو باندې نې ولې قسم او خوړلو؟

ددې جواب دا دې چه د امر خير په پريخودو باندې حلف اوچتول هغه وخت ممنوع دى كله چه د امر خير پريخودل، او ددې نه بچ كيدل د كراهت په وجه. يا د سنت نه بې رغبتى په وجه سره وى. كه د فرصت نه كيدو په وجه يا د مشغولتيا په وجه وى نو ممنوع نه دې.()

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه ((ذالك مختلف باختلاف الأحوال والأشخاص)) يعنى دا ممانعت مطلقاً نه دې بلكه د مختلف احوالو په اعتبار سره دې دغه شان دمختلفو اشخاصو(او افرادو) په اعتبار سره ددې ممانعت ختميدې هم شي.()والله اعلم.

قوله: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَفْلَحَ إِنْ صَدَقَ: نبى كريم ﷺ اوفرمائيل كه دا سړې رشتيا وائى نو كامياب دې ددې حديث په بعضو طرقو كښې د ،،أفلح وأبيه إن صدق،، الفاظ راغلى دى.()

ايا د غير الله قسم خوړل صحيح دى؟ په دې باندې اشكال دا دې چه نبى كريم ﷺ د غير الله د قسم خوړلو نه منع فرمائيلې ده ارشاد ئې فرمائيلې دې چه ((ألا إن الله ينهاكم أن تحلفوا بآبائكم، فمن كان حالفاً فليحلف بالله، وإلا فليصمت)) دغه شان د نبى كريم ﷺ ارشاد دې ((من حلف بغير الله فقد كفر أو أشرك))() نو بيا ئې ،،وأبيه،، څنګه ارشاد اوفرمائيلو؟

عالمانو ددې مختلف جوابونه وركړى دى: ① بعضې حضرات فرمائى چه دا الفاظ د هغه كلماتو څخې دى د كومو نه چه ظاهرى معنى مقصود نه وى لكه چه يوه ښځه تكليف رسونكې يا منحوسه وى نو اهل عرب وائى ((،،عقرى،، أى عقرها الله)) (الله تعالى دې ددې كونتې (خپې) ماتې كړى) دغه شان ((،،حلقى،، أى حلقها الله)) (يعنى الله تعالى دې دا ګنجې كړى) يا ((تربت يمينك)) (ستا لاس دې په خاورو كښې ككړ شى) وئيلې شى دلته هم دغه شان د ،،وأبيه،، نه حلف مقصود نه دې.()

() حواله جات بالا)-

() فتح البارى(۱۰۸\۱) _

() صحيح مسلم (۳۰\۱) كتاب الإيمان باب بيان الصلوات التى هى أحد أركان الإسلام) _

() صحيح البخارى (۹۸۳\۲) كتاب الأيمان والنذور باب لاتحلفوا بآبائكم) _

() فتح البارى ۱۰۷\۱) عمدة القارى (۲۶۹\۱)

③ بعضې عالمان فرمائي چه دلته مضاف محذوف دې.تقدير د عبارت داسې دې،،ورب أبيه،، نو دا د غيرالله حلف نه دې.[1]
④ بعضې حضرات فرمائي.چه دا د نبى كريم ﷺ خصوصيت دې.يعنى هغوى دپاره جائز دى.بل چا دپاره اجازت نشته.[2]
علامه زرقاني رحمه الله فرمائي. چه په پلارانو سره د قسم خوړلو ممانعت د غيرالله د تعظيم د يرې نه شوې دې.او د نبى كريم ﷺ په باره كښې د غيرالله د تعظيم توهم او تصور هم ممكن نه دې.په دې وجه هغوى دپاره د ممانعت حكم پاتې نشو.[3]
خو حافظ ابن حجر رحمه الله د خصوصيت والا قول باندې اعتراض كوى. فرمائي،،ويحتاج الى دليل،،[4]يعنى د خصوصيت منلو دپاره د خصوصى دليل ضرورت دې.
⑤ حافظ ابوالقاسم سهيلى رحمه الله د خپلو بعضو مشائخو رحمهم الله نه نقل كړى دى.چه په ،،و أبيه،، كښې اصل كښې تصحيف دې.په دې طريقه چه په اصل كښې ،، والله،، وو.كاتب دواړو لامونو سرونه واړه كړل.د نقطو چونكه خاص اهتمام نه وو.په دې وجه دا ،،وأبيه، اوونيلې شو.[5]
خو علامه قرطبى رحمه الله دا توجيه منكر ګرځولې ده.فرمائي.چه ((انه يخرم الثقة بالروايات الصحيحة))[6]يعنى داسې احتمالات د صحيح رواياتو د ثقاهت دپاره نقصان ده دى.
⑥ علامه قرافى رحمه الله ددې اشكال نه د خلاصى دپاره د ،،وأبيه،، د ورود د سره انكار كړې دې.لكه فرمائي.چه په موطا كښې چونكه دا لفظ نشته.په دې وجه دا لفظ د سره ثابت نه دې.[7]
خو ددوى قول باطل دې.ځكه چه د يو لفظ په مؤطاكښې نه كيدل، ددې نه د نه ثابتيدو دليل نه دې. حالانكه دا لفظ په معتبر طرقو سره ثابت دې.[8]

---

[1] فتح البارى(١٠٧/١١) وعمدة القارى (٢٧٠/١١) _
[2] المصادرالسابقة) _
[3] شرح الزرقانى(٣٥٩/١١)-
[4] فتح البارى(١٠٧/١١) وعمدة القارى(٢٧٠/١١) _
[5] فتح البارى(١٠٧/١١، ١٠٨) _
[6] المصدرالسابق) _
[7] المصدرالسابق) _
[8] المصدرالسابق) _

④ بعضې حضرات فرمائي چه د داسې قسمه حلف وړاندې ممانعت نه وو.روستو دا حلف منسوخ شو.د نبی کریم ﷺ د حلف واقعه وړاندې ده.د ممانعت نه روستو نه ده.(١)
خو دا جواب حافظ فضل الله توربشتی رحمه الله رد کړې دې علامه انورشاه کشمیری رحمه الله دوی کلام نقل کړې دې.فرمائي چه هغوی فرمائيلی دی.چه بعضو حضراتو دلته د نبی کریم ﷺ او د صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم نه کوم قسمونه منقول دی.په دې کښې او د ممانعت والا حدیثونو کښې د تطبیق ورکولو دپاره د نسخ دعوه کړې ده.خو دا ددې عالمانو خطاء ده.ځکه چه نسخ په داسې څیزونو کښې کیږی.کوم چه په حد د جواز کښې وی.او په روایت کښې حلف د غیر الله شرك ګرځولې شوې دې.شرك په هرحالت کښې او همیشه دپاره حرام پاتې شوې دې.او کومې خبرې چه په دین کښې اخلاص پیدا کونکې دی.او توحید د شرك جلی او خفی د شبهاتو نه لرې کونکی دی.هغه په ټولو دینونو کښې ضروری او واجب پاتې شوی دی.نو د نسخ والا جواب بالکل صحیح نه دې.(٢)
علامه توربشتی رحمه الله فرمائي.چه ددې بهتر جواب دا دې.چه دا ،، وأبيه،، دسره حلف نه دې بلکه دوی دا لفظ صرف د کلام د مضبوطوالی دپاره استعمال کړې دې.(٣)
پاتې شوه دا خبره چه نبی کریم ﷺ ته د نورو خلقو په نسبت د نور هم زیات احتیاط ضرورت وو.چه د داسې کلماتو تلفظ هم اونه فرمائي.بیا هم دوی څو څو خله داسې کلمات ارشاد فرمائيلی دی.نو ښکاره دا ده.چه دا کلمات به هغوی د ممانعت نه وړاندې فرمائيلی وی.او ددې نه پس به ئې بالکلیه ددې نه هم احتراز فرمائيلې وی.چه نور ناخبره خلق ددې نه په څه غلط فهمئ کښې مبتلا نشی.(٤) والله اعلم.
⑤ امام العصر حضرت علامه کشمیری رحمه الله فرمائي.چه دټولو نه غوره جواب د روم فاضل حسن چلپی رحمه الله د مطول په حاشیه کښې ورکړې دې.(٥) او علامه ابن عابدین شامی رحمه الله هم دا د ،،رد المحتار،، په شروع کښې نقل کړې دې.(٦)ددې جواب خلاصه دا ده چه:
،،لعمری،، وغیره پشان د قسم الفاظو نه ممکن ده.چه د قسم صورت مراد وی.او ددې نه صرف د کلام تاکید مقصود وی.ځکه چه دا صوری قسم د کلام د تاکید دپاره د ټولو نه زیات موثر دې.او د شرعی قسم د تاکید په مقابله کښې په دې کښې احتیاط هم دې.ځکه

---

(١) فتح الباری(١\١٠٧) وعمدة القاری(١\٢٦٩) _
(٢) البدرالساری إلی فیض الباری(١\١٣٩) وأنوارالباری(٢\١٥٧) _
(٣) المصادرالسابقة)-
(٤) أنوارالباری (٢\١٥٧) والبدرالساری حاشیه فیض الباری(١\١٤٠) _
(٥) حاشیة المطول لحسن الچلپی (٣٦) منشورات الرضی .قم، ایران) _
(٦) ردالمحتار علی الدرالمختار مقدمة الكتاب(١\١٣) [illegible]

چه شرعي قسم پوره كول ضروري او واجب وي.دلته شرعي قسم مراد نه دي.او نه غيرالله ته په عظمت او لوئي شان كښې الله تعالى سره تشبيه وركول مقصود دى.چه د «من حلف بغير الله فقد أشرك» ممانعت. مخالفت لازم شي.

حاصل دا چه په ،، وأبيه،، كښې لغوى او صورى قسم دې.شرعي قسم نه دې.د ړومبى نه مقصود كلام ښائسته كول. او مؤكد كول وى.د محلوف به هيڅ تعظيم مقصود نه وى او په دويم قسم سره د كلام تاكيد سره سره د محلوف به تعظيم هم مقصود وى.ممانعت په دې دويم قسم كښې دې.ړومبى كښې نه دې.(١)

امام العصر علامه كشميرى رحمه الله فرمائى.چه ددې لغوى قسم ممانعت اگرچه نشته خو زما په نيز ددې نه هم د منع كيدو ضرورت دې.چه خلق په دې معامله كښې د كوتاهئ نه كار وانخلى.(٢)

تر كومه پورې چه ددې خبرې د ثبوت تعلق دې.چه لغوى قسم سره صرف دكلام تاكيد. او ښائست مقصود وى.د محلوف به تعظيم ملحوظ نه وى.نو ددې دليل دا دې.چه د ډيرو شاعرانو په كلام كښې د دشمنانو او مذمومو خلقو دپاره هم ددوى د پلارانو سره د حلف طريقه مستعمل شوې ده.ښكاره ده.چه د چا هجو (ذم بيانول) مقصود وى.يا د هغوى د بدو ذكر وى.نو په داسې مقام باندې د ،، وأبيه،، يا ،، وأبيهم،، پشان الفاظو نه ددوى تعظيم هيڅ كله مقصود نشى كيدې. البته د كلام تزئين (او ښائست) ملحوظ كيدې شى.لكه چه د ابن مياده شعر دې:

أظنت سفاها من سفاهة رأيها لأهجوها لما هجتني محارب

فلا و أبيها ، إنني بعشيرتي ونفسي عن ذاك المقام لراغب (٣)

(يعنى محارب چه كله زما هجو اوكړه.(زما بد ئې اووئيل).نو هغه د خپلې ناپوهتيا او جهالت په وجه باندې دا اوگڼل.چه زه به دهغه هجو كوم.نه نه! زه خپل خان او خپل خاندان ددې حركت نه ډير اوچت گڼم).

په قران كريم كښې د وارد شوو قسمونو په باره كښې د قاضى بيضاوى m تحقيق: حضرت علامه كشميرى رحمه الله د قاضى بيضاوى رحمه الله نه په قرآن كريم كښې د وارد شوو قسمونو په سلسله كښې يو تحقيق رانقل كړې دې.د هغې حاصل دا دې چه: قرآن كريم كښې الله تعالى څومره قسمونه هم ذكر كړى دى.ښكاره ده.چه په هغې كښې الله تعالى ته د هغې تعظيم مقصود نه دې.بلكه هلته مقصد دغه څيزونه د شهادت په طور پيش كول دى.چه د روستو

---

(١) البدر السارى (١٣٩\١١) وأنوار البارى(١٥٧\١٢) _
(٢) أنوار البارى(١٥٨\١٢) _
(٣) البدرى السارى(١١\١٤٠) وأنوار البارى(١٥٨\١٢)

ذکر کیدونکی څیز ثبوت او وضاحت ددې په رڼا کښې اوشی.هلته چه د فقهاو په نیز چه د معروف حلف کوم صورت دې هغه مقصود نه دې.()
حضرت شاه صاحب رحمه الله فرمائی.چه د قاضی بیضاوی رحمه الله دا تحقیق ډیر ښه دې.ددې د منلو په صورت کښې به دا منل ضروری وی.چه غلطی د نحویانو نه کیږی.چه هغوی دا ,, واو،، هم د قسم په واو کښې داخل کړې دې.چه په دې سره معهود .. واو.. طرف ته ذهن ګرځیږی.که ددې په ځائې نې دا .. واو.. ..واو د شهادت.. ګرځولې وې نو هیڅ اعتراض به نه کیدو.او نه به داصل حقیقت په پیژندلو کښې هیڅ مشکل راپیښیدو ()،، والله أعلم و علمه أتم وأحکم،،_

۳۴ =بَاب اتِّبَاعُ الْجَنَائِزِ مِنْ الْإِيمَانِ

د ذکر شوی باب د ماقبل سره مناسبت ددې نه وړاندې د ،،باب الزكاة من الإسلام،، ذکر وو.ددې نه پس ،،اتباع الجنائز،، ذکر کولو کښې دې طرف ته اشاره کیدې شی.چه لکه څنګه چه زکاة سره د مسلمانانو فقیرانو حقوق ادا کولې شی.دغه شان .. اتباع الجنائز.. سره هم د مسلمانانو حق ادا کولې شی.()
یا دا اووایې.چه دواړو بابونو کښې دا قدر مشترک دې.چه زکاة هغه مسلمان ته ورکولې شی.چه هغه معذور او مجبور وی.او د احتیاج په وجه د مرې پشان دې.او عام طور باندې مړې هم مجبور او لاچار وی.()
علامه عینی رحمه الله فرمائی.چه په دواړو بابونو کښې مناسبت په دې طریقه دې.چه د انسان دوه حالتونه وی.حالت د ژوند او حالت د مرګ، په مخکنی باب کښې د دین دهغه ارکانو ذکر دې.کوم چه بغیر د واسطې نه په عمل کښې راوستلې شی.او ثواب حاصلولې شی.او په دې باب کښې هغه ثواب ذکر کړې شوې دې.کوم چه په واسطې د مړو ژوندو ته ملاویږی.()
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه امام بخاری رحمه الله د ایمانی شعبو ذکر فرمائی.تقریباً د اکثرو تراجمونه فارغ شو.اوس دوی په آخر کښې هم په دې سلسله کښې ,,بَاب اتِّبَاعُ الْجَنَائِزِ مِنْ الْإِيمَانِ،، قائم کړې دې.ځکه چه دا دتولونه آخری عمل دې.کوم چه مومن سره په دنیا کښې راپیښیږی.()

() أنوار الباري(١٢/١٥٨) والبدر الساري(١/١٤١) _
() المصادر السابقة)
() إمداد الباري(١٤/٦٧٩) _
() المصدر السابق) وفضل الباري(١/٥٠٨) _
() عمدة القاري(١/٢٧٠) _
() فتح الباري(١/١٠٨)

حافظ رحمه الله فرمائي چه امام بخاري رحمه الله ،،باب أداء الخمس من الإيمان،، ددې نه هم مؤخر کړې دې چه ددې وجه به زه روستو بیان کړم.(۱) خو حافظ رحمه الله ددې وجه چرته هم نه ده ذکر کړې شیخ الحدیث مولانا محمد یونس صاحب مظاهری رحمه الله فرمائي.چه ددې توجیه زما په ذهن کښې دا راخي.چه اصل کښې جهاد کښې غنیمت راخي.او ددې نه خمس اوبنکلې کیږي.او قاعده دا ده.چه د جهاد ختمیدو نه پس دتولو نه وړاندې شهیدان دفن کولې شي او ددې نه پس غنیمتونه تقسیمیږي.او خمس وغیره اوبنکلې کیږي.چونکه د خمس اداکول په میدان جهاد کښې د شهیدانو د دفن کولو نه پس کیږي.په دې وجه امام بخاری رحمه الله د ،،اتباع الجنائز،، د ترجمې نه پس د،،أداء الخمس،، ترجمه قائم کړې ده.والله تعالی اعلم.

۴۷_ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَلِيٍّ الْمَنْجُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا رَوْحٌ قَالَ حَدَّثَنَا عَوْفٌ عَنْ الْحَسَنِ وَمُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ(۲) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ (مَنْ اتَّبَعَ جَنَازَةَ مُسْلِمٍ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا وَكَانَ مَعَهُ حَتَّى يُصَلَّى عَلَيْهَا وَيَفْرُغَ مِنْ دَفْنِهَا فَإِنَّهُ يَرْجِعُ مِنْ الْأَجْرِ بِقِيرَاطَيْنِ كُلُّ قِيرَاطٍ مِثْلُ أُحُدٍ وَمَنْ صَلَّى عَلَيْهَا ثُمَّ رَجَعَ قَبْلَ أَنْ تُدْفَنَ فَإِنَّهُ يَرْجِعُ بِقِيرَاطٍ تَابَعَهُ عُثْمَانُ الْمُؤَذِّنُ قَالَ حَدَّثَنَا عَوْفٌ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْوَهُ. [۱۳۲۵،۱۳۲۶]

رجال الحديث

① احمد بن عبدالله بن علي المنجوفي:دا ابوبکر احمد بن عبدالله بن علی بن سوید بن منجوف سدوسی منجوفی بصری دې.کله اختصار کولو سره علی بن عبدالله بن منجوف هم ونیلې کیږي.(۳)

دوی د روح بن عباده. سعید بن عامر ضُبعی، ابوداؤد طیالسی، ابو عاصم ضحاك بن

---

(۱) المصدرالسابق) _

(۲) الحديث أخرجه البخاري أيضاً في صحيحه في كتاب الجنائز. باب فضل إتباع الجنائز رقم ۱۳۲۳ وباب من انتظر حتى تدفن رقم ۱۳۲۵ ومسلم في صحيحه (۳۰۷\۱) كتاب الجنائز باب في حصول ثواب القيراط بالصلاة على الميت والقيراطين بالرجوع بعد دفنه والنسائي في سننه (۲۷۵\۱) كتاب الجنائز باب فضل من تبع جنازة وفي (۲۷۱\۲) وكتاب الإيمان وشرائعه باب شهود الجائز وأبوداود في سننه في كتاب الجنائز باب فضل الصلاة على الجنائز وتشييعها رقم(۳۱۶۸ و ۳۱۶۹)والترمذي في جامعه في كتاب الجنائز باب ما جاءفي فضل الصلاة على الجنازة رقم(۱۰۴۰) وابن ماجه في سننه في كتاب الجنائز باب ما جاء في ثواب من صلى على جنازة ومن انتظردفنها رقم ۱۵۳۹) _

(۳) تهذيب الكمال(۳۶۵\۱) وتهذيب التهذيب(۴۱\۱)

مخلد، عبدالرحمن بن مهدی، عبدالملك قريب اصمعی، او يحي بن سعيد القطان ﷺ وغير نه روايت د حديث كوی.[1]

ددوی نه امام بخاری، امام ابوداؤد، امام نسائی، محمد بن اسحاق بن خزيمه، او يحي بن محمد صاعد ﷺ وغيره روايت كوی.[2]

ابن حبان رحمه الله دوی لره په كتاب الثقات كښې ذكركړې دې.[3]

ابن اسحاق الحبال رحمه الله فرمائی،،بصری ثقة،،[4]

امام نسائی رحمه الله فرمائی،،صالح،،[5]

حافظ ابن حجر رحمه الله ليكی،،صدوق،،[6]

په ۲۵۲ھ كښې ددوی وفات شوې دې.[7] رحمة الله عليه.

② **روح:** دا ابومحمد روح (بفتح الراء المهملة) بن عباده (بضم العين المهملة) بن العلاء بن حسان بن عمرو بن مرثد قيسی بصری دې.[8]

دوی د اسامه بن زيد مدنی، حسين معلم، عوف اعرابی، علی بن سويد بن منجوف، سعيد بن ابی عروبه، حجاج الصواف، حماد بن سلمه، حماد بن زيد، سفيان ثوری، سفيان بن عيينه، شعبه بن الحجاج، محمد بن عبدالرحمن بن ابی ذئب، مالك بن انس، امام اوزاعی، او ابن جريج ﷺ وغيره نه حديث حاصل كړی دی.[9]

ددوی نه د مدحدثينو يو لوئې جماعت فيض حاصل كړې دې چه په دې كښې ابراهيم بن دينار، ابراهيم بن سعيد جوهری، ابراهيم بن يعقوب جوزجانی، احمد بن عبدالله منجوفی، اسحاق بن راهويه، اسحاق بن منصور الكوسج، حسن بن الصباح البزار، حجاج بن الشاعر، حسن بن علی الحلوانی، ابو خيثمه زهير بن حرب، عبدالله بن محمد المسندی، ابو قلابه عبدالملك بن محمد الرقاشی، عبد بن حميد، علی بن المدينی، او يعقوب بن

---

[1] المصدر السابق)_

[2] المصادر السابقة)

[3] الثقات لابن حبان(٨\٣٠)_

[4] تهذيب التهذيب(١١\٤٨)_

[5] تهذيب الكمال (١١\٣٦٦) وتهذيب التهذيب (١١\٤٨) والكاشف (١\١٩٧) رقم ٤٩ وخلاصة الخزرجی (ص.٨)

[6] تقريب التهذيب (ص.٨١) رقم ٥٨)_

[7] تهذيب الكمال (١١\٣٦٦) وغيره كتب رجال)_

[8] تهذيب الكمال(١\٢٣٨) وغيره)-

[9] تهذيب الكمال(٩\٢٣٨) وسير اعلام النبلاء (٩\٤٠٢)

شيبه سدوسي رحمه الله وغيره دي.(١)
محمد بن سعد رحمه الله فرمائي.،،وكان ثقة إن شاء الله،،(٢)
حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي .،، الحافظ الصدوق الإمام......))(٣)
ذهبي رحمه الله ليكلي دي.،، ثقة مشهور، حافظ من علماء أهل البصرة،،(٤)
ابن حبان رحمه الله دوى لره په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې.(٥)
حافظ ا بن حجر رحمه الله فرمائي.،، ثقة فاضل له تصانيف،،(٦)
حافظ خطيب بغدادي رحمه الله فرمائي.((وكان كثير الحديث، وصنف الكتب في السنن والأحكام، وجمع التفسير، وكان ثقة))(٧)
امام يحي بن معين رحمه الله فرمائي.((صدوق وليس به بأس، حديثه يدل على صدقه.....))(٨) دغه شان ددوى نه نقل دي.،، روح بن عبادة صدوق ثقة،،(٩)
امام احمد رحمه الله فرمائي.((لم يكن به بأس، لم يكن متهما بشئ من هذا، يعني الكذب))(١٠)
امام ابن المديني رحمه الله فرمائي.((من المحدثين قوم لم يزالوا الحديث، لم يشغلوا عنه نشأوا، فطلبوا، ثم صنفوا، ثم حدثوا، منهم: روح بن عبادة))(١١)
خلاصه دا چه روح بن عبادة رحمه الله د جمهورو محدثينو او د جرح او تعديل امامانو په نيز ثقه او فاضل محدث دې.
البته بعضو حضراتو په دوى باندې كلام كړې دې.خو عام طور باندې محدثينو دا سې كلام رد كړې دې.لكه چه د امام يحي القطان رحمه الله په باره كښې ونيلې شي.چه دوى د روح په باره كښې كلام كړې دې.

---

(١) تهذيب الكمال (١٠، ٢٤٠، ٢٤١) وسير أعلام النبلاء (٩/٤٠٣) _
(٢) طبقات ابن سعد(٧/٢٩٦) _
(٣) سير أعلام النبلاء(٩/٤٠٢) _
(٤) ميزان الإعتدال (٢/٥٨) _
(٥) الثقات لابن حبان(٨/٢٤٣) _
(٦) تقريب التهذيب(٢١١) رقم ١٩٦٢) _
(٧) تاريخ بغداد(٨/٤٠١) رقم ٤٥٠٣) _
(٨) سير أعلام النبلاء (٩/٤٠٤) وتاريخ بغداد(٨/٤٠٤) _
(٩) تاريخ بغداد(٨/٤٠٦) _
(١٠) تاريخ بغداد(٨/٤٠٥) _
(١١) تاريخ بغداد (٨/٤٠٣، ٤٠٤) وتهذيب الكمال(٩/٢٤٢)

خو يحي بن معين رحمه الله ددوى ترديد كړې دې.او فرمائيلې ئې دى.«باطل، ما تكلم يحي القطان فيه بشيء هو صدوق»[1]

دغه شان د عبدالله قواريرى نه منقول دى.چه دوى به د روح بن عباده نه روايت نه كولو.

امام يحي بن معين رحمه الله ددوى ترديد كوى.فرمائى چه «القواريري يعني عبيدالله يحدث من عشرين شيخاً من الكذابين، ثم يقول، لا أحدث عن روح بن عبادة»[2]

مطلب دا دې.چه د عبيدالله قواريرى دا وئيل جرح نه ده.چه زه د روح بن عباده نه روايت نه كوم.خكه چه ددوى مقام داسې نه دې.چه ددوى قول قبول كړې شى.خكه چه دې خو د شلو دروغجنو شيخانو نه روايت كوى.دوى دپاره په روح باندې د جرح كولو څه جواز جوړيږى؟

دغه شان عفان بن مسلم هم په دوى باندې جرح كړې ده.فرمائيلى ئې دى.«هو أحسن حديثاً عندي من خالد بن الحارث، و أحسن حديثاً من يزيد بن زريع، فلم تركناه يعني كأنه يطعن عليه»مطلب دا دې.چه عفان بن مسلم په دوى باندې جرح كولو كښې فرمائيلې دى.چه دوى د خالد بن الحارث او يزد بن زريع نه غوره دى.ددې باوجود مونږ هغه پريخودو.آخر څه خبره خو به وى!!

دا كلام ابو خيثمه رحمه الله رد كړې ده.فرمائيلى ئې دى.«ليس هذا بحجة كل من تركته أنت ينبغي أن يترك؟» يعني دا خو څه حجت او دليل نه دې.چه كوم كس تاسو پريږدئ.هغه دې نا قابل اعتبار جوړ شى.

يعقوب بن شيبه رحمه الله ددې واقعې نقل كولو نه پس فرمائيلى دى.«و أحسب أن عفان لو كان عنده حجة مما يسقط بها روح بن عبادة لاحتج بها في ذالك الوقت»[3] يعنى كه په دې موقعه باندې عفان بن مسلم سره څه يقينى او خاص دليل وې.نو ضرور به ئې ذكركړې وې.خو چونكه څه داسې خبره نه وه.په دې وجه ئې پيش نكړې شوه.

بيا دلته دا وضاحت هم ضرورى دې.چه يعقوب بن شيبه د عفان بن مسلم په باره كښې نقل كړې دى.چه دوى روح بن عباده روستو قوى گرځولې دې.[4]

دغه شان د عبدالرحمن بن مهدى رحمه الله نه په يو سند كښې د وهم په بنياد باندې ددوى نه جرح منقول ده.حافظ ذهبى رحمه الله په دې باندې تبصره كولو كښې فرمائى:«و هذا تعنت وقلة إنصاف في حق حافظ قد روى ألوفاً كثيرة من الحديث، فوهم في إسناد، فروح لو أعطى في عدة أحاديث في سعة علمه:

---

[1]) تاريخ بغداد (۴۰۴/۸) وتهذيب الكمال(۲۴۲/۹) وسير أعلام النبلاء.(۴۰۴/۹) _

[2]) تاريخ بغداد(۴۰۳/۸) وتهذيب الكمال(۲۴۳/۹) وسير أعلام النبلاء.(۴۰۴، ۴۰۵) وميزان الإعتدال(۵۹/۲)

[3]) تاريخ بغداد (۴۰۳/۸) وتهذيب الكمال(۲۴۳/۹، ۲۴۴) وسير أعلام النبلاء (۴۰۵/۹) _

[4]) ميزان الإعتدال(۵۹/۲)

لا تحتمل له ذالك، أسوة نظرائه ولسنا نقول: إن رتبة روح في الحفظ و الإتقان كرتبة يحى القطان، بل ما هو بدون عبدالرزاق ولا أبي النضر»(١)
حاصل د مطلب دا دې چه روح بن عباده صرف د يو حديث په سند كښې د وهم په وجه مجروح ګرځول د تشدد انتهاء ده.او ددوى په حق كښې سخته نا انصافى ده.چه هغه په زرګاو حديثونه نقل كوى.ددوى نه صرف په يو كښې نه. كه په ګڼړو احاديثو كښې هم غلطى شوې وه نو ددوى په مثل د نورو محدثينو پشان به دا هم قبلولې شوې زمونږ ددې دفاع مطلب دا نه دې چه دا د يحي القطان د مرتبې دې بلكه مونږ خو صرف دا وايو چه د امام عبدالرزاق او د أبو النضر نه كمتر هم نه دې.

دغه شان ابوحاتم رازى رحمه الله فرمائى.،،لايحتج به،،(٢)
خو بنكاره ده.چه دا قول د جرح او تعديل هغه ټولو امامانو په مقابله كښې حجت نشى جوړيدې.كومو چه ددوى توثيق او تعديل كړې دې.او دا ئې مقبول ګرځولې دې.

دغه شان امام نسائى رحمه الله فرمائى.،، روح ليس بالقوى،،(٣)
خو اول خو د نورو محدثينو په مقابله كښې ددې هم څه خاص اهميت نشته. بيا ددې خبرې لحاظ ساتل هم پكار دى.چه ممكن ده.چه امام نسائى رحمه الله دوى ته،،ليس بالقوى،،ونيلو سره د قوت او وثاقت اعلى درجه كښې كيدو نه انكار كړې وى.او ددې خبرې نه هيڅ څوك انكار نه كوى.هم دا وجه ده.چه حافظ ذهبى رحمه الله د امام نسائى رحمه الله قول نقل كوى.او فرمائى چه «قلت نعم، عبدالرحمن بن مهدى أقوى منه، و أما هو، فصدوق صاحب حديث»(٤)
په آخر كښې مونږ د خلاصې په طور د حافظ ابن حجر رحمه الله كلام نقل كوو.چه په دې سره به واضحه شى.چه روح بن عباده د محتج به راويانو څخه دې.هغه فرمائى.«وكان أحد الأئمة وثقه على بن المديني، ويحى بن معين، ويعقوب بن شيبة، و أبوعاصم، و ابن سعد، و البزار، و أثنى عليه أحمد وغيره، وكان عفان يطعن عليه، فرد ذالك عليه ابوخيثمة فسكت عنه، وقال أبو مسعود: طعن عليه إثنا عشر رجلاً فلم ينفذ قولهم فيه قلت، القائل ابن حجر، احتج به الأئمة كلهم»(٥)
د روح بن عباده رحمه الله وفات په ٢٠٥هـ يا ٢٠٧هـ كښې اوشو.رومبې قول اصح دې.(٦) والله اعلم.رحمه الله تعالى رحمة واسعة_

---

(١) سير أعلام النبلاء (٤٠٩\٩) _
(٢) ميزان الإعتدال (٥٩\٢) _ وسير أعلام النبلاء (٤٠٦\٩)
(٣) المصادر السابقة) _
(٤) ميزان الإعتدال (٥٩\٢) _
(٥) هدى السارى (ص٤٠٢) _
(٦) تهذيب الكمال (٢٤٥\٩) وتاريخ بغداد (٤٠٦\٨) وغيره كتب رجال)

④ **عوف**:دا عوف بن ابى جميلة العبدى الهجرى البصرى دې.ابوسهل ددوى كنيت دې.د عوف اعرابى په نوم سره مشهور دې دې د اعرابو ختې نه وو.(١) ددوى د فصاحت په وجه (٢) يا په اعرابو كښې دتللو په وجه دوى ته اعرابي ونيلې شى.(٣)

ددوى د پلار ابوجميله نوم بعضو حضراتو رزينه خودلې دې.او بعضو حضراتو بندويه ياد كړې دې.او د بعضو حضراتو وينا ده.چه ددوى د پلار نوم خو رزينه ده.او بندويه ددوى د پلار نوم دې.(٤)

دوى حديثونه د اسحاق بن سويد عدوى. انس بن سيرين. محمد بن سيرين. حسن بصرى. ابو رجاء العطاردى. ابوالعاليه. ابو عثمان نهدى. ابو نضره عبدى. علقمه بن وائل بن حجر او د سعيد بن ابى الحسن بصرى رحمهم الله وغيره نه اوريدلى دى.(٥)

ددوى نه د حديثو علم حاصلونكو كښې اسحاق بن يوسف الارزق. اسماعيل بن عليه. بشربن المفضل. روح بن عباده. شعبه بن الحجاج. ابو عاصم ضحاك بن مخلد. عبدالله بن المبارك. عثمان بن الهيثم المؤذن. فضيل بن عياض. محمد به جعفر بن غندر. محمد بن عبدالله انصارى. معتمر بن سليمان. نضر بن شميل. هوذه بن خليفه. يحي بن سعيد القطان. يزيد بن زريع. ابوزيد انصارى نحوى او ابوسفيان حميرى رحمهم الله وغيره دى.(٦)

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائى.،،ثقة صالح الحديث،،(٧)

امام يحي بن معين رحمه الله فرمائى.،،ثقة،،(٨)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى.،،صدوق صالح،،(٩)

امام نسائى رحمه الله فرمائى.،،ثقة ثبت،،(١٠)

امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائى.((وكان ثقة كثيرالحديث وقال بعضهم يرفع أمره ويقول :إنه ليجئ عن

---

(١) تهذيب اكمال(٤٣٧\٢٢) _

(٢) فتح البارى(١٠٩\١) وعمدة القارى(٢٧١\١) _

(٣)قال الإمام برهان الدين سبط ابن العجمى :إنما قيل له الأعرابى لدخوله درب الأعراب قاله ابن دقيق العيد حاشية الكاشف (١٠١\٢) _

(٤) تهذيب الكمال(٤٣٧\٢٢، ٤٣٨)

(٥) تهذيب الكمال(٤٣٨\٢٢ والكاشف (١٠١\٢) رقم ٤٣٠٩)

(٦) تهذيب الكمال(٤٣٩\٢٢)

(٧) تهذيب اكمال(٤٤٠\٢٢) وتهذيب التهذيب(١٦٧\٨)

(٨) المصادر السابقة)

(٩) المصادر السابقة)-

(١٠) المصادر السابقة) والكاشف (١٠١\٢) رقم ٤٣٠٩)

الحسن بشيء مايجيء به أحد»(١)

مروان بن معاويه رحمه الله فرمائی. «كان يسمى الصدوق»(٢)

محمد بن عبدالله انصاری رحمه الله فرمائی. «وكان يقال له: عوف الصدوق»(٣)

امام ابن حبان رحمه الله دوی لره په کتاب الثقات کښې ذکر کړی دې.(٤)

عوف اعرابی باوجود د ثقه او صالح کیدو قدری وو. او په دوی کښې څه معمولی تشیع هم وه. لکه محمد بن سعد رحمه الله فرمائی. «وكان يتشيع»(٥)

محمد بن عبدالله انصاری رحمه الله فرمائی. «رأيت داؤد بن أبي هند يضرب عوفاً الأعرابي ويقول: ويلك يا قدري، ويلك يا قدري»(٦)

بندار رحمه الله فرمائی. «والله لقد كان عوف قدرياً رافضياً شيطاناً»(٧)

د حضرت عبدالله بن المبارک رحمه الله نه نقل دی. «والله ما رضي عوف ببدعة، حتى كانت فيه بدعتان: كان قدرياً وكان شيعياً»(٨)

خو چونکه په دې خپل بدعت کښې غلو کونکې او داعی نه وو. (٩)

او ددوی په صدق و امانت باندې اتفاق وو. په دې وجه اصحابو د اصول سته اونورو محدثینو ددوی روایات قبول کړی دی. او قابل د استدلال او احتجاج ئې شمار کړی دی.

لکه چه امام مسلم رحمه الله د خپل صحیح په مقدمه کښې قول فیصل ذکر کړې دې. هغه فرمائی «إذا وازنت بين الأقران كابن عون و أيوب السختياني، مع عوف بن أبي جميلة و أشعث الحمراني، وهما صاحبا الحسن وابن سيرين، كما أن ابن عون و أيوب صاحباهما، إلا أن البون بينهما و بين هذين بعيد في كمال الفضل و صحة النقل، وإن كان عوف و أشعث غير مدفوعين، عن صدق و أمانة عند أهل العلم...»(١٠)

---

(١) طبقات ابن سعد(٧\٢٥٨)

(٢) تهذيب الكمال(٢٢\٤٤٠) وتهذيب التهذيب(١\١٦٧)

(٣) المصادر السابقة) ـ

(٤) الثقات لابن حبان (٧\٢٩٦) ـ

(٥) الطبقات لابن سعد(٧\٢٥٨) ـ

(٦) ميزان الإعتدال(٣\٣٠٥) وتهذيب التهذيب(٨\١٦٧)

(٧) ميزان الإعتدال(٣\٣٠٥) وتهذيب التهذيب(٨\١٦٧)

(٨) ميزان الاعتدال(٣\٣٠٥) وتهذيب التهذيب(١\١٦٧)

(٩) قال العباس الدوری سمعت رجلاً سأل روح بن عبادة فقال أبا محمد عوف الأعرابي كان يتشيع ؟ فسكت روح هنيهة ثم قال والله لقد كان يذكر فضائل عثمان كثيراً (تاريخ الدوری(٢\٤٦٠) كذا فی تعليقات تهذيب الكمال(٢٢\٤٤٠)

(١٠) مقدمة صحيح مسلم(١\٤)

دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي ،،احتج به الجماعة،،.(۱)
په ۱۴۶ه يا ۱۴۷ه كښې ددوى وفات اوشو (۲)

④ **الحسن:** دا مشهور تابعي حضرت ابو سعيد الحسن بن ابى الحسن يسار بصرى دي. ددوى تفصيلي حالات په ،،باب المعاصي من أمر الجاهلية،، كښې تير شوى دى.

⑤ **محمد:** دا مشهور تابعي عالم. امام. شيخ الاسلام ابوبكر محمد بن سيرين انصارى بصرى دې. ددوى پلار سيرين دعين التمر نه قيدى راغلې وو. حضرت انس رضي الله عنه دوى مكاتب جوړ كړل. په بدل كتابت ادا كولو سره دا آزاد شو. د حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه آزادې شوې وينځې سره ددوى نكاح اوشوه.(۳)
ددې نكاح خصوصيت دا وو. چه صفيه رخصتئ په وخت دريو ازواج مطهراتو تياره كړله. خوشبو ئې اولګوله. او دعاګانې ورته اوكړې. او په دې كښې نكاح كښې اتلس بدرى صحابه كرام رضي الله عنهم شريك شو. حضرت ابى بن كعب رضي الله عنه دعا اوكړله. او باقى حضراتو به آمين وئيلې.(۴)
د امام محمد بن سيرين رحمه الله ولادت د حضرت عثمان رضي الله عنه د خلافت په آخر كښې اوشو. كله چه ددوى د خلافت دوه كاله باقى وو.(۵) او دوى تقريباً د ديرشو صحابه كرامو زيارت كړې دي.(۶)
امام محمد بن سيرين رحمه الله د حضرت انس. حضرت جندب بن عبدالله بجلى. حضرت حذيفه بن اليمان. حضرت حسن بن على بن ابى طالب. حضرت رافع بن خديج. حضرت زيد بن ثابت. حضرت ثمره بن جندب. حضرت عبدالله بن الزبير. حضرت عبدالله بن عمر. حضرت عدى بن حاتم. حضرت معاويه بن ابى سفيان. حضرت ابوبكره. حضرت ابوهريره. او د حضرت عمران بن حصين رضي الله عنهم نه علاوه په تابعينو كښې د عبيده سلمانى. قاضى شريح. عكرمه مولى ابن عباس. علقمه بن قيس نخعى. د خپل رور معبد بن سيرين او د خپلې خور حفصه بنت سيرين رحمهم الله نه حديثونه روايت كړى دى.(۷)
ددوى نه خالد حذاء. اشعث بن سوار. ايوب سختيانى. ثابت بنانى. جرير بن حازم. دواؤد بن ابى هند. ربيع بن صبيح. سليمان تيمى. عاصم احول. امام شعبى. عبدالله بن شبرمه.

---

(۱) هدي الساري(۴۳۳)
(۲) طبقات ابن سعد(۲۵۸\۷) وتهذيب الكمال(۴۴۱\۲۲) وغيره)
(۳) تهذيب الأسماء واللغات (۸۳\۱) ووفيات الأعيان (۱۸۱\۴) وطبقات ابن سعد(۱۹۳\۷)
(۴) المصادر السابقة)
(۵) تذكرة الحافظ (۷۸\۱) وسير أعلام النبلاء (۶۰۷\۴) وتهذيب الأسماء (۸۳\۱) ووفيات الأعيان (۱۸۲\۴) والثقات لابن حبان(۳۴۹\۵)
(۶) تهذيب الكمال(۳۴۸\۲۵) سير أعلام النبلاء (۶۰۷\۴) وتهذيب الأسماء(۸۳\۱)
(۷) تهذيب الكمال(۳۴۵\۲۵، ۳۴۷) وسير أعلام النبلاء (۶۰۶\۴) وتذكرة الحفاظ(۷۸\۱) وتهذيب الأسماء (۸۳\۱)

عبدالله بن عون. امام اوزاعی. عمران القطان. عوف اعرابی. قتاده بن دعامه. مالك بن دینار. هشام بن حسان. یونس بن عبید. او ابوهلال راسبی رحمهم الله نه علاوه ډیر حضراتو علم حدیث حاصل کړې دې.(١)

دوی چه د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما نه کوم روایتونه کوی.په هغې کښې عام طور باندې ،،نبئت عن ابن عباس،، وائی.د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه چونکه ددوی سماع نشته.په دې وجه داسې ټول روایتونه غیر موصوله دی.او په مینځ کښې د عکرمه مولی ابن عباس واسطه ده.(٢)

بعضو حضراتو ددوی د حضرت عمران بن حصین رضی الله عنهما نه د سماع انکار کړې دې.خو ددوی دا انکار صحیح نه دی.(٣)

د امامحمد بن سیرین رحمه الله په ثقاهت او جلالت او امامت باندې اتفاق دې. دوی د احادیث بالمعنی روایت کولو هم قائل نه وو.بلکه بلفظه به ئې روایت کولو.(٤)

هشام بن حسان رحمه الله به فرمائیل.((حدثنی أصدق من أدركت من البشر: محمد بن سیرین))(٥)

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی.((محمد بن سیرین من الثقات))(٦)

امام یحي بن معین رحمه الله فرمائی.،،ثقة،،(٧)

امام عجلی رحمه الله فرمائی.((بصری، تابعی، ثقة وهو من أروی الناس عن شریح وعبیدة))(٨)

امام محمدبن سعد رحمه الله فرمائی.((وكان ثقة، مأموناً، عالیاً، رفیعاً، فقیهاً، اماماً، كثیر العلم، ورعاً))(٩)

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی.((ثقة، حجة كبیر العلم، ورع، بعید الصیت))(١٠)

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی.((وكان فقیهاً، اماماً، غزیر العلم، ثقة، ثبتاً، علامة فی التعبیر، رأساً فی الورع))(١١)

---

(١) المصادر السابقة)
(٢) تهذیب الكمال(٣٤٩\١٢٥) وتهذیب الأسماء (٨٣\١١) وطبقات ابن سعد(١٩٤\٧)
(٣) حاشیة ابن العجمی وتعلیقات الشیخ محمد عوامة علی الكاشف للذهبی(١٧٨\١٢. ١٨٠)
(٤) طبقات ابن سعد(١٩٤\٧) وتهذیب الكمال(٣٤٩\١٢٥. ٣٥٠)
(٥) تهذیب الكمال(١٢٥\ ٣٥٠) وسیر أعلام النبلاء (٦٠٨\١٤)
(٦) تهذیب الكمال(٣٥٠\١٢)
(٧) المصادر السابقة)
(٨) المصادر السابقه)_
(٩) طبقات ابن سعد(١٩٣\٧)
(١٠) الكاشف (١٧٨\١٢) رقم ٤٨٩٨)
(١١) تذكرة الحفاظ (٧٨\١)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی «ثقة، ثبت، عابد، کبیر القدر، کان لایری الروایة بالمعنی»(۱)

امام محمد بن سیرین رحمه الله چه لکه څنګه په حدیث کښې د جبال علم (لویو عالمانو) څخه وو دغه شان په زهد او تقوی، خشیت الهی، خوف آخرت، کثرت عبادت او احتیاط فی الدین کښې د لوئې شان مالک وو

امام محمد بن جریر طبری رحمه الله بالکل صحیح فرمائیلی دی «کان ابن سیرین فقیهاً، عالماً، ورعاً، ادیباً، کثیر الحدیث، صدوقاً، شهد له أهل العلم، والفضل، بذالك، وهو حجة»(۲)

امام ابن سیرین رحمه الله ته الله تعالی د خوبونو د تعبیر خاص ملکه ورکړې وه په دې سلسله کښې ددوی ډیر واقعات مشهور دی. (۳) ددوی یو کتاب هم د .. تعبیرمنام .. په موضوع سره چاپ شوی دی. چه ددې نوم ابن الندیم .. تعبیر الرؤیا .. لیکلې دې (۴) او صاحب د کشف الظنون او صاحب د هدیة العارفین په .. جوامع التعبیر .. کښې لیکلی دی (۵) دلته ددې وضاحت هم ضروری دې. چه د خوبونو د تعبیر په موضوع باندې ددوی طرف ته منسوب د ،، منتخب الکلام فی تفسیر الأحکام،، نوم سره هم یو کتاب چاپ شوې ملاویږی چه دا په حقیقت کښې ددوی نه دې. (۶)

په شوال ۱۱۰ ه کښې ددوی وفات اوشو (۷). رحمه الله تعالی رحمة واسعة.

⑥ حضرت ابوهریره رضی الله عنه تفصیلی حالات د ،، باب أمور الإیمان،، لاندې تیر شوی دی (۸)

قوله: حَدَّثَنَا عَوْفٌ عَنْ الْحَسَنِ وَمُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: عوف اعرابی د حسن بصری او محمد بن سیرین نه روایت کوی. او حسن بصری او محمد بن سیرین دواړه د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت کوی.

د حسن بصری رحمه الله د حالاتو لاندې وراندې په ،، باب المعاصی من أمر الجاهلیة،، کښې د حضرت حسن بصری رحمه الله سماع د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه ثابت دا خبره تیره شوې ده. چه د حضرت حسن بصری رحمه الله سماع د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه ثابت نه ده.

البته محمد بن سیرین رحمه الله ته ددوی نه د سماع شرف حاصل دې. دلته د امام بخاری رحمه الله

---

(۱) تقریب التهذیب(۴۸۳) رقم (۵۹۴۷)

(۲) سیرأعلام النبلاء (۶۱۱\۴)

(۳) د یو څو واقعاتو دپاره اوګورئ سیرأعلام النبلاء (۶۱۷\۴، ۶۱۸)

(۴) کتاب الفهرست لابن الندیم (ص.۳۷۸)

(۵) کشف الظنون (۶۱۱\۱) وهدیة العارفین(۷\۶)

(۶) سیرأعلام النبلاء للزرکلی (۱۵۴\۶)

(۷) وفیات الأعیان (۱۸۲\۴) وطبقات ابن سعد(۲۰۶\۷) وغیره کتب رجال)

(۸) کشف الباری(ج۱\۶۵۹، ۶۶۳)

اعتماد د محمد بن سيرين رحمه الله په روايت باندې دې.خو چونکه عوف اعرابى رحمه الله په دې روايت نقل کولو کښې د دواړو ذکرکوى په دې وجه امام بخارى رحمه الله هم دواړه ذکر کړل

قوله أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ اتَّبَعَ جَنَازَةَ مُسْلِمٍ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا وَكَانَ مَعَهُ حَتَّى يُصَلَّى عَلَيْهَا وَيَفْرُغَ مِنْ دَفْنِهَا فَإِنَّهُ يَرْجِعُ مِنْ الْأَجْرِ بِقِيرَاطَيْنِ: يعنى رسول الله ﷺ اوفرمائيل.چه کوم سړې ايمان او احتساب. يعنى د ثواب په اميد او يقين سره د يو مسلمان جنازې پسې شاته لاړ شى.هغه سره د مونځ کولو او دفن نه د فارغ کيدو پورې پاتې شى.نو هغه به دوه قيراطه ثواب اخلى.او واپس کيږى به

,,اتباع،، په عرف کښې شاته تللو ته وائى.هم ددې نه بعضو عالمانو استدلال کړې دې او فرمائيلى ئې دى.چه په جنازو کښې مړى پسې شاته تلل افضل دى.اوهم دادحنفيانومسلک دې.

جنازې پسې شاته تلل افضل دى اوکه وړاندې په دې مسئله کښې اختلاف دې.چه په جنازو کښې مړى پسې شاته تلل افضل دى.اوکه وړاندې تلل افضل دى:① دسفيان ثورى رحمه الله په نيز دواړو صورتونو کښې اختيار دې.هيڅ صورت ته په بل باندې افضليت حاصل نه دې امام بخارى رحمه الله هم دې رائې طرف ته مائل دې.② امام احمد او امام مالك رحمهما الله فرمائى. چه پيدل تلونکې به وړاندې خى.او سور به شاته خى.③ د امام شافعى رحمه الله په نيز که سور وى او که پيدل وى.مطلقاً وړاندې تلل افضل دى.④ د امام ابوحنيفه رحمه الله په نيز مطلقاً شاته تلل افضل دى. [1]

د فقهاو دلائل دامام سفيان ثورى رحمه الله استدلال د حضرت انس رضى الله عنه د اثر نه دې.هغه فرمائى

((انما أنت مشيع، فامش إن شئت أمامها، وإن شئت خلفها، وإن شئت عن يمينها، وإن شئت عن يسارها)) [2]

د امام احمد او امام مالك رحمهما الله دليل غالباً د حضرت مغيره بن شعبه رضى الله عنه روايت دې.

((أن النبى ﷺ قال: الراكب يسير خلف الجنازة، والماشى خلفها، وأمامها، وعن يمينها، وعن يسارها قريبا منها.....)) [3]

د حضرت امام شافعى رحمه الله او ددوى د اصحابو استدلال د حضرت عبدالله بن عمر رضى الله عنه روايت نه دې.**((رأيت النبى ﷺ وأبابكر وعمر يمشون أمام الجنازة))** [4]

---

[1] دمذاهبو د تفصيل دپاره اوګورئ (التعليق الممجد على مؤطاء الإمام محمد (ص.١٦٨) أبواب الجنائز باب المشى بالجنائز ولامشى معها وأوجز المسالك (٤\٢٠٨. ٢٠٩) المشى أمام الجناة)

[2] مصنف عبدالرزاق (٣\٤٤٥) كتاب الجنائز. باب المشى أمام الجنازة)

[3] سنن أبى داود كتاب الجنائز. باب امشى أمام الجنازة رقم ٣١٨٠)

[4] سنن النسائى (١\٢٧٥) كتاب الجنائز مكان امشاى من الجنازة وسنن أبى داود كتاب الجنائز باب المشى أمام الجنازة رقم ٣١٧٩) وجامع الترمذى كتاب الجنائز باب ما جاء فى المشى أمام الجنازة رقم ١٠٠٧ (و١٠٠٨. ١٠٠٩) وسنن ابن ماجه كتاب الجنائز باب ما جاء فى المشى أمام الجنازة رقم ١٤٨٢)

حضرات شوافع دا هم فرمائي چه جنازه اوړونكي په اصل كښې شفعاء دي.او شفعاء د مشفوع له وړاندې خي.نو د جنازې نه وړاندې تلل به افضل وي.[1]

د حضرت امام ابوحنيفه رحمه الله او ددوى د اصحابو استدلال د حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه مرفوع روايت نه دې.«الجنازة متبوعة ولا تتبع وليس منا من تقدمها»[2]

په يو طريق كښې ددوى الفاظ دا دى.«إنما هي متبوعة وليست بتابعة وليس معها من تقدمها»[3]

دغه شان د طاؤس رحمه الله نه نقل دى.«ما مشى رسول الله صلى الله عليه وسلم في جنازة حتى مات، إلا خلف الجنازة وبه نأخذ»[4]

د حضرت على رضي الله عنه نه نقل دى.«إن فضل الماشى خلفها على الذى يمشى أمامها كفضل صلاة الجماعة على الفذ....»[5]

تركومې پورې چه د حضرت انس رضي الله عنه د اثر تعلق دې.چه په دې كښې هر طرف ته د تللو اختيار وركړې شوې دې.نو دا د جواز د بيان دپاره دې.چه ددې قول قائل دى.پاتې شو د افضليت تعلق نو ددې دپاره چونكه نور روايات وارد شوى دى.په دې وجه به دا روايات فيصل ګرځولې شى.

دغه شان د مغيره بن شعبه رضي الله عنه روايت هم په بيان جواز باندې محمول دې.ددې نه هم د افضليت ثبوت نه كيږى.

د حضرت امام شافعي رحمه الله مستدل روايت كوم چه د حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما نه مرفوعاً نقل دې.په دې باره كښې كلام دې.خكه چه امام ترمذى رحمه الله تصريح كړې ده.چه دا حديث مرفوع نه دې.بلكه د امام زهرى رحمه الله نه مرسلاً نقل دې.او هم دا اصح دې.[6] او شوافع عام طور باندې مراسيل حجت نه منى.

او كه قابل د استدلال اومنلې شى.نو ددې نه د افضليت اثبات نشى كيدې. بلكه په بيان جواز باندې محمول كيدې شى.دغه شان په دې كښې تاويل هم كيدې شى.چه دځه عذر په وجه ئې داسې كړې وى.لكه څنګه چه د حضرت على رضي الله عنه نه منقول دى.عبدالرحمن بن ابزاء فرمائى:«كنت مع على في جنازة قال: وعلى آخذ بيدى، ونحن خلفها، وأبوبكر وعمر يمشيان أمامها، فقال،

---

[1]) بدائع الصنائع (۳۱۰\۱۱) فصل فى حمله على الجنازة)

[2]) جامع الترمذى كتاب الجنائز باب ما جاء في المشى خالف الجنازة رقم(۱۰۱۱)

[3]) منصف عبدالرزاق (۴۴۶\۳) باب المشى أمام الجنازة رقم ۶۲۶۵) وسنن أبى داود كتاب الجنائز. باب إسراع الجنازة)وسنن ابن ماجه كتاب الجنائز باب ماجاء فى المشى امام الجنازة رقم(۱۴۸۴)

[4]) مصنف عبدالرزاق (۴۴۵\۳) باب المشى أمام الجنازة رقم (۶۲۶۲)

[5]) مصنف عبدالرزاق (۴۴۶\۳)رقم ۶۲۶۳)

[6]) قال الترمذي في جامعه في كتاب الجنائزباب ما جاء في السمى أمام الجنازة وأهل الحديث كلهم يرون أن الحديث المرسل في ذ[illegible] والصواب مرسل)

إن فضل الماشي خلفها على الذي يمشي أمامها، كفضل صلاة الجماعة على صلاة الفذ، وإنهما ليعلمان من ذالك ما أعلم، ولكنهما لا يحبان أن يشقا على الناس»(١)
بيا دلته ددې خبرې لحاظ هم ساتل پکار دی.چه حضرات شوافعو جنازې سره تلونکی خلق كوم شفعاء ګرځولي دی.دا خبره په پوهه كښې نه راځي.ځكه ددې مطلب خو دا دې.چه مړې د مجرم په طور پيش كولې شی.په دې صورت كښې خو مناسب دا وه.چه ده لره نې په زړو شليدلو كپړو كښې په خراب حالت كښې. خيرن (گند ولد) ويخته بوتللې.بيا په مونځ كولو كښې هم نې ده لره شاته ايخودو.مخې ته نې نه ايخودو. حالانكه د شريعت حكم دې.چه په ښه طريقه اولامبوئ.صفا ستره ئې كړئ.ښائسته او نوې كپړې ورته واغوستوئ.خوشبو ورته اولګوئ.او د كور نه نې ښه په تعظيم او عزت او احترام سره يوسئ.بيا نې دمونځ په وخت هم مخې ته ايږدې.او د مغفرت په دعاګانو وغيره كښې هغه سره خپل ځان هم شاملوی.په دې طريقه نې د آخرت په سفر باندې رخصتوی.د خپلو خلقو نه يو ايمانداره بنده د الله تعالى په دربار كښې خپل ځان دپاره هم د آخرت توښه ګنړی.او وړاندې نې ليګی.او هغه ته وداع (توښه) وائی.نو ښكاره ده.چه په داسې موقعه باندې شاته
كيدل مناسب دی.هغه لره د شاته ايخودو خبره خو قلب موضوع ده!!
ددې نه علاوه د جنازې وړونكو په شاته كيدو كښې د نورو شرعي مصلحتونو هم لحاظ ساتلې كيږی. مثلاً دا چه په داسې صورت كښې به جنازه د خلقو مخې ته وی.چه ددې نه به قدم په قدم عبرت حاصليږی.چه دې پرون څومره د اختيار خاوند وو.نن دې څنګه مجبوره او لاچاره دې.چه د نورو په سهارا(او مدد) د الله تعالى په دربار كښې حاضريږی.صباله به زمونږه هم دا حال وی.په دې موقعه به د تقوی او د آخرت د ياد حصول زيات نه زيات وی.د قيامت حالات. او په مړی باندې د راتلونكو كيفياتو تصور به هم كيږی.او دده د سختو منزلونو د آسانتيا او د ګناهونو د معافئ به مسلسل دعاګانې كوی.بيا د شاته تللو په صورت كښې كه ضرورت راپيښ شی.نو امداد هم سهولت سره كولې شی.ښكاره خبره ده.چه جنازه شاته كيخودې شی.نو په دې اندازه استحضار. احساس او ددې فوائد نشی حاصليدې.(٢) والله اعلم.

د حديث باب نه په مذكوره مسئلې باندې استدلال احنافو حضراتو پخپل مسلك باندې د حديث باب د جملې ،،من اتبع،، نه هم استدلال كړې دې.ځكه چه د ،،اتبع،، يوه معنى د شاته تللو هم ده.(٣)

خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه ددې نه استدلال صحيح نه دې.ځكه چه د ،،تبع،، او د ،،اتبع،، يوه معنى خو ،،مشى خلفه،، ده.خو دويمه معنى نې دده سره تلل دی.كه وړاندې څی.او

---

(١) مصنف عبدالرزاق (۳\۴۴۶) رقم ۶۲۶۳)
(٢) أنوار البارى(۱۲\۱۶۱. ۱۶۲)
(٣) عمدة القارى(۱\۲۷۳)

كه روستو خې لكه چه د ,,تبعه،، معنى دا هم بيان كړې شوې ده چه ,, مربه لمشى معه،، معلومه شوه چه ,,تبع،،او ,,اتبع،، د دواړو معانو دپاره مشترك دي بيا د حضرت ابن عمر ﷺ كوم روايت چه ابن حبان رحمه الله تخريج كړې دې په هغې كښې د وړاندې تللو تصريح ده.نو د ,,اتبع،، نه د روستو تلو معنى مراد اخستل. او ددې نه د حنفيانو استدلال كول صحيح نه دى ()

خو دا د حافظ رحمه الله مغالطه ده.حقيقت هم دا دې چه ,,تبع،،او ,,اتبع،، د دواړو معانو دپاره بالاشتراك مستعمل دې.اوس كه دلته په ړومبۍ معنى يعنى د شاته تللو په معنى كښې وى نو زمونږ استدلال خو صحيح دې.او كه دويمه معنى وى.نو هغوى دپاره خو حجت نه دې نو د حنفيانو خلاف هم نه دې.ځكه چه په دې كښې د ورسرې (يو ځائې) تللو معنى ده.او يو ځائې والې شاته تللو سره هم ممكن دې.او وړاندې تللو سره هم. او ورسره ورسره تللو سره هم.نو دا معنى به مونږ په شاته تللو باندې محمول كوو ()خصوصـ د حضرت على ﷺ د صريح قول او مرفوع روايت په وجه.چه په دې كښې شاته تللو ته افضل ونيلى شوى دى

پاتې شو د حضرت ابن عمر ﷺ د روايت نه استدلال او ددې په رڼا كښې د ,,اتبع،،معنى .. وړاندې تللو .. سره كول. نو ددې روايت په باره كښې مونږه وړاندې ونيلى دى.چه اول خو دا روايت مرفوعًا ثابت نه دې.بله دا چه په دې كښې د افضليت تصريح نشته.او دريمه دا چه دا په څه عذر باندې محمول كيدې شى.والله اعلم.

قوله: **إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا**: ايمان. الله باندې يقين. د هغه په وعدو باندې يقين. او احتساب يعني كوم كار چه اوكړې شى.صرف د الله تعالى د رضا دپاره اوكړې شى د ثواب د حصول دپاره اوكړې شى.رياء او ښودنه (نمائش) مقصود نه وى.

د ايمان او احتساب تشريح وړاندې د،،ومن قام ليلة القدر ايماناً واحتساباً» لاندې تيره شوې ده.،،فارجع إليه إن شئت،،

د ترجمة الباب اثبات.هم ددې نه امام بخارى رحمه الله د ترجمة الباب اثبات كړې دې په دې طريقه چه : ① اتباع جنائز(جنازې پسې تلل) د ايمان اثر دې.او دا په ايمان باندې مرتب كيږى. په دې وجه به دا ايمان سره ملحق او ددې جزء ګرځولې شى په دې طريقه به جنازې پسې تلل د ايمان د امورو څخې كيدل ثابتيږى.② يا داسې ونيلې شى چه ,,ايماناً،،مفعول مطلق دې.او تقدير د عبارت داسې دې.«من اتبع جنازة مسلم اتباعاً ايماناً ....» دلته اتباع ايمان

) فتح البارى(۱۰۹/۱)

) عمدة القارى(۲۷۳/۱)

سره مصنف کولې شي نو ..اتباع جنائز.. به د ايمان د امورو او د ايماني شعبو څخه گرځولې شي والله أعلم.

قوله وَكَانَ مَعَهُ حَتَّى يُصَلَّى عَلَيْهَا وَيُفْرَغَ مِنْ دَفْنِهَا: ..يصلى.. او ..يفرغ.. معروف هم ونيلې شوى دى او مجهول هم. د معروف ونيلو په صورت کښې به د دواړو افعالو ضميرونه په ..من اتبع.. کښې ..من.. طرف ته راجع کيږي. او د مجهول ونيلو په صورت کښې به ..عليها.. د ..يصلى.. نائب فاعل او ..من دفنها.. به د ..يفرغ.. نائب فاعل وى.[1]

قوله فَإِنَّهُ يَرْجِعُ مِنَ الْأَجْرِ بِقِيرَاطَيْنِ كُلُّ قِيرَاطٍ مِثْلُ أُحُدٍ وَمَنْ صَلَّى عَلَيْهَا ثُمَّ رَجَعَ قَبْلَ أَنْ تُدْفَنَ فَإِنَّهُ يَرْجِعُ بِقِيرَاطٍ: دوه اجرونه به په دې طريقه حاصليږى چه يو اجر به د ..اتباع.. نه واخله تر د ..صلوة.. پورې وى او دويم اجر به په دفن کښې په شرکت کولو باندې وى.[2]

بعضو حضراتو د يو روايت الفاظو ته اوکتل[3] او دا ئې اوګڼړل چه په مونځ باندې يو قيراط او په دفن کښې په شرکت کولو باندې به مستقل دوه قيراطه ملاويږى خو حديث باب په دې سلسله کښې صريح دې چه ټول به دوه قيراطه ملاويږى. درې قيراطه به نه ملاويږى.[4]

د قيراط تحقيق قيراط په اصل کښې ..قرّاط.. (په تشديد د راء سره) وو. ځکه چه ددې جمع ..قراريط.. راځى. لکه د ..دينار.. اصل چه ..دنّار.. (په تشديد د نون سره) دې. په دې وجه ددې جمع دنانير راځى.[5]

بيا ..قيراط.. په اکثرو ښارونو کښې د يو دينار شلمې حصې ته ونيلې شى. او په بعضو ښارونو کښې څليريشتمې حصې ته وائى.[6] خو دلته دا مخصوص مقدار مراد نه دې په دې وجه نبى کريم ﷺ اوفرمائيل. «كل قيراط مثل أحد»[7]

بيا دلته داوضاحت هم ضرورى دې چه «كل قيراط مثل أحد» ئې چه اوفرمائيل. دا کلام تمثيلى دې. ګنې الله تعالى چه به مؤمنانو ته په قولى او فعلى طاعاتو باندې کوم ثواب ورکوى هغه

---

[1] عمدة القارى (۲۷۲/۱)

[2] شرح النووى على صحيح مسلم (۳۰۷/۱)

[3] أخرجه البخارى فى صحيحه فى كتاب الجنائز باب من انتظر حتى دفن رقم ۱۳۲۵ عن أبى هريرة ﷺ قال قال رسول الله ﷺ من شهد الجنازة حتى يصلى فله قيراط ومن شهد حتى تدفن كان له قيراطان)

[4] شرح النووى (۳۰۷/۱) وفتح البارى (۱۰۹/۱) و(۱۹۷/۳) وعمدة القارى (۲۷۳/۱)

[5] عمدة القارى (۲۷۲/۱)

[6] وفيه أقوال أخرى راجع عمدة القارى (۲۷۲/۱)

[7] شرح النووى (۳۰۷/۱)

په ډير زيات وى.لكه په حديث شريف كښې راځي «الطهور شطر الإيمان، والحمد لله تملأ الميزان، وسبحان الله و الحمدلله تملآن أو تملأ ما بين السماوات والأرض»(١) دغه شان په روايت كښې دى «القيراط أعظم من أحد»(٢) د مستدرك په يو روايت كښې دى «والذى نفسى بيده، لهما فى الميزان أثقل من أحد»(٣)

خلاصه دا چه دلته قيراط د احد برابر ګرځولې شوې دې.دا تمثيلا دې. تحقيقى مقدار بيانول مقصود نه دې.

دلته دا خبره هم يادول پكار دى.چه د .. قيراط.. ذكر لكه څنګه چه د جنازې په بيان كښې راغلې دې.دغه شان په .. اقتناء كلب..(د سپى ساتلو) په سلسله كښې هم راغلې دې.لكه د نبى كريم ﷺ ارشاد دې.چه «من إقتنى كلباً ،إلا كلب صيد، أو ماشية، فإنه ينقص من أجره كل يوم قيراطان»(٤) په يو بل روايت كښې د .. يو قيراط.. ذكر دې.(٥)

دلته د يادولو خبره دا ده.چه د جنازې په باره كښې كوم .. قيراط.. وارد شوې دې.ددې نه په نص د حديث د ثواب يوه لويه حصه مراد ده.چه ددې نې د احد غر سره تشبيه وركړې ده.

خو د سپى پاللو په سلسله كښې چه د .. قيراط.. كوم ذكر راغلې دې.د هغې نه ډيره كمه درجه مراد ده.ځكه چه د جنازې د روايت تعلق د ثواب باب سره دې.او په ثواب كښې د الله تعالى فضل ملحوظ وى.او د سپى پاللو د روايت تعلق د عقاب باب سره دې.او په ګرفتارولو كښې الله تعالى ډيره زياته كرم او بخښنه وراندې ساتى.او كم نه كم عذاب وركوى. ﴿مَنْ جَآءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهٗ عَشْرُ اَمْثَالِهَا ۚ وَمَنْ جَآءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزٰٓى اِلَّا مِثْلَهَا﴾ (٦) بيا كه الله تعالى هم دغه شان بغير د څه ګرفتارئ نه معاف كړى.نو هيڅ څوك تپوس كولو والا نشته.

قوله: تَابَعَهُ عُثْمَانُ الْمُؤَذِّنُ قَالَ حَدَّثَنَا عَوْفٌ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْوَهُ: د ,,تابعه.. ضمير مفعول روح طرف ته واپس كيږى.او مطلب دا دې.چه ددې روايت د عوف نه په نقل كولو كښې عثمان موذن د روح متابعت كړې دې.(٧)

---

(١) صحيح مسلم (١١٨\١) فاتحة كتاب الطهارة باب فضل الوضوء)
(٢) تاريخ بغدادللخطيب(٣٨٥\١٤) ترجمة أبى بكربن مروان الأسيدى رقم ٧٧٩٩)
(٣) المستدرك على الصحيحين (٣١٧\٣) كتاب معرفة الصحابة رضي الله عنهم)
(٤) صحيح بخارى كتاب الذبائح والصيد باب من أقتنى كلباً ليس بكل صيد او ماشية رقم ٥٤٨٠، ٥٤٨٢)
(٥) صحيح البخارى كتاب الحرث والمزارعة باب إقتناء الكلب للحرث رقم ٢٣٢٣)
(٦) الأنعام: ١٦٠)
(٧) عمدة القارى(١١ \ ٢٧٤)وفتح البارى(١\ ١٠٩)

بيا د عثمان موذن رحمه الله نه امام بخاري رحمه الله براه راست هم نقل كړي دي او په واسطې سره هم. كه امام بخاري رحمه الله د عثمان موذن رحمه الله نه په واسطې سره اوريدلې وى نو دا طريق به يوه اعلى درجه شى ځكه چه د منجوفي طريق خماسي دې او دا رباعي دې دلته د عثمان موذن د طريق اعلى كيدو باوجود مخكښې د منجوفي د طريق ذكر كولو وجه دا ده چه منجوفي په ثقاهت او اتقان كښې د موذن نه د اوچتې درجې دې په دې وجه ئې اصلاً ددوى روايت ذكركړو او بيا چونكه د منجوفي په طريق كښې ،،حسن و محمد عن أبي هريرة،، دې گويا چه په دې طريق كښې حسن بصري رحمه الله د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت كوى. خو چونكه د حسن بصري رحمه الله سماع . راجح دا ده چه د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه نه ده په دې وجه ئې دعثمان موذن متابعت ذكر كړو چه په دې كښې د حسن ذكر نشته دغه شان امام بخاري رحمه الله دا اوښودل چه زمونږ اعتماد په دې دويم طريق باندې دې.(١)

بيا دلته په آخر كښې امام بخاري رحمه الله د ،،نحوه،، لفظ ذكركړې دې دغه شان يو لفظ ،،مثله،، هم استعماليږى خو لكه څنگه چه مونږه وړاندې ذكركړي دى چه د دواړو په مفهوم كښې معمولى شان فرق دې ،،مثله،، هغه ځائې كښې استمالوى چرته چه د حديث په الفاظو كښې هيڅ فرق نه وى او د ،،نحوه،، لفظ په داسې موقعه باندې استعمالوى چرته چه چه الفاظو كښې څه تفاوت (فرق) وى.

دلته هم د دواړو طريق په الفاظو كښې تفاوت دې د عثمان موذن په طريق كښې چه : ابونعيم په مستخرج كښې ذكركړې دې چه د ،،وكان معه،، په ځائې ،،فلزمها،، او د ،،حتى يفرغ من دفنها،، په ځائې ،،حتى تدفن،، او د ،،فإنه يرجع بقيراط،، په ځائې ،،فله قيراط،، الفاظ دى : باقى الفاظ هم دغه دى.(٢)

قوله: <u>عثمان المؤذن</u>: دا عثمان بن الهيثم بن جهم بن عيسى العصرى العبدى البصرى دې.

د بصرې د جامع جمات موذن وو په دې وجه ورته عثمان موذن وئيلې شى. ابو عمرو ددوى كنيت دې.(٣)

دځپل پلار هيثم بن جهم. جعفر بن الزبير. عبدالملك بن جريج. روبة بن العجاج. مبارك بن فضاله. عوف اعرابى او د محبوب بن هلال مزنى رحمهم الله وغيره نه روايت كوى.(٤)

ددوى نه امام بخارى. ابراهيم بن صالح شيرازى. محمد بن يحي ذهلى. ابراهيم بن يعقوب جوزجانى. خليفه بن خياط. محمد بن الاشعث سجستانى. عبدالله بن الصباح العطار. او

---

١) عمدة القارى(٢٧٤) وفتح البارى(١\١٠٩)
٢) المصادر السابقة)
٣) تهذيب الكمال(١٩\٢. ٥. ٥٠٣)
٤) المصدر السابق)

د ابراهيم بن مرزوق رحمه الله نه علاوه ډيرو محدثينو د احاديثو سماع کړې ده.[1]

امام ابن حبان رحمه الله دوی په ..كتاب الثقات.. کښې ذکر کړی دی.[2]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی: «كان صدوقاً غيرانه بأخرة كان يتلقن ما يلقن»[3]

امام دارقطنی رحمه الله فرمائی: «كان صدوقاً كثير الخطأ»[4]

امام احمد رحمه الله ددوی نه روايت نه دې کړې او دا رائې نې ښکاره کړې ده چه هغه ثبت نه وو.[5]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: «ثقة تغير فصار يتلقن»[6]

خو حافظ رحمه الله دوی لره ..ثقه.. ګرځولې دې.دا صحيح نه معلوميږی.خکه چه باقی د رجالو امامانو دوی لره زيات نه زيات صدوق ګرځولې دې.البته صرف ابن حبان رحمه الله دوی لره په كتاب الثقات کښې ذکر کړې دې. ددې نه لازميږی.چه د ..ثقه.. ګرځولو مستحق شی.[7] پاتې شوه دا خبره چه په صحيح بخاری شريف کښې ددوی روايت منقول دی.نو دا خو يو څو د شمير روايات دی.په دې کښې هم عام طور باندې متابعات موجود دی.[8] والله اعلم.

په ۲۲۰ھ کښې ددوی وفات اوشو.[9] رحمه الله تعالى رحمةً واسعةً۔

۳۵ = بَاب خَوْفِ الْمُؤْمِنِ مِنْ أَنْ يَحْبَطَ عَمَلُهُ وَهُوَ لَا يَشْعُرُ

وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ التَّيْمِيُّ مَا عَرَضْتُ قَوْلِي عَلَى عَمَلِي إِلَّا خَشِيتُ أَنْ أَكُونَ مُكَذِّبًا وَقَالَ ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ أَدْرَكْتُ ثَلَاثِينَ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُلُّهُمْ يَخَافُ النِّفَاقَ عَلَى نَفْسِهِ مَا مِنْهُمْ أَحَدٌ يَقُولُ إِنَّهُ عَلَى إِيمَانِ جِبْرِيلَ وَمِيكَائِيلَ وَيُذْكَرُ عَنِ الْحَسَنِ مَا خَافَهُ إِلَّا مُؤْمِنٌ وَلَا أَمِنَهُ إِلَّا مُنَافِقٌ وَمَا يُحْذَرُ مِنَ الْإِصْرَارِ عَلَى النِّفَاقِ وَالْعِصْيَانِ مِنْ غَيْرِ تَوْبَةٍ لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ﴿وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾

---

[1] تهذيب الكمال(۱۹\۵۰۳، ۵۰٤)-
[2] الثقات لابن حبان (۸\٤۵۳، ٤۵٤)
[3] تهذيب الكمال(۱۹\۵۰٤) وسير أعلام النبلاء (۱۰\۲۱۰)
[4] هدى السارى(٤۲٤) وميزان الإعتدال(۳\۵۹)
[5] هدى السارى(ص.٤۲٤)
[6] تقريب التهذيب (۲.۳۸۷) رقم ٤۵۲۵
[7] تعليقات الشيخ محمد عوامة على الكاشف للذهبى(۲\٤۱)
[8] هدى السارى(ص.٤۲٤)
[9] تهذيب الكمال(۱۹\۵۰٤)

ددې باب ماقبل باب سره مناسبت امام بخارى رحمه الله ددې باب نه وړاندې ،،باب اتباع الجنائز من الإيمان،، منعقد كړې وو.د هغې نه پس ئې دا باب راوړلې دې.ددې د تيرشوى باب سره مناسبت دا دې.چه د جنازې اتباع مختلفو اغراضو لاندې كيږي.كله د رشته دارو د رضا لحاظ ساتلې شي.كله د مړى د خپلوانو د رضا خيال ساتلې كيږي.او كله د دوارو خبرو لحاظ ساتلې شي.او په بعضو وختونو كښې صرف د الله تعالى رضا مقصود وى.او هم دا مطلوب دې.لكه څنګه چه حديث كښې په ،،ايماناً او احتساباً،، سره دې طرف ته اشاره كړې شوې ده.خو كله كله داسې كيږي.چه سړې د الله تعالى د رضا دپاره كار كوى.خو بعضې داسې څيزونه او خرابيانې ورسره شاملې شى.چه هغه د انسان عمل بربادوى.

امام بخارى رحمه الله دا مذكوره باب په دې خبره خبردارې وركړې دې.چه سړې كله هم څه عمل كوى.نو د نفس د دهوكې نه دې ځان ساتى.هسې نه چه څه داسې څيز شامل شى.چه هغې سره عمل عبث شى.(١)

امام بخارى رحمه الله چه تر اوسه پورې څومره تراجم منعقد كړل.په هغې كښې ئې مرجئو باندې رد كړې دې.او ددې سره سره ئې په نورو فرقو، مثلاً د خوارجو او معتزله ئې هم ترديد كړې دې.دا باب امام بخارى رحمه الله خاص طور باندې د مرجئيه د ترديد دپاره منعقد كړې دې.هغه خلق دا وائى.چه مؤمن دپاره معصيت مضر نه دې.امام بخارى رحمه الله په رواياتو او آثارو سره ثابتوى.چه معصيت مضر دې.بعضې وختونو كښې د معصيت په وجه د انسان عمل بربادېږي. او ده ته پته هم نه لګى.په دې وجه معصيت باندې اصرار(كلكيدل) سخت مضر دې. او خطره ده چه داسې سړې فلاح او نه مومى.

په ترجمة الباب كښې امام بخارى رحمه الله دوه جزء ايخودى دى.يو «خَوْفِ الْمُؤْمِنِ مِنْ أَنْ يَحْبَطَ عَمَلُهُ» او دويم جزء دې.«وَمَا يُحْذَرُ مِنَ الْإِصْرَارِ عَلَى النِّفَاقِ وَالْعِصْيَانِ مِنْ غَيْرِ تَوْبَةٍ» د دوارو اجزاو مقصود په مرجئه باندې رد كول دى.په ړومبى جزء سره ئې دا اوښودل.چه مؤمن له هميشه يريدل پكار دى.او د مرجئه خلقو دا خيال دې.چه بس ،، لا إله إلا الله محمد رسول الله،، ونيلو سره سړې معصوم شو.دا غلطه ده.او په دويم جزء سره ئې دا اوښودل.چه په معاصيو باندې بغير د توبې نه اصرار كول مضر دى.او د مرجئه خلقو دا وينا چه د ايمان موجود كيدو سره ګناهونه مضر نه دى.(٢)

آيا د امام بخارى رحمه الله مقصد د احباطيه تاكيد دې؟

بعضې خلقو دا اوګنړل.چه امام بخارى رحمه الله په دې ترجمة الباب سره د احباطيه يعنى د معتزله تائيد كوى.چه دا وائى.چه معصيت كولو سره د انسان عمل بربادېږي.او د هميشه

---

(١) عمدة القارى(١/٢٧٤) وفتح البارى(١/١١٠)

(٢) فتح البارى (١/١١٠)

عذاب مستحق جوړيږي.خکه چه امام بخاري رحمه الله دلته فرمائي.((خَوْفِ الْمُؤْمِنِ مِنْ أَنْ يَحْبَطَ عَمَلُهُ وَهُوَلَا يَشْعُرُ)) يعني سړی له پريدل پکار دی.چه چرته دده عمل برباد شي.او ده ته پته هم اونه لګی.(١)

خو دا خبره صحيح نه ده.امام بخاري رحمه الله دلته د مرجئه ترديد کړې دې.د معتزله تائيد ئې نه دې کړې.او دلته ددوی په کلام کښې د ,,احباط.. نه مراد احباط د ثواب دې.کفر نه دې.

لکه قاضي ابن العربي رحمه الله فرمائي.چه د ,,احباط.. دوه قسمونه دی.يو ,,احباطِ ابطال،، دې.

لکه څنګه چه ايمان کفر باطلوی.او کفر ايمان باطلوی.او دويم ,,احباطِ موازنه،، ده.يعنی کله چه د قيامت په ورځ نيکئ او بدئ تللې کيږی.که د نيکو تله درنه شوه.نو د نيکو خاوند به مفلح وی.اوکه د بدو تله درنه شوه.نو که په دې صورت کښې الله تعالى معاف نکړی.نو دې به په تاوان کښې وی.اوکه معاف کړی.بيا هم د لږ وخت دپاره ..احباط.. او موندې شو.خکه چه څومره وخت توقف اوشو.تر دومره وخته پورې دې سړی ته د خپل عمل نه هيڅ فائده اونشوه.او که خدائې مکړه معافی اونشوه.بلکه عذاب ورکول مقرر شو.نو تر کوم وخته پورې چه په جهنم کښې پروت وی.تر هغومره ورځو پورې به هغه ته د خپل عمل نه فائده نه رسيږی.خو کله چه راوځی.نو هغه ته به د خپلو نيکو عملونو اجر او ثواب ملاويږی .بهرحال احباط اوموندې شو.لکه څنګه چه د مکمل احباط په صورت کښې انسان ته د خپل عمل هيڅ فائده نه رسيږی.دغه شان دکوم کس په حق کښې چه مکمل احباط وی.هغه ته في الجملة فائده حاصل نشوه.(٢) والله اعلم.

ايا په بې علمئ کښې د کفر د کلمې اطلاق موجب د کفر دې؟ امام نووی رحمه الله فرمائي.چه دلته د,,احباط،، نه مراد د ايمان نقصان او د بعضو عبادتونو باطليدل دی.کفر مراد نه دې.خکه که په بې علمئ کښې يوکس داسې عمل اوکړی.چه هغه د کفر وی.نو هغه به کافر نه وی(٣)

خو علامه کرماني رحمه الله دا رد کړې دې.او وئيلی ئې دی.چه د جمهورو په نيز که بې علمئ کښې څه داسې عمل اوکړی.يا څه داسې خبره اوکړی.چه هغه موجب د کفر وی.نو کافر کيږی.(٤)

صاحب د بحر نقل کړی دی.که يو سړې په قصد سره د کفر کلمه ووائي.چه په مزاح (توقو) کښې ولې نه وی.نو کافر کيږی.او که په خطاء يا زبردستئ سره اووئيلې شي.نو د هيڅ چا په نيز به کافر نه وی.او که پخپل اختيار سره ئې کلمه د کفر اووئيله.خو هغه ددې خبرې نه

---

(١) فتح الباري(١١٠/١)

(٢) المصدر السابق)

(٣) شرح الكرماني(١٨٧/١) وعمدة القاري (١٢٤)

(٤) المصادر السابقة)

جاهل دي.چه دا كلمه د كفر ده.نو په دې كښې د مشائخو اختلاف دې چه كافر كيږي به اوكه نه؟[1]

د ترجمة الباب ماخذ دا ترجمه امام بخارى رحمه الله د قرآن كريم د آيت ﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَنْ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ﴾[2] نه اخذ كړې ده په دې آيت كښې د ..رفع صوت فوق صوت النبى.. او د ..جهر بالقول.. نه منع كړې شوې ده چه په دې حركت سره عين ممكن ده.چه ستاسو عملونه برباد شى.هم دغې نه امام بخارى رحمه الله د ((خوف المؤمن أن يحبط عمله وهو لا يشعر)) ترجمه قائم كړله.او دا ئې واضحه كړله.چه ..د نبى ﷺ په آواز باندې خپل اواز پورته كول.. بنكاره ده.چه يو معصيت دې او معصيت سره د عملونو ضائع كيدو خطره متعلق كيږى.په داسې صورت كښې دا وئيل.چه معصيت ايمان دپاره مضر نه دې.دا به څنګه صحيح وى؟[3]

د مذكوره ايت نه د علامه زمخشرى غلط استدلال علامه زمخشرى د اعتزال مسلك ته تقويت وركولو دپاره د مذكوره آيت د ظاهرى سطحې نه استدلال كړې دې.وئيلې ئې دى.چه معاصى مطلقاً كه هغه كفر ته متعدى وى.او كه د كفر نه كم وى.د اعمالو بربادونكى او د ايمان نه خارجونكى دى.[4] حالانكه د اهل سنت والجماعت په دې خبره اتفاق دې.چه ..مادون الكفر.. هيڅ يوه ګناه د اعمالو بربادونكى نه ده.

عالمانو د علامه زمخشرى د استدلال ډير جوابونه وركړى دى.خو د ټولو نه غوره جواب علامه احمد بن المنير مالكى اسكندرى رحمه الله وركړې دې.ددوى جواب په دوو مقدمتو باندې مبنى دې.

① يو دا چه رفع د صوت كله كله د ايذا سبب جوړيږى.او دا د مشاهدې نه ثابته ده.لكه د استاد په وړاندې د شاګرد. د مرشد په وړاندې د مريد. او د مشر په موجودګئ كښې د كشر آواز پورته كول او شور شغب كول.او بنكاره ده.چه د استاد. پير. او د لوئې نه د لوئې وجاهت (او مرتبه) هم د نبى كريم ﷺ د وجاهت په وړاندې هيڅ او خاورې دى.

② دويمه دا چه د اهل السنة والجماعة په نيز دا متفق عليه ده.چه نبى كريم ﷺ ته ايذاء ور رسول كفر دې.

ددې دواړو مقدماتو ملاوولو نه نتيجه دا راووتله.چه د رفع صوت (آواز پورته كولو) دوه قسمونه دى.يو قسم هغه دې.كوم چه كفر ته متعدى دې.او دا هغه آواز دې.په كوم كښې چه نبى كريم ﷺ ته ايذاء رسول ثابتول.نو دا كفر دې.او كفر بالاتفاق عملونه بربادوى.دويم

[1]) البحرالرائق (١٢٥\٥) كتاب السير باب أحكام المرتدين)

[2]) سورة الحجرات:٢)

[3]) فضل البارى(٥١٠\١)

[4]) الكشاف (٣٥٤\٤. ٣٥٥)

قسم هغه دې.کوم چه کفر ته متعدی نه دې. یعنی په کوم کښې چه نبی کریم ﷺ ته ایذاء رسول نه ثابتیږی.

سوال: دلته دا سوال پیدا کیږی.چه هرکله هر رفع صوت کفر ته متعدی او عملونه بربادونکې نه دې.نو مطلقاً د ﴿لَا تَرْفَعُوْٓا ﴾حکم څنګه ورکړې شو؟

جواب: ددې دا دې.چه هر رفع صوت اګرچه مفضی الی الکفر او د اعمالو بربادونکې نه دې. خو دا متعین نه ده.چه کوم یو رفع د صوت به ایذاء ورکونکې وی.او کوم یو به نه وی.او که په واقع کښې متمیز او متعین کړې شی.بیا هم د بې خیالۍ په وجه تمیز نه پاتې کیږی.او د حد نه تجاوز کیږی.په دې وجه عین ممکن ده.چه یو صورت مونږه موذی او نه ګنړو.او هغه په واقع کښې موذی شي.او د کفر حده پورې اورسیږی.او د ایذاء ددې صورت نه بچکیدو دپاره ئې مطلقًا ﴿لَا تَرْفَعُوْٓا﴾ او فرمائیل.او د مطلق رفع صوت نه منع کړې شوې ده.او ددې ممانعت علت بیان کړې شوې دې. ﴿وَاَنْتُمْ لَا تَشْعُرُوْنَ۝ ﴾چه په لا علمۍ کښې ستاسو ټول اعمال برباد شی.یعنی په بې خبرۍ کښې هغه صورت متحقق شی.په کوم کښې چه ایذاء وی.چه دا کفر دې.او په دې سره به ټول عملونه برباد شی.

هم ددې شبهې په وجه چه کوم یو صورت موذی او محبط دې.ددې پته نه لګی.ددې نه د بچ کیدو دپاره د مظنه ایذاء یعنی د هر رفع صوت نه ممانعت اوکړې شو.چه په بې خیالۍ او بې علمۍ سره په هغې رفع صوت کښې مبتلا شی. کوم چه کفر او د عملونو بربادونکې دې.دا بعینه هم دغه شان ده.لکه چه په یو بل آیت کښې وئیلی شوی دی.

﴿اجْتَنِبُوْا كَثِيْرًا مِّنَ الظَّنِّ ۡ اِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ اِثْمٌ﴾ (١) دلته د،،کثیر ظن،، نه د بچکیدو حکم دې.او ددې علت بیان کړې شوې دې.چه ،، بعضې ګمان ګناه وی،، په ظاهره دلته تقریب تام نه دې. څکه چه هرکله ،،بعضې ګمان،، ګناه ده.نو هم ددې نه د بچ کیدو ضرورت دې.د هغه ګمانونو نه بچکیدل ضروری نه دی.کوم چه ګمانونه نه دی.خو دلته هم دا وئیلې کیږی.چه په کومو بعضو ګمانونو کښې اثم او ګناه ده.چونکه دغه بعض متمیز او متعین نه دی.نو ممکن ده.چه څه بعضو لره مونږه ګناه اونه ګنړو.او هغه په واقع کښې ګناه وی.په داسې صورت کښې به بې علمۍ کښې ګناه کښې مبتلا کیدل وی.په دې وجه د،،کثیر ظن،، نه د بچکیدو حکم ورکړې شو.چه په دې کښې د واقع کیدو نوبت رانشی.

بیادلته دا خبره هم د غور قابله ده.چه علامه زمخشری پخپلې باطلې مدعا باندې د استدلال کولو دپاره د آیت کوم مطلب اخلی.چه علی الاطلاق هر رفع د صوت محبط دی.ددې مطلب په بناء د ﴿ وَاَنْتُمْ لَا تَشْعُرُوْنَ۝ ﴾ لطافت بلکه افادیت هم ختمیږی.څکه چه هرکله هر قسمه رفع صوت محبط شو.نو کله چه یوکس ددې ارتکاب اوکړو.نو دده د عملونو حبط کیدل متعین او معلوم دی.او رفع صوت هم څه مخفی امر نه دې.چه ددې شعور نه کیږی.نو بیا به د ﴿لَا تَشْعُرُوْنَ۝﴾ څه مطلب وی؟ او د اهل سنت والجماعة د موقف

---

(١) سورة الحجرات:١٢

مطابق چه د آیت کوم تقریر اوکړې شو.په دې بنیاد باندې د﴿لَا تَشْعُرُوْنَ﴾ لطافت ښکاره دې.او د محاورې بالکل موافق دې.(١) والله اعلم.

د حافظ ابن القيم رحمه الله په دې مسئله کښې د معتزله تائيد او ددوی رد حافظ ابن القيم رحمه الله په دې مسئله کښې د اهل السنة والجماعة سره اختلاف کړې دې.او د معتزله موافقت ئې کړې دې.او ډير په کلکو الفاظو سره دوی ليکلی دی.چه دا څه ضروری ده.چه په هره خبره کښې د معتزله خلاف اوکړې شي.که ددوی يوه مسئله د قرآن او سنت موافق وی.نو هسې بيسه په تاويلاتو پسې کيدل، او ددوی د خلاف کولو ضرورت نشته.

بيا دوی په دې مسئله کښې د معتزله تائيد کولو دپاره لاندينی دليلونه پيش کړی دی:

① آيت د قرآن ﴿لَا تُبْطِلُوْا صَدَقٰتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰى﴾(٢)يعنی ,,د خپلو صدقاتو په احسان کولو او په ايذاء رسولوسره ابطال مه کوئ،، معلومه شوه.چه په ,,من او اذی،، سره صدقه باطليږی.

② د حضرت بريده رضي الله عنه مرفوع حديث دې.«من ترك صلاة العصر فقد حبط عمله»(٣) معلومه شوه.چه د مازيګر مونځ پريخودل چه دا يو معصيت دې.ددې په وجه عمل ضائع کيږی.

③ دوی ,,حديث الموازنه،، هم پيش کړې دې.چه په هغې کښې دی.چه د قيامت په ورځ به د نيکئ او ګناه موازنه کيږی.که نيکی غالب شوه.نو جنت ته به ځی.او که ګناه غالبه شوه. نو جهنم ته به ځی.(٤) معلومه شوه.چه دده نيکی به ضائع کيږی.ګنی جهنم ته به ولې داخليدو؟

خو حافظ ابن القيم رحمه الله چه کوم دليلونه پيش کړی دی.هغه صحيح نه دی. رومبې دليل ئې د ﴿لَا تُبْطِلُوْا صَدَقٰتِكُمْ...الخ﴾ پيش کړې دې.ددې نه دلته استدلال صحيح نه دې. ځکه چه دلته خبره او بحث په دې کښې دې.چه کومه يوه ګناه على الاطلاق ټول نيك اعمال ضائع کولې شي او که نه؟ باقی پاتې شو دا صورت چه يو خاص نيك عمل کوم سره چه ددې ګناه تعلق وی.بيا دغه ګناه سره دا هم ښکاره شي.چه دا نيك عمل په اصل کښې حسنه نه وه. بلکه د حسنه يو صورت وو.په دې کښې د حسنه روح او حقيقت نه وو.په داسې صورت کښې ددې ګناه ددې خاص نيکئ دپاره محبط کيدل منو.او ددې آيت نه هم دا صورت ثابتيږی. چه ,,من،، او ,,اذی،،چه کوم خاص حسنه سره متعلق دی.يعنی صدقات، هغه به

---

(١) الإنتصاف بهامش الكشاف (٣٥٤/٤، ٣٥٥)

(٢) سورة البقرة: ٢٦٤)

(٣) صحيح البخاری(٧٨/١) کتاب مواقيت الصلاة باب إثم من ترک صلاة العصروسنن النسائی (٨٣/١) کتاب الصلاة باب من ترک صلاة العصر)

(٤) أخرج ابن أبی حاتم عن ابن عباس رضي الله عنهما قال: يحاسب الناس يوم القيامة فمن كانت حسناته أكثر من سيئاته بواحدة دخل الجنة ومن كانت سيئاته أكثر من حسناته بواحدة دخل النار.. وأخرجه ابوالشيخ عن جابر رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يوضع الميزان يوم القيامة فيوزن الحسنات والسيئات فمن رجحت حسناته على سيئاته دخل الجنة... (٦٩/١٣ ٧٠) سورة الأعراف)

دي سره باطل او بربادیږي.او دا حبط او باطلیدل بالکل په ځاني دی.ځکه چه ,,من او اذی،، اوښودل.چه دا صدقه په اصل کښې هډو صدقه نه وه.صرف د صدقې یو صورت وو. په دې کښې روح او حقیقت نه وو.

بیا ددوی دحدیث الموازنه نه استدلال هم بې فائدې دې.ځکه چه ددې نه دا نه ثابتیږي. چه ټول نیك عملونه به باطلیږي.زیات نه زیات دومره خبره ثابتیدې شي.چه د ګناهونو د غلبې په وجه به فی الحال دده نیك عملونه نفع نه رسوی.او په فی الحال نفع نه رسولو سره حبط نه لازمیږي.بلکه فی الحال به دا محفوظ ساتلې کیږي.کله چه دې د خپلو ګناهونو سزا اوزغمي.او پاك صفا شي.بیا به هم ددې حسناتو په وجه ده ته جنت او اوچتې مرتبې نصیب کیږي.که د ګناهونو په وجه ټول نیك عملونه برباد شي.نو بیا به ګناهګارو مؤمنانو ته په جنت کښې مختلفې مرتبې به څنګه ملاویږي؟

ترکومې پورې چه د «من ترك صلاة العصر فقد حبط عمله» تعلق دې.نو ددې نه په ظاهره ددوی دموقف تائید کیږي.خو جمهور دا په زجر او توبیخ او زورنې باندې محمول کوي.

په دې داسې پوهه شئ.چه د ,,حبط،، لغوی معنی دا ده.چه څاروی ته بنه چراګاه (ورشو) ملاوشي.او په هغې کښې هغه بنه اوخړیږي.تردې چه هغه هضم نکړې شي.ددې خیټه او کلمې اوپړسیږي.دغه شان د خیټې او کلمو پړسیدو ته ,,حبط،، وئیلې شي.(۱)

اوګورئ! په دې غرض سره ګیاه کښې څرن کوي.چه ددې ژوند باقي پاتې شي.او صحت او طاقت ئې بحال پاتې شي.اوس د یو عارض او بې قاعدګئ په وجه هغه نفع حاصله نشوه. بلکه ډیر کرته خو ددې نه مرګ هم واقع کیږي.او کله کله مړه کیږی نه، خو د ګیاه خوړلو چه کومه نفع حاصلیدل پکار وو.هغه نفع نه حاصلیږي.د ,,حبط،، اصل معنی خو دا ده.

اوس ددې نه ,,حبط د اعمالو،، مراد واخستلې شو.ځکه چه په دې کښې هم دا کیږي.چه د اعمالو نه چه کوم اصلی مقصود دې.یعنی ثواب او اجر او د الله تعالی رضامندی، هغه د څه عارض په وجه نه حاصلیږي.په دې کښې هم دوه وجې دی.کله خو داسې عارض راپیښیږي.چه په دې کښې ټول عملونه واقعي بالکل بې کاره او عبث کیږي.لکه مثلاً یوکس د کفر ارتکاب اوکړو.او کله دا صورت کیږي. چه داسې عارض راپیښیږي.چه په دې سره عملونه بالکل برباد او بې کاره کیږی نه، خو ددې نه څه خاص فائده نه حاصلیږي.یا کوم برکت چه ددې نه حاصلیدل پکار دی.هغه نه حاصلیږي.دې ته هم په یوه درجه کښې ,,حبط،، وئیلې شي.په عرف کښې هم کله چه د یو سړی په کار کښې خرابی پیدا شي.او ددې په وجه دده خاص نفع ختمه شي.یا په څومره اندازه فائده چه مطلوب وه.هغه حاصله نشي.نو وئیلې شي.چه د ،، فلاني ټول کړه اوړه برباد شو،،نو په نصوصو کښې چه کله د یوې ګناه په وجه د ،، حبط،، ذکر راشي.هلته هم دا دویم صورت مراد دی.

(۱) النهایة في غریب الحدیث (۳۳۱/۱)

هم په دې بنياد د((من ترك صلاة العصر فقد حبط عمله)) مطلب دا دې چه د مازيګر د مونځ پريخودل دومره لونې جرم دې چه ددې په وجه دده د عملونو کومه مطلوب خاص نفع حاصلول وو.هغه به نه حاصليږي.او ده ته به سخت نقصان رسيږي.لکه څنګه چه دويم روايت کښې دى.((من فاتته صلاة العصر فكأنما وُتر أهله وماله))[1]

بعينه هم دغه شان د﴿لَا تَرْفَعُوْٓا اَصْوَاتَكُمْ......إلخ﴾ مطلب دا دې چه د نبى کريم ﷺ په صحبت مبارك کښې چه به صحابه کرامو ﷺ ته کوم خاص برکت حاصليدو.چه په دې سره به په معمولى عمل کښې دوى ته عظيم اجر او کثيره نفع حاصليدله.هغه به فوت کيږي.کوم چه ډير لوئ تاوان او نقصان دې.

په حديث شريف کښې راغلى چه .. که زما يو صحابى نصف مد صدقه اوکړى.نو په تاسو کښې د يوکس د غر برابر سره زر صدقه کول هم ددې برابر نشى کيدې..[2]

وجه ددې هم دا ده.چه د نبى کريم ﷺ د برکته او د صحبت د فيض نه به دوى ته په اکمله درجه اخلاص حاصليدو.کوم چه د عمل روح دې.اوس که څوك سړې داسې څه کار اوکړى کوم چه د دربار رسالت تهذيب او د ادب خلاف وى.نو ډيره ممکن ده.چه ددې نحوست سره ددې فيوضو او برکاتو راتلل بند شى.او دې محروم پاتې شى.نو کوم سړې چه د مذکوره فيوضو او برکاتو نه مستفيض کيدلو. اوس که هغه ددې نه محروم پاتې شى.نو عرفاً ده ته داسې وئيلې شى.چه ،،دده کړه اوړه ټول بې کاره شو،، څکه چه هرکله هغه فيض او برکت پاتې نشو.نو ګويا ده ته هيڅ نفع اونشوه.

ددې تشريح نه دا خبره واضحه شوه.چه په دې مواقعو کښې د .. حبط.. نه بالکل بيکاره کيدل مراد نه دى.څکه چه داسې ارتکاب د کفر په وجه کيږي.بلکه د زياتې نفعې او برکاتو حبط کيدل مراد دى.[3] والله اعلم.

قوله: وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ التَّيْمِيُّ: ابراهيم تيمى رحمه الله اوفرمائيل:

دا ابو اسماء ابراهيم بن يزيد بن شريك تيمى کوفى دې.عابد ، زاهد ، اود شپې بيدارو او واعظانو بزرګانو کښې وو.[4]

د حضرت انس، حضرت حارث بن سويد ، عمرو بن ميمون، عبدالرحمن بن ابى ليلى او يزيد بن شريك ﷺ نه روايت کوى.د حضرت عائشې ﷺ نه هم مرسلاً روايت کوى.[5]

---

[1] رواه النسائى فى سننه (٨٣١١) كتاب الصلاة باب صلاة العصرفى السفر)

[2] عن أبي سعيدالخدرى ﷺ قال قال رسول الله ﷺ لاتسبوا أصحابى فلو أن أحدكم انفق مثل احد ذهباً ما بلغ مد أحدهم ولا نصيفه أخرجه البخارى في صحيحه(٥١٨١١) كتاب فضائل اصحاب النبى ﷺ باب بلاترجمة بعد باب قول النبى ﷺ لوكنت متخذاً خليلاً)

[3] دا ټول بحث د فضل البارى(ج١١٢ ، ٥١٢ ، ٥١٣) نه ماخوذ دې.

[4] تهذيب الكمال(٢٣٢١٢)

[5] المصدرالسابق)

ددوى نه په روايت كونكو كښې بيان بن بشر احمسى. حسن بن عبيدالله نخعى. حكم بن عتيبه. زبيد بن الحارث اليامى. سالم بن ابى حفصه. سلمه بن كهيل. سليمان الاعمش او يونس بن عبيد رحمهم الله وغيره دى.(۱)

امام يحي بن معين رحمه الله فرمائى.،،ثقة،،(۲)

امام ابو زرعه رحمه الله فرمائى.((ثقة مرجئ))(۳)

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائى.،،صالح الحديث،،(۴)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.((ثقة إلا أنه يرسل ويدلس))(۵)

حجاج بن يوسف دوى لره قيد كړې وو.ددوى واقعه هم د ايثار په تاريخ كښې يوه خاص نمونه ده.واقعه دا وه.حجاج بن يوسف د حضرت ابراهيم نخعى رحمه الله گرفتارولو دپاره پوليس راوليگل.دا پوليس ابراهيم تيمى رحمه الله ته اورسيدل.او وې ونيل چه..ابراهيم مطلوب دې.. دوى ددې علم باوجود چه ددوى مطلوب حضرت ابراهيم نخعى رحمه الله دې.وې ونيل چه هم زه ابراهيم يم.ددوى تقوى او ايثاراجازت ورنكړو چه دوى د ابراهيم نخعى رحمه الله د گرفتارولو په باره كښې معمولى مدد هم اوكړى.نو دوى ئې گرفتار كړل.او د حجاج د زمانې په بدنام جيل كښې ئې واچولو.دا جيل خانه حجاج جوړه كړې وه.چه په دې كښې نه د گرمئ نه د بچ كيدو څه سامان وو.او نه د يخنئ د بچ كيدو څه ځائې وو.د كلاؤ اسمان لاندې به ئې دوه سړى په يو يو زنځير كښې تړلى گيرول.د ابراهيم تيمى رحمه الله په يو څو ورځو كښې شكل وصورت متغير شو.ترڅې چه ددوى مور ددوى د كتلو دپاره راغلله.نو وې نه پيژندلو.كله چه دوى پخپله خبره اوكړله.نو وې پيژندلو.هم په دې حال كښې ددوى وفات اوشو.

په كومه شپه ئې چه وفات اوشو.حجاج بن يوسف په خوب كښې اوكتل.چه يو سړې وائى.چه نن شپه په دې ښار كښې د يو جنتى سړى وفات شوې دې.حجاج چه د سحر پاسيدو.نو تپوس ئې اوكړو.چه آيا نن په واسط ښار كښې دچا وفات شوې دې؟ خلقواووئيل.چه آو! نن په جيل كښې د ابراهيم تيمى رحمه الله وفات شوې دې.حجاج فوراً دا اووئيل.چه دا خوب د شيطان په وسوسو كښې يوه وسوسه ده.او خبره ئې ټال كړله. ددې نه پس دده په حكم سره دوى په ډيران كښې اوغورځولى شو.(۶)

---

(۱) المصدرالسابق)
(۲) المصدرالسابق) وخلاصة الخزرجى(ص.۲۳)
(۳) المصادرالسابقة)
(۴) تهذيب الكمال(۲۳۳\۲)
(۵) تقريب التهذيب رقم ۲۶۹) (ص۹۵)۔
(۶) طبقات ابن سعد(۲۸۵\۶)

په ۹۲ھ کښې ددوی وفات اوشو.ددوی د عمر د څلويښتو کالو هم پوره شوې نه وو.(١) رحمه الله رحمة واسعة۔

قوله: مَا عَرَضْتُ قَوْلِي عَلَى عَمَلِي إِلَّا خَشِيتُ أَنْ أَكُونَ مُكَذَّبًا: چه کله هم ما خپل قول پخپل عمل باندې پيش کړو.يعنی د دواړو موازنه مې اوکړله.نو ماته دا يره شوه.چه هسې نه دروغژن اوګڼړلې شم.

ابراهيم تيمی رحمه الله د قول تخريج د ابراهيم تيمی رحمه الله دا اثر ابن سعد رحمه الله په ،،طبقات،، کښې (٢)امام احمد رحمه الله په ،،کتاب الزهد،، کښې(٣) ابونعيم رحمه الله پخپل ،،تاريخ،، کښې (٤) ابن ابی شيبه رحمه الله پخپل ،،مصنف،، کښې (٥)ابوالقاسم لالکائی رحمه الله پخپل ،،سنن،،کښې (٦)او امام بخاری رحمه الله پخپل ،،تاريخ کبير،،کښې (٧) موصولاً نقل کړې دې.

ددې قول مطلب: د ابراهيم تيمی رحمه الله په دې قول کښې ،،مكذباً،، په صيغې د اسم فاعل او په صيغې د اسم مفعول دواړه شان نقل کړې شوې دې.(٨)

که د اسم فاعل صيغه واخستلې شی.نو مطلب به دا وی.چه کله هم د خپل قول او فعل موازنه کوم.نو زه يريږم.چه زه پخپله خپل عمل سره د خپل قول تکذيب کونکې جوړ نشم.

علامه شبير احمد عثمانی رحمه الله فرمائی.دا داسې ده.لکه څنګه چه امام غزالی رحمه الله يو مثال بيان کړې دې.چه يو سړې د لوخی نه حلوه اوچتوی.او مزې سره ئې خوری.او خلقو ته وائی.چه ګورئ! دا مه خورئ.دې کښې زهر ملاو شوی دی.نو ښکاره ده.چه خلق به دده تکذيب کوی.او دې پخپله هم خپل عمل سره د خپل ځان تکذيب کوی.لکه حافظ شيرازی رحمه الله فرمائی:

واعظاں کیں جلوہ بر محراب و منبر می کنند
چوں بخلوت می روند آں کار دیگر می کنند
مشکلے دارم ز دانشمند مجلس باز پرس

١) الكشاف(٢٢٧\١) رقم ٢٢٠)
٢) طبقات ابن سعد(٢٨٥\٦)
٣) فتح البارى(١١٠\١٩١) وعمدة القارى(٢٧٥\١١)
٤) المصادرالسابقة)
٥) تغليق التعليق(٥٢\٢)
٦) عمدة القارى(٢٧٥\١١)
٧) تاريخ كبير(٣٣٥\١١) رقم ١٠٥٣)
٨) عمدة القارى (٢٧٥\١١)

توبه فرمايان چرا توبه كمتر مى كنند
گوئيا باور نمى دارند روز داورى
كاين همه قلب و دغل در كار داور مى كنند

يعنى دا واعظان خلق كوم چه په محراب او منبر باندي كينى وعظ كوى او د زهد او دنيا نه د بې رغبتۍ خبرې كوى. كله چه په خلوت كښې شى نو ددوى عمل څه بل شان وى ماته خو اشكال دې لږ شان د مجلس د هوښيارانو نه تپوس اوكړه چه د توبې تلقين كونكى پخپله توبه ولې كمه اوباسى؟ گويا دوى ته په ورځ د جزاء باندې يقين نشته چه سره د دليلونو او د حجتونو د الله ﷻ د عدل په كارونو كښې گوتې وهى او د دخل اندازۍ كوشش كوى.

ابراهيم تيمى رحمه الله ډير زيات متقى او ډير محتاط انسان وو خو د يرې او خشيت او تواضع نه ،،خشيت ان اكون مكذباً،، وائى. معلومه شوه چه د كامل ايمان باوجود يرېدل او ويرېدل پكار دى. ددوى اشاره دې آيت طرف ته ده. ﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ ۝ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ ۝﴾ [1] يعنى پخپلې خولې د قانون د اطاعت اعلان كول. او بې عمل نه كول. په دې سره د الله تعالى غضب په جوش كښې راځى

،،مكذباً،، د اسم فاعل په صيغې سره د وئيلو په صورت كښې دا معنى هم كيدې شى چه د عمل په اعتبار سره د دين تكذيب كونكو سره د مشابهت په وجه زما شمير هم د شريعت په دروغژن كونكو كښې اوشى. ځكه چه په كافرانو كښې د منافقانو په ژبه كښې خو ډير زيات طاقت وى. خو د عمل په ميدان كښې هغوى صفر وى.

او كه ،،مكذباً،، اسم مفعول اووئيلې شى نو مطلب به دا وى چه زه يريږم د الله تعالى نه. چه هغه زما تكذيب اونكړى. ځكه چه هركله عمل د قول مخالف دې نو عمل كټلو سره به خلق دروغژن وائى. ابراهيم تيمى رحمه الله چونكه ډير عابد. زاهد او متقى وو وعظ به ئې كولو ددوى مقصد دا دې. چه هركله زه د خپلو اقوالو په رڼړا كښې د خپل عمل جائزه اخلم نو ماته يره كيږى. چه زما تكذيب اونكړې شى. [2] والله اعلم

قوله: وَقَالَ ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ: او ابن ابى مليكه اووئيل

دا ابوبكر عبدالله بن عبيدالله بن ابى مليكه زهير بن عبدالله بن جدعان تيمى قرشى دې ابومحمد هم ددوى كنيت دې. [3]

دحضرت عائشې. حضرت عبدالله بن عباس. حضرت عبدالله بن عمر. حضرت عبدالله بن

---

[1] سورة الصف: ٢. ٣)

[2] فضل البارى (١\٥١٣. ٥١٤) وعمدة القارى (١\٢٧٥) وفتح البارى (١\١١٠)

[3] تهذيب الكمال (١٥\٢٥٦) وتقريب التهذيب (ص.٣١٢) اوپه طبقات ابن سعد (٥\٤٧٢) كښې ددوى نسب نامه لږه غونډې مختلف ده حالانكه په عامو مراجعو كښې هم هغه شان ده لكه څنگه چه په تهذيب الكمال كښې نقل [illegible]

عمرو بن العاص، حضرت عبدالله بن الزهير، حضرت ابو محذوره، حضرت ام سلمه او د حضرت اسماء بنت ابى بكر صديق رضي الله عنها نه روايت كوى (١)

ددوى نه علاوه نې ډير حضرات كتلى دى خو دهغوى نه نې روايت نه دې كړې. مثلاً على بن ابى طالب او حضرت سعد بن ابى وقاص رضي الله عنهما نې كتلې دي خو ددوى نه نې روايت نه دې كړې.

ددوى نه ايوب سختيانى، جرير بن حازم، حميد الطويل، عبدالعزيز بن جريج، عبدالملك بن عبدالعزيز بن جريج، عطاء ابن رباح، ليث بن سعد، ليث بن ابى سليم او يزيد بن ابراهيم تسترى رحمهم الله وغيره روايت د حديث كوى (٢)

امام ابوزرعه او امام ابوحاتم رحمهما الله فرمائى ،،ثقة،، (٣)

ابن سعد رحمه الله فرمائى ،،وكان ثقة كثير الحديث،، (٤)

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى ((وكان عالماً مفتياً صاحب حديث وإتقان، معدود فى طبقة عطاء، وقد ولى القضاء لابن الزبير، والأذان أيضاً)) (٥)

ابن حبان رحمه الله دوى لره په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې. (٦)

امام عجلى رحمه الله فرمائى ،،تابعى ثقة،، (٧)

ابن خلفون رحمه الله فرمائى ((رجل صالح جليل ثقة)) (٨)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى ،،ثقة فقيه،، (٩)

په ١١٧ هـ كښې ددوى وفات اوشو. (١٠)

قوله: أَدْرَكْتُ ثَلَاثِينَ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: زه د نبى كريم ﷺ په اصحابو كښې ديرشو حضراتو سره ملاو شوې يم.

د ابن ابى مليكه رحمه الله ددې اثر تخريج دابن ابى مليكه رحمه الله دا اثر ابوخيثمه رحمه الله پخپل ،،تاريخ،، كښې (١١) محمد بن نصر مروزى رحمه الله پخپل ،،كتاب الايمان،، كښې (١٢)، ابو زرعه

---

(١) تهذيب الكمال(١٥\٢٥٦)
(٢) المرجع السابق)
(٣) تهذيب الكمال(١٥\٢٥٨)
(٤) طبقات ابن سعد(٥\٤٧٣)
(٥) سير أعلام النبلاء(٥\٨٩)
(٦) الثقات لابن حبان (٥\٢)
(٧) تعليقات تهذيب الكمال(١٥\٢٥٩)
(٨) المرجع السابق)
(٩) تقريب التهذيب(ص. ٣١٢) رقم ٣٤٥٤)
(١٠) سير أعلام النبلاء (٥\٩٠)
(١١) فتح البارى(١\١١٠) وعمدة القارى (١\٢٧٥)
(١٢) المراجع السابقة)

دمشقي رحمه الله پخپل ..تاريخ.. كښې (١) او امام بخاري رحمه الله پخپل ..تاريخ كبير.. كښې (٢) موصولاً نقل كړې دې.

په دې طرق كښې په يو طريق كښې هم ددې اصحابو كرامو رضي الله عنهم نوم نه دې اخستلې شوې. د كومو په باره كښې چه دلته ذكر دې البته ابن ابى مليكه چه كومو صحابهٔ كرامو رضي الله عنهم سره زيات ملاقات كړې دې. هغوى كښې حضرت عائشه، حضرت اسماء، عبادله اربعهٔ، حضرت ابوهريره، حضرت عقبه بن الحارث، او حضرت مسور بن مخرمه رضي الله عنهم دى. او ددوى نه ئې روايت هم كړې دې. (٣)

قوله: كُلُّهُمْ يَخَافُ النِّفَاقَ عَلَى نَفْسِهِ: دوى ټول به د خپل ځان په باره كښې د نفاق نه يريدل. ددې يرې منشاء زياته ورع (تقوى) وه. ځكه چه دا حضرات ډير زيات متقي او پرهيزګاران وو. په دې وجه به هر څيز كښې دوى ته خطره كيدله. يريدل به چه چرته ددوى يو قول او عمل د منافقانو د قول او عمل مشابه نشي. حضرت عمر رضي الله عنه سره ددې چه ډيره لويه مرتبه ئې وه. د رسول الله ﷺ رازدار حضرت حذيفه رضي الله عنه له به ورتلو او ونيل به يې: چه په ما كښې خو څه د نفاق عمل نشته؟ (٤)

علامه ابن بطال رحمه الله فرمائي: چه په اصل كښې حضرات صحابهٔ كرام رضي الله عنهم اوږد عمر موندلې دې. او خپل مخې ته په شريعت كښې د تغير مشاهده كړې ده. خو د قدرت نه كيدو په وجه ئې انكار نه دې كړې. په دې وجه به دوى ته دا خطره وه. چه چرته دا خاموشي په مداهنت (يعنى د حق پټولو) كښې داخل نه وى. او ددوى په دې طريقه خاموش پاتې كيدل د نفاق څه څيز نه وى. (٥)

قوله: مَا مِنْهُمْ أَحَدٌ يَقُولُ إِنَّهُ عَلَى إِيمَانِ جِبْرِيلَ وَمِيكَائِيلَ: په دوى كښې به چا هم نه ونيل. چه دده ايمان د جبرئيل او ميكائيل عليهما السلام د ايمان په شان دې. يعنى لكه څنګه چه د جبرئيل او ميكائيل عليهما السلام ايمان مكمل دې. ځكه چه ددوى ايمان شهودى دې. په دوى كښې به يو سړى هم د ځان په باره كښې داسې ګمان نه كولو. بلكه هر يو ته به دا ويره وه. چه دده په ايمان كښې چرته د يو طرفه كمى نه وى راغلې. دده د نفاق څه عمل نه وى صادر شوې. د نفاق څه خبره ئې د ژبې نه نه وى وتلې.

---

(١) فتح البارى (١١٠/١) وتغليق التعليق (٥٢/٢)

(٢) التاريخ الكبير(١٣٧/٥) رقم الترجمة (٤١٢)

(٣) فتح البارى (١١٠/١، ١١١)

(٤) عن زيد بن وهب قال مات رجل من المنافقين فلم يصل عليه حذيفة فقال له عمرأمن القوم هذا ؟ قال نعم.قال بالله أمنهم أنا؟ قال لا ولن أخبربه بعدک أحداً (رواه ستة فى الإيمان) كذا فى كنزالعمال (٣٤٤/١٣) رقم ٣٦٩٦٢ ورقم ٣٦٩٦١)

(٥) عمدة القارى(٢٧٥/١) وفتح البارى(١١١/١)-

بعضې حضرات ارشاد فرمائي چه د امام بخارى رحمه الله مقصود ددې جملې نقل کولو سره امام اعظم ابوحنيفه رحمه الله باندې تعريض دې.څکه د امام ابوحنيفه رحمه الله نه منقول دي. ،،ايمانى كإيمان جبرئيل،، خو دا خبره په مشهورو شارحينو نووى، كرمان،عينى، عسقلانى، قسطلانى وغيره کښې چا هم نه ده ذکرکړې.نو دا وئيل چه په دې سره امام ابوحنيفه رحمه الله باندې تعريض مقصود دې.صحيح نه معلوميږى .(١)

ددې يوه قرينه دا هم د ه.چه دلته د امام بخارى رحمه الله الفاظ دى.،،......على إيمان جبرئيل و ميكائيل،، حالانکه دامام ابوحنيفه رحمه الله نه چرته هم د .. ميكائيل.. لفظ منقول نه دې. په دې وجه څه لرې نه ده.چه د امام بخارى رحمه الله مقصود د خپل يو معاصر ترديد وى.چه هغه مرجى صاحب بدعت وى.چه د هغه نه دا قول منقول وى.(٢)

ايا ,,ايمانى كايمان جبرئيل،، جمله د امام ابوحنيفه رحمه الله نه ثابت ده؟ دلته دا خبره هم قابل غور ده.چه دا جمله د امام اعظم ابوحنيفه رحمه الله نه ثابته هم ده اوكه نه؟

ملا على قارى رحمه الله په ,,شرح الفقه الاكبر،، كښې او علامه ابن عابدين شامى رحمه الله په ,,ردالمختار،، كښې د ,,خلاصة،، په حوالې سره،د امام محمد رحمه الله په طريق سره د امام ابوحنيفه رحمه الله قول نقل کړې دې.((أكره أن يقول الرجل: إيمانى كإيمان جبرئيل، ولكن يقول: آمنت بما آمن به جبرئيل))(٣)

دغه شان حافظ ذهبى رحمه الله د امام ابويوسف رحمه الله قول نقل کړې دې.((من قال إيمانى كإيمان جبرئيل فهوصاحب بدعة))(٤)

نو هركله چه د امام اعظم رحمه الله نه صاحبين رحمهما الله (چه دوى د هغوى د علومو حافظان او ناشر دى) نقل كوى.چه ،،إيمانى كإيمان جبرئيل،، وئيل خوښ نه دى. نو امام صاحب رحمه الله به دا څنګه خوښولو؟

ملا على قارى رحمه الله فرمائي.((وكذا لا يجوز أن يقول أحد: إيمانى كإيمان الأنبياء عليهم السلام، بل ولا ينبغى أن يقول: إيمانى كإيمان أبى بكر وعمر رضى الله عنهما وأمثالهما))(٥)

او كه اومنلې شى.چه د امام اعظم رحمه الله نه دا جمله منقول ده.نو دا تفصيل پيژندل پكار دى.چه د امام صاحب رحمه الله نه په دې مقام درې قسمه جملې نقل کړې شوى دى.

---

(١) انظر تعليقات لامع الدرارى(١١/٥٩٩)-

(٢) امدادالبارى(٤/٦٩٩)-

(٣) شرح الفقه الأكبرعلى القارى (ص.٨٧، ٨٨) وردالمحتار(٢/٤٨٥)-

(٤) تذكرة الحفاظ (١١/٢٩٣) ترجمة القاضى أبى يوسف الإمام العلامة)

(٥) شرح الفقه الأكبر للقارى(ص.٨٨)

(۱) يو لفظ صاحب د بحر نقل كړې دې «إيماني كإيمان جبريل، ولا أقول: إيماني مثل إيمان جبريل صلوات الله عليه وسلامه» (۱)

(۲) دويم لفظ صاحب د خلاصې نقل كړې دې «أكره أن يقول الرجل إيماني كإيمان جبريل، ولكن يقول: آمنت بما آمن به جبريل» (۲)

(۳) دريم لفظ په ،،كتاب العالم والمتعلم،، كښې منقول دې «إن إيماننا مثل إيمان الملائكة، لأنا آمنا بوحدانية الله تعالى وقدرته وما جاء من عند الله عزوجل بمثل ما أقرت به الملائكة وصدقت به الأنبياء والرسل، فمن ههنا إيماننا مثل إيمانهم، لأنا آمنا بكل شئ آمنت به الملائكة مما عاينته من عجائب الله تعالى ولم نعاينه نحن، ولهم بعد ذالك علينا فضائل، في الثواب على الإيمان وجميع العبادات.....» (۳)

ورسره دلته دري عبارتونه شول او په دريو واړو كښې په ظاهره تعارض دې علامه ابن كمال پاشا رحمه الله يوه مستقله رساله كښې دا مسئله ښه واضحه كړې ده او د ټولو عبارتونو محملونه (مقامات) ئې متعين كړي دي علامه شامي رحمه الله ددې خلاصه رانقل كړې ده چه د مغې حاصل دا دې چه په دې كښې ړومبې عبارت د علماو په حق كښې دې چه دوی په ..كاف.. او ..مثل.. كښې فرق كوی ځكه چه ..كاف.. خو مطلق دتشبيه دپاره راځي يا داسې اووايئ چه د تشبيه في الذات دپاره استعماليږی او ..مثل.. د تشبيه في الذات سره سره د تشبيه في الصفات دپاره هم راځي نو ګويا په ړومبی عبارت كښې امام ابوحنيفه رحمه الله د تشبيه في الذات اجازت وركړې دې خو تشبيه في الصفات ئې مكروه ګڼړلې دې او ددې اجازت ئې نه دې وركړې ځكه دا ډيره لرې ده چه د انسانانو ايمان د ملائكو د ايمان من كل الوجوه په ټولو صفاتو كښې مشابه شی ځكه چه ملائكو ته خو حضور او شهود حاصل دې او انسان ته دا خبره حاصل نه ده.

دويم عبارت دعوامو په اعتبار سره دې چه په دې كښې د ،كاف، استعمالولو نه هم منع كړې شوې ده. ځكه چه دوی په ،،كاف،، او ،،مثل،، كښې د فرق نه ناخبره وی.

دريم عبارت په كوم كښې چه د ،،مثل،، استعمال دې په دې كښې دا واضحه كړې شوې ده چه د جبريل او ملائكو ايمان سره د مشابهت او تشبيه څه وجه ده او هغه وجه دا ده چه د دواړو مؤمن به يو دې په كومو څيزونو چه ملائك ايمان لری .هم هغه څيزونو باندې انسانان او پيريان هم ايمان ساتی چونكه وجه د تشبيه ذكركړې شوې ده په دې وجه من كل الوجوه مشابهت كيدل نه لازميږی په دې وجه ئې ددې تصريح هم اوكړله چه «ولهم بعد ذالك علينا فضائل في الثواب....» يعنی ددوی او زمونږه ايمان برابر نشی كيدې هغوی ته فضيلت زيات

---

(۱) البحر الرائق (۲۸۷\۳) باب الطلاق فصل في إضافة الطلاق إلى الزمان)

(۲) ردالمحتار(۴۸۵\۲)

(۳) المصدر السابق)

حاصل دي.خکه چه ددوی ایمان شهودي او حضوري دې.([1]) والله اعلم.

حضرت گنگوهی رحمه الله په ،،لامع،، کښې په دې سلسله کښې ډیر جوابونه ورکړی دی.،،من شاء التفصیل فلیراجع إلیه،،([2])

قوله: وَيُذْكَرُ عَنِ الْحَسَنِ مَا خَافَهُ إِلَّا مُؤْمِنٌ وَلَا أَمِنَهُ إِلَّا مُنَافِقٌ: د حضرت حسن بصری رحمه الله نه منقول دی چه د نفاق نه مؤمن یریږی.او منافق خوددې نه هروخت مطمئن اوسیږی.

،،خافه،،او،،أمنه،، کښې ضمیر مرفوع کوم طرف ته راجع دې؟ امام نووی رحمه الله فرمانی چه دا ضمیر لفظ الجلاله ،،الله،، طرف ته راګرځي.او مطلب دا دې چه د الله تعالی نه خو مؤمن یریږی.او منافق بې یرې وی.د ابن التین رحمه الله او د متاخرینو د یو جماعت رائې هم دا ده.([3]) ، علامه کرمانی رحمه الله هم دا راجح ګرځولې ده.فرمائیلی ئې دی.چه د ،،ما خافه إلا مؤمن،، مطلب دې چه ،،ما خاف من الله إلا مؤمن،، ګویا په دې کښې حرف جار ،،من،، حذف کړې شوې دې.او فعل ئې مفعول سره ملاو شوې دې.یعنی هم دا تفصیل په ،،امنه،، کښې هم دې.([4])

خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه مطلب په دې صورت کښې اګرچه صحیح دې.خو دا نه د حضرت حسن بصری رحمه الله مقصود دې.او نه د امام بخاری رحمه الله مراد دې.خکه چه دلته کښې اختصار دې.چه ددې په وجه غلط فهمي کیږی.ګنی کومو حضراتو چه دا اثر موصولاً نقل کړې دې.ددوی ټولو چه د دې اثر کوم الفاظ نقل کړی دی.د هغې نه معلومیږی.چه دا ضمیر لفظ ،،الله،، طرف ته نه راجع کیږی.بلکه نفاق طرف ته راګرځي.([5]) لکه چه روستو به مونږ ددې الفاظ ذکرکړو.

د حضرت حسن بصری رحمه الله د فرمان مطلب دا دې.چه مؤمن ته د نفاق یره وی.چه چرې ددہ په عمل کښې نفاق نه وی داخل شوې.البته منافق د نفاق نه بې یرې وی.

د حضرت حسن بصری رحمه الله د اثر تخریج د حضرت حسن بصری رحمه الله دا اثر امام جعفر بن محمد فریابی رحمه الله پخپل کتاب ،،صفة المنافق،، موصولاً تخریج کړې دې.معلی بن زیاد رحمه الله فرمائی: ((سمعت الحسن یحلف في هذا المسجد: بالله الذي لا إله إلا هو، ما مضی مؤمن قط ولا بقي، إلا وهو

---

[1] ردالمحتارعلی الدرالمختار(۲\۴۸۵) کتاب الطلاق مطلب في قول الإمام إیماني کإیمان جبریل علیه السلام)

[2] لامع الدراری (۱\۶۰۰، ۶۰۵)

[3] فتح الباری(۱\۱۱۱)

[4] شرح کرمانی(۱\۱۸۸) علامه عینی رحمه الله دعلامه کرمانی رحمه الله خبره رد کړې ده.اولیکلی ئې دی.((إذا کان الفعل متعدیا بنفسه فلا یحتاج إلی تقدیرحرف یوصل به الفعل إلا في موضع یحتاج فیه إلی تضمین معنی فعل بمعنی فعل آخروههنا لیس کذلک عمدة القاری(۱\۲۷۶))

[5] فتح الباری(۱\۱۱۱)

من النفاق مشفق، ولا مضى منافق قط ولا بقى إلا وهو من النفاق آمن» دغه شان دا الفاظ هم منقول دى.«من لم يخف النفاق على نفسه فهو منافق»(١)

دغه شان جعفر فريابى رحمه الله پخپل سند سره د حضرت حسن بصرى رحمه الله نه نقل كړى دى.«لا والله ما أصبح ولا أمسى مؤمن إلا وهو يخاف النفاق على نفسه»(٢)

امام احمد رحمه الله پخپل ،،كتاب الايمان،، كښې د حضرت حسن رحمه الله نه نقل كړى دى.«والله ما مضى مؤمن ولا بقى، إلا يخاف النفاق، وما أمنه إلا منافق»(٣)

علامه عينى رحمه الله په دې سلسله كښې ددوى نه نور الفاظ هم نقل كړى دى.(٤)
په دې ټولو طرقو كښې د ،،نفاق،، صراحت ذكر دې.امام بخارى رحمه الله چه كوم الفاظ ذكر كړى دى.هغې كښې روايت بالمعنى دې.او اختصار دې.نو ضمير ،، نفاق،،طرف ته ګرځول پكار دى.ددې نه وړاندې د ابن ابى مليكه رحمه الله قول تيرشوې دې.«كلهم يخاف النفاق على نفسه» ددې سره به هم مطابقت هغه وخت وى .كله چه ضمير ،،نفاق،، طرف ته اوګرځولې شى.دغه شان د «خوف المؤمن أن يحبط عمله وهو لا يشعر» سره به هم مطابقت هغه وخت وى.كله چه نفاق طرف ته ضمير اوګرځولې شى.والله اعلم.

د حضرت حسن بصرى رحمه الله قول ئې په صيغې د تمريض سره ولې ذكركړې دې؟ دلته يو اشكال دا دې.چه دا خبره مشهوره ده.چه امام بخارى رحمه الله كله صيغه د معروف استعمالوى. او په الفاظو د جزم سره يو روايت ذكر كوى.نو دا د دې د ،،صحت،، دليل وى.(٥)

دلته چه كله امام بخارى رحمه الله د ابراهيم تيمى او د ابن ابى مليكه رحمهما الله آثار نقل كړل.نو د ،،قال،، صيغه ئې استعمال كړله.چه دا د جزم دپاره ده.په دې سره ددې د ،،اثارو،، صحيح كيدو طرف ته اشاره اوشوه.خو كله ئې چه د حضرت حسن بصرى رحمه الله اثر نقل كړې دې. نو دا ئې په صيغې د تمريض ،،يذكر،، سره نقل كړې دې.ددې څه وجه ده؟

ددې جواب حافظ ابن حجر رحمه الله په ،، تغليق التعليق،، كښې دا وركړې دې.چه ددې په سند كښې جعفر بن سليمان دې.دا چونكه مضبوط راوى نه دې.په دې وجه ئې د جزم صيغه استعمال نكړله.(٦)

---

(١) فتح البارى(١١١/١) وعمدة القارى(٢٧٦/١) وتغليق التعليق(٥٣/٢)
(٢) عمدة القارى(٢٧٦/١) وتغليق التعليق(٥٤/٢)
(٣) فتح البارى(١١١/١) وعمدة القارى(٢٧٦/١) وتغليق التعليق(٥٤/٢)
(٤) عمدة القارى (٢٧٦/١)
(٥) تقريب النواوى بشرح تدريب الراوى(١١٧/١، ١١٨)
(٦) تغليق التعليق(٥٣/٢)-

حافظ رحمه الله فرمائي كه جعفر بن سليمان زهات مضبوط نه وى نو بيا به هم ددې اثر په صحت باندې څه نقصان نه راځي ځكه چه دا متفرد نه دې (١)

ددې نه هم ښه جواب حافظ ابن حجر رحمه الله په فتح البارى كښې وركړې دې. هغه فرمائي چه لكه څنګه د امام بخارى رحمه الله د جزم او د تمريض صيغې استعمالولو معمول. د ضعف او قوت په بنياد باندې دې دغه شان كله كله دا صيغې د يوې بلې قاعدې لاندې هم استعماليږى لكه چه حافظ د خپل استاد حافظ ابوالفضل بن الحسين عراقى رحمه الله په حواله سره قاعده ليكلې ده «إن البخارى لا يخص صيغة التمريض بضعف الإسناد، بل إذا ذكر المتن بالمعنى أو اختصره، أتى بها أيضاً، كما علم من الخلاف فى ذالك فهنا كذالك»(٢) يعنى امام بخارى رحمه الله صيغه دتمريض صرف د اسناد د ضعف په موقعه باندې نه استعمالوى بلكه په دې موقعه ئې هم راولى. كله ئې چه روايت بلفظه نه وى راوړلې بالمعنى ئې راوړلې وى يا ئې اختصار سره د روايت ذكركړې وى نو دلته هم بالمعنى او اختصار سره دا اثر ذكركړې شوې دې په دې وجه ئې ،،يذكر،، د مجهول صيغه استعمال كړې ده. والله اعلم.

قوله: وَمَا يُحْذَرُ مِنَ الإِصْرَارِ عَلَى التَّقَاتُلِ وَالعِصْيَانِ مِنْ غَيْرِ تَوْبَةٍ لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ: او د هغه څيزونو بيان د كوم نه چه مؤمن له بچ كېدل پكار دى. مثلاً خپل مينځ كښې جنګ جګړې. او په ګناهونو باندې د توبې نه بغير اصرار (او هميشوالې) كول. د الله تعالى ارشاد دې چه (د مؤمنانو شان دا دې چه) دا خلق په قصد سره ګناهونو باندې هميشوالې نه كوى.

دا د ،،ترجمې،، دويم جزء دې په دې كښې ،،يحذر،، مجهول صيغه ده او ذال بالتشديد او بالتخفيف دواړه شان ونيلې شى.(٣) په اكثرو رواياتو كښې دلته ،،التقاتل،، دې حديث باب سره هم دا مناسب دې حالانكه په بعضو رواياتو كښې د ،،التقاتل،، په ځائې د ،،النفاق،، لفظ دې حافظ رحمه الله فرمائي چه دلته د ،،النفاق،، لفظ اګرچه روايتاً ثابت نه دې خو معنىً صحيح دې.(٤)

ددې ترجمې د اثبات دپاره امام بخارى رحمه الله ﴿وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾ آيت نقل كړې دې چه په دې كښې ګناهونو باندې د اصرار نه كونكو مدح (تعريف) فرمائيلې شوې دې.

---

(١) المصدر السابق. دا خبره دې ياده وى چه جعفربن سليمان اګرچه فى نفسه ثقه وو. هم ددې وجې امام مسلم او اصحاب سنن اربعه ددوى روايات نقل كړى دى. خودوى شيعه وو ددې وجې حافظ ذهبى رحمه الله ليكلى دى: ثقة فيه شئ مع كثرة علمه قيل كان أمياً وهو من زهاد الشيعة) وګورئ الكاشف (١/٢٩٤) رقم ٧٩٢) دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله دوى له صدوق ګرځولى دى. تقريب التهذيب رص. ١٤٠، رقم ٩٤٢)

(٢) فتح البارى(١١١/١)

(٣) فتح البارى(١١١/١) وعمدة القارى(٢٧٧/١)

(٤) فتح البارى(١١٢/١) وعمدة القارى(٢٧٧/١)

په ګناهونو باندې د اصرار نقصانات په ګناهونو باندې اصرار ډير خطرناك څيز دې.كه په ګناه صغيره باندې اصرار كيږى.نو دا كبيره جوړيږى.او كه په ګناه كبيره باندې اصرار كيږى.نو ډير خله كفر پورې نوبت رسيږى. په دې اصرار سره زړه كښې ظلمت راځى.او په ده كښې د نيكئ قبلولو استعداد (او طاقت) باقى نه پاتې كيږى.او طاعاتو طرف ته د دوباره رجوع كولو اميد ختميږى. الله ﷻ د بنى اسرائيلو متعلق فرمائيلى دى. ﴿فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ﴾ [1] يعنى كله چه دوى په كوږ چال تلل.او په معاصيو باندې ددوى اصرار باقى پاتې شو.نو الله ﷻ ددوى زړونه كاږه كړل.

دغه شان ارشاد دې. ﴿وَنُقَلِّبُ أَفْئِدَتَهُمْ وَأَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِ أَوَّلَ مَرَّةٍ﴾ [2] په زړه او نظر كښې داسې انقلاب راځى.لكه چه ګويا وړاندې د ايمان د سره توفيق نه وو ملاو شوې

د حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما مرفوع حديث دې.«ويل للمصرين الذين يصرون على ما فعلوا وهم يعلمون» [3]

او كله چه يو سړې ګناه كوى.خو په دې باندې اصرار نه كوى.بلكه توبه اوباسى.نو دده دغه شان خراب حالت نه وى.د حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه نه مرفوعاً نقل دى.«ما أصر من استغفر و إن عاد فى اليوم سبعين مرة» [4] يعنى كه يو سړې يوه ګناه په ورځ كښې اويا خله كوى.او د اويا خله كولو باوجود په مينځ كښې توبه اوباسى.نو هغه لره به معصيت باندې اصرار كونكې نشى وئيلې.

د ترجمې مقصود سره انطباق: وړاندې مونږ بيان كړى دى.چه د ترجمة الباب دواړو اجزاو سره د مرجئه ترديد مقصود دې.په دې جزء سره د مرجئه ترديد په دې طريقه كيږى.چه هغه وائى. چه معصيت مضر نه دې.او دلته په معصيت باندې د اصرار نه يره وركولې شى.هركله چه يو څيز مضر نه دې.نو كه په هغې باندې هر څنګه اصرار وى.په هغې كښې د يريدو هيڅ خبره نشته.خو دلته يره وركړې شوې ده.معلومه شوه چه معصيت مضر وى. [5] والله اعلم بالصواب.

---

[1] سورة الصف:٥)

[2] سورة الأنعام:١١٠)

[3] مسند أحمد (١٦٥\٢. ٢١٩) مسند عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما)

[4] السنن لأبي داود كتاب الصلاة باب فى الإستغفار رقم ١٥١٤ والجامع للترمذى كتاب الدعوات باب رقم ١٠٧ رقم ٣٥٥٩)

[5] عمدة القارى(٢٧٧\١١)

٣٨- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَرْعَرَةَ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ زُبَيْدٍ قَالَ سَأَلْتُ أَبَا وَائِلٍ عَنِ الْمُرْجِئَةِ فَقَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ(١) أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ سِبَابُ الْمُسْلِمِ فُسُوقٌ وَقِتَالُهُ كُفْرٌ [٦٦٦٥،٥٦٩٧،٦٦٦٦]

رجال الحديث

① محمد بن عرعرة: دا محمد بن عرعره (بالعين و الراء المهملتين فى كلا الموضعين، على وزن فعللة) بن البرند (بكسر الباء الموحدة والراء المكسورة ويقال بفتحهما، و سكون النون وفى آخره دال مهملة) القرشى السامى (بالسين المهملة) البصرى دې. ددوى كنيت ابو عبدالله. يا ابو ابراهيم. يا ابو عمرو دې.(٢)

دا اسماعيل بن مسلم عبدى، جرير بن حازم. عبدالله بن عون. عمر بن ابى زائده. او مبارك بن فضاله رحمهم الله وغيره نه روايت كوى.(٣)

ددوى نه په روايت كونكو كښې امام بخارى. محمد بن بشار بندار. محمد بن المثنى. ابراهيم بن عبدالله كُجى او پخپله ددوى خوئې ابراهيم بن محمد بن عرعره رحمهم الله وغيره حضرات دى.(٤)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى.،،ثقة صدوق،،(٥)

امام نسائى رحمه الله فرمائى.،،ليس به بأس،،(٦)

ابن حبان رحمه الله دوى لره په ،، كتاب الثقات،، كښې ذكركړې دې.(٧)

---

(١) الحديث أخرجه البخارى أيضاً فى كتاب الأدب باب ما ينهى عن السباب واللعن رقم ٦٠٤٤ وفى كتاب الفتن باب قول النبى ﷺ لا ترجعوا بعدى كفاراً يضرب بعضكم رقاب بعض رقم ٧٠٧٦) وأخرجه مسلم فى صحيحه (٥٨\١) كتاب الإيمان باب بيان قول النبى ﷺ سباب المسلم فسوق وقتاله كفر والنسائى فى سننه (١٧٤\٢)كتاب المحاربة،باب قتل المسلم_ والترمذى فى جامعه فى كتاب البروالصلة باب (بدون ترجمة بعد باب ما جاء فى الشتم) رقم ١٩٨٣ وفى كتاب الإيمان باب ما جاء سباب المؤمن فسوق رقم(٢٦٣٤، ٢٦٣٥) وابن ماجه فى سننه فى المقدمة باب فى الإيمان رقم ٦٩ وفى كتاب الفتن باب سباب المسلم فسوق وقتاله كفر رقم (٣٩٣٩)

(٢) تهذيب الكمال(١٠٨\٢٦، ١٠٩) وعمدة القارى(٢٧٧\١)

(٣) تهذيب الكمال(١٠٩\٢٦)

(٤) تهذيب الكمال(١٠٩\٢٦)

(٥) المصدرالسابق)-

(٦) المصدرالسابق)-

(٧) الثقات لابن حبان (٦٩\٩)

امام حاكم او ابن قانع رحمه الله فرمائي ،،ثقة،،(١)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي ،،ثقة،،(٢)

په ٢١٣هـ كښې ددوى وفات اوشو (٣) رحمه الله تعالى رحمة واسعة۔

④ شعبه: دا اميرالمؤمنين فى الحديث شعبه بن الحجاج بن الورد عتكى بصرى دې. ددوى مختصر حالات د ،،باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده،، لاندې تير شوى دى.(٤)

⑤ زبيد: دا زبيد (بالباء الموحدة مصغرا) بن الحارث بن عبدالكريم بن عمرو بن كعب اليامى (بالياء المثناة من تحت) الكوفى دې. ددوى كنيت ابو عبدالرحمن يا ابو عبدالله دې. ددوى په نسبت كښې د ،،يامى،، په ځائې ،،ايامى،، هم ونيلې كيږى.(٥)

دا د ابراهيم بن سويد نخعي، ابراهيم بن يزيد نخعي، ابراهيم تيمي، سعيد بن جبير، ابو وائل شقيق بن سلمه، امام شعبى، عبدالرحمن بن ابى ليلى او مجاهد بن جبر رحمهم الله وغيره نه روايت كوى.(٦)

ددوى نه په روايت كونكو كښې جرير بن حازم، حسن بن عبيدالله، زهير بن معاويه، سفيان ثورى، سليمان الاعمش، مالك بن مغول، مسعر بن كدام، او منصور بن المعتمر رحمهم الله وغيره حضرات دى.(٧)

امام يحي بن سعيد القطان رحمه الله فرمائي ،،ثبت،،(٨)

امم يحي بن معين، ابوحاتم او امام نسائى رحمهم الله فرمائي ،،ثقة،،(٩)

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائي ،،حجة قانت لله،،(١٠)

حافظ بن حجر رحمه الله فرمائي ،،ثقة ثبت عابد،،(١١)

---

(١) تهذيب التهذيب (٩\٣٤٣)
(٢) تقريب التهذيب (ص.٤٩٦) رقم (٦١٣٧)
(٣) طبقات ابن سعد(٧\٣٠٥) والثقات لابن حبان (٩\٦٩) والكاشف (٢\١٢٠١) رقم (٥٠٤٧)
(٤) كشف البارى(١\٦٧٨)
(٥) تقريب التهذيب (٢١٣) رقم ١٩٨٩) وتهذيب الكمال(٩\٢٨٩، ٢٩٠)
(٦) تهذيب الكمال(٩\٢٩٠)
(٧) تهذيب الكمال(٩\٢٩١)-
(٨) تهذيب الكمال(٩\٢٩٢) وسير أعلام النبلاء(٥\٢٩٧)-
(٩) المصادر السابقة)
(١٠) الكاشف للذهبى(١\٤٠١) رقم ١٦١٤)-
(١١) تقريب التهذيب (ص [illegible])

امام مجاهد رحمه الله فرماني. «أعجب أهل الكوفة إلى أربعة: محمد بن عبدالرحمن بن يزيد، وأبوهبيرة يحيى بن عباد، وطلحة، وزبيد» (١)

دوى خپله شپه په دريو حصو كښې تقسيم كړې وه.په دې طريقه چه ټوله شپه عبادت اوكړې شي چه په يوه حصه كښې به نې پخپله عبادت كولو.په دويمه حصه كښې به ددوى خوني عبدالرحمن پاسيدو.او په دريمه حصه كښې به ددوى دويم خونې پاسيدو. بيا ډير كرته به داسې كيدل.چه دوى به خپله حصه مكمل كړله.او خپل خوني عبدالرحمن به نې پاسولو.نو هغه به څه سستى كوله.نو د هغوى په ځائې به پخپله عبادت كښې مشغوليدو.او بيا به نې عبدالرحمن پاسولو.كه هغه به هم سستى كوله.نو ددوى په ځائې به هم پخپله عبادت كښې لګيا كيدو.دغه شان به كله كله ټوله شپه په ولاړه تيريدله.(٢)

په ۱۲۲ھ يا ۱۲۴ھ كښې ددوى وفات شوې دې.(٣) رحمه الله تعالى رحمة واسعة،

④ ابووائل: دا مشهور مخضرم تابعي حضرت ابو وائل شقيق بن سلمه اسدى كوفى دې. دوى د نبى كريم ﷺ زمانه موندلې ده.خو ددوى د زيارت سعادت (او شرف) نه دې حاصل شوې.(٤)

دا د حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه نه روايت كوى.خو دا روايات مرسل دى.او دوى ته د حضرت عمر، حضرت عثمان، حضرت على، حضرت عبدالله بن مسعود. حضرت عمار بن ياسر، حضرت خباب بن الارت، حضرت سعد بن ابى وقاص، حضرت ابو موسى اشعرى، حضرت اسامه بن زيد، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت عبدالله بن عباس،حضرت عبدالله بن الزبير، حضرت ابو الدرداء، حضرت ابو مسعود بدرى، حضرت براء بن عازب،حضرت مغيره بن شعبه، حضرت جرير بن عبدالله بجلى، حضرت كعب بن عجره، حضرت ابوهريره، حضرت عائشه، حضرت ام سلمه، حضرت معاذ بن جبل، او حضرت ابو سعيد خدرى رضي الله عنهم نه علاوه نورو صحابه كرامو رضي الله عنهم نه هم د حديث اوريدو سعادت حاصل شوې دې.(٥)

ددوى نه په روايت كونكو كښې د جامع بن ابى راشد، حبيب بن ابى ثابت، حماد بن ابى سليمان الفقيه، زبيد اليامي، سعيد بن مسروق ثورى، سليمان الاعمش، سلمة بن كهيل، عاصم بن بهدله، عامر بن شراحيل شعبى، منصور بن المعتمر، ابو اسحاق سبيعى، او مغيره بن مقسم ضبى رحمهم الله پشان ډير عالمان او اساطين حديث رحمهم الله دى.(٦)

(١) تهذيب الكمال(٢٩١\١٩) وسير أعلام النبلاء(٢٩٦\٥)_
(٢) تهذيب الكمال(٢٩٢\١٩)وسير أعلام النبلاء(٢٩٦\٥)_
(٣) تهذيب الكمال (٢٩٢\١٩)_
(٤) تهذيب الكمال (٥٤٨\١٢) وتهذيب النووى (٢٤٧\١) وسير أعلام النبلاء (١٦١\٤)
(٥) المصادر السابقة)
(٦) المصادر السابقة)-

امام وكيع بن الجراح رحمه الله فرمائی ،،كان ثقة،،(۱)
امام يحي بن معين رحمه الله فرمائی ،،ثقة لايسأل عن مثله،،(۲)
امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائی ،،كان ثقة كثيرالحديث،،(۳)
عمرو بن مره رحمه الله فرمائی «قلت لأبي عبيدة، من أعلم أهل الكوفة بحديث عبدالله؟ قال: ابو وائل»(۴)
ابراهيم نخعی رحمه الله فرمائی «عليك بشقيق، فإني أدركت الناس وهم متوافرون، وإنهم ليعدونه من خيارهم»(۵)
دوی د ډیرو اوچتو شریفانه اخلاقو مالك وو.عاصم بن بهدله رحمه الله فرمائی «ما سمعت أبا وائل سب إنسانا قط ولا بهيمة»(۶)
ددوی د زرینو اقوالو ځنې دا دې چه «نِعم الرب ربنا، لوأطعناه ماعصانا»(۷)
دغه شان ددوی ارشاد دې «مالى أمرائنا هؤلاء، واحدة من اثنتين ما فيهم تقوى أهل الإسلام، ولا عقول أهل الجاهلية»(۸)
په ۸۲هـ کښې ددوی وفات اوشو.(۹)،،رحمه الله تعالى رحمة واسعة،،

⑤ عبدالله: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن مسعود هذلی رضی الله عنه دې.ددوی حالت وړاندې په ،،باب ظلم دون ظلم،، کښې تیر شوی دی.

قوله: سَأَلْتُ أَبَا وَائِلٍ عَنِ الْمُرْجِئَةِ: زبيد وائی چه ما د ابو وائل نه د ،، مرجئه،، په باره کښې تپوس اوکړو. مطلب دا دې چه د مرجئه چه کوم دا خيال دې چه د ايمان په موجودګئ کښې معاصی کول، او عمل پريخودل مضر نه دې.صحيح دې او که نه؟ نو ابو وائل رحمه الله په ځانې ددې چه د خپل طرفه ئې څه جواب ورکړې وې.د حضرت عبدالله بن

---

(۱) تهذيب الكمال (۱۲\۵۵۳)
(۲) تهذيب الكمال (۱۲\۵۵۳) وسير أعلام النبلاء (۴\۱۶۴)
(۳) طبقات ابن سعد(۶\۱۰۲)
(۴) تهذيب الكمال (۱۲\۵۵۲) وسير أعلام النبلاء (۴\۱۶۳) وتهذيب النووی(۱\۲۴۷)
(۵) تهذيب النووی (۱\۲۴۷) وتهذيب الكمال(۱۲\۵۵۲) وسير أعلام النبلاء(۴\۱۶۳) وطبقات ابن سعد(۶\۹۹)
(۶) تهذيب الكمال(۱۲\۵۵۲)
(۷) تهذيب الكمال(۱۲\۵۵۳) وسير أعلام النبلاء (۴\۱۶۴)
(۸) المصادر السابقة)-
(۹) تهذيب الكمال(۱۲\۵۵۴) والكاشف (۱\۴۸۹) رقم ۲۳۰۳،

مسعود رضی الله عنه په حوالې سره نې د نبی کریم ﷺ یو حدیث نقل کړو چه دا په یو وخت کښې دعوه هم ده.او دلیل هم دې.یعنی د مرجئه مذهب باطل دې.ځکه چه نبی کریم ﷺ .. سباب.. فسق او .. قتال.. کفر ګرځوی.

د ارجاء نه څه مراد دې؟ د ..ارجاء.. معنی په لغت کښې د مؤخر کولو راځی.او په اصطلاح کښې .. ارجاء.. د اعمالو مؤخر کولو ته وائی.مرجئه دا وائی چه د ایمان حقیقت صرف تصدیق دې.او په دوی کښې بعضې د تصدیق او اقرار مجموعې ته ایمان وائی.خو عمل تول د ایمان نه خارج ګرځوی.د مطلق ارجاء نه هم دا ،،إرجاء فی الإیمان،، مراد اخلی.

ضروری تنبیه بعضې حضراتو نقل کړی دی.چه د ټولو نه وړاندې د ارجاء قول اختیارونکې حسن بن محمد بن الحنفیه وو.لکه ابن سعد رحمه الله لیکلی دی.چه ((وهو أول من تکلم فی الإرجاء))[1]

دغه شان ایوب سختیانی رحمه الله نه نقل دی.((إن أول من تکلم فی الإرجاء رجل من أهل المدینة یقال له: الحسن بن محمد))[2]

د مغیره رحمه الله نه منقول دی.((أول من تکلم فی الإرجاء الحسن بن محمد بن الحنفیة))[3]

دغه شان حافظ ذهبی رحمه الله لیکلی دی.،، وهو أول المرجئة،،[4]

خو حقیقت دا دې.چه دوی د ،،مرجئه،، بانی مقررول بالکل صحیح نه دی. ځکه چه دوی د،، ارجاء فی الإیمان،، قول نه دې اختیار کړې.بلکه دوی لره په ،، مرجئه،، کښې د شمارلو وجه دا وه.چه دوی دا رائې بنکاره کړې وه.چه مونږ د حضرت ابوبکر صدیق او حضرت عمر رضی الله عنهما سره محبت لرو.ځکه چه ددوی په وجه امت کښې د قتال نوبت رانغې.او ددوی په باره کښې هیڅ چاته کله هم شك نه وو.حالانکه ددوی نه روستو چه کوم حضرات راغلی دی.د هغوی په زمانه کښې د مسلمانانو په مینځ کښې قتال اوشو.او فتنې پیدا شوې.په دې وجه مونږ ددوی معامله ..مؤخر.. کوو.او الله تعالی ته ئې حواله کوو.نه دوی سره د دوستۍ اظهار کوو.او نه اعلان د براءت کوو.

حافظ مزی رحمه الله د عثمان بن ابراهیم بن محمد بن حاطب نه نقل کړی دی. ((أول من تکلم فی الإرجاء الأول الحسن بن محمد بن الحنفیة، کنت حاضراً یوم تکلم و کنت فی حلقته مع عمی، وکان فی الحلقة جحدب و قوم معه، فتکلموا فی علی و عثمان و طلحة و الزبیر فأکثروا و الحسن ساکت،ثم تکلم، فقال، قد سمعت مقالتکم، ولم أر شیئاً أمثل من أن یرجأ علی، وعثمان، وطلحة والزبیر فلا یتولوا ولا یتبرأ منهم...))[5]

---

[1]) طبقات ابن سعد(۳۲۸/۵)-
[2]) تهذیب الکمال(۳۲۱/۶)
[3]) المصدر السابق)
[4]) الکاشف (۳۳۰/۱) رقم ۱۰۶۵)
[5]) تهذیب الکمال(۳۲۱/۶)

دغه شان دوی چه کومه رساله ليکلې ده د هغې په آخر کښې دی «ونوالی أبابکر وعمر رضی الله عنهما وجاهد فيهما، ولأنهما لم تقتتل عليهما الأمة، ولم تشك في أمرهما، ونرجئ من بعدهما ممن دخل في الفتنة، فنكل أمرهم إلى الله.....»(١)

تردې چه کله ددوی دا خبره حضرت محمد بن الحنفيه رحمه الله ته اورسيدله نو هغه ئې ملامته کړو او زخمی ئې کړو.او وې وئيل.،،لا تولی أباك عليا؟،،(٢)آيا ته خپل نيکه حضرت علی رضی الله عنه سره محبت نه کوې؟ ددې نه پس دوی دغه رساله اوليکله.چه په دې کښې دوی خپلې رايې ښکاره کړله.

محمد بن سعد رحمه الله نقل کړی دی.چه دوی ته پخپل دې تصنيف باندې افسوس وو.او کله چه زاذان او ميسره دوی ته راغلل.او دوی ئې په ذکر شوې رائې باندې ملامته کړل.نو وې وئيل: «لوددت أني كنت مت ولم أكتبه»(٣)

خلاصه دا چه حسن بن الحنفيه لره مرجئه په معنی د ،، الإرجاء في الإيمان،، باندې ګرځول صحيح نه دی.لکه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.«المراد بالإرجاء الذی تكلم الحسن بن محمد فيه غير الإرجاء الذی يعيبه أهل السنة المتعلق بالإيمان....» وريسې ليکلی.«المعنی الذی تكلم فيه الحسن أنه كان يری عدم القطع علی إحدی الطائفتين المقتتلتين في الفتنة بكونه مخطئا أو مصيبا، وكان يری أنه يرجئ الأمر فيهما، وأما الإرجاء الذی يتعلق بالإيمان، فلم يعرج عليه، فلا يلحقه بذلك عاب، والله اعلم»(٤)

دغه شان حافظ ذهبی رحمه الله ليکلی دی.«الإرجاء الذی تكلم به معناه أنه يرجئ أمر عثمان وعلی إلی الله فيفعل فيهم ما يشاء»(٥) والله أعلم وعلمه أتم وأحكم،،

قوله: فَقَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ سِبَابُ الْمُسْلِمِ فُسُوقٌ وَقِتَالُهُ كُفْرٌ:ابو وائل رحمه الله وائی.چه ماته حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه حديث واورولو.چه رسول الله صلی الله عليه وسلم اوفرمائيل: مسلمان ته کنځلې کول (بدې ردې وئيل) فسق دې.او جنګ جګړې کول کفر دې.

سباب: دا خو يا د ،، سب يسب،، نه اسم مصدر دې.يا د باب مفاعله نه مصدر دې.چه دا مشارکت غواړی.(٦)

---

(١) تهذيب التهذيب (٣٢١١٢)
(٢) تهذيب الكمال(٣٢٢١٦)
(٣) طبقات بن سعد(٣٢٨١٥)
(٤) تهذيب التهذيب (٣٢١١٢)-
(٥) حاشية تهذيب الكمال(٣٢٣١٦) نقلا عن تاريخ الإسلام للذهبی)
(٦) عمدة القاری(٢٧٨١١)

د ،،سبّ،، معنى په لغت كښې د ،،قطع،، يعنى د ،،كټ كولو،، راځي.او كنځلې كول چونكه د تعلق كټ كولو سبب جوړيږي.په دې وجه دې ته ،، سب ،، وائي.(١)
بعضو عالمانو وئيلي دي.چه دا د ،،سبة،، نه ماخوذ دې.چه ددې معنى ،،حلقة الدبر،، ده چونكه كنځلې كونكې د مسبوب (چاته چه كنځلې كوى دهغه) عورات (پټ اندامونه) او عيبونه ښكاره كوى.په دې وجه دې ته ،،سب،، وائي.(٢)
،،المسلم،، په اكثرو رواياتو كښې دلته د ،،المسلم،، لفظ دې.البته امام احمد رحمه الله د ،،غندر من شعبة،، په طريق يو روايت نقل كړې دې.چه په هغې كښې ،، المؤمن،، راغلې دې.په ظاهره درست روايت د ،، المسلم،، دې.چه دا د اكثرو راويانو روايت دې.او د ،،المؤمن،، روايت بالمعنى نقل كړې شوې دې.(٣)والله اعلم.
،،فسوق،،دفسق معنى په لغت كښې،،خروج،، راځي.او د شريعت په اصطلاح كښې د ،،خروج عن الطاعة،، په معنى كښې راځي.ګويا نافرمان سړې د شريعت د حدودو نه بهر اووتلو.(٤)
د فسق درجه د ،،عصيان،، نه اوچته ده.قال الله تعالى: ﴿وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ﴾(٥) فسوق ئې د كفر او عصيان په مينځ كښې ذكر كړو. يعنى ددې درجه د كفر نه روسته ده. او د عصيان نه وړاندې ده.(٦)
،، وقتاله كفر،، او مسلمانانو سره قتال كول د كفر عمل دې.دلته حقيقتاً قتال هم ممكن دې.او دا امكان هم شته.چه د قتال نه ،، مخاصمت،، مراد وى.(٧)
د مرجئه ترديد: دې حديث سره د مرجئه ترديد اوشو.په دې طريقه چه كنځلې كول ګناه ده.چه دا ،،فسوق،، سره تعبير كړې شوې دې.او ،،فسوق،، مضر دې.دغه شان ،، قتال ،،هم يوه ګناه ده.چه دا د ،،سباب،، نه زياته ده.او دا نبى كريم ﷺ ،كفر،سره تعبير كړې ده.او كفر هم مضر دې.معلومه شوه.چه معاصى د ايمان دپاره مضر دى. نو د مرجئه دا وينا چه ايمان سره معاصى مضر نه دى.غلط او بې اصل دى.

١) تاج العروس (٢٩٢\١) وعمدة القارى(٢٧٨\١)
٢) تاج العروس (٢٩٢\١) وعمدة القارى(٢٧٨\١)-
٣) فتح البارى(١١٢\١)
٤) فتح البار(١١٢\١) وعمدة القارى(٢٧٨\١)
٥) سورة الحجرات:٧)
٦) فتح البارى(١١٢\١)
٧) عمدة القارى(٢٧٨\١)-

ايا دې حديث سره د خوارجو تائيد كيږي؟ ددې حديث د ظاهر نه خوارجو استدلال كړې دې چه د گناه كبيره يعنى د ،، قتال مسلم،، په ارتكاب باندې حديث كښې د ،،كفر،، اطلاق كړې شوې دې.نو معلومه شوه.چه د گناه كبيره په ارتكاب سره سړې د ايمان نه خارجيږي.او په كفر كښې داخليږي.

د خوارجو د استدلال الزامى جواب: خو مونږه الزاماً دوى ته وايو.چه كه د كبيره گناه ارتكاب موجب د تكفير دې.نو نبى كريم ﷺ په دې حديث كښې،،سباب المسلم فسوق،،ولې اوفرمائيل؟ حالانكه ،،سب د مسلم،، هم گناه كبيره ده.دې ته ئې كفر ولې اونه فرمائيل؟ حالانكه ستاسو د قانون مطابق دواړو باندې د كفر اطلاق كيدل پكار دى.

تحقيقى جواب د ،،وقتاله كفر،، جواب دا دې.چه دا پخپل ظاهر باندې محمول نه دې.نو په دې كښې به تاويل كولې شى.

① د تولو نه غوره تاويل دا دې.چه داسې اوونيلې شى.چه ددې نه كفر اصلى يعنى داسې كفر مراد نه دې.چه د دين نه خارجونكې وى.بلكه كفر فرعى عملى مراد دې.(١)

په دې داسې پوهه شئ.چه د ايمان يو اصل دې.چه هغه تصديق قلبى دې.او اعمال ددې فرع دى.دغه شان د كفر هم يو اصل دې.چه هغه كفر بالله دې.او اعمال كفريه او معاصى ددې فرع دى.سړې به په كفر كښې هغه وخت داخليږي.كله چه كفر اصلى اوموندې شى.لكه څنگه چه په ايمان كښې به هغه وخت داخليږي.كله چه تصديق قلبى اوموندې شى.كه د فرعى امورو نه څه څيز اوموندې شو.خو د اصلى ايمان وجود نشته.نو دا به مؤمن نه وى.مثلاً يو سړې په الله تعالى باندې ايمان نه لرى.خو په ده كښې د توكل صفت شته.يا په ده كښې جود او سخاوت دې.حيا، حلم او بردبارى ده.دا ټول ايمانى اعمال په ده كښې موجود دى.چونكه دا ټول فرع دى.اصل ايمان نه دې.په دې وجه به دې اوصافو والا سړى ته ،،مؤمن،، نه وئيلې كيږي.

دغه شان كه د يو ايمان او تصديق والا انسان كښې داسې اوصاف اوموندې شى.كوم چه ايمانى اوصاف نه دى.بلكه د كافرانو اوصاف دى.لكه كنځلې، مؤمن سره قتال، په نسبونو كښې طعن لگول، او نوحه كول (په مړو كښې په چغو ژړل) وغيره.ددې اوصافو د موجود كيدو په وجه به مؤمن د ايمان نه نه خارجيږي.دې به د دين د دائرې نه خارج نشى گرځولې.بلكه مؤمن به وى.البته داسې به وئيلې شى .چه په ده كښې بعضې اوصاف د كافرانو راغلى دى.

اوس په دې حديث پاك پوهه شئ.چه دلته د كفر نه، كفر فرعى مراد دې.يعنى د كفر عمل او د معصيت كفر مراد دې.او معاصى د كافرانو د اعمالو څنې دى. هم دا توجيه به په هغه ټولو مواقعو كښې چليږي.كوم ځائې چه يو عمل ته شارع ﷺ كفر وئيلې دې.امام بخارى رحمه الله وراندې په ،،باب كفران العشير وكفر دون كفر،، كښې هم دا بيان فرمائيلې دې.

(١) فتح البارى(١١٢/١) وعمدة القارى(٢٧٦/١)

④ بعضې عالمانو ونيلى دى چه ..قتال.. لره د ..كفر.. ګرخولو وجه دا ده چه دا عمل د ..كفر.. مشابه دې خكه چه مؤمن سره قتال كول د كافر كار نه دې.(١) ددې تاويل حاصل هم د رومبى تاويل پشان دې

③ بعضې عالمان فرمانى چه دلته د كفر نه. كفر لغوى مراد دې په لغت كښې د .كفر. معنى.ستر.راخى كافر ته كافر خكه ونيلې شى چه دې د الله تعالى ربوبيت مستور كوى(پټوى) د هغه وحدانيت. رزاقيت. خالقيت. او مخصوص صفات مستور كوى او د غيرو خلقو دپاره ئې ثابتوى.

دلته مسلمان سره قتال كولو ته كفر ونيلې شوې دې.دا خكه چه دا سړې نعمت د اسلام مستور كوى.اسلام خو د ..سلم.. نه ماخوذ دې چه ددې معنى صلح .امن او سلامتيا ده د اسلام تقاضه خودا وه چه مسلمانانو سره مصالحت او سلامتيا سره اوسيدو.دا نه چه ددوى په مقابله كښې توره راوباسى.ګويا قتال كولوسره ده دمسلمان اوداسلام حق مستور كړو.(٢)

④ علامه كرمانى رحمه الله فرمانى چه ،،إنه يؤول إلى الكفر لشؤمه،، يعنى قتال د خپل نحوست په وجه بالآخر كفر ته رسوى.(٣)

⑤ امام خطابى رحمه الله دا په استحلال (حلال ګنړلو) باندې محمول كړې دې.يعنى مطلب دا دې چه مسلمان سره قتال كول كفر دې.او قتال كونكې به كافر كيږى.په دې شرط چه د ده عقيده دا وى.چه مسلمان مباح الدم دې.او دا خبره نه منى چه اسلام دده وينه معصوم ګرخولې ده.او دده وينه بهيول حرام دى.(٤)

خوبه دې باندې اشكال كيږى.چه بيا په دې كښې د يو معصيت تخصيص ولې دې؟ لكه څنګه چه قتال د استحلال په وجه د تكفير سبب دې.دغه شان كنځلې (بدې ردې) هم د استحلال په وجه باعث د تكفير دې.حالانكه شارع ﷺ ..سباب.. فسق او ..قتال.. كفر ګرخوى.معلومه شوه چه شارع ﷺ د استحلال صورت مراد نه دې اخستې.(٥)

يو اشكال او د هغې جواب دلته دا اشكال كيږى.چه هركله په دې حديث كښې په ،،وقتاله كفر،، كښې د ،،كفر،،نه مراد كفر فرعى دې.اصلى كفر مراد نه دې.او د اهل السنة والجماعة په نيز د كبيره معصيت ارتكاب سره انسان د ايمان نه. نه خارجيږى.نو بيا چه لكه څنګه رسول الله ﷺ د ..سباب.. دپاره د ..كفر.. عنوان اختيار او نه فرمائيلو .نو قتال دپاره به هم نبى كريم ﷺ د ..كفر..عنوان نه اختيارولو.نبى كريم ﷺ د كفر عنوان ولې تجويز كړو؟

---

(١) المصادر السابقة)

(٢) فتح البارى(١١٢/١) وعمدة القارى(٢٧٩/١)

(٣) شرح الكرمانى(١٩٠/١)

(٤) أعالم الحديث للخطابى(١٧٨/١) وفتح البارى(١١٢/١) وعمدة القارى(٢٧٩/١)

(٥) فتح البارى(ج١١٣/١)

دي جواب دا دي چه چونكه ..قتال..د..سباب..په مقابله كښې ..اغلظ.. دې.يا چونكه دا د كافرانو د اعمالو سره زيات مشابه دې په دې وجه دې باندې نبى كريمﷺ د كفر اطلاق اوفرمائيلو او د ..سباب.. درجه چونكه ددې نه كم تر ده. په دې وجه ئې ددې دپاره د ..فسوق.. عنوان اختيار كړو (١)

په دې داسې پوهه شئ چه قاعده ده.چه كله دوه څيزونه د يو نوع وى.خو ددې په مراتبو كښې فرق وى د يو مرتبه كمه وى او د بل مرتبه زياته وى.نو هلته بلغاء په عنوان كښې فرق كوى چه ددې متفاوتو درجو طرف ته اشاره اوكړې شى.

دلته هم چونكه ..قتال.. او ..سباب.. په حيثيت د معصيت د دواړو يوه نوع ده خو په دې كښې د قتال حيثيت د سباب په مقابله كښې اشد دې ددې د متفاوت درجو طرف ته اشاره كولو دپاره رسول اللهﷺ يو دپاره د سپك يعنى د .. فسوق..عنوان اختيار اوفرمائيلو او دويم دپاره ئې سخت يعنى د ..كفر.. عنوان اختيار كړو اګرچه دواړه د ..كفر دون كفر.. د قبيل څني دى.(٢) والله اعلم_

د مرجئه دوه مغالطې او د هغې ازاله مرجئه چه دا وائى.چه دنجات دپاره صرف ايمان كافى دې.د خپلې دې فاسد عقيدې ښكاره كولو دپاره دوه جملې پيش كوى.چه دا په ظاهره ډيرې اثرناكې دى:① يوه دا چه لكه څنګه طاعت كفر سره نافع نه دى.دغه شان ايمان سره معصيت هم مضر كيدل پكار نه دى.په ظاهره دا جمله د غور قابله ښكارى.خو په حقيقت كښې دا يوه دهوكه ده.مرجئه د ايمان او كفر په حقيقت نه دى پوهه شوى.

علامه شبير احمد عثمانى رحمه الله په يو مثال سره د ايمان او كفر حقيقت بيان كړې دې چه په دې سره ددوى دا مغالطه لرې كيږى.هغه فرمائى.چه .. ژوند او مرګ دوه بالمقابل څيزونه دى.په ژوند كښې هر قسمه نقصانات او امراض موجود كيږى.چه ددې په اعتبار سره ژوند كښې بې شميره مراتب او درجې دى.د يو پهلوان پشان صحت مند كس ته هم ژوندې انسان وئيلې شى.او يو بوډا كوم چه د مودو راسې په بيمارئ كښې مبتلا دې.او په دې انتظار كښې دې چه يو وخت به روح اوځى.هغه ته هم ژوندې وئيلې شى.خو په دواړو كښې بالكل واضح فرق دې.د دواړو ژوند د يوې درجې نه دې.او هركله چه د يوې درجې ژوند هم باقى وى.كه هغه د سترګو د رپ په اندازه ولې نه وى.هغه دپاره تدبيرونه كولې شى.او ډير خله دا تدبيرونه نافع هم وى.هيڅ يو عاقل دا نشى وئيلې.چه په ژوند كښې چه كوم عوارض او امراض راپيښيږى.هيڅ تدبير هغې دپاره نافع نه وى.توله دنيا دا منى.چه تركومې پورې ژوند باقى دې.كه په هره درجه كښې وى.تدابير نافع كيدې شى خو د مرګ راتلو نه روستو هيڅ علاج نافع نشى كيدې.كه په اوچته پيمانه باندې تدبير ولې نه وى.

هركله چه دا خبره په دماغو كښې راغله.نو په دې پوهه شئ.چه په اصطلاح د قرآن كښې

---

(١) شرح الكرمانى(١١٠/١٩٠) وعمدة القارى(١/٢٧٩)_

(٢) فضل البارى(١/٥٢١)

كفر او ايمان مرګ او ژوند سره تعبير کړې شوې دې.کله د الله تعالى ارشاد دې. ﴿أَوَمَن كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ﴾[1] يعنى کوم چه د جهالت او ضلالت په مرګ مړ شوې وو.بيا مونږه هغه لره د ايمان او عرفان روح سره ژوندې کړو.په يو بل مقام باندې ارشاد دې.﴿ إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَىٰ﴾[2] يعنى لکه څنګه چه يو مړى ته خطاب کول. دده په حق کښې فائده مند نه دى.هم دا حال د هغه چا دې.چه زړونه ئې مړه شوى دى.ددوى په حق کښې هيڅ نصيحت فائده مند او نافع نه دې.

د مرجئه مذکوره قول هم داسې دې.لکه چه يوکس اووائى.چه لکه څنګه چه مرګ سره هيڅ تدبير او علاج نافع نه دې.دغه شان ژوند سره هم هيڅ بد پرهيزى مضر نشى کيدې.دا خبره سوا د مجنون (او ليونى) نه بل څوك ونيلې شي؟ د مرجئه دا خبره يقينا چه غلطه ده

② دويمه خبره چه په هغې سره دوى خلق په مغالطه کښې اچوى.هغه دا ده.چه لکه څنګه چه کفر له د يوې لمحې دپاره جنت ته تلل نشته.دغه شان ايمان له هم د يوې لمحې دپاره په دوزخ کښې تلل پکار نه دى.اوس که عصاة مؤمنين په دوزخ کښې اوغورځولې شي.نو ددې سره سره به د ايمان هم په دوزخ کښې تلل لازمى وى؟

ددې جواب صوفيه حضراتو دا ورکړې دې.چه د عصاة مؤمنينو په دوزخ کښې د غورځولو په وخت به ددوى ايمان جدا ايخودې شى.لکه څنګه قيدى لره په جيل کښې د داخلولو په وخت دده لباس وغيره اوبنکلې شى.او جدا ايخودې شى.او قيديان په وردۍ کښې په جيل کښې ساتلې شى.بيا چه کله د سزا موده ختمه شى.نو د ايمان لباس به اچولې شى.او په جنت کښې به داخلولې شى.

اعراض به د خپل محل نه څنګه جدا کياى؟ باقى پاتې شو دا اشکال چه ايمان او ايمانيات خو اعراض دى.دا د خپل محل نه څنګه جدا کيدې شى؟ خو ددې اشکال د سره نشته.څکه چه په کور د آخرت کښې به اعراضو نه جواهر جوړ شى.د نبى کريم ﷺ احاديث په دې خبره باندې دلالت کوى.چه ددې مادى دنيا نه علاوه يو بل داسې عالم موجود دې.چه په دې کښې به معنوى او مخفى څيزونه مثلاً صفات انسانى وغيره د خپل صفت مناسب په جسم کښې ښکاره کيږى.لکه نبى کريم ﷺ ارشاد فرمائيلې دې.«اقرءوا القرآن فإنه يأتي يوم القيامة شفيعاً لأصحابه، اقرءوا الزهراوين، البقرة وسورة آل عمران، فإنهما تأتيان يوم القيامة كأنهما غمامتان، أو كأنهما غيايتان، أو كأنهما فرقان من طير صواف، تحاجان عن أصحابهما....»[3] په دې حديث کښې د سورة بقره او سورة آل عمران په باره کښې نبى کريم ﷺ فرمائيلى دى چه دا دواړه سورتونه

---

[1]) الأنعام:١٢٢)
[2]) النمل:٨٠)
[3]) صحيح مسلم (١١-٢٧٠) کتاب فضائل القرآن باب فضل قراءة القرآن وسورة البقرة)

په د قيامت په ورځ د دوو وريځو، يا د دوو چترو، يا د صف په شكل كښې د مارغانو د دوو ډلو په صورت كښې راځي

دغه شان د نبي كريم ﷺ ارشاد دې «إن الله يبعث الأيام يوم القيامة على هيأتها و يبعث الجمعة زهراء منيرا، أهلها يحفون بها كالعروس، تهدى إلى كريمها، تضيئ لهم، يمشون في ضوئها، ألوانهم كالثلج بياضاً، و ريحهم يسطع كالمسك، يخوضون في جبال الكافور، ينظر إليهم الثقلان، لا يطرقون إلا تعجبا حتى يدخلون الجنة، لا يخالطهم إلا المؤذنون المحتسبون» (١)

په دې حديث شريف كښې د جمعې د ورځې په باره كښې راغلي دي چه الله تعالى به دا چمكدار او روښانه ښكاره كوي.

دغه شان د نبي كريم ﷺ ارشاد دې «يؤتى بالموت كهيأة كبش أملح....» (٢)

ددې علاوه نور هم ډير احاديث دي چه دهغې نه ثابتيږي چه ددې عالم عنصري نه علاوه نور هم ډير داسې څيزونه دي چه دهغې د عامو خلقو په نيز جسم نشته خو هغه د خپلو صفاتو مناسب جسم لري. لكه مثلاً چه اعمال به تللې كيږي. (٣) او تسبيح وغيره به د اشجارو (ونو) په صورت كښې وي. (٤)

حضرت شيخ الاسلام علامه شبير احمد عثماني رحمه الله فرماني چه ..عصاة مومنين.. لره سره د ايمان نه په دوزخ كښې غورځولو كښې څه شبه ده؟ لكه څنګه چه سره زر په بهټۍ كښې اچولې شي. خو اصلي سره زر نه سوځي. بلكه نور خيرې وغيره فنا كيږي. او خالص سره زر صفا چمكدار راوځي. دغه شان دهوبي زياتې خيرنې كپړې په بهټۍ باندې ايږدي. خيرې ختميږي. اوكپړه پاكه صفا راوځي. دغه شان مومن لره په اور كښې غورځولو سره به دده زړه محفوظ وي. چه دا د ايمان محل دې. په دې باندې به هيڅ اثر نه پريوځي. دده زړه به داسې د اور د اثر نه محفوظ ساتلې كيږي. لكه څنګه چه حضرت خليل الله عليه السلام د خپل جسد مبارك سره په اور كښې محفوظ پاتې شوې وو. (٥) والله اعلم وعلمه أتم وأحكم.

---

(١) المستدرک للحاكم (٢٧٧\١) كتاب الجمعة فضائل يوم الجمعة وكذلک رواه ابن خزيمه فی صحيحه كذا قال الألبانی فی سلسلة الأحاديث الصحيحة (١٢، ٣٣٠. ٣٣١) رقم ٧٠٦)

(٢) صحيح البخارى (٦٩١\٢) كتاب التفسير سورة مريم باب قوله تعالى ﴿ وأنذرهم يوم الحسرة.. ﴾

(٣) قال تعالى: ﴿ والوزن يومئذ الحق فمن ثقلت موازينه فأولئک هم المفلحون ومن خفت موازينه فأولئک الذين خسروا أنفسهم بما كانوا بآياتنا يظلمون (الأعراف: ٨. ٩) وغيرها من الآيات)

(٤) عن ابن مسعود رضي الله عنه قال قال رسول الله ﷺ لقيت إبراهيم ليلة أسرى بی فقال يا محمد أقرئ أمتک منی السلام وأخبرهم أن الجنة طيبة التربة عذبة الماء وأنها قيعان وأن غراسها سبحان الله والحمد لله ولاإله إلا الله والله أكبر.. الجامع للإمام الترمذی كتاب الدعوات باب (بلاترجمة بعد باب ما جاء فی فضل التسبيح والتكبير والتهليل والتحميد) رقم ٣٤٦٢)

(٥) دمرجئو دمغالطې اود دې دازالې دپاره تول مباحث د فضل البارى نه ماخوذ دى. (٥١٨\١ - ٥٢١)

٣٠- أَخْبَرَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ حُمَيْدٍ حَدَّثَنِي أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عُبَادَةُ بْنُ الصَّامِتِ(١) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ يُخْبِرُ بِلَيْلَةِ الْقَدْرِ فَتَلَاحَى رَجُلَانِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ فَقَالَ إِنِّي خَرَجْتُ لِأُخْبِرَكُمْ بِلَيْلَةِ الْقَدْرِ وَإِنَّهُ تَلَاحَى فُلَانٌ وَفُلَانٌ فَرُفِعَتْ وَعَسَى أَنْ يَكُونَ خَيْرًا لَكُمْ الْتَمِسُوهَا فِي السَّبْعِ وَالتِّسْعِ وَالْخَمْسِ

رجال الحديث

① قتيبه بن سعيد: ددوى حالات وړاندې د ،، باب إفشاء السلام من الإسلام،، لاندې تير شوى دى.

② اسماعيل بن جعفر: ددوى حالات هم وړاندې د ،،باب علامة المنافق،، لاندې تير شوى دى.

③ حميد: دا ابو عبيده حميد(بالتصغير) بن ابى حميد الطويل. الخزاعى. البصرى دې.(٢) ددوى د پلار ابوحميد په نوم كښې تقريباً لس اقوال دى.(٣)

دوى ته طويل ولې وئيلې كياى؟ په دې سلسله كښې يو قول دا دې.چه دا پخپله د وړوكى قد وو.خو ددوى دواړه لاسونه اوګده وو.لكه ونيلې شى.چه دې به كله مړى سره اودريدو.او دواړه لاسونه به ئې اوږده كړل.نو يو لاس به ئې د هغه سر ته رسيدل.او دويم لاس به ئې د هغه پښو سره لګيدل.

يو قول دا هم دې.چه دې خو پخپله څه دومره اوګد نه وو.البته ددوى په ګاونډ كښې دده په نوم يوكس اوسيدو.چه هغه به د ،، حميد قصير،، په نوم سره پيژندلې كيدو.نو دوى ته د فرق دپاره ،، حميد الطويل،، اوونيلى شو.(٤)

دوى د حضرت انس رضي الله عنه نه علاوه د تابعينو يو لوئې جماعت نه حديثونه اوريدلى دى.چه په دوى كښې حضرت ثابت بنانى، حسن بصرى، رجاء بن حيوه، عكرمه مولى ابن عباس، او نافع مولى ابن عمر رضي الله عنهما خاص طور باندې قابل ذكر دى.(٥)

ددوى نه روايات كونكى هم ډير اهل علم دى.چه په هغوى كښې ابو اسحاق ابراهيم بن محمد الفزارى. اسماعيل بن جعفر. اسماعيل بن عليه، حماد بن زيد. حماد بن سلمه،

---

(١) الحديث أخرجه البخارى أيضاً فى صحيحه فى كتاب فضل ليلة القدر باب معرفة ليلة القدر لتلاحى الناس رقم ٢٠٢٣) وفى كتاب الأدب باب ما ينهى عن السباب واللعن رقم ٦٠٤٩) والنسائى فى سننه الكبرى (٢٧٠\١٢. ٢٧١) كتاب الإعتكاف باب التماس ليلة القدر فى التسع والسبع والخمس (٣٥٥\٧)

(٢) تهذيب الكمال(٣٥٥\٧)

(٣) تقريب التهذيب (١٨١) رقم ١٥٤٤)

(٤) د دې تولو اقوالو دپاره اوګورئ تهذيب الأسماء واللغات (١٧٠\١١) وتهذيب الكمال(٣٥٨\٧، ٣٥٩)

(٥) تهذيب الأسماء (١٧٠\١١) وتهذيب الكمال(٣٥٥\٧)

ربيع بن صبيح، زهير بن معاويه، سفيان بن سعيد ثوري، سفيان بن عيينه، شعبه بن الحجاج، عبدالعزيز دراوردي، عمران القطان، معاذ بن معاذ ،معتمر بن سليمان، يحي بن سعيد انصاري، يحي بن سعيد القطان او يزيد بن هارون رحمهم الله پشان اساطين (لويي عالمان) د حديث شامل دی.(١)

ددوی په ثقاهت او جلالت باندې اتفاق دې.(٢)

لکه امام يحي بن معين رحمه الله فرمائی.،،ثقة،،(٣)

امام عجلی رحمه الله فرمائی.،،بصری تابعی ثقة،،(٤)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی.،،ثقة لا بأس به،،(٥)

عبدالرحمن بن يوسف بن خراش رحمه الله فرمائی.،،ثقة صدوق،،(٦)

په حميد الطويل باندې بعضو حضراتو کلام کړې دې.په دې سلسله کښې يوه خبره خو دا ونيلې شوې ده. چه ده به تدليس کولو.لکه ابن سعد رحمه الله فرمائی. ((كان ثقة كثير الحديث، إلا أنه ربما دلس))(٧)

دغه شان ابن حبان رحمه الله دوی لره په کتاب الثقات کښې ذکرکړې دې.او فرمائيلی ئې دی.،،و كان يدلس،،(٨)

ابن خراش رحمه الله فرمائی.((فى حديث شئ يقال : إن عامة حديثه عن أنس إنما سمعه من ثابت))(٩)

دغه شان د شعبه رحمه الله نه نقل دی.((كل شئ سمع حميد عن أنس خمسة أحاديث))(١٠)

او هم ددوی نه منقول دی.((لم يسمع حميد من أنس إلا أربعة وعشرين حديثاً، والباقى سمعها من ثابت، أوثبته فيها ثابت))(١١)

---

(١) تهذيب الأسماء (١٧٠/١١) وتهذيب الكمال(٣٥٦/٧، ٣٥٨)

(٢) قال الحافظ فى هدى السارى(ص.٣٩٩) مشهور من الثقات المتفق على الإحتجاج بهم..)_

(٣) تهذيب الكمال(٣٥٩/٧)

(٤) المصدر السابق)_

(٥) المصدر السابق_

(٦) المصدر السابق)_

(٧) طبقات ابن سعد(٢٥٢/٧)

(٨) الثقات لابن حبان(١٤٨/٤)

(٩) تهذيب الكمال(٣٥٩/٧)

(١٠) تهذيب الكمال(٣٦٠/٧)

(١١) تهذيب الكمال(٣٦٠/٧)

ابوبكر د بجى رحمه الله فرمانى ((وأما حديث حميد فلا يحتج منه إلا بما قال: حدثنا أنس))[١]

يوه خبره دا هم ونيلې شوې ده چه ذوى ته په هغه حديثونو كښې تميز نه وو، كوم چه دوى براه راست د حضرت انس رضى الله عنه نه اوريدلى دى او كوم حديثونه چه دوى د ..ثابت عن انس.. او .. قتادة عن انس.. په طريق سره اوريدلى دى.[٢]

امام يحيى بن سعيد رحمه الله فرمانى ((كان حميد الطويل إذا ذهبت تلقفه على بعض حديث أنس يشك فيه))[٣]

دغه شان امام شعبه رحمه الله فرمانى چه حميد طويل ته به په بعضې احاديثو كښې شك كيدو [٤] دريمه خبره دا ونيلې شوې ده چه زانده د حميد الطويل حديثونه پريخودى وو [٥]

خو حقيقت دا دې چه دا ثقه راوى دې او په دوى باندې چه كوم كلام شوې دې د هغې په وجه به ددوى حديثونه نشى رد كولې

تركومې پورې چه ددوى د تدليس تعلق دې نو دا تدليس معتبر نه دې خكه چه په دې كښې واسطه متعين ده او دې ثقه دې لكه حافظ ابوسعيد علائى رحمه الله فرمانى ((فعلى تقدير أن يكون أحاديث حميد مدلسة، فقد تبين الواسطة فيها، وهو ثقة صحيح))[٦]

تركومې پورې چه ددوى د حضرت انس رضى الله عنه نه صرف د پنخو حديثونو اوريدو تعلق دې نو دا روايت صحيح نه دې لكه چه حافظ ابن حجر رحمه الله دهغې روايت په باره كښې (كوم چه د عيسى بن عامر په واسطې سره منقول دې) فرمانى ((ورواية عيسى بن عامر المتقدمة، أن حميدا إنما سمع من أنس خمسة أحاديث، ،قول باطل، ، فقد صرح حميد بسماعه من أنس بشئ كثير وفى صحيح البخارى من ذلك جملة وعيسى بن عامر ما عرفته))[٧]

دغه شان دوى د عسى بن عامر په باره كښې تصريح كړې ده چه دا غيرمعتمد راوى دې.[٨]

حافظ ابن عدى رحمه الله فرمانى ((وحميد له حديث كثير مستقيم، فلتغنى لكثرة حديثه أن أذكرله شيئا من حديثه، وقد حدث عنه الأئمة، وأما ما ذكر عنه أنه لم يسمع من أنس إلا مقدار ما ذكر، وسمع الباقى من ثابت عنه، فإن تلك الأحاديث يميزها من كان يتهمه أنها عن ثابت عنه، لأنه قد روى عن أنس، وقد روى عن

---

[١] تهذيب التهذيب(٣ / ٤٠)
[٢] تهذيب الكمال(٣٦٢/٧) وتهذيب التهذيب(٣٩/٣)
[٣] تهذيب الكمال(٣٦١/٧)-
[٤] تهذيب الكمال(٧ / ٣٦٠، ٣٦١)
[٥] تهذيب الكمال(٣٦٢/٧) -
[٦] تهذيب التهذيب(٣ / ٤٠) وحاشية سبط ابن العجمى على الكاشف(٣٥٢/١)
[٧] تهذيب التهذيب (٣ / ٤٠)
[٨] هدى السارى(٣٩٩)

ثابت من أنس أحاديث، فأكثر مال بابه أن الذى رواه من أنس البعض مما يدلسه من أنس، وقد سمعه من ثابت، وقد دلس جماعة من الرواة من مشايخ قد رأوهم))(١)
ترکومې پورې چه ددوی د حضرت انس رضی الله عنه په احادیثو کښې د تمیز نه کولو تعلق دې.نو دا هم خاص مضر نه دې.خکه چه کوم حضرات دا بحث کوی.هغوی ورسره ورسره دا هم وائی.
چه په دې کښې که څه واسطه شته.نو حضرت ثابت بنانی یا حضرت قتاده رحمهما الله دی.د واسطو متعین کیدو نه پس خو په دې اعتراض کښې هیڅ قوت نه پاتې کیږی.
امام یحي بن سعد رحمه الله هم د حضرت انس رضی الله عنه دحدیثونو په باره کښې چه کوم دا فرمائیلی دی.چه دوی ته به شك کیدو.دا هم په دې باندې محمول دې.چه دوی به باقاعده د حضرت انس رضی الله عنه نه براه راست اوریدلې احادیثو او ددوی په واسطې سره اوریدلې احادیثو کښې تمیز کولو سره روایت نه کولو.یا به ئې فرق نه کولو.ترکومې پورې چه په حدیث کښې د غلطئ کولو تعلق دې.نو دا خبره هیڅ چا نه ده کړې.
د امام شعبه رحمه الله خبره هم په دې باندې محمول ده.بلکه ممکن ده.چه امام شعبه رحمه الله ته غلط فهمي شوی وی.خکه چه حافظ مزی رحمه الله د معاذ بن معاذ نه نقل کړی دی.چه مونږ د حمید طویل سره ناست وو.چه شعبه راغلو.او تپوس ئې اوکړو.چه ابوعبیده! په فلانی فلانی حدیث کښې تاسو ته شك دې؟ حمید جواب ورکړو. چه آ! بعضې وختونو کښې ماته شك کیږی.کله چه شعبه لاړو.نو حمید اووئیل.چه ماته په هیڅ حدیث کښې هم شك نشته.خو چونکه دا لوئی کونکې او ډیرې نکتې راوبنکونکې هلك دې.په دې وجه ما اوغوښتل.چه لږه شان په ده باندې سختی اوکړم.(٢)
ددې واقعې نه معلومیږی.چه امام شعبه رحمه الله چه د شك کیدو کومه خبره کړې ده.هغه په دې واقعې باندې مبنی ده.حالانکه حمید خپل خان ته د شك لاحق کیدو نه ښکاره انکار کوی.
ددې نه علاوه د حمید د حضرت انس رضی الله عنه نه براه راست اوریدلی شوی احادیث اود،،ثابت من أنس،، او ،،قتادة عن أنس،، په طریق سره اوریدلی شوی احادیثو کښې د اختلاط قول د شویب بصری په طریق سره منقول دې.چه دوی په ،، درست،، نوم سره هم یادیږی.چه دا قابل اعتناء (او قابل توجه) نه دې.
لکه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.((وحكاية سفيان عن درست ليست بشئ، فإن درست هالك))(٣)
ترکومې پورې چه د زائده بن قدامه رحمه الله ددوی د حدیثونو پریښو،و تعلق دې.نو دا څه په داسې بنیاد باندې نه دې.چه ددوی په حدیثونو کښې څه عیب دې.بلکه ددې وجه دا ده.چه

---

١) الكامل فى ضعفاء الرجال (٢٦٨\٢) بتنويب التحريفات والأخطاء فى العبارة من سير أعلام النبلاء (١٦٦\٦، ١٦٧) وتهذيب الكمال(٣٦٢\٧)
٢) تهذيب الكمال(٣١٦\٧)
٣) تهذيب التهذيب (٤٠\٣)

دوی د سرکاری افسرانو (پولیس) لباس او ددوی شکل اختیار کړې وو. په دې وجه د هغوی دده حدیثونه پریخودې وو

لکه چه حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی ((إنما طرحه للبسه سواد الخلفاء، وزی أعوانهم، فعن مکی بن إبراهیم قال: مررت بحمید وعلیه ثیاب سود، فقال لی أخی ألا تسمع منه؟ فقلت أأسمع من الشرطی؟))[1]

بیا دلته هم وضاحت ضروری دې. چه امام بخاری رحمه الله د حمید صرف دهغه حدیثونو تخریج پخپل صحیح کښې کړې دې. په کومو کښې چه د سماع تصریح موجود ده. او داسې حدیثونه هم دوی متابعة او تعلیقاً نقل کړی دی.[2] والله اعلم

په ۱۴۲ هـ کښې ددوی وفات اوشو.[3] رحمه الله تعالی رحمة واسعة.

④ **انس:** دا حضرت انس بن مالک رضی الله عنه دې. ددوی حالات وړاندې د ، ، باب من الإیمان أن یحب لأخیه مایحب لنفسه ، ، لاندې تیر شوی دی.

⑤ **عبادة بن الصامت:** دې هم مشهور صحابی ابو الولید حضرت عبادة بن الصامت انصاری خزرجی رضی الله عنه دې. ددوی حالات هم وړاندې د ، ، باب علامة الإیمان حب الأنصار ، ، نه روستو د ، ، باب بلاترجمه ، ، لاندې تیر شوی دی.

قوله: أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ يُخْبِرُ بِلَيْلَةِ الْقَدْرِ فَتَلَاحَى رَجُلَانِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ: رسول الله ﷺ د لیلة القدر په باره کښې د ښودلو دپاره راووتلو. په مسلمانانو کښې دوه سړی په جګړه شو.

، ، تلاحی ، ، منازعت او مخاصمت ته وائی. د حدیث مطلب دا دې چه نبی کریم ﷺ په متعین طور باندې دلیلة القدر د ښودلو دپاره تشریف راوړلو. نو وې کتل چه دوه سړی په زوره زوره لګیا دی. ددوی په مینځ کښې په څه خبره باندې جګړه شروع وه.

د ابن دحیه رحمه الله د قول مطابق دا دواړه حضرات کعب بن مالک او عبدالله بن ابی حدرد رضی الله عنهما وو. د حضرت کعب بن مالک رضی الله عنه قرض د حضرت عبدالله رضی الله عنه په ذمه وو. په دې سلسله کښې په دواړو کښې جګړه اوشوه. او په جمات کښې ددوی آوازونه اوچت شوی وو.[4]

قوله: فَقَالَ إِنِّي خَرَجْتُ لِأُخْبِرَكُمْ بِلَيْلَةِ الْقَدْرِ وَإِنَّهُ تَلَاحَى فُلَانٌ وَفُلَانٌ فَرُفِعَتْ وَعَسَى أَنْ يَكُونَ خَيْرًا لَكُمْ: نبی کریم ﷺ اوفرمائیل چه زه تاسو ته د لیلة القدر دتعین

---

[1] میزان الإعتدال (۱۱۰/۶۱)

[2] هدی الساری (۳۹۹)

[3] سیر اعلام النبلاء (۱۶۸/۶) وغیره)

[4] فتح الباری (۱۱۳/۱) وعمدة القاری (۲۸۱/۱)

په باره کښې د خودنې دپاره راوتلې ووم. خو فلانې فلانې په جګړه وو نو د ليلة القدر تعين اوچت کړې شو. شايد هم په دې کښې ستاسو دپاره خير وى

د روافضو وينا دا ده چه د ليلة القدر ذات اوچت کړې شو اوس د ليلة القدر هيڅ وجود نشته. (١)

دا خبره بيخي غلطه ده. که د ليلة القدر ذات اوچت کړې شوې وې نو دلته سوال پيدا کيږى. چه نبى کريم ﷺ ،،عسى أن يكون خيراً لكم،، ولې اوفرمائيل؟ او د ،،التمسوها فى السبع والتسع والخمس،، څه مطلب دې؟(٢)

قاضى عياض رحمه الله فرمائى. چه ددې حديث نه معلومه شوه چه مخاصمت (جګړه کول) مذموم دى. او دا د معنوى عقوبت يعنى د حرمان سبب جوړيږى او دا هم معلومه شوه چه کوم ځائې کښې شيطان حاضر وى. د هغه ځائې نه برکت او خير اوچتولې شى (٣) ځکه چه امام مسلم رحمه الله د حضرت ابوسعيد رضى الله عنه نه کوم روايت نقل کړې دې. د هغې الفاظ دى: ((فجاء رجلان يحتقان معهما الشيطان))(٤) يعنى دوه سړى په دې شان راغلل. چه دوى دواړو خپل ځان په حق باندې ثابتولو. دوى سره شيطان لګيدلې وو.

خودلته سوال پيدا کيږى. چه دا مخاصمت تاسو مذموم، د محروميدو باعث او د خير او برکت اوچتيدو سبب ځنګه ګرځولې شى. حالانکه نبى کريم ﷺ فرمائى. ((عسى أن يكون خيراً لكم)) ددې نه معلوميږى. چه دا جګړه کول د خير سبب جوړ شو؟

په دې دواړو خبرو کښې حقيقت کښې هيڅ تعارض نشته. د جګړې بې برکته او د حرمان سبب کيدل په يو اعتبار سره دى. او د نبى کريم ﷺ ارشاد په بل جهت سره دې.

قاضى عياض رحمه الله فرمائى. چه دا جګړه د رحمت د تعين ختميد باعث جوړ شو. اوکه دا تعين معلوم وې. نو ډيرو کمزورو ته به فائده رسيدلې وه. هغه به په دغه شپه ويښ پاتې کيدو. او د يو زر مياشتو نه د زيات عبادت فضيلت به ئې حاصلولو. په دې اعتبار سره دا جګړه د خير پورته کيدو سبب جوړ شو.

او نبى کريم ﷺ ،،اوچتيدل،، د خير په دې لحاظ سره ګرځولې دى. که ټولو خلقو ته ليلة القدر په تعين سره معلوم شوې وې. نو صرف هم په دې شپه کښې به ئې عبادت کولو. په باقى شپو کښې به اطمينان سره کيناستلو. او په نوافلو وغيره کښې به نه مشغوليدلو. او

(١) فتح البارى(٢٦٣\٤) كتاب فضل ليلة القدرباب تحرى ليلة القدر فى الوتر من العشر الأواخر)

(٢) عن عبدالله بن يحنس قال قلت لأبى هريرة رضى الله عنه زعموا أن ليلة القدر قد رفعت قال كذب من قال ذلک قال قلت فهى فى كل رضمان أستقبله؟ قال نعم المصنف لعبدالرزاق (٢٥٥\٤) كتاب الصيام باب ليلة القدرو أرجع إليه لروايات وآثار اخر فى هذا الصدد)

(٣) فتح البارى(١١٣\١)-

(٤) صحيح مسلم (٣٧٠\١) كتاب الصيام باب فضل ليلة القدر والحث على طلبها)

اوس چونکه تعين اوچت کړې شو.او دا اوښودلې شو. چه ليلة القدر په آخرى عشره کښې دننه ده.نو خلق د يوې شپې په ځائې په ډيرو شپو کښې عبادت کوى.او د يوې شپې دعبادت ثواب حاصلولو په ځائې به دوى ته د ډيرو شپو دعبادت ثواب ملاويږى.
ددې نه علاوه په دې رفع (اوچتيدو) کښې د ،،خير،، نور وجوهات هم شته.انشاءالله د ،،ليلة القدر،، په مباحثو کښې به هغه ذکر کولې شى.

ايا حق طلب کول مذموم دى؟: وړاندې مونږ ذکرکړى دى.چه دا دواړه حضرات کومو چه جګړه کوله.د خپل دين (قرض) په باره کښې ئې کوله.ګويا چه د ،،حق،، مطالبه کيدله.هم دا د مسلم په روايت کښې د ،،**فجاء رجلان يحتقان...**،،(١)الفاظو سره بيان کړې شوې دې.نو د دين او حق مطالبه کول، آيا قابل مذمت او باعث د محروميدو دى؟
ددې جواب دا دې.چه مطلب حق طلب کول قابل مذمت څيز نه دې.البته په دې واقعه کښې مذموم صورت پيدا شوې دې.ځکه چه اول خو دا واقعه په جمات کښې پيښه شوه.چه دا د ذکر او عبادت ځائې دې.او بيا په مسجد نبوى کښې، چه ددې مرتبه د عامو جماتونو په مقابله کښې زياته ده.بيا زمانه هم د رمضان شريف ده. چه دا صرف او صرف د عبادت زمانه ده.بيا دا چه د نبى کريم ﷺ په موجودګئ کښې دا واقعه راپيښيږى.چه په دې کښې آواز اوچتيدل ثابتيږى.او د نبى کريم ﷺ په موجودګئ کښې آواز پورته کول د قرآن د نص په موجب، د اعمالو بربادېدو سبب دې.ددې ټولو وجوهاتو په وجه مخاصمت مذموم ګرځولې شوې دې.په دې وجه نه، چه مطلق دين او حق طلب کول مذموم دى.(٢) والله اعلم

قوله: **اَلْتَمِسُوهَا فِي السَّبْعِ وَالتِّسْعِ وَالْخَمْسِ**:دا شپه تاسو په اوومه، نهمه او پنځمه شپه کښې تلاش کړئ.
ددې جملې نه په ظاهره دا معلوميږى.چه شب قدر په اوومه، نهمه، او پنځمه شپه کښې تلاش کړې شى.خو دا مراد نه دې.بلکه ددې نه د آخرى عشرې اوومه، نهمه او پنځمه شپه مراد ده.(٣)
د ،،شب قدر،، په باره کښې چه څومره اختلافات دى.هغه به انشاءالله تفصيل سره پخپل مقام باندې راځى.البته دلته صرف په دومره خبره باندې پوهه شئ.چه په دې کښې اختلاف دې.چه دا پنځه، اوومه، او نهمه شپه د تيرو شوو اعتبار سره مراد دى.اوکه د باقى شپو په اعتبار سره؟ يعنى د آخرى عشرې شپې به د شروع نه شمارلې شى.اوکه د آخر طرفه؟ (٤)

---

(١) قد سبق تخريجه آنفاً)
(٢)اوګورئ: فتح البارى(١١٣\١) دغه شان اوګورئ عمدة القارى(٢٨١\١) فقد قال العينى فيه: طلب الحق غيرمذموم لا فى المسجد ولا فى الوقت المخصص ونما المذمة فيها ليست راجعة إلى مجردالخصومة فى الحق وإنما هى راجعة إلى زيادة منازعة حصلت بينهما عن القدرالمحتاج اليه وتلك الزيادة هى اللغو والمسجد ليس بمحل للغو مع ما كان فيها مع رفع الصوت بحضرة النبى ﷺ فافهم)
(٣) عمدة القارى(٢٨١\١)۔
(٤) فتح البارى(١١٤\١)

بعضې حضرات خو دا وائي چه د تيرو شوو شپو په اعتبار سره به شمارلې كيږي.يعنى دا شپې به د اول نه شروع كولې شي.په دې صورت كښې به د پنځمې نه پنځيشتمه شپه، د اوومې نه اوويشتمه شپه. او د نهمې نه نهيشتمه شپه مراد وي.
او نور عالمان فرمائي.چه د باقى ورځو اعتبار به كولې شي.يعنى د آخر طرفه به دا شپې شمارلې كيږي.
په دې صورت كښې بيا بعضې عالمان فرمائي.چه مياشت به د ديرشو اخستلې شي.او بعضې فرمائي.چه مياشت به د يوكم ديرشو اخستلې شي.
كه د ديرشو مياشت واخستلې شي.نو چونكه شمار به د آخر نه كيږي.او ترتيب به داسې وي.۳۰، ۲۹، ۲۸، ۲۷، ۲۶، ۲۵، ۲۴، ۲۳، ۲۲، ۲۱. په دې اعتبار سره د اوويشتمې نه خليرشتمه شپه. پنځمې نه شپږيشتمه شپه او د نهمې نه دوه ويشتمه شپه مراد وي اوكه د يوكم ديرشو مياشت واخستلې شي.نو د نهمې مصداق به يويشتمه شپه. د اوومې مصداق به دريشتمه شپه. او د پنځمې مصداق به پنځيشتمه شپه وي.والله اعلم
بيا دلته په دې هم پوهه شئ.چه په اكثرو رواياتو كښې ترتيب هم دا دې ،،
سبع، تسع، خمس،، په دې كښې دې خبرې طرف ته اشاره ده.چه په اوومه شپه كښې د ليلة القدر كيدل اقوى دى.اګرچه ابو نعيم رحمه الله په ،،مستخرج،. كښې كوم روايت نقل كړې دې.په هغې كښې ترتيب نزولى دې.يعنى،،تسع، سبع، خمس،،(١)والله اعلم۔
د احاديثو او اثارو ترجمة الباب سره انطباق وړاندې مونږه بيان كړى دى.چه دلته امام بخارى رحمه الله دوه ترجمې قائمې كړى دى.① يو ،،خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر،، او دويمه ترجمه ده.،،ومايحذر من الإصرار على التقاتل والعصيان من غير توبة،،ددې دواړو ترجمو لاندې امام بخارى رحمه الله درې آثاره ، يو آيت كريمه، او دوه حديثونه ذكر كړى دى.
د عامو شارحينو مطابق په دې كښې د دريو واړو آثارو تعلق رومبئ ترجمې سره دې.او ددې مناسبت هم ترجمې سره واضح دې.ځكه چه ترجمه كښې د ،،خوف مؤمن،، ذكر دې.او د ابراهيم تيمى رحمه الله په اثر كښې ،،خشيت أن أكون مكذباً ،،كښې هم دا مفهوم دې.د ابن ابى مليكه رحمه الله په اثر كښې د ،،خوف من النفاق،، ذكر دې.دغه شان د حضرت حسن بصرى رحمه الله په اثر كښې هم دا معنى ده.
چونكه ددې آثارو تعلق رومبئ ترجمې سره دې.په دې وجه ئې دا د ،،ترجمې ،،نه سمدستى روستو ذكركړل.ددې نه پس د آيت تعلق دويمې ترجمې سره دې.او دغه شان په دوو حديثونو كښې رومبې حديث يعنى د حضرت عبدالله بن مسعود رضى الله عنه د حديث ،، سباب المسلم فسوق......،، تعلق هم دې ترجمې سره دې.

(١) فتح البارى(۱/۱۱٤) وعمدة القارى(۱/۲۸۱)

ددې حديث وجه د مطابقت دا بيان کړې شوې ده.چه په دې حديث کښې د مرجئه د قول ابطال دې.چه دوی مرتکبين د ګناه کبيره لره فاسق نه ګرځوی.او نه په مرتکبينو د قتال باندې د کفر او کفران حکم لګوی.ګويا چه ..سباب.. او ..قتال.. باندې اصرار (هميشوالې) د توبې نه بغير مضرنه ګنړی.په دې وجه امام بخاری رحمه الله ترجمه قائمه کړله.چه ((ومايحذر من الإصرار على التقاتل و العصيان من غير توبة)) حالانکه دويم حديث کوم چه د حضرت عباده بن الصامت رضي الله عنه حديث دې.د هغې تعلق مخکنۍ ترجمې سره دې.

ددې حديث د ترجمة الباب ړومبی جزء سره مطابقت داسې دې.چه په دې کښې د ..تلاحی.. مذمت بيان کړې شوې دې.ځکه چه ..متلاحی..د ډيرو نيکو اعمالو نه محروم پاتې کيږی.خصوصاً کله چه په جمات کښې وی.او بيا که دا ..تلاحی.. د نبی کريم ﷺ په موجودګۍ کښې وی.نو د عمل د باطليدو بنياد هم جوړيږی.(١)

حضرت علامه کشميری رحمه الله فرمائی.ددې حديث نه معلومه شوه.چه د تلاحی په وجه د ليلة القدر قطعی تعين اوچت کړې شو.دغه شان معصيت هم کله کله د عمل بربادېدو سبب جوړيږی.(٢)

دا خو دعامو شارحينو خبره وه.چه ددوی په نيز د دريو آثارو تعلق ړومبۍ ترجمې سره دې.او د آيت او ړومبی حديث تعلق دويمې ترجمې سره دې.او د دويم حديث تعلق ړومبۍ ترجمې سره دې.ګويا چه ددوی په نيز لف و نشر غير مرتب دې.

حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائی.چه په دې باب کښې دوه ترجمې دی.د ړومبۍ د اثبات دپاره د ابراهيم تيمی رحمه الله وغيره تابعينو اقوال مذکور دی.او دويمې ترجمې سره ئې قرآنی آيت راوړلې دې.ددې نه پس ئې دوه روايتونه ذکرکړی دی.چه ددې صريح تعلق دويمې ترجمې سره معلوميږی.

غالباً د ړومبۍ ترجمې نه دا غرض دې.چه مؤمن له د نفاق نه ويريدل پکار دی.او د دويمې ترجمې نه صريح مقصود د معاصی نه ويريدل دی.حاصل دا چه د ضرورياتو او مکملاتو نه فارغ شو.نو د ايمان مفسدات او مضرات خودل مقصود دې.چه دا دوه څيزونه دی:

① ړومبې نفاق دې.② دويم معاصی دی سره د اصرار او توبې نه بغير.۔اصرار د توبې نه بغير چونکه د باب په رواياتو کښې مذکور نه وو.نو ددې د اثبات دپاره ئې ترجمې سره آيت بيان کړو.(٣)،،والله أعلم وعلمه أتم وأحكم،،_

---

(١) اوګورئ: عمدة القاری(١١/٢٧٥-٢٧٩) وفتح البارى(١/١١١)_

(٢) فيض البارى(١/١٤٦)_

(٣)الأبواب والتراجم لصيحح البخاری أز شيخ الحديث مولانا زکريا صاحب قدس سره (ص.٣٨)

۳۶- باب سؤال جبريل النبي صلى الله عليه وسلم عن الايمان والاسلام والاحسان وعلم الساعة

وبيان النبي صلى الله عليه وسلم له ثم قال جاء جبريل عليه السلام يعلمكم دينكم فجعل ذلك كله دينا وما بين النبي صلى الله عليه وسلم لوفد عبد القيس من الايمان [ر: ۵۳] وقوله تعالى ومن يبتغ غير الاسلام دينا فلن يقبل منه (آل عمران: ۸۵)

په دې ترجمه کښې ،،سؤال،، مصدر دې چه دا فاعل طرف ته مضاف دې او ،،النبی ﷺ،، مفعول واقع دې. ،،عن الايمان.....الخ،، د ،،سؤال،، سره متعلق دې د ،،وعلم الساعة،، عطف په ،،الايمان،، باندې دې او د ،،ووقت علم الساعة،، په تقدير کښې دې خکه چه د ،،ايمان،، او ،،اسلام،، او ،،احسان،، په باره کښې خو سوال کړې شوې دې د ،،ما الايمان،، او ،،ما الاسلام،، او ،،ما الاحسان،، عنوان سره. او د ،،الساعة،، په باره کښې په ،،ومتى الساعة،، ونيلو سره تپوس کړې شوې دې او ،،متى،، وخت سره مخصوص دې.(۱)

قوله: وبيان النبي صلى الله عليه وسلم له: دې عطف په ،،السؤال،، باندې دې.(۲)

،،له،، ضمير کوم طرف ته ګرځي؟ علامه کرمانی رحمه الله فرمائي چه دا ضمير د ،،ايمان، اسلام، احسان، او علم الساعة،، مجموعې طرف ته راګرځي.(۳)

په دې باندې اشکال کيږي چه نبی کريم ﷺ خو د ،،متى الساعة،، جواب ورنکړو نو بياد ،،له،، ضمير دې ټولو څيزونو طرف ته څنګه ګرځيدې شي؟ علامه کرمانی رحمه الله فرمائي.

چه نبی کريم ﷺ چونکه د اکثر مسئول عنه جواب ورکړې دې نو د ،،للاکثر حکم الکل،، قاعدې مطابق ګويا د ټولو جواب ئې ورکړو. په دې وجه دې طرف ته د ضمير ګرځيدل صحيح دی.

يا ضمير ګرځيدل څکه صحيح دی چه نبی کريم ﷺ د ،،متى الساعة،، په جواب کښې ،،ما المسئول عنها باعلم من السائل،، فرمائيلو سره چه څنګه د لاعلمئ اظهار اوفرمائيلو دغه شان ئې ګويا چه الله تعالى ته حواله کړو د الله تعالى د علم حواله کول دا هم ،،بيان،، دې نو ضمير د ټولو مجموعې طرف ته ګرځول صحيح شو.(۴)

---

(۱) عمدة القاری (۲۸۱/۱، ۲۸۲)
(۲) عمدة القاری (۲۸۲/۱) وفتح الباری (۱۱۵/۱) وشرح الکرمانی (۱۹۲/۱)
(۳) شرح الکرمانی (۱۹۲/۱)-
(۴) کرمانی (۱۶۲/۱)

بعينه هم دا خبره حافظ رحمه الله د كرماني رحمه الله د حوالې نه بغير نقل كړې ده.(١)
علامه عيني رحمه الله فرمائي.چه هسې بيسه په دې تكلف كښې د پريوتلو ضرورت نشته. ,,له،، ضمير,,جبرئيل،، طرف ته واپس كيږي.(٢) اوس مطلب ښكاره دې.چه دا باب د حضرت جبرئيل عليه السلام د نبى كريم ﷺ نه د ايمان، اسلام، احسان او د قيامت په باره كښې د سوال,اودنبى كريم ﷺ دحضرت جبرئيل عليه السلام په وړاندې دبيانولوپه باره كښې دې.والله اعلم.

د ترجمة الباب ما قبل سره مناسبت په تير شوى باب كښې د ،،خوف المؤمن أن يحبط عمله،، ذكر وو.يعنى مؤمن له د اعمالو بربادېدو نه يريدل پكار دى.او په دې باب كښې ددې خبرې بيان دې.چه سړې به مؤمن څنګه جوړيږي.او د شريعت په نظر كښې مؤمن څوك دې؟نو په دواړو بابونو كښې مناسبت ښكاره شو.(٣)

د ترجمة الباب مقصد:امام بخارى رحمه الله د وړاندې نه په مختلفو عنواناتو سره په دې ښودنو راروان دې.چه اعمال د ايمان جزء دې.خو په عنوان كښې كله ,,ايمان،، ذكر كوى.كله ,,اسلام،، او كله ,,دين،، مثلاً فرمائي.،،حب الرسول من الإيمان،،،،من الدين الفرار من الفتن،، إفشاء السلام من الإسلام،،_ اشكال كيږي.چه تاسو خو ددې قائل نې.چه اعمال د ايمان جزء دې.نو بيا د ،،من الإسلام،، يا د ،،من الدين،، عنوان څنګه صحيح كيدې شي؟

ددې جواب امام بخارى رحمه الله په دې ترجمې منعقد كولو سره وركوى.چه ،,اسلام ، ايمان, او دين،، درې واړه متحد دى.نو كه اعمالو ته د اسلام جزء اوونيلې شى.او كه د دين جزء اوګرځولې شى.او كه د ايمان جزء اوګرځولې شى.خبره يوه ده.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي.چه مخكښې دا خبره تيره شوې ده.چه د امام بخارى رحمه الله په نيز ايمان او اسلام متحد دى.خكه چه د حضرت جبرئيل عليه السلام د سوال نه,او بيا د نبى كريم ﷺ د جواب نه ښكاره دا معلوميږي.چه په دې دواړو كښې تغاير دې.په دې وجه امام بخارى رحمه الله په دې باب قائمولو سره دا ثابتول غواړي.چه په اسلام او ايمان كښې تغاير نشته.بلكه اتحاد دې.(٤)

حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائي.چه امام بخارى رحمه الله دلته په ،,ترجمه،، كښې درې اجزاء ذكر كړى دى.① جبرئيل عليه السلام د نبى كريم ﷺ نه د ايمان، اسلام، احسان او د قيامت دعلم سوال اوكړو.نبى كريم ﷺ د هغوى په وړاندې دا بيان كړل. بيا ئې اوفرمائيل.،، جاء يعلم الناس دينهم،، يعنى جبرئيل عليه السلام خلقو ته ددوى د ،,دين،,ښودلو دپاره راغلې وو.ګويا نبى

---

١) فتح البارى(١١٥١١)
٢) عمدة القارى(٢٨٢١١)
٣) عمدة القارى(٢٨٢١١)
٤) فتح البارى(١١٤١١)

كريم ﷺ اسلام، ايمان او احسان وغيره ټول،،دين،، اوګرځول.معلومه شوه.چه دا ټول يو دي.د ترجمې ددې رومبی جزء نه د امام بخاری رحمه الله مقصد هم دا دې.چه ټول اصول او فروع، عقائد او اعمال، ايمان او اسلام، او اخلاص او صدق ټول په ،،دين،، کښې شامل دي. هم دا دوی ،،فجعل ذالك كله دينا،، ونيلو سره واضح کړې ده.

② په دويم جزء کښې دوی حديث د وفد عبدالقيس(١) حواله ورکړې ده.چه په دې کښې نبی کريم ﷺ د ،،ايمان،، په شرح فرمائيلو کښې هم دا څيزونه ذکرکړی دی.کوم چه په حديث د جبرئيل کښې د ،،اسلام،، په شرح کښې مذکور دی.ددې نه هم دا معلومه شوه.چه ايمان او اسلام دواړه يو دی. ③ دريم جزء په دې ،،ترجمه،، کښې آيت کريمه دې.﴿ وَمَنْ يَّبْتَغِ غَيْرَ الْاِسْلَامِ دِيْنًا فَلَنْ يُّقْبَلَ مِنْهُ ﴾(٢)

په دې آيت کښې اسلام ته دين وئيلې شوې دې.ددې نه معلوميږی.چه اسلام او دين يو دې. ددې ټولو نصوصو نه معلومه شوه.چه په اسلام ،ايمان. او دين کښې د هر يو اطلاق په دويم باندې کيدې شی.او د سلفو په نيز نصوصو کښې هم وارد شوی اطلاقات خوښ دی.نو هرکله چه ددی دريو واړو استعمال او اطلاق په نصوصو کښې د يو بل په ځاې باندې شوې دې.نو دا هم دغه شان عموم او اطلاق سره ساتل پکار دی.هغوی د متاخرينو کلامی مباحث نه خوښوی.ځکه چه ددوی په نيز په دين، ايمان او اسلام کښې د هر يو جدا جدا تعريف کولې شی.په دې طريقه په دې کښې هيڅ يو د بل په معنی کښې استعمالول ممکن نه پاتې کيږی.حالانکه د نصوصو کښې نه دې کښې هر يو د بل په ځاې د استعمالولو اجازت معلوميږی. په اصل کښې د متاخرينو په نيز د عقلی مباحثو او په منطقی طريقه د استدلال د غلبې په وجه دا څيز غالب دې.چه دوی د هر يو څيز په ماهيت او کنه پسې شوی دی.ددې دپاره د جامع مانع تعريف کولو کوشش کوی.کلام الله او کلام رسول په دې عقلی اصطلاحاتو باندې کلی طور باندې نه وارديږی.بلکه په نورو معانيو باندې هم وارديږی.په دې وجه دوی په داسې مقاماتو کښې د تجوزقائل کيږی.او دوی هلته د تکلف نه کاراخلی.او متقدمين او سلف حضرات ددې حادثو اصطلاحاتو پابندی نه کوی.او نه هغوی د يونان د منطقيانو تحقيقاتو سره څه دلچسپی (او شوق) ساتی.په دې وجه هغوی الفاظ شرعيه لره د اصطلاحات حادثه په محدود جامه کښې د محدود ساتلو په ځاې نصوص لټوی.او هغه په اطلاقاتو باندې محمول ساتی.

ددې نه دا خبره هم معلومه شوه.چه وړاندې په کومو بابونو کښې کوم مختلف عنوانات اختيار کړې شوی دی.چه چرته،،من الدين كذا،، وئيلی شوی دی.او چرته ،،من الاسلام كذا،، او چرته کښې ،،من الايمان كذا،، دا ټول اطلاقات صحيح دی. (٣)،،والله تعالى اعلم،،_

---

١) حديث وفد عبدالقيس نزدې په ((باب أداء الخمس من الإيمان)) کښې راځی.

٢) آل عمران:٨٥)

٣) الأبواب والتراجم لصحيح البخاري از شيخ الحديث صاحب رحمه الله (ص.٣٨، ٣٩)

ايا د امام بخاري رحمه الله په دې دلائلو سره د حنفيه په مسلک باندې څه فرق پريوځي؟ په دې مجموعي دلائلو سره د امام بخاري رحمه الله مقصد ښه واضح شو. خو دلته په دې خبره پوهه شئ چه ددوی په دې دلائلو سره د حنفيانو په مسلك باندې هيڅ فرق نه پريوځي. ځکه چه په اطلاقاتو او استعمالاتو کښې توسع (او فراخي) وی. د توسع او مجاز په لحاظ سره د يو په بل باندې اطلاق کول. يا په تفسير کښې د يو څيز په بل کښې ذکر کول په دې کښې هيڅ بنديز او باك نشته.([1])

ترکومې پورې چه د ايمان او د اسلام د حقيقت تعلق دې نو دا بالکل جدا جدا دی. بلکه د حافظ ابن حجر رحمه الله تشريح سره خبره بالکل واضح کيږی. حافظ رحمه الله فرمائي چه په ټولو دليلونو باندې د نظر کولو نه روستو، چه کوم څه واضح شو هغه دا دی چه د ايمان او اسلام دواړو جدا جدا شرعي حقيقت دې. لکه څنګه چه ددوی دواړو جدا جدا لغوی حقيقت هم دی. خو هر يو دواړو ته مستلزم دې. په دې لحاظ سره چه د يو بل د تکميل باعث دی نو لکه څنګه چه يو عامل بغير د صحيح عقائدو کامل مسلمان نشي کيدې دغه شان د يو ښه عقيدې خاوند بغير د عمل نه کامل مؤمن نشي کيدې. او په کوم کوم ځائې کښې چه د اسلام په ځائې د ايمان، او د ايمان په ځائې د اسلام اطلاق راځي. يا په يو ويلو سره د دواړو مجموعه مراد اخستې شي. دا په طريقه د مجاز دی. او موقعه او محل سره د مراد تعين کيږی. مثلاً که دواړه په يو ځائې د سوال په مقام کښې جمع شي. نو د دواړو حقيقي معنی به مراد وی. او که دواړه په يو ځائې نه وی. يا د سوال موقع نه وی. نو دمقامی قرائنو په لحاظ او اعتبار سره به په حقيقت يا مجاز باندې محمول کولې شي.

محمد بن نصر رحمه الله د اکثرو عالمانو نه نقل کړی دی. چه اسلام او ايمان دواړه مساوی د مترادف دی. ابن عبدالبر رحمه الله هم ددوی اتباع کړې ده. او لالکائی او ابن السمعاني رحمهما الله د اهل السنة والجماعة نه نقل کړی دی. چه ددی دواړو په مينځ کښې فرق دې محدث اسماعيلي رحمه الله د اهل السنة والجماعة نه نقل کړی دی. چه د ايمان او اسلام دواړو مدلول د مصداق په يو ځائې کښې د ذکر کيدو په صورت کښې مختلف او جدا جدا وی. او که جدا جدا ذکرشوې وی. نو د يو بل په ضمن کښې شامليږی. هم ددې تفصيل په رڼا کښې د محمد بن نصر رحمه الله د کلام محمل د حديث عبدالقيس مدلول پيژندل پکار دی په کوم چه نبی کريم ﷺ د ايمان تشريح په هغه څيزونو سره فرمائيلې ده کوم چه په حديث د جبرئيل کښې د اسلام لاندې مذکور دی چه ددې نه د دواړو په مينځ کښې برابری معلوميږی. حالانکه دلالکائی او ابن السمعاني رحمهما الله د کلام محمل د حديث جبرئيل مدلول ګرځول پکاردی. چه په دې کښې دايمان اواسلام مصداق جدا جدا ګرځولې شوې دې. والله الموفق.([2])

تنبيه وړاندې د کتاب الايمان په شروع مباحثو کښې د اسلام او ايمان په مينځ کښې د

---

[1]) فضل الباری(۱۱\۵۲۵)_

[2]) فتح الباری(ج۱\۱۱۵)

نيت تفصيل ذكر شوې دې.،، فارجع إليه إن شئت،،(۱)

قوله وَمَا بَيَّنَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِوَفْدِ عَبْدِ الْقَيْسِ مِنَ الْإِيمَانِ: په دې كښې ..واو.. د مصاحبت دپاره دې او د..مع.. په معنى كښې دې. اود..من الايمان.. مطلب دې ،،من تفصيل الإيمان،، دغه شان وريسې په ،،وقوله تعالى....،،كښې هم ،،واو،،د معيت دپاره دې (۲)

۵۰- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا أَبُو حَيَّانَ التَّيْمِيُّ عَنْ أَبِي زُرْعَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ(۳) قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَارِزًا يَوْمًا لِلنَّاسِ فَأَتَاهُ جِبْرِيلُ فَقَالَ مَا الْإِيمَانُ قَالَ الْإِيمَانُ أَنْ تُؤْمِنَ بِاللّٰهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَبِلِقَائِهِ وَرُسُلِهِ وَتُؤْمِنَ بِالْبَعْثِ قَالَ مَا الْإِسْلَامُ قَالَ الْإِسْلَامُ أَنْ تَعْبُدَ اللّٰهَ وَلَا تُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَتُقِيمَ الصَّلَاةَ وَتُؤَدِّيَ الزَّكَاةَ الْمَفْرُوضَةَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ قَالَ مَا الْإِحْسَانُ قَالَ أَنْ تَعْبُدَ اللّٰهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ قَالَ مَتَى السَّاعَةُ قَالَ مَا الْمَسْئُولُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ وَسَأُخْبِرُكَ عَنْ أَشْرَاطِهَا إِذَا وَلَدَتِ الْأَمَةُ رَبَّهَا وَإِذَا تَطَاوَلَ رُعَاةُ الْإِبِلِ الْبُهْمُ فِي الْبُنْيَانِ فِي خَمْسٍ لَا يَعْلَمُهُنَّ إِلَّا اللّٰهُ ثُمَّ تَلَا النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ الْآيَةَ ثُمَّ أَدْبَرَ فَقَالَ رُدُّوهُ فَلَمْ يَرَوْا شَيْئًا فَقَالَ هَذَا جِبْرِيلُ جَاءَ يُعَلِّمُ النَّاسَ دِينَهُمْ قَالَ أَبُو عَبْد اللّٰهِ جَعَلَ ذَلِكَ كُلَّهُ مِنَ الْإِيمَانِ [۴۴۹۹]

رجال الحديث

① **مسدد:** دا مشهور محدث مسدد بن مسرهد رحمه الله دې. ددوى حالات د ،،باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه،، لاندې تير شوى دى.

② **اسماعيل بن ابراهيم:** دا مشهور محدث اسماعيل بن ابراهيم بن مقسم رحمه الله دې چه

---

(۱) كشف البارى(۱۱/۶۰۶، ۶۰۸) د زيات تفصيل دپاره اوگورئ إحياء علوم الدين مع شرح إتحاف السادة المتقين (۲۳۳/۲- ۲۴۰) الفصل الرابع فى الإيمان والإسلام وما بينهما من الإتصال والإنفصال – وعمدة القارى (۱۰۹/۱. ۱۱۰) كتاب الإيمان)

(۲) شرح كرمانى (۱۹۳/۱) وعمدة القارى(۲۸۲/۱) وفتح لابارى(۱۱۴/۱)

(۳) الحديث أخرجه البخارى فى صحيحه فى كتاب التفسير سورة لقمان باب ﴿ إن الله عنده علم الساعة﴾ رقم ۴۷۷۷ ومسلم فى صحيحه (۲۹/۱) كتاب الإيمان رقم ۱۰۶) والنسائى فى سننه فى كتاب الإيمان وشرائعه باب صفة الإيمان والإسلام رقم ۴۹۹۴ وأبوداود فى سننه فى كتاب السنة باب فى القدر (۴۶۹۸) وابن ماجه فى سننه فى المقدمة باب [illegible]

دا ،،ابن علیه،، په نوم مشهور دې ددوی حالات هم د ،،باب حب الرسول ﷺ من الإيمان،، لاندې ذکر شوی دی وړاندې په مذکوره باب کښې چه کله امام بخاری رحمه الله ددوی د طریق روایت نقل کړې وو هغې کښې ئې فرمانیلی وو ،،حدثنا ابن علیه،، او دلته فرمانی ،،حدثنا إسماعیل بن ابراهیم،، علامه کرمانی رحمه الله فرمانی ،،وهذا دلیل على كمال ضبط البخاری و أمانته، حیث نقل لفظ الشيوخ بعينه وأداه كما سمعه، رحمه الله تعالى،،(١)

④ **ابوحیان التیمی**: دا یحي بن سعید بن حیان تیمی کوفی دی.(٢)
دې د خپل پلار سعید بن حیان، ضحاك بن المنذر، امام شعبی، عکرمه مولی ابن عباس.
یزید بن حیان تیمی، او د ابو زرعه رحمهم الله نه روایت کوی.(٣)
ددوی نه ابراهیم بن عیینه، اسماعیل بن علیه، ایوب سختیانی، جریر بن عبدالحمید، حماد بن سلمه، سفیان ثوری، اعمش، شعبه، عبدالله بن المبارك، هشیم بن بشیر، او یحي بن سعید القطان رحمهم الله وغیره روایت د حدیث کوی.(٤)
عبدالله بن داؤد خریبی رحمه الله فرمانی چه سفیان ثوری به ددوی تعظیم او توثیق کولو.(٥)
محمد بن فضیل رحمه الله فرمانی ،،حدثنا أبوحیان التیمی وکان صدوقاً،،(٦)
امام یحي بن معین رحمه الله فرمانی ،،ثقة،،(٧)
امام عجلی رحمه الله فرمانی ،،ثقة، صالح، مبرز، صاحب سنة،،(٨)
امام ابو حاتم رحمه الله فرمانی ،،صالح،،(٩)
ابن حبان رحمه الله دوی لره په کتاب الثقات کښې ذکر کړی دی او فرمانیلې ئې دی ،،وکان من المتهجدین باللیل الطویل،،(١٠)

---

(١) شرح الکرمانی(١\١٩٣).
(٢) تهذیب الکمال(٣١\٣٢٣)،
(٣) تهذیب الکمال(٣١\٣٢٣)-
(٤)تهذیب الکمال(٣١\٣٢٣، ٣٢٤)_
(٥) تهذیب الکمال (٣١\٣٢٤) وتهذیب التهذیب (١١\٢١٥)
(٦) المصادرالسابقة)
(٧) تهذیب الکمال(٣١\٣٢٥) وتهذیب التهذیب (١١\٢١٥)
(٨) المصادرالسابقة)
(٩) المصادرالسابقة)
(١٠) کتاب الثقات (٧\٥٩٢)

ابن سعد رحمه الله فرمائى: ،،وكان ثقة وله أحاديث صالحة،،[1]

امام ترمذى رحمه الله فرمائى: ،،ثقة،،[2]

يعقوب بن سفيان رحمه الله فرمائى: ،،روى عنه أئمة الكوفة وهو ثقة مأمون كوفي،،[3]

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائى: ،،من خيار عباد الله،،[4]

امام مسلم رحمه الله فرمائى: ،،كوفي من خيار الناس،،[5]

امام نسائى رحمه الله فرمائى: ،،ثقة ثبت،،[6]

فلاس رحمه الله فرمائى: ،،ثقة،،[7]

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى: ،،إمام ثبت،،[8]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى: ،،ثقة عابد،،[9]

په ۱۴۵ھ كښې ددوى وفات اوشو.[10] ،،رحمه الله تعالى رحمة واسعة،،۔

④ ابوزرعه: دا ابو زرعه بن عمرو بن جرير بجلى رحمه الله دې. ددوى حالات د ،،باب الجهاد من الإيمان،، لاندې تير شوى دى.

⑤ ابوهريرة رضي الله عنه: ددوى حالات تفصيل سره د ،،باب أمور الإيمان،، لاندې ذكر شوى دى.[11]

حديث جبرئيل او ددې اهميت: حديث باب د ،،حديث جبريل،، په نوم سره مشهور دې. دا حديث ډير عظيم الشان دې. په دې كښې د قواعد او اصولو ډير انواع. او ډيرې اهمې فائدې بيان كړې شوى دى. لكه چه علامه قرطبى رحمه الله فرمائيلى دى. ((هذا الحديث يصلح أن يقال له: أم السنة، لما تضمنه من جمل علم السنة))[12] يعنى دا حديث ددې قابل دې. چه دې ته

---

[1] الطبقات (۶\۳۵۳)

[2] جامع الترمذى كتاب المناقب باب مناقب على بن أبى طالب رضي الله عنه رقم ۳۷۱۴)۔

[3] حاشية تهذيب الكمال(۳۱\۳۲۵) نقلاً عن المعرفة (۳\۹۴) وانظر تهذيب التهذيب (۱۱\۲۱۵)-

[4] حاشية تهذيب الكمال(۳۱\۳۲۵) نقلاً عن المعرفة (۲\۱۹۶)-

[5] تهذيب التهذيب(۱۱\۲۱۵)

[6] المصدر السابق)

[7] المصدر السابق)-

[8] الكاشف (۲\۳۶۶) رقم ۶۱۷۳) وميزان الإعتدال (۴\۳۸۰) رقم ۹۵۲۱)

[9] تقريب التهذيب (ص. ۵۹۰) رقم ۷۵۵۵)

[10] الثقات لابن حبان(۷\۵۹۲)

[11] كشف البارى(۱\۶۵۹، ۶۶۳)۔

[12] فتح البارى(۱\۱۲۵)

،،امرالسنة،،لقب ورکړې شی.ځکه چه دپوره سنت اجمالی علم په دې کښې راجمع کړې شوې دې.
علامه طیبی رحمه الله فرمائی.((ولما اشتمل هذا الحديث على هذه المطالب العزيزة، والمقاصد السنية، التي هي أمهات أصول الدين، أودعه محي السنة في مستهل بابَيْ كتابيه ،،شرح السنة،، و ،،المصابيح،، تأسيا بالله عزوجل في تقديم الفاتحة التي هي أم القرآن المشتملة على ما بعدها إجمالاً براعة للإستهلال، والله أعلم بالأسرار))[1] مطلب دا دې.چه دا حدیث چونکه ډیر قابل قدر او اعلی مطالبو او مقاصدو. یعنی په اهمو اصولو د دین باندې مشتمل دې.په دې وجه محی السنة بغوی رحمه الله د خپلو دوارو کتابونو ،،شرح السنة،،او ،،المصابیح،، آغاز ددې حدیث نه کړې دې.ګویا لکه څنګه چه د الله تعالی د کتاب افتتاح د سورة فاتحه نه کیږی.او په دې کښې د پوره قرآن اجمالی بیان دې.دغه شان حدیث جبریل ذکر کولو سره ئې د کتاب الله اتباع کړې ده.ځکه چه په دې کښې د پوره سنت خلاصه او نچوړ دې.
قاضی عیاض رحمه الله فرمائیلی دی.چه ټول وظائف ظاهری او باطنی عبادات هم په دې کښې دی.او اعمال د جوارحو هم، او د نیتونو اخلاص او سرائر (خوبیانې) هم په دې کښې دی او د اعمالو د آفتونو نه حفاظت هم په دې کښې دې. تردې چه د شریعت ټول علمونه ددې نه راوتلی بناخونه دی.او دې طرف ته راجع دی.[2]

قوله: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَارِزًا يَوْمًا لِلنَّاسِ :نبی کریم ﷺ یوه ورځ د خلقو په وړاندې ښکاره (مخامخ) تشریف فرما وو.
په شروع کښې به داسې کیدل.چه نبی کریم ﷺ به دعبدیت د غلبې او د تواضع د تعلیم دپاره صحابه کرامو رضي الله عنهم سره یوشان یوځائې کیناستلو.تردې چه نوی راتلونکو ته به د نبی کریم ﷺ په پیژندلو کښې مشقت وو.او تپوس به ئې کولو.نو صحابه کرامو درخواست اوکړو. چه ایٔ د الله رسوله ﷺ ! تاسو دپاره ولې یو ښکاره جدا ځائې جوړ نکړو.چه په دې باندې تاسو تشریف فرما یې.نو راتلونکو خلقو ته به تکلیف نه وی.نبی کریم ﷺ دا منظور کړله.حضرات صحابه کرامو د نبی کریم ﷺ دپاره د خاورو یوه ډبه (موړه) جوړه کړله.په دې باندې به دوی ﷺ کیناستل.او حضرات صحابه کرام رضي الله عنهم به ددوی دوارو اړخو ته کیناستل.[3]

---

[1]) الكاشف عن حقائق السنن المعروف بشرح الطيبي(١١٠\١١، ١١١)
[2]) فتح الباری(١٢٥\١)
[3]) د سنن ابی داؤد (كتاب السنة باب في القدر.رقم ٤٦٩٨) په روایت کښې دی.((كان رسول الله ﷺ يجلس بين ظهري أصحابه فيجئ الغريب فلا يدري أيهم هو حتى يسأل فطلبنا إلى رسول الله ﷺ أن نجعل له مجلساً يعرفه الغريب إذا أتاه قال فبنينا له دكاناً من طين. فجلس عليه وكنا نجلس بجنبتيه . دغه شان اوګورئ سنن نسائی (٢٦٥\٢) كتاب الإيمان وشرائعه باب صفة الإيمان والإسلام)

علامه قرطبی رحمه الله ددې نه دا حکم مستنبط کړې دې که ضرورت وی نو عالم ته په اوچت خائې باندې کیناستل پکار دی.(١) نبی کریم ﷺ د عبدیت غالب کیدو باوجود، دا خبره قبوله کړله او په دې بنکاره او اوچت خائې کیناستلو نو معلومه شوه چه د ضرورت په موقعه کښې دا بالکل صحیح ده.

قوله فَأَتَاهُ رجل: نو یو سړې نبی کریم ﷺ ته راغې.

په دې روایت کښې د ،،رجل،، هیڅ صفت ذکر نه دې حالانکه د نسائی په روایت کښې ((انا لجلوس و رسوله ﷺ فی مجلسه، إذ أقبل رجل أحسن الناس وجهاً، و أطیب الناس ریحاً، کأن ثیابه لم یمسها دنس))(٢) وارد شوی دې.

په صحیح مسلم کښې د حضرت عمر رضی الله عنه د روایت الفاظ دی ((بینما نحن ذات یوم عند رسول الله ﷺ، إذ طلع علینا رجل شدید بیاض الثیاب شدید سواد الشعر))(٣)

دابن حبان رحمه الله په روایت کښې دی ((شدید سواد اللحیة، لایری علیه أثرالسفر، ولا یعرفه منا أحد، حتی جلس إلی النبی ﷺ، وأسند رکبتیه إلی رکبتیه ووضع کفیه علی فخذیه))(٤)

د سلیمان تیمی په روایت کښې دی ((لیس علیه سحناء سفر، ولیس من البلد، فتخطی حتی برك بین یدی النبی ﷺ کما یجلس أحدنا فی الصلاة، ثم وضع یده علی رکبتی النبی ﷺ))(٥)

ددې ،،رجل،، نه مراد حضرت جبرئیل علیه السلام دې.دې د انسان په شکل کښې راغلې وو په دې وجه راوی د اول حال اعتبار کړې دې.او ،،رجل،، سره ئې تعبیر کړې دې.

د طلب علم اداب:د روایت ددې مختلفو الفاظو نه د طلب علم بعضې آداب معلومیږی:① یو ادب دا معلوم شو چه د خوانئ په زمانه کښې علم حاصلول پکار دی.څکه چه دغه وخت د انسان قوت پوره په زور کښې وی.ددې مطلب دا نه دې چه سړې دې په ماشوم توب کښې علم نه حاصلوی.بلکه مطلب دا دې چه اصل کښې داسې زمانه کښې علم حاصلول پکار دی.کله چه په انسان کښې قوت مدرکه عاقله پوره محفوظ وی.دا زمانه د علم د طلب دپاره ډیره مناسب او موزون ده.او د ماشوم والی زمانه ددې علم حاصلولو په قواعدو کښې تیرکړې شی.لکه تعلیم د قراءت، او کتابت، او د قرآن کریم د حفظ او ناظرې تعلیم.

---

(١) فتح الباری(١١٦/١) وعمدة القاری(٢٨٤/١)
(٢) سنن النسائی (٢٦٥/٢) کتاب الإیمان وشرائعه باب صفة الإیمان والإسلام)
(٣) صحیح مسلم (٢٧/١) کتاب الإیمان)
(٤) حکاه الحافظ فی الفتح (١١٦/١) والعینی فی العمدة.(٢٨٤/١) ولم أجده فی الإحسان بهذا اللفظ وإنما فیه إذ جاء رجل شدید سواد اللحیة شدیدبیاض الثیاب فوضع رکبته علی رکبة النبی ﷺ ..أنظر(٣٣٦/١) رقم ١٦٨)
(٥) انظرفتح الباری(١١٦/١) وعمدة القاری(٢٨٤/١)

④ دويم ادب دا معلوم شو چه طالب علم له صفائي اختيارول پكار دي ‹‹أطيب الناس ريحاً، كأن ثيابه لم يمسها دنس›› نه هم دا خبره معلوميږي خو د صفائي مطلب دا نه دې چه جامه قيمتي وي بلكه ارزانه او معمولي جامه هم صفا كيدې شي كه دا د خيرن والي نه محفوظ اوساتلې شي. ③ دريم ادب دا معلوم شو چه طالب علم په داسې طريقه كيني چه د استاذ خبره په ښه غور سره واوري او پوهه شي. ‹‹وأسند ركبتيه إلى ركبتيه ووضع كفيه على فخذيه›› نه دا ادب معلوميږي.

د ‹‹فخذيه›› ضمير كوم طرف ته راجع دې؟ بيا د ‹‹فخذيه›› د ضمير په باره كښې دوه احتماله دي: ① يو دا چه دا ضمير پخپله ‹‹رجل›› يعني جبرئيل عليه السلام طرف ته راګرځي ② او دويم احتمال دا دې چه نبي كريم ﷺ طرف ته راوګرځي.

امام نووي او علام توربشتي رحمهما الله راجح هم دا ګرځولې دې چه دا ضمير پخپله حضرت جبرئيل عليه السلام طرف ته راګرځي خكه چه ددې نه وړاندې د ‹‹كفيه›› ضمير هم حضرت جبرئيل عليه السلام طرف ته راګرځي او د ادب تقاضه هم دا ده چه لاسونه پخپلو كنډو باندې كيخودې شي داسې نه چه د نبي كريم ﷺ په كونډو باندې كيخودې شي.(¹)

او د امام بغوي، اسماعيل تيمي، او علامه طيبي رحمهم الله وغيره رجحان دې طرف ته دې چه دا ضمير نبي كريم ﷺ طرف ته راګرځي خكه چه د سليمان تيمي په روايت كښې تصريح ده چه ‹‹ثم وضع يديه على ركبتي النبي ﷺ››(²)

ددې روايت نه خو دا مسئله ښكاره كيږي چه ضمير نبي كريم ﷺ طرف ته راګرځي البته دا اشكال كيږي چه په ظاهره دا صورت د أدب خلاف معلوميږي؟

ددې اشكال د ختمولو ① يو صورت دا دې چه په دې روايت كښې د يو راوي تصرف اومنلې شي او اووئيلې شي چه د ‹‹ركبتيه›› وئيلو په ځائې كوم يو راوي د خپلې پوهې مطابق ‹‹ركبتي النبي ﷺ›› وئيلې وي په دې صورت كښې به ضمير حضرت جبرئيل طرف ته ګرځول متعين وي او د خلاف أدب كيدو اشكال به نه كيږي.

② دويم صورت دا دې چه ضمير خو نبي كريم ﷺ طرف ته راګرځي لكه څنګه چه مذكوره روايت كښې تصريح اوشوه البته تركومې پورې چه د خلاف ادب كيدو تعلق دې نو بعضو عالمانو فرمائيلي دي چه اصل كښې طالب علم دپاره ضروري ده چه هغه استاذ طرف ته پوره متوجه وي او دا صورت په مكمل توجه باندې دلالت كوي.(³)

دا توجيه زړه ته ډيره ښه نه لګي ددې نه غوره توجيه هغه ده كومه چه د بعضو عالمانو ده.

---

¹) فتح الباري(١١٦/١) وعمدة القاري(٢٨٧/١) وشرح الطيبي(٩٥/١)

²) فتح الباري(١١٦/١) وعمدة القاري(٢٨٧/١) دغه شان اوګوره شرح طيبي(٩٥/١)

³) فتح الباري(١١٦/١)-

چه دې راتلونکې د ، ،تعميه،، نه کار اخستې وي.يعنې هغه دا غوښتل.چه دده حال بالکل مستور (پرده کښې) پاتې شي.چاته هيڅ پته اونه لګي. خلق اوګنړي.چه څوك عامي او بانډيچي سړې دې.چه دې د ادابو نه بالکل ناخبره دې.په دې غرض سره دا سړې د خلقو په څنونو (او اوګو) باندې راواوختو.او د نبي كريم ﷺ مخې ته کيناستو.(¹)او په دې وجه دوی خپل لاسونه د نبي كريم ﷺ په کونډو باندې کيخودل.يا دا اوونيلې شي.چه د زيات احتياج ښکاره کولو دپاره، اوددوی توجيه مکمل طور باندې خپل طرف ته راګرځولو دپاره دوی داسې اوکړل. والله اعلم.

د حضرت جبرئيل ﷺ راتلل کله شوی وو؟ د حضرت جبرئيل ﷺ د انسان په شکل دا راتلل کله شوی وو؟ په دې سلسله کښې د ابن منده په روايت کښې دی.((أن رجلاً في آخر عمر النبي ﷺ جاء إلى رسول الله ﷺ......))(²)ددې روايت نه معلومه شوه.چه د نبي كريم ﷺ دا راتلل د نبي كريم ﷺ په آخرې عمر کښې شوی وو.

د امام ابوحاتم ابن حبان بستي رحمه الله رائې داده.چه دا قصه د حجة الوداع نه وړاندې راپيښه شوې وه.(³)هم دا د علامه توربشتي رحمه الله رائې هم ده.(⁴)

او د حافظ ابن حجر رحمه الله رجحان دې طرف ته دې.چه دا واقعه د حجة الوداع نه پس راپيښه شوې ده.ځکه چه هم دا((آخر عمر النبي ﷺ)) دې.حضرت جبرئيل ﷺ په آخر عمرکښې ددې ټولو احکامو،مسائلو او د معتقداتو د خلاصې بيانولو دپاره تشريف راوړلې وو.چه دا په متفرق طور باندې درې ويشتو کالوکښې نازل کړې شوی وو.ګويا چه د حجة الوداع نه پس،چه نبي كريم ﷺ درې مياشتې هم نه وو پاتې شوې.د شريعت د استقرار نه پس ددې خلاصه او نچوړ د حضرت جبرئيل ﷺ سوالونه او د نبي كريم ﷺ جوابونه د صحابه كرامو ﷺ په وړاندې راوستل مقصود وو.(⁵)

قوله: فَقَالَ مَا الإِيمَانُ؟: ده تپوس اوکړو.چه ايمان څه څيز دې؟

د سلام نه کولو اشکال او د هغې جواب: دلته اشکال کيږي.چه جبريل امين د کلام نه وړاندې سلام ولې اونکړو؟ دا خو د اسلامي آدابو خلاف دې؟

ددې ① جواب دا ورکړې شوی دې.چه جبريل امين د حال د اخفاء په غرض سره دا صورت

---

¹) عمدة القاري(٢٨٧/١)

²) فتح الباري(١١٩/١) وعمدة القاري(٢٩٢/١، ٢٩٣)

³) هغوی دحضرت جبرئيل ﷺ د راتلو ددې واقعه ذکرکولونه پس فرمائي.((ثم إن النبي ﷺ أراد أن يحج حجة الوداع)) اوګورئ: الثقات لابن حبان(١٢٣/٢، ١٢٤)

⁴) فقال هذه الأسئلة والأجوبة صدرت قبيل حجة الوداع في السنة العاشرة من الهجرة، قريب انقطاع الوحي و إستقرار الشرع،أنظرشرح الطيبي(١١/١)_

⁵)فتح الباري(١١٩/١)_

اختيار کړي وو. (١) ② دویم جواب دا ورکړې شوې دې چه جبریل په دې وجه سلام اونکړو چه معلومه شي چه سلام واجب نه دې. (٢)

خو دا دواړه جوابونه ضعیف دی خکه چه په نورو روایاتو کښې تصریح شته چه حضرت جبریل ﷺ سلام کړې وو. لکه د نسائی روایت دې «حتی سلم فی طرف البساط، فقال: السلام علیك یا محمد فرد علیه السلام....» (٣) دغه شان د ابو داؤد په روایت کښې دی «حتی سلم من طرف البساط فقال: السلام علیك یا محمد، قال: فرد علیه النبی ﷺ» (٤)

په مسند امام اعظم کښې د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما په روایت کښې دی. «إذ أقبل شاب جمیل أبیض حسن اللمة، طیب الریح، علیه ثیاب بیض، فقال: السلام علیك یا رسول الله، السلام علیکم، قال: فرد علیه رسول الله ﷺ و رددنا معه» (١)

دغه شان د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه په روایت کښې هم دی. «جاء جبریل إلی النبی ﷺ فی صورة شاب علیه ثیاب بیاض، فقال: السلام علیك یا رسول الله.......» (٢)

ددې نصوصو نه معلومه شوه چه جبریل امین سلام کړې وو. خو ددې نه بعضو راویانو سکوت کړې دې. علامه عینی رحمه الله فرمائی. «وطریق التوفیق أن روایة من قال: سلم، مقدمة علی من سکت» (٣)

په طریقه د خطاب کښې تعارض او ددې ازاله: دلته تاسو ګورئ چه د نسائی او ابوداؤد په روایت کښې د «السلام علیك یا محمد» الفاظ دی. حالانکه په مسند امام اعظم کښې د حضرت عبدالله بن عمر او حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنهم دواړو حضراتو په روایاتو کښې د «السلام علیك یا رسول الله» الفاظ دی. اوس په دې کښې تعارض شو.

ددې جواب دا دې چه ممکن ده جبریل امین دواړه قسمه جملې استعمال کړې وی. وړاندې ئې «السلام علیك یا محمد» وئیلې وی. او ددې نه مقصود هم دا تعمیه او د حال د اخفاء (پټولو) کوشش دې چه دوی داسې طرز اختیار کړو. لکه څنګه چه د عامو کلو خلق کوی. بیا ئې روستو «السلام علیك یا رسول الله» وئیلې وی. (٤) والله اعلم.

د خطاب د طریقې اشکال او ددې جواب: دلته که د ،،السلام علیك یا محمد،، الفاظ ثابت اومنلې شي. نو یو اشکال دا کیږی چه په قرآن کریم کښې نبی کریم ﷺ سره د عامو خلقو پشان د

---

١) فتح الباری (١١٧\١) وعمدة القاری (٢٩٢\١)_
٢) المصادر السابقة)
٣) سنن نسائی (٢٦٥\٢) کتاب الإیمان وشرائعه باب صفة الإیمان والإسلام)_
٤) سنن أبی داود کتاب السنة باب فی القدر رقم ٤٦٩٨)-

خطاب كولو نه منع كړې شوې ده.د الله تعالى ارشاد دې. ﴿لَا تَجْعَلُوا دُعَآءَ الرَّسُوْلِ بَيْنَكُمْ كَدُعَآءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا﴾ [5] بيا حضرت جبريل عليه السلام په ..يا محمد.. ونيلو سره څنګه خطاب اوكړو؟

① ددې جواب بعضو حضراتو دا وركړې دې.چه ممكن ده.دا د ممانعت نه د وړاندې واقعه وى [6]

خو دا جواب صحيح نه دې.ځكه چه وړاندې هم د ابن منده په حواله سره روايت ذكر كړې شوې دې.چه دا واقعه د نبى كريم ﷺ په آخرى عمر كښې راپيښه شوې وه.ښكاره ده.چه دا آيت ددې نه وړاندې نازل شوې وو.البته د بعضو صحابهٔ كرامو نه چه كوم داسې قسمه خطاب منقول دې.هغه د ممانعت نه په وړاندې باندې محمول دې.يا د ممانعت د علم نه كيدو په وجه دې.[7]

② دويم جواب دا وركړې شوې دې.چه دا ممانعت ددوى دې امت سره مخصوص دې.ځكه چه په آيت كريمه كښې خطاب سړوته دې.فرښتو ته نه دې.او حضرت جبريل عليه السلام نه صرف مقرب ترينه فرښته ده.بلكه ،،معلمه فرښته،، هم ده.[8]

③ دريم جواب دا وركړې شوې دې.چه دلته علم مقصود نه دې.بلكه وصفى معنى مراد ده. چونكه دمكې مكرمې مشركانو به نبى كريم ﷺ ته دضد او عناد اوعداوت په وجه ،،مذمم،، ونيلو.په دې وجه جبريل امين د هغوى د ترديد دپاره د وصفى معنى په لحاظ سره د تعريف په طور ،،يا محمد،، اوونيل. ددې مطلب دا دې.چه هغه ذات كوم چه د ښائسته صفاتو او د هرقسمه قابل تعريف او د حميده خصلتونو او صفاتو جامع دې.[9]

خو دا دواړه جوابونه هم د تكلف نه خالى نه دى.ځكه چه اګرچه په آيت كريمه كښې خطاب انسانانو ته دې.او فرښتې ددې مكلف نه دى.خو په دې وخت حضرت جبريل عليه السلام په انسانى شكل كښې راغلې وو.ټولو صحابهٔ كرامو تردې چه نبى كريم ﷺ پورې ټولو انسانو ده لره انسان ګڼړلو.په داسې موقعه باندې خطاب د عدم احترام موهوم ضرور دې.

دغه شان د معنى وصفى لحاظ او اعتبار متبادر الى الذهن (او خلاف عقل) نه دې. خصوصاً چه دا واقعه هم د آخرى عمر ده.او دنبى كريم ﷺ نوم مبارك په اوچت آواز سره د

---

[1] مسند الإمام الأعظم (ص.٤) فاتحة كتاب الإيمان والإسلام والقدر والشفاعة)_
[2] مسند الإمام الأعظم (ص.٥)_
[3] عمدة القارى(٢٩٢١١) وكذالک قاله ابن حجر فى فتح البارى(١١٧١١)_
[4] المصادرالسابقة وكذا مرقاة المفاتيح (٥١١١) والتعليق الصبيح(١٥١١)_
[5] سورة النور:٦٣)_
[6] مرقاة المفاتيح (٥١١١)_
[7] مرقاة (٥١١١) وإمداد البارى(٧٢٩١٤)_
[8] مرقاة المفاتيح (٥١١١) والتعليق الصبيح (١٥١١) وإمدد البارى(٧٢٩١٤)_
[9] المصادرالسابقة)_

اخستلو واقعه د اسلام د ابتداء ده.
نو صحيح جواب هم دا معلوميږي.چه جبرئيل ﷺ د تعميه په طور باندې د حال د اخفاء په غرض سره داسې كړې وو.خكه چه ټولو ته پته ده.چه داسې قسمه خطاب انېزه(او جن) د كلو خلق كوي.(١)

د سوالونو مختلف ترتيب او ددې حكمت په دې روايت كښې رومبې د ،،ايمان،، په باره كښې سوال دې.بيا د ،،اسلام،، په باره كښې او په آخر كښې د ،،احسان،، په باره كښې دې. دمسلم شريف په يو روايت كښې بعينه هم دا ترتيب دې.حالانكه د مسلم په يو روايت كښې كوم چه د حضرت ابوهريره ﷺ نه نقل دې.هغې كښې وړاندې د اسلام بيا د ايمان او بيا د احسان متعلق سوال مذكور دې.هم دا ترتيب د حضرت عمر ﷺ په روايت كښې هم دې.
كه سائل وړاندې د ايمان متعلق سوال كړې وى.بيا خو د ترتيب وجه دا ده.چه ايمان اصل دې.او ،،اسلام،،د ايمان مظهر دې.او په آخر كښې د ،، احسان،، نمبر دې.خكه چه ددې د دواړو سره تعلق دې.(٢)

علامه طيبى ﷺ د حضرت عمر ﷺ د حديث شرح كولو كښې، ددې ترتيب (اسلام،ايمان، احسان) وړاندې ايخودې دې.او دا تقرير ئې فرمائيلې دې.چه چونكه په ايمان يعنى تصديق باندې د اسلام بنياد وى.او د ايمان نه بغير د اعمالو اعتبار نه وى.په دې حيثيت سره ايمان مقدم كول پكار وو.خو چونكه دا يو باطنى امر دې.او اسلام ظاهرى څيز دې.د دين د شعائرو اظهار هم په دې سره كيږي.په دې وجه ترتيب د ،،أهم فالأهم،، كيدل پكار دى.چه په دې كښې د ادنى نه اعلى طرف ته ترقى وى.نو وړاندې ئې د اسلام متعلق سوال اوكړو.خكه چه ددې تعلق ظاهرى عمل سره دې.او بيا ئې ترقى اوكړله.او د ايمان متعلق ئې سوال اوكړو.خكه چه ددې تعلق باطن سره دې.او بيا ئې نوره هم ترقى اوكړله.او د احسان متعلق ئې سوال اوكړو.(٣)
خو دا ټول نكات بعد الوقوع دى.او په ظاهره دا ترتيب د رواتو خپل تعبير دې.خكه چه د مطر الوراق په يو روايت كښې ترتيب د ،،اسلام، احسان،، او بيا د ،،ايمان،، هم دې.(٤) معلومه شوه.چه ترتيب واقعى به په دې كښې يو وى.خو دا تقديم او تاخير د رواتو تصرف دې.والله اعلم.

قوله: قَالَ الْإِيمَانُ أَنْ تُؤْمِنَ بِاللهِ: نبى كريم ﷺ اوفرمائيل،،ايمان،، دا دې.چه ته ايمان راوړې په الله باندې....،

نبى كريم ﷺ د ،،ما الايمان،، په جواب كښې،،الإيمان أن تؤمن بالله.....إلخ،، فرمائيلى دى.

---

١) المصادر السابقة)-
٢) فتح البارى(١١٧١١) وعمدة القارى(٢٩٢١١)_
٣) شرح الطيبى(٩٨١١)_
٤) فتح البارى(١١٧١١) وعمدة القارى(٢٩٢١١)_

چونکه د ،،ما،، په ذریعه د څه څيز دحقيقت په باره کښې سوال کولې شي په دې وجه په ظاهر د ،،ما الإيمان،، په جواب کښې دومره ونيل کافي وو چه ،،الإيمان هو التصديق،، خو چونکه دا مجمع د عربو د خلقو وه او هغوى ته پته وه چه د ..ايمان.. معنى تصديق ده په دې وجه د سائل مقصد صرف دومره نشى کيدې بلکه د سائل منشا دا وه چه د ايمان تعلق کومو څيزونو سره وى؟ په دې وجه نبى کريم ﷺ په جواب کښې هغه څيزونه بيان کړل کومو سره چه تصديق متعلق کيږى په دې روايت کښې چرته هم د ،،ما الإيمان،، په جواب کښې د اعمالو ذکرنشته په دې وجه ونيلې شى چه اعمال دايمان دحقيقت نه خارج دى (¹)والله اعلم

يو اشکال او د هغې جواب دلته په ،،الإيمان أن تؤمن بالله......،، باندې اشکال کيږى چه د ..ايمان.. تعريف کولې شى په ،،أن تؤمن.....،، ونيلو سره ،،أن،، مصدريه دې نو اوس مطلب دا شو چه«الإيمان هو الإيمان....»اودا ..تعريف الشئ بنفسه.. دې يا داسې اوواىئ چه په دې کښې ،،أخذ المحدود فى الحد،، لازميږى او دا صحيح نه ده؟

ددې جواب دا دې چه ،،الإيمان،، کوم چه محدود دې ددې نه شرعى او اصطلاحى ايمان مراد دې او د ،،أن تؤمن.....،، نه ايمان لغوى مراد دې يعنى

«الإيمان الشرعى الإصطلاحى أن تصدق......»(²)اوس به هيڅ اشکال نه وارد يږى

علامه طيبى رحمه الله ددې جواب دا ورکړې دې چه ،،أن تؤمن،، د ،،أن تعترف،، په معنى کښې دې خکه چه روستو په صله کښې باء راغى.(³)

خو ملا على قارى رحمه الله فرمائى چه د ..باء.. د راتلو په وجه ،،تؤمن،، د ،،تعترف،، په معنى کښې د اخستلو ضرورت نشته خکه چه د ،،تؤمن،، په صله کښې هم ،،باء،، استعماليږى لکه په قاموس کښې دى.«آمن به إيماناً: أى صدّقه» البته که په ،،تؤمن،، کښې دننه د ،، اعتراف،، معنى تضمين اومنلې شى نو دا بهتره ده په دې صورت کښې به تقدير داوى «أن تصدق معترفا......»(⁴)والله اعلم.

قوله وَمَلَائِكَتِهِ: او (ايمان راوړه) په فرښتو باندې

(¹) إمداد البارى(١٤\٧٣٠)-

(²) شرح الكرمانى(١\١٩٤) وقال الحافظ فى الفتح (١\١١٧) والذى يظهرأنه إنما أعاد لفظ ..الإيمان.. للإعتناء بشانه تفخيماً لأمره)_

(³) شرح الطيبى(١\٩٧، ٩٨)_

(⁴) مرقاة المفاتيح(١\٥٥)_

ملائكه د ..ملك.. جمع ده فرښتو ته وائي.
د ..ملك..يا ..فرښتې.. تعريف د ..بدء الوحي.. د دويم حديث لاندې مونږ ذكركړې دې.(١) چه «الملائكة هم أجسام علوية لطيفة تتشكل أى شكل أرادوا.....»(٢)
فرښتې د الله تعالى يو مستقل مخلوق دې.چه دا دنور نه پيدا كړې شوى دى.دوى د الله تعالى نافرمانى نه كوى.او په كومو كارونو باندې چه الله تعالى دوى مقرر كړى دى.په هغې كښې لګيا وى.دوى د الله تعالى معزز بنده ګان دى.د الله تعالى د حكم د خلاف ورزئ كولو څه معنى ده؟ كوم حكم چه دوى ته وركولې شى.د هغې په كولو كښې ذره برابر سستى هم نه كوى.د ډير زيات معزز او مقرب كيدو باوجود ئې د ادب او اطاعت دا حال دې.چه تركومې پورې د الله تعالى مرضى او اجازت اونه مونډې شى.د هغه په وړاندې پخپله شونډې نه خوزوى.او نه يو كار.د هغه د حكم نه بغير كولې شى.ګويا كمال عبوديت ددوى امتياز دې.(٣)
د فرښتو په باره كښې دا عقيده ساتل ضرورى دى.چه فرښتې موجود دى. د دوى تعداد د الله تعالى نه سوا بل هيڅ چاته معلوم نه دې.په دوى كښې چه دكومو فرښتو ذكر په قرآن كريم يا احاديثو كښې راغلې دې.په هغوى باندې تفصيلى او په باقى فرښتو باندې اجمالى طور باندې ايمان راوړل ضرورى دى.(٤)
په دې فرښتو كښې څلور فرښتې ډيرې زياتې مقربې او مشهورې دى.حضرت جبرئيل. حضرت ميكائيل، حضرت اسرافيل او حضرت عزرائيل عليهم السلام (٥)
قوله: وَكُتُبِهِ: او (ايمان راوړه) د هغه په كتابونو باندې.
دلته د (وَكُتُبِهِ) لفظ زمونږ په نسخو كښې موجود نه دې.صرف د اصيلى په نسخه كښې دې حالانكه په كتاب التفسير كښې دا لفظ په اتفاق د ټولو رواتو مذكور دې.(٦)
د الله تعالى په كتابونو باندې د ايمان راوړو مطلب دا دې.چه ددې خبرې تصديق اوكړې شى. چه دا د الله تعالى كلام دې.او دا چه څه الله تعالى فرمائيلى دى.هغه بالكل په حقه دى.(٧)
الله تعالى پخپلو نبيانو او رسولانو باندې واړه او غټ ډير كتابونه نازل كړى دى.په هغې

---

(١) كشف البارى(٣٠٩/١)_
(٢) فتح البارى(٢١/١)_
(٣) إمدد البارى(٧٣/١)_
(٤) مرقاة المفاتيح (٥۶/١)_
(٥) المصدر السابق)-
(٦) فتح البارى(١١٧/١)-
(٧) فتح البارى(١١٧/١، ١١٨)_

كتبي ورو كتابونو ته ..صحيفي.. واني.او لويو كتابونو ته ..كتاب.. واني.[1]

اكتابونه او صحيفي څومره دی؟ په دې باره كښې هيڅ صحيح روايت ثابت نه دې.البته ابن حبان رحمه الله پخپل ..صحيح.. [2] كښې. او ابونعيم رحمه الله په ..حلية الاولياء.. [3]كښې.د حضرت ابو ذر رضي الله عنه نه يو اوږد روايت نقل كړې دې.په هغې كښې دى «يا رسول الله، كم كتاباً انزله؟ قال مائة كتاب و أربعة كتب، أنزل على شيث خمسون صحيفة، و أنزل على أخنوخ ثلاثون صحيفة، و أنزل على إبراهيم عشر صحائف، و أنزل على موسى قبل التوراة عشر صحائف، و أنزل التوراة، والإنجيل، والزبور، والفرقان»[4]

ددې نه معلوميږي.چه د كتابونو تعداد يو سل او څلور[۱۰۴] دې.دا روايت اګرچه ابن حبان پخپل ..صحيح.. كښې ذكر كړې دې.خو په دې كښې يو راوى ..ابراهيم بن هشام بن يحي بن يحي الغسانی.. دې.چه ده لره ابن حبان اګرچه ثقه ګرځولې دې.[5]خو د جمهورو په نيز دې قابل اعتماد نه دې.[6]

نو صحيح دا ده.چه په كتابونو باندې د ايمان راوړلو په سلسله كښې هيڅ يو تعداد ملحوظ او نه ساتلې شي.بلكه د كومو كتابونو په باره كښې چه قطعي طور باندې علم دې.هغې باندې تفصيلاً . يعنی نوم په نوم، او د كومو په باره كښې چه علم نشته.هغې باندې اجمالاً ايمان راوړل كافی دی.[7]

قوله: وَبِلِقَـائِهِ: او (ايمان راوړه) هغه سره ملاويد باندې.

دا لفظ دلته كښې د ..كتب.. او ..رسل.. په مينځ كښې واقع دې.هم دا صورت په مسلم كښې هم دې.حالانكه په باقی هيڅ يو روايت كښې دا لفظ موجود نه دې.[8]

---

[1] إمداد الباری(٧٣٢\١٤)_

[2] مواردالظمآن إلى زوائد ابن حبان (ص.٥٢. ٥٤) كتاب العلم باب السوال للفائدة)-

[3] حلية الأولياء (١٦٦\١- ١٦٨) ترجمة سيدنا أبی ذرالغفاری رضي الله عنه_

[4] وقال على القاری فی المرقاة (٥٧\١) قيل الكتب المنزلة مائة وأربعة كتب : منها عشر صحائف نزلت على آدم وخمسون على شيث وثلاثون على إدريس وعشر على إبراهيم والأربعة السابقة..)_

[5] كتاب الثقات (٧٩\٨) وقال الطبرانی (لم يرو هذا عن يحی إلا ولده وهم ثقات أنظر ميزان الإعتدال (٧٣\١) ولسان الميزان (١٢٢\١)_

[6] ابوحاتم رحمه الله فرمانی.((أظنه لم يطلب العلم وهو كذاب. على بن الحسين بن الجنيد فرمانی.((ينبغی أن لا يحدث عنه .. امام ابوزرعه رحمه الله فرمانی.((كذاب)) ميزان الإعتدال(٧٣\١) ابوالطاهرمقدسی رحمه الله فرمانی. ((دمشقی ضعيف)) دغه شان حافظ ذهبی رحمه الله فرمانی.((إن إبراهيم هذا متروك)) لسان الميزان (١٢٣\١)

[7] مرقاة المفاتيح (٥٧\١)_

[8] فتح الباری (١١٨\١)

بعضې حضرات فرمائی چه دا لفظ زائد او مکرر دې خکه چه ددې مفهوم په ،، ایمان بالبعث،، کښې داخل دې کوم چه روستو راروان دې.

حافظ رحمه الله فرمائی حقه خبره دا ده چه دا تکرار ګرځول پکار نه دی.[1] د دواړو په مفهوم کښې د فرق کولو دپاره بعضې حضراتو اوفرمائيل چه د ،،بعث،، نه مراد ،،قيام من القبور،، دې يعنی د قبرونو نه ژوندې پاسيدل حالانکه ،،لقاء،، د ،،بعث،، نه روستو د حساب کتاب مرحلې ته وائی.[2]

بعضې نور حضرات فرمائی چه د ،،لقاء،، نه مراد ،،انتقال من دار الدنيا،، يعنی مرګ دې او د ،،بعث،، مرحله ددې نه روستو ده.[3] ددې قول تائيد د مطر الوراق روايت نه هم کيږی په هغې کښې دی.((وبالموت وبالبعث بعد الموت))[4]

بيا امام خطابی رحمه الله د ،،لقاء،، معنی د الله تعالی د رؤيت کړې ده.[5]

حالانکه امام نووی رحمه الله په دې باندې ګرفت کړې دې چه د ،،لقاء،، تفسير ،،رؤيت،، سره کول، خکه صحيح نه دی چه يو سړې قطعی طور باندې دا نشی وئيلې چه ده ته به د الله تعالی رؤيت حاصليږی خکه چه د الله تعالی د رؤيت نه مشرف کيدو دپاره ايمان باندې خاتمه کيدل ضروری دی او هيڅ يو سړی قطعی طور باندې نشی وئيلې چه دده خاتمه به ضرور په ايمان باندې کيږی نو دا د ايمان د شرط ګرځول، څنګه صحيح کيدې شی.[6]

خو په ظاهره دامام نووی رحمه الله خبره صحيح نه معلوميږی خکه چه د ،، لقاء،، معنی چه ،،رؤيت،، کړې شوې ده ددې دا مطلب نه دې چه هر سړې په دې باندې ايمان راوړی چه ده ته يا يو خاص سړی ته به ،،رؤيت،، حاصليږی بلکه ددې مطلب دا دې چه دا سړې په دې خبره باندې ايمان راوړلو باندې مکلف دې چه په آخرت کښې د ايمان خاوندانو ته رؤيت حاصليږی دا هم دغه شان ده لکه څنګه چه هر سړې په جنت او دوزخ باندې ايمان راوړلو باندې مکلف جوړولې شی حالانکه د هر سړی جنت يا دوزخ ته تلل لازمی نه دی نو د لقاء تفسير ،،رؤيت،، سره کول، او دا معنی اخستل بالکل صحيح دی چه ،،د الله تعالی رؤيت حق دې چه دا به په آخرت کښې مؤمنانو ته حاصليږی،، والله اعلم.

---

[1] المصدر السابق)-
[2] شرح النووی علی صحيح مسلم (۱/۲۹) کتاب الإيمان)_
[3] المصدر السابق)-
[4] فتح الباری(۱/۱۱۸)_
[5] دوی فرمائی وقوله: (أن تؤمن بلقائه فيه إثبات رؤية الله عزوجل فی الآخرة أعلام الحديث (۱/۱۸۲)
[6] شرح النووی علی صحيح مسلم (۱/۲۹)-

علامه كرمانى رحمه الله فرمائى.((لا دخل للقطع لنفسه، بل اللازم أن يعلم بأنه حق في نفس الأمر))[1] يعنى په دې روايت باندې قطعيت سره د رؤيت حكم لګول مقصود نه دې.بلكه دا مقصود دې.چه د رؤيت په نفس الامر كښې حق كيدو باندې ايمان راوړلې شى.هم دا علامه عينى او حافظ ابن حجر رحمهما الله اختيار كړې دې.[2] بلكه حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى.((وهذا من الأدلة القوية لأهل السنة في إثبات رؤية الله تعالى في الآخرة، إذ جعلت من قواعد الإيمان))[3]

حاصل دا دې.چه د.الله تعالى په لقاء باندې ايمان راوړل ضرورى دى.او ددې مطلب دا دې.چه د الله تعالى د رؤيت تصديق اوكړى.او ددې خبرې اعتقاد ساتى. اودا منى.چه په آخرت كښې به د الله تعالى دير بنده ګانو ته دالله تعالى ديدار حاصليږى.والله اعلم.

د الله تعالى د رؤيت مسئله د رؤيت مسئلې په باره كښې اهل السنة والجماعة په دې خبره متفق دى.چه په دنيا كښې د الله تعالى رؤيت ممكن دې.خو نه واقع كيږى.او په آخرت كښې د الله تعالى رؤيت ممكن هم دې.او د الله تعالى مخصوص بنده ګانو ته به حاصليږى هم. حالانكه د معتزله، خوارجو، او په مرجئه كښې د بعضو خلقو دا وينا ده.چه د الله تعالى رؤيت په دنيا او آخرت هر ځائې كښې نا ممكن او محال دې.[4]

امام نووى رحمه الله فرمائى.((وهذا الذى قالوه خطأ صريح، وجهل قبيح، وقد تظاهرت أدلة الكتاب، والسنة، وإجماع الصحابة فمن بعدهم من سلف الأمة على إثبات رؤية الله تعالى في الآخرة للمؤمنين، ورواها نحو من عشرين صحابيا عن رسول الله ﷺ وآيات القرآن فيها مشهورة))[5]

د رؤيت د مثبتينو دليلونه هغه حديثونه دى.كوم چه د نبى كريم ﷺ نه نقل كولې شى.امام دارقطنى رحمه الله په ،،كتاب الرؤية،، كښې د امام يحي بن معين نه نقل كړى دى.((عندى سبعة عشر حديثا في الرؤية صحاح))[6]

امام دارقطنى رحمه الله ،،رؤيت،، سره متعلق د حديث طرق جمع كړى دى.چه د هغې تعداد د شلو نه زيات دې.[7]

حكيم ترمذى رحمه الله په دې سلسله كښې يوه رساله ليكلې ده.او يوويشت روايتونه ئې راجمع

---

[1] شرح الكرمانى(١\١٩٤)_

[2] عمدة القارى(١\٢٨٨) وفتح البارى(١\١١٨)_

[3] فتح البارى(١\١١٨)_

[4] شرح النووى على صحيح مسلم (١\٩٩) كتاب الإيمان باب إثبات رؤية المؤمنين فى الآخرة ربهم سبحانه وتعالى)_

[5] المصدر السابق)_

[6] فتح البارى(١٣\٤٣٤) كتاب التوحيد باب قول الله تعالى:﴿ وجوه يومئذ ناضرة إلى ربها ناظرة﴾_

[7] المصدر السابق)-

كړې دي.ابن جرير طبرى رحمه الله درې ويشت روايتونه ذكركړې دى.علامه قاسم بن قطلوبغا رحمه الله دحكيم ترمذى رحمه الله په رواياتو باندې د اووه رواياتو اضافه كړې ده.دغه شان ټول اته ويشت روايتونه شو.حافظ ابن القيم رحمه الله په ،،حادى الارواح الى بلاد الافراح،، كښې د رؤيت د احاديثو تعداد ديرشو ته رسولې دې.(١)

ددې نه علاوه د اهل السنة والجماعة استدلال په آيت كريمه ﴿ وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاضِرَةٌ ۝ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ ۝﴾(٢) باندې دې.

د ،،نظر،،لفظ مشترك طور باندې د ،،رؤيت،تفكر،انتظار،شفقت او مهربانۍ،، په معانيو كښې استعماليږي.(٣)په دې څلور معانيوكښې رومبۍ معنى مراد ده.

دلته ،،نظر،، د ،،تفكر،، په معنى كښې نشى كيدې.ځكه چه اول خو دلته د ،،تفكر او اعتبار،، مقام نه دې.دويمه دا كه چرې د ،،تفكر،، په معنى كښې شى.نو عام طور باندې د ،،في،، په صله سره راځى.(٤) حالانكه دلته د ،،الى،، په صلة سره ده.

،،نظر،په معنى د ،،انتظار،،هم دلته صحيح نه دې.ځكه چه دلته د ،،امتنان،، اظهار دې او د ،،نضارت،،(تر وتازګۍ) خوشخبرى وركولې شى.په مقام د بشارت كښې د انتظار څه مناسبت دې.په دې كښې خو نوره هم سختى ده.،،الانتظار أشد من القتل،، بيا ،،نظر،، په معنى د ،،انتظار،،د ،،الى،، په صلة سره نه استعماليږى.بلكه د صلة نه بغير متعدى بنفسه وى.لكه وئيلې شى.چه ،،نظرت فلاناً،،،اى نظرته،،(٥)

دغه شان دلته د ،،شفقت او رافت (مهربانۍ)،، په معنى كښې هم نشى كيدې.ځكه چه بنده په الله ﷻ باندې شفقت نشى كولې.او ددې په صله كښې هم عام طور باندې ،،لام،، استعماليږى.لكه وائى.،،نظرله،،،اى رثى له وأعانه،،(٦)

هركله چه درې واړه معانې منتفى شوې.نو د ،،رؤيت،، معنى متعين شوه.(٧)

دغه شان د الله تعالى ارشاد ﴿فَمَن كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا ۝﴾(٨)هم د رؤيت دليل دې.

---

(١) فتح البارى(١٣\٤٣٤)_

(٢) سورة القيامة (٢٢\٢٣)_

(٣) تاج العروس (١٣\٥٧٣، ٥٧٤)_

(٤) قال الزبيدى .. ونظرت فى كذا تاملته تاج العروس (١٣\٥٧٣)_

(٥) تاج العروس (١٣\٥٧٣)_

(٦) المصدر السابق)-

(٧) فتح البارى(١٣\٤٢٥) كتاب التوحيد باب قول الله تعالى ﴿ وجوه يومئذ ناضرة..﴾_

(٨) سورة الكهف:١١٠

د الله تعالى په ارشاد ﴿ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَى وَزِيَادَةٌ ﴾ [1] كښې د ,,زيادة،، تفسير د نبى كريم ﷺ نه په ,,رؤيت،، او ,,ديدار،، سره منقول دې.[2]

دغه شان حديث كښې ﴿ لَهُم مَّا يَشَاءُونَ فِيهَا وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ ﴾ [3] د ,,مزيد،، تفسير په ,,رؤيت د بارى تعالى سره منقول دې.[4]

د رؤيت مانعين آيت كريمه ﴿ لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ..... ﴾[5] د دليل په طور پيش كړې دې. خو مذكوره آيت د عدم رؤيت د دليل په طور باندې پيش كول بالكل صحيح نه دى. ځكه چه:

① په آيت كريمه كښې د ,,ادراك،، نفى كړې شوې ده.او,,ادراك،،صرف رؤيت ته نه وائى. بلكه ,,على سبيل الاحاطه،، رؤيت ته وائى.[6]نو دآيت مطلب دا دې.چه د الله تعالى رؤيت ,,على سبيل الاحاطه،، د هيڅ چا په اختيار كښې نه دې.تر كومې پورې چه د مطلق رؤيت تعلق دې.نو د هغې نفى نه ده.[7]

② په آيت مبارك كښې چه دكوم ,,ادراك،، نفى كړې شوې ده.هغه دنيوى ادراك دې.د آخرت د رؤيت نفى نه ده.[8]

③ حضرت شاه عبدالقادر صاحب رحمه الله فرمائى.ددې مطلب دا دې.چه په سترګه كښې دا قوت نشته.چه هغه اووينى.البته كه هغه د لطف و كرم په طور خپل ځان چا ته خودل اوغواړى.نو په سترګو كښې به دغه شان قوت پيدا كړى.مثلاً آخرت كښې به د مراتبو موافق رؤيت وى.لكه ځنګه چه د كتاب او سنت د نصوصو نه ثابته ده.[9]

④ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائيلى وو.,,رأى محمد ﷺ ربه،، په دې باندې د دوى شاګرد عكرمه اووئيل.,,اليس الله يقول: ﴿ لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ ﴾ نوحضرت ا بن عباس رضي الله عنهما اوفرمائيل.,,ويحك! ذاك إذا تجلى بنوره الذى هو نوره،، [10] يعنى د نظرونو عدم ادراك به هغه وخت وى.كله چه الله ﷻ يو خاص نور سره تجلى اوفرمائى.

---

[1]) يونس:۲۶)_

[2]) صحيح مسلم (۱۰۰\۱) كتاب الإيمان باب إثبات رؤية المؤمنين فى الآخرة ربهم سبحانه وتعالى)_

[3]) سورة ق:۳۵)_

[4]) تفسير ابن كثير (۲۲۸\٤)_

[5]) الأنعام:۱۰۳)_

[6]) لاتدركه الأبصار لا تحيط بحقيقته انظر مجمع بحارالأنوار(۱۶۹\۲)_

[7]) تفسير عثمانى(۱۸۸) آيت ﴿لاتدركه الأبصار﴾ وفتح البارى(۶۰۷\۸) كتاب التفسير سورة النجم)_

[8]) فتح البارى(۴۲۶\۱۳) كتاب التوحيد باب قول الله تعالى:﴿ وجوه يومئذ ناضرة إلى ربها ناظرة)_

[9]) تفسير عثمانى۱۸۸)_

[10]) جامع الترمذى كتاب تفسير القرآن باب ومن سورة والنجم رقم ۳۲۷۹)

معلومه شوه.چه د الله ﷻ تجليات متفاوت دی.بعض ،،قاهره للبصر،، دی.او بعضې داسې نه دی.

⑧ علامه قرطبی رحمه الله فرمائی.چه په ﴿لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ﴾ کښې د ،،ابصار،، نه د کافرانو ابصار مراد دی.د مؤمنانو ابصار مراد نه دی.ځکه د مؤمنانو په باره کښې راغلی دی.چه ﴿وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاضِرَةٌ ۝ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ﴾ (۱)او د کافرانو په باره کښې د الله ﷻ ارشاد دې. ﴿كَلَّا إِنَّهُمْ عَن رَّبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّمَحْجُوبُونَ﴾ (۲)

⑨ امام مالک رحمه الله فرمائی.چه د الله تعالی ذات باقی دې.او باقی پاتې کیدونکې دې. حالانکه په دې دنیا کښې انسان پخپله هم فانی دې.او دده سترګې هم فانی دی.نو په دې فانی دنیا کښې فانی سترګو سره د ،،باقی،، رؤیت نه کیږی.البته په آخرت کښې چه کله ،،باقی،، سترګې ورکړې شی.نو د ،،باقی،، رؤیت،، به کیدې شی.(۳)

مانعینو د رؤیت د الله تعالی د ارشاد﴿لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً..﴾(۴)نه هم استدلال کړې دې.لکه دوی وائی چه کله د موسی علیه السلام قوم د رؤیت سوال اوکړو.نو په دوی باندې ،،صاعقه،، نازل شوه.د رؤیت په سوال باندې صاعقه نازلیدل، ددې خبرې دلیل دې.چه رؤیت محال دې.د محال څیز سوال کول حرام دې.په دې وجه دوی باندې د صاعقه عذاب راغې.خو ددې نه استدلال کول هم صحیح نه دې.ځکه چه مونږ دا نه منو.چه د نفس رؤیت په سوال باندې صاعقه نازل شوې وه.بلکه ددوی د ضد او عناد په وجه باندې نازل شوې وه.لکه چه په آیت کښې د ﴿لَن نُّؤْمِنَ لَكَ﴾ جمله ښکاره دلالت کوی.بیا نبی ﷺ ته دا وئیل چه ﴿لَن نُّؤْمِنَ لَكَ﴾ پخپله بې ادبی ده.

که مطلقاً د رؤیت په سوال باندې ،،صاعقه،، نازل شوې وې.نو په موسی علیه السلام باندې هم نازلیدل پکار وو.ځکه چه دوی هم د رؤیت سوال کړې وو.لکه څنګه چه قرآن کریم کښې الله تعالی ددوی قول بیان کړې دې. ﴿رَبِّ أَرِنِي أَنظُرْ إِلَيْكَ﴾ (۵) کله چه په حضرت موسی علیه السلام باندې صاعقه نازل نه شوه.نومعلومه شوه.چه د نفس رؤیت په سوال باندې صاعقه نه وه نازل شوې.

بیا د حضرت موسی علیه السلام په دې سوال ﴿رَبِّ أَرِنِي أَنظُرْ إِلَيْكَ﴾ او بیا د الله ﷻ په جواب ﴿قَالَ لَن تَرَانِي وَلَٰكِنِ انظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي﴾ کښې د الله تعالی د رؤیت د امکان دلیل موجود دې.په دې طریقه چه حضرت موسی علیه السلام دالله تعالی نه درخواست کړې دې. ﴿رَبِّ أَرِنِي

---

(۱) سورة القيامة:۲۲، ۲۳۔
(۲) سورة التطفيف :۱۵ وفتح البارى(۶۰۷/۸)كتاب التفسير،سورة النجم)۔
(۳) الجامع لأحكام القرآن للقرطبى(۵۶/۷) سورة الأنعام)۔
(۴) سورة البقرة:۵۵)۔
(۵) سورة الأعراف:۱۴۳

﴿انظر اليك﴾ ددې نه معلوميږي.چه روئيت د الله تعالى ممكن دې.ځكه چه د ناممكن او محال سوال كول حرام دى.او چونكه حضرات انبياءكرام معصوم وى.په دې وجه د هيڅ نبى نه د حرام صدور نشى كيدې.

بيا وريسې الله تعالى ﴿وَلٰكِنِ انْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِيْ﴾ فرمائيلى دى.په دې كښې ئې د الله تعالى روئيت د جبل استقرار سره معلق كړې دې. چونكه استقرار د جبل د ممكناتو څخه دې.او قاعده ده.چه كوم څيز په ممكن باندې معلق كيږى.هغه پخپله ممكن وى.نو معلومه شوه.چه روئيت د الله تعالى ممكن دې. [1]

تركومې پورې چه د الله تعالى د ارشاد ﴿لَنْ تَرَانِيْ﴾ تعلق دې.نو په دې كښې دا بيان نه دې شوې. چه ته ما كتلې هم نشې.بلكه دا وئيلې شوى دى.چه ته به ما اونه ګورې.

مانعينو د روئيت يو عقلى دليل دا هم پيش كړې دې.چه قاعده ده.چه په رائى اومرئى كښې يو خاص مخصوص قسم تقابل ضرورى دې.او چونكه الله تعالى سره تقابل نشى كيدې. ځكه چه الله ﷻ متمكن فى المكان او متحيز نه دې.په دې وجه روئيت محال دې.

خو دا استدلال هم صحيح نه دې.ځكه چه دا واجب په ممكن باندې قياس كول دى.،،وقياس الغائب على الشاهد فاسد،،(2)بيا دنن صبا سائنسى ترقو دا ښكاره كړله.چه مخصوص تقابل هم شرط نه دې.بيا چه هركله د قرآن او حديث او اجماع نه د الله تعالى د روئيت د امكان ثبوت كيږى.نو ددې په مقابله كښې هيڅ عقلى دليل پيش كول صحيح نه دى.ځكه چه قياس خو هغه ځائې كيږى.كوم ځائې چه نص نه وى.(3)،،والله أعلم بالصواب،،_

قوله: وَرُسُلِهِ: او (ايمان راوړه) د هغه په رسولانو باندې.

د اصلى په نسخه كښې د،،وبرسله،، لفظ دې.(4)

،،رسول،، او ،،نبى،، څه ته وائى؟ ددې په مينځ كښې څه فرق دې؟ دا مونږ تفصيل سره وړاندې ذكركړى دى.(5)

دلته د ،،ايمان بالرسل،، په مطلب باندې پوهه شئ:هغه دا چه ددې خبرې تصديق كول، چه څومره حضرات الله تعالى نبيان او رسولان جوړ كړې دى.او دخلقو دهدايت دپاره ئې راليګلى دى.هغوى ټول رشتونې دى.(6)

---

[1] انظرشرح العقائد النسفية بشرح النبراس (۲۵۲و ۲۵۳)-
[2] المصدرالسابق)_
[3] إمداد البارى(۷۳۷\۱٤)_
[4] فتح البارى(۱۱۸\۱)-
[5] كشف البارى (۲۲۲\۱-۲۲۵)_
[6] فتح البارى(۱۱۸\۱)

د انبياو او رسولانو تعداد د الله تعالى د طرفه څومره رسولانو او نبيانو تشريف راوړلې دې؟ ددوى صحيح تعداد الله تعالى ته معلوم دې.لکه چه د الله تعالى ارشاد دې. ﴿ مِنْهُم مَّن قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُم مَّن لَّمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ ﴾ (١)

البته په بعضې احاديثو کښې د انبياءکرامو او رسولانو متعين تعداد هم وارد شوې دې. لکه چه په يو روايت کښې د انبياو تعداد يو لاکه څليرويشت زره وارد شوې دې.چه په دوى کښې درې سوه او ديارلس رسولان وو.(٢)

په يو روايت کښې د انبياو تعداد هم دغه نقل دې.کوم چه ذکر شو.البته د رسولانو تعداد درې سوه او پنځلس منقول دې.(٣)

دغه نور قسمه روايات هم منقول دى.خو دا ټول روايات د کلام نه خالى نه دى.(٤)په دې وجه ددې رواياتو په بنياد باندې د انبياو او رسولانو تعداد متعين کول صحيح نه دى.ځکه چه مسئله د اعتقادياتو ده.او په دې کښې د قطعى نص ضرورت وى.

په دې وجه به دلته هم هغه شان ايمان راوړلې شى.لکه څنګه چه کتابونو باندې دايمان راوړلو په سلسله کښې ذکر شو.چه د کومو نوم معلوم دې.هغوى باندې تفصيلاً او د کومو نوم چه معلوم نه دې.هغوى باندې اجمالاً ايمان راوړلې شى.(٥) ،،والله اعلم،،.

قوله: وَتُؤْمِنَ بِالْبَعْثِ: او ايمان راوړه.د مرګ نه روستو په دوباره ژوندى کيدو باندې د کتاب التفسير په روايت کښې د ،،وتؤمن بالبعث الآخر،، الفاظ دى.(٦) مسلم په روايت کښې د حضرت عمر رضی الله عنه په روايت کښې د،،واليوم الآخر،، الفاظ دى.(٧)

حافظ رحمه الله فرمائى.چه،،بعث،، سره د ،،آخر،، قيد يا خو د تاکيد دپاره دې.لکه وئيلې شى چه ،،أمس الذاهب،، يا په دې وجه دې.چه بعث دوه ځله واقع شوې ذې.يو ځل ،،إخراج من العدم إلى الوجود،، يا ((إخراج من بطون الأمهات بعد النطفة والعلقة إلى الحياة الدنيا))دې.او دويم ځل ،، بعث من بطون القبور إلى محل الإستقرار،، دې.(٨)

---

(١) سورة المؤمنين :٧٨)_
(٢) رواه أحمد وابن مردويه وابن حبان عن ابى ذر رضی الله عنه كما فى تفسير ابن كثير (١١\٥٨٥، ٥٨٦)_
(٣) رواه ابن ابى حاتم (المصدر السابق)-
(٤) ددې رواياتو تفصيلات او په دې باندې د کلام دپاره اوګورئ تفسير ابن کثير(١١\٥٨٥، ٥٨٦) آيت ﴿ورسلاً قصصناهم عليک من قبل و رسلاً لم نقصصهم عليک﴾ سورة النساء : ١٦٤)_
(٥) تفسير عثمانى (٦٣٢)_
(٦) كتاب التفسير سورة لقمان باب ﴿ إن الله عنده علم الساعة ﴾ رقم ٤٧٧٧ وفى صحيح مسلم كذالک﴿وتؤمن بالبعث الآخر﴾ (٢٩\١١) فواتح الإيمان)_
(٧) صحيح مسلم (٢٧\١١) كتاب الإيمان)-
(٨) فتح البارى(١١\١١٨)

د ،،اليوم الآخر،،ونيلو وجه يا خو داده چه دا ددنيا د ورخوآخرئ ده.يا ،،آخرالأزمنة المحدودة،، ده.(١)

په ورځ د آخرت يا بعث بعد الموت باندې د ايمان راوړلو مطلب يا دا دې چه د قيامت د ورځې واقع كيدو. او په دې كښې چه به كوم څه څيزونه وى.مثلاً حساب كتاب. ميزان. جنت. جهنم ددې ټولو تصديق اوكړې شى.(٢)

يادا خبره هم قابل غور ده.چه دلته ني،،والبعث،،اوئيلو. په ما قبل الفاظو باندې د عطف كولو په ځائې ،،وتؤمن بالبعث،،ونيلې شوې دى.

ددې يوه وجه خو دا بيان كړې شوې ده.چه د ..بعث.. وقوع به په آخرت كښې كيږى.او باقى څيزونه اوس هم موجود دى.په دې وجه ..بعث.. سره مستقل د ..تؤمن.. اضافه كړې شوې ده.(٣)

خو په دې جواب باندې اشكال كيږى چه وړاندې د ..لقاء.. ذكر هم راغلې دې.او ددې تفسير(لكه څنگه چه وړاندې تير شوې دې) په ..بعث بعد الموت.. سره كړې شوې دې.چه دا في الحال موجود نه دې.بلكه په آخرت كښې به كيږى.

نو غوره جواب دا دې.چه چونكه د ..بعث بعد الموت.. مسئله د آسمانى مذهبونو او د آسمانى كتابونو د خصوصياتو څنې ده.په غير سماوى دينونو كښې ددې تصور نشته.او په دې مسئله كښې به د عربو مشركانو ته ډير زيات تعجب كيدو.په دې وجه ددې د اهميت په لحاظ سره دلته د ..تؤمن..لفظ مستقل دوباره راوړلې شوې دې.(٤) والله اعلم.

فائده: د بخارى شريف په روايت كښې د ،،ما الإيمان؟،، په جواب كښې صرف هم دا څيزونه دى.كوم چه مذكور شو.حالانكه امام اسماعيلى رحمه الله پخپل ،،مستخرج،، كښې ددې نه پس د ..و تؤمن بالقدر.. اضافه هم نقل كړې ده.د ابو فروه په روايت كښې هم دا جمله شته. د كهمس او سليمان تيمى په روايتو كښې ،،وتؤمن بالقدر خيره وشره،، وارد شوې دې.هم دا د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل دى.د ،،عطاء عن ابن عمر،، په طريق سره منقول يو روايت كښې د ،،وحلوه ومره من الله،، اضافه هم شته.په مسلم شريف كښې د عماره بن القعقاع په روايت كښې د ..وتؤمن بالقدر.. الفاظ راغلى دى.(٥)

قدر يا تقدير د قدر يا تقدير معنى په لغت كښې د اندازه كولو ده.الله تعالى پخپل ازلى

---

(١) المصدر السابق)-

(٢) المصدر السابق)-

(٣) المصادر السابق)

(٤) فتح البارى(١١٨١١) إمداد البارى(١٤\٧٣٧)_

(٥) فتح البارى(١١٨١١) وعمدة القارى(١١\٢٨٤)-

علم كښې د عالم (دنيا) د ټولو څيزونو. ددې د ايجاد او پيدا كولو نه وړاندې اندازه كړې وه چه دا څيزونه به فلانى وخت كښې په دې طريقه پيدا كولې شى.او دا څيز به داسې پيدا كولې شى د الله تعالى ارشاد دې﴿قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا﴾ (١)﴿وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُ تَقْدِيرًا﴾ (٢)

نو د پيدا كيدو د وخت نه واخله تر د قيامته پورې د واقع كيدونكو څيزونو دپاره د الله تعالى د حد او اندازې مقرر كولو او ددې د ليكلو نوم تقدير دې.او بيا ددې اندازې مطابق د عالم څيزونه په تدريج سره (د پرله پسې) پيدا كولو نوم قضاء ده.اول تقدير دې.او بيا قضاء ده.

اوس د..ايمان بالقدر..معنى دا شوه.چه بنده په دې خبره باندې يقين اوكړى چه په عالم كښې كوم څه خير او شر او ايمان او كفر واقع كيږى.الله تعالى ته د مخكښې نه د ټولو علم وو. او د ايجاد نه وړاندې الله تعالى دا پخپل تقدير سره مقرر فرمانيلى وو چه په فلانى وخت او په فلانى كور كښې به دا ښه يا بد څيز پيدا كيږى.هيڅ يو څيز د هغه د تقدير نه خارج نه دې.

چونكه د قضاء او قدر تعلق د الله تعالى علم او قدرت سره دې.په دې وجه په دې كښې د غلطئ او خطاء امكان نشته.

د اهل حق مذهب دا دې.چه بنده كوم څه كوى.كه نيك وى او كه بد وى.ايمان وى اوكه كفر وى. طاعت وى اوكه معصيت وى.ټول د الله تعالى په تقدير سره دى.او هم هغه ددې خالق دې.په عالم كښې چه كوم څه كيږى. دا ټول هم دده په مشيت او ارادې سره كيږى. (٣)

فرقه قدريه د حضرات صحابه كرامو رضي الله عنهم په آخره زمانه كښې يوه فرقه قدريه ښكاره شوه. چه دا د قضاء او قدر منكر دى. ددوى عقيده دا ده.چه قضاء او قدر هيڅ نه دى. بنده مختار مطلق دې.او د خپلو افعالو پخپله خالق دې.د وړاندې نه هيڅ څيز مقدر نه دې.

بيا په دوى كښې يو فريق خو تردې پورې غلو كوى.چه الله تعالى ته د وړاندې نه د بنده د افعالو علم هم نه وى.د بنده د كولو نه پس حق تعالى ته علم كيږى. معبد، جهنى، غيلان دمشقى او جعد بن درهم ددې مسلك حمايت كونكى او پيشوا وو.متاخرين صحابه كرامو رضي الله عنهم (د چا په زمانه كښې چه دا خلق ښكاره شو) ددوى نه براءت او بيزارى ښكاره كړله. لكه عبدالله بن عمر، جابر بن عبدالله، ابوهريره، ابن عباس، انس بن مالك، عبدالله بن ابى اوفى او عقبه بن عامر رضي الله عنهم به خپلو اصحابو ته وصيت كولو.چه نه قدريه ته سلام كوئ. او نه ددوى د جنازې مونځ كوئ.او نه ددوى د مريض عيادت كوئ.

---

١) سورة الطلاق :٣)_

٢) سورة الفرقان :٢)-

٣) عقائدالاسلام از حضرت مولانا محمد ادريس كاندهلوئ (١١\٢٢-٢٦) و(١٢\٤٦، ٤٩) وفتح البارى (١١\١١٨، ١١٩)_

دویمه ډله (د قدریه) د الله تعالی د علم منکر خو نه ده البته د بنده د مختار مطلق کیدو او د خپلو افعالو د خالق کیدو په عقیده کښې رومبئ ډلې سره شریك ده په دوی کښې رومبئ ډله کوم چه د سره د الله تعالی د علم منکر ده هغه خو د اسلام نه خارج ده البته کومه ډله چه بنده لره مختار مطلق او د خپلو افعالو خالق گنړی هغه د اسلام دائرې نه خارج خو نه ده البته مبتدع ضرور ده.(۱)

قوله قَالَ مَا الْإِسْلَامُ: سائل تپوس اوکړو چه اسلام څه څیز دې؟

د مسند امام اعظم په روایتونو کښې د ،،فأخبرني عن شرائع الإسلام،، او د ،،فما شرائع الإسلام،، الفاظ دی.(۲)

قوله الْإِسْلَامُ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ وَلَا تُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا: اسلام دا دې چه ته د الله تعالی عبادت اوکړې او دده هیڅ څیز سره شریك جوړ نکړې.

امام نووی رحمه الله فرمائی چه ① ممکن ده چه د ،،عبادت،، نه دلته ،،د الله تعالی معرفت،، مراد وی په دې صورت کښې به د ،،صلاة،، وغیره عطف په ،،ان تعبدالله،، بندې او ،،معرفت،، په ،،اسلام،، کښې داخل گرځولو دپاره وی.

② اودا هم ممکن ده چه د ،، عبادت،، نه مطلق طاعت مراد وی په داسې صورت کښې د ،،صلاة،، وغیره عطف د ،،عطف الخاص علی العام،، د قبیل څخه وی.(۳)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه رومبې احتمال بعید دې ځکه چه ،،معرفت،، د ایمان د متعلقاتو څخه دې حالانکه اسلام د قولی او بدنی اعمالو نوم دې نو ،،عبادت،، دویم احتمال یعنی مطلق طاعت مراد دې.(۴)

خو پخپله حافظ رحمه الله دویم احتمال هم رد کړې دې او فرمائیلی ئې دی صحیح خبره دا ده چه ،،أن تعبدالله،، د ،،أن توحدالله،، په معنی کښې دې خو چونکه دا معنی په ،،أن تعبدالله،، سره پوهه کښې نه راځی په دې وجه ئې وریسې ،،ولا تشرك،، اووئیل ددې تائید ددې خبرې نه کیږی چه د حضرت عمر رضی الله عنه په روایت کښې دلته «أن تشهد أن لا إله إلا الله وأن محمداً رسول الله» راغلی دی(۵) معلومه شوه چه په دې حدیث کښې د ،،عبادت،، نه ،،نطق بالشهادتین،، مراد دې(۶) والله اعلم.

---

(۱) تکمله عقائد الاسلام (۱۱/۱۷۰، ۱۷۱) وفتح الباری(۱۱۹/۱)_
(۲) مسندالإمام الأعظم (ص ۷)کتاب الإیمان والإسلام والقدر والشفاعة)_
(۳) فتح الباری(۱۱۹/۱)_
(۴) المصدرالسابق)_
(۵) صحیح مسلم (۲۷/۱) فاتحة کتاب الإیمان) -
(۶) فتح الباری(۱۱۹/۱)_

قوله: وَتُقِيمَ الصَّلَاةَ: او (اسلام دا دې چه) تاسو مونځ قائم کړئ.
د صحيح مسلم په روايت کښې د ،،المكتوبة،، قيد هم شته.([1]) چه دا د ،،المفروضة،، په معنى کښې دې ددې نه پس د((و تؤدى الزكاة المفروضة)) ([2]) الفاظ دى.اګرچه ..مکتوبه.. او ..مفروضه.. دواړه په يو معنى کښې دى.خو د تفنن دپاره جدا جدا الفاظ ذکر شوى دى.([3])
دا هم ممکن ده.چه چونکه په قرآن کريم کښې ..صلاة.. سره د ..مکتوبة.. کيدو صفت مذکور دې ﴿إِنَّ الصَّلَوٰةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَٰبًا مَّوْقُوتًا﴾([4]) په دې وجه دلته کښې ..صلاة.. سره د ..مکتوبة.. تخصيص شوې دې. ([5]) والله اعلم.
په ..مکتوبه.. قيد سره د ..نافله.. نه احتراز مقصود دې.نوافل اګرچه د اسلام د اعمالو ښنې دې.خو دا د ارکانو ښنې نه دى.او چونکه دلته د اسلام د ارکانو بيان دې په دې وجه به مطلق په مقيد باندې محمول کولې شى.([6])

قوله: وَتُؤَدِّيَ الزَّكَاةَ الْمَفْرُوضَةَ: (او اسلام دا دې چه) ته فرض زکاة ادا کړې.

قوله: وَتَصُومَ رَمَضَانَ: او (داسلام د ارکانو ښنې دا دی چه) ته د رمضان روژې اونيسې.
ددې نه معلومه شوه.چه د ،،رمضان،، استعمال د لفظ ..شهر.. نه بغير جائز دې.لکه څنګه چه وړاندې تفصيل سره تير شو.([7])د اسلام په ارکانو باندې بحث وړاندې د ،،باب قول النبى ﷺ بنى الإسلام على خمس،، لاندې تير شوې دې.([8]) البته دلته تاسو ګورئ.چه د ..حج.. ذکر نه دې راغلې.ددې څه وجه ده؟
بعضې حضراتو دا ونيلى دى.چه دغه وخت حج فرض شوې نه وو.([9])خو دا خبره بالکل کمزورې ده.وړاندې مونږ ونيلى دى.چه د حضرت جبرئيل ﷺ راتلل يا خو د حج الوداع نه لږ شان وړاندې وو.يا د حجة الوداع نه هم روستو وو.بهرحال دا
واقعه ددوى د آخرى عمر ده.او دغه وخته پورې حج فرض شوې وو.

[1]) صحيح مسلم (۲۹/۱)_
[2]) حديث باب او صحيح مسلم (۲۹/۱_۹)
[3]) فتح البارى(۱۲۰/۱)-
[4]) سورة النساء :۱۰۳)_
[5]) فتح البارى(۱۲۰/۱)-
[6]) عمدة القارى(۲۸۸/۱)_
[7]) کشف البارى(۶۳۹/۱، ۶۴۰)_
[8]) کشف البارى(۶۳۸/۱، ۶۳۹)-
[9]) فتح البارى(۱۱۹/۱)-

لكه چه د حديث جبرئيل په بعضې طرقو كښې د حج ذكر هم راغلې دې ترکومې پورې چه په دې روايت كښې د ..حج.. نه ذكركولو تعلق دې نو دا د رواتو د نسيان او هيرې په وجه دې. د كهمس په روايت كښې دى ((وتحج البيت إن استطعت إليه سبيلا)) د حضرت انس رضي الله عنه په حديث كښې هم دغه شان دى.د عطاء خراسانى په روايت كښې د ..صوم.. ذكر نشته.د ابو عامر په حديث كښې صرف د صلاة او زكاة ذكر دې.د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په حديث كښې صرف په شهادتينو باندې اكتفاء شوې ده.او سليمان تيمى نه صرف دا چه تول ئې جمع كړى دى.بلكه د ،، وتحج البيت،، نه پس د ،، وتعتمر، وتغتسل من الجنابة وتتم الوضوء،، اضافه ئې هم كړې ده.([1])

معلومه شوه چه په حديث باب كښې د حج ذكر د راوى د عدم ضبط (او عدم حفظ) په وجه دې.والله اعلم.

قوله: قَالَ مَا الإِحْسَانُ:سائل تپوس اوكړو ..احسان.. څه څيز دې؟

د ،،احسان،، لغوى معنى او ددې قسمونه احسان متعدى بنفسه هم وى او متعدى بحرف الجر هم وى.كله چه متعدى بنفسه وى.نو ددې معنى په لغت كښې د ..اتقان او احكام.. راځى.يعنى يو كار په ښه طريقه سره پوره كول.او كه د ..الى.. په صله كښې راشى.نو ددې معنى ،،إيصال النفع إلى الغير،، راځى.([2])

دلته رومبئ معنى مراد ده.ځكه چه د ..احسان.. مقصد دلته كښې ،، اتقان فى العبادة،، دې.اګرچه د دويمې معنى احتمال هم موجود دې.په دې طريقه چه كوم سړې محسن يعنى مخلص وى.هغه به پخپل اخلاص سره خپل ځان ته نفع رسونكې هم وى.([3])

بيا د ،،احسان فى العبادة،،دوه قسمونه دى.① احسان ظاهرى،② احسان معنوى. بيا د احسان ظاهرى دوه درجې دى.رومبئ درجه ئې فرض ده.او دا ددې اركان. فرائض او واجبات ادا كول دى.او دويمه درجه ئې مسنون او مستحب ده.او دا عبادت لره ددې د ادابو او مستحباتو سره ادا كول دى.

احسان معنوى دا دې.چه سړې په ډير خشوع خضوع سره دالله تعالى عبادت اوكړى.په دې طريقه چه اندامونه او جوارح ،او روح او زړه ټول الله تعالى طرف ته متوجه وى.

مقام مشاهده او مقام مراقبه بيا ددې هم دوه قسمونه دى.① يو مقام مشاهده ده په دې مقام كښې عبادت ګزار په نور د بصيرت سره د الله تعالى مشاهده كوى.او په ده باندې دا حال غلبه كوى.چه الله تعالى مخامخ دې.او دې هغه لره د خپل زړه په سترګو سره وينى.② دويم مقام د مراقبة دې.په دې كښې بنده دا خيال كوى.چه الله تعالى ده لره ګورى. اودده دټولو

---

[1]) ددې ټولورواياتو دتفصيل دپاره اوګورئ فتح البارى(١١٩/١. ١٢٠) وعمدة القارى(٢٩٢/١و ٢٩٣)_

[2]) فتح البارى(١٢٠/١)_

[3]) المصدرالسابق)-

حركتو او سكناتو. او ظاهر او باطن نه پوره واقف دي.دا دويم مقام د ړومبى مقام پوړئ ده.سړي په دې مراقبې سره مونځ كوى يا بل څه عبادت كوى نو په مزه مزه دې ړومبى مقام يعنى مقام د مشاهدې ته رسيږي.

قوله قَالَ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ: نبى كريم ﷺ اوفرمائيل (احسان دا دې چه) ته د الله تعالى عبادت په دې طريقه اوكړې چه ته هغه لره وينې ځكه چه ته اګرچه هغه نشې ليدلې.نو هغه خو تا وينى.

د ،،احسان،، دوه مختلف تشريح نبى كريم ﷺ چه د احسان كوم تعريف كړې دې ددې په توجيه كښې د شارحينو دوه ډلې دى.① حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.چه دې جملې سره نبى كريم ﷺ هغه دوو مقاماتو او احوالو طرف ته اشاره كړې ده.د كوم ذكر چه اوس وړاندې تير شو. چه يو مقام ..مقام مشاهده.. دې.او دويم مقام ..مقام مراقبه.. دې.

په دې كښې ړومبې مقام اعلى او ارفع دې.چه په دې كښې بنده پخپل زړه سره د حق مشاهده په دې طريقه كوى.ګويا چه هغه لره خپلو سترګو سره وينى.او دويم حالت ددې نه كمتر دې.چه دده په زړه باندې د حق د مشاهدې غلبه خو نه كيږى.خو دده په زړه كښې دومره صلاحيت پيدا كيږى.چه هغه ددې امر استحضار كوى. چه الله تعالى دده هر حال نه خبردار دې.

ګويا نبى كريم ﷺ چه كوم ،،أن تعبدالله....،، فرمائيلى دى.ددې مطلب دا دې.كه ړومبې حالت چاته حاصل نه وى.نو دويم كم درجې والا خو ضرور حاصليدل پكار دى.

په دې كښې ړومبئ مرتبه په دې وجه ارفع او اعلى ده.چه دا د كمال مستغرق كيدو صورت دې.او دنفس صفت دې.او دحال درجه ده.او دويم صرف د علمى درجې څيز دې.چه ددې مرتبه د حال نه كمه ده.ځكه چه د علم كيفيت راسخ كيدو(او مضبوطيدو) نه پس د نفس صفت جوړيدو باندې حال جوړيږى.(١)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.چه دا دواړه حالتونه په معرفت خداوندى او د حق تعالى په خوف او خشيت سره پيدا كيږى.د عماره بن القعقاع په روايت كښې هم دغه شان د حضرت انس رضي الله عنه په حديث كښې ،،أن تخشى الله كأنك تراه....،، وارد شوې دې.(٢)

② خو امام نووى. علامه سندهى او نورو محققينو ددې يوه بله تشريح كړې ده.او هم دا راجع ده.ددې حضراتو د تقرير حاصل دا دې.چه نبى كريم ﷺ د ..احسان.. تعريف كولو سره دوه جدا جدا مقامات نه دى بيان كړى بلكه په دواړو جملو كښې ئې يو مقصد بيان كړې دې. په ړومبئ جمله كښې خو د اصل مقصود ذكر دې.په دې كښې چونكه يوه شبه راپيښيدله. په دې وجه ئې دا په دويمه جمله كښې لرې كړله.

---

(١) فتح البارى(١٢٠/١)_

(٢) فتح البارى(١٢٠/١)

په دې يو مثال سره پوهه شئ: فرض كړئ. چه څه خلق په شاهي دربار كښې حاضر دى.هر سړې ښه اندازه لګولې شي.چه دا خلق به د شاهي دربار د حقوقو څومره لحاظ ساتي اوس دلته دوه څيزونه دى.يو دا چه بادشاه دوى ته ګورى دويمه دا چه دا خلق بادشاه ته ګورى.اوس قابل غور خبره دا ده.چه دا خلق چه د ادابو او حقوقو پوره رعايت او لحاظ ساتى ددې علت څه دې؟ د بادشاه دوى ته كتل. اوكه ددې خلقو بادشاه ته كتل؟ كه لږشان غور اوكړې شى.نو ښه واضح كيږى.چه علت او موثر د بادشاه دوى ته كتل دى.څكه چه فرض كړئ.كه په دې خلقو كښې يوكس نابينا وى.چه هغه بادشاه نشى كتلې.هغه به د نورو خلقو په نسبت د ادابو او حقوقو په رعايت او لحاظ كښې څه قسمه كوتاهى او كمى كوى؟ هيڅ چرې به نه كوى.بلكه هغه به د نورو خلقو نه زيات محتاط اوسيږى.چه چرته د بادشاه په وړاندې څه نا معقوله حركت او نشى.كه ددې خلقو بادشاه ته كتل علت او موثر وې.نو دې نابينا ته به د رعايت او لحاظ حاجت نه وو.څكه چه هغه خو بادشاه نه ګورى.معلومه شوه.چه د تعظيم او ادب رعايت او د ويرې او خشيت علت د بادشاه دوى ته كتل دى ددې خلقو بادشاه ته كتل علت نه دې.چونكه حاضرينو ته دا ښه پته ده.چه بادشاه مونږ ته ګورى.په دې وجه هر بينا او نا بينا لرې او نزدې پوره رعايت او لحاظ كوى.او آداب او حقوق پوره كوى.

په دې وجه امام نووى او علامه سندهى رحمهماالله وغيره حضرات فرمائى.چه نبى كريم ﷺ د دواړو جملو په مجموعه كښې يو مقصد بيانوى.چه د عبوديت وظائف په داسې طريقه ادا كړه.چه ګويا ته الله تعالى ته ګورې.او ښكاره ده.كه بنده د عبادت په وخت واقعى الله تعالى ښكاره كتلې.نو د امكان حده پورې به ئې د آدابو او حقوقو په كمال رعايت او خشوع ، خضوع كښې ذره برابر كمې نه كولې.لكه څنګه چه د شاهي دربار حاضرين دى.نبى كريم ﷺ فرمائى.چه تاسو هر وخت دغه شان د كمال رعايت او انتهائى درجې خشوع خضوع سره وظائف د عبوديت ادا كوئ.

كه تاسو ته شبهه وى.چه مونږ خو الله تعالى نه وينو.او نه ئې كتلې شو.نو بيا د يو غير واقعى څيز رعايت څنګه ممكن دې؟ نو دا خو خالص توهم او غلط فهمى ده.اګرچه ته خو الله تعالى كتلې نشې.بيا هم بعينه دغه شان د رعايت او لحاظ نه كار واخله.څكه چه ستا د كتلو په صورت كښې چه كوم كمال رعايت او انتهائى درجه خشوع خضوع كوې.د هغې علت ستا كتل نه دى.بلكه د بادشاه كتل دى.لكه څنګه چه په مثال كښې واضح كړې شوه.او د بادشاه كتل هر وخت متحقق دى.څكه د الله تعالى شان دا دې.چه هغه هر وخت په هر څيز باندې خبردار دې.او هركله چه اصلى علت او موثر يعنى د هغه كتل هر وخت متحقق دى.نو معلول يعنى كمال رعايت او انتهائى خشوع خضوع هم هر وخت پوره كول پكار دى.كه ته ئې وينې او كه نه وينې.څكه چه اصل كښې ستا كتلو ته دخل نشته.بلكه د هغه كتلو ته دخل دې.او هغه موجود دې.

خلاصه دا چه اصل مقصد خو ئې په ړومبئ جمله كښې بيان كړو.چه وظائف د عبوديت په داسې طريقه اداكړئ.چه ګويا ته الله تعالى ګورې.يعنى د ادابو او حقوقو كمال رعايت او

انتهائي درجه خشوع خضوع سره ئې پوره کړه.په دويمه جمله کښې ئې د شبهې ازاله اوفرمائيله.او حقيقت ئې واضح کړو.او اصل منشاء ئې بيان کړله.(١)

نحوي اعتبار سره د دواړو تقريرونو په مينځ کښې تفريق په دواړو تقريرونو کښې چه د لفظ او معنى په لحاظ سره کوم فرق دې.هغه خو دې تفصيلي تقرير سره واضح شو.ددې نه علاوه په دې کښې لفظي او نحوي فرق هم شته.د حافظ ابن حجر رحمه الله د رائې او ددوي د تقرير مطابق په ،،فإن لم تکن تراه فإنه يراك،، کښې ،،إن،، شرطيه دې او په ،،فإنه يراك،، کښې ،فإنه، جزائيه ده.

او د نووي او سندهي رحمهما الله د تقرير مطابق ،،إن،، وصليه دې او ،،فاء،، تعليليه ده.

ددې په تفصيل داسې پوهه شئ:چه د حافظ ابن حجر رحمه الله د رائې مطابق به د ،،فإن لم تکن تراه فإنه يراك،، ترجمه دا وي...نو که تاسو هغه نه وينئ.نو هغه تاسوويني..

دلته دويمه درجه يعني مقام مراقبه مذکور ده.او په ،،أن تعبد الله کأنك تراه،، کښې د مقام مشاهده ذکر وو.نو که هغه حاصل نه وي.نو ددې دويمې درجې يعني د مراقبې اهتمام دې اوکړې شي.او ددې استحضار دې وي چه هغه مونږ او زمونږ عبادت ته ګوري.کله چه ددې عادت جوړ شي.نو پخپله به مشاهدې طرف ته ترقي اوشي.او رومبۍ درجه به حاصله شي.

اوکله چه د امام نووي او سندهي رحمهما الله د رائې مطابق ..فاء.. تعليليه شي.او ..إن.. وصليه وي.نو ترجمه به دا وي.چونکه اګرچه تاسو هغه نشې ليدلئ. خو هغه خو تاسو ويني.په دې وجه عبادت کښې د ادب رعايت او خشوع خضوع موجود کيدل پکار دي.ځکه چه په دې امورو کښې ستاسو کتلو ته دخل نشته. بلکه د الله تعالى کتلو ته دخل دې.دلته د مشاهدې او مراقبې کيفيت حاصلولو طرف ته اشاره نه ده.بلکه په عبادت کښې خشوع خضوع، اخلاص او د ادب رعايت طرف ته توجه ورکول مقصود دي.او ددې دپاره دواړه جملې برابر دي.(٢)

---

١) شرح نووي على صحيح مسلم (٢٨/١) وفتح الباري(١٢٠/١) وعمدة القاري (٢٨٩/١ ،٢٨٨) وحاشية السندي على البخاري (٣٣/١، ٣٤) وفتح الملهم (٤٨٢/١و ٤٨٣) وفضل الباري(٥٣١/١، ٥٣٤)_

٢) د حافظ ابن حجر،نووي سندهي اونورو محققينو رحمهم الله رائې پورته په وضاحت سره تيره شوه. خو((فإن لم تکن تراه فإنه يراک)) که وصليه اوګرځولې شي نوبه دې کښې نظردې.نو په څو وجوهو سره د((إن شرطيه)) ګرځول مناسب دي.

① يوددې وجې چه د..ان.. وصليه تصريح صرف علامه سندهي کړې ده.بل هيڅ چا نه ده کړې.
② دامام نووي رحمه الله دکلام نه معلوميږي.چه هغوي دا ان شرطيه ګرځوي.علامه عيني رحمه الله په صراحت سره بيان کړې دې چه ((إن)) شرطيه دې.او جزاء محذوف ده.اوتقديرد عبارت دا دې((فإن لم تکن تراه فأحسن العبادة فإنه يراک)) نومعلومه شوه.چه ..ان.. شرطيه دې((إن لم تکن تراه)) شرط دې ((فأحسن العبادة)) جزاء ده.او((فإنه يراک)) جمله تعليليه ده.اوپه دې اِبقيه حاشيه په راروانه صفحه...

فائده دا وضاحت ضروري دى چه د مشاهدې او مراقبې درجې خواصو دپاره دى.عوامو دپاره ددې حاصلول مشکل دى په دې وجه د مونځ صحت په دې باندې موقوف نه دې.بلکه د احسان يوه درجه دا ده (د کوم ذکر چه مونږ وړاندې کړې دې) چه مونځ ددې د ارکانو او شرائطو رعايت سره ادا کړې شي.نو هغه به صحيح وي او ذمه به برى شي (') والله اعلم.

د صوفيه په نيز د،،فان لم تکن تراه فانه يراک،، تشريح بعضې حضرات صوفيه ددې جملې نه په مقام د محو او فناء باندې استدلال کوى او ددې ئې يوه بله تشريح کړې ده.لکه فرمائى چه په ،،فإن لم تكن تراه،، کښې ،،کان،، تامه دې.او معنى دا ده چه که ته فنا شې نو الله ﷻ به اووينې (')

د صوفيه حضراتو په تشريح باندې اعتراضات محققينو عالمانو په دې باندې درې قسمه اعتراضات کړى دى او دا ئې رد کړې دې

① يو دا که چرې ،،لم تكن،، شرط وى.نو په دې صورت کښې به ،،تراه،، ددې جزاء وى.نو دا مجزوم کيدل پکار دى.او دا ،،تره،، وئيل پکار دى.

په بعضو اشعارو وغيره کښې که په داسې صورت کښې جزم نه راځى.نو هغه په ضرورت شعرى باندې محمول دې.

② دويم اشکال دا دې.چه هم ددې روايت په بعضې نورو طرقو کښې نفى براه راست ..رويت.. باندې مسلط ده.په ..کون.. باندې نه ده.لکه چه د سليمان تيمى او کهمس په روايت کښې ،،فإنك إن لا تراه فإنه يراك،، الفاظ دى.او د ابو فروه په روايت کښې او دغه شان د حضرت انس او حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په احاديثو کښې ،،فإن لم تره فإنه يراك،، الفاظ دى.نو ،،لم تكن،، چه کوم ،،لم تصر،، معنى باندې حمل کړې شوې دې.او په مقام د فناء باندې

..دتيرمخ بقيه حاشيه] باندې فاء دتعليل دپاره ده.دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله صاحب هم ددوى د کلام تشريح کوى.اوتقديرراوباسى.((فإن لم تكن تراه فاستمر على إحسان العبادة فإنه يراک)) عمدة القارى (١١\٢٨٥. ٢٨٧. ٢٨٨. ٢٨٩) وفتح البارى ١١\١٢٠)

④ چونکه په ان کښې اصل دا دې.چه دا د شرطيت دپاره وى دوصليت دپاره نه وى.حالانکه چه شرطيه اومنلې شى.نوپه دې صورت کښې دعلامه سندهى اونووى په رائې او تقريرکښې څه فرق هم نه راځى.ددې وجې پکارده.چه هم شرطيه اوګرځولې شى.

⑤ ددې نه علاوه د ان وصليه په اول کښې د واو دخول خو منلې شوې او مسلم دې اوپه ان وصليه دفء دخول هم وى.دا منقول نه دى نومعلومه شوه.چه دلته شرطيه ګرځول غوره دى.والله أعلم.

بيا علامه سندهى رحمه الله چه د وصليه تصريح کړې ده.ددې تاويل هم ممکن دى.اګرچه دا ان په نحوى اعتبارسره شرطيه دې خوکه دمعنى په اعتبار سره غوراوکړې شى.نود وصليه پشان دې.والله أعلم وعلمه أتم وأحكم

') ارشاد السارى(١١\١٤٠)_

') فتح البارى(١١\١٢٠) وعمدة القارى(١١\٢٩١)_

استدلال كړې شوې دې. دا صحيح نه دې ځكه چه په دې دويم روايت كښې د ..كون.. لفظ نه دې راغلې ③ دريم اشكال دا دې كه ،،لم تكن،، شرط وى او ،،تراه،، جزاء وى نو وريسې په ،،فإنه يراك،، زائد او بې فائدې وى.(١)

د مذكوره اعتراضاتو جوابونه ددې دريو واړو اعتراضاتو جوابونه وركړې شوى دى. علامه ابراهيم كورانى رحمه الله د رومبى اعتراض جواب وركولو كښې فرمائيلى دى چه د ،،تراه،، الف كوم چه باقى ساتلې شوې دې. دا ،،من باب إجراء المعتل مجرى الصحيح،، دې بعضې وختونو كښې ..معتل.. سره د ..صحيح.. معامله كولې شى. لكه اوګورئ. د ..قنبل.. قرائت دې ،،إنه من يتقى ويصبر.....،،(٢) دلته د ..يتقى.. ..ياء.. ځكه باقى ساتلې شوې ده. چه دا كلمه معتل ده. او معتل ته د صحيح حكم وركړې شو. لكه د بخارى شريف په روايت كښې دى. ،،قوموا فلأصل لكم،،(٣) په دې كښې يو روايت ،،فلأصل،، جزم سره او دويم روايت ،،فلأصلى،، نصب سره دې. حالانكه دريم روايت ،،فلأصلى،، د ،،ياء،، سكون سره دې. چه ددې يو تاويل حافظ ابن حجر رحمه الله هم دا كړې دې. چه دلته ،،اجراء المعتل مجرى الصحيح.. دې. او بيا ئې د ..قنبل.. روايت په دليل كښې پيش كړې دې.(٤)

او هغه فرمائى. چه د سليمان تيمى او كهمس په روايتونو كښې ،،فإن لاتراه.....،، واقع شوې دې. چه په دې كښې د ،،تراه،، الف باقى ساتلې شوې دې. حالانكه دا شرط دى. او قاعده دا ده. چه مضارع كله شرط وى. نو په دې كښې جزم واجب وى. اوس چه په شرط كښې تاسو د الف د بقاء كوم جواب وركوئ. هم هغه به مونږ په جزاء كښې د الف د بقاء جواب وركوو. كه دا وايئ چه تقدير د كلام ،،فإنك إن لاتكن تراه.....،، دې. لكه څنګه چه د مسلم په يو روايت كښې هم دغه شان دى.(٥) نو بيا به خبره هم دلته راواپس كيږى. چه مقصود د نفى ..كون.. دې. نفى د رؤيت مقصود نه دې.

په دې سره د دويم اشكال جواب هم اوشو. چه په كومو روايتونو كښې ..كون.. موجود نه دې. هغه هم د ..كون.. په تقدير باندې محمول دى.

دريم اشكال دا شوې وو. چه ،،فإنه يراك،، به زائد او بې فائدې وى. ددې به هيڅ معنى(او مطلب) نه وى؟

---

(١) دتفصيل دپاره اوګورئ. فتح البارى(١٢٠/١) وعمدة القارى (٢٩١/١)_

(٢) سورة يوسف: ٩٠)_

(٣) صحيح البخارى(٥٥/١) كتاب الصلاة باب الصلاة على الحصير)_

(٤) فتح البارى(٤٩٠/١) كتاب الصلاة (باب الصلاة على الحصير)-

(٥) صحيح مسلم (٢٩/١) من حديث ابى هريرة رضى الله عنه)

ددې جواب نې دا وړکړو چه ددې ډیره ښه او نفیس (او باریك) معنی ده د ،،فإنه یراك،، مطلب دا دې چه کله نبی کریم ﷺ دا اوفرمائیل چه کله ته فنا، شې نو الله تعالی به اوګورې نو سوال پیدا شو چه د فناء کیدو نه روستو څنګه یو سړې الله تعالی لیدلې شی؟ نو ،،فإنه یراك،، سره ددې جواب طرف ته اشاره کړې شوې ده چه کله ته فناء شې نو تا ته به د الله تعالی په ذریعه بقاء حاصله شی او د ،،به یبصر،، حالت به پیدا شی (۱) ستا اندامونه او جوارح به د الله تعالی تابع جوړ شی هم ددې په ذریعه به ستا ګرځیدل، وئیل او کتل شی (۲)

تبصره او محاکمه حقیقت دا دې چه هیڅ یو اشکال داسې نشته چه د هغې نه څه نا څه جواب ورنکړې شی.او د یوکلام یو نه یو توجیه او تاویل اونکړې شی خو د یو کلام او عبارت معنی معلومولو آسانه لاره دا ده.چه کوم خلق د اختلافاتو نه ناخبره دی د هغوی په وړاندې عبارت کیخودې شی.کومه معنی چه متداول (او عام) طور باندې ددوی په پوهه (او عقل) کښې راشی.هم دغه ددې صحیح معنی ده.که یو سړې ددې اختلاف نو نه ناخبره وی.او د صوفیه د استنباطاتو نه نا واقفه وی.او هغه دا جمله اووائی نو د څه تامل (او سوچ) نه بغیر به هم دا معنی په عقل کښې راځی.کومه چه حضرات محدثین بیانوی په دې وجه صحیح معنی هم هغه ده.کومه چه حضرات محدثینو بیان کړې ده.

ترکومې پورې چه د صوفیانه استنباط تعلق دې.د حدیث باب د تشریح لحاظ کونو نه بغیر دا یو مستقل حقیقت دې.داسې فنائیت او محویت چه انسان ته د هیڅ خبرې خیال نه وی.که د شریعت د حدودو نه نه اوباسی.او په اعمالو د شریعت کښې ددې په وجه خشوع خضوع پیدا کیږی.نو جائز دې.او په دې کښې هیڅ باك نشته.والله اعلم.

په قرآن کریم کښې د ایمان، اسلام او احسان ذکر لکه څنګه چه په حدیث باب کښې د ایمان، اسلام او احسان ذکر راغلې دې.دغه شان قرآن کریم کښې هم په یو مقام باندې ددې دریو واړو ذکر راغلې دې چه په هغې کښې دا اشاره هم موجود ده چه د ،،احسان،، ډیر زیات مراتب دی. لکه الله تعالی فرمائیلی دی: ﴿لَيْسَ بِأَمَانِيِّكُمْ وَلَآ أَمَانِيِّ أَهْلِ الْكِتٰبِ ۗ مَنْ يَعْمَلْ سُوٓءًا يُجْزَ بِهٖ ۙ وَلَا يَجِدْ لَهٗ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ وَلِيًّا وَّلَا نَصِيْرًا ۝ وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصّٰلِحٰتِ مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُولٰٓئِكَ يَدْخُلُوْنَ الْجَنَّةَ

---

(۱) كما ورد فى حديث أبى هريرة ﷺ قال قال رسل الله ﷺ إن الله قال من عادى لى ولياً فقد آذنته بالحرب وما تقرب إلى عبدى بشئ أحب إلى مما إفترضت عليه ولا يزال عبدى يتقرب إلى بالنوافل حتى احبيته فكنت سمعه الذى يسمع به وبصره الذى يبصربه ويده التى يبطش بها ورجله التى يمشى بها .. صحيح البخارى ۲\۹۶۳) كتاب الرقاق باب التواضع)_

(۲) د پوره تفصيل دپاره اوګورئ: الأمم لإيقاظ الهمم للعلامة إبراهيم بن حسن الكردى الكورانى ﷫ المتوفى ۱۱۰۲ (۱۱۵، ۱۱۸) تحت سياق سند .منازل السائرين لشيخ الإسلام عبدالله الأنصارى مطبوعه مجلس دائرة المعارف النظامية حيدر آباد دكن ۱۳۲۸م)-

وَلَا يُظْلَمُوْنَ نَقِيْرًا ۝ وَمَنْ اَحْسَنُ دِيْنًا مِّمَّنْ اَسْلَمَ وَجْهَهٗ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَّاتَّبَعَ مِلَّةَ اِبْرٰهِيْمَ حَنِيْفًا ۗ وَاتَّخَذَ اللّٰهُ اِبْرٰهِيْمَ خَلِيْلًا ۝﴾ (۱)

په ړومبی دواړو آيتونو کښې د اسلام او ايمان دواړو ذکر راغلی دې په دې کښې ښودلې شوی دی چه ثواب او عذاب او نجات او ګرفت د چا په اميد او آرزو باندې موقوف نه دی څوک چه بد کوی ګرفتارولې به شی.او څوک چه نيک عمل کوی.په دې شرط چه ايمان هم لری.هغه به جنت ته ځی.او دځپلو اعمالو ثواب به مومی په دريم آيت کښې د ،،احسان،، ذکر راغلې چه په دې کښې ئې دا اشاره هم اوکړله.چه د ،،احسان،، مراتب بې شميره دی.او ،،خلة،، د احسان د ټولو نه اعلی درجه ده.

د سوال په جواب باندې د جبرئيل امين تصديق او د صحابه کرامو تعجب په صحيح مسلم کښې د عماره بن القعقاع په روايت کښې د دريو واړو د جواب په آخر کښې د ،،صدقت،، لفظ راغلې دې.د ابو فروه په روايت کښې دی.((فلما سمعنا قول الرجل: صدقت، أنكرناه)) د کهمس په روايت کښې دی.((فعجبنا له يسأله ويصدقه)) په د مطرق په روايت کښې دی.((أنظروا إليه كيف يسأله، وأنظروا إليه كيف يصدقه)) د حضرت انس رضی الله عنه په حديث کښې دی.((أنظروا وهو يسأله وهو يصدقه كأنه أعلم منه)) د سليمان بن بريده په روايت کښې دی.((قال القوم: ما رأينا رجلاً مثل هذا، كأنه يعلّم رسول الله ﷺ، يقول له: صدقت صدقت)) (۲)

حضرت جبرئيل علیه السلام چه د نبی کريم ﷺ کوم تصديق او تصويب کړې دې.د هغې مطلب په حقيقت کښې دا دې.چه د نبی کريم ﷺ جوابات د الله تعالی د منشاء مطابق دی. ﴿وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰى ۝ اِنْ هُوَ اِلَّا وَحْيٌ يُّوْحٰى ۝﴾ (۳) البته صحابه کرامو رضی الله عنهم ته تعجب په دې خبره باندې کيدو.چه دا سړې نبی کريم ﷺ سره د وړاندې نه په ملاويدونکو. او د نبی کريم ﷺ د ارشاداتو نه مستفيض کيدونکو خلقو ځنې هم نه دې.او يو طرف ته سوال کوی.او د ځپل ځان د نا واقف کيدو اظهار کوی.او بل طرف ته ،،تصديق،، کوی.او د ځپل ځان دعالم او عارف کيدو اثبات کوی.حالانکه سوال داسې امورو سره متعلق وو.چه ددې ماخذ د نبی کريم ﷺ نه سوا بل څوک نشې کيدې.(۴) والله اعلم.

قوله: قَالَ مَتَى السَّاعَةُ: جبرئيل امين تپوس اوکړو.چه قيامت به کله راځی؟

قيامت سره د متعلق سوال، د ماقبل سره ربط دلته دا سوال پيدا کيږی.چه تير شوی درې واړه سوالونه خو پخپل مينځ کښې مربوط دی.چه هلته کښې هم د يو حقيقت يعنی د دين د

(۱) سورة النساء: ۱۲۳، ۱۲۵ـ

(۲) فتح البارى (۱۲۰/۱، ۱۲۱)ـ

(۳) سورة النجم: ۳و ۴)ـ

(۴) فتح البارى (۱۲۱/۱)

نعبو او مراتبو بيان وو.او په دې درېو وارو كښې هريو په ترتيب سره پرله پسې د يو بل نه وقوع كښې راځي،،ايمان،، چه ترقي اوكړي.نو ،،اسلام،، جوړيږي.او ،،اسلام،،چه ترقي اوكړي.نو ،،احسان،، جوړيږي.په دې كښې خو ډير ښه مناسبت او ارتباط (تعلق) شته.خو د ،،ساعة،، سوال په ظاهره غير مربوط معلوميږي.

ددې سوال اجمالاً جواب دا دې.چه د ايمان، اسلام، او احسان مجموعه دين دې.اوهم دادين د كائناتو د تخليق مقصد دې.كله چه ددې دين او ددې د مقتضياتو تكميل اوشي.نو د كائناتو ټول انتظام به هم خپلې انتهاء ته اورسيږي.او هم ددې نوم ،،ساعة،، يا ،،قيامت،، دې.نو د ايمان، اسلام، او احسان نه پس د ،،ساعة،، سوال بالكل مربوط او صحيح مرتب دې.

ددې تفصيل دا دې.چه فرض كړئ.يو ځائې كښې د يوې جلسې انتظام اوكړې شو او په جلسه ګاه كښې هرقسمه ساز وسامان پوره كړې شو.كه څوك نوې سړې دلته راشي چاته چه ددې انتظاماتو اطلاع نه وي.نو هغه چه راشي.ړومبې سوال به دا كوي.چه دلته به څه كيږي؟ دا انتظام چا دپاره كيږي؟ د جلسې د مقصد متعلق سوالاتو ختميدو نه پس كه هغه دا تپوس هم اوكړي.چه دا جلسه به كله ختميږي؟ او دا تمبوان او پنډال وغيره به كله راغونډولې شي.نو دده دا سوال به بالكل مناسب او د طبعي ترتيب عين مطابق وي.

هركله چه په دې خبره تاسو پوهه شوئ.نو اوس دلته تاسو په يوه بله خبره پوهه شئ.چه د تخليق د عالم چه دا يو عالي شان انتظام دې.ددې نه مقصد څه دې؟ د غور كولو نه معلوميږي.چه ټول هرڅه د انسان دپاره پيدا كړې شوي دي.لكه د رب كائنات ارشاد دې.
﴿أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً﴾[1] او بيا ئې د انسان د تخليق مقصد بيان كړې دې. ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾[2] او په يو مقام باندې الله ﷻ سلسله د نعمت او سلسله د عبادت دواړه جمع كړل.او وې فرمائيل: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ۝ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَّكُمْ ۖ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَندَادًا وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ﴾[3]

حاصل دا شو چه تخليق د عالم او ددې ټول عالي شان انتظام اصلي مقصد عبادت دې.كله چه دا مقصد مكمل شي.نو ټول آسمانونه او زمكه به راټوله كړې شي.او ټول انتظامات به درهم برهم كولې شي.او دا د ،،قيامت،، او ،،ساعت،، معنى ده.څكه چه اوس د انتظام ضرورت پاتې نشو.مقصد مكمل طور باندې حاصل شو.هم په دې وجه نبي كريم ﷺ

---

[1] سورة لقمان: ۲۰)-
[2] سورة الذاريات: ۵۶)_
[3] سورة البقرة: ۲۱، ۲۲)_

فرمائي: «بعث أنا والساعة كهاتين»() يعني د نبي كريمﷺ د ظهور نه روستو قيامت نزدې دې د عالم انتظام د باقي ساتلو هيڅ ضرورت نه پاتې كيږي خكه چه د عبادت اعلى، اكمله او پوره مرتبه په دوى باندې ختمه شوه ددوى نه وړاندې نه ددوى پشان څوك عابد پيدا شوې وو او نه به ددوى نه روستو داسې څوك پيدا شي.نو هركله چه ددوى ذات مبارك سره د عبادت تكميل اوشو.كوم چه د عالم د تخليق مقصد وو.نو بيا دا انتظام ولې باقي ساتلې شي؟ په دې وجه نبي كريمﷺ اوفرمائيل چه زما بعثت او ظهور د قيامت د نزدې كيدو علامت دې

كوې د عالم دتخليق نه مقصد عبادت دې.ددې د تكميل متعلق حضرت جبرئيلعليه السلام سوال كړې دې خكه چه د احسان معنى دعبادت تكميل ده.اوس هم دا سوال باقي پاتې كيږي.چه د عبادت ددې اعلى او اكملې مرتبې حاصلولو نه پس چه دې ته ..احسان.. وئيلې شي دا عالم به كله اوچتولې شي؟ او قيامت به كله راځي؟ نو د جبرئيل امين دا سوال مرتبط او د طبعي ترتيب عين مطابق دې.()والله اعلم.

يوه شبه او د هغې جواب دلته يوه شبه دا پيداكيږي.چه هركله د نبي كريمﷺ ذات گرامي سره د عبادت تكميل شوې وو.كوم چه د عالم د تخليق اصل مقصد دې.نو بيا ددوى نه پس دا عالم باقي ولې اوساتلې شو؟ پكار خو دا وه.چه هم دغه وخت دوى سره سره دا (عالم) هم اختتلې شوې وې.

ددې جواب حجة الاسلام حضرت مولانا محمد قاسم صاحب نانوتوى قدس الله روحه وركړې دې.دوى فرمائي.چه عبادت په دوو طريقو سره كيږي:① يو تكميل خو د عابدانو د كثرت په اعتبار سره كماً او عدداً دې.② او دويم تكميل د عبوديت د وظائفو اداكولو په اعتبار سره كيفاً او حالاً دې.د كيفيت په اعتبار سره خو نبي كريمﷺ تكميل اوكړو.خكه چه د پيغمبر دوه ركعتونه د امت د ټولو مونځونو په نسبت. د كيف په اعتبار سره ډير زيات دى.بيا د ..كيف.. مدار په معرفت باندې دې.د نبي كريمﷺ معرفت سره د نورو خلقو د معرفت څه نسبت كيدې شي؟

پاتې شو د كم او عدد په اعتبارسره د عبادت د تكميل معامله. نو تر اوسه پورې ددې وقوع نه ده شوې.البته دا به روستو كيږي.كله چه د دنيا هركور د اسلام په رڼرا روښانه شي او كله چه كماً د عبادت تكميل اوشي.نو دا دنيا به راټولولې شي.لكه څنگه چه

() أخرجه البخاري في صحيحه (۹۶۳/۲) كتاب الرقاق باب قول النبيﷺ بعثت أنا والساعة كهاتين من حديث أنس بن مالك وأبي هريرةرضي الله عنهما ومسلم في صحيحه (۴۰۶/۲) كتاب الفتن باب قرب الساعة والنسائي في سننه (۲۳۴/۱) كتاب العيدين باب كيف الخطبة من حديث جابر بن عبدالله رضي الله عنهما والترمذي في جامعه في كتاب الفتن باب ماجاء في قول النبيﷺ بعثت أنا والساعة كهاتين رقم ۲۲۱۴ وأبوداود الطيالسي في مسنده (۲۶۶)رقم(۱۹۸۰) و(ص۲۸۰) رقم ۲۰۸۹)_

() دتفصيل دپاره اوگورئ فضل الباري(۵۳۷/۱) وفتح الملهم (۴۸۴/۱، ۴۸۵)

دوى(ﷺ) پخپله فرمانيلى دى: «لا يبقى على ظهر الأرض بيت مدر ولا وبر إلا أدخله الله كلمة الإسلام بعز عزيز أو ذل ذليل، إما يعزهم الله عزوجل، فيجعلهم من أهلها أو يذلهم فيدينون لها»(١) او دا به د حضرت عيسى عليه السلام د نزول نه پس كيږى كله چه دا تكميل اوشى نو بيا به دا انتظام اوچتولې شى. (٢)والله اعلم.

قوله: قَالَ مَا الْمَسْئُولُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ: وې فرمانيل چه د قيامت په باره كښې دچا نه تپوس كړې شوې دې هغه د تپوس كونكى نه زيات نه پوهيږى يعنى خومره چه سائل ناخبره دې هغومره مسئول ناخبره دې

امام حميدى رحمه الله په ..نوادر.. كښې هم دا سوال او جواب د حضرت جبرئيل او حضرت عيسى عليه السلام په مينځ كښې نقل كړې دې او هم دا امام شعبى رحمه الله مرسلا روايت كړې دې البته په دې كښې سائل حضرت عيسى عليه السلام وو او مسئول حضرت جبرئيل عليه السلام وو هغوى په جواب كښې بعينه هم دا جمله فرمانيلې وه چه «ما المسئول عنها بأعلم من السائل»(٣)

دلته نبى كريم ﷺ په جواب وركولو كښې ،،لا أدرى،،يا ،، لا أعلم،، يا ،،ما أنا بأعلم منك،، هم فرمانيلى شو خو ددې تعبيراتو په ځاې نې د «ما المسئول عنها بأعلم من السائل» تعبير اختيار كړې دې ددې وجه په اصل كښې اشاره كول دى هغه حقيقت طرف ته. چه په دې جواب كښې زما او ستا تخصيص نشته بلكه په دنيا كښې هر سائل او مسئول عنه ددې په جواب كښې په يوه سطح باندې دى هيڅ يوكس ته ددې علم نه دې وركړې شوې.(٤)

بيا په دې جمله كښې ،،ما،، مشابه بليس ده ،،المسئول عنها،، ددې اسم دې په ،،بأعلم،، كښې باء زائده د نفى دتاكيد دپاره ده ،،أعلم،،خبر دې. (٥)

دلته به د ،،اعلم،، اسم تفضيل كيدو په وجه دا نتيجه نشى اخذ كولې چه زه ستانه زيات پوهه نه يم او په نفس علم كښې مونږه دواړه برابر يو دا نتيجه اخستل غلط دى د نفى د تاكيد مطلب دا دې چه د نفس علم نفى مراد ده.

خلاصه دا چه ددې جملې نه اګرچه په علم كښې تساوى معلوميږى خو په حقيقت كښې تساوى په عدم علم كښې مقصود ده چه ما او تا ته ددې د وخت په باره كښې هيڅ علم هم نشته ځكه چه ددې علم الله تعالى سره خاص دې لكه څنګه چه روستو ذكر دى «في خمس لا يعلمهن إلا الله»(٦)

---

(١) مسند أحمد (٤/٦) من حديث المقداد بن الأسود رضي الله عنه_

(٢) فتح الملهم (١/٤٨٦) وفضل البارى (١/٥٣٦)_

(٣) فتح البارى (١/١٢١) وإرشاد السارى (١/٥٤٠)_

(٤) فتح البارى (١/١٢١)

(٥) المصدر السابق)_

(٦) المصدر السابق)_

امام نووى رحمه الله ددې جملې نه استنباط كوى فرمائى چه كله د يو عالم نه څه داسې سوال اوكړې شى دكوم چه ده ته علم نه وى نو هغه له صراحت سره ونيل پكار دى چه ماته علم نشته په دې كښې دده په مرتبه او مقام كښې هيڅ نقص نه لازميږى بلكه دا دده د ورع او تقوى دليل دى (١)

امام قرطبى رحمه الله فرمائى چه ددې سوال نه اصل مقصود دا دې چه خلقو به د قيامت واقع كيدو د وخت په باره كښې ډير زيات سوالونه كول په دې وجه ددې سوال په ذريعه ټول خلق منع كړې شو چه دا سوال اونكړې شى خكه چه هركله جواب «ما المسئول عنها بأعلم من السائل» وركړې شو نو د ټولو اميدونه منقطع شول خو كله به قيامت قائميږى حالانكه ددې نه د مخكنو سوالونو مقصود اوريدونكو ته جواب ښودل وو گويا ددې سوالونو په ذريعه خلق خبرول مقصود دى چه څنگه قسم سوالونه كولې شى او څنگه قسمه سوالونه نشى كولې (٢) والله اعلم

قوله وَسَأُخْبِرُكَ عَنْ أَشْرَاطِهَا: زه به تاته د قيامت علامات اوښايم.

دكتاب التفسير په روايت كښې د ،، ولكن سأحدثك،، الفاظ دى.(٣) او د ابو فروه په روايت كښې د ،، ولكن لها علامات تعرف بها،، (٤) الفاظ دى ددې رواياتو نه معلوميږى چه دوى پخپله دا علامات ذكركړى وو حالانكه د كهمس په روايت كښې دا الفاظ دى «قال: فأخبرنى عن أمارتها، فأخبره بها.....» (٥) ددې نه معلوميږى چه حضرت جبرئيل عليه السلام دعلاماتو بيانولو مطالبه كړې وه چه په دې باندې دوى دا علامات بيان كړى وو.

د دواړو په مينځ كښې به د تطبيق صورت دا وى چه رومبې نبى كريم ﷺ فرمائيلى وو چه زه به تاته علامتونه اوښايم په دې باندې هغوى مطالبه اوكړله. ددې تائيد د سليمان تيمى د روايت په الفاظو سره كيږى هغې كښې دى «ولكن إن شئت نبأتك عن أشراطها، قال أجل» داسې قسمه الفاظ دحضرت ابن عباس رضى الله عنهما دحديث هم دى په هغې كښې د ،، حدثنى،، اضافه هم شته (٦)

،، أشراط،، د ،، شَرَط،، (بفتحتين) جمع ده ددې معنى د علامت ده.(٧)

---

(١) المصدر السابق)_
(٢) المصدر السابق)_
(٣) صحيح بخارى (٧٠٤\١٢) تفسير سورة لقمان)_
(٤) فتح البارى(١٢١\١)_
(٥) المصدر السابق)_
(٦) المصدر السابق)_
(٧) النهاية لابن الأثير(٤٦٠\٢)_

امام قرطبي رحمه الله فرمائي چه د قيامت علامات دوه قسمه دی.① يو هغه علامتونه دی چه معتاد دی.② او بل هغه علامتونه دی.کوم چه غير معتاد دی.دلته معتاد علامتونه مراد دی کوم چه د غير معتاد علامتونو مثلاً د مغرب نه د نمر راختلو وغيره نه مقدم وی.(١)
والله اعلم.

يا دلته دا اشكال شوې دې چه اشراط د جمع صيغه ده.او په جمع كښې على الاقل درې افراد وی.حالانكه دلته صرف دوه علامتونه ذكر دی؟

ددې ① يو جواب خو دا وركړې شوې دې چه اقل د جمع دوه دی.② او دويم جواب. او هم دا اصح دې.دا دې. چه اصل كښې دې روايت كښې اختصار دې دلته كښې ،،أن تلد الأمة ربها،،او د ،،إذا تطاول رعاة الإبل البهم،، ذكر دې.حالانكه په كتاب الفسير كښې ،،ولادة،، او د ،،إذا كان الحفاة العراة رؤوس الناس،،(٢) تذكره ده.او د ابن خزيمه په روايت كښې د دريو واړو علامتونو ذكر دی.امام مسلم رحمه الله ددې روايت سند د ..محمد بن بشير.. په طريق سره ذكر كړې دې.دغه شان اسماعيلی په مستخرج كښې د ابن عليه په طريق سره نقل كړی دی.عماره بن القعقاع هم درې واړه علامتونه ذكركړی دی.او د حضرت عمر رضي الله عنه په حديث كښې هم د دريو واړو ذكر دې.(٣)والله اعلم.

قوله. إِذَا وَلَدَتِ الْأَمَةُ رَبَّهَا:كله چه وينځه خپل آقا اوزيګوی.

د كتاب التفسير په روايت كښې د ،،ربتها،، لفظ دې.د حضرت عمر رضي الله عنه په حديث كښې هم دغه شان دې.د عماره او بن القعقاع او ابو فروه په روايتونو كښې د ،،إذا رأيت المرأة تلد ربها،،الفاظ دی.حالانكه د عثمان بن غياث په روايت كښې دا جمله د جمع په الفاظو سره ،،الإماء أربابهن،،راغلې ده.د مسلم شريف په يو روايت كښې ،،أن تلد الأمة بعلها،، الفاظ راغلی دی.(٤)

د ،،رب،، نه مراد دلته كښې ،،سيد،، او،،مالك،، دې.كه ،،ربة،، وی.نو ددې معنی به ..سيده.. وی.يا به د..نسمة.. په تاويل كښې ګرځولې شی.او مذكر او مونث دواړه به مراد اخستلې شی.د ،،بعل،، نه مراد هم ،،رب،، ،،سيد،، او ،،مالك،، دې.لكه څنګه چه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما او نورو مفسرينو د ﴿أتدعون بعلا﴾(الصافات:١٢٥)تفسير په ..رب..

---

(١) فتح البارى(١٢١١١)_
(٢) دا دريم علامت دې._
(٣) فتح البارى(١٢١١١. ١٢٢)
(٤) فتح البارى(١٢٢١١) وعمدة القارى(٢٨٤١١)_

سره كړي دي بعضې حضرات وائي چه د ..بعل.. نه دلته كښې .. زوج.. مراد دي.(١)
د مذكوره جملې مطلبونه ددې جملې څه مطلب دې؟ په دې كښې اختلاف دې.علامه ابن التين رحمه الله فرمائي چه ددې جملې اووه مطلبونه بيان كړې شوي دي.هغوي دا اووه مطلبونه ذكر كړي دي (٢)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه دا اووه مطلبونه اكثر متداخل دي د خلاصې په طور څلور مطلبونه راوخي
① د ټولو نه ړومبې مطلب كوم چه زيات مشهور دې.كوم چه امام خطابي رحمه الله ذكر كړې دې.(٣) او امام نووي رحمه الله دا د اكثرو عالمانو قول ګرځولې دې (٤) دا دې.چه په آخره زمانه كښې كله اسلام ښه خور شي.ملكونه او علاقې فتح كړې شي.د هغوي بچې او ښځې به قيدياني كړې شي.د هغوي نه چه كوم اولاد اوشي.هغه به د پلارانو قائم مقام وي.او د اولاد به هغه حيثيت وي.كوم چه د پلارانو وي.او د پلارانو نه پس به د هغوي د املاكو وارثان وي.په دوي كښې به د هغوي ميانډې هم وي.
خو په دې باندې اشكال دا دې.چه د وينځو او قيديانو كثرت او د اسلامي حدونو وسعت خو د صحابو رضي الله عنهم په زمانه كښې اوشو.حالانكه دلته سياق د كلام ددې تقاضا كوي.چه دلته د قيامت نزدې هغه علامات بيانول مقصود دي.كوم چه تر اوسه پورې نه دي واقع شوي؟
امام وكيع رحمه الله د ابن ماجه په روايت كښې ددې جملې تفسير كولو كښې فرمائي.،،تلد العجم العرب،،(٥)چه عرب به عجم زيګوي.مطلب دا دې.چه د عرب خلق به عجم ختم كړي.د هغوي ښځې به قبضه كښې راشي.د هغوي نه به اولاد پيداكيږي.او هغوي به د خپلو پلارانو د مرګ نه پس د هغوي وارثان وي.
ابراهيم حربي رحمه الله دا په يو مخصوص صورت كښې پيش كړې دې.فرمائيلي ئې دي.((إن الإماء يلدن الملوك فتصير الأم من جملة الرعية، والملك سيد رعيته)) بيا ئې د دې معنى د نزدې كولو يو صورت دا بيان كړې دې.چه په مخكښې زمانه كښې به خلقو د حرائرو(آزادو ښځو) عزت كولو.او د وينځو نه به ئې ددوي د استفراش (صحبت) او دوي سره د نكاح كولو نه به ئې خان ساتلو.خو روستو معامله الټه شوه.خصوصاً د بنو عباس په زمانه كښې.
خو په دې باندې هم اشكال واردېږي.چه دا ټول واقعات خو ډير وړاندې اوشو.او په حديث كښې چه كوم علامتونه بيانولې شي.په ظاهره دا قيامت ته نزدې علامات دي.

---

(١) فتح الباري(١٢٢/١)وعمدة القاري(٢٨٩/١)_
(٢) فتح الباري(١٢٢/١)_
(٣) أعلام الحديث للخطابي(١٨٢/١)_
(٤) شرح النووي على صحيح مسلم(٢٨/١)_
(٥) سنن ابن ماجه ،المقدمة،باب في الإيمان رقم ٦٣

دویم مطلب ئې دا بيان کړې شوې دې چه قيامت ته نزدې به انقلاب حال وی. خلق به د مسئلو نه ناخبره وی خلق به د خپل اولاد مياندې خرڅوی بيا په يو بل خرڅولو. خرڅولو سره به دا د خوی په قبضه کښې راشی کيدې شی چه د جهالت په وجه دوی سره د خادمانو پشان معامله اوکړی يا هغې لره خپله مستفرشه (موطوءه) جوړه کړی

په دې باندې اشکال کړې شوې دې چه د ام ولد د بيع مسئله خو مختلف فيها ده.دا دلته ذکر کول ئې بې معنی دی دلته خو علامات د قيامت ذکر کولی شی هم دا وجه ده.چه ددې حديث نه بعضې عالمانو د ام ولد د بيع په جواز باندې استلال کړې دې.او بعضو په حرمت باندې. نو په دوی باندې نورو عالمانو نکير کړې دې.چه دا خو د قيامت علامات دی.ددې حلت او حرمت سره څه تعلق دې؟ يعنی ددې نه په حلت او حرمت باندې استدلال کول صحيح نه دې

ددې جواب دا دې.چه دلته مطلقاً د امهات اؤلاد د بيع کثرت خودل مقصود دی.او هم دا د قيامت د نزدې کيدو علامت دې.ددې دجواز او عدم جواز او د حلت او حرمت نه بحث او مناقشه مقصود نه ده.څکه چه د قيامت د علاماتو دپاره دا ضروری نه ده.چه دا مباح وی.يا غير مباح وی.دا خو محض علامات دی.

بعضو عالمانو ددې يو دريم صورت دا بيان کړې دې.چه دلته مسئله د ام ولد اخستلو سره متعلق نه ده.بلکه دې صورت سره متعلق ده.چه يوه وينځه ده.او ددې سره يوکس وطی بالشبهه اوکړله.چه ددې نه يو آزاد پيدا شو.يا د وينځې نکاح يو کس سره اوشوه.او د هغه نه ئې اولاد اوشو.چه غلام دې.يا دې وينځې سره يو کس زنا اوکړله.چه د هغې نه اولاد اوشو.بيا دا وينځه خرڅه کړې شوه.او دا مسلسل خرڅيدله.تردې چه دا خپل خوی يا لور واخستله.

بعضې عالمان فرمائی.چه اصل کښې د زمانې انقلاب مقصود دې.چه اولاد به خپلو مياندو سره د بې مروتئ او نافرمانئ معامله کوی.ددوی د فرمانبردارئ په ځائې به دوی سره حاکمانه انداز اختياروی.دحافظ ابن حجر رحمه الله رجحان هم دې طرف ته دې(۱)والله اعلم.

قوله: **وَإِذَا تَطَاوَلَ رُعَاةُ الْإِبِلِ الْبُهْمُ فِي الْبُنْيَانِ**:او کله چه د تورو اوبنانو څرونکی د کورونو په جوړولو کښې خپل مينځ کښې فخر شروع کړی.

د ,,تطاول،، معنی ,,تفاخر،، ده.(۲)،،رعاة،، د ,,راع،، جمع ده.لکه څنګه چه ،،قضاة،، د ,,قاض،، جمع ده.(۳)

,,البهم،، دا د باء موحده په ضمې، او د ,,هاء،، په سکون،، سره دې.د ،،بهيم،، جمع ده.

---

(۱) دپوره تفصيل دپاره اوګورئ . فتح البارى (۱۲۲\۱او ۱۲۳) وعمدة القارى(۲۸۹\۱)_
(۲) عمدة القارى(۲۸۵\۱) وفتح البارى(۱۲۳\۱)_
(۳) المصادرالسابقة)-

ددې معنى ،،اسود،، ده.(١)دا مجرور دې.څكه چه د ،،الابل،، صفت دې.(٢)تور اوښ په عربو كښې حقير مال ګڼړلې كيږى. (٣)مطلب دا دې.چه كوم خلق حقير او كم تر وى.هغوى سره مالونه وى لوړې لوړې بلډنګونه او لوړې لوړې محلونه جوړ كړى.او تفاخر شروع كړى.

د يو بل روايت مطابق ،،البهم،، مرفوع دې.(٤)په دې صورت كښې به ،،رعاة،، صفت وى.(٥)

او ددې معنى به يا دا وى.چه دا څرونكى به توررنګې (حبشيان) وى.(٦)يا دا مطلب دې.چه دا به مجهول الانساب وى.(٧) يعنى اوچت نسب والا به نه وى.څكه چه اوچت نسب والا سړې مشهور وى.والله اعلم.

حاصل ددې جملې دا دې.چه د قيامت د علاماتو نه يو علامت دا دې.چه حالات به بالكل بدل شى.څرونكى به د علم نه بالكل بې خبره وى.او د ښكته درجې خلق به په ښارونو باندې قابض شى.دوى سره به د مالونو كثرت وى.او ټول همت او پوره فكر به عمارتونو جوړولو او په دې باندې فخر كولو كښې صرف كيږى.،،والله أعلم بالصواب،،_

ګويا د قيامت په دې دواړو علامتونو كښې ړومبې علامت ،،إذا ولدت الأمة ربها،، كښې تدبير منزل كښې. فساد طرف ته اشاره ده.چه خانه دارى نظام به خراب شى.واړه به دغتو خبره منل پريږدى.او دوى به نافرمانه جوړ شى.او په دويمه جمله ،،إذا تطاول......،، كښې اشاره ده.مدنى سياست كښې د احوالو انقلاب طرف ته چه په انتظام د مملكت كښې به تباهى ښكاره شى.كوم خلق چه نا اهله وى.هغوى به مشران جوړشى.په يو حديث كښې راغلى دى.،،إذا وسد الأمر إلى غير أهله فانتظر الساعة،،(٨) دغه شان په يو بل حديث كښې دى.«لا تقوم الساعة حتى يكون أسعد الناس بالدنيا لكع بن لكع» (٩)

كوم علامتونه چه نبى كريم ﷺ بيان كړى دى.دا ټول په ټول علامتونه چه نن په څومره تيزئ

---

(١) أعلام الحديث للخطابى(١٨٢/١)_
(٢) فتح البارى(١٢٣/١) وعمدة القارى(٢٨٦/١و ٢٨٧)_
(٣) فتح البارى(١٢٣/١)_
(٤) عمدة القارى(٢٨٧/١) وفتح البارى (١٢٢/١)_
(٥) أعلام الحديث للخطابى (١٨٢/١)_
(٦) شرح النووى على صحيح مسلم (٢٩/١) وفتح البارى(١٢٣/١) وعمدة القارى(٢٨٧/١)-
(٧) أعلام الحديث (١٨٢/١) والمصادر السابقة)-
(٨) صحيح بخارى(١٤/١) كتاب العلم باب من سئل علماً وهو مشتغل فى حديثه فأتم الحديث ثم أجاب السائل رقم ٥٩ و(٩٦١/٢) كتاب الرقاق باب رفع الأمانة رقم ٦٤٩٦)_
(٩) جامع الترمذى كتاب الفتن باب منه (أى مما جاءمن أشراط الساعة)رقم الباب (٣٧) رقم الحديث (٢٢٠٩)_

سره بىکاره کیږي دا د هیڅ چا نه پته نه دی

قوله في خمس لا يعلمهن إلا الله ثم تلا النبي صلى الله عليه وسلم إن الله عنده علم الساعة الآية: (د قیامت علم) په دې پنځو څیزونو کښې دې چه دهغې علم د الله تعالى نه سوا هیڅ چا سره نشته بیا نبی کریم ﷺ (إن الله عنده علم الساعة) تلاوت کړو.

دا ,,في خمس،، دمبتدا محذوف خبر دې او ددې متعلق هم محذوف دې تقدیر به داسې وی.

((علم وقوع الساعة داخل في خمس......)) د جار مجرور متعلق محذوف کول جائز دی لکه څنګه

چه په آیت کریمه ﴿ وَأَدْخِلْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ فِي تِسْعِ آيَاتٍ إِلَى فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهِ ﴾ (1)

کښې د ,,في تسع آيات،، متعلق محذوف دې او تقدیر ئې داسې دې ((اذهب إلى فرعون بهذه الآية في

جملة تسع آيات)) (2)

هغه پنځه څیزونه د کومو ذکر چه د قرآن کریم په دې آیت کښې شوې دې دا دی.

① ﴿إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ﴾ ② ﴿وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ﴾ ③ ﴿ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ﴾

④ ﴿وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا﴾ ⑤ ﴿وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ﴾ (3)

ایا مغیبات په پنځو امورو کښې منحصر دی؟ دلته سوال کیږی چه آیا د الله تعالی علم هم دې پنځو څیزونو سره خاص دې؟ حالانکه علم د الله تعالی غیر متناهی دې او دده د علم په وړاندې چه د ټول مخلوق علوم یوځائې شی بیا به هم متناهی وی او قاعده ده چه د غیرمتناهي نه متناهی اوخکلې شی نو بیا هم هغه غیر متناهی وی نو بیا پنځو سره د تخصیص څه وجه ده؟

ددې جواب دا دې چه علامه سیوطی رحمه الله په ,,الدر المنثور،، کښې روایت نقل کړې دې په هغې کښې راغلی دی چه دا آیت د یو سړی د سوال په جواب کښې نازل شوې وو چه هغه ددې پنځو سوالونو په باره کښې سوال کړې وو (4) نو په جواب کښې هم دا پنځه ذکرکړې شوی دی تخصیص مقصود نه دی (5)

بعضې حضرات فرمائی چه عام طور باندې انسان هم ددې پنځو څیزونو په باره کښې سوال کوی هم ددې شوق لری او هم دې طرف ته توجه ورکوی په دې وجه ددې تخصیص اوکړې شو.

بعضې حضرات فرمائی ,,ذکر عدد لا ینفی غیره،، که دلته د بعضو تخصیص اوکړې شو نو د

---

1) سورة النمل:۱۳)-
2) فتح البارى(۱۲۳/۱) وعمدة القارى(۲۸۷/۱)_
3) سورة لقمان:۳٤)_
4) تفسیر درالمنثور(۱٦۹/۵)_
5) عمدة القارى(۲۹۳/۱)_

باقي نفي نه لازميږي
شيخ الاسلام شبير احمد عثماني رحمه الله فرمائي.په دې آيت كښې د پنځو څيزونو ذكر شوې دې احاديثو كښې دې ته ،،مفاتيح الغيب،، فرمانيلې شوى دى.[1] چه ددې كلي علم سوال دالله تعالى نه هيڅ چاته نشته.په حقيقت كښې په دې پنځو څيزونو كښې د ټولو غيبيه اكوانو، انواعو طرف ته اشاره ده.چه په هغې كښې ټول غير متناهى مغيبات شامل دى.
مغيبات اولاً په دوه قسمه دى:① د كومو تعلق چه جنس احكامو سره وى.② يا جنس اكوان سره وى.
كوم مغيبات چه جنس احكام دى.د هغې علم كلي او اصولي د ضرورت په اندازه نبى كريم ﷺ او تيرو شوو انبياء كرامو عليهم السلام ته وركړې شوې وو.د امت اذكياو ددې تفصيل او تبويب اوكړو.ددې نه خو دلته كښې بحث نه دې.ځكه چه دا الله تعالى سره كليتاً مختص پاتې نشو.
دلته بحث مغيبات اكوان سره دې.ځكه چه ددې كليات او اصول خو الله تعالى كليةً خپل ځان سره مختص ساتلي دى.البته په جزئيات منتشره باندې ئې ډيرو حضراتو ته د استعداد مطابق اطلاع وركړله.او نبى كريم ﷺ ته ددې نه هم دومره عظيم الشانه او زياته حصه ملاو شوه.چه دهغې هيڅ اندازه نشى كيدې.او دا مغيبات اكوان غير متناهى دى.خو ددې پنځه انواع دى.① مكاني، ② زماني ،او د زماني بيا درې انواع دى:① هغه كوم چه ماضى سره متعلق دى..② هغه كوم چه حال سره متعلق دى.③ هغه كوم چه مستقبل سره متعلق دى.مجموعى طور باندې دا څلور انواع دى.
بيا د قيامت د وخت علم اګرچه په دې څلورو كښې داخل وو.ځكه چه دا اكوان مستقبليه ځنې دې.البته دا ئې جدا ذكركړو.ځكه چه دا يوه ډيره لويه حادثه ده.چه داسې قسمه حادثه كله هم دنيا ته راپيښه نشوه.او نه به بيا راپيښه شي.هيڅ يو مخلوق ته ددې د وخت علم ورنكړې شو.په دې وجه ئې خصوصيت سره دا مستقلاً ذكركړو.
ددې پنځو څيزونو نه ﴿بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ﴾ مغيبات مكانيه طرف ته اشاره ده. او﴿وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ﴾ مغيبات زمانيه حاليه طرف ته اشاره ده. ځكه چه آثار د حمل في الحال ښكاره دى. ﴿مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا﴾ سره مغيبات زمانيه مستقبليه طرف ته اشاره ده.
اوس يو ﴿وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ﴾ پاتې شو.غالباً په دې كښې مغيبات زمانيه ماضيه طرف ته اشاره ده.يعنى باران چه راځى.نو معلوميږى.خو دا چاته معلومه نه ده.چه د مخكښې كوم داسې اسباب ښكاره شوى وو.چه ټيك هم په دې وخت ، په دې ځائې به ، په دومره اندازه باران كيږى.
حاصل دا چه ددې پنځو څيزونو ذكر سره د ټول اكوان غيبيه علم كلي طرف ته اشاره كول مقصود دى.حصر مقصود نه دې.[2]

---

[1]) صحيح بخارى(۶۶۶/۲) كتاب التفسير.سورة الأنعام باب قوله: ﴿ وعنده مفاتح الغيب لا يعلمها إلا هو﴾ـ
[2]) تفسير عثماني (۵۵۲) حاشية وفضل البارى(۵۴۰/۱و ۵۴۱)ـ

آیا په کوم غیبیه باندې اطلاع حاصلیدل ممکن نه دي؟ ددې جواب په دې سره ورکول کیدی شي
چې ددې پنځو خیزونو نه د هیڅ یو جزئی خبری علم هم چا ته حاصل نشي حالانکه مونږ
په سوونو و قعات ددې په خلاف گورو د اولیاء کرامو کرامتونه کثرت سره منقول
دي چې هغه ددې تخصص په خلاف باندې دلالت کوي حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه د رحلت
نه مخکې معلومه شوې وه او دوی د وفات نه وړاندې د خپلې حاملې ښځې متعلق فرمائیلي
وو چې ددې به جونړ کیږي په دې وجه دوی وصیت وفرمائیلو چې د حمل دې جینۍ ومنلی
شي او ترکه دې تقسیم کړې شي (۱). دغه شان په پنجاب کښې یو بزرگ وو چې نوم ئې د
حضرت میان جي نور محمد جهنجهانوي رحمه الله وو او د حضرت شاه
عبدالرحیم ولایتي خلیفه مجاز وو دوی چې به د مشوره په کیمو د درد تعویذ ورکولو نو
ورسره به ئې دا هم فرمائیل چې هلک به کیږي او که جینۍ. د دوی مشهور کرامت وو دغه
شان به منجمین او کاهنان پیشنګویئې کوي چې دا کله کله د واقعې مطابق ثابتیږي
کیږي دغه شان ننصب د جدیدو آلاتو په ذریعه دا معلوموي چې په رحم کښې دننه د بچي
جنس څه دې؟ د محکمه موسمیات ماهرین د باران کیدو یا نه کیدو په باره کښې وړاندې
خبر ورکوي. ددوی دا پیش ګوئي ډیر ځل اکثر صحیح کیږي.
ددې اشکال د جواب نه وړاندې یوه مقدمه باندې پوهه شئ که د یو خیز څه اصول وي او
څه فروع وي نو اصلي علم به هغه وخت وي کله چې ددې د اصولو علم وي فرض کړئ یو
سړې د سل دوو سوو. یا د دوه څلور زرو مرضونو او ددې نسخې ګوته او زبانی یادې
کړي نو آیا دې ته به طبیب وئیلې شي؟ بلکه طبیب به هغه کس ګڼړلې کیږي کوم چې د طب
د اصولو او ددې د فن نه خبر وي اګرچه مرضونه او نسخې ئې نه وي ګوته یاد کړې دغه
شان به عالم هغه کس وي کوم چې د علم د اصولو نه خبر وي فقیه هغه نه دې چاته چې صرف
جزئیات د فقهې یاد وي بلکه فقیه به هغه کس وي کوم چې په اصول او ماخذ باندې عالم
وي اګرچه جزئیات ورته یاد وي.
خلاصه د کلام دا ده چې حقیقي علم هغه دې چې ددې د اصولو نه واقف وي نو د یو خیز
عالم ته به هغه وخت وئیلې شي کله چې ددې د اصولو نه خبردار وي.
په دې مقدمه د پوهیدو نه پس په دې پوهه شئ چې د غیب جزئیات هم شته او کلیات هم
شته لکه څنګه چې د طب جزئیاتو یادولو والا ته د طب عالم او طبیب نه وئیلې کیږي دغه
شان په غیبي جزئیاتو باندې پوهیدونکي ته عالم غیب نشي وئیلې.
د کلیاتو د علم مطلب دا دې چې قاعده اوښودلې شي چې مثلاً فلانۍ قاعدې سره
اوپیژندلې شي چې فلانۍ ځائې کښې به په فلانی وخت دومره انچه باران کیږي او بیا هم
هغومره باران هغه وخت کښې اوشي د کوم چې تعین شوې وي په دې کښې تاخیر نه وي نو
څوک چې ددې قاعدې علم لري هغه ته به عالم غیب وئیلې شي او چاته چې ددې قاعدې علم
نه وي هغه ته عالم غیب نشي وئیلې کیدې.

---

(۱) صفة الصفوة لابن الجوزي (۱/۲۶۶) ذکر ... أبي بکر و وفاته رضي الله عنه

اوس مونږ وایو چه دنیا کښې هیڅ یوکس ته عالم غیب نشی ونیلې کیدې. خکه چه هیڅ یوکس ته هم د کلیات تکوینیه علم نشی کیدې صرف یو ذات دې. او هغه د الله تعالی ذات دې چه هغه ته د تکوینیاتو علم محیط حاصل دې.البته د بعضو امورو انکشاف کیږی.خو دې ته علم نشو ونیلې.که په یوه طریقه مونږ ته معلومه شی.چه ددې په خیټه کښې هلك دې.خو که څوك تپوس اوکړی.چه هلك ولې دې؟ نو یقیناً چه مونږ سره به ددې جواب نه وی.نو د قاعدو او د غیب د اصولو علم هیڅ یو نبی. هیڅ ولی ته نشی کیدې.دا علم د الله تعالی قدرت سره مخصوص دې.که د یوې قاعدې علم وی.نو دا مفتاح جوړیږی.د ډیرو د جزئیاتو د علم. پخپله الله تعالی فرمائیلی دی:﴿وَعِنْدَهٗ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَآ إِلَّا هُوَ﴾ ددې نه معلومه شوه.چه د غیب د قواعدو او ضوابطو علم. او په تکوینیاتوکښې د غیب د کلیاتو علم سوا د الله تعالی نه بل چا ته نشته.البته د بعضو جزئیات خبر کیدې شی.البته د تشریعاتو په میدان کښې د کلیاتو علم غیب انبیاء علیهم السلام ته شته.خکه که دا علم دوی ته ورنکړې شی.نو ددوی په کار کښې به فرق راشی.البته دا په دومره اندازه ملاویږی. څومره چه الله تعالی د خپل حکمت موافق ورکړی.

خلاصه داچه په حوادثو د زمانې باندې څوك خبریدې نشی.او د جزئیاتو عالم ته عالم غیب نشی ونیلې کیدې.پاتې شو د یو جزئی علم چا باندې منکشف کیدل. نو دا بله خبره ده.او دا انبیاء علیهم السلام او اولیاءکرامو رحمهم الله دواړو ته کیږی.البته په دې دواړو کشفونو کښې فرق وی.او هغه فرق دا دې.کوم چه په سورت جن کښې فرمائیلې شوې دې. ﴿عٰلِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلٰى غَيْبِهٖٓ أَحَدًا ۙ إِلَّا مَنِ ارْتَضٰى مِنْ رَّسُوْلٍ فَإِنَّهٗ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهٖ رَصَدًا﴾ (۱) یعنی هغه عالم غیب دې.او په غیب باندې څوك حاوی او مسلط کوی نه، البته انبیاء او رسولانو ته چه د تشریعاتو او تکوینیاتو څنې چه څومره باندې غواړی.خبروی. په دې طریقه چه هیڅ یو څیز په دې کښې نه خلل انداز کیږی.نه نفس ته څه خلل وی.نه شیطان ته، نه څه قسمه شك او شبهې ته څه خلل وی، ،غرض دا چه د هر څیز نه محفوظ وی.خکه چه ددې نه وړاندې روستو پهره دار وی.ددې نه معلومه شوه.چه نبی ته کوم کشف کیږی.یا وحی راځی.هغې سره پهره داران وی.په دې وجه دې کښې د غلطئ احتمال نشی کیدې.په خلاف د ولی د کشف.چه په دې کښې دغلطئ احتمال هم شته.اود شبهې گنجانش هم وی.په دې وجه دواړه برابر نشی کیدې.اوس دوه فرقونه شو.د نبی علم قطعی دې.او د ولی علم ظنی دې. هلته د الله تعالی ذمه داری شته.او دلته نشته.او دا ټول د علم جزئیات دی.د کلیاتوعلم دالله تعالی سره مختص دې.داعلوم نه نبی ته حاصل دی.اونه ولی ته.دوی ته چه څومره حاصلیږی. که هر څومره زیات وی.ټول جزئیات دی.په دې وجه ورته عالم غیب نشی ونیلې کیدې.

بیا دلته ددې وضاحت هم ضروری دې.چه د ،،غیب،، معنی ده.«ما لا یقع تحت الحواس، ولا تقتضیه بداهة العقل» او کوم غیب سره چه الله تعالی منفرد دې.په هغې کښې دومره قید نور

---

۱) سورة الجن\۲۶، ۲۷

هم دي. ،،ولم ينصب عليه دليل،،(١) يعني په نظر او فكر او دليل عقلي سره هم معلومه نشي. گني بيا به غيب نه وي.
پاتې شو نجوميانو ته علم كيدل، او پيشنگوياني وغيره كول.يا د كسوف او خسوف متعلق څه ښودل، نو دا په اصل كښې علم غيب نه دې.ځكه علم غيب هغه دې.كوم چه د عقل په ذريعه حاصل نشي.او دا نجوميان چه كوم څه واني.دا ټول حسابي څيزونه دي.چه دا هر سړې حاصلولې شي.ځوك چه دا فن د عقل په ذريعه زده كړي.او په دې كښې د غلطئ هم هميشه احتمال وي.كه حساب صحيح شو.نو نتيجه به صحيح راوځي.كه حساب غلط شو. نو نتيجه به غلطه راوځي.
دغه شان مون سون (بادونه) كتل. او دا وئيل چه فلاني خانې كښې به باران كيږي.اودآلاتو په ذريعه د مون سون مقدار معلومول، او دا حكم وركول چه دومره ډگري باران به كيږي.دا علم غيب نه دې.دا خو به علاماتو سره د ذي علاماتو علم حاصلول دي لكه څنگه چه نبض كتلو سره تبه معلوموي.او د تهرماميټر آلې په ذريعه د حرارت مقدار ښائي.
بيا په مون سون سره چه د باران كوم خبر وركولې شي.هغه محض تخميني (اټكل) وي دا ډير خل مشاهدې او تجربې سره غلط ثابتيږي.نو دا علم چرته شو؟ صرف يوه تخمينه شوه البته يقين سره پوره تعين اوكړي.چه فلاني وخت به، په فلانئ خاص رقبه او په محدود خطه كښې خاص دومره مقدار باران كيږي.كه ټوله دنيا ملاو شي.نو بيا هم دا نشي ښودلې.
دغه شان كه بالفرض د آلاتو په ذريعه يو ډاكټر نن صبا ايكسري اوباسي.او ،، مافي الارحام،، اوښائي.چه هلك دې او كه جينئ ده.دې ته به هم علم غيب نشي وئيلې.ځكه چه دا خو حاسه سره علم حاصلول دي.غيب چرته پاتې شو. (٢) والله سبحانه أعلم۔
مسئله د علم غيب د قرآن او حديث د نصوصو په رڼا كښې د علم غيب په مسئله كښې د اهل حق اهل السنة والجماعة مسلك بالكل ښكاره او بې غباره دې.
علامه شبيراحمد عثماني رحمه الله فرمائي: د كل مغيباتو علم سوا د الله تعالى نه هيڅ چاته حاصل نه دې.نه د يو غيب علم يوكس ته بالذات د الله تعالى د عطاء نه بغير كيدې شي.او نه مفاتيح غيب (د غيب هغه كنجيانې د كوم ذكر چه سورة انعام كښې تيرشو) الله تعالى يو مخلوق ته وركړې دي.البته بعض بنده گان ئې په بعضو غيبونو باندې پخپل اختيار سره خبر كړي دي.ددې وجه وئيلې شو.چه فلاني سړي ته الله تعالى په غيبو باندې خبر وركړې دې.يا ئې د غيبو خبر وركړو .خو د دومره خبرې په وجه قرآن او سنت په هيڅ يو خانې كښې يو سړي باندې د ،،عالم الغيب،، يا د ،، فلان يعلم الغيب،، اطلاق نه دې كړې.بلكه احاديثو كښې په دې باندې انكار كړې شوې دې.ځكه چه په ښكاره دا الفاظ د الله تعالى د ذات سره دعلم غيب د اختصاص خلاف پيداكوي.په دې وجه محققين عالمان اجازت نه وركوي.

---

(١) تفسير روح المعاني(١١/١٤١) تفسير قوله تعالى:﴿الذين يؤمنون بالغيب﴾۔
(٢) ددې ټولو تفصيلاتو دپاره اوگورئ:فضل البارى (١/٥٣٨، ٥٤١) درس بخاري(١/٢٩١، ٢٩٣)۔

چه د داسې قسمه الفاظو په يو بنده باندې اطلاق اوکړې شي اګرچه لغتاً صحيح وي.

لکه د يوکس دا وينا چه ،،إن الله لايعلم الغيب،،(الله تعالى ته علم غيب نشته)سخت ناروا او بې ادبي ده. اګرچه دهغه مراد دا وي.چه د الله تعالى په اعتبار سره هيڅ يو څيز دسره غيب نه دې يا د يو کس د ،،حق،، نه مرګ. او د ،،فتنې،، نه اولاد . او د ،،رحمت،، نه باران مراد اخستل. او دا الفاظ وئيل. چه ،،إني اكره الحق، وأحب الفتنة وأفر من الرحمة،، سخت مکروه او قبيح دي اګرچه د نيت او مراد په اعتبار سره قبيح نه دي.دغه شان ،، فلان عالم الغيب،، وغيره الفاظو اوګنړه.

او يوهه شئ چه علم غيب نه زمونږ مراد صرف ظنون او تخمينات نه دي.او نه هغه علوم مراد دي.کوم چه قرائنو او دلائلو سره حاصل کړې شي.بلکه دکوم دپاره چه څه دليل او قرينه موجود نه وي.هغه مراد دې.(١)

د اهل سنت والجماعت د عقيدې خلاصه د اهل سنت د عقيدې خلاصه دا ده.چه علم ذاتي محيط تفصيلي کوم چه بلا استثناء ټولو معلوماتو باندې حاوي وي.دا د الله تعالى دخواصو څنې دې.په دې کښې نه څوك رسول شريك دې.نه غير رسول.

بيا د الله تعالى په عطاء سره په ذريعه د وحي يا الهام د عالم شهادت پشان دعالم غيب هم ډير څيزونه د الله تعالى مقرب بندګانو ته معلوميږي.او په دې کښې دانبياء او ملائکو عليهم السلام حصه د ټولو نه زياته ده.او په ډله د انبياو کښې هم خاص کر د سيدالانبياء والمرسلين خاتم النبيين ﷺ درجه په دې کمال کښې دټولو نه زياته اوچته ده.او دوى د الله تعالى نه پس د ټولو نه زيات عالم دې.

خو ددې باوجود دا وئيل صحيح نه دي.چه نبي کريم ﷺ ته دټولو ممکناتو حاضره او غائبه علم عطاء کړې شوې دې.او دا عقيده هم صحيح نه ده.چه نبي کريم ﷺ ته د ،،ماكان وما يكون إلى يوم القيامة،، علم حاصل وو.او د عالم پيدا کولو د ابتداء نه واخله، جنت او دوزخ ته داخليدو پورې هيڅ ذره د نبي کريم ﷺ دعلم نه بهر نه ده.څکه چه د بعضو ،،ماكان وما يكون،، علم نبي کريم ﷺ ته نه کيدل د کتاب او سنت د نصوصو نه ثابت دې.ددې نه اختلاف کول محبت نه دې.بلکه بغاوت او ضلالت دې.

د مولوى احمد رضاخان بريلوى او دده د متبعينو عقيده مولوى احمد رضاخان بريلوى چه په مختلفو کتابونو کښې کوم څه ليکلي دي.د هغې په رڼرا کښې ددوى مسلك دا دې.چه د عالم د پيدا کولو د ابتداء نه واخله تر دمحشر د هنګامې (د حساب اوکتاب وغيره) ختميدو. يا په نورو الفاظو کښې داسې چه جنت او دوزخ ته داخليدو پورې ټول واقعات جزئيه اوکليه.دينيه اودنيويه علم تفصيلي محيط، نبي کريم ﷺ ته عطاء کړې شوې دې.(٢)

---

(١) تفسيرعثماني(٥١٠)_

(٢) أنباء المصطفى (ص.٣) والكلمة العليا(ص.٢٣)_

دلته د یوخیز تحقیق ضروری دی.هغه دا چه دا حضرات ددې علم حصول نبی کریمﷺ
دپاره د کوم وخت نه منی؟ په دې کښې دې خلقو عجیبه خبط (او خلط) کړې دې.یوصاحب
فرمائی چه نبی کریمﷺ کوم وخت دمور په خیټه کښې وو هغه وخت دوی ته دا د ،،ماکان و
مایکون،،علم حاصل شوې وو.لکه قاضی فضل احمد صاحب لدهیانوی پخپل کتاب ..انور
آفتاب صداقت.. کښې یو روایت دا نقل کړې دې.چه نبی کریمﷺ اوفرمائیل چه ..لوح
محفوظ باندې قلم چلیدو.او ما اوریدو.حالانکه زه د مور په خیټه کښې ووم ....او بیا نې
ددې نه دا نتیجه راوښکلې ده.چه ..ددې نه ښکاره معلومیږی چه نبی کریمﷺ ته د
مخلوق د ابتداء نه علم غیب حاصل دې.لوح محفوظ ددوی په وړاندې اولیکلې شو د مور
په خیټه کښې علم غیب حاصل وو.([1])

دویم قول دا دې.چه دا علم دوی ته په شب معراج کښې حاصل شو.هم دا قاضی فضل احمد
صاحب لدهیانوی په مذکوره کتاب کښې یو څو عبارتونو نقل کولو نه پس لیکی ..ددې
عبارتونو حاصل دا دې.چه نبی کریمﷺ اوفرمائیل.چه په شب معراج کښې زما په حلق
کښې یوه قطره (څاڅکې) واچولې شو.چه ددې په فیضان سره ماته د ،،ماکان وسیکون،، علم
حاصل شو.([2])

چونکه دا دواړه قولونه د ډیرو قطعی نصوصو خلاف دی.په دې وجه مولوی احمد رضاخان
بریلوی دا دواړه اقوال اختیار نکړل.بلکه ددوی په نیز نبی کریمﷺ ته دا علم د ،،ماکان وما
یکون،،د ټول قرآن نازلیدو نه پس حاصل شو.لکه چه مولوی احمد رضاخان بریلوی لیکی..
او دا علم د قرآن عظیم ،،تبیاناً لکل شئ،، کیدو ورکړو.او بیا ښکاره ده.چه دا وصف د پوره
کلام مجید دې.د هر آیت یا سورت نه دې.نو د جمیع قرآن د نزول نه وړاندې که د بعضو
انبیاء علیهم السلام نسبت ارشاد وی.﴿ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ ﴾ د منافقینو په باب کښې اوفرمائیلی
شی.﴿لاتعلمهم﴾هیڅ کله ددې آیتونو نفی او احاط د نبی کریمﷺ د علم نافی نه دی.([3])

د بریلوی حضراتو دلائل او دهغې جوابونه مولوی احمد رضاخان بریلوی او ددوی متبعینو د
قرآن کریم د بعضې آیتونو او یو څو حدیثونو نه ددې غلط تاویلاتو کولو سره استدلال کړې
دې.مونږ دلته مختصر ددوی د اهم دلیلونو جائزه اخلو.

① ددې حضراتو یو دلیل د الله تعالی دا ارشاد دې.﴿وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتٰبَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَّهُدًى وَّرَحْمَةً وَّبُشْرٰى لِلْمُسْلِمِيْنَ﴾([4])او د الله تعالی ارشاد دې.﴿مَاكَانَ حَدِيْثًا يُّفْتَرٰى وَلٰكِنْ تَصْدِيْقَ الَّذِيْ بَيْنَ

---

[1]) انوارآفتات صداقت از قاضی فضل احمد لدهیانوی(ص،۱۳۷)-
[2]) انوارآفتاب صداقت از قاضی فضل احمد لدهیانوی(ص،۱۳۷)-
[3]) أنباء المصطفى(ص،۴)_
[4]) سورة النحل:۸۹)_

يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ....﴾ (١) دغه شان د الله تعالى فرمان دې. ﴿مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتٰبِ مِنْ شَيْءٍ﴾ (٢)
خان صاحب ليکي. چه ،،نکره په حيزدنفي کښې مفيده د عموم ده.او لفظ د ،،کل،،خو داسې عام دې چه هيڅ کله هم خاص نه مستعمليږي.او عام په افاده د استغراق کښې قطعي ده.او نصوص به هميشه په ظاهر باندې محمول کيږي.د دليل شرعي نه بغير د تخصيص او تاويل اجازت نشته.گني شريعت نه به امان اوچت شي..(٣)

هم ددې نصوصو په لحاظ سره خان صاحب بريلوي او ددوی د متبعينو په نيز ،، بې شکه الله تعالى خپل حبيب اکرم ﷺ ته د اولين او آخرين ټولو علم ورکړو .مشرق نه تر مغربه پورې. عرش نه تر فرش پورې، ټول هر څه ني دوی ته اوښودل د ملکوت السمٰوات والارض شاهد ني جوړ کړو.د ازل د ورځې نه واخله تر د آخرت د ورځې پورې ني ټول ما کان و ما يکون دوی ته اوښودل.د مذکوره څيزونو نه هيڅ يوه ذره د حضور اکرم ﷺ د علم نه بهر پاتې نشوه.علم عظيم د حبيب کريم ﷺ دې ټولو ته محيط شو.نه صرف اجمالاً بلکه هر صغير وکبير، هر رطب ويابس. کومه پاڼه چه غورځيږي.د زمکې په تيرو کښې چه کومه دانه هر چرته غورځيږي.ټول ني جدا جدا تفصيلاً اوپيژندل.....(٤)

خو ددې حضراتو ددې آيتونو نه د نبي کريم ﷺ دپاره د کلي علم غيب دعوه کول بالکل باطل او مردود ده.

① رومبې وجه دا ده.چه دا درې واړه آياتونه مکي دي.[بيا دريم آيت کښې د ،،الکتاب،، نه د بعضو حضرات مفسرينو په نيز لوح محفوظ مراد دې.قرآن کريم مراد نه دې (٥)که ددې مکي آيتونو نه نبي اکرم ﷺ دپاره د ذرې ذرې او پاڼرې پاڼرې علم ثابت شي او ددې په وجه دوی عالم غيب وی.نو ددې نه پس نبي کريم ﷺ باندې وحي نازلول پکار نه وو خکه چه کل غيب خو دوی ﷺ ته په دې آيتونو سره عطاء کړې شوې وو.حالانکه ددې نه پس نور احکام خو پخپل ځائې دي.قرآن کريم به هم باقاعده نازليدو.آيا دا حضرات دا حصه په ،،ماکان وما يکون،، کښې داخل نه گڼړي؟

② دويمه خبره دا ده.که په ﴿تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ﴾ آيت سره دهر هر ذرې او هر هر رطب ويابس علم ثابتيږي.او ددوی دا دعوه ده.چه په قرآن کريم کښې دهر يو هرڅيز علم شته او بيا صرف بيان نه. بلکه روښن بيان. او صرف مجمل نه. بلکه مفصل. نو بيا به ددې حضراتو نه دا سوال بالکل برمحل (مناسب) وی چه په قرآن کريم کښې د مونځ د رکعتونو تعداد، او د

---

(١) سورة يوسف:(١١١)-
(٢) سورة الأنعام:(٣٨)_
(٣) أنباء المصطفى (ص.٤٠)-
(٤) جاء الحق (ص.52) ومقياس حنفيت (ص.٢٩٤)-
(٥) تفسير البغوى (معالم التنزيل) (٢/٩٥) [illegible]

زكاة د نصاب تفصيلات وغيره چرته دى؟

③ دريمه خبره دا ده چه دې حضراتو بنيادى طور باندې دلته د لفظ ..كل.. نه استدلال كړې دې چه دا په عموم كښې نص قطعى گڼرلې دې حالانكه حقيقت دا دې چه لفظ د ..كل.. اگرچه د خپل لغوى مفهوم په لحاظ سره عام دې خو د استعمال په لحاظ سره كل او بعض د عموم او خصوص دواړو دپاره برابر راځى كه دا د عموم او استغراق دپاره هم مستعمل وى بيا هم دموقع او محل او داخلى او خارجى قرائنو محتاج وى قرآن كريم، احاديث مبارك. او د لغت او اصولو امامانو شواهد په دې باندې موجود دى (١)او پخپله خان صاحب بريلوى په فتاوى رضيه كښې رقمطراز دې چه ..كله كله. د كل نه اكثر مراد وى..(٢)

④ څلورمه خبره دا ده چه ددې آياتونو په تفسير كښې د جمهورو عالمانو مفسرينو كلام نه معلوميږى چه دلته كل په عموم او استغراق باندې محمول نه دې او په ﴿ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ ﴾ كښې ،،كل شئ،، نه مراد ..امور دين.. دى ..ماكان و مايكون ..مراد نه دى (٣)

⑤ دخان صاحب بريلوى او ددوى د متبعينو يو استدلال ددې آيت نه دې ﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا﴾ (البقره: ٣١) چه حضرت آدم عليه السلام ته الله تعالى د ټولو څيزونو نومونه ښودلى وو او دا يو منلې شوې حقيقت دې چه د نبى كريم ﷺ درجه د حضرت آدم عليه السلام سره د ټولو انبياء كرامو عليهم السلام نه اوچته ده.نو نبى كريم ﷺ ته به په طريق اولى ددې ټولو څيزونو نومونه او علوم حاصل وى.خو په څو وجوه سره ددې نه استدلال باطل دې:

① رومبئ وجه دا ده.چه دلته استدلال د قياس نه دې.او د عقائدو په باب كښې دليل قطعى الثبوت والدلالة كيدل ضرورى دى.

② دويمه وجه دا ده.چه دلته هم ددې حضراتو د استدلال مدار د لفظ د..كل.. په عموم كښې د نص قعطى كيدو باندې دې.او ددې نفى وړاندې تيره شوه

③ دريمه وجه دا ده.كه حضرت آدم عليه السلام ته په تعليم د ..اسماء.. سره ددوى عالم الغيب او د..ما كان و ما يكون.. عالم كيدل لازميږى.نو بيا ابليس ملعون دوى ته څنگه دهوكه وركړله او په دروغه قسمونو خوړلو سره ئې څنگه اوخوئيلو معلومه شوه.چه حضرت آدم عليه السلام ته علم غيب حاصل نه وو.نو په آدم عليه السلام باندې قياس كولو سره د نبى اكرم ﷺ د عالم الغيب كيدو قائل كيدل هم باطل. او ..بناء الفاسد على الفاسد..ده.

---

(١) آيات قرآني ﴿ ثم اجعل على كل جبل منهن جزء﴾ البقرة:٢٦٠) ﴿فتحنا عليهم أبواب كل شئ﴾ الأنعام:٤٤) ﴿وأوتيت من كل شئ﴾ النمل:٢٣) دغه شان په حديث شريف كښې دى .حصّت كل شئ.. (صحيح بخارى(١٣٧/١) أبواب الإستسقاء وخروج النبى ﷺ (وتاج العروس (١٠٠/٨) ونورالانوار(ص.٧٧)

(٢) فتاوى رضويه(٧٣٧/١)

(٣) تفسيربغوى(١٧٠/٢) و روح المعانى(٢١٤/١٤)

③ خلورمه وجه دا ده چه د ﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا﴾ دا تفسير چه حضرت آدم ﷺ ته د ټولو څيزونو او ددې ټول علوم عطاء کړې شوی وو.چه ددوی علم ،،ماکان و ما يکون،، ته محيط شی دټولو مفسرينو نه خلاف بل طرف ته شاذ لاره اختيارول دی.څکه چه مفسرينو په دې مقام باندې مختلف اقوال ذکرکړی دی.خو په دې ټولو کښې قدر مشترك دا دې.چه حضرت آدمﷺ ته الله تعالى د هغه څيزونو نومونه اوښودل.دکومو چه دوی ته ضرورت او حاجت راپيښيدو او د فرښتو حال سره ددې څيزونو هيڅ مناسبت نه وو.([1])
بيا د بعضې مفسرينو د تصريح مطابق الله تعالى حضرت آدمﷺ ته ددې څيزونو د اجناسو علم ورکړې وو.([2]) پاتې شو ددې جنس ټول افراد، او د افرادو ټول جزئی حالات.نو ددوی په دې کښې هيڅ ذکرنشته.او که د هر هر انسان او حيوان نوم ئې هم ورته ښودلې وی.نو ددې تفصيلی حالات به بيا هم جدا وی.

④ د بريلوی حضراتو دريم استدلال د الله تعالى ددې ارشاد نه دې. ﴿عَلِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَى غَيْبِهِ أَحَدًا ۝ إِلَّا مَنِ ارْتَضَى مِنْ رَسُولٍ فَإِنَّهُ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ رَصَدًا ۝﴾ ([3]) چه په دې کښې د استثناء ذکر دې.او ددې مطلب ددوی په قول دا دې.چه ،،د الله تعالى خاص علم غيب ترديې چه د قيامت علم هم حضورﷺ ته عطاء کړې شو.اوس کوم څيز دې.چه د مصطفىﷺ د علم نه باقی پاتې شوې وی.([4])
خو ددې نه استدلال هم بالکل صحيح نه دې:① رومبئ وجه دا ده.چه دا د سورة جن آيت دې.چه مکی دې.ددې نه پس د قرآن کريم ډيره حصه نازله شوه.که ددې آيت نه د علم غيب په حاصلولو باندې استدلال اوکړې شی.نو سوال کيږی.چه آيا ددې حضراتو په نيز د قرآن کريم باقی حصه په ،،علم غيب،، او په ،،ماکان وما يکون،، کښې داخل نه ده؟
② دويمه وجه دا ده.چه ددې استثناء نه کلی علم غيب مراد دې.اوکه بعض علم غيب؟په دويم صورت کښې ددوی مدعی نه ثابتيږی.اوکه رومبې صورت مراد وی .نو دې آيت سره چه په متصل آيت کښې کوم ارشاد دې. ﴿قُلْ إِنْ أَدْرِي أَقَرِيبٌ مَا تُوعَدُونَ أَمْ يَجْعَلُ لَهُ رَبِّي أَمَدًا ۝﴾ ([5]) په دې سره ددوی د کلی علم غيب د دعوې ترديد کيږی.څکه چه ،،مَا تُوعَدُونَ،، سره د بعضې حضراتو په نيز ،،عذاب،،([6])او د بعضو په نيز ،،قيامت،، مراد دې.([7]) که هريو مراد

---

[1]) تفسير ابن كثير(١\٧٣) وتفسير معالم التنزيل للبغوى(١\٦١) وغيره)_
[2]) التفسير الكبيرللرازى (٣\١٧٦)-
[3]) الجن:٢٦، ٢٧)_
[4]) جاء الحق (٢\٥٥، ٥٦) وخالص الإعتقاد(ص،٢٤)_
[5]) الجن:٢٥)_
[6]) تفسير الجلالين(سورة الجن:٢٥)_
[7]) تفسيرالبغوى(٤\٤٠٥)

وی څه څیز په ,,ماكان وما يكون،، كښې داسې ضرور دې چه د هغې په باره كښې الله تعالى نبى كريم ﷺ ته دا اعلان كوى چه تاسو اوفرمايئ چه ماته ددې علم نشته.بيا به دا څنګه منلې شى چه بالكل متصل هم دا حكم وى چه الله تعالى نبى كريم ﷺ په ټول غيب باندې خبردار كړې وو.چه په هغې كښې ,,عذاب، او قيامت،، هم داخل دې.

③ دريمه وجه دا ده.چه ددې آيت نه ټولو مفسرينو بعض علم غيب مراد اخستې دې.(١)نو ددې نه په كلى علم غيب باندې استدلال شذوذ، او د جمهورو مفسرينو، او د قطعى دليلونو مخالفت دې.

④ ددې حضراتو يو استدلال د قرآن آيت ﴿وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ﴾ (٢) نه دې. لكه خان صاحب بريلوى ليكى: ,,زما محبوب په غيب باندې بخيل نه دې.په كوم كښې چه استعداد بيامومى.هغه بيانوى.او ښكاره ده.چه بخيل هغه كس دې.چه هغه سره مال وى.او خرچ كوى ئې نه.او چا سره چه مال نه وى.هغه ته به څه بخيل اووئيلې شى؟ او دلته د بخيل نفى شوې ده.نو تركومې پورې ئې چه څه څيز خرچ كړې نه وى.څه فائده به وى.نو معلومه شوه.چه حضور ﷺ په غيب باندې خبردار دې.او خپلو غلامانو ته په دې باندې اطلاع وركوى.(٣)

ددې آيت نه هم ددې حضراتو استدلال قطعاً باطل او مردود دې: ① ړومبئ وجه دا ده.چه دا د سورة تكوير آيت دې.او دا سورت د امام سيوطى رحمه الله د تصريح مطابق شپږم سورت دې.(٤) او دا سورت په اتفاق سره مكى دې.كه ددوى ددې آيت نه ټول علم غيب او د جميع ماكان وما يكون علم مراد دې.نو بيا ددې نه پس يو سل اته سورتونه ولې نازل شو.او بيا په دې سورتونو كښې بعضو كښې صراحت سره د علم غيب نفى ولې راغلې ده؟

② دويمه وجه دا ده.چه په ﴿وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ﴾ كښې د ,,هو،، مرجع په باره كښې اختلاف دې.اكثرو مفسرينو نبى كريم ﷺ مرجع ګرځولې دې.(٥)حالانكه بعضو مفسرينو ددې مرجع ,,قرآن كريم،، ګرځولې دې.(٦) نو قطعى او يقينى طور باندې ددې نه نبى كريم ﷺ دپاره علم غيب ثابتول ممكن نه دى.

③ دريمه وجه دا ده.چه د ,,الغيب،، نه څه مراد دې؟ په دې كښې هم دمفسرينو اختلاف دې.البته دومره خبره متعين ده.چه په دې آيت كښې د ,,الغيب،، نه وحى،قصص، اخبار او انباء وغيره داسې امور مراد دى.كوم چه د نبوت منصب سره تعلق ساتى.باقى پاتې شو هغه

---

١) روح المعانى(٢٩\٦٩) وغيره)-
٢) التكوير: ٢٤)-
٣) ملفوظات (٣٠١١)_
٤) الإتقان فى علوم القرآن (١٠١١)_
٥) معالم التنزيل(٤٥٤١٤) وتفسيرابن كثير(٤٨٠١٤) وغيره)_
٦) تفسير عزيزى پاره عم(ص: ٩٠) وتفسير حقانى(٥٤)

امور دکوم چه د نبوت منصب او تبليغ او تعليم سره هيڅ تعلق نشته.نو دا آيت هيڅ كله هم هغه نه ثابتوی.(١)

④ څلورمه وجه دا ده.چه په دې آيت كښې دوه قراءتونه دی.يو ..بضنين.. ضاد سره. او دويم قراءت ..بظنين.. ظاء سره دې.دواړه قراءتونه بالكل صحيح او متواتردی.(٢)د.. بضنين..(بالضاد) معنى بخيل ده.او د ..ظنين..(بالظاء) معنى متهم ده.د دويم قراءت مطابق ددې معنى دا راځي.چه هركله په معمولي معمولي خبرو كښې تاسو خلق په نبي كريمﷺ باندې د غلط بيان او دروغو تهمت نه لګوئ.نو په دومره لويه معامله كښې هغه څنګه دروغ وئيلې شي؟

افسوس دې.چه بريلوی حضراتو دا قراءت هسې هم ذكر نكړو.ځكه چه په دې سره ددوی باطل موقف نه ثابتيږی.

⑤ ددې حضراتو پنځم استدلال ددې آيت نه دې. ﴿وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَجْتَبِيْ مِنْ رُّسُلِهٖ مَنْ يَّشَآءُ﴾ (٣)چه په دې كښې دا مذكور دی.چه الله تعالى څوك منتخب كوی.هغه ته د ..غيب.. علم عطاء كوی.

خو ددې نه هم استدلال بالكل باطل دې.① يوه وجه دا ده.چه دا د سورت آل عمران آيت دې.او د غزوهٔ احد په موقع باندې نازل شوې وو.چه دا په شوال ٣هـ كښې راپيښ شوې وو.ددې نه پس د قرآن كريم شپاړس سورتونه نازل شو.كه ددې آيت نه دویﷺ ته د ..ما كان وما يكون.. علم حاصل شوې وو.نو ددې نه پس دا پكار وو.چه په دوی باندې هيڅ يو سورت يا آيت نه وې نازل شوې.

② دويمه وجه دا ده.چه ټولو مفسرينو ددې آيت نه بعضې علم غيب مراد اخستې دې.(٤) ټول علم غيب او جميع ماكان و ما يكون د هيڅ چا په نيز مراد نه دې.نو په دې مقام باندې ..جميع علم غيب.. مراد اخستل. باطل او مردود دی.

⑥ ددې حضراتو استدلال د ﴿وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ﴾ (٥)نه هم دې.دا حضرات وائی چه ..ددې آيت او ددې تفسيرونو نه معلومه شوه.چه حضورﷺ ته د ټولو زاروانو او تيرو شوو واقعاتو خبر وركړې شوې وو.كلمه د ..ما.. په عربئ ژبه كښې ..عموم.. دپاره ده.نو د آيت نه دا معلومه شوه.چه د شريعت احكام. د دنيا ټول واقعات. د خلقو ايماني حالات وغيره هرڅه چه ددوی په علم كښې وو ټول هرڅه نې اوښودل په دې كښې دا قيد لګول. كه ددې نه مراد

---

(١) تفسير الجلالين (٤٩٢/٢) وتفسير البغوى(٤٥٤/٤) وتفسير ابن كثير(٤٨٠/٤)۔
(٢)تفسير ابن كثير(٤٨٠/٤) وتفسير القرطبى(٢٤٢/١٩)_
(٣) آل عمران:١٧٩)_
(٤) تفسير البيضاوى (٩٠/١١) مع شيخ زاده وتفسير البغوى(٣٧٨/١) وغيره)۔
(٥) النساء:١١٣)۔

صرف احكام دى. دخپل طرفه قيد دې.او دا د قرآن او حديث او د امت د عقيدې خلاف دې....(١)

خوددې آيت نه هم كلى علم غيب باندې استدلال باطل دې.

① ددې يوه وجه دا ده.چه دا د سورة نساء آيت دې.او دا د ۴هـ په شروع كښې نازل شوې وو.ددې نه پس ډير سورتونه نازل شو.چه په هغې كښې سورة توبه خاص طور باندې قابل ذكر ده.كه ټول هرڅه غيب ددې آيت نه ثابتيدو.نو ددې نه پس د هيڅ حكم، او هيڅ يو سورت نازليدو مطلقاً ضرورت نه وو.

② دويمه وجه دا ده.چه دا استدلال په دې خبره مبنى دې.چه كلمه د ,,ما،، دعموم او استغراق حقيقى دپاره ده.حالانكه دا په هر مقام او هرځائې كښې استغراق حقيقى دپاره نه وى.د الله تعالى ارشاد دې.﴿وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ﴾ (٢)دغه شان ارشاد دې ﴿وَعُلِّمْتُم مَّا لَمْ تَعْلَمُوا أَنتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ﴾ (٣) كه په دې آيتونو كښې كلمه د ,,ما،، استغراق حقيقى دپاره اومنلې شي.نو د جناب رسول الله ﷺ پشان د حضرات صحابه كرامو رضی اللہ عنہم دپاره بغير دځه واسطې نه، او د ټول امت دپاره بالواسطه ټول علم غيب كلى منل لازميږى.

③ دريمه وجه دا ده.چه تقريباً ټولو معتبرو او مستندو مفسرينو دلته د ,,ما،، مصداق احكام او امور دين ګرځولى دى.(٤) بعضو كتاب او سنت ګرځولې دې.(٥)البته كومو حضراتو چه علم غيب، خفيات الامور، او د ضمائرالقلوب ذكركړې دې.نو هغه هم پخپل مقام باندې صحيح دى.ځكه چه ددې خبرې نه هيڅ كله د هيڅ چا انكار نشته.چه نبى كريم ﷺ ته الله تعالى د بعضو غيبى امورو او خفيات الامور باندې اطلاع وركړې وه.

④ ددې حضراتو يو استدلال د﴿فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ﴾ (٦) نه هم دې. خو ددې نه استدلال ځكه بې فائدې دې.چه دلته هم استدلال په دې مبنى دې.چه كلمه د ,,ما،، عموم او استغراق حقيقى دپاره ده. حالانكه مونږه وړاندې ذكركړى دى.چه په دې كښې هر مقام باندې استغراق حقيقى موجود كيدل ضرورى نه دى. بيا دا آيت معراج سره متعلق دې. حالانكه ددې نه پس د هجرت واقعه راپيښه شوه.ډير سورتونه نازل شو.د حلال او حرام ځومره ډير احكام نازل شو.نو ددې آيت نه د كلى علم غيب ثابتيدو په صورت كښې د باقى سورتونو نازليدو، او دغه شان د حلال او حرام د احكامو نازليدو څه ضرورت پاتې كيږى؟

---

(١)جاء الحق (٤٩، ٥٠)_

(٢) البقرة:١٥١)-

(٣) الأنعام :٩٢)-

(٤) تفسير البغوى (٤٧٩\١) وغيره)-

(٥) التفسير الكبير(٣٩\١١، ٤٠)_

(٦) النجم:١٠)-

⑧ يو استدلال ددې فريق د قرآن دا آيت دې ﴿خَلَقَ الإِنسَانَ۝ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ۝﴾ (١) خو ددې نه هم په ډيرو وجو سره استدلال صحيح نه دې ① يوه وجه دا ده چه دا د سورة رحمن آيتونه دى او سورة رحمن مكى سورت دې ② دويمه وجه دا ده چه دلته په علم غيب كلى باندې استدلال په دې خبره باندې مبنى دې چه د ..الانسان.. نه نبى كريم ﷺ مراد وى حالانكه اكثر حضرات مفسرين ددې نه جنس انسان مراد اخلى (٢) او قرين قياس هم دا دې خكه چه لفظ ..البيان.. نبى كريم ﷺ سره مخصوص نه دې او كه ددې نه نبى كريم ﷺ مراد وى بيا هم ددې نه ددوى استدلال صحيح نه دې خكه چه ..البيان.. د جميع علم غيب او د ..ماكان وما يكون.. تقاضا نه كوى والله اعلم.

بريلوى حضرات يو څو حديثونه هم د خپل باطل مسلك په تائيد كښې د دليلونو په طور پيش كوى دلته مونږ سرسرى طور باندې د هغې هم جائزه اخلو

① ددې حضراتو ړومبې دليل د حضرت حذيفه ﷺ حديث دې ((قام فينا رسول الله ﷺ مقاماً، ما ترك شيئاً يكون فى مقامه ذالك إلى قيام الساعة إلا حدث به، حفظه من حفظه و نسيه من نسيه)) (٣)

② دويم دليل د حضرت فاروق اعظم ﷺ حديث دې ((قام فينا النبى ﷺ مقاماً فأخبرنا عن بدء الخلق حتى دخل أهل الجنة منازلهم، وأهل النار منازلهم، حفظ ذالك من حفظه و نسيه من نسيه)) (٤)

③ دريم دليل د حضرت عمرو بن اخطب انصارى ﷺ حديث دې ((صلى بنا رسول الله ﷺ الفجر، وصعد المنبر، فخطبنا حتى حضرت الظهر، فنزل فصلى ثم صعد المنبر، فخطبنا حتى حضرت العصر، ثم نزل فصلى ثم صعد المنبر فخطبنا حتى غربت الشمس، فأخبرنا بما كان، وبما هو كائن، فأعلمنا أحفظنا)) (٥)

④ څلورم دليل د حضرت ابوسعيد خدرى ﷺ حديث دې ((صلى بنا رسول الله ﷺ يوماً صلاة العصر بنهار، ثم قام خطيباً، فلم يدع شيئاً يكون إلى قيام الساعة، إلا أخبرنا به، حفظه من حفظه و نسيه من نسيه)) (٦)

خو حقيقت دا دې چه ددې رواياتو او احاديثو نه ددې حضراتو پخپل باطل مسلك باندې استدلال كول. او كلى علم غيب ثابتول بالكل مردود دى خكه چه د حضرت حذيفه ﷺ حديث چه كله ددوى د نورو تفصيلى رواياتو په وړاندې كيخودې شى نو ددې حديث مطلب

---

(١) الرحمن :٣و ٤)_
(٢) تفسير البغوى(٢٦٦\٤) وتفسير البيضاوى مع حاشية الشيخ زاده (٤٢٧\٤) وغيره)-
(٣) صحيح مسلم (٣٩٠\٢) كتاب الفتن وأشراط الساعة)-
(٤) صحيح البخارى (٤٥٣\١) كتاب بدء الخلق باب ما جاء فى قول الله تعالى ﴿هو الذى يبدو الخلق..﴾)-
(٥) صحيح مسلم (٣٩٠\٢) كتاب الفتن وأشراط الساعة)_
(٦) جامع الترمذى (٤٢\٢) وانظر المستدرك للحاكم (٥٠٥\٤) كتاب الفتن والملاحم)_

دا راوخي.چه نبي كريم ﷺ څه بيان فرمائيلي دى.هغه ټول د فتن. او اشراطو د قيامت، او د قيامت د علاماتو په باره كښې دى.د هرهر داسې څيز په باره كښې نه دي.دكوم تعلق چه ددوى د نبوت منصب سره هم نه وو

لكه چه حضرت حذيفه رضي الله عنه پخپله فرمائى.((والله ما ترك رسول الله ﷺ من قائد فتنة إلى أن تنقضى الدنيا يبلغ من معه ثلاث مائة فصاعداً، إلا قد سماه لنا باسمه واسم أبيه واسم قبيلته))[1]

دغه شان دوى فرمائى.((والله إني لأعلم بكل فتنة هى كائنة فيما بينى وبين الساعة.....))[2]

هم ددوى نه منقول دى.((أخبرنى رسول الله ﷺ بما هو كائن إلى أن تقوم الساعة، فما منه شئ إلا قد سألته، إلا أنى لم أسأله ما يخرج أهل المدينة من المدينة))[3]

ددې رواياتو نه معلومه شوه.چه نبى كريم ﷺ پخپلو جوامع كلماتو كښې اگرچه ډير زيات واقعات بيان كړل.خو دا د فتن او د قيامت د اشراطو(علاماتو) په باره كښې وو
تركومې پورې چه د حضرت عمر رضي الله عنه د روايت تعلق دې.نو دا هم په كلى علم غيب بندې نص قطعى نه دې.څكه چه د حضرت عمر رضي الله عنه نه نقل دى.((أن رسول الله ﷺ قبض ولم يفسرها لنا))[4] يعنى رسول الله ﷺ ددنيا نه وفات شو.خو نبى كريم ﷺ د سود تفصيلات مونږ ته ښكاره بيان نكړل.

دغه شان په يو روايت كښې دى.((ثلاث لأن يكون النبى ﷺ بينهم لنا، أحب إلى من الدنيا و ما فيها، الخلافة، والكلالة، والربا))[5]
معلومه شوه.چه د حضرت عمر رضي الله عنه په حديث كښې جميع علم غيب. او په ټولو جزئياتو باندې اطلاع وركول مقصود نه دى.بيا دلته دا خبره هم د غور قابله ده.كه د الله تعالى په ټولو غيوبو او په جزئياتو دغيب باندې اطلاع وركولو سره نبى اكرم ﷺ ته عالم الغيب ونيلې كيدې شى.نو بيا د نبى كريم ﷺ حضرات صحابه كرام رضي الله عنهم په وړاندې ددې ټولو امورو بيانولو سره ددې ټولو صحابه كرام رضي الله عنهم عالم الغيب كيدل هم لازميږى.بيا د نبى كريم ﷺ تخصيص ولې دې؟
تركومې پورې چه د حضرت عمرو بن اخطب انصارى او د حضرت ابو سعيد خدرى رضي الله عنهما د حديثونو تعلق دې.نو دا به هم فتنو سره متعلق گرخولې شى لكه چه علامه بن خلدون رحمه الله ددا سې قسمه احاديثو نقل كولو نه پس ليكلى دى ((وهذه الأحاديث كلها محمولة على ما ثبت فى

---

[1] السنن لأبى داود (٢٢٦\١٢) كتاب الفتن باب ذكر الفتن ودلائلها)_
[2] صحيح مسلم (٣٩٠\١٢) كتاب الفتن وأشراط الساعة)-
[3] المصدر السابق)-
[4] سنن ابن ماجه (ص.١٦٤) كتاب التجارات باب التغليظ فى الرباء)-
[5] المستدرك للحاكم(٣٠٤\١٢) كتاب التفسير سورة النساء والمسند لأبى داود الطيالسى (ص.١٢)_

الصحيحين من أحاديث الفتن والأشراط، لا غير لأنه المعهود من الشارع صلوات الله و سلامه عليه في أمثال هذه العمومات»(١)

ددې حضراتو يو استدلال د حضرت معاذ بن جبل رضي الله عنه روايت نه دې.هغې كښې دي.«...فإذا أنا بربي تبارك و تعالى في أحسن صورة، فقال يا محمد! قلت لبيك رب، قال: فيم يختصم الملأ الأعلى؟ قلت، لا أدري قالها ثلاثاً، قال فرأيته وضع كفه بين كتفي حتى وجدت برد أنامله بين ثديي، فتجلى لي كل شئ وعرفت....»(٢)

ددې حديث امام ترمذى رحمه الله پخپله هم تصحيح او تحسين كړې دې.او د امام بخارى رحمه الله نه هم تصحيح او تحسين نقل كړې دې.(٣)

خو ددې حديث نه استدلال په يو خو وجو سره مردود دې:① رومبې په دې وجه چه دلته امام ترمذى رحمه الله دامام بخارى رحمه الله نه ددې تصحيح او تحسين نقل كړې دې.حالانكه امام بخارى رحمه الله پخپله ددې حديث د يو راوى ..عبدالرحمن بن عائش الحضرمي..(٤) په باره كښې فرمائى.«له حديث واحد، إلا أنهم يضطربون فيه»(٥)او مضطرب حديث د محدثينو په نيز ضعيف وى.نو د امام بخارى رحمه الله تصحيح او تحسين او بيا ددوى دا حديث مضطرب گرخول دواړو خبرو كښې تعارض دې.او دا د تساقط تقاضه كوى.(٦) بيا اگرچه ددې حديث متعدد طرق دى.خو امام بيهقى رحمه الله فرمائى.«قد روى من طرق كلها ضعاف، ولى ثبوته نظر»(٧)نو د داسې مضطرب يا متكلم فيه حديث په ذريعه د اعتقاد په باب كښې استدلال صحيح نه دې.خكه چه په باب د اعتقاد كښې د دلائلو قطعى كيدل ضرورى دى.

② دويم دا كه مونږ اومنو.چه دا حديث صحيح دې.بيا هم ددې نه علم د ماكان او مايكون اود علم غيب كلى ثبوت محال دې.خكه چه په دې طريق كښې د ،،فتجلى لي كل شئ،، الفاظ

---

(١) مقدمة ابن خلدون (ص.٣٣٣) الفصل الثالث والخمسون في إبتداء الدول والأمم في الكلام على الملاحم والكشف عن مسمى الجفر)_

(٢) جامع ترمذى (١٥٩\٢) كتاب التفسير تفسيرسورة .ص. رقم ٣٢٣٥)-

(٣) المصدرالسابق)-

(٤) عبدالرحمن بن عائش شامى مختلف فى صحبته إنظر الكاشف للذهبى(٦٣٢\١) وقال ابوحاتم الرازى هو تابعى وأخطا من قال له صحبة وقال ابوزرعة الرازى ليس بمعروف كذا فى تهذيب الكمال(٢٠٣\١٧)

(٥) تهذيب الكمال(٢٠٢\١٧) ترجمة عبدالرحمن بن عائش الحضرمى)-

(٦) اگرچه محدثينو رحمهم الله ددې حديث په طرقو كښې اضطراب ذكركړې دى.اودحضرت معاذ بن جبل رضي الله عنه حديث ئې راجح كړې دې.(الإستيعاب (٤١٧\٢)) خو د اعتقاد په باب كښې داسې احاديث هرگز داحتجاج قابل نه وى.كوم چه په طريق آحاد مروى وى.اوبيا لاپاتې چه هغه كښې د اضطراب اختلاف هم موجود دې.

(٧) كتاب الأسماء والصفات للبيهقى (ص.٢٢...)

دی.حالانکه د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه په نقل شوی یو طریق کښې «فعلمت ما فی السموات و ما فی الأرض» [۱] الفاظ دی.او هم ددوی په نقل شوی دویم طریق کښې «فعلمت ما بین المشرق و المغرب» [۲] الفاظ وارد شوی دی.او په لفظ د ،،کل،، او په لفظ د ،،ما،، کښې یو لفظ هم د استغراق حقیقی دپاره نص قطعی نه دې،،کما سبق،، لکه حضرت شاه ولی الله رحمه الله چه فرمائی.«إن استدل بقوله ﷺ: فتجلی لی کل شئ قلنا: هو بمنزلة قوله تعالی فی التوراة: ﴿وَتَفْصِيلًا لِّكُلِّ شَيْءٍ﴾ والأصل فی العمومات التخصيص بما يناسب المقام.....» [۳] والله اعلم.

دا حضرات د حضرت ابوذر رضی الله عنه حدیث هم د دلیل په طور پیش کوی.«لقد ترکنا رسول الله ﷺ وما یحرك طائر جناحیه فی السماء إلا ذکرلنا منه علماً» [۴] دا حدیث د حضرت ابوالدرداء رضی الله عنه نه هم نقل دی.[۵]

ددې حدیث نه هم ددوی پخپلې مدعا باندې استدلال باطل دې.ځکه چه په دې روایت کښې اجمال دې.تفصیلی روایت په معجم طبرانی کښې دې.«فقال النبی ﷺ ما بقی شئ یقرب من الجنة و یباعد من النار إلا وقد بین لکم» [۶] گویا چه په دې حدیث کښې چه کوم دا اوښودلې شو.چه په آسمان کښې کوم مارغان په هوا کښې حرکت کوی.د هغې علم هم نبی کریم ﷺ زمونږ په وړاندې بیان کړو.ددې نه مطلق علم یعنی بجمیع جزئیات احوال الطیر مراد نه دې.بلکه ددې نه مراد د مارغانو څه داسې حالات (مثلاً حرام او حلال سره متعلق) دی.چه په هغې باندې عمل کولو سره جنت حاصلیدې شی.او دجهنم نه لرې کیدې شی.

لکه علامه ابن الاثیر جزری رحمه الله ددې حدیث په تشریح کښې لیکلی دی. «یعنی أنه استوفی بیان الشریعة وما یحتاج إلیه فی الدین، حتی لم یبق مشکل، فضرب ذالك مثلاً، وقیل: أراد أنه لم یترك شیئاً إلا بینه حتی بین لهم أحکام الطیر وما یحل منه وما یحرم، و کیف یذبح، وما الذی یفدی منه المحرم إذا أصابه، وأشباه ذالك، ولم یرد أن فی الطیر علماً سوی ذالك علمهم إیاه، أو رخص لهم أن یتعاطوا زجر الطیر کما کان یفعله أهل الجاهلیة» [۷]

---

[۱] جامع ترمذی (۱۵۹\۲) رقم ۳۲۳۳)-
[۲] جامع الترمذی (۱۵۹\۲) رقم ۳۲۳٤)_
[۳] التفهیمات الإلهیة (۲٤\۱، ۲۵)-
[۴] رواه أحمد والطبرانی کذا فی مجمع الزوائد (ج۲٦۳\۸) کتاب علامات النبوة باب فیما أوتی من العلم
[۵] رواه الطبرانی کما فی مجمع الزوائد (۲٦٤\۸)
[۶] مجمع الزوائد (۲٦۳\۸، ۲٦٤)-
[۷] النهایة لابن الأثیر (۱۵۰\۳) مادة طیر وانظر مجمع بحار الأنوار (٤۷۹\۳)

ددې عبارت نه ښکاره معلومه شوه.چه د مارغانو سره متعلق نبی کریم ﷺ هغه احکام بیان اوفرمائیل. کوم چه حلال او حرام وغیره احکامو سره تعلق ساتی.او د کومو چه په شریعت کښې بیان کول ضروری دي.ښکاره ده چه دا شرعی احکام د رسالت د منصب عین مطابق دی.والله اعلم.

ددې مستدلاتو نه علاوه یو څو نور دلیلونه هم دا حضرات پیش کوی.خو حقیقت دا دې.چه په دې کښې یو دلیل هم یا خو پخپله مدعی باندې منطق نه دې.او یا صحیح نه دې.

داهل السنت والجماعت دلیلونه وړاندې مونږ د اهل السنة والجماعة مسلك ذکر کړې دې.اوس دلته اختصار سره څه دلیلونه ذکرکولې شی.چه دې سره به ثابته شی.چه علم غیب الله تعالی سره خاص دې.په دې صفت کښې دده سره هیڅ څوك شریك نه دې. د الله تعالی ارشاد دې. ① ﴿وَعِندَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ﴾ (١) ② ﴿إِنَّمَا الْغَيْبُ لِلَّهِ﴾ (٢) ③ ﴿وَلَا أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ﴾ (٣) ④ ﴿وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ (٤) ⑤ ﴿قُل لَّا يَعْلَمُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ﴾ (٥) ⑥ ﴿إِنَّ اللَّهَ عَالِمُ غَيْبِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ (٦) ⑦ ﴿عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَىٰ غَيْبِهِ أَحَدًا إِلَّا مَنِ ارْتَضَىٰ مِن رَّسُولٍ فَإِنَّهُ يَسْلُكُ مِن بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ رَصَدًا﴾ (٧)

ددې نه علاوه ډیر احادیث په دې باندې دلالت کوی.چه الله تعالی عالم الغیب دې.نبی کریم ﷺ ته کلی علم غیب حاصل نه وو. ① د حدیث باب جملې «ما المسئول عنها بأعلم من السائل» او «فی خمس لا یعلمهن إلا الله» صفا دلالت کوی.چه نبی کریم ﷺ عالم الغیب نه دې.ډیر داسې خیزونه شته.چه دهغې علم سوا د الله تعالی نه هیڅ چاته نشته. ② د حضرت جابر رضی الله عنه نه روایت دې:«سمعت النبی ﷺ یقول قبل أن یموت بشهر: تسألونی عن الساعة وإنما علمها عندالله»(٨)

③ دحضرت حذیفه رضی الله عنه نه نقل دی: «سئل رسول الله ﷺ عن الساعة قال: علمها عند ربی لا یجلیها لوقتها إلا هو....»(٩)هم دا مفهوم د حضرت ابوموسی اشعری رضی الله عنه نه هم نقل دې. (١٠)

---

(١) الأنعام:٥٩)_
(٢) یونس:٢٠)-
(٣) هود :٣١)-
(٤) هود :١٢٣)-
(٥) النمل:٦٥)-
(٦)فاطر:٣٨)-
(٧)الجن:٢٦، ٢٧)_
(٨) صحیح مسلم (٣١٠/١٢) کتاب الفضائل باب بیان معنی قوله ﷺ علی رأس مائة سنة لا یبقی نفس منفوسة ممن هو موجود الآن)_
(٩) مسندأحمد(٣٨٩/٥)_
(١٠) أخرجه الطبرانی وابن مردویه کذا فی الدر المنثور(١٥٠/١٣)-

④ حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د نبي كريم ﷺ نه د اسراء، او معراج واقعه ذكركولو كښې د حضرت عيسى عليه السلام قول نقل كوى «أما وجبتها فلا يعلمها أحد إلا الله..»[1]

⑤ په مقام حنين باندې د هوازن قبيلې قيديانو ازادولو دپاره نبي كريم ﷺ خطبه وركړې وه. او فرمائيلى ئې وو چه د هوازن قبيلې د قيديانو آزادولو ته سفارش كوم. او پخپله هم د ټولو نه وړاندې اعلان كوم چه د بنوهاشم په حصه كښې كوم قيديان راغلى دى زه دا هغوى ته حواله كوم نو په تاسو كښې چه كوم خلق د معاوضې نه بغير پخپله خوښه داسې كولې شى نو غوره ده ګنى زمونږ وعده ده. چه په رومبئ موقعه باندې به دوى ته ددې بدله وركړې شى. هم دغه وخت د مجمعې نه آواز پورته شو چه مونږ پخپله خوښه آزادولو ته تيار يو چونكه دا اواز د عام مجمعې وو. او په دې طريقه معين طور باندې د هر سړى مرضى معلوميدې نشوه. په دې وجه نبي كريم ﷺ اوفرمائيل «إنى لا أدرى من أذن منكم ممن لم يأذن، فارجعوا حتى يرفع إلينا عرفاؤكم أمركم......»[2]

ددې نه صفا معلومه شوه چه نبي كريم ﷺ ته علم غيب كلى حاصل نه وو ګنى د صحابه كرامو رضي الله عنهم د زړه خبره به دوى ته ضرور معلومه شوې وه. د يو يوكس د تحقيق كولو ضرورت به ئې نه محسوسولو.

⑥ د حضرت جابر رضي الله عنه د حجة الوداع واقعه رانقل ده. په هغې كښې دنبي كريم ﷺ قول نقل كوى «لتأخذ أمتى منسكها فإنى لا أدرى لعلى لا ألقاهم بعد عامهم هذا»[3]

⑦ دحضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما نه مرفوعاً نقل دى «إنى وجدت تمرة ساقطة فأكلتها، ثم تذكرت تمرا كان عندنا من تمر الصدقة، فلا أدرى أمن ذالك كانت التمرة أو من تمر أهلى»[4]

⑧ د حضرت عائشه رضي الله عنها نه نقل دى چه كله نبي كريم ﷺ د غزوه خندق نه فارغ شو نو اسلحه ئې پرانستله. او دوى ﷺ غسل اوفرمائيلو. حضرت جبرئيل عليه السلام راغې. اوې وئيل چه تاسو اسلحه پرانستله. حالانكه مونږه (فرښتو) تر اوسه پورې نه ده پرانستې «أخرج إليهم، قال: فإلى أين؟ قال: ههنا، وأشار إلى بنى قريظة»[5]

كه نبي كريم ﷺ ته د جميع ماكان و ما يكون علم وې نو آيا نبي كريم ﷺ ته به دا معلومه نه وه چه د غزوه خندق نه د فارغ كيدو نه فوراً پس بنى قريظه طرف ته تلل دى؟ بيا نبى

---

[1]) مسند أحمد (٣٧٥\١) ومستدرك للحاكم (٤٨٨\٤) كتاب الفتن والملاحم مذاكرة الأنبياء فى أمر الساعة)
[2]) صحيح البخارى (٤٤٢\١) كتاب الجهاد باب إذا بعث الإمام رسولا فى حاجة)_
[3]) مسند أحمد (٣٣٢\٣)-
[4]) المستدرك للحاكم (١٤\٢) كتاب البيوع)-
[5]) صحيح البخارى (٥٩٠\٢) كتاب المغازى باب مرجع النبى ﷺ من الأحزاب ومخرجه إلى بنى قريظة ومحاصرته إياهم وصحيح مسلم (٩٥\٢) كتاب الجهاد والسير باب جواز قتال من نقض العهد)_

كريمﷺ اسلحه ولې لرې كړله.چه حضرت جبرئيلؑ ورته اوونيل.او بيا ددې باوجود دوىﷺ ته دا علم نه وو.چه كوم طرف ته تلل دى.تردې چه سوال ئې اوكړو.او ددې علم ئې حاصل كړو.

⑨ هم ددې غزوهٔ بنى قريظه په موقعه باندې كله چه ددوى په باره كښې فيصله اوشوه.چه ښځې او ماشومان گرفتار كړې شى.او جنگيدونكى سړى دې قتل كړې شى.نو په دې قيديانو كښې حضرت عطيه القرظىؓ هم وو.ددوى په باره كښې شك شو.چه بالغ شوې دې اوكه نه؟ په دې باندې نبى كريمﷺ حكم وركړې وو.چه دده د نامه نه لاندې ويخته اوگورئ.او د بلوغ يا د عدم بلوغ فيصله اوكړئ.نو د كتلو نه پس چه كله ثابته شوه.چه دې نابالغ دې.نو دې په قيديانو كښې شامل كړې شو.(١)

كه نبى كريمﷺ ته د ټولو جزئياتو او كلياتو غيب علم حاصل وو.نو بيا ددې كاروايئ ضرورت ولې پيدا شوې وو؟

⑩ نبى كريمﷺ چه كله خيبر فتح كړې وو.نو يوې يهودى ښځې دعوت اوكړو.او هغې د چيلئ په غوښه كښې زهر گډ كړى وو.نبى كريمﷺ چه كله ړومبئ نمړئ واخستله.نو معلومه شوه.بلكه د غوښې ټكړې اوونيل.چه ما مه خوره.ما كښې زهر دى.په دې واقعه كښې حضرت بشر بن براء بن معرورؓ جوړشو.په نبى كريمﷺ باندې اگرچه ددې فورى اثر اونشو.خو په آخرى عمر كښې ددې اثر ښكاره شو.(٢)كه نبى كريمﷺ ته د ماكان وما يكون علم وې.نو نبى كريمﷺ زهر ولې خوړل؟ او نور صحابه كرامؓ ئې خوراك ته ولې پريخودل؟

⑪ په يوه غزوه كښې د حضرت عائشې ؓ هار اورك شوې وو.نبى كريمﷺ او ددوى سره صحابه كرامؓ ددې د تلاش دپاره ايسار شو.په دې دوران كښې خلق ډير زيات پريشانه شو.ځكه چه دوى سره اوبه هم نه وې.او نه دا خلق اوبو ته نزدې وو.په آخر كښې د ډير زيات تلاش نه پس كله چه د هار ملاويدو نه نا اميده شو.او دا خلق لاړل.نو سوزلئ ئې اوچته كړله.هم ددې لاندې دا هار پروت وو.(٣)

كه نبى كريمﷺ ته د جميع ما كان وما يكون علم وې.نو دومره پريشانى به ولې پيدا كيده؟ دوىﷺ به پخپله هار تلاش كولو دپاره ولې قيام كولو؟ او نور خلق به قيام دپاره ولې مجبوره كيدل؟ دوى د وړاندې نه ولې اونه فرمائيل.چه هار خو د اوښ لاندې پروت دې.دا راوچت كړئ؟

⑫ په حديث كښې راځى.چه د قيامت په ورځ كله بعضې خلق جهنم طرف ته بوتلې شى. دغه وخت به نبى كريمﷺ فرمائى.چه اې زما پروردگارا دا زما ملگرى دى.الله تعالى به

---

١) المستدرك للحاكم (١٢٣/٢) كتاب الجهاد)-

٢) سنن أبي داود (٢٦٤/٢) كتاب الديات باب فيمن سقى رجلاً سماً أو أطعمه فمات أيقاد منه)_

٣) صحيح البخاري(٤٨/١) كتاب التيمم باب قول الله عزوجل فلم تجدوا ماء فتيمموا)_

جواب ورکوی.«لاعلم لك بما أحدثوا بعدك»(١)معلومه شوه.چه نبی کریم ﷺ ته د جميع ما كان وما يكون علم نه دې ورکړې شوې.

دا يو څو حديثونه دلته پيش کړې شوی دی.حالانکه په دې موضوع باندې ددې نه علاوه نور هم ډير احاديث شته.چه د هغې نه دجميع ما كان وما يكون علم نفی کيږی.

يو اهم تنبيه دلتـه يوه اهمـه خبره د ياد ساتلو دا ده.چه نصوص قطعيـه مثلاً په ﴿وَلَآ أَعۡلَمُ ٱلۡغَيۡبَ﴾ وغيره آيتونو کښې چونکه صراحت سره د علم غيب نفی ذکر ده.په دې وجه داسې موقعه باندې منحرف خلق د ذاتی او عطائی بې ځايه تاويل کوی.او وائی.چه کوم ځائې کښې د نبی کريم ﷺ د ذات نه د علم غيب نفی راغلې ده.د هغې نه د ذاتی علم نفی مراد ده.دوی ته چه کوم د.ماکان وما يکون علم حاصل وو.هغه عطائی وو.ذاتی نه وو.او ددې نفی نه ده.

خو ددې خلقو دا وينا بې ځايه او باطل ده:① رومبې په دې وجه چه وړاندې اشاره تيره شوې ده.چه هغه علم غيب کوم سره چه الله تعالى منفرد دې.هغه دا دې.«ما لايقع تحت الحواس، ولا تقتضيه بداهة العقل، ولم ينصب عليه دليل»حالانکه مخلوقاتو ته چه څومره علم هم د الله تعالى د طرفه عطاء کيږی.هغې باندې هډو د ،،غيب،،تعريف نه صادقيږی.دځا په بنودلو او خبر ورکولو سره چه کوم علم حاصليږی.هغې ته خو،،اخبار الغيب،، او ،،انباءالغيب،، وئيلې شی.خو علم غيب نشی وئيلې کيدې.په دواړو کښې ډير زيات فرق دې.(٢)،،والله سبحانه و تعالى أعلم وعلمه أتم وأحكم،،

قوله: <u>ثُمَّ أَدْبَرَ فَقَالَ رُدُّوهُ فَلَمْ يَرَوْا شَيْئًا فَقَالَ هَذَا جِبْرِيلُ</u>: بيا دې سړی شا اوګرځوله.او لاړو.نبی کريم ﷺ اوفرمائيل.دې واپس راولئ:نو صحابوؓ هلتـه هيڅ څوك اونه موندل.بيا نبی کريم ﷺ اوفرمائيل.دا جبرئيلؑ وو.

د ابوعامر په طريق کښې دا الفاظ دی.«ثم ولى فلما لم نر طريقه قال النبي ﷺ سبحان الله، هذا جبريل جاء ليعلم الناس دينهم، والذى نفس محمد بيده، ما جاءنى قط إلا وأنا أعرفه، إلا أن تكون هذه المرة»(٣)

د سليمان تيمی په روايت کښې دی.«ثم نهض فولى فقال رسول الله ﷺ على بالرجل، فطلبناه كل مطلب، فلم نقدر عليه، فقال: هل تدرون من هذا؟ هذا جبريل أتاكم ليعلمكم دينكم، خذوا عنه، والذى

---

(١) صحيح البخارى (٩٧٤/٢) كتاب الحوض باب قول الله تعالى:(إنا أعطينك الكوثر)-

(٢) دعلم غيب دمکمل بحث دپاره اوګورئ ((بوارق الغيب)) مصنفه حضرت مولانا محمد منظورنعمانی او ((إزالة الريب عن عقيدة علم الغيب)) مصنفه محقق فاضل حضرت مولانا سرفراز خان صاحب صفدر مدظلهم مونږ په ځپل دې بحث کښې د موخر الذکر کتاب نه استفاده کړې ده..

(٣) فتح البارى(١٢٤/١)

نفسي بيده، ماشبه على منذ أتاني قبل مرتي هذه، وما عرفته حتى ولى))([1])

ابن حبان رحمه الله فرمائي چه د ،، عنهواعنه،، په جمله كښې سليمان تيمى منفرد دې.([2])حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه ددوى تفرد مضر نه دې.ځكه چه دوى د ثقات اثبات ځنې دې.ددې نه علاوه ددوى تفرد صرف د ،،عنهواعنه،، په تصريح كښې دې.ګنى هم دې طرف ته اشاره په دويم طريق كښې ((جاء ليعلم الناس دينهم)) كښې موجود ده.([3])

ددې رواياتو نه معلوميږى.چه نبى كريم ﷺ صحابه كرامو رضي الله عنهم ته د حضرت جبرئيل عليه السلام په باره كښې هغه وخت خبر وركړو.كله چه هغوى جبرئيل عليه السلام تلاش كولو كښې ناكامه شول.

حالانكه د.كهمس په روايت كښې د حضرت عمر رضي الله عنه نه منقول دى.((قال عمر: فلبثت مليا، ثم قال: يا عمر، أتدرى من السائل؟ قلت: الله ورسوله أعلم، قال: فإنه جبريل))([4])

ددې نه معلوميږى.چه نبى كريم ﷺ د حضرت جبرئيل عليه السلام په باره كښې روستو په يو مجلس كښې وئيلى وو.

بعضې شارحينو په دې دواړو كښې تطبيق په دې طريقه كړې دې.چه د ،،فلبثت مليا،، معنى ده. ،،فلبثت زمانا بعد انصرافه،، ګويا د حضرت جبرئيل عليه السلام د تللو نه لږ وخت پس ئې خبر وركړې دې.اودا خبر په بل يو مجلس كښې نه دې.هم په دې مجلس كښې ئې وركړې دې.([5])

خو په دې تطبيق باندې دا اشكال دې.چه دنسائى او ترمذى په روايت كښې د ،،مليا،، په ځائې د ثلاثا تصريح ده.([6]) نوپه دې صورت كښې دمجلس داتحاد قول صحيح نشى كيدې.

ددې اشكال لرې كولو دپاره بعضو حضراتو وئيلى دى.چه د ،،ثلاثا،، لفظ مصحف دې.په اصل كښې ،،مليا،،وو.چه دا د،،ثلثا،،(د لام نه پس الف نه بغير) مشابه كيدو په وجه چ ،،ثلاثا،، روايت كړو.([7])

خو د تصحيف دعوه صحيح نه ده.ځكه چه د ابوعوانه په روايت كښې د ((فلبثنا ليالى، فلقيني رسول الله ﷺ بعد ثلاث)) الفاظ دى.([8])

---

[1]) الإحسان بترتيب صحيح ابن حبّان (۳٤۲\۱) رقم ۱۷۳)-
[2]) الإحسان (۳٤۳\۱)-
[3]) فتح البارى(۱۲٤\۱)_
[4]) صحيح مسلم (۲۷\۱) فاتحة كتاب الإيمان)-
[5]) فتح البارى(۱۲٤\۱)-
[6]) سنن نسائي (۲٦٥\۲) كتاب الإيمان وشرائعه باب نعت الإسلام وجامع الترمذى كتاب الإيمان باب ما جاء في وصف جبرئيل للنبى ﷺ الإيمان والإسلام رقم ۲٦۱۰ وفيه ..فلقيني النبى ﷺ بعد ذلك بثلاث)_
[7]) نقله الحافظ فى الفتح (۱۲٤\۱)-
[8]) فتح البارى(۱۲٤\۱، ۱۲٥)

د ابن حبان رحمه الله په روایت کښې د ،،بعد ثالثة،، لفظ دي.(١)او د ابن منده په روایت کښې ،،بعد ثلاثة أيام،، الفاظ دي.(٢)نو د مصحیف قول ددې روایاتو په لحاظ سره باطلیږي.
امام نووی رحمه الله په دواړو خبرو کښې په دې طریقه تطبیق کړې دې چه نبی کریم ﷺ کوم وخت دا اوفرمائیل چه ..دا جبرئیل علیه السلام وو چه دې خلقو ته د دین ښودلو دپاره راغلې وو.. دغه وخت نور خلق خو دهغه د تلاش نه پس راغلي وو. حضرت عمر رضی الله عنه ددې مجلس نه د حضرت جبرئیل علیه السلام د تلاش کولو. یا د خپل څه کار دپاره پاسیدلې وو نو دې وخته پورې واپس نه وو راغلې.بیا درې ورځې پس حضرت عمر رضی الله عنه ته دوی هم دا خبره دوباره اوښودله. ددې دریو ورځو په دوران کښې د حضرت عمر رضی الله عنه ملاقات نبی کریم ﷺ سره نه وو شوې.(٣) لکه هغه فرمائي چه ((فلقيني رسول الله ﷺ بعد ثلاث))(٤) دغه شان یوه قرینه دا هم ده.چه دلته نبی کریم ﷺ حضرت عمر رضی الله عنه ته خاص خطاب کړې وو.او فرمائیلی ئې وو. ((فقال لي يا عمر! أتدري من السائل))(٥) د تطبیق دا صورت ټولو کښې بهتر دې.(٦)
فائده ددې حدیث مختلف طرقو نه (لکه څنګه چه وړاندې مونږ ذکر هم کړل) معلومیږي.چه حضرت جبرئیل علیه السلام د یو ښائسته سړي په شکل کښې راغلې وو.خو دا شکل ټولو دپاره اجنبی وو.چا هم دا سړې نه پیژندلو.خو د نسائی په یو روایت کښې راغلی دي.((وإنه لجبريل نزل في صورة دحية الكلبي))(٧)د دې نه ښکاره معلومه شوه.چه هغه د حضرت دحیه کلبی رضی الله عنه په شکل کښې راغلې وو.
د حدیث عالمانو دنسائی دا روایت ..وهم.. ګرځولې دې.(٨) څکه چه حضرت دحیه رضی الله عنه مشهور وو.هغه ټولو پیژندلو.حالانکه حضرت عمر رضی الله عنه دلته فرمائي. ،،لايعرفه منا أحد،،(٩) بعضو حضراتو د نسائی روایت صحیح ګرځولو دپاره دا تاویل کړې دې.چه چونکه حضرت دحیه رضی الله عنه د مخکښې نه په مجلس کښې موجود وو.هم په دې مجلس کښې چه کله ددوی یو هم شکل حاضر شو.نو ټولو ته ددې خبرې یقین اوشو.چه دا حضرت دحیه نه دې.نو د حضرت عمر رضی الله عنه دا فرمان هم صحیح شو.چه ،،لايعرفه منا أحد،،_

---

(١) الإحسان بترتيب صحيح ابن حبان(١١/٣٣٦) رقم ١٦٨)-
(٢) فتح الباري(١/١٢٥)-
(٣) شرح النووي على صحيح مسلم (١/٢٨)-
(٤) كما عند الترمذي وأبي عوانة)-
(٥) صحيح مسلم (١/٢٧)-
(٦) فتح الباري(١/١٢٥)-
(٧) سنن النسائي (٢/٢٦٦) كتاب الإيمان وشرائعه باب صفة الإيمان والإسلام)_
(٨) فتح الباري(١/١٢٥)-
(٩) صحيح مسلم (١/٢٧)

خو دا تاويل صحيح نه دې.ددې وجه ښكاره ده.چه هركله دوى ته دا يقين دې. چه دا حضرت دحيه نه دې.او هم ددوى په شكل كښې حضرت جبرئيل امين تشريف راوړى.نو يقيني طور به ددوى ذهن دې خبرې طرف ته منتقل كيدو.چه دا حضرت جبرئيل عليه السلام دى.دې عام طور باندې د حضرت دحيه په شكل كښې راتلو.اوس هم ددوى په شكل كښې راغلې دې.په داسې صورت كښې به د حضرت عمر رضي الله عنه دا فرمان څنګه صحيح وى.چه ،،لايعرفه منا أحد،،؟ حالانكه په موجوده صورت كښې ټولو دپاره ده پيژندل لازميږى.حالانكه واقعه دا ده.چه يواځې دا نه چه چا دې او نه پيژندلو.بلكه نبى كريم ﷺ هم هغه اونه پيژوندلو.د هغوى د تلو نه پس نبى كريم ﷺ پوهه شو.او بيا صحابه كرام رضي الله عنهم خبر شو.نو د نسائى روايت ،، وإنه لجبريل نزل في صورة دحية الكلبي،، د صحيح منلو په صورت كښې ددې د حضرت عمر رضي الله عنه حديث ،،لايعرفه منا أحد،،سره تعارض لازميږى.

علامه سندهى رحمه الله فرمائى.چه ددې روايت د..وهم.. ګرځولو هيڅ ضرورت نشته.د حضرت جبرئيل عليه السلام د حضرت دحيه كلبى په صورت او شكل كښې راتلو سره دا څنګه لازميږى.چه هغوى ته دوى سره په څه څيز كښې امتياز هم نه وو. خصوصاً خارجى قرائنو سره، بلكه عين ممكن ده.چه داخلي خفيه قرائنو سره دوى ته يقين شوې وى.چه دا دحيه نه دې.(١)

خو تقريباً د ټولو رواياتو او طرق نه ښكاره دا معلوميږى.چه دا جمله ،،نزل في صورة دحية الكلبي،، د نسائى په روايت كښې ،،وهم،، دې.ځكه چه دا د باقى ټولو رواياتو او طرقو مخالف دې.ددې نه علاوه محمد بن نصر مروزى رحمه الله پخپل ،،كتاب الايمان،، كښې د نسائى په طريق سره روايت نقل كړې دې.او دهغې په آخر كښې دى.،،وإنه جبريل جاء ليعلمكم دينكم،،(٢) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى. چه هم دا روايت ،،محفوظ،، دې.ځكه چه باقى رواياتو سره موافق دې.(٣) والله اعلم.

قوله: جَاءَ يُعَلِّمُ النَّاسَ دِينَهُمْ:دا(حضرت جبرئيل عليه السلام) خلقو ته ددوى د دين ښودلو دپاره راغلې وو.

حضرت جبرئيل عليه السلام راغې.اوددين متعلق سوالونه ئې اوكړل.نبى كريم ﷺ جوابونه وركړل.د حضرت جبرئيل عليه السلام سوالونو ته نبى كريم ﷺ د دين تعليم اووئيل. معلومه شوه.چه ښه سوال علم دې.لكه نقل دى.چه ((حسن السؤال نصف العلم))(٤) چه ښه سوال نصف علم دې.دا هم

---

(١) حاشية السندي على سنن النسائي (٢/٢٦٦)-

(٢) فتح الباري(١/١٢٥)-

(٣) المصدرالسابق)-

(٤) علامه عجلونى رحمه الله ددې روايت ډيرشواهد ذكركړى دى.اوبيه آخركښې ليكى.(فهذه الشواهد تقتضى حسن الحديث) كشف الخفاء (١/٣٤٠) رقم(١٠٨١)

ونيلې شي.چه د جبرئيل امين د سوالونو په جواب كښې نبى كريم ﷺ علوم بيان كړل.نو د سوال كولو په وجه هغه د علوم بيانولو سبب جوړ شوې دې.په دې وجه مجازاً هغه طرف ته د تعليم نسبت شوې دې.

قوله: أَبُو عَبْدِ اللهِ جَعَلَ ذٰلِكَ كُلَّهُ مِنَ الْإِيمَانِ: ابوعبدالله (يعنى امام بخارى رحمه الله) فرمائى.چه نبى كريم ﷺ دې ټولو ته ايمان ونيلې دې.

د امام بخارى رحمه الله ددې قول مطلب دا دې.چه د نبى كريم ﷺ نه حضرت جبرئيل عليه السلام د ايمان، اسلام، احسان او دعلم الساعة متعلق سوال اوكړو.نبى كريم ﷺ د ټولو جوابات وركړل.او د قيامت علامات او اشراط ئې اوښودل.او بيا ئې اوفرمائيل. ((هذا جبريل جاء يعلم الناس دينهم)) نبى كريم ﷺ ټولو دين اوګرځول.او ،،دين،، او ،،اسلام،، يو دې.څكه ارشاد دې.چه ﴿إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ﴾ [1] او ﴿وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ....﴾ [2] او بيا ،،اسلام،، او ،،ايمان،، هم يو دې.څكه چه په حديث د جبرئيل عليه السلام كښې كوم څيزونه داسلام تفصيل ګرځولى شوى دى.بعينه هم دا امور په حديث د وفد عبدالقيس كښې د ايمان شرح ښودلى شوې ده.نومعلومه شوه.چه ټول په ايمان كښې داخل دى.،،والله أعلم بالصواب،،ـ

باب (بلاترجمه)

دلته د كريمه او ابوالوقت په روايتونو كښې صرف لفظ د ،،باب،، دې.او دې سره هيڅ ترجمه نشته.حالانكه د ابوذر او اصيلى وغيره رواياتو كښې د سره د ،،باب،، لفظ هم نشته.[3]

امام نووى رحمه الله رومبئ نسخه يعنى د ،،باب،،نسخه راجح ګرځولې ده.ددې وجه دا ده.كه چرې دلته لفظ ،،باب،، نه وې.نو د حديث هرقل دا ټكړه به د تير شوى باب،، باب سؤال جبريل....،،لاندې وى.حالانكه ددې ټكړې دغه ترجمې سره هيڅ تعلق نشته.[4]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى. چه دلته كه د ،،باب،،لفظ مذكور اونه منلې شى.بيا خو د تعلق او مناسبت كيدل ضرورى دى.اوكه د ،،باب،، لفظ مذكور اونه منلې شى.بيا هم تعلق ضرورى دې.څكه چه په دې صورت كښې به دا ،،بلا ترجمه باب،، د تيرشوى باب د فصل پشان وى.او په دې كښې مناسبت وى.[5]

---

[1] آل عمران:۱۹)ـ

[2] آل عمران :۸۵)-

[3] فتح البارى(۱۲۵\۱) وعمدة القارى(۲۹٤\۱)-

[4] المصادرالسابقة)-

[5] فتح البارى(۱۲۵\۱)-

د باب بلا ترجمه ډېر توجيهات کولې شي ددې تفصيل مونږ په مقدمة الكتاب کښې (١)او ددې جلد په شروع کښې د ،،باب علامة الإيمان حب الأنصار،، نه پس چه امام بخاري رحمه الله کوم ،،باب بلاترجمه،، منعقد کړې دې دهغې لاندې بيان کړې شوې دې،،فارجع إليه إن شئت،،

علامه کرماني رحمه الله فرماني چه په حديث باب او تيره شوې ترجمه کښې مناسبت موجود دې په دې طريقه چه په ترجمه کښې ..ايمان.. لره ..دين.. ګرځول مقصود وو لکه چه په حديث دجبرئيل عليه السلام کښې نبي کريم ﷺ په ايمان، اسلام او احسان باندې د ..دين.. اطلاق کړې دې او په حديث د هرقل کښې هرقل په دين باندې د ايمان اطلاق کړې دې او هغه وئيلي وو.((سألتك هل يرتد أحد سخطة لدينه بعد أن يدخل فيه؟ فزعمت أن لا، وكذالك الإيمان حين تخالط بشاشته القلوب لا يسخطه أحد)) معلومه شوه چه ..دين..او ..ايمان..يو دې.(٢)

دلته اشکال کيږي چه دا د هرقل مقوله ده.ددې نه استدلال څنګه صحيح کيدې شي؟

امام نووي رحمه الله ددې دا جواب ورکړې دې چه د صحابه کرامو رضي الله عنهم په مينځ کښې دا حديث متداول (او مسلسل) پاتې شوې دې.او هغوي پخپل مينځ کښې د هرقل دا کلام نقل کړې دې.په دې باندې هغوي هيڅ اعتراض نه دې کړې.ددې نه معلومه شوه چه د صحابو رضي الله عنهم په مينځ کښې صورت حال هم دا وو.چه دين او ايمان يو دې.ګني که دا څيز اشکال وې نو هغوي به ضرور اعتراض وو.چه دده په دين باندې د ايمان اطلاق کول صحيح نه دى.(٣)

علامه کرماني رحمه الله يو جواب دا ورکړې دې.چه اصل کښې هرقل د اهل کتابو څخې وو او هغه د آسماني کتابونو عالم وو.د هغوي په شريعت کښې ..ايمان.. او ..دين.. يو دى.نښکاره هم دا ده.چه هغه څه وئيلي وو.د آسماني کتابونو په اتباع کښې ئې وئيلي وو او ،،شرع من قبلنا،، که بغير دڅه نکير نه زمونږ په شريعت کښې وارده وى.نوحجت دې.(٤)

علامه کرماني رحمه الله دويم جواب دا ورکړې دې.چه د هرقل په ايمان کښې اختلاف دې يعنى که دده اسلام ثابت شي نو دده قول به حجت وى.(٥)

خو دا جواب صحيح نه دې.ځکه چه اول خو د هرقل اسلام ثابت نه دې.لکه څنګه چه مونږه وړاندې ذکرکړى دى.(٦) اوکه بالفرض دده اسلام ثابت هم شي نوهغه به زيات نه زيات تابعي وى.او د تابعي قول حجت نه دې

علامه کرماني رحمه الله يو دريم جواب دا ورکړې دې.چه دا څه د امرشرعي بيان نه دې.بلکه د

---

(١) كشف البارى(١١/١٧٧. ١٧٩)-

(٢) شرح الكرماني(١١/٢٠١)-

(٣) شرح الكرماني(١١/٢٠١)-

(٤) المصدرالسابق)-

(٥) المصدرالسابق)-

(٦) كشف البارى(١١/١٧١٥٠٩)-

محاورې خبره ده.او ددوی محاوره په صحيح معتبر عرف باندې مبنى ده.نو ددې نه استدلال صحيح دې.(١)

خودا هم څه ضرورى نه ده چه کوم ځيز په محاوره کښې مستعمل وى.هغه من وعن (هم دغه شان) په شريعت کښې هم معتبر وى.نو د امام نووى رحمه الله جواب او د علامه کرمانى رومبى جواب صحيح دې.

د حضرت شيخ الهند رحمه الله تقرير حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائى ① ممکن ده چه دا باب د تيرشوى باب نه د فصل په مرتبه کښې وى.او په دواړو کښې مناسبت دا وى.چه د ..باب بلا ترجمه.. لاندې کوم د هرقل حديث مذکور دې.په هغې کښې دوو ځايونو کښې ..وكذالك الإيمان.. ذکر دې.لکه ده اوونيل.((سألتك هل يزيدون أم ينقصون، فزعمت أنهم يزيدون، وكذالك الإيمان حتى يتم، و سألتك هل يرتدّ أحد سخطة لدينه بعد أن يدخل فيه، فزعمت أن لا، وكذالك الإيمان حين تخالط بشاشته القلوب، لايسخطه أحد)) په دې کښې رومبى مقام باندې ..ايمان.. د ..دين.. په معنى کښې دې.او په دويم مقام باندې د ..تصديق قلبى.. په معنى کښې استعمال شوې دې.ګويا چه په تير شوى باب کښې امام بخارى رحمه الله کومه خبره په حديث د جبرئيل سره ثابته کړې وه. هم هغه دلته کښې د هرقل د قول نه ثابتيږى.(٢)

② دا هم ممکن ده.چه نزدې کوم ..باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله.. تير شوې دې.د هغه باب په ذريعه امام بخارى رحمه الله تنبيه وکړې ده.چه د نفاق او حبط اعمال نه ويريدل پکار دى.او دا چه د ايمان په سلسله کښې ځپل ځان مامون ګنړل. د نفاق د علاماتو ځنې ده.اوس په دې باب سره امام بخارى رحمه الله تسلى ورکول غواړى.او اشارة وائى.چه د نفاق وغيره خطره هر سړى دپاره نه وى.دچا په زړه کښې چه ايمان ښه مضبوط شى.د هغه په زړه کښې ايمان ښه خور شى.هغه د ايمان د دائرې نه نه خارجيږى.او د الله تعالى په حکم هغه د ارتداد نه محفوظ کيږى.

خو امام بخارى رحمه الله احتياط کړې دې.او د ذريعې بندولو دپاره ئې ددې تصريح نه ده کړې.بلکه اشاره باندې ئې اکتفاء کړې ده.(٣)

③ دا هم ممکن ده.چه دلته د ..باب.. بلا ترجمه راوړلو مقصد تشحيذ اذهان وى .يعنى تمرين دپاره ئې ترجمه حذف کړې وى.نو ممکن ده.چونکه دلته د ايمان بشاشت (او تر وتازګى) پيداکيدو باندې د ايمان قائم او دائم اوسيدو بشارت او تسلى مقصود ده.په دې وجه جديد ترجمه قائمولې شى.،،باب قوله تعالى ﴿فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ﴾ يا

---

(١) شرح الكرمانى(١١/٢٠١)_
(٢) الأبواب والتراجم لصحيح البخارى لشيخ الحديث محمد زكريا الكاندهلوى رحمه الله (ص٣٩٠)_
(٣) المصدر السابق)-

باب قول الله تعالى ﴿وَمَن يَهْدِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِن مُّضِلٍّ﴾ (١)

دغه شان دلته كښې د جديد باب قائمولو دپاره دا مناسبت هم شته.چه امام بخارى رحمه الله وړاندې د ايمان، كفر، نفاق او ظلم وغيره مختلف مراتب بيان كړى دى.په حديث د هرقل كښې هم د مختلفو مراتبو او په دې كښې د زيادت ذكر دې. بيا دا زيادت عين ممكن ده. چه د مؤمنانو د عددى زيادت په وجه وى.يا ددوى د كيفى زيادت په اعتبار سره وى. خكه چه په دې حديث كښې ،،هل يزيدون أم ينقصون،، سره د،،وكذالك الإيمان حتى يتم،، ذكر دې.او په دې كښې كماً او عدداً زيادت مذكور دې.دغه شان په دې كښې د «سألتك هل يرتد أحد سخطة لدينه بعد أن يدخل فيه، فزعمت أن لا» نه پس «وكذالك الإيمان حين تخالط بشاشته القلوب ، لا يسخطه أحد» مذكور دې.دلته د ايمان په كيفيت كښې زيادت مراد دې.نو كماً د ايمان د زيادت په لحاظ سره ترجمه قائمولې شى.چه ،،باب الزيادة فى الإيمان بزيادة المؤمنين،، يا ونيلې شى.چه ،،الإيمان يتم بزيادة أهل الإيمان،، دغه شان د كيفاً زيادت په لحاظ سره باب قائمولې شى چه ،،باب قوله تعالى ﴿فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَزَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ﴾ يا داسې هم ونيلې كيدې شى چه ،،باب: الإيمان يزيد حين تخالط بشاشته القلوب،،

② حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائى.چه دا هم څه لرې نه ده.چه د امام بخارى رحمه الله په نظر كښې دا تولې فائدې وى.نو چه يوې ترجمې قائمولو سره دا ټولې فائدې نشوې حاصليدې. په دې وجه ئې تكثيراً للفوائد ،،باب،، د ترجمې نه بغير پريخودو.(٢)،،والله أعلم بالصواب،،_

٥ـ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ حَمْزَةَ قَالَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ (٣) أَخْبَرَهُ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو سُفْيَانَ بْنُ حَرْبٍ أَنَّ هِرَقْلَ قَالَ لَهُ سَأَلْتُكَ هَلْ يَزِيدُونَ أَمْ يَنْقُصُونَ فَزَعَمْتَ أَنَّهُمْ يَزِيدُونَ وَكَذَلِكَ الْإِيمَانُ حَتَّى يَتِمَّ وَسَأَلْتُكَ هَلْ يَرْتَدُّ أَحَدٌ سَخْطَةً لِدِينِهِ بَعْدَ أَنْ يَدْخُلَ فِيهِ فَزَعَمْتَ أَنْ لَا وَكَذَلِكَ الْإِيمَانُ حِينَ تُخَالِطُ بَشَاشَتُهُ الْقُلُوبَ لَا يَسْخَطُهُ أَحَدٌ [ر:٧]

رجال الحديث

① ابراهيم بن حمزة: دا ابراهيم بن حمزه بن محمد بن حمزه بن مصعب بن عبدالله بن الزبير قرشى اسدى زبيرى مدنى دې.ددوى كنيت ابو اسحاق دې.(٤).

---

(١) المصدر السابق)-
(٢) الأبواب والتراجم لصحيح البخارى(ص٣٩)-
(٣) قد سبق تخريج هذا الحديث انظر كشف الباري(٤٧٧/١) الحديث السادس)_
(٤) تهذيب الكمال(٢٦/٢)

دوی د ابراهیم بن جعفر بن محمود، ابراهیم بن سعد زهری، اسامه بن حفص مدنی، ابوضمره، عبدالعزیز بن ابی حازم، عبدالعزیز بن محمد الدراوردی او یوسف بن یعقوب الماجشون رحمهم الله نه روایت د حدیث کوی.[1]

حالانکه ددوی نه امام بخاری، امام ابوداؤد، محمد بن یحي ذهلی، ابوزرعه عبیدالله بن عبدالکریم رازی، ابو حاتم محمد بن ادریس رازی، محمدبن نصر الصائغ بغدادی او ددوی خوئي مصعب بن ابراهیم بن حمزه زبیری روایت د حدیث کوی.[2]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی.،،صدوق،،[3]

امام نسائی رحمه الله فرمائی.،،لیس به بأس،،[4]

امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائی.،،ثقة صدوق فی الحدیث،،[5]

ابن حبان رحمه الله دوی لره پخپل ،،کتاب الثقات،، کښې ذکرکړې دې.[6]
مسلمه بن قاسم اندلسی رحمه الله هم ددوی توثیق کړې دې.[7]

ددوی وفات په مدینه منوره کښې ۲۳۰ھ کښې اوشو.[8]،،رحمه الله تعالیٰ رحمةً واسعةً،،_

۲ ابراهیم بن سعد: دا ابو اسحاق ابراهیم بن سعد بن ابراهیم بن عبدالرحمن بن عوف زهری مدنی دې.ددوی حالات وړاندې د،،باب تفاضل أهل الإیمان فی الأعمال،، لاندې تیر شوی دی.

۳ صالح: دا ابومحمد یا ابوالحارث صالح بن کیسان مدنی دې.ددوی حالات هم وړاندې ،،باب تفاضل أهل الإیمان فی الأعمال،، کښې تیرشوې دې.

۴ ابن شهاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم بن عبیدالله بن عبدالله بن شهاب زهری دې.ددوی حالات د ،،بدء الوحی،، دریم حدیث لاندې تیر شوی دی.[9]

---

[1] تهذیب الکمال(۲\۷۷)-
[2] المصدرالسابق)-
[3] المصدرالسابق وتهذیب التهذیب (۱\۱۱۷) وفی تهذیب التهذیب ((وسئل أبوحاتم عنه وعن إبراهیم بن المنذر فقال کانا متقاربین ولم یکن لهما تلک المعرفة بالحدیث)_
[4] تهذیب الکمال(۲\۷۸)-
[5] الطبقات الکبری لابن سعد(۵\۴۴۲)-
[6] کتاب الثقات (۱\۷۲)-
[7] تعلیقات تهذیب الکمال(۲\۷۸) بحوالة کتاب الصلة لابن قاسم الأندلسی)-
[8] التاریخ الکبیر للبخاری (۱\۲۸۳، رقم ۹۱۲ وتهذیب الکمال(۲\۷۸)-
[9] کشف الباری(۱\۳۲۶)_

⑤ عبیدالله بن عبدالله: دي په فقهاء سبعه کښې مشهور فقیه عبیدالله بن عبدالله بن عتبه بن مسعود دې. ددوی مختصر حالات هم د ..بدء الوحی.. پنځم حدیث لاندې ذکر شوی دی.[1]

⑥ عبدالله بن عباس: د حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما حالات د ..بدء الوحی.. څلورم حدیث کښې تیر شوی دی.[2] او دوی سره متعلق څه حالات وړاندې د ،،باب کفران العشیر وکفر دون کفر،، لاندې ذکر شوی دی.

⑦ ابوسفیان: دحضرت ابوسفیان صخر بن حرب رضي الله عنه حالات د ..بدء الوحی.. شپږم حدیث لاندې ذکر شوی دی.[3]

قوله أَنَّ هِرَقْلَ قَالَ لَهُ: هرقل دوی ته (یعنی حضرت ابو سفیان رضي الله عنه) ته اووئیل چه ما ستا نه تپوس اوکړو چه دا خلق (د نبی کریم ﷺ پیروکار) کمیږی او که زیاتیږی؟ نو تا اووئیل چه هغوی زیاتیږی. هم دا حالات د ایمان وی. تردې پورې چه دا مکمل شی. او ما ستا نه تپوس اوکړو چه آیا په دوی کښې څوك ددې دین قبلولو نه پس بیا دده نه ناراضه (او ناخوښه) شوې دې. او دا ئې پریخودې هم دې؟ تا اووئیل چه نه. او هم دا کیفیت د ایمان وی کله چه ددې بشاشت (تر وتازګی) زړونو کښې ننکته شی. نو بیا ددې نه څوك نه خفه کیږی.

خرم فی الحدیث دا د هرقل د حدیث یوه ټکړه ده. اصل حدیث ډیر اوږد دې. کوم چه د ..بدء الوحی.. په آخر کښې تاسو وئیلې دې. د اوږد حدیث نه په یوې ټکړې باندې اکتفاء کولو ته ،،اختصار فی الحدیث،، او ،،خرم فی الحدیث،، وئیلې شی.[4]

د اختصار یا خرم فی الحدیث په باره کښې اختلاف دې:

① بعض حضرات ددې نه مطلقاً منع کوی. او اختصار ته ناجائز وائی. لکه څنګه چه ددې حضراتو په نیز ..روایت بالمعنی.. مطلقاً ممنوع دې.

② بعض حضرات اختصار فی الحدیث ته هغه صورت کښې ناجائز وائی. چه کله دې راوی پخپله یا بل یوکس دا روایت وړاندې مکمل نه وی روایت کړې. که پخپله ده یا بل یو راوی دا مکمل روایت کړې وی. نو دوباره د اختصار کولو اجازت دې.

③ بعض حضرات بغیر دڅه تفصیل نه مطلقاً د اختصار فی الحدیث د جواز قائل دی. که هغوی ته دا پته وی. چه د الفاظو او د بیان اسلوب بدلولو سره معنی کښې څه فرق راځی. یا هغوی په دې خبره نه پوهیږی.

---

[1] کشف الباری (۱/۳۲۶)_
[2] کشف الباری (۱/۳۲۵)_
[3] کشف الباری (۱/۴۸۰)-
[4] عمدة القاری (۱/۲۹۴)

خو په دې صورت كښې دا هم ونيلې شوى دى چه د اختصار فى الحديث جواز په دې اندازه اطلاق سره نه دې بلكه هغه څيز سره مقيد كول پكار دى چه د محذوف جزء مذكور سره داسې تعلق نه وى كوم چه مخل بالمعنى وى لكه استثناء. شرط او غايت وغيره شو چه ددې په حذف كولو سره يقيناً په وړاندې معنى كښې خلل پيدا كيږى.په دې وجه مطلق د جواز قائلينو ته هم دا قيد منل پكار دى وجه دا ده چه صفى هندى رحمه الله په داسې صورت كښې د اختصار فى الحديث ممنوع كيدو باندې اتفاق نقل كړې دې

④ څلورم قول او هم دا صحيح قول دې.دا دې چه د اختصار فى الحديث جواز يا عدم جواز كښې تفصيل دې.كه اختصار او خرم كونكې عالم وى او هغه په داسې طريقه خرم كوى چه د محذوف معنوى تعلق مذكوره سره نه پاتې كيږى نه په بيان كښې خلل پيدا كيږى.او نه په دلالت كښې څه اثر راځى.نو د داسې عالم ..اختصار.. او ..خرم.. جائز دې كه روايت بالمعنى صحيح وى.اوكه نه وى.كه ددې نه وړاندې ئې بالتمام پخپله يا بل چا روايت كړې وى.او كه نه وى كړې.په دواړو صورتونو كښې جائز دې ځكه چه دا د دوو جدا جدا روايتونو په حكم كښې دى.او كه تصرف كونكې داسې عالم نه وى.نو هغه ته د ..اختصار.. او ..خرم.. كولو اجازت نشته.

خودلته يوه خبره ياد ساتل پكار دى.كه هغه صحيح تصرف كونكې عالم وى .نو هغه دپاره هم د اختصار فى الحديث اجازت په دې صورت كښې دې.كله چه ددٙه مقام د ..تهمت.. نه بالاتر او اوچت وى.كه داسې نه وى.مثلاً يو ځل ده مكمل روايت نقل كړو او بيا ئې چه كله دوباره مختصراً حديث نقل كړو.نو هغه ته ويره شوه.چه زه به متهم كړې شم يا به دا ونيلې شى.چه وړمبى ځل ئې كوم روايت نقل كړې دى.هغې كښې اضافه كړې ده.يا به داسې ونيلې شى.چه په دويم ځل ئې كوم ناقص روايت كړې دې.دا د نسيان يا د ضبط (حفظ) د قلت په وجه دې.كه د داسې تهمت يره وى.نو د داسې عالم دپاره نه ابتداء ..اختصار.. جائز دې.او نه ثانياً. (١)هم ددې قبيلې ځنې دا هم دى.چه مصنف په مختلفو بابونو كښې حديث تقطيعاً ذكر كوى.،،وهوإلى الجواز أقرب ومن المنع أبعد،،(٢)

امام بخارى رحمه الله هم دلته د ..خرم.. يا ..تقطيع.. نه كار اخستې دې او هغه چه چرته هم دحديث يوه ټكره جدا بيانوى.هغه د جواز په حد كښې وى.(٣)،،والله اعلم،،_

په حديث باب كښې خرم دچا د طرفه واقع شوې دې؟ دلته يو بحث دا دې.چه په دې حديث كښې ..خرم.. د امام بخارى رحمه الله د طرفه دې.اوكه د بل چا د طرفه دې؟ علامه كرمانى او قسطلانى رحمهما الله فرمانى.چه دا په ظاهره دامام بخارى رحمه الله د طرفه نه دې.بلكه د امام

---

١) قال السيوطى فى التدريب (١٠٤\٢) قال سليم فإن رواه ناقصاً ثم أراد روايته تاماً وكان ممن يتهم بالزيادة كان ذلك عذرا له فى تركها وكتمانها)_

٢) تدريب الراوى (١٠٣\٢. ١٠٥) النوع السادس والعشرو صفة رواية الحديث الفرع السادس)-

٣) أنوارالبارى(١٩٢\٢) وفضل البارى(٥٤٣\١)

زهرى رحمه الله نه شوى دى خكه چه دوارو خايونو كښې د امام بخارى رحمه الله شيوخ مختلف دى.د بدء الوحى په روايت كښې د امام بخارى رحمه الله شيخ ابواليمان دى او په روايت د باب كښې ابراهيم بن حمزه دى ابراهيم بن حمزه سره د امام زهرى رحمه الله صرف د ..خرم..روايت وو او د ابواليمان طريق تفصيلى دى غالباً ابراهيم بن حمزه به د ..ايمان.په.دين.. كيدو باندې استدلال كولو سره په دې ټكړې باندې اكتفاء كړې وى (١)

خو علامه عينى رحمه الله فرمائى چه دا رائې صحيح نه ده خكه چه امام بخارى رحمه الله بعينه په دې سند سره هم دا حديث مكمل طور باندې په ،،كتاب الجهاد،، كښې ،،باب دعاء النبى ﷺ إلى الإسلام والنبوة،، كښې ذكر كړې دې.(٢) كه خرم د امام زهرى رحمه الله د طرفه وې نو ابراهيم بن حمزه به هلته كښې هم ناقص روايت كړې وې.په دې وجه ..خرم.. د امام بخارى رحمه الله د طرفه دې.(٣)،،والله أعلم،،_

(٣٧) بَاب فَضْلِ مَنْ اسْتَبْرَأَ لِدِينِهِ

دا باب دهغه سړى د فضيلت په بيان كښې دې.خوك چه د خپل دين دپاره د شكوك و شبهاتو نه براءت حاصل كړى.

ماقبل سره مناسبت:علامه عينى رحمه الله فرمائى.چه ددې باب ماقبل باب سره مناسبت دا دې.چه په وړاندې باب كښې د ايمان، اسلام، او احسان بيان وو.او دا چه ټول په دين كښې داخل دى.حالانكه په دې باب كښې د ،،استبراء للدين،، ذكر دې.چه دا ايمان او احسان وغيره ته شامل دې.او په دې كښې هيڅ شك نشته.چه ،،استبراء للدين،، هم دين دې (٤)

د ترجمة الباب مقصد ① حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.چه امام بخارى رحمه الله د ايمان امور ذكركوى.په ذكر شوې ترجمة الباب قائمولو سره امام بخارى رحمه الله دې خبرې طرف ته اشاره كړې ده.چه ..ورع.. او ،،اتقاء من الشبهات،، د ايمان د مكملاتو څخه دى.(٥)

② حضرت شيخ الهند قدس روحه فرمائى.چه وړاندې امام بخارى رحمه الله د اصرار على المعاصى نه ويره وركړې وه.اوس په دې باندې ترقى كوى.او دا ښودل غواړى.چه د دين د حفاظت او صفائى دپاره د مشتبه امورو نه بچ كيدل ضرورى دى او لطيفه اشاره دې خبرې طرف ته هم معلوميږى.چه توبه باندې اعتماد كولو سره معصيت كول پكار نه دى.خكه چه معاصى او اصرار على المعاصى د توفيق سلب كولو سبب جوړيږى.چه بيا به د توبې توفيق

---

(١) شرح الكرمانى(٢٠٢/١) وإرشاد السارى (١٤٢/١)-

(٢) صحيح البخارى (٤١٢/١)-

(٣) عمدة القارى (٢٩٤/١)-

(٤) عمدة القارى(٢٩٥/١)-

(٥) فتح البارى(١٢٦/١)-

هم نه وي.نو مسلمان ته د ابتداء نه خپل دين او عرض (ايمان) د ګناهونو.او مشتبه امورو نه بچ ساتل پكار دي.[1]

④ حضرت ګنګوهي رحمه الله فرمائي.چه امام بخاري رحمه الله دلته ايمان کښې تفاوت بيانول غواړي په دې طريقه چه په دې باب کښې د استبراء للدين بيان دې.او په استبراء کښې تفاوت وي.نو په دې سره ايمان کښې هم تفاوت ثابت شو.[2]

④ حضرت شيخ الهندصاحب رحمه الله فرمائي.چه ددې نه وړاندې باب تير شوې دې.،،باب خوف المؤمن أن يحبط عمله،، په دې کښې مؤمن د عمل د احباط نه ويرولې شوې وو.اوس په دې باب کښې امام بخاري رحمه الله داسې طريقه او لاره ښودل غواړي.چه ددې په اختيارولو سره سړې د حبط عمل نه بچ کيږي.او هغه دا لاره ده.چه خپل دين دپاره استبراء اوکړې شي.او د شبهات نه بچ شي.[3]

⑤ حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائي.دا احتمال هم شته.چه دا باب د تيرشوي باب دپاره په منزله د تکملې وي.څکه چه په حديث د جبرئيل کښې د احسان بيان وو.او ددې باب نه د احسان دلارې تعليم مقصود دې.يعنې دا ښودل غواړي.چه د احسان د حصول طريقه دا ده.چه د دين د اتباع په نيت سره د قلب د احوالو مراعات اوساتلې شي.او د شبهاتو نه اجتناب اوکړې شي.[4]

ددين د اتباع د نيت قيد ددې دپاره اولګولې شو.که دين نه وي.نو د قلب د احوالود مراعاتو، اودشبهاتو نه د بچ کيدوهيڅ فائده نشته.لکه ډير زيات جوګيان (منجوران فقيران) ښه ډير رياضتونه کوي.او د ډيرو څيزونو نه پرهيز کوي.خو چونکه د دين اتباع نه وي.په دې وجه د احسان طريقه حاصلول هم ممکن نه وي.[5]

⑥ دا هم ممکن ده.چه په دې سره دمرجئه ترديد وي.هغوی وائي.چه ،،لا تضر مع الإيمان معصية،، نو په دې باب سره ددوی ترديد کولې شي.چه تاسو معصيت ته غير مضر وائي. حالانکه د حديث نه ښکاره ده.چه د مشتبهاتو نه نه بچ کيدل هم مضر دی.[6]

يو اشکال او د هغې جواب: امام بخاري رحمه الله دلته د حديث په الفاظو باب قائم کړې دې.فرمائيلې ئې دی.،،...استبرأ لدينه،، حالانکه حديث کښې دی.،،...استبرأ لدينه وعرضه،، سوال دا دې.چه ،،وعرضه،، ئې ولې پريخودو؟

---

[1] الأبواب والتراجم لصحيح البخاري لشيخ الحديث الكاندهلوي (ص۳۹۰)_
[2] لامع الدراري (۶۰۷\۱)-
[3] تقرير بخاري شريف (۱۵۳\۱)_
[4] الأبواب والتراجم (۳۹)-
[5] المصدرالسابق)-
[6] إمداد الباري(۷۷۲\٤)-

ددې جواب دا دې چه استبراء للدين. استبراء للعرض ته مستلزم دې يعني كوم سړې چه د خپل دين حفظت كوى هغه به د داغدار كيدو نه بچ كوى په دې سره به د عزت حفاظت پخپله كيږى په دې وجه ئې استبراء للعرض په مستقله ترجمه كښې د راوړلو ضرورت اونه ګنړلو.(١) والله اعلم.

٥٠- حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا زَكَرِيَّاءُ عَنْ عَامِرٍ قَالَ سَمِعْتُ النُّعْمَانَ بْنَ بَشِيرٍ (٢) يَقُولُ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ الْحَلَالُ بَيِّنٌ وَالْحَرَامُ بَيِّنٌ وَبَيْنَهُمَا مُشَبَّهَاتٌ لَا يَعْلَمُهَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ فَمَنِ اتَّقَى الْمُشَبَّهَاتِ اسْتَبْرَأَ لِدِينِهِ وَعِرْضِهِ وَمَنْ وَقَعَ فِي الشُّبُهَاتِ كَرَاعٍ يَرْعَى حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ أَنْ يُوَاقِعَهُ أَلَا وَإِنَّ لِكُلِّ مَلِكٍ حِمًى أَلَا إِنَّ حِمَى اللَّهِ فِي أَرْضِهِ مَحَارِمُهُ أَلَا وَإِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ [١٩٤٦]

رجال الحديث

① ابونعيم: دامشهور محدث ابو نعيم الفضل بن دكين الملائي الكوفي الاحول دې دكين ددوى د پلار لقب دې.د.وى . م عمرو بن حماد دې.(٣)

دوى د امام اعمش. زكر. بن ابى زائده. جعفر بن برقان. عمر بن ذر. مالك بن مغول. مسعر بن كدام. سفيان الثورى. شعبه.اسرائيل. جرير بن حازم. امام ابوحنيفه. او ابن ابى ليلى رحمهم الله وغيره نه حديثونه اوريدلى دى.(٤)

ددوى نه امام بخارى رحمه الله ډير حديثونه روايت كړى دى.ددوى نه علاوه امام احمد بن حنبل. اسحاق بن راهويه. يحي بن معين. ابوخيثمه ابوبكر بن ابى شيبه.عثمان بن ابى شيبه. امام ذهلى. امام دارمى. عبد بن حميد. عباس دورى. ابو زرعه رازى. ابوزرعه دمشقى. ابوحاتم. ابن الفرات.او ابراهيم حربى رحمهم الله وغيره ډيرو حضراتو حديثونه روايت كړى دى (٥)

---

(١) عمدة القارى(١١\٢٩٥)-

(٢) الحديث أخرجه البخارى أيضاً فى كتاب البيوع باب الحلال بين رقم ٢٠٥١ ومسلم فى صحيحه (٢٨\٢) كتاب البيوع والمساقاة والمزارعة باب أخذ الحلال وترك الشبهات والنسائى فى سننه (٢١٠\٢) كتاب البيوع باب إجتناب الشبهات فى الكسب وأبوداو فى سننه فى كتاب البيوع باب فى إجتناب الشبهات رقم ٣٣٢٩ و ٣٣٣٠) والترمذى فى جامعه فى كتاب البيوع باب ما جاء فى ترك الشبهات رقم ١٢٠٥ وابن ماجه فى سننه فى كتاب الفتن باب الوقوف عند جامعه الشبهات رقم ٣٩٨٤)-

(٣) تهذيب الكمال(٢٣\١٩٧) وسير أعلام النبلاء (١٠\١٤٢)_

(٤) سير أعلام النبلاء ١٠\١٤٤. ١٤٥) وتهذيب الكمال(٢٣\١٩٧. ٢٠٢)-

(٥) سير أعلام النبلاء (١٠\١٤٥. ١٤٦) وتهذيب الكمال(٢٣\٢٠٢. ٢٠٤)-

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی «أبونعيم أعلم بالشيوخ وأنسابهم وبالرجال...»(۱)

يعقوب بن شيبه رحمه الله فرمائی «أبونعيم ثقة، ثبت، صدوق»(۲)

امام احمد رحمه الله فرمائی ،،أبونعيم يقظان في الحديث،،(۳)

هم دا امام احمد رحمه الله فرمائی ،،كان أبونعيم ثبتاً،،(۴)

محمد بن عبدالله بن عمار موصلی رحمه الله فرمائی «أبو نعيم متقن، حافظ، إذا روی عن الثقات فحديثه حجة أحج ما يكون»(۵)

احمد بن صالح رحمه الله فرمائی «ما رأيت محدثاً أصدق من أبي نعيم»(۶)

د علی بن المدينی رحمه الله نه تپوس اوشو چه ،،من أوثق أصحاب الثوری؟،، نو دوی د ابو نعيم نوم هم واخستلو.(۷)

امام عجلی رحمه الله فرمائی،،ثقة ثبت في الحديث،،(۸)

يعقوب بن سفيان فارسی رحمه الله فرمائی «أجمع أصحابنا أن أبا نعيم كان غاية في الإتقان»(۹)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی «ثقة كان يحفظ حديث الثوری و مسعر حفظاً....كان يأتي بحديث الثوری على لفظ واحد لايغير، ولا يلقن، وكان حافظاً متقناً»(۱۰)

ابو نعيم رحمه الله پخپله فرمائی «نظر ابن المبارك في كتبی، فقال: ما رأيت أصح من كتابتك،،(۱۱)

ابن سعد رحمه الله فرمائی ،،كان ثقة مأموناً كثير الحديث، حجة،،(۱۲)

ابن حبان رحمه الله دوی لره په ..كتاب الثقات.. كښې ذكر كړی دی او فرمائی ،،كان أتقن أهل زمانه،،(۱۳)

---

۱) تهذيب الكمال(۲۳\۲۰۶) وسير أعلام النبلاء (۱۰\۱۴۷)-
۲) تاريخ بغداد (۱۲\۳۵۲) وتهذيب الكمال(۲۳\۲۰۶)-
۳) تاريخ بغداد (۱۲\۳۵۳) وتهذيب الكمال (۲۳\۲۰۷)-
۴) المصادر السابقة)-
۵) تاريخ بغداد (۱۲\۳۵۴) وتهذيب الكمال(۲۳\۲۱۱)_
۶) المصادر السابقة) وسير أعلام النبلاء (۱۰\۱۴۷)_
۷) تهذيب الكمال(۲۳\۲۱۲)-
۸) المصدر السابق)-
۹) المصدر السابق) وسير أعلام النبلاء (۱۰\۱۴۷)-
۱۰) تهذيب الكمال(۲۳\۲۱۲، ۲۱۳)-
۱۱) تاريخ بغداد (۱۲\۳۴۸) وتهذيب الكمال(۲۳\۲۱۳)
۱۲) طبقات ابن سعد(۶\۴۰۰)_
۱۳) الثقات لابن حبان (۷\۳۱۹)

خطيب بغدادى رحمه الله فرمائى.«كان أبونعيم مزاحاً ذا دعابة مع تدينه وثقته وأمانته»[1]
امام نسائى رحمه الله فرمائى. ،،أبونعيم ثقة مأمون،،[2]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى. ،،ثقة ثبت،،[3]
البته په امام ابونعيم رحمه الله باندې د ،،تشيع،، الزام وو.لكه حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى. ،،حافظ حجة، إلا أنه يتشيع من غير غلو ولا سب،،[4]
دغه شان امام يحي بن معين رحمه الله فرمائى.«كان أبونعيم إذا ذكر إنساناً فقال: هو جيد، وأثنى عليه، فهو شيعي، وإذا قال: فلان كان مرجئاً فاعلم أنه صاحب سنة، لابأس به»[5]
خو ددوى تشيع ډير خفيف (معمولى) وو.نه به ده د بدعت مؤيد روايات نقل كول.او نه داعى الى البدعت وو.په دې وجه تولو دده حديثونه قبول كړى دى.[6] پخپله فرمائى. ،،ما كتبت على الحفظة أني سببت معاوية،،[7]
د امام ابونعيم رحمه الله طبيعت كښې د مزاح ماده وه:
① يو ځلې يو سړى ددوى دروازه اوټكوله.ابو نعيم رحمه الله تپوس اوكړو.څوك يې؟ په جواب كښې هغه اووئيل. ،،أنا،، دوى جواب وركړو. ،،من أنا؟،، نو دې سړى اووئيل. ،،رجل من ولد آدم،، ابو نعيم په جلتئ ور اووتلو. او ورجخت شو.او ښكل ئې كړو.او ،،مرحباً وأهلاً،، ئې اووئيل.او وې وئيل چه زما د سره خيال نه وو.چه د حضرت آدم عليه السلام په نسل كښې به اوس هم څوك باقى پاتې شوې وى.[8]
② يوځلې ابو نعيم د خپل شيخ سفيان نه څه تپوس اوكړو.نو هغوى مزاحاً اووئيل. ،،أنت لا تبصر النجوم بالنهار،، نو دوى فوراً اووئيل. ،،وأنت لا تبصرها كلها بالليل،، په دې باندې هغه بې اختياره په خندا شو.[9]

---

[1] تاريخ بغداد (١٢\٣٤٧) وتهذيب التهذيب (٨\٢٧٦)-
[2] تهذيب التهذيب(٨\٢٧٦)-
[3] تقريب التهذيب (ص.٤٤٦) رقم ٥٤٠١)-
[4] ميزان الإعتدال (٣\٣٥٠) رقم ٦٧٢٠)-
[5] المصدر السابق)-
[6] هدى السارى(٤٣٤)-
[7] سير أعلام النبلاء (١٠\١٥١)-
[8] تهذيب الكمال(٢٣\٢١٦)-
[9] تاريخ بغداد (١٢\٣٤٧) وتهذيب الكمال(٢٣\٢٠٦)-

④ دابو نعيمؒ ثقاهت او قوت حفظ او د محدثينو په احتياط باندې دلالت دپاره دا واقعه هم د ذكر قابله ده.احمد بن منصور رمادى نقل كوى.چه زه احمد بن حنبل او يحيٰ بن معين سره د خادم په طور د امام عبدالرزاقؒ نه حديثونو اوريدو دپاره لاړم.په واپسۍ چه كله مونږ كوفې ته راورسيدو.نو يحيٰ بن معين امام احمد ته اووئيل.چه زه د ابو نعيم امتحان اخستل غواړم.امام احمد منع كړو. او وې فرمائيل.چه هغه ثقه دې.امام يحيٰ بن معين اونه منل.په يو كاغذ كښې ئې د ابو نعيم ديرش حديثونه اوليكل.او د هرلسو حديثونو نه پس ئې د يو بل محدث د حديث اضافه اوكړله.دا درې واړه ابو نعيم ته اورسيدل.دروازه ئې اوټكوله.نو هغه راووتلو.او د خپل كور دروازې مخې ته يو ډپه (موړه) باندې كيناستل.ښى طرف ته ئې احمد بن حنبل كينولو.كس طرف ته ئې يحيٰ بن معين، او احمد بن منصور رمادى ددوى مخې ته لاندې كيناستلو.يحيٰ بن معين كاغذ راوښكلو.او لوستل ئې شروع كړل.ابو نعيم خاموشۍ سره اوريدل.كله ئې چه لس حديثونه واورول.يوولسم حديث ئې اولوستلو.نو هغوى تنبيه وركړله.چه دا حديث وران كړه.دا زما روايت نه دې.بيا ئې لس حديثونه اووئيل.ددې نه پس ئې اضافه شوې حديث واورولو.نو دوى بيا تنبيه اوفرمائيله.او دا ئې كټ كړو.بيا د لسو حديثونو نه پس چه كله هم دا صورت راپيښ شو.نو ددوى مخ متغير شو.د امام احمد مټ ئې اونيولو.او يحيٰ بن معين ته مخاطب شو.او وې وئيل.،،أما هذا فأورع أن يفعل مثل هذا،،چه دې خو د داسې قسمه حركت نه ډير اوچت او برتر دې.دې داسې نشى كولې.بيا ئې د احمد بن منصور رمادى په باره كښې اووئيل.چه دده داسې جرات نشى كيدې.اوس پاتې شوې ته، نو ،،هذا من فعلك يا فاعل،،ئې اووئيل.او دوى يحيٰ بن معين ته زور درازه لته وركړله.چه هغه د موړې نه لاندې پريوتلو.او پاسيدو، كور ته لاړو.

امام احمد. يحيٰ بن معين ته اووئيل.چه ما خو ته منع كړې وې.چه دا سړې ثقه دې.هسې بيسه داسې حركت كولو سره مه اينخله.امام يحيٰ بن معينؒ اوفرمائيل.،،والله لرفسته أحب إلىّ من سفرى،، چه په خدائې قسم! ما ته د خپل ټول سفر په مقابله كښې دا لته زياته خوښه ده. چه ماته ددې سړى د تثبت او ثقاهت علم اوشو.(١)

⑤ امام ابونعيمؒ كثيرالعيال وو.حديثونه به ئې اورول.او د حاكمانو امراء نه به ئې د معاوضې په طور څه اخستل.(٢) خلقو ده لره ملامته كړو.نو دوى اووئيل. ((تلوموننى على الأكل، ولى بيتى ثلاثة عشر، ومالى بيتى رغيف))(٣)

---

(١) تاريخ بغداد (١٢\٣٥٤،٣٥٤) وتهذيب الكمال(٢٣\١٠٢١، ٢١١) وسير أعلام النبلاء (١٠\١٤٨، ١٤٩)

(٢) سير أعلام النبلاء (١٠\١٥٢)-

(٣) تهذيب الكمال(٢٣\٢١٨)[illegible]

يو سړی دوی د مرګ نه پس په خوب کښې اوکتل.چه په حديث باندې معاوضه اخستلو باندې الله تعالى تاسو سره څه معامله اوکړله.دوی جواب ورکړو. «نظر القاضي إلى أمري، فوجدني ذا عيال فعفا عني»[1]

په ۲۱۹هـ کښې ددوی وفات اوشو.[2]،، رحمه الله تعالى رحمة واسعة،،_

④ زكريا: دوی زکريا بن ابی زائده کوفی دې.[3]د ابو زائده په نوم کښې اختلاف دې.امام بخاری رحمه الله خالد بن ميمون راجح ګرځولې دې.[4] د زکريا بن ابی زائده شمار صغار تابعينو کښې دې.البته د هيڅ يو صحابی نه ددوی روايت کول ثابت نه دی.[5]
دوی دخالد بن سلمه، سعد بن ابراهيم، سماك بن حرب، عامر شعبی، عبدالملك بن عمير، عطية العوفی او ابو اسحاق سبيعی رحمهم الله وغيره نه حديث روايت کړی دی.[6]
ددوی نه روايت کونکو کښې سفيان ثوری، سفيان بن عيينه شعبه بن الحجاج.عبدالله بن المبارك. عبيدالله بن موسى،ابو نعيم او يحي بن سعيد القطان رحمهم الله وغيره حضرات دی.[7]

امام يحي بن معين رحمه الله فرمائی.،،صالح،،[8]
امام ابوداؤد رحمه الله دوی له ،،ثقه،، ګرځولې دې.[9]
امام يحي بن سعيد القطان رحمه الله فرمائی.،،ليس به بأس،،[10]
امام ابو زرعه رحمه الله فرمائی.،،صويلح،،[11]
امام نسائی رحمه الله فرمائی.،،ثقة حلو الحديث،،[12]
امام احمد رحمه الله فرمائی.«ثقة حلو الحديث» [13]

---

[1]) المصادر السابقة)-
[2]) المصادر السابقة)-
[3]) تهذيب الكمال(٣٥٩\١٩)_
[4]) التاريخ الكبير(٤٢١\٣) رقم ١٣٩٦)-
[5]) سير أعلام النبلاء(٢٠٢\٦)-
[6]) تهذيب الكمال(٣٥٩\١٩. ٣٦٠)-
[7]) المصدر السابق)-
[8]) تهذيب الكمال(٣٦١\١) وميزا الإعتدال(٧٣\٢) رقم ٢٨٧٥)-
[9]) تهذيب الكمال(٣٦٢\١) وتهذيب التهذيب (٣٣٠\٣)-
[10]) التاريخ الكبير(٤٢١\٣) رقم ١٣٩٦)-
[11]) سير أعلام النبلاء (٢٠٣\٦)-
[12]) تهذيب الكمال(٣٦٢\١)-
[13]) تهذيب الكمال(٣٦١\١) وميزان الاعتدال(٧٣\٢) رقم ٢٨٧٥)-

يعقوب بن سفيان او ابوبكر البزار رحمهما الله هم دوى ته ..ثقه.. ونيلى دى. (١)

ابن سعد رحمه الله فرمائى ،،كان ثقة كثير الحديث،،(٢)

ابن حبان رحمه الله دوى لره په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې.(٣)

خو كوم ځائې چه دحديث عالمانو نه ددوى په باره كښې تعديل منقول دى.هلته ددوى په باره كښې دا تصريح هم شته.چه ده به تدليس كولو.

حافظ ابن حجر رحمه الله دوى ته مطلقاً مدلس ونيلى دى.لكه چه ليكى،،ثقة كان يدلس،،(٤)

خو حقيقت دا دې.چه دوى لره چه ابوحاتم، ابوزرعه، او ابوداؤد مدلس ګرځولى دى.تولو قيد لګولې دې.چه دوى به صرف هغه رواياتو كښې تدليس كولو.كوم چه ددوى دشيخ شعبى نه منقول دى.(٥)لكه حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى. ،،ثقة يدلس من شيخه الشعبى،،(٦)

خو ددوى د تدليس باوجود دوى لره د حديث امامانو قبول كړې دې.ددې ښكاره وجه دا ده. چه محذوف راوى به مجهول نه وو.بلكه معلوم به وو.لكه ابوحاتم رحمه الله فرمائى.((أن المسائل التى يرويها زكريا عن الشعبى لم يسمعها منه،إنما أخذها عن أبى حريز))(٧)

دغه شان يحي بن زكريا رحمه الله فرمائى.((لوشئت لسميت لك من بين أبى وبين الشعبى))(٨)

البته دلته دا ياد ساتئ.چه ددوى هغه روايتونه كوم چه د ابواسحاق سبيعى نه منقول دى.هغې كښې څه حده پورې ضعف دې.ځكه چه ابو اسحاق نه ددوى سماع آخرى عمر كښې شوې وه.(٩) او دې دغه وخت كښې مختلط شوې وو.(١٠)

ددوى وفات په ١٤٧هـ يا ١٤٨هـ يا ١٤٩هـ كښې شوې وو.(١١)،،رحمه الله تعالى رحمة واسعة،،_

④ عامر: دا مشهور تابعى محدث ابوعمر عامر بن شراحيل شعبى كوفى رحمه الله دې.ددوى مختصرحالات دكتاب الايمان"باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده"لاندې تيرشوى دى(١٢)

---

١) تهذيب التهذيب(٣٣٠١٣)_
٢) الطبقات (٣٥٥١٦)-
٣) الثقات (٣٣٤١٦)-
٤) تقريب التهذيب (٢١٦) رقم ٢٠٢٢)-
٥) تعليقات الكاشف (٤٠٥١١) رقم ١٦٤٣)-
٦) الكاشف(٤٠٥١١) رقم ١٦٤٣)-
٧) تهذيب الكمال(٣٦٢١٩)-
٨) المصدر السابق)-
٩) تهذيب الكمال(٣٦١١٩)-
١٠) تقريب التهذيب(ص.٤٢٣) رقم٥٠٦٥)-
١١) تهذيب الكمال(٣٦٢١٩. ٣٦٣)-
١٢) كشف البارى(٦٧٩١١)

⑦ النعمان بن بشير: دا مشهور صحابى حضرت ابو عبدالله نعمان بن بشير (بفتح الباء الموحده وكسر الشين المعجمة) بن سعد ثعلبه بن جلاس (بضم الجيم و تخفيف اللام) (ويقال: خلاس: بفتح الخاء المعجمة و تشديد اللام) بن زيد بن مالك بن ثعلبه بن كعب بن الخزرج انصارى مدنى دي.[1]

ددوى پلار حضرت بشير بن سعد ﷺ په بيعت عقبهٔ ثانيه كښې شريك وو.دا بدرى صحابى دې.د بدر نه علاوه په نورو تولو غزواتو كښې هم شريك پاتې شوې دې.او ددوى مور د مشهور صحابى حضرت عبدالله بن رواحه ﷺ خور ده.دا هم صحابيه ده.[2]

حضرت نعمان بن بشير ﷺ د هجرت په دويم كال پيدا شو.دا د هجرت نه پس انصارو كښې ،،أول مولود في الإسلام،، دې.لكه څنګه چه حضرت عبدالله بن الزبير ﷺ په مهاجرينو كښې ،،أول مولود في الإسلام،، وو.حضرت نعمان بن بشير د حضرت عبدالله بن الزبير نه شپږ مياشتې مشر وو.[3]

حضرت نعمان بن بشير ﷺ بالاتفاق صغار صحابو كښې وو.[4]په دې وجه دې خبره كښې اختلاف دې.چه دوى د نبى كريم ﷺ نه سماع كړې وه اوكه نه؟ نو د مدينې خلق د سماع انكار كوى.او د عراق خلق اثبات كوى.[5]

امام يحي بن معين ﷫ فرمائى.چه حضرت نعمان بن بشير ﷺ نه ،،سمعت النبى ﷺ،، الفاظو سره صرف يو حديث (حديث باب) منقول دې.باقى په هيڅ يو روايت كښې براه راست سماع نشته.[6]

بهرحال دوى د نبى كريم ﷺ نه علاوه د خپل ماما حضرت عبدالله بن رواحه، حضرت عمر بن الخطاب، او د حضرت عائشه ﷺ نه روايات نقل كړى دى.[7]

ددوى نه حسن بصرى، سماك بن حرب، عامر شعبى، عروه بن الزبير، ابو اسحاق سبيعى او ابو قلابه جرمى ﷫ وغيره ډيرو تابعينو حديثونه حاصل كړى دى.[8]

---

[1]) تهذيب الأسماء واللغات (١٢٩\٢) وتهذيب الكمال(٤١١\٢٩)-

[2]) تهذيب الأسماء واللغات(١٢٩\٢)_

[3]) الإصابة(٥٥٩\٣)-

[4]) سير أعلام النبلاء(٤١١\٣)_

[5]) تهذيب الكمال(٤١٢\٢٩)_

[6]) المصدرالسابق خودا خبره تيك نه معلوميږى.څكه د بخارى په (٩٦٩\٢) كتاب الرقاق اب صفة الجنة والنار رقم ٦٥٦١ و٦٥٦٢) كښې اود صحيح مسلم په ((١١٥\١) كتاب الإيمان باب شفاعة النبى ﷺ لأبى طالب والتخفيف عنه بسببه) كښې دحضرت نعمان بن بشير ﷺ نه نقل دى.دوى فرمائى ((سمعت رسول الله ﷺ فتنبه)_

[7]) تهذيب الكمال(٤١٢\٢٩)-

[8]) تهذيب الكمال(٤١١\٢٩)

دي شاعر هم وو.ډير زيات كريم او سخي وو.(١)
د حضرت معاويه رضي الله عنه په زمانه كښې د حمص او كوفې گورنر پاتې شوې وو.د حضرت معاويه رضي الله عنه نه پس د يزيد بن معاويه په زمانه كښې هم ددې دواړو علاقو حاكم وو.څه مودې پورې ئې په دمشق كښې د قضاء فرائض هم پوره كول.(٢)
ددوى نه تول يوسل څوارلس روايتونه نقل دى.په دې كښې پنځه حديثونه متفق عليه دى.او په يو حديث كښې امام بخارى رحمه الله او په څلورو حديثونو كښې امام مسلم رحمه الله متفرد دې.(٣)
كله چه دې په ٢هـ كښې پيدا شو.نو دده پلار حضرت بشير بن سعد رضي الله عنه دوى نبى كريم صلى الله عليه وسلم له راوستل.او د دعا درخواست ئې اوكړو.نبى كريم صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل.«أما ترضى أن يبلغ ما بلغت، ثم يأتي الشام، فيقتله منافق من أهل الشام»(٤)نو هم دغه شان اوشوه.چه دوى د حضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنهما په زمانه كښې اووتل.په لاره كښې خالد بن خلى كلاعى نومې يو بدبخت دوى شهيد كړو.دا د ٦٤هـ واقعه ده.(٥)،،رضى الله عنه وأرضاه،،_

دحديث باب اهميت د حديث باب په عظمت شان باندې د عالمانو اجماع ده.اودا د هغه حديثونو نه يو حديث دې.په كومو چه د اسلام مدار دې.بعضې حضرات وائى.چه دا ثلث الاسلام دې.څكه چه ،،اسلام،، په دريو حديثونو كښې دائر دې.① يو حديث باب ،،الحلال بيّن....،، ② دويم حديث ،،الأعمال بالنيات....،،③ او دريم حديث ،،من حسن اسلام المرء تركه مالا يعنيه....،،(٦)
امام ابوداؤد رحمه الله فرمائى.چه ما د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه پنځه لاكهه حديثونه ليكلى دى.د هغې نه مې انتخاب كړې دې.او په ،،كتاب السنن،، كښې مې څلور زره او اته سوه حديثونه جمع كړى دى.چه په دې كښې صحيح هم شته.او د صحيح مشابه او مقارب هم. حالانكه د انسان د خپل دين دپاره څلور حديثونه كافى دى:

---

(١) تهذيب الأسماء (١٣٠/١٢)-
(٢) تهذيب الكمال(٤١٤/٢٩) وسير أعلام النبلاء(٤١٢/٣)_
(٣) سير أعلام النبلاء (٤١١/٣) وتهذيب الأسماء (١٢٩/١٢) وعمدة القارى(٢٩٦/١١) وفى خلاصة الخزرجى (٤٠٢) له مائة وأربعة وعشرون حديثاً ولعله خطأ والصواب ما ذكرناه مائة وأربعة عشر حديثاً كما فى المصادر المذكورة والله أعلم)-
(٤) تهذيب الكمال(٤١٦/٢٩)-
(٥) سير أعلام النبلاء(٤١٢/٣) وتهذيب الكمال(٤١٦/٢٩، ٤١٧)_
(٦) قاله العينى رحمه الله فى العمدة (٢٩٩/١١) والطيبى فى الكاشف عن حقائق السنن (٦/٩) فى كتاب البيوع باب الكسب وطلب الحلال والكرمانى فى شرحه (٢٠٣/١١) والنووى فى شرحه لمسلم (٢٨/٢) كتاب البيوع باب أخذ الحلال وترك الشبهات)_ وقال أحمد أصول الإسلام ثلاثة أحاديث :هذا (أى الأعمال بالنيات..) والحلال بين ..إلخ ومن أحدث فى أمرنا هذا ما ليس منه فهو رد) كذا فى الفتوحات الربانية) (٦٥/١)-

① يو ،،الأعمال بالنيات.....،، ② دويم ،،من حسن اسلام المرء تركه مالا يعنيه.....،، ③ دريم ،،لايكون المؤمن مؤمناً حتى يرضى لأخيه مايرضى لنفسه،، ④ څلورم «الحلال بيّن والحرام بيّن.....»(١)

بعضې حضراتو د دريم حديث «لا يكون المؤمن مؤمناً.....» په ځائې «ازهد في الدنيا يحبك الله.....» ذکر کړې دې.(٢)

عالمانو د حديث باب دعظمت سبب دا بيان کړې دې چه په دې حديث کښې نبی کريم ﷺ د خوراك. څکاك. او لباس وغيره په اصلاح او بهتروالی باندې تنبيه فرمائيلې ده چه ددې څيزونو حلال کيدل ضروری دی او نبی کريم ﷺ د حلال پيژندلو لاره ښودلې ده او د مشتبهاتو پريخودو حکم ئې ورکړې دې.ځکه چه هم په دې سره سړې د خپل دين او عزت حفاظت کولې شی.دا ټولې خبرې نبی کريم ﷺ د يو مثال په ذريعه بيان کړې.او بيا په آخر کښې د ټولو نه زيات اهم کار يعنی د زړه د احوالو مراعات او نګرانۍ په باره کښې ئې تاکيد فرمائيلې دې.(٣)

قوله: سَمِعْتُ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُوْلُ: ما د نبی کريم ﷺ نه واوريدل.چه دوی فرمائيل...

په دې تصريح سره د هغه حضراتو ترديد اوشو.څوك چه دا وائی.چه دوی ته براه راست د نبی کريم ﷺ نه سماع حاصل نه ده.(٤)ځکه چه دا د صغار صحابو ځنې وو.د نبی کريم ﷺ د وفات په وخت ددوی عمر اته کاله وو.(٥)

ددې تصريح نه يو خو دا معلومه شوه.چه دوی ته سماع براه راست حاصل ده. دويمه خبره دا معلومه شوه.چه د صبی مميز تحمل معتبر دې.(٦)ځکه چه دلته کښې حضرت نعمان بن بشير رضي الله عنه په ماشوموالی کښې تحمل کړې وو.او دا ئې د بلوغ نه پس ادا کړې وو.

دلته دا خبره هم ذهن کښې کينول پکار دی.چه بعضې حضراتو ددوی سماع صرف په حديث باب کښې منلې ده.باقی په يو حديث کښې ئې هم نه ده منلې.لکه څنګه چه اوس وړاندې

---

(١) انظر تاريخ بغداد (٥٧١٥) وتهذيب الكمال (٣٦٤١١١) وسير أعلام النبلاء (٢١٠١١٣) وشرح النووى على صحيح مسلم (٢٨١٢)_

(٢) الفتوحات الربانية (٦٤١١) وشرح النووى (٢٨١٢)_

(٣) شرح النووى (٢٨١٢) كتاب البيوع باب أخذ ا لحلال وترك الشبهات وشرح الكرمانى (٢٠٣١١) والكاشف (٩١٦) وعمدة القارى (٢٩٩١١)_

(٤) قال الحافظ: وفى هذا رد القول الواقدى ومن تبعه أن النعمان لا يصح سماعه من رسول الله... فتح البارى (١٢٦١١)

(٥) كما سبق بيان ذلك فى ترجمته آنفاً-

(٦) فتح البارى (١٢٦١١)-

دوى په حالاتو كښې د امام يحي بن معين رحمه الله په حوالې سره مونږ ذكركړل خو دا خبره هم صحيح نه ده خكه چه ددې حديث نه علاوه نورو حديثونو كښې هم د نبى كريم ﷺ نه براه راست د سماع دوى تصريح كړې ده. (١)

قوله الْحَلَالُ بَيِّنٌ وَالْحَرَامُ بَيِّنٌ وَبَيْنَهُمَا مُشَبَّهَاتٌ لَا يَعْلَمُهَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ:

حلال هم واضح دى او حرام هم ښكاره دى.او ددې دواړو په مينځ كښې څه مشتبه څيزونه دى چه دا ډير خلق نه پيژنى.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى ((الحلال بين والحرام بين فى عينهما و وصفهما بأدلتهما الظاهرة)) يعنى حلال او حرام د خپلو واضحو دليلونو په وجه د خپل ذات او وصف هر اعتبار سره بالكل ښكاره او واضح دى.(٢)

مطلب دا دې چه يو څيز به يا خو د طلب تنصيص او تصريح مع الترك په وعيد سره كولې شى يا به ددې د پريخودو په تنصيص او تصريح مع الوعيد على الفعل كولې شى.نومبې ،،حلال بين،، دې دويم ،،حرام بين،، دې.اوكه دا صورت نه وى.نود مشتبهاتو د قبيل څنې دې.او ددې نه هم بچ كيدل پكار دى.خكه د حرامو د جنس څنې دې.نوسړې به د حرامو نه محفوظ وى.اوكه د حرامو د جنس څنې نه دې.بلكه د مباح د قسم څنې دې.نو بيا هم ددې حسن نيت په وجه به ده ته اجر او ثواب ملاويږى چه دې د حرامو د ويرې نه دا پريږدى.

علامه ابوالحسن سندهى رحمه الله دلته مفصل كلام كړې دې.د هغې خلاصه دا ده.چه په دې جمله كښې يو څو احتماله كيدې شى:

① يو دا چه ((كل ما هو حلال عندالله تعالى فهو بين بوصف الحل، يعرفه كل أحد بأنه حلال)) :غه شان ((الحرام كل ما هو حرام عند الله تعالى فهو بين بوصف الحرمة، يعرفه كل أحد بأنه حرام)) يعنى كوم څيز چه په واقع كښې يعنى د الله تعالى په نيز حلال دې.هغه بالكل واضح دې.او ټولو خلقو ته معلوم دې.او كوم څيز چه فى الواقع يعنى د الله تعالى په نيز حرام دې.

هغه هم بالكل واضح دې.او ټولو خلقو ته معلوم دې.

علامه سندهى رحمه الله فرمائى.دا احتمال صحيح نه دې.خكه په څيزونو كښې كه غور اوكړې شى.نو په هغې كښې فى الواقع او د الله تعالى په نيز هيڅ قسمه اشتباه نشته.نو په واقع كښې د څيزونو دوه قسمونه جوړيږى: حلال او حرام، حالانكه په حديث باب كښې درې قسمونه بيان كړې شوى دى.① حلال ② حرام ③ مشتبهات.

② دويم احتمال دا دې.چه ددې معنى ده.((الحلال بين حكماً، وهو أنه لا يضر تناوله، وكذا الحرام بين، من حيث أنه يضر تناوله، أى هما يعرف الناس حكمهما، لكن ينبغى للناس أن يعرفوا حكم المحتمل

---

(١) قدمنا أمثلته سابقاً تحت ترجمته تعليقاً فارجع إليه إن شئت)۔

(٢) فتح البارى(١٢٧/١)-

المتردد بين كونه حلالاً أو حراماً...» مطلب دا دې چه د حلال حکم هم ښکاره دې.چه ددې استعمال مضر نه دې.او د حرامو حکم هم ښکاره دې.چه ددې استعمال مضر دې.کوم څيز چه د تحقيق قابل دې.هغه د مشتبهاتو په حکم کښې دې.چه ددې په حلال او حرام کيدو کښې اشتباه ده.ښکاره نه حلت معلوم دې.او نه حرمت معلوم دې.نبی کريم ﷺ ددې حکم بيان کړې دې.چه ددې نه اجتناب کوئى.علامه سندهى رحمه الله فرمائى.چه ددې جملې صحيح مطلب هم دا دې.

② دريم احتمال دوى دا بيان کړې دې.چه «الحلال الخالص بيّن، والحرام الخالص بيّن، يعلمهما كل أحد، لكن المشتبه غير معلوم، لكثير من الناس» علامه سندهى رحمه الله فرمائى.چه دا احتمال هم صحيح نه دې.څکه که ددې جملې هم دامعنى واخستلې شى.نوپه دې کښې دوه احتمالات دى.

① يو احتمال دا دې.چه د ،،الحلال الخالص،، نه مراد ،،الحلال الخالص المعلوم عند الناس،، وى. او د ،،الحرام الخالص،، نه مراد ،،الحرام الخالص المعلوم عند الناس،، وى. يعنى،،الحلال بيّن،، او ،،الحرام بيّن،، کښې چه کوم ،،الحلال،، او،،الحرام،، واقع دى. دا حلال فى علم الناس او حرام فى علم الناس اوګرځولې شى.نو مطلب به دا شى. چه«الحلال الخالص المعلوم عند الناس بيّن و معلوم لديهم، والحرام الخالص المعلوم عند الناس بيّن و معلوم لديهم» په دې صورت کښې جمله بالکل بې معنى کيږى.څکه چه هرکله حلال هم هغه مراد دې.کوم چه خلقو ته ښکاره دې.او حرام هم هغه مراد دې.کوم چه خلقو ته ښکاره دې.نو بيا د ،،بيّن،، ونيلوحکم لګول بې معنى دې.په دې وجه علامه سندهى رحمه الله فرمائى.چه د ،،الحلال بيّن،، معنى ،،الحلال الخالص بيّن،،ګرځول.دغه شان د ،،الحرام بيّن،، معنى ،،الحرام الخالص بيّن،، ګرځول. داسې دى.لکه چه داسې اووئيلې شى.چه ،،المعلوم بالحل معلوم بالحل،، او ،،المعلوم بالحرمة معلوم بالحرمة،، چه ددې هيڅ فائده نشته.

② ددې جملې دويم احتمال دا دې.چه د ،،الحلال بيّن،، نه مراد ،،الحلال الخالص،، وى.او د ،،الحرام بيّن،، نه مراد ،،الحرام الخالص،، وى.البته د ړومبى احتمال پشان ددې حلال خالص او حرام خالص تعلق د خلقو علم سره نه وى.يعنى ،،الحلال الخالص المعلوم عند الناس،، او،، الحرام الخالص المعلوم عند الناس،، مراد نه وى.بلکه ،،الحلال الخالص عند الله وفى نفس الأمر،، او ،،الحرام الخالص عند الله وفى نفس الأمر،، مراد وى.ددې تاويل او احتمال په صورت کښې به دا معنى د هغه معنى پشان راجع وى.کومه معنى چه ړومبى احتمال کښې داسې بيان شوې وه.چه «كل ما هو حلال عند الله تعالى فهو بيّن بوصف الحل، يعرفه كل أحد بأنه حلال» او «الحرام كل ما هو حرام عند الله تعالى فهو بيّن بوصف الحرمة، يعرفه كل أحد بأنه حرام» ددې حاصل دا راوځى.چه

عندالله او فى الواقع د څيزونو دوه قسمونه دى: ① حلال ② حرام.
د دريم قسم، ،مشتبهاتو، ، هيڅ ګنجائش نشته.نو دا احتمال دلته مراد اخستل په دې وجه صحيح نه دى چه د حديث باب په دې جمله كښې د حرام او حلال نه علاوه دريم قسم ،،مشتبهات،، هم ذكر دى.(١)
خو په غور كولو سره راجح هم دا دريم احتمال معلوميږى.خو د ،،خالص،، نه هغه معنى مراد نه ده.كومه چه علامه سندهى رحمه الله ښائى.بلكه مراد ،،حلال محض،،او ،،حرام محض،، دې.او د حديث مطلب دا دې.چه كوم څيز حلال محض دې.هغه خو ښكاره دې.خلق پوهيږى.چه د غنمو روټئ او وريژې خوړل حلال دى.دغه شان خلقو ته هم پته ده.چه د خنزير غوښه او شراب حرام دى.البته د غور څيزونه مشتبهات دى.چه ددې په حلت او حرمت كښې اشتباه ده. (اوپه اول نظر ئې حلت او حرمت نه معلوميږى)
امام نووى رحمه الله دحديث هم دا تشريح فرمائيلې ده.لكه هغوى فرمائى. «فمعناه أن الأشياء على ثلاثة أقسام، حلال بيّن واضح، لايخفى حله كالخبز، والفواكه، والزيت، والعسل، والسمن، ولبن مأكول اللحم، وبيضته، وغير ذالك من المطعومات، وكذلك الكلام والنظر والمشى وغير ذالك من التصرفات فيها، حلال بيّن واضح، لاشك فى حله، وأما الحرام البيّن فكالخمر، والخنزير، والميتة، والبول، والدم المسفوح، وكذالك الزنا، والكذب، والغيبة، والنميمة، والنظر إلى الأجنبية، وأشباه ذالك، وأما المشتبهات، فمعناه أنها ليست بواضحة الحل والحرمة....»(٢)
په دې دريم صورت او چه كوم دريم صورت ته علامه سندهى رحمه الله ترجيح وركړې ده.دې دواړو كښې فرق دا دې.چه دوى ،،بين،، كيدل د څيزونو دحلت او حرمت حكم سره متعلق كړې دې.چه د حلال څيزونو حكم واضح دې.او د حرام څيزونو حكم هم واضح دې.البته د مشتبهاتو د حكم تحقيق او بيا ددې نه داجتناب ضرورت دې.او په دې دريم صورت كښې پخپله د يوڅيز حلت او حرمت ،،بيّن،، كيدل بيان شوى دى.چه حلال محض څيزونه هم معلوم دى.او حرام محض څيزونه هم معلوم دى.البته د مشتهباتو په باره كښې چونكه شبه ده.په دې وجه د هغې نه بچ كيدل پكار دى.او دا مطلب د حديث جملې «الحلال بيّن والحرام بيّن وبينهما مشتبهات» نه دڅه قسم تاويل كولو. او تكلف نه بغير پوهه كښې راځى.په دې وجه به هم دا معنى راجح وى.،،والله سبحانه وتعالى أعلم،،_
د،،مشتبهات،، تحقيق په ،،مشتبهات كښې پنځه روايتونه دى: ① ،،مشتبهات،، د باب افتعال نه د اسم فاعل جمع مونث صيغه ده.په دې صورت كښې به ددې وجه تسميه دا

(١) حاشية السندى على صحيح البخارى(٣٥\١١، ٣٧)_
(٢) شرح النووى على صحيح مسلم (٢٨\١٢) كتاب البيوع باب أخذ الحلال وترك الشبهات

وي چه چونکه په دوی کښې طرفين متخالفين کښې هريو سره مشابهت موجود وي په بعضې وختونو کښې يوطرف سره مشابهت وي او په بعضو وختونو کښې مخالف طرف سره. نو په دې طريقه دې کښې اشتباه پيدا کيږي

④ مشتبهات: دا د باب تفعل نه د اسم فاعل صيغه ده. په دې کښې او رومبۍ معنی کښې هيڅ فرق نشته سواء ددې نه چه په باب تفعل کښې د تکلف معنی وي.

③ مشبّهات د باب تفعيل نه د اسم مفعول صيغې سره. په دې صورت کښې به د دې معنی وي ((إنما مشتبهات بغيرها مما لم يتيقن فيه حكمها على التعيين)) يعنی ددې امورو داسې څيزونو سره تشبيه ورکړې شوې ده. چه هغې کښې متعين حکم يقينی نه دې. يو قول دا هم دې چه ددې معنی ده.،،مشتبهات بالحلال،،ددې امورو حلالو څيزونو سره تشبيه ورکړې شوې ده

④ مشبّهات: د باب تفعيل نه په صيغې د اسم فاعل سره. ددې معنی ده،،إنما تشبه أنفسها بالحلال،،_

⑤ مشبهات: د باب افعال نه په صيغې د اسم فاعل سره. ددې هم هغه معنی ده. کومه چه د څلورم معنی ده.[1]

بيا په دې خبره کښې اختلاف دې چه دلته د ..مشتبهات.. نه څه مراد دې؟

① علامه خطابی رحمه الله فرمائی. دا امور داسې دی. چه دا په بعضې خلقو باندې خو مشتبه وی او په بعضو باندې نه وی. دا مطلب نه دې. چه دا امور د خپل ذات په اعتبار سره مشتبه دی. او په اصولو د شريعت کښې ددې هيڅ بيان نشته. ځکه چه الله تعالی دهر څيز حکم بيان کړې دې. او دليل ئې هم قائم کړې دې. خو چونکه بيان کله کله بالکل ښکاره وی. او ټول خلق پرې پوهيږی. او کله خفی وی. خاص خاص عالمان پرې پوهيږی. چه په اصول فقه کښې مهارت لرونکی وی. د نصوصو د معانيو صحيح ادراک کونکی وی. قياس، استنباط او يو څيز دهغې په نظير او مثل باندې رد کولې شی. په دې وجه دې امورو کښې اشتباه پيدا کيږی.[2]

خطابی رحمه الله فرمائی. ددې خبرې دليل چه دا امور د خپل ذات په اعتبار سره مشتبه نه دی. دا دې چه نبی کريم ﷺ فرمائی.،،لايعرفها كثير من الناس،، ددې مفهوم هم دا دې چه بعضې خلق پوهيږی. اګرچه ډير کم دی. نو هرکله چه د بعضو په نيز باندې دا امر معلوم دې. نو دا څيز فی نفسه مشتبه نه دې.

خطابی رحمه الله فرمائی. کوم کس ته چه داسې قسمه اشتباه راپيښه شی. هغه ته د شک لرې کولو پورې توقف کول پکار دی. او د انشراح نه بغير دې اقدام نه کوی. ځکه که د احتياط نه

---

[1] عمدة القاری(٢٩٧\١)-

[2] معالم السنن (٦١٥) كتاب البيوع باب في اجتناب الشبهات.

بغیر اقدام اوکړې شي نو ممکن ده چه دې په حرامو کښې راګیرشي.هم دا د ..حمی.. نه د بچ کیدو مطلب دې د کوم چه دلته کښې مثال ورکړې شوې دې.
د امام خطابی رحمه الله د کلام حاصل دا دې چه ددې امورو مشتبه کیدل اضافی دی.یعنی دهغې خلقو په نسبت سره دا مشتبه دی.څوك چه د حکم نه ناخبره دی.او د دوی په نیز د شبهاتو نه د بچ کیدو مطلب دا دې چه ناخبره کس د بصیرت او انشراح نه بغیر اقدام اونه کړی که بصیرت موجود وی.نو هغه اقدام کولې شي.
② دامام نووی رحمه الله د کلام نه معلومیږی.چه د ..مشبهات.. نه هغه امور مراد دی.په کوم کښې چه د حلت او حرمت.دلیلونه متعارض وی.تردې که چرې مجتهد اجتهاد اوکړی.او د یو دلیل په بنیاد باندې حلت طرف ته ترجیح ورکړی.بیا به هم دا امر مشتبه وی.په دې کښې ورع (احتیاط) دا دې.چه ددې امر ارتکاب بالکل اونکړې شي.ځکه ممکن ده.چه اجتهاد کښې خطاء واقع شي.([1])
حاصل ددې قول دا دې چه د ..مشتبهات.. نه مراد هغه اجتهادی امور دی. په کوم کښې چه نص یا اجماع موجود نه وی.او د ،،توقي الشبهات،، نه مراد احتیاط او ورع د تقوی په اعتبار سره اختیارول دی.د فتوی په طور اختیارول مراد نه دی.
③ علامه مازری رحمه الله فرمائی.چه په حدیث کښې د ..مشتبهات.. نه مکروه امور مراد دی.او مقصود دلته ددې مکروهاتو د ارتکاب نه بچ کیدو باندې امداد کول دی.ځکه چه ډیرخلق د مکروهاتو ارتکاب کوی.او ګنړی.چه دا حرام نه دی.حالانکه ددې دا عمل محرماتو ته رسولې شي.([2])
④ بعضې عالمان فرمائی.چه د ..مشتبهات.. نه دلته هغه مباح امور مراد دی. چه د هغې نه بچ کیدل او احتیاط کول غوره دی.([3])هم دا وجه ده.چه نبی کریم ﷺ اوددوی نه پس ددوی خلفاء او اکثر صحابه کرام رضی الله عنهم د مباحاتو نه هم په ډډه اوسیدل.لکه چه هغوی به د ښه خوراکونو. د ښه لباس. او د ښه کورونو نه هم ځان ساتلو.او د ساده ژوند تیرولو عادت ئې جوړ کړې وو.
په دې اقوالو کښې آخری دواړه قولونه ضعیف دی.د مکروه او مباح په ..مشتبهات.. کښې دخل نشته البته رومبی دواړه صورتونه په .. مشتبهات .. کښې داخل دی.بلکه داسې معلومیږی.چه د اشتباه څومره صورتونه دی.هغه ټول په ..مشتبهات.. کښې داخل دی.د هغې ټولو نه اجتناب کول پکار دی.([4])مثلاً ① کله به دا اشتباه د دلیلونو د تعارض په وجه وی.چه یو دلیل په حرمت باندې دلالت کوی.او بل دلیل په حلت باندې. اوس

---

[1]) شرح النووی علی صحیح مسلم (۲۸\۱۲) کتاب البیوع باب أخذ الحلال وترک المشبهات)_
[2]) عمدة القاری(۳۰۰\۱۱)_
[3]) فتح الباری(۱۲۷\۱۱)-
[4]) تکملة فتح الملهم(۶۱۲\۱۱)

مجتهد ته په ترجيح ورکولو کښې مشکلات وي.لکه څنګه چه د مشکوك اوبو مسئله ده.نو ددې نه بچ کيدل غوره دي.

④ کله دا اشتباه په تحقيق مناط کښې د اختلاف په وجه وي.مثلاً د دارالحرب احکام يوشان دي.او د دارالاسلام احکام ددې نه جدا بل شان دي.اوس د يو ملك په باره کښې اختلاف شو چه آيا دا دارالحرب اوګرځولې شي.اوکه دارالحرب اونه ګرځولې شي.دلته چه دارالحرب کيدل کوم چه مناط حکم دې.په دې کښې اختلاف شو.په دې وجه به احکامو کښې اشتباه راپيښيږي.په داسې صورت کښې احتياط هم په دې صورت کښې دې. چه کوم څيز د دارالحرب ګرځولو په صورت کښې جائزکيدو.د هغې نه اجتناب اوکړې شي.ځکه احتمال شته.چه دا دارالحرب نه وي.

⑤ کله اشتباه په دې بنياد باندې راپيښيږي چه يوڅيز من وجه د شريعت په نيز حلال وي.او هم دا څيز من وجه ددې په نظير کښې حرام هم وي.مثلاً حديث کښې ښځې د قبرونو د زيارت نه منع کړې شوی دي.(١)خو ورسره په يو حديث کښې دي.،،ولم يعزم علينا،،(٢) يعني قبرستان ته نه تلل په مونږ باندې نه دي واجب کړې شوې.ددې په وجه اشتباه پيدا شوه.نو اوس به احتياط هم په دې کښې وي.چه دا پريخودې شي.

⑥ بعضې وخت اشتباه په دې طريقه پيدا کيږي.چه يو څيز د شريعت په نظر کښې حلال دې.خو په دې کښې دننه دحرمت هم څه قرينه موجود ده.يا حرمت دپاره حجت ناقصه موجود دې.لکه مثلاً د حضرت سعد بن ابی وقاص ﷺ او د عبد بن زمعه په مينځ کښې د زمعه د وينځې د خوی په باره کښې اختلاف پيدا شو.د عبد بن زمعه دعوه وه.چه دا زما ورور دې.،،ولد على فراش أبي،، او دحضرت سعد وينا دا وه.چه زما ورور عتبه بن ابی وقاص وصيت کړې وو.چه د زمعه د وينځې خوئې زما دې.ددوی دعوه دا وه.چه دا ماته ملاويدل پکار دی.

نبی کريم ﷺ ددوی په مينځ کښې فيصله کړې وه.،،الولد للفراش وللعاهر الحجر،، بچې به د صاحب فراش وي.او زانی دپاره حرمان دې.نو دوی دا بچې زمعه ته ورکړو.ګويا چه د شريعت په نظرکښې دا بچې د عبد بن زمعه ورور شو.او هم په دې نسبت سره د ام المؤمنين

---

(١) كما روى أبوهريرة ﷺ أن رسول الله ﷺ لعن زوارات القبور.. أخرجه الترمذی فی جامعه فی كتاب الجنائز. باب ما جاء فی كراهية زيارة القبور للنساء رقم (١٠٥٦) وابن ماجه فی سننه فی كتاب الجنائز باب ما جاء فی النهی عن زيارة النساء القبور رقم ١٥٧٦) وعن ابن عباس ﷺ قال لعن رسول الله زائرات القبور .. وأخرجه النسائی فی سننه (٢٨٧\١١) فی كتاب الجنائز باب التغليظ فی إتخاذ السرج على القبور وأبوداود فی سننه فی كتاب الجنائز باب فی زيارة النساء القبوررقم ٣٢٣٦)۔

(٢) عن أم عطية رضی الله عنها قالت: نهينا عن إتباع الجنائز. ولم يعزم علينا (رواه البخاری فی صحيحه فی كتاب الجنائز باب إتباع النساء الجنائز. رقم (١٢٧٨)ومثله عند مسلم (٣٠٤\١١) كتاب الجنائز باب فی نهی النساء عن إتباع الجنائز. من غير عزيمة)۔

حضرت سوده بنت زمعه ﷺ هم ورور شو.خو دوى خپلې پاكې بى بى حضرت سوده ﷺ ته حكم وركړو.،،احتجبي منه يا سودة،، ددې وجه هم دا ده.چه يو طرف ته د شريعت په نظر كښې دده نه پرده نشته. بل طرف ته د حرمت قرينه هم موجود ده.چه دا بچې په شكل اوشباهت كښې دعتبه بن ابى وقاص مشابه وو.اګرچه شرعاً دا معتبر نه دې.خو چونكه يوه قرينه ضرورده.په دې وجه نبى كريم ﷺ حضرت سوده ﷺ ته دده نه د پردې حكم وركړو. [1]
دغه شان حضرت عقبه بن حارث ﷺ د يوې ښځې سره نكاح كړې وه.د نكاح نه پس يوه ښځه راغله.او وې وئيل. چه ما خو عقبه او ددې ښځې دواړو ته پئ وركړى وو.دا دواړه رضاعى ورور اوخور دى.نو ددوى په مينځ كښې به نكاح څنګه كيږى؟ حضرت عقبه خو اووئيل.«ما أعلم أنك قد أرضعتني، ولا أخبرتني» دغه شان دده سخرګنئ هم اووئيل.،،ما علمنا أرضعت صاحبتنا،، بيا دا مقدمه نبى كريم ﷺ ته پيش كړې شوه.دلته حجت تامه نشته.چه دوه سړى وى.يا يو سړې او دوه ښځې وى.بلكه حجت ناقصه دې.يعنى صرف يوه ښځه ده.خو ددې باوجود نبى كريم ﷺ هغوى ته د جداكيدو دپاره اوفرمائيل. [2] دا حكم په دې وجه وركړې شو.چه د مشتبهاتو نه اجتناب كول پكار دى.

⑤ بعضې وختونو كښې اشتباه په دې طريقه راپيښيږى.چه يو څيز بيخى حلال دې.هيڅ قسمه اشتباه نشته.خو خلقو ته غلط فهمى پيداكيږى.لكه څنګه چه د تهمت په موقعو كښې عام طور باندې داسې كيږى.چه تاسو يو صحيح او جائز كاركوئ.خو چونكه د تهمت ځائې دې.په دې وجه نوروخلقوته مغالطه كيږى.په دې صورت كښې هم احتياط كول پكار دې.
اوګورئ! نبى كريم ﷺ اعتكاف كښې وو.د شپې وخت وو.حضرت صفيه ﷺ دوى له راغله.كله چه هغه لاړله.نو نبى كريم ﷺ د هغې رسولو دپاره د جمات دروازې پورې تشريف راوړلو.هلته دوه انصارى صحابه تيريدل.نبى كريم ﷺ دا خيال اوكړو.چه چرته شيطان ددوى په زړونو كښې څه وسوسه وانه چوى.وې فرمائيل. ،،هذه صفية،، ګويا نبى كريم ﷺ يوه غلط فهمى لرې كړله.كومه چه پيداكيدې شوه. [3]
حاصل دا دې.چه څومره څيزونه د اشتباه دى.د هغې ټولو نه بچ كيدل او احتياط كول پكار دې.البته دا اجتناب به كله واجب وى.او كله به مستحب وى. د دې تفصيل دا دې.چه اشتباه به يا يو عام كس ته راپيښيږى.او يا به مجتهد ته راپيښيږى.عامى ته د راپيښيدو په صورت كښې به ددې وجه يا خو دا وى.چه هغه عارف بالحكم نه دې.او نه د يو مجتهد او مفتى نه ده تپوس كړې دې.په دې صورت كښې اجتناب او ځان ساتل واجب دى.او يا به ددې وجه دا وى.چه د مجتهدينو او مفتيانو حضراتو اختلاف وى.او د علم او ورع په اعتبار

---

[1] د تفصيلى واقعه دپاره اوګورئ.صحيح البخارى(۲۷۶\۱) كتاب البيوع باب تفسير المشبهات)_
[2] مشكاة المصابيح (۲۷۳\۲و ۲۷٤) كتاب النكاح باب المحرمات الفصل الأول وانظرصحيح البخارى (۲۷۶\۱) كتاب البيوع باب تفسير المشبهات (۷۶٤\۲، ۷۶۵) كتاب النكاح باب شهادة المرضعة)_
[3] صحيح بخارى (۲۷۳\۱ [illegible] اعتكافه)

سره يو مفتي ته په بل مفتي باندې ترجيح ورکول مشکل وي په داسې صورت کښې به د اجتناب او احتياط حکم استحبابا وي
اوکه اشتباه مجتهد ته راپيښه شوې وي نو ددې وجه به يا دا وي چه ده خاص ددې مسئلې په حکم باندې غور او فکر او اجتهاد نه دې کړې په دې صورت کښې دا مجتهد د ..عامي.. په حکم کښې دې او که اشتباه ده ته د دلائلو د تعارض په وجه. او د ترجيح نه ورکولو په وجه راپيښه شوې وي نو احتياط او تورع واجب دې ځکه چه محرم ته په مبيح باندې ترجيح حاصل وي خوکه د دلائلو تعارض وي او اباحت ته په تحريم باندې ترجيح هم ورکړې شوې وي نو په داسې صورت کښې بچ کيدل مستحب دی (١) والله اعلم
تنبيه يوه خبره دلته د يادولو دا ده چه يو څيز دې ..مشتبهات.. او بل يو څيز دې ..وساوس..دواړو کښې فرق دې امام بخارى رحمه الله هم فرق کړې دې لکه يو باب ئې قائم کړې دې ،،باب من يتنزه من الشبهات،،(٢)دلته تلقين دې چه د ..مشتبهات نه بچ کيدل پکار دی او يوه ترجمه ئې قائم کړې دې،،باب من لم يرالوساوس ونحوها من الشبهات،،(٣) يعنى وساوس په شبهات. او مشتبه څيزونو کښې داخل نه دی نو د مشتبهاتو نه د بچ کيدو حکم دې خو د وساوسو پرواه کول پکار نه دی.
ددې صورت دا کيدې شی چه يو سړې په يو څيز کښې يو داسې احتمال پيش کړی کوم چه ..ناشئ من دليل صحيح.. نه وي مثلاً د مسلمان مذبوحه څاروې دې په دې کښې خوت احتمال راوباسي چه ممکن ده ده تسميه ونيلو سره ذبح نه وي کړې نو ددې خوراک جائز نه دې! دا وسوسه ده ددې اعتبار به نه کيږي يا مثلاً يوکس سره څه اوبه دی او هيڅ يو علامت داسې نشته چه د هغې په وجه دې اوبو ته ناپاکې اووئيلې شی خو هغه احتمال بنکاره کوی چه ممکن ده چه د کومو نلکو نه دا اوبه راوخی په هغې کښې پليتې اوبه ملاو شوی وی د داسې وسوسې
اعتبار به نه کيږي والله اعلم.

قوله فَمَنْ اتَّقَى الْمُشَبَّهَاتِ اسْتَبْرَأَ لِدِينِهِ وَعِرْضِهِ: يا چه کوم کس د شبهې دڅيزونو نه بچ کيږي هغه خپل دين اوعزت بچ کوی

ددې حديث په رومبې حصه ،،الحلال بيّن.....،، کښې احکام او مسئلو طرف ته اشاره ده چه حلال اوحرام ټول شريعت واضح کړی دی اواوس په دې دويمه حصه ،،فمن اتقى المشبهات....،، کښې حوادث او واقعاتو طرف ته اشاره ده ددې دپاره يوه عرفي ضابطه ذکر کړې شوې ده چه په عملي ژوند کښې راپيښيدونکو کوم واقعاتو سره د انسان واسطه راځي هغه

(١) تکملة فتح الملهم (٦٢٣/١١)_
(٢) کتاب البيوع (٢٧٦/١١)_
(٣) المصدرالسابق)-

واقعات او حوادث كه د مشبهاتو د قبيل ځنې وي.نو ددې نه عرفاً هم اجتناب كول پكار دي ځكه چه په دې سره د سړي دين او دده آبرو محفوظ كيږي.

حاصل دادې چه كوم سړې د مشتبهاتو نه بچ كيږي.هغه باندې به شرعي حيثيت سره هيڅ نكته چيني نه كيږي يو سړې دواني په دې شبهې سره نه ځكې. چه په دې كښې ..الكحل.. دي.نو دده په دين باندې هم نكته چيني نه كيږي او دده د آبرو حفاظت هم كيږي.او كه يو سړې احتياط نه كوي.نوخلق به كم ازكم داخو واني چه دې په دې سلسله كښې احتياط نه كوي.

ددې ځنې نه دا هم معلومه شوه.چه په مشتبهاتو كښې پريوتلو سره دنيوي نقصان هم دي چه خلق بدې ردې واني.او طعن او ملامتيا واني چه په دې سره بې عزتي كيږي او په دې كښې ديني نقصان هم دې.چه دين بالكل پاك نه پاتې كيږي. خطره وي.چه وړاندې تلو سره به د شيطان په دهوكو. محرمات محضه كښې واقع شي كه دې د مشتبهاتو نه بچ كيږي.نو دده عزت به هم د خلقو د عيب لګولو او د ملامته كولو نه محفوظ وي.او دين به هم د شيطان د دهوكو نه په امن كښې وي.(١)

قوله **وَمَنْ وَقَعَ فِي الشُّبُهَاتِ كَرَاعٍ يَرْعَى حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ أَنْ يُوَاقِعَهُ**:او څوك چه د شبهاتو په دې ځيزونو كښې اخته شو.(نوهغه په حرامو كښې پريوتلو)دده مثال د هغه څرونكي (شپونكي) دې.كوم چه د (شاهي) چراګاه (ورشو) ګير چاپيره څرن كوي.نزدې ده.چه هغه څاروي هغې كښې داخل كړي.

د بخاري شريف په ټولو رواياتو كښې دا جمله داسې ده:،،**من وقع في الشبهات كراع**......،،(٢) كه په دې كښې ..من.. شرطيه اومنلې شي.نو جزاء به محذوف وي.،،**وقع في الحرام**،، لكه ځنګه چه د مسلم شريف په روايت كښې جزاء هم دا مذكور ده.(٣) په دې صورت كښې به ،،**كراع يرعى**......،، جمله مستانفه وي.ددې مقصود مثال پيش كولو سره ..تنبيه بالشاهد على الغائب.. ده.(٤)

دويم صورت دا هم ممكن دې.چه ..من.. شرطيه نه وي.بلكه موصوله وي.په دې صورت كښې به خبر.هم محذوف نه وي.او مطلب به دا وي ،،**الذي وقع في الشبهات مثل راع يرعى**......،،(٥) خو اولى او راجح هم دا وړمبې صورت دې ځكه چه دارمي د امام بخاري د شيخ ابونعيم په طريق سره د روايت تخريج كړې دې.چه هغې كښې،،**وقع في الحرام**،،مذكور دې.(٦)دغه شان په

---

(١) فضل البارى(١\٥٤٦)-
(٢) فضل البارى(١\١٢٨)_
(٣) صحيح مسلم (٢\٢٨) كتاب البيوع باب أخذ الحلال وترك الشبهات)_
(٤) فتح البارى(١\١٢٨)_
(٥) المصدر السابق)_
(٦) سنن الدارمى(٢\٣١٩) فاتحة كتاب البيوع باب في الحلال بين والحرام بين رقم ٢٥٣١)-

صحيح مسلم كښې هم د زكريا بن ابى زائده رحمه الله په طريق سره نقل دي.(لكه څنګه چه دلته كښې هم ددوى په طرقه سره دي)، په هغې كښې هم د ‹‹وقع في الحرام›› تصريح موجود ده.[1]

قوله: ‹‹الحمی››: حمی محفوظ خائې ته وئيلې شی.پخوا زمانه كښې دستور وو.چه د ملك بادشاهانو او سردارانو به د زمكې څه حصه خپل خان دپاره محصور او محفوظ كوله.[2] په دې كښې چه به كومه ګياه او شينكئ وه.په دې كښې به هم ددوى څاروى څريدل.كه بل چا به هلته كښې څرول.هغوى ته به سزا وركولې شوه.بيا د څاروى خاصه دا ده.چه كله دې څرن كوى.او په څرن څرن كښې داسې خائې ته اورسيږى.چرته چه پټې (فصل) مخې ته وى.او دننه پكښې ښه ګيا وى. هغه موقعه ګورى.او فوراً هغې ته ور داخليږى. شپونكې ئې منع كوى.خو هغه نه منع كيږى.په دې وجه هوښيار شپونكى (څرونكى) خپل څاروى ايساروى.چه پريشانى نه وى.
ددې مثال مطلب واضح دې.چه انسان خو پخپله راعى (شپونكې) دې.او دده نفس دغه څاروى دې.چه دې دا څروى.كه انسان دا څاروې ‹‹حمى الله›› يعنى د الله تعالى چراګاه كښې د ورداخليدو نه منع نكړو.نو څرونكې او څريدونكې دواړه به مجرمان وى.د الله تعالى چراګاه محرمات دى.او ددې ماحول مشتبهات دى.چاچه خپل نفس مشتبهاتو ته آزاد پريخودو.هغه يقيناً محرماتو كښې هم ورتلې شى. څكه چه محرمات سركارى چراګاه ده.شاهى چراګاه ډيره زياته ښائسته او نظر دهوكه كونكى وى.خو ددې نه بچ كيدل ضرورى وى.ددې خوشنما او دلفريب محرماتو نه بچ كيدو دپاره ضرورى ده.چه سړې د مشتبهاتو نه بچ شى.څكه چه دا د حلال او حرام په مينځ مينځ كښې دې.څوك چه ددې نه بچ شى.هغه به دحرام نه په طريقهٔ اولى بچ كيږى.څكه چه د حرامو كنده (لاره) ددې نه پس ده.بلكه كوم سړې چه په مباحاتو كښې غلو كوى.هغه مكروهاتو ته رسيږى.او څوك چه په مكروهاتو كښې احتياط نه كوى.هغه حرامو ته رسيږى.[3]
علامه ناصرالدين ابن المنير رحمه الله د خپل شيخ، د اسكندريه زاهد ابوالقاسم منصور(يا ابوالقاسم بن منصور) قبارى رحمه الله [4] نه نقل كړې دې.هغه به فرمائيل. چه ‹‹المكروه عقبة بين

---

[1] صحيح مسلم (٢٨/٢)_
[2] النهاية لابن الأثير(٤٤٧/١) وفتح البارى(٤٤/٥) كتاب المساقاة باب لا حمى إلا لله ولرسوله ﷺ)_
[3] فضل البارى(٥٤٦/١، ٥٤٧)_
[4] ددوى نوم صاحب د قاموس ‹‹ابوالقاسم منصور›› ليكلې دې.علامه زبيدى ليكلى دى.((ويقال ابوالقاسم بن منصور كما فى التبصير للحافظ)) تاج العروس (٤٧٨/١٣) اوحافظ ابن كثير رحمه الله د دوى پوره نوم محمد بن منصور بن يحيى ابوالقاسم قبارى ليكلې دې.
ددوى په حالاتوكښې هغوى ليكلى دى.چه دوى په خپل باغ كښې اوسيدل.هم دغه باغ ددوى د آمدن ذريعه وه.ډيرمتورع وو.خلقوياندې به ئې دهغې دميوې نه خوراك كولو.امربالمعروف اونهى عن المنكرئې كولو.حكمرانان ئې په موثرطريقه د ظلم نه منع كولو... حاشيه په بل مخ...

العبد والحرام، فمن استكثر من المكروه تطرق إلى الحرام، والمباح عقبة بينه وبين المكروه، فمن استكثر منه تطرق إلى المكروه))[1] يعنى مكروه د بنده او حرام په مينځ كښې يوه كنده ده.څوك چه د مكروهاتو زيات ارتكاب كوى.هغه به حرام ته رسيږى.او دغه شان مباح هم د بنده او مكروه په مينځ كښې يوه كنده (لاره) ده.كوم كس چه مباحاتو كښې غلو كوى.هغه به مكروهاتو ته ضرور رسيږى.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.([2]) چه دا مفهوم اصل كښې د يو حديث نه اخستې شوې دې.

كوم چه ابن حبان رحمه الله نقل كړې دې.((اجعلوا بينكم وبين الحرام سترة من الحلال، من فعل ذالك استبرأ لدينه وعرضه، ومن أرتع فيه كان كالمرتع إلى جنب الحمى))([3])

قوله: أَلَا وَإِنَّ لِكُلِّ مَلِكٍ حِمًى أَلَا إِنَّ حِمَى اللَّهِ فِي أَرْضِهِ مَحَارِمُهُ:واورئ! د هر بادشاه يو مخصوص چراګاه وى.دهغې يو مخصوصه زمكه وى. چه په هغې كښې هيڅ چاته د داخليدو يا د څرولو اجازت نه وى.او د الله تعالى ،،حمى،، دهغه په زمكه كښې محارم دى.

يعنى الله تعالى چه كوم څيزونه حرام كړى دى.هغې ته د نزدې ورتلو اجازت نشته.او كه څوك ورځى.نو د سزا مستحق كيږى.دغه شان كه د الله تعالى په ،،حمى،، كښې څوك داخليږى.نو دسزا مستحق به وى.

دلته ددې خبرې وضاحت ضرورى دې.چه ،،حمى،، يا چراګاه مختص كول زمونږ په نيز جائز نه دى.البته كه د شرعى مصلحتونو په وجه ضرورت راپيښ شى.نو بله خبره ده.([4])لكه چه دنبى كريم ﷺ نه د ،،نقيع،، نه ،،حمى،، جوړول، او د حضرت عمر رضي الله عنه نه د ،،شرف،،

...د تيرمخ بقيه حاشيه] حكمرانانو به هم ددوى خبرې اوريدلې اومنلې.ددوى دزيارت دپاره به راتلل.دوى به په كركئ كښې اوكتل. اوهغوى سره به ئې خبرې كولې.خلق به په دې باندې هم ډيرخوشحاله كيدل.دوى يوه عجيبه واقعه ډيره مشهوره ده.چه دوى خپل يوخاروې په چا باندې خرڅ كړې وو.څو ورځې پس هغه كس هغه خاروې واپس راوستل.او وې وئيل.چه ستا خاروې مونږ سره څه نه خورى.ده دهغه نه تپوس اوكړو.چه ستا څه شغل دې.هغه اووئيل.چه زه د والى دربار دم يم.شيخ هغه طرف ته اوكتل.او وې وئيل.زمونږ خناور حرام نه خورى.ددې نه پس ئې هغه ته روپئ واپس كړې.چونكه دراهم ګډې ودې شوې وې.اود جدا كولو څه صورت ورته په نظر نه راتلو.ددې وجې دهغې روپونه سوا نورې روپئ ورته هم وركړې.خلقوتبرك اوګڼړل.اويوه يوه روپئ ئې په درې درې روپو باندې واخستې.په ۶۶۲هـ كښې دوى وفات شوى وو.دوى ټول دپنځوسو روپوسامان پريخودې وو.خلقودغه سامان په پنځويشت زره روپئ باندې واخستل.البداية والنهاية (۱۳\۲۴۳، ۲۴۴)

[1] فتح البارى(۱\۱۲۷)_

[2] فتح البارى(۱\۱۲۷)_

[3] موارد الظمآن إلى زوائد ابن حبان(ص.۶۳۳) كتاب الزهد باب فى الورع رقم (۲۵۵۱)_

[4] عمدة القارى(۱۲\۲۱۳) –كتاب المساقاة باب لاحمى إلا لله ولرسوله ﷺ)_

نه چراګاه جوړول ثابت دی (١) او دا د دینی مصلحت په وجه وو (٢)
دلته د تشبیه نه دې خوك دا نه ګنړی چه د ..حمی.. اختصاص جائز دې خکه چه تشبیه سره د یوې خبرې پوهول مقصود وی.د تشبیهاتو نه مسائل نه ثابتیږی.او نه ددې نه د احکامو استنبط کیږی.نودلته چه کومه تشبیه ده.دا تشبیه المحمود بالمذموم ده (٣) والله اعلم.
فائده ابو عمرو دانی رحمه الله د بعضو عالمانو نه نقل کړی دی چه دا تمثیل د شعبی رحمه الله د طرفه ادراج دې د حدیث جزء نه دې علامه عینی او حافظ ابن حجر رحمه الله ددې خبرې تردید کړې دې او تحقیق سره ئې ثابته کړې ده.چه دا تمثیل مُدرج نه دې بلکه د نبی کریم ﷺ د ارشاد جزء دې.(٤)

قوله أَلَا وَإِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ: واورئ! په بدن کښې دننه یوه ټکړه ده.کله چه دا صحیح شی.نو ټول بدن صحیح کیږی.او کله چه دا خرابه شی.نو ټول بدن خرابیږی.واورئ! دغه ټکړه ..زړه.. دې
..مضغه.. د غوښې ټکړې ته وائی.(٥) . ..صلح.. او ..فسد.. دواړه د باب نصر نه مستعمل دی.البته ..صلح..د باب کرم نه هم مستعملیږی.(٦)

..قلب.. زړه ته وائی.کله کله ..عقل.. باندې هم د ..قلب.. اطلاق کولې شی.لکه چه فرمان د الله تعالی په ارشاد ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَن كَانَ لَهُ قَلْبٌ﴾ (٧)کښې د ..قلب.. تفسیر ..عقل.. سره کړې دې.(٨) د بعضو حضراتو په نیز ..قلب.. فؤاد دپاره خاص دې حالانکه بعضې حضرات د دواړو د اتحاد او هم معنی کیدو قائل دی.(٩)

د ..قلب.. وجه تسمیه یا خو ددې ..متقلب فی الامور.. کیدل دی.او دا په دې وجه چه دا اصل البدن اوخلاصة البدن دې.او خلاصة الشئ ته ..قلب الشئ.. ونیلې شی.(١٠) یا ددې په بدن

---

١) صحیح البخاری کتاب المساقاة باب لاحمى إلا لله ولرسوله)_
٢) العمدة (٢١٣\١٢) والفتح (٤٤\٥)_
٣) فیض الباری(١٥٤\١) وأنوارالباری(١٩٨\٢)_
٤) عمدة القاری(٣٠٢\١. وفتح الباری(١٢٨\١)-
٥) فتح الباری(١٢٨\١) وعمدة القاری(٢٩٨\١)_
٦) عمدة القاری(٢٩٨\١)-
٧) سورة ق.٣٧)_
٨) عمدة القاری(٢٩٨\١)_
٩) عمدة القاری(٢٩٨\١)
١٠) فتح الباری(١٢٨\١)وعمدة القاری(٢٨٩\١)

کښې د ..مقلوب.. ایخودو په وجه دې ته ..قلب.. ونیلې شی.(١)
ب چونکه ..قلب.. د ډیرو خطراتو او وارداتو د ورود ځائې وی.او ددې کیفیت یوحالت کښې نه وی په دې وجه دې ته د ..قلب.. نوم ورکړې شو.لکه چه شاعر هم دې معنی طرف ته اشاره کړې ده

ما سمی القلب الا من تقلبه فاحذر علی القلب من قلب وتحویل(٢)

خو دلته دا وضاحت ضروری دې چه ..قلب..اصل کښې دهغه صنوبری (د غوښې دمخصوص) ټکړې نوم نه دې.کوم چه د انسان په بدن کښې دې بلکه ..قلب..د یوې لطیفه نوم دې کوم چه په دې بدن کښې دننه دې.لکه څنګه چه دماغو کښې ټول باطنی حواس شته حالانکه په بدن کښې هغه په نظر نه راځی. بلکه د دماغو تشریح کوی.ونیلې کیږی چه په فلانی حصه کښې حس مشترك دې په فلانی حصه کښې حافظه ده.حالانکه که دماغ واخستلې شی او اوکتلې شی.نو سواء د دماغی بدن نه بل هیڅ هم نشته.دغه شان ..قلب.. دې.لکه څنګه چه د ټول بدنی نظام حیات طبعی حیثیت سره اصل منبع ..قلب.. دې.د قلب حرکت بندیدو سره ټول نظام ختمیږی دغه شان روحانی او شرعی حیثیت سره هم د ټولو اعمالو او جوارحو صحیح کیدو مدار د قلب د لطیفې په سلامتیا او صحیح کیدو باندې دې که قلبی احوال او روحانی ملکات صحیح نه وی.نو د ظاهری افعالو او اعمالو ټول نظام به خراب (او ګډ وډ) وی.(٣)
په ظاهره ددې جملې ماقبل سره هیڅ تعلق او ارتباط نشته.خو حقیقت دا دې چه دا جمله ډیره حکیمانه او پرمغز ده.او ددې ماقبل سره ډیر لطیف ارتباط او تعلق دې.دا ارتباط په دې طریقه دې چه امام بخاری رحمه الله وړاندې د مشتبهاتو نه د پرهیزکولواوبچ کیدو ترغیب او تاکید اوفرمائیلو.اوس بیانوی چه ددې مشتبهاتو نه د بچ کیدو څه طریقه ده؟ په کومه ذریعه دا حاصلیدې شی؟ نو وې فرمائیل.چه قلب کوم چه د ټولو جواهرو او کمالاتو منبع او مخزن دې.دا صحیح کړئ.بیا به د هرقسمه مشتبهاتو نه بچ شئ.یعنی که قلب صالح او صحیح وی.په دې کښې د الله تعالی ویره. او خشیت الهی وی.نو بیا د مشتبهاتو نه بچ کیدل آسان دی.ستا هر اندام به متقی او پرهیزګار جوړ شی.اوکه د قلب حال خراب شو.په دې کښې دالله تعالی ویره پاتې نشوه.نو بیا به هرڅه خراب وی.ستا هر اندام به تا ګناه او معاصی طرف ته راکاږی.اصل مشین یا انجن قلب دې.دا صحیح کړه.چه دا کوم طرف ته ځی.د اندامونو ټولې ډبې به ددې سره هم هغه طرف ته ځی. (٤)
بیهقی په شعب الایمان کښې یو اوږد روایت نقل کړې دې په هغې کښې دی.((القلب ملك،

---

(١) فتح الباری(١٢٨\١)-
(٢) عمدة القاری(٢٩٨\١)_
(٣) فضل الباری(٥٤٧\١)-
(٤) فضل الباری(٥٤٧\١ ـ ٥٤٧)

وله جنود، فإذا صلح الملك صلحت جنوده، وإذا فسد الملك، فسدت جنوده.....))[1]
خلاصه دا ده.چه قلب د جسمانی حیات او د اندامونو او جوارحو صلاح دپاره د منبع (مرکز) حیثیت لري.چه په دې کښې د اختلال (او خرابۍ) په وجه په ټول بدن کښې اختلال پیداکیږي.دغه شان د قلب په لطیفه باندې دټولو روحانی کمالاتو مدار دې.د ټولو اعمالو او افعالو شرعاً سلامتیا هم د قلب ددې لطیفې په صحیح کیدو باندې موقوف ده.د قلب په صلاح باندې د روحانیت اصلاح او ترقي، خشیت خداوندی، او د حمیده اخلاقو اهتمام موقوف دې.او هم دا دنجات مدار دې.والله سبحانه اعلم.

محل عقل ابن بطال رحمه الله د حدیث باب نه په دې خبره باندې استدلال کړې دې.چه محل د عقل ،،قلب،، دې.[2] حافظ ابن حجر رحمه الله دا استدلال د استحسان په طور نقل کړې دې.[3]
او امام نووی رحمه الله فرمائی.چه ددې حدیث نه په هیڅ شان سره هم استدلال صحیح نه دې.[4]
اصل کښې په دې مسئله کښې اختلاف دې.د امام شافعی رحمه الله او متکلمینو په نیز د عقل محل قلب دې.او د امام ابوحنیفه رحمه الله او اطباؤ په نیز د عقل محل دماغ دې.[5]
د قرآن کریم د ظاهر نه د امام شافعی رحمه الله د مذهب تائید کیږي.په دې کښې دی. ﴿فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا﴾[6]او امام ابوحنیفه رحمه الله او دده هم مذهب اطباء ددې نه استدلال کوی.چه اوګورئ، د دماغو په فاسد کیدو او خرابیدو سره عقل خرابیږي. معلومه شوه.چه محل د عقل دماغ دې.[7]
حضرت شاه صاحب کشمیری رحمه الله فرمائی.چه په حقیقت کښې د عقل اصل منبع ،،قلب،، دې.[8] خو چونکه په قلب او دماغوکښې اتصال وی.په دې وجه عقل ته چه کوم ادراك کیږي.د هغې تصویر په دماغو کښې منقش کیږي.او دا بالکل داسې ده.لکه د بجلۍ بلب او بټن، کله چه د بجلۍ بټن یو ځائې کښې اووهلې شی.نو بلب بل ځائې کښې روښانه کیږي.دغه شان دلته کښې هم په قلب کښې چه کوم جنبش (او حرکت) پیداکیږي.نو هلته د دماغو د ادراکاتو باټۍ روښانه کیږي.نو حاصل دا شو.چه د عقل محل په حقیقت کښې زړه

---
[1]) رواه البیهقی عن أبی هریرة رضي الله عنه مرفوعاً وموقوفاً بطرق مختلفة كما رواه عن أبی سعید مرفوعاً أیضاً انظر شعب الإیمان للبیهقی(۱\۱۳۲، ۱۳۴)باب فی الإیمان بالله عزوجل فصل فی حدوث العالم رقم۱۰۹) و(۱۱۰)
[2]) فتح الباری(۱\۱۲۹)_
[3]) المصدر السابق)-
[4]) عمدة القاری(۱\۳۰۲)_
[5]) عمدة القاری(۱\۳۰۲)_
[6]) الحج:٤٦)-
[7]) عمدة القاری(۱\۳۰۲)-
[8]) فیض الباری(۱\۱۵٤)[illegible]

دي.او دا هم يو حقيقت دي.چه ددې عقل په محل يعنى قلب كښې د ادراكاتو انتقاش نه كيږى.بلكه دا انتقاش دماغوكښې كيږى.لكه چه د قرآنى نصوصو نه هم دا معلوميږى.
(إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَن كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ) (١)(أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا) (٢)(أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا) (٣).ددې نه معلوميږى.چه محل د عقل په حقيقت كښې قلب دې. اګرچه قلب او دماغو كښې دومره قوى اتصال دې.چه په دماغو باندې د عقل د محل كيدو ګمان كيږى.هم ددې قوت اتصال په وجه د دماغو په فاسد كيدو قلب باندې اثر پريوځى.او عقل خرابيږى.،،والله سبحانه وتعالى أعلم،،_

(٢٨)بَابُ أَدَاءُ الْخُمُسِ مِنَ الْإِيمَانِ

د امام بخارى رحمه الله مقصد خمس [بضم الخاء والميم وبإسكانها] (٤) دغنيمت پنځمه حصه مراد ده.امام بخارى رحمه الله دا باب قائم كړې دې.چه د خمس اداكول د ايمان د شعبو نه دې. د دې نه د امام بخارى رحمه الله مقصد واضح دې.چه هغه د ايمان امور شمارى.

يو اشكال او د هغې جواب:ددې نه وړاندې دايمان د امورو په باره كښې ،،باب اتباع الجنائز من الإيمان،، تير شوې دې.په مينځ كښې يو څو بابونو نه پس ئې دا باب قائم كړو.سوال دا دې. چه دا باب ئې هم هلته ،،اتباع الجنائز،، سره ولې ذكر نكړو؟ په مينځ كښې ئې نور بابونه ولې ذكركړل؟
ددې جواب دا دې.چه امام بخارى رحمه الله د يوې لطيفې خبرې لحاظ كړې دې. هغه دا چه دوى وړاندې كوم اعمال ايمان يا اسلام سره متعلق ګرځولى وو.هغه خو روزمره اعمال وو.او د خمس اداكول د غنيمت د مال نه كولې شى.او مال دغنيمت په جهاد كښې ملاويږى.او جهاد په ژوند كښې كله كله او بعضو بعضو ته نصيب كيږى.په سوونو.زرګونو سرى داسې هم دى.چه هغوى ته هډو جهاد نه نصيب كيږى.په دې وجه امام بخارى ،،أداء الخمس من الإيمان،، هم جدا بيان كړې دې.(٥)
امام بخارى رحمه الله دا باب د اتباع الجنائز د باب نه پس څكه لګولې دې.چه ډيرځله چه په جهاد كښې خلق شهيدان كيږى.نو مخكښې شهيدان دفن كولې شى.دهغې نه پس غنيمت تقسيمولې شى.او ددې نه خمس اوبنكلې كيږى.(٦) والله اعلم.

---

(١) سورة ق: ٣٧)-
(٢) الحج:٤٦)-
(٣) محمد: ٢٤)-
(٤) لسان العرب (٧٠\٦) مادة ،،خمس،،)-
(٥) إيضاح البخارى(٤٢٦\١٤)-
(٦) تقرير بخارى شريف (١٥٤\١)-

ماقبل باب سره ربط او مناسبت ددې باب ماقبل باب سره مناسبت دا دې چه په ماقبل كښې د حلال او حرام ذكر دې حلال مامور به دې او حرام منهى عنه دې په مذكوره باب كښې هم دا دواړه څيزونه دى مامور به هم او منهى عنه هم. مامور به مثلاً ايمان بالله. ايمان بالرسول. اقامت صلاة. ايتاء زكاة. صيام رمضان. او اداكول د خمس. او منهى عنه مثلاً حنتم وغيره ظروف (لوخى) استعمالول.[1]

بيا دلته امام بخارى رحمه الله د ،،اداء الخمس من الإيمان،، باب منعقد كړې دې. حالانكه د كتاب الجهاد په آخر كښې ئې د ،،أداء الخمس من الدين،، باب قائم كړې دې.[2] دلته ئې د مسائلو په حيثيت سره ذكركړې دې اوهلته ئې دغنيمت د بيان په حيثيت سره ذكركړې دې والله اعلم

تنبيه وړاندې مونږ ونيلى وو چه دا لفظ د ،،خُمس،،(بضم الخاء) دې او ددې نه مراد د مال غنيمت پنځمه حصه ده خو بعضې عالمان فرمائى چه دا لفظ د ،،خَمس،،(بفتح الخاء) دې او ددې نه مراد اركان خمسه دى او امام بخارى رحمه الله دا ښودل غواړى چه د اركان خمسه اداكول د ايمان د شعبو څنې دى.

خو دا خبره په دريو وجوه سره صحيح نه ده:

① ړومبې په دې وجه چه امام بخارى رحمه الله په دې باب كښې كوم حديث ذكركړې دې په هغې كښې صرف د ..اركان خمسه.. ذكر نه دې بلكه د ..خُمس.. ذكر هم دې نو ..خُمس.. پريخودل . او باقى اركان خمسه د ايمان شعبه ګرځول په عقل كښې نه راځى.

② دويمه دا چه په حديث باب كښې د حج ذكر نشته.

③ دريمه دا چه په اركان خمسه كښې په صلاة او زكاة وغيره باندې وړاندې مستقل تراجم ذكر شوى دى.[3] والله اعلم.

---

[1] عمدة القارى(٣٠٢\١)_

[2] كتاب فرض الخمس باب أداء الخمس من الدين رقم ٣٠٩٦)-

[3] فتح البارى(٢٢٩\١) وعمدة القارى(٣٠٣\١)-

٥٠- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْجَعْدِ قَالَ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي جَمْرَةَ قَالَ كُنْتُ أَقْعُدُ مَعَ ابْنِ عَبَّاسٍ (١) يُجْلِسُنِي عَلَى سَرِيرِهِ فَقَالَ أَقِمْ عِنْدِي حَتَّى أَجْعَلَ لَكَ سَهْمًا مِنْ مَالِي فَأَقَمْتُ مَعَهُ شَهْرَيْنِ ثُمَّ قَالَ إِنَّ وَفْدَ عَبْدِ الْقَيْسِ لَمَّا أَتَوُا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنِ الْقَوْمُ أَوْ مَنِ الْوَفْدُ قَالُوا رَبِيعَةُ قَالَ مَرْحَبًا بِالْقَوْمِ أَوْ بِالْوَفْدِ غَيْرَ خَزَايَا وَلَا نَدَامَى فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّا لَا نَسْتَطِيعُ أَنْ نَأْتِيكَ إِلَّا فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ وَبَيْنَنَا وَبَيْنَكَ هَذَا الْحَيُّ مِنْ كُفَّارِ مُضَرَ فَمُرْنَا بِأَمْرٍ فَصْلٍ نُخْبِرْ بِهِ مَنْ وَرَاءَنَا وَنَدْخُلْ بِهِ الْجَنَّةَ وَسَأَلُوهُ عَنِ الْأَشْرِبَةِ فَأَمَرَهُمْ بِأَرْبَعٍ وَنَهَاهُمْ عَنْ أَرْبَعٍ أَمَرَهُمْ بِالْإِيمَانِ بِاللَّهِ وَحْدَهُ قَالَ أَتَدْرُونَ مَا الْإِيمَانُ بِاللَّهِ وَحْدَهُ قَالُوا اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ وَإِقَامُ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ وَصِيَامُ رَمَضَانَ وَأَنْ تُعْطُوا مِنَ الْمَغْنَمِ الْخُمُسَ وَنَهَاهُمْ عَنْ أَرْبَعٍ عَنِ الْحَنْتَمِ وَالدُّبَّاءِ وَالنَّقِيرِ وَالْمُزَفَّتِ وَرُبَّمَا قَالَ الْمُقَيَّرِ وَقَالَ احْفَظُوهُنَّ وَأَخْبِرُوا بِهِنَّ مَنْ وَرَاءَكُمْ

[٨٧، ٥٠٠، ١٣٣٤، ٢٩٢٨، ٣٣١٩، ٤١١٠، ٤١١١، ٥٨٢٢، ٦٨٣٨، ٧١١٧]

رجال الحديث

① علي بن الجعد: دوى ابوالحسن علي بن الجعد بن عبيد جوهرى بغدادى دى (٢) د ابراهيم بن سعد. اسرائيل بن يونس. اسماعيل بن عياش. حماد بن سلمه. حماد بن زيد. ربيع بن صبيح. سفيان ثورى. سفيان بن عيينه. شعبه. مبارك بن فضاله. او ابو اسحاق فزارى رحمهم الله وغيره نه حديث روايت كوى (٣)

---

١) الحديث أخرجه البخارى فى صحيحه فى كتاب العلم باب تحريض النبى ﷺ وفد عبدالقيس على أن يحفظوا الإيمان والعلم ويخبروا من وراءهم رقم ٨٧) وفى كتاب مواقيت الصلاة باب منيبين إليه واتقوه.. رقم ٥٢٣ وفى كتاب الزكاة باب وجوب الزكاة رقم ١٣٩٨ وفى كتاب فرض الخمس باب أداء الخمس من الدين رقم(٣٠٩٥) وفى كتاب المناقب باب (بدون ترجمة بعد باب نسبة اليمن إلى إسماعيل رقم(٣٥١١٠) وفى كتاب المغازى باب وفد عبد القيس رقم ٤٣٦٨) وفى كتاب الأدب باب قول الرجل مرحباً رقم ٦١٧٦ وفى كتاب أخبارالآحاد باب وصاة النبى ﷺ وفود العرب أن يبلغوا من وراءهم رقم ٧٢٦٦ وفى كتاب التوحيد باب قول الله تعالى: والله خلقكم وما تعملون رقم(٧٥٥٦) ومسلم فى صحيحه فى كتاب الإيمان باب الأمر بالإيمان بالله تعالى رقم ١٢٤ و١٢٥ و١٢٦ والنسائى فى سننه (٢٧١\١٢) فى كتاب الإيمان وشرائعه باب أداء الخمس رقم٥٠٣٤ وأبوداد فى سننه فى كتاب الأشربة باب فى الأوعية رقم ٣٦٩٢) و٣٦٩٤ و٣٦٩٦ والترمذى فى جامعه فى كتاب الإيمان باب فى إضافة الفرائض إلى الإيمان رقم ٢٦١١ وابن ماجه فى سننه فى كتاب الزهد باب الحلم رقم ٤١٨٦)-

٢) تهذيب الكمال(٣٤١\٢٠، ٣٤٢)-

٣) تهذيب الكمال(٣٤٢\٢٠)-

ددوى نه امام بخارى، امام ابوداؤد، ابراهيم حربى، ابو يعلى موصلى، احمد بن حنبل، ابوزرعه عبيدالله بن عبدالكريم رازى، ابوبكر بن ابى شيبه، يحي بن معين او يعقوب بن شيبه رحمهم الله وغيره د حديثو علم حاصل كړى دى.(١) په ١٣٣هـ كښې پيدا شوي دي.(٢)

محمد بن حماد رحمه الله فرمائى.«سألت يحى بن معين عن على بن الجعد، فقال: ثقة صدوق، ثقة صدوق»(٣) دغه شان عبدالخالق بن منصور هم د امام يحي بن معين نه ددوى ..ثقه.. كيدل نقل كړى دى.(٤)

يحي بن معين رحمه الله فرمائى.،،على بن الجعد أثبت البغداديين فى شعبة،،(٥) هم ددوى نه نقل دى.،،ربانى العلم،،(٦)

امام ابوزرعه رحمه الله فرمائى.،،كان صدوقاً فى الحديث،،(٧)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى.«كان متقناً صدوقاً، ولم أرمن المحدثين من يحفظ ويأتى بالحديث على لفظ واحد، لا يغيّره، سوى قبيصة و أبى نعيم فى حديث الثورى، و يحى الحِمّانى فى حديث شريك، وعلى بن الجعد فى حديثه،،(٨)

صالح بن محمد اسدى رحمه الله فرمائى.،،ثقة،،(٩)

امام نسائى رحمه الله فرمائى.،،صدوق،،(١٠)

امام دارقطنى رحمه الله فرمائى.،،ثقة مامون،،(١١)

ابن قانع رحمه الله فرمائى.،،ثقة ثبت،،(١٢)

مطين رحمه الله فرمائى.،،ثقة،،(١٣)

---

(١) تهذيب الكمال(٢٠\٣٤٣)-
(٢) وقيل سنة أربع وثلاثين ومائة وقيل سنة ست وثلاثين ومائة انظرسير أعلام النبلاء(١٠\٤٦٠)-
(٣) تهذيب الكمال(٢٠\٣٤٨) وسير أعلام النبلاء(١٠\٤٦٦)_
(٤) تهذيب الكمال(٢٠\٣٤٨)-
(٥) تهذيب الكمال(٢٠\٣٤٩)_
(٦) المصدر السابق)-
(٧) تهذيب الكمال(٢٠\٣٥٠)_
(٨) تهذيب الكمال(٢٠\٣٥٠)_
(٩) المصدر السابق)-
(١٠) المصدر السابق)-
(١١) تهذيب التهذيب(٧\٢٩٢)_
(١٢) المصدر السابق)-
(١٣) المصدر السابق)_

حافظ ذهبى رحمه الله دوى په ،،الحافظ الثبت،،(١) او ،،الإمام الحافظ الحجة مُسنِدُ بغداد،،(٢) القابو سره ياد كړي دي
البته ددوى په باره كښې د حديث د رجالو نه دوه طعنه منقول دى
① يو داچه دا جهمى وو او قرآن ته به ئې مخلوق ونيلې.لكه چه امام مسلم رحمه الله فرمائى. ..ثقة لكنه جهمى،،(٣) او هم په دې بنياد باندې امام احمد بن حنبل رحمه الله خپل دواړه خامن ددوى د سماع نه منع كړى وو.
خو حقيقت دا دې چه ددوى جهمى(٤) كيدل ثابت نه دى.او نه دې د خلق قرآن قائل وو (٥) بلكه ددوى نه صرف دومره منقول دى.چه ،،من قال: القرآن مخلوق لم أعنفه،،(٦)
حافظ ذهبى رحمه الله ددې ..تجهم.. طعن نقل كولو نه پس فرمائى.«وقد كان طائفة من المحدثين يتنطعون فى من له هفوة صغيرة تخالف السنة، وإلا فعلى: امام كبير حجة»(٧)
دويم الزام په دوى باندې د تشيع دې.لكه چه ابوغسان دورى نقل كړى دى. چه زه على بن الجعد سره ووم.په دې مجلس كښې د حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنه حديث «كنا نفاضل على عهد النبى صلى الله عليه وسلم فنقول: خير هذه الأمة بعد النبى صلى الله عليه وسلم أبوبكر، وعمر، وعثمان، فيبلغ النبى صلى الله عليه وسلم فلاينكره» ذكر راغې.نو على بن الجعد اوونيل.«أنظروا إلى هذا الصبى، هولم يحسن أن يطلق إمرأته، يقول كنا نفاضل» (٨) دغه شان چه كله ددوى په وړاندې د نبى كريم صلى الله عليه وسلم حديث ،،إن ابنى هذا سيد،،(٩) ذكر كړې شو.نو وې ونيل.،،ما جعله الله سيداً،،(١٠)
تركومې پورې چه حضرت ابن عمر رضي الله عنهما باندې د طعن تعلق دې.نو د على بن الجعد نه ددې انكار منقول دې.لكه چه احمد بن ابراهيم دورقى وائى.

---

(١) ميزان الإعتدال(١١٦\٣) رقم ٧٥٩٨)-
(٢) سيرأعلام النبلاء(٤٥٩\١٠)-
(٣) ميزان الإعتدال(١١٦\٣) وسيرأعلام النبلاء(٤٦٦\١٠)-
(٤) الجهمية :من ينفى صفات الله تعالى:التى أثبتها الكتاب والسنة ويقول: إن القرآن مخلوق مقدمة الفتح (٤٥٩)_
(٥) تعليقات الكاشف(٣٦\٢) رقم ٣٨٨٨)-
(٦) ميزان الإعتدال(١١٦\٣) وسيرأعلام النبلاء(٤٦٥\١٠)-
(٧) سيرأعلام النبلاء(٤٦٦\١٠)-
(٨) سيرأعلام النبلاء(٤٦٦\١٠) وتهذيب الكمال(٣٤٧\٢٠)-
(٩) انظرصحيح البخارى(٥٣٠\١١) كتاب المناقب باب مناقب الحسن والحسين)_
(١٠) سيرأعلام النبلاء(٤٦٦\٢٠) وتهذيب الكمال(٣٤٧\٢٠)-

«قلت لعلي بن الجعد: بلغني أنك قلت: إبن عمر ذاك الصبي! قال: لم أقل....»(١)

دغه شان د حضرت حسن رضي الله عنه د منقبت د حديث «إن ابني هذا سيد» چه كوم انكار منقول دي،ددي په باره كښي حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي چه دا روايت د ابوغسان دوري نه منقول دي.او دا سړي مجهول دي.او كه روايت صحيح اومنلې شي نو ونيلې شي چه علي بن الجعد به ددي قبيح قول نه توبه اوېنكلې وي.«بل جعله سيداً على رغم كل جاهل، فإن من أمر مثل هذا من الرد على سيد البشر يكفر بلا مثنوية (أي بلا إستثناء)....» روستو حافظ ذهبي رحمه الله د حضرت حسن رضي الله عنه سيادت او سوؤدد بيان كړې دي.(٢)

البته د علي بن الجعد نه د حضرت معاويه رضي الله عنه (و ارضاه) په باره كښي دا قول منقول دي.«ولكن معاوية ما أكره أن يعذبه الله»(٣) دغه شان دحضرت عثمان رضي الله عنه په باره كښي هم دا قول منقول دي چه «أخذ من بيت المال مأة ألف درهم بغير حق»(٤) لكه چه امام ابوداؤد رحمه الله فرمائي.«علي وُسِمَ بِمِيسَم سوء، قال: ما يسوؤني أن يعذب معاوية»(٥)

په دې بنياد باندې امام احمد رحمه الله خپل خامن دوی ته د تلو نه منع كول.لكه چه عبدالله بن احمد رحمه الله فرمائي.«نهاني أبي أن أذهب إليه، وكان يبلغه عنه أنه يتناول الصحابة»(٦)

ددې ټولو طعنونو حاصل دا دې.چه ده به د حضرات صحابه كرامو رضي الله عنهم په شان كښي بې باكئ سره كلام كولو.نو يا خو به د حافظ ذهبي رحمه الله د قول مطابق د دوی په باره كښي داسې ونيلې شي.چه دوی به توبه اوېنكلې وی.ګنې زيات نه زيات به دې مبتدع وی.او د مبتدع روايت كه د خپل مذهب په تائيد كښې نه وی.او هغه داعي الى بدعته هم نه وی.نو هغه قبلولې شي.

حالانكه د علي بن الجعد په روايت حديث كښي چه كوم مقام دې؟ ددې ذكر تاسو په تيرو شوو اقوالو كښي كتلې دې.او ابن عدي رحمه الله فرمائي.«ومع هذا كله علي بن الجعد ما أرى بحديثه بأساً، ولم أر في رواياته إذا حدث عن ثقة حديثاً منكراً فيما ذكره، والبخاري مع شدة استقصائه يروي عنه في صحاحه»(٧)

---

(١) تهذيب الكمال(٢٠\٣٤٧) وسير أعلام النبلاء(١٠\٤٦٤)_

(٢) سير أعلام النبلاء(١٠\٤٦٤)_

(٣) سير أعلام النبلاء(١٠\٤٦٤) وتهذيب الكمال(٢٠\٣٤٧)-

(٤) المصادر السابقة)-

(٥) المصادر السابقة)-

(٦) سير أعلام النبلاء(١٠\٤٦٥)_

(٧) الكامل في ضعفاء الرجال(٥\٢١٤)_

دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي ((روى عنه البخاري من حديثه من شعبة فقط، أحاديث يسيرة....))[1]

معلومه شوه چه ددوى د متشيع كيدو او د بعضو صحابه كرامو رضي الله عنهم په باره كښې د بې ادبئ خبرو كولو باوجود د محدثينو په نيز دې ثقه. ثبت او متقن دې خاص طور باندې چه امام بخاري رحمه الله كوم حديثونه اخستى دى.هغه نې صرف د امام شعبه نه نقل شوى حديثونه اخستى دى او دې د خپل استاد امام شعبه په حديثونو كښې ،،اثبت البغداديين،، دې.،،كما مرّسابقاً،، په ۲۳۰هـ كښې ددوى وفات اوشو.[2] ،،سلمه الله تعالى وغفرله،،_

④ **شعبه:** دوى اميرالمؤمنين فى الحديث شعبه بن الحجاج العتكى البصرى الواسطى دې.ددوى مختصر حالات د ،،باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده،، لاندې تير شوى دى.[3]

⑤ **ابوجمره:** دا ابو جمره نصر بن عمران بن عصام/ عاصم بن واسع ضُبعى بصرى دې.[4] بعضې حضراتو دده د نيكه نوم نوح بن مخالد يا مخلد هم ليكلې دې.[5]

ضبعى. بنوضبيعه طرف ته نسبت دې.چه دا د عبدالقيس يو شاخ ده.،،كما جزم به الرشاطى،، د بخاري بعضې شارحينو دوى د ،،بكربن وائل،، شاخ طرف ته منسوب گرځولې دې.دا

---

[1] هدى السارى(٤٣٠) وفى هامش الزهرة بخط ابن الطاهر:روى عنه البخارى ثلاثة عشر حديثاً كذا فى تهذيب التهذيب(٢٩٢\٧. ٢٩٣)_

[2] سيرأعلام النبلاء(١٠\٤٦٧) وغيره)_

[3] كشف البارى(١\٦٧٨)_

[4] تهذيب الكمال(٢٩\٢٦٢. ٣٦٣) وسيرأعلام النبلاء(٥\٢٤٣) وغيره)-

[5] حافظ ابن حجر رحمه الله په فتح البارى(١\١٣٠) كښې د دوى نسب ذكركړې دې ((نصربن عمران بن نوح بن مخلد الضبعى..)) حالانكه په تهذيب الكمال(٢٩\٣٦٢) تهذيب التهذيب (١٠\٤٣١) او تقريب التهذيب(٥٦١) رقم ٧١٢٢) وغيره ټولوكتب رجال كښې نصربن عمران بن عصام يا عاصم مذكور دې.البته علامه عينى رحمه الله په عمدة القارى (١\٣٠٣و ٣٠٤) كښې نسب خود عامو كتب رجال پشان دې.خود دوى د حالاتو لاندې نې ليكلى دى ((فقد روى الطبرانى وابن منده فى ترجمة نوح بن مخلد جد أبى جمرة ..) دغه شان حافظ په الإصابة) (٣\٥٧٦) رقم ٨٨٢٤) كښې ليكلى دى.((نوح بن مخلد ويقال ابن مخالد جد أبى جمرة نصربن عمران..) دغه شان حافظ په (الإصابة. ٣\٢٧ رقم ٦٠١١) كښې د ابوجمره دپلار په ترجمه كښې ليكلى دى.((عمران بن عصام الضبعى والد أبى جمرة بالجيم نصربن عمران كذا سمى أباه ابن عبدالبر والمعروف أن إسمه نوح بن مخالد أومخلد..))
البته دلته ابوبشر دولابى ددوى كنيت ذكركړې دې.اوليكلى نې دى.((أبوجمرة نصربن عمران بن نصرعن ابن عباس رضي الله عنهما) لكه چه د ابو جمره نيكه نوم هم نصر دې.اودا خبره يقيناً ټيك نه ده.والله أعلم.

صحيح نه ده.خکه چه طبرانى او ابن منده ددوى د نيکه نوح بن مخلد د حالاتو لاندې نقل کړى د ى.((أنه قدم على رسول الله ﷺ فقال له، ممن أنت؟ قال: من ضبيعة ربيعة، فقال: خير ربيعة عبدالقيس، ثم الحى الذى أنت منهم))(١)

دوى د حضرت انس بن مالك، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهم زهدم جرمى، او عائذ بن عمرو مزنى وغيره مختلفو حضراتو نه حديث روايت کړې دې.(٢)

ددوى نه ايوب سختيانى، معمر، شعبه، حماد بن سلمه، حماد بن زيد، ابراهيم بن طهمان، او عباد بن عباد مهلبى رحمهم الله وغيره روايتونه اخستى دى.(٣)

امام احمد بن حنبل، يحي بن معين او ابوزرعه رحمهم الله دوى لره ،،ثقه،، ګرخولې دې.(٤)

ابن حبان رحمه الله دوى لره په کتاب الثقات کښې ذکرکړې دې.(٥)

امام ابن سعد رحمه الله فرمائى.،،كان ثقة،،(٦)

ابو حاتم رازى رحمه الله فرمائى.،،ثقة،،(٧)

ابن عبدالبر رحمه الله فرمائى.،،أجمعوا على أنه ثقة،،(٨)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.،،ثقة ثبت،،(٩)

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى.،،أحد الأئمة الثقات،،(١٠)

ياد ساتئ:چه په اصول سته او په موطا کښې د ،،ابوجمره،، په کنيت بل څوك راوى ددوى نه سوا نشته.باقى ټول ،،ابو حمزه،،(بالحاء المهملة بعدها ميم) دى.بلکه بعضو حفاظو د حديث دا قاعده ذکرکړې ده.چه امام شعبى د اووه داسې راويانو نه روايت کوى.چه هغه د حضرت ابن عباس شاګردان دى.

ټول په ټوله ،،ابوحمزه،،(بالحاء المهملة ثم الميم) دى.سوا د مترجَم له نه، چه دده کنيت ،،ابو جمره،،(بالجيم ثم الميم) دې.بيا ددې علم په دې طريقه هم کيږى. چه کوم ځائې کښې

---

(١) فتح البارى(١\١٣٠)-

(٢) تهذيب الكمال (٢٩\٣٦٣) وسير أعلام النبلاء(٥\٢٤٣)_

(٣) المصادرالسابقة)-

(٤) تهذيب الكمال(٢٩\٣٦٤)-

(٥) كتاب الثقات(٥\٤٧٦)_

(٦) الطبقات الكبرى لابن سعد(٧\٢٣٥)-

(٧) تعليقات تهذيب الكمال(٢٩\٣٦٥)_

(٨) تهذيب التهذيب(١٠\٤٣٢)_

(٩) تقرب التهذيب(٥٦١) رقم ٧١٢٢)_

(١٠) سير أعلام النبلاء(٥\٢٤٣)

ابوجمره د حضرت ابن عباس نه روایت کوی.او ددوی کنیت سره څه قید وغیره نه وی.نو هم دوی مراد وی.اوکله چه د ..ابو حمزه.. کنیت والا حضرات وی.نو هغوی سره څه ناڅه لواحق یا سوابق وی.لکه ..ابو حمزة القصاب..(۱)والله اعلم.

په ۱۲۸ هـ کښې سرخس کښې ددوی وفات اوشو.(۲) ..رحمه الله تعالی رحمة واسعة..

۴ ابن عباس: د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما حالات د ..بدء الوحی.. د څلورم حدیث لاندې (۳)او د ..کتاب الإیمان، باب کفران العشیر وکفر دون کفر.. لاندې تیر شوی دی.

قوله كُنْتُ أَقْعُدُ مَعَ ابْنِ عَبَّاسٍ يُجْلِسُنِي عَلَى سَرِيرِهِ: زه به حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما سره کیناستم.هغه به زه به پخپل کټ باندې کینولم.

ددې اعزاز وجه څه وه؟ ددې وجه دا وه.چه په اصل کښې حضرت ابن عباس رضی الله عنهما د حضرت علی رضی الله عنه د طرفه د بصرې ګورنر وو.د بصرې په اطرافو کښې فارسی ونیلې شوه.د هغه ځائې خلقو به حضرت ابن عباس رض له خپلې مسئلې او مقدمات راوړل.او هغوی به په فارسئ کښې خبرې کولې.حضرت ابن عباس رض ته فارسی نه ورتله.او ابو جمره په فارسئ پوهیدو.په دې وجه به دوی د ترجمانئ فرائض پوره کول.(۴)هم دا وجه په کتاب العلم کښې مذکور هم ده.څکه چه هغه لیکی.((كنت أترجم بين ابن عباس وبين الناس))(۵)

حافظ ابن الصلاح رحمه الله فرمائی.چه ..ترجمه.. په اصل کښې یو لغت. په بل لغت کښې تعبیر کولو ته وائی.خو دلته زیاتی عموم دې.چه د یوې ژبې نه په بله ژبه کښې تعبیر کولو سره سره نورو خلقو ته د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما خبره رسول هم مراد دی.یا خو د ازدحام (د خلقو د ګڼړې او رش) په وجه. یا د فهم د کموالی په وجه. (۶)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه د ..فهم د کموالی..په وجه پوهول خو په عقل کښې راځی.د ازدحام وجه صحیح نه ده.څکه چه هغه به پخپله هم کټ باندې ورسره کیناستلو.البته که داسې اوونیلې شی.چه حضرت ابن عباس رضی الله عنهما به په کټ باندې یو طرف ته کیناستلو.او دې به په هغه طرف کوم ځائې چه به نور خلق ناست وو.والله اعلم.

---

(۱) عمدة القاری(۱۱\۳۰۳، ۳۰۴)_
(۲) الکاشف للذهبی(۳\۱۹۱۲) رقم ۵۸۲۱) وغیره)-
(۳) کشف الباری(۱۱\۴۳۵)_
(۴) عمدة القاری(۱۱\۳۰۸)_
(۵) صحیح البخاری کتاب العلم باب تحریض النبی صلی الله علیه وسلم وفد عبدالقیس علی أن یحفظو الإیمان والعلم.رقم ۸۷)
(۶) عمدة القاری(۱۱\۳۰۸) وفتح الباری(۱۱\۱۳۰)_

قوله فَقَالَ أَقِمْ عِنْدِي حَتَّى أَجْعَلَ لَكَ سَهْمًا مِنْ مَالِي فَأَقَمْتُ مَعَهُ شَهْرَيْنِ:

حضرت ابن عباس رضي الله عنهما اوفرمائيل چه ما سره ايسار شه.چه زه تاته د خپل مال يوه حصه دركرم نو زه هغوى سره دوه مياشتې ايسار شوم.

حضرت ابن عباس رضي الله عنهما چه دوى سره د مال وركولو كومه وعده كړې وه.هغه په كومه وجه وه؟ په دې سلسله كښې د بعضې حضراتو وينا خو دا ده.چه دا د ترجمانۍ اجرت دې.او د ترجمانى تعليم گرځولو سره ابن التين رحمه الله دا اوښائى.چه حديث نه د اجرت على التعليم جواز ثابتيږى.(١)

① خواول ترجمانى تعليم گرځول محل نظر(او قابل غور) دى.نو د اجرت على التعليم جواز ثابتيدو هيڅ سوال نه پيدا كيږى.② دويمه داچه د ابوجمره نه پخپله ددې وجه په صحيح بخارى كښې منقول ده چه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ماته اوفرمائيل.«أقم عندى وأجعل لك سهماً من مالى» امام شعبه رحمه الله تپوس اوكړو..«لم؟»، چه دوى تاسره د اقامت اختيارولو او د مال دركولو وعده ولې اوكړله؟ نو دوى جواب وركړو:«للرؤيا التى رأيت»(٢) چه دهغه خوب په وجه كوم چه ما كتلې وو.

دا خوب امام بخارى رحمه الله نقل كړې دې.ابوجمره رحمه الله فرمائى.چه ما د تمتع احرام اوتړلو.نو خلقو منع كړم.ما د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه تپوس اوكړو.نو هغوى اجازت راكړو.ددې نه پس ما په خوب كښې اوكتل.چه څوك سړې ماته وائى.«حج مبرور عمرة متقبلة»، ما حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ته خوب واورولو.نو ډير زيات خوشحاله شو.او وې فرمائيل. «سنة النبى ﷺ»(٣)

چونكه ددې خوب په وجه د حضرت ابوجمره شرافت او نجابت معلوميږى.او دا چه ددوى د الله تعالى په نيز يوه مرتبه ده.ترڅو چه د الله تعالى د طرفه ددوى د عمل مقبول كيدو بشارت او زيرې وركړې شو.په دې وجه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ددوى اقامت اوغوښتل.او دا د الله تعالى د نيكانو بنده گانو قاعده ده.چه كله په يو سړى كښې د نجابت او شرافت د آثارو اندازه اوكړى.نو هغه طرف ته زياته توجه وركوى.والله سبحانه اعلم.

قوله ثُمَّ قَالَ إِنَّ وَفْدَ عَبْدِ الْقَيْسِ لَمَّا أَتَوُا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: بيا

حضرت ابن عباس رضي الله عنهما اوفرمائيل.چه كله د عبدالقيس وفد د نبى كريم ﷺ په خدمت كښې حاضر شو.

---

(١) فتح البارى(١/١٣٠)_

(٢) صحيح بخارى(١/٢١٣) كتاب الحج باب التمتع والقران والإفراد بالحج)_

(٣) المصدرالسابق)_

وفدد..وافد.. جمع ده وفد هغه جماعت ته وائي کوم چه د يو قوم يا جماعت د طرفه يو بادشاه يا حاکم ته اوليګلې شي.(١)

حضرت ابن عباس h ابو جمره ته دا حديث ولې واورولو؟ ابو جمره ته حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دا حديث واورولو.ددې د اورولو سبب امام مسلم د ،،غندرعن شعبة،، په طريق سره روايت کښې نقل کړې دې.او بيان کړې ئې دې چه ،،**فأتته إمرأة تسأله عن نبيذ الجر....**،،(٢)

دغه شان امام بخاری رحمه الله په کتاب المغازی کښې روايت نقل کړې دې.چه ابوجمره وائي.((**قلت لإبن عباس رضي الله عنهما: إن لي جرة ينتبذ لي نبيذ فيها، فأشربه حلوا لي جر، إن أكثرت منه، فجالست القوم، فأطلت الجلوس، خشيت أن أفتضح، فقال:قدم.....**))(٣)ګويا په دې مجلس کښې يوې ښځې د نبيذ جره (خاورينې چاټي) په باره کښې سوال اوکړو.نو حضرت ابن عباس رض هغه منع کړله.ددې نه پس پخپله ابوجمره د خپل ځان په باره کښې سوال اوکړو.نو حضرت ابن عباس رض ورته منع کړو.او دا حديث ئې واورولو.والله اعلم.

وفد عبدالقيس د نبی کريم ﷺ په خدمت کښې کله راغلې وو؟ وفد عبدالقيس د نبی کريم ﷺ په خدمت کښې کله راغلې وو؟ په دې سلسله کښې ډير اقوال دي.① : واقدی (٤)ابن سعد (٥) ابن شاهين (٦) او د قاضی عياض(٧)وغيره رائې دا ده.چه دا وفد په ٨هـ کښې د فتح مکې په کال مکې مکرمې ته روانګئ نه وړاندې راغلې وو.

② د محمد بن اسحاق (٨) ابن هشام x(٩)حافظ ابن القيم (١٠)رائې دا ده.چه په ٩هـ کښې راغلې وو.ابن کثير رحمه الله هم ددوی د راتلوکال ٩هـ خودلې دې.(١١)خو په آخر کښې دوی د ترد:

---

١) فتح الباری(١١\١٣٠)_

٢) صحيح مسلم (١١\٣٤) کتاب الإيمان باب الأمر بالإيمان بالله تعالى..)_

٣) صحيح البخاری کتاب المغازی باب وفد عبدالقيس)_

٤) ذكره صاحب السيرة الحلبية فی كتابه ثم رد عليه انظر السيرة الحلبية (٢\٢٢٢) باب ما يذكر فيه ما يتعلق بالوفود التی وفدت عليه ﷺ ونقل الحافظ عن الواقدی فی الإصابة(١١\٥)..كان قدم الأشج ومن معه سنة عشر من الهجرة.....)_

٥) الطبقات الكبری لإبن سعد(١١\٣١٤)-

٦) الإصابة (٢\١٧٨) ترجمة صحاربن العباس العبدی)_

٧) شرح النووی علی صحيح مسلم (١١\٣٤) كتاب الإيمان باب الأمر بالإيمان بالله تعالى ورسوله ﷺ)_

٨)السيرة النبوية لإبن هشام (٢\٣٤٠) خوهغوی ددې وفد قدوم د قدوم الجارود سره مقيد کړې دی..

٩) حاشيه بالا)_

١٠) زاد المعاد(٣\٦٠٧)-

١١) البداية والنهاية (٥\٤٦و ٤٨)_

اظهار هم کړې دې.(١)

③ ابن حبان، صاحب د تاريخ الخميس او ابن الاثير ددې وفد راتلل ١٠هـ ښودلې دې.(٢)

④ د حافظ ابن حجر او علامه انور شاه کشميری رحمهما الله په نيز ددوی راتګ دوه خله شوې دې.البته د حافظ رحمه الله په نيز ددوی ړومبې راتګ ٥هـ يا ددې نه وړاندې دې.او دويم ځل راتګ ٩هـ يعنی عام الوفود کښې شوې دې.(٣) حالانکه د حضرت کشميری رحمه الله په نيز ددوی ړومبې راتګ ٦هـ کښې او دويم راتګ فتح مکې سره يعنی ٨هـ کښې شوې دې.(٤)

په اصل کښې دې حديث کښې چونکه د «إنا لا نستطيع أن نأتيك إلا في الشهر الحرام، وبيننا وبينك هذا الحي من كفار مضر» جمله ده.په دې وجه واقدی، ابن سعد، ابن شاهين او قاضی عياض رحمهم الله وغيره ددې خبرې قائل دی.چه دا واقعه د فتح مکې نه وړاندې ده.ځکه چه د فتح مکې نه پس خو خلق ډلې ډلې اسلام کښې داخليدل.ددې نه روستو اهل اسلام دپاره هيڅ قابل ذکر خطره نه وه پاتې شوې.

کومو مؤرخينو چه ددوی د راتګ کال ٩هـ ذکرکړې دې.هغه په دې بنياد باندې دې.چه دې کال ته عام الوفود وئيلې شی.(٥) په دې کښې خلق د وفدونو په شکل کښې په دربار نبوی ﷺ کښې کثرت سره حاضرشوی وو.هم په دې وفدونو کښې د عبدالقيس وفد هم وو.

د سير کومو اصحابو چه د راتګ کال ١٠هـ ليکلې دې.غالباً ددوی بنياد هم د دې قبيلې د يو کس جارود بن المعلی (٦) په راتګ باندې دې.چه هغه په ١٠هـ کښې حاضر شوې وو.(٧) خو په دې ټولو صورتونو کښې اشکال پيداکيږی.چه په دې روايت کښې د ،،حج،، هيڅ ذکر نشته.او د اصح قول مطابق د حج فرضيت ٦هـ کښې شوې وو. (٨) که ددې وفد راتګ د ٦هـ نه پس يعنی ٨هـ يا ٩هـ يا ١٠هـ کښې شوې وې.نو دوی ته به نبی کريم ﷺ د اسلام نورو

---

(١) حيث قال ابن كثير (٤٨\٥) قلت لكن فى سياق ابن عباس رضي الله عنهما ما يدل على أن قدوم وفد عبدالقيس كان قبل فتح مكة لقولهم وبيننا وبينك هذا الحى من مضر لا نصل إليک إلا فى شهر حرام والله أعلم.

(٢) الثقات لابن حبان (١١٥\٢) وتاريخ الخميس (١٩٤\٢) والكامل لابن الأثير(٢٠٣\٢)_

(٣) فتح البارى(٨٥\ ٨٦) كتاب المغازى باب وفد عبدالقيس)-

(٤)فيض البارى(١٥٥\١)-

(٥) سيرت ابن هشام مع روض الانف(٣٣٣\٢)_

(٦) جارود ددوی لقب وو.اوددوی نوم بشر دې.دپلار په نوم کښې ئې اختلاف دې.بعضې حضراتو عمرو خودلې دې.اوبعضو المعلى اوبعضو العلاء خودلې دې.تهذيب الكمال(٤٤٨\٤) وتهذيب التهذيب(٥٣\٢) والروض الأنف مع السيرة النبوية لابن هشام (٣٤٠\٢) والإصابة (٢١٦\١) رقم ١٠٤٢) وتعليقات الكاشف (٢٨٨\١) وتقريب التهذيب(١٣٧) رقم ٨٨٣) -

(٧) قال الحافظ فى الإصابة (٢١٦\١) وقدم الجارود سنة عشر فى وفد عبدالقيس الأخير)_

(٨) انظرفتح البارى (٣٧٨\٣) كتاب الحج باب وجوب الحج وفضله)

شرائعو سره سره د حج حکم هم ورکړې وه. (١)
هم دا وجه ده.چه حافظ ابن حجر رحمه الله ددې خبرې قائل دی.چه ددوی راتګ دوه خله شوې دې.يو خل د حج د فرضيت نه وړاندې ۵ھ يا ددې نه هم وړاندې. او په دويم خل عام الوفود يعنی ۹ھ کښې شوې دې.په حديث باب کښې د ړومبی راتګ ذکر دې.(٢)
غالباً د حضرت کشميری رحمه الله د قول بنياد هم دا خبره ده.چه چونکه د حج فرضيت ۶ھ کښې شوې دې.دا حضرات هم په دې کال د فرضيت د حج نه مخکښې مخکښې راغلل.او په دويم خل راتګ ۸ھ کښې دې.لکه څنګه چه د قاضی عياض وغيره هم دا قول دې.
د تعدد وفود يو دليل د ابن حبان رحمه الله هغه روايت دې.په کوم کښې چه نبی کريم ﷺ ددوی نه تپوس کړې وو.((مالی أری وجوهکم قد تغيرت؟قالوا: يانبی الله،نحن بأرض وخمة، وکنا نتخذ من هذه الأشربة مايقطع اللحمان فی بطوننا، فلما نهيتنا عن الظروف فذلك الذی تری فی وجوهنا....))(٣)

---

(١) په بعضې رواياتوکښې د حج ذکر هم شته.اوګورئ السنن الکبری للبيهقی (١٩٩/٤) کتاب الصيام باب فرض صوم شهررمضان ومسند أحمد(٣٦١/١) ددې رواياتو په باره کښې وړاندې بحث راځی.
(٢) فتح الباری(٨٥/٨. ٨٦) کتاب المغازی باب وفد عبدالقيس حافظ رحمه الله په دې مقام کښې ددويم خل راتلو کال ۹ھ عام الوفود ذکر کړې دې.اودا ئې هم ليکلی دی.چه ((وکان عددهم حينئذ أربعين رجلاً کما فی حديث أبی حيوة الصناحی (کذا فی الأصل والصواب أبی خيرة بالخاء المعجمة بعدها ياء تحتانية وبعدها راء مهملة الصباحی بضم الصاد المهملة بعدها باء موحدة ثم ألف ثم حاء مهملة کما فی فتح الباری(١٣١/١) الذی أخرجه ابن منده وکان فيهم الجارود العبدی.. لکه چه جارود راتګ په ۹ھ کال وو.اووړاندې د الاصابة په حوالې سره موږ ذکرکړل.چه ددوی راتګ په ١٠ھ کال شوې وو.اوهغه آخری راتګ وو.نوکه د ، ،اصابه، ،خبره ټيک اوګڼړلې شی.نود جمعې اوتطبيق دپاره به دا ونيلی شی.چه ددوی اولنې راتګ خود حج دفرضيت نه وړاندې شوې وو.اودويم راتګ ئې په عام الوفود يعنی ۹ھ کښې شوې وو.اودريم راتګ ئې په ١٠ھ کښې شوې وو.په کوم کښې چه د حضرت جارود د راتګ اودهغوی دايمان راوړوذکر دې.په ۹ھ او بيا په ١٠ھ کښې د راتلو دليل هغه حديث هم دې.کوم چه حضرت رسيم عبدی ﷺ نه منقول دې.اوهغه په متن کښې راځی.دکوم نه چه دومره خبره ضرور معلوميږی.چه د دې حضراتو دوه خله راتلل داسې وو.چه په دې کښې صرف د يو کال جدا والی وو.نويوقدوم د ټولونه وړاندې وو.اوبل قدوم په عام الوفود کښې وو.اوبيا دريم قدوم په ١٠ھ کښې منلې شی.والله أعلم)_
(٣) مواردالظمآن (ص.٣٣٨) کتاب الأشربة باب ما جاء فی الأوعية رقم ١٣٩٣) حافظ ابن حجر رحمه الله په دې کښې ((مالی أری وجوهکم قد تغيرت)) سره استدلال کړې دې.اوفرمائی.((ففيه إشعار بأنه کان رآهم قبل التغيير)) حالانکه ددوی سوال ددې وجې هم ممکن دې.چه چونکه دې کسانو اوږد سفر کړې وو.او راغلی وو.ددې وجې په دوی باندې د سفر آثار وو.نبی ﷺ د دلجوئی دپاره تپوس اوکړو.ددې وجې اصل استدلال ددې جملې په ځائې ددې نه پس روسته جمله ((فلما نهيتنا عن الظروف فذلک الذی تری فی وجوهنا)) باندې چه اوکړې شی.څکه چه په دې کښې نهی عن الظروف ده.چه تاسو اول چونکه په دې لوښو کښې د نبيذ استعمالولو نه منع کړې وو.ددې وجې موږ نبيذ نه دی استعمال کړې.او زموږ زمکه داسې ده.چه هلته د نبيذ استعمال ضروری دې.ددې وجې زموږ په مخونوباندې دا بدلون دې.والله أعلم)

ددې سوال او جواب نه معلومیږی چه ددې حضراتو راتګ د نبی کریم ﷺ په بارګاه کښې کم ازکم دوه خله شوې دې والله أعلم بالصواب.

دغه شان په تعدد وفود باندې د مسنداحمد هغه حدیث هم دلالت کوی.کوم چه دوی د حضرت رسیم ابوزن عظیم وقیل مصغر (1) عبدی رضی الله عنه نه نقل کړې دې. ((وفدنا على رسول الله ﷺ فنهانا عن الظروف، قال: ثم قدمنا عليه فقلنا: إن أرضنا أرض وخمة......)) (2) دغه شان یو بل روایت کوم چه ددوی د خونی نه منقول دې.د هغې نه معلومیږی.چه د دوارو راتګ په مینځ کښې صرف د یو کال فصل وو.د هغې الفاظ دا دی.((كان أبي في الوفد الذين وفدوا إلى رسول الله ﷺ من عبد قيس، فنهاهم عن هذه الأوعية، قال: فأتخمنا، ثم أتيناه العام المقبل، قال: فقلنا يا رسول الله، إنك نهيتنا عن هذه الأوعية فأتخمنا.....)) (3)

د عبدالقيس قبيلې اسلام دا قبيله قديم الاسلام ده.دا خلق د بحرين او د عراق د اطرافو اوسيدونكى وو.جواثى هم ددې حضراتو ښار دې.په كوم كښې چه د مدينې منورې نه پس د ټولو نه وړاندې د جمعې مونځ اوكړې شو.(4)

ددې قبيلې په اسلام سره د مشرف كيدو په سلسله كښې ابن شاهين رحمه الله روايت نقل كړې دې.چه د اشج عبدالقيس [چه دده نوم المنذر بن عائذ بن الحارث بن المنذر بن النعمان العبدى دې (5) دده يو راهب سره دوستى وه.د دواړو به هركال ملاقات كيدو.يو خلې راهب دوى ته اوويل.چه په مكه مكرمه كښې به يو نبى ښكاره كيږى.هغه به صدقه نه خورى البته هديه به قبلوى.د هغه د دواړو اوګو په مينځ كښې به د نبوت علامت وى.هغه به په ټولو دينونو باندې غالب وى.

---

(1) الإكمال لابن ماكولا (٦٥١٤، ٦٦) والإصابة (٥١٥١١) رقم ٢٦٥٣ وتعجيل المنفعة (٥٣٢١١) رقم ٣٢١)

(2) مسند أحمد (٤٨١١٣) حديث ابن الرسيم عن أبيه رضی الله عنه_

(3) المصدر السابق)_

(4) عن ابن عباس رضي الله عنهما قال أول جمعة جمعت بعد جمعة جمعت في مسجد رسول الله ﷺ في مسجد عبدالقيس بجواثي يعنى قرية من البحرين صحيح البخراى كتاب البمغازى باب وفد عبدالقيس رقم ٤٣٧١٠) په دې روايت سره دحافظ ابن حجر رحمه الله تائيد كيږى چه دا وفد اول خل په ٥هـ يا ددې نه وړاندې راغلې وو.ځكه چه د دې روايت نه دهغوى قديم الاسلام كيدل معلوميږى

(5) د دوى په نوم كښې ډير اختلاف دې ① بعضې حضراتو خو هم دا ((المنذربن عائذ)) ذكركړې دې ② بعضې حضرات عبدالله بن عوف ③ بعضو منذربن الحارث.④ اوبعضو عائذبن المنذر خودلې دې.اوګورئ طبقات ابن سعد (٥٥٧١٥ ٥٥٩) ⑤ بعضې حضراتو ددوى نوم منقذبن عائذ خودلې دې اوګورئ الإصابة (٤٦٠١٣) ترجمة المنذر بن عائذ.رقم(٨٢١٨) ⑥ بعضې حضراتو. المنذربن عوف، خودلې دې اوګورئ عمدة [illegible]

د راهب د وفات نه پس اشج عبدالقيس خپل زوم عمرو بن عبدالقيس (۱) چه دا دده د خورخوني هم وو. د حال تحقيق دپاره اوليګلو هغه ته ئې څه جامې او کجورې ورکړې چه دې د سوداګر په شکل کښې سفر اوکړې شي.نو دې د يو راهنما سره اووتلو.دې مکې مکرمې ته د هجرت په کال رسيدلې وو (۲) دوی د نبی کريم ﷺ سره ملاقات اوکړو.ټول علامات ئې معلوم کړل.او بيا هغه مسلمان شو.

په بعضو رواياتو کښې دا هم راغلى دى.چه نبى کريم ﷺ ددې قبيلې د لويو لويو خلقو نومونه واخستل. او ددوی د حالاتو تپوس ئې اوکړو.ددې نه پس نبى کريم ﷺ ده ته د سورة فاتحه او سورة العلق تعليم ورکړو.هرکله چه هغه لاړو.نو هغه ته نبى کريم ﷺ د هغوی د قوم د مشرانو کسانو په نوم يو خط ورکړو.او تاکيد ئې اوفرمائيلو.چه خپل ماما او سخر يعنى اشج ته د اسلام دعوت ورکړه.کله چه دې خپل کور ته اورسيدو.نو هلته چه اورسيدو. نو دوی په ابتداء کښې خط پټ اوساتلو.په کور کښې ئې په پټه مونځ شروع کړو.ددوی ښځې چه کله دا حالت اوکتلو.نو خپل پلار ته لاړه.او قصه ئې ورته واورولهچه دې د کوم وخت نه راغلې دې. خپل اندامونه وينځى.او رکوع او سجدې کوى.

اشج د زوم نه تپوس اوکړو.دوی ورته ټوله واقعه واوروله.او دا ئې هم اوښودل.چه نبى کريم ﷺ د يو يو په نوم د ټولو تپوس کولو.چه دا خبرې ئې واوريدلې .نو هغه هم مسلمان شو.يو څو ورځو پورې ئې خپل اسلام پټ اوساتلو.بيا ئې د خپلې قبيلې په وړاندې اعلان اوکړو.نو دغه خلق هم مسلمانان شو.ددې نه پس د وفد په شکل کښې د نبى کريم ﷺ په خدمت کښې حاضر شو.(۳)

---

(۱) د دوی نوم ..عمروبن المرجوم.. رقم ۵۹۵۹) الإصابة (۵\۱۳) ترجمة عمروبن عبدقيس رقم ۵۹۰۱ و(۱۵\۱۳) ترجمة عمروبن المرجوم رقم ۵۹۵۹) دغه شان طبقات ابن سعد (۵\۶۳، ۵۶۴)_

(۲) ددې نه معلوميږى.چه دا قبيله دهجرت په ابتداء کښې مسلمانه شوې وه.خکه چه د عمروبن عبدالقيس راتګ په مکه کښې هم په هغه کال شوې وو.په کوم کال چه نبى ﷺ دهغې نه هجرت کړې ووددې نه پس چه کله دې واپس لاړل نوټوله قبيله مسلمانه شوه ددې نه هم دحافظ تائيد کيږى چه ددې خلقو په اول ځل راتګ په ۵هـ يا ددې نه وړاندې وو.والله أعلم.)_

(۳) الإصابة (۱۷۷\۲، ۱۷۸)ترجمة صحات رقم(۴۰۴۱) وطبقات ابن سعد(۵\۵۶۴) ترجمة عمروبن عبدقيس وشرح النووى على صحيح مسلم (۳۳\۱۱) كتاب الإيمان باب بيان أركان الإسلام ودعائمه العظام)

تنبيه: دعبدالقيس قبيلې د اسلام قبلولوسبب څوک ګرځيدلې وو؟اودټولو نه وړاندې نبى ﷺ ته د سوداګر په حيثيت څوک راغلى وو.ددې کس د نوم په باره کښې اختلاف موجود دې.

صاحب التحرير ددې کس نوم .منقذبن حبان (بالحاء المهملة ثم الباء الموحدة المشددة ثم الألف والنون كما فى شرح الكرمانى (۲۱۱\۱) خودلې دې.کوم چه امام نووى ﷫ په شرح صحيح مسلم (۳۳\۱۱) کښې نقل کړى دى.اوبيا په ظاهره هم ددې دوارو حضراتو په اتباع کښې نوروشارحينو ﷭ مثلاً کرمانى ﷫ په شرح د بخارى کښې (۲۱۱\۱)، علامه عينى ﷫ په عمدة القارى (۳۰۹\۱) کښې اوقسطلانى په ارشاد السارى (۱۴۵\۱) کښې هم دا نقل کړى دى.دغه شان دا چه منقذبن حبان هم د اشج عصرى خوم وو (بقيه حاشيه په راروان مخ...

وفد عبدالقيس په څومره کسانو باندې مشتمل وو؟ صاحب د ..التحرير.. د وفد د افرادو تعداد څوارلس ښودلي دي خو ددې ئې هيڅ دليل نه دې ذکرکړې بيا ددوی نه هغه صرف د اتو کسانو نومونه ذکرکړی دی.[1]

د باقي شپږو کسانو نومونه ئې نه دی ذکرکړی.هغوی ليکلي دی.چه سره د لټون، تتبع او تلاش بل يو نوم هم ملاو نشو.[2]

البته ابن منده رحمه الله د مزيده رضي الله عنه نه يو روايت نقل کړې دې.((بينما رسول الله ﷺ يحدث أصحابه إذ قال لهم: سيطلع لكم من هذا الوجه ركب هم خير أهل المشرق، فقام عمر، فلقي ثلاثة عشر راكباً......))[3]

ددې روايت نه معلوميږی.چه وفد کښې ديارلس کسان وو.

دولابی رحمه الله په ..کتاب الكنى والاسماء.. کښې د حضرت ابوخيره صباحي رضي الله عنه روايت نقل کړې دې.((كنت في الوفد الذين قدموا على رسول الله ﷺ من عبدالقيس، فكنا أربعين رجلاً.))[4] ددې روايت نه معلوميږی.چه وفد کښې څلويښت کسان وو.

حافظ ابن حجر رحمه الله په کتاب الايمان کښې په دې تعدادونو کښې په دې طريقه د تطبيق کولو کوشش کړې دې.چه صاحب د ..التحرير.. چه د کومو څوارلسو کسانو تصريح کړې ده.هغې کښې او د ابن منده په روايت کښې چه په دې کښې د ديارلسو کسانو تصريح ده.په دواړو کښې تطبيق په دې طريقه دې.چه افراد د وفد خو اصل کښې څوارلس کسان وو.په دوی کښې ديارلس کسان سواره وو.اويو پياده يا رديف وو.د ټول تعداد لحاظ ساتلو سره دوی ته څوارلس اوونيلی شو.او د راکب کيدو لحاظ کولو سره چه کوم پياده يا رديف وو.هغه شمار نکړې شو.نو څکه دغه شان (يعنی ديارلس) اوونيلی شو.

....بقيه حاشيه د تيرمخ] اوبه طبقات ابن سعد(٥\٥٦٤) الإصابة (٢\١٧٨) رقم ٤٠٤١ او (٣\٥) رقم (٥٩٠١) کښې ديولونه وړاندې د تحقيق حال دپاره د راتلونکی کس نوم عمروبن عبدالقيس ليکلې دی.کوم چه د اشج عصری دخور خوئي هم وو.اوخوم هم.اوّد منقذ بن حبان په باره کښې ابن سعد اوحافظ رحمهما الله ليکلي دی.چه دا هم د اشج عصری د خور خوئي وو.ددوی خصوصيت دا وو.چه کله دوی د وفد سره راغلو.نو نبی ﷺ ددوی په مخ باندې لاس راښکلې وو.اوګورئ طبقات ابن سعد(٥\٦٣) او الإصابة (٢\١٧٧، ١٧٨) رقم (٤٠٤١) په ظاهره هم دا صحيح معلوميږی.چه تحقيق حال دپاره عمروبن عبدقيس راليږلې شوې وو.اودهغه د مسلمانيدو او واپس کيدو نه پس ټول مسلمانان شول.اوبيا ددې قبيلې وفد د اشج عصری په قيادت کښې د نبی ﷺ په خدمت کښې حاضر شوی وو والله اعلم بالصواب._

[1] ددې کسانونومونه حافظ رحمه الله دا نقل کړی دی.① المنذربن عائذ (اشج عبدالقيس) ② نقذبن حبان (بالباء الموحدة) ③ مزيدة بن مالک ④ عمروبن مرجوم⑤ الحارث بن شعيب ⑥ عبيده بن همام ⑦ الحارث بن جندب⑧ صحاربن العباس) اوګورئ فتح البارى (١\١٣٠)_

[2] فتح البارى(١\١٣٠)-

[3] فتح البارى(١\١٣١)_

[4] كتاب الكنى والأسماء للدولابي (١\٢٩)

بيا د ديارلسو او څلويښتو په مينځ كښې تطبيق كولو كښې ئې فرمائيلي دي.چه دواړو كښې جمع په دې طريقه ممكن ده.چه ديارلس كسان د وفد سرداران (مشران) وو.چه دا سواره وو.باقي ټول افراد اتباع وو.(١)

خو په كتاب المغازى كښې حافظ رحمه الله د ابن منده او دولابى په روايتونو كښې تطبيق كولو دپاره. دا دواړه رواياتونه په جدا جدا وفدونو باندې محمول كړې دې لكه هغه فرمائى.چه په ړومبى وفد كښې دا خلق په ديارلسو افرادو باندې مشتمل وو.او په دې موقعه باندې د وفد رئيس اشج عبدالقيس رضى الله عنه وو.او په دويم وفد كښې څلويښت كسان وو.چه په دوى كښې جارود رضى الله عنه هم وو.(٢)

فائده چونكه صاحب د ،،التحرير،، د وفد تعداد څوارلس ښودلې وو.او بيا ئې صرف د اتو كسانو نومونه ذكر كړى وو.او دا ئې وئيلي وو.چه د ډير زيات تتبع (او تلاش) باوجود نور نومونه ملاونشو.په دې وجه حافظ ابن حجر رحمه الله مخكښې د شپږو نومونو اضافه كړې ده.او څوارلس تعداد ئې مكمل كړې دې.(٣)بيا ئې په دې باندې زياتى د نهو نومونو اضافه كړې ده.(٤)په دې طريقه ټول تعداد درويشت جوړيږى.

او په طبقات ابن سعد كښې چه كوم نومونه ذكركړې شوى دى.هغه دا نومونه د حافظ رحمه الله ذكركړې شوو درويشتو نومونو سره ملاو كړې شى.او مكررات خذف كړې شى.نو زياتى څوارلس نومونه نور هم جوړيږى.(٥)په دوى كښې د بعضو په باره كښې كلام هم كيدې شى.په دې طريقه ټول تعداد اووه ديرش جوړيږى.،،والله سبحانه وتعالىٰ أعلم،،_

قوله: قَالَ مَنِ الْقَوْمُ أَوْمَنِ الْوَفْدُ: نبى كريم صلى الله عليه وسلم تپوس اوكړو.دا كوم يو قوم دې؟ يا نبى كريم صلى الله عليه وسلم تپوس اوكړو.ددې وفد تعلق د كوم ځائې سره دې؟

دا شك چه نبى كريم صلى الله عليه وسلم ،،من القوم،،اوفرمائيل.اوكه ،،من الوفد،،؟ دا په راويانو كښې دچا

---

(١) فتح البارى ١٣١\١)-

(٢) فتح البارى(٨\٨٥، ٨٦) كتاب المغازى باب وفد عبدالقيس)_

(٣) دحافظ ابن حجر رحمه الله چه كوم نومونه زياتى كړى دى.هغه شپږ دا دى.① عقبه بن جروه② قيس بن النعمان③ الجهم بن قثم.④ الرسيم العبدى⑤ جويريه العبدى⑥ الزارع بن عامرالعبدى (فتح البارى(١\١٣٠و ١٣١)_

(٤) نور زياتى نومونه نهه دا دى.① مطر② ابن اخت مطر③ مشمرج السعدى④ جابربن الحارث⑤ خزيمه بن عبدعمرو⑥ همام بن ربيعه ⑦ جاريه بن جابر⑧ نوح بن مخلد⑨ ابوخيره الصباحى (فتح البارى(١\١٣١)_

(٥) دا څوارلس نومونه دا دى.① الجارود② سفيان بن خولى③ محارب بن مزيده④ الزارع بن الوازع ⑤ ابان العبدى⑥ جابربن عبدالله ⑦ شهاب بن المتروك⑧ طريف بن ابان ⑨ عمروبن شعيث ⑩ عامربن عبدقيس ⑪ سفيان بن همام ⑫ عمروبن سفيان ⑬ همام بن معاويه ⑭ عبيده بن مالک)_

د طرفه دي؛ ممكن ده چه ابوجمره ته شك وي.او دا هم ممكن ده.بلكه غالب گمان هم دا دي.چه دا شك امام شعبه ته شوي وي.خكه چه د قره وغيره په روايت كښې د شك نه بغير روايت راغلي دي.(١)

علامه كرماني رحمه الله دا د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما شك گرخولي دي.(٢)

حافظ ابن حجر او علامه عيني رحمهماالله ددوی ترديد كړي دي.(٣)والله اعلم.

ابن ابي جمره رحمه الله فرماني چه د حديث ددې جملې نه معلومه شوه.چه د راتلونكي نه د هغه پخپله د تعارف كولو نه وړاندې سوال كول مستحب دی.چه د معرفت حاصليدو نه پس ورسره دهغه د مرتبې اوشان مطابق معامله اوكړې شي.(٤)

قوله قَالُوارَبِيعَةُ: دوی جواب وركړو چه مونږ ..ربيعه.. يو.

دلته مبتدا محذوف ده.،،قالوا: نحن ربيعة،،(٥) چه زمونږ تعلق ربيعه قبيلې سره دي.په دې كښې د قبيلې په بعضو افرادو باندې د پوره قبيلې اطلاق شوې دې.خكه ښكاره ده.چه پوره قبيله خو نه وه راغلې.(٦)

بيا دلته د راوي تصرف دي.حالانكه په كتاب الصلاة كښې چه امام بخاري رحمه الله د،،عبادمن أبي جمرة،، په طريق سره كوم روايت نقل كړې دې.د هغې الفاظ د يوې نسخې مطابق ،،إناهذا الحيّ من ربيعة،، دی.(٧) په دې كښې ،،هذا الحي،، د اختصاص په وجه منصوب دې.(٨) او مطلب دا دې.،،إناهذا الحيّ حي من ربيعة،،(٩)

،،حي،، په اصل كښې پړاو اچولو او د اقامت اختيارولو خائې ته وائي.بيا ددې اطلاق پخپله قبيلې باندې اوشو.،،لأن بعضهم يحيا ببعض،،(١٠)بيا دلته په دې هم پوهه شئ.چه دا ،،ربيعه،، د معد بن عدنان نمسې دي.د قبيله عبدالقيس نسب نامه دا ده.،،عبدالقيس بن أفصى بن دعمى

---

١) فتح الباري(١١٣٠/١) وعمدة القاري(٣٠٦/١)_
٢) شرح الكرماني(٢٠٧/١) حيث قال شك من الراوي والظاهر أنه من ابن عباس رضي الله عنهما)_
٣) فتح الباري١٣٠/١، ١٣١) وعمدة القاري(٣٠٦/١)_
٤) فتح الباري(١٣١/١)-
٥) عمدة القاري(٣٠٦/١)_
٦) فتح الباري ١٣١/١)-
٧) صحيح البخاري(٧٥/١) كتاب مواقيت الصلاة باب قول الله تعالى ﴿منيبين إليه واتقوه..._
٨) فتح الباري(١٣١/١)_
٩) فتح الباري ١٣١/١)-
١٠) المصدرالسابق)_

بن دعمی (بضم الدال المهملة وإسکان العین المهملة، ثم المیم وبعدها یاء النسبة) بن جدیلة (بفتح الجیم) بن أسد بن ربیعة بن نزار بن معد بن عدنان،، (۱) د نزار څلور ځامن وو ① مضر بن نزار ② ربیعة بن نزار ③ ایاد بن نزار ④ انمار بن نزار (۲) واللہ اعلم

قَالَ مَرْحَبًا بِالْقَوْمِ أَوْ بِالْوَفْدِ غَيْرَ خَزَايَا وَلَا نَدَامَى

نبی کریم ﷺ اوفرمائیل دې قوم دپاره. یا ئې اوفرمائیل دې وفد دپاره. مرحبا او خوش آمدید. چه دا نه ذلیل او رسوا شو او نه شرمنده شو

د ،،مرحبا،، لفظ د نو راتلونکی د راتلو په خوشحالۍ ښکاره کولو دپاره ونیلې شی.

،،رحب،، شئ واسع، ته وائی نو د ،،مرحبا،، معنی شوه ،،أتیت مکاناً رحباً،، یعنی تاسو په وسیع او کلاو ځائې کښې راغلی یئ یعنی دلته خلقو له راغلی یئ چه هغوی ستاسو په راتلو باندې خوشحالې ښکاره کوی دوی ته ستاسو په راتلو باندې خوشحالی ده دوی زړونه خوشحاله دی (۳)

دا کلمه د ټولو نه وړاندې سیف بن ذی یزن (۴) استعمال کړې وه (۵) د نبی کریم ﷺ نه په ډیرو موقعو باندې ددې استعمال منقول دې ① یوه موقعه هم دا د وفد عبدالقیس د راتګ ده چه نبی کریم ﷺ په دې وخت ،،مرحباً بالقوم أو بالوفد،، فرمائیلی وو ② د فتح مکې په موقعه باندې حضرت ام هانی تشریف راوړو نو نبی کریم ﷺ اوفرمائیل ،،مرحباً بأم هانئ،، (۶) ③ یوځل حضرت فاطمه رضی اللہ عنہا داخله شوه نو دوی (ﷺ) اوفرمائیل ،،مرحباً بابنتی،، (۷) ④ دغه

---

(۱) الأنساب للسمعانی (١٣٥\٤) نسبة ..العبدی..)_

(۲) الأنساب للسمعانی (٣٠\١) فصل فی نسب مضر)_

(۳) فتح الباری (١٣١\١) وعمدة القاری (٣٠٦\١)_

(۴) سیف بن ذی یزن حمیری د یمن په بادشاهانو کښې و د شپږمې عیسوی صدۍ په اول کښې په یمن باندې د حبشو غلبه وه اوهغوی د یمن زیات امیران او بادشاهان قتل کړی وو په دې موقعه سیف بن ذی یزن اول په انطاکیه کښې د قیصر نه مدد غوښتې وو هغه ورته څه توجه ورنکړه حیره او عراق ته د کسری ګورنر نعمان بن المنذر لاړلو اوګیله ئې اوکړه او حکایت حال ئې ورته بیان کړو نعمان سیف کسری ته اورسولو کسری د سیف په لاس باندې د اته سوو لښکر اولیږل دا خلق چه یمن ته اورسیدل نودهغه ځائې خلقو هم مدد اوکړو دغه شان حبشیانو باندې غلبه حاصله شوه اواوس په یمن باندې د فارسیانو حکومت شو البته براه راست حکمران ئې هم دا سیف بن ذی یزن وو دد تقریبا پنځویشت کاله حکومت اوکړو په یمن کښې ئې په څه حبشیانو باندې رحم راغلو اوهغوی ئې پریخودل هغوی سازش اوکړو اودې ئې قتل کړلو دهجرت نه پنځوس کاله وړاندې دا واقعه پیښه شوې وه والله أعلم الأعلام للزرکلی (١٤٩\٣)

(۵) قاله العسکری کذا فی فتح الباری (١٣١\١) وعمدة القاری (٣٠٦\١)-

(۶) صحیح البخاری (کتاب الصلاة باب الصلاة فی الثوب الواحد ملتحفا به رقم ٣٥٧)_

(۷) صحیح البخاری (٥١٢\١) کتاب المناقب باب علامات النبوة فی الإسلام)_

شان نې د حضرت عكرمه رضي الله عنه په راتلو باندې اوفرمائيل.،،مرحباً بالراكب المهاجر،، (۱)

⑤ د حضرت عمار رضي الله عنه په راتلو باندې نې اوفرمائيل.،،مرحباً بالطيب المطيب،، (۲)

امام بخارى رحمه الله ددې استحباب طرف ته اشاره كولو دپاره په كتاب الادب كښې يو مستقل باب ،،باب قول الرجل مرحباً،، قائم كړې دې. (۳)

غير خزايا ولا ندامى دا خو يا منصوب دې على وجه الحال. او يا مجرور دې.په دې صورت كښې به د ،،القوم،، يا ،،الوفد،، صفت ګرځولې شى.خو ياد ساتئ:چه د جر صورت دلته صحيح نه معلوميږى.دلته دا حال ګرځول صحيح نه دى.هم دا مشهوره ده.(۴) ددې تائيد دصحيح بخارى په كتاب الادب كښې مذكور روايت سره هم كيږى.د هغې الفاظ دا دى.((مرحباً بالوفد الذين جاءوا غير خزايا ولا ندامى)) (۵)

،،خزايا،، د خزيان جمع ده.چه دا د ،،خزى،، نه دې.ددې معنى رسوائى او ذلت ده.،،خزيان،، ذليل او رسوا سړى ته وائى.(۶)

قوله: ،،ندامى،،: امام خطابى رحمه الله فرمائى.چه دلته قياساً ،،نادمين،، وئيل پكار وو.چه دا د ،،نادم،، جمع ده.او دا د ،،ندامة،، نه مشتق دې.او ،،ندامى،، د ،،ندمان،، جمع ده.او ،،ندمان،، د شرابو او لهو لعب ملګرى (هم نشين) ته وائى.البته دلته د ،،ندامى،، راوړلو وجه ،،خزايا،، سره لفظى مشاكلت دې.او داسې تصرف اهل عرب پخپل كلام كښې كوى.لكه چه وائى.،،إنه ليأتينا بالغدايا والعشايا،، دلته ،،غدايا،، د ،،غدوة،، جمع ده.چه ددې جمع ،،غدوات،، دې.،،غدايا،، نه دې.خو دلته كښې ،،اتباعاً،، ،،غدايا،، اووئيلې شو.(۷)

---

(۱) المعجم الكبير للطبرانى (۳۷۳\۱۷، ۳۷۴) رقم ۱۰۲۱ و۱۰۲۲ وانظر مجمع الزوائد(۳۸۵\۹) كتاب المناقب باب ما جاء فى عكرمة بن أبى جهل رضي الله عنه والمستدرك للحاكم (۲۴۲\۳) كتاب معرفة الصحابة ذكر مناقب عكرمة بن أبى جهل)_

(۲) أخرجه الترمذى فى جامعه فى كتاب المناقب باب مناقب عماربن ياسر رضي الله عنه وابن ماجه فى سننه (ص.۱۴) فى المقدمة باب فضل عماربن ياسر(والحاكم فى المستدرك(۳۸۸\۳) كتاب معرفة الصحابة رضي الله عنهم ذكرمناقب عماربن ياسر رضي الله عنه)_

(۳) (۹۱۲\۲)_

(۴) شرح النووى على صحيح مسلم (۳۴\۱) كتاب الإيمان باب الأمر بالإيمان بالله ...)_

(۵) صحيح البخارى (۹۱۲\۲) كتاب الأدب باب قول الرجل مرحباً)_

(۶) النهاية (۳۰۱\۲) وفتح البارى(۱۳۱\۱) وأعلام الحديث (۱۸۵\۱)_

(۷) أعلام الحديث للخطابى(۱۸۵\۱)_

خو قزاز او جوهری وغیره اهل لغت چه د ,,ندامة،، نه څنګه ,,نادم،، ذکرکړي دي.دغه شان ني ,,ندمان،، هم ذکرکړي دي په دي صورت کښي د ,,ندامي،، جمع دخپل اصل مطابق دي. په دې کښي ,,اتباع،، نشته. (۱)

اوس ددې جملي مطلب دا شو چه عبدالقیس قبیلې خو نه رسوایۍ سره مخ شوه او نه ورته شرمندګي ملاو شوه ځکه چه دا قبیله پخپله خپل شوق او رغبت سره مسلمانه شوي ده دوی سره د مسلمانانو هیڅ جنګ اونشو که څه جنګ شوي وي نو نیولي شوی به وو او راوستلي شوی به وو.نو رسوائي به ملاویدله او که مسلمانان ني قتل کړي وي.نو شرمندګي او خپیمانتیا به وه.

قوله: فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّا لَا نَسْتَطِيعُ أَنْ نَأْتِيكَ إِلَّا فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ وَبَيْنَنَا وَبَيْنَكَ هَذَا الْحَيُّ مِنْ كُفَّارِ مُضَرَ: دوی عرض اوکړو ای د الله رسوله! مونږ تاسو ته صرف په ,,شهرحرام،، کښي راتلي شو.ځکه چه زمونږه او ستاسو په مینځ کښي د مضر کافرانو دا قبیله حائل ده.

په بعضو نسخو کښي دلته د ,,الشهرالحرام،،(مرکب توصیفي) په ځائي ,,شهرالحرام،،(مرکب اضافي) دي.چه دا د ,,مسجدالجامع،، او ,,نساء المؤمنات،، یعنی د ,,اضافة الموصوف الی الصفة،، د قبیل څني دي.(۲)

په ,,الشهرالحرام،، کښي دوه احتماله دی.① یا خو ددې نه مراد د ,,اشهرحرم،، نه کومه خاص میاشت مراد نه ده.په دې صورت کښي به الف لام د جنس دپاره منلې شي.او په دې کښي به څلور واړه اشهرحرم ذوالقعده، ذوالحجه، محرم او رجب مراد وی.(۳)ددې تائید ددې روایت د بعضو طرق نه کیږی.لکه چه د قره طریق مصنف په کتاب المغازی کښي نقل کړي دي.ددې الفاظ دا دی.,,إلا في أشهرالحرم،،(۴)دغه شان په کتاب المناقب کښي چه دوی د حماد بن زید په طریق سره کوم روایت ذکر کړي دي.د هغې الفاظ دی.,,إلا في كل شهر حرام،،(۵)
② دویم احتمال دا دې چه الف لام عهد دپاره وی.په دې صورت کښي به ددې نه مخصوص میاشت مراد وی.هغه مخصوص میاشت د رجب میاشت ده.(۶)چه ددې تصریح د بیهقی په

---

(۱) فتح الباری(۱۳۱\۱، ۱۳۲)_
(۲) فتح الباری(۱۳۲\۱)-
(۳) المصدرالسابق)_
(۴) صحیح البخاری(۶۲۷\۲) کتاب المغازی باب وفد عبد القیس)_
(۵) صحیح البخاری (۴۹۸\۱) کتاب المناقب باب (بلاترجمة بعد باب نسبة الیمن إلی إسماعیل)_
(۶) فتح الباری(۱۳۲\۱)_

روايت كښې ده (¹)د رجب مياشت مراد اخستلو وجه خاص طور باندې دا ده.چه مضر قبيلې به ددې مياشت خاص تعظيم كولو.هم په دې وجه يو حديث كښې د رجب مياشت مضر قبيلې طرف ته منسوب كړې شوې هم ده.((ورجب مضر الذى بين جمادى وشعبان))(²)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمانى.ددې مطلب دا نه دې چه مضر قبيله د باقى اشهرحرم دحرمت قائل نه وى.او په دې كښې جنګ روا ګڼړى.بلكه مطلب دا دې چه دا خلق خو د ټولو اشهرحرم د حرمت قائل وو.البته د باقى دريو مياشتو په مقابله كښې به ئې د رجب لږ زيات احترام او تعظيم كولو.تردې چه په دې نورو مياشتو كښې به ئې خو د ..نسئ.. جرم هم كولو.خو رجب سره به ئې دا سلوك نه كولو.(³)

نوكه دوى ټولې اشهرحرم مراد اخستې وى.نو بيا هم صحيح ده.چه د مضر قبيله ددې د حرمت قائل ده.په دې وجه دې مياشتو كښې به دوى سلامتيا سره ستاسو په خدمت كښې حاضريدې شى.او كه مخصوص ..شهرحرام.. يعنى د رجب مياشت مراد وى.نو بيا هم كلام صحيح دې.چه دا خلق د رجب د مياشتې د تعظيم او احترام قائل ..او دې سره سره به ئې ددې د وړاندې روستو كولو د جرم ارتكاب نه كولو.په دې وجه به صرف په دې مياشت كښې داخلق ستاسو په خدمت كښې حاضريدې شى.

قوله: **فَمُرْنَا بِأَمْرٍ فَصْلٍ نُخْبِرْ بِهِ مَنْ وَرَاءَنَا وَنَدْخُلْ بِهِ الْجَنَّةَ**:نو تاسو مونږ ته داسې ښكاره او واضح حكم راكړئ.چه دا دحق او باطل په مينځ كښې فرق اوكړى.چه مونږ خپل شاته پاتې كيدونكو خلقو ته ددې خبر وركړو.او په دې باندې عمل كولو سره مونږ جنت كښې داخل شو.

په ..بأمرفصل.. كښې دواړه ..منوّن.. دى.دا مركب توصيفى دې.مركب اضافى نه دې.(⁴)بيا ..فصل..په معنى د فاصل هم كيدې شى.لكه څنګه چه عدل په معنى د ..عادل.. راځى.په دې صورت كښې به مطلب دا وى.((فمرنا بأمر فاصل يفصل بين الحق والباطل)) دا هم ممكن ده.چه ..فصل..په معنى د ..مفصل.. وى. چه ددې معنى واضح. ښكاره او ظاهر ده.نو اوس به مطلب دا وى.((فمرنا بأمر واضح مكشوف....))(⁵)

---

¹) ولفظه :وإنا لا نصل إليک إلا فى الشهرالحرام أو قال فى رجب ..السنن الكبرى للبيهقى (٣٠٣٦) كتاب قسم الفئ والغنيمة باب سهم الصفى)_

²) عن أبى بكرة عن النبى ﷺ قال الزمان قد إستدار كهيأة يوم خلق ا لسماوات والأرض السنة إثنا عشر شهراً منها أربعة حرم.ثلاث متواليات: ذوالقعدة ذوالحجة والمحرم ورجب مضر الذى بين جمادى وشعبان. صحيح البخارى(٤٥٤/١١) كتاب بدالخلق باب ما جاء فى سبع أرضين)_

³) فتح البارى(١٣٢/١١)-

⁴) المصدرالسابق)-

⁵) الكاشف عن حقائق السنن (١٣٨/١١) كتاب الإيمان)_

علامه خطابی رحمه الله د ..فصل.. معنی ..بین.. کړې ده.(۱)..وقیل المحکم..(۲)

بیا په ..نخبر به من ورائنا.. کښې هم دوه احتماله دی.① یو دا چه دا مجزوم اوونیلې شی. په دې صورت کښې به د ..مرنا...... جواب وی.② دویم صورت دا دې چه دا مرفوع اوونیلې شی.په دې صورت کښې به دا جمله د ..امر.. دویم صفت گرځولې شی.او ړومبې صفت به ..فصل.. وی.یا بیا دې ته جمله مستانفه ونیلې شی.نو دې وخت به هم دا مرفوع وی.

د ..ندخل به الجنة.. عطف چونکه په ..نخبر به من ورائنا.. باندې دې.په دې وجه به په دې جمله کښې هم دا احتمالات جاری کیږی.(۳)والله اعلم.

وَسَأَلُوهُ عَنِ الْأَشْرِبَةِ فَأَمَرَهُمْ بِأَرْبَعٍ وَنَهَاهُمْ عَنْ أَرْبَعٍ أَمَرَهُمْ بِالْإِيمَانِ بِاللهِ وَحْدَهُ قَالَ أَتَدْرُونَ مَا الْإِيمَانُ بِاللهِ وَحْدَهُ قَالُوا اللهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ وَإِقَامُ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ وَصِيَامُ رَمَضَانَ وَأَنْ تُعْطُوا مِنَ الْمَغْنَمِ الْخُمُسَ

او دوی د اشربه (د څکلو د څیزونو د لوخو) په باره کښې تپوس اوکړو. نو نبی کریم ﷺ دوی ته د څلورو څیزونو حکم اوفرمائیلو.او دڅلورو څیزونو نه ئې منع اوفرمائیله.نبی کریم ﷺ دوی ته د الله وحده (په یو حق خدائې) باندې دایمان راوړلو حکم ورکړو.دوی تپوس اوکړو.چه تاسو پوهیږئ.چه په یو خدائې باندې ایمان راوړل څه دی؟ دوی جواب ورکړو.چه الله او دهغه رسول ښه پوهیږی.نبی کریم ﷺ اوفرمائیل.ددې خبرې گواهی ورکول.چه د الله تعالی نه سوا بل څوك د عبادت لائق نشته.او محمد (ﷺ) د هغه رسول دې.او مونځ قائمول، زکاة ادا کول، د رمضان روژې نیول، او دا چه د غنیمت په مال کښې پنځمه حصه ورکوئ.

په..فأمرهم بأربع..کښې به د ..أربع.. معدود ..خصال.. یا ..جمل.. راوبښکلې شی.یعنی ..فأمرهم بأربع خصال.. یا ..بأربع جمل.._..خصال.. د ..خصلة..جمع ده.ددې معدود جوړول خو ښکاره دی.د ..جمل.. معدود جوړولو قرینه د مغازی د روایت دا الفاظ دی..حدثنا بجمل من الأمر..(۴)ددې په جواب کښې نبی کریم ﷺ اوفرمائیل.«آمرکم بأربع و أنهاکم من أربع ، أی آمرکم بأربع جمل......»(۵)

---

۱) قال الخطابی فی أعلام الحدیث (۱۸۵\۱) وقولهم:مرنا بأمرفصل أی بین واضح ینفصل به المراد ولا یشکل فیه المعنی)_

۲) فتح الباری(۱۳۲\۱)_

۳) المصدر السابق)-

۴) صحیح البخاری(۶۲۷\۲) کتاب المغازی باب وفد عبدالقیس)_

۵) فتح الباری(۱۳۲\۱)_

نبي كريمﷺ وفد ته د يو څيز حكم اوفرمائيلو اوكه د متعدد امورو؟ دلته يو سوال دا دې چه دا ټول امور كوم چه نبي كريمﷺ اوښودل دا ټول د ايمان بالله تفسير دى.لكه څنګه چه د نبي كريمﷺ د ارشاد ،،أتدرون ما الإيمان بالله وحده؟،، او بيا ددې د شرح ،،شهادة أن لا إله إلا الله.....،، نه ښكاره ده نو اوس ماموراتِ څلور څرنګه شو.دا خو صرف يو مامور دې؟

جواب: ددې جواب دا دې چه دا ټول څيزونه اګرچه د يو څيز تفسير دى.خو د افرادو په اعتبار سره دې نه متعدد ونيلى شوى دى. ([1])

په ماموراتو كښې اجمال او تفصيل كښې تفاوت او ددې وضاحت دويم سوال دلته كښې دا دې چه په حديث باب كښې اجمالاً د ماموراتو عدد څلور ښودلې شوې دې.چه ،،أمرهم بأربع،، يا ،،آمركم بأربع،،او په تفصيل كښې پنځه مذكور دى. ① شهادتين، ② اقامت صلاة ③ ايتاء زكاة ④ صوم رمضان ⑤ د غنيمتونو نه خمس وركول.

ددې اشكال شارحينو پخپل خپل انداز باندې مختلف جوابونه وركړى دى:

① علامه قرطبى رحمه الله فرمائى.چه اصل مامور به څلور څيزونه دى.چه دا د ،،إقام الصلاة،، نه واخله ،،إعطاء الخمس،، پورې دى.تركومې پورې چه د ،،ايمان،، او شهادتينو تعلق دې.نو دا تبركاً ذكركړې شوى دى.لكه څنګه چه د غنيمت په سلسله كښې د الله تعالى ذكر تبركاً دې.﴿وَاعْلَمُوٓا أَنَّمَا غَنِمْتُم مِّن شَيْءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُۥ.....﴾ ([2])

② علامه طيبى رحمه الله هم تقريباً دا جواب وركړې دې.هغه فرمائى.چه د بلغاء عادت دا وى.چه د كلام كومه حصه مقصود وى.سياق د كلام هم د هغې تابع ګرځوى.اوكوم څيز چه ضمناً راشى.د هغې نه تعرض نه كيږى.ګويا چه دا غير مذكور دې.دلته چونكه مقصود د ايمان اعمال اربعه وو.په دې وجه ابتداءً اجمالاً د ماموراتو تعداد څلور بيان كړې شو. چونكه دا خلق مسلمانان وو.په دې وجه ايمان او شهادت دلته مقصود بالذكر نه دې. ([3])

③ قاضى ابوبكر بن العربى رحمه الله فرمائى.كه د شهادتينو نه پس ،،واو،، نه وې.نو دا به ونيلې كيدل.چه دا تفسير دپاره دې.او د ايمان بالله شرح ده.او شهادتين تبركاً تصدير دپاره راوړلې شوې دې.خو د ،،واو،، كيدل. په دې خبره باندې دلالت كوى.چه دا تفسير نه دې.بلكه مستقل مقصود دې.البته داسې ونيلې كيدې شى.چه د ،،وإقام الصلاة،، عطف په ،،شهادة.....،، باندې نه دې.بلكه په ،،أمرهم بالإيمان،، باندې دې.اوس به تقدير داشى.«أمرهم

---

[1]) الكاشف عن حقائق السنن(١٣٩\١) كتاب الإيمان)-

[2]) سورة التوبة:٤١)_

[3]) فتح البارى(١٣٢\١)_

[4]) الكاشف عن حقائق السنن(١٣٩\١)-

بالإيمان مصدراً به و بشرطه من الشهادتين، و أمرهم بإقام الصلاة....الخ» هغه فرمائى چه ددې حذف تائيد د كتاب الادب په روايت سره كيږى.(۱)چه د هغې الفاظ دا دى.«.....أمرهم وأمرهم: أقيموا الصلاة......»(۲)

خو په دې دريو واړو جوابونو باندې دا اشكال كيږى.چه روايت باب به د مصنف د مدعى دپاره مثبت نه وى.ځكه چه ددې دريو واړو جوابونو حاصل دا شو.چه د ايمان ذكر ضمنا راغلې دې.اصل مقصود اعمال اربعه دى.ددې نه د خمس. دايمان شعبه كيدل نه ثابتيږى. حالانكه د امام بخارى رحمه الله دعوى دا ده.چه ،،أداء الخمس من الإيمان،،

④ علامه ابن رُشيد رحمه الله ددې جواب دا وركړې دې.چه اصل كښې قوم د ايمان په باره كښې سوال نه وو كړې.بلكه د داسې اعمالو سوال ئې كړې وو.كوم چه جنت ته د تلو ذريعه جوړه شى.او جنت ته د تلو ذريعه هم دا ايمانى اعمال دى.نو په دې لحاظ سره د اداء الخمس د ايمان د شعبو ځنې كيدل ثابت شو.(۳)

⑤ علامه تقى الدين سبكى رحمه الله ارشاد فرمائى.چه په ،،وأن تعطوا من المغنم الخمس،، كښې يواحتمال خو دادې.چه دا مجرور وى.او په ،،أمرهم بالإيمان بالله وحده،، كښې ،،الإيمان،، باندې عطف وى.او دويم احتمال دا دې.چه په ،،شهادة أن لا إله إلا الله...،، باندې عطف وى.

په ړومبى احتمال باندې خو په اجمال او تفصيل كښې څه اشكال نه كيږى. ځكه چه د ،،وأن يعطوا من المغنم الخمس،، حكم به مستقلاً وى.او د امور اربعه مصداق به شهادت. اقامت صلاة. ايتاءِ زكاة او صوم رمضان وى.البته په دويم احتمال باندې اجمال او تفصيل كښې اشكال كيږى.ځكه چه كله ،،شهادة....،، باندې عطف وى.نو ،،إعطاء خمس،، به هم ماموراتو كښې دننه داخل وى.حالانكه ماموراتو ته اجمالاً ،،أربع،، ونيلى شوى وو.او دلته پنځه جوړيږى.

علامه سبكى رحمه الله فرمائى.چه ړومبې احتمال صحيح نه دې.ځكه چه په دې صورت كښې به روايت او ترجمه كښې مطابقت نه وى.ځكه چه ،،أداء الخمس من المغنم،، به شعب ايمانيه كښې داخل نه وى.

دلته هم دويم احتمال مراد دې.تركومې پورې چه د اجمال او تفصيل د اختلاف تعلق دې.نو ددې جواب دا دې.چه اصل كښې نبى كريم صلى الله عليه وسلم د هغوى په وړاندې د ايمان تشريح فرمائيلې ده.او د ايمان په تشريح كښې ئې دا فرمائيلى دى.چه ايمان د قول او فعل نوم

---

(۱) صحيح البخارى(۲\۹۱۲) كتاب الأدب باب قول الرجل :مرحباً)_

(۲) فتح البارى(۱\۱۳۲. ۱۳۳)_

(۳) فتح البارى(۱\۱۳۳)-

دي.قول شهادتين دي.او فعل اعمال اربعه دي.او مقصود دلته د اعمال اربعه بيان وو.په دې وجه راوى اجمال كښې د څلورو عدد ذكر كړې دې.د علامه تقى الدين سبكى رحمه الله دا تقرير د ابن رشيد دتقرير نه زيات قوى دې.والله اعلم.
خو ددې ټولو حضراتو دتقرير حاصل د ا راوځى.چه دا شهادتين د امور اربعه څخې نه دى.او نه دا مقصود بالذكر دى.د مسند احمد يو روايت سره ددې تائيد كيږى.كوم چه د حضرت ابو سعيد خدرى رضي الله عنه نه نقل دې.«فقال آمركم بأربع، وأنهاكم عن أربع، أعبدوا الله ولا تشركوا به شيئاً، فهذا ليس من الأربع، وأقيموا الصلاة.....»[١] په دې كښې ،،فهذا ليس من الأربع،، ددې خبرې صفا دليل دې.چه شهادتين ضمناً ذكر كړې شوې دې.دا په هغه څلورو كښې شامل نه دې.د كوم چه ابتداء كښې اجمالاً ذكر راغلى دې.
خوښكاره دا ده.چه ،،فهذا ليس من الأربع،، د يو راوى كلام دې.او دا ،،وهم،، دې.ځكه چه امام مسلم رحمه الله دې سند سره هم دا روايت نقل كړې دې.په دې كښې دا زيادت موجود نه دې.[٢]ددې نه علاوه پخپله امام بخارى رحمه الله په ،،كتاب اداء ا لخمس،، كښې هم دا حديث ذكركړې دې.په هغې كښې د شهادتينو ذكر كولو نه پس دى.،،وعقد بيده،،[٣] يعنى نبى كريم ﷺ د ګوتې نه غوټه(ګوا دائره) جوړه كړله.يعنى شمارلو سره ئې اوښودل.ددې نه معلومه شوه.چه ،،شهادتين،، په امور اربعه كښې داخل دى.او مستقل مقصود دى.
خو په دې باندې اعتراض كيدې شى.چه امام بخارى رحمه الله په كتاب الزكاة كښې كوم روايت نقل كړې دې.د هغې الفاظ دى.،،آمركم بأربع و أنهاكم عن أربع: الإيمان بالله و شهادة أن لا إله إلا الله.....،،[٤] په دې كښې د شهادت نه وړاندې ،،واو،، عاطفه هم موجود دې.نو اعمال مذكوره به څلورو پورې محصور ساتلو دپاره داسې وئيلې شى.چه ،،ايمان بالله،، او ,,شهادت،، دواړه يو څيز دې.او باقى اعمال اربعه ددې تفسير او اصل مقصود دې.په دې صورت كښې به داوئيل صحيح نه وى.چه,,شهادت،، د امور اربعه يو فرد او مستقل څيز دې.
ددې جواب دا دې.چه په دې روايت كښې د ،،واو،، اضافه د امام بخارى رحمه الله د استاذ حجاج بن منهال رحمه الله د اوهامو څخې ده.[٥] امام بخارى رحمه الله په دې باندې تنبيه هم فرمائيلې ده.لكه چه د حديث مذكور په آخر كښې فرمائى.«وقال سليمان وأبو النعمان عن حماد: الإيمان بالله شهادة أن لا إله إلا الله»[٦] او دا د امام بخارى رحمه الله د عاداتو څخې دې.چه كله يو راوى ته ,,وهم،،

---

[١] مسند أحمد(٢٣\٣)_
[٢] صحيح مسلم (٣٥\١) كتاب الإيمان باب الأمربالإيمان بالله تعالى ورسوله ﷺ)_
[٣] صحيح البخارى(٤٣٧\١) كتاب فرض الخمس باب أداء الخمس من الدين)-
[٤] صحيح البخارى(١٨٨\١) كتاب الزكاة باب وجوب الزكاة)-
[٥] فتح البارى(١٣٣\١)-
[٦] صحيح البخارى(١٨٨\١) كتاب الزكاة باب وجوب الزكاة)

اوشي.نو امام بخاری په صحیح او صواب باندې تنبيه فرمائي.
هرکله چه دا خبره ثابته شوه.چه ..شهادتین.. په امور اربعه کښې دننه داخل دی.نو وړاندې چه ځومره جوابونه ورکړې شو.هغه صحیح نه دی.بلکه بل يو جواب به ورکول ضروری وی.
⑥ ابن بطال. قاضی عیاض او امام نووی ﷫ وغیره دا جواب ورکړې دې چه په حدیث کښې د امور اربعه مصداق شهادتین. اقامت صلاة. ايتاء زكاة او صوم رمضان دې.خو چونکه دا خلق د کافرانو په ګاوند کښې اوسیدل.او هلته به د جنګ امکانات زیات وو.په دې وجه نبی کریم ﷺ تبعاً او ضمناً د اداء خمس مسئله هم بیان کړله.([1])
⑦ حافظ ابن الصلاح ﷫ فرمائي.چه د ،،أن تعطوا من المغنم الخمس،، عطف په ،،شهادة...،، باندې نه دې.بلکه ،،امرهم بأربع،، کښې ،،أربع،، باندې دې.اوس به مطلب دا وی.چه ،،أمرهم بأربع.....وبأن تعطوا من المغنم الخمس،، یعنی د څلورو واړو خبرو حکم ئې ورکړو.او ددې خبرې حکم ئې ورکړو.چه دوی د غنیمت نه خمس اوباسی.([2])
⑧ د قاضی ابن العربی یو جواب وړاندې تیر شوې دې.یو دویم جواب دوی دا ورکړې دې.چه کیدې شی.صلاة او زکاة ئې یو شمار کړې وی.ځکه چه دا دواړه قرآن کریم او احادیثو کښې کثرت سره یوځائې مذکور دی.او دا هم کیدې شی.چه زکاة او اداء خمس ئې یو شمار کړې وی.ځکه چه دواړه د مالی حق په اعطاء کښې مشترك دی.([3])
⑨ قاضی بیضاوی ﷫ په شرح مصابیح کښې دا جواب ورکړې دې.چه دلته په دې موعوده څلورو کښې صرف د یو امر ذکر دې.په دې وجه چه شهادت وغیره دا پنځه واړه څیزونه د ایمان بالله تفسیر دی.نو دا پنځه واړه څیزونه په ایمان بالله کښې دننه داخل دی.او ایمان بالله ددې موعوده اربعه څنې یو امر دې.([4])

---

[1]) شرح نووی علی صحیح مسلم(٢٤١١) كتاب الإيمان باب الأمربالإيمان بالله تعالى .. وفتح البارى(١٣٣١١) وإكمال إكمال العلم للآبى(٩٣١١)_
علامه سندهی ﷫ هم تقریباً هم دا جواب کړې دې.بلکه دهغوی جواب ددې حضراتو دجواب په مقابله کښې لطیف هم دې.دهغوی دجواب حاصل دا دې.چه نبی ﷺ د ((أربع)) کوم نوم اخستې دی.دا په دې اعتبارسره دې.چه دهغه مامورات اربعه دی.په کوم کښې چه صرف وفدعبدالقیس نه بلکه ټول خلق شریك دی.اوهغه شهادت.اقامت صلاة ايتاء الزكاة او صوم د رمضان ده.البته په ایمانی څیزونوکښې یوڅیز بل هم دې.په کوم کښې چه فی الحال نورخلق شریك نه دی.یعنی اداء الخمس.چه دا دجهاد سره تعلق ساتی.اوچونکه دا خلق د کفارمضر په ګاوند کښې اوسیدل.اودجهاد سره دهغوی پیښه راتله.د دې وجې د اربع وینا نه پس نبی ﷺ د مامورات اربعه حکم ورکړو.اوبیا ئې د یوامرایمانی نور زیادت اوکړو. (حاشية السندى على صحيح البخارى(٣٧١١)
[2]) إكمال إكمال المعلم للآبى(٩٤١١)_
[3]) فتح البارى(١٣٣١١)-
[4]) المصدرالسابق)-

دا جواب په ظاهره د امام بخارى رحمه الله د مذاق مطابق دې.خکه چه دوى باب قائم کړې دې ،،أداء الخمس من الإيمان،،او دا باب هغه وخت ثابتيدې شى.کله چه پنځه واړه څيزونه د ايمان بالله تفسير اوګرځولې شى.او ،،أداء الخمس،،په ايمان بالله کښې داخل اوګنړلې شى.او اوس په حديث د جبرئيل په باب کښې امام بخارى رحمه الله فرمانيلى وو.،،وما بين النبي ﷺ لوفد عبدالقيس من الإيمان،،چه د هغې نه مقصود دا وو.چه دلته د ايمان په تفسير کښې نبى کريم ﷺ اقرار بالشهادتين او صلاة او صوم او زكاة ذكر كړى وو.چه دا اعمال دى.چه ددې نوم ..اسلام.. دې. لکه څنګه چه په حديث د جبرئيل کښې هم دا امور د اسلام په تفسير کښې ذکر شوى دى.معلومه شوه.چه ايمان او اسلام متحد دى.دا مقصود هم هغه وخت حاصليدې شى.کله چه صلاة او صوم وغيره د ايمان په تفسير کښې داخل کړې شى.ګنى دا مقصود نشى حاصليدى.(١)

خو په دې باندې دا اشکال کيږى.چه بيا په موعوده امور اربعه کښې باقى درې امور چرته لاړل؟ قاضى بيضاوى رحمه الله دا اُووئيل.چه باقى درې امور نسياناً. يا اختصاراً راوى حذف کړل.(٢)خو دا ډير بعيد او دتعجب نه ډک تاويل دې.چه آيا يو راوى هم داسې نه وو.چه د نبى کريم ﷺ پوره کلام ئې ياد کړې وې.او مکمل ئې بيان کړې وې؟ حالانکه په يو روايت کښې هم ددې مذکوره امورو نه علاوه د څه څيز پته نه لګى.(٣)

حضرت علامه شبيراحمد عثمانى رحمه الله فرمائى.که غور اوکړې شى.نو د امام بخارى رحمه الله او د عامو محدثينو په مذاق باندې دا جواب ممکن هم نه دې. څکه چه ددوى په مذاق باندې ټول اعمال په ايمان کښې داخل دى.هم په دې وجه خو تاسو دا څيزونه د ايمان تفسير ګرځوئ.او امام بخارى رحمه الله ترجمه هم په دې بنا باندې قائم کړې ده.علامه عثمانى رحمه الله فرمائى.چه لکه څنګه په دې بنا باندې مونځ. روژه، زکاة او اداءالخمس دايمان تفسير ګڼړئ.نو ددې نه علاوه نور چه کوم امور مذکور وى.ټول به د اعمالو څنې وى.او هغه ټول به دغه شان د ايمان تفسير وى.داسې به کوم يو څيز راځى.کوم چه د اعمالو نه علاوه وى.او د ايمان قسم جوړ شى.نو دا جواب نه معقول دې.او نه د محدثينو په مذاق باندې منطبق کيدې شى.(٤)

په دې ټولو جوابونو کښې د ټولو نه غوره جواب د حافظ ابن الصلاح رحمه الله دې.او ددوى نه پس د ابن بطال. قاضى عياض او امام نووى رحمه الله دې.والله اعلم.

١) فضل البارى(١١٥٥٣)_

٢) فتح البارى(١١٣٣)_

٣) فضل البارى(١١٥٥٣)_

٤) المصدرالسابق)-

په حديث باب كښې د حج ذكر ولې نشته؟ دلته تاسو گورئ چه نبى كريم ﷺ وفد عبدالقيس ته د اركان خمسه نه صرف د څلورو تعليم وركړو خو ..حج.. چونكه پنځم امر دې.د هغې تعليم نې ورنكړو .د دې څه وجه ده؟ ددې جواب هسې خو دا هم وركيدې شى چه د حج ذكر اګرچه په حديث باب كښې نشته.خو په بعضو نورو رواياتو كښې د ..حج.. ذكر هم شته.

لكه چه امام بيهقى رحمه الله په ..السنن الكبرى.. كښې د (أبوقلابة الرقاشى عن أبى زيد الهروى، عن قرة، عن أبى جمرة) په طريق سره روايت نقل كړې دې.په هغې كښې د ..وتحجوا البيت الحرام.. الفاظ هم دى.(١)

دغه شان په مسند احمد كښې د (أبان بن يزيد العطار، عن قتادة عن سعيد بن المسيب وعن عكرمة عن ابن عباس) په طريق سره روايت منقول دې.په هغې كښې دى..وأن يحجوا البيت..(٢)

خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.چه د بيهقى روايت شاذ دې.خكه چه په دې كښې خو يو دعدد ذكر نشته.حالانكه په ټولو رواياتو د عدد ذكر دې.ددې نه علاوه د ..قره.. په طريق سره شيخينو. د صحيحينو مستخرجينو. امام نسائى. ابن خزيمه او ابن حبان رحمهم الله د روايت تخريج كړې دې.په دوى كښې يوكس هم د حج ذكر نه دې كړې.(٣)

بيا ددې روايت په سند كښې دا خبره هم قابل دغور ده.چه په دې كښې ابو قلابه رقاشى دې.(٤)ددوى په آخرى عمر كښې حافظه متغير شوې وه.(٥)ممكن ده. چه دوى دا روايت ددې تغير نه پس روايت كړې وى.(٦)

دغه شان د مسند احمد په روايت كښې هم احتمال دې.چه دا محفوظ نه وى.(٧) خكه چه حديث د وفد عبدالقيس ډيرو حضراتو تخريج كړې دې.په هغې كښې ددې دوو روايتونو نه علاوه چرته هم د حج ذكر نشته.هم دا وجه ده.چه عالمانو د ..حج.. د عدم ذكر مختلف

---

(١) السنن الكبرى للبيهقى(١٩٩\٤) كتاب الصيام باب فرض صوم شهر رمضان)-

(٢) مسند أحمد(٢٦١\١)-

(٣) فتح البارى(١٣٤\١)-

(٤) هو عبدالملك بن محمد بن عبدالله الرقاشى بفتح الراء وتخفيف القاف ثم معجمة أبوقلابة البصرى يكنى أبا محمد وأبوقلابة لقب صدوق يخطئ تغير حفظه لما سكن بغداد من الحادية عشرة مات سنة ست وسبعين ومأتين وله ست وثمانون سنة تقريب التهذيب (ص،٣٦٥) رقم ٤٢١٠) وانظر الكاشف للذهبى(٦٦٩\١) رقم ٣٤٧٨) مع حاشية السبط وتعليقات الشيخ محمد عوامة)_

(٥) تهذيب الكمال(٤٠٤\١٨)-

(٦) فتح البارى(١٣٤\١)_

(٧) المصدر السابق) قال الحافظ فى الفتح : وعلى تقدير أن يكون ذكر الحج فيه محفوظاً فيجمع فى الجواب عنه بين الجوابين المتقدمين فيقال المراد بالأربع ما عدا الشهادتين وأداء الخمس. والله أعلم)-

توجيهات کړی دی.خو یوکس هم ددې روایتونو ذکر نه دې کړې.

① لکه چه قاضی عیاض وغیره فرمائی.چه دحج د عدم ذکر وجه دا ده.چه دغه وخته پورې حج فرض شوې نه وو.دا ددې خلقو په رائې کښې صحیح ده.ځکه چه د حج فرضیت ددې حضراتو په نیز۹ھ کښې شوې دې.(١)

② جمهور شافعی حضرات فرمائی.چه حج په ۶ھ کښې فرض شوې وو.نو ددوی د مسلك مطابق ونیلې شی.چه حج چونکه علی الفور فرض نه دې.بلکه علی التراخی فرض دې.په دې وجه نبی کریمﷺ ددې ذکر اونکړو.(٢)

خوپه دې باندې اشکال دا دې.چه علی التراخی فرض کیدو سره دا چرته لازمیږی.چه د تعلیم په وخت ددې ذکر اونکړې شي.بلکه پکار خو داسې ده.چه تعلیم ورکړې شی.او کله چه د عمل وخت راشی.عمل اوکړی.(٣)

③ دریم جواب دا ورکړې شوې دې.چه ددوی د حج کولو هیڅ صورت نه وو.ځکه چه د مضر کافران حائل وو.په دې وجه نبیﷺ دحج ذکر اونه فرمائیلو.(٤)

خو په دې باندې اشکال دا دې.چه دا څه ضروری ده.چه ټول عمر د مضر قبیلې حائل وی.بلکه ددوی دا وینا هم صحیح نه ده.چه دمضر کفار حائل وو.ځکه چه حج خو په اشهر حرم کښې کیږی.او پخپله د عبدالقیس قبیلې حضرات تصریح کوی.چه مونږ په اشهر حرم کښې په امن یو.(٥)

④ څلورم جواب بعضو حضراتو دا ورکړې دې.چه حج چونکه مشهور څیز دې.د شهرت په وجه ئې ددې ذکر اونه فرمائیلو.(٦)خودا ډیره کمزورې خبره ده.ځکه چه د حج نه هم زیات مشهور شهادتین، اقامتِ صلاة، ایتاءِ زکاة او صوم رمضان دی.نو دا ذکر کول او حج پریخودل صحیح نه معلومیږی.(٧)

⑤ پنځم جواب دا ورکړې شوې دې.چه نبی کریمﷺ دلته صرف په هغه اوامرو او افعالو باندې اکتفاء کړې ده.د کومو کول چه هغوی دپاره فی الحال ممکن وو.او په کومو عمل کولو سره چه دوی د جنت مستحق جوړیدې شو.د ټولو اوامرو او افعالو ذکر مقصود نه وو.ځکه چه دوی هم دا سوال کړې وو.چه ،،مرنا بأمر فصل نخبر به من وراءنا وندخل به الجنة،،_

---

١) فتح الباری(١٣٤١١)_
٢) المصدر السابق)-
٣) المصدر السابق)_
٤) المصدر السابق)_
٥) المصدر السابق)-
٦) المصدر السابق)_
٧) المصدر السابق)-

ددې تائيد ددې خبرې نه هم کيږي.چه نبی کريم ﷺ ددوی په وړاندې کوم منهيه امور ذکر اوفرمائيل.په هغې کښې صرف دهغه څيزونو خاص طور باندې ذکردې.په کومو کښې چه هغوی مبتلا وو.ګنی په منهياتو کښې د مذکوره څيزونو نه زيات حرام څيزونه هم شته.( )
په دې ټولو جوابونو کښې د ټولو نه راجح رومبې جواب دې.چه حج دغه وخت پورې فرض شوې هم نه وو.خو دا جواب په دې صورت کښې صحيح کيدې شي .چه د حج فرضيت ۹ه کښې يا د وفد راتلو نه پس اومنلې شي. دويم غوره جواب دا آخری جواب دې.چه نبی کريم ﷺ د ټولو افعالو او منهياتو استقصاء نه ده فرمائيلې.بلکه ددوی د حال په مناسبت سره ئې فی الحال د ممکن افعالو او منهياتو ذکر فرمائيلې دې.
او که د مسنداحمد حديث محفوظ وی.نو بيا ددې ټولو تکلفاتو ضرورت هم نه راپيښيږی.والله اعلم.

قوله وَنَهَاهُمْ عَنْ أَرْبَعٍ عَنِ الْحَنْتَمِ وَالدُّبَّاءِ وَالنَّقِيرِ وَالْمُزَفَّتِ وَرُبَّمَا قَالَ الْمُقَيَّرِ: او نبی کريم ﷺ دوی د څلورو څيزونو نه منع کړل.شنه چاټئ،دد (وچ) کدو د ګريدلی لرګی لوخې،او د تيلو لوخې،

قوله: حنتم: [بفتح الحاء وإسكان النون وفتح التاء المثناة من فوق ثم الميم] .
امام نووی رحمه الله ددې په تفسير کښې شپږ اقوال نقل کړی دی:
① د ټولو نه صحيح او قوی قول دا دې.چه شين رنګ چاټئ ته وئيلې شی.دا قول په صحيح مسلم کښې د حضرت ابوهريره رضی الله عنه نه منقول دې.هم دا د حضرت عبدالله بن مغفل رضی الله عنه قول دې.اکثرو عالمانو، ډيرو لغوی حضراتو، او محدثينو او فقهاء هم دا اختيار کړې دې.( )
② دويم قول دا دې.چه ،،حنتم،، هرقسمه چاټئ ته وئيلې شی.دا د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما ، د سعيد بن جبير، او ابو سلمه رحمهما الله نه منقول دې.( )
③ دريم قول دا دې.چه دا مخصوص قسم چاټئ وې.چه دا به دمصر نه راوړلې کيدې.دا د حضرت انس رضی الله عنه نه نقل دی.ابن ابی ليلی هم د ،،حنتم،، يو تفسير هم دا بيان کړې دې.البته دوی د سور رنګ قيد لګولې دې.( )
④ څلورم قول دا دې.چه دا د سور رنګ خاص چاټئ دی.چه ددې خوله په يو اړخ کښې وی.په دې کښې به د مصر نه شراب درآمد (راغوښتلی) کولې شو.دا قول د حضرت عائشه رضی الله عنها نه منقول دې.( )

) فتح الباری(۱/۱۳٤)-
) شرح نووی (۱/۳٤) كتاب الإيمان باب الأمر بالإيمان بالله تعالى ورسوله ﷺ)_
) المصدرالسابق)_
) المصدرالسابق)_
) المصدرالسابق)_

⑧ د ابن ابی لیلی رحمه الله نه یوتفسیر هم دا منقول دې چه هغه چاتې چه د هغې خولې په ډډه کنبې وې او په دې کنبې به طائف نه شراب درآمد کولې شو.بعضو خلقو به په دې کنبې نبیذ تیارول.چه په دې به شرابو سره مشابهت کیدو. (١)

⑨ شپږم قول دا دې چه دا خاص قسم چاټې وې چه دا به خاوره. ویخته. او وینې ملاوولو سره تیارولې شوې.دا د عطا رحمه الله نه منقول دې.(٢)

قوله: الدباء:کدو چه به کله اوچ شو.نو ددې د مینځ نه به ئې زړې (او کچره) اوبنکلې.او بعضو وختونو کنبې به ئې د کچه نه زړې اوبنکل.او دا به ئې اوچول.او په دې کنبې به ئې نبیذ تیارول. (٣)

قوله: النقیر:دا د ،منقور،، په معنی کنبې دې.د کجورې بیخ (تنه) به ئې کنستله.او لوخې به ئې جوړولو.هغې ته ،،نقیر،، وائی.(٤)بعضې حضرات وائی.چه مطلقاً لرګې یا د ونې تنه به ئې کنستله.او لوخې به ئې جوړولو.هغې ته ،،نقیر،، وائی.(٥)

قوله: المزفت: هغه لوخې په کوم چه ،،زفت،، لګولې شوی وی.(٦)،،زفت،، د تارکولو پشان یو څیز وو.چه دا به ئې په لوخو باندې لګول.او ددې مسامات (او نرې سوری) به ئې بندول.

په روایت باب کنبې او دغه شان په بعضو نورو روایاتو کنبې ،،المقیر،، هم راغلې دې. ،،مقیر،په کوم چه قار، یا ،قیر،لګولې شوی وی.دا هم د تارکولو پشان یو تور څیز دې.

په مذکوره ټولو لوخو کنبې به چونکه نبیذ تیارولې شو.او په دې کنبې به سکر ډیر زر راتلو.په دې وجه د حرمت مسکرات لاندې په دې لوخو کنبې د نبیذ جوړولو نه په ابتداء د اسلام کنبې منع کړې شوې وه.ددې نه پس هر لوخې کنبې د نبیذ جوړولو اجازت ورکړې شو.په دې شرط چه دې کنبې دومره وخت ایسار نکړې شی.چه سکر پیدا شی.د ترمذی شریف حدیث دې.((وإنی کنت نهیتکم عن الظروف، وإن ظرفاً لا یحل شیئاً ولا یحرمه، وکل مسکر حرام))(٧)

دغه شان ابن حبان رحمه الله د اشج عصری رضی الله عنه نه روایت نقل کړې دې.((فقال النبی ﷺ إن الظروف لا تحل ولا تحرم ولکن مسکر حرام.....))(٨)

---

(١) المصدر السابق_
(٢) المصدر السابق_
(٣) شرح نووی (٣٤/١١)-
(٤) أعلام الحدیث (١٨٦/١١)_
(٥) شرح نووی (٣٤/١١)_
(٦) أعلام الحدیث (١٨٦/١١)-
(٧) جامع ترمذی(٩١/٢) ابواب الأشربة باب ما جاء فی الرخصة أن ینتبذ فی الظروف_
(٨) موارد الظمآن (ص.٣٣٨) کتاب الأشربة باب ما جاء فی الأوعية رقم ١٣٩٢)

د حضرت رسیم عبدی ﷺ روایت په مسند احمد کښې دې چه کله د قبیله عبدالقیس خلقو د نبیذ دنه استعمالولو په وجه د خیټې د خرابیدو او بدهضمۍ. او ددې په بنیاد باندې د صحت خرابیدو شکایت اوکړو نو نبی کریم ﷺ اوفرمائیل ((انتبذوا فیما بدالکم ولا تشربوا مسکرا))[۱]،،والله سبحانه وتعالی أعلم وعلمه أتم وأحکم،،_

قوله وَقَالَ احْفَظُوهُنَّ وَأَخْبِرُوا بِهِنَّ مَنْ وَرَاءَكُمْ: او نبی کریم ﷺ اوفرمائیل چه دا خبرې یادې کړئ او ستاسو شاته چه کوم خلق دی یا ستاسو نه روستو چه کوم ستاسو راتلونکې اولاد دې هغوی ټولو ته دا خبرې اوښایئ.
ددې نه معلومه شوه چه چاته څومره علم وی هغه له د هغې تبلیغ کول پکار دې دا ضروری نه ده چه کوم سړې د دین د ټولو امورو عالم وی هم هغه تبلیغ کولې شی بل څوک نشی کولې! والله اعلم.

(۳۹) بَاب مَا جَاءَ أَنَّ الْأَعْمَالَ بِالنِّيَّةِ وَالْحِسْبَةِ وَلِكُلِّ امْرِءٍ مَا نَوَى

فَدَخَلَ فِيهِ الْإِيمَانُ وَالْوُضُوءُ وَالصَّلَاةُ وَالزَّكَاةُ وَالْحَجُّ وَالصَّوْمُ وَالْأَحْكَامُ وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى ﴿قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ﴾ (الإسراء:۸۴) عَلَى نِيَّتِهِ ((نَفَقَةُ الرَّجُلِ عَلَى أَهْلِهِ يَحْتَسِبُهَا صَدَقَةٌ)) وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ((وَلَكِنْ جِهَادٌ وَنِيَّةٌ)) [ر:۲۰۱۴]

علامه عینی رحمه الله فرمائی چه ددې باب ماقبل باب سره مناسبت دا دې چه په ماقبل باب کښې د هغه اعمالو ذکر دې کوم چه د جنت د دخول سببونه دی. اوس په دې باب سره دا ښودل مقصود دی چه یو عمل به هغه وخت د عمل وئیلو قابل وی کله چه په دې کښې نیت او اخلاص وی ګنی هغه به نه د عمل وئیلو مستحق وی او نه په دې باندې د جنت دخول مرتب کیدې شی.[۲]

د ترجمة الباب مقصد ابن بطال رحمه الله فرمائی چه ترجمة الباب سره د امام بخاری رحمه الله غرض د هغه مرجئه تردید دې چه هغوی وائی.،،الإیمان قول باللسان دون عقد القلب،، یعنی صرف ژبې سره د ،،لاإله إلا الله،، وئیلو نوم ایمان دې زړه سره یقین او تصدیق ضروری نه دې.[۳]

حضرت شیخ الهند رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله د ایمان. اعمال. اجتناب عن المعاصی او ایمان سره متعلقه ټولو امورو نه فارغ شو نو اوس ئې د ټولو نه په آخر کښې دوه بابونه قائم کړی دی په هغې کښې دا ړومبې باب دې ددې غرض دا دې چه وړاندې ذکر شوی ټول

---

[۱] مسنداحمد(۴۱۸/۱۲)_
[۲] عمدة القاری(۳۱۲/۱)_
[۳] عمدة القاری (۳۱۲/۱) وشرح الکرمانی(۲۱۴/۱) وانظرأیضاً المتواری علی تراجم أبواب البخاری(ص.۵۶)_

اعمال خير. چه په هغې كښې ايمان هم داخل دې.د هغې مدار او منشاء په خالص لوجه الله نيت باندې ده.هم دغه شان معاصى نه اجتناب. او دا پريخودل هغه مطلوب دى.د كوم باعث چه د الله تعالى رضا لتول وى.د صالح او صادق نيت نه بغير هيڅ يو عمل خير مفيد نه دې.او نه هغه په طاعت كښې شمارلې كيږى.په دې وجه ددې اهتمام د ټولو نه اهم امر دې والله اعلم (¹)

حضرت گنگوهى رحمه الله فرمائى.چه د امام بخارى رحمه الله غرض په دې باب سره دا بيانول دى.چه د اعمالو د ثواب مدار په نيت باندې دې.(²)

حضرت شيخ الهند رحمه الله ددې په تشريح كښې فرمائى.چه امام بخارى رحمه الله په ترجمه كښې ..حسبة.. راوړلو سره اوښودل.چه په دې سره مجرد اراده سره د اخلاص نه مراد ده.يعنى اعمال صرف په نيت او حسبة او د ثواب په اميد باندې كولې شى.او د ثواب اميد هغه وخت كيدې شى.كله چه اعمال خالص لوجه الله وى.چونكه امام بخارى رحمه الله د نيت تفسير ..حسبة.. سره كړې دې.او حسبه احتساب ثواب طلب كولو ته وائى.نو معلومه شوه.چه پخپله د امام بخارى رحمه الله په نيز د ،،إنما الأعمال بالنيات،، مطلب ،،إنما ثواب الأعمال بالنيات،، دې.او هم دا حنفيه حضرات وائى.(³)

دا هم ممكن ده.چه د امام بخارى رحمه الله غرض په دې باب سره دا وى.چه تر اوسه پورې دوى چرته د مرجئه په ترديد كښې. او كله د معتزله او خوارجو په ترديد كښې تراجم قائم كړل.او حديثونه ئې ذكر كړل.اوس ددې ايمانى امورو بيانولو نه د فارغ كيدو نه پس دا دواړه بابونه دوى په دې خبره د تنبيه په غرض سره قائم كړل.چه په دې ټولو امورو كښې زمونږ نيت خالص دې.دچا توهين مقصود نه دې.او نه خپل شهرت مقصود دې.بلكه په ،النصح لكل مسلم،، باندې عمل مقصود دې.(⁴)والله اعلم.

د ترجمة الباب تحليل: دلته چه امام بخارى رحمه الله كوم باب قائم كړې دې.د هغې درې اجزاء دى.،،أن الأعمال بالنية،، ،،والحسبة،، او،، ولكل امرئ ما نوى،،_ په دې كښې رومبئ حصه او دريمه حصه د يو حديث تكړې دى.او د دويمې حصې تعلق دې حديث سره نه دې.بلكه دا د حضرت ابو مسعود بدرى رضى الله عنه د حديث «إذا أنفق الرجل على أهله يحتسبها فهوله صدقة» په دې كښې د ،،يحتسبها،،د لفظ نه ماخوذ دې.كوم چه په دې باب كښې راروان دې.(⁵)

---

¹) الأبواب والتراجم لصحيح البخارى(ص.٣٩)-
²) لامع الدرارى(٦١٠\١)-
³) حاشية لامع الدرارى(٦١٠\١)_
⁴) إمدادالبارى(٧٩٨\٤)-
⁵) فتح البارى(١٣٥\١)

دلته سوال پيدا كيږي.چه د ،،الحسبة،، عطف په ،،باب ما جاء أن الأعمال بالنية،، كښې ،،النية،، باندې دې.چونكه معطوف عليه د ،،ما جاء،، ده.نو معطوف به هم ددې لاندې وى. نو ،،ما جاء،، چه لكه څنگه ،،الأعمال بالنية،، ته شامل دې.دغه شان به ،،الحسبة،، ته هم شامل وى.ددې تقاضه دا ده.چه دا د يو حديث اجزاء وى.حالانكه د يو حديث اجزاء نه دى؟

ددې يو جواب دا دې.چه ددې دواړو د ،،ما جاء،، لاندې داخليدل منو.خو د دواړو په ټولو احكامو كښې مشترك كيدل لازم نه دى.چه دا منل لازمى شى.چه دواړه د يو حديث اجزاء دى.(¹)

بيا سوال دا دې.چه هركله ،،الأعمال بالنية،، او ،،لكل امرئ ما نوى،، د يو حديث اجزاء دى.نو دا دواړه يوځائې راوړل پكار وو.،،والحسبة،، د دواړو نه موخر كول پكار وو.داسې نې ولې اونكړل؟

ددې① يو جواب دا دې.چه د ظاهر تقاضا هم دا ده.چه هم دغه شان نې كړې وې.خو چونكه ،،الحسبة،، د ،،احتساب،، نه ماخوذ دې.او ددې معنى د اخلاص ده.نو ددې ذكر د ..نيت.. نه پس زيات مناسب دې.څكه چه ..نيت.. هم هغه معتبر او باعث د ثواب دې.په كوم كښې چه اخلاص وى.(²)

② دويم جواب دا دې.چه دلته امام بخارى رحمه الله درې تراجم قائم كړى دى.رومبئ ترجمه ،،إن الأعمال بالنية،، ده.دويمه ترجمه د ،،الحسبة،، ده.او دريمه ترجمه ،،ولكل امرئ ما نوى،، ده.او د دريو واړو تراجمو دپاره نې د دريو حديثونو تخريج كړې دې. د حضرت عمر رضى الله عنه حديث د ،،الأعمال بالنية،، ترجمه باندې دې.د حضرت ا بومسعود رضى الله عنه حديث د.،،الحسبة،، ترجمه باندې او د حضرت سعد بن ابى وقاص رضى الله عنه د حديث تخريج د ،،ولكل امرئ ما نوى،، ترجمې مطابق دې.

اوس نې كه ،،والحسبة،، موخر كړې وې.او داسې نې ونيلې وې.چه ،،باب ما جاء أن الأعمال بالنية، ولكل امرئ ما نوى والحسبة،، نو په دريو تراجمو چه كومه تنبيه ده.هغه به فوت كيدله.او صرف دوه تراجم به پوهه كښې راتلل.رومبئ ترجمه به ،،الأعمال بالنية ولكل امرئ ما نوى،، وه.څكه چه دې دواړو اجزاء باندې به د حضرت عمر رضى الله عنه حديث كافى كيدو.او بيا به دويمه ترجمه ،،الحسبة،، وه.د دريو حديثونو د تخريج په ذريعه چه په دې دريو تراجمو كومه تنبيه

¹) عمدة القارى(٣١١١١)_

²) عمدة القارى(٣١١١١)_

مقصود وه.هغه به فوت كيدله په دې وجه ،،الحسبة،،د روميې ترجمې نه پس ذكر كړې شوې دې ([1]) والله اعلم

قوله فَدَخَلَ فِيهِ الْإِيمَانُ وَالْوُضُوءُ وَالصَّلَاةُ وَالزَّكَاةُ وَالْحَجُّ وَالصَّوْمُ وَالْأَحْكَامُ:نو په عمل كښې ايمان. اودس. مونځ. زكاة. حج. روژه. او ټول معاملات داخل دى.

امام بخارى رحمه الله په ماقبل باندې تفريع كولو سره تصريح فرمائى.چه ،،اعمال،،دخپل عموم په وجه ايمان. اودس. صلاة. زكاة. حج. صوم. او ټولو احكامو ته شامل دې.نو په دې ټولو كښې د ثواب نيت كيدل پكار دې.دلته تاسو ګورئ. چه امام بخارى رحمه الله په ايمان كښې هم د نيت اعتبار كړې دې.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.چه دا د امام بخارى رحمه الله او دهغه خلقو په مسلك باندې صحيح دې.ځوك چه اعمال په ايمان كښې داخل ګڼړى.ګويا د امام بخارى رحمه الله مطلب دا دې.چه ايمان د قول او فعل نوم دې.خو فعل هغه وخت د ايمان جزء جوړيدې شى.كله چه په دې كښې نيت او احتساب اوموندې شى.او په خلوص د زړه سره دا كار شوې وى.كه دنفاق په وجه يو كار اوكړې شى.نوهغه د ايمان جزء نه دې.([2])

حافظ رحمه الله فرمائى.چه د كومو خلقو په نيز ايمان په معنى د.تصديق. دې .دهغوى په نيز د نيت ضرورت هم نشته.لكه څنګه چه د قلب (زړه) نورو اعمالو.مثلاً خشيت خداوندى. محبت الهى. د خالق عظمت د دپاره چه د نيت ضرورت نه وى.ځكه چه نيت خو په رياء او اخلاص كښې د فرق كولو دپاره وى.او كله چه سړې د الله تعالى تصديق كوى.نو تصديق خو د الله تعالى نه سوا د بل چا شته هم نه.نو په دې كښې د نيت ضرورت نشته.([3])

خو ونيلې شى.چه د تصديق په وخت كه د ثواب د نيت استحضار اوكړې شى. چه مونږ د الله سبحانه وتعالى د وحدانيت. په ټولو صفاتو د كمال سره د متصف كيدو. او دنقصان د ټولو شوائبو نه د منزه كيدو تصديق كوو.نو الله تعالى به په دې باندې اجر وثواب راكوى.په دې اعتبار سره تصديق كښې هم نيت كښې څه باك نشته.

ددې نه پس امام بخارى رحمه الله د اودس ذكر كړې دې.چه په دې كښې هم نيت ضرورى دې.د اودس مسئله وړاندې تيره شوې ده.([4]) دلته په خلاصه باندې پوهه شئ. چه د اودس دوه حيثيتونه دى.① يو داچه چه دا د صلاة مفتاح جوړيدو دپاره اوكړې شى.② او يو دا چه د اجر وثواب حاصلولو دپاره اوكړې شى._ كه د اجر وثواب حاصلولو دپاره اوكړې شى.نو بې شكه چه نيت ضرورى دې.خو كه د صلاة مفتاح جوړولو دپاره اوكړې شى.نو بيا په دې كښې د ماء طهور استعمالولو ضرورت دې.د نيت ضرورت نشته.ځكه چه ماء طهور مطهر

---

[1] عمدة(١١/٣١١. ٣١٢)_
[2] فتح البارى(١/١٣٥)_
[3] المصدرالسابق)-
[4] كشف البارى(١/٢٥٤. ٢٦٩)

دى دا به اندامونو ته طهارت ورکړی.او د مفتاح صلاة جوړيدو په دې عمل کښې به صلاحيت پيدا شی. على الاطلاق اودس کښې دنيت ضرورت نشته.[1]

بيا ئې اوفرمائيل.چه مونځ هم په دې کښې داخل دې.په دې کښې د نيت په اشتراط باندې اتفاق دې.دهيڅ چا اختلاف نشته.[2] وې فرمائيل.چه په زکاة کښې هم نيت شرط دې.ياد ساتئ! چه په زکاة کښې د نيت شرط کيدل. د آئمه اربعه او جمهور امت په نيز باندې متفق عليه دی البته د امام اوزاعی رحمه الله نه منقول دی.چه په زکاة کښې نيت شرط نه دې.لکه څنګه چه د عامو دیونو (قرضونو) په اداکولو کښې نيت شرط نه دې.[3]

د جمهورو په نيز زکاة اداکولو دپاره نيت شرط دې.څکه چه دا يو عبادت دې.او په عباداتو کښې فرائض هم شته.او نوافل هم شته.نو د تعين ضرورت به وی.چه دا په نيت سره ممکن دې.ترکومې پورې چه دين اداکولو باندې د قياس تعلق دې.نو دا څکه صحيح نه دې.چه دين ادا کول څه مستقل عبادت نه دې.[4] والله اعلم.

البته بعضو محققينو عالمانو حضرات د امام اوزاعی د قول توجيه کړې ده. چه ددوی مطلب دا دې.که د صدقة مطلقة نيت سره زکاة ورکړې شی.نو زکاة به ادا شی.خاص د مفروضه زکاة نيت ضروری نه دې.لکه څنګه چه امام ابوحنيفه رحمه الله فرمائی.که يو سړې خپل ټول مال صدقه کړی.او د زکاة ادا کولو نيت اونکړی. نو ددې په ضمن کښې به مفروضه زکاة هم ادا شی.[5] حالانکه د شافعيه حضراتو په نيز نه اداکيږی.

وړستو امام بخاری رحمه الله فرمائی.چه حج هم په هغه اعمالو کښې داخل دې.په کوم کښې چه نيت شرط دې.په حج کښې د نيت په اشتراط باندې د ټولو اتفاق دې.البته په يو مقام باندې د حج د نيت په معتبر کيدو کښې اختلاف دې.او هغه دا دې.چه يو سړی خپل حج نه وی کړې.او د بل د طرفه حج بدل کول غواړی.د امام شافعی او امام احمد رحمهما الله په نيز دده د نيت هيڅ اعتبار نشته.بلکه دا حج به هم دده د طرفه واقع کيږی.[6]

دا حضرات په دليل کښې د شُبرمه قصه پيش کوی.«عن ابن عباس أن النبي ﷺ سمع رجلاً يقول: لبيك عن شبرمة، قال من شبرمة، قال: أخ لى أو قريب لى، قال: حججت عن نفسك؟ قال: لا، قال: حج عن

---

[1] إيضاح البخاری(٤\٤٢٨، ٤٢٩)_

[2] فتح الباری(١\١٣٥) وعمدة القاری(١\٣١٣)-

[3] المغنى لابن قدامة (٢\٢٦٤) كتاب الزكاة مسألة:قال ولايجوز إخراج الزكاة إلا بنية رقم ١٧٥٨)_

[4] المصدر السابق)-

[5] هدايه (١\١٦٨) كتاب الزكاة)-

[6] المغنى لابن قدامة (٣\١٠٢، ١٠٣) كتاب الحج مسألة قال ومن حج عن غيره ولم يكن حج عن نفسه رد ما أخذ وكانت الحجة عن نفسه رقم ٢٢٤٤)-

لنفسك، ثم حج عن شبرمة))[١] د ابن ماجه الفاظ دى: ((فاجعل هذه عن نفسك ثم حج عن شبرمة))[٢]
امام مالك او امام ابوحنيفه رحمهما الله فرمائى.چه حج به د آمر د طرفه واقع كيږى.[٣] ددې حضراتو دليل د خثعميه د حديث اطلاق دې.[٤] په دې كښې نبى كريم ﷺ دا تپوس نه دې كړې چه تا مخكښې حج كړې دې.اوكه نه دې كړې. بلكه مطلقاً ئې د حج حكم وركړې وو.
بهرحال د شبرمه د واقعې په لحاظ سره حنفيه حضراتو كښې صاحب د بدائع وغيره فرمائى.چه دخپل حج كولو نه بغير حج بدل كول مكروه دى. [٥] والله اعلم.
ددې نه پس امام بخارى رحمه الله د صوم ذكر كړې دې.چه په دې كښې هم نيت شرط دې.د صوم په باره كښې د ائمه اربعه او جمهورو اتفاق دې.چه نيت شرط دې.البته عطاء ، مجاهد او زفر رحمه الله فرمائى.كه د رمضان مياشت وى.او روژه نيونكې صحت مند او مقيم وى.نو بيا د نيت ضرورت نشته.څكه چه رمضان كښې نفل صحيح نه دى.نو د نيت ضرورت نشته.
د حفنيه حضراتو په نيز نيت خو د نورو امامانو پشان ضرورى دې.خو د رمضان تعين لازمى نه دې.تردې كه په رمضان كښې د قضاء، نذر، يا تطوع په نيت سره هم كه روژه اونيسى.نو د فرض د طرفه به اداكيږى.د نفل يا قضاء، او د نذر د طرفه به نه ادا كيږى.[٦]
والله اعلم.

په آخر كښې امام بخارى رحمه الله فرمائى.،،والأحكام،، يعنى په نورو احكامو كښې هم نيت ضرورى دې.علامه كرمانى رحمه الله فرمائى.چه په دې كښې ټول معاملات داخل دى.نو كه د قصد نه بغير د سبقت لسانى په طور باندې ،،بعتُ،، ،،رهنت،، ،،طلقت،، او ،،نكحت،، اووائى.نو په دې كښې به يوه معامله هم صحيح نه وى. [٧]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.چه په ،،احكام،، كښې هغه ټول معاملات داخل دى.په كومو كښې چه د محاكمې ضرورت راځى.نو په بيوع، نكاح، اقرار وغيره كښې ټولو كښې به د نيت ضرورت وى.[٨] خو علامه عينى رحمه الله په هغه حضراتو باندې رد كړې دې.او ثابته كړې

---

[١] سنن أبي داود كتاب المناسك باب الرجل يحج عن غيره)_
[٢] سنن ابن ماجه (ص،٢٠٨) كتاب المناسك باب الحج عن الميت)_
[٣] بدائع الصنائع (٢١٣\٢) والمغنى لابن قدامة (١٠٣\٣)-
[٤] عن عبدالله بن عباس رضي الله عنهما قال كان الفضل بن عباس رضي الله عنهما رديف رسول الله ﷺ وجاءته إمرأة من خثعم تستفتيه فجعل ينظر إليها وتنظر إليه فجعل رسول الله ﷺ يصرف وجه الفضل إلى الشق الآخر فقالت يارسول الله ﷺ إن فريضة الله عزوجل على عباده فى الحج أدركت أبى شيخاً كبيراً لايستطيع أن يثبت على الراحلة أفأحج عنه؟ قال نعم وذلك فى حجة الوداع سنن أبى داود كتاب المناسك باب الرجل يحج عن غيره)_
[٥] بدائع الصنائع (٢١٣\٢)-
[٦] عمدة القارى(٢١٤\١)_
[٧] شرح الكرمانى(٢١١\١)-
[٨] فتح البارى(١٣٦\١)

نې ده چه دومره توسع چه په ټولو احکامو کښې نیت شرط وی.دا دچا په نیز هم نشته.([1])
علامه ابن المنیر رحمه الله یوه قاعده ذکرکړې ده.چه نیت په کوم قسم څیزونو کښې شرط دې.او په کومو کښې شرط نه دې.هغه فرمائی چه د کومو اعمالو نه مقصود یوه داسې فائده وی چه هغه آجله. مستقبله او مطلوبه فی الآخرة وی.نو هلته بالاتفاق نیت شرط دې.او د کوم چه فائده عاجله مقصود وی.هغې کښې نیت شرط نه دې.البته که ددې سره څه داسې خبره ملحوظ وی چه په هغې باندې ثواب مرتب کیږی.لکه مثلاً یوکس کپړه وینځی.چه پاکه شی او صفا ستره کپړه واغوندی.اوکه کپړې وینځلو سره سره دا نیت اوکړی.چه پاك صفا کپړې اغوستل سنت دی.خلق د تکلیف رسولو نه بچ کول دی.نو په دې صورت کښې به ثواب حاصلیږی.او ددې ثواب حاصلولو دپاره به نیت شرط وی.
او بعضې اعمال داسې دی.چه هغې کښې اختلاف دې.چه فائده عاجله مقصود ده.اوکه فائده آجله. هم ددې اختلاف په وجه بعضو اعمالو کښې اختلاف شوې دې.چه نیت ضروری دې اوکه نه؟ ([2]) والله اعلم.
خو علامه عینی رحمه الله دا قاعده منقوض ګرځولې ده.هغه فرمائی.چه تلاوت د قرآن، اذان او نور اذکار وغیره داسې اعمال دی.چه په دې سره فائده آجله مطلوبه فی الآخرة مقصود ده.حالانکه بغیر د څه اختلاف نه په دې اعمالو کښې نیت شرط نه دې.دغه شان بیع، رهن، طلاق او نکاح وغیره اعمالو نه فائده عاجله مراد ده.خو ددوی د اصل مطابق نیت نه بغیر په دې کښې یو څیز هم صحیح نه دې.([3]) والله اعلم.
نوټ: په کومو کومو څیزونو کښې نیت ضروری دې؟ او په کومو څیزونو کښې ضروری نه دې؟ په دې سلسله کښې مونږ وړاندې بحث کړې دې.([4])،،فارجع إليه إن شئت،،_
قوله وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى ﴿قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ﴾: د الله تعالى ارشاد دې...اووایه! چه هر سړې پخپله طریقه یعنی پخپل نیت باندې عمل کوی..
علامه کرمانی رحمه الله په ،،وقال الله تعالى،، کښې ،،واو،، حالیه ګرځولې دې.یعنی ،،والحال أن الله تعالى قال.......،،([5])حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی دا هم ممکن ده.چه دا ،،واو،، په معنی د ،،مع،، وی.مطلب به دا وی.،،مع أن الله تعالى قال......،،([6])
خو علامه عینی رحمه الله ددوی دواړو تردید کولو نه پس دوه احتماله ذکرکړی دی: ① یو دا چه

[1]) عمدة القارى(۱۱\۲۱٤)_
[2]) فتح البارى(۱۱\۱۳۶) وعمدة القارى(ت۱۱\۳۱٤)-
[3]) عمدة القارى(۱۱\۳۱٤)-
[4]) كشف البارى(۱۱\۲۶۶. ۲۶۸)_
[5]) شرح الكرمانى(۱۱\۲۱۱)-
[6]) فتح البارى(۱۱\۱۳۶)

دا . .واو. . عاطفه وی او معطوف عليه محذوف وی تقدير د عبارت به دا وی. ((فدخل فيه الإيمان.....و.....لأنه ﷺ قال: الأعمال بالنية، وقال الله تعالى: ﴿قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ﴾)) ② دويم احتمال دا دې چه دا . .واو. . په معنى د لام تعليل وى لكه څنګه چه د علامه مازرى رحمه الله نه منقول دى چه . .واو. . په معنى د لام تعليل هم استعماليږى په دې صورت كښې به مطلب دا وى ((فدخل فيه الإيمان والأخواته، لقوله تعالى ﴿قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ﴾)) (١) والله اعلم.

بيا د ،،شاكلته،، تفسير دلته امام بخارى رحمه الله په . .نية. . سره كړې دې هم دا تفسيرد حضرت حسن بصرى، قتاده، او معاويه بن قره مزنى رحمهم الله هم منقول دې. حالانكه امام مجاهد رحمه الله ددې تفسير په . .طبيعت. .او . .حدت. . سره كړې دې ابن زيد رحمه الله په . .دين. . سره، او مقاتل رحمه الله . .جبلت. . سره كړې دې او د امام فراء رحمه الله نه منقول دى ((طريقته و منهبه الذى جبل عليه)) دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه ،،ناحيته،، منقول دې هم دا د ضحاك رحمه الله قول دې. (٢)

بهرحال د ،،قل كل يعمل على شاكلته،، مطلب دا دې چه هرسړى كه هغه كافر وى اوكه مؤمن وى معرض وى اوكه مقبل وى پخپله خپله طريقه. نيت. طبيعت او مذهب باندې روان وى او په هغې كښې لګيا وى. ﴿فَرَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَىٰ سَبِيلًا﴾ (الاسراء: ٨٤) خودا ياد ساتئ چه د الله تعالى د علم محيط نه دهيڅ يو سړى هيڅ يو عمل بهر نشى كيدې هغه د هر يو د عمل طريقه. او حركات او سكنات برابر ګورى او ښه پوهيږى چه كوم يوكس څومره سيدها روان دې او په كوم كس كښې څومره كوږوالې دې او څومره په كږه لارې دې هر يو سره به د هغه موافق معامله كوى. (٣)

ددې تفصيل نه دا هم معلومه شوه چه د وقال الله تعالى: ﴿قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ﴾ ،،على نيته. . تعلق ترجمۀ اولى ،،أن الأعمال بالنية،، سره دې.

قوله: نَفَقَةُ الرَّجُلِ عَلَىٰ أَهْلِهِ يَحْتَسِبُهَا صَدَقَةٌ: د سړى پخپل اهل وعيال باندې د احتساب په نيت سره خرچ كول صدقه ده.

ددې تعلق دترجمې دويم جزء ،،والحسبة،، سره دې مطلب دا دې چه سړې به عمل كوى او د ثواب حاصلولو د نيت استحضار به كوى نو دده دا عمل به صدقه حسابيږى. حالانكه دې د خپل اهل وعيال د كفالت هسې هم ذمه وار دې خو كه د ثواب د نيت استحضار كوى نو په دې صورت كښې به اجر كښې اضافه كيږى ياد ساتئ چه دا جمله د حضرت ابو مسعود بدرى رضي الله عنه د حديث نه ماخوذ ده. كوم چه په دې باب كښې راروان دې.

---

(١) عمدة القارى(١\٣١٤، ٣١٥)_

(٢) الجامع لأحكام القرآن للقرطبى(١٠\٣٢٢) وفتح البارى(١\١٣٦)_

(٣) تفسير عثمانى(ص،٣٨٦) حاشيه ٢)_

قوله وَقَالَ (النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) وَلَكِنْ جِهَادٌ وَنِيَّةٌ: او نبی کریم ﷺ اوفرمائیل.(اوس هجرت نه دي پاتې) جهاد او نیت باقی دي.

ددې جملې تعلق دترجمې دريم جزء ،،ولكل امرئ ما نوى،، سره دې.دا د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د حديث يوه ټکړه ده.پوره حديث امام بخاری رحمه الله د جهاد وغيره په بابونو کښې نقل کړې دې.((لاهجرة بعد الفتح، ولكن جهاد ونية، وإذا استنفرتم فانفروا)[1]) کله چه نبی کریم ﷺ مکه مکرمه فتح کړله.نو اوس ډير خلق مسلمانان شو.هغوی ته افسوس اوشو.چه کاش! مونږه وړاندې اسلام راوړلې وې.او دهجرت فضيلت مو حاصل کړې وې.نو نبی کریم ﷺ اوفرمائیل. ((لاهجرة بعد الفتح، ولكن جهاد ونية)) يعنى د هجرت فضيلت خو اوس باقی نه دې پاتې شوې.او د جهاد په غرض سره د وطن پريخودو فضيلت اوس هم باقی دې.

د ،،ونية،، ① يوه معنى خودا کيدې شى.چه د جهاد نيت کوې.نو فضيلت به ملاويږى. او ثواب به حاصليږى. ② دويمه معنى دا کيدې شى.چه د هر يو د خير علم نيت کوې. نو په هغې به ثواب ملاويږى.③ دريمه معنى دا کيدې شى.چه اوس اګرچه هجرت باقی پاتې نشو.خو که تاسو دا نيت اوکړئ.چه خدائې دې نکړى.که په داسې مقام کښې راګير شو.چه هلته د اسلام په احکامو باندې عمل کولو کښې آزادی نه وى.نو مونږ به د هغه ځائې نه هجرت کوو.که د هجرت دا نيت ساتئ.نو تاسو ته به اجر وثواب ملاويږى. ،،والله سبحانه وتعالى أعلم،،_

٥- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ مَسْلَمَةَ قَالَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ بْنِ وَقَّاصٍ عَنْ عُمَرَ([2]) أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الْأَعْمَالُ

---

[1]) صحيح بخارى كتاب الجهاد باب فضل الجهاد والسير رقم ٢٧٨٣ وباب وجوب النفير وما يجب من الجهاد والنية رقم ٢٨٢٥)_

[2]) الحديث أخرجه البخارى هنا وفى بدء الوحى باب ﴿إنا أوحينا إليك كما أوحينا إلى نوح والنبيين من بعده﴾ رقم ١ وفى كتاب العتق باب الخطا والنسيان فى العتاقة والطلاق ونحوه رقم ٢٥٢٩وفى كتاب فضائل أصحاب النبي ﷺ باب هجرة النبى ﷺ وأصحابه إلى المدينة رقم ٣٨٩٨ وفى كتاب النكاح باب من هاجر أوعمل خيراً لتزويج إمرأة فله ما نوى رقم ٥٠٧٠ وفى كتاب الأيمان والنذور باب النية فى الأيمان رقم ٦٦٨٩ وفى كتاب الحيل باب ترك الحيل وأن لكل إمرئ ما نوى رقم ٦٩٥٣ ومسلم فى صحيحه فى كتاب الإمارة باب قوله ﷺ إنما الأعمال بالنية وأبوداود فى سننه فى كتاب الطلاق باب بما عنى به الطلاق والنيات رقم ٢٢٠١ والترمذى فى جامعه فى كتاب فضائل الجهاد باب ما جاء فيمن يقاتل رياء وللدنيا رقم ١٦٤٧ والنسائى فى سننه فى كتاب الطهارة باب النية فى الوضوء وابن ماجه فى سننه فى كتاب الزهد باب النية رقم ٤٢٢٧)_

بِالنِّيَّةِ وَلِكُلِّ امْرِءٍ مَا نَوَى فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ فَهِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ لِدُنْيَا يُصِيبُهَا أَوْ امْرَأَةٍ يَتَزَوَّجُهَا فَهِجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ [ر: ١]

رجال الحديث

① **عبدالله بن مسلمه:** دا عبدالله بن مسلمه بن قعنب قعنبی حارثی بصری رحمه الله دي. د دوی حالات وړاندې د ،،باب من الدين الفرار من الفتن،، لاندې تير شوی دی.

② **مالك:** دا امام مالك بن انس رحمه الله دي.ددوی حالات هم د ،،بدء الوحی،، په دويم حديث [1]او په كتاب الايمان كښې د ،،باب من الدين الفرار من الفتن،،لاندې تير شوی دی.

③ **يحي بن سعيد:** دا يحي بن سعيد بن قيس انصاری مدنی رحمه الله دي.ددوی حالات هم د ،،بدء الوحی،، رومبی حديث لاندې [2] و په كتاب الايمان كښې د ،،باب صوم رمضان احتساباً من الايمان،، لاندې تيرشوی دی.

④ **محمد بن ابراهيم:** [3] دا محمد بن ابراهيم بن حارث بن خالد قرشي تيمی مدنی رحمه الله دي.ابو عبدالله ددوی كنيت دي.ددوی نيكه حضرت حارث بن خالد د رسول ﷺ صحابی او د مهاجرينو ځنې وو.او د حضرت ابوبكرصديق رضی الله عنه د تره ځوني وو. [4] محمد بن ابراهيم تيمی رحمه الله د حضرت سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه زيارت كړې دي.[5]

دې د حضرت اسامه بن زيد، حضرت اسيد بن حضير نه مرسلاً، د حضرت انس او حضرت عائشه رضی الله عنها نه علاوه تابعينو حضرات نه هم روايت د حديث كوی. [6]

ددوی نه حديث حاصلونكو كښې يحي بن سعيد انصاری، هشام بن عروه، يحي بن ابی كثير، امام زهری، امام اوزاعی، او اسامه بن زيد ليثی رحمهم الله وغيره ډير حضرات دی.[7]

امام يحي بن معين، ابو حاتم، نسائی، او ابن خراش رحمهم الله فرمائی.،،ثقة،،[8]

---

[1] كشف البارى(١١٠٢٩)-

[2] كشف البارى(١١٢٣٨)-

[3] ددوی ډيره مختصره تذكره په كشف البارى (١١٢٣٨) تيرشوې دي.دلته ددوی لږ غوندې په تفصيل سره حالات ليكلی شی.

[4] تهذيب الكمال(٢٤١٣٠١، ٣٠٢) وسير أعلام النبلاء(٥١٢٩٤)_

[5] المصادر السابقة)_

[6] تهذيب الكمال(٢٤١٣٠٢، ٣٠٣) وسير أعلام النبلاء(٥١٢٩٤)_

[7] تهذيب الكمال(٢٤١٣٠٣و ٣٠٤)_

[8] تهذيب الكمال(٢٤١٣٠٤) وتهذيب التهذيب(٩١٦) وسير أعلام النبلاء(٥١٢٩٥)_

امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائى.،،وكان ثقة كثير الحديث،،(١)

امام على بن المدينى رحمه الله فرمائى.((هو حسن الحديث، مستقيم الرواية، ثقة إذا روى عنه ثقة، رأيت له حديثه النون))(٢)

يعقوب بن سفيان رحمه الله فرمائى.،،مدينى ثقة، يقوم حديثه مقام الحجة،،(٣)

ابن عدى رحمه الله فرمائى.((هو عندى لا بأس به، ولا أعلم له شيئاً منكراً إذا حدث عنه ثقة))(٤)

يعقوب بن شيبه رحمه الله فرمائى.،،كان ثقة،،(٥)

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى.،،كان فقيهاً ثقة جليل القدر،،(٦)

او هغه فرمائى.،،من ثقات التابعين،،(٧)

خو ددې ټولو توثيقاتو په خلاف عقيلى رحمه الله ددوى ذكر په كتاب الضعفاء كښې كړې دې.(٨)

او ددوى په باره كښې ئې د امام احمد رحمه الله قول نقل كړې دې.((فى حديثه شيء، يروى أحاديث مناكير أو منكرة))(٩)

خو حقيقت دا دې.چه د حديثو عامو ناقدينود امام احمد رحمه الله د تضعيف دا قول نه دې قبول كړې.ددې په خلاف نه صرف دا چه ټولو ددوى توثيق كړې دې.بلكه د صحاح سته ټولو حضراتو او خاص طور باندې شيخينو رحمهما الله ددوى احاديث قابل احتجاج ګرځولى دى.لكه حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى.((وثقه الناس، واحتج به الشيخان، وتقفز القنطرة))(١٠) او هم دې فرمائى.((من غرائبه المنفرد بها: حديث ،،الأعمال،، عن علقمة، عن عمر، وقد جاز القنطرة))أى لا يؤثر فيه جرح جارح،واحتج به أهل الصحاح بلا مثنوية))(١١)

---

(١) تهذيب الكمال(٢٤\٣٠٥) وتهذيب التهذيب(٩\٦)_

(٢) تعليقات تهذيب الكمال(٢٤\٣٠٥) په حواله د المعرفة والتاريخ (١\٤٢٦)-

(٣) المصدر السابق)-

(٤) الكامل(٦\١٣١)_

(٥) تهذيب التهذيب(٩\٧)_

(٦) تذكرة الحفاظ (١\١٢٤)_

(٧) ميزان الاعتدال(٣\٤٤٥)_

(٨) كتاب الضعفاء للعقيلى (٤\٢٠١) رقم (١٥٧٤)-

(٩) المصدر السابق دغه شان تهذيب الكمال(٢٤\٣٠٤) وسير أعلام النبلاء(٥\٢٩٥) وميزان الإعتدال(٣\٤٤٥) وهدى السارى(٤٣٧)_

(١٠) ميزان الإعتدال(٣\٤٤٥)_

(١١) سير أعلام النبلاء(٥\٢٩٥)_

بيا حافظ ابن حجر رحمه الله د امام احمد رحمه الله د قول ،،يروي أحاديث مناكير،، مطلب دا بيان کړي دي چه دلته د ،،منکر،، نه اصطلاحي ،،منکر،، مراد نه دي. کوم چه د ،،معروف،، مقابل دي چه ددې تعريف دادې چه ،، هغه حديث چه ددې راوی باوجود د ضعيف کيدو، د ثقات دجماعت نه مخالف روايت کوی[1] ،،بلکه د امام احمد رحمه الله په نيز د ،،منکر،،اطلاق په هغه ،،فرد،، حديث باندې هم کيږی.دکوم دپاره چه هيڅ متابع موجود نه وی.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.،،فيحمل هذا على ذالك،، يعنی امام احمد رحمه الله چه دلته د ،،منکر،، اطلاق کړې دې.دا هم ددې ،،فرد،، په معنی کښې محمول کړې شی.[2] والله اعلم.

په ۱۲۰ ھ کښې ددوی وفات اوشو.[3]،،رحمه الله تعالى رحمة واسعة،،_

⑤ علقمه بن وقاص: دا علقمه بن وقاص بن محصن ليثی عتواری مدنی رحمه الله دي.[4]
دا د حضرت عمر، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت معاويه، حضرت عمرو بن العاص، حضرت عائشه او حضرت بلال بن الحارث مزنی رضی الله عنهم نه روايت کوی.[5]
ددوی نه روايت کونکو کښې ددوی خپل دواړه خامن عمرو بن علقمه، او عبدالله بن علقمه نه علاوه امام زهری، ابن ابی مليکه، محمد بن ابراهيم تيمی، عمرو بن يحي مازنی رحمهم الله دی.[6]

امام واقدی رحمه الله فرمائی.چه دې د نبی کريم صلی الله عليه وسلم په زمانه کښې پيدا شوې وو.[7]حافظ ابن عبدالبر رحمه الله هم دا ذکرکړی دی.[8]، امام مسلم رحمه الله ده لره په هغه طبقه کښې ذکرکړې دې.کومه چه په عهد نبوت کښې پيدا شوې وه.[9] تردې چه ابن منده رحمه الله دوی لره په ،،اصحابو،، کښې شمارلې دې.او ددې بنياد يو حديث دې.چه د هغې سند حسن دې.لکه چه ابن منده رحمه الله په ((عن خيثمه، عن يحي بن جعفر عن يزيد بن هارون عن محمد بن عمرو بن علقمه عن أبيه،عن جده)) طريق سره نقل کوی.((شهدت الخندق مع النبي صلى الله عليه وسلم وكنت في الوفد الذين وفدوا على

---

[1] نزهة النظر شرح نخبة الفكر(ص.٥١) وخيرالأصول (١٢٠) مشموله در..آثار خير.. (مجموعه رسائل حضرت مولانا خير محمد جالندهری رحمه الله)_
[2] هدى السارى(٧٣)_
[3] الكاشف (١٥٣\٢) رقم ٤٦٩٥) اونور مراجع)_
[4] تهذيب الكمال(٢٠\٣١٣)_
[5] تهذيب الكمال(٢٠\٣١٣) وسيرأعلام النبلاء(٤\٦١)_
[6] تهذيب الكمال(٢٠\٣١٤) وسيرأعلام النبلاء(٤\٦١)-
[7] الإصابة (٣\٨١) رقم الترجمة (٦٢٦٠) القسم الثانى)_
[8] الإستيعاب بهامش الإصابة(٣\١٢٦)_
[9] تهذيب التهذيب(٧\٢٨٠)

رسول الله ﷺ (٢)(١)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي. كه چرې دا حديث ثابت شي.نو علقمه به صحابي وي.خو د ټولو امامانو او عالمانو په دې خبره باندې اتفاق دې.چه علقمه تابعي دې.لکه چه حافظ ابونعيم اصبهاني رحمه الله د ابن منده روايت ،،وهم،، ګرځولې دې.(٢)

پخپله حافظ ابن حجر رحمه الله دوی لره په ،الاصابة،،کښې په،،القسم الثاني،، کښې ذکرکړې دې.(٣)او هم دې فرمائي.،،أخطأ من زعم أن له صحبة،،(١)

امام محمد بن سعد رحمه الله فرمائي.،،وكان ثقة قليل الحديث،،(٢)

امام نسائي رحمه الله ددوی توثيق کړې دې.(٣)

امام ابن حبان رحمه الله دوی لره په ،،کتاب الثقات،، کښې ذکر کړې دې.(٤)

---

(١) تهذيب التهذيب(٧/٢٨٠، ٢٨١) والإصابة (٣/٨١)

(٢) الإصابة (٣/٨١)_

(٣) حافظ ابن حجر رحمه الله په الاصابه کښې دصحابه کرامو رضي الله عنهم تذکره په څلورو قسمونوکښې مرتب کړې دې.

① اول قسم:دهغه صحابه کرامو رضي الله عنهم په تذکره کښې دې.چه دهغوی صحابيت ثابت وي.برابره ده چه ثبوت دهغوی دخپل روايت نه وي يا دهغوی نه سوا دبل چا په روايت سره وي.قطع نظرد دې نه چه دغه روايت صحيح دې يا حسن دې يا ضعيف،يا دا چه په روايت کښې مطلقاً په دې خبره دلالت وي.چه دا صحابي دې.

② دويم قسم دهغه صغارصحابه کرامو رضي الله عنهم په تذکره کښې دې.کوم چه د نبي ﷺ په ژوند کښې پيدا شوي وو.او د نبي ﷺ تروفاته پورې سن تميز ته نه وو رسيدلی.اودهغوی په باره کښې څه صريحي روايت هم نه وي.چه دوی ته د نبي ﷺ زيارت نصيب شوې دې.لکه چه ددې حضرات په صحابه کرامو رضي الله عنهم کښې شمارد غالب ګمان په اعتبارسره دی.چه هرکله دوی د نبي ﷺ په زمانه کښې پيدا شوي دی.نودوی ته به دهغوی زيارت هم نصيب شوې وي.څکه چه صحابه کرامو رضي الله عنهم به خپل اولاد د تحنيك او تبرك دپاره نبي ﷺ ته راوستل.

③ دريم قسم دمخضرمينو د تذکرو په باره کښې دې.چاچه دجاهليت او اسلام دواړه زمانې لاندې کړې وی.خودنبي ﷺ سره ئې ملاقات نه وی شوې.دا حضرات په اتفاق سره صحابه رضي الله عنهم نه دی.ددوی تذکره په صحابو رضي الله عنهم کښې د قرب زمان په اعتبارسره کولې شی.

④ څلورم قسم دهغه صحابو رضي الله عنهم په تذکره کښې دی.کوم چه په غلطۍ سره بعضې کسانو په صحابو رضي الله عنهم کښې شمارکړی دی.اوګورئ ،،الإصابة (١/٤-٦) ددې تفصيل په اعتبارسره د حضرت علقمه بن وقاص رحمه الله تذکره د اصابه په اول قسم کښې پکار وه.دغه شان ددې تفصيل نه دا هم معلومه شوه.چه دحافظ ابن حجر رحمه الله په نيزدوی په صحابه کرامو کښې شمارل صحيح دی.والله أعلم)

(١) تقريب التهذيب(ص.٣٩٧) رقم ٤٦٨٥)_

(٢) الطبقات الكبرى(٥/٦٠)_

(٣) سير أعلام النبلاء(٤/٦١) وخلاصة الخزرجي(٢٧١)_

(٤) الثقات لابن حبان(٥/٢٠٩)_

امام عجلی رحمه الله فرمائی: ،،مدنی تابعی ثقة،،(۱)
حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی: ،،ثقة نبيل،،(۲)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: ،،ثقة ثبت،،(۳)
د عبدالملك د خلافت په زمانه كښې د ۸۰ھ نه پس ددوی وفات اوشو.(۴)،،رحمه الله تعالیٰ رحمةً واسعةً،،_

⑨ عمر: د اميرالمؤمنين سيدنا عمر بن الخطاب رضي الله عنه مختصر تذكره وړاندې د بدء الوحى روميى حديث لاندې (۵)او په كتاب الايمان كښې د ،،باب زيادة الإيمان ونقصانه،، لاندې تيره شوې ده.امام بخاری رحمه الله دلته د حضرت عمر رضي الله عنه حديث ،،الأعمال بالنية،، راوړلې دې.په دې حديث باندې مكمل تفصيلى كلام د بدء الوحى په ابتداء كښې شوې دې.(۶)

۵۵- حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ أَخْبَرَنِي عَدِيُّ بْنُ ثَابِتٍ قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ يَزِيدَ عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ(۷) عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِذَا أَنْفَقَ الرَّجُلُ عَلَى أَهْلِهِ يَحْتَسِبُهَا فَهُوَ لَهُ صَدَقَةٌ [۴۰۰۶، ۵۳۵۱]

رجال الحديث

① حجاج بن منهال: دا ابو محمد حجاج بن منهال انماطى بصرى دې.(۸)
دې د قره بن خالد، شعبه بن الحجاج، حماد بن سلمه، حماد بن زيد، سفيان بن عيينه، عبدالعزيز بن عبدالله بن ابى سلمة الماجشون او يزيد بن ابراهيم تسترى رحمهم الله وغيره نه

---

(۱) تعليقات تهذيب الكمال(۲۰\۳۱۴)_
(۲) تذكرة الحفاظ (۱\۵۳)_
(۳) تقريب التهذيب(۳۹۷) رقم ۴۶۸۵)_
(۴) تذكرة الحفاظ (۱\۵۳) وطبقات ابن سعد(۵\۶۰) وتهذيب الكمال(۲۰\۳۱۴)_
(۵) كشف البارى(۱\۲۳۹)-
(۶) كشف البارى(۱\۲۳۳، ۲۸۹)_
(۷) الحديث أخرجه البخارى أيضاً فى كتاب المغازى باب (بلاترجمة بعدباب شهود الملائكة بدراً رقم ۴۰۰۶ وفى فاتحة كتاب النفقات باب فضل النفقة على الأهل رقم ۵۳۵۱ ومسلم فى صحيحه (۱\۳۲۴) فى كتاب الزكاة باب فضل النفقة والصدقة على الأقربين والزوج والأولاد والوالدين ولوكانوا مشركين والنسائى فى سننه (۱\۳۵۳) فى كتاب الزكاة باب أى الصدقة أفضل والترمذى فى جامعه فى كتاب البروالصلة باب ما جاء فى النفقة فى الأهل رقم ۱۹۶۵)_
(۸) تهذيب الكمال(۵\۴۵۷)

روايت كوى.(١)

ددوى نه روايت كونكو كښې امام بخارى، امام دارمى، محمد بن يحي ذهلى، ابومسلم كجى، محمد بن بشار بندار، يعقوب بن سفيان او يعقوب بن شيبه رحمهم الله وغيره دى.(٢)

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائى.،،ثقة ما ارى به باساً،،(٣)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى.،،ثقة فاضل،،(٤)

امام احمد بن عبدالله عجلى رحمه الله فرمائى.،،ثقة رجل صالح،،(٥)

امام نسائى رحمه الله فرمائى.،،ثقة،،(٦)

امام محمدبن سعد رحمه الله فرمائى.،،وكان ثقة كثير الحديث،،(٧)

ابن قانع رحمه الله فرمائى.،،ثقة مامون،،(٨)

خلف بن محمد كُردوسى رحمه الله فرمائى.،،كان صاحب سنة يظهرها،،(٩)

فلاس رحمه الله فرمائى.،،ما رايت مثله فضلاً و ديناً،،(١٠)

ابن حبان رحمه الله دوى لره په كتاب الثقات كښې ذكركړې دې.(١١)

ددوى پيشه .،سمسره،،(دلالى) (١٢) وه.او ددوى معمول وو.چه په خومره قيمت كښې به نې څه څيز چاته اخستلو.د يو دينار په سر به نې صرف يوه حبه (رتى) اخستله.يو خلې يو خراسانى مالداره سړې راغې. چه هغه د اصحابِ حديث څنې هم وو.هغه دپاره دوى يو قالين واخستلو.دغه سړى دوى ته د اجرت په طور ديرش ديناره وركړل.دوى تپوس اوكړو. چه دا څه دى؟ هغوى جواب وركړو.چه دا ستاسو اجرت دې.دوى اوفرمائيل.،،دنانيرك أهون

---

(١) تهذيب الكمال(٤٥٧\٥، ٤٥٨) وسير أعلام النبلاء(١٠\٣٥٣)-

(٢) المصادر السابقة)-

(٣) تهذيب الكمال(٤٥٩\٥)_

(٤) المصدرالسابق وسيرأعلام النبلاء (١٠\٣٥٣)-

(٥) المصادرالسابقة)-

(٦) تهذيب الكمال(٤٥٩\٥)_

(٧) الطبقات لابن سعد(٣٠١\٧)_

(٨) تهذيب التهذيب(٢٠٧\٢)_

(٩) تهذيب الكمال(٤٥٩\٥) وسيرأعلام النبلاء (١٠\٣٥٣)-

(١٠) تهذيب التهذيب(ت٢٠٧)_

(١١) كتاب الثقات لابن حبان(٢٠٢١)_

(١٢) د دلالى پيشه. په مزدورئ باندې د څيزونو خرخولوپيشه ده._

عليناً من هذا التراب، هات من دينار رحمة،، يعني ستا د دنانيرو زمونږ په نيز څه وقعت (او عزت) نشته.مونږ ته خو فی دينار صرف يوه حبه (رتی) پكار ده.بس هم هغه راكړه.نو ديرش ديناره ئې واپس كړل.او يو دينار او څه حصه ئې وصول كړله. (۱)

په ۲۱۷ھ كښې ددوی وفات اوشو.(۲) ،، رحمه الله تعالى رحمة واسعة،،_

۲ **شعبه:** دا اميرالمؤمنين فی الحديث امام شعبه بن الحجاج رحمه الله دې.ددوی حالات وړاندې د ،،باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده،، لاندې تيرشوی دی.(۳)

۳ **عدي بن ثابت:** دا عدی بن ثابت انصاری كوفی دې.ددوی د پلار او نيكه دنوم په باره كښې كافی اختلاف دې.حافظ مغلطای او حافظ ابن حجر رحمهما الله دا اختلاف كافی تفصيل سره ليكلې دې.خو څه متعين نتيجه ئې نه ده راوبښكلې.او نه په دې اختلاف كښې څه لويه فائده شته.(۴)

دوی د حضرت براء بن عازب، د خپل نيكه (د مورپلار) عبدالله بن يزيد خطمی، د خپل پلار ثابت، زر بن حبيش، سعيد بن جبير، ابو حازم او ابو برده بن ابی موسی اشعری رضی الله عنهم نه روايت كړې دې.(۵)

ددوی نه امام اعمش، امام شعبه، ابو اسحاق سبيعی، مسعر بن كدام او يحيی بن سعيد انصاری رحمهم الله وغيره روايت كړې دې.(۶)

امام احمد ،نسائی اوامام احمدبن عبدالله عجلی رحمهم الله دوی لره ،،ثقه،، ګرځولې دې.(۷)

ابو حاتم رحمه الله فرمائی،،صدوق،،(۸)

ابن شاهين رحمه الله د يحيی بن معين رحمه الله نه نقل كړی دی.((عدی بن ثابت الجزری ليس به بأس إذا حدث عن الثقات))(۹)

---

(۱) تهذيب الكمال(ت۴۵۹\۵) وسير أعلام النبلاء(۳۵۳\۱۰)-
(۲) الكاشف (۳۱۳\۱) رقم ۹۴۳)_
(۳) كشف البارى(۶۷۸\۱)_
(۴) تهذيب التهذيب(۲۱،۱۹\۲) ترجمة ثابت الأنصارى والد عدى بن ثابت وحاشية تهذيب الكمال (۳۸۷\۴) ترجمة ثابت الأنصارى)_
(۵) تهذيب الكمال(۵۲۳\۱۹)_
(۶) المصدر السابق)_
(۷) المصدر السابق)-
(۸) تهذيب الكمال(۵۲۴\۱۹)-
(۹) حاشية تهذيب الكمال(۵۲۴\۱۹)

امام دارقطنى رحمه الله فرمائى .،،وعدى ثقة،،(١)

خو ددې توثيقاتو سره سره په دوى باندې د ..تشيع.. الزام هم دې.لكه چه امام يحي بن معين رحمه الله فرمائى. ،،شيعى مفرط،،(٢)

امام جوزجانى رحمه الله فرمائى.،،مائل عن القصد،،(٣)

امام دارقطنى رحمه الله فرمائى.،،ثقة إلا أنه كان غاليا يعنى فى التشيع،،(٤)

امام احمد رحمه الله فرمائى.،،ثقة إلا أنه كان يتشيع،،(٥)

امام طبرى رحمه الله فرمائى .،،عدى بن ثابت ممن يجب التثبت فى نقله،،(٦)

مسعودى فرمائى.((ما أدركنا أحدا أقول بقول الشيعة من عدى بن ثابت))(٧)

ددې اقوالو نه معلوميږى.چه عدى بن ثابت نه صرف شيعى وو بلكه غالى هم وو.خو بل طرف ته دا داسې راوى دې.چه اصحاب د اصول سته دده روايات قبول كړى دى.او دا ئې قابل د احتجاج ګڼړلى دى.نو ددوى په باره كښې به هم دا ونيلې شى.چه اګرچه دا شيعى وو.بلكه مفرط فى التشيع وو.خو نه داعى وو.او نه ئې د خپل مذهب په تائيد كښې كوم روايت بيان كړې دې.او د مبتدع حكم د جمهورو په نيز هم دا دې.كه هغه داعى وى.يا دا روايت د هغه د خپل مذهب په تائيد كښې وى.نو مقبول نه دې.ګنى مقبول دې.(٨) لكه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.((احتج به الجماعة، وما أخرج له فى الصحيح شئ مما يقوى بدعته))(٩)

په ۱۱۶ هـ كښې ددوى وفات اوشو.(١٠)،،سامحه الله وغفرله،،_

⑩ **عبدالله بن يزيد:** دا حضرت عبدالله بن يزيد بن زيد بن حصين خطمى انصارى رضى الله عنه دې.(١١)

---

(١) المصدر السابق)_
(٢) ميزان الإعتدال(٦٢\٣) وتهذيب التهذيب(١٦٦\٧)_
(٣) ميزان الإعتدال(٦٢\٣) وهدى السارى(٤٢٤)-
(٤) تهذيب التهذيب(١٦٦\٧) وهدى السارى(ص.٤٢٤)_
(٥) تهذيب التهذيب(١٦٦\٧)-
(٦) المصدر السابق)-
(٧) ميزان الإعتدال(٦٢\٣)_
(٨) هدى السارى(ص.٣٨٥)-
(٩) هدى السارى(ص.٤٢٤)_
(١٠) الكاشف(١٥\٢) رقم الترجمة (٣٧٥٨)_
(١١) تهذيب الكمال(١١٦\٣٠١،٣٠٢)_

بعضو حضراتو ونيلي دي چه دوی ته د ،،صحبت،، شرف حاصل نه وو.(١)خو حقيقت دا دي چه دوی ته نه صرف دا چه د ،،صحبت،، شرف حاصل وو بلكه دا د اصحاب حديبيه خنې هم وو.اګرچه په دې موقعه باندې دوی صغير السن (كم عمره) وو.(٢)
د جمل، صفين او نهروان په موقعو كښې حضرت على ﷺ سره وو.دوی د كوفې ګورنر هم پاتې شوې وو. (٣)
دوی د نبى كريم ﷺ نه علاوه د حضرت عمر بن الخطاب،حضرت براء بن عازب ،حضرت حذيفه، حضرت خزيمه بن ثابت، حضرت زيد بن ثابت، حضرت عبدالله بن حنظله، حضرت

---

(١) قاله مصعب الزبيرى كما فى تهذيب الكمال(۱۶\۳۰۳)_
(٢) انظر تهذيب الكمال(۱۶\۳۰۲) والكاشف للذهبى(۱\۶۰۷) رقم ۳۰۵۵)
حافظ مزى او حافظ ذهبى رحمهما الله نقل كړى دى چه دوی د غزوه حديبيه په موقع باندې موجود وو.اوهغه وخت كښې ددوى عمر اوولس كاله وو.
ابوعبيده اجرى ﷺ دامام ابوداود ؒ نه نقل كړى دى چه دا عبدالله بن يزيد خطمى ﷺ هغه دې دچا مور چه د يو نابينا صحابى عميربن عدى بن خرشه ﷺ غيرمسلمه ام ولده وه.دې ښځې به نبى ﷺ ته ګنځل كولو.يوځل عميربن عدى ﷺ ددې په خيټه كښې چاړه ورځښه كړه.هغه په خپله مړه شوه.اوعبدالله بن يزيدخطمى هم په دغه حالت كښې پيدا شو.(تعليقات الكاشف (۱\۶۰۸) دغه شان ددې واقعه دپاره اوګورئ.سنن أبى داود كتاب الحدود باب الحكم فيمن سب النبى ﷺ وسنن نسائى (۱۲\۱۷۰) كتاب المحاربة باب الحكم فيمن سب النبى ﷺ)_
دلته اشكال دا دې چه دا وينځه د حضرت عميربن عدى ام ولده وه.نوعبدالله ته عبدالله بن عميرونيل پكار وو.عبدالله بن يزيد نه،ددې نه خو معلوميږى چه دا وينځه د يزيد خطمى سره وه؟
ددې جواب دا دې چه په اصل كښې ددې وينځې نه دحضرت عميردوه خامن پيدا شوي وو.(سنن أبى داود وسنن نسائى) ددې نه پس هغوى ددې نكاح د يزيد خطمى ﷺ سره كړې وه.دهغې نه عبدالله بن يزيد ددې واقعه په نتيجه كښې پيدا شو.
بيا دلته يوه بله خبره د يادولوقابله ده.چه حافظ مزى او حافظ ذهبى رحمهما الله د حضرت عبدالله بن يزيد خطمى ﷺ عمر د غزوه حديبيه په وخت كښې اوولس كاله ليكلي دي.(تهذيب الكمال(۱۶\۳۰۲) والكاشف (۱\۶۰۷) رقم ۳۰۵۵) اوحافظ ابن حجر ؒ دحضرت عميربن عدى ﷺ د وينځې دقتل د واقعه تاريخ ۲هـ ليكلي ده.(الإصابة ۳\۳۳) اوغزوه حديبيه په ۶هـ كښې پيښه شوې وه.په دې طريقه دحضرت عبدالله بن يزيدخطمى ﷺ عمر څلوركاله جوړيږى.ددې وجې حافظ ابن حجر ؒ په (تهذيب التهذيب،۶\۷۸) او الاصابة (۲\۳۸۲) كښې ددوى په تذكره كښې ليكلى دى.((وشهد بيعة الرضوان وهو صغير)) هم دا اقراب الى الصواب معلوميږى.والله أعلم)_
فائده د ذكرشوى تفصيل نه د دې ښځې قتل كونكي نابينا صحابى ﷺ نوم هم معلوم شو.چه دوی حضرت عميربن عدى بن خرشه ﷺ وو.حضرت علامه سهارنپورى ؒ په بذل المجهود (۱۷\۲۹۹) كتاب الحدود باب الحكم فيمن سب النبى ﷺ) كښې دحديث الفاظ ((إن أعمى كانت له أم ولد)) لاندې د نابينا صحابى په حق كښې ليكلى دى.((لم أقف على تسميته فاغتنم هذه الفائدة)-
(٣) تهذيب الكمال (۱۶\۳۰۲)-

ابو ايوب انصارى او حضرت ابو مسعود انصارى رضي الله عنه نه روايت كوى.
ددوى نه امام شعبى، عدى بن ثابت انصارى، محارب بن دثار، محمد بن سيرين، محمد بن كعب قرظى، ابو اسحاق سبيعى، او ابوبرده بن ابى موسى اشعرى رحمهم الله وغيره نه روايت كوى. [1] د ٧٠هـ نه پس د حضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنه په عهد خلافت كښې ددوى وفات اوشو.[2] ((رضى الله عنه وأرضاه))_

⑤ ابو مسعود: دا مشهور صحابى عقبه بن عمرو بن ثعلبه بن اسيره [بفتح الهمزة وكسر السين المهملة وقيل بضم الهمزة و فتح السين] [3] بن عسيره (بفتح العين وكسر السين المهملتين)[4] بن عطية خزرجى انصارى رضي الله عنه دې.د ابومسعود بدرى نوم سره مشهور دې.

دوى په اجله علماء اصحابو كښې وو.[5] په بيعت عقبه ثانيه كښې دوى هم شريك وو.په دې شريكانو كښې كښې دې دټولو نه كشر وو.[6]
دوى د نبى كريم صلى الله عليه وسلم نه روايت د حديث كوى.ددوى نه يوسل دوه حديثونه نقل دى.چه په دې كښې نهه حديثونه متفق عليه دى.په يو حديث كښې امام بخارى رحمه الله او په اووه حديثونو كښې امام مسلم متفرد دې.[7]
ددوى نه په روايت كونكو كښې ددوى خوئې بشير، اوس بن ضمعج، علقمه، ابووائل،قيس بن ابى حازم، ربعى بن حراش، عبدالرحمن بن يزيد، عمرو بن ميمون، او امام شعبى رحمهم الله وغيره حضرات دى.[8] دوى په غزوهٔ احد او ددې نه پس په ټولو غزواتو كښې شريك شوې دې.[9] په بدر كښې دوى شريك شوې وو.او كه نه؟ په دې كښې ډير اختلاف دې.لكه امام ابن شهاب زهرى [10] سعد بن ابراهيم [11] موسى بن عقبه [12] واقدى [13] ابن سعد [14] ابراهيم

---
[1] ددې ټولو شيوخو راويانو رحمهم الله دتفصيل دپاره اوګورئ تهذيب الكمال(١٦\٣٠٢)_
[2] طبقات ابن سعد(٦\١٨)_
[3] الإكمال لإبن ماكولا (١\٧٩) وقيل فى هذا الإسم يسيرة بضم أوله انظر العمدة (١\٣١٧)_
[4] تهذيب الكمال (٢٠\٢١٥، ٢١٦) وسيرأعلام النبلاء(٢\٤٩٤)-
[5] سيرأعلام النبلاء(٢\٤٩٤)_
[6] تهذيب الكمال(٢٠\٢١٦)-
[7] خلاصة الخزرجى (ص.٢٦٩) وعمدة القارى(١\٣١٧)_
[8] تهذيب الكمال(٢٠\٢١٧) وسيرأعلام النبلاء (٢\٤٩٤)_
[9] تهذيب التهذيب(٢٠\٢٤٨) والإصابة(٢\٤٩١)_
[10] تهذيب الكمال(٢٠\٢١٦)_
[11] المصدرالسابق) وسيرأعلام النبلاء(٢\٤٩٤)_
[12] المصادرالسابقة)-
[13] الإصابة (٢\٤٩١) وسيرأعلام النبلاء(٢\٤٩٤)_
[14] طبقات ابن سعد(٦\١٦)_

حربی (۱) اسماعیلی (۲) او حافظ ذهبی (۳) ﷺ وغیره جمهور اهل سیر او تاریخ ددوی په غزوۀ بدر کښې حاضریدو نه انکار کوی.او وائی چه دوی ته ..بدری.. د نزیل بدرکیدو په حسیب سره ویلې شی حلاتکه امام بخاری (۴) امام مسلم (۵) حکم بن عتیبه (۶) ابو عبید قاسم بن سلام (۷) ابن الکلبی (۸) طبرانی (۹) او ابو احمد الحاکم رحمهم الله (۱۰) ددې خبرې قائل دی چه دې په غزوۀ بدر کښې شریك شوې دې.

مثبتینو سره ددوی په بدر کښې د حاضریدو دلیل یو خو ددوی نسبت ..بدری.. کیدل دی.دویم دا چه د حضرت عروه رحمه الله قول دې.کوم چه بخاری کښې نقل دې چه ،،شهد بدراً،، (۱۱) اگرچه د اثبات دا دواړه دلیلونه خاص وزن نه لری.خو چونکه نفی کونکو سره څه خاص دلیل نشته.او قاعده ده.چه ،،المثبت مقدم علی النافی،، ددې نه علاوه چه هرکله ټول حضرات دا منی.چه دې په بیعت د عقبه ثانیه کښې شریك وو.نو غزوۀ بدر کښې د شریکیدو نه څه مانع هم نشته.(۱۲) په دې وجه غالب گمان دا دې.چه ددوی په غزوه بدر کښې حاضریدل راجح دی. ،،والله سبحانه وتعالیٰ أعلم،،_

د حضرت ابو مسعود بدری رضی الله عنه وفات د بعضو حضراتو په نیز د ۴۰ھ نه وړاندې شوې دې.او د بعضو حضراتو په نیز ۴۰ھ کښې. او د بعضو په نیز ددې نه پس شوې دې.(۱۳)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.چه د حضرت ابو مسعود رضی الله عنه ملاقات حضرت مغیره بن شعبه رضی الله عنه سره،ددوی د کوفې د گورنرئ په زمانه کښې شوې دې.او حضرت مغیره بن شعبه

---

(۱) فتح الباری(۳۱۸\۷) کتاب المغازی باب (بلاترجمة بعدباب شهودالملائکة بدراً)_
(۲) المصدرالسابق)-
(۳) سیرأعلام النبلاء(۴۹۴\۲)_
(۴) صحیح بخاری کتاب المغازی باب (بلاترجمة بعد باب شهودالملائکة بدراً) رقم ۴۰۰۶، ۴۰۰۸)_
(۵) الإصابة(۴۹۱\۲)_ .
(۶) تهذیب الکمال(۲۱۶\۲۰) وسیرأعلام النبلاء(۴۹۴\۲)_
(۷) ذکره البغوی فی معجمه قاله الحافظ فی الفتح (۳۱۹\۷) ووقع فی الإصابة (۴۹۱\۲) أبوعتبة بن سلام والظاهر أنه تحریف والصواب أبوعبیدالقاسم بن سلام.. فتنبه)_
(۸) فتح الباری(۳۱۹\۷)_
(۹) المصدرالسابق)_
(۱۰) المصدرالسابق)-
(۱۱) صحیح البخاری کتاب المغازی باب (بلاترجمة) رقم ۴۰۰۷)_
(۱۲) فتح الباری (۳۱۹\۷) وعمدة القاری(۱۱۲\۱۷) وتهذیب التهذیب(۲۴۹\۷)_
(۱۳) تهذیب الکمال(۲۱۷\۲۰و ۲۱۸) وسیرأعلام النبلاء(۴۹۶\۲)_

د ۴۰ھ نه پس د كوفې گورنر جوړ شوې وو.په دې وجه راجح دا ده.چه د ۴۰ھ نه پس ئې وفات شوې دې.(۱)،رضي الله عنه وأرضاه،،_

قوله: إِذَا أَنْفَقَ الرَّجُلُ عَلَى أَهْلِهِ يَحْتَسِبُهَا فَهُوَلَهُ صَدَقَةٌ: كله چه يو سړې پخپل كور والو باندې د ثواب په نيت سره خرچ كړى.نو دا به دده دپاره صدقه وى.ده ته به د صدقې ثواب ملاويږى. دا حديث د ،،ترجمې،، دويم جزء ،،والحسبة،، سره متعلق دې.او په حديث باب كښې موجود لفظ ،،يحتسبها،، دلته مقصود دې.(۲)

امام قرطبى رحمه الله فرمائى.چه ددې حديث منطوق خو دا دې.چه په انفاق كښې به اجر د قربت قصد، او ددې په نيت سره ملاويږى.كه واجب نفقه وى.او كه مباح، ددې مفهوم دا راوځى. كه د قربت قصد نه وى.نو اجر به نه ملاويږى.خو د واجب نفقې نه به دې برى الذمه وى.(۳)

بيا دلته د ،،صدقه،،اطلاق،، نفقه،، باندې مجازاً دې.ددې نه مراد اجر دې. حقيقى معنى يعنى صدقه په دې وجه مراد نشى اخستلې.چه په دې خبره باندې اجماع ده.كه بى بى هاشميه ده.نو دهغې نفقه هم واجب ده.حالانكه په دې باندې صدقه حرام ده.(۴)والله اعلم.

۵۲- حَدَّثَنَا الْحَكَمُ بْنُ نَافِعٍ قَالَ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي عَامِرُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ (۵) أَنَّهُ أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّكَ لَنْ تُنْفِقَ نَفَقَةً تَبْتَغِي بِهَا وَجْهَ اللَّهِ إِلَّا أُجِرْتَ عَلَيْهَا حَتَّى مَا تَجْعَلُ فِي فِي امْرَأَتِكَ

[۱۲۳۳، ۲۵۹۱، ۲۵۹۳، ۳۷۲۱، ۴۱۴۷، ۵۰۳۹، ۵۳۳۵، ۵۳۴۴، ۶۰۱۲، ۶۳۵۲]

---

۱) الإصابة(۲\۴۹۱)_

۲) فتح البارى(۱\۱۳۶)-

۳) المصدر السابق)-

۴) المصدر السابق)_

۵) الحديث أخرجه البخارى أيضاً فى كتاب الجنائز. باب رثاء النبى ﷺ سعد بن خولة رقم(۱۲۹۵) وفى كتاب الوصايا باب أن يترك ورثته أغنياء خير من أن يتكففوا الناس رقم ۲۷۴۲ وباب الوصية بالثلث رقم ۲۷۴۴ وفى كتاب مناقب الأنصار باب قول الله ﷺ اللهم امض لأصحابى هجرتهم ومرثيته لمن مات بمكة رقم ۳۹۴۶ وفى كتاب المغازى باب حجة الوداع رقم ۴۴۰۹) وفى فاتحة كتاب النفقات باب فضل النفقة على الأهل رقم ۵۳۵۴ وفى كتاب المرضى باب وضع اليد على المريض رقم ۵۶۵۹ وباب ما رخص للمريض أن يقول:إنى وجع أو وارأساه. او أشتد بى الوجع رقم ۵۶۶۸وفى كتاب الدعوات باب الدعاء برفع الوباء والوجع رقم ۶۳۷۳ وفى كتاب الفرائض باب ميراث البنات رقم(۶۷۳۳) ومسلم فى صحيحه (۲\۱۲۹، ۴۰) فى كتاب الوصية وأبوداود فى سننه فى كتاب الوصايا باب ما جاء فيما لا يجوز للوصى فى ماله رقم ۲۸۶۴ والترمذى فى جامعه فى كتاب الجنائز باب ما جاء فى الوصية بالثلث والربع رقم ۹۷۵) والنسائى فى سننه(۲\۱۲۹. ۱۳۰) كتاب الوصايا باب الوصية بالثلث وابن ماجه فى سننه فى كتاب الوصايا باب الوصية بالثلث رقم ۲۷۰۸).

رجال الحديث

① الحكم بن نافع: دا ابواليمان الحكم بن نافع بهرانى حمصى رحمه الله دي.ددوى حالات د بدء الوحى د شپږم حديث لاندې تير شوي دي.(١)

② شعيب: دا ابو بشر شعيب بن ابى حمزه قرشى اموى رحمه الله دي.ددوى حالات هم د بدء الوحى د شپږم حديث لاندې تير شوي دي.(٢)

③ الزهري: دا امام ابوبكر محمد بن مسلم عبيدالله بن عبدالله بن شهاب زهرى رحمه الله دي.ددوى مختصر حالات د بدء الوحى دريم حديث لاندې تير شوي دي.(٣)

④ عامر بن سعد: دا د حضرت سعد بن ابى وقاص رضي الله عنه خوئي دي.ددوى مختصر حالات وړاندې د ،،باب إذا لم يكن الإسلام على الحقيقة،، لاندې ذكر شوى دى.

⑤ سعد بن ابى وقاص: د حضرت سعد بن ابى وقاص تذكره هم د ،،باب إذا لم يكن الإسلام على الحقيقة...،، لاندې تيره شوې ده.

قوله: إِنَّكَ لَنْ تُنْفِقَ نَفَقَةً تَبْتَغِي بِهَا وَجْهَ اللَّهِ إِلَّا أُجِرْتَ عَلَيْهَا حَتَّى مَا تَجْعَلُ فِي فِي امْرَأَتِكَ: بې شكه چه ته څه هم د الله تعالى د رضامندئ دپاره خرج كوئ.په دې به تاسو ته اجر ملاويږى.تردې چه په دې باندې هم كوم چه تاسو د خپلې ښځې په خوله كښې واچوئ.

د مذكوره حديث تعلق د ترجمة الباب دريم جزء يعنى ،،وإنما لكل امرئ ما نوى،، سره دې.او په حديث باب كښې مقصود ،،تبتغى بها وجه الله،، ده.چه ددې ،،ترجمه،، سره مناسبت واضح دې.(٤)

بيا په اكثرو رواياتو كښې ،،فى امرأتك،، دې.حالانكه په بعضو رواياتو كښې ،،فى فم امرأتك،، (٥)دې.قاضى عياض رحمه الله فرمائى.چه د ،،فى امرأتك،، روايت اصوب (اصح) دې.ځكه چه په دې لفظ كښې اصل دا دې.چه ،،ميم،، محذوف وى.ځكه چه ددې جمع ،،افواه،،او تصغير ،،فويه،، راځى.د ،،ميم،، اثبات هلته اولى دې.چرته چه دا لفظ د اضافت نه بغير منفرداً

---

١) كشف البارى(١\٤٧٩و ٤٨٠)_

٢) كشف البارى(١\٤٨٠، ٤٨١)_

٣) كشف البارى(١\٣٢٦)_

٤) فتح البارى(١\١٣٧)_

٥) المصدر السابق)_

راشي خو چرته چه اضافت سره استعمال وي.هلته د ..ميم.. استعمال مناسب نه دې.«إلا في لقمة الليلة»[1]

حديث باب د حضرت سعد بن ابى وقاص رضي الله عنه د يو اوګد حديث حصه ده. حضرت سعد بن ابى وقاص رضي الله عنه بيمار شو.ترڅو چه هغه پوهيدو چه اجل رانزدې دې.د نبى كريم ﷺ نه ئې هدايت طلب كړو.چه دخپل مال په باره كښې څه طريقه اختيار كړم.نبى كريم دوى ته تسلى وركړله.چه اوس ستا ژوند باقى دې.په دې ضمن كښې ئې دا هدايت هم وركړو.چه نيت ښه ساتې.نوڅه چه خرچ كوې.هغې كښې به د صدقې ثواب ملاويږى.[2]

امام نووى رحمه الله ددې حديث نه استنباط كړې دې.چه كه برښه (نوړئ) د حق موافق وى.نو په ثواب كښې به قادح نه وى.اوګورئ! يو سړې په بعضو وختونو كښې د يو فقير. مسكين. يتيم يا د يو بچى په خوله كښې لقمه (نوړئ) اچوى.او بعضو وختونو كښې ښځې ته وركوى.رومبى ځائې كښې شهوت نه وى.خو دويم ځائې كښې شهوت يقينى وى.ځكه دا ډيره لرې خبره ده.چه سړې د خپلې ښځې په خوله كښې نوړئ وركوى.او شهوت نه وى.خو دا لقمه د حق موافق او مطابق ده.ددې خلاف نه ده.په دې وجه به دا د اجر وثواب كميدو سبب نه جوړيږى. ([3])

بلكه كه حظ (حصه) په نيت د حق وى.نو دا هم د اجر سبب دې.لكه چه حديث شريف كښې راغلى دى.«وفي بضع أحدكم صدقة، قالوا يا رسول الله، أيأتي أحدنا شهوته ويكون له فيها أجر؟ قال: أرأيتم لو وضعها في حرام أكان عليه فيها وزر؟ فكذلك إذا وضعها في الحلال كان له أجر»[4] يعنى كله چه نبى كريم ﷺ دا اوفرمائيل.چه خپلې ښځې سره جماع كول هم صدقه او ثواب دې.نو صحابه كرامو رضي الله عنهم ته تعجب اوشو.او دوى تپوس اوكړو.چه پخپل شهوت پوره كولو باندې هم اجر دې؟ نبى كريم ﷺ اوفرمائيل.چه آو! ځكه كه حرام ځائې كښې ئې دا اوبه خرچ كړې وې.نو آيا ګناه به وه؟ نو كه په حرام ځائې كښې خرچ كول د ګناه موجب دى.نو په مقام د مباح كښې د حرام نه د بچ كيدو په نيت خرچ كول به يقيناً موجب د ثواب وى.[5]

امام نووى رحمه الله فرمائى.چه دلته په ،،ماتجعل في في امرأتك،، فرمائيلو سره د لقمې مثال وركولو كښې، ددې قاعدې ښه وضاحت اوشو.چه كله خپلې بى بى ته چه هغه مجبوره هم نه ده.هغې ته د يوې نوړئ وركولو دا ثواب دې.نو هغه كس ته به څومره ثواب ملاويږى.څوك چه محتاج او مجبوره كس ته څه لقمه وركوى.يا د طاعاتو او فرمانبردارئ نه دومره عمل

---

[1]) المصدر السابق)_

[2]) دحديث تخريج لږ غوندې وړاندې شوې دې.دحوالو د تفصيل دپاره هغه اوګورئ-

[3]) شرح نووى على صحيح مسلم (۲\۳۹) كتاب الوصية)-

[4]) صحيح مسلم (۱\۳۲۵) كتاب الزكاة باب بيان أن إسم الصدقة يقع على كل نوع من المعروف)-

[5]) شرح نووى على صحيح مسلم(۲\۳۹)_

كوى.چه په هغې كښې د لقمې د قيمت نه زيات مشقت او تكليف وى.(١)

خلاصه دا ده.چه د خاوند خپلې ښځې ته د خوراك وركولو فائده پخپله خاوند طرف ته راجع ده.څكه چه په دې خوراك سره به ددې د ښځې په بدن باندې ښه اثر پريوځى.او ددې د جسم نه به ددې خاوند نفع اخلى.او غالب دا ده.چه ښځه باندې خرچ كولو كښې د نفس او لذت حاصلولو دخل وى.نوكله چه ښځې ته په نيت د ثواب خوراك وركولو كښې اجر دې.نو نورو خلقو ته د مذكوره دواعى (اوحاجاتو) نه كيدو باوجود خوراك وركولو كښې به اجر ولې نه وى؟ (ضرور به وى). (٢) والله اعلم.

(٤٠) بَابُ قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الدِّينُ النَّصِيحَةُ

لِلَّهِ وَلِرَسُولِهِ وَلِأَئِمَّةِ الْمُسْلِمِينَ وَعَامَّتِهِمْ وَقَوْلِهِ تَعَالَى إِذَا نَصَحُوا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ (التوبة:٩١)

مخكنى باب سره ربط او مناسبت: ددې باب مخكنى باب سره مناسبت دا دې.چه په تيرشوى باب كښې د ،،الأعمال بالنيات،، بيان وو.او ددې خبرې ذكر وو.چه د اعمالو قبوليت به هغه وخت وى.كله چه د الله تعالى رضاء مقصود وى.او په دې كښې ريا كارى نه وى.په دې طريقه عمل كول په ،،النصيحة لله ولرسوله،، كښې داخل دې.چه سړې د رسول الله ﷺ دتعليماتو مطابق د نواهى نه مجتنب اوسيږى.او عمل كوى.(٣)

بيا امام بخارى رحمه الله د كتاب الايمان په اختتام باندې په دې عظيم حديث باندې باب منعقد كړې دې.چه په دې باندې د اسلام مدار دې.لكه چه امام محمد بن اسلم طوسى رحمه الله دا حديث د هغه څلورو احاديثو نه يو حديث گرځولې دې.په كومو چه د اسلام مدار دې.بلكه امام نووى رحمه الله فرمائى.چه دا يو حديث پوره دين ته حاوى (را چاپيره) دې.(٤)

امام بخارى رحمه الله د كتاب الايمان په آخر كښې دا ،،ترجمه،، ايخودې ده.او دې خبرې طرف ته ئې اشاره فرمائيلې ده.چه مونږ په كتاب سره د نصيحت او خيرخواهئ لحاظ ساتلې دې.ددې په لحاظ دا كتاب جمع كړې شوې دې.خاص د يو فرد ترديد مقصود نه دې.

د ترجمة الباب مقصود: د امام بخارى رحمه الله مقصود د ايمان مراتب ښودل دى.چه په دې كښې تفاوت راځى.څكه چه دلته ،،الدين النصيحة،، فرمائيلې شوې دې.د ،،النصيحة،، حمل په ،،الدين،، باندې كيږى.گويا چه ،،دين،، او ،،نصيحت،، يو دې.بيا چونكه په ،،نصيحت،، كښې مراتب ښكاره دى.چه يو نصيحت ،،لله،، وى.يو ،،لرسول الله ﷺ،،.يو ،،لأئمة المسلمين،، او يو ،،لعامتهم،، وى.او ددې نصيحتونو په كيفياتو كښې هم كمې زياتې كيږى.نو هركله

---

(١) المصدر السابق۔

(٢) فتح البارى(١٣٧/١)-

(٣) عمدة القارى (٣٢١/١)۔

(٤) فتح البارى(١٣٨/١)۔

چه ..نصيحت.. كښې د مراتبو تفاوت ثابت شو.نو په ..دين.. كښې به هم تفاوت وى.دين او ايمان چونكه يو څيز دې.په دې وجه به ايمان كښې د مراتبو او زيادت او نقصان ثبوت هم اوشى.
دغه شان دا مقصود هم كيدې شى.چه امام بخارى رحمه الله عمل په ايمان كښې داخل گرځول غواړى.څكه چه دلته په ..الدين.. باندې د ..النصيحة.. حمل دې.او ..نصيحت.. عمل دې.معلومه شوه.چه عمل په دين او ايمان كښې داخل دې.والله اعلم.

قوله الدِّينُ النَّصِيحَةُ لِلَّهِ وَلِرَسُولِهِ وَلِأَئِمَّةِ الْمُسْلِمِينَ وَعَامَّتِهِمْ: دين الله تعالى. د الله رسول. دمسلمانانو ائمه اوحاكمانو .او عامو مسلمانانو سره د خيرخواهئ نوم دې.

د مذكوره معلق حديث تخريج امام بخارى رحمه الله دلته دا حديث معلق ذكر كړې دې.حالانكه نورو حضراتو دا موصولاً نقل كړې دې.لكه چه امام مسلم رحمه الله پخپل صحيح كښې د «سهيل بن أبي صالح عن عطاء بن يزيد عن تميم الدارى» په طريق سره ددې تخريج كړې دې.(۱) دغه شان امام نسائى رحمه الله هم په دې طريق سره ددې حديث تخريج كړې دې.(۲)او امام ابوداؤد رحمه الله هم بعينه هم په دې طريق سره دا حديث پخپل ..سنن.. كښې نقل كړې دې.(۳)
ددوى نه علاوه ابن حبان، ابن منده، او ابن خزيمه رحمهم الله هم مذكوره طريق سره ددې حديث تخريج كړې دې.(۴)

امام بخارى رحمه الله موصولاً ولې ددې حديث تخريج اونكړو؟ دا حديث امام بخارى رحمه الله په ترجمة الباب كښې تعليقاً ذكر كړې دې. موصولاً ئې نه دې نقل كړې.ددې وجه دا ده.چه ددې حديث مدار په سهيل بن ابى صالح رحمه الله (۵)دې.او دا د امام بخارى رحمه الله د شرط مطابق نه دې.(۶)
بيا په دې كښې هم اختلاف دې.چه دا حدث دحضرت تميم دارى رضى الله عنه د مسانيدو څنې دې.اوكه د حضرت ابوهريره رضى الله عنه. لكه چه بعضو حضراتو په ..ابو سهيل عن ابيه عن أبي هريرة..

---

(۱) صحيح مسلم (۱\۵٤) كتاب الإيمان باب بيان أن الدين النصيحة)-
(۲) سنن النسائى (۲\۱۸۵) كتاب البيعة باب النصيحة للإمام)-
(۳) سنن أبي داود فى كتاب الأدب باب فى النصيحة رقم ٤۹٤٤)_
(۴) تغليق التعليق (۲\۵۶، ۵۷) وفتح البارى(۱\۱۳۸) وعمدة القارى(۱\۳۲۱)_
(۵) قال الذهبى فى الكاشف (۱\٤۷۱) رقم ۲۱۸۳ قال ابن معين هو مثل العلاء وليسا بحجة وقال أبوحاتم لا يحتج به ووثقه ناس)_
(۶) عمدة القارى(۱\۳۲۱) وأعلام الحديث للخطابى(۱\۱۸۷) وأخرج له البخارى مقروناً بغيره أنظر تهذيب الكمال (۱۲\۲۲۸)_

طريقه سره هم دا نقل كړې دې.(١)امام بخارى رحمه الله فرمائى چه ،،لايصح الا عن تميم،، (٢)ددې اختلاف په وجه هم امام بخارى رحمه الله دا حديث نقل نكړو.البته چونكه دا حديث فى الجمله قابل د استدلال دې.په دې وجه ئې دې طرف ته اشاره كولوسره، دوى په دې باندې ترجمه قائم كړله.(٣)والله اعلم.

قوله: النصيحة: نصيحت خير خواهئ ته وائى.
دا خو يا د ،،نصحت العسل،، نه مشتق دې.چه ددې معنى د شهدو صفا كول دى.لكه چه ،،نصح الشئ،، وائى.كله چه يو څيز صفا، شفاف او خالص شى.دغه شان كله چه اخلاص سره خبره اوكړې شى.نو وئيلې شى چه ،،نصح له القول،،_ او دا يا د ،،النصح،، نه مشتق دې.چه ددې معنى ،،منصحة،، يعنى د ستن په ذريعه گنډل دى.گويا لكه څنگه چه د ستن په ذريعه شليدلې كپړه گنډلې او صحيح كولې شى.دغه شان د نصيحت په ذريعه د خپل رور خرابوالې ختمولې او لرې كيدې شى.ددې نه ،،توبة نصوح،، هم مشتق ده.گويا چه گناه د دين لباس تار تار كوى.او توبه دا گنډى او ددې اصلاح كوى.(٤)
امام خطابى رحمه الله فرمائى.چه ،،نصيحت،،يوه جامع كلمه ده.چه دا باوجود د مختصر كيدو. خپل مينځ كښې يوه جامع معنى لرى.چه ددې خلاصه دا ده.چه د منصوح له دپاره د خير تولې حصې (او برخې) جمع كول نصيحت دې.(٥)دلته ،،الدين النصيحة،،فرمائيلې شوې دې.د ،،النصيحة،، حمل ،،الدين،، باندې دې. ددې مطلب دې،،عماد أمر الدين وقوامه إنما هو النصيحة،، يعنى د دين مدار په نصيحت او خيرخواهئ باندې دې.چه هم ددې په ذريعه دين ته قوت او مضبوطى حاصل ده.دا داسې ده.لكه څنگه چه د نبى كريم ﷺ فرمان دې،،الأعمال بالنيات،،(٦) او،،الحج عرفة،، (٧) دغه شان وئيلې شى.،،الناس تميم،، او ،،المال الإبل،،_(٨)

---

(١) تغليق التعليق(٥٨\٢) وسنن النسائى (١٨٥\٢) كتاب البيعة باب النصيحة للإمام ومسند أحمد (٢٩٧\٢)
(٢) فتح البارى (١٣٨\١) وتغليق التعليق (٦١\٢)_
(٣) انظر الأبواب والتراجم لصحيح البخارى(ص٤٠)_
(٤) فتح البارى(١٣٨\١) وأعلام الحديث (١٩٠\١)_
(٥) أعلام الحديث (١٨٩\١. ١٩٠)_
(٦) انظر تخريجه قبل هذا الباب باب ما جاء أن الأعمال بالنية والحسبة ولكل امرئ ما نوى)_
(٧) انظرجامع ترمذى كاب التفسير ،تفسير سورة البقرة رقم ٤٠٥٨ وسنن أبى داود كتاب المناسك باب من لم يدرک عرفة رقم ١٩٥٠ والسنن لابن ماجه كتاب المناسک باب من أتى عرفة قبل الفجر ليلة جمع رقم ٣٠١٥)_
(٨) أعلام الحديث لخطابى(١٩٠\١. ١٩١)_

قوله: النصيحة لله: الله تعالى دپاره د نصيحت مطلب دا دې چه د الله تعالى په ذات او صفاتو باندې، د نبى كريم ﷺ د تعليماتو او هداياتو مطابق ايمان راوړل. او شرك او ددې د ټولو انواعو نه اجتناب كول. اطاعت او فرمانبردارى اختيارول. او اخلاص سره ټول احكام پوره كول. د منهياتو نه مكمل خان ساتل، د الله تعالى د انعاماتو او احساناتو اقرار كول. اوپه دې باندې شكر كول. او د الله تعالى نيكانو بنده ګانو سره د موالات او محبت تعلق ساتل، او نافرمانو خلقو سره د معادات (دښمنۍ) تعلق ساتل. ([1])

بيا ددې خبرې لحاظ ساتل پكار دى چه الله تعالى ته د هيڅ يو ناصح د نصيحت، يا د يو مرشد د ارشاد هيڅ حاجت او ضرورت نشته.د مذكوره امورو متعلق اګرچه دا ونيلې شى چه ،،النصيحة لله تعالى،، دى.خو په حقيقت كښې دا امور ټول په خپله د بنده منافعو طرف ته راجع دى.([2])

قوله: النصيحة لكتاب الله: بيا شارحينو په دې مقام باندې د ،،النصيحة لكتاب الله،، تذكره هم كړې ده.د الله تعالى د كتاب دپاره د ،،نصيحت،، مطلب دا دې چه په دې باندې ايمان راوړلې شى چه دا د الله تعالى كلام او دده نازل كړې شوې وحى ده.د مخلوق كلام سره نه مشابه دې.او نه د مخلوق نه يوكس په داسې كلام باندې قادر دې.بيا هم په دې ،،النصيحة لكتاب الله،، كښې دا هم داخل دى چه ددې الفاظ او حروف صحيح كړې شى.د محرفينو د تاويلاتو ابطال اوكړې شى.د بې خايه ژبه چلونكو ژبه بنده كړې شى.ددې د بيان شوو فرائضو، سنتو، او آدابو علم حاصل كړې شى.په دې كښې چه كوم محكمات دى.په هغې عمل اوكړې شى.متشابهاتو ته سر د تابعدارۍ ښكته كړې شى.ددې د مواعظو نه عبرت حاصل كړې شى.ددې د وعدو او وعيدونو تصديق اوكړې شى.د علوم قرآن په حاصلولو كښې كوشش اوكړې شى. ([3])

قوله: النصيحة للرسول ﷺ: د رسول الله ﷺ دپاره د نصيحت مطلب دا دې چه نبى كريم ﷺ كوم څه راوړلى دى.په هغې كښې ددوى مكمل تصديق اوكړې شى.دوى چه د كوم څيز دعوت وركړې دې.هغه قبول كړې شى.دوى چه كوم شرائع او احكام ښودلى دى.او د دين تشريح ئې فرمائيلې ده.د هغې مطابق عمل اوكړې شى.ددوى احكام پوره كړې شى.او د نواهى نه اجتناب اوكړې شى.ددوى حق د ټولو مخلوقاتو په حق باندې مقدم كړې شى.او ددوى د دعوت طريقه اختيار كړې شى.([4])

---

[1]) اعلام الحديث(۱۱۹۰/۱، ۱۹۱)-

[2]) المصدر السابق)-

[3]) المصدر السابق)-

[4]) أعلام الحديث (۱۹۲/۱) وشرح النووى على صحيح مسلم (۵٤/۱) كتاب الإيمان باب بيان أن الدين النصيحة وفتح البارى(۱۳۸/۱)_

قوله النصحية لائمة المسلمين: د ،،ائمة المسلمين،، نه مراد د مسلمانانو امراء (حاكمان او خلفاء دي.دوی سره د نصیحت او د خیرخواهئ د تعلق مطلب دا دي.چه په ،،معروف،، كښې ددی اطاعت اوكړې شي.دوی پسې مونځ اوكړې شي.دوی سره شريك شي.او د كافرانو په مقابله كښې جهاد اوكړې شي.دوی باندې خروج بالسيف اونكړې شي.اگرچه ددوی نه څه ظلم صادر شي.د غفلت په موقعو باندې دوی خبردار كړې شي.ددوی په دروغه تعريفونو سره دوی په دهوكه كښې وانه چولي شي.او ددوی د اصلاح او هدايت دپاره دعا اوكړې شي.(۱)

د ،،ائمة المسلمين،، نه د دين عالمان او د امت مجتهدين هم مراد كيدې شي. دوی سره به د نصيحت د معاملې مطلب دا وي.چه ددوی علوم نشر كړې شي.(خلقو ته اورسولې شي). ددوی مناقب (او فضائل) بيان كړې شي.دوی سره ښه گمان اوساتلې شي.او ددې تقليد اوكړې شي.(۲)

قوله: النصيحة لعامة المسلمين: عامو مسلمانانو سره د ،،نصيحت،، مطلب دا دي.چه دوی ته د دين تعليم وركول. دوی له ددوی ديني او دنيوی مصلحتونو طرف ته لاره ښودل. امر بالمعروف او نهي عن المنكر كول، دوی سره د شفقت او مهربانئ معامله كول. لويو سره د احترام او وړو سره د شفقت (او ترحم) رويه (او سلوك) اختيارول.(۳)،،والله سبحانه وتعالى أعلم، وعلمه أتم وأصوب وأحكم،،_

قوله: إذا نصحوا لله ورسوله: كله چه دوی د الله تعالى، او د الله رسول سره د خلوص او خيرخواهئ معامله اوكړى.(نو ددوی په شوو كارونو باندې به مؤاخذه نه كيږي)

دا د آيت كريمه يوه حصه ده.پوره آيت دا دي.﴿لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَآءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضٰى وَلَا عَلَى الَّذِيْنَ لَا يَجِدُوْنَ مَا يُنْفِقُوْنَ حَرَجٌ اِذَا نَصَحُوْا لِلّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ ؕ مَا عَلَى الْمُحْسِنِيْنَ مِنْ سَبِيْلٍ ؕ وَاللّٰهُ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ﴾ (التوبه:۹۱) يعني كمزورو باندې هيڅ گناه نشته.او نه په بيمارانو باندې، او نه په هغه خلقو باندې، چا سره چه دجهاد سامان په تيارولو كښې خرچ كولودپاره مال نه وي.كله چه دا خلق الله،اودالله رسول سره اوپه احكامو كښې خلوص ساتي.او زړه سره اطاعت كوي.نو په دې نيكى كونكى باندې هيڅ قسمه الزام نشته.خكه چه ﴿لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا ؕ﴾ او الله تعالى ډير مغفرت والا، ډير رحمت والا دي.كه دا خلق پخپل علم كښې معذور وي.او د خپل طرفه خلوص او اطاعت كښې كوشش كوي.اوپه واقع كښې څه كمى پاتې شي.نو معاف به كړى.ددې آيت نه د مذكوره حديث تائيد او تاكيد مقصود دي.چه دا بالكل ښكاره ده.(۴)والله اعلم بالصواب.

---

۱) المصادر السابقة)-
۲) المصادر السابقة)-
۳) المصادر السابقة)-
۴) عمدة القاري(۱۱/۳۲۲)-

۵۸\۵۷- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ إِسْمَاعِيلَ قَالَ حَدَّثَنِي قَيْسُ بْنُ أَبِي حَازِمٍ عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ () قَالَ بَايَعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى إِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ وَالنُّصْحِ لِكُلِّ مُسْلِمٍ

رجال الحديث

① مسدد: دا مشهور محدث مسدد بن مسرهد رحمه الله دي.ددوى حالات د ،،باب من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه،، لاندې تير شوى دى.

② يحيى: دا مشهور حافظ حديث امام يحي بن سعيد القطان تميمى رحمه الله دې. د دوى حالات هم د ،،باب من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه،، لاندې تير شوى دى.

③ اسماعيل: دا تابعى محدث اسماعيل بن ابى خالد احمسى بجلى كوفى رحمه الله دې. ددوى مختصر تذكره د ،،باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده،، لاندې تيره شوې ده.()

④ قيس بن ابى حازم: دا مشهور مخضرم تابعى قيس بن ابى حازم احمسى بجلى كوفى رحمه الله دې.ددوى كنيت ابوعبدالله دې.() ددوى د پلار او نيكه په نوم كښې لوئې اختلاف دې.()

دوى د جاهليت زمانه موندلې ده.نبى كريم ﷺ طرف ته د هجرت په نيت سره وتلې وو.اوس په لاره كښې وو.چه ددوى وفات اوشو.دغه شان د صحبت په شرف سره مشرف نشو.اګرچه په يو روايت كښې دا هم.نقل د ى.چه دوى نبى كريم ﷺ د خطبې ونيلو په وخت كتلې دې. خو دا روايت ثابت نه دې.البته ددوى پلار حضرت ابوحازم رضی الله عنه صحابى دې.()

() الحديث أخرجه البخارى أيضاً فى كتاب مواقيت اصلاة باب البيعة على إقامة الصلاة رقم ٥٢٤ وفى كتاب الزكاة باب البيعة على إيتاء الزكاة رقم ١٤٠١ وفى كتاب البيوع باب هل يبيع حاضر لباد بغيرأجر رقم ٢١٥٧ وفى كتاب الشروط باب ما يجوز من الشروط فى الإسلام والأحكام والمبايعة رقم ٢٧١٤ و٢٧١٥ وفى كتاب الأحكام باب كيف يبايع الإمام الناس رقم ٧٢٠٤ ومسلم فى صحيحه (٥٥\١) ففى كتاب الإيمان باب بيان أن الدين النصيحة والنسائى فى سننه (١٨٠\٢) كتاب البيعة باب البيعة على النصح لكل مسلم (١٨٢\٢) باب البيعة فيما أحب وكره (١٨٣\٢) باب البيعة فيما يستطيع الإنسان وأبوداود فى سننه كتاب الأدب باب فى النصيحة رقم ٤٩٤٥)-

() كشف البارى(٦٧٩\١)_

() تهذيب الكمال(١٠\٢٤و ١١)-

() المصدرالسابق)-

() المصدرالسابق وسيرأعلام النبلاء(١٩٨\٤. ٢٠١)-

دوی د صحابه کرامو د يو لوئي جماعت نه حديثونه روايت کړی دی. حافظ عبدالرحمن بن يوسف بن خراش. او امام حاکم رحمهما الله وغيره فرمائی چه دوی د عشره مبشره نه روايت کړی دی.(١) امام ابو داؤد رحمه الله فرمائی چه دې د حضرت عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنه نه سوا دټولو عشره مبشره نه روايت کوی.(٢) سبط ابن العجمی رحمه الله رومبی قول ته ترجيح ورکړې ده. يعنی دا چه ددوی روايت دعشره مبشره نه ثابت دې.(٣)

ددوی نه روايت نقل کونکو کښې اسماعيل بن ابی خالد. ابو بشر بيان بن بشر احمسي. حکم بن عتيبه. امام اعمش. مغيره بن شبيل. اوابواسحاق سبيعی رحمهم الله وغيره حضرات دی(٤)

امام يحي بن معين رحمه الله فرمائی.،،ثقة،،(٥) هم ددوی نه نقل دی.((قيس بن ابي حازم أوثق من الزهري ومن السائب بن يزيد))(٦)

امام عبدالرحمن بن يوسف بن خراش رحمه الله فرمائی.((قيس بن أبي حازم كوفي جليل، وليس في التابعين أحد روى عن العشرة إلا قيس بن أبي حازم))(٧)

اسماعيل بن ابی خالد رحمه الله به ددوی نه روايت کولو په وخت ددوی د ثقاهت تاکيد ني په دې طريقه کولو.((حدثنا قيس بن ابي حازم: هذه الأسطوانة))(٨) يعنی ګويا چه دې په ثقاهت او اتقان کښې د اسطوانه (ستن) پشان وو.

امام ابوداؤد رحمه الله فرمائی.(اجود التابعين اسنادا قيس بن أبي حازم)(٩)

ابن حبان رحمه الله دوی لره په کتاب الثقات کښې ذکرکړې دې.(١٠)

امام عجلی رحمه الله فرمائی.،،ثقة،،(١١)

امام ذهبی رحمه الله فرمائی.،،ثقة حجة كاد أن يكون صحابياً،،(١٢)

---

(١) تهذيب الأسماء واللغات (٦١\٢)_
(٢) المصدر السابق)_
(٣) حاشية الكاشف (١٣٨\٢) رقم ٤٥٩٦)_
(٤) د دوی دشيوخواو تلامذو د تفصيلاتو دپاره اوګورئ تهذيب الكمال(١١\٢٤ - ١٣)_
(٥) تهذيب الكال(١٥\٢٤) وسير أعلام النبلاء(٢٠٠\١٤)_
(٦) تهذيب الكمال(١٤\٢٤) وسير أعلام النبلاء(٢٠٠\١٤)-
(٧) تهذيب الكمال(١٤\٢٤) وسير أعلام النبلاء(٢٠٠\١٤)_
(٨) تهذيب الكمال(١٥\٢٤) وسير أعلام النبلاء(٢٠٠\١٤و ٢٠١)-
(٩) تهذيب الكمال(١٣\٢٤) وسير أعلام النبلاء(١٩٩\١٤)-
(١٠) الثقات لابن حبان (٣٠٧\٥و ٣٠٨)_
(١١) تعليقات تهذيب الكمال(١٦\٢٤) نقلاً عن ثقات العجلى)-
(١٢) ميزان الإعتدال(٣٩٢\٣) رقم ٦٩٠٨)

خلاصه دا چه ددوی په عدالت او ثقاهت باندې اتفاق دې.البته ددوی په باره کښې دوه الزامونه نقل کړې شوی دی: ① يو دا چه امام يحي بن سعيد القطان رحمه الله فرمائی ,,قيس بن أبي حازم منكر الحديث،،(۱)

② دويم الزام دا نقل کړې شوې دې چه ,,كان يحمل على على رضي الله عنه،،(۲)
ترکومې پورې چه د رومبی الزام يعنی د ,,منكرالحديث,, کيدو تعلق دې نو د محدثينو فيصله ده.چه ددې د ,,منكر,, اصطلاحی مراد نه دې.بلکه تفرد مراد دې.لکه چه حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی ,,لاينكر له التفرد فی سعة ماروی،،(۳) دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی.
,,ومراد القطان بالمنكر: الفرد المطلق،،(۴)
او ترکومې پورې چه د دويم الزام تعلق دې.نو ددې ثبوت نشته.زيات نه زيات دومره خبره ثابت ده.چه ده به حضرت عثمان رضي الله عنه مقدم ګڼړلو.چه ددې په وجه د کوفيينو په قدماء کښې ډيرو حضراتو ددوی د رواياتو نه اجتناب کړې وو.ښکاره ده.چه حضرت عثمان رضي الله عنه مقدم ګڼړل. د اهل السنة عين مذهب دې.
حافظ يعقوب بن شيبه سدوسی په دوی باندې د عائد شوو الزاماتو تفصيل ښودلې دې.او دهغې دفاع ئې کړې ده.لکه چه هغه فرمائی: ((وقيس من قدماء التابعين، وقد روى عن أبي بكر الصديق فمن دونه، وأدركه وهو رجل كامل، ويقال: إنه ليس أحد من التابعين.مع أن روى عن العشرة مثله إلا عبدالرحمن بن عوف، فإنا لانعلمه روى عنه شيئاً، ثم قد روى بعد العشرة عن جماعة من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم وكبرائهم، وهو متقن الرواية ،وقد تكلم أصحابنا فيه: فمنهم من رفع قدره وعظمه، وجعل الحديث عنه من أصح الإسناد،
ومنهم من حمل عليه، وقال: له أحاديث مناكير، والذين أطروه حملوا هذه الاحاديث عنه على أنها عندهم غير مناكير، وقالوا: هي غرائب، ومنهم من لم يحمل عليه فی شئ من الحديث وحمل عليه فی منهبه، وقالوا: كان يحمل على على رضي الله عنه وعلى جميع الصحابة، والمشهور عنه أنه كان يقدم عثمان، ولذلك تجنب كثير من قدماء الكوفيين الرواية عنه،
ومنهم من قال: إنه مع شهرته لم يروعنه كبير أحد، وليس الأمر عندنا كما قال هؤلاء، وقد روى عنه جماعة

---

(۱) تهذيب الكمال(١٥\٢٤) وسير أعلام النبلاء(٢٠٠\٤) والكاشف (١٣٩\٢) رقم ٤٥٩٦ وميزان الإعتدال (٣٩٢\٣) –
(۲) تهذيب الكمال(١٤\٢٤) وسير أعلام النبلاء(١٩٩\٤)_
(۳) ميزان الإعتدال(٣٩٣\٣) رقم ٦٩٠٨)_
(۴) تهذيب التهذيب(٣٨٩\١)_

منهم، إسماعيل بن أبي خالد، وهوأ رواهم عنه، وكان ثقة ثبتاً، و بيان بن بشر، وكان ثقة ثبتاً، وذكر آخرين، ثم قال: كل هؤلاء قد روى عنه»[1]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي: «لهذا القول مبين مفصل.»[2] يعني حافظ يعقوب بن شيبه سدوسي رحمه الله تول تفصيل اوښودلو. چه نه خودا منكر الحديث وو. او نه د مذهب په اعتبار سره دوى كښې څه كوږوالي وو. او نه دا خبره وه. چه لويو محدثينو ددوى روايتونه قبول كړى نه وى هم دا وجه ده. چه حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي: «أجمعوا على الاحتجاج به، ومن تكلم فيه فقد آذى نفسه، نسأل الله العافية وترك الهوى....»[3]

په ۹۸ھ كښې ددوى وفات اوشو.[4] «رحمه الله تعالى رحمة واسعة»_

⑤ جرير بن عبدالله: دا حضرت جرير بن عبدالله احمسي بجلي كوفي رضي الله عنه دې.[5] دوى د نبي كريم ﷺ نه علاوه د حضرت عمر بن الخطاب او حضرت معاويه بن ابي سفيان رضي الله عنهما نه هم روايت كوى.

ددوى نه روايت كونكو كښې ددوى خپل ځوئي ابراهيم بن جرير. ايوب بن جرير. عبيدالله بن جرير. منذر بن جرير او نمسي ابو زرعه بن عمرو بن جرير نه علاوه زياد بن علاقه. ابو وائل شقيق بن سلمه. عامر بن سعد بجلي. عامر بن شراحيل شعبي او ابو اسحاق سبيعي رحمهم الله وغيره دى.[6]

په رمضان ۱۰ھ كښې په اسلام مشرف شو. دوى د خپل قوم سردار وو. كله چه نبي كريم ﷺ ته حاضر شو. نو نبي كريم ﷺ ددوى اكرام اوكړو. دوى ته ئې څادر وركړ. او ارشاد ئې اوفرمائيلو: «إذا جاءكم كريم قوم فأكرموه»[7] كله چه دوى نبي كريم ﷺ ته حاضريدلو. او مدينې منورې ته رانزدې شو. نو دوى لباس بدل كړو. او د نبي كريم ﷺ په دربار كښې حاضر شو. نبي كريم ﷺ حضرات صحابه كرامو رضي الله عنهم ته ددې نه وړاندې فرمائيلي وو: «سيدخل عليكم من هذا الفج من خير ذي يمن، ألا وإن على وجهه مسحة ملك»[8]

---

[1] تهذيب الكمال (۱۳\۲٤ و ١٤) وسير أعلام النبلاء (١٩٩\١٤ و ٢٠٠) وهدى السارى (ص.٤٣٦)_

[2] هدى السارى (ص.٤٣٦)_

[3] ميزان الإعتدال (٣٩٣\٣) رقم ٦٩٠٨)_

[4] الكاشف (١٣٩\٢) رقم ٤٥٩٦ وغيره كتب رجال)_

[5] تهذيب الكمال (٥٣٣\١٤)_

[6] د شيوخو اوشاگردانود نومونود تفصيل دپاره اوگورئ تهذيب الكمال (٥٣٤\١٤)_

[7] تهذيب الكمال (٥٣٥\١٤) وسير أعلام النبلاء (٥٣٢\٢) والمعجم الكبير للطبرانى (٣٠٤\٢) رقم ٢٢٦٦ و(٣٢٥\٢) رقم ٢٣٥٨)_

[8] مسند أحمد (٣٥٩\٤ و ٣٦٠ و ٣٦٤) والمعجم الكبير للطبرانى (٢٩١\٢) رقم ٢٢١٠) و(٣٠١\٢) رقم ٢٢٥٨ ومسند الحميدى (٣٥٠\٢) رقم ٨٠٠ وتهذيب الكمال (٥٣٦\١٤) وسير أعلام النبلاء (٥٣٢\٢)_

نبى كريم ﷺ دوى لره د قبيله خثعم بت خانې ..ذوالخلصه.. ورانولو دپاره ليګلې وو.دوى د خپل خان سره د احمس قبيلې شهسوار واخستل او دا ئې ورانه كړله.كله چه نبى كريم ﷺ ته خبر ملاوشو نو نبى كريم ﷺ د قبيله احمس دپاره پنځه دعاګانې اوكړې (١). دوى پخپله نبى كريم ﷺ ته شكايت كړې وو چه زه د اس په شا باندې كلك نشم كيناستلې.نبى كريم ﷺ ددوى په سينه بانې لاس مبارك كيخودو.او دعا ئې اوكړله ((اللهم ثبته واجعله هادياً مهدياً))(٢)

د حضرت انس رضی اللہ عنہ حضرت جرير رضی اللہ عنہ سره يو خلې د سفر اتفاق اوشو حضرت جرير رضی اللہ عنہ باوجود ددې چه مشر وو.د حضرت انس رضی اللہ عنہ خدمت به ئې كولو حضرت انس رضی اللہ عنہ دوى لره منع كړل.نو وې فرمائيل.((إنى رأيت الأنصار تصنع برسول الله ﷺ أشياء، آليت ألا أصحب أحداً منهم إلا خدمته))(٣)

يوځل حضرت عمر رضی اللہ عنہ دوى ته اوفرمائيل.چه خپل قوم واخله.او عراق ته لاړشه.هلته جهاد اوكړه.تاته به د ټول غنيمت ربع ملاويږى.دوى هلته لاړل.او جهاد ئې اوكړو كوم غنيمت چه حاصل شو.په هغې كښې دوى د ربع مطالبه اوكړله .حضرت سعد بن ابى وقاص رضی اللہ عنہ حضرت عمر رضی اللہ عنہ ته اوليكل.او په دې باره كښې ئې استفسار اوكړو.حضرت عمر رضی اللہ عنہ اوفرمائيل.((صدق جرير، قد قلت ذالك له، فإن شاء أن يكون قاتل هو وقومه على جعل، فأعطوه جعله، وإن يكن إنما قاتل لله، ولدينه، وحسبه، فهو رجل من المسلمين، له مالهم، وعليه ما عليهم))كله چه دا خط حضرت سعد رضی اللہ عنہ ته اورسيدو.نو هغوى حضرت جرير رضی اللہ عنہ راوغوښتلو. او د خط د ليكلو نه ئې خبر كړو.حضرت جرير رضی اللہ عنہ اوفرمائيل.((صدق أمير المؤمنين، لاحاجة لى به، بل أنا رجل من المسلمين، لى مالهم وعلىّ ما عليهم))(٤)

وړاندې دوى كوفې ته منتقل شو.اوهلته ئې استوګنه اختيار كړله.روستو دوى ,,قرقيسيا,, نومې علاقې ته منتقل شوې وو.ځكه چه كوفه كښې به بعضو خلقو حضرت عثمان رضی اللہ عنہ پسې بدې ردې ونيلې.نودې دهغه ځائې نه ,,لا أقيم ببلدة يشتم فيها عثمان،، ونيلو سره قرقيسيا ته منتقل شو.او ترآخرى ژوندپورې هلته مقيم وو.تردې چه هم هلته دفن كړې شو.(٥)

---

(١) صحيح البخارى (٥٣٩\١) كتاب المناقب باب ذكر جريربن عبدالله البجلى رضی اللہ عنہ وصحيح مسلم (٢٩٧\٢و ٢٩٨) كتاب الفضائل باب من فضائل جريربن عبدالله رضی اللہ عنہ)_

(٢) صحيح مسلم (٢٩٧\٢) كتاب الفضائل باب من فضائل جريربن عبدالله رضی اللہ عنہ وسنن ابن ماجه ١٥ المقدمة فضل جريربن عبدالله البجلى رضی اللہ عنہ ومسند أحمد (٣٦٢\٤)_

(٣) صحيح البخارى كتاب الجهادباب فضل الخدمة فى الغزو رقم ٢٨٨٨ وصحيح مسلم (٣٠٦\٢) كتاب الفضائل باب من فضائل الأنصار رضی اللہ عنہم)_

(٤) تهذيب الكمال(٥٣٩\٤و ٥٤٠)_

(٥) تهذيب الكمال(٥٣٥\٤) والمعجم الكبير للطبرانى(٢٩٣\٢و) رقم ٢٢١٧)_

حضرت جرير رضي الله عنه ته الله تعالى د جسماني صحت او حسن وجمال نه كافى حصه وركړې وه.

حضرت عمر رضي الله عنه به فرمائيل. ،،جرير يوسف هذه الأمة،،

كله چه اسلام باندې مشرف شو نو دوى د نبى كريم صلى الله عليه وسلم په لاسونو باندې بيعت اوكړو.په دې موقعه د نورو امورو سره د ،،النصح لكل مسلم،، معاهده هم اوشوه.(۱) ددې نتيجه دا وه.چه تول ژوند ئې ددې لحاظ ساتلو.په دې سلسله كښې ددوى يوه دلچسپه واقعه هم منقول ده.چه يو خل دوى خپل وكيل د يو څاروى اخستلو دپاره اوليګلو.او پخپله هم ورسره شو.يو اس دده خوښ شو.ددوى وكيل د دې درې سوه درهم اولګول.د اس مالك انكار اوكړو.وكيل اوونيل چه زما آقا سره خبره اوكړه.ده دا سرې حضرت جرير رضي الله عنه له راوستلو.حضرت جرير رضي الله عنه اوفرمائيل. چه ستا اس د د ريو سوو نه د زيات قيمت دې.دغه شان به دوى قيمت زياتولو تردې چه په اووه يا اته سوه روپۍ كښې دوى دا اس واخستلو.(۲)

يو ځلې د حضرت عمر رضي الله عنه په مجلس كښې د يو سړى باد خارج شو.حضرت عمر رضي الله عنه په بدبو محسوسيدو باندې قسم وركړو.اوونې فرمائيل.چه داسړې دې پاسى.او اودس دې اوكړى.حضرت جرير رضي الله عنه اوفرمائيل.اې اميرالمؤمنين! آيا دا غوره نه ده.چه مونږ تول پاسو. او اودس اوكړو.حضرت عمر رضي الله عنه ته تنبيه اوشوه.او اوچت پاسيدو.او وې فرمائيل: ((يرحمك الله، نعم السيد كنت في الجاهلية، ونعم السيد أنت في الإسلام))(۳)

د حضرت عثمان رضي الله عنه په زمانه كښې دوى د همدان ګورنر هم پاتې شوې دې. هلته ددوى بينائى (نظر) ختم شوې وو.(۴) دحضرت على او حضرت معاويه رضي الله عنهما په مينځ كښې چه كوم اختلافات پيدا شوى وو.د هغې نه تولو موده بالكل جدا اوسيدلې وو.(۵)

ددوى نه تقريباً سل حديثونه نقل دى.په دې كښې اته حديثونه متفق عليه دى.په يو حديث كښې امام بخارى رحمه الله او په شپږو حديثونو كښې امام مسلم رحمه الله متفرد دې.(۶)

---

(۱) كما فى حديث الباب وغيره)-

(۲) المعجم الكبير للطبرانى(۱۲\۳۳٤و ۳۳۵) رقم ۲۳۹۵)_

(۳) تهيب الكمال(۱٤\۵۳۹) وسيرأعلام النبلاء (۱۲\۵۳۵)-

(۴) تهذيب الكمال(۱٤\۵۳۹) وسيرأعلام النبلاء (۱۲\۵٤۰)_

(۵) سيرأعلام النبلاء (۱۲\۵۳۶) وتهذيب الأسماء واللغات (۱\۱٤۷)_

(۶) تهذيب الأسماء واللغات (۱\۱٤۷) وشرح الكرمانى(۱\۲۱۸) وخلاصة ذكرالخزرجي(ص،۱۶)_ هذا وقد قال الذهبى وانفرد البخارى بحديثين .. (السير:۱۲\۵۳۷) ولعله سبق قلم ثم إن العينى رحمه الله ذكر ههنا نقلاً عن شرح قطب الدين كما نقلنا آنفاً أن لجريرمأة حديث إتفقا منها على ثمانية وانفرد البخارى بحديث،و مسلم بستة ثم حكى عن النووى أن له مائتى حديث ثم حكى عن الكرمانى لجرير عن رسول الله صلى الله عليه وسلم مائة حديث ذكر البخارى منها تسعة وبعد ما حكاه قال وهذا غلط صريح فكأنه غلط الكرمانى مع أن كلامه صواب وواضح ولعل التخطئة ترتبط بما حكاه عن النووى أن له مائتى حديث وعزاه إلى شرح النووى له ولا ندرى مدى صحة ما نقله فإنه نوجد لدينا ولكن النووى بنفسه قد ذكر فى تهذيب الأسماء على الصواب كما ذكرنا آنفاً والله أعلم)

په ۵۱هـ يا ۵۴هـ يا ۵۶هـ كښې ددوى وفات اوشو.(۱) ،،رضي الله تعالىٰ عنه وأرضاه،،_

قوله بَايَعتُ رَسُولَ اللّهِ صَلَّى اللّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى إِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ وَالنُّصحِ لِكُلِّ مُسْلِمٍ: ما د نبى كريم ﷺ په لاسونو باندې د مونځ د پابندئ، د زكاة اداكولو. او هر مسلمان سره خيرخواهئ باندې بيعت كړې دې.

په دې روايت كښې تاسو ګورئ چه صرف د اقامت صلاة او ايتاء زكاة ذكر دې نه د شهادتينو ذكر شته او نه د روژو او د حج. حالانكه حضرت جرير ﷺ بالكل متاخر الاسلام وو ددې څه وجه ده؟ ددې جواب دا دې چه هم ددې روايت په بل طريق كښې د شهادتينو ذكر هم شته او په دې كښې ،،سمع و طاعت،، هم ذكر كړې شوې دې.(۲) نو روژه. او حج وغيره ټول امور به په ،،سمع او طاعت،، كښې داخل وى.(۳)

اصل كښې د نبى كريم ﷺ عادت مبارك دا وو چه په بيعت كښې به ئې عام طور باندې ظاهرى اركان شهادتين، او صلاة او زكاة ذكر كول او بيا به ئې هغه بعضې امور په بيعت كښې ذكر كول د كوم ضرورت به ئې چه په بيعت كونكى كښې محسوسولو لكه چه بعضو سره ئې بيعت اوكړو نو وې فرمائيل ،،خير خواهى كوه،،(۴) د بعضو سره ئې بيعت كولو كښې اوفرمائيل ،،جهاد كښې مه شا كوه،،(۵) غرض دا چه په چا كښې به ئې كومه خبره محسوسوله هغې باندې د تنبيه كولو دپاره به ئې بيعت اخستلو.

ددې څائې نه حضرات مشائخ، او صوفيهٔ كرام پخپلو بيعتونو كښې هغه خبرې داخلوى د كومو چه د بيعت اخستلو په وخت ضرورت محسوسيږى او كومو جرائمو شيوع كيږى دا حضرات د بيت اخستلو په وخت ددې نه د اجتناب كولو ذكر هم كوى.

دلته هم د حضرت جرير ﷺ نه د ،،نصح،، يعنى د خيرخواهئ عهد اخستې شوې دې ددوى نه ددې عهد دومره قدر او لحاظ وو چه كله به ئې څه څيز خرڅولو يا به ئې اخستلو نو فرمائيل به ئې: ((اعلم أن ما أخذنا منك أحب إلينا مما أعطيناكه، فاختر))(۶) ددوى داسې قسمه يوه واقعه اوس وړاندې ددوى په حالاتو كښې هم ذكر شوه.

---

(۱) تهذيب الكمال(۱۴: ۵۴۰)-
(۲) صحيح البخارى كتاب البيوع باب هل يبيع حاضر لباد بغير أجر ؟ رقم ۲۱۵۷)-
(۳) فتح البارى(۱۱/ ۱۳۸، ۱۳۹)_
(۴) كما فى حديث الباب)_
(۵) عن جابر ﷺ قال لم نبايع رسول اله ﷺ على الموت إنما بايعناه على أن لا نفر سنن النسائى كتاب البيعة باب البيعة على أن لا نفر رقم ۴۱۶۳)_
(۶) فتح البارى(۱/ ۱۳۹) وعمدة القارى(۱/ ۳۲۳)_

٥٨- حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ زِيَادِ بْنِ عِلَاقَةَ قَالَ سَمِعْتُ جَرِيرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ (١) يَقُولُ يَوْمَ مَاتَ الْمُغِيرَةُ بْنُ شُعْبَةَ قَامَ فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ وَقَالَ عَلَيْكُمْ بِاتِّقَاءِ اللَّهِ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَالْوَقَارِ وَالسَّكِينَةِ حَتَّى يَأْتِيَكُمْ أَمِيرٌ فَإِنَّمَا يَأْتِيكُمُ الْآنَ ثُمَّ قَالَ اسْتَعْفُوا لِأَمِيرِكُمْ فَإِنَّهُ كَانَ يُحِبُّ الْعَفْوَ ثُمَّ قَالَ أَمَّا بَعْدُ فَإِنِّي أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْتُ أُبَايِعُكَ عَلَى الْإِسْلَامِ فَشَرَطَ عَلَيَّ وَالنُّصْحِ لِكُلِّ مُسْلِمٍ فَبَايَعْتُهُ عَلَى هَذَا وَرَبِّ هَذَا الْمَسْجِدِ إِنِّي لَنَاصِحٌ لَكُمْ ثُمَّ اسْتَغْفَرَ وَنَزَلَ [٥٠١ ، ١٣٣٦ ، ٢٠٤٩ ، ٢٥٦٥ ، ٢٥٦٦ ، ٦٧٧٨]

رجال الحديث

① ابوالنعمان: دا ابو النعمان محمد بن الفضل السدوسی البصری دې.دې د ..عارم.. لقب سره مشهور دې.(٢)

دوی د ثابت بن یزید الاحول. جریر بن حازم. حماد بن زید. حماد بن سلمه. عبدالله بن المبارک، عبدالعزیز بن محمد دراوردی. عبدالواحد بن زیاد. معتمر بن سلیمان. مهدی بن میمون او ابوعوانه وضاح بن عبدالله رحمهم الله وغیره نه روایت د حدیث کوی.

ددوی نه په روایت کونکو کښې امام بخاری. ابراهیم بن حرب عسکری. امام احمد بن حنبل، حجاج بن الشاعر، عبدالله بن محمد مسندی. عبد بن حمید، ابوزرعه عبیدالله بن عبدالکریم رازی، ابوحاتم رازی. محمد بن المثنی. محمد بن یحي ذهلی او یعقوب بن شیبه سیدوسی. رحمهم الله وغیره په شان کثیرخلائق دی.(٣)

امام محمد بن یحي ذهلی رحمه الله فرمائی.((حدثنا محمد بن الفضل عارم، وكان بعيداً من العرامة، صحيح الكتاب، وكان ثقة))(٤)

امام محمد بن مسلم بن واره رحمه الله فرمائی.،،حدثنا عارم بن الفضل الصدوق المامون،،(٥)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی.((إذا حدثك عارم فاختم عليه، وعارم لا يتأخر عن عفان، وكان سليمان بن حرب يقدم عارماً على نفسه، إذا خالفه عارم في شئ رجع إلى ما يقول عارم، وهو أثبت أصحاب حماد بن زيد بعد عبدالرحمن بن مهدى))(٦)

---

١) قد سبق تخريج أصل الحديث فى فواتح هذا الباب)-
٢) تهذيب الكمال(٢٦\٢٨٧، ٢٨٨)_
٣) د استاذانواوشاګردانود تفصیلی فهرس دپاره اوګورئ تهذیب الکمال(٢٦\٢٨٨و ٢٨٩)_
٤) تهذيب التهذيب(٩\٤٠٥)_
٥) تهذيب الكمال(٢٦\٢٩٠)-
٦) تهذيب الكمال(٢٦\٢٩٠) وسير أعلام النبلاء(١٠\٢٦٦)

دغه شان چه کله د امام ابوحاتم رحمه الله نه د ابوسلمه او عارم په باره کښې تپوس اوکړې شو نو وې فرمائيل.،،عارم أحب إلي،،(١) او هم دوی فرمائی.،،ثقة،،(٢)

امام يحي بن معين رحمه الله فرمائی.،،عارم كان ما علمت رجلاً صدوقاً مسلماً،،(٣)

امام عجلی رحمه الله فرمائی.،،بصري، ثقة، رجل صالح،،(٤)

امام نسائی رحمه الله فرمائی.،،كان أحد الثقات قبل أن يختلط،،(٥)

سعيد بن عثمان اهوازى رحمه الله فرمائی.«حدثنا عارم ثقة إلا أنه أحد» (٦)[كذا في المطبوع، ولعلها: اختلط] (٧) حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی.،،حافظ، صدوق، مكثر،(٨)او هم دوی فرمائی.،،الحافظ الثبت الإمام،،(٩)

په ابو النعمان محمد بن الفضل سدوسی رحمه الله کښې آخری عمر کښې تغير راغلې وو.بيا دا تغير د.اختلاط،،حد ته رسيدلې وو.اوکه نه؟په دې کښې مختلف اقوال ملاويږی.

لکه چه ابوحاتم بن حبان رحمه الله فرمائی.«اختلط في آخر عمره، وتغير حتى كان لا يدري ما يحدث به، فوقع في حديثه المناكير الكثيرة، فيجب التنكب عن حديثه، فيما رواه المتأخرون، فإذا لم يعلم هذا من هذا ترك الكل، ولا يحتج بشئ منها»(١٠)وهم دوی فرمائی.«اختلط عارم في آخر عمره، وزال عقله، فمن سمع منه قبل الاختلاط فسماعه صحيح، وكتبت عنه قبل الاختلاط سنة أربع عشرة، ولم أسمع منه بعد ما اختلط، فمن سمع منه قبل سنة عشرين ومائتين، فسماعه جيد، وأبو زرعة لقيه سنة اثنتين وعشرين»(١١)

او امام ابوداؤد رحمه الله فرمائی.«بلغنا أن عارماً انكر سنة ثلاث عشرة، ثم راجعه عقله، واستحكم به الاختلاط سنة ست عشرة»(١٢)

---

(١) المصادر السابقة)_
(٢) تهذيب الكمال(٢٦\٢٩١) وسير أعلام النبلاء (١٠\٢٦٧)_
(٣) تعليقات تهذيب الكمال(٢٦\٢٩٢)_
(٤) تهذيب التهذيب(٩\٤٠٥)_
(٥) تعليقات تهذيب الكمال(٢٦\٢٩٢)_
(٦) تهذيب التهذيب(٩\٤٠٥)-
(٧) تعليقات تهذيب الكمال(٢٦\٢٩٢)_
(٨) ميزان الإعتدال(٤\٧)_
(٩) سير أعلام النبلاء(١٠\٢٦٥)_
(١٠) ميزان الإعتدال (٤\٨) وسير أعلام النبلاء (١٠\٢٦٧و ٢٦٨)_
(١١) تهذيب الكمال(٢٦\٢٩٠)_
(١٢) تهذيب الكمال(٢٦\٢٩١)_

هم دغه شان امام عجلي رحمه الله فرمائي.،،خولط قبل أن يموت بسنة أو سنتين،،(۱)
او ددوی وفات په ۲۲۳ھ یا ۲۲۴ھ کښې شوې دې.،،کما سیأتي،،
امام عقيلي رحمه الله فرمائي.((اختلط في آخر عمره، فمن سمع من عارم قبل الاختلاط فهو أحد الثقات المسلمين، وإنما الكلام فيه بعد الاختلاط))(۲)
او د امام بخاري رحمه الله محتاط قول دا دې.چه په دوی کښې ..تغير.. راغلې وو.خودا داختلاط حدته نه وو رسيدلې.هم دا د محققينو قول دې.لکه امام بخاري رحمه الله فرمائي.چه ،،كان تغير، وكان من عباد الله الصالحين،،(۳)
حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي.،،تغير قبل موته فما حدث،،(۴)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي.،،ثقة ثبت تغير في آخر عمره،،(۵)
ددې اقوالو خلاصه دا ده.چه بعضې حضرات ددوی په آخر عمر کښې د .. مختلط..کيدو قائل دی.حالانکه نور بعضې حضرات صرف د..تغير..قائل دی. د..اختلاط..قائل نه دی.که اختلاط وی.او که تغير وی.په دې دواړو حالتونو کښې چه کوم روايتونه منقول وی.هغه قبلولې نشی.(۱) په دې اعتبار سره که ددوی روايتونه غير متميز وی.(یعنی بعدالاختلاط او التغير والا روايات. د قبل الاختلاط او التغير والا رواياتو نه جدا نشی) نو قبلول پکار نه دی.حالانکه امام بخاري رحمه الله ددوی روايات قبلوي؟
ددې جواب دا دې.چه په دې کښې هيڅ شك نشته.چه دې په آخر عمر کښې متغير شوې وو.خو دا مونږ نه منو.چه دوی د تغير نه پس څه روايت هم کړې وی. لکه چه حافظ ذهبي رحمه الله تصريح کړې ده.،،تغير قبل موته فما حدث،، (۲)
ترکومې پورې چه د ابن حبان رحمه الله ددې دعوې تعلق دې.چه ددوی نه د اختلاط نه پس ډير منکر روايتونه نقل شوی دی.نو دا دعوه د دليل نه بالکل خالی ده.حالانکه امام

---

(۱) تعليقات تهذيب الكمال(۲۶\۲۹۲) نقلاً عن ثقات العجلى)_
(۲) الضعفاء الكبير للعقيلي(٤\۱۲۳) رقم ۱۶۸۰)_
(۳) تعليقات تهذيب الكمال(۲۶\۲۹۲) نقلاً عن تاريخ البخاري الصغير(۲\۲۱۹) وقال البخاري في تاريخه الكبير(۱\۲۰۸) رقم ۶۵٤) تغير بأخرة)-
(٤) الكاشف للذهبي(۲\۲۱۰) رقم ٥۱۱٤)_
(٥) تقريب التهذيب (۵۰۲) رقم ۶۲۲۶)_
(۱) حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي.((والذى ينبغى أن من خلط فى كلامه كتخليط السكران أن لا يحمل عنه البتة وأن من تغير لكثرة النسيان أن لا يؤخذ عنه) وقال الشيخ محمد عوامة فى تعليقاته على الكاشف (۲\۲۱۰) التغير أخف من الاختلاط كما أن النسيان أخف من التغير حسبما يظهر للمتتبع لأقوالهم...)_
(۲) الكاشف (۲\۲۱۰) رقم ٥۱۱٤)

دارقطني رحمه الله فرمائي: ،،تغير بآخرة، وما ظهر له بعد اختلاطه حديث منكر، وهو ثقة،، [1]

حافظ ذهبي رحمه الله د دارقطني قول رانقل كړې دې او ليكلي ئې دي: ((فهذا قول حافظ العصر الذي لم يأت بعد النسائي مثله، فأين هذا القول من قول ابن حبان الخساف المتهور في عارم)) [2] او هم دوی فرمائي: ((ولم يقدر ابن حبان أن يسوق له حديثاً منكراً، فأين ما زعم؟)) [3]

بيا ابو حاتم ابن حبان رحمه الله ۲۲۰ھ پورې د سماع كونكو روايات معتبر ګرځولي دي. حالانكه امام ابوداؤد رحمه الله فرمائي چه په دوی كښې څه تغير په ۲۱۲ھ كښې پيدا شوې وو. خو بيا دوی صحيح شوی وو. روستو په ۲۱۶ھ كښې مكمل اختلاط پيدا شوې وو. ګويا په قول د ابن حبان رحمه الله د ۲۲۰ھ او په قول د ابوداؤد د ۲۱۶ھ نه مخكښې مخكښې روايتونه قبلولې شي.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي: ((إنما سمع منه البخاري سنة ثلاث عشرة، قبل اختلاطه بمدة.....)) [4] نو د صحيح بخاري په رواياتو كښې هيڅ قسمه شك نشته. والله اعلم.

ددوی وفات په ۲۲۳ھ يا ۲۲۴ھ كښې شوې دې. [5] ،،رحمه الله تعالى رحمة واسعة،،_

④ <u>ابوعوانه:</u> دا ابو عوانه وضاح بن عبدالله يشكري رحمه الله دې. ددوی مختصره تذكره د بدءالوحی د دريم حديث لاندې تيره شوې ده. [6]

⑤ <u>زياد بن علاقه:</u> دا ابومالك زياد بن علاقه (بكسر العين المهملة) بن مالك الثعلبي (بالمثلثة قبل العين المهملة) الكوفي دې. [7]

دې د حضرت جرير بن عبدالله بجلي. حضرت مغيره بن شعبه. د خپل تره حضرت قطبه بن مالك ثعلبي او د حضرت مرداس اسلمي رضي الله عنهم وغيره نه روايت كوی. د حضرت سعد بن ابی وقاص رضي الله عنه نه روايت كوی. خو دوی ته هغوی سره لقاء حاصل نه دی. [8] دغه شان وئيلې شي چه دوی د حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه زيارت كړې دې. [9] اګرچه حافظ ابن حجر رحمه الله دا مستبعد ګرځولې دې. [10]

---

[1] ميزان الإعتدال(ت ٨\١٤) رقم ٨٠٥٧) وسير أعلام النبلاء(١٠\٢٦٧)_

[2] ميزان الإعتدال(٨\١٤) وسير أعلام النبلاء(١٠\٢٦٧، ٢٦٨)_

[3] ميزان الإعتدال(٨\١٤) وسير أعلام النبلاء(١٠\٢٦٨)_

[4] هدى السارى(ص١٤٤)-

[5] تقريب التهذيب(٥٠٢) رقم ٦٢٢٦)_

[6] كشف البارى(١\٤٣٤)-

[7] تهذيب الكمال(٩\٤٩٨) وسير أعلام النبلاء (٥\٢١٥) وتقريب التهذيب (٢٢٠) رقم ٢٠٩٢)_

[8] تهذيب الكمال(٩\٤٩٨)_

[9] تهذيب الكمال(٩\٥٠٠) وسير أعلام النبلاء (٥\٢١٥)-

[10] تهذيب التهذيب(٣\٣٨١)_

ددوى نه په روايت كونكو كښې سفيان ثورى، ابوعوانه، شعبه، ابن عيينه، اعمش، سماك بن حرب (وهو من اقرانه) او مسعر بن كدام رحمهم الله وغيره نه علاوه ډير حضرات دى.[1]

امام يحي بن معين او امام نسائى رحمهما الله دوى لره ،،ثقه،، ګرځولې دې.[2]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى.،،صدوق الحديث،،[3]

ابن حبان رحمه الله دوى لره په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې.[4]

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى.،،من الثقات المعمرين،،[5]

امام عجلى رحمه الله فرمائى.،،كان ثقة، وهو فى عداد الشيوخ،،[6]

امام يعقوب بن سفيان رحمه الله فرمائى.،،كوفى ثقة،،[7]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى.،،ثقة، رمى بالنصب،،[8]

د زياد بن علاقه رحمه الله په باره كښې د جرح او تعديل د عالمانو توثيقات ستاسو په وړاندې دى.حالانكه ازدى (سامحه الله) ددوى په باره كښې ليكلى دى.((سيئ المذهب، كان منحرفاً عن أهل بيت النبى ﷺ))[9] غالباً هم ددې قول په وجه حافظ رحمه الله ددوى توثيق سره سره ،،رمى بالنصب،، هم ليكلې دې.خو اول ددوى د دومره زياتو توثيقاتو په مقابله كښې دا جرح مقبول نه ده.دويمه داچه ازدى پخپله متكلم فيه دې.[10] نو ددوى ددې جرح هيڅ قيمت نشته.[11]

حافظ ذهبى رحمه الله ددوى د وفات سن ١٢٥ھ يا ددې نه څه موده روستو ليكلې دې.[12]

حالانكه حافظ ابن حجر رحمه الله د صريفينى رحمه الله په حواله ١٣٥ھ نقل كړې دې.[13] والله اعلم.

---

[1] د استاذانو او شاګردانو د فهرس دپاره اوګورئ تهذيب الكمال (١٩\٤٩٨ و ٤٩٩)_

[2] تهذيب الكمال (١٩\٥٠٠)_

[3] المصدر السابق)-

[4] الثقات لابن حبان (٤\٢٥٨)_

[5] سير أعلام النبلاء (٥\٢١٥)_

[6] تهذيب التهذيب (٣\٣٨١)_

[7] المصدر السابق)-

[8] تقريب التهذيب (ص.٢٢٠) رقم ٢٠٩٢)_

[9] تهذيب التهذيب (٣\٣٨١)_

[10] انظر ميزان الإعتدال للذهبى (٣\٥٣٢) رقم (٧٤١٦) والأنساب للسمعانى (١١\١٢٠ و ١٢١)_

[11] قال فى تعليقات تهذيب الكمال (١٩\٥٠٠) ولم يتابعه عليه أحد)_

[12] الكاشف (١\٤١٢) رقم (١٧٠١) وسير أعلام النبلاء (٥\٢١٥)_

[13] تهذيب الكمال (٣\٣٨١) وتقريب التهذيب (٢٢٠) رقم ٢٠٩٢)_

④ جرير بن عبدالله: دحضرت جرير بن عبدالله بجلي ﷺ تذكره اوس د تيرشوى حديث لاندې مونږ كړې ده.

قوله سَمِعْتُ جَرِيرَ بْنَ عَبْدِ اللّٰهِ يَقُولُ يَوْمَ مَاتَ الْمُغِيرَةُ بْنُ شُعْبَةَ قَامَ فَحَمِدَ اللّٰهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ: زياد بن علاقه رحمه الله فرمائى.چه په كومه ورځ د حضرت مغيره بن شعبه ﷺ وفات اوشو.په دغه ورځ ما د حضرت جرير بن عبدالله ﷺ نه واوريدل.چه دوى اودريدل.اول ئې د الله تعالى حمد وثنا بيان كړله.

دلته د،،سمعت،،مفعول د الله تعالى حمد وثنا ده.ګويا تقدير د عبارت داسې دې.،،سمعت جريراحمدالله وأثنى عليه،، باقي عبارت ددې موقعې د كيفيت تفصيل او تشريح ده.(١)

حضرت مغيره بن شعبه ﷺ د حضرت معاويه ﷺ د طرفه د كوفې ګورنر وو .ددوى وفات ۵۰ هـ كښې اوشو.دوى عارضي طور باندې خپل خوئې عروه نائب جوړ كړې وو.يو قول دا دې چه حضرت جرير بن عبدالله ﷺ ئې نائب جوړ كړې وو. په دې وجه دوى مذكوره خطبه وركړې وه.(٢)

قوله وَقَالَ عَلَيْكُمْ بِاتِّقَاءِ اللّٰهِ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَالْوَقَارِ وَالسَّكِينَةِ حَتَّى يَأْتِيَكُمْ أَمِيرٌ فَإِنَّمَا يَأْتِيكُمُ الْآنَ: اووې فرمائيل.تاسود الله تعالى وحده لاشريك نه يريږئ.وقاراو سكون اختيار كړئ.تردې چه څوك امير تاسو ته راشي.ځكه چه دا (امير) اوس تاسو ته راتلو والا دې.

چونكه د امراء د وفات نه پس عام طور باندې انتشار پيدا كيږي.او خاص طور باندې د كوفې د خلقو مزاج وو.چه د امراء او خلفاء په مقابله كښې انتشار او اختلاف پيداكړي.(٣)په دې وجه حضرت جرير ﷺ د وقاراوسكون تلقين اوفرمائيلو .چه زمونږ د امير حضرت مغيره بن شعبه ﷺ وفات اوشو.ددوى په وفات باندې هيڅ بدامنى او شور شغب يا انتشار مه كوئ.تردې چه دويم امير راشي.او هغه اوس راتلل غواړي.

قوله فَإِنَّمَا يَأْتِيكُمُ الْآنَ: بعضو حضراتو خيال ښكاره كړې دې.چه ددې نه مراد پخپله د حضرت جرير ﷺ ذات دې.(٤)ځكه چه دوى لره حضرت مغيره ﷺ خپل نائب جوړ كړې وو.،،كما سبق ذكره،، خو په ظاهره دا خيال غلط دې.ځكه چه حضرت جرير ﷺ ته د دربار خلافت د منظورئ نه بغير پخپله د امير جوړيدو اختيار نه وو.نو ددې صحيح مطلب

---

١) فتح البارى (٣٩١١) وعمدة القارى(٣٢٥١١)-
٢) المصادر السابقة)-
٣) فتح البارى(١٣٩١١)_
٤) عمدة القارى (٣٢٥١١)_

هم دا دې چه د مودې نزدې كيدو په خاطر دوى خلقو ته تسلى وركړه.او وې فرمائيل چه اوس نزدې امير راتلو والا دې نو انتشار او هنګامه مه جوړوئ.(۱) بيا چه كله حضرت معاويه رضی الله عنه ته خبر اورسيدو.نو دوى خپل د بصرې ګورنر زياد. د كوفې ګورنرى سنبالولو دپاره اوليګلو. (۲)

قوله ثُمَّ قَالَ اسْتَعْفُوا لِأَمِيرِكُمْ فَإِنَّهُ كَانَ يُحِبُّ الْعَفْوَ: بيا ئې اوفرمائيل.د خپل (مرحوم) امير دپاره د الله تعالى نه مغفرت غواړئ. خكه چه دوى به هم معاف كول خوښول.

چونكه قاعده ده چه ،،الجزاء بمثل العمل،، نو هركله چې دهغه عمل د عفو كولو وو.نو د هغې بدله وركړئ.او د الله تعالى نه د عفو درخواست اوكړئ.

قوله ثُمَّ قَالَ أَمَّا بَعْدُ فَإِنِّي أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْتُ أُبَايِعُكَ عَلَى الْإِسْلَامِ فَشَرَطَ عَلَيَّ وَالنُّصْحِ لِكُلِّ مُسْلِمٍ فَبَايَعْتُهُ عَلَى هَذَا: بيا ئې اوفرمائيل.اوس ددې حمد وصلاة نه پس واورئ! زه د رسول الله ﷺ په خدمت كښې حاضر شوم.او ما عرض اوكړو.چه زه په اسلام باندې ستاسو بيعت كوم.نو دوى زمانه په اسلام باندې د قائم پاتې كيدو. او هر مسلمان سره د خيرخواهئ شرط واخستلو.ما په دې باندې بيعت اوكړو.

مطلب دا دې.چه چونكه نبى كريم ﷺ ما باندې د اسلام راوړلو په وخت د ،،نصح لكل مسلم،، شرط لګولې وو.ددې شرط پوره كولو دپاره زه ستاسو په وړاندې منبر باندې ولاړ يم.هم ددې جزبې لاندې تاسو ته وايم.چه تقوى لازم اونيسئ.او سكون. وقار او آرام سره اوسيږئ.چه هم په دې كښې خير او بهترى ده.

قوله وَرَبِّ هَذَا الْمَسْجِدِ إِنِّي لَنَاصِحٌ لَكُمْ: ددې جمات د رب قسم. زه ستاسو خيرخواه يم. دا جمله دلالت كوى.چه دا خطبه په جمات كښې وركولې شوه.(۳) دا هم ممكن ده.چه د ،،المسجد،، نه مراد بيت الله وى.او دوى بيت الله طرف ته اشاره كړې وى.او قسم ئې خوړلې وى.ددې تائيد د طبرانى روايت سره كيږى.د هغې الفاظ دا دى.،،ورب الكعبة،،(۴) په قسم خوړلو سره ددوى مقصود دا وو.چه د مقسم به شرف چونكه مسلم دې.په دې وجه به ددوى قول زيات د قبليدو قابل وى.خلق به زر په خبره پوهه شى.او دا به قبوله كړى.(۵)

قوله ثُمَّ اسْتَغْفَرَ وَنَزَلَ: بيا ئې استغفار وئيلې.او لاندې راكوز شو.

---

۱) عمدة(۱۱\۳۲۵. ۳۲۶) وفتح البارى(۱۱\۱۳۹)_

۲) المصادر السابقة)-

۳) المصادر السابقة)-

۴) المعجم الكبير للطبرانى (۱۲\۳۴۹و ۳۵۰) رقم ۲۴۶۵و ۲۴۶۶)_

۵) فتح البارى(۱۱\۱۴۰) وعمدة القارى(۱۱\۳۲۶)_

ددې جملې نه معلومه شوه چه دې په منبر يا ددې په شان يو اوچت ځائې باندې ولاړ وو.او خطبه ئې ورکوله.يا د ..نزل..نه مراد ..قعد.. دې.ځکه چه شروع کښې ..قام فحمد الله ..... راغلې.دې.د هغې په مقابله کښې دلته ..نزل.. د ..قعد..په معنی کښې اخستل مناسب دی.(١)

د کتاب الايمان خاتمه او براعت اختتام مونږ په مقدمة الکتاب کښې وئيلی دی.چه امام بخاری رحمه الله د هر..کتاب . په آخر کښې خاتمه باندې دلالت کونکې څه لفظ راوړی.چه ددې نه د کتاب اختتام طرف ته اشاره کيږی.(٢)دلته هم،استغفر ونزل،، هم په دې براعت او اختتام باندې دلالت کوی.(٣) ځکه چه د نبی کريم ﷺ معمول دا وو چه په اختتام باندې به ئې استغفار فرمائيل.لکه چه کله به ئې د مونځ سلام اړولو.نو درې ځله به ئې ،،استغفرالله،، فرمائيل.(٤)د مونځ په آخر کښې د سلام نه وړاندې ئې حضرت صديق اکبر رضی الله عنه ته تلقين کړې وو.چه((اللهم إنی ظلمت نفسی ظلماً كثيراً ولا يغفر الذنوب إلا أنت......))وايه.(٥)

په قرآن کريم کښې د حج د لوئې جزء د عرفات د وقوف نه په واپسۍ باندې ارشاد دې ﴿ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ﴾ (٦) نبی کريم ﷺ چه به کله د بيت الخلاء نه راوتلو.نو ,,غفرانك،، به ئې فرمائيل.(٧)دغه شان د اودس نه په فراغت باندې به ئې ((اللهم اجعلنی من التوابين واجعلنی من المتطهرين)) وئيل.(٨). په دې ټولو نصوصو کښې د استغفار او توبې ورد په آخر کښې شوې دې.معلومه شوه.چه استغفار د خاتمې دليل دې.

---

(١) فتح الباری(١١/١٤٠) وعمدة القاری (١١/٣٢٥)_

(٢) كشف الباری(١١/١٦٧)_

(٣) فتح الباری(١١/١٤٠)_

(٤) صحيح مسلم (١١/٢١٨) كتاب المساجد باب إستحباب الذكر بعد الصلاة وبيان صفته وسنن نسائی (١١/٩٦) كتاب السهو باب الإستغفار بعد التسليم وسنن أبی داود كتاب الصلاة باب ما يقول الرجل إذا سلم رقم (١٥١٣) وجامع الترمذی كتاب الصلاة باب ما يقول إذا سلم من الصلاة رقم ٣٠٠) وسنن ابن ماجه كتاب إقامة الصلاة والسنة فيها باب ما يقال بعدالتسليم رقم ٩٢٨)_

(٥) انظرالصحيح للبخاری (١١/١١٥) كتاب الأذان باب الدعاء قبل السلام والصحيح لمسلم (١٢/٣٤٧) كتاب الذكر والدعاء باب الدعوات والتعوذ)_

(٦) البقرة:١٩٩)_

(٧) انظرالسنن لأبی داود كتاب الطهارة باب ما يقول إذا خرج من الخلاء رقم ٣٠ وسنن الترمذی كتاب الطهارة باب ما يقول إذا خرج من الخلاء رقم ٧ وسنن ابن ماجه فی كتاب الطهارة باب ما يقول إذا خرج من الخلاء رقم ٣٠٠)_

(٨) انظرالجامع للترمذی أبواب الطهارة باب ما يقال بعد الوضوء رقم ٥٥)_

حضرت شيخ الحديث مولانا زكريا صاحب قدس سره فرمائي.چه امام بخاري رحمه الله په دې سره د ،،كتاب،، اختتام طرف ته نه، بلكه د انسان د ژوند اختتام طرف ته اشاره كوي.(۱) ددې نه علاوه ،،يوم مات المغيرة بن شعبة،، اختتام باندې تصريحاً دلالت كوي.ددې نه د حافظ رحمه الله مدعا هم صراحت سره ثابتيږي.او د حضرت شيخ الحديث رحمه الله مدعا هم. ،،والله أعلم وعلمه أتم وأحكم،،۔

وهذا آخر ما أردنا إيراده من شرح كتاب الإيمان، من الجامع الصحيح للإمام البخاري رحمه الله وبه تم المجلد الثاني، ويليه، بإذن الله تعالى، المجلد الثالث، وأوله،، كتاب العلم،،
والحمد لله الذي بنعمته تتم الصالحات، والصلاة والسلام الأتمان الأكملان على أفضل الكائنات، وعلى آله وأصحابه ومن تبعهم بإحسان ما دامت الأرضون والسماوات

ooo

دالله په فضل او كرم سره نن د خيالي په ورځ ۱۱جمادى الثانى ۱۴۲۷ه موافق ۷\۷\۲۰۰۶ د كشف البارى دويم جلد ترجمه .تصحيح او كپموزنگ وغيره مراحل تكميل ته اورسيدل.الله دې د نورو جلدونو د ترجمې پوره كولو توفيق هم راكړي.

احقر مترجم شاه فيصل غفرله

(۱) تقرير بخاري شريف (۱۵۹\۱)۔

مآخذ ومراجع

بسم الله الرحمن الرحیم

۱) القرآن الکریم: کلام رب العالمین.
۲) آثار عزیز حضرت مولانا عزیز محمد صاحب رحمه الله المتوفی ۱۳۹۰ھ مطابق ۱۹۷۰ء ادارہ تالیفات اشرفیه ملتان
۳) الأبواب والتراجم: حضرت مولانا محمد ادریس کاندهلوی صاحب رحمه الله (متوفی ۱۳۹۴ھ) مکتبه جمیل لاهور
۴) الابواب والتراجم لصحیح البخاری: شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا صاحب (متوفی ۱۴۰۲ھ مطابق ۱۹۸۲ء) ایچ ایم سعید کمپنی پاکستان چوک کراچی.
۵) اتحاف السادة المتقین بشرح أسرار احیاء علوم الدین: علامه سید محمد بن محمد الحسینی الزبیدی المشهور بمرتضی رحمه الله (متوفی ۱۲۰۵ھ) دار احیاء التراث العربی
۶) الاتقان فی علوم القرآن: حافظ جلال الدین عبد الرحمن سیوطی رحمه الله (متوفی ۹۱۱ھ) شرکة مکتبة ومطبعة مصطفی البابی الحلبی مصر، طبع رابع (۱۳۹۸ھ مطابق ۱۹۷۸ء
۷) ۞ (۱) الاتقان فی علوم القرآن: حافظ جلال الدین عبد الرحمن سیوطی رحمه الله (متوفی ۹۱۱ھ) سهیل اکیدمی لاهور
۸) الإحسان بترتیب صحیح ابن حبان امام ابوحاتم محمد بن حبان بستی رحمه الله متوفی ۳۵۴ھ موسسة الرسالة بیروت.
۹) أحکام القرآن — امام ابوبکر محمد بن علی رازی جصاص رحمه الله متوفی ۳۷۰ دار الکتب العربی بیروت،
۱۰) إحیاء علوم الدین مع شرح إتحاف السادة المتقین: امام محمد بن محمد الغزالی رحمه الله (متوفی ۵۰۵ھ) دار احیاء التراث العربی، بیروت،
۱۱) إرشاد الساری شرح صحیح البخاری: ابوالعباس شهاب الدین أحمد بن محمد القسطلانی رحمه الله (متوفی ۹۲۳ھ) المطبعة الکبری الأمیریة. مصر طبع سادس ۱۳۰۴ھ
۱۲) أرواح ثلاثه: حکیم الأمت مجدد الملت حضرت مولانا أشرف علی تهانوی رحمه الله (۱۳۶۲ھ) دار الإشاعت کراچی
۱۳) ازالة الریب عن علم الغیب حضرت مولانا اشرف علی تهانوی رحمه الله متوفی ۱۳۶۲ھ دار الاشاعت کراچی
۱۴) أساس البلاغة: جار الله ابوالقاسم محمود بن عمر الزمخشری متوفی ۵۳۸ھ). دار المعرفة للطباعة والنشر بیروت ۱۳۹۹ھ مطابق ۱۹۷۹ء،
۱۵) الإستیعاب فی اسماء الأصحاب بهامش الإصابة: ابوعمر یوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر رحمه الله

(۱) کوم کتاب ته چه ۞ نښه مخامخ راشي. ددې مطلب دا دې چه دا کتاب په بل نوم باندې په دې مصادرو کښې تیر شوې دې.

(متوفی ۳۷۳ھ) دار الفکر للطباعة والنشر والتوزیع، بیروت
۱۶) الإصابة فی تمییز الصحابة: شهاب الدین ابو الفضل أحمد بن علی القسطلانی المصری المعروف بابن حجر رحمۃ اللہ علیہ (متوفی ۸۵۲ھ) دار الفکر، بیروت
۱۷) أصول البزدوی: فخر الإسلام أبو الحسن علی بن محمد البزدوی (متوفی ۴۸۲ھ) الصدف پبلشرز کراچی
۱۸) الإعتبار فی الناسخ والمنسوخ من الآثار: حافظ ابوبکر محمد بن موسیٰ بن عثمان حازمی رحمۃ اللہ علیہ متوفی ۵۸۴ جامعة الدراسات کراچی۔
۱۹) الأعلام: خیر الدین محمود بن محمد الزرکلی رحمۃ اللہ علیہ (متوفی ۱۳۹۶ھ مطابق ۱۹۷۶ء) دار العلم للملایین
۲۰) أعلام الحدیث: إمام أبو سلیمان احمد بن محمد الخطابی رحمۃ اللہ علیہ (متوفی ۳۸۸ھ) مرکز إحیاء التراث الإسلامی جامعہ أم القریٰ مکة المکرمة،
۲۱) إعلاء السنن علامہ ظفر احمد عثمانی رحمۃ اللہ علیہ متوفی ۱۳۹۴ھ ادارۃ القرآن کراچی
۲۲) الإکمال فی رفع الإرتیاب عن المؤتلف والمختلف فی الأسماء والکنی والألقاب — الأمیر الحافظ أبو نصر علی بن هبة الله المعروف بابن ماکولا رحمۃ اللہ علیہ متوفی (۴۷۵ھ) محمد امین دمج بیروت۔
۲۳) إکمال إکمال المعلم شرح صحیح مسلم أبو عبد الله محمد بن خلفة الوشتانی الأبی المالکی رحمۃ اللہ علیہ المتوفی ۸۲۷ أو ۸۲۸ دار الکتب العلمیة بیروت۔
۲۴) إمداد الباری: حضرت مولانا عبد الجبار أعظمی رحمۃ اللہ علیہ (متوفی) مکتبہ حرم مراد اباد
۲۵) (أنباء المصطفیٰ — مولوی احمد رضا خان صاحب بریلوی متوفی ۱۳۴۰ھ
۲۶) الإنتصاف بهامش الکشاف — علامہ احمد بن المنیر الأسکندری رحمۃ اللہ علیہ متوفی ۶۸۳ھ دار الکتب العربی بیروت
۲۷) الأنساب أبو سعد عبد الکریم بن محمد بن منصور السمعانی رحمۃ اللہ علیہ المتوفی ۵۶۲ھ دار الجنان بیروت الطبعة الأولی ۱۴۰۸ھ/۱۹۸۸م،
۲۸) انوار آفتاب صداقت — قاضی فضل احمد لدھیانوی
۲۹) أنوار الباری: مولانا سید أحمد رضا بجنوری مد ظلہم. مدینہ پریس بجنور
۳۰) أنوار التنزیل وأسرار التاویل: المعروف بتفسیر البیضاوی مع شیخ زادہ ناصر الدین أبو سعید عبد الله بن عمر البیضاوی الشافی رحمۃ اللہ علیہ (متوفی ۶۹۲ھ) مکتبہ یوسفی دیوبند / مکتبہ اسلامیہ ترکیا۔
۳۱) أوجز المسالك إلی مؤطا مالك: شیخ الحدیث حضرت مولانا محمد زکریا صاحب رحمۃ اللہ علیہ (متوفی ۱۴۰۲ھ) ادارۃ تالیفاتِ اشرفیہ ملتان،
۳۲) الأمم لإیقاظ الهمم — برهان الدین ابراهیم بن حسن الکورانی رحمۃ اللہ علیہ متوفی ۱۱۰۱ھ دائرۃ المعارف النظامیة حیدرآباد دکن ۱۳۲۸ھ

۳۳ إيضاح البخارى: حضرت مولانا سيد فخر الدين محمد صاحب رحمه الله (متوفى ۱۳۹۲ ھ) مكتبه مجلس قاسم المعارف ديوبند

۳۴ البحر الرائق علامة زين العابدين بن ابراهيم بن نجيم رحمه الله المتوفى ۹۶۹ھ أو المتوفى يا المتوفى ۹۷۰ھ مكتبه رشيديه كوئٹه

۳۵ بدائع الصنائع فى ترتيب الشرائع ملك العلماء علاء الدين ابوبكر بن مسعود الكاسانى رحمه الله المتوفى ۵۸۷ھ ايچ ايم سعيد كمپنى كراچى.

۳۶ البداية والنهاية: حافظ عماد الدين أبو الفداء إسماعيل بن عمر المعروف بابن كثير رحمه الله (متوفى ۷۷۴ھ) مكتبة المعارف. بيروت. طبع ثانى ۱۹۷۷ء

۳۷ البدر السارى حاشيه فيض البارى: حضرت مولانا بدر عالم ميرٹھى رحمه الله (۱۳۸۵ھ) ربانى بک ڈپو دهلى ۱۹۸۰ء

۳۸ بذل المجهود فى حل أبى داود: حضرت العلامه خليل أحمد سهارنپورى رحمه الله (متوفى ۱۳۴۶ ھ) مطبع ندوة العلماء لكنهو. ۱۳۹۳ھ مطابق ۱۹۷۳ء

۳۹ بيان القرآن: حكيم الأمت حضرت مولانا أشرف على صاحب تهانوى نور الله مرقده (متوفى ۱۳۶۲ھ) شيخ غلام على اينڈ سنز لاهور،

۴۰ تاج العروس من جواهر القاموس: أبو الفيض سيد محمد بن محمد المعروف بالمرتضى الزبيدى رحمه الله (۱۲۰۵ھ). دار مكتبة الحياة بيروت لبنان،

۴۱ تاريخ الإسلام — حافظ ابو عبدالله شمس الدين محمد بن احمد بن عثمان ذهبى رحمه الله متوفى ۷۴۸ھ مؤسسة دار الكتاب العربى بيروت.

۴۲ تاريخ بغداد أو مدينة السلام: حافظ أحمد بن على المعروف بالخطيب البغدادى رحمه الله (متوفى ۴۶۳ ھ). دار الكتب العربى بيروت لبنان،

۴۳ التاريخ الصغير للأمير المومنين فى الحديث محمد بن اسماعيل البخارى رحمه الله المتوفى ۲۵۶ھ المكتبة الأثرية شيخوپورة

۴۴ التاريخ الكبير: أمير المؤمنين فى الحديث محمد بن إسماعيل البخارى رحمه الله (متوفى ۲۵۶ھ). دار الكتب العلمية بيروت،

۴۵ تحفة الأشراف بمعرفة الأطراف أبو الحجاج جمال الدين يوسف بن عبد الرحمن المزى رحمه الله (متوفى ۷۴۲ھ) المكتب الإسلامى بيروت طبع دويم ۱۴۰۳ ھ مطابق ۱۹۸۳

۴۶ تدريب الراوى شرح تقريب النواوى: حافظ جلال الدين عبد الرحمن سيوطى رحمه الله (متوفى ۹۱۱ ھ) المكتبة العلمية مدينه منورة

۴۷) تذکرۃ حضرت مولانا فضل الرحمن گنج مرادابادی رحمہ اللہ حضرت مولانا سید أبوالحسن علی ندوی رحمہ اللہ. مجلس نشریات اسلام کراچی،

۴۸) تذکرۃ الحفاظ: حافظ أبوعبداللہ شمس الدین محمد بن أحمد بن عثمان ذهبی رحمہ اللہ (متوفی ۷۴۸ھ). دار المعارف العثمانیہ الهند،

۴۹) تعجیل المنفعة بزوائد رجال الأئمة الأربعة۔ حافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر رحمہ اللہ متوفی ۸۵۲ھ دار البشارة الإسلامية بیروت طبع اول ۱۴۱۶ھ مطابق ۱۹۹۶

۵۰) تعریف أهل التقدیس بمراتب الموصوفین بالتدلیس: حافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر رحمہ اللہ متوفی ۸۵۲ھ دار الکتب العلمیة بیروت.

۵۱) تعلیقات علی تهذیب الکمال، للدکتور بشار عواد معروف حفظه الله تعالی مؤسسة الرسالة الطبعة الأولی ۱۴۱۳ھ،

۵۲) تعلیقات علی الکاشف للذهبی شیخ محمد عوامة شیخ أحمد محمد نمر الخطیب حفظهما الله مؤسسة دار القبلة موسسة علوم القرآن الطبعة الأولی ۱۴۱۳ھ، ۱۹۹۲م،

۵۳) تعلیقات علی لامع الدراری شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمہ اللہ المتوفی ۱۴۰۲ھ الموافق ۱۹۸۲م، مکتبة إمدادية مكة المكرمة۔

۵۴) التعلیق الصبیح: حضرت مولانا محمد ادریس صاحب کاندهلوی رحمہ اللہ متوفی ۱۳۹۴ھ مکتبہ عثمانیہ لاهور

۵۵) التعلیق الممجد: علامه عبدالحی اللکهنوی رحمہ اللہ متوفی (۱۳۰۴ھ) نور محمد اصح المطابع کراچی۔

۵۶) تعلیق التعلیق: حافظ أحمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی رحمہ اللہ (متوفی ۸۵۲ھ) المکتب الإسلامی ودار عمار،

۵۷) تفسیر البغوی: (معالم التنزیل) امام محی السنة أبومحمد الحسین بن مسعود الفراء البغوی الشافعی رحمہ اللہ متوفی ۵۱۶ھ ادارۃ تالیفات اشرفیه.

۵۸) ✪ تفسیر البیضاوی: (او کوری أنوار التنزیل)

۵۹) تفسیر الجلالین: جلال الدین محمد بن احمد المحلی رحمہ اللہ متوفی ۸۶۴ھ و جلال الدین سیوطی رحمہ اللہ متوفی ۹۱۱ھ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی.

۶۰) تفسیر حقانی: حضرت مولانا عبدالحق حقانی رحمہ اللہ متوفی ۱۳۳۵ھ میر محمد کراچی۔

۶۱) تفسیر الطبری (جامع البیان) إمام محمد بن جریر الطبری رحمہ اللہ المتوفی ۳۱۰ھ دار المعرفة بیروت۔

۶۲) تفسیر عثمانی: شیخ الاسلام شبیر أحمد عثمانی رحمہ اللہ (متوفی ۱۳۶۹ھ) مجمع الملک فهد سعودی عرب،

۶۳) تفسیر عزیزی: سراج الهند حضرت مولانا شاہ عبد العزیز صاحب دهلوی رحمه الله متوفی ۱۲۳۹ھ

۶۴) تفسیر القرآن العظیم: حافظ أبو الفداء عماد الدین إسماعيل بن عمر ابن كثير دمشقی رحمه الله (متوفی ۷۷۴ھ)
دار الفکر بیروت،

۶۵) الجامع لأحكام القرآن: (تفسیر قرطبی) إمام أبو عبد الله محمد بن أحمد الأنصاری القرطبی رحمه الله
(متوفی ۶۷۱ھ) دار الفکر بیروت،

۶۶) التفسير الكبير (مفاتيح الغيب): إمام أبو عبد الله فخر الدين محمد بن عمر الحسين رازی رحمه الله
(متوفی ۶۰۶ھ). مكتب الاعلام الإسلامی ایران،

۶۷) التفهيمات الإلهية: حضرت مولانا شاہ ولی الله احمد بن عبد الرحيم رحمه الله متوفی ۱۱۷۶ھ

۶۸) تقريب التهذيب: حافظ ابن حجر عسقلانی رحمه الله (متوفی ۸۵۲ھ) دار الرشيد حلب ۱۳۰۶ھ،

۶۹) التقريب والتيسير لمعرفة سنن البشير النذير: ابوزکریا یحیی بن شرف الدین النووی رحمه الله (متوفی ۶۷۶ھ)
المكتبة العلمية مدينه منورة،

۷۰) تقریر بخاری شریف اردو: شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا صاحب متوفی رحمه الله (۱۴۰۲ھ مطابق ۱۹۸۲ء،
مكتبة الشيخ كراچی،

۷۱) تكملة عقائد الإسلام: حضرت مولانا محمد ادریس کاندهلوی رحمه الله متوفی ۱۳۹۴ھ المطبع الإسلامی
السعودی.

۷۲) تكمله فتح الملهم: شیخ الإسلام محمد تقی عثمانی مد ظلهم. مكتبه دار العلوم کراچی،

۷۳) التلخيص الحبير فی تخريج أحاديث الرافعی الكبير: حافظ ابن حجر عسقلانی رحمه الله (متوفی ۸۵۲
ھ). دار نشر الكتب الإسلاميه لاهور،

۷۴) تلخيص المستدرك (مع المستدرك): حافظ شمس الدين محمد بن أحمد بن عثمان ذهبی رحمه الله
(متوفی ۷۴۸ھ). دار الفکر بیروت،

۷۵) التمهيد فی أصول الفقه: علامه محفوظ بن احمد بن الحسن ابو الخطاب الكلوذانی الحنبلی رحمه الله متوفی
۵۱۰ھ جامعة أم القرى مكة مكرمة.

۷۶) التمهيد لما فی الموطا من المعانی والأسانيد: حافظ أبو عمر یوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر مالكی
رحمه الله (متوفی ۴۶۳ھ). المكتبة التجارية مكة المكرمه،

۷۷) تهذيب الأسماء واللغات: إمام ابو زکریا یحیی بن شرف الدين النووی رحمه الله (متوفی ۶۷۶ھ) إدارة الطباعة المنيريه

۷۸) تهذيب التهذيب: حافظ ابن حجر عسقلانی رحمه الله (متوفی ۸۵۲ھ) دائرة المعارف النظاميه حيدر آباد دكن ۱۳۲۵ھ،

٧٩) تهذيب سنن أبي داود — حافظ شمس الدين ابوعبدالله محمد بن ابي بكر المعروف بابن القيم رحمه الله متوفى ٧٥١هـ مطبعة أنصار السنة المحمدية ١٣٦٧هـ ١٩٤٨م

٨٠) تهذيب الكمال: حافظ جمال الدين أبوالحجاج يوسف بن عبدالرحمن مزى رحمه الله (متوفى ٧٤٢هـ). مؤسسة الرساله طبع اول ١٤١٣،

٨١) توضيح المشتبه: شمس الدين محمد بن عبدالله المعروف بابن ناصرالدين دمشقى رحمه الله متوفى ٨٤٢هـ مؤسسة الرسالة.

٨٢) تيسيرالقارى شرح صحيح البخارى: مولانا نورالحق بن شيخ عبدالحق محدث دهلوى رحمه الله (متوفى ١٠٧٣هـ) مطبع علوى لكهنو،

٨٣) الثقات لابن حبان: حافظ أبوحاتم محمد بن حبان بستى رحمه الله (متوفى ٣٥٤هـ) دار المعارف العثمانيه حيدرآباد ١٣٩٣هـ

٨٤) جاء الحق —

٨٥) جامع الأصول من حديث الرسول: علامه مجدالدين أبوالسعادات المبارك بن محمد بن الأثيرالجزرى رحمه الله (متوفى ٦٠٦هـ) دار الفكر بيروت،

٨٦) ⊛ جامع البيان (او گكورئ تفسيرالطبرى)

٨٧) جامع ترمذى (سنن ترمذى): إمام أبوعيسى محمد بن عيسى بن سورة ترمذى رحمه الله (متوفى ٢٧٩هـ) ايچ ايم سعيد كمپنى كراچى، \ دار إحياء التراث العربى.

٨٨) ⊛ الجامع لأحكام القرآن (تفسيرالقرطبى) او گورئ تفسيرالقرطبى

٨٩) الجوهرالنقى: علامه علاء الدين بن على بن عثمان الماردينى الشهير بابن التركمانى رحمه الله متوفى ٧٤٥هـ ايچ ايم سعيد \ دار إحياء التراث العربى.

٩٠) ⊛ حاشية تهذيب الكمال (او گورئ تعليقات تهذيب الكمال)

٩١) حاشية سبط العجمى على الكاشف للإمام برهن الدين أبو الوفاء إبراهيم بن محمد سبط ابن العجمى الحلبى رحمه الله المتوفى ٨٣١هـ، شركة دار القبلة \ موسسة علوم القرآن

٩٢) حاشية السندى على البخارى (مطبوعه مع صحيح بخارى): إمام أبوالحسن نورالدين محمد بن عبدالهادى سندهى رحمه الله (متوفى ١١٣٨هـ). قديمى كتب خانه كراچى،

٩٣) حاشية السندى على النسائى: إمام أبوالحسن نورالدين محمد بن عبدالهادى سندهى رحمه الله (متوفى ١١٣٨هـ). قديمى كتب خانه كراچى،

۹۴) حاشية شيخ زادة على البيضاوي: محى الدين محمد بن مصطفى القوجوي رحمه الله متوفى ۹۵۱ھ مكتبه اسلاميه تركيا \ مكتبه يوسفى ديوبند

۹۵) ✿ حاشية لامع الدراري (او گورئ تعليقات لامع الدراري)

۹۶) حاشية المطول: علامه حسن بن محمد شاه بن محمد شمس الدين بن حمزة الفناوى المعروف بملا حسن چلپی رحمه الله متوفى ۸۸۶ھ منشورات الرضى، قم ايران.

۹۷) حلية الأولياء: حافظ أبونعيم أحمد بن عبدالله بن أحمد أصبهاني شافعي (متوفى ۴۳۰ھ) دار الفكر بيروت،

۹۸) خالص الإعتقاد: مولى احمد رضا بريلوى متوفى ۱۳۴۰ھ

۹۹) خلاصة الخزرجي (خلاصة تذهيب تهذيب الكمال) للعلامة صفى الدين الخزرجي رحمه الله المتوفى د ۹۲۳ھ، نه پس مكتب المطبوعات الإسلامية بحلب)

۱۰۰) خيرالأصول (مشمولة در آثار خير) حضرت مولانا خيرمحمد صاحب جالندهرى رحمه الله متوفى (۱۳۹۰ھ) دارة تاليفات اشرفيه ملتان.

۱۰۱) درس بخاري: شيخ الإسلام شبيرأحمد عثماني رحمه الله (متوفى ۱۳۶۹ھ) (ضبط وترتيب مولانا عبدالوحيد صديقى فتحپوري). مكتبه عارفين پاكستان چوك كراچى،

۱۰۲) الدرالمختار: علامه علاء الدين محمد بن محمد الحصكفى رحمه الله (متوفى ۱۰۸۸ھ) مكتبه رشيديه كوئته

۱۰۳) الدرالمنثور فى التفسير بالماثور: علامه حافظ جلال الدين عبدالرحمن سيوطى رحمه الله (متوفى ۹۱۱ھ) مؤسسة الرسالة،

۱۰۴) ذخائرالمواريث فى الدلالة على مواضع الحديث لعبدالغنى بن إسماعيل بن عبدالغنى النابلسى رحمه الله المتوفى (۱۱۴۳ھ، دار المعرفة بيروت \ دار كتب العلمية بيروت)

۱۰۵) ردالمحتار مع الدرالمختار: علامه محمد أمين بن عمر بن عبدالعزيز عابدين دمشقى شامى رحمه الله (متوفى ۱۲۵۲ھ) مكتبه رشيديه كوئته ايچ ايم سعيد كمپنى كراچى،

۱۰۶) الرسالة: امام محمد بن ادريس شافعى رحمه الله متوفى ۲۰۴ھ مكتبة دار التراث، قاهرة، مطبع دوم ۱۳۹۹ھ ۱۹۷۹ء.

۱۰۷) رسالة شرح تراجم أبواب البخاري رحمه الله (مطبوعه مع صحيح بخاري) حضرت مولانا شاه ولى الله رحمه الله (متوفى ۱۱۷۶ھ) قديمى كتب خانه كراچى،

۱۰۸) الرسالة المستطرفة لبيان مشهور كتب السنة المشرفة: علامه محمد بن جعفر كتانى رحمه الله (متوفى ۱۳۴۵ھ) مير محمد آرام باغ كراچى،

۱۰۹) روائع البيان فى تفسير آيات الأحكام: شيخ محمد على الصابونى حفظه الله مكتبة الغزالى دمشق طبع دوم ۱۳۹۷ھ مطابق ۱۹۷۷ء

۱۱۰) روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم والسبع المثانی: ابوالفضل شہاب الدین سید محمود آلوسی بغدادی رحمہ اللہ (متوفی ۱۲۷۰ھ) مکتبہ امدادیہ ملتان،

۱۱۱) الروض الأنف: إمام أبوالقاسم عبدالرحمن بن عبداللہ السہیلی رحمہ اللہ (متوفی ۵۸۱ھ) مکتبہ فاروقیہ ملتان ۱۳۹۷

۱۱۲) زاد المعاد من ہدی خیر الأنام: حافظ شمس الدین ابوعبداللہ محمد بن ابی بکر المعروف بابن القیم رحمہ اللہ متوفی ۷۵۱ھ مؤسسۃ الرسالۃ.

۱۱۳) زہر الربی: (مع سنن النسائی) حافظ جلال الدین عبدالرحمن سیوطی رحمہ اللہ متوفی (۹۱۱ھ) قدیمی کتب خانہ کراچی

۱۱۴) السعایۃ فی کشف مافی شرح الوقایۃ: علامہ عبدالحی لکھنوی رحمہ اللہ (متوفی ۱۳۰۴ھ) سہیل اکیڈمی لاہور،

۱۱۵) سلسلۃ الأحادیث الصحیحۃ: شیخ ناصر الدین الألبانی حفظہ اللہ. المکتب الإسلامی بیروت.

۱۱۶) سنن ابن ماجہ: إمام أبوعبداللہ محمد بن یزید بن ماجہ رحمہ اللہ (متوفی ۲۷۳ھ). قدیمی کتب خانہ/ دار الکتب المصری قاہرہ.

۱۱۷) سنن ابی داؤد: إمام أبوداؤد سلیمان بن الأشعث السجستانی رحمہ اللہ (متوفی ۲۷۵ھ) ایچ ایم سعید کمپنی کراچی/ دار احیاء السنۃ النبویۃ،

۱۱۸) سنن دارقطنی: حافظ أبوالحسن علی بن عمر دارقطنی رحمہ اللہ (متوفی ۳۸۵ھ) دار نشر الکتب الإسلامیۃ لاہور

۱۱۹) سنن دارمی (مسند دارمی): إمام أبومحمد عبداللہ بن عبدالرحمن دارمی رحمہ اللہ (۲۵۵ھ) قدیمی کتب خانہ کراچی

۱۲۰) السنن الصغری للنسائی: إمام أبوعبدالرحمن أحمد بن شعیب النسائی رحمہ اللہ (۳۰۳ھ) قدیمی کتب خانہ کراچی،

۱۲۱) السنن الکبری للنسائی: إمام أبوعبدالرحمن أحمد بن شعیب النسائی رحمہ اللہ (۳۰۳ھ) نشر السنۃ ملتان)

۱۲۲) السنن الکبری للبیہقی: إمام حافظ أبوبکر أحمد بن الحسین بن علی البیہقی رحمہ اللہ (متوفی ۴۵۸ھ) نشر السنۃ ملتان،

۱۲۳) سیر أعلام النبلاء: حافظ أبوعبداللہ شمس الدین محمد بن أحمد بن عثمان ذہبی رحمہ اللہ (متوفی ۷۴۸ھ) مؤسسۃ الرسالۃ،

۱۲۴) السیرۃ الحلبیۃ (انسان العیون فی سیرۃ الأمین المأمون): علامہ علی بن برہان الدین الحلبی رحمہ اللہ (متوفی ۱۰۴۴ھ) المکتبۃ الإسلامیہ بیروت،

۱۲۵) السیرۃ النبویۃ لابن ہشام (مع الروض الأنف) إمام أبوعبدالملک بن ہشام المعافری المصری رحمہ اللہ (متوفی ۲۱۳ھ) مکتبہ فاروقیہ ملتان،

۱۲۶) سیرت النبی ﷺ: علامہ شبلی نعمانی رحمہ اللہ (متوفی ۱۳۳۲ھ) و مولانا سید سلیمان ندوی (متوفی ۱۹۵۳م) دار الإشاعت کراچی

۱۲۷) شذرات الذهب فی اخبار من ذهب: علامه عبدالحی بن احمد بن محمد بن العماد العکری الحنبلی رحمہ اللہ متوفی ۱۰۸۹ھ دار الآفاق الجدیدۃ بیروت۔

۱۲۸) بیان المختصر شرح مختصر المنتهی لابن الحاجب: ابوالثناء شمس الدین محمود بن عبدالرحمن الأصفهانی رحمہ اللہ متوفی ۷۴۹ھ جامعۃ أم القری مکہ مکرمہ۔

۱۲۹) شرح الرضی علی الکافیۃ: (الوافیۃ شرح الکافیۃ) محمد بن الحسن الرضی الإستراباذی متوفی تقریباً ۶۸۶ھ

۱۳۰) شرح الزرقانی علی الموطاء للشیخ محمد بن عبدالباقی بن یوسف الزرقانی المصری رحمہ اللہ المتوفی ۱۱۲۲ھ دار الفکر بیروت)

۱۳۱) شرح الطیبی: (الکاشف عن حقائق السنن) إمام شرف الدین حسین بن محمد بن عبداللہ الطیبی رحمہ اللہ (متوفی ۷۴۳ھ) إدارۃ القرآن کراچی۔

۱۳۲) شرح العقائد النسفیۃ (مع النبراس) للعلامۃ سعد الدین مسعود بن عمر التفتازانی رحمہ اللہ المتوفی ۷۹۳ مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ

۱۳۳) شرح الفقہ الأکبر: علامہ نور الدین علی بن سلطان القاری رحمہ اللہ متوفی ۱۰۱۴ھ دار الکتب العلمیۃ/ قدیمی کتب خانہ کراچی۔

۱۳۴) شرح الکرمانی (الکواکب الدراری) للعلامۃ شمس الدین محمد بن یوسف الکرمانی رحمہ اللہ المتوفی (۷۸۶ھ) دار إحیاء التراث العربی)

۱۳۵) شرح الکوکب المنیر

۱۳۶) شرح مشکل الآثار للإمام أبی جعفر أحمد بن محمد بن سلامۃ الطحاوی رحمہ اللہ المتوفی ۳۲۱ھ مؤسسۃ الرسالۃ ۱۴۱۵ھ ۱۹۹۴م

۱۳۷) شرح النووی علی صحیح مسلم (مطبوعہ مع صحیح مسلم) إمام أبو زکریا یحیی بن شرف النووی رحمہ اللہ (۶۷۶ھ)۔ قدیمی کتب خانہ کراچی،

۱۳۸) شعب الإیمان: إمام حافظ احمد بن الحسین بن علی البیهقی رحمہ اللہ (متوفی ۴۵۸ھ)۔ دار الکتب العلمیۃ بیروت، ۱۴۱۰ھ

۱۳۹) الصارم المسلول: شیخ الإسلام تقی الدین ابوالعباس احمد بن عبدالحلیم المعروف بابن تیمیۃ رحمہ اللہ متوفی (۷۲۸ھ)

۱۴۰) صحیح بخاری شریف: إمام أبو عبداللہ محمد بن إسماعیل البخاری رحمہ اللہ (متوفی ۲۵۶ھ) قدیمی کتب خانہ کراچی،

۱۳۱) صحیح مسلم (مع شرح نووی) إمام أبوالحسین مسلم بن الحجاج القشیری رحمہ اللہ (متوفی ۲۶۱ھ) قدیمی کتب خانہ کراچی

۱۳۲) صفوة الصفوة: امام جمال الدین ابوالفرج عبدالرحمن بن علی المعروف بابن الجوزی رحمہ اللہ متوفی ۵۹۷ھ دار الوعی بحلب.

۱۳۳) الصواعق المحرقة: علامه شهاب الدین احمد بن محمد بن علی بن حجر الهیتمی المکی متوفی ۹۷۴ھ

۱۳۴) طبقات الشافعية الكبرى: علامه تاج الدين أبونصر عبدالوهاب بن تقي الدين علی بن عبدالكافی (متوفى ۷۷۱ھ). دار المعرفة بيروت،

۱۳۵) طبقات الكبرى: إمام أبوعبدالله محمد بن سعد رحمہ اللہ (متوفى ۲۳۰ھ) دار صادر بيروت

۱۳۶) عارضة الأحوذی للإمام أبي بكر محمد بن عبدالله المعروف بابن العربی رحمہ اللہ ۵۴۳ھ المطبعة المصرية بالأزهر

۱۳۷) عقائد الإسلام: مولانا محمد ادریس کاندھلوی رحمہ اللہ متوفی ۱۳۹۴ھ

۱۳۸) العقيدة السفارينية (لوائح الأنوار السنية ولواقح الأفكار السنية شرح قصيدة ابن أبي داود الحائية) شيخ محمد بن احمد السفاريني۔ طبعة الشيخ علی آل ثانی حاكم قطر.

۱۳۹) العلل المتناهية: امام جمال الدين ابوالفرج عبدالرحمن بن علی المعروف بابن الجوزی رحمہ اللہ متوفی ۵۹۷ھ دار کتب العلمية.

۱۵۰) عمدة القاری شرح صحيح البخاری: إمام بدر الدين أبو محمد محمود بن أحمد العينی رحمہ اللہ (متوفی ۸۵۵ھ). إدارة الطباعة المنيرية،

۱۵۱) العناية شرح الهداية (بهامش فتح القدير) علامه اكمل الدين محمد بن محمود البابرتی رحمہ اللہ (متوفى ۷۸۶ھ) مکتبہ رشیدیہ کوئٹہ،

۱۵۲) عورت کی حکمرانی اور حضرت ابوبکرہ کی روایت. خورشید عالم مکتبہ دانشوران لاہور

۱۵۳) فتاوی رضویہ: مولوی احمد رضا خان بریلوی متوفی ۱۳۴۰ھ

۱۵۴) فتح الباری شرح صحیح البخاری: حافظ ابن حجر عسقلانی رحمہ اللہ (متوفی ۸۵۲ھ). دار الفكر بيروت،

۱۵۵) فتح القدير: إمام كمال الدين محمد بن عبدالواحد المعروف بابن الهمام رحمہ اللہ (متوفی ۸۶۱ھ) مکتبہ رشیدیہ کوئٹہ،

۱۵۶) فتح الملهم بشرح صحيح مسلم: شيخ الإسلام علامه شبير احمد عثمانی رحمہ اللہ (متوفی ۱۳۶۹ھ). مکتبة الحجاز حیدری کراچی/ مکتبة دار العلوم کراچی

۱۵۷) الفتوحات الربانية شرح الأذكار النواوية: شيخ محمد بن علان صديقی رحمہ اللہ (متوفى ۱۰۵۷ھ). المكتبة الإسلاميه

(۱۵۸ فضل البارى شرح أردو صحيح البخارى: شيخ الإسلام علامه شبير احمد عثمانى رحمه الله (متوفى ۱۳۶۹ھ)۔ ادارۂ علوم شرعیه كراچى،

(۱۵۹ الفوائد البهية فى تراجم الحنفية: علامه أبو الحسنات عبد الحى لكهنوى رحمه الله (متوفى ۱۳۰۴ھ)۔ خير كثير آرام باغ كراچى،

(۱۶۰ الفهرست: ابو الفرج محمد بن اسحاق الوراق المعروف بابن النديم البغدادى رحمه الله متوفى ۳۸۵ھ نور محمد كراچى۔

(۱۶۱ فيض البارى: إمام العصر علامه أنور شاه كشميرى رحمه الله (متوفى ۱۳۵۲ھ)۔ ربانى بك ڈپو دهلى،

(۱۶۲ فيض القدير شرح الجامع الصغير: شيخ عبد الرؤف المناوى رحمه الله (متوفى ۱۰۳۱ھ)۔ دار المعرفة بيروت

(۱۶۳ قصص القرآن: مولانا حفظ الرحمن سيوهاروى رحمه الله متوفى ۱۳۸۲ھ مطابق ۱۹۶۲ء دار الاشاعت كراچى۔

(۱۶۴ الكاشف: للإمام شمس الدين أبو عبد الله محمد بن أحمد بن عثمان الذهبى رحمه الله المتوفى ۷۴۸ھ شركة دار القبلة \ موسسة علوم القرآن الطبعة الأولى ۱۹۹۲ء، ۱۴۱۳ھ)

(۱۶۵ الكاشف عن حقائق السنن (شرح طيبى) إمام شرف الدين حسين بن محمد بن عبد الله الطيبى رحمه الله (متوفى ۷۴۳ھ) إدارة القرآن كراچى۔

(۱۶۶ الكامل فى ضعفاء الرجال: إمام أبو احمد عبد الله بن عدى جرجانى رحمه الله (متوفى ۳۶۵ھ) دار الفكر بيروت،

(۱۶۷ كتاب الأم: امام محمد بن ادريس الشافعى رحمه الله متوفى ۲۰۴ھ دار المعرفة بيروت ۱۳۹۳ھ ۱۹۷۳ء

(۱۶۸ كتاب الأسماء والصفات للإمام حافظ أبى بكر أحمد بن الحسين البيهقى رحمه الله المتوفى ۴۵۸ھ مطبعة السعادة، مصر)

(۱۶۹ كتاب الكنى والأسماء: امام حافظ ابو بشر محمد بن الحسين البيهقى رحمه الله متوفى ۴۵۷ھ مطبعة السعادة اثرية — فوتوحيدر آباد دكن۔

(۱۷۰ كتاب الضعفاء الكبير: أبو جعفر محمد بن عمرو بن موسى بن حماد العقيلى (۱۷۲) المكى رحمه الله (متوفى ھ)۔ دار الكتب العلميه بيروت،

(۱۷۱ كتاب العلل الصغير: إمام أبو عيسى محمد بن عيسى بن سورة الترمذى رحمه الله (متوفى ۲۷۹ھ)۔ ايچ ايم سعيد كمپنى كراچى،

(۱۷۲ كشاف إصطلاحات الفنون: علامه محمد أعلى تهانوى رحمه الله (متوفى ۱۱۹۱ھ) سهيل اكيڈمى لاهور،

(۱۷۳ الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل وعيون الأقاويل (تفسير كشاف): جار الله ابو القاسم محمود بن عمر الزمخشرى (متوفى ۵۳۸ھ)۔ دار الكتاب العربى بيروت،

۱۷۴) كشف الأستار عن زوائد البزار: إمام نور الدين على بن أبى بكر الهيثمى رحمہ اللہ (متوفى ۸۰۷ ھ). مؤسسة الرسالة طبع اول ۱۴۰۵ھ،

۱۷۵) كشف الأسرار شرح أصول البزدوى: علامہ عبد العزيز بن احمد بن محمد البخارى رحمہ اللہ (متوفى ۷۳۰ ھ). الصدف پبلشرز کراچی،

۱۷۶) کشف البارى شیخ الحدیث حضرت مولانا سلیم اللہ خان مدظلہم العالی مکتبہ فاروقیہ کراچی۔

۱۷۷) كشف الخفاء ومزيل الإلباس شيخ إسماعيل بن محمد العجلونى رحمہ اللہ المتوفى ۱۱۶۲ھ دار إحياء التراث العربى بيروت)

۱۷۸) كشف الظنون عن أسامى الكتب والفنون: ملا کاتب چلپی مصطفی بن عبد اللہ المعروف بہ حاجی خلیفہ رحمہ اللہ (متوفى ۱۰۶۷ھ). مكتبة المثنى بغداد، آفست فوٹو استنبول

۱۷۹) الكلمة العليا — مولوى احمد رضا خان بریلوى متوفى ۱۳۴۰ھ

۱۸۰) كنز الدقائق (مع البحر الرائق) عبد الله بن احمد بن محمود النسفى رحمہ اللہ متوفى ۷۱۰ھ مکتبہ رشیدیہ کوئٹہ

۱۸۱) كنز العمال فى سنن الأقوال والأفعال: علامہ علاء الدين على متقى بن حسام الدين هندى برہان پورى رحمہ اللہ (متوفى ۹۷۵ھ). مكتبة التراث الإسلامى حلب،

۱۸۲) ✿ الكواكب الدرارى (شرح الكرمانى): علامہ شمس الدين محمد بن يوسف بن على الكرمانى رحمہ اللہ (متوفى ۷۸۶ھ) دار إحياء التراث العربى

۱۸۳) لامع الدرارى: إمام ربانی حضرت مولانا رشید أحمد گنگوہی رحمہ اللہ (متوفى ۱۳۲۳ھ). مکتبہ إمدادیہ مکہ مکرمہ

۱۸۴) لسان العرب للعلامة أبى الفضل جمال الدين محمد بن مكرم ابن منظور الإفريقى المصرى رحمہ اللہ المتوفى ۷۱۱ھ نشر أدب الحوزة قم إيران ۱۴۰۵ھ)

۱۸۵) لسان الميزان: حافظ ابن حجر عسقلانى رحمہ اللہ (متوفى ۸۵۲ھ). مؤسسة الأعلمى بيروت،

۱۸۶) موطا مالك بن انس المتوفى ۱۷۹ھ دار إحياء التراث العربى

۱۸۷) المتوارى على تراجم أبواب البخارى للعلامة ناصر الدين أحمد بن محمد المعروف بابن المنير الإسكندرانى رحمہ اللہ المتوفى ۶۸۳ھ، مظہرى كتب خانہ كراچى)

۱۸۸) مجمع بحار الأنوار فى غرائب التنزيل ولطائف الأخبار: محدث محمد طاہر پٹنی رحمہ اللہ (متوفى ۹۸۶ھ) دائرة المعارف العثمانيہ حيدر آباد ۱۳۹۵ھ

۱۸۹) مجمع الزوائد ومنبع الفوائد: إمام نور الدين على بن أبى بكر الهيثمى رحمہ اللہ (متوفى ۸۰۷ ھ). دار الفكر بيروت،

۱۹۰) مجموع فتاویٰ شیخ الإسلام ابن تیمیة: حافظ تقی الدین أبو العباس احمد بن عبد الحلیم حرآنی رحمہ اللہ (متوفی ۷۲۸ھ)۔ طبعة الملك فهد،

۱۹۱) المحلی للعلامة أبی محمد علی بن أحمد بن سعید بن حزم رحمہ اللہ المتوفی ۴۵٦ھ المکتب التجاری بیروت \دار الکتب العلمیة بیروت)_

۱۹۲) مختار الصحاح: إمام محمد بن أبی بکر بن عبد القادر الرازی رحمہ اللہ (متوفی ٦٦٦ھ)، نه روستو، دار المعارف مصر،

۱۹۳) مختصر المنتهی (مع بیان المختصر للأصفهانی) جمال الدین ابو عمرو عثمان بن عمر المعروف بابن الحاجب رحمہ اللہ متوفی ٦۴٦ھ جامعة أم القری مکه مکرمه

۱۹۴) مرقاة المفاتیح شرح مشکوة المصابیح: علامه نور الدین علی بن سلطان القاری رحمہ اللہ (متوفی ۱۰۱۴ھ)۔ مکتبه امدادیه ملتان،

۱۹۵) المستدرك علی الصحیحین: حافظ أبو عبد الله محمد بن عبد الله حاکم نیشاپوری (متوفی ۴۰۵ھ) دار الفکر بیروت

۱۹٦) المستصفی: امام محمد بن محمد الغزالی رحمہ اللہ متوفی ۵۰۵ھ المکتبة الکبری بمصر۔

۱۹۷) مسند أبی داود الطیالسی للحافظ سلیمان بن داود بن الجارود المعروف بابن أبی داود الطیالسی رحمہ اللہ المتوفی ۲۰۴ھ دار المعرفة بیروت)

۱۹۸) مسند أحمد: إمام أحمد بن حنبل رحمہ اللہ (متوفی ۲۴۱ھ) المکتب الإسلامی/دار صادر بیروت،

۱۹۹) مسند الإمام الأعظم: امام أعظم ابو حنیفة نعمان بن ثابت رحمہ اللہ متوفی ۱۵۰ھ روایة المحدث صدر الدین موسی بن زکریا الحصکفی رحمہ اللہ متوفی ٦۵۰ھ للشیخ محمد عابد السندی رحمہ اللہ متوفی ۱۲۵۷ھ نور محمد أصح المطابع کراچی۔

۲۰۰) مسند الحمیدی: إمام أبو بکر عبد الله الزبیری الحمیدی رحمہ اللہ (متوفی ۲۱۹ھ) المکتبة السلفیة مدینه منورة

۲۰۱) مشکوة المصابیح: شیخ أبو عبد الله ولی الدین خطیب محمد بن عبد الله رحمہ اللہ (متوفی ۷۴۳ھ) نه روستو، قدیمی کتب خانه کراچی،

۲۰۲) مصنف ابن أبی شیبة للحافظ عبد الله بن محمد بن أبی شیبة المعروف بأبی بکر ابن أبی شیبة رحمہ اللہ المتوفی ۲۳۵ھ الدار السلفیة بمبئ الهند الطبعة الثانیة ۱۳۹۹ھ ۱۹۷۹م،

۲۰۳) المصنف لعبد الرزاق: إمام عبد الرزاق بن همام بن نافع الصنعانی رحمہ اللہ (متوفی ۲۱۱ھ) مجلس علمی،

۲۰۴) معارف القرآن: مفتی اعظم پاکستان حضرت مولانا محمد شفیع صاحب رحمہ اللہ (متوفی ۱۳۹٦ھ) إدارة المعارف کراچی

٣٠٥) معالم التنزيل (اوكورى تفسير بغوى)

٣٠٦) معالم السنن للإمام أبي سليمان أحمد بن محمد الخطابي رحمه الله المتوفى ٣٨٨هـ مطبعة أنصار السنة المحمدية ١٣٦٧هـ، ١٩٣٨م)

٣٠٧) معجم البلدان: علامه أبوعبدالله ياقوت حموى رومى رحمه الله (متوفى ٦٢٦هـ). دار إحياء التراث العربي بيروت

٣٠٨) المعجم الكبير: امام سليمان بن احمد بن ايوب الطبرانى رحمه الله متوفى ٣٦٠هـ دار إحياء التراث العربي

٣٠٩) معجم مقاييس اللغة: امام احمد بن فارس بن زكريا قزوينى رازى رحمه الله متوفى ٣٩٥هـ دار الفكر.

٣١٠) معجم النحو: عبدالغنى الدقر — مطبعة محمد هاشم الكتبى ١٣٩٥هـ ١٩٧٥ء

٣١١) المغنى للإمام موفق الدين أبو محمد عبدالله بن أحمد بن قدامة رحمه الله المتوفى ٦٢٠هـ دار الفكر بيروت)

٣١٢) المغنى فى ضبط أسماء الرجال ومعرفة كنى الرواة وألقابهم وأنسابهم للعلامة المحدث الشيخ محمد طاهر بن على الفتنى الهندى رحمه الله المتوفى ٩٨٦هـ، دار نشر الكتب الإسلامية لاهور)

٣١٣) المفردات فى غريب القرآن: علامه حسين بن محمد بن الفضل الملقب بالراغب الأصفهانى رحمه الله (متوفى ٥٠٣هـ). نور محمد آرام باغ كراچى

٣١٤) مقدمة ابن الصلاح (علوم الحديث) لحافظ تقى الدين أبوعمرو عثمان بن عبدالرحمن المعروف بابن الصلاح رحمه الله المتوفى ٦٤٣هـ، دار الكتب العلمية بيروت

٣١٥) مقدمة فتح البارى (اوكورى هدى السارى)

٣١٦) مقدمه فتح الملهم (مع فتح الملهم): شيخ الإسلام شبير أحمد عثمانى رحمه الله (متوفى ١٣٦٩هـ). مكتبه دار العلوم كراچى،

٣١٧) مقدمه لامع الدرارى: شيخ الحديث حضرت مولانا محمد زكريا صاحب رحمه الله (متوفى ١٤٠٢هـ). مكتبه إمداديه مكه مكرمه،

٣١٨) مكاتيب رشيديه (مجموعه مكتوبات إمام ربانى مولانا رشيد أحمد گنگوهى رحمه الله جمع كرده حضرت مولانا عاشق الٰهى ميرٹھى رحمه الله (متوفى ١٣٦٠هـ). مكتبه مدينه لاهور

٣١٩) ملفوظات (احمد رضا خان) مولوى احمد رضا خان بريلوى متوفى ١٣٤٠هـ.

٣٢٠) موارد الظمآن — امام نور الدين على بن ابى بكر الهيثمى رحمه الله متوفى ٨٠٧هـ دار الكتب العلمية، بيروت

٣٢١) موضح القرآن — حضرت مولانا عبدالقادر صاحب رحمه الله متوفى ١٢٣٠هـ.

٣٢٢) ميزان الإعتدال فى نقد الرجال: حافظ شمس الدين أبوعبدالله محمد بن احمد بن عثمان، ذهبى رحمه الله (متوفى ٧٤٨هـ) دار إحياء الكتب العربية مصر ١٣٨٢هـ،

۳۲۳ انبراس شرح شرح العقائد: علامہ عبدالعزیز بن احمد رحمہ اللہ (متوفی ۱۲۳۹ ھ نہ روستی) مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ/مکتبہ إمدادیہ ملتان،

۳۲۴ نزهة النظرفی توضیح نخبة الفکر حافظ ابن حجر العسقلانی المتوفی ۸۵۲ھ الرحیم اکیڈمی

۳۲۵ نصب الرایة فی تخریج أحادیث الهدایة: إمام حافظ أبو محمد جمال الدین عبداللہ بن یوسف زیلعی رحمہ اللہ (متوفی ۷۶۲ھ). مجلس علمی دابھیل ۱۳۵۷ھ

۳۲۶ النهایة فی غریب الحدیث والأثر: علامہ مجدالدین أبوالسعادات المبارك بن محمد بن الأثیر رحمہ اللہ (متوفی ۶۰۶). دار إحیاء التراث العربی بیروت،

۳۲۷ نور الأنوار شیخ احمد بن ابی سعید بن عبیداللہ، المعروف بملاجیون، رحمہ اللہ متوفی ۱۱۳۰ھ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی۔

۳۲۸ نیل الأوطار: شیخ محمد بن علی الشوکانی رحمہ اللہ متوفی ۱۲۵۰ھ شرکة مکتبة ومطبعة مصطفی البابی مصر۔

۳۲۹ نیل المراد فی السفر إلی گنج مراد آباد حضرت مولانا اشرف علی تھانوی رحمہ اللہ متوفی ۱۳۶۲ھ مجلس نشریات اسلام۔

۳۳۰ الوابل الصیب و رافع الکلم الطیب: شمس الدین ابوعبداللہ محمد بن ابی بکر المعروف بابن القیم رحمہ اللہ متوفی ۷۵۱ھ رئاسة ادارات البحوث العلمیة والإفتاء والدعوة والإرشاد المملکة العربیة السعودیة

۳۳۱ وفیات الأعیان وأنباء أبناء الزمان: قاضی شمس الدین أبوالعباس احمد بن محمد المعروف بابن خلکان رحمہ اللہ (متوفی ۶۸۱ھ) دار صادر بیروت،

۳۳۲ الهدایة للعلامة برهان الدین أبوالحسن علی بن أبی بکر المرغینانی رحمہ اللہ المتوفی ۵۹۲ھ کتب خانہ رشیدیہ دھلی/إدارة القرآن کراتشی

۳۳۳ ھدی الساری (مقدمہ فتح الباری). حافظ إبن حجر عسقلانی رحمہ اللہ (متوفی ۸۵۲ھ) دار الفکر بیروت،

۳۳۴ ھدیة العارفین أسماء المؤلفین وآثار المصنفین: إسماعیل باشا رحمہ اللہ (متوفی ۱۳۳۹ ھ) مکتبہ المثنی بغداد آفست فوتواب نجول ۱۹۵۱ء،

۳۳۵ ھمع الهوامع للعلامة جلال الدین، عبدالرحمن بن أبی بکر السیوطی رحمہ اللہ المتوفی ۹۱۱ھ منشورات الرضی، قم إیران)